ZENONAS MAČIONIS

Profesorius

KAZYS DAUKŠAS

pradai

ZENONAS MAČIONIS

Profesorius KAZYS DAUKŠAS

Vilnius
pradai
2000

UDK 54(474.5): 929 Daukšas
Ma 94

Recenzentai:
prof. VYTAUTAS MERKYS
prof. ROLANDAS KAZLAUSKAS
doc. ALGIRDAS KONČIUS

Redaktorė
JOLANTA STORPIRŠTIENĖ

ISBN 9986-943-55-8

© Zenonas Mačionis, 2000

K. Daukšas – tai toks fenomenas,
kokių Lietuvoje daugiau nėra.

Akad. J. Matulis

PRATARMĖ

Kalbant ir rašant apie profesorių Kazį Daukšą, ypač išryškėja dvi visiškai skirtingos jo daugialypės asmenybės briaunos: aukštosios mokyklos pedagogo, mokslininko, mokslo organizatoriaus veikla, didžiulis su ja susijęs mokslo populiarinimo bei publicistinis palikimas ir visoje Lietuvoje žinomas nestandartinis elgesys, asmeninis žavesys. Tai atsiskleidžia ir šio darbo sandaroje.

Knygos dalį, skirtą Profesoriaus biografijai ir konkrečios veiklos faktams, stengtasi kuo tiksliau dokumentuoti, pagrįsti archyviniais ir spaudoje paskelbtais duomenimis, trumpai paminėti bent pirmuosius Profesoriaus bendradarbius, aptarti mokslinius darbus, kuriuos atliko ne tiktai jis pats ar jo disertantai, bet ir jo vadovaujamo Chemijos instituto darbuotojai. Nemaža vietos skiriama pedagoginei prof. K. Daukšo veiklai, ypač jo parašytiems vadovėliams, iš kurių mokėsi ir mokosi kelios mūsų chemikų kartos. Dokumentais grindžiamas ir Profesoriaus visuomeninės veiklos, jo skaitytų viešų paskaitų, mokslo populiarinimo ir publicistikos aptarimas, į atskirą skyrelį išskirta ateistinė K. Daukšo veikla.

Antra vertus, sausa faktų ir datų kalba negali parodyti, kodėl prof. K. Daukšas darė tokią didelę įtaką savo meto Lietuvos visuomenei, todėl kalbant apie jo asmenybę remtasi namiškių, kolegų, bendradarbių ir draugų pasakojimais, po grūdelį rinktais šios knygos autoriaus bemaž keturiolika metų. Jau iš pirmųjų tokių prisiminimų paaiškėjo, kad juose daugelis dalykų kartojasi, neretai pasakojama bendrais žodžiais. Teko nukrypti nuo įprastinio memuarų pateikimo kelio: ne surašyti prisiminimus ištisai, o išrinkti įdomiau-

sius faktus ir juos išskirstyti po vieną ar kitą Profesoriaus elgesio bruožą atskleidžiančius skyrius. Galimas daiktas, kad kai kurios K. Daukšui priskiriamos mintys ir anekdotai iš tikrųjų yra ne jo, bet buvo jo taip dažnai kartojami ir taip jam tiko, kad nebeatskiriami nuo Profesoriaus paveikslo. Visų prisiminimų fragmentų autorių pavardes stengtasi nurodyti laužtiniuose skliaustuose.

Knygoje įdėta keletas Profesoriui būdingų mokslo populiarinimo ir publicistikos straipsnių. Išlikę dviejų jo viešų paskaitų magnetofoninių įrašų tekstai beveik neredaguoti, ištaisyti tik kai kurie pernelyg akivaizdūs prasilenkimai su bendrinės lietuvių kalbos normomis ar atsitiktinės kalbos klaidos. Tuo tarpu kartais neįprasta sakinių konstrukcija, tarmybės, Profesoriaus pamėgti žodeliai, barbarizmai, kuriuos vartojo norėdamas kalbą padaryti gyvesnę, artimesnę šnekamajai, palikti, kad išliktų būdingas jo kalbos stilius. Panašiai elgtasi ir cituojant K. Daukšo žodžius iš bendraamžių prisiminimų.

Archyvinės medžiagos nuorodos apie prof. K. Daukšo gyvenimą ir darbą pateiktos kiekvieno puslapio išnašose, o Profesoriaus darbai chronologine tvarka surašyti knygos pabaigoje į keletą skyrių, sunumeruoti bendra numeracija ir cituojami mokslinėje literatūroje įprastu būdu – nurodomi tekste laužtiniuose skliaustuose. Visą kitą literatūrą apie K. Daukšą labai kruopščiai surinko L. Kazlauskienė 1997 m. išleistoje bibliografinėje rodyklėje „Kazys Daukšas", todėl tos nuorodos čia beveik nekartojamos.

Asmenvardžių rodyklėje mokslininkų mokslo vardai įrašyti dvejopai. Jeigu mokslininkas nesulaukė Nepriklausomybės metų, nurodomas tarybiniais laikais įgytas mokslo laipsnis (atitinkamų mokslų kandidatas ar daktaras), o jeigu gyvena, dirbo ar dirba Nepriklausomoje Lietuvoje, pateikiamas nostrifikuotas mokslo laipsnis. Docentų ir profesorių mokslo laipsniai nenurodomi, nes docentas paprastai turėjo ar turi mokslų kandidato (po nostrifikavimo – mokslų daktaro), o profesorius – mokslų daktaro (po nostrifikavimo – habilituoto daktaro) laipsnį. Beveik visų rodyklėje minimų aukštųjų mokyklų pavadinimai keletą kartų keitėsi, tad čia nurodomi dabartiniai pavadinimai (pavyzdžiui, Kauno techologijos uni-

versitetas, Vilniaus dailės akademija, Vilniaus pedagoginis universitetas ir pan.)

Jaučiu malonią pareigą padėkoti visiems, kas apie prof. K. Daukšą papasakojo įdomių faktų, be kurių jo paveikslas būtų buvęs labai vienpusiškas. Ypač dėkoju daug su Profesoriumi bendravusiam dr. A. Končiui ir kolegai prof. R. Kazlauskui: iš jų prisiminimų pasisėmiau daugiausia įdomybių, jie (taip pat prof. V. Merkys ir dr. L. Kazlauskienė) peržiūrėjo šios knygos rankraštį.

Dėkoju akcinėms bendrovėms „Biotechna", „Achema", „Gera spalva", „Akmenės cementas" ir uždarajai akcinei bendrovei „BIOK", parėmusioms monografijos išleidimą.

Autorius

SANTRUMPOS

AMMĮ	– Aukštosios mokyklos ir mokslo įstaigos
ChChTI	– Lietuvos mokslų akademijos Chemijos ir cheminės technologijos institutas (iki 1992 m.)
ChF	– Vilniaus universiteto Chemijos fakultetas
ChFM	– Vilniaus universiteto Chemijos fakulteto muziejus
ChI	– Lietuvos mokslų akademijos Chemijos institutas (nuo 1992 m.)
LCVA	– Lietuvos centrinis valstybės archyvas
LYA	– Lietuvos ypatingasis archyvas
LMA	– Lietuvos mokslų akademija
LPSCJA	– Lietuvos profesinių sąjungų centro jungtinis archyvas
LU	– Lietuvos universitetas (iki 1930 m.)
LVOA	– Lietuvos visuomenės organizacijų archyvas
MAA	– Mokslų akademijos archyvas
MGF	– Matematikos-gamtos fakultetas
MMT	– Mokslinė metodinė taryba
RFVA	– Rusijos Federacijos valstybės archyvas
VAK	– Aukščiausioji atestacinė taryba
VDAA	– Vilniaus dailės akademijos archyvas
VDU	– Vytauto Didžiojo universitetas (po 1930 m.)
VPUA	– Vilniaus pedagoginio universiteto archyvas
VU	– Vilniaus universitetas
VVU	– Vilniaus valstybinis universitetas (tarybiniu laikotarpiu)
VUA	– Vilniaus universiteto archyvas
VUB RS	– Vilniaus universteto bibliotekos Rankraščių skyrius
ŽDA	– „Žinijos“ draugijos archyvas

GYVENIMAS IR DARBAI

Šiaurės Lietuvos žemę garsina ne tiktai gausūs derliai, bet ir įžymūs mūsų krašto žmonės. Ne išimtis ir Pakruojo rajonas, su kuriuo glaudžiai susijusi Lietuvos chemijos istorija. Daugiau kaip prieš šimtą metų šio rajono Gedučių dvare gyveno ir dirbo Teodoras Grotus (Grotthuss, 1785–1822) – pasaulinio garso mokslininkas, pirmasis Lietuvos fizikochemikas, pirmosios elektrolizės teorijos ir šviesos sąveikos su medžiaga bei spalvų atsiradimo teorijų kūrėjas, vienas iš fotochemijos pradininkų, jo vardu vadinamo fotochemijos dėsnio atradėjas. Iš Pakruojo rajono yra kilęs ir vienas iš žinomiausių Lietuvos chemikų, Vilniaus universiteto profesorius, chemikas analitikas Kazys Daukšas.

BIOGRAFIJOS METMENYS

Gyvenimo kelio pradžia. K. Daukšas gimė 1905 m. vasario 25 d. Pakruojo rajono (pagal tuometinį administracinį paskirstymą Šiaulių apskrities Lygumų, vėliau Stačiūnų valsčiaus) Sakalų kaimo stambaus ūkininko šeimoje. Tėvai – Juozas Daukšas (1872–1953) ir Ona Mikalajūnaitė-Daukšienė (1883–1978) turėjo 30 hektarų žemės ir 14 hektarų miško. Anksti mirus vienintelei seseriai, J. Daukšas Sakaluose buvo paveldėjęs visą ūkį su gerais tėvų statytais pastatais. 1919 m. sodybą aplenkė didelė nelaimė: sudegė visas dvylikos ūkininkų kaimas, išskyrus tris sodybas, kurios buvo prieš vėją nuo užsidegusios trobos. Po gaisro niekas iš padegėlių seno-

joje vietoje sodybų nebeatstatinėjo, o kūrėsi jau vienkiemiuose. Daukšams statytis nereikėjo: jų sodyba buvo pirmoji, išlikusi šalia sudegusių kaimynų trobesių. Liko ir sodybą puošę du didžiuliai ąžuolai.

Didelėje gimtojoje K. Daukšo sodyboje buvo net septyni pastatai. Svarbiausias, aišku, gyvenamasis namas, galu stovėjęs prie pat kelio Pakruojis–Panevėžys–Šiauliai, kuriuo abiejų pasaulinių karų metais traukė ir rusų, ir vokiečių kariuomenės. Prie kelio – senosiose sodybose įprastas medinis kryžius. Namas – tradiciniais tam kraštui dviem galais, dengtas šiaudais, kuriuos jau tarpukaryje tėvai pakeitė cementinėmis „dokalkomis", pagamintomis gretimame Šukionių kaime. Greta trobos, tik išilgai kelio – didelė raudonomis čerpėmis dengta dviaukštė plūkto molio klėtis su pristatytu rūsiu, dviejų aukštų aruodais, javams džiovinti pritaikyta pastoge ir po tuo pačiu stogu prisiglaudusia „lazaunia". Joje stovėjo varstotas, ir tėvas ar kuris nors iš sūnų čia taisydavo grėblius, kastuvų kotus, įverdavo dalgius, dirbdavo kitus smulkius, ūkyje dažnai reikalingus staliaus ir remonto darbus. Šalia didžiosios klėties, jau nebe kieme, stovėjo nedidelė iš abiejų galų ąžuolų gaubiama medinė klėtelė, be lubų, su dviaukščiais aruodais, arpu ir fuchteliu iškultiems javams valyti ir pora lovų, kuriose jaunimas veržđavosi miegoti karštais vasaros mėnesiais. Kitoje kiemo pusėje – lygiagretus su troba medinis tvartas, kurio vietoje prieš pat Antrąjį pasaulinį karą iškilo naujas, didesnis, plūkto molio sienomis. Kiek tolėliau – plūkto molio daržinė pašarams ir lentinis klojimas javams sukrauti. Klojime stovėjo arklinė kuliamoji pirmiesiems naujojo derliaus grūdams pasikulti (tikrasis kūlimas vykdavo jau vėlyvą rudenį, baigus visus lauko darbus, kai kaimo sodybas paeiliui apvažiuodavo didelė kuliamoji, o visi kaimynai ištisas savaites talkindavo vieni kitiems). Po tuo pačiu klojimo stogu buvo ir jauja linams džiovinti bei minti. Kiek atokiau nuo pagrindinių pastatų, už sodo, stovėjo pirtis, į kurią šeštadieniais ateidavo ir vienas kitas kaimynas. Sodyboje buvo net keturi šuliniai (prie gyvenamojo namo, pirties ir iš abiejų tvarto pusių), o tarp gyvenamojo namo ir daržinės, viduryje daržo, – dar ir nedidelė kūdra, tačiau maudytis ji netiko: apie 1930 m.

statant naują klojimą ir daržinę, iš tos vietos buvo imamas molis, kūdra virtusios duobės dugnas liko gryno molio ir turkštis čia mėgo tik žąsys... Tiesa, vasarą buvo galima maudytis „nuosavame“ Obelės upelyje, kirtusiame Daukšų sodybos valdas. Dabar visiškai nusekusi, beveik išdžiūvusi Obelė anksčiau buvo labai žuvinga. Kai parvažiuodavo atostogų, studentas Kazys mėgdavo joje žvejoti, bet miestietiško stiliaus – meškeriojimo nepripažino: kartais rankomis iš po akmenų traukdavo vėgėles, bet dažniau, pasitelkęs kurį nors brolį, išeidavo po upelį pabraidyti su tinkliniu samčiu – kryčiu. Žuvies prigaudydavo daug: užtekdavo ir sau, ir kaimynams nunešdavo.

Tėvas ūkininkavo sėkmingai, buvo labai griežtas, vaikus nuo pat mažens spaudė prie darbo ir tokiam dideliam ūkiui apdirbti papildomai samdė tik du samdinius – kaip tada sakydavo, berną ir mergą. Gyvenimas sodyboje tekėjo įprasta to meto lietuviškam kaimui vaga. Viską sujaukė antroji tarybinė okupacija.

Daukšų šeimos pokario metų istorija būdinga daugeliui mūsų stambesnių ūkininkų, todėl verta bent trumpai atpasakoti, kaip tarybinės okupacijos metais šeima buvo išblaškyta [A. Prialgauskienė, E. Daukšaitė].

Dabartiniu mūsų supratimu, šeimoje augo didelis būrys vaikų: iš viso trys broliai ir trys seserys[1].Iš jų tiktai du išvengė „liaudies valdžios“ represijų. Beje, ir iš viso didelio, dvidešimt keturių sodybų Sakalų kaimo neišvežtų, kaip tada tarybiniai aktyvistai sakydavo, „baltųjų meškų šukuoti“ liko tik dešimt šeimų.

Apie vyriausiąjį sūnų, būsimąjį profesorių Kazį, kalba atskira.

Sūnus Vladas (1909–1966), nors ir nemėgo mokytis, nenoromis lankė net pradžios mokyklą, tačiau buvo labai gabus technikai. Anot sesers Elenos, „jam nuo pat jaunų dienų vis mašinos galvoj“. Tai jis tėvų sodyboje buvo įtaisęs kaimynus stebinusią arklinę kuliamąją ir prikalbino tėvą įsigyti grūdų valymo mašinas. Vėliau tėvai jam nupirko gretimame Užubalių kaime dvidešimt hektarų žemės, padėjo pastatyti trobą ir tvartą. Jau turėdamas tvirtą nepriklausomą padėtį, Vladas vedė. Gyveno prie pat miško, 1951 m. už

[1] K. Daukšo asmens byla // VUA. F. 856. B. K-10655. L.160.

ryšius su partizanais buvo teisiamas, gavo įprastinius tuo metu dvidešimt penkerius metus kalėjimo. Žmona su dviem mažais vaikais po poros metų buvo išvežta kaip „liaudies priešo" šeima. Atlikęs bausmę, Vladas, aišku, neturėjo teisės atgauti savo sodybos, apsigyveno Pakruojyje, kur sulaukė vėliau grįžusios šeimos ir gyveno ten iki mirties.

Vyriausioji Daukšų dukra Stasė Poželienė (1913–1978) nutekėjo į netolimą – už dviejų kilometrų nuo Sakalų – Dargužių kaimą, susilaukė net septynių vaikų. Deja, savo nelaimei, šeima trisdešimt septynių hektarų ūkyje tvarkėsi pernelyg gerai ir 1948 m. buvo deportuota. Beje, tokia lemtis ištiko ir beveik visą kaimą. 1959 m. grįžę iš tremties Poželos gyveno ir mirė Jurbarke.

Sūnus Juozas (1917–1977) gyveno kartu su tėvais. Antrosios tarybinės okupacijos pradžioje jis gavo šaukimą į Raudonąją armiją, kartu su keliais bendraamžiais kaimynais nutarė į tą armiją neiti ir beveik metus slapstėsi apylinkės miškuose. Vėliau, tėvams pasakęs, kad išvyksta į Šiaulių karinį komisariatą, jis iš tikrųjų nuvažiavo į Žemaitiją ir pakeitęs pavardę (pasivadino vieno tėvo samdinio pavarde – Pakamariu) Telšių rajono Dimaičių kaime dirbo ūkio darbus. Beje, būtent į tą kaimą jis nuvažiavo ne atsitiktinai – ten gyveno brolio Kazio žmonos brolis Aleksandras Prialgauskas, padėjęs jam gauti darbą, bet niekam iš kaimynų taip ir nepapasakojęs apie giminystę su darbščiu atvykėliu: į negrįžtamą praeitį jau buvo nuėję idiliški kaimietiškos santarvės laikai ir net artimiausiais kaimynais nebebuvo galima visiškai pasitikėti. Ten Juozas vedė, susilaukė dukros. Po kurio laiko, kai motina su seserimi Elena jau buvo ištremtos, Vilniuje jį atpažino ir įskundė saugumui atsitiktinai sutiktas kaimyno sūnus. Juozas buvo suimtas, 1951 m. nuteistas kaip vengęs tarnybos „legendinėje nenugalimojoje" ir ištremtas į akmens anglių kasyklas Komijoje. Pasibaigus teistumui, grįžti į Lietuvą neturėjo teisės, liko dirbti šachtoje, tad žmona su mažyte dukra nuvažiavo pas jį ir ten kurį laiką gyveno. To meto tarybinėje spaudoje jau buvo madinga gėrėtis rusų grafaitėmis, garsiųjų dekabristų žmonomis, kurios paskui caro ištremtus savo vyrus, nepavykusio maišto dalyvius, išvažiavo į Sibirą, tačiau niekas nė žode-

liu neužsiminė, kad čia pat, mūsų visų pašonėje ir mūsų laikais ne tiktai jaunoji Daukšienė, o ir tūkstančiai jaunų Lietuvos moterų savanoriškai išvažiavo paskui savo vyrus į raudonąją tremtį ir gyveno Sibire nepalyginti sunkesnėmis sąlygomis negu kilmingosios dekabristų žmonos... Pagaliau grįžęs į Lietuvą, Juozas su šeima apsigyveno Pasvalio rajono Pumpėnų bažnytkaimyje ir chemijos ūkyje kartu su žmona sakino medžius.

Dukra Elena (g. 1915) gyveno su tėvais ir kartu dalijosi visais likimo smūgiais. Prieš karą ji vienus metus mokėsi kulinarijos kursuose Bubiuose, netoli Šiaulių. Vokiečių okupacijos šeima praktiškai nejuto, tik kelis kartus vedė gyvulius į mišką, kad nerekvizuotų. Per antrąją tarybinę okupaciją Daukšų ūkis pirmasis visoje apylinkėje buvo nusavintas ir atiduotas Stačiūnų milicijai kaip vadinamasis pagalbinis ūkis, turėjęs tiekti milicininkų šeimoms maisto produktus. Šiuo metu gyvos dvi seserys Daukšaitės dar ir dabar nežino, kodėl tokia lemtis ištiko būtent jų ūkį. Galimas daiktas, pretekstas buvo besislapstantis nuo karinės tarnybos brolis Juozas. Sodyba traukė ir tuo, kad buvo tik už trijų kilometrų nuo Stačiūnų, stovėjo prie pat kelio, ir milicija čia jautėsi saugiau negu kur nors pamiškėje. Daukšų namus rekvizavo ankstyvą pavasarį, per gavėnią. Atėmė ne tik namus, bet ir visą turtą, leido išsivežti tik šiek tiek drabužių. O klėtyje pavasario laukė artipilniai aruodai grūdų, keli kubilai miltų: rūpestingas tėvas žiemą visada tiek jų primaldavo, kad užtektų iki pavasario darbų pabaigos ir jų metu nereikėtų gaišti brangaus laiko, kai diena vasaros mėnesį maitina. Milicija konfiskavo šešias karves, du darbinius arklius ir eržiliuką, kelis bekonus ir kiaules. Išsipildė aukšto rusų karininko žodžiai, ištarti dar karo metu. Kai karininkas pagyrė rūpestingai tvarkomą Daukšų ūkį, tėvas atsakė, kad čia ne jo vieno nuopelnas, kad šioje sodyboje visą gyvenimą dirbo jo seneliai ir tėvai, kad jis taip pat tikisi tame ūkyje visą amžių nugyventi ir savo puoselėtą sodybą palikti vaikams. Karininkas šyptelėjo ir ištarė: „O tu nenugyvensi, išveš tave...“

Konfiskuotame senųjų Daukšų ūkyje apsigyveno milicijos paskirtas ūkvedys ir jį saugojęs milicininkas. Kol ūkis dar nebuvo

visiškai nugyventas, Stačiūnų milicininkai kartkartėmis atvažiuodavo nusišauti kokią kiaulę ar prisipilti maišą kitą miltų. Ūkvedys buvo kilęs iš gretimo Dargužių kaimo, gerai pažinojo visus Daukšus, su jais niekada nebuvo susipykęs, tad prieš kaimynus jautėsi nepatogiai ir išprašė milicijos, kad senąjį Daukšą ir dukterį Eleną paliktų namuose gyvulių šerti. Motina išvažiavo pas seserį į Šiaulius. Po metų tėvas apako, dirbti nebegalėjo, jį pas save pasiėmė Dargužiuose gyvenusi dukra Stasė Požielienė, o Elena išvažiavo pas motiną ir tetą. Šiauliuose ji dirbo „Sodybos" bendrovėje, virė daržovių konservus, uogienes, saldainius. Po kurio laiko čia atvažiavo ir apakęs tėvas. Jam darė akių operaciją, tačiau nelabai sėkmingai: jis tematė tik siaurą takelį. Čia juos visus tris 1949 m. pavasario deportacijų ankstų rytą ir pakėlė KGB kareiviai, su „liaudies gynėjų" palyda ieškantys liaudies priešų – šešiasdešimt šešerių metų moteriškės ir jos dukros. Tėvas nebuvo Šiauliuose priregistruotas, į vežamųjų šiauliečių sąrašus neįtrauktas. Tiesa, „gynėjai" norėjo pasirodyti „gailestingi", pasisiūlė paliegusį, pusaklį septyniasdešimt septynerių metų senuką įtraukti į papildomą sąrašą ir išvežti kartu su žmona ir dukra. Žmogui tai reiškė tikrą mirtį dar nepasiekus tremties vietos. Jis atsisakė tos „malonės" ir iki mirties nuo insulto gyveno pas svainę Šiauliuose. Žmona ir dukra buvo ištremtos į Irkutsko srities Alzamajaus rajoną. Gūdžiame miške jos dvejus metus sakino ruošiamas kirsti pušis. Vėliau savo prašymu buvo perkeltos arčiau sesers Stasės šeimos į jau nusakintą džiūstančių eglių mišką. Čia kirto medžius iki pat 1959 m., kai tremtiniams buvo leista grįžti namo. Deja, buvusioje sodyboje vietos joms jau neatsirado: troba buvo iškelta į Šukionis, mediniai pastatai išgriauti, belikęs tik tvartas ir apsusę ąžuolai. Prisiregistruoti savo rajone joms, kaip ir kitiems tremtiniams, taip pat nebuvo leista. Abi apsigyveno pas sūnų ir brolį Kazį Vilniuje. Tiesa, čia taip pat iškilo prisiregistravimo problemų, bet jas išspręsti padėjo iki Lietuvos komunistų partijos sekretoriaus pareigų iškopęs buvęs K. Daukšo klasės draugas V. Niunka, palaikęs Profesoriaus kreipimąsi į J. Palecką. Sūnaus namuose motina ir mirė 1978 m., sulaukusi 94 metų.

Taip baigėsi dar vienas iš daugelio tūkstančių puslapių, grubia prievartos jėga parašytų lietuviškojo kaimo sodybų tuštėjimo epopėjoje.

Represijų išvengusi jauniausioji dukra Adelė (g. 1921) dar vokiečių okupacijos metais pradėjo mokytis šeimininkavimo dvimetėje žemės ūkio mokykloje Gruzdžiuose. Ją baigė jau antrosios tarybinės okupacijos sąlygomis 1944 m. Brolio kviečiama ji iš karto po mokyklos baigimo atvažiavo į Vilnių, gyveno ir šeimininkavo jo namuose. Baigusi parengiamuosius kursus, mokėsi Prekybos technikume. Budri saugumo akis stebėjo ir besimokančią merginą: 1951 m. baigiančiai technikumą jaunajai specialistei buvo paaiškinta, kad liaudies priešų vaikams diplomai nedalijami. Profesoriui teko eiti aiškintis į Prekybos ministeriją. Su kuo ir ką jis ten kalbėjo, taip ir liko paslaptis, bet savo tikslą pasiekė: baigimo diplomą seseriai technikumas išdavė. Beje, K. Daukšas prieštaravo jos specialybės pasirinkimui („Nei tu, nei aš netinkame būti prekybininkais“) ir pasirodė visiškai teisus: prekybininke sesuo taip ir nedirbo. Besimokydama Adelė susipažino su Profesoriaus žmonos pusbroliu Alfonsu Prialgausku, baigusi technikumą, ištekėjo už jo, išvažiavo į Kauną, išaugino dvi dukras, iki pensijos dirbo grožinės literatūros leidyklos (dabar – „Vagos“ leidyklos Kauno filialas) ekonomiste.

Taigi iš visų šešių senųjų Daukšų vaikų tik jauniausioji dukra ir Kazys nebuvo išvežti. Beje, tą naktį, kai deportavo motiną ir seserį Eleną, K. Daukšas taip pat buvo suimtas ir visą naktį laikytas KGB rūsyje. Apie patirtus pergyvenimus jis niekada niekam nepasakojo, tad galima tik įsivaizduoti jo savijautą tą naktį, o ir visus kitus gyvenimo metus, kai niekada neužmiršdamas šeimos patirtos skriaudos ne kartą ir ne du oficialiai gyrė Tarybų Sąjungoje pasiektus socializmo „iškovojimus“ ir šviesias jo perspektyvas...

Grįžkime prie būsimojo profesoriaus gyvenimo kelio.

Mokykla nuo gimtosios K. Daukšo sodybos buvo toli, tad skaityti ir rašyti jis išmoko ne mokykloje, o pas daraktorių. Šiek tiek paūgėjęs, jis pradėjo lankyti Lygumų pradžios mokyklą net už penkių kilometrų nuo namų. Vaikui kasdien suvaikščioti po 10 kilometrų, žinoma, buvo per sunku, apie autobusus tuo metu visoje Lietuvoje

dar niekas nebuvo girdėjęs, tėvams kasdien arkliu vežioti Kaziuką į mokyklą ir atgal trukdė niekada nesibaigiantys ūkio darbai. Teko rinktis vienintelę šaltu protu apsvarstytą išeitį, nors ir labai nelengvą su sūnumi taip greitai nenorėjusiai išsiskirti motinai ir dar sunkesnę iki tol tik dienai kitai į svečius iš namų teišvažiavusiam – bet ir tai tik kartu su tėvais – mažajam pirmokėliui: ieškoti Lygumuose buto. Taip ir buvo padaryta: pirmadieniais tėvas nuveždavo savo pirmagimį į mokyklą, o savaitgaliui parsiveždavo namais pasidžiaugti, išsiskyrimo su namais liūdesiui prislopinti, o neretai gal dar labiau sustiprinti... Mažajam Kaziukui tai buvo ir pirmosios jo nepriklausomo, netgi artimiems žmonėms uždaro charakterio formavimosi ir grūdinimo dienos: ištisas savaites šalia nebūdavo motinos ar tėvo, nebuvo su kuo pasidalyti kasdieniais, tegu ir nedideliais rūpesčiais, pasiguosti nesėkmėmis, pasidžiaugti pirmojo mokytojo pagyrimais.

Kaip ir visoje Lietuvoje, Lygumų mokykloje mokymas vyko rusų kalba, tad būtent čia K. Daukšas išmoko rusiškai šnekėti ir rašyti. Mažojo Kaziuko mokslai pirmojoje mokykloje truko labai neilgai: nepraėjus nė metams, jau prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, devynmetį „vyrą" tėvas nuvežė į Šiaulių gimnazijos pirmą klasę. Gimnazija taip pat buvo rusiška, o norint į ją patekti, reikėjo laikyti stojamąjį egzaminą. Nelaukdamas kitą dieną numatyto egzamino, tėvas parvažiavo į namus. Per naktį prie Šiaulių netikėtai priartėjo vokiečiai, egzaminas, aišku, neįvyko. Pirmoku taip ir netapęs mažasis mokinukas 25 kilometrus pėsčias parskuodė namo... Karui baigiantis tėvai, pasitarę su keliais kaimynais, vėl pasamdė savo vaikams privatų mokytoją. Mokytojo būta gero, mokinys mokytis norėjo ir mėgo, tad karui pasibaigus K. Daukšas 1919 m. buvo priimtas iš karto į antrąją Šiaulių valstybinės gimnazijos klasę[2]. Visus gimnazijos metus tėvams jis daug rūpesčių nekėlė. Šiauliai nuo Sakalų buvo gana toli, ir visus tuos metus jis gyveno pas tetą, motinos seserį, taigi visada buvo pavalgydintas ir prižiūrėtas, nors ir nelepinamas: glaudėsi bendrame kambaryje su dar dviem

[2] K. Daukšo asmens byla // VUA. F. 856. B. K-10655. L. 30.

gimnazistais. Namus lankydavo retai, tėvai atvažiuodavo taip pat nedažnai, tik kai reikėdavo atvežti pagrindinių maisto produktų ar atsirasdavo neatidėliotinų reikalų mieste. Beje, namą teta buvo pirkusi perpus su senaisiais Daukšais, tačiau savąjį namo galą Daukšai nuomojo ir taip gaudavo ūkiui visada reikalingų pinigų [E. Daukšaitė].

Vyresnėse klasėse besimokančiam K. Daukšui iškilo tolesnio gyvenimo kelio klausimas. Tėvai, kaip paprastai tais laikais būdavo, norėjo matyti akivaizdžiai neeilinių gabumų sūnų kunigu [A. Prialgauskienė, A. Daukšienė]. Ir į gimnaziją jis buvo leidžiamas vietos klebono patarimu, turint galvoje būtent tokį tikslą. Tačiau Šiaulių gimnazija nebuvo pati geriausia vieta jaunojo Daukšo religingumui ugdyti. Čia kurį laiką mokytojavęs vienas iš 1924 m. įkurtos Laisvamanių etinės draugijos steigėjų, garsus to meto bedievis Jonas Šliūpas ne tik labai įdomiai dėstė mokiniams pasaulinės literatūros kursą, bet ir pasakojo apie žmogaus anatomiją, higieną, medicinos laimėjimus, gyvosios gamtos evoliuciją, Darvino teoriją, duodavo pasiskaityti šiais klausimais JAV išleistų lietuviškų knygelių, o susidomėjusius iškeltomis problemomis mokinius kviesdavo į mieste jo paties reguliariai skaitomas antireligines paskaitas. Mokyklos kapelionas taip pat buvo išsilavinęs ir aktyvus, jis irgi skaitė viešas paskaitas, taigi kas savaitę arba kas dvi J. Šliūpas arba kapelionas pasikeisdami skaitė mieste paskaitą, nukreiptą prieš vienas kito pozicijas, atsakydavo į priešininko prieš tai išsakytus, klausytojų dar nepamirštus argumentus. Vyresniųjų klasių mokiniai su įdomumu lankė tas abejas ryškaus diskusinio pobūdžio paskaitas, turėjo puikių galimybių išmokti tarpusavyje argumentuotai svarstyti vienos ar kitos besiginčijančios šalies teiginių pagrįstumą, aptarti silpnąsias ir stipriąsias jų vietas, galėjo patys prieiti prie išvadų. Klasėje taip pat buvo ryški diskusijų ir opozicijos valdžiai atmosfera. Su draugais ir net mokytojais nevengdavo pasiginčyti puikios iškalbos geriausias klasės mokinys, vėliau – teisininkas, teisės mokslų daktaras, visuomenės veikėjas, karui baigiantis į Vokietiją ir JAV emigravęs Vilniaus universiteto prorektorius (1941–1944 m.) Domas Krivickas. Keblius klausimus kapelionui mėgdavo kelti vienas

iš gabiausių klasės mokinių, nors ir ne tokio impulsyvaus charakterio Vladas Niunka, vėliau – LKP Centro komiteto sekretorius, vyriausias Lietuvos komunistų ideologas, ilgametis žurnalo „Komunistas" redaktorius. Svarų balsą klasėje turėjo jaunojo Daukšo suolo draugas Kazys Preikšas, jau prieš karą tapęs pogrindinės LKP(b) CK nariu, pokario metais užėmęs keletą svarbių postų LKP ir jos vyriausybėje. Mokykloje autoritetą turėjo kairiųjų pažiūrų Juozas Baldžius – vėliau išgarsėjęs etnografas, tautosakos tyrinėtojas, Vilniaus universiteto profesorius.

Gimnazijoje K. Daukšas buvo palyginti tylus ir užsidaręs, mažai su kuo draugavo, tačiau bendra klasės atmosfera jį, be abejo, veikė, formavo polinkį į analitinį mąstymą pasaulėžiūros klausimais ir diskusijas. Ir nors pasirodžius B. Jauniškio apybraižai apie Profesorių[3], šis ir neigė tiesioginę J. Šliūpo įtaką [A. Daukšienė], tačiau jo ryžtas atsisakyti kunigo kelio nebuvo atsitiktinis spontaniškas sprendimas: jis pamažu brendo savarankiškai studijuojant ne tiktai krikščionybės, bet ir budizmo, islamo, kitų religijų pagrindus [A. Daukšienė]. Vyresnėse klasėse į bažnyčią Kazys jau neidavo, tačiau niekada nei tėvams, nei kam nors kitam iš giminių prieš tikėjimą nieko nekalbėjo, o su labai religinga netekėjusia teta, kurios namuose gyveno, sutarė ypač gerai.

Atkritus keliui į kunigų seminarija, be jokio didesnio paskatinimo iš šalies, be užklasinių užsiėmimų ar specialaus būrelio (tais laikais tokie dalykai išvis buvo negirdėti) patraukė chemija. Pats Profesorius pasakojo, kad chemija jis susižavėjo, kai tik apie ją išgirdo, o tai buvo, berods, trečioje klasėje. Susižavėjo taip, kad pats namuose darė kai kuriuos paprasčiausius chemijos bandymus su vaistinėje pirktomis medžiagomis. Tiesa, septintoje klasėje buvo kiek suabejojęs pasirinkimu. Galutinai apsispręsti padėjo knygos: „Pradėjau techniškas knygas skaityt. Žiūriu – netinka. Mediciniškas – netinka. Na, tai taip ir įstojau paskiau į chemiją". Taigi 1925 m.

[3] *Jauniškis B.* Tokį mes jį pažįstame // Asmeninė nuomonė. Vilnius: Vaga, 1985. P. 59–71.

baigęs gimnaziją, jaunuolis nusprendė savo tolesnį gyvenimą paskirti šiai to meto Lietuvoje dar gana egzotiškai specialybei.

Beje, Šiauliuose K. Daukšą su chemija susiejo ir, atrodytų, gana netinkantis jo ramiam būdui įvykis – iškultas chemijos mokytojos buto langas [J. Butkevičius]. Dėl kažko su ja susipykusi klasė nusprendė mokytoją „žiauriai" nubausti ir po ilgų diskusijų nutarė išmušti jos buto langą. Nuosprendį vykdyti vis dėlto buvo baisoka, savanorių neatsirado, teko traukti burtus ir, anot K. Daukšo, „liosas" teko jam. Klasės iškilmingai įteiktą bausmės įrankį – didoką akmenį jis ne tik sėkmingai panaudojo pagal paskirtį, bet net nebuvo įtartas „pasikėsinimu"...

Sūnui atsisakius stoti į kunigų seminariją, tėvai buvo labai nusivylę. Skirtingai nuo niekam apylinkėje nežinomos chemijos, kunigo kelias žadėjo ne tik dvasios išganymą ir ramų, pasiturintį gyvenimą bepradedančiam iš doro kelio krypti sūnui, bet ir didesnę kaimynų bei giminių pagarbą tėvams. Tačiau Kazys buvo „kietas": chemija ir tik chemija! Nepaveikė ir galimybė netekti tėvų paramos: jau vyresnėse gimnazijos klasėse jis užsidirbdavo kišenpinigių, padėdamas sunkiau mokslus graužiantiems mokiniams, tad tikėjosi ir Kaune neprapulti: didesnis miestas – daugiau blogų mokinių...

Nuogąstavimai dėl tėvų paramos iš dalies pasitvirtino. Tėvas nenorėjo duoti pinigų netgi pirmajai kelionei į Kauną ir tik kaimyno įkalbėtas įdėjo 100 litų [A. Končius]. Santykiai su namais atšalo. Tiesa, studijuodamas jaunuolis, nors ir retai, bet rašydavo labai santūrius ir dalykiškus laiškus, atvažiuodavo į namus per kiekvienas atostogas, atveždavo lauktuvių, prireikus padėdavo ūkio darbuose – ir javus kirsdavo, ir vežimus į klojimą veždavo, ir vyšnias į medį įsilipęs skindavo, mielai bendraudavo su kaimynais, kurie labai laukdavo nuotaikingo studento [E. Daukšaitė]. Vis dėlto namų dažniau nelankydavo (tiesą sakant, ir pinigų tolimai kelionei nelabai turėdavo), tėvai net sūnaus vestuvėse (1933 m.) nedalyvavo. Nors ir būdami stiprūs ūkininkai, sūnui jie padėjo labai nedaug: pinigais neremdavo, tik įdėdavo kiek kaimiško maisto grįžtančiam po atostogų į Kauną. Antra vertus, Kazys ir pats jautėsi geriau nuo

nieko nepriklausydamas: turėdamas gimnazijos laikų korepetitoriaus patirtį, Universitete taip pat ėmė verstis pamokomis.

Studijos. Į Lietuvos universiteto Matematikos-gamtos fakulteto (MGF) Fizikos-chemijos skyrių K. Daukšas įstojo 1925 m. spalio 27 d.[4] Neįprasta data paaiškinama tuo, kad nors studentai į Universitetą buvo priimami be stojamųjų egzaminų, atskirai išnagrinėjus ir rugsėjo 1–15 dienomis apsvarsčius kiekvieno kandidato prašymą, tačiau fakulteto tarybai sutikus buvo galima įstoti ir gerokai vėliau, netgi antrąjį mokslo metų pusmetį, iki pat sausio 15 dienos.

Gana aiškų vaizdą apie K. Daukšo studijas galima susidaryti iš Lietuvos centriniame valstybės archyve saugomo jo prisiminimų rankraščio.

Lietuvos universiteto studentai trečiajame dešimtmetyje paskaitas lankydavo ne itin rūpestingai. Tuo labiau kad to reikalaudavo tik retas kuris profesorius, o ir į jo per suolus kartais pasiunčiamą užsirašymo lapą grupės draugai įrašydavo ir vieno kito nesančiojo pavardę. Būtinai reikėdavo ateiti tik bent į vieną iš pirmųjų paskaitų, nes studijų knygelėje ties kiekvieno dalyko pavadinimu reikėjo trijų parašų, iš kurių pirmasis liudijo, kad studentas pradėjo lankyti to dalyko paskaitas (antrasis parašas patvirtindavo, kad studentas atliko laboratorinius darbus ar pratybas, trečiasis – kad išlaikė egzaminą). Studentai chemikai beveik visą laiką skirdavo laboratoriniams darbams. Visi laboratoriniai indai ir medžiagos būdavo nemokami, tačiau sudaužytus indus reikėdavo atpirkti. Kai kurie darbai (fizikinės chemijos, fizikos, mineralogijos, matematikos pratybos) būdavo atliekami grupėmis pagal tvarkaraštį, tačiau dauguma chemijos laboratorijų būdavo atidarytos visą dieną ir studentai jose dirbdavo pagal laisvą grafiką, kas kada turėdamas laiko. Daugelio dalykų laboratorinių darbų lietuviškų knygų nebuvo, todėl kai kuriose laboratorijose ant specialaus stalo gulėdavo katedros nupirktas užsieninis, dažniausiai vokiškas, studentams skirtas vadovėlis, kurį nuo to stalo nusinešti buvo draudžiama. Negrupinėse laborato-

[4] VDU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos 1931 m. kovo 10 d. posėdžio protokolas // VUB RS. F. 96. B. VDU 5. P. 65.

rijose studentai mokydavosi vieni iš kitų, nes paprastai tuo metu, kai vieni darbus dar tik pradėdavo, kiti juos jau būdavo įpusėję ar net baigę: gabesnieji studentai stengdavosi juos atlikti greičiau ir skubėdavo į kitą laboratoriją. K. Daukšas jau penktame semestre atsiskaitė su visomis pagrindinių dalykų laboratorijomis. Ypač jam patiko ir specializaciją nulėmė analizinės chemijos laboratorija ir tos laboratorijos bei Analizinės chemijos katedros vedėjas prof. F. Butkevičius. Tai buvo tikras chemijos entuziastas ir netgi fanatikas, turėjęs puikius teorinius pagrindus, iki užsimiršimo mėgęs eksperimentą, pats patikrinęs visas savo vadovėliuose aprašytas reakcijas. Prof. F. Butkevičius kalbėdavo, kad chemikas yra savotiškas menininkas, turi dirbti ypač tvarkingai, taip, tarsi dėvėtų fraką. To ir reikalaudavo ne tik iš kolegų, bet ir iš studentų: jei laboratorinių darbų metu pamatydavo studentą, nelygintomis kelnėmis, juodomis panagėmis ar permestu per petį nešvariu rankšluosčiu dirbantį prie apšniaukšto laboratorinio darbo stalo, be jokių ceremonijų liepdavo susitvarkyti, o pastebėjęs tą patį antrą kartą, pasiūlydavo pasirinkti kitą fakultetą: „Iš Tavęs gero chemiko vis tiek nebus!" [P. Minutka]. Matyt, būtent prof. F. Butkevičius visiems laikams įskiepijo K. Daukšui tą tvarkos pomėgį, kuris vėliau tik sustiprėjo dirbant pas itin tikslių rezultatų reikalavusį prof. P. Juodakį bei vokišku pedantizmu garsėjusioje Austrijoje ir kuris visada atkreipdavo jau paties K. Daukšo studentų dėmesį.

Iš kurso į kursą studentai būdavo perkeliami tik išlaikę egzaminų minimumą – du egzaminus. Perkeldavo bet kurį semestro mėnesį, nes egzaminų sesijų nebuvo. Išklausę kursą ir gerai pasimokę, studentai pavieniui ar keliese susitardavo su profesoriumi dėl egzamino laiko. K. Daukšas prisimena, kad kai kurie profesoriai, pavyzdžiui, A. Purėnas, F. Butkevičius, egzaminuodavo labai kruopščiai ir ilgai – po dvi tris valandas vieną studentą. Kelių atsitiktinių klausimų ar egzaminų bilietų dažniausiai nebūdavo, profesorius su studentu pokalbio forma „perbėgdavo" visą kursą, todėl egzamino laikyti studentai ateidavo tik gerai pasiruošę. Neišlaikęs egzamino studentas po kelių dienų galėjo bandyti jį perlaikyti. Neišlaikiusieji ir antrą kartą būdavo pakartotinai registruojami tame pačiame kur-

se. Sumokėję už mokslą (100 litų už semestrą), būdavo perregistruojami ne tik neišlaikę egzaminų, bet ir laboratorijose po kelis metus išvis nepasirodantys vadinamieji amžinieji studentai.

Nepasiturinčių tėvų ypač gabūs ir darbštūs studentai būdavo atleidžiami nuo mokesčio už mokslą ir gaudavo visą (150 litų), pusę ar trečdalį stipendijos. Dalis politiniame Kauno gyvenime dalyvaujančių studentų gaudavo tautininkų, ateitininkų ar kitų organizacijų bei korporacijų stipendijas. Bendrabučių Universitete nebuvo, tačiau juos turėjo tautininkai, ateitininkai ir studentų šalpos draugijos. K. Daukšas per visus studijų metus jokiomis lengvatomis nepasinaudojo: tėvų jokiu būdu nebuvo galima priskirti nepasiturintiems, o jis neįstojo į jokią politinę organizaciją ar korporaciją. Dauguma studentų buvo profesinių fakultetinių draugijų nariai, tad jaunasis K. Daukšas greitai įsitraukė į Gamtininkų draugijos chemijos sekcijos veiklą, kurį laiką buvo tos sekcijos pirmininkas. 1934 m. mirus prof. F. Butkevičiui, ši sekcija buvo perorganizuota į savarankišką F. Butkevičiaus vardo studentų chemikų draugiją. Draugija kviesdavo kitų fakultetų profesorius skaityti paskaitų savo narius dominančiais visuomeniniais ar kitų mokslų klausimais, o du kartus per metus apeidavo personalą su aukų lapu ir suruošdavo kuklius pobūvius, bet ne Universiteto patalpose, o kokioje nors miesto valgykloje ar pigesnėje kavinėje. Daugelis studentų korporacijų būdavo gerokai turtingesnės, dažnai rengdavo prašmatnius pobūvius su šokiais, tačiau Profesorius prisipažįsta juose nedalyvavęs nė karto; nes iki pat senatvės taip ir neišmokęs šokti...

Nuolat stingantis pragyvenimo lėšų (korepetitoriaus darbai, šiaip ar taip, visada gana atsitiktiniai) gabus studentas buvo greitai pastebėtas ir pasirūpinta jam padėti. Kai tik Daukšas atsiskaitė su pagrindinėmis studentų laboratorijomis, pačioje 1928 m. pradžioje gavo pasiūlymą įsidarbinti praktikantu prof. P. Juodakio įkurtos ir vadovaujamos Valstybinės technikos ir chemijos laboratorijos techninių analizių skyriuje[5]. Neblogas aštuntos kategorijos atlyginimas – 300 litų per mėnesį – leido atsipūsti bent jau nuo pagrindinių

[5] K. Daukšo asmens byla // VUA. F. 856. B. K-10655. L. 7.

pragyvenimo rūpesčių, o mokinukus korepetitoriaus darbui ir studentus konsultacijoms rinktis pagal siūlomą atlyginimą ir ne pačius žiopliausius...

Laboratorijoje K. Daukšas užsirekomendavo gerai, 1928 m. pabaigoje buvo perkeltas į jaunesniojo laboranto pareigas (devintos kategorijos 350 litų mėnesinis atlyginimas)[6] ir ėjo jas iki studijų pabaigos[7]. Ši laboratorija K. Daukšo praktiniam profesiniam pasirengimui, ko gero, davė daugiau už studijas Universitete. Laboratorija analizuodavo į Lietuvą importuojamas ir iš šalies išvežamas prekes. Darbas buvo itin kruopštus ir atsakingas, jo rezultatai neretai lemdavo stambių prekybinių sandėrių baigtį. K. Daukšas pasakojo, kad suinteresuoti rezultatais firmų atstovai turėdavo rimtą pagrindą daryti spaudimą laboratorijos darbuotojams. Tačiau jos vadovas prof. P. Juodakis buvo nesukalbamas ir to paties be nuolaidų amžiui ar patirčiai reikalaudavo iš visų savo darbuotojų: tyrimų rezultatai turėdavo būti absoliučiai patikimi ir tikslūs. Prof. Juodakis apeliavo ne tik į darbuotojų sąmoningumą: jis primindavo, kad, tarkime, mūsų importuojamą odą tikrina ir užsienio laboratorijos, tad rezultatams nesutapus galima sulaukti didelių nemalonumų [J. Kriaučiūnas]. Įstaigos vardas buvo saugomas nuo bet kokių priekaištų. Laboratorijos darbuotojai kartais būdavo viliojami kvietimais į restoraną ir po tikrai objektyviai atliktos analizės, bet prof. P. Juodakis buvo pasakęs: „Šiukštu!“ [A. Končius], ir visi jo pavaldiniai, brangindami darbą, laikėsi taip pat tvirtai, kaip ir laboratorijos vadovas. Būtent šiame darbe K. Daukšas išmoko tiksliai analizuoti ne tik neorganines medžiagas – metalus, jų lydinius, mineralus, bet ir tokius pramoninius gaminius kaip muilas, odos, gėrimai ir kt. Darbo šioje laboratorijoje metus Profesorius visą gyvenimą prisimindavo su malonumu, girdavo darbo stilių, naudotus reagentus, aparatūrą [B. Savukynas].

Matematikos-gamtos fakultete mokslas oficialiai truko ketverius metus, tačiau studijos paprastai užsitęsdavo daug ilgiau – iki šeše-

[6] K. Daukšo asmens byla // MAA. F. 1. Ap. 9. B. 1504. L. 31.

[7] K. Daukšo asmens byla // VUA. F. R-856. B. K-10655. L. 7.

rių, septynerių ir daugiau metų. Priežasčių buvo gana daug. Nepasiturinčių tėvų vaikai ne visada sugebėdavo laiku sumokėti mokestį už mokslą ar išsinuomoti Kaune gana brangiai kainuojantį butą, dėl to dažnai būdavo išbraukiami iš studentų sąrašų ar patys išstodavo iš Universiteto. Užsidirbę pinigų jie vėl grįždavo atgal. Dauguma studentų mokymąsi Universitete derindavo su tarnyba arba daug laiko atimančiu laisvuoju verslu, o tai irgi neretai trukdydavo studijoms. Trukdė ir nepakankamas aprūpinimas vadovėliais bei labai plačios studijų programos. Pagaliau dalis iš turtingų šeimų kilusių studentų ir nesistengė greičiau baigti studijų, o rūpinosi užmegzti daugiau naudingų pažinčių arba maloniai leido laiką korporacijų pobūviuose. Taigi „nubyrėjusių" ir „amžinųjų" studentų procentas buvo labai didelis. K. Daukšo liudijimu, iš dvidešimt su juo pradėjusių chemijos studijas moksleivių diplomus gavo tik du ar trys. Jo paties studijos dėl kasdienio šešių valandų darbo Valstybinėje technikos ir chemijos laboratorijoje taip pat užtruko penkerius su puse metų. Išklausęs visų privalomų Fizikos-chemijos skyriaus dalykų paskaitas, išlaikęs jų egzaminus bendru pažymiu „labai gerai", Neorganinės ir analizinės chemijos katedroje, vadovaujamas jos vedėjo ekstraordinarinio profesoriaus F. Butkevičiaus, atlikęs ir apgynęs diplominį darbą tema „Šarminių metalų osmatai ir osmenatai" (įvertinimas – gerai), tuo metu jau Vytauto Didžiojo vardu vadinamą universitetą K. Daukšas baigė 1931 m. kovo 10 d.[8] Data, šių dienų akimis žiūrint, vėlgi pakankamai keista – semestro vidurys, tačiau reikia turėti galvoje, kad tuo metu Universitete baigiamųjų egzaminų ar diplominių darbų gynimo specialių sesijų nebuvo, diplominį darbą kiekvienas studentas gindavo atskirai, kai jį baigdavo. Darbą paprastai vertindavo vadovas ir dar vienas profesorius, kaip dabar sakytume – recenzentas. Aišku, kad K. Daukšo recenzentas buvo prof. P. Juodakis.

Ieškoti kitos darbovietės, suprantama, nevertėjo: Valstybinės technikos ir chemijos laboratorijos autoritetas buvo neginčijamas, nors

[8] VDU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos 1931 m. kovo 10 d. posėdžio protokolas // VUB RS. F. 96. B. VDU 5. P. 66.

darbas joje ir ne itin gerai apmokamas. Tiesa, jau kitą savaitę po diplomo gavimo K. Daukšas buvo pakeltas į vyr. laborantus[9] ir jam buvo paskirtas jau XI kategorijos mėnesinis atlyginimas[10].

Nepraėjus nė pusei metų, 1931 m. rugpjūčio mėnesį jaunasis absolventas buvo pašauktas atlikti iki studijų baigimo atidėtą karinę prievolę. Tarnavo Kaune, Šančiuose dislokuotame trečiajame artilerijos pulke, bet ne eiliniu, o kaip diplomuotas specialistas buvo nusiųstas į artilerijos aspirantų (kariūnų) kursus. Baigęs kursus gavo atsargos leitenanto laipsnį[10]. 1932 m. rugpjūčio mėnesį karinę tarnybą baigė ir grįžo į ankstesnėje darbovietėje išsaugotą darbo vietą.

Pirmieji pedagogo ir mokslininko žingsniai. 1933 metai buvo ypač reikšmingi ir asmeniniame K. Daukšo gyvenime, ir jo darbe: tų metų vasarą jis vedė, o spalio 1 d. perėjo į VDU Neorganinės ir analizinės chemijos katedrą ir pradėjo itin vaisingą aukštosios mokyklos pedagogo kelią. Dalykas tas, kad tų metų rudenį išėjo į pensiją Neorganinės ir analizinės chemijos katedros vyr. asistentas Juozas Krasauskas, į jo vietą buvo paskebtas konkursas, ir K. Daukšas padavė prašymą pereiti į katedrą. Įdomu, kad į tą vietą pretendavo ir Organinės chemijos katedros privatdocentas Neachas Šapira, gimęs Lietuvoje, studijavęs Berlyno universitete, 1924 m. gavęs jame filosofijos daktaro laipsnį, jau skaitęs VDU studentams kai kuriuos organinės chemijos, biochemijos bei chemijos istorijos kursus. Specialiai sudaryta konkursinė fizikų ir chemikų komisija rekomendavo MGF tarybai išrinkti į vakuojančią vietą ne jį, o mokslinio laipsnio ir dėstymo patirties neturintį K. Daukšą. Atsižvelgta į katedros darbo profilį atitinkančią jo specializaciją, katedros vedėjo prof. F. Butkevičiaus pritarimą ir labai gerą raštišką prof. P. Juodakio rekomendaciją[11]. Rekomendacijoje rašoma, kad K. Daukšas yra gerai teoriškai iš neorganinės ir organinės chemijos pasirengęs

[9] K. Daukšo asmens byla // MAA. F. 1. Ap. 9. B. 1504. L. 32.

[10] K. Daukšo asmens byla // VUA. F. R-856. B. K-10655. L. 7.

[11] VDU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos 1933 m. rugsėjo 19 d. posėdžio protokolas // VUB RS. F. 96. B. VDU 5. P. 416.

analitikas, jau penkerius metus dirba stropiai, sąmoningai ir tiksliai, labai geras demonstratorius, be priekaištų atlieka visus pavestus darbus, turi pedagoginių gabumų, *„didelį patraukimą prie tolesnio moksliško darbo ir kaipo žmogus yra didelio takto ir labai gero būdo"* (kursyvas mano – *Z. M.*). Katedros vedėjas prof. F. Butkevičius atskiros savo buvusio diplomanto charakteristikos nepateikė, tačiau prof. P. Juodakio rekomendacijoje lakoniškai įrašė: „Pareiškimui ir nuomonei pritariu". Fakulteto taryba balsuodama beveik vieningai palaikė K. Daukšo kandidatūrą (11 balsų – už, prieš nebuvo nė vieno, 2 – susilaikė), tačiau priėmė jį ne vyr. asistentu, o tik vyr. laborantu. Tiesa, jaunieji Daukšai didelės prabangos sau dar neleido. Jie nuomodavo baldais apstatytą butą, pietaudavo mieste, o buto šeimininkas pagal nuomos sąlygas rytais ir vakarais duodavo arbatos. Prie vieno buto Daukšai neprisirišo. Iš pradžių už 150 litų nuomojo dviejų kambarių butą, prieš gimstant sūnui apsigyveno didesniame trijų kambarių bute, o dar po metų persikėlė į Mickevičiaus gatvę, prie Vytauto bažnyčios, kad abiem būtų arčiau darboviečių. Vis dėlto gyventi teko taupiai: tuos metus, kai Daukšas stažavosi Austrijoje, žmona su sūnumi iš erdvaus buto išsikėlė pas draugę, kur už vieną kambarį mokėjo tik 100 litų [A. Daukšienė].

Vyr. laborantu K. Daukšas neišbuvo nė metų. 1934 m. sausio 1 d. nuo laiku tiksliai nediagnozuoto ūmaus apendicito priepuolio staiga mirė katedros vedėjas ekstraordinarinis profesorius F. Butkevičius, jo vietą užėmė K. Daukšui itin palankus ordinarinis profesorius P. Juodakis, o katedroje reikėjo „perstumdyti" etatus, nes neliko kam vadovauti kai kurioms studentų laboratorijoms. Nelaukiant konkurso, K. Daukšui nuo pavasario semestro pradžios buvo pavesta vadovauti kiekybinės analizės laboratoriniams darbams. 1934 m. balandžio 24 d. pristatydamas jį MGF tarybai dėl pareigų paaukštinimo, prof. P. Juodakis pažymėjo, kad tris mėnesius dirbdamas laboratorijos vedėju K. Daukšas atsiskleidė kaip geras organizatorius, pertvarkė laboratorijos darbo tvarką taip, kad „studentai mažiau blaškytųsi, suprastų darbų tvarkos ir laiko reikšmę, mažiau vilkintų paimtus darbus ir nereikalingai neeikvotų reagentų". Pabrėžęs, kad K. Daukšas parengė spaudai dalį savo pagrindinio

mokslinio darbo apie šarminių metalų osmenatus, tyrinėjo „Vytauto“, „Birutės“ ir kitų Birštono mineralinio vandens šaltinių elektros laidumą, katedros vedėjas įtikino daugumą Tarybos narių nuo 1934 m. gegužės 1 d. pakelti K. Daukšą į vyr. asistentus. Tiesa, šiuo kartu balsavimas nebuvo toks vieningas kaip prieš pusantrų metų: septyni Tarybos nariai balsavo už tokį sprendimą, keturi – prieš, du – susilaikė[12].

Archyvinių duomenų apie pirmuosius penkerius K Daukšo darbo Vytauto Didžiojo universitete metus išliko labai nedaug: paskaitų jis dar neskaitė, MGF tarybos posėdžiuose nedalyvavo (jaunesniojo mokslo personalo nariai į juos nebūdavo kviečiami). MGF tarybos protokoluose užfiksuotas tik vienas jo pasisakymas, kai habilitacinį darbą ginančiam J. Janickiui davė keletą svarių pastabų dėl chemiškai necharakterizuotų druskų ir nepatikimų jų tirpumo kreivių[13].

Fakultete K. Daukšas greitai apsiprato ir kaip savas buvo priimtas į bendraamžių būrį. Dar visai naujuose, 1931 m. pastatytuose Fizikos-chemijos instituto rūmuose dirbančiame Matematikos-gamtos fakultete kūrėsi naujos tradicijos. Viena iš jų buvo rytiniai susitikimai Instituto rūsyje įrengtoje arbatinėje [A. Damušis]. Po pirmos paskaitos ten rinkdavosi jauni fakulteto asistentai ir docentai išgerti puodelio arbatos (kava tuo metu dar nebuvo labai madinga), užkąsti itin skanios firminės duonos sumuštinio su sūriu, pasikalbėti darbo ir einamaisiais visuomeninio gyvenimo reikalais. Toną pokalbiams duodavo J. Matulis, A. Žvironas, A. Zubrys, ateidavo A. Puodžiukynas, A. Damušis, P. Katilius, K. Baršauskas, J. Janickis, kartais P. Brazdžiūnas. Neretai susirinkdavo iki 10–12 darbuotojų, tarp kurių jaunasis asistentas darėsi vis labiau pastebimas ir mėgstamas. Kolegoms patiko jo gera nuotaika, paprasta, tiesi kalbos maniera, lengvas bendravimo stilius. Nors K. Daukšas visada

[12] VDU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos 1934 m. balandžio 24 d. posėdžio protokolas // VUB RS. F. 96. B. VDU 6. P. 32.

[13] VDU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos 1934 m. gruodžio 11 d. posėdžio protokolas // Ten pat. P. 159.

turėdavo savo nuomonę aptariamais klausimais, buvo savotiškos galvosenos, tačiau ypatingu originalumu tuo metu dar nepasižymėjo, savo pažiūrų nepropagavo, kitų neprovokavo. Draugų būryje jis išsiskyrė nebent polinkiu į humorą, kuris yra Dievo dovana ir su metais neįgyjamas, gal tik ištobulinamas.

Ta pati kompanija mėgdavo pasėdėti ir tuo metu garsėjusioje Konrado kavinėje (dabartinėje „Tulpėje"). Fizikos-chemijos institutas buvo Aleksote, iš darbo grįždami draugai rinkdavosi sutartą valandą po pietų, išgerdavo po puodelį arbatos ar kavos, vieną kitą valandą pasišnekučiuodavo, paklausydavo Hochmeklerio vadovaujamo orkestro, mėgėjai pažaisdavo šachmatais. Neretai prie jaunimo prisijungdavo ir prof. Vaclovas Biržiška. Kartais draugai rinkdavosi ir Perkausko kavinėje (dabar „Orbita"). Tačiau nė vienoje kavinėje nebuvo tradicijos gerti alkoholinius gėrimus [P. Katilius, J. Janickis], nebent kas nors ateidavo labai sušalęs ir užsisakydavo taurelę konjako. Tiesa, draugai kartais užsukdavo ir į alaus barą, bet tik trumpam, 15–20 minučių, kol ištuštindavo bokalą. Alaus barai paprastai pardavinėdavo tik vienos firmos alų, tos firmos lėšomis buvo gražiai įrengti, tačiau dėstytojai ir kiti aukštesniųjų visuomenės sluoksnių žmonės juose ilgai užsisėdėti nemėgdavo, laikydami tai blogu tonu [J. Janickis]. K. Daukšas dažnokai apsilankydavo ir tuo metu aukščiausios klasės virtuve garsėjusioje „božegraikoje" – Laisvės alėjoje, netoli teatro vaistinės, įsikūrusioje užeigoje, kuri buvo taip vadinama dėl to, kad priklausė Kauno katedros vargonininkui.

K. Daukšui pradėjus dirbti Universitete, Lietuvoje jau senokai buvo uždraustos visos partijos, išskyrus tautininkus. Tiesa, visi žinojo, kad, pavyzdžiui, profesoriai V. Čepinskis ir A. Purėnas – socialdemokratinių pažiūrų, A. Damušis – krikščionis demokratas ir t. t. K. Daukšas politinėje ir visuomeninėje veikloje nei tuo metu, nei vėlesniais gyvenimo Kaune metais nedalyvavo [I. Končius], buvo Gamtos-matematikos fakultete madingų liberalių pažiūrų [E. Meškauskas], jokios partijos idėjų atvirai nepalaikė, kaip praktiškas žmogus gal kiek ir simpatizavo tautininkams [P. Katilius], tačiau aiškiai nebuvo Smetonos šalininkas ir į jo partiją nestojo.

Kaip jau minėjome, net studijuodamas jis oficialiai nepriklausė jokiai korporacijai ar kitai studentų organizacijai [E. Meškauskas]. Vis dėlto jautėsi, kad grįžęs dirbti į Universitetą nuo prof. S. Kolupailos globojamos ateitininkiškos studentų technikų vyrų korporacijos „Grandis", kurios pagrindinis siekis buvo „tarnaujant Dievui ir Tėvynei viską atnaujinti Kristuje", K. Daukšas laikėsi atokiau, jos organizuojamose be jokių alkoholinių gėrimų šventėse – „grandkavose" („Grandis" + kava) nedalyvavo. Jį labiau traukė technikų korporacijos „Plienas" propaguojamos evoliucijos idėjos, siekimas ugdyti susipratusius lietuvių inžinierius draugiškumo, solidarumo ir profesinės etikos dvasia, korporacijos organizuojamos didelės alaus ir mažesnės alučio šventės [A. Damušis]. Beje, tarp septynių tą korporaciją globojusių profesorių buvo ir chemikai A. Purėnas bei P. Jodelė.

Nors ir turėdamas didelį darbo su studentais krūvį (greitai pradėjo vadovauti ne tiktai kiekybinės, bet ir kokybinės analizės laboratoriniams darbams), prof. F. Butkevičiaus primygtinai skatinamas ir vadovaujamas, K. Daukšas intensyviai tęsė dar diplominiame darbe pradėtus osmio junginių tyrinėjimus. Jis vienintelis iš chemikų bei fizikų, nesinaudodamas užsienio stažuotės privalumais, per trejus darbo Universitete metus parengė daktaro disertaciją. Ją ginti teko pagal reguliamino komisijos tais pačiais metais pateiktas ir MGF taryboje priimtas taisykles, kurių svarbiausi reikalavimai buvo tokie[14]:

– prieš gynimą doktorantas privalo Tarybos specialiai sudarytoje trijų asmenų komisijoje išlaikyti egzaminą. Klausimus komisija pateikia iš trijų dalykų: disertanto specialybės ir dar dviejų artimų jo sričiai, paties disertanto pasirinktų disciplinų. Egzaminas gali užtrukti ne ilgiau kaip dvi valandas. Jo metu disertantas turi parodyti, kad moka bent dvi užsienio kalbas iš penkių pagrindinių – anglų, italų, prancūzų, rusų, vokiečių (kalbos išvardytos abėcėlės tvarka, vieną iš jų galima pakeisti kita, ne iš to sąrašo). Egzamino

[14] VDU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos 1934 m. lapkričio 6 d. posėdžio protokolas // VUB RS. F. 96. B VDU 6. P. 125.

neišlaikius, kartoti galima ne anksčiau kaip po 6 mėn., o neišlaikius ir pakartotinai, išvis nustojama teisės doktorizuotis;

– disertacija ginama ne anksčiau kaip po mėnesio, bet ne vėliau kaip po dviejų mėnesių nuo egzamino išlaikymo dienos;

– disertantas privalo garbės žodžiu patvirtinti, kad darbas atliktas jo paties;

– prieš gynimą Tarybai pateikiama ne mažiau kaip 10 egz. išspausdintos disertacijos; išimtiniais atvejais Taryba gali priimti ir nespausdintą rankraštinį darbo originalą, bet prie jo turi būti pridėta ne mažiau kaip 20 egz. spausdintos darbo santraukos;

– disertacija ginama viešame fakulteto tarybos posėdyje. Ją aptaria ir vertina trys oponentai, o balsuoja visa Taryba;

– daktaro *(doctor scientiae)* diplomas išrašomas vien lotynų kalba, bet disertacijos pavadinimas į lotynų kalbą neverčiamas. Disertacijos kokybė pažymima trimis laipsniais: *rite* (lot. tikrai, teisingai), *cum laude* (su pagyrimu) ir *magna cum laude* (su dideliu pagyrimu), atskirai įvertinant egzaminą ir disertaciją;

– daktaro diplomas įteikiamas tik po to, kai Universiteto biblioteka gauna 150 egz. apgintos spausdintos disertacijos.

MGF tarybos posėdžių protokolų knygoje išliko K. Daukšui pateiktų doktorantūros egzamino klausimų sąrašas[15]:

1. Neorganinių junginių alotropija ir izomerija. 2. Polirūgštys. 3. Tirpalų teorija. 4. Junginių optinis aktyvumas. 5. Tautomerijos ir desmotropijos reiškinių aiškinimas. 6. Organinių junginių taikymas analizinėje mineralinių junginių chemijoje. 7. Cementų struktūra ir jų kietėjimo priežastys. 8. Kamerinio sieros rūgšties gamybos būdo taikymo atvejai.

Egzaminų komisija, kurią sudarė prof. P. Juodakis (pirmininkas), Organinės chemijos katedros vedėjas prof. A. Purėnas ir Technikos fakulteto Statybos ir statybinių medžiagų katedros vedėjas prof. P. Jodelė, doktoranto atsakymus įvertino labai gerai ir pa-

[15] VDU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos 1936 m. spalio 13 d. posėdžio protokolas // VUB RS. F. 96. B. VDU 7. P. 153.

žymėjo, kad jis sugeba naudotis chemijos literatūra rusų, vokiečių, prancūzų ir anglų kalbomis.

Tie patys profesoriai buvo ir K. Daukšo daktaro disertacijos „Šarminių metalų osmatai" oponentai, gerai įvertino jo darbą, bet pateikė net 12 klausimų apie gautų junginių struktūrą, jų lydymosi temperatūrų dėsningumus, naudojimo galimybes ir kt. Disertacija apginta 1936 m. lapkričio 3 d. ir įvertinta *cum laude*[16].

Laikydamasis patarlės „Kalk geležį, kol karšta", K. Daukšas, praėjus vos porai mėnesių po daktaro disertacijos gynimo, jau pradėjo rūpintis habilitaciniu darbu. Retųjų elementų junginių tyrimams tęsti reikėjo pasitobulinti užsienyje, gerai įrengtame institute, turinčiame ne tik modernios aparatūros, bet ir mikroanalizės darbų patirties. Dėl užsienio komandiruotės problemų iš esmės nekilo: K. Daukšas buvo laikomas gabiu ir perspektyviu darbuotoju [P. Slavėnas], o tokiems žmonėms ir fakulteto, ir Universiteto vadovybė visada stengdavosi padėti. Klausimas kilo tik kur važiuoti. Iki tol VDU MGF atstovai stažuotis dažniausiai vykdavo į Vokietiją. K. Daukšas neblogai mokėjo vokiečių kalbą ir Vokietija jam būtų buvusi visai paranki. Tačiau Vokietijoje tuo metu jau buvo beįsigalinti Hitlerio diktatūra, ir kairiesiems simpatizuojančio jaunuolio bei liberalių pažiūrų fakulteto vadovybės žvilgsniai nukrypo į Austriją. Tinkamiausia stažuotės vieta atrodė Graco (Graz) universitetas, kuriame buvo sukurti ir visose chemijos srityse plačiai taikomi organinių junginių mikroanalizės pradininko, 1923 m. Nobelio premijos laureato prof. F. Preglio (Pregl) mikroanalizės metodai. Preliminarių konsultacijų metu Graco universiteto teorinės chemijos profesorius R. Kremanas (Kremann) pažadėjo sudaryti K. Daukšui sąlygas nuodugniai susipažinti ir su jo laboratorijoje naudojamais ultravioletinės absorbcijos, dipolių momentų, depoliarizacijos matavimo ir kitais fizikocheminiais mikroanalizės metodais. MGF taryba pritarė stažuotei mokant visą pirmo tarnybos laipsnio atlygini-

[16] VDU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos 1936 m. lapkričio 3 d. posėdžio protokolas // VUB RS. F. 96. B. VDU 7. P.186.

mą[17], ir nuo 1937 m. balandžio 1 d. K. Daukšas lygiai metus praleido Austrijoje. Grįžo į Kauną pavasarį, bet jo komandiruotės ataskaitą MGF fizikos-chemijos komisija apsvarstė tik rugsėjo pabaigoje[18].

Praėjus vos dviem mėnesiams nuo K. Daukšo atvykimo į Gracą, staigiai mirė jo stažuotės vadovas prof. R. Kremanas. Teko skubiai ieškoti ne tiktai kito vadovo, bet ir kitos darbo vietos. Tokia vieta atsirado Graco aukštojoje technikos mokykloje, o vadovauti sutiko prof. G. Jantšas (Jantsch). Deja, benusistojantis darbo ritmas sutriko, daug laiko buvo prarasta, tyrimus teko tęsti jau sugrįžus į Kauną, nepalyginti blogesnėmis sąlygomis. Matyt, atsirado ir asmeninių problemų. Vis dėlto per pusantrų metų K. Daukšas rezultatus apibendrino ir pateikė kaip habilitacinį darbą „Niobio atskyrimas nuo tantalo ir kai kurie niobio junginiai". Į darbo vertinimo komisiją šiuo kartu buvo įtraukti prof. P. Juodakis (pirmininkas), prof. A. Purėnas ir privatdocentas J. Janickis[19]. Susirgusį prof. P. Juodakį po dviejų savaičių pakeitė Neorganinės ir analizinės chemijos katedrai priskirtas doc. A. Zubrys[20].

Habilitacinis darbas Vytauto Didžiojo universitete būdavo maždaug tokios pačios apimties ar kiek mažesnis už daktaratą. Viešas habilitacinio darbo gynimas fakulteto taryboje turėjo būti organizuojamas beveik taip pat kaip ir daktaro disertacijos, tiktai bibliotekai reikėjo pateikti 250 atskiru leidiniu išspausdintų ginamo darbo egzempliorių (moksliniame žurnale išspausdinto darbo užteko 20 egz.). Jeigu uždarame posėdyje habilitacinį darbą pripažindavo tinkamu absoliuti Tarybos narių dauguma, jo autoriui būdavo sutei-

[17] VDU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos 1937 m. vasario 23 d. posėdžio protokolas // VUB RS. F. 96. B. VDU 7. P. 241.

[18] VDU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos 1938 m. rugsėjo 27 d. posėdžio protokolas // VUB RS. F. 96. B.VDU 8. P. 131.

[19] VDU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos 1939 m. spalio 17 d. posėdžio protokolas // Ten pat. P. 238.

[20] VDU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos 1939 m. spalio 31 d. posėdžio protokolas // Ten pat. P. 242.

kiamas *venia legendi* (*lot.* leidimas skaityti paskaitas) ir kreipiamasi į švietimo ministrą su prašymu patvirtinti privatdocentu.

Privatdocento vardas suteikdavo teisę skaityti paskaitas ir asistento pareigas užimančiam darbuotojui, kuris, tokio vardo neturėdamas, paskaitų paprastai neskaitydavo. Jeigu tas kursas įeidavo į mokymo planus ir studentams buvo privalomas, už jį buvo mokama taip pat kaip ir docentui. O jeigu privatdocentas naują paskaitų kursą pasiūlydavo savo iniciatyva, o fakulteto taryba pripažindavo jį naudingu, už savaitinę valandą privatdocentui prie jo pareigybinio atlyginimo buvo mokamas 100 litų mėnesinis priedas. Antra vertus, habilitacinis darbas buvo būtinas galvojant apie tolesnes darbo Universitete perspektyvas: be jo nebuvo galima kilti tarnybos laiptais, užimti docento ar profesoriaus pareigų.

Jau habilitacinio darbo pristatymas gynimui privertė K. Daukšą gerokai pasijaudinti. Habilitacijos komisijos pirmininkas MGF tarybos posėdyje perskaitė pranešimą, kad K. Daukšo kvalifikacija ir darbas atitinka formalius habilitacijos kriterijus, bet pasiūlė atsiklausti Graco aukštosios technikos mokyklos vadovybės, ar jų mokyklos nuostatai nedraudžia darbą, kuris atliktas jos laboratorijose, ginti kitame universitete. Vis dėlto Taryba tą pasiūlymą balsų dauguma atmetė. Dar svarbesnių padarinių galėjo turėti komisijos nario privatdocento J. Janickio raštu pateikta plačiai motyvuota atskira nuomonė, kad darbas ginti išvis netinkamas[21]. Fakulteto taryba balsų dauguma nepritarė tokiai nuomonei ir nusprendė habilitaciją leisti.

1939 m. gruodžio 5 d. vykusios habilitacijos metu[22] oponentai pažymėjo, kad paprastai habilitacinis darbas būna artimas daktarato sričiai, tuo tarpu abu šie K. Daukšo moksliniai darbai neturi nieko bendra. Nepaisant to, kad dirbti įvairiose srityse daug sunkiau, duomenų surinkta apsčiai, jie pakankamai tikslūs, tačiau darbas apra-

[21] VDU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos 1939 m. lapkričio 14 d. posėdžio protokolas // VUB RS. F. 96. B. VDU 8. P. 246.

[22] VDU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos 1939 m. gruodžio 5 d. posėdžio protokolas // Ten pat. P. 254

šytas labai nerūpestingai. Išsakyta ir rimtų dalykinių priekaištų dėl pernelyg išplėsto seniai žinomų dalykų aprašymo, nepakankamai tiksliai apibrėžtų dvigubųjų druskų gavimo sąlygų, tų druskų analizės duomenų, kristalografinių tyrimų nebuvimo, nepakankamai pagrįstai apibendrintų išvadų, o privatdocentas J. Janickis ne tiktai buvo nepatenkintas habilitanto atsakymais į jo pateiktus klausimus, bet ir vėl suabejojo, ar K. Daukšo ginamą habilitacinį straipsnį galima traktuoti kaip rimtą mokslinį darbą. Doc. A. Zubrys iškėlė dar vieną K. Daukšui nepalankų faktą: prieš pusę metų žurnale „Bulletin de la Société Chimique de France" pasirodė P. Siu (Sue) straipsnis apie niobio tetraoksido chlorinimą ir gautų chloridų tyrinėjimą, kuriame gauti rezultatai panašūs į K. Daukšo darbe pateikiamus duomenis. Tiesa, pats oponentas nurodė, kad taip atsitinka dažnai, tik apgailestavo, kad K. Daukšo straipsnį išspausdinusio žurnalo redakcija nepažymėjo darbo gavimo datos, o pats autorius nenurodė jo atlikimo laikotarpio. Tarybai taip pat nekilo didesnių įtarimų, kad iš esmės Grace atliktas darbas gali būti nuplagijuotas, ji dauguma balsų (11 – už, 1 – prieš, 4 – susilaikė) pripažino K. Daukšui *venia legendi* vardą, paprašė MGF dekaną pristatyti jį švietimo ministrui tvirtinti privatdocentu. Tai ir buvo padaryta 1940 m. vasario 1 d.[23]

Kaip jau minėta, tik privatdocento vardas duodavo vyr. asistento pareigas užimančiam darbuotojui teisę skaityti paskaitas, tačiau K. Daukšas paskaitas skaityti jau buvo pradėjęs daug anksčiau. Dar 1938 m. gegužės mėnesį MGF taryba, tvirtindama paskaitų paskirstymą dėstytojams, atsižvelgė į tai, kad Neorganinės ir analizinės chemijos katedroje po prof. F. Butkevičiaus mirties likusiam vieninteliam vyresniojo mokslo personalo atstovui prof. P. Juodakiui dėl senyvo amžiaus negalima skirti skaityti vos ne visų katedrai priklausančių paskaitų, kai joje dirba jaunas, gabus ir daug žadantis vyr. asistentas. Išimties tvarka, suderinus su švietimo ministru, K. Daukšui paskirta skaityti dvi savaitines neorganinės chemijos

[23] VDU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos 1940 m. kovo 18 d. posėdžio protokolas // VUB RS. F. 96. B. VDU 8. P. 283.

(II) paskaitų valandas Chemijos ciklo III semestro studentams[24]. Po metų Taryba paprašė pratęsti tą leidimą, pridėdama dar vieną savaitinę analizinės chemijos teorijos paskaitų valandą[25].

Tuo metu Europoje jau vyko Antrojo pasaulinio karo mūšiai. 1938–1939 m. Vokietija užgrobė Čekoslovakiją, 1939 m. rugsėjo 1 d. užpuolė Lenkiją, nepaisydama Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos paskelbto karo, ją žaibiškai parklupdė ir su Tarybų Sąjunga pasidalijo jos teritoriją. 1939 m. spalio 10 d. Tarybų Sąjunga perdavė Lietuvai Vilnių ir dalį Vilniaus krašto. Praėjus dviem mėnesiams, 1939 m. gruodžio 15 d., Lietuvos vyriausybė uždarė lenkiškąjį Stepono Batoro universitetą ir tą pačią dieną įsteigė Vilniaus universitetą, kuris turėjo dirbti pagal VDU statutą. Ministrų Tarybos nutarimu, į Vilnių buvo perkeliami tik Humanitarinių mokslų ir Teisės fakultetai. VDU Matematikos-gamtos fakultetas turėjo būti uždarytas 1940 m. rugsėjo 1 d. ir tą pačią dieną atidarytas toks pats fakultetas Vilniaus universitete, bet tik su matematikos, fizikos ir biologijos skyriais, t. y. be chemijos skyriaus. Susirūpinusi MGF taryba 1940 m. kovo 18 d. nusprendė prašyti vyriausybę peržiūrėti tą nutarimą ir palikti VDU MGF buvusį chemijos skyrių. Fakulteto dekanui prof. Z. Žemaičiui, prof. A. Purėnui ir doc. J. Matuliui pavesta tuo klausimu parengti plačiai motyvuotą memorandumą, aplankyti vyriausybės narius ir išaiškinti jiems fakulteto poziciją[26]. Numatytieji žygiai padėjo, chemijos skyrius MGF išliko[27], tačiau fakultetas kėlėsi į Vilnių jau pirmosios tarybinės okupacijos sąlygomis.

Lietuvos likimui lemtinga 1940-ųjų vasara dar nepareikalavo iš K. Daukšo, kaip ir iš daugumos VDU Matematikos-gamtos fakulte-

[24] VDU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos 1938 m. gegužės 24 d. posėdžio protokolas // VUB RS. F. 96. B.VDU 8. P. 110.

[25] VDU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos 1939 m. gegužės 16 d. posėdžio protokolas // Ten pat. P. 202.

[26] VDU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos 1940 m. kovo 18 d. posėdžio protokolas // Ten pat. P. 287.

[27] VU senato 1940 m. rugpjūčio 8 d. posėdžio protokolas // VUB RS. F. 98. B. VU 52. P. 55.

to darbuotojų, kategoriškų politinių sprendimų. Nors, anot Pupų Dėdės, susidarė situacija, kai „Vilnius mūsų, o mes rusų", bet techniškųjų mokslų fakultetai dar nepajuto naujosios valdžios represijų. Vis dėlto ta vasara buvo labai reikšminga K. Daukšo gyvenime.

Tuo laiku padėtis VDU Neorganinės ir analizinės chemijos katedroje buvo labai susikomplikavusi. Jos vedėjas prof. P. Juodakis 1939 m. spalio mėn. vykusių studentų antisemitinių bruzdėjimų metu tiesiog auditorijoje buvo gavęs insultą. MGF taryba, suprasdama, kad nėra vilties jam greitai pasveikti, jau po kelių dienų paprašė švietimo ministrą leisti vyr. asistentui K. Daukšui perimti P. Juodakio skaitytas pagrindinio neorganinės chemijos kurso paskaitas chemikams, farmaciininkams ir biologams [28, 29]. 1940 m. sausio pradžioje Taryba, atsižvelgdama į tai, jog „sveikatos tikrinimo komisija pripažino, kad prof. P. Juodakis nustojo 100% darbingumo", pavedė vyr. asistentui K. Daukšui ir toliau skaityti jo paskaitas[30]. (Prof. P. Juodakis mirė 1940 m. rugsėjo 21 d.)

Išsprendus Neorganinės ir analizinės chemijos katedros paskaitų skaitymo klausimą, liko dar sudėtingesnė katedros vedėjo problema. Fakultete nebuvo nė vieno „laisvo", kokiai nors katedrai nevadovaujančio profesoriaus, o pačioje katedroje labiausiai kvalifikuotas neorganikas K. Daukšas turėjo tik privatdocento vardą ir katedrai vadovauti negalėjo. MGF taryba nuo 1939 m. lapkričio mėn. katedros reikalus tvarkyti pavedė jos etatą užimančiam organikui doc. A. Zubriui[31]. Galutinai paaiškėjus, jog prof. P. Juodakis į katedrą nebegrįš, Taryboje konstatuota, kad nuo 1940 m. sausio 1 d. Neorganinės ir analizinės chemijos katedroje lieka laisvas vyresniojo

[28] VDU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos 1939 m. spalio 31 d. posėdžio protokolas // VUB RS. F. 96. B. VDU.8. P. 242.

[29] K. Daukšo asmens byla // VUA. F. 856. B. K-10655. L. 30.

[30] VDU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos 1939 m. gruodžio 12 d. posėdžio protokolas // VUB RS. F. 96. B. VDU 8. P. 267.

[31] VDU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos 1939 m. lapkričio 14 d. posėdžio protokolas // Ten pat. P. 242.

mokslo personalo etatas[30]. Į tą etatą nutarta parinkti kandidatą iš MGF jaunesniojo mokslo personalo narių, kurių kvalifikacijai apsvarstyti ir sprendimui rekomenduoti sudaryta speciali komisija. Į komisiją įėjo profesoriai A. Purėnas (chemikas), M. Kaveckis (geologas) ir docentai chemikai A. Zubrys bei J. Matulis[32].

Tuo tarpu jau reikėjo pradėti rūpintis katedros persikėlimu į Vilnių, o doc. A. Zubrys ėmė svarstyti galimybes pereiti į artimesnę savo mokslinio darbo profiliui Organinės chemijos katedrą.

Tokia situacija labai paspartino K. Daukšo profesinę karjerą. MGF keliantis į Vilnių buvo numatyta, kad persikels visas pedagoginis katedrų personalas. Tačiau dalis chemikų (profesoriai A. Purėnas ir, aišku, P. Juodakis) iš karto nusprendė nevažiuoti iš Kauno dėl asmeninių priežasčių, kiti – profesoriai P. Jodelė ir J. Šimkus – liko dirbti nepersikeliančiame Technikos fakultete. Į Vilnių sparnus pakėlė tik vidurinioji karta ir jaunimas. Dalis jų – fizikochemikai doc. J. Matulis, privatdocentas J. Janickis ir jaun. asist. V. Kaikaris, organikai jaun. asist. St. Taraškevičius ir jaun. asist. K. Kladiščevas, fizikai doc. P. Brazdžiūnas ir vyr. asist. K. Baršauskas, demonstratorius A. Glodenis – iš karto buvo komandiruoti į Vilnių perimti Stepono Batoro universiteto MGF atitinkamų chemijos ir fizikos katedrų turto. Iš Neorganinės ir analizinės chemijos katedros kartu su jos vedėju doc. A. Zubriu bei jaun. lab. J. Kriaučiūnu buvo nuspręsta pasiųsti ir vyr. asist. K. Daukšą[33].

Tuo pačiu metu MGF tarybos posėdžiuose buvo intensyviai svarstomi ir vadovavimo persikeliančioms katedroms klausimai.

Atskirai paminėtina, nors su K. Daukšo veikla ir nesusijusi, bet Vilniaus universiteto mokslinei veiklai svarbi MGF Technikinės chemijos katedros vedėjo išrinkimo istorija. Tokios katedros VDU Matematikos-gamtos fakultete nebuvo, tad nebuvo ir darbuotojo, kuris pagal užimamas pareigas būtų privalėjęs persikelti į Vilnių ir

[32] VDU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos 1940 m. sausio 30 d. posėdžio protokolas // VUB RS. F. 96. B. VDU 8. P. 273.

[33] VDU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos 1939 m. gruodžio 12 d. posėdžio protokolas // Ten pat. P. 265.

užimti tenykštės Cheminės technologijos katedros vedėjo pareigas. MGF komisija tai katedrai vadovauti pasiūlė Fizinės chemijos katedros privatdocentui J. Janickiui, ir šis buvo besutinkąs. Tačiau tuo metu pavėluotą prašymą užimti tas pareigas atsiuntė įžymiojo mūsų zoologo prof. Tado Ivanausko brolis Vaclovas Ivanauskas, beje, kitaip negu brolis, rašęsis baltarusiu Ivanovskiu (dar du prof. T. Ivanausko broliai laikė save lenkais...). Naujojo pretendento į katedros vedėjo pareigas anketiniai duomenys buvo puikūs: aštuonias užsienio kalbas mokantis prestižinio Peterburgo technologijos instituto auklėtinis, daktaratą apgynęs Miuncheno politechnikos institute, paskelbęs 18 mokslo darbų, dėstęs Peterburgo technologijos institute ir tenykščiame Moterų politechnikos institute, dvejus metus profesoriavęs Minsko pedagoginiame institute ir 17 metų – Varšuvos politechnikos institute, tris kadencijas metus vadovavęs pastarojo instituto Chemijos ir dvi – Karinės technikos fakultetams, turintis didelę vadovaujančio gamybinio darbo patirtį[34]. Sužinojęs apie tokį konkurentą, iš Kauno išvykti nelabai norintis J. Janickis paprašė kuriam laikui atidėti Technikinės chemijos katedros vedėjo klausimo svarstymą[35]. „Pertraukos" metu buvo realizuota dar 1940 m. pavasarį numatyta Technikos fakulteto reforma: jis buvo perskirtas į du – Statybos ir Technologijos fakultetus. Pastarojo Cheminės technologijos skyriuje teko organizuoti naujas Neorganinės, Organinės ir Fizikinės chemijos katedras, pasidalyti su išsikeliančiais į Vilnių chemikais MGF Fizikos-chemijos skyriaus aparatūra. Dalybos vyko labai sklandžiai ir draugiškai: išvažiuojančiųjų Vilniuje laukė nemaža analogiškų Stepono Batoro universiteto prietaisų, o tarybų valdžios likviduotos ir Universitetui atitekusios Ginklavimosi valdybos laboratorijos pastatas su visais įrengimais labai praturtino kauniškius chemikus. Reorganizacijos metu J. Janickis, matyt, ėmėsi reikiamų žygių, buvo išrinktas Technikos fakultete

[34] V. Ivanausko asmens byla // LCVA. F. R-856. Ap. 2. B. 262; *Turonek J.* Waclaw Iwanowski i odrodzjenie Bialorusi. Warszawa: Wyd. Gryf., 1992. 150 s.

[35] VDU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos 1940 m. rugpjūčio 3 d. posėdžio protokolas // VUB RS. F. 96. B. VDU 8. P. 422.

kuriamos naujos Fizikinės chemijos katedros docentu ir visam gyvenimui liko Kaune, nors labai nedaug tetrūko, kad vienas iš įžymiausių mūsų fizikochemikų akad. J. Janickis savo darbus būtų atlikęs Vilniaus universitete... Susidarius tokiai situacijai, MGF taryba pasiūlė Vilniaus universiteto rektoratui sudaryti komisiją prof. V. Ivanausko lietuvių kalbos mokėjimui patikrinti, o į vakuojančią Technikinės chemijos katedros vyr. mokslo personalo ir katedros vedėjo vietą paskelbė papildomą konkursą[36]. V. Ivanauskas tos katedros ekstraordinariniu profesoriumi ir vedėju buvo išrinktas, tačiau Universitete dirbo labai trumpai, tik iki 1941 m. lapkričio vidurio, kai vokiečiai jį paskyrė Minsko burmistru. 1943 m. iki galo neišaiškintomis aplinkybėmis jis prie namų buvo nušautas.

Darbo Vilniuje pradžia. Prof. A. Purėnui galutinai nusprendus likti VDU Technologijos fakulteto Organinės chemijos katedroje, 1940 m. liepos 31 d. MGF tarybos posėdyje to persikeliančio į Vilnių fakulteto Organinės chemijos katedros vedėju buvo išrinktas doc. A. Zubrys, atleistas iš ne visus metus eitų Neorganinės ir analizinės chemijos katedros vedėjo pareigų[37]. Pastarosios katedros vedėjo vieta vėl liko laisva. MGF tarybos 1940 m. liepos 31 d. posėdyje sudaryta speciali komisija Neorganinės ir analizinės chemijos katedros profesoriaus skubiam kvietimui apsvarstyti[36] (prof. A. Purėnas, doc. J. Matulis, doc. A. Zubrys ir doc J. Dalinkevičius) didelio pasirinkimo neturėjo. Buvusiame Stepono Batoro universitete lietuvių kalbą mokančio profesoriaus neorganiko neatsirado, o Kaune, kaip jau minėta, nebuvo tos specialybės ne tiktai kad profesoriaus, bet netgi docento. Tuo tarpu skelbti ilgai trunkantį konkursą nebuvo kada: skubiai reikėjo organizuoti katedros persikėlimą į Vilnių.

Štai čia ir išmušė K. Daukšo valanda! Atsižvelgdama į precedentą, kad Vilniaus universiteto Fizikos, Fizikinės chemijos ir

[36] VDU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos 1940 m. rugpjūčio 7 d. posėdžio protokolas // VUB RS F. 96. B. VDU 8. P. 432.

[37] VDU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos 1940 m. liepos 31 d. posėdžio protokolas // Ten pat. P. 417.

Organinės chemijos katedroms vadovauti buvo pavedama docentams P. Brazdžiūnui, J. Matuliui ir A. Zubriui, ilgai nesvarsčiusi komisija jau po trijų dienų pasiūlė, o MGF taryba tame pačiame 1940 m. rugpjūčio 3 d. posėdyje nusprendė vis dar vyr. asistento pareigas einančiam privatdocentui K. Daukšui suteikti docento vardą ir išrinko jį Vilniaus universiteto Neorganinės chemijos katedros vedėju[38]. Neilgai reikėjo laukti ir oficialaus naujosios valdžios patvirtinimo. Dar Ministrų Taryba tebesivadinanti vyriausybė 1940 m. liepos 25 d. nutarimu paskelbė, kad VDU Matematikos-gamtos fakulteto veikla nuo rugsėjo pirmos dienos sustabdoma ir nuo tos pačios dienos toks fakultetas atidaromas Vilniaus universitete[39], o jau švietimo liaudies komisaru tituluojamas A. Venclova paskyrė K. Daukšą Vilniaus universiteto MGF docentu[40], kartu nuo 1940 m. rugsėjo 1 d. patvirtindamas tokius pačius A. Zubrio, J. Matulio, P. Brazdžiūno, A. Žvirono mokslo vardus.

Tarybų valdžia labai greitai ėmėsi Lietuvos universitetų inkorporavimo į TSRS aukštųjų mokyklų sistemą. Jau 1940 m. pabaigoje pradėta rengti naują Vilniaus universiteto statutą, atitinkantį tipinius TSRS aukštųjų mokyklų statutus, imant pavyzdžiu atitinkamus Saratovo ir Tbilisio universitetų dokumentus. 1940 m. gruodžio 13 d. Universiteto senato posėdyje pranešimą tuo klausimu padarė naujasis prorektorius J. Bulavas[41]. Be kita ko, projekte buvo numatoma Humanitarinių mokslų fakultetą padalyti į du – Istorijos ir Filologijos fakultetus, o Matematikos-gamtos fakultetą suskaidyti net į keturis: Medicinos, Fizikos-matematikos, Chemijos (su chemijos ir farmacijos skyriais) ir Geobiologijos. LTSR Liaudies Komisarų Taryba 1940 m. gruodžio mėn. savo ruožtu priėmė nutari-

[38] VDU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos 1940 m. rugpjūčio 3 d. posėdžio protokolas // VUB RS F. 96. B. VDU 8. P. 421, 423.

[39] VU senato 1940 m. rugpjūčio 8 d. posėdžio protokolas // VUB RS F. 98. B. 273. L. 117.

[40] VU rektoriaus 1940 m. spalio 15 d. aktas // VUB RS. F. 98. B. VU 14. L. 53.

[41] VU senato 1940 m. gruodžio 13 d. posėdžio protokolas //VUB RS. F. 98. B. VU 52. P. 137.

mą, reikalaujantį universitetų mokslo personalo pareigas suderinti su TSRS aukštųjų mokyklų mokslo darbuotojų kategorijomis[42]. Tokį suderinimą komplikavo tai, kad to meto tarybinių universitetų darbuotojų kvalifikacijai keliami reikalavimai buvo daug mažesni negu Lietuvoje. Pavyzdžiui, Tarybų Sąjungoje docentui nebuvo būtinas daktaro laipsnis, o Lietuvos universitetų docentai buvo apgynę ir daktaratą, ir habilitacinį darbą, taigi atitiko TSRS profesoriams keliamus reikalavimus[43]. Atsižvelgdamas į tai, Vilniaus universiteto senatas nusprendė susitarus su Kauno universitetu (jam jau buvo atimtas Vytauto Didžiojo vardas) paskirti bendrą komisiją atsiradusiai problemai apsvarstyti ir parengti bendrą jos sprendimo projektą[44]. Remdamasis Kaune posėdžiavusios komisijos rekomendacijomis, Senatas 1940 m. gruodžio 1 d. posėdyje pristatė Vilniaus universiteto MGF Fizikos-chemijos skyriaus katedrų vedėjus – docentus P. Brazdžiūną, J. Matulį, A. Zubrį ir K. Daukšą – LTSR švietimo liaudies komisarui patvirtinti profesoriais, katedrų vedėjais, turinčiais daktaro laipsnį[45]. Chemikams įdomu, kad e. doc. p. V. Cipseriui taip pat nuspręsta pripažinti profesoriaus, turinčio daktaro laipsnį, kvalifikaciją, o mokslinių laipsnių neturėjusius dėstytojus M. Buivydaitę, V. Chomskį, H. Horodničių, A. Jucį, V. Kaikarį ir J. Kudabą pasiūlyta pripažinti turinčiais mokslų kandidato laipsnį dėl didelio jų darbo pagal specialybę stažo, specializacijos užsienyje ar kitu svariu pagrindu[46]. K. Daukšo, kaip ir minėtų jo kolegų – katedrų vedėjų, pareigos, mokslo laipsnis ir vardas švietimo liaudies komisaro 1940 m. gruodžio 9 d. nutarimu[47] atgaline data buvo įteisinti nuo 1940 m. lapkričio 10 d. Taigi per tris mėne-

[42] LCVA. F. 631. Ap. 23. B. 3. L. 96.

[43] VU senato 1940 m. gruodžio 30 d. posėdžio protokolas // VUB RS. F. 98. B. VU 52. P. 148.

[44] VU senato 1940 m. lapkričio 21 d. posėdžio protokolas // Ten pat. P. 98.

[45] VU senato 1940 m. gruodžio 1 d. posėdžio protokolas // Ten pat. P. 120.

[46] Ten pat. P.127.

[47] VU rektoriaus 1941 m. sausio 3 d. aktas // VUB RS. F. 97. B. VU 14. L. 85.

sius vyr. asistentas K. Daukšas tapo katedros vedėju ir profesoriumi!

Beje, tuo pačiu švietimo liaudies komisaro sprendimu buvo „sutarybinti", t. y. iš naujo paskelbti, ir visų kitų Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbuotojų mokslo vardai ir laipsniai. Atrodė, kad tai turėjo būti paprastas techninis darbas, kadangi aukštesnės instancijos – Liaudies Komisarų Tarybos nutarime buvo aiškiai ir nedviprasmiškai pasakyta, kokiais naujais mokslo laipsniais ir vardais turi būti keičiami turėtieji. Deja, taip neatsitiko: matyt, atsižvelgdamas į patikimumą ir numanomą lojalumą tarybinei santvarkai, komisariatas daugeliui Universiteto dėstytojų nepripažino jiems teisėtai priklausančių kvalifikacijų. Senatas buvo priverstas protestuoti dėl nepasitikėjimu pagrįstų personalinių netikslumų naujuosiuose sąrašuose. Protestas gana atvirai motyvuojamas jau anksčiau atliktu Universiteto „valymu": „rudenį pertvarkant fakultetus, iš naujo skiriant mokslo personalą, buvo padaryta to personalo politinė kontrolė, Universitete buvo palikti dirbti arba naujai paskirti tik tie mokslo personalo nariai, kuriems nebuvo kliūčių nei iš mokslinių kvalifikacijų, nei iš politinės pusės"[48].

Atvažiavusiems į visiškai nepažįstamą Vilnių VDU darbuotojams iškilo daug įvairių problemų. Nebuvo tik sunkumų įsigyti butą: nuo Raudonosios armijos į Lenkiją išbėgus daugybei pasiturinčių gyventojų, tuščių butų buvo kone pusė Vilniaus – ir didžiulių, po penkis šešis kambarius, ir mažesnių. Tačiau mieste buvo neramu, profesūra į Vilnių vyko vos ne kaip į frontą ir šeimas čia atsivežti vengė [P. Katilius]. Ir maloniau dėl seniai pažįstamų kaimynų, ir saugiau buvo gyventi Universitetui priklausiusiuose pastatuose. Taip pasielgė dauguma į Vilnių atvykusių kauniškių dėstytojų, taip apsigyveno ir K. Daukšas.

Stepono Batoro universitetas valdė apie 30 pastatų. Visus juos – ir mokomuosius korpusus, ir studentų bei dėstytojų bendrabučius perėmė lietuviškasis Vilniaus universitetas. Be šeimos į Vilnių per-

[48] VU senato 1940 m. gruodžio 30 d. posėdžio protokolas // VUB RS. F.98. B. VU 52. P. 153.

sikėlęs K. Daukšas iš pradžių gavo kambarį Chodkevičių rūmuose (dabartinėje Didžiojoje g. 4). Lenkų laikais to pastato pirmajame aukšte buvo įsikūręs klubas „Lyga morska" su šokių sale, o antrajame aukšte buvo dėstytojų bendrabutis „bursa profesorska", kuriame gyveno į pensiją išėję vieniši profesoriai. Kaip ir studentų bendrabučiai, jis buvo sutvarkytas pagal koridorinę sistemą, kiekvienas gyventojas turėjo atskirą kambarį, o virtuvė ir tualetai – bendri visam aukštui. Lenkų laikais profesoriai čia turėjo keletą specialių patarnautojų, kurie padėdavo jiems tvarkytis. Kurį laiką tie tarnai dar dirbo ir lietuviškame Vilniuje ir patarnaudavo naujiesiems gyventojams. Pavyzdžiui, dėstytojai patys nevalydavo batų: vakare juos reikėjo palikti koridoriuje prie savo kambario durų, o rytą jie laukdavo savininkų jau išblizginti [D. Grincevičius]. K. Daukšas savo kambarį greitai pakeitė į dviejų kambarių butą tame pačiame name. Jau pokario metais, 1945 m. spalio mėn., laukdamas į Vilnių atvažiuojančios žmonos ir sūnaus, jis persikėlė į didesnį trijų kambarių butą dabartinės Pilies g. 22 name, kuriame gyveno iki 1950 m. Tame pačiame name butus gavo J. Matulis, A. Jucys ir kiti Universiteto darbuotojai.

1941 m. pradžioje jaunasis katedros vedėjas gavo pirmąsias papildomas pareigas: LTSR švietimo liaudies komisaras, remdamasis Vilniaus paruošiamųjų darbininkų ir valstiečių kursų aukštajam mokslui eiti direktoriaus pristatymu, patvirtino K. Daukšą tų kursų mokytoju nuo jų darbo pradžios[49].

1941 m. pavasarį paaiškėjo, kad Vilniuje atlikto Lietuvos aukštųjų mokyklų darbuotojų mokslo vardų ir laipsnių suderinimo su tarybiniais standartais nepakanka. Gegužės pradžioje Universitetas gavo Sąjunginio aukštųjų mokyklų reikalų komiteto raštą, kuriame pranešta, kad Lietuvoje įsigalioja tarybinė dviejų mokslo laipsnių (kandidatų ir daktarų) sistema, ir pareikalauta, kad asmenų, gavusių mokslo laipsnius ir vardus ne Tarybų Sąjungoje, bylos būtų pristatytos į Aukščiausiąją atestacinę komisiją, vadinamąjį VAK'ą (Vysšaja Attestacionnaja Komissija), peratestuoti pagal to meto TSRS

[49] B. Sruogos asmens byla // VUA. B. K-1399. L. 15.

reikalavimus[50]. Iš pradžių Universitetas sutiko, Senatas nusprendė tokias bylas ne visas iš karto, bet dalimis rengti[51]. Tačiau labai greitai apsižiūrėta, jog galima pasiremti oficialiąja bolševikų versija, kad Lietuva nebuvo rusų okupuota, į TSRS sudėtį įėjo savanoriškai ir, vadinasi, jos valdžios priimti įstatymai turi galioti. 1941 m. birželio 11 d. posėdyje[52]. Senatas nutarė kartu su Kauno universitetu parengti tuo klausimu specialų memorandumą ir kreiptis į LTSR švietimo liaudies komisarą su prašymu perduoti jį maskviškiam aukštųjų mokyklų reikalų komitetui. Memorandume turėjo būti rašoma, kad Lietuvos aukštųjų mokyklų personalo mokslo vardai ir laipsniai įgyti teisėtai pagal tuo metu galiojusius įstatymus, kad peratestavimą Lietuvos Liaudies Komisarų Tarybos nutarimu jau atliko LTSR švietimo liaudies komisariatas, ir prašoma tą peratestavimą sankcionuoti. Memorandumo nebeprireikė: po vienuolikos dienų prasidėjo Vokietijos ir TSRS karas...

Jau pačioje vokiečių okupacijos pradžioje, 1941 m. liepos 30 d., Vilniaus miesto ir srities švietimo valdytojas panaikino LTSR švietimo liaudies komisaro 1940 m. įsakymą dėl Universiteto darbuotojų mokslo vardų ir laipsnių suderinimo su TSRS standartais ir MGF mokslo personalą suskirstė kiek kitokiomis kategorijomis[53]. K. Daukšui kartu su chemiku A. Zubriu, fizikais A. Žvironu, A. Juciu ir P. Brazdžiūnu pripažinti docentų vardai ir 320 reichsmarkių mėnesinis atlyginimas, o J. Matulis, nors ir atleistas iš pirmosios tarybinės okupacijos metais jam patikėtų MGF dekano pareigų[54], paliktas ekstraordinariniu profesoriumi (kaip, beje, ir matematikas Z. Žemaitis) ir jam mokamas 360 reichsmarkių atlyginimas. Tiesa,

---

[50] TSRA aukštųjų mokyklų reikalų komiteto 1941 m. gegužės 8 d. raštas // LCVA. F. 631. Ap. 23. B.3. L. 114.

[51] VU senato 1941 m. gegužės 28 d. posėdžio protokolas //VUB RS. F. 98. B. VU 52. P. 206.

[52] VU senato 1941 m. birželio 11 d. posėdžio protokolas // VUB RS. F. 98. B. VU 52. P. 215.

[53] VU rektoriaus 1941 m. liepos 30 d. aktas // VUB RS. F. 98. B. VU 53. L. 15.

[54] VU rektoriaus 1941 m. liepos 29 d. aktas // Ten pat. L. 10.

Organinės chemijos katedros vedėjas A. Zubrys po pusės metų laikinai paskirtas ekstraordinariniu profesoriumi[55], o analogiškas pareigas einantis Neorganinės chemijos katedros vedėjas K. Daukšas paliktas docentu. Nors archyvuose nepavyko rasti duomenų apie tokio sprendimo priežastis, tačiau peršasi mintis, kad po habilitacinio darbo sudėtingo gynimo Matematikos-gamtos fakultete apie K. Daukšą susidarė nelabai palanki opinija. Matyt, ją dar labiau sustiprino kai kurių bendradarbių nuomonė, kad K. Daukšas pernelyg staigiai kyla karjeros laiptais, ir fakulteto vadovybė nusprendė leisti jaunajam katedros vedėjui kurį laiką „stabtelėti", darbais išsikovoti tokioms pareigoms priderantį autoritetą.

Vokiečių okupacijos metais Universiteto darbo sąlygos sparčiai sunkėjo. 1942 m. kovo mėn. Senate svarstytas Švietimo vadyboje gautas Generalinio komisaro įstaigos pranešimas, kad Lietuvos universitetuose leidžiama priimti į pirmuosius semestrus tik Medicinos, Technikos ir Ekonomikos fakultetams, o visa kita veikla, kaip karo metais nesvarbi, turi būti sustabdyta pavasario semestro pabaigoje. Vilniaus universitete tokiu atveju būtų likęs tiktai Medicinos fakultetas, kurio tuo tarpu veikė pirmieji du kursai[56]. Visame krašte kilus didžiuliam pasipiktinimui, šis sprendimas nebuvo vykdomas, tačiau vis dėlto buvo pradėtas etatų mažinimas. Jau tų pačių metų pavasarį iš MGF Chemijos skyriaus buvo atleisti trys jaunesniojo personalo darbuotojai: vyr. asist. V. Zacharevičius, jaun. asist. J. Kudaba ir jaun. asist. J. Kriaučiūnas[57]. Nuo 1942 m. rudens buvo pradėta reikalauti, kad stojantys į aukštąsias mokyklas abiturientai būtų vienus metus ištarnavę vokiečių kariuomenėje ar atidirbę Reicho darbo tarnyboje vokiečių įstaigose. Oficialiai universitete mokėsi tik vyresniųjų kursų studentai. Iš tikrųjų ir į pirmą kursą buvo priimta nemažai studentų, tačiau slepiant nuo okupacinių įstaigų – arba su fiktyviais atliktos darbo prievolės pažymėjimais, arba lai-

[55] VU rektoriaus 1942 m. vasario 5 d. aktas // VUB RS. F. 98. B. VU 53. P. 100.

[56] VU senato 1942 m. kovo 12 d. ir kovo 17 d. posėdžių protokolai // VUB RS. F. 98. B. VU 52. P. 260, 262.

[57] VU rektoriaus 1942 m. birželio 23 d. aktas // VUB RS. F. 98. B. VU 53. L. 149.

kant studentus savotiškais neakivaizdininkais (pavyzdžiui, studentas gaudavo pažymą, kad jis dirba kokioje nors vokiečių įstaigoje Vilniuje, Kaune ar kitame mieste, o į Universitetą atvažiuoja tik konsultuotis arba atlikti laboratorinių darbų laisvu nuo pagrindinio darbo laiku).

Hitlerininkai ieškojo tik preteksto Lietuvos aukštosioms mokykloms visiškai uždaryti. Tokiu pretekstu pasirinktas masiškas Lietuvos jaunimo nedalyvavimas privalomoje registracijoje į numatomą nacionalinį SS legioną. 1943 m. kovo 17 d. abu Lietuvos universitetai buvo oficialiai uždaryti. Jau kitą dieną gestapininkai apsupo MGF Chemijos ir Fizikos skyrių rūmus Naugarduko gatvėje ir apiplėšė katedras – išvežė elektros motorus, siurblius, kai kuriuos aparatus, dirbtuvių stakles, rašomąsias mašinėles ir popierių. Paradinės durys buvo užplombuotos, bet prie rūmų sargyba nepastatyta, tad personalas greitai įsidrąsino įeiti į katedras per neužplombuotas duris iš kiemo pusės. Tuo pačiu keliu neiškentęs atėjo ir vienas kitas studentas, pamažu susidarė nedidelis būrelis diplomo siekiančių chemikų. Jiems pradėtos skaityti paskaitos iš pradžių buvusiame vienuolyne šv. Ignoto gatvėje, o vėliau ir Chemijos fakulteto rūmuose. Čia per paskaitas prie lango būdavo pastatomas „sargybinis“, kad perspėtų apie ateinančius vokiečius, tiktai tie vokiečiai taip nė karto ir neužėjo. Keistas uždarymas... Tiesa, po kurio laiko, atsižvelgiant į karo gydytojų trūkumą vokiečių kariuomenėje, buvo leista tęsti studijas Universiteto medicinos ir farmacijos specialybių studentams. Kartu su jais paskaitas ir laboratorinius darbus dabar jau drąsiau lankė ir „nelegalai“ chemikai. K. Daukšas skaitė neorganinės chemijos paskaitas, vadovavo kokybinės analizės laboratoriniams darbams, kartu atlikdamas asistento ir netgi laboranto pareigas: pats gamino tirpalus, ruošė studentams „iksus“, tikrino jų analizių rezultatus [O. Kiaušaitė].

Dar keisčiau atrodo tai, kad Universitetą uždarius personalas nebuvo atleistas ir gaudavo atlyginimus iki pat vokiečių okupacijos pabaigos. Maža to, Švietimo vadyba nuo 1943 m. balandžio 1 d. iš naujo patvirtino švietimo darbuotojų etatus ir rektorius visiškai

oficialiai perskirstė darbuotojų pareigas[58]. Greta mūsų jau minėtų J. Matulio ir P. Brazdžiūno visateisiais ekstraordinariniais profesoriais tapo chemikas A. Zubrys, fizikai A. Puodžiukynas ir A. Žvironas, tačiau K. Daukšas ir šiuo kartu paliktas docentu.

Karui baigiantis, kai Raudonoji armija vėl artėjo prie Vilniaus, Universiteto profesūra išsivažinėjo: kas – pas gimines į Kauną, kas – toliau, dalis išvis išvyko iš Lietuvos (chemikai A. Zubrys, V. Cipseris, B. Prapuolenis, fizikas I. Končius, astronomas B. Kodatis). Lietuvoje pasilikę dėstytojai, mūšiams nudundėjus į Vakarus, greitai vėl susirinko Universitete. K. Daukšas grįžo vienas iš paskutiniųjų.

Vėlyvas sugrįžimas į Vilnių buvo susijęs su šeimyninėmis aplinkybėmis. K. Daukšo žmona su vaikais buvo be jo išvažiavusi į savo vyriausio brolio Aleksandro ūkį Dimaičiuose, apie pusantro kilometro nuo Telšių, ir dirbo Telšių vaistinėje. Vokiečiams traukiantis, K. Daukšas po kurio laiko parsirado į Sakalus pas tėvus, žadėjo tik pernakvoti ir rytojaus dieną važiuoti pas šeimą. Tačiau rytą atsikėlę visi pamatė, kad aplinkui jau pilna rusų kariuomenės – per naktį frontas be mūšių pasistūmė į vakarus [A. Prialgauskienė]. Tėviškėje K. Daukšas išbuvo savaitę ar dvi, nes Žemaitijoje dar vyko mūšiai, frontas ilgam sustojo ties Kuršėnais ir pereiti fronto liniją nebuvo jokios vilties. Kai atrodė, kad pasiekti Telšius jau įmanoma, K. Daukšas susitarė su rusų kariškiais, kad paveš jį iki Telšių, tačiau tie nuvežė tik iki Šiaulių. Bandydamas pėsčias savarankiškai prasigauti toliau, buvo sulaikytas, gerą savaitę tampomas po įvairius miškuose įsikūrusius dalinius ir štabus, bandant išsiaiškinti, ar jis ne vokiečių šnipas ar diversantas. Vėliau K. Daukšas prisipažino, jog vienu metu buvo jau praradęs viltį išsisukti ir manė būsiąs sušaudytas [E. Daukšaitė]. Vis dėlto viskas baigėsi gerai: galų gale jis buvo paleistas ir laimingai pasiekė šeimą. Grįžti į Universitetą, kur rinkosi karo išblaškytos profesūros likučiai, pasirodė ne taip jau paprasta: vokiečiai smarkiai subombardavo Telšių stotį. K. Daukšas kartu su vietiniais darbininkais kurį laiką remontavo geležinkelio

[58] VU rektoriaus 1944 m. kovo 31 d. aktas // VUB RS. F. 98. B. VU 54. L. 33.

bėgius, išvažiavo į Vilnių, kai tik pajudėjo pirmieji traukiniai, tačiau fakultetą pasiekė daug vėliau negu kiti arčiau Vilniaus frontą praleidę darbuotojai. Šeima pasiliko kaime dar apie metus [A. Daukšienė], o Profesoriaus pavardė jungtinės Fizikos-matematikos, Chemijos ir Gamtos mokslų fakultetų tarybos posėdžio protokole pirmą kartą įrašyta tik 1944 m. lapkričio 17 d. Beje, dėl dėstytojų trūkumo tuo metu Chemijos fakultetui buvo iškilęs didelis suspendavimo pavojus. Stengdamasi jo išvengti, minėtoji Taryba, nesulaukdama ilgai neatvykstančio K. Daukšo, spalio antrojoje pusėje netgi buvo pasiūliusi į Chemijos fakultetą kooptuoti žinomą geologą Gamtos mokslų fakulteto profesorių M. Kaveckį ir pavesti jam dėstyti analizinę chemiją[59].

Po karo Universitetui vėl pradėjus darbą, K. Daukšo vadovaujamos Neorganinės ir analizinės chemijos katedros laboratorijose ir sandėliuose buvo išlikę ne taip jau mažai studentų mokymui reikalingos aparatūros ir reagentų. Žinoma, sunkumų netrūko. Netgi 1947/48 mokslo metais dalį katedros patalpų dar buvo užėmusi Gamtos mokslų fakulteto Mineralogijos katedra, laboratorijose nebuvo vandentiekio, elektros srovės įtampa tesiekdavo 150–170 V, katedra visai neturėjo platinos indų, elektrodų, akumuliatorių[60]. Tačiau bene didžiausia problema buvo ta, kad pirmosiomis darbo dienomis katedroje nebuvo nė vieno darbuotojo, išskyrus patį vedėją. Taigi K. Daukšui pirmiausia teko užsiimti katedros darbo organizavimu, laborantų ir asistentų paieškomis. Laborantus rasti pasirodė ne taip jau sudėtinga: jų pareigas galėjo užimti ir nebaigę aukštojo mokslo asmenys, taigi ir tęsiantys studijas fakulteto studentai. Daug sunkiau buvo susiieškoti diplomuotų chemikų, kurie galėtų užimti asistentų etatus. Tuos sunkumus vaizdžiai iliustruoja faktas, kad iš pirmųjų keturių katedros asistentų nebuvo nė vieno neorganiko ar analitiko.

[59] Jungtinės Fizikos-matematikos, Chemijos ir Gamtos mokslų fakultetų tarybos posėdžių protokolai // VUA. F. R-856. Ap. 11. B. 1. L. 19, 22.

[60] VVU ChF Neorganinės chemijos katedros 1947 m. darbo ataskaita //VUA. F. R-856. Ap. 13. B. 2. L. 1.

Pirmąją darbuotoją – savo buvusią diplomantę fizikochemikę Editą Jasinskienę į K. Daukšo vadovaujamą katedrą nusiuntė tuo metu Universiteto prorektoriumi dirbęs prof. J. Matulis. Asistente ji išrinkta tuo metu dar nesuskilusio VVU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos 1944 m. rugsėjo 29 d. posėdyje; jos darbo pradžia laikyta rugsėjo 15 d.[61] Pradėjusi studijas dar Vytauto Didžiojo universiteto Matematikos-gamtos fakultete E. Jasinskienė gavo Universiteto diplomą jau Vilniuje 1943 m., ir nors vokiečių okupacijos metais išduoti diplomai formaliai negaliojo, nei J. Matuliui, nei K. Daukšui tai nesutrukdė pripažinti ją diplomuota specialiste. Jau dirbančiai katedroje E. Jasinskienei teko laikyti keletą tarybiniuose mokymo planuose įrašytų papildomų ideologinės krypties egzaminų ir tik tada, 1946 m., jai buvo išduotas oficialus aukštojo mokslo baigimo diplomas[62]. Nebespėdamas skaityti visų neorganinės ir analizinės chemijos paskaitų kursų vis gausėjančiam chemikų, farmacininkų ir Gamtos mokslų fakulteto studentų srautui, K. Daukšas paprašė rektoratą nuo 1947 m. pavasario semestro pakelti E. Jasinskienę į katedros vyr. dėstytojos pareigas, o tolesnis itin energingos dėstytojos pedagoginis ir mokslinis kelias jau priklausė tik nuo jos pačios. Studentams ji suorganizavo kiekybinės analizės ir neorganinės sintezės laboratorijas, vėliau įdiegė pusiau mikroanalizės metodą, skaitė kokybinės ir kiekybinės analizės paskaitas, vadovavo septyniems aspirantams, kartu su bendraautoriais parašė tris vadovėlius ir mokomąsias priemones, paskelbė bemaž 90 mokslinių darbų, 1977 m. tapo Lietuvos nusipelniusia dėstytoja, 1988 m. – profesore.

Tą pačią dieną kaip ir E. Jasinskienė į katedrą buvo priimta taip pat J. Matulio rekomenduota Vilniaus universiteto fizikinės chemijos specialybės absolventė Miriam Finkelšteinaitė[63]. Ji buvo baigusi Vilniaus universitetą 1941 m. birželio mėn., bet prasidėjus karui

[61] VVU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos posėdžių protokolai // VUA. F. R-856. Ap. 11. B. 1. L. 4.

[62] E. Jasinskienės asmens byla // VUA. F. R-856. B. K-12710.

[63] M. Finkelšteinaitės asmens byla //VUA. F. R-856. B. K-8812.

evakavosi į TSRS gilumą taip ir nespėjusi gauti diplomo. 1944 m. rugsėjo mėn. M. Finkelšteinaitė pagal LTSR Liaudies Komisarų Tarybos šaukimą grįžo į Lietuvą ir vos ne tą pačią dieną buvo įdarbinta Universitete. Kadangi neturėjo aukštojo mokslo baigimo diplomo, ji buvo priimta tik vyr. laborante. Rudens semestro metu išlaikiusi papildomus egzaminus, M. Finkelšteinaitė gavo tarybinį aukštojo mokslo diplomą, 1945 m. pavasarį buvo išrinkta asistente[64], 1947 m. – vyr. dėstytoja, o nuo 1959 m. ji – docentė. Katedroje iš pradžių M. Finkelšteinaitė suorganizavo kokybinės analizės laboratoriją, joje vadovavo studentų laboratoriniams darbams, vėliau skaitė analizinės chemijos, kompleksinių junginių chemijos, neorganinių medžiagų tyrimo metodų, fizikocheminių analizės metodų ir kitus paskaitų kursus, su bendraautoriais parašė du vadovėlius, vadovavo trims aspirantėms, paskelbė apie 60 mokslinių darbų. 1990 m. ji išvyko į Izraelį.

Trečioji katedros asistentė – Sofija Zislytė. Pradėjusi studijas VDU Matematikos-gamtos fakultete, jas baigė jau karo metais Saratovo universitete. Neorganinės chemijos katedros asistente ji dirbo 1946–1950 m., vadovavo kokybinės analizės ir neorganinės sintezės laboratoriniams darbams, kurį laiką skaitė analizinės chemijos paskaitas. Už tai, kad savo autobiografijoje neparašė, jog studijų VDU metais priklausė sionistinei žydų studenčių korporacijai, 1950 m. ji buvo pašalinta iš komjaunimo ir priversta „savo noru" išeiti iš Universiteto[65].

Ketvirtasis iš pirmųjų Neorganinės chemijos asistentų buvo rašytojo Antano Žukausko-Vienuolio sūnus, iš TSRS gulagų tėvo ištrauktas Stasys Žukauskas[66]. Katedra jam buvo tik trumpalaikė stotelė kelyje į darbą pagal specialybę. 1941 m. išklausęs visą Kauno universiteto Medicinos fakulteto farmacijos skyriaus paskaitų kursą, jis buvo ištremtas į Sibirą, 1945 m. grįžo į Lietuvą, 1946 m. gavo oficialų provizoriaus (chemiko vaistininko) diplomą ir tais

[64] VVU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos posėdžių protokolai // VUA. F. R-856. Ap. 11. B. 1. L. 37.

[65] S. Zislytės asmens byla // VUA. F. R-856. B. K-792.

[66] S. Žukausko asmens byla // Ten pat. K-793.

pačiais metais K. Daukšo priimtas į katedrą. Katedroje jis vadovavo antro ir trečio kurso chemikų ir medikų laboratoriniams darbams, po ketverių metų išvažiavo į Platelius ir iki pat išėjimo į pensiją dirbo vaistinėje.

Kiek vėliau K. Daukšas atvedė į aukštosios mokyklos pedagogo ir mokslininko kelią dar keturis katedros darbuotojus: L. Naruškevičių, E. Ramanauską, S. Ramonaitę ir R. Pajedą.

Leonas Naruškevičius atėjo į Universitetą netradiciškai: neturėdamas vidurinio mokslo atestato ir dar besimokydamas Vilniaus valstybiniame technikume, į pirmą Chemijos fakulteto kursą jis buvo priimtas laisvuoju klausytoju[67]. Jau studijų metais dirbdamas Bendrosios chemijos katedros laborantu, jis atkreipė į save K. Daukšo dėmesį, 1949 m. gavęs neorganinės chemijos specialybės diplomą, buvo pakviestas į jo katedrą, čia nuėjo kelią nuo asistento iki docento, K. Daukšo vadovaujamas parengė ir apgynė disertaciją, pats vienas ar kartu su savo buvusiu aspirantu prof. R. Kazlausku vadovavo septyniems disertantams, paskelbė per 130 mokslinių darbų, skaitė studentams neorganinių medžiagų tyrimo metodų, metalų analizės, klasikinių analizės metodų, neorganinės chemijos ir kitų kursų paskaitas. Beje, netgi vadovaudamas Bendrosios chemijos katedrai (dvi kadencijas, 1970–1980 m.), mokslinį darbą dirbo ir beveik visą pedagoginį krūvį doc. L. Naruškevičius turėjo Profesoriaus katedroje.

1950 m. prof. K. Daukšas pakvietė į katedrą Chemijos fakulteto organinės chemijos specialybės absolventą Edvardą Ramanauską[68]. Tai buvo itin vykęs pasirinkimas: nepaprastai darbštus ir kruopštus, jokių pavedimų neatsisakantis, savo darbų kitiems nesuverčiantis E. Ramanauskas ne tiktai labai sėkmingai dirbo pedagoginį ir mokslinį darbą, bet netrukus tapo savotišku katedros „pilkuoju kardinolu“, ilgus metus už Profesorių tvarkiusiu visus einamuosius katedros reikalus. Profesoriaus vadovaujamas, E. Ramanauskas apgynė savo pirmąją disertaciją, žingsnis po žingsnio tapo žymiausiu ne tik

[67] L. Naruškevičiaus asmens byla // VUA. F. R-856. B. K-10827.

[68] E. Ramanausko asmens byla // Ten pat. K-9616.

Neorganinės chemijos katedros, bet ir visos Lietuvos analizinės chemijos specialistu. 1983 m. jis apgynė daktaro (dabar sakytume – habilituoto daktaro) disertaciją, nuo 1984 m. – profesorius, paskelbė per 200 mokslinių publikacijų, vienas ar drauge su savo mokine ir ilgamete bendradarbe doc. L. Bunikiene vadovavo trylikai disertantų, buvo daugelio Lietuvos ir tuometinės Tarybų Sąjungos tarprespublikinių mokslinių bei organizacinių tarybų narys. Nuo 1964 m. E. Ramanauskas trylika metų ėjo Vilniaus universiteto Chemijos fakulteto dekano pareigas, 1981 m. perėmė iš prof. K. Daukšo oficialų vadovavimą Neorganinės ir analizinės chemijos katedrai, buvo dviejų vadovėlių bendraautoris, studentams skaitė net dešimties pagrindinių ir specialiųjų kursų paskaitas.

Stasė Ramonaitė – Chemijos fakulteto 1951 m. absolventė, pirmoji K. Daukšo aspirantė[69]. 1956 m. apgynusi chemijos mokslų kandidato disertaciją, ji vadovavo studentų chemikų analizinės chemijos laboratoriniams darbams, skaitė bendrosios ir neorganinės chemijos paskaitas kitų fakultetų studentams, paskelbė per 40 mokslinių publikacijų, nuo 1966 m. – docentė, dviejų disertančių mokslinė vadovė.

Rimgaudas Eduardas Pajeda[70] – Chemijos fakulteto neorganinės chemijos specializacijos 1953 m. absolventas, antrasis ir paskutinis Profesoriaus aspirantas (1953–1956 m.) – katedroje dirbo neilgai. 1960 m. jis buvo išrinktas docentu, Bendrosios chemijos katedros vedėju ir visą tolesnę savo veiklą susiejo su ta katedra. Po stažuotės pas Maskvos M. Lomonosovo universiteto profesorių A. Nesmejanovą jis Chemijos fakultete buvo pradėjęs taip ir neišsiplėtusius mažų aktyvumų radiochemijos ir radiacinės chemijos tyrinėjimus, paskelbė per 70 mokslinių darbų, vadovavo dviem aspirantams, kartu su bendraautoriais parašė keturias mokomąsias priemones.

Kiti ilgamečiai Neorganinės chemijos katedros dėstytojai (R. Kazlauskas, L. Bunikienė, J. Škadauskas), nors ir atėjo į katedrą prof.

[69] S. Ramonaitės asmens byla // VUA. F. R-856. B. K-13814.

[70] R. Pajedos asmens byla // Ten pat. K-13387.

K. Daukšo vadovavimo metais, buvo į ją pakviesti jau ne Profesoriaus, o savo diplominių ir disertacinių darbų vadovų iniciatyva.

Doktorato ir profesūros problemos. Pirmaisiais pokario metais K. Daukšas turėjo didelių sunkumų ne tik spręsdamas katedros organizacines problemas. Daug sunkiau sekėsi tvarkyti nuo jo mažai priklausančius oficialius profesūros ir doktorato reikalus.

1944 m. spalio 16 d. švietimo liaudies komisaras K. Daukšą dar kartą paskyrė Neorganinės ir analizinės chemijos katedros vedėju, profesoriumi, turinčiu daktaro laipsnį[71]. Deja, greitai paaiškėjo, kad komisaras viršijo savo įgaliojimus: iš Maskvos, kaip ir prieš karą, vėl gautas raštas dėl Universiteto darbuotojų mokslo laipsnių ir vardų peratestavimo Aukščiausiojoje atestacinėje komisijoje. Šiuo kartu Universitete jau nebebuvo prieškarinio naivaus tikėjimo Lietuvos nepriklausomybe TSRS sudėtyje, apie jokį memorandumą nekilo net minties: būdavo paprasčiausiai surenkami visi reikiami atestuotinų darbuotojų dokumentai, parašoma charakteristika ir pasiunčiama į Maskvą. Taip padaryta ir su K. Daukšo popieriais, į kuriuos gautas toks VAK'o atsakymas: 1945 m. kovo 17 d. (protokolo Nr. 6, paragrafas 24) svarstytas klausimas dėl K. Daukšo tvirtinimo profesoriumi ir daktaru; nuspręsta patvirtinti chemijos mokslų kandidatu ir Neorganinės chemijos katedros docentu[72].

K. Daukšo atvejis nebuvo vienintelis. Tokių akibrokštų būta ir daugiau, tad Universitetas nusprendė „ieškoti teisybės". 1945 m. gegužės–birželio mėn. Universiteto Mokslo taryba surengė du posėdžius, kuriuose buvo dar kartą balsuojama dėl kai kurių prieškario metais apgintų doktoratų, habilitacinių darbų ir profesoriaus mokslinių vardų pripažinimo. Viename iš tų posėdžių, įvykusiame 1945 m. birželio 7 d.[73], buvo svarstomas klausimas dėl tarybų valdžios kartą jau pripažintų K. Daukšo doktorato ir profesūros. Mokslo tarybai

[71] K. Daukšo asmens byla // VUA. F. R-856. B. K-10655. L. 11.

[72] Ten pat. L. 15.

[73] VU Mokslo tarybos protokolai // VUA. F. R-856. Ap. 2. B. 5. L. 15.

buvo perskaityti K. Daukšo doktorato ir habilitacinio darbo pavadinimai, doktoratą vertinusios VDU specialiosios komisijos 1936 m. protokolas, išklausyta be priekaištų parašyta ir Universiteto prorektoriaus prof. J. Matulio pasirašyta K. Daukšo mokslinės ir pedagoginės veiklos charakteristika. Charakteristikoje trumpai aptarta ir daktaro disertacija, ir habilitacinis darbas, nurodytas K. Daukšo darbo aukštojoje mokykloje vienuolikos metų stažas, pažymėta, kad K. Daukšas ne tik vadovauja Universiteto Neorganinės chemijos katedrai, bet yra ir Chemijos fakulteto dekanas, o kaip antraeilininkas – dar ir Vilniaus pedagoginio instituto Chemijos katedros vedėjas. Be papildomų diskusijų Mokslo taryba dar kartą pripažino K. Daukšui daktaro laipsnį ir atskirai balsuodama – profesoriaus vardą. Į VAK'ą pasiųstoje byloje, be minėtų dokumentų, dar įdėta dviejų puslapių doktorato santrauka rusų kalba ir penkių mokslinių darbų sąrašas, kuriame įrašyti trys prieš karą paskelbti moksliniai straipsniai, 1941 m. išspausdintas vadovėlis „Kiekybinė analizė" bei vadovėlio „Įvadas į chemiją" 200 puslapių rankraštis[74]. Atrodo, viskas buvo padaryta pakankamai solidžiai, tačiau nei Tarybos posėdžių protokoluose, nei K. Daukšo asmens byloje nėra jokių duomenų, kad VAK'as būtų dar kartą svarstęs tą klausimą.

1946 m. birželio 8 d. Mokslo tarybos posėdyje konstatuota, kad Universitetas perėjo tiesioginėn TSRS Aukštojo mokslo ministerijos žinion[75]. Tuo pasinaudodama Taryba dar kartą bandė kelti klausimą, kad dalis Universiteto personalo iš tikrųjų užima aukštesnes vietas, negu skirta ar patvirtinta VAK'o nutarimuose. Rektorius prof. Z. Žemaitis kalbėjo, jog reikia Universiteto tarybos vardu prašyti, kad būtų leista pasilikti užimtose vietose ir ateinančiais mokslo metais visiems asmenims, kurie buvo į tas vietas paskirti LTSR švietimo ministro įsakymais prieš Universitetui tampant pavaldžiam

[74] K. Daukšo asmens byla // VUA. F. R-856. B. K-10655. L. 16.

[75] VU tarybos 1946 m. birželio 8 d. posėdžio protokolas // VUA. F. R-856. Ap. 2. B. 5. L. 95.

maskviškei ministerijai[76]. Tai buvo bandyta padaryti 1947 m. birželio 27 d., kai prieš pačias atostogas Mokslo tarybai buvo pateiktas svarstyti rašytojų B. Sruogos, V. Mykolaičio-Putino, chemikų J. Acaus-Acuko ir K. Daukšo profesūros klausimas[77]. Deja, tą dieną į posėdį nesusirinko reikiamas Tarybos narių skaičius ir klausimas atidėtas. Po trijų dienų suorganizuotas to posėdžio tęsinys, kvorumo vėl nebuvo, susirinkę Tarybos nariai nusprendė, kad B. Sruogos ir V. Mykolaičio-Putino bylų svarstyti nebereikia (Taryba jau buvo balsavusi, kad jiems būtų suteikti profesorių vardai, todėl tik pavesta rektoratui parengti atitinkamus dokumentus), J. Acaus-Acuko profesūros klausimą atidėti iki naujųjų mokslo metų, o K. Daukšas to posėdžio protokole kažkodėl išvis nepaminėtas[78]. Dar po pusės metų, 1948 m. sausio 15 d., Mokslo tarybos posėdyje vėl svarstytas atidėtas J. Acaus-Acuko profesūros klausimas, dar kartą balsuota dėl V. Mykolaičio-Putino (VAK'as pareikalavo posėdžio protokolo). Keista, kad apie K. Daukšą neužsiminta nei to posėdžio protokole[79], nei vėliau.

Galų gale 1956 metais „trečias kartas nemelavo". Šiuo kartu galimybę suteikti profesoriaus vardą docentams, neturintiems tarybinio mokslų daktaro diplomo, bet turintiems didelį pedagoginį stažą ir mokslo darbų, Universitetas iš anksto derino ne tik su TSRS aukštojo mokslo ministerija, bet netgi su sąjunginiu partijos Centro komitetu (!).Gavusi išankstinius šių aukščiausiųjų instancijų „palaiminimus"[80], Universiteto taryba 1956 m. sausio 31 d. pripažino profesoriaus laipsnį keletui Universiteto docentų. Vienas iš jų buvo ir K. Daukšas. Jo charakteristikoje jau nurodyti šeši išleisti vadovė-

[76] VU Mokslo tarybos 1947 m. birželio 27 d. posėdžio protokolas // VUA. F. R-856. Ap. 2. B. 5. L. 224.

[77] Ten pat. L. 222.

[78] VU tarybos 1947 m. birželio 30 d. posėdžio protokolas // Ten pat. L. 234.

[79] Ten pat. L. 260.

[80] VU Mokslo tarybos 1956 m. sausio 31 d. posėdžio protokolas // VUA. F. R-856. Ap. 2. B. 255. L. 47.

liai ir parengtas „Chemijos žodynas“, rašoma, kad apgintos kelios jo vadovaujamos disertacijos[81]. Vis dėlto ir dabar patvirtinimas kažkodėl užtruko ilgiau kaip metus: VAK'as patvirtino K. Daukšui profesoriaus vardą tik 1958 m. kovo 29 d.[82] Svarstymo metu iškilo tik vienas klausimas: ar K. Daukšas yra apgynęs bent mokslų kandidato disertaciją. VAK'o pirmininkas paaiškino, kad apgynęs ir doktoratą, tik jų pačių peratestuotą į mokslų kandidato disertaciją. Gera K. Daukšo pažįstama VAK'o narė dar patvirtino, kad „jis geras mokslininkas“, ir balsavimo rezultatai buvo įspūdingi: už profesoriaus mokslo vardo suteikimą neturint mokslų daktaro laipsnio balsavo keturiasdešimt VAK'o narių, prieš – tik vienas. Taigi K. Daukšas savo jau turėtą profesoriaus mokslo vardą vėl atgavo tik po trylikos metų! Daktaro laipsnis jam taip ir nebuvo grąžintas.

Doktoratas ir tuo metu buvo labai glaudžiai siejamas su profesūra: jeigu 1945 m. VAK'as K. Daukšui būtų pripažinęs doktoratą, kartu jis būtų atgavęs ir profesoriaus vardą. Klausimas, kodėl taip neįvyko, ko gero, buvo vienas iš dažniausiai svarstomų jo mokslinės veiklos ir karjeros posūkių. Pats K. Daukšas, dėl nepripažinto doktorato visą laiką jautęs moralinę skriaudą, manė, jog taip atsitiko dėl kai kurių Lietuvos mokslininkų pavydo ir skundo VAK'ui [J. Bulavas]. Sklido ir keletas kitų versijų: kad reikėjo pasiųsti doktorato ar net abiejų disertacijų vertimą į rusų kalbą, išlaikyti papildomą politinių mokslų egzaminą, kad su dokumentais buvo pasiųsta bloga charakteristika, kad reikėjo ieškoti aplinkinių kelių, to garsiojo tarybinės visuomenės variklio „blato“ – Maskvoje įtakingų žmonių užtarimo.

Vilniaus universiteto archyvuose saugomos K. Daukšo ir kitų panašioje situacijoje atsidūrusių darbuotojų asmens bylos bei Mokslo tarybos posėdžių protokolai daugumą šių versijų paneigia: į Maskvą nusiųstos jų charakteristikos ir kiti dokumentai analogiški, jokių

[81] K. Daukšo asmens byla // VUA. F. R-856. B. K-10655. L. 72, 73, 77, 93, 103; Ten pat. Ap. 2. B. 255. L. 61.

[82] VAK 1958 m. kovo 29 d. posėdžio protokolas // RFVA. F. 9506. Ap. 1. B. 843. L. 7, 67.

papildomų egzaminų niekas nelaikė, disertacijų vertimų nesiuntė, o rezultatai – nevienodi: kam doktoratas buvo pripažintas, o kam – ne. Tai, kad itin nenoriai buvo pripažįstamos humanitarų disertacijos ir atmetami darbai, apginti vokiečių okupacijos metais, K. Daukšo atveju neturėjo reikšmės. Pavyduolio skundo nepavyko rasti nei Vilniaus, nei Maskvos archyvuose, bet, žinoma, jis galėjo būti tik žodinis, išsakytas kokiam nors įtakingam VAK'o nariui. Beje, mes jau kalbėjome apie opoziciją staigiam K. Daukšo kilimui tarnybos laiptais vokiečių okupacijos metais, keistai atrodo papildomas jo dokumentų nesvarstymas 1948 m.

Akademikas P. Slavėnas teigė, kad VAK'e svarbiausias kriterijus, bent jau tiksliųjų mokslų srityje, buvo mokslinių darbų skaičius. Nepaisydamas Lietuvos mokslininkų protestų, VAK'as automatiškai netvirtino LTSR švietimo liaudies komisaro 1940 m. bei 1944 m. nutarimų dėl mokslo daktarų laipsnių ir profesorių vardų suteikimo, o reikalavo netrumpo prieš disertacijų gynimą, o ypač po gynimo paskelbtų mokslinių darbų sąrašo. Šią nuomonę patvirtina ir Rusijos Federacijos valstybiniame archyve saugomi VAK'o dokumentai. Tuo metu VAK'o darbo tvarka buvo tokia: mokslo įstaigų ir aukštųjų mokyklų mokslo tarybų pateikiamus dokumentus mokslo laipsniams ar vardams suteikti pirmiausia apsvarstydavo kompetentingų tos mokslo srities VAK'o specialistų komisija, rekomenduodavo pritarti ar nepritarti atitinkamos mokslo tarybos nuomonei, o galutinis sprendimas būdavo priimamas bendrame VAK'o posėdyje, dalyvaujant 40–50 jo narių. Suprantama, kad tame posėdyje reikiamos srities specialistų būdavo palyginti labai nedaug, tad VAK'as dažniausiai pasitikėdavo specialiosios komisijos rekomendacijomis. Deja, specialiųjų komisijų posėdžių protokolų neišliko, todėl negalima pasakyti, kaip vyko pirminis K. Daukšo dokumentų svarstymas, tačiau komisijos 1945 m. vasario 20 d. rekomendacija buvo aiški: pripažinti mokslų kandidato laipsnį ir mokslinį docento vardą[83]. Bendrame VAK'o posėdyje nekilo papil-

[83] VAK 1945 m. kovo 17 d. posėdžio protokolas // RFVA. F. 9506. Ap. 1. B. 467. L. 22, 230.

domų klausimų ir specialiosios komisijos rekomendacijai vieningai pritarta.

Nors ir neturėdami specialiosios komisijos protokolo, pabandykime pasvarstyti, ar galėjo būti kitaip.

Galimybė labai abejotina. Tai, kad profesoriaus vardas K. Daukšui buvo pripažintas ne prieškariniais, o jau tarybiniais metais, VAK'ui didelio įspūdžio nedarė: mes jau kalbėjome, kad pirmieji LTSR švietimo liaudies komisariato, o po karo – Švietimo ministerijos sprendimai Maskvoje buvo tvirtinami ne automatiškai. Iš VAK'o posėdžio stenogramos matyti[84], kad tie mokslininkai, kurie savo regalijas Vytauto Didžiojo universitete buvo įgiję gerokai seniau, bet turėjo nemažai publikuotų mokslo darbų, vadovėlių ir didelę vadovaujančio pedagoginio darbo patirtį, buvo palikti ir daktarais, ir profesoriais (teisininkas M. Remeris (Römeris), gamtininkas T. Ivanauskas, astronomas P. Slavėnas, chemikas J. Matulis) arba bent profesoriais (fizikai A. Žvironas ir P. Brazdžiūnas, botanikas A. Minkevičius, geografas K. Bieliukas, etnografas J. Baldžius, biologas J. Dagys, ekonomistas Dz. Budrys). Tik mokslų kandidatų ir docentų diplomus tegavo fizikas A. Jucys, matematikas P. Katilius, biologas P. Snarskis, ekonomistas J. Bučas, medikas S. Čepulis ir daugelis kitų. K. Daukšo nuoskauda, kad panašiu laiku doktoratus gynę ir habilitavęsi P. Slavėnas, J. Matulis ar Dz. Budrys buvo įvertinti kitaip, vargu ar pagrįsta. P. Slavėno darbų sąraše tuo metu buvo septyni užsienio spaudoje ir trys Lietuvoje išspausdinti moksliniai straipsniai bei keturios knygos, ir dėl jo doktorato bei profesūros specialioji komisija problemų nekėlė. Dėl J. Matulio ir Dz. Budrio iš tikro buvo iškilę sunkumų, bet kaip tiktai jų dokumentų svarstymas, atrodo, patvirtina lemiamą mokslinių darbų įtaką sprendimui. Aptariant J. Matulio pateiktus dokumentus, netgi nebuvo paminėta, kad jis – Lietuvos mokslų akademijos prezidentas (tiesa, nerašoma stenogramoje, bet vargu ar į tai neatsižvelgė specialioji komisija), o teigiamai komisijos reko-

[84] VAK 1945 m. kovo 17 d. posėdžio protokolas // RFVA. F. 9506. Ap. 1. B. 467. L. 15–34.

mendacijai patvirtinti užteko perskaityti jo darbų sąrašą, kuriame buvo 31 pavadinimas (K. Daukšo – tik 4). Dz. Budrio pateiktų dokumentų svarstymas klostėsi dar sudėtingiau. Posėdyje buvo pažymėta, kad Dz. Budrys – vienas iš seniausių Vilniaus universiteto darbuotojų, Lietuvos mokslų akademijos akademikas, yra parašęs politinės ekonomijos vadovėlį (tiesa, tikriausiai ne marksistinės dvasios, bet tai rodo jo didelę erudiciją – Rusijoje yra daug politinės ekonomijos daktarų, bet vadovėlių jie neparašė), kad doktorato nepripažinimas sukels Lietuvoje neigiamą reakciją. Oponentai atrėmė, kad pretendentas iki 1940 m. buvo tik privatdocentas, jo darbų sąrašas pernelyg trumpas, kad daktaro laipsnis automatiškai suteikiamas tik išrinkus TSRS mokslų akademijos nariu, o sąjunginėse respublikose yra daug daktaro laipsnio neturinčių akademikų. Svarstymo rezultatas buvo tas, kad Dz. Budriui pripažintas profesoriaus vardas, o doktorato klausimas atidėtas.

Versija, jog Vilniaus universitetas nedėjo papildomų pastangų, kad VAK'e K. Daukšui būtų pripažintos aukščiausios kvalifikacijos, matyt, teisinga, bet juk jis nebuvo išimtis: į Maskvą buvo normaliai pasiųsti reikiami visų atestuojamųjų dokumentai, tikintis, kad Lietuvos aukščiausiosios vadovybės sprendimai bus patvirtinti. Tiesą pasakius, Universitetas neturėjo ir pakankamai svarių motyvų prašyti K. Daukšui išimties: negalėjo nurodyti nei politinių nuopelnų Tarybų valdžiai, nei itin ilgo darbo stažo, nei intensyvaus mokslinio darbo, gausių publikacijų. Pagaliau pasirodė, kad papildomos Universiteto vadovybės pastangos VAK'o sprendimams iš esmės ir neturėjo įtakos. Tai patvirtina doktorato ir profesūros nepripažinimas teisininkui J. Bulavui ir biologui P. Snarskiui. Rekomenduodama pripažinti tik docento vardą J. Bulavui, specialioji komisija pažymėjo, kad Vilniaus universitetas ypač prašo patvirtinti jį profesoriumi, bet darbų sąraše – tik trys pavadinimai. Panašiai klostėsi ir P. Snarskio dokumentų svarstymas: nors, sužinojęs apie neigiamą specialiosios komisijos sprendimą dėl doktorato ir profesūros pripažinimo, Universiteto rektorius protestavo ir pareiškė, kad komisija neteisi, bet ir antrą kartą nagrinėdama tą klausimą komisija nu-

sprendė, kad P. Snarskis neturi darbo stažo aukštojoje mokykloje, o svarstymui pateikti straipsniai nepakankamai solidūs[83].

Kiek kitokia situacija klostėsi ieškant aplinkinių kelių į VAK'ą. Jau minėtų 1945 m. gegužės ir birželio mėn. posėdžių metu Vilniaus universiteto Mokslo taryba antrą kartą nusprendė pripažinti daktarų ir profesorių mokslo laipsnius ir vardus šešiems Universiteto darbuotojams, ir VAK'as po metų pakeitė tris savo ankstesnius nutarimus[85]. Tiesa, visų tų profesoriais ir daktarais pripažintų darbuotojų mokslo darbų sąrašai atrodė gana įspūdingai: J. Dagys įrašė penkiolika straipsnių Vokietijos ir Lietuvos moksliniuose žurnaluose ir dvi knygas, J. Bučas – aštuoniolika darbų, iš jų šešiolika – po habilitacijos, P. Snarskis – dvidešimt šešis darbus, nors tik septynis išspausdintus. Tačiau reikia pripažinti, kad ir 1944 m. pabaigoje, ir 1945 m. gegužės–birželio mėnesiais Universiteto Mokslo taryba pateikė VAK'o svarstymui tuos pačius minėtų savo darbuotojų mokslo darbų sąrašus (per pusę pirmųjų pokario metų niekas negalėjo padaryti ir paskelbti po keletą naujų darbų), o svarstymo rezultatai buvo visai kitokie. Norom nenorom peršasi išvada, kad arba Universitetas, arba patys disertantai rado Maskvoje įtakingų užtarėjų. Pažintys ir ryšiai Tarybų Sąjungoje (ką čia slėpti, ne tiktai joje...) buvo labai svarbūs.

K. Daukšui pažinčių ir „blato" kelias buvo iš principo nepriimtinas (apie tai mes kalbėsime kiek vėliau). Antra vertus, netgi puikiausia charakteristika, plačios pažintys ir solidžios pareigos ne visada padėdavo VAK'e. Būdingas pavyzdys – iš karto po karo iš Krasnojarsko medicinos instituto atsiųstas Lietuvos vadovaujantiems kadrams sustiprinti doc. B. Penkovskis (Penkauskas): nors jis čia ir tapo sveikatos apsaugos liaudies komisaro pavaduotoju, Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto Bendrosios patologijos katedros vedėju, vėliau dešimt metų buvo ministras, išrinktas LKP CK nariu, o Universitetas jį du kartus pristatė profesūrai, bet VAK'as profesoriaus vardo jam taip ir nepripažino. Nepripažino profesūros

[85] VAK 1946 m. birželio 8 d. posėdžio protokolas // RFVA. F. 9506. Ap. 1. B. 499. L. 82–96.

ir buvusiam pogrindininkui, 1944–1947 m. LTSR teisingumo liaudies komisaro pavaduotojui, liaudies komisarui, ministrui, ilgamečiam Vilniaus universiteto Teisės fakulteto dekanui K. Domaševičiui. Tad K. Daukšui, kurio mokslo darbų sąrašas tuo metu tikrai buvo trumputis – vos keturių pavadinimų, vargu ar būtų ėmęsi padėti ir įtakingi užtarėjai.

Kai K. Daukšas atgavo profesoriaus vardą, katedra ilgai svarstė: sveikinti ar ne. Galų gale nusprendė nesveikinti. Ir, matyt, teisingai – jis visai neįsižeidė. Priešingai, buvo patenkintas jų pozicija: visą katedrą nusivedė į restoraną to įvykio pažymėti, puikiai pavaišino [J. Butkevičius].

Bet grįžkime prie K. Daukšo gyvenimo įvykių tėkmės.

Prof. K. Daukšas įėjo į Vilniaus universiteto istoriją ir kaip pirmasis savarankiško Chemijos fakulteto dekanas: jam vadovavo nuo 1945 m. gegužės 16 d. iki 1946 m. gegužės 1 d.[86]

Greta darbo Neorganinės ir analizinės chemijos katedroje K. Daukšas buvo į Vilnių persikėlusio Matematikos-gamtos fakulteto tarybos narys, o tam fakultetui skilus į tris (Gamtos mokslų, Fizikos-matematikos ir Chemijos) – pirmosios Chemijos fakulteto tarybos narys[87] ir jungtinės Fizikos-matematikos, Chemijos ir Gamtos mokslų fakultetų tarybos narys[88]. Nuo 1952 m. vidurio iki 1957 m. pabaigos K. Daukšas priklausė jungtinei Fizikos-matematikos, Chemijos ir Gamtos mokslų fakultetų Mokslo tarybai, kuri svarstydavo labai įvairius klausimus: visų fakultetų mokymo planų pakeitimus, egzaminų sesijų rezultatus, spaudai pateikiamus mokslinius straipsnius, rengdavo konkursus dėstytojų pareigoms užimti, duodavo rekomendacijas į aspirantūrą, priimdavo ginti disertacijas[89]. Pačioje 1958 m. pradžioje pradėjo darbą didelė, per dvide-

[86] K. Daukšo asmens byla // VUA. F. 856. B. K-10655. L. 27, 34.

[87] VU ChF tarybos 1944 m. lapkričio 19 d. posėdžio protokolas // VUA. F. R-856. Ap. 11. B. 1, L. 24.

[88] VU ChF Neorganinės chemijos katedros 1947/48 m.m.darbo ataskaita // VUA. F. R-856. Ap. 13. B. 2. L 4.

[89] VU Fizikos-matematikos, Chemijos ir Gamtos mokslų fakultetų Mokslo tarybos posėdžių protokolai // VUA. F. R-856. Ap. 11. B. 38.

šimties asmenų Fizikos-matematikos ir Chemijos fakultetų jungtinė Mokslo taryba specialiai moksliniams laipsniams teikti[90], o 1966 m. sausį – tos pačios paskirties vienų chemikų Mokslo taryba[91], kuri periodiškai atnaujinama veikė iki 1975 m. vidurio. Profesorius buvo nuolatinis jungtinės tarybos narys, ilgalaikis chemikų tarybos pirmininkas (vėliau – narys), o tose tarybose mokslų kandidato bei daktaro disertacijas gynė absoliuti dauguma to meto Lietuvos chemikų.

Tarybų Sąjungoje būdavo reikalaujama, kad ginamą mokslų kandidato disertaciją įvertintų du oponentai, iš kurių pirmasis būtinai turėjo būti mokslų daktaras arba profesorius. Ilgą laiką Lietuvoje buvo vos keletas chemijos profesorių, todėl dideliu liberalumu garsėjęs K. Daukšas būdavo ypač dažnai kviečiamas oficialiuoju disertacijų oponentu. Centriniame Lietuvos valstybės archyve saugoma bemaž penkiasdešimt Profesoriaus parašytų oficialiųjų atsiliepimų apie chemikų kandidato disertacijas kopijų. Kai 1976 m. Tarybų Sąjungoje buvo įvesta specializuotųjų mokslinių tarybų disertacijoms ginti sistema, K. Daukšas visą laiką buvo vienintelės Universitete veikusios specializuotos chemikų (analitikų) tarybos pirmininkas.

Nuo pačių pirmųjų Universiteto darbo dienų pokario metais iki 1983 m. vidurio prof. K. Daukšas buvo Universiteto tarybos narys ir dalyvaudavo beveik visuose jos posėdžiuose. Išimtį sudarė tik 1948–1957 metai, kai VAK'as jam buvo atėmęs profesoriaus vardą. Docentai į Universiteto tarybą nebuvo renkami, pagal tarnybines katedros vedėjo pareigas kviečiamas į jos posėdžius K. Daukšas dažniausiai neateidavo, o retkarčiais dalyvaudamas niekada jokiu klausimu iš principo nekalbėjo.

Mažai kam žinomas tas faktas, kad K. Daukšas buvo pradėjęs ir redaktoriaus „karjerą". Šeštojo dešimtmečio pabaigoje buvo nu-

[90] VU Fizikos-matematikos ir Chemijos fakultetų tarybos mokslo laipsniams teikti protokolai // VUA. F. R-856. Ap. 11. B. 92.

[91] VU rektoriaus 1966 m. sausio 21 d. įsakymas // VUA. F. R-856. Ap. 13. B. 64. L 125.

spręsta iki tol leistą mokslinį žurnalą „Vilniaus universiteto mokslo darbai. Matematikos, fizikos ir chemijos mokslų serija“ specializuoti, išskirstyti į atskirus tų mokslų leidinius. Naujo žurnalo „Vilniaus universiteto mokslo darbai. Chemija“ redaktoriumi buvo paskirtas K. Daukšas. Deja, išėjo tik vienas 1959 m. numeris. Kitais metais šis leidinys jau nepasirodė, nes buvo renkama medžiaga kitam žurnalui – „Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Chemija ir cheminė technologija“, kurio pirmasis numeris išėjo iš spaudos 1961 m. Šio žurnalo redakcinė kolegija įsikūrė Kauno politechnikos instituto Cheminės technologijos fakultete, o K. Daukšas į ją net neįėjo.

Suprantama, kad autoritetingas, su visais puikiai sutariantis, bet kokią kompaniją pagyvinantis K. Daukšas dažnai būdavo įtraukiamas į įvairias fakultetines ir universitetines komisijas. Gana dažnai jos būdavo labai tolimos Profesoriaus kvalifikacijai ar interesams ir tik gaišindavo laiką. Štai, pavyzdžiui, 1961 m. jis buvo paskirtas komisijos, tikrinusios Universiteto tiekimo skyriaus darbą, pirmininku[92].

Beveik dvylika metų K. Daukšas ėjo antraeiles pareigas kitose institucijose. Jis buvo pirmasis Vilniaus pedagoginio instituto Gamtos-geografijos fakulteto Chemijos katedros vedėjas (nuo 1945 m. vasario 2 d. iki rugsėjo 1 d.)[93], o dėstytoju dirbo iki 1946 m. gegužės [94]. Ryšiai su ta katedra nenutrūko dar labai ilgai: daug metų Profesorius būdavo jos sudaromų Valstybinių egzaminų komisijų pirmininkas. Nuo 1946 m. spalio iki 1948 m. spalio dvejus mokslo metus K. Daukšas ėjo antraeiles Vilniaus dailės instituto dėstytojo pareigas[95]. Beje, gana įdomus jo atleidimo įsakymas: greta įprastinės formuluotės apie atleidimą paties prašymu, įrašyta Tarybos vardu pareikšta rektoriaus padėka „už labai gerai pravestą dėstomąjį darbą“.

---

[92] Pažyma apie VU tiekimo skyriaus darbą // LCVA. F. R-454. Ap. 1. B. 100.

[93] Švietimo liaudies komisaro įsakymas // VPUA. F.1. Ap. 4. B. 1695a; VPUA. F. 1. Ap. 2. B. 2. L. 122.

[94] K. Daukšo asmens byla // VUA. F. 856. B. K-10655. L. 96.

[95] K. Daukšo asmens byla // VDAA. Ap. 2. B. 48. L. 4, 14.

Darbas Chemijos ir cheminės technologijos institute. Visos suminėtos papildomos K. Daukšo pareigos ne tiktai oficialiai, bet ir iš tikrųjų buvo antraeilės, trumpalaikės, tik įdomūs faktai, nepalikę didesnės žymės nei Profesoriaus biografijoje, nei tų institucijų istorijoje. Visai kitaip tenka vertinti K. Daukšo darbą Mokslų akademijos Chemijos ir cheminės technologijos institute, kurio direktoriumi jis buvo nuo pat įkūrimo pradžios iki 1956 m. spalio 19 d.

Idėja įkurti Lietuvos mokslų akademijos sistemoje Chemijos institutą kilo dar prieš karą. 1941 m. birželio 11 d. MA prezidiumas numatė Gamtos mokslų skyriuje įkurti Chemijos, Geologijos-geografijos, Eksperimentinės medicinos ir Biologijos institutus[96]. Chemijos institutą turėjo sudaryti trys skyriai: Neorganinės, analizinės ir technikinės chemijos, Organinės chemijos ir organinės technologijos, Fizikos ir fizikinės chemijos, o visą Instituto personalą kartu su direktoriumi turėjo sudaryti 31 žmogus. Idėja atgaivinta dar nepasibaigus karui. LTSR Liaudies Komisarų Tarybos nutarimu sudarytas MA organizacinis trijų asmenų komitetas (profesoriai J. Matulis, J. Bulavas ir J. Žiugžda) 1945 m. balandžio 12 d. nustatė, o balandžio 14 d. Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Taryba patvirtino jau kiek kitokią MA struktūrą. Matematikos-gamtos ir taikomųjų mokslų skyriuje numatyta įsteigti penkis institutus: Chemijos ir Cheminės technologijos (ChChTI), Geologijos ir geografijos, Biologijos, Eksperimentinės medicinos ir onkologijos bei Žemės ūkio[97]. Tiesa, tai buvo tik principinis sprendimas, kurio realizavimas užtruko keletą mėnesių, kol buvo surasti kandidatai į visų organizuojamų institutų direktorių postus, o institutų reguliaminų parengimas ir priėmimas užtruko dar ilgiau – iki pat 1946 m. spalio. Chemijos ir cheminės technogijos institutą turėjo sudaryti trys poskyriai (Neorganinės chemijos ir neorganinės technologijos, Organinės chemi-

[96] LMA 1941 m. birželio 11 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 1. B. 4. L. 9.

[97] LMA 1945 m. rugsėjo 5 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 3. L. 15.

jos ir organinės technologijos, Fizikinės chemijos) ir dvi laboratorijos (Statybinių medžiagų bei Durpių tyrimo ir kuro technologijos)[98]. Karui baigiantis iš Lietuvos į Vakarus pasitraukė nemaža kvalifikuotų chemikų, suburti į organizuojamą Institutą 31 darbuotoją, kaip buvo numatyta prieš karą, buvo aiškiai nerealu, tad Institutui iš pradžių buvo skirta 16 etatinių mokslo darbuotojų vienetų. Netgi po dvejų metų, 1947 m. pabaigoje, Instituto mokslo darbuotojų sąraše tebuvo devyni žmonės, iš kurių net septyni – antraeilininkai[99]. Dėl tos priežasties nereali pasirodė ir reguliamino numatyta Instituto struktūra: Fizikinės chemijos poskyris bei Durpių tyrimo ir kuro technologijos laboratorija taip ir neįsikūrė.

Bene paprasčiausia buvo rasti patį Instituto direktorių. Iš negausių daktaro laipsnius turinčių prieškario chemikų net keturi buvo pasitraukę į Vakarus[100]. Vilniuje pirmaisiais pokario metais tebuvo likę tik du mokslinius laipsnius turintys chemikai: J. Matulis ir K. Daukšas. J. Matulis buvo itin užsiėmęs – jis buvo MA organizacinio komiteto pirmininkas, vyriausybėje jau numatytas MA prezidentu, todėl klausimas, ką skirti ChChTI direktoriumi, išsisprendė lengvai – teliko K. Daukšo kandidatūra. Reikia manyti, K. Daukšas nelabai patiko partijos ir vyriausybės bosams dėl „buožiškos" kilmės, bet jam pačiam didelių priekaištų lyg ir nebuvo: prieškario metais nepriklausė ne tiktai valdančiajai partijai, bet netgi jokiai studentų korporacijai, ne paslaptis buvo jo simpatijos kairiesiems, žinoma, kad jį palaikė ir buvę klasės draugai V. Niunka ir K. Preikšas. Gavus, kaip tada buvo sakoma, „aukščiau stovinčių organizacijų" principinį sutikimą, teliko atlikti reikiamus formalumus. 1945 m. rugsėjo 5 d. MA organizacinis komitetas nusprendė

[98] MA prezidiumo 1946 m. spalio 29 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 3. L. 93.

[99] *Matulis J., Gylienė L.* Chemijos ir cheminės technologijos institutas. 1945–1990. Vilnius: Academia, 1991. P. 23.

[100] *Šaduikienė N.* Lietuvos (Vytauto Didžiojo) universiteto netektys ir praradimai / Vytauto Didžiojo universiteto ir Lietuvių katalikų akademijos 70-metis // Kaunas: Littera universitatis Vytauti Magni, 1993. P.109.

skirti K. Daukšą einančiu antraeiles pareigas ChChTI direktoriumi nuo 1945 m. spalio 1 dienos[101]. Kitų metų vasario mėnesį MA Gamtos-matematikos ir taikomųjų mokslų skyriaus visuotinis susirinkimas jį eiti tas pareigas išrinko[102] (atkrito laikinumo žodžiai „einantis pareigas"), MA visuotinis susirinkimas patvirtino, o MA prezidentu ką tik oficialiai išrinktas J. Matulis pasirašė patvirtinimo protokolą[103].

Remiantis neskelbiamais nuostatais, medžiaga apie K. Daukšo išrinkimą direktoriumi ir MA prezidento pasirašyta naujojo direktoriaus charakteristika buvo pristatyta į LKP(b) CK kadrų skyrių, tačiau tai padaryta tik 1946 m. spalio pabaigoje[104]: biurokratinė mašina dar vos kūrėsi, reikiamų popierių pareikalavimas, sutvarkymas ir nusiuntimas nuo išrinkimo dienos užtruko net aštuonis mėnesius. Beje, tarybinės sistemos „rūpinimąsi" savo piliečiais liudija dar vienas įdomus Profesoriaus asmens byloje išlikęs dokumentas. Tai MA kadrų skyriaus raštas LTSR vidaus reikalų ministerijos Milicijos valdybos operatyvinio skyriaus viršininkui, kuriuo prašoma leisti ChChTI direktoriui K. Daukšui laikyti namuose „Continental" rašomąją mašinėlę, reikalingą spaudai rengiamiems moksliniams darbams spausdinti. Prašyme nurodomas rašomosios mašinėlės gamybos numeris ir pridedami trys jos šrifto pavyzdžio egzemplioriai[105]. Tokio dabar tiesiog nesuprantamo rašto priežastis tais laikais buvo visiems aiški: kiekviena rašomoji mašinėlė valdžiai buvo potencialus antitarybinės veiklos židinys – ja buvo galima spausdinti prieš tarybinę santvarką nukreiptus atsišaukimus ir proklamacijas. Radus tokių proklamacijų, pagal kiekvienai mašinėlei būdingus šrifto defektus specialistai galėjo nustatyti, kur tos

[101] LMA 1945 m. rugsėjo 5 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 3. L. 15.

[102] MA Gamtos-matematikos ir taikomųjų mokslų instituto 1946 m. vasario 22 d. visuotinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 2. L. 18.

[103] K. Daukšo asmens byla // MAA. F. 1. Ap. 9. B. 1504. L. 10.

[104] Ten pat. L. 13, 14.

[105] Ten pat. L. 21.

proklamacijos išspausdintos, ir imtis priemonių prieš mašinėlės savininką. Verta priminti, kad tokia rašomųjų mašinėlių baimė išliko beveik iki devintojo dešimtmečio pabaigos: prieš Spalio revoliucijos metines ir Gegužės pirmosios šventes visos rašomosios mašinėlės įstaigose turėdavo būti surenkamos į vieną kambarį, užrakinamos, o durys užantspauduojamos.

Eiti Instituto direktoriaus pareigas K. Daukšas vėliau buvo perrinktas dar du kartus: Matematikos-gamtos ir taikomųjų mokslų skyriaus visuotiniame susirinkime 1949 m.[106] bei Geologijos, chemijos ir technikos mokslų skyriaus visuotiniame susirinkime 1953 m.[107]. Remdamasis MA statutu, abu tuos perrinkimus patvirtino MA visuotinis susirinkimas[108].

Visą 1945 m. spalį Institute tedirbo vienas žmogus – pats direktorius. Būtent K. Daukšui teko rinktis pirmuosius darbuotojus ir formuoti Instituto branduolį, kuris ne tik sugebėtų spręsti keliamas problemas, bet ir būtų pakankamai savarankiškas. Tokių chemikų pirmaisiais pokario metais Vilniuje buvo labai nedaug, todėl K. Daukšui teko prisiminti dar VDU dirbusius kolegas, ieškoti jų ne tiktai Vilniuje ir Kaune, bet ir kituose Lietuvos miestuose, daugumą jų, kaip jau minėta, priimti dirbti antraeilininkais. Įdomu tai, kad Instituto etatų sąrašuose neturėdamas solidžių pareigybių, K. Daukšas visus antraeilininkus, ar tai būtų ką tik mokslus baigusi absolventė, ar katedros vedėjas, įformindavo jaunesniaisiais moksliniais bendradarbiais...

Antraeilių pareigų problema greitai iškilo ir pačiam K. Daukšui: iš pradžių ir jis Institutui vadovavo dirbdamas jame tik antraeilininku, o pirmaeiliu laikydamas Universiteto Neorganinės ir analizinės ir chemijos katedros vedėjo ir Chemijos fakulteto dekano darbą.

---

[106] MA Matematikos-gamtos ir taikomųjų mokslų skyriaus 1949 m. birželio 24 d. visuotinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 23. L. 5.

[107] MA 1953 m. birželio 25–27 d. visuotinio susirinkimo medžiaga // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 236. L. 231.

[108] MA 1949 m. birželio 22 d. visuotinio susirinkimo medžiaga // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 86. L. 3; MAA. F. 1. Ap. 2. B. 237. L. 11.

Suprasdamas, kad, anot Kozmos Prutkovo, niekas neaprėps neaprėpiamo, kad trijų vadovaujančių postų aiškiai per daug ir jam, o direktoriaus antraeilininko „titulas" skamba labai jau nesolidžiai ir, nori nenori tenka rinktis, K. Daukšas nuo 1946 m. gegužės 1 d. pagrindine darboviete pasirinko Institutą[109]. Dekano pareigų jis paprasčiausiai atsisakė[110], antraeiles pareigas įformino katedroje[111], o Institutui paskyrė didžiąją savo darbo dienos dalį. Pasirinkimas davė ir apčiuopiamos materialios naudos: mėnesinis atlyginimas Institute nuo 2000 rublių pakilo iki 6000[112]. Vėliau, daugėjant specialistų, ir Mokslų akademijoje, ir aukštosiose mokyklose įsigaliojo reikalavimas, kad norintis dirbti pedagoginį darbą MA darbuotojas kiekvienų mokslo metų pradžioje turėjo gauti jos prezidiumo oficialų leidimą. Tokius leidimus dėstyti Vilniaus universitete gaudavo ir K. Daukšas[113], nors niekada neprašė leidimo (matyt, nereikėjo) eiti katedros vedėjo pareigas.

Kai kurie iš pirmųjų K. Daukšo pasirinktų mokslinių darbuotojų dirbo Institute ilgus metus, kiti dėl vienų ar kitų priežasčių gana greitai išėjo, tačiau verta bent trumpai paminėti ir vienus, ir kitus, pradėjusius darbą institute 1945–1947 m.

Organinės chemijos ir organinės technologijos poskyrio pirmieji darbuotojai buvo J. Kudaba, B. Bereckas, A. Sruoginytė ir A. Stukaitė.

1945 m. lapkritį K. Daukšas priėmė į darbą pirmąjį Instituto jaunesniųjų mokslinių bendradarbių senosios „gvardijos eilinį" – Stepono Batoro universiteto 1937 m. absolventą, Vilniaus universiteto Chemijos fakulteto tuometinį prodekaną, Organinės cheminės technologijos katedros vedėją doc. Jeronimą Kudabą ir pavedė jam Organinės chemijos ir organinės technologijos poskyrio vedėjo

---

[109] MA Gamtos-matematikos ir taikomųjų mokslų skyriaus 1946 m. balandžio 20 d. visuotinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 2. L. 11.

[110] K. Daukšo asmens byla // MAA. F. 1. Ap. 9. B. 1504. L. 12.

[111] K. Daukšo asmens byla // VUA. F. 856. B. K-10655. L. 38, 44.

[112] K. Daukšo asmens byla // MAA. F. 1. Ap. 9. B. 1504. L. 10, 11.

[113] K. Daukšo asmens byla // VUA. F. 856. B. K-10655. L. 44, 65, 68.

pareigas[114]. J. Kudabai teko darbo baras, susijęs su Lietuvos durpynų moksline inventorizacija, vietinių durpių racionalaus panaudojimo ir perdirbimo galimybių tyrimo klausimais. Pasirinkimas buvo toli gražu neatsitiktinis: K. Daukšas jau nuo 1940 m. dirbo su J. Kudaba tame pačiame Universiteto Chemijos fakultete, žinojo jo neeilinį darbštumą, nepaprastą mokslinį sąžiningumą. Būta ir proziškesnio, materialaus motyvo – Institutui labai pravertė džentelmeniškas susitarimas su J. Kudaba be papildomo mokesčio leisti naudotis jo vadovaujamos katedros patalpomis bei įrengimais visam dar labai negausiam Instituto Organinės chemijos ir organinės technologijos poskyriui. K. Daukšo lūkesčiai visiškai pasiteisino. Nors J. Kudaba Institute dirbo neilgai, tik iki 1949 m. pradžios, bet turėdamas eksperimentinio darbo įgūdžių jis katedros laboratorijose nuoširdžiai mokė to darbo vėliau į poskyrį priimtą jaunimą, kruopščiai ir atkakliai dirbti kolegas skatino savo asmeniniu pavyzdžiu. Pats J. Kudaba Institute pradėjo tirti durpių ekstrakcijos produktus, panašios krypties darbus tęsė ir išėjęs iš Instituto, o 1955 m. apibendrino chemijos mokslų kandidato disertacijoje „Baltosios Vokės durpių sausos distiliacijos ir jos produktų tyrimas". Jau nebedirbdamas Institute, J. Kudaba ilgus metus vadovavo Chemijos fakulteto Cheminės technologijos katedrai, kurį laiką buvo fakulteto dekanas, Vilniaus Gedimino technikos universiteto pirmtako – Kauno politechnikos instituto Vilniaus filialo pirmasis dekanas, visada itin glaudžius ryšius su pramone palaikantis profesorius[115, 116].

Į tą patį Organinės chemijos ir organinės technologijos poskyrį K. Daukšas 1946 m. rugpjūčio mėn. taip pat neatsitiktinai priėmė ir antrąjį darbuotoją – Bronių Berecką[117]. Kaip ir J. Kudabai, jam pavedė tyrinėti Lietuvos durpynus. Pirmojo pasaulinio karo metais

[114] J. Kudabos asmens byla // MAA. F.1. Ap. 9. B. 617.

[115] J. Kudabos asmens byla // VUA. B. K-12691.

[116] *Mačionis Z.* Iš chemijos mokslo istorijos Lietuvoje. Kaunas: Šviesa, 1991. P. 94.

[117] B. Berecko asmens byla // MAA. F. 1. Ap. 9. B. 2206.

į Kazanę evakuotoje Vilniaus aukštesniojoje chemijos technikos mokykloje 1916 m. įgijęs chemiko techniko kvalifikaciją, B. Bereckas apie metus dirbo cukraus fabrike netoli Kursko, paimtas į kariuomenę ir pasiųstas į frontą buvo sanitaras chemikas, o grįžęs į Lietuvą, 1921–1934 m. dirbo Valstybinėje chemijos-technikos laboratorijoje Kaune, vadovavo tos laboratorijos metalų analizių skyriui. Nors B. Bereckas neturėjo aukštojo mokslo baigimo diplomo (1928–1934 m. jis studijavo VDU MGF Chemijos skyriuje, bet dėl pablogėjusios sveikatos išstojo iš Universiteto nebaigęs aštuntojo semestro), tačiau gerai jį pažįstantis dar iš bendro darbo Valstybinėje chemijos-technikos laboratorijoje laikų K. Daukšas ramia sąžine rekomendavo Mokslų akademijos vadovybei kaip nepaprastai gerą ir patyrusį analitiką. Tuo labai greitai įsitikino visi Instituto darbuotojai, o pats K. Daukšas besąlygiškai pasitikėjo tik jo analizių rezultatais, kartais netgi sukeldamas jaunimo nepasitenkinimą [A. Sruoginytė]. Beje, K. Daukšo parama labai padėjo B. Bereckui, kai šis bandė daryti partinę karjerą. Mat išbuvusio reikiamą laiką VKP(b) kandidatu, jau turėjusio ir partinių įpareigojimų B. Berecko praeitis, prieš priimant į partiją jos visateisiu nariu, buvo dar kartą patikrinta. Paaiškėjo, kad jis – „užsimaskavęs buožė“, nuslėpęs, jog prieš karą turėjo 45 hektarus žemės ir „eksploatuodamas bežemius nuomojo ją iš pusės“, tad jis ne tiktai nebuvo pakeltas iš kandidatų į tikruosius partijos narius, bet išvis iš jos pašalintas[118]. Grėsė pašalinimas ir iš Instituto, tačiau K. Daukšas sugebėjo tą „liaudies priešą“ apginti.

Aldoną Petrulienę-Sruoginytę, dar studijų metais pradėjusią dirbti MA bibliotekoje, K. Daukšas pasikvietė į Institutą, paskyrė jaunesniąja moksline bendradarbe ir pavedė tyrinėti durpes iš karto po to, kai ji 1946 m. pavasarį baigė Vilniaus universiteto Medicinos fakultetą ir gavo farmacininkės chemikės diplomą[119]. Institute ji dir-

[118] MA partinio biuro 1951 m. birželio 30 d. posėdžio protokolas // LVOA. F. 1233. Ap. 1233-1. B. 6. L. 117; MA partinės organizacijos 1951 m. vasario 24 d. posėdžio protokolas // LVOA. F. 1233. Ap. 1233-1. B. 7. L. 106.

[119] A. Petrulienės asmens byla // MAA. F. 1. Ap. 9. B. 444.

bo labai neilgai, jau po metų perėjo į Vilniaus pedagoginį institutą, iki pat išėjimo į pensiją dirbo Chemijos katedroje, vieną kadenciją buvo Gamtos-geografijos fakulteto dekanė.

Aldona Stukaitė – 1940 m. VDU Medicinos fakulteto farmacijos skyriaus absolventė – dar studijų metais kartu su K. Daukšu dirbo Valstybinėje chemijos-technikos laboratorijoje. Gavusi diplomą, ji kurį laiką padėjo tėvui jo vaistinėje Kupiškyje, nuo 1946 m. rugpjūčio buvo ChChTI jaunesnioji mokslinė bendradarbė, tyrinėjo Lietuvos durpynų durpes, celiuliozės gavimo iš spalių galimybes. 1950 m. ji perėjo į Sveikatos apsaugos ministeriją[120].

Antrasis Institute pradėjęs veikti struktūrinis vienetas buvo Statybinių medžiagų laboratorija, 1952 m. perorganizuota į Silikatų chemijos sektorių. Jos vedėju 1946 m. birželio mėn. K. Daukšas pasikvietė VDU Technikos fakulteto silikatų technologijos specialybės 1939 m. absolventą, Kauno universiteto Technologijos fakulteto Neorganinės technologijos katedros vedėją Vladą Sližį[121]. Pasirinkimą, matyt, nulėmė kelios priežastys. Visų pirma V. Sližys 1939–1940 m. dirbo laborantu jau ne kartą čia minėtoje, Profesoriui gerai žinomoje, tiksliu eksperimentiniu darbu garsėjusioje Valstybinėje chemijos-technikos laboratorijoje. Studentams jis skaitė visą neorganinės technologijos kursą, mažesnius plytininkystės, stiklo ir keramikos technologijos kursus, taigi ir praktiškai, ir teoriškai buvo gerai pasirengęs eiti numatomas pareigas. Pagaliau, panašiai kaip ir Organinės chemijos ir organinės technologijos poskyrio vedėjas J. Kudaba, jis turėjo daug techninių ir organizacinių galimybių atlikti nemažai ChChTI laboratorijos darbų savo vadovaujamoje katedroje. V. Sližys labai gerai pasinaudojo tomis galimybėmis: iki pat 1956 m. jis Institute ėjo antraeiles pareigas, visi kauniškiai Statybinių medžiagų laboratorijos darbuotojai savo pagrindine darboviete taip pat laikė Kauno universitetą, ChChTI darbus dirbo katedros patalpose ir jos įrengimais, o pats V. Sližys kartą per

[120] A. Stukaitės asmens byla // MAA. F. 1. Ap. 9. B. 786.

[121] V. Sližio asmens byla // MAA. F. 1. Ap. 9. B. 2918.

savaitę atvažiuodavo instruktuoti Vilniuje dirbančių bendradarbių. Toks V. Sližio darbo stilius darbuotojų savarankiškumo reikalavusį K. Daukšą visiškai patenkino. Kai, 1953 m. Geologijos-chemijos ir technikos mokslų skyriaus biure svarstant Silikatų chemijos sektoriaus darbą, buvo siūloma visais būdais stengtis perkelti V. Sližį į pirmaeiles pareigas ChChTI, K. Daukšas paaiškino, kad KPI iš pirmaeilių pareigų nenori jo atleisti, V. Sližys į Institutą atvažiuoja kartą, kartais netgi du kartus per savaitę, o sektoriaus bendradarbiai yra pakankamai aukštos kvalifikacijos ir kasdienis vadovavimas jiems nebūtinas[122]. Tiktai tada, kai 1956 m. Institutui pradėjo vadovauti akad. J. Matulis, doc. V. Sližiui teko pereiti į Institutą eiti pirmaeiles pareigas. Čia jis dirbo iki 1965 m., kai persikėlė nuolat dirbti į Jonavos azotinių trąšų gamykloje įsikūrusią Kompleksinių skystųjų trąšų laboratoriją, priklausančią sąjunginiam J. Samoilovo trąšų ir insektofungicidų mokslinio tyrimo institutui.

1946 m. liepos mėn. į Statybinių medžiagų laboratoriją jaunesniuoju moksliniu bendradarbiu buvo priimtas VDU 1944 m. absolventas, Kauno universiteto Neorganinės technologijos katedros vyr. dėstytojas Julius Mituzas. Visą savo darbo laboratorijoje laikotarpį jis derino abejas pareigas, gyveno ir dirbo Kaune, bet tik nuo 1948 m. darbą ChChTI įformino kaip antraeiles pareigas. Laboratorijoje J. Mituzas tyrinėjo cementui tinkamas žaliavas, 1948 m. apgynė mokslų kandidato disertaciją „Pagreitinta karbonatinių padermių cheminė analizė ir jos pritaikymas Karpėnų cechšteino klinčių masyvo tyrimams“, 1950 m. pradžioje iš Instituto išėjo[123].

Nuo 1946 m. spalio mėn. Institute jaunesniuoju moksliniu bendradarbiu antraeilininku dirbo Kauno universiteto Technologijos fakulteto 1946 m. absolventas, Organinės technologijos katedros asistentas Jurgis Banaitis[124]. Institute jis nagrinėjo maisto produktų perdirbimo ir atliekų panaudojimo galimybes, o ta problema

[122] MA Geologijos-chemijos ir technikos mokslų skyriaus biuro 1953 m. spalio 9 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 18. L. 60.

[123] J. Mituzo asmens byla // MAA. F. 1. Ap. 9. B. 744.

[124] J. Banaičio smens byla // MAA. F. 1. Ap. 9. B. 471.

K. Daukšas išvis nesidomėjo, palikdamas ją akad. A. Purėno globai. 1948 m. J. Banaitis iš Kauno universiteto perėjo dirbti į Žemės ūkio akademiją, ten neturėjo antraeiliam darbui reikalingos laboratorinės įrangos ir buvo priverstas iš ChChTI išeiti. J. Banaitis vėliau tapo rimtu mokslininku, habilituotu daktaru, profesoriumi[125].

1946–1949 m. Institute antraeiles jaunesniojo mokslinio bendradarbio pareigas ėjo VDU Technikos fakulteto 1935 m. absolventas, Kauno universiteto Technologijos (nuo 1947 m. – Cheminės technologijos) fakulteto prodekanas ir Organinės technologijos katedros vedėjas Jonas Zigmas Venskevičius[126]. Į Vilnių jis visai nevažinėjo, su K. Daukšu praktiškai nesusitikdavo, dirbo savo katedroje, vadovaujamas akad. A. Purėno. Visa vėlesnė J. Venskevičiaus veikla susijusi su Kauno politechnikos institutu: jis ten profesoriavo, dvidešimt šešerius metus vadovavo Maisto produktų technologijos katedrai, penkiolika metų buvo Cheminės technologijos fakulteto dekanas[127].

Reikia paminėti dar du, nors ir kiek vėliau K. Daukšo pakviestus Instituto darbuotojus, kurių mokslinę veiklą nulėmė būtent tas pakvietimas ir kurie pirmuoju Instituto darbo laikotarpiu savo ruožtu daug padėjo K. Daukšui, – J. Kriaučiūną ir K. Blažį.

J. Kriaučiūno gyvenimas susiklostė taip, kad jis nuo studijų metų iki pat darbinės veiklos pabaigos daug kartų keitė darbo pobūdį. 1939 m. baigdamas VDU MGF chemijos ciklo studijas, jis apgynė diplominį darbą iš organinės chemijos, dar studijų metais buvo priimtas Neorganinės chemijos katedros laborantu, o 1940–1942 m. buvo Vilniaus universiteto Organinės chemijos katedros asistentas, nuo 1942 m. – neetatinis asistentas. Karo ir pirmaisiais pokario metais J. Kriaučiūnas dirbo ir pramonėje, ir švietimo sistemoje: buvo Vilniaus stiklo fabriko direktorius ir techninis vadovas, Tau-

[125] Kauno technologijos universiteto Cheminės technologijos fakultetas (1947–1997). Kaunas: Technologija, 1997. P. 148.

[126] J. Venskevičiaus asmens byla // MAA. F. 1. Ap. 9. B. 663.

[127] Kauno technologijos universiteto Cheminės technologijos fakultetas (1947–1997). Kaunas: Technologija, 1997. P. 166.

ragės apskrities Švėkšnos gimnazijos chemijos bei fizikos mokytojas ir direktorius, Klaipėdos srities švietimo skyriaus inspektorius, Radviliškio stiklo fabriko inžinierius ir vyr. inžinierius. ChChTI pradėjo dirbti 1948 m. birželio mėn., kartu įsidarbino ir Vilniaus universiteto Chemijos fakulteto dėstytoju valandininku. Institute jis kurį laiką tyrinėjo durpių koksavimą, vėliau – karbonatinėmis priemaišomis užterštų molių naudojimą plytų gamybai, vietinių žaliavų tinkamumą apdailos keramikos dirbinių gamybai. J. Kriaučiūno vadovaujami Statybinių medžiagų laboratorijos Vilniaus grupėje dirbo vėliau į Institutą K. Daukšo pakviesti J. Kapačiauskas, V. Parfionovas, F. Aleinikovas. Pats J. Kriaučiūnas nuo 1958 m. vadovavo Organinės technologijos sektoriui, vėliau netgi Polimerinių ir kombinuotų dangų sektoriui[128]. 1967 m. J. Kriaučiūnas perėjo dirbti į Vilniaus universiteto Ekonomikos fakulteto Prekių mokslo (vėliau – Pramonės šakų technologijos) katedrą. Su K. Daukšu susijęs ne tiktai kasdienis J. Kriaučiūno darbas Institute – Profesorius jam itin padėjo kritišku gyvenimo momentu. 1951 m. J. Kriaučiūnas parengė ginti chemijos mokslų kandidato disertaciją, išspausdino ir išsiuntinėjo jos autoreferatą, beliko gauti tik paskutinį tais laikais būtiną dokumentą – įstaigos vadovo, partinės organizacijos komiteto sekretoriaus ir profsąjungos vietos komiteto pirmininko pasirašytą charakteristiką. Deja, tos charakteristikos gauti nepavyko: MA partinė organizacija išsiaiškino J. Kriaučiūno šeimos „juodąsias dėmes" (sesuo nuteista dešimt metų kalėti už ryšius su rezistenciniu pogrindžiu, vienas brolis deportuotas į Krasnojarsko kraštą, kitas – dingęs be žinios vokiečiams traukiantis iš Lietuvos), prikišo doram tarybiniam specialistui netinkamą elgesį (karo metais pernelyg gerai vadovavo Vilniaus stiklo fabrikui ir buvo rekomenduotas stažuotis Vokietijoje) ir ne tik atsisakė pasirašyti charakteristiką, bet ir pareikalavo pašalinti jį iš Instituto[129]. Vis dėlto K. Daukšas sugebėjo surasti kompromisą, negirdomis nuleisti tą rezoliuciją ir nesu-

[128] J. Kriaučiūno asmens byla // MAA. F. 1. Ap. 9. B. 3297.

[129] MA partinio biuro 1951 m. kovo 15 d. ir 1950 m. liepos 9 d. posėdžių protokolai // LVOA. F. 1233. Ap. 1233-1. B. 6. L. 77, 130.

laužyti kolegos gyvenimo – iš Instituto jo neatleido. Tiesa, disertacijos gynimą teko atidėti net iki 1955 m.

1949 m. rugsėjo mėn. į ChChTI priimtas Kajetonas Blažys 1926–1929 m. studijavo Vilniaus Stepono Batoro universitete, 1932 m. baigė Liono universiteto (Prancūzija) Gamtos mokslų fakulteto Odininkystės skyrių, grįžęs į Vilnių dirbo vyresniuoju inžinieriumi odų fabrike „Oda". Karo metais buvo Vilniaus magistrato pramonės ir verslo inžinierius, antrosios tarybinės okupacijos pradžioje buvo suimtas, kelis mėnesius kalėjo, vėliau dirbo avalynės kombinate „Tigras", dėstė Vilniaus universiteto Ekonomikos fakultete. Be tiesioginio mokslinio darbo pagreitinto kietų odų rauginimo tema, 1950–1958 m. jis buvo Instituto mokslinis sekretorius, daug padėdavo K. Daukšui tvarkant įvairius su Instituto moksline veikla susijusius klausimus, pavaduodavo direktorių per atostogas[130].

Vėlesniais metais Institutas smarkiai plėtėsi, greitai kilo ir jo darbuotojų mokslinė kvalifikacija: 1950 m. pabaigoje jame dirbo dar tik 9 moksliniai darbuotojai[131], 1952 m. jų skaičius jau pasiekė 20 (iš jų 3 mokslų kandidatai ir tik vienas antraeilininkas)[132], o pasibaigus K. Daukšo direktoriavimo trečiajai kadencijai, 1956 m. gruodžio mėn., ChCHTI dirbo jau 12 mokslų kandidatų, t. y. daugiau negu bet kuriame kitame MA institute[133]. Toks spartus mokslinius laipsnius turinčių darbuotojų daugėjimas, be abejonės, liudija, kad K. Daukšo vadovavimo Institutui stilius – ne smulkmeniška globa, o darbuotojų kūrybinės iniciatyvos skatinimas – padėjo sukurti jame palankią našiam darbui atmosferą.

Paties K. Daukšo – kvalifikuoto mokslininko reputacija, sutvirtinta Instituto direktoriaus pareigomis, nuo pat darbo Institute pradžios lyg nuo stataus kalno riedanti sniego gniūžtė greitai apaugo

---

[130] K. Blažio asmens byla // MAA. F. 1. Ap. 9. B. 2499.

[131] MA partinės organizacijos 1951 m. vasario 24 d. posėdžio protokolas // LVOA. F. 1233. Ap. 1233-1. B. 7. L .23.

[132] ChChTI 1952 m. darbo ataskaita // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 7. L. 10.

[133] MA Geologijos-chemijos ir technikos mokslų skyriaus 1956 m. rugsėjo 5 d. visuotinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 32. L. 44.

galybe papildomų darbų ir pareigų. Visų tų pareigų dabar jau neįmanoma išvardyti: daugelis potvarkių ir įsakymų išsibarstė įvairių ministerijų, komitetų ir kitų institucijų archyvuose, daugelis išvis pasimetė. Pavyzdžiui, nėra pagrindo netikėti akad. P. Slavėno[134] ir akad. P. Brazdžiūno[135] pasakojimais, kad 1945 m. K. Daukšas kartu su Mokslų akademijos darbuotojų grupe buvo išvažiavęs į Karaliaučių gelbėti ir rinkti mokslinės literatūros bei istorinių rankraščių iš mūšių metu labai nukentėjusio universiteto bibliotekos griuvėsių. Profesorius ir pats pasakodavo, kad, tai nedidelei kelių žmonių ekspedicijai ieškant knygų, jis visai netikėtai aptiko ir sunkvežimiu parvežė į Vilnių nemaža reagentų, labai reikalingų katedros ir Instituto chemikų darbui [R. Kazlauskas]. Tuo tarpu vienas iš tos ekspedicijos vadovų akad. J. Jurginis savo prisiminimuose apie ją K. Daukšo išvis nemini, o Mokslų akademijos archyve nepavyko rasti Profesoriaus dalyvavimą patvirtinančių dokumentų. Ką gi, aptarsime tuos dokumentus, kurie šiame archyve išliko.

1947 m. kovo – liepos mėn. MA prezidiumas patvirtino K. Daukšą Chemijos ir cheminės technologijos[136], Geologijos-geografijos[137] bei Žemės ūkio institutų mokslo tarybų narių[138]. Suprantama, kad ir pirmajai, ir 1949 m. kiek pakeistai[139] chemikų Mokslo tarybai jis ir pirmininkavo. Įėjo ir į 1948 m. atnaujintos Žemės ūkio instituto Mokslo tarybos sudėtį[140], o nuo 1956 m., nors ir nebedirbdamas

[134] *Slavėnas P.* Visiems žinomas chemikas // Mokslas ir gyvenimas. 1980. Nr. 2. P. 11.

[135] *Brazdžiūnas P.* Apie profesorių Kazį Daukšą (1905–1985) // Akademikas Povilas Brazdžiūnas. Vilnius: Academia, 1992. P. 152.

[136] MA prezidiumo 1947 m. kovo 25 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 42. L. 17.

[137] Ten pat. L. 18.

[138] MA prezidiumo 1947 m. liepos 15 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 42. L. 74.

[139] MA prezidiumo 1949 m. sausio 26 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 89. L. 4.

[140] MA prezidiumo 1948 m. rugsėjo 28 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 61. L. 155.

ChChTI, buvo narys iš esmės pakeistos Instituto Mokslo tarybos, kurioje buvo atsisakyta gretimų mokslo šakų atstovų ir palikti tik chemikai[141]. Tiesa, ši Mokslo taryba dirbo labai neilgai: vietoje jos 1958 m. Vilniaus universitete buvo sudaryta čia jau minėta jungtinė Fizikos-matematikos ir Chemijos fakultetų taryba moksliniams laipsniams teikti.

Beveik trejus metus ChChTI visiškai neturėjo savo patalpų: jo darbuotojai dirbo Vilniaus ir Kauno universitetų laboratorijose. Tik 1947 m. pabaigoje Institutas, kurio kolektyvą kartu su direktoriumi sudarė jau 10 žmonių[142], pagaliau tapo nebe kampininku: gavo kelis bendro 180 m^2 ploto kambarius laboratorijoms įrengti Kosciuškos g. 14^a (dabar Nr. 30) esančių rūmų pirmame aukšte ir patalpas cheminių reagentų sandėliui Žygimanto g. 18[143]. Tie rūmai tuo metu buvo tikras Mokslų akademijos Nojaus laivas: juose dirbo ekonomistai, Žemės ūkio instituto (direkt. V. Vazalinskas), Geologijos ir geografijos (direkt. K. Bieliukas) bei Fizikos (direkt. P. Brazdžiūnas) institutų mokslininkai. Žinoma, tų patalpų visiškai neužteko normaliai Instituto veiklai. Kurį laiką netgi direktorius atskiro kabineto neturėjo ir sėdėjo raštinėje. Tik kiek vėliau chemikams atiteko visas pirmasis tų rūmų aukštas. 1947 m. liepos mėn. K. Daukšas buvo įtrauktas į komisiją laboratorijų planavimo užduotims parengti numatytuose statyti naujuose ChChTI ir Žemės ūkio instituto Agrocheminės laboratorijos rūmuose Antakalnio g. 8 sklype[144]. Ištroškusi naujų rūmų komisija dirbo labai intensyviai, su projektuotojais jau 1948 m. pradžioje tikėjosi parengti techninę dokumentaciją. Deja, didžioji darbo dalis nuėjo veltui: po kurio laiko Ministrų Taryba patvirtino bendrą Vilniaus atstatymo ir išplėtimo planą, kuriame MA rūmams buvo numatytas jau kitas 6–8 hektarų sklypas

[141] ChChTI 1956 m. statistinė ataskaita // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 74. L. 4.

[142] ChChTI 1948 m. darbo ataskaita // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 6. L. 4.

[143] MA prezidiumo 1947 m. birželio 3 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 42. L. 52, 54.

[144] MA prezidiumo 1947 m. rugsėjo 23 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 42. L. 86.

tarp Žvėryno tilto ir tuo metu jau statomų mokslo darbuotojams skirtų gyvenamųjų namų Neries vingyje[145], būtent tas sklypas, kuriame ir dabar stovi Chemijos instituto rūmai. 1951 m. Institutui dar perduotas ir to pastato rūsys[146]. Tik daug vėliau, jau šeštajame dešimtmetyje, Institutui buvo perduotos papildomos patalpos Gedimino kalno papėdėje, greta dabartinio Nacionalinio muziejaus.

1950 m. pradžioje Valstybinės plano komisijos prašymu MA prezidiumas sudarė konsultacinę komisiją LTSR antrojo penkmečio plano liaudies ūkio plėtojimo problemoms nagrinėti. K. Daukšas ne tik įėjo į tos komisijos sudėtį, bet ir buvo paskirtas chemijos pramonės plėtojimo ir miestų gazifikavimo grupės pirmininku (grupėje dar buvo MA prezidentas J. Matulis, ChChTI darbuotojai V. Sližys ir K. Blažys, Kauno universiteto atstovas J. Venskevičius ir kt.)[147]. Tai metais K. Daukšas dalyvavo dviejose TSRS MA konferencijose, skirtose fizikocheminės analizės ir kuro chemijos bei genezės problemoms[148], o birželio mėn. pats darė itin atsakingą ataskaitinį pranešimą apie Instituto veiklą TSRS MA Chemijos mokslų skyriuje[149].

Neretai K. Daukšas buvo įtraukiamas ir į tokius darbus bei komisijas, kurių paskirtis aiškiai neatitiko jo darbo profilio, kvalifikacijos ir nuotaikų. Būdingas pavyzdys – įpareigojimas parengti pranešimą LTSR 9-osioms metinėms paminėti[150], dalyvavimas komisijose Gegužės pirmosios ir Spalio revoliucijos švenčių minė-

---

[145] MA prezidiumo 1948 m. rugsėjo 28 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 61. L. 157.

[146] MA prezidiumo 1951 m. spalio 10 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 159. L. 277.

[147] MA prezidiumo 1950 m. sausio 31 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 115. L. 14, 16.

[148] ChChTI 1950 m. sausio 25 d. gamybinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 9. L. 14.

[149] Atsiliepimai apie MA Matematikos-gamtos ir taikomųjų mokslų skyriaus institutų mokslinio darbo 1950 m. ataskaitas // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 25. L. 10.

[150] K. Daukšo pranešimas // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 13.

jimams Mokslų akademijoje surengti[151], LTSR 10-mečiui skirtai parodai, parodančiai MA laimėjimus ir siejančiai juos su bendrais socializmo Lietuvoje laimėjimais, organizuoti[152], pirmininkavimas MA Centrinio profsąjungos komiteto ir pirminės partinės organizacijos sudarytai komisijai Biologijos instituto aspirantų ir jaunesniųjų mokslinių bendradarbių mokslinei veiklai patikrinti[153]. 1951 m. lapkričio mėn. K. Daukšas buvo įtrauktas į trijų asmenų organizacinį komitetą parengti MA Geologijos ir geografijos, ChChTI ir Baltarusijos TSR Durpių instituto organizuojamą konferenciją durpių tyrimo ir naudojimo klausimais[154]. Nuo 1952 m. kovo mėn. jis – mokslo ir pramonės darbuotojų kūrybinio bendradarbiavimo skatinimo komisijos narys, nuo tų pačių metų gegužės – MA Leidinių tarybos narys[155].

Direktoriaus darbą pirmaisiais Instituto darbo metais sunkino ne tik tai, kad jo bendradarbiai stokojo patirties ir neturėjo oficialių mokslinių laipsnių, bet ir tai, kad ilgą laiką visi Instituto vyr. moksliniai bendradarbiai buvo antraeilininkai ir čia dirbo tik puse etato. K. Daukšas neturėjo net sąlygų normaliai atostogauti – nebuvo kam jį oficialiai pavaduoti. Tiesa, atostogauti jis niekada per daug nesiveržė, bet vis dėlto keista, kad kai ketverius metus už neišnaudotas atostogas jis gaudavo piniginę kompensaciją, o į pirmąsias atostogas buvo išleistas tik 1950 m., kai jį pavadavo Instituto mokslinis sekretorius K. Blažys[156].

---

[151] MA prezidiumo 1951 m. spalio 10 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 159. L. 81, 276.

[152] MA prezidiumo 1950 m. balandžio 18 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 115. L. 51.

[153] MA profsąjungos Vietos komiteto 1947–1948 m. posėdžių protokolai // MAA. F. 32. Ap. 1. B. 2. L. 37, 43.

[154] MA prezidiumo 1951 m. lapkričio 28 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 159. L. 422.

[155] MA prezidiumo 1952 m. kovo 20 d. ir 1952 m. gegužės 28 d. posėdžių protokolai // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 207. L. 56, 126.

[156] K. Daukšo asmens byla // MAA. F. 1. Ap. 9. B. 1504. L. 24, 26, 28.

Nors ChChTI jau dirbo savo patalpose, jos buvo apverktinai skurdžios, o Institutui po truputį plečiantis situacija vis blogėjo. Institutas neturėjo tuo metu taikomoms analizių metodikoms labai reikalingo sulfidų kambario, tais laikais visur labai įprasto atskiro svarstyklių kambario, patalpų bibliotekai ir netgi direktoriaus kabineto. Stiklapūtys ir tas dirbo ne Instituto, o Akademijos eksperimentinių dirbtuvių patalpose[157]. 1951 m. gruodžio mėn. įvykusiame TSRS ir Lietuvos mokslų akademijų prezidiumų jungtiniame posėdyje, skirtame LTSR MA įstaigų reorganizacijai ir išplėtojimui, MA prezidentas J. Matulis pažymėjo, kad ChChTI dirba nedideliame šešių butų pastate, kuriame dar įsikūrę Žemės ūkio, Geologijos-geografijos, Ekonomikos, Teisės institutai ir vienas Technikos mokslų instituto sektorius[158], o Akademijos darbą tikrinusi specialiai tam posėdžiui pasirengti sudaryta maskviškė komisija nurodė, kad ChChTI eksperimentinė bazė visiškai nepatenkinama[159]. Remdamasi to posėdžio rekomendacijomis[160], TSRS Ministrų Taryba 1952 m. priėmė nutarimą „Dėl priemonių Lietuvos TSR mokslų akademijai padėti", kuriame numatyta pastatyti specialius 1500 m^2 naudojamo ploto Chemijos instituto rūmus. Nutarimas ilgai lauktas ir, žinoma, malonus, bet direktoriui atnešęs daugybę papildomų rūpesčių. Ruošiantis būsimam dideliam plėtimuisi (greta jau turimų 32 mokslinių bendradarbių etatų paprašyta dar 13), visų pirma, teko reorganizuoti Instituto struktūrą. Buvo sudaryti keturi sektoriai: Neorganinės, Organinės, Silikatų chemijos ir Elektrochemijos[161], o Neorganinės chemijos sektoriui nuo 1952 m. spalio 1 d.

---

[157] ChChTI 1949 m. birželio 27 d. ir 1950 m. gegužės 28 d. susirinkimų protokolai // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 9. L. 7, 17.

[158] TSRS MA prezidiumo ir Lietuvos MA prezidiumo 1951 m. gruodžio 28 d. jungtinio posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 188. L. 10.

[159] TSRS MA prezidiumo komisijos 1953 m. lapkričio 23 d.–gruodžio 4 d. darbo medžiaga // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 284. L. 99.

[160] TSRS MA prezidiumo ir Lietuvos MA prezidiumo 1951 m. gruodžio 28 d. jungtinio posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 188. L. 30.

[161] ChChTI 1952 m. birželio 27 d. gamybinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 9. L. 49.

be atskiro atlyginimo pavesta vadovauti K. Daukšui[162]. Jis buvo įtrauktas į naują komisiją Biologijos instituto ir ChChTI rūmų, gyvenamųjų namų ir aspirantų bendrabučio patalpų statybos užduočiai ir sąmatoms parengti[163]. 1953 m. MA Geologijos-chemijos ir technikos mokslų skyriaus biuras patvirtino K. Daukšą respublikinės statybinių medžiagų konferencijos rengimo komisijos pirmininku[164].

K. Daukšo darbo krūvis Institute ir visoje MA sistemoje gerokai sumažėjo, kai 1953 m. vasario mėn. Instituto Neorganinės chemijos sektoriaus vadovu buvo paskirtas Kauno universiteto 1948 m. absolventas, fizikinės chemijos vyr. dėstytojas Arijanas Prokopčikas[165] (iki tol tas pareigas ėjo pats K. Daukšas).

A. Prokopčiko atėjimas į Institutą buvo sutiktas nevienareikšmiškai. Vieniems nepatiko tautybė (rusas, pradės rusinti ir Institutą), kiti nuogąstavo dėl itin aktyvios visuomeninės A. Prokopčiko veiklos: baigęs Kauno universitetą, jis dvejus metus buvo Cheminės technologijos fakulteto komjaunimo organizacijos sekretorius, po to dvejus metus redagavo to universiteto daugiatiražį laikraštį, įstojęs į partiją, greitai tapo Kauno politechnikos instituto partinio biuro ir Kauno miesto Stalino rajono partijos komiteto nariu. Antra vertus, K. Daukšas buvo 1952 m. vasarą gintos A. Prokopčiko mokslų kandidato disertacijos oponentas ir, matyt, susidarė neblogą nuomonę apie jaunuolio mokslinius sugebėjimus. Tiesa, kaip prisimena vienas pirmųjų ChChTI darbuotojų doc. V. Sližys, į tas pareigas buvo ir kitas kandidatas – tuo pačiu metu mokslų kandidato disertaciją apsigynęs Kauno universiteto dėstytojas E. Pacauskas. K. Daukšas paprašė Kaune dirbančio V. Sližio dėl persikėlimo į

[162] MA prezidiumo 1952 m. rugpjūčio 12 d. ir 1952 m. spalio 1 d. posėdžių protokolai // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 208. L. 105, 164.

[163] MA prezidiumo 1952 m. birželio 11 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 207. L. 141.

[164] MA Geologijos-chemijos ir technikos mokslų skyriaus biuro 1953 m. rugsėjo 1 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 9. L. 8.

[165] MA prezidiumo 1953 m. vasario 19 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 246. L. 25.

Vilnių pakalbėti su abiem jaunaisiais mokslininkais. E. Pacauskas persikelti nepanoro, ir A. Prokopčikui konkurentų neliko.

Labai įdomus dar vienas A. Prokopčiko pakvietimo į Institutą aspektas: atrodo, kad tai buvo savotiškos šachmatų partijos su kadrų rokiruote toli numatantis ėjimas. Dalykas tas, kad Mokslų akademijos vadovybė, o visų pirma su Instituto darbu arčiausiai susijęs jos prezidentas J. Matulis matė, kad vienam K. Daukšui vadovauti besiplečiančiam Institutui darosi vis sunkiau, ir pradėjo dairytis jo pavaduotojo. ChChTI statute buvo numatyta, kad direktoriaus pavaduotojas mokslo reikalams yra Organinės chemijos ir organinės technologijos sektoriaus vadovas. Tame sektoriuje greitu laiku turėjo pasirodyti politiniu požiūriu labai įtakinga figūra – Vilniaus miesto partijos komiteto pirmojo sekretoriaus M. Kenevičiaus žmona Gali Kugatova[166]. Iš Altajaus krašto kilusi maskviškio Duonos kepimo ir konditerijos pramonės instituto absolventė G. Kugatova prieš karą dirbo Nalčiko, Tbilisio, Kijevo konditerijos fabrikuose, po karo kartu su Lietuvos partinę organizaciją sustiprinti pasiųstu vyru atvažiavo į Lietuvą ir dirbo Vilniaus ir Klaipėdos konditerijos fabrikuose. Nuo 1948 m. ji trejus metus mokėsi ChChTI aspirantūroje pas akad. A. Purėną, po to perėjo į TSRS MA Organinės chemijos instituto aspirantūrą Maskvoje, 1953 m. vasarą rengėsi ginti kandidato disertaciją ir grįžti į Vilnių. Suprantama, turėdama autoritetingos mokslinės mokyklos aureolę ir ypač stiprų partinį užnugarį, ji būtų realiai pretendavusi į Instituto direktoriaus pavaduotojo pareigas. Matyt, nei K. Daukšo, nei J. Matulio tokia perspektyva neviliojo, todėl buvo nuspręsta paieškoti patikimesnio pavaduotojo, jau dirbančio Institute ir nepriekaištingo partinės karjeros požiūriu. A. Prokopčikas atitiko abu tuos reikalavimus. Be to, atrodė, kad iki G. Kugatovos atvykimo jis spės adaptuotis Institute, o Institutas turės pakankamai laiko neblogai įsižiūrėti į naująjį darbuotoją, įsitikinti, ar jo partinės pozicijos nėra per daug kategoriškos, ar jos netrukdys dalykiniams darbuotojų santykiams.

[166] G. Kugatovos asmens byla // MAA. F. 1. Ap. 9. B. 2404.

Atrodo, ir Institutas, ir A. Prokopčikas buvo patenkinti šios „žvalgybos mūšiu" rezultatais. Reikėjo dar apeiti tuometinio statuto reikalavimą dėl sektoriaus vadovo ir Instituto direktoriaus pavaduotojo pareigų suderinimo, tačiau aukštiems vadovams tokie dalykai paprastai didelių sunkumų nesudarydavo ir viskas pasuko numatytu keliu: MA Geologijos, chemijos ir technikos mokslų skyrius 1953 m. rugsėjo 1 d. nusprendė, kad Instituto direktoriaus pavaduotojo mokslo reikalams pareigas turi eiti ne Organinės, bet Neorganinės chemijos sektoriaus vadovas[167, 168]. Apgynusią disertaciją G. Kugatovą TSRS MA kadrų skyrius pasiuntė ChChTI žinion, 1953 m. spalio mėn. ji buvo paskirta Organinės chemijos sektoriaus vadove, tačiau jos skirti direktoriaus pavaduotoja jau nebeleido prieš porą mėnesių pataisytas Instituto statutas... Direktoriaus pavaduotoju mokslo reikalams po dviejų savaičių buvo paskirtas A. Prokopčikas[169]. Beje, šis K. Daukšo „ėjimas" visiškai pasiteisino. G. Kugatova Institute dirbo neilgai: paaiškėjus jos pernelyg draugiškiems ryšiams su maskviškiu akademiku M. Šemiakinu, M. Kenevičius nusišovė, G. Kugatova ištekėjo už jo varžovo ir iš Vilniaus išvyko. Tuo tarpu A. Prokopčikas visai gerai susigyveno su K. Daukšu ir kolegomis, sukūrė Institute savitą mokslinę mokyklą, tapo respublikinės premijos laureatu, buvo išrinktas Lietuvos mokslų akademijos nariu korespondentu.

A. Prokopčikas perėmė iš K. Daukšo ne tiktai iki tol jo eitas Neorganinės chemijos sektoriaus vadovo pareigas. Jam teko ir dauguma konkretaus vadovavimo Instituto mokslinei veiklai darbų, būtent jis vis dažniau buvo skiriamas į įvairias komisijas, tačiau prestižiškiausios ir atsakingiausios pareigos ir toliau neretai tekdavo K. Daukšui.

---

[167] MA Geologijos-chemijos ir technikos mokslų skyriaus biuro 1952–1954 m. posėdžių protokolai // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 18. L. 39.

[168] MA Geologijos-chemijos ir technikos mokslų skyriaus biuro 1953 m. rugsėjo 1 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 9. L. 10.

[169] MA prezidiumo 1953 m. spalio 21 d. ir 1953 m. lapkričio 4 d. posėdžių protokolai // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 247. L. 173, 222.

Paskutiniaisiais vadovavimo Institutui metais K. Daukšas turėjo keletą itin atsakingų trumpalaikių įpareigojimų. 1955 m. pradžioje jis įtrauktas į komisiją, kuri buvo sudaryta Lietuvos TSR Ministrų Tarybos nutarimu „Dėl sieninių blokų gamybos išvystymo“ ir turėjo parengti projektą, kaip paskirstyti tarp MA institutų šiai problemai spręsti reikalingus mokslo tiriamuosius darbus[170]. 1955 m. birželio mėn. K. Daukšas paskirtas vadovauti komisijai, į kurią dar įėjo MA prezidentas akad. J. Matulis ir Instituto sektorių vadovai ir kuri turėjo numatyti pagrindines MA chemikų mokslinio darbo kryptis šeštajame (1955–1960) penkmetyje[171].

Šeštojo dešimtmečio viduryje Lietuvoje rimtai susirūpinta pernelyg drėgnų žemių sausinimu. Gaminti dideliems kiekiams degto molio drenų neužteko tuo metu eksploatuojamų molynų ir plytinių pajėgumų. Pradėta svarstyti, ar drenavimui negalima naudoti cementinių vamzdžių, tuo labiau kad Naujojoje Akmenėje jau veikė stambi cemento gamykla. Tiesa, jau seniai buvo žinoma, kad dirvožemyje esančios humuso rūgštys sąveikauja su kai kuriais sukietėjusio cemento komponentais, sudaro vadinamąjį etringitą, kurio molekulinėje struktūroje yra iki 32 molekulių kristalizacinio vandens. Toks didelis kiekis pamažu prisijungiančio vandens net keturis penkis kartus išpučia jau sukietėjusį betoną ir jį suardo, tad ir palyginti plonasieniams cementiniams drenažo vamzdžiams toks pavojus buvo visai realus. Kilo mintis pabandyti tokius vamzdžius bitumuoti, tačiau reikėjo atsakingų vadovų parašais patvirtintų nurodymų ir finansavimo. Profesorius čia suveikė tiesiog virtuoziškai. Jis paaiškino, kad cementinius vamzdžius ėda dirvoje esančios bakterijos, o bitumo jos nemėgsta. Specialistus toks aiškinimas, suprantama, privertė slapčia nusišypsoti, bet biurokratams buvo daugiau negu suprantamas ir iš karto įtikino bitumavimo būtinumu... 1955 m. pabaigoje LTSR Ministrų Taryba priėmė potvarkį, kuriuo

[170] MA prezidiumo 1955 m. kovo 22 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 342. L. 52.

[171] MA Geologijos-chemijos ir technikos mokslų skyriaus biuro 1955 m. birželio 17 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 27. L. 29.

įpareigojo ChChTI, Fizikos-technikos ir Melioracijos institutus kartu su Statybos ministerija bei Vietinės ir kuro pramonės ministerija 1956 m. pirmajame ketvirtyje ištirti drenažo vamzdžių, pagamintų iš betono ir silikatinės masės, tinkamumą pelkėtoms žemėms sausinti. Reikalingų tyrimų planui numatyti MA prezidiumas sudarė darbo grupę, jos vadovu paskyrė K. Daukšą[172,173], kuris konsultuotis tuo klausimu kartu su cemento specialistais pats važiavo į Maskvą, Gelžbetonio mokslinio tyrimo institutą. Grupė pateikė planą darbų, kuriuos reikėjo atlikti ieškant pigiausios ir atspariausios korozijai betoninių drenažo vamzdžių įkrovos, įmirkant tuos vamzdžius bitumu, tikrinant jų patvarumą durpiniame ir azoto rūgštimi parūgštintame vandenyje – iš viso ištirta net 11 000 bandinių! Darbus organizuoti MA prezidiumas pavedė Chemijos ir cheminės technologijos institutui[170], bet K. Daukšo darbas tame institute jau ėjo į pabaigą. Beje, vėliau vis dėlto pasirodė, kad idėja nepasitvirtino: bitumuoti cementiniai drenažo vamzdžiai išlaikydavo tik apie dešimt metų.

Kalbant apie K. Daukšo darbą Mokslų akademijoje, verta aptarti įdomias čia vykusio jo politinio lavinimosi peripetijas.

Pirmaisiais pokario metais ideologinis spaudimas inteligentijai buvo itin atviras ir intensyvus: kuo greičiau ir kuo daugiau žmonių buvo stengiamasi atversti į „tikrąjį tikėjimą“ – verčiama stoti į partiją arba bent mokytis ilgalaikiuose įvairaus lygio politinio švietimo kursuose. Dauguma MA darbuotojų nenorėjo be reikalo tampyti liūto už uodegos – atvirai konfliktuoti su valdžia ir tam spaudimui bent jau formaliai pakluso. Štai 1948 m. rugsėjo mėn. MA partinės organizacijos posėdyje buvo džiaugiamasi, kad iš beveik 120 tuo metu MA dirbusių mokslo darbuotojų 33 įstojo į Vakarinį marksizmo-leninizmo universitetą, 65 žmonės studijuos VKP(b) is-

[172] MA prezidiumo 1956 m. sausio 17 d. posėdžio nutarimas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 410. L. 57.

[173] MA prezidiumo 1956 m. sausio 17 d. ir 1956 m. kovo 21 d. posėdžių protokolai //MAA. F. 1. Ap. 2. B. 416. L. 27, 57

toriją, 13 dalyvaus pradedančiųjų politinio lavinimosi ratelyje, o nesimokys tik 5 ar 6 žmonės[174].

K. Daukšas, kaip Instituto direktorius, privalėjo parodyti pavyzdį ir įstojo į aukščiausio lygio ideologinio auklėjimo mokyklą – Vakarinį marksizmo-leninizmo universitetą. Pradžioje jis, ko gero, laukė įdomių diskusijų apie filosofijos ar istorijos problemas (vis dėlto universitetas!), tačiau labai greitai įsitikino, kad apie kokias nors universalias studijas čia negali būti nė kalbos, ir pradėjo ignoruoti paskaitas. Jau nuo 1947 m. birželio mėn. MA pirminės partinės organizacijos susirinkimų protokoluose jis minimas tarp tų atsakingų darbuotojų, kurie užsirašė mokytis Vakariniame marksizmo-leninizmo universitete, bet per visus metus jo faktiškai nelankė. Netrukus iš to universiteto jis buvo išbrauktas[175]. Po kelis kartus pakartotos kritikos[176] 1947 m. rudenį K. Daukšas antrą kartą į jį užsirašė, bet ir vėl elgėsi taip pat kaip praėjusiais metais. 1948 m. sausio 14 d. MA sesijoje kalbėdamas apie ChChTI darbą, K Daukšas rimtu veidu kalbėjo: „Stalino mokslas gali parodyti tikrąjį kelią atliekant tiriamąjį darbą, o nepakankamas politinis teorinis darbuotojų lygis veda į nesklandumus ir klaidas. [...] Ir patsai instituto direktorius K. Daukšas, nors ir įstojęs į Vakarinį marksizmo-leninizmo universitetą, jo tinkamai nelankė. Toji negerovė bus pašalinta“[177]. Ir iš tikro be pašalinimo neapsieita, tiktai pašalinta ne „toji negerovė“, o iš universiteto antrą kartą išbrauktas pats K. Daukšas... Tų pačių 1948 m. viduryje MA partinės organizacijos ataskaitoje apie politinio lavinimosi kontrolę tarp kitų darbuotojų vėl kritikuotas ir K. Daukšas, kad nelaikė įskaitų ir egzaminų Vakari-

[174] MA partinės organizacijos 1948 m. rugsėjo 9 d. susirinkimo protokolas // LVOA. F. 1233. Ap. 1233. B. 3. L. 93.

[175] MA partinės organizacijos 1947 m. birželio 3, 23 ir 30 d. susirinkimų protokolai // LVOA. F. 1233. Ap. 1233. B. 1. L. 45, 51, 55.

[176] MA partinės organizacijos 1948 m. sausio 8 d. susirinkimo protokolas ir rezoliucija // LVOA. F. 1233. Ap. 1233. B. 3. L. 2, 5, 28, 42.

[177] MA partinės organizacijos 1951 m. gegužės 16 d. susirinkimo protokolas // LVOA. F. 1233. Ap. 1233-1. B. 7. L. 84.

niame marksizmo-leninizmo universitete, nors partinės organizacijos vadovybė dėjo daug pastangų kalbindama jį tai padaryti. 1948 m. pabaigoje iš Vakarinio marksizmo-leninizmo universiteto išbrauktų septynių MA darbuotojų sąraše greta J. Balčikonio, K. Bieliuko, Dz. Budrio vėl minima K. Daukšo pavardė[178].

Toks savotiškų „slėpynių" žaidimas tęsėsi ir toliau. 1950 m. tame universitete vykusioje konferencijoje K. Daukšas netgi skaitė 10 puslapių referatą „Komunistų partijos manifestas[179], tačiau 1951 m. pradžioje MA partinės organizacijos protokole vėl rašoma, kad jis yra įstojęs į Marksizmo-leninizmo universitetą, bet visai nelanko paskaitų. Kitame MA partinės organizacijos tų pačių metų susirinkime Instituto veiklos ataskaitoje K. Daukšas savikritiškai vėl pažymėjo, kad jis „kelis kartus buvo įstojęs į Vakarinį marksizmo-leninizmo universitetą, bet iki šio laiko nepajėgė išeiti iš pirmojo semestro. Šią padėtį manoma artimiausiu laiku ištaisyti". Žinoma, neištaisė, ne kartą buvo kritikuojamas už tai, kad „ramia sąžine pripažįsta savo klaidas ir kartoja jas vėl, [...] kiekvienais metais priimamas ir vėl išbraukiamas" [180]. Kartą netgi buvo nedviprasmiškai pasakyta, jog tai, kad „drg. Daukšas nesimoko Vakariniame marksizmo-leninizmo universitete, be abejo, atsiliepia jo tiesioginiam darbui"[181]. Spaudimas nepadėjo: 1951 m. rudenį jis buvo eilinį, berods, penktą kartą išbrauktas iš Marksizmo leninizmo universiteto[182].

Beje, debesys virš K. Daukšo galvos buvo bepradedą kauptis ir iš kitos pusės. Oficialiai kalbėdamas, jis niekada nepasisakydavo

---

[178] MA partinės organizacijos 1948 m. gegužės 24 d. ir lapkričio 30 d. susirinkimų protokolai // LVOA. F. 1233. Ap. 1233. B. 3. L. 65, 66, 129, 158.

[179] K. Daukšo referatas // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 20.

[180] MA partinės organizacijos 1951 m. susirinkimų protokolai // LVOA. F. 1233. Ap. 1233-1. B. 7. L. 5, 24, 85, 109, 150, 163.

[181] MA partinės organizacijos 1951 m. vasario 24 d. susirinkimo protokolas // Ten pat. L. 25.

[182] MA partinio biuro 1951 m. spalio 10 d. posėdžio protokolas // LVOA. F. 1233. Ap. 1233-1. B. 6. L. 101.

prieš partijos ir vyriausybės politikos bendruosius principus, tačiau mažesniame būrelyje mėgo pasišaipyti iš daugelio sistemos ydų. Matyt, ir tokiame būrelyje kartais atsirasdavo atitinkamų organų informatorių. Kai MA prezidiumas 1951 m. gegužės mėnesį svarstė Lietuvos istorijos instituto direktoriaus pavaduotojo mokslo reikalams J. Jurginio „nepatriotišką ir nemokslišką poziciją – keliaklupsčiavimą prieš buržuazinį gyvenimo būdą" ir atleido jį iš pareigų, MA viceprezidentas J. Žiugžda pasinaudojo proga grėsmingai perspėti: „Noriu ir apie K. Daukšą pasakyti, kad jis irgi neleistų sau dviprasmiškų pasikalbėjimų, kurie dalyviams sukelia neaiškių nuotaikų"[183].

Ta proga verta pabrėžti, kad Profesorių tiesioginiu spaudimu paveikti išvis buvo labai sunku, o dažniausiai ir visai neįmanoma. Būdingas pavyzdys – jo dalyvavimas 1950 m. rinkimų į TSRS Aukščiausiąją Tarybą agitacinėje kampanijoje. Prieš tuos rinkimus vienoje rinkiminėje apylinkėje kandidato į deputatus A. Sniečkaus patikėtiniu nuo Mokslų akademijos buvo paskirtas ir K. Daukšas, matyt, su juo pačiu nepasitarus. Pagal priimtą tvarką patikėtinis privalėjo dalyvauti rinkiminės apylinkės organizuojamuose rinkėjų susirinkimuose, pasakoti kandidato į deputatus biografiją, kelti jo nuopelnus, agituoti už jį balsuoti. Suprantama, kad tas agitavimas nieko nelėmė: kitų kandidatų į tą pačią vietą nebūdavo ir „rinkimų", kuriuos netgi spauda daug tiksliau vadindavo balsavimu, rezultatas absoliučiai visiems buvo aiškus iš anksto. Tai puikiai žinodamas ir nepaisydamas to, kad jo „atstovaujamas" kandidatas buvo ne eilinis, nieko nelemiantis funkcionierius, o pats LKP(b) pirmasis sekretorius, K. Daukšas, kaip rašoma jį kritikavusios MA partinės organizacijos posėdžio protokole, „taip ir nepradėjo vykdyti savo pareigų ir visiškai nedalyvavo rinkiminės apylinkės veikloje"[184].

[183] MA prezidiumo 1951 m. gegužės 9 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 159. L. 99.

[184] MA partinės organizacijos 1950 m. kovo 20 d. susirinkimo protokolas // LVOA. F. 1233. Ap. 1233-1. B. 4. L. 45, 50, 54.

Istorijoje su Vakariniu marksizmo-leninizmo universitetu galų gale vis dėlto laimėjo K. Daukšas: 1952 m. partinės organizacijos ataskaitiniame pranešime jis visai nebeminimas nei tarp nelankančių, nei tarp lankančių tą universitetą. Matyt, nepriveikę numojo į jį ranka. Tuo labiau kad Marksizmo-leninizmo universiteto lankymas darėsi jau ne tiek būtinas: institutuose ir aukštosiose mokyklose buvo įvesta nauja politinio švietimo forma, vadinamieji teoriniai seminarai. Juose, vadovaujant kam nors iš marksizmo-leninizmo ar filosofijos etatinių dėstytojų, būdavo nagrinėjami ideologiniai, filosofiniai klausimai, o pranešimus darydavo instituto ar katedros darbuotojai. Iš pradžių K. Daukšas nematė skirtumo tarp tų seminarų ir Vakarinio marksizmo-leninizmo universiteto. 1952 m. viduryje vykusioje MA visuotinio susirinkimo sesijoje jis buvo kritikuojamas už tai, kad teoriniuose seminaruose visai nedalyvauja, kaip ir Lietuvių kalbos, Lietuvių literatūros bei kai kurių kitų institutų direktoriai[185]. Tačiau teoriniuose seminaruose gana greitai įsivyravo laisvesnė atmosfera, įdomesniais klausimais vykdavo ir gana atviros diskusijos, kuriose K. Daukšas jautėsi kaip žuvis vandenyje. Tokiomis sąlygomis iš „atsilikėlių" jis netgi iškopė į „pirmūnus": 1953 m. MA visuotiniame susirinkime ir 1953–1954 m. ataskaitiniuose partiniuose susirinkimuose jau buvo giriamas už aktyvų dalyvavimą teoriniuose seminaruose[186,187,188] ir įdomų 20 mašinraščio puslapių pranešimą „Materializmo ir idealizmo kova mokyme apie atomą ir molekulę". Tą pranešimą, keliais egzemplioriais išspausdintą rašomąja mašinėle[189], galėjo pasiskaityti ir seminare nedalyvavę Instituto darbuotojai.

---

[185] MA 1952 m. birželio 30–liepos 12 d. visuotinio susirinkimo sesijos medžiaga // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 204. L. 30.

[186] MA 1953 m. birželio 25–27 d. visuotinio susirinkimo sesijos medžiaga // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 236. L. 226.

[187] MA partinės organizacijos 1953 m. ataskaitinio susirinkimo protokolas // LVOA. F. 1233. Ap. 1233-1. B. 9. L. 252.

[188] ChChTI partinės organizacijos 1954 m. liepos 15 d. susirinkimo protokolas // LVOA. F. 11076. Ap. 1. B. 2. L. 38.

[189] K. Daukšo pranešimas // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 49.

Verta paminėti dar vieną įdomų su visuomeniniu darbu susijusį faktą. Penktajame–šeštajame dešimtmetyje visose įstaigose ir organizacijose visuomeniniam darbui buvo skiriamas išskirtinis dėmesys, aktyvūs visuomenininkai buvo tiesiog popinami. Tuo tarpu K. Daukšas, 1951 m. pradžioje darydamas pranešimą Mokslų akademijos partinės organizacijos atvirame susirinkime, išdrįso pareikšti nepasitenkinimą tokia padėtimi: „Dabar prieš rinkimus Institutas kaip iššluotas – visi agitpunkte. Po rinkimų – nuolatiniai telefoniniai pokalbiai apie slides, chorą ir panašiai. O juk visuomeninis darbas neturi trukdyti gamybai!“[190].

Nors ChChTI ir sėkmingai atlikdavo jam pavedamas pagrindines užduotis, vis dėlto 1949–1950 m. prasidėjo ir pamažu stiprėjo Instituto ir jo direktoriaus kritika. 1949 m. MA prezidiumas svarstė dešimties Akademijos institutų iki tol nuveiktą darbą ir nepatenkinamai įvertino net aštuonis iš jų: Lietuvių kalbos, Lietuvių literatūros, Istorijos, Ekonomikos, Teisės, Geologijos-geografijos bei Chemijos ir cheminės technologijos. K. Daukšui daugiausia kliuvo už nepakankamai intensyvų Instituto darbą, rekomenduota sutelkti dėmesį į didesnių problemų nagrinėjimą[191]. Po kelių mėnesių Institutas kritikuotas už nepakankamai kompleksišką temų vykdymą, per silpną bendradarbiavimą su Geologijos-geografijos institutu tiriant mineralines žaliavas, nepakankamus ryšius su gamyba ir per mažas pastangas įdiegti gautus rezultatus[192]. Svarstant K. Daukšo pateiktą Instituto 1950 metų darbo ataskaitą, atvirame MA partinės organizacijos susirinkime akad. J. Matulis kalbėjo, kad K. Daukšas apsiribojo formalumais ir nesiėmė pakankamai aktyvių žygių aprūpinti Institutą jam būtinai reikalinga aparatūra, pats visai nedirba mokslinio darbo, o Institutas atlieka eilines analizes, kurias galėtų atlikti

[190] K. Daukšo ataskaita MA partinės organizacijos 1951 m. vasario 23 d. atvirame susirinkime // LCVA. F. R-484. Ap. 1. B. 99. L. 9.

[191] MA prezidiumo 1949 m. vasario 21 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 89. L. 44.

[192] MA prezidiumo 1950 m. balandžio 25 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 115. L. 33.

fabrikai ir gamyklos. Panašūs priekaištai įrašyti ir to susirinkimo nutarime[193].

Vėlesniais metais K. Daukšui ir jo vadovaujamam Institutui priekaištai buvo daromi MA prezidiume[194,195,196], Matematikos-gamtos ir taikomųjų mokslų bei Geologijos-chemijos ir technikos mokslų skyrių visuotiniuose susirinkimuose[197,198] bei visos Mokslų akademijos visuotiniuose susirinkimuose[199,200], akad. I. Artobolevskio komisijoje, 1953 m. TSRS MA sudarytoje Lietuvos mokslų akademijos veiklai patikrinti[201,202]. Visa kritika buvo nukreipta keliomis pagrindinėmis kryptimis:

– Instituto pagrindinė tematika yra ryškaus taikomojo pobūdžio, sutelkta spręsti siaurus praktinius uždavinius, daugelis tyrimų nėra reikiamo mokslinio lygio, nenagrinėjamas tiriamų pramoninių procesų mechanizmas, kuris būtų teorinis pagrindas tokiems procesams tobulinti. Akad. I. Artobolevskio komisija netgi suabejojo, ar ChChTI išvis atitinka Akademijos institutams keliamus reikalavi-

[193] MA partinės organizacijos 1951 m. vasario 24 d. posėdžio protokolas // LVOA. F. 1233. Ap. 1233-1. B. 7. L. 23, 27.

[194] MA prezidiumo 1951 m. kovo 21–23 d. posėdžių protokolai // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 159. L. 36.

[195] MA 1954 m. gruodžio 6–8 d. visuotinio susirinkimo medžiaga // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 290. L. 131.

[196] MA prezidiumo 1954 m. sausio 13 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 293. L. 8.

[197] MA Matematikos-gamtos ir taikomųjų mokslų skyriaus 1950 m. lapkričio 11 d. visuotinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 23. L. 31.

[198] MA Geologijos-chemijos ir technikos mokslų skyriaus 1953 m. birželio 26 d. visuotinio susirinkimo medžiaga // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 10. L. 44.

[199] ChChTI 1951 m. birželio 2 d. gamybinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 9. L. 37.

[200] MA 1955 m. gegužės 16 d. visuotinio susirinkimo sesijos medžiaga // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 336. L. 9.

[201] TSRS MA prezidiumo komisijos 1953 m. lapkričio 23 d.–gruodžio 4 d. darbo medžiaga // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 284. L. 44, 161.

[202] MA prezidiumo 1953 m. lapkričio 28 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 247. L. 291, 297.

mus: spręsti svarbiausias mokslines problemas, susijusias su visos šalies liaudies ūkio raida;

– Instituto atliekami pramonei naudingi tyrimai nekoordinuojami su kitų Lietuvos ir TSRS mokslų akademijos institutų bei kitų mokslo įstaigų darbais;

– tyrimų rezultatai blogai diegiami į gamybą: nepasirūpinama tinkamai atlikti pramoninius bandymus, laboratorijose gauti rezultatai gamybininkams perduodami tokia forma, kad gamyboje jų negalima įgyvendinti be didelių kliūčių, Instituto sudaryti diegimo planai nederinami su tyrimus perėmusių organizacijų diegimo planais;

– dauguma ataskaitų neparengiama spaudai, netgi pasitaiko metų, kai visas Institutas nepateikia spaudai nė vieno mokslinio straipsnio[203]. Beje, čia vertėtų nurodyti vieną aplinkybę, susijusią su Instituto atliktais pramonei tinkamų Lietuvos žaliavų išteklių tyrimais, į kurią atkreipė dėmesį pats K. Daukšas: „kol tema dirbama, ji atvira, kai baigiama – tampa uždara“ ir duomenų skelbti nebegalima[204];

– neigiamą įtaką Instituto darbui daro tas faktas, kad ilgus metus jam vadovaujantis K. Daukšas pats nepasirinko mokslinio darbo temos, neįsitraukė į jokios problemos sprendimą, nesubūrė apie save mokslinių darbuotojų grupės ir net nepradėjo rengti daktaro disertacijos[205,206].

Beveik visa ši kritika buvo teisinga, tačiau K. Daukšas kartais būdavo kritikuojamas ir už tokius dalykus, kurių Institutas tuo metu niekaip negalėjo išvengti. Būdingi pavyzdžiai – ką tiktai minėtas „strateginės“ reikšmės tyrimų rezultatų draudimas spausdinti ir dar-

---

[203] MA Geologijos-chemijos ir technikos mokslų skyriaus biuro 1953 m. spalio 1 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 18. L. 57.

[204] MA 1953 m. birželio 25–27 d. visuotinio susirinkimo medžiaga // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 236. L. 179.

[205] MA Geologijos-chemijos ir technikos mokslų skyriaus 1953 m. birželio 26 d. visuotinio susirinkimo medžiaga // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 10. L. 10, 22.

[206] MA Geologijos-chemijos ir technikos mokslų skyriaus biuro 1955 m. sausio 20 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 27. L. 5.

bų daugiatemiškumas. 1953 m. TSRS mokslų akademija atkreipė dėmesį į tai, kad visi jos sistemos institutai būtų profiliuoti ar bent susiaurintas jų darbų daugiatemiškumas. Kalbėdamas ta tema visuotiniame Mokslų akademijos susirinkime, K Daukšas nurodė, kad TSRS MA Koordinacijos taryba pasiūlė ChChTI du variantus: arba pasirinkti didelės teorinės reikšmės turinčią problemą, arba užsiimti tokia problema, kuri turėtų didelę reikšmę Lietuvos liaudies ūkiui. Lietuvoje sunkiai įgyvendinami abu keliai. Dideles problemas gali pasirinkti tik stambios, labai pajėgios mokslo įstaigos, o ChChTI tuo metu tikrai dar toks nebuvo. Antra vertus, Lietuvoje nėra vienos tokios vyraujančios ūkio šakos, kaip medvilnė Uzbekijoje ar nafta Azerbaidžane, o Lietuvos Ministrų Taryba įpareigoja Institutą atlikti vis kitus įvairiausios krypties darbus (tuo metu Lietuvoje dar nebuvo šakinių institutų). Tai, kad kiti institutai sumažino problemų skaičių, yra tik pavadinimų pakeitimas, tik planavimas „jums" (oficialus) ir „mums" (vidinis institute)[207]. Įdomiausia tai, kad akad. I. Artobolevskio komisija kaip tik rekomendavo Institutui spręsti daugiau problemų: išplėsti organinės chemijos darbus, biocheminius tyrimus, elektrochemijos sektoriaus problematiką, įdiegti naujus fizikocheminio tyrimo metodus, silikatų tyrimo darbuose daugiau kreipti dėmesio į procesų mechanizmus, t. y. kaip tik tuos darbus, kurie buvo tolimiausi K. Daukšui[208,209].

Atidesni stebėtojai matė, kad K. Daukšui darosi vis sunkiau atremti dalykinius priekaištus ir sėkmingai vadovauti Institutui, kad jam gali tekti atsistatydinti.

Buvo ir kita svarbi priežastis. Už Instituto ir jo direktoriaus kritikos iš dalies slėpėsi ir vis gilėjantys asmeniniai K. Daukšo nesutarimai su MA prezidentu akad. J. Matuliu. Prezidentas niekaip

[207] MA 1953 m. birželio 25–27 d. visuotinio susirinkimo medžiaga // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 236. L. 179.

[208] TSRS MA prezidiumo komisijos 1953 m. lapkričio 23 d.–gruodžio 4 d. darbo medžiaga // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 284. L. 44, 161.

[209] MA prezidiumo 1953 m. lapkričio 28 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 247. L. 291, 297.

negalėjo suprasti K. Daukšo visiško nusišalinimo nuo asmeninio mokslinio darbo, jam nepatiko itin liberalus vadovavimas Institutui, nepakankamas dėmesys elektrochemijos sektoriui (tiesa, svarstant Instituto darbo tematiką, tas sektorius ir taip jau buvo tabu), jis norėjo tiesiogiai dalyvauti Instituto valdyme, pats formuoti visų sektorių darbo kryptis. Tuo tarpu K. Daukšas nebuvo žmogus, kuriam būtų galima nurodinėti, ką ir kaip dirbti, kurį darbuotoją paaukštinti. Nei Institute, nei Universitete jis nepritapo prie tarnybinio despotizmo prisisunkusio valdininkiško gyvenimo, kai reikia drausmingai prisiderinti prie vadovybės tegul ir mandagia forma išsakomų ar tik numanomų pageidavimų, prie vis didėjančio formalizmo ir popierių srauto. Jo kalbų nuolatinis nihilizmu dvelkiantis humoras ne kartą įžeisdvo kai kuriuos aukštus, kiek pasipūtusius Mokslų akademijos pareigūnus. Dėl savo nepriklausomybės, nors ir skaudžiai pergyvendamas [P. Slavėnas], K. Daukšas ryžosi išeiti iš, bendradarbių liudijimu, jam patikusio darbo.

Abiejų mūsų įžymiųjų chemikų garbei reikia pasakyti, kad nors visiems buvo žinomi labai skirtingi jų charakteriai ir visiškai nepanašus vadovavimo stilius, nė vienas iš jų neperžengė solidaus elgesio ribų. Turintis dideles administracines galimybes Akademijos prezidentas neorganizavo Instituto darbą priekabiai triuškinančio specialaus patikrinimo, nerašinėjo jo direktoriui įspėjimų ar papeikimų. Savo ruožtu K. Daukšas nesikabino už direktoriaus kėdės, Institute niekam nesiskundė prezidento „priekabiavimu" (apie būsimą jo išėjimą bendradarbiai iš anksto netgi nežinojo). Baigiantis trečiajai savo direktoriavimo kadencijai, K. Daukšas paprasčiausiai parašė pareiškimą, prašydamas atleisti jį iš Instituto ryšium su perėjimu dirbti į pagrindines pareigas Universitete[210]. Į J. Matulio klausimą, ką jis rekomenduotų į savo vietą, atsakė be užuolan-

[210] K. Daukšo asmens byla // MAA. F. 1. Ap. 9. B. 1504. L. 56.

[211] MA Geologijos-chemijos ir technikos mokslų skyriaus biuro 1956 m. rugsėjo 5 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 32. L. 10.

[212] MA prezidiumo 1956 m. rugsėjo 5 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 416. L. 147.

kų: Jus [E. Čižiūnaitė]. Pareiškimas buvo apsvarstytas Geologijos-chemijos ir technikos mokslų skyriaus biuro posėdyje[211], J. Matulis oficialiai paprašytas laikinai eiti Instituto direktoriaus pareigas, sudaryta akad. A. Purėno vadovaujama Instituto perdavimo–priėmimo komisija. Gavęs jam dar priklausančias 36 dienas atostogų, K. Daukšas MA prezidiumo nutarimu nuo 1956 m. spalio 19 d. atleistas iš Instituto „ryšium su perėjimu dirbti į Vilniaus Valstybinį Universitetą ir jo pareiškimu"[212, 213]. Tą dieną jis su J. Matuliu pasirašė ir Instituto perdavimo-priėmimo aktą[214], nors Universitete eiti pirmaeiles pareigas oficialiai pradėjo jau nuo 1956/57 mokslo metų pradžios[215].

Paskutinieji dešimtmečiai. Išėjęs iš Mokslų akademijos, K. Daukšas dar bemaž trisdešimt metų buvo labai aktyvus Universitete ir kituose veiklos baruose. Pavyzdžiui, vadovavimo Neorganinės ir analizinės chemijos katedrai 1958–1963 m. ataskaitoje Profesorius rašė, kad per tą laikotarpį greta tiesioginio darbo – paskaitų skaitymo ir vadovavimo katedrai – jis dar buvo „Žinijos" draugijos valdybos pezidiumo narys, D. Mendelejevo chemikų draugijos pirmininkas, Aukštojo mokslo komiteto vadovėlių leidimo komisijos narys, net septynių mokslo tarybų (keturių – VVU, dviejų – KPI ir vienos – MA ChChTI) narys, perskaitė apie keturis šimtus viešų paskaitų [216]. Ne ką sumažėjo pareigų ir kitame penkmetyje, 1963–1968 m.: Profesorius liko penkių mokslo tarybų narys. Darbo per tą laikotarpį ataskaitos pabaigoje jis rašė: „Aš jaučiuosi jau per senas vadovauti katedrai, bet pareiškimą padaviau, turėdamas draugų žodinius pritarimus, einančius turbūt iš mandagumo, bet ne iš reikalo"[217]. Vis dėlto dar ir po to daugiau kaip dešimt metų K. Dauk-

[213] MA prezidiumo 1956 m. rugsėjo 3 d. nutarimas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 412. L. 63.

[214] ChChTI perėmimo-perdavimo 1956 m. spalio 19 d. aktas // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 77. L. 1.

[215] K. Daukšo asmens byla // VUA. F. 856. B. K-10655. L. 69, 70.

[216] K. Daukšo asmens byla // Ten pat. L. 89.

[217] K. Daukšo fondas // LCVA. F. R-454.

šas vadovavo katedrai, iki 1982 m. buvo sąjunginės D. Mendelejevo chemikų draugijos respublikinės valdybos pirmininkas, 1976–1982 m. – Universiteto specializuotosios tarybos chemijos mokslo laipsniams teikti analizinės chemijos srityje pirmininkas.

Vis dėlto amžius darė savo. Išdirbęs keturiasdešimt aštuonerius metus Universitete ir keturiasdešimt vienerius metus vadovavęs katedrai, prof. K. Daukšas 1981 m. birželio 22 d. išėjo į pensiją. Nuo tų pačių metų liepos 1 d. jis paskirtas katedros profesoriumi konsultantu (atlyginimas kartu su pensija – 350 rublių)[218]. Nors ir sunkiai sirgdamas, 1985 m. pavasario semestre jis dar skaitė daugumą „Neorganinės chemijos" kurso paskaitų, tačiau kurso jau nebaigė, studentų nebeegzaminavo.

K. Daukšas iš prigimties buvo pavydėtinai stiprios sveikatos. Visą gyvenimą niekuo nesiskundė, sveikatos neidavo tikrintis ir profilaktiškai, kai Universiteto darbuotojams tai buvo privaloma. Juokdavosi iš medicinos (trukdo natūraliajai atrankai ir evoliucijai), medikų („paiki drimeliai" – anot žemaičių), profilaktinio vitaminų vartojimo („durnių išmislas"). Iš esmės laikėsi medicinos dogmos: gyvenk taip, kad tau būtų malonu, gydykis taip, kad nuo to nesijaustum blogiau: organizmas pats pasakys, ko jam reikia. Tas organizmas pirmą kartą rimtai prakalbo, kai Profesoriui buvo jau netoli 60 metų: pradėjo jausti nesmagumą burnoje. Nori nenori teko kreiptis į tuos „drimelius", ir pasirodė, kad ne be reikalo. Gydytoja doc. V. Katilienė rado augliuką, pasakė, kad reikės išpjauti ir paskui važiuoti į Leningradą dar pasitikrinti ir švitintis. Išgirdęs diagnozę ir numatomą gydymą, Profesorius iš karto suprato, kad padėtis rimta, labai išbalo, patylėjo, tačiau greitai atsigavo ir pradėjo kaip niekur nieko juokauti [D. Grincevičius]. Vilniaus medikai pasiuntė tyrimo mėginius į Leningradą, tačiau ir ten patvirtino preliminarią diagnozę: vėžys. Tai sužinojęs Profesorius atšovė: „Niekai, aš dar dešimt metų gyvensiu!" [H. Zabulis]. Paramino ir medikai: jeigu nebus metastazių, viskas baigsis gerai.

---

[218] K. Daukšo asmens byla // VUA. F. 856. B. K-10655. L. 187.

Apie Profesoriaus ligą gana greitai pasklido kalbos. Kai kas netgi įžiūrėjo Dievo pirštą: Daukšo burnos vėžys – bausmė už jo antireligines paskaitas. Profesorius juokėsi sakydamas, kad jo žmona labai religinga, daug meldžiasi už vyrą ir jam joks velnias nieko nepadarys[219]. Tiesa, kartais ateidavo ir neramios mintys: prieš išvažiuodamas į Leningradą, gydytojui Č. Kunevičiui dedikavo savo naujausią knygelę „Jau 104" sakydamas, kad bus prisiminimui, jeigu nebeteks susitikti.

Vis dėlto tuo kartu viskas baigėsi gerai. Po labai nuodugnių tyrimų grįžęs į Vilnių, K. Daukšas netrukus iš Leningrado gydytojų gavo laišką su labai jį nudžiuginusiais žodžiais: „Dėkokite likimui – auglys nepiktybinis" [L. Naruškevičius]. Prieš pat savo 60-metį, kai katedra dailininkui V. Karatajui užsakė nutapyti jo portretą, pertraukose tarp pozavimo seansų K. Daukšas Leningrado gydytojams parašė pilną humoro padėkos laišką [V. Karatajus]. Labai greitai Profesorius visiškai atsigavo, ir gyvenimas ėjo įprastiniu trikampiu: namai – katedra – „Neringa".

Profesoriaus žodžiai apie dar numatytus gyventi dešimt metų pasirodė pernelyg kuklūs: jis gyveno dar du dešimtmečius.

1981–1982 m. apėjo daugelį draugų ir savotiškai atsisveikino: pasišnekėdavo ir palikdavo trijų rūšių savo vermutų rinkinuką. Tai jo paties suklijuota balto popieriaus dėžutė su rankenėle rinkinukui paimti, Profesoriaus emblema ir langeliu sudėtų vermutų etiketėms perskaityti [D. Grincevičius].

Antrąjį rimtą pavojaus signalą, matyt, pajuto 1984 m. pabaigoje ar pačioje 1985 m. pradžioje, tačiau niekam nieko nekalbėjo. Prasitarė tik savo ištikimai gerbėjai R. Gabrėnaitei, su kitais D. Mendelejevo chemikų draugijos atstovais atėjusiai jo pasveikinti 80-mečio proga: „Daugiau jau nebesusitiksim. Tai paskutinis kartas". Tada ji neatkreipė ypatingo dėmesio į tuos žodžius, ir tik Profesoriui išėjus Anapilin jie vėl iškilo atmintyje: nejaugi jau tada jis jautė artėjančią mirtį?

[219] D. Cesevičiaus byla // LYA. F. K-1. Ap. 45. B. 470. L. 329.

Profesorių gydžiusi gydytoja Ž. Duobienė prisimena, kad 1984 m. pradžioje profilaktinio patikrinimo rezultatai buvo visai geri: nei padidėjusio kraujospūdžio, nei ryškesnių sklerozės požymių. O jau 1985 m. pradžioje pasijuto nekaip. Vėžys jam įtartas iš karto, tiktai ne ten, kur jis iš tikrųjų buvo. O slypėjo kasos vadinamojoje uodegoje, kur ypač sunkiai diagnozuojamas. Lengviau nustatyti kasos galvutėje, nes ten didėjantis auglys pradeda užspausti kitus organus. O apskritai kasa – minkštas organas, joje auglio nepamatysi, bent tuo metu nebuvo tokios aparatūros, tad liga išryškėjo tik pasirodžius metastazėms padidėjusiose kepenyse.

Vėžiu susirgusiam žmogui tais laikais, o dažniausiai ir dabar nesakoma tikroji diagnozė – nenorima morališkai traumuoti dažniausiai neišgydomos ligos netgi pavadinimu. Ne išimtis buvo ir Profesorius: pasakyta, kad jam diabetas. Kurį laiką, matyt, tikėjo ta diagnoze: laikėsi reikiamos dietos, visiškai atsisakė cukraus, nustojo rūkyti, negėrė nė lašelio alkoholio, vartojo nurodytus vaistus, apskritai buvo itin paklusnus pacientas ir pedantiškai vykdė visus gydančios gydytojos nurodymus [A. Daukšienė]. Netgi „Neringoje", kol dar joje lankydavosi, kartais nurydavo kokią tabletę, o nuo bandžiusių pasijuokti draugų gynėsi: „Ką padarysi, daktarai liepia" [J. Šarka]. Sveikatai pablogėjus, buvo paguldytas ne į onkologinę, bet į nomenklatūros ir mokslo darbuotojų spec. ligoninę. Atrodo, kad tikrąją diagnozę Profesorius po kurio laiko suprato, bet apie ją ir namuose nekalbėjo. Netgi jam mirus, nei žmona, nei sūnus negalėjo tvirtai pasakyti, ar jis žinojo, kas jam iš tikrųjų yra. Tiesa, studijų draugui J. Šarkai kartą prasitarė: „Daktarai man nieko nesako, meluoja, bet aš viską žinau".

Į ligoninę pirmą kartą buvo paguldytas 1985 m. balandžio mėn. Spec. ligoninės gastroenterologijos skyriaus vedėjas J. Rutkauskas Profesoriui girdint su kitais dviem gydytojais surengė konsiliumą, kalbėjo, kad kažkas negerai viduriuose, aptarė operacijos galimybes. Daukšas pasakė, kad visiškai pasitiki gydytojų sprendimu, klausys jų patarimų, bet pageidautų apsieiti be operacijos. Vėliau ir patys gydytojai nusprendė, kad operuoti netikslinga. Tiesa, žinomas gydymo būdas, kai daroma operacija ir jau išsklidus metasta-

zėms: sumažinama vėžinių ląstelių masė ir ligonio gyvenimas pailginamas. Tačiau šiuo atveju veikė keli priešingi veiksniai: amžius, papildoma fizinė ir moralinė trauma. Paskirtas intensyvus chemoterapinis gydymas, nuo kurio organizmas greitai nusilpo, gydymą kuriam laikui teko pertraukti, duoti pailsėti namuose, stiprinti vitaminais. Išeidamas antrą kartą gulti į ligoninę ant laiptų susitiko gretimame bute gyvenusią H. Korsakienę ir, atsisveikino: „Viso gero, išeinu mirti" [R. Racėnas].

Nors būdamas sveikas labai dažnai juokdavosi iš medicinos, bet ligoninėje kartą pasakęs, jog tiki skyriaus gydytojais, visą laiką buvo jiems labai lojalus, nerodė jokių kaprizų, kaip visada laikydamas, kad duotas žodis – šventas. Stengėsi palengvinti gydytojų darbą, paklaustas tiksliai nurodydavo, ką ir kur jaučia, bet pats iniciatyvos kalbėti apie savo ligą nerodė. Buvo labai komunikabilus su kitais ligoniais: palatoje, valgykloje ar skyriaus fojė visada su kuo nors šnekėdavosi, bet ne apie ligas [J. Rutkauskas]. Lankančiųjų nemėgo ir nepageidavo: „Norit patikrint, ar aš dar gyvas?" [E. Novickienė].

Paskutinę gyvenimo vasarą prarado apie 30 kilogramų svorio, sulyso taip, kad liko tarsi vieni kaulai ir oda, atrodė net keista, jog jis dar gali vaikščioti. Pradėjęs labai liesėti, į kavinę jau nebeidavo. Pakviestas juokais atsakydavo, kad nenori gąsdinti žmonių, o artimesniems draugams paaiškindavo, kad nebegali ilgai sėdėti, reikėtų pagalvėlės [B. Savukynas]. Kai išeidavo pasivaikščioti, Žemaitės skvere lesindavo balandžius. Namuose be atrankos perskaitė beveik visas turėtas knygas, tvarkė žodyną [V. Daukšaitė].

Žmogaus prigimčiai būdingas savotiškas buitinis smalsumas netgi krizinėse situacijose. Apie mirtinus ligonius paprastai klausinėjama, ar jie dar tikisi pasveikti, ar bijo mirties. Profesoriaus elgesys paskutiniais gyvenimo mėnesiais neleidžia tiksliai atsakyti į tą klausimą. Matyt, būta visokių minučių – ir vilties, ir realios padėties suvokimo.

Dar turėdamas pakankamai sveikatos, neparnešė į namus taupomojoje kasoje savo vardu turėtų pinigų, taupomojoje knygelėje net nepadarė testamentinio įrašo. Netrukus prieš mirtį prisiminė labai

sunkiai sirgusį kaimyną, kuris vis dėlto pasveiko ir dar dvidešimt metų gyveno [V. Daukšas], o pas jį užėjusiam J. Čiupailai kalbėjo: „Tu neįsivaizduoji, kaip aš nenoriu mirt. Aš negaliu pakęst minties apie mirtį, aš nekenčiu mirties. Mane purto pagalvojus, kad kiti gyvens, o aš turiu mirt".

Tačiau dažniau viršų ėmė sveikas protas. Į mirtį žiūrėjo ramiai: „Iš manęs liks tiek, kiek liksiu kitų mintyse. Kiek daug gyvų žmonių vaikšto aplink mus, kurie iš esmės jau mirę, tokie jie niekam neįdomūs" [E. Potašinskas]. Paskutinę vasarą po vieno sveikatos patikrinimo, kai jautėsi visai nekaip, o gydytoja ramino, kad viskas baigsis gerai, pasakė: „Nekalbėkit. Tai galo pradžia". Paskutinį kartą atsigulęs į ligoninę, aiškino: „Aš savo jau atgyvenau. Jeigu taip prieš kokius dvidešimt metų būtumėt tokiom aplinkybėm paguldę, būčiau labai „pasipiktinęs", kėlęs skandalą. Dabar man jau nebaisu, jau užtenka pragyvento laiko, aš nieko nesakau" [J. Rutkauskas]. Kelias savaites prieš mirtį lesindamas balandžius, kalbėjo A. Araminui: „Matomės paskutinį kartą. Mirties nebijau. Tik tie kankinantys skausmai labai kamuoja. Kai jie praeina – viskas gerai". Kartais dar ir pajuokaudavo: „Ar man dar auga rankų ir kojų pirštų nagai? Sakai, auga. Tai gerai, vadinasi, dar nemirštu" [V. Daukšaitė]. Apsidžiaugė, kai likus tik trims dienoms gyventi iš Kauno atvažiavo sesuo, tik skundėsi, kad labai sunku, o į gana tiesmukišką klausimą, ar nebijąs mirti, atsakė: „Laukiu mirties" [A. Prialgauskienė].

Kokios trys savaitės prieš mirtį Profesoriui paskambino iš ligoninės ir pakvietė dar kartą atsigulti. Jis pasiteiravo, ar operuos. Kai sužinojo, kad neoperuos, tik gydys – padėkojo: „Ačiū, jau gydėte ir nepagydėte". Paklausė sesers, ar prižiūrės jį namuose, ir jai sutikus daugiau pats apie ligoninę neužsiminė. Nebuvo jokios kalbos ir apie kunigą [E. Daukšaitė]. Kai pasidarė blogiau, žmona pasiūlė iškviesti greitąją pagalbą ir išvežti į ligoninę, bet jis kategoriškai atsisakė. Jau minėti šalti santykiai šeimoje atsigręžė prieš patį Profesorių: žmona nesiėmė jo prižiūrėti, pati atsigulė į ligoninę, o sužinojusi apie beviltišką vyro padėtį, reagavo labai ramiai, nesiprašė jo slaugyti ar dar kartą pamatyti. Tas savaites jį beveik kas-

dien lankydavo su motina gyvenusi anūkė Vita, kartais užbėgdavo labai trumpam, vos kelioms minutėms, ilgiau jam nė nereikėdavo. Profesorius labai jos laukdavo, matyt, pasigesdavo nuoširdaus rūpesčio ir švelnumo, kalbėdavosi su ja, Vita padėdavo jam pavalgyti [V. Daukšaitė]. Nuolat lankė A. Končius, bet ir su juo nei apie ligą, nei apie galimą mirtį nekalbėjo – stiprią valią ir principinę nuostatą neužkrauti kitiems savo rūpesčių ir bėdų demonstravo iki galo. Buvo užsukęs A. Prokopavičius. Per A. Končių pakviesti užėjo A. Ničius su R. Skripkumi, Profesorius jiems pasiūlė įsipilti šaltalankių trauktinės (pats įpilti jau negalėjo), apgailėjo, kad jam jau baigėsi futbolas (nuskambėjo tokiu tonu, kad jau baigiasi gyvenimas), dovanojo po buteliuką šaltalankių aliejaus [R. Skripkus]. Su A. Končiumi matėsi dieną prieš mirtį, elgėsi ramiai, apkamšytas pagalvėmis kartu dar pažiūrėjo televizorių [A. Končius].

Mirties išvakarių rytą Profesorius pasijuto visai blogai, sesuo iškvietė greitąją pagalbą. Atgavęs sąmonę, iš karto paklausė, kur esąs: matyt, bijojo, kad nebūtų išvežtas į ligoninę. Vakare užėjo gydytoja, davė vaistų. Profesorius atsimerkė ir tepasakė: „Čia jau galas, daktare. Aš per ilgai gyvenu" [Ž. Duobienė].

Profesorius K. Daukšas mirė 1985 m. gruodžio 18 d. rytą, kai namuose buvo tik sesuo Elena. Jo laidotuvės buvo neįprastos, kaip ir visas gyvenimo stilius. Sulaukęs šešiasdešimties metų, Profesorius parašė oficialų, Universiteto kanceliarijoje patvirtintą pareiškimą, kuriame reikalavo, kad jam mirus nebūtų organizuojamos jokios laidotuvės (nei šarvojimas, nei lankymas, nei lydėjimas į kapines), o palaikus paliko Universiteto Medicinos fakultetui (p. 618). Tiesa, Profesorius pats nelabai tikėjo, kad toks drastiškas testamentas bus įvykdytas, tad norėjo, kad „nors būtų be lydėjimo, muzikos ir kalbų" [A. Kaminskas]. Profesoriaus sūnus, žmona ir seserys iš tikrųjų neišdrįso šokiruoti kolegų bei visuomenės ir atiduoti jo palaikus studentų praktikos darbams. Vis dėlto kita testamento dalis buvo įvykdyta ir Profesorius palaidotas taip, kaip jis visiems siūlydavo. Po mirties palaikai tą pačią dieną buvo nugabenti į spec. ligoninės šaldytuvą, o po poros dienų, gruodžio 20 d., antrą valandą keli giminaičiai su šešiais fakulteto vaikinais – karsto

nešėjais nuvažiavo į ligoninę, paėmė karstą su Profesoriaus kūnu ir atvežė tiesiai į kapines. Apie laidotuves pranešta tik artimiausiems giminėms, tačiau Profesoriaus draugų, kolegų ir pažįstamų susirinko daug. Tai jau nepriklausė nuo Profesoriaus ar jo sūnaus valios, kaip ir tai, kad kalbos vis dėlto buvo sakomos. Tiesa, trumpame atsisveikinime nebuvo nei kunigo, nei įprasto tais laikais orkestro.

Dabar ne tiktai kad nemadinga didžiuotis tarybinio laikotarpio vyriausybiniais ir visuomeninių organizacijų apdovanojimais, neretai jie apskritai laikomi netgi savotiškais gėdingo kolaboravimo su okupacine valdžia ženklais. Visai be reikalo: kartu su muilinu vandeniu nereikia iš vonelės „išpilti" ir kūdikio. Už nieką apdovanojimai nebuvo dalijami. Žinoma, ordinus, medalius, garbės raštus visų pirma gaudavo vyriausybinių, partinių ir kitų grynai ideologinio gyventojų apdorojimo struktūrų aukštas pareigas užimantys veikėjai, tačiau tokiu būdu buvo pažymimi ir nusipelnę, itin aktyvūs mokslo, kultūros, pramonės, žemės ūkio ir kitų veiklos sričių darbuotojai, kurių darbo rezultatai sudaro mūsų visuomenės raidos aukso fondo dalį. Ne išimtis ta prasme ir prof. K. Daukšas. Jo vyriausybinių apdovanojimų sąrašas nemažas. Jame solidžiausios dvi eilutės: antras pagal vertę Tarybų Sąjungoje Darbo raudonosios vėliavos ordinas[220] ir LTSR nusipelniusio mokslo veikėjo vardas[221], beje, tą pačią dieną suteiktas ir chemikui J. Janickiui bei fizikui A. Juciui. Be to, K. Daukšas turėjo tris tam tikrais metais gana masiškai dalijamus medalius: „Už šaunų darbą Didžiojo Tėvynės karo metu" (1947 m.), „Už šaunų darbą. Minint V. I. Lenino 100-ąsias gimimo metines" (1970 m.), „Pergalės 1941–1945 metų Didžiajame Tėvynės kare trisdešimtmetis" (1975 m.)[222], darbo veterano medalį[223] ir keturis tuo metu galimus aukščiausius lietuviškus apdovanojimus: LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo gar-

[220] Tiesa. 1947. Bal. 10.

[221] Tiesa. 1961. Gruod. 9.

[222] K. Daukšo asmens byla // VUA. F. 856. B. K-10655. L. 150.

[223] Tarybinis studentas. 1979. Spal. 12.

bės raštus minint gimimo jubiliejus – penkiasdešimtmetį[224], šešiasdešimtmetį[225] bei septyniasdešimtmetį[226], ir pristačius „Žinijos" valdybos prezidiumui už nuopelnus skleidžiant mokslo ir technikos žinias ir aktyvią visuomeninę veiklą ryšium su mokslinių techninių draugijų šešiasdešimtmečiu[227]. Ne tokie prestižiniai, bet tikriausiai ne mažiau malonūs buvo jau senstančio Profesoriaus apdovanojimai: 1977 m. gautas Vilniaus universiteto garbės raštas už nepriekaištingą 50 metų darbą Universitete[228] bei LTSR Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos ir Švietimo, aukštųjų mokyklų ir mokslo įstaigų darbuotojų profsąjungos respublikinio komiteto garbės raštas 80-ųjų gimimo metinių proga[229]. Ypač daug apdovanojimų Profesoriui skyrė „Žinijos" draugija (žr. p. 209). Pažymint prof. K. Daukšo gimimo 90-ąsias metines, jo vardu buvo pavadinta Vilniaus universiteto Chemijos fakulteto Didžioji auditorija, kurioje jis visada skaitydavo paskaitas savo studentams. Beje, vardo suteikimo istorija išties simboliškai parodo mūsų įžymiojo chemiko ryšį su dabartimi: 1987 m. iniciatyvos ėmėsi jo buvęs studentas, tuometinis Chemijos fakulteto dekanas prof. G. Bajoras, suplanavęs nemažą tos auditorijos rekonstrukciją, bet dėl pasikeitusių sąlygų jos taip ir neįgyvendinęs. Idėją 1995 m. įkūnijo K. Daukšo ilgus metus vadovautos Analizinės chemijos katedros vedėjas, fakulteto dekanas prof. R. Kazlauskas – Profesoriaus mokslinis „anūkas", vieno iš jo disertantų – doc. L. Naruškevičiaus buvęs aspirantas.

---

[224] Tiesa. 1955. Kovo 9.

[225] Tiesa. 1965. Vas. 26.

[226] Tiesa. 1975. Vas. 25.

[227] Tiesa. 1978. Rugs. 3; „Žinijos" VI suvažiavimo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 241. L. 45.

[228] K. Daukšo asmens byla // VUA. F. 856. B. K-10655. L. 156.

[229] Ten pat. L.193.

MOKSLINĖ VEIKLA

Nagrinėjant prof. K. Daukšo ilgametės mokslinės veiklos laikotarpius, vietą ir, svarbiausia, pobūdį, išryškėja trys tos veiklos kryptys: darbas Kaune, Vytauto Didžiojo universiteto Matematikos-gamtos fakulteto Neorganinės ir analizinės chemijos katedroje, kai mokslinių rezultatų jis siekė savo rankomis, vienuolika metų trukęs vadovavimas MA Chemijos ir cheminės technologijos instituto mokslinei veiklai ir vadovavimas savo doktorantams bei aspirantams, kurių dauguma dirbo Vilniaus universiteto Chemijos fakulteto Neorganinės chemijos katedroje.

Vytauto Didžiojo universitete profesinį mokslininko kelią K. Daukšas pradėjo įprastiniu jauniems tyrinėtojams būdu – atlikdamas diplominį darbą. Palyginti su kitais diplomantais, jaunojo K. Daukšo padėtis buvo ypač gera. Visų pirma jo vadovas buvo prof. Filypas Butkevičius, vienas iš talentingiausių tarpukario Lietuvos chemikų, pats išėjęs gerą mokyklą Peterburgo universiteto Matematikos-gamtos fakulteto Chemijos skyriaus įžymiojo kompleksinių junginių tyrinėtojo L. Čiugajevo laboratorijoje. Profesoriaudamas Lietuvos universitete, F. Butkevičius daug laiko praleisdavo laboratorijoje tikrindamas savo rašomiems vadovėliams reikalingas reakcijas. Studentus ir ypač diplomantus žavėjo savo žiniomis ir darbštumu, bet ir iš jų reikalavo to paties. Antra vertus, ir K. Daukšas pradėjo rengti diplominį darbą nebūdamas visiškai „žalias", o jau turėdamas gerus tikslaus analizinio darbo įgūdžius, per porą metų įgytus Valstybinėje technikos-chemijos laboratorijoje.

Dviejų pliusų suma visada būna teigiamas dydis. Tai patvirtino ir puikiai atliktas K. Daukšo diplominis darbas „Šarminių metalų osmenatai", kurį jaunasis tyrinėtojas išplėtė papildomais duomenimis ir 1934 m. išspausdino VDU Matematikos-gamtos fakulteto mokslinių darbų leidinyje [16]. Tame darbe K. Daukšas, tęsdamas didelių tos srities autoritetų L. Čiugajevo, F. Krauso (Kraus), D. Vilkeno (Vilken) ir savo vadovo atliktus platinos grupės elemento osmio junginių tyrinėjimus, susintetino visų šarminių metalų osmenatus (bendra formulė $OsO_4 \cdot 2MeOH$, o Me yra Li, K, Na, Rb ar

Cs) visai nauju osmenatų sintezės metodu. Iki tol visi mokslininkai sintetindavo osmenatus iš linkusio sublimuotis stipraus oksidatoriaus labai nuodingo OsO_4, o K. Daukšas juos gavo iš atitinkamų metalų osmatų Me_2OsO_4, oksiduodamas ozonu. Darbą sunkino tai, kad visi osmenatai nepatvarūs, ypač džiovinami, tačiau K. Daukšui pavyko susintetinti ir charakterizuoti iki tol neaprašytus Na, Li ir Rb osmenatus.

Osmio junginių chemiją K. Daukšas dar labiau išplėtė daktaro disertacijoje „Šarminių metalų osmatai" [17], kuri beveik ištisai išspausdinta tuose pačiuose MGF darbuose. Būtina pažymėti, kad šiam darbui reikėjo neeilinio neorganinių junginių sintezės ir analizės meistriškumo bei patirties. Reikalas tas, kad šarminių metalų osmatai taip pat labai nestabilūs, mažiausi eksperimento netikslumai neleistų gauti pasikartojančių duomenų, verstų išvis abejoti darbo rezultatų patikimumu, tuo tarpu prof. P. Juodakis kaip tik pažymėjo, kad disertanto gauti duomenys ypač tikslūs ir gerai pagrįsti. Tame darbe K. Daukšas susintetino ir nustatė formules 16-os naujų šarminių metalų osmatų $Me_2OsO_4 \times nH_2O$ (čia n = 2–6), hidroosmatų $MeHOsO_4$ ir piroosmatų $MeOs_2O_7$, ištyrė jų tirpumą vandenyje, šarmų ir rūgščių tirpaluose bei organiniuose tirpikliuose, stabilumą kambario temperatūroje ir džiovinimo metu, nustatė osmatų skilimo temperatūras azoto atmosferoje bei jiems skylant ore, azoto atmosferoje gautų produktų sudėtį, remdamasis elektroninio valentingumo teorija ištyrė osmatų struktūrą bei kristalizacinio vandens ryšio su osmiu pobūdį.

Habilitaciniame darbe „Niobio atskyrimas nuo tantalo ir kai kurie niobio junginiai" [18] K. Daukšas pažymėjo, kad tuo metu beveik vienintelis žinomas tantalo ir niobio atskyrimo metodas, tinkantis didesniems gryno tantalo ar niobio preparatų kiekiams gauti, buvo Marinjako (J. C. G. de Marignac) pasiūlyta dvigubųjų fluoridų frakcinė kristalizacija iš vandenilio fluorido rūgšties, tačiau tam metodui taikyti reikia nepaprastai daug laiko ir brangių platinos indų. Tų trūkumų neturi Richardo (A. Richard) ir Šelerio (W. R. Schoeller) pasiūlytas metodas, pagrįstas nevienodu tantalo ir niobio oksalatų skilimu esant taninui, tačiau šis metodas yra anali-

zinis, tinka tik mažiems oksidų kiekiams atskirti, o jo tikslumas labai sumažėja, kai mišinyje yra tantalo perteklius. Habilitaciniame K. Daukšo darbe, derinant abu tuos metodus, ieškota visais atžvilgiais patogesnio tų dviejų elementų atskyrimo būdo. K. Daukšas pasiūlė iš ištirpinto abiejų elementų pentoksidų mišinio pradžioje Marinjako metodu nusodinti didesnę tantalo druskos dalį, iš likusio tirpalo Richardo–Šelerio metodu atskirti tantalo likučius ir gauti gryną niobio pentoksidą, o iš abiejų tantalu įsodrintų frakcijų – gryną tantalo peroksidą, kelis kartus perkristalinant Marinjako metodu. K. Daukšo pasiūlytu būdu iš mišinio galima išskirti apie 80% grynų tantalo ir niobio pentoksidų. Be to, tame darbe K. Daukšas susintetino keletą naujų iki tol nežinomų niobio ir šarminių metalų dvigubųjų chloridų ir niobio chlorido darinių, ištyrė pagrindines tų junginių savybes, išnagrinėjo niobio tetraoksido chlorinimo reakciją ir reakcijos produktus, gautus kartu chlorinant jo mišinį su titano pentoksidu.

Vertinant šį K. Daukšo darbą, be abejonės, tenka sutikti su oficialiųjų oponentų A. Purėno ir A. Zubrio išvada, kad tai buvo neabejotinas, tiksliais analizės duomenimis pagrįstas įnašas į niobio chemiją, tačiau jis turėjo ir didelių trūkumų. Nors dirbant naujuoju būdu buvo sutaupoma daug laiko ir reikėjo gerokai mažiau platinos indų, tačiau visais atžvilgiais patogaus (kaip teigė K. Daukšas) niobio ir tantalo atskyrimo metodo rasti vis dėlto nepavyko. Be to, dėl dvigubųjų druskų nepatvarumo neatlikti jų kristalografiniai tyrimai neleido K. Daukšui tvirtai paneigti A. Zubrio abejonių dėl būtent tokių druskų pagaminimo ir J. Janickio teiginio, kad tokios druskos neįmanomos. Antra vertus, nepakankamai pagrįsta atrodo prieš šio darbo pripažinimą habilitaciniu balsavusio J. Janickio nuomonė, kad K. Daukšo gauti rezultatai prastesni, palyginti su tais pačiais metais paskelbtais prancūzo Siu (P. Sue) duomenimis.

Įdomus dar vienas šio darbo aspektas. Ir A. Purėnas, ir A. Zubrys savo recenzijose pažymėjo, kad darbas nerūpestingai aprašytas, jame palikta prieštaringų teiginių. Žinant, kiek K. Daukšas vėliau parašė vadovėlių, mokslo populiarinimo ir publicistinių straipsnių, pasižyminčių lakonišku, tiksliu, neatremiamai logišku stiliumi, to-

kie priekaištai atrodo gana netikėti. Viskas atsistoja į savo vietas prisiminus, kad pirmųjų tuoj po karo parašytų jo vadovėlių bei straipsnių stilius taip pat buvo gana prastas ir kartu su juo Chemijos fakulteto dekanate dirbusi sekretorė M. Bagdonaitė daug vargo jį taisydama [T. Katilienė]. Tai anaiptol ne priekaištas Profesoriui, o greičiau komplimentas: atkakliai dirbdamas, jis sugebėjo labai pagerinti savo rašinių kalbą.

Habilitacinio darbo gynimas buvo didelis lūžis mokslinėje K. Daukšo biografijoje. Nors rengdamas tą darbą jis ir patvirtino, kad, išėjęs puikią prof. F. Butkevičiaus ir Valstybinės technikos-chemijos laboratorijos mokyklą, jis yra geriausias Universitete klasikiniais metodais dirbantis analitikas [J. Matulis], tačiau po 1939 m. jaunasis privatdocentas, galima sakyti, nebepaėmė į rankas tiglio, mėgintuvėlio ar titravimo biuretės ir kaip eksperimentatorius mokslui buvo prarastas.

Iš esmės tokia situacija mokslo pasaulyje gana dažna: puikiais eksperimentiniais darbais garsėjantis tyrinėtojas po kurio laiko išsiugdo mokinių ir jo veikla susidomėjusių sekėjų, pradeda kurti savo mokyklą, kurioje jau atlieka ne eksperimentatoriaus, o idėjų generatoriaus, jaunų mokslininkų puoselėtojo vaidmenį. Būtent tokiam vaidmeniui itin palankias sąlygas K. Daukšas turėjo pokario metais, kai vienu metu ėjo Universiteto Neorganinės ir analizinės chemijos katedros vedėjo ir Mokslų akademijos Chemijos ir cheminės technologijos instituto direktoriaus pareigas. Gaila, bet tomis puikiomis galimybėmis jis iš tikrųjų pasinaudojo toli gražu ne visomis, ypač Mokslų akademijoje: per visą vadovavimo ChChTI laiką nebandė kurti savo mokslinės mokyklos – neturėjo nė vieno aspiranto, nors kas ne kas, o instituto vadovas aspirantų gauti visada galėjo. Peršasi mintis, kad gana realiai vertinantis savo galimybes ir polinkius K. Daukšas nesitikėjo ilgai būti Instituto direktoriumi, todėl disertantams vadovauti ėmėsi tik Universitete. Antra vertus, K. Daukšo direktoriavimo laikais Institutas vos ne kas mėnesį gaudavo tiek daug naujų skubių praktinio pobūdžio darbų, kad, pavyzdžiui, toliau tyrinėti osmio ar niobio junginius nebuvo galimybių. Tiesa, tuo metu ChChTI apgintų J. Kriaučiūno ir

H. Laumensko disertacijų antraštiniuose puslapiuose įrašyta K. Daukšo, kaip vadovo, pavardė, tačiau abiejų tų disertacijų temas nulėmė ne jo moksliniai interesai, o pagal direktyvinius nurodymus atliekami planiniai Instituto darbai. Kad ir kaip ten būtų, bet savo iniciatyva bendradarbių į vientisą mokyklą K. Daukšas nebūrė. Būdingas pavyzdys – jo diplomanto P. Norkaus istorija. K. Daukšas jį pats pasikvietė į Institutą, įtraukė į einamuosius savo vadovaujamo poskyrio darbus, tačiau individualios mokslinio darbo temos nedavė. Kai jaunasis darbuotojas tuo pradėjo rūpintis pats ir ėmė domėtis K. Daukšo jaunystės darbais, susijusiais su osmio junginiais, šis davė jam ampulę osmio, bet be jokių patarimų, kaip tą osmį analizuoti ar gaminti jo junginius. Po kurio laiko K. Daukšas vis dėlto paskyrė P. Norkui darbo temą: palyginti šarminių metalų nustatymo metodikas ir parinkti tiksliausias, tačiau, kai po kelių mėnesių į Institutą iš Kauno atvažiavo A. Prokopčikas ir perėmė vadovavimą poskyriui, o kartu ir P. Norkui bei A. Luneckui, Profesorius negynė jų tematikos nė vienu žodžiu... [P. Norkus].

Čia negalima nepaminėti kito, iš pirmo žvilgsnio šokiruojančio fakto: maža to, kad K. Daukšas nevadovavo nė vienam ChChTI aspirantui, per visus dešimt savo direktoriavimo metų jis MA mokslo darbuose nepaskelbė nė vieno mokslinio straipsnio. Raskite kitą tokį mokslinio instituto ar didesnio jo padalinio vadovą! Dauguma jo rango tuometinių, o ypač dabartinių vadovų mokslinius straipsnius kepte kepa labai paprastai: pasirašo po visais savo pavaldinių darbais, nors jų įnašas į tuos darbus tėra tik kelios redakcinės pastabos. Logika nesudėtinga: institutas ar laboratorija – „mano“, tai ir visi iš jo sienų išeinantys darbai – taip pat mano... K. Daukšas niekada nepasirašinėjo po Instituto darbuotojų savarankiškai atliktais darbais, nors ir buvo oficialus jų vykdomų temų vadovas. Tik jo buvęs disertantas H. Laumenskas jau nebedirbantį Institute Profesorių prikalbino būti dviejų iš jo disertacijos duomenų parašytų straipsnių bendraautoriu.

Panašiai K. Daukšas elgėsi ir Universitete. Tiesa, čia jis paskelbė po du tris bendrus straipsnius su visais savo disertantais, tačiau kartu publikuodavosi tiktai tol, kol šie „apsiplunksnuodavo“, patys

pradėdavo vadovauti savo mokiniams ir skelbti jų darbus. Tada jau jokie įkalbinėjimai dėl visiems žinomo profesoriaus parašu patvirtinto straipsnio ar vadovavimo aspirantui didesnio solidumo nepadėdavo. 1964 m. kandidato disertaciją apsigynus paskutiniam jo iš dalies vadovautam aspirantui P. Bartkui, Profesorius viename savo katedros posėdyje pats iškėlė ir kartą visiems laikams išsprendė šį klausimą – paprašė netgi nesikreipti į jį dėl katedroje atliktų mokslinių darbų bendraautorystės ar bendro vadovavimo aspirantams [R. Kazlauskas].

Skrupulingą K. Daukšo požiūrį į bendraautorystės klausimus liudija jo gana netikėtas atsiliepimas, 1965 m. parašytas apie Lietuvos respublikinei premijai pristatytą KPI chemikų akad. J. Janickio, V. Zelionkaitės, E. Pacausko ir J. Valančiūno mokslinių darbų ciklą „Eksperimentiniai tyrimai sieros ir seleno junginių srityje". Profesorius teigiamai įvertino pačius darbus, be išlygų palaikė J. Janickio kandidatūrą, tačiau pareiškė nesuprantąs, kodėl šalia pristatomi dar trys jo mokiniai, kurie dirbo ir apgynė disertacijas J. Janickio vadovaujami. „Visos idėjos ir darbo organizavimas priklauso tik J. Janickiui, kurio veiklos dėka susikūrė ir sėkmingai dirba ši mokykla, sudaryta ne tik iš minėtų trijų chemikų, bet dar bent iš dešimties. Kiekviename dideliame darbe visada esti daug padėjėjų, tačiau visi jie lengvai pakeičiami kitais žmonėmis, jei tik idėjų nešėjas ir organizatorius lieka tas pats". Įdomu, kad prieš tris dienas K. Daukšas buvo parašęs kitą recenzijos variantą, kuriame nepriešTaravo bendraautorių premijavimui, apie juos išvis nekalbėjo[230].

Kad ir kaip ten būtų, dirbti eksperimentinio mokslinio darbo K. Daukšas aiškiai nenorėjo. Kuo gi tai paaiškinti?

Matyt, neteisingas kai kurių jo tuometinių kolegų teiginys, kad pokario metais K. Daukšas pats nedirbo mokslinio darbo todėl, kad jautėsi įžeistas dėl daktarato bei profesūros atėmimo ir tokiu būdu demonstravo savo požiūrį į tarybų valdžią. Jo ateistinės paskaitos pylė daug daugiau vandens ant tos valdžios malūno, ne vienas

[230] LCVA. F. R-454. Ap. 1. B. 49. L.56; Ten pat. B. 56. L. 1.

draugas jam apie tai tiesiai pasakydavo, o vis dėlto K. Daukšas tokių paskaitų skaitė labai daug. Priežasčių reikia ieškoti kitur.

Pagrindinė priežastis, atrodo, glūdėjo jo asmeniniuose polinkiuose: eksperimentiniai tyrinėjimai, kuriems reikia daug juodo darbo, kantrybės ir kruopštumo, pačiam K. Daukšui buvo ne prie širdies. Netgi puikiai suprasdamas, kad be habilitacinio darbo Lietuvoje neįmanoma sėkminga tolesnė universitetinė karjera, jis jau stažuodamasis Grace, švelniai tariant, nebuvo didelis stropuolis: į tai atkreipti dėmesį buvo priverstas ir tenykštis darbo vadovas prof. P. Juodakiui rašytame laiške [A. Daukšienė]. K. Daukšas labai skeptiškai vertino kalbas apie bet kokio, tegu ir menko įnašo į mokslą svarbą, o tą, kas mokslu rimtai užsiima, laikė keistuoliu. Akad. J. Matulis pasakojo, kad jau būdamas Chemijos ir cheminės technologijos instituto direktoriumi K. Daukšas apie mokslinį darbą su juo nenorėdavo nė kalbėti, o jei kartais būdavo priverstas, tai J. Matulio po to dvi savaites vengdavo... Matyt, todėl jis nebuvo siūlomas į Mokslų akademijos narius ar bent narius korespondentus. Instituto jaunimas tai komentuodavo stebėdamasis: apie pusę to meto akademikų iš esmės buvo panašaus į K. Daukšą mokslinio lygio, o ir mokslų kandidatas joje buvo ne vienas, ypač iš kitų specialybių [R. Višomirskis]. Be būtino reikalo direktorius stengėsi nespręsti kasdienėje Instituto veikloje atsirandančių problemų, nedalyvaudavo mokslinėmis temomis vykstančiose diskusijose [R. Višomirskis]. Iš esmės jis buvo labiau pedagogas negu mokslininkas. Daug svarbesnis ir mielesnis už asmeninį mokslinį darbą jam buvo vadovėlių rašymas, kurį pradėjo dar rengdamas habilitacinį darbą ir kuriam atidavė labai daug laiko ir jėgų pokario metais.

Buvo ir objektyvių priežasčių. Habilitacinį darbą K. Daukšas gynė, kaip jau minėta, 1939 m. gruodžio mėn. Tuo metu jis jau buvo labai užsiėmęs pedagoginiu darbu: vadovavo studentų kiekybinės ir kokybinės analizės laboratoriniams darbams, skaitė iš nepagydomai susirgusio prof. P. Juodakio perimtas paskaitas, kurioms ruoštis taip pat reikėjo nemaža laiko. Tolesnio mokslinio darbo neskatino ir ta aplinkybė, kad, 1940 m. sausio 1 d. oficialiai atkūrus

lietuviškąjį Vilniaus universitetą ir iš karto perkėlus į jį VDU Teisių ir Humanitarinių mokslų fakultetus, eilėje numatytas trečiuoju Matematikos-gamtos fakultetas jau pradėjo gyventi persikėlimo į Vilnių nuotaikomis. Atvažiavus į Vilnių, išliko ir visas Kaune dirbtas pedagoginis darbas, reikėjo spręsti daugybę papildomų organizacinių katedros problemų. Pokario metais tokių problemų ne tiktai nesumažėjo, bet, prisidėjus papildomoms pareigoms, netgi padaugėjo. Žodžiu, asmeniniam moksliniam darbui laiko likdavo be galo mažai, o norų tokį darbą dirbti, kaip jau minėjome, nebuvo pernelyg daug...

Pats Profesorius nurodė dar vieną priežastį, atitolinusią jį nuo mokslinio darbo, – amžių. Kaip jau minėjome, bendraautorystės su pavaldžiais eksperimentatoriais jis kiek įmanydamas kratėsi, o asmeninio laisvesnio laiko net ir labai norėdamas galėjo rasti tik netekęs ChChTI direktoriaus pareigų. Nekalbant apie tai, kad priverstinis išėjimas iš Instituto nepridėjo entuziazmo užsiimti moksliniais tyrinėjimais, K. Daukšui tuo metu jau buvo per penkiasdešimt. O štai ką jis rašė apie tokio amžiaus mokslininkus[231] [149]: „Mokslui būdingas nepaprastas revoliucingumas, pasireiškiantis senų įsitikinimų taisymu ir griovimu. Normali mokslinės veiklos eiga yra tokia: pirma, reiškinio pastebėjimas pojūčių pagalba (efektas), antra, jo priežasčių ir ryšio su kitais reiškiniais nustatymas mąstymo pagalba (prielaidos, hipotezės, teorijos) ir, trečia, stengimasis sugriauti sugalvotas hipotezes ar teorijas bandymų ir samprotavimų pagalba.Vadinasi, mokslo tikroji pažanga pasireiškia ne teorijų ar hipotezių sukūrimu, bet jų sugriovimu. Stengimasis paremti hipotezę ar teoriją plaukia iš autoriteto pripažinimo, o tai yra reakcija moksle. Istorija ir patirtis rodo, kad senstantys žmonės tampa teorijų, ypač savų, gynėjais ir tuo pačiu mokslo stabdžiais. Ir priešingai, jauni žmonės daugiau linkę griauti hipotezes ir teorijas, todėl jie ir vysto mokslą. Štai dėl ko visi didieji mokslo atradimai yra nesenų žmonių darbo rezultatai. [...] Po 50 metų amžiaus vargu ar beverta

[231] K. Daukšo straipsnio „Mokslininkas ir visuomenė" rankraštis // LCVA. F. R-454. Ap. 1. B. 3.

tikėtis atradimų moksle, o galima tik skleisti turimas mokslo žinias, jas populiarinti ir administruoti mokslo įstaigas. Mokslinių problemų sprendimą ir atradimus reikia palikti jauniems žmonėms. Tai patvirtina Mendelejevo, Einšteino, Boro, Planko, Berselijaus, Kiuri, Fermio ir visų kitų garsiųjų mokslininkų biografijos". Aiškiai taikydamas tuos žodžius ir sau, K. Daukšas rašė, kad „senstančių mokslininkų parašai turėtų būti dažniau matomi po mokslo žinias populiarinančiais straipsniais ir viešų paskaitų skelbimuose: čia jų darbui tinkamiausia vieta ir kartu atsilyginimas visuomenei už jaunystėje sudarytas sąlygas dirbti mokslo tiriamąjį darbą".

Vis dėlto K. Daukšas suvaidino reikšmingą vaidmenį Lietuvos chemijos mokslo istorijoje, nors priežastis ir buvo ne tiek jo asmeninis domėjimasis mokslinėmis problemomis, kiek tuo metu eitos atsakingos administracinės pareigos.

Chemijos ir cheminės technologijos instituto poskyrių ir laboratorijų mokslinės veiklos kryptys ir konkretūs nuveikti darbai pirmajame Instituto veiklos dešimtmetyje neatsiejami nuo jo direktoriaus K. Daukšo vardo, tad verta juos čia aptarti būtent tuo požiūriu.

Instituto veiklos pradžioje sąlygos moksliniam darbui buvo itin blogos. Kaip jau minėjome, Institutas beveik trejus metus egzistavo tik formaliai: visiškai neturėjo savo patalpų ir materialinės bazės, dirbo Vilniaus ir Kauno universitetų laboratorijose, naudojosi jų aparatūra ir reagentais, o K. Daukšo pakviesti poskyrių vadovai Institute dirbo antraeilininkais: Organinės chemijos ir organinės technologijos poskyriui vadovavo Vilniaus universiteto docentas J. Kudaba, Statybinių medžiagų laboratorijai – Kauno universiteto docentas V. Sližys. Tiesa, Neorganinės chemijos ir neorganinės technologijos poskyriui iki 1953 m. vadovavo pats K. Daukšas[232], o 1946–1948 m. ataskaitose jis rašomas oficialiu visų Institute vykdytų mokslinio tiriamojo darbo temų vadovu, išskyrus medienos pjuvenų ir maisto pramonės atliekų racionalaus naudojimo darbus, kuriems vadovavo akad. A. Purėnas.

[232] ChChTI 1947 m. darbo ataskaita // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 3. L. 1.

Pirmojoje, 1946 m. ataskaitoje nurodytos dvi Instituto mokslinio darbo kryptys: cheminis vietinių durpių ir mineralinių medžiagų, tinkančių rišamosioms medžiagoms gaminti, tyrimas. Dabar jau neįmanoma pasakyti, kas pasiūlė nagrinėti būtent tokias problemas, tačiau labiausiai tikėtina, kad tai buvo daugelio žmonių ilgų svarstymų rezultatas. Karo nualintam Lietuvos ūkiui visų pirma reikėjo pigaus kuro bei vietinių statybinių medžiagų, todėl tikėtasi, kad chemikai kartu su Geologijos-geografijos instituto mokslininkais galės pateikti vertingų rekomendacijų. Taip nuo pat pirmųjų savo veiklos metų Institutas įgavo ne akademinį, o ryškų taikomąjį pobūdį. Jo mokslininkai ilgus metus buvo savotiškais gaisrininkais: bet kurioje pramonės šakoje iškilus skubiai, kaip tada sakydavo, „karštai“, su chemija bent kiek susijusiai problemai, Institutas gaudavo Ministrų Tarybos ar kokios nors kitos autoritetingos įstaigos nurodymą ar primygtinį prašymą įtraukti tos problemos sprendimo paieškas į savo darbo planus ir skubiai ją spręsti. Pavyzdžiui, 1946 m. vasario mėn. Gamtos-matematikos ir taikomųjų mokslų skyriaus visuotiniame susirinkime svarstant ChChTI bei kitų skyriaus institutų 1946–1950 m. penkmečio darbo planus, buvo pabrėžta, kad reikia atsižvelgti ne tik į personalo galimybes bei turimą materialinę bazę, bet ir į Valstybinės plano komisijos pageidavimus bei nurodymus[233]. Taip ir buvo dirbama: aižėja plytos – priežastis aiškintis pavedama Institutui, fabrike skilinėja stiklo lakštai – problemą sprendžia Instituto statybinių medžiagų sektorius, gamykloje išvogė spiritą – vandeniu praskiestą receptūrą analizuoja Instituto organikai, užsėtame durpyne neužderėjo javai – Institutui keliamas uždavinys išsiaiškinti, kokių mikroelementų ten trūksta, blogos kokybės odos – vėl darbas Institutui...

Jau pirmaisiais savo darbo metais Institutas atliko tris dideles visiškai skirtingų krypčių ekspertizes: išnagrinėjo Klaipėdos superfosfato fabriko „Artojas“ paleidimo galimybes, durpių pirogeninio perdirbimo fabriko projekto tinkamumą ir patikrino naujos sudėties

[233] MA Gamtos-matematikos ir taikomųjų mokslų skyriaus 1946 m. vasario 22 d. visuotinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 2. L. 7.

pokosto gamybos perspektyvas[234]. Pats K. Daukšas asmeniškai dalyvavo pirmojoje iš tų ekspertizių. Kaip prisimena prof. J. Matulis[235], hitlerinė armija, pasitraukdama iš Klaipėdos, taip apiplėšė „Artojo" fabriką, kad išmontavo ne tiktai stambiuosius įrengimus, bet nepaliko nė vieno motoro, netgi nė vieno elektros lemputės lizdo. Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos paskirtoje komisijoje greta J. Matulio ir V. Sližio tris savaites dirbo ir K. Daukšas. Komisija turėjo apskaičiuoti visų fabriko mazgų ir daugiau kaip 380 motorų pajėgumus tik iš likusių absorbcijos bokštų, išdraskytų švininių kamerų ir dviejų pirito deginimo krosnių. Apskaičiavę fabriko materialinį balansą ir pajėgumus, komisijos nariai dar kelis mėnesius tikslino duomenis, konsultavo atstatymo projekto sudarytojus, o vėliau – ir pradėjusio veikti fabriko gamybininkus.

Įvairiausių valdžios nurodymų Institutas gaudavo ne tiktai pirmaisiais pokario metais. 1950 m. skubia tvarka teko imtis trijų taip pat daug laiko atėmusių neplaninių darbų: atlikti didžiulę seriją analizių poligrafijos tresto spaustuvių darbui pagerinti, kartu su kitais institutais parengti statybinių medžiagų pramonės įmonių išdėstymo schemą ir Lietuvos chemijos pramonės įmonių išplėtimo planą[236]. MA visuotinio susirinkimo 1953 m. sesijoje prezidiumo pateiktoje 1952 m. darbo ataskaitoje pažymėta, kad iš ChChTI tais metais baigtų šešių temų penkios atliktos Vyriausybės pavedimu ir ministerijų bei žinybų prašymu[237], o 1953 m. atlikti septyni tokie viršplaniniai darbai[195]. Štai tokiomis salygomis ir dirbk, direktoriau, nuoseklų mokslinį darbą, nagrinėk tave dominančią, bet su tiesioginiais krašto poreikiais nesusijusią problemą! Ne vieną tokią iš aukščiau „pamėtėtą" temą Institutas vykdė ir vėliau, iki pat

---

[234] ChChTI 1946 m. darbo ataskaita // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 1. L. 5.

[235] *Matulis J., Gylienė L.* Chemijos ir cheminės technologijos institutas. 1945–1990. Vilnius: Academia, 1991. P. 91.

[236] MA Gamtos-matematikos ir taikomųjų mokslų skyriaus 1946 m. vasario 22 d. visuotinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 28. L. 1.

[237] MA 1953 m. birželio 25–27 d. visuotinio susirinkimo medžiaga // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 236. L. 206.

K. Daukšo direktoriavimo pabaigos. Atsiskaitydamas už Instituto 1951–1955 m. veiklą, K. Daukšas pabrėžė, kad per tą laikotarpį atlikti keturiasdešimt šeši planiniai darbai, iš kurių dvylika – pagal Ministrų Tarybos nutarimus ir septyni – pagal ministerijų ir žinybų prašymus. Iš dvidešimt trijų iš anksto neplanuotų temų tokių direktyvinių darbų buvo net dvidešimt[238].

Tiesą sakant, kitaip ir negalėjo būti: kam gi Lietuvai reikalingas Chemijos institutas, nesprendžiantis kraštui aktualių chemijos problemų? Toks Instituto uždavinys buvo įteisintas ir sąjunginiu mastu: 1951 m. pabaigoje įvykusio TSRS MA prezidiumo ir LTSR MA prezidiumo bendro posėdžio nutarime įsakmiai pabrėžiama, kad pirmaeilis ChChTI uždavinys – kompleksinis naudingųjų iškasenų ir vietinių energetinių išteklių tyrimas siekiant tolesnės Lietuvos pramonės plėtros[239]. Antra vertus, tokia dirbtinai sukuriama temų įvairovė trukdė dar labai nedideliam Instituto kolektyvui formuoti savitą veidą, susikaupti teorinių problemų nagrinėjimui, dėl to jis greitai buvo pradėtas kritikuoti. Institutą vargino ir dar viena problema: jis būdavo įpareigojamas atlikti labai daug tik pavieniams fabrikams reikalingų tyrimų ir analizių, kurių tie fabrikai dėl itin blogo jų laboratorijų aprūpinimo patys nepajėgdavo pasidaryti. Pavyzdžiui, 1948 m. atliktos 375 tokios analizės ir arbitražiniai kontroliniai tyrimai[240], 1950 m. – 400[241], o 1951–1955 m. – net apie 2000[242]. 1950 m. K. Daukšas buvo iškėlęs mintį įkurti Vilniuje atskirą centrinę laboratoriją tokioms eilinėms analizėms atlikti. Tai turėjo būti įstaiga, analogiška prieš karą veikusiai jam gerai žinomai Valstybinei technikos-chemijos laboratorijai. Institutui buvo

[238] ChChTI 1955 m. darbo ataskaita // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 29. L. 10.

[239] TSRS MA prezidiumo ir Lietuvos MA prezidiumo 1951 m. gruodžio 28 d. jungtinio posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 188. L. 19.

[240] ChChTI 1948 m. darbo ataskaita // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 6. L. 1.

[241] MA Matematikos-gamtos ir taikomųjų mokslų skyriaus biuro 1951 m. sausio 10 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 28. L. 1.

[242] ChChTI pažyma apie 1951–1955 m. darbą // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 372. L. 18.

pasiūlyta parengti tokios laboratorijos projektą[243], tačiau idėja taip ir užgeso neįgyvendinta.

Per visus vienuolika K. Daukšo vadovavimo ChChTI metus Institute nagrinėjamų problemų oficialūs pavadinimai ne kartą keitėsi[244], neretai buvo derinami su kitų TSRS mokslų akademijos institutų darbo problematika, tačiau iš esmės beveik visas tas problemas, išskyrus kai kurias direktyvinio pobūdžio užduotis, gerai apibendrina septynios kryptys:

1) Lietuvos durpynų mokslinė techninė inventorizacija ir durpių naudojimo galimybių tyrimas; 2) vietinių žaliavų statybinėms rišamosioms medžiagoms tyrimas; 3) Lietuvos molių naudojimo galimybių nagrinėjimas; 4) vietinės pramonės atliekų naudojimo galimybių paieškos; 5) elektrocheminio pobūdžio tyrinėjimai; 6) organinės technologijos ir organinės sintezės darbai; 7) katalizinių procesų tyrinėjimai.

Reikia iš karto pasakyti, kad K. Daukšas niekada net nebandė kištis į keturių pastarųjų problemų sprendimą. Tų krypčių atsiradimas ir raida susiję su jų vadovų, sugebėjusių įrodyti tokių darbų praktinį reikalingumą, teorines perspektyvas ar tęstinumą, moksliniais interesais.

Racionalaus vietinės pramonės atliekų naudojimo klausimais nuo 1947 m. kurį laiką domėjosi akad. A. Purėnas. Jo vadovaujami J. Venskevičius, J. Banaitis, A. Stukaitė tyrinėjo žalio spirito valymą nuo esterių, aldehidų ir kitų priemaišų, pušų ir eglių pjuvenų naudojimo, kai kurių durpynų viršutinio sluoksnio durpių hidroli-

[243] MA Matematikos-gamtos ir taikomųjų mokslų skyriaus biuro 1951 m. sausio 10 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 28. L. 5.

[244] MA Gamtos-matematikos ir taikomųjų mokslų skyriaus 1946 m. vasario 22 d. visuotinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 2. L. 7; ChChTI 1949 m. rugsėjo 10 d. ir 1950 m. vasario 25 d. gamybinių susirinkimų protokolai // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 9. L. 8, 16; MA Geologijos-chemijos ir technikos mokslų skyriaus biuro 1955 m. rugsėjo 21 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 27. L. 34.

zės iki etanolio[245] ir spalių perdirbimo į celiuliozę[246] praktines galimybes, skerdyklų atmatų naudojimą klijų ir želatinos gamybai[247].

Darbai, susiję su elektrolitiniu metalų išskyrimu, Institute pradėti 1949 m.[248] Tai buvo visiškai nauja darbų kryptis ir Instituto darbų planuose, ir jų vadovo akad. J. Matulio mokslinėje biografijoje. Ne iš gero gyvenimo, o stokodamas aparatūros savo „jaunystės meilės" – fotochemijos darbams, jis pasuko į elektrochemiją taip sėkmingai, kad po kurio laiko, jau jo paties direktoriavimo metais, šios krypties darbai ėmė vyrauti ne tiktai ChChTI: 1965 m. Institutui buvo pavesta koordinuoti metalų ir lydinių elektrolitinio išskyrimo tiriamuosius darbus visoje Tarybų Sąjungoje[249]. Plačiau kalbėti apie tos krypties darbus čia nėra jokios galimybės.

Organinės technologijos darbai pradėti 1950 m., kai į Institutą atėjo K. Blažys, tyrinėjęs ir diegęs į gamybą padinių odų pagreitinto rauginimo augaliniais raugais technologinius procesus[250]. Šiai krypčiai taip pat priklauso 1954–1955 m. vykdyti darbai, kuriuose nagrinėta įvairių rūkymo ir sūdymo būdų įtaka žuvų kokybei[251].

Institute pradėjus dirbti G. Kugatovai, 1954 m. planuose ir ataskaitose pasirodė organinės sintezės darbų temos – vitamino A analo-

---

[245] ChChTI 1947 m. darbo ataskaita // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 3. L. 1.

[246] ChChTI 1949 m. vasario 19 d. gamybinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 9. L. 4.

[247] ChChTI 1948 m. darbo ataskaita // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 6. L. 1.

[248] ChChTI 1949 m. vasario 19 d. gamybinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 9. L. 1.

[249] *Matulis J., Gylienė L.* Chemijos ir cheminės technologijos institutas. 1945–1990. Vilnius: Academia, 1991. P. 86.

[250] MA Matematikos-gamtos ir taikomųjų mokslų skyriaus biuro 1951 m. sausio 10 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 28. L. 1.; ChChTI 1954 m. darbo planas // MAA. F.1. Ap. 5. B. 12. L. 6; ChChTI 1954 m. darbo planas // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 19. L. 5; MA 1956 m. gruodžio 14–15 d. visuotinio susirinkimo sesijos medžiaga // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 402. L. 63.

[251] ChChTI 1954 m. darbo planas // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 19. L. 5; ChChTI 1955 m. darbo ataskaita // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 29. L. 2.

gų ir kitų gamtinių ir biologiškai aktyvių medžiagų sintezė ir tyrimas[252].

Vandeniniuose tirpaluose vykstančių katalizinių procesų (hipochloritų skilimo) tyrimai pradėti 1954 m.[253], vėliau jie nebuvo labai išsiplėtę, tačiau kryptingai ir nuosekliai vykdomi suformavo savitą tų darbų pradininko Lietuvos mokslų akademijos nario korespondento A. Prokopčiko mokslinę mokyklą.

Šiek tiek kitoks K. Daukšo ryšys su kitomis trimis jo direktoriavimo metu Institute plėtotomis tiriamojo darbo kryptimis. Jos visos susijusios su Neorganinės chemijos ir neorganinės technologijos poskyriu, kuriam Profesorius vadovavo aštuonerius metus – iki A. Prokopčiko atėjimo į Institutą, todėl nori nenori joms turėjo skirti daugiau dėmesio. Tiesa, būdamas ištikimas savo vadovavimo stiliui, jis ir čia palikdavo bendradarbiams beveik visišką veikimo laisvę, tačiau vis dėlto dalyvaudavo gautų rezultatų aptarimuose, tolesnių tyrinėjimų krypties svarstymuose.

Iš visų Institute nagrinėtų problemų su K. Daukšu glaudžiausiai susiję kartu su Geologijos-geografijos institutu 1946 m. pradėti Lietuvos durpių tyrinėjimai, kurių visoms temoms jis vadovavo iki pat tų darbų pabaigos. Šia kryptimi dirbo J. Kudaba (iki išėjimo iš Instituto 1949 m. jis buvo faktinis tų darbų vadovas), B. Bereckas, A. Sruoginytė, A. Stukaitė, vėliau kurį laiką – V. Parfionovas ir H. Laumenskas. Jau 1946 m. MA Gamtos-matematikos ir taikomųjų mokslų skyriaus visuotiniame susirinkime darydamas ataskaitinį pranešimą apie Instituto veiklą, K. Daukšas pažymėjo, kad atliktos 97 preliminarios Lietuvos durpynų analizės, planuojama nustatyti visų tų ir daugelio kitų durpynų durpių drėgnį, kaloringumą, pelenų procentą, ekstrakcijos produktus, tinkamumą dujoms gaminti piro-

[252] MA prezidiumo 1954 m. gegužės 12 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 293. L. 147; ChChTI 1955 m. darbo ataskaita // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 29. L. 2; ChChTI 1955 m. darbo planas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 359. L. 15.

[253] ChChTI 1953 m. sausio 23 d. gamybinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 43. L. 9; F. 1. Ap. 2. B. 372. L. 18.

lizės būdu ir to proceso metu susidarančio kokso kiekį[254]. Lietuvos durpynų tyrimas ir durpių perdirbimo racionalizacija buvo įtraukti į Instituto 1946–1950 m. penkmečio planą[255]. 1947 m. kovo mėn. jau visos Akademijos visuotiniame susirinkime K. Daukšas darė pranešimą „Durpių panaudojimo perspektyvos" (žr. p. 509), pateikdamas daug statistinių duomenų apie durpių išteklius, išgavimo dinamiką, įvairių durpių tipų sudėtį ir savybes, koksavimo produktų kiekį, savybes ir naudojimo galimybes. Be kita ko, pranešime pažymėta, kad Lietuvoje yra apie 350 000 ha durpynų, iš kurių apie 120 000 ha turi techninės reikšmės, bet iš jų apie 40 000 ha dar visiškai netirti. K. Daukšo nuomone, didžiųjų durpynų durpės turi būti koksuojamos, o gautas koksas naudojamas kurui vietoje atvežtinės akmens anglies. Durpių naudojimo perspektyvas K. Daukšas pailiustravo tokiu pavyzdžiu: jeigu Vilniaus elektrinė per metus gamintų 15 mln. kWh elektros energijos, vien tik didžiausio netoli Vilniaus esančio Baltosios Vokės Katėčių durpyno durpių užtektų tai elektrinei kūrenti tris šimtus metų. Pranešime užsimenama ir apie galimybes naudoti kitus durpių koksavimo produktus[256].

Durpių tyrimai tuo metu atrodė ypač aktualūs. Jau minėtame Vilniaus rajono Baltosios Vokės durpyne buvo numatoma statyti dujų fabriką[257], kuris turėjo gaminti ir didelius kiekius durpių kokso. Pradėta ieškoti ekonomiškai racionalių būdų viršutinių sluoksnių durpėms perdirbti į celiuliozę ir tokiu būdu taupyti karo nuniokotų miškų medieną arba hidrolizuoti jas iki cukrinių medžiagų ir

---

[254] MA Gamtos-matematikos ir taikomųjų mokslų skyriaus 1946 m. balandžio 20 d. visuotinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 2. L. 22; ChChTI 1946 m. darbo ataskaita // MAA. F. 8. Ap. 1. B.1. L.3.

[255] ChChTI darbuotojų 1946 m. lapkričio 25 d. susirinkimo protokolas // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 6. L. 4.

[256] MA 1947 m. kovo 27–29 d. visuotinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 39. L. 138.

[257] MA Gamtos-matematikos ir taikomųjų mokslų skyriaus 1946 m. vasario 22 d. visuotinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 2. L. 7.

gaminti etanolį[258]. Be jau minėtų rodiklių, pradėta nustatinėti durpėse esančio azoto ir fosforo kiekį, Instituto dirbtuvėse pasidaryta nedidelė metalinė retorta durpių sausos distiliacijos produktams gaminti[259]. Iškeltas uždavinys atlikti visų Lietuvos durpynų mokslinę inventorizaciją. Nuo 1947 m. kasmetiniuose Instituto mokslinio darbo planuose ir ataskaitose dažniausiai aptariamos bent kelios durpėms tyrinėti ir jų perdirbimo galimybėms nagrinėti skirtos temos[260]. 1947 m. MA visuotinio susirinkimo sesijoje pažymėta, kad sudarytas ir išleistas 30 spaudos lankų 840 Lietuvos durpynų apžvalginis katalogas ir parengtas durpynų žemėlapis. Tame leidinyje visi aprašyti durpynai suklasifikuoti, aptartos jų eksploatavimo sąlygos ir perspektyvos, duota cheminė pagrindinių komponentų sudėtis ir šiluminė vertė, nors kai kurie duomenys ir buvo tik orientaciniai. 1948 m. kartu su Geologijos-geografijos institutu suorganizuota mokslinė konferencija Lietuvos durpynų fondo tyrimo ir durpių gamybos racionalizavimo problemoms aptarti[261]. Ta proga K. Daukšas „Tiesoje" paskelbė straipsnį, propaguojantį durpes kaip svarbią žaliavos bazę Lietuvos chemijos pramonei plėtoti [72]. 1949 m. kartu su Geologijos-geografijos institutu parengtas ir išleistas „Lietuvos TSR durpynų kadastras", kuriame aprašyti visi ne mažesni kaip 20 hektarų Lietuvos durpynai ir pateiktos pagrindinės jų charak-

---

[258] ChChTI 1947 m. darbo ataskaita // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 3. L. 1; ChChTI 1948 m. darbo planas // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 18. L. 36.

[259] MA 1950 m. lapkričio 9–11 d. visuotinio susirinkimo medžiaga // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 112. L. 78.

[260] ChChTI darbuotojų individualūs 1947 m. darbo planai // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 11. L. 4; ChChTI darbuotojų 1946 m. lapkričio 26 d. susirinkimo protokolas // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 6. L. 6; ChChTI 1947 m. darbo ataskaita // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 3. L. 1.; ChChTI 1948 m. darbo ataskaita // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 6 L. 3; ChChTI 1949 m. rugsėjo 10 d. gamybinio susirinkimo protokolas // F. 8. Ap. 1. B. 9. L. 7; MA 1950 m. lapkričio 9–11 d. visuotinio susirinkimo medžiaga // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 112. L. 78; ChChTI 1949 m. rugsėjo 10 d. ir 1951 m. birželio 2 d. gamybinių susirinkimų protokolai // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 9. L. 8, 37.

[261] ChChTI 1948 m. darbo ataskaita // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 6. L. 1.

teristikos: durpių masė, medžiagos sudurpėjimo laipsnis, organinių medžiagų bei pelenų kiekis ir kt. Toliau tyrinėti durpes reikalavo ir 1950 bei 1951 m. priimti specialūs LTSR Ministrų Tarybos nutarimai dėl vietinių mineralinių žaliavų ir durpynų panaudojimo[195], o Institute gauti rezultatai perduoti Vyriausiajai kuro valdybai, kad pateiktas rekomendacijas galėtų realizuoti gamyboje[262]. Durpių tyrinėjimo problemomis aktyviai ėmė domėtis ir pats K. Daukšas. 1948 m. jis dalyvavo Baltarusijos TSR MA konferencijoje durpių klausimais[263], kitais metais buvo išvykęs į Maskvoje vykusią konferenciją dujų analizės klausimais, kur buvo skaitomi ir pranešimai apie durpių koksavimo dujų analizę[264], MA Matematikos-gamtos ir taikomųjų mokslų skyriaus 1950 m. visuotinam susirinkimui pateikė pranešimą „Durpės kaip energijos šaltinis LTSR liaudies ūkyje“[265].

Instituto 1951–1955 m. penkmečio darbų plane vėl numatyti K. Daukšo vadovaujami durpių sausosios distiliacijos tyrinėjimai[266]. Tačiau pirminis cheminio durpių perdirbimo tyrimų entuziazmas pamažu pradėjo blėsti. Geriau susipažinus su kaimyninės Baltarusijos Chemijos ir Durpių institutų darbais, pasirodė, kad tos respublikos ir mūsų durpynai iš esmės nesiskiria, tik baltarusių durpių ištekliai bent dešimt kartų didesni, o tokius pačius darbus atliekantys kaimynai jau turi gerai ištobulintą darbo metodiką, visą reikalingą aparatūrą ir daug žmonių, tuos institutus ne tik pralenkti, bet ir pavyti sunku[267]. 1950 m. Vyriausybės pavedimu sudaryta K. Dauk-

[262] MA Matematikos-gamtos ir taikomųjų mokslų skyriaus biuro 1951 m. sausio 10 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 28. L. 1.

[263] ChChTI 1948 m. darbo ataskaita // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 6. L. 4.

[264] MA 1950 m. lapkričio 9–11 d. visuotinio susirinkimo medžiaga // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 112. L.78.

[265] MA Matematikos-gamtos ir taikomųjų mokslų skyriaus biuro 1950 m. balandžio 19 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 24. L. 13, 17.

[266] MA Geologijos-chemijos ir technikos mokslų skyriaus 1956 m. gruodžio 13 d. visuotinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 32. L. 49.

[267] MA 1950 m. lapkričio 9–11 d. visuotinio susirinkimo medžiaga // MAA. F. 1.Ap. 2. B. 112. L. 78; F. 1. Ap. 2. B.154. L. 106.

šo vadovaujama Instituto darbuotojų komisija priėjo išvadą, kad Vilnių ir Kauną galima dujofikuoti naudojant anglis, bet ne durpes[268]. Tad jau pačioje to penkmečio pradžioje atsisakyta kai kurių planuotų durpių cheminio perdirbimo temų[269], tuo labiau kad ir vyriausybiniu lygiu nuspręsta, jog cheminiam perdirbimui Lietuvoje durpių palyginti mažai, jos bus naudojamos tik kurui[270], o dujų fabriko Baltosios Vokės durpyne idėjos atsisakyta. MA prezidiumas 1952 m. įpareigojo Institutą tęsti tik mokslinės durpynų inventorinimo darbus ir koordinuoti juos su TSRS MA Chemijos mokslų skyriaus biuru[271]. Tų ir vėlesnių metų Instituto ataskaitose apie durpių cheminio perdirbimo tyrimus jau neberašoma[272], nors K. Daukšui vadovaujant dar tikrinta, ar durpių pelenai galėtų būti naudojami kaip rišamųjų medžiagų hidrauliniai priedai[273]. Durpynų tyrinėjimai visiškai prarado perspektyvas, kai juos ėmė koordinuoti Baltarusijos TSR durpių institutas[274], nesuinteresuotas rimta savo darbų konkurencija. Galutinį tašką padėjo jau minėta 1953 m. rudenį TSRS MA prezidiumo sudaryta akad. I. Artobolevskio vadovaujama komisija Lietuvos TSR MA mokslinei veiklai patikrinti ir Akademijai padėti. Komisijos, dirbusios net dešimt dienų, chemikų grupė rekomendavo Institutui siaurinti augalinės ir gyvulinės žaliavos perdirbimo tyrimus[275]. 1954 metai buvo paskutiniai, kai

---

[268] ChChTI 1950 m. darbo ataskaita // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 15. L. 30.

[269] ChChTI 1951 m. kovo 31 d. gamybinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 9. L. 32.

[270] MA Matematikos-gamtos ir taikomųjų mokslų skyriaus biuro 1951 m. sausio 10 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 28. L. 1.

[271] MA prezidiumo 1952 m. vasario 20 d. ir 1952 m. kovo 20 d. posėdžių protokolai // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 207. L. 40, 49.

[272] ChChTI 1952 m. darbo ataskaita // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 7; ChChTI 1954 m. darbo planas // MAA F. 1. Ap. 5. B. 19. L. 4.

[273] ChChTI 1953 m. gruodžio 31 d. gamybinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 43. L. 21.

[274] TSRS MA prezidiumo komisijos 1953 m. lapkričio 23 d.–gruodžio 4 d. darbo medžiaga // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 284. L. 71.

[275] MA prezidiumo 1953 m. lapkričio 28 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 247. L. 297.

Institutas dar moksliškai inventorino smulkius Vilniaus srities durpynus[276], o po to visos su Lietuvos durpėmis susijusios problemos perduotos nagrinėti Kauno politechnikos institute įkurtai probleminei laboratorijai[277]. Durpių tyrimų išbraukimas iš ChChTI darbų problematikos nutraukė pagrindinį konkretų ryšį, siejusį K. Daukšą su Instituto eksperimentiniu darbu: tuo metu jis tiesiogiai vadovavo jau tik šios krypties temoms, nors mokslinių straipsnių apie durpių tyrimus taip ir nepaskelbė. Tiesą sakant, neatrodo, kad dėl tokio Instituto darbų krypties pakoregavimo K. Daukšas būtų labai sielojęsis. Būdamas realistas, iš Institute susikaupusios medžiagos apie Lietuvos durpynų dydį, durpių cheminio perdirbimo fabrikų statybos sąnaudas ir galimą pelną jis suprato, kad Lietuvos sąlygomis moksliniai darbai, susiję su durpių perdirbimu, nėra perspektyvūs, o durpes sėkmingai kūrenti galima ir tų darbų netęsiant. Apie tokį požiūrio į Lietuvos durpes pasikeitimą po ketverių metų tiesiogiai paliudijo labai konkretus ir dalykiškas K. Daukšo pasisakymas viename Vilniaus universiteto Chemijos fakulteto tarybos posėdyje. Posėdis vyko po garsiojo TSKP CK 1958 m. gegužės plenumo, kuriame atkreiptas dėmesys į TSRS liaudies ūkio intensyvaus chemizavimo būtinybę, ir Lietuvoje pradėta svarstyti, kokias vietines žaliavas reikėtų panaudoti kuriant stambią Lietuvos chemijos pramonę. K. Daukšo nuomone, Lietuvos pramonės negalima plėtoti durpių ir celiuliozės pagrindu, nes jų ištekliai riboti, negalima remtis anhidritu, nes jis labai giliai, o acetilenui gaminti reikėtų labai daug energijos, kurios ištekliai Lietuvoje kol kas taip pat riboti. Respublikos pramonę reikia plėtoti kalkakmenio ir smėlio pagrindu[278]. Prie šios problemos K. Daukšas grįžo viename iš savo 1965 m. mokslo populiarinimo straipsnių [141]: „Durpynus ištyrus teko durpes palikti kuru nedidelėms įmonėms bei namų reikalams ir atsisa-

[276] ChChTI 1954 m. darbo planas // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 19. L. 14.

[277] Chemijos institutui – 50 / Parengė R. Jankauskienė, D. Kimtienė. Vilnius: Danielius, 1995. P. 25.

[278] VU ChF Mokslo tarybos 1958 m. birželio 14 d. posėdžio protokolas // VUA. F. R-856. Ap. 13. B. 41. L. 18.

kyti nuo jų, kaip žaliavos chemijai. Negalima sakyti, kad chemikai šioje srityje susilaukė nesėkmės. Jie durpių klausimą išsprendė teisingai ir parodė, ko vertos durpės praktiškai, nors teoriškai iš durpių galima gaminti daugybę medžiagų. Panašaus sprendimo susilaukė ir gipso problema".

Antroji problema, numatyta nagrinėti ChChTI 1946–1950 m. penkmečio plane, buvo statybinių rišamųjų medžiagų žaliavų tyrimas, ypatingą dėmesį kreipiant į portlandcemenčio ir magnezitinių rišamųjų medžiagų gamybos iš dolomitų ir dolomitizuotų klinčių klausimus[279]. Žaliavų paieškos darbų lauko sąlygomis ėmėsi Geologijos-geografijos instituto mokslininkai, o chemikai atlikdavo surinktų ėminių laboratorinius tyrimus. Galvojant apie pramoninį žaliavų panaudojimą, reikėjo atlikti ir technologinius bandymus – gamybinėmis ar bent artimomis gamybai sąlygomis keisti jau žinomas technologijas, pritaikyti jas vietinių žaliavų savybėms, sudarinėti optimalias įkrovų receptūras įvairių rūšių kalkėms, cementui, keramikai gaminti. Mineralinių žaliavų laboratoriniams tyrimams ir cheminės analizės darbams vadovavo K. Daukšas, o statybinių medžiagų technologiniams tyrimams – V. Sližys. Nominaliu visų šios krypties temų vadovu 1946–1948 m. dėl planų ir ataskaitų „solidumo" buvo rašomas K. Daukšas (tik retkarčiais kartu su V. Sližiu), nes faktiniam technologinių tyrimų vadovui V. Sližiui oficialiai vadovauti darbo temai, bent jau vienam, nederėjo tol, kol jis 1948 m. apgynė technikos mokslų kandidato disertaciją. Tiesa, Neorganinės chemijos ir neorganinės technologijos poskyrio (sektoriaus) vadovu K. Daukšas, kaip jau minėta, liko iki pat 1953 m., tačiau po disertacijos gynimo ne tik V. Sližio pareigos (Statybinių medžiagų laboratorijos, 1952 m. perorganizuotos į Silikatų chemijos poskyrį[280], vadovas), bet ir mokslinis laipsnis jau leido vienam vadovauti jo

[279] ChChTI darbuotojų 1946 m. lapkričio 25 d. susirinkimo protokolas // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 6. L. 4.

[280] MA Geologijos-chemijos ir technikos mokslų skyriaus 1953 m. birželio 26 d. visuotinio susirinkimo medžiaga // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 10. L. 49; MA Geologijos-chemijos ir technikos mokslų skyriaus komisijos 1953 m. rugsėjo 17 d. posėdžio protokolas // F. 1. Ap. 5. B. 10. L. 44.

specialybės darbų temoms, o K. Daukšas vadovu, net ir kartu su juo, buvo rašomas vis rečiau. Statybinėms rišamosioms medžiagoms reikalingas žaliavas K. Daukšo ir V. Sližio vadovaujami tyrinėjo J. Mituzas, Geologijos-geografijos instituto darbuotojas V. Jasiukevičius, po 1950 m. – V. Parfionovas, J. Kapačiauskas, E. Ganusevičiūtė.

Svarbiausia statybų medžiaga, be abejonės, yra cementas. Tiriant jo gamybai reikalingas žaliavas, Institute daugiausia dėmesio buvo kreipiama į tris jų telkinius, iššvalgytus iki Antrojo pasaulinio karo.

Dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą prof. P. Jodelė, savo iniciatyva ir lėšomis atlikęs geologinius tyrimus, Merkio slėnyje, Valkininkų apylinkėse, surado portlandcemenčio fabrikui reikalingų žaliavų klodus. Pirmąjį Lietuvoje cemento fabriką su šachtine krosnimi pastatė paties P. Jodelės suorganizuota „Pasitikėjimo" bendrovė, kurios akcininkas, beje, buvo ir dr. J. Basanavičius (taigi ir didysis mūsų tautinio atgimimo žadintojas yra prisidėjęs prie Lietuvos statybinių medžiagų pramonės, o bendriau imant, prie mūsų chemijos pramonės raidos...). Deja, per Pirmąjį pasaulinį karą tas fabrikas buvo sugriautas, vėliau liko už demarkacijos linijos, lenkų okupuotoje teritorijoje, nebuvo atstatytas, vietinės žaliavos tyrinėjimai sustojo ir buvo atnaujinti tik 1940 ir 1947 m. Surastų keleto stambių kreidos lizdų bendras plotas siekė apie 90 hektarų, o eksploatacijai tinkami ištekliai tuo metu vertinti 7 mln. m^3.

Nepriklausomoje tarpukario Lietuvoje pradedant kurti cemento pramonę, buvo nuosekliausiai ištirtas Skirsnemunės–Jurbarko kreidos mergelio masyvas (plotas apie 48 ha, žaliavos ištekliai apie 5 mln. m^3). Tiesa, Skirsnemunės kreidos mergelyje per didelis SiO_2 kiekis, atitinkamai per maži Al_2O_3 ir Fe_2O_3 kiekiai ir per aukšta iš tokio mergelio gaminamo cemento sukepimo temperatūra. Ta problema buvo išspręsta nustačius, kad sukepimo temperatūrą galima sumažinti iki reikiamos ribos ir gauti aukštos kokybės portlandcementį, pridėjus į žaliavų mišinį akmens anglies pelenų ir balų geležies rūdos. Remiantis gautais tyrimų duomenimis, Skirsnemunėje prieš pat tarybinę okupaciją pradėta portlandcemenčio fabriko staty-

ba. Deja, tas fabrikas taip ir nepradėjo veikti, o jau atgabenti įrengimai okupacijų ir karo metais buvo sunaikinti.

Trečias didelis portlandcemenčio gamybai tinkamų žaliavų masyvas – Akmenės rajono Karpėnų kaimo apylinkėse slūgsantys apie 44 ha ploto klinčių telkiniai (iššvalgyti telkiniai tuo metu sudarė apie 9,5 mln. m^3 grynų klinčių) – taip pat pradėtas tyrinėti Nepriklausomos Lietuvos metais. Eksploatacijai reikalingi geologiniai tyrimai čia atlikti 1940 m.

Buvo žinomas ir dar vienas kalkinių žaliavų masyvas – Jiesios kreidos mergelio klodai netoli Kauno. Ta žaliava geriau tinka portlandcemenčiui gaminti negu Skirsnemunės kreidos mergelis, tačiau jos kiekiai cemento fabrikui per maži (7 ha plote iššvalgyta apie 0,6 mln. m^3 mergelio), todėl, 1936 m. atlikus geologines paieškas, platesni technologiniai tyrimai nebuvo daromi. Žinoma, tos žaliavos perspektyvios gaminti kitas, silpnesnes rišamąsias medžiagas, pavyzdžiui, orines ar hidraulines kalkes, o primaišius molio – ir romancementį[281].

1946–1950 m. penkmečio planuose Lietuvoje buvo numatyta statyti cemento fabriką. Apsistota ties Karpėnų telkiniais, todėl ir Institutas čia atliko nemažai tyrimų. Darbams labai padėjo inžinieriaus J. Mituzo išrastas pagreitintas kalcio ir magnio nustatymo karbonatinėse ir iš dalies silikatinėse padermėse metodas[282]. Karpėnų apylinkių cechšteino (Žemės geologinės istorijos paleozojaus eros paskutinio periodo, prasidėjusio maždaug prieš 285 milijonus metų) klinčių cheminiai ir technologiniai tyrinėjimai intensyviausiai buvo atliekami 1946–1947 m.[283] (1947 m. jau pradėti Naujosios Akmenės cemento gamyklos projektavimo darbai). Jie tęsti ir 1948–1950 m., kai buvo domėtasi hidraulinių cementų gamybos iš do-

[281] MA Matematikos-gamtos ir taikomųjų mokslų skyriaus 1947 m. kovo 28 d. visuotinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 39. L. 85.

[282] ChChTI 1947 m. darbo ataskaita // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 3. L. 1.

[283] ChChTI 1946 m. darbo ataskaita // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 1. L. 5; ChChTI 1948 m. darbo ataskaita // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 6. L. 1.

lomitizuotų klinčių galimybėmis[284]. Karpėnų klinčių tyrimų duomenys perduoti jau pastatytai cemento gamyklai 1952 m.[285] Tyrinėjamas Šiaurės Lietuvos dolomitizuotas klintis bandyta pritaikyti portlandcemenčio gamybai ir taip išplėsti Karpėnų žaliavos bazę. Tačiau pasirodė, kad iš tokios žaliavos gautas cementas nepakankamai stiprus, o dolomitizuotose klintyse esantys dideli magnio junginių kiekiai degimo metu sudaro magnio oksidą, kuris yra pasyvus, pradeda gesintis kartais tik po kelių metų, tada plečiasi, ardo betoną ir gali sugriauti su tokiu cementu pastatytus pastatus[286].

1946–1947 m. K. Daukšui vadovaujant buvo surinkti ir sutvarkyti Merkio slėnio (Valkininkų–Varėnos rajono) kreidos ir kreidos mergelių geologinių tyrimų pavyzdžiai[287] ir pradėti jų cheminiai bei technologiniai tyrimai[288], kurie truko iki pat K. Daukšo išėjimo iš Instituto[289]. 1950 m. kartu su Geologijos-geografijos bei Ekonomikos institutais parengtas stambus kelerių metų tyrimus apibendrinantis darbas „Apie perspektyvinį statybinių medžiagų pramonės išvystymą ir išdėstymą vietinių mineralinių žaliavų pagrindu“, kuris daug prisidėjo prie statybinių medžiagų pramonės raidos Lietuvoje. 1951 m. didesni statybinių medžiagų tyrimo darbai buvo perduoti Kauno politechnikos institute įkurtai Tarpžinybinei statybinių

[284] ChChTI 1948 m. darbo ataskaita // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 6. L. 1; MA Matematikos-gamtos ir taikomųjų mokslų skyriaus biuro 1951 m. sausio 10 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 28. L. 1.

[285] ChChTI 1952 m. darbo ataskaita // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 7. L. 10.

[286] MA Matematikos-gamtos ir taikomųjų mokslų skyriaus 1947 m. kovo 28 d. visuotinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 39. L. 85.

[287] ChChTI 1946 m. darbo ataskaita // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 1. L. 5; ChChTI 1947 m. darbo ataskaita // F. 8. Ap. 1. B. 3. L. 1.

[288] MA Matematikos-gamtos ir taikomųjų mokslų skyriaus biuro 1947 m. kovo 10 d. posėdžio protokolas // MAA. F.1. Ap. 3. B. 8. L. 5.

[289] ChChTI 1948 m. darbo ataskaita // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 6. L.1; ChChTI 1951 m. birželio 2 d. gamybinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 9. L. 37; ChChTI 1952 m. darbo ataskaita //MAA. F. 1. Ap. 5. B. 7. L. 10; ChChTI 1954 m. darbo planas // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 19. L. 5; F. 1. Ap. 5. B. 25. L. 5.

medžiagų laboratorijai, o K. Daukšo vadovaujami ChChTI chemikai daugiau dėmesio skyrė vietinių žaliavų tyrimui ir racionaliausių perdirbimo metodų paieškoms. 1951–1955 m. kartu su Geologijos-geografijos institutu papildomai ištirta dar 60 karbonatinių telkinių (be jau minėtųjų, Jiesios, Skirsnemunės, Kupiškio, Žagarės, Pakruojo, Petrašiūnų, Mūšos, Klovainių ir kt.), pasiūlyti juose randamų žaliavų naudojimo būdai, Statybinių medžiagų ministerijai įteiktos rekomendacijos statyti naujas rišamųjų medžiagų įmones, o remiantis tomis rekomendacijomis pastatyta silikatinių plytų gamykla ir keletas kalkių degimo įmonių[290]. Šie tyrimai buvo iš dalies koordinuojami su Latvijos ir Estijos MA Chemijos institutais[291], juos atlikti įpareigojo LTSR Ministrų Tarybos ir Valstybinės plano komisijos *nutarimai*[292].

Trečioji Instituto darbų kryptis, su kuria buvo susijęs jos vadovu kartu su V. Sližiu kartais įrašomas K. Daukšas, – Lietuvos molių tyrimas. Šia tematika įvairiu metu dirbo V. Jasiukevičius, J. Mituzas, B. Bereckas, A. Stukaitė, J. Kriaučiūnas, V. Parfionovas. Ir statybinių rišamųjų medžiagų žaliavų, ir molių tyrimus lėmė ir skatino vyriausybiniai sprendimai. Jau 1946 m. Valstybinė plano komisija paprašė Institutą atlikti planuojamų naudoti keraminių molių chemines analizes ir technologinius bandymus[29]. MA 1946–1950 m. penkmečio plane numatyta, kad ChChTI netgi tyrinės plytų formavimo metodus ir rengs racionalius plytinių projektus[294], nors nuo

---

[290] ChChTI pažyma apie 1951–1955 m. darbą // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 372. L. 18.

[291] TSRS MA prezidiumo komisijos 1953 m. lapkričio 23 d.–gruodžio 4 d. darbo medžiaga // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 284. L. 71.

[292] MA Matematikos-gamtos ir taikomųjų mokslų skyriaus biuro 1951 m. sausio 10 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 28. L. 1; ChChTI 1950 m. gegužės 20 d. ir 1951 m. kovo 31 d. gamybinių susirinkimų protokolai // F. 8. Ap. 1. B. 9. L. 17, 32.

[293] MA *Gamtos-matematikos ir taikomųjų mokslų skyriaus 1946 m. vasario* 20 d. visuotinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 2. L. 4.

[294] ChChTI darbuotojų 1946 m. lapkričio 26 d. susirinkimo protokolas // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 6. L. 14.

chemijos tos problemos labai labai tolimos. Tuo laikotarpiu buvo atliekami klinkerio ir keramikos dirbinių gamybai planuotų naudoti molių cheminiai ir technologiniai tyrimai[295], nagrinėtos karbonatiniais priedais užterštų molių naudojimo statybinei keramikai problemos[296], tirta molių sukepimo ir lydymosi temperatūrų intervalo priklausomybė nuo tų molių sudėties[297]. 1950–1951 m. Ministrų Taryba priėmė papildomus nutarimus dėl vietinių mineralinių žaliavų naudojimo[195], kuriuose Lietuvos molynų tyrimus pavedė atlikti Geologijos-geografijos bei Chemijos ir cheminės technologijos institutams. Vien 1951–1955 m. kartu su geologais atlikta net 213 Lietuvos molynų sistemingų geologinių ir cheminių tyrimų[298], išnagrinėtos daugelio juose slūgsančių molių praktinio panaudojimo galimybės[299], Lietuvos statybinių medžiagų ministerijai įteiktos rekomendacijos, kur statyti naujas keramikos ir rišamųjų medžiagų įmones. Pasinaudojus tomis rekomendacijomis, pastatytos 25 plytinės, per metus pagaminančios apie 60 mln. plytų, ir kitų statybinių medžiagų pramonės įmonės. Remiantis Ministrų Tarybos 1955 m.

---

[295] ChChTI 1948 m. darbo planas // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 18. L. 36; ChChTI 1948 m. darbo ataskaita // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 6. L. 2.

[296] ChChTI 1950 m. rugsėjo 18 d. gamybinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 9. L. 23.

[297] MA Matematikos-gamtos ir taikomųjų mokslų skyriaus biuro 1951 m. sausio 10 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 28. L. 1.

[298] MA Geologijos-chemijos ir technikos mokslų skyriaus 1956 m. gruodžio 13 d. visuotinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 32. L. 52.

[299] ChChTI 1951 m. sausio 2 d. gamybinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 9. L. 37; ChChTI 1952 m. darbo ataskaita // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 7. L. 10; ChChTI 1953 m. gruodžio 31 d. gamybinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 43. L. 21; ChChTI 1953 m. darbo planas // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 12. L. 7; MA 1954 m. gruodžio 6–8 d. visuotinio susirinkimo medžiaga // MAA. F.1. Ap. 2. B. 290. L. 131; ChChTI pažyma apie 1951–1955 m. darbą // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 372. L. 18; ChChTI 1954 m. darbo planas // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 19. L. 5; ChChTI 1955 m. darbo ataskaita // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 29. L. 2; MA 1956 m. gruodžio 14–15 d. visuotinio susirinkimo sesijos medžiaga // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 402. L. 63.

potvarkiu, ištirtos galimybės ir pasiūlyti būdai, kaip pagerinti keturių didelių Lietuvos plytinių gaminių kokybę [300].

Šiek tiek nuošalyje nuo kitų iki šiol čia aptartų K. Daukšo vadovautų darbų buvo gruntinių vandenų tyrinėjimai. Tie darbai Instituto darbo planuose atsirado ne K. Daukšo iniciatyva, o kurį laiką iš dalies netgi priešinantis. Dar 1950 m. pabaigoje Kuršių marias tiriantys Biologijos instituto atstovai pageidavo, kad į ChChTI būtų priimtas hidrochemikas, reikalingas vienai iš tyrimo krypčių vykdyti. K. Daukšas kategoriškai prieštaravo: „hidrochemija yra biologijos šaka, todėl chemijai ji nenaudinga ir nieko gero nežada“[301]. Su tokia nuomone, kad hidrochemija nepriklauso chemijai, nesutiko MA prezidentas J. Matulis, tačiau hidrocheminiai tyrimai Institute tuo metu taip ir nebuvo pradėti. 1951 m. LTSR Ministrų Taryba priėmė nutarimą dėl rytinės Lietuvos dalies gamybinių jėgų vystymo, netrukus prasidėjo būsimos Kauno hidroelektrinės projektavimo darbai, ir hidrocheminis tų abiejų rajonų gruntinių vandenų tyrimas tapo būtinas. K. Daukšui teko įtraukti tos problemos temas į Instituto darbų planus[302]. Devynių Rytų Lietuvos rajonų (į rytus nuo linijos Zarasai–Utena–Molėtai–Širvintos–Trakai–Daugai–Druskininkai) gruntinius vandenis K. Daukšo vadovaujamas (ir vėl, jau kelintą kartą, vadovauti vis kitokio pobūdžio problemos sprendimui daugiau nebuvo kam...) 1951 m. pradėjo tyrinėti H. Laumenskas[303]. Beje, iki to meto Lietuvos gruntiniai vandenys buvo išvis netyrinėti, ir H. Laumenskui su vadovu teko patiems iš anksto numatyti, kokius vandens cheminės sudėties komponentus ir ko-

[300] MA Geologijos-chemijos ir technikos mokslų skyriaus 1956 m. gruodžio 13 d. visuotinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 32. L. 52.

[301] MA Matematikos-gamtos ir taikomųjų mokslų skyriaus 1950 m. lapkričio 9 d. visuotinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 23. L. 33.

[302] ChChTI 1951 m. birželio 2 d. gamybinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 9. L. 37; ChChTI 1955 m. darbo ataskaita // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 29. L. 10; ChChTI 1953 m. darbo planas // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 12. L. 6; ChChTI 1954 m. darbo planas // F. 1. Ap. 5. B. 19, L.5.

[303] ChChTI 1951 m. birželio 2 d. gamybinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 9. L. 37.

kiais metodais nustatinėti, kaip juos sieti su dirvožemyje vykstančiais procesais, kad ir „vilkas" (Ministrų Taryba) būtų rezultatais patenkintas, ir „avis" (pats tyrinėtojas ir Institutas) nenukentėtų – galėtų rezultatus įforminti kaip mokslinį darbą. Abu uždavinius pavyko sėkmingai išspręsti. 1951–1954 m. H. Laumenskas ištyrė apie 800 šulinių, šaltinių ir gręžinių vandenį, o septyni objektai 1953–1954 m. buvo tiriami periodiškai, kas mėnesį, siekiant nustatyti mineralizacijos laipsnio ir cheminės sudėties priklausomybę nuo vandeningųjų horizontų gylio ir atmosferinių kritulių kiekio. Nustatyti visų tirtų objektų vandens pH, oksiduojamumas, bendrasis kietumas, mineralizacijos laipsnis, taip pat Ca, Mg, Na, K, Fe, amonio jonų kiekis, hidrokarbonatai, chloridai, sulfatai, nitritai, nitratai, SiO_2. Sudarytas gruntinių vandenų mineralizacijos žemėlapis, vandenys suklasifikuoti pagal tuo metu priimtą O. Alekino sistemą (beveik visi jie priskirti hidrokarbonatų klasei), išskirtos trys gruntinių vandenų sudėties formavimosi stadijos, nustatyta jų mineralizacijos laipsnio (svyruoja nuo 70 iki 2000 mg/l) ir cheminės sudėties priklausomybė nuo reljefo geomorfologinių ypatybių, uolienų litologinės sudėties, dirvožemio tipo ir ūkinės žmonių veiklos. Nustatyta, kad apie 35 proc. tirtų gruntinių vandenų netinka buitiniams reikalams ir neatitinka daugelio pramonės šakų reikalavimų dėl per didelio kietumo arba padidėjusio biogeninių elementų ir chloridų kiekio. Gauti rezultatai 1955 m. apibendrinti H. Laumensko kandidato disertacijoje ir dviejuose didžiuliuose straipsniuose [42, 25, 26]. H. Laumenskas netrukus buvo paskirtas ChChTI Nutekamųjų vandenų laboratorijos vadovu, toliau plėtojo vandenų tyrimo darbus, vėliau tapo vienu iš autoritetingiausių Lietuvos hidrochemikų, vadovavo keturiems disertantams.

1946–1955 m. ChChTI mokslininkų pasiekti rezultatai apibendrinti Instituto perdavimo akte, kurį pasirašė K.Daukšas ir J. Matulis[201]. Akte pažymėta, kad iki 1955 m. pabaigos baigtos keturiasdešimt devynios planinės ir dvidešimt trys neplaninės temos. Visi neplaniniai darbai atlikti tyrinėjant Lietuvos mineralinius išteklius ir pramoninių atliekų panaudojimo galimybes. Įdiegta dešimt planinių ir beveik visi (apie dvidešimt) neplaniniai darbai – pastatytos

plytinės, kalkinės, čerpių gamybos įmonės ir pan. (Beje, čia verta priminti, kad už pernelyg siaurą prakticizmą ne kartą kritikuotas Institutas 1951 m. pirmasis Mokslų akademijos sistemoje pradėjo sudarinėti tiesiogines pagalbos gamybinėms organizacijoms sutartis, už ką jį jau teko ir pagirti[304].) Per tą laikotarpį mokslų kandidato disertacijas parengė ir apgynė septyni Instituto darbuotojai, iš kurių dviem (J. Kriaučiūnui ir H. Laumenskui) vadovavo K. Daukšas. Į Institutą buvo kviečiami ir darbuotojai, jau turintys mokslinius laipsnius, todėl „laipsniuotų" bendradarbių skaičiaus kitimo dinamika atrodė daug geriau: iš 1951 m. pradžioje Institute dirbusių keturiolikos mokslinių bendradarbių mokslų kandidato laipsnius turėjo du (vienas iš jų – pats direktorius), 1953 m. iš devyniolikos – septyni[305], o 1956 m. pabaigoje iš dvidešimt vieno – jau dvylika darbuotojų[306].

Visi minėti K. Daukšui vadovaujant Institute atlikti Lietuvos durpių, karbonatinių žaliavų, molių ir gruntinių vandenų tyrimo darbai buvo grynai taikomojo pobūdžio, tuo metu labai reikalingi, Lietuvoje nauji, bet nedavę iš principo naujų mokslinių sprendimų. Moksliniu požiūriu įdomios buvo tik trys išimtys.

Viena iš jų – naujos, technikoje dar nežinomos hidraulinės rišamosios medžiagos, pavadintos kreidos cementu, gamybos technologijos sukūrimas 1948 m.[307]. Kreidos cemento gamybos idėja kilo V. Sližiui, kai vietinių hidraulinių rišamųjų medžiagų gamybai buvo ruošiamasi naudoti kreidos mergelius. Jie buvo degami šachtinėse krosnyse palyginti neaukštoje temperatūroje, tačiau išdegti jau

[304] MA partinės organizacijos 1952 m. kovo 20 d. atviro susirinkimo protokolas // LVOA. F. 1233. Ap. 1233-1. B. 8. L. 178.

[305] TSRS MA prezidiumo komisijos 1953 m. lapkričio 23 d.–gruodžio 4 d. darbo medžiaga // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 284. L. 108.

[306] MA Geologijos-chemijos ir technikos mokslų skyriaus 1956 m. gruodžio 13 d. visuotinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 32. L. 56; MA 1956 m. gruodžio 13–15 d. visuotinio susirinkimo sesijos medžiaga // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 408. L. 17.

[307] ChChTI 1948 m. darbo ataskaita // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 6. L. 1.

krosnyje dėl minkštumo susitrindavo ir ją užkimšdavo. Ieškodamas tokio išdegimo būdo, kuris leistų padidinti degto kreidos mergelio mechaninį atsparumą, V. Sližys pasiūlė naudoti molį: maišyti abi pradines plastiškos būsenos žaliavas plytų gamybos agregate, iš gautos masės suformuoti briketus ir išdegti juos maždaug 200°C žemesnėje temperatūroje negu plytas. Degti briketai yra gana stiprūs, krosnyje nesutrupa. Juos sumalus molis labai padidina gautų rišamųjų medžiagų hidraulišKumą ir pakelia jų markę. Laboratoriniai tyrimai parodė, kad kreidos cemento savybės – tarpinės tarp molio cemento ir romancemenčio (markė svyruoja tarp 50 ir 200)[308], kad jis – visai tinkama rišamoji medžiaga daugelyje kaimo statybos darbų, ypač hidrotechnikoje ir požeminėje statyboje, gali pakeisti portlandcementį. Antra vertus, kreidos cemento gamyba teikė vilčių išspręsti portlandcemenčiui netinkamų kreidos mergelių naudojimo problemą[309].

Kreidos cementas galėjo duoti Institutui daug „dividendų" ir moksliniu, ir jo darbų praktinio įdiegimo požiūriu, tačiau suteikė K. Daukšui (ir, žinoma, pačiam autoriui) tik daug galvos skausmo. Specialiu Ministrų Tarybos nutarimu Statybinių medžiagų ministerija buvo įpareigota 1950 m. atlikti pusiau gamybinius bandymus: Panerių plytinėje pagaminti šimtą tonų kreidos cemento ir jį išbandyti. Deja, kaip prisipažino pats K. Daukšas[310], bandymas buvo atliktas nerūpestingai (netinkamai parinktos žaliavos, nesudarytas geras jų mišinys, iki galutinio produkto pagaminimo nekontroliuota technologinio proceso temperatūra – kreida nesuskilo iki CaO) ir nepavyko: gautas kreidos cementas buvo blogos kokybės[311]. Statybininkų domėjimasis nauja rišamąja medžiaga iš karto atvėso, kartą

[308] MA 1949 m. birželio 22 d. visuotinio susirinkimo medžiaga // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 86. L. 4.

[309] ChChTI 1948 m. darbo ataskaita // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 6. L. 1.

[310] MA partinės organizacijos biuro 1951 m. vasario 24 d. posėdžio protokolas // LVOA. F. 1233. Ap. 1233-1. B. 7. L. 23.

[311] MA 1951 m. balandžio 23–25 d. visuotinio susirinkimo sesijos protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 154. L. 78.

nudegę pramonės vadovai gamybinio bandymo kartoti nebenorėjo, tuo labiau kad visi jau ėmė laukti lietuviško cemento, kurio kokybė turėjo būti tikrai geresnė negu kreidos cemento, ir kreidos cementą greitai pamiršo. Tuo tarpu Institutas ir jo direktorius už šį nepavykusį bandymą buvo kritikuojami MA visuotinių susirinkimų posėdžiuose, kituose susirinkimuose ir įvairiose ataskaitose iki pat 1955 m.[312]

Antrasis moksliniu požiūriu įdomus K. Daukšo vadovautas darbas buvo iš pirito degenų gaunamų geležies oksido pigmentų (beveik visose ataskaitose vadintų dažais) gamybos būdo sukūrimas. Apie 100 000 tonų tokių degenų – gamybai nebetinkamų atliekų – buvo susikaupę Klaipėdos „Artojo" fabrike (iki karo tai buvo Štetino fabriko „Union" filialas), kuriame piritas (FeS_2) buvo deginamas superfosfato gamybai reikalingam sieros dvideginiui, o iš jo – sieros rūgščiai gauti. Degenas sudarė apie 75 proc. geležies trioksido Fe_2O_3, 23 proc. smėlio ir iki 2,7 proc. sieros. Rusijoje tokios degenos buvo sukepinamos į vadinamąjį aglomeratą (gabalinę geležies rūdą), tačiau tam reikalingų aukštakrosnių Lietuva neturėjo. Tada ir kilo mintis iš pirito degenų gaminti raudonuosius geležies pigmentus, technikoje vadinamus suriku ir mumija, – techniškai gryną geležies trioksidą Fe_2O_3, o Institutas gavo oficialų vyriausybės nurodymą tuo užsiimti. Buvo žinoma, kad tokių pigmentų gamybą dar 1923 m. buvo bandyta organizuoti Rusijos Kinešmos gamykloje. Degenos ten veiktos sieros rūgštimi, o susidaręs geležies sulfatas $FeSO_4$ kaitintas iki jo suskilimo ir lakių sieros oksidų

[312] ChChTI 1950 m. gruodžio 14 d. gamybinio susirinkimo protokolas // MMA. F. 8. Ap. 1. B. 9. L. 27; MA prezidiumo 1951 m. kovo 21–23 d. posėdžių protokolai // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 159. L. 36; MA 1951 m. balandžio 23–25 d. visuotinio susirinkimo sesijos medžiaga // MAA.F. 1. Ap. 2. B. 154. L. 78; ChChTI 1951 m. birželio 2 d. gamybinio susirinkimo protokolas // F. 8. Ap. 1. B. 9. L. 37; MA partinės organizacijos biuro 1950 m. vasario 24 d. posėdžio protokolas // LVOA. F. 1233. Ap. 1233-1. B. 7. L. 23; MA Geologijos-chemijos ir technikos mokslų skyriaus biuro 1953 m. sausio 14 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 18. L. 5; MA 1953 m. birželio 25–27 d.visuotinio susirinkimo medžiaga // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 236. L. 220; MA 1954 m. gruodžio 6–8 d. visuotinio susirinkimo medžiaga // F. 1. Ap. 2. B. 290. L. 131.

pasišalinimo. Deja, pasirodė, kad visos sieros taip pašalinti neįmanoma, o likę netgi nedideli $FeSO_4$ kiekiai labai kenkia pigmentui: iš jo pagaminti aliejiniai dažai netinka geležiai dažyti, nes ją koroduoja, o ilgai laikomi sukietėja „iki akmens“[313]. Institute šį darbą pradėjęs J. Kriaučiūnas pasiūlė, o K. Daukšas palaikė naują idėją: sulfidinę ir sulfatinę sierą pašalinti iš pirito degenų, oksiduojant ją iki lakių oksidų per vandeninę degenų suspensiją autoklave pučiamu karštu 120–160°C temperatūros suspaustu oru arba deguonimi[314]. Ta kryptimi vykdytas darbas buvo greitai ir sėkmingai baigtas. Dar vienas J. Kriaučiūno pasiūlytas būdas – sieros rūgštimi paveiktos ir sukietėjusios degenų masės iškaitinimas 800–900°C temperatūroje ir geltonų ar tamsiai rudų pigmentų gavimas iš iškristalinto geležies sulfato – atrodė perspektyvus piritinę žaliavą naudojančiose sieros rūgšties gamyklose. Nustatytos gautų pigmentų cheminės ir antikorozinės savybės, jų dažomoji geba, parodyta, kad jie atitinka valstybinių standartų keliamus reikalavimus. Parengtas technologinio proceso projektas ir atlikta preliminari kalkuliacija parodė didelį ekonominį siūlomo metodo efektyvumą: tona suriko tipo pigmento būtų kainavusi 527 rublius, o iš kitų respublikų įsivežamo – 2000 rublių[315]. Jau 1949 m. darbas buvo perduotas įgyvendinti Statybinių medžiagų pramonės ministerijai[316]. Darbą įdiegti sutikusi Lietkoopsąjunga išskyrė 10 000 rublių besisukančiam autoklavui projektuoti, tačiau pasirodė, kad ji neturi reikiamos rūšies plieno. Tokio plieno neatsirado ir Vietinės pramo-

[313] Atsiliepimai apie MA Matematikos-gamtos ir taikomųjų mokslų skyriaus institutų 1950 m. mokslinio darbo ataskaitas // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 25. L. 2.

[314] ChChTI 1949 m. birželio 27 d. gamybinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 9. L. 3.

[315] MA 1955 m. raštas TSRS MA koordinacijos tarybai // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 30. L. 45.

[316] MA Matematikos-gamtos ir taikomųju mokslų skyriaus biuro 1951 m. sausio 10 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 28. L. 1; ChChTI 1951 m. birželio 2 d. gamybinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 9. L. 37.

nės ministerijos sistemoje[317], ir apskritai Lietuvoje. Visokie paieškos ir derinimų darbai užtruko, kol galų gale Statybinių medžiagų ministerija 1952 m. visai atsisakė piritinių dažų įdiegimo, nurodydama būtent tą priežastį: negali pastatyti reikiamo autoklavo[318]. Dėl šio neįdiegto darbo K. Daukšas taip pat sulaukė kritikos[319], bet gerokai mažiau negu dėl kreidos cemento. Matyt, todėl, kad kalti šiuo kartu tikrai buvo gamybininkai, o ne Institutas, kurio Mokslo tarybai jau 1951 m. ta tema buvo teikiama ginti J. Kriaučiūno mokslų kandidato disertacija. Kaip jau minėjome, disertacija dėl politinių priežasčių sulaikyta (p. 76) ir apginta tik 1955 m. [40].

Pagaliau trečia moksliniu požiūriu nauja tema turėjo būti K. Daukšo sau numatytas darbas, kaip iš dolomitų gauti magnio, o iš molio – aliuminio junginių. Darbas planuotas 1946 m.[320], tema pratęsta 1947 m.[321], perkelta į 1948 m. planą[322], tačiau Instituto ataskaitose jokių duomenų apie kokius nors konkrečius šio darbo rezultatus nėra. Matyt, jis taip ir nebuvo pradėtas vykdyti, nors pačiam K. Daukšui ne kartą, nors vis be atsako, siūlyta pasirinkti savo paties darbo temą[323].

Reikia dar kartą pabrėžti, kad visi čia aptarti moksliniai Instituto darbai buvo tik susiję su K. Daukšo, kaip Instituto direktoriaus ir formalaus temos vadovo, vardu. Jis pats apsiribojo tik temų pa-

---

[317] MA 1955 m. raštas TSRS MA koordinacijos tarybai // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 30. L. 45.

[318] ChChTI 1952 m. darbo ataskaita // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 7. L. 10.

[319] MA Geologijos-chemijos ir technikos mokslų skyriaus biuro 1953 m. sausio 14 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 18. L. 5.

[320] ChChTI 1946 m. darbo ataskaita // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 1. L. 5.

[321] ChChTI darbuotojų 1946 m. spalio 4 d. susirinkimo protokolas // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 6. L. 1, 6; ChChTI darbuotojų individualūs 1947 m. darbo planai // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 11. L. 4.

[322] ChChTI 1947 m. darbo ataskaita // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 3. L. 3.

[323] MA Geologijos-chemijos ir technikos mokslų skyriaus 1953 m. birželio 26 d. visuotinio susirinkimo medžiaga // MAA. F. 1. Ap. 5. B. 10. L. 10, 22; MA 1955 m. gegužės 16 d. visuotinio susirinkimo sesijos medžiaga // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 336. L. 9.

skirstymu bendradarbiams, labai retais patarimais darbo metu ir pasisakymais gamybiniuose susirinkimuose. Tačiau buvo dar vienas ilgametis darbas, planuotas kaip kolektyvinis, bet atliktas vien K. Daukšo, šiuo kartu tenkinantis tik kolegų patarimais. Kalba eina apie chemijos aiškinamąjį žodyną. Suburti autorius, parengti darbo metodiką ir išleisti tokį žodyną pasiūlė akad. J. Matulis 1950 m. lapkričio mėn. įvykusiame MA Matematikos-gamtos ir taikomųjų mokslų skyriaus visuotiniame susirinkime[324].

Chemijos žodyno idėja labai patiko K. Daukšui, gerai atitiko jo polinkius, ir jis greitai ėmėsi to darbo. Žodynui sudaryti nereikėjo atlikinėti laboratorinių eksperimentų, bet labai pravertė nemaža literatūrinio darbo patirtis, jo jau sukaupta rašant vadovėlius. Žodynui tiko ir K. Daukšo samprotavimų, paskaitų ir diskusijose išsakomų minčių stilius: trumpi kapoti sakiniai, tiksliai apibrėžtų sąvokų reikalavimas, pamėgta klausimų ir atsakymų forma. 1960 m. „Chemijos žodynas“ išėjo iš spaudos [10].

Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad dešimt metų, kurių prireikė maždaug 14 000 terminų dvikalbiam aiškinamajam žodynui parengti, – ilgas laiko tarpas. Iš tikrųjų anaiptol ne taip. Jau iškeldamas žodyno idėją, akad. J. Matulis kalbėjo apie tai, kad tai turėtų būti kelių asmenų grupės kelerių metų darbas. Reikia atsižvelgti į tai, kad tokio pobūdžio lietuviškas chemijos žodynas buvo rengiamas pirmą kartą, pokario metais Lietuvoje išvis niekas neturėjo panašių žodynų leidimo patirties. Maža to, ne tiktai aiškinamojo, bet netgi bet kokio chemijos žodyno iki to laiko nebuvo išleista ir rusų kalba. Turint galvoje tai, kad tuo metu Lietuvoje buvo prieinama tik rusiška literatūra, galima sakyti, kad K. Daukšas savo žodyną rašė visiškai tuščioje vietoje. Ir rašė praktiškai vienas.

Žinoma, nereikia pamiršti, kad lietuviškųjų chemijos terminų kūrimo darbas buvo pradėtas dar prieš karą. 1920 m. pasirodė V. Ruokio dviejų dalių chemijos vadovėlis, 1928 m. įvykusioje chemijos ir geografijos mokytojų konferencijoje Lietuvos universiteto

[324] MA Matematikos-gamtos ir taikomųjų mokslų skyriaus 1950 m. lapkričio 9 d. visuotinio susirinkimo medžiaga // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 23. L. 31.

profesorius F. Butkevičius paskelbė dvylika svarbiausių neorganinės chemijos lietuviškosios nomenklatūros nuostatų ir toliau dėjo daug pastangų tai nomenklatūrai diegti ir tobulinti. Profesorių F. Butkevičiaus ir V. Čepinskio originalūs analizinės ir fizikinės chemijos vadovėliai, A. Purėno atliktas labai kruopštus A. Holemano organinės chemijos vadovėlio vertimas, kitų autorių vadovėliai, žinomo kalbininko A. Vireliūno vadovaujamos terminologijos komisijos darbai padėjo pagrindus lietuviškajai cheminei terminijai. Tačiau šie ir kiti autoriai neretai vartojo visiškai skirtingus teminus tam pačiam procesui ar junginiui pažymėti, o ir tie terminai buvo išbarstyti storose knygose, tad, iškilus reikalui kurį nors iš jų patikrinti ar palyginti su panašiu, buvo sunkiai surandami. Daugelio būtiniausių terminų išvis nebuvo. Visai kas kita – žodynas, ir dar aiškinamasis, kurio ėmėsi K. Daukšas ir kuriame turėjo būti pateikta nuosekli cheminių terminų ir sąvokų sistema. Senieji Chemijos ir cheminės technologijos instituto ir Universiteto Chemijos fakulteto darbuotojai prisimena, kad Profesorius labai dažnai konsultuodavosi dėl jam tolimesnių kitų kalbų terminų lietuviškų atitikmenų, jų apibrėžimų ir būtinumo žodyne. Rašomąja mašinėle išspausdinęs pirmąjį žodyno variantą, ištisus jo puslapius, o vėliau ir korektūras duodavo skaityti V. Sližiui, P. Norkui, O. Galdikienei, A. Prokopčikui, K. Blažiui, tarėsi su jais kaip su būsimaisiais žodyno vartotojais [O. Galdikienė]. Neapeidavo Profesorius ir jaunesnių darbuotojų: kai kuriems pavedė peržiūrėti svarbesnius lietuviškus ir rusiškus chemijos vadovėlius ar jų skyrius ir išrinkti reikalingiausius terminus, žodyną prieš spausdinant vartė ir su noru jo autoriui padėjo visi ChChTI dirbę diplomuoti specialistai. Itin intensyviu jo žodyno rengimo darbu ne kartą stebėjosi Instituto vaikinai, kai grįždami iš šokių gerokai po vidurnakčio dar matydavo direktoriaus lange degančią šviesą [A. Luneckas]. Visi matė, kad K. Daukšas – geriausias Institute naujų lietuvių kalbos žodžių darybos žinovas: iš kelių pasiūlytų termino variantų pasirinktąjį paremdavo labai svariais, „mirtinais" argumentais, todėl galutinis naujų žodžių parinkimas ir sąvokų aiškinimas priklausė tik jam pačiam. Daugelį šiuo metu vartojamų chemijos terminų būtent K. Daukšas pasiūlė savo žodyne.

Kalbant apie K. Daukšo nuveiktą milžinišką žodyno rengimo darbą, verta palyginimui priminti, kad tiktai po trisdešimt septynerių metų išėjęs antrasis panašaus pobūdžio lietuviškas chemijos terminų aiškinamasis žodynas[325] buvo rengiamas daugiau kaip aštuonerius metus, nors dirbo net devyni žmonės, savo žinioje turėdami visomis pagrindinėmis užsienio kalbomis išleistus panašius žodynus, naudodamiesi paties K. Daukšo spaudai parengtu žodyno antrojo leidimo rankraščiu ir kompiuterinio terminų tvarkymo galimybėmis.

Profesoriaus bendradarbiai ir draugai prisimena, kad jis labai didžiavosi savo žodynu, laikė jį nacionaliniu turtu (ir visiškai pagrįstai – tai buvo ir lieka vienas iškiliausių visos lietuviškosios gamtos mokslų terminijos kūrinių!), neretai juo „pabadydavo akis" visokiais savo laimėjimais pernelyg besigiriantiems, bet panašaus žodyno vis dar neturintiems maskviečiams. 1979 m. išėjus iš spaudos keturkalbiui, bet ne aiškinamajam „Fizikos žodynui", juokėsi: „Kas per žodynas, kurio pusės terminų patys fizikai nesupranta!" [A. Končius]. Ir po žodyno išleidimo gyvai domėjosi terminija, paskelbė samprotavimų apie bendruosius neorganinės chemijos terminų darybos principus [179]. Profesorius netikėjo, kad chemijos terminiją gali sunorminti kalbininkai, tačiau pripažino jų autoritetą, neretai užsukdavo į Lietuvos kraštotyros draugijos Vilniaus skyriaus Kalbos sekciją, klausdavo kalbininkų nuomonės apie vieną ar kitą terminą, aistringai ir motyvuotai gynė savo pasiūlymus. Be K. Daukšo, tuose posėdžiuose lankydavosi tik geografas V. Gudelis ir matematikas P. Rumšas. Profesorius buvo Terminologijos tarybos prie Lietuvos mokslų akademijos prezidiumo narys[326]. Tarp chemikų Profesorius buvo neginčijamas terminijos klausimų autoritetas. Devintajame dešimtmetyje Chemijos ir cheminės technologijos institute rengiant specializuotą elektrochemikams reikalingiausių termi-

[325] Chemijos terminų aiškinamasis žodynas / Ats. red. Z. Mačionis. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. 1997. 574 p.

[326] *Gaivenis A.* K. Daukšas – chemijos terminų ugdytojas // Kalbos kultūra. 1987. Sąs. 52. P. 83.

nų žodyną[327], neretai dėl vieno ar kito termino iškildavo daug ginčų. O jeigu kokį terminą pasiūlydavo ir dar pakomentuodavo K. Daukšas, dėl jo jokių problemų paprastai nekildavo. Tiesa, kartais jis pasiūlydavo ir tokių terminų, kurie tuo metu kai ką netgi šokiruodavo, nors dabar vos ne visi visuotinai priimti. K. Daukšo nuomone, „tirpumas, klampumas" yra medžiagos savybės, kurių kiekybinis rodiklis turėtų būti „tirpis, klampis", dangos gali būti ne „pusiau blizgančios", o „pusblizgės", reikia skirti sąvoką „vartoti" (kai proceso metu, pavyzdžiui, valgant maistą, vykdant reakcijas, medžiaga pasikeičia) nuo termino „naudoti (kai medžiaga lieka nepakitusi, pavyzdžiui, darbo įrankiai), labai piktinosi kai kurių chemikų pamėgtu terminu „junginio sąstatas" (gali būti tik traukinio sąstatas). Nė viename iš daugybės savo parašytų oficialiųjų atsiliepimų apie chemikų disertacijas, kitose recenzijose Profesorius nepraleido progos atkreipti jaunesniųjų kolegų dėmesį į netikslius terminus, nereikalingas svetimybes, kitas chemikų ir ne tiktai chemikų kalbos klaidas.

Įdomu palyginti Profesoriaus požiūrį į literatūros kūrinių ir mokslinių darbų kalbą. K. Daukšo nuomone, literatūrinė kalba – tai menas, formulėmis čia nieko nepadarysi. Rašytojo duona itin sunki: paėmęs kasdien visų vartojamus, nuvalkiotus žodžius, jis turi iš jų sulipdyti nepakartojamą meno kūrinį. Literatūrą, o ypač poeziją, žudo iš kūrinio į kūrinį keliaujantys štampai. Tuo tarpu mokslo kalboje, pavyzdžiui, cheminių reakcijų aprašymuose, ligos istorijose, trumpų tikslių štampų turi būti kuo daugiau, čia būtina vengti daugiažodiškumo, beletristikos, tautosaka kvepiančių terminų [A. Churginas].

Suprasdamas, kad bet kokį darbą visada galima tobulinti, K. Daukšas jau aštuntojo dešimtmečio pradžioje pradėjo rinkti naujus terminus antrajai, pataisytai savo žodyno laidai. Kai kuriuos dar tik kortelėse surašytų terminų apibrėžimus Profesorius iš anksto prašė suredaguoti Vyriausiosios enciklopedijų leidyklos redaktorę,

[327] Elektrochemijos, galvanotechnikos ir korozijos terminų žodynas. I–II. Vilnius: LTSR mokslų akademija. Chemijos ir cheminės technologijos institutas, 1985–1986.

Chemijos fakulteto absolventę R. Mudėnienę, tačiau taip saugojo korteles, kad jų neleisdavo išsinešti ir redaguoti kviesdavo į namus. Vėliau jai davė skaityti ir žodyno antrojo leidimo rankraštį su įklijų juostomis vietoje tikslinamų terminų, tačiau išsinešti taip pat neleido. Pagaliau darbą baigė, 1982 m. atnešė į redakciją ir pasakė: „Galite baigti redaguoti, bet jei jau viršelyje mano pavardė, žodynas spausdinamas nebus". Taip ir atsitiko. Tiesa, žodyno antrajai laidai pasirodyti daugiau sutrukdė ne ideologiniai K. Daukšo ir valdančiosios nomenklatūros prieštaravimai, o J. Matulis, pasigedęs žodyne daugelio terminų, įžiūrėjęs nemažai trūkumų, norėjęs, kad žodynas būtų daugiakalbis ir kad tokį rimtą darbą rengtų ne vienas žmogus, o įvairių chemijos sričių specialistų grupė [A. Prokopčikas].

Vilniaus universitete eksperimentinio darbo K. Daukšas pats taip pat nedirbo, tačiau vadovavo keturių jaunesniųjų kolegų ir trijų aspirantų moksliniam darbui. Jo vadovavimas Neorganinės chemijos katedros moksliniam darbui skyrėsi nuo vadovavimo ChChTI mokslinei veiklai vienu esminiu bruožu: katedroje nereikėjo vykdyti jokių aukštesniųjų instancijų potvarkių ir nurodymų. Taigi čia savo jauniesiems bendradarbiams ir aspirantams jis su nieku nederindamas galėjo pasiūlyti tokias disertacinių darbų temas, kokios būtent jam atrodė įdomiausios, perspektyviausios ar labiausiai atitinkančios disertantų galimybes. O ir disertantai galėjo dirbti daug ramiau ir nuosekliau nei Institute, kur kiekvienais metais reikėdavo tiems patiems negausiems darbuotojams skirti vis kitas praktinių reikalavimų padiktuotas temas.

Tiesa, trims disertantams jo pasiūlytos temos vis dėlto siejosi su Instituto moksliniais darbais.

Visų pirma tai pasakytina apie pirmąjį katedroje K. Daukšui vadovaujant baigtą darbą – asistentės M. Finkelšteinaitės 1953 m. apgintą chemijos mokslų kandidato disertaciją „Reakcijos tarp geležies trichlorido ir acto rūgšties tyrimas" [41, 19]. Ši disertacija dar turi ir netiesioginių sąsajų su prieškariniais Lietuvos analitikų darbais, ypač su K. Daukšo pirmojo vadovo, Peterburgo universi-

teto auklėtinio, įžymiojo kompleksinių junginių tyrinėtojo L. Čiugajevo mokinio ir bendradarbio prof. F. Butkevičiaus „nerūdijančia meile“ kompleksiniams junginiams. Darbe nustatytos optimalios pH vertės ir $FeCl_3$ koncentracijos, kurioms esant acto rūgštis surišama į kompleksinį junginį $[Fe_3/CH_3COO/_6OH/_2]OOCCH_3$, parodyta, kad to junginio tirpalas jau 60–75°C temperatūroje hidrolizuojasi vėl išskirdamas acto rūgštį. Pasinaudojant komplekso susidarymo reakcija, disertantei pavyko rasti naują tūrio analizės metodą abiejų reaguojančių medžiagų jonų kiekiams nustatyti konduktometriniu būdu, kuris pasirodė keliolika kartų greitesnis už iki tol taikytus svorio metodus. Tęsdama tos krypties tyrinėjimus, M. Finkelšteinaitė vėliau įrodė [29], kad tuo pačiu konduktometriniu metodu tirpaluose gali būti nustatomos alifatinės dikarboksirūgštys (oksalo, malono, gintaro, azelaino), alifatinės ir aromatinės oksikarboksirūgštys (pieno, vyno, citrinų, salicilo), nesočiosios karboksirūgštys (fumaro ir oleino).

Pats K. Daukšas aiškino[328], kad darbo idėja kilo Institute atliekant durpių cheminio perdirbimo tyrimus. Galvojant apie kuo ekonomiškesnį pirogeninio durpių perdirbimo produktų naudojimą, buvo svarbu turėti efektyvius ir pigius būdus visiems proceso metu susidarantiems junginiams išskirti. Pasirodė, kad koksuojant durpes susidarančiame degutiniame vandenyje yra apie 1 proc. acto rūgšties. Tuo metu naudoti acto rūgšties išskyrimo iš tokių praskiestų tirpalų būdai buvo nerentabilūs, tad pirminis darbo tikslas ir buvo išspręsti tą problemą, pasinaudojant iš literatūros duomenų žinoma acto rūgšties reakcija su $FeCl_3$. Jau dirbant užduotis buvo išplėsta moksline naujo kiekybinės analizės metodo tobulinimo kryptimi ir visi tyrinėjimai atlikti naudojant tik grynų rūgščių tirpalus, nebandant nagrinėti dvikomponenčių ar sudėtingesnių mišinių, kurie susidaro durpių sauso distiliavimo metu. Dirbant stambesnį mokslinį darbą, tokia situacija susiklosto gana dažnai, bet tik retas autorius ar vadovas apie tai kalba. Nieko neįprasto, kad įžymūs rašytojai

[328] ChChTI Mokslo tarybos 1953 m. sausio 2 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 42. L. 2.

prisipažįsta, jog romano fabulą neretai nulemia ne autoriaus iš anksto sumanyta siužeto schema, o nuo tam tikro rašymo momento išryškėjanti kūrinio herojų vidinė elgesio logika. Tuo tarpu mokslinių darbų autoriai, skirtingai nuo čia minėto analogiško K. Daukšo prisipažinimo, savo rezultatus paprastai pateikia taip, tarsi jau nuo pačios darbo pradžios jiems, nelyginant pranašams, buvo visiškai aišku, ne tiktai kokia kryptimi reikia dirbti, bet ir kokie rezultatai bus gauti. Su tokiu darbu susipažįstančiam kolegai netgi gali kilti „klastinga" mintis: tai gal išvis nevertėjo atlikti tokio didelio darbo, o pasitenkinti keliais baigiamaisiais eksperimentais...

Su ChChTI darbų tematika susijusią disertacinio darbo temą K. Daukšas pasiūlė ir kitai savo vadovaujamos katedros asistentei – E. Jasinskienei. Institute intensyviai tyrinėjant Lietuvos dolomitų ir mergelių praktinio naudojimo galimybes, reikėjo greitų ir tikslių metodų įvairiose vietovėse randamų tų medžiagų sudėčiai nustatyti. Jų pagrindiniai elementai yra kalcis ir magnis: dolomito formulė – $CaMg(SO_4)_2$, o mergeliai susideda iš tų pačių elementų turinčių molio mineralų ir kalcito ($CaCO_3$) bei dolomito. Greitą ir tikslų kalcio oksido nustatymo metodą buvo pasiūlęs ChChTI Statybinių medžiagų laboratorijos mokslinis bendradarbis, V. Sližio vadovaujamas J. Mituzas. Matyt, ir K. Daukšas norėjo prisidėti prie efektyvios mergelių ir dolomitų analizės, tad jis ir pasiūlė E. Jasinskienei paieškoti svorio analizės būdų antrajam tų mineralų komponentui – magniui nustatyti. Deja, darbo eiga ir rezultatai nenudžiugino nei vadovo, nei disertantės. Eksperimentinių tyrinėjimų metu nukrypta į paprastesnes, „disertabilesnes" sistemas, ir galų gale ištirta pirofosfato pavidalu išskiriamo magnio visiško nusodinimo priklausomybė nuo amonio, kalio ir natrio druskų koncentracijos. 1951 m. katedros ataskaitoje konstatuota, kad E. Jasinskienė baigė eksperimentinę disertacinio darbo „Pašalinių elektrolitų įtaka magnio nusodinimui" dalį[329]. Ir čia kaip likimo ironija savotiškai pasikartojo K. Daukšo habilitacinio darbo istorija. Tą darbą ginančiam K. Dauk-

[329] VU Neorganinės chemijos katedros 1951 m. mokslinio tiriamojo darbo ataskaita // VUA. F. R-856. Ap. 13. B. 13. L. 2.

šui buvo priekaištaujama, kad panašius rezultatus maždaug tuo metu paskelbė prancūzų mokslininkas (žr. p. 36), o E. Jasinskienė, pradėjusi rašyti disertacijos tekstą ir kruopščiau susipažinusi su literatūros šaltiniais, išsiaiškino, kad dauguma jos gautų rezultatų jau anksčiau paskelbti kitų autorių publikacijose. Profesorius stebėjo aktyviai dirbančią itin energingą disertantę, neabejojo jos gautų rezultatų originalumu ir siūlė, pakreipus jų interpretavimą, disertaciją ginti. Tačiau E. Jasinskienė kategoriškai atsisakė. Nepaskelbusi ta tema nė vienos publikacijos, ryžtingai padėjo darbą dulkėti ant lentynos, Ivanovo chemijos ir cheminės technologijos institute susirado kitą vadovą ir pradėjo naują, visai kitos krypties disertaciją.

Trečioji K. Daukšo darbą ChChTI ir Chemijos fakultete siejusi disertacija buvo 1959 m. apgintas E. Ramanausko darbas „Vilniaus gamtinių vandenų fizikocheminė ir mikroelementinė charakteristika“ [42, 23, 27, 28, 35, 37, 38]. Šis darbas pradėtas kaip sudedamoji Rytų Lietuvos gruntinių vandenų tyrinėjimo dalis beveik tuo pačiu metu kaip ir H. Laumensko vykdyti netolimų Vilniui rajonų vandenų tyrimai. Disertantą tam darbui K. Daukšas pasirinko toli gražu neatsitiktinai. Jis buvo gerai įsižiūrėjęs į jau dvejus metus katedroje dirbantį E. Ramanauską, spėjęs įsitikinti jo nepaprastu darbštumu bei kruopštumu ir supratęs, kad tokiam atsakingam ir, kaip buvo matyti, ilgam darbui reikia būtent tokio žmogaus. Ir iš tikrųjų E. Ramanauskas rengė savo disertaciją net šešerius metus. Tiesa, per tą laiką jis ištyrė netgi mažesnio skaičiaus objektų vandenis negu H. Laumenskas (iš 248 šulinių, 17 šaltinių, 6 gręžinių ir vandentiekio), tačiau nustatinėjo nepalyginti daugiau rodiklių: pH, CO_2, P_2O_5, SiO_2, sausąją liekaną, mineralizaciją, bendrąjį kietumą, septynių anijonų ir net keturiolikos katijonų kiekius, o penkių būdingiausių objektų vandenį tyrė visus metus, periodiškai kas mėnesį imdamas jo bandinius. Darbui reikėjo ypatingo tikslumo: pirmą kartą tyrinėta Vilniaus gruntinių vandenų mikroelementinė sudėtis, t. y. iš aštuoniolikos elementų, kurių koncentracija vandenyje mažesnė už 0,001 proc., kiekybiškai nustatinėta net dešimt. Darbe parodyta, kad jau tuo metu Vilniaus vandenims buvo būdingas didelis nitratų kiekis (iki 819 mg/l), didelis oksiduojamumas

(bet daugeliu atvejų organinės medžiagos – ne humusinės, o planktoninės kilmės), kad juose visai nėra jodo ir apie 17 proc. vandenų neturi fluoro, tad tų elementų reikia pridėti, kad vandenį būtų galima gerti. Vandenys taip pat suklasifikuoti pagal O. Alekino sistemą, nustatyta, kad dešimtadalio tirtų objektų vanduo netinka gerti dėl per didelio švino kiekio (apskritai švino tuo metu turėjo apie 63 proc. Vilniaus vandenų) ir kad buitiniais tikslais gali būti naudojami tik 10,7 proc. Vilniaus gruntinių vandenų. Šiame darbe gauti duomenys vėliau turėjo neįkainojamą reikšmę įrengiant Vilniaus vandenvietes, parenkant daugelio gamyklų ir įmonių statybos vietas. E. Ramanauskui apgynus disertaciją, Vilniaus vandenų taip sistemingai tirti jau nebebuvo reikalo, tačiau ši K. Daukšo iniciatyva Neorganinės chemijos katedroje pradėta mokslinio darbo kryptis Vilniaus universiteto Chemijos fakultete nepamiršta iki šių dienų. Tiktai dabar darbai atliekami pagal įvairių organizacijų užsakymus ir neapsiribojama Vilniumi. Pavyzdys gali būti Visagino atominės elektrinės vandens baseino – Drūkšių ežero vandens tyrimai, kuriems vadovauja doc. A. Bunikis ir doc. L. Salickaitė.

Visi kiti Universitete dirbę K. Daukšo disertantai ieškojo elementų ar jų mišinių analizės metodų. Nagrinėjant tų disertacijų tematiką, aiškiai matyti, kad Profesorius pasimokė iš nesėkmingai susiklosčiusios E. Jasinskienės disertacijos gynimo istorijos ir kitiems disertantams siūlė daug diplomatiškiau suformuluotas darbo temas: palyginti atitinkamo elemento žinomų klasikinių svorio ir tūrio analizės metodų efektyvumą, išrinkti pačius geriausius ir pasisekus pasiūlyti naują ar modifikuoti kurį nors efektyvų senąjį metodą.

Vienam iš pirmųjų katedros darbuotojų L. Naruškevičiui K. Daukšas pasiūlė palyginti literatūroje aprašytus įvairius stibio nustatymo metodus. Darbo tema Profesoriui, matyt, buvo artima tuo, kad stibis yra penktojoje periodinės elementų sistemos grupėje tarp niobio ir tantalo, kurių išskyrimo iš mišinių metodus jis nagrinėjo savo habilitaciniame darbe. 1956 m. apgintoje L. Naruškevičiaus disertacijoje „Stibio nustatymo metodų tyrimas“ [43, 22, 33] eksperimentiškai patikrinti trys svorio, penki tūrio ir trys potenciometrinio

titravimo metodai, nustatytas jų visų tikslumas ir galimybės nustatyti stibį jo mišiniuose su dažniausiai pasitaikančiomis priemaišomis – švinu, alavu, variu, bismutu, geležimi ir arsenu. Darbe pasiūlyta ir keletas visai naujų stibio nustatymo metodų. Potenciometrinio titravimo vanadžio dichloridu metodu galima nustatyti stibį jo daugiakomponenčiuose mišiniuose su Sn, Bi, Fe ir As arba Sn, Bi, Fe, Pb ir Cu. Šešiolika elementų išvis netrukdo šiuo metodu nustatyti stibį, o potenciometriniam titravimui alavo dichloridu netrukdo net dvidešimt trys elementai. Remdamasis disertacinio darbo duomenimis, L. Naruškevičius su K. Daukšu paskelbė straipsnį apie pagreitintą babitų (antifrikcinių alavo ar švino lydinių su kitais metalais) pagreitintą analizę: vietoje gravimetrinio būdo pritaikius jų siūlomą kombinuotą potenciometrinį ir kompleksometrinį titravimą, analizės laikas nuo septynių valandų sutrumpėja iki dviejų [36].

Pirmoji K. Daukšo aspirantė S. Ramonaitė 1956 m. apgynė chemijos mokslų kandidato disertaciją „Aliuminio, geležies ir titano nustatymas jiems esant kartu". Darbo tema siejosi ir su praktika: visų tų elementų (ypač aliuminio ir geležies) būna gamtinėse statybinių medžiagų žaliavose – molyje, smėlyje, karbonatinėse uolienose, iš ten jie pereina į keramiką, stiklą, rišamąsias medžiagas ir daro įtaką jų savybėms. Iki S. Ramonaitės darbo buvo žinoma gana daug metodų kiekvienam iš tų elementų nustatyti atskirai, bet ne jų visų mišiniuose. Eksperimentiškai patikrinta daugelis žinomų svorio ir tūrio metodų tiems elementams nustatyti ir parodyta, kad visi jie turi nemažai trūkumų: arba tinka tik vieno komponento druskų tirpalams, arba naudotini tik tada, kai kitų elementų nedaug, arba išvis tais metodais gaunami sumažinti rezultatai. Pasiūlyti nauji metodai kiekvienam iš tų elementų nustatyti jų mišiniuose: acidimetrinis metodas naudojant dviejų indikatorių mišinį – aliuminiui, kolorimetrinis būdas naudojant vandenilio peroksidą – titanui ir amperometrinis titravimas askorbo rūgštimi – geležiai nustatyti [44, 21].

Apgynusiai disertaciją S. Ramonaitei K. Daukšas pasiūlė dar praktiškesnį darbo tęsinį: jos pasiūlytais metodais patyrinėti Kuršių

Nerijos smėlį[330]. Dalykas tas, kad kai kurie geologai tikėjosi, jog tame smėlyje gali būti netgi pramoniniam išgavimui pakankami titano kiekiai. S. Ramonaitės tyrinėjimai paneigė tokias optimistines prognozes: kelis procentus titano pasisekė rasti tik siauroje sąnašinėje pamario smėlio juostoje, tačiau ir tų sąnašų, ir titano kiekis jose pasirodė pernelyg mažas, kad būtų galima kalbėti apie pramoninį to smėlio perdirbimą. Kartu su E. Ramonaite paskelbęs vieną bendrą straipsnį apie kolorimetrinį titano nustatymą [34], Profesorius ir vėliau ne kartą konsultavo tuo klausimu mokslinius straipsnius rašančią S. Ramonaitę, tačiau pats po jais pasirašyti atsisakė, laikydamas ją jau pakankamai kvalifikuotą, kad savarankiškai dirbtų ir atsakytų už skelbiamus rezultatus [S. Ramonaitė].

Antrasis katedroje dirbęs K. Daukšo aspirantas R. Pajeda savo disertaciniame darbe lygino literatūroje aprašytus kobalto nustatymo metodus. Svarbiausiuose kobalto mineraluose ir technikoje plačiai naudojamuose superkietuose ir magnetiniuose lydiniuose jis visada būna su įvairiais kiekiais nikelio, neretai ir kitų metalų, tuo tarpu kobalto nustatymo metodai, ypač kai tiriamojoje medžiagoje jo daug, tuo metu buvo nepakankamai išnagrinėti, o tūrio metodo nebuvo nė vieno. Darbe ne tik patikrinta keletas kobalto nustatymo metodų ir išrinktas tiksliausias, bet ir pasiūlyti du nauji metodai. Ypač efektyvus pasirodė R. Pajedos sukurtas jodometrinio titravimo metodas, kai naudojant indikatorių chloroformo ir krakmolo mišinį kobaltui nustatyti netrukdo ne tik nikelio, bet ir geležies, mangano, vario, arseno, chromo ir volframo jonai [45, 32].

Paskutinis K. Daukšo aspirantas buvo Vilniaus pedagoginio instituto Chemijos katedros auklėtinis Petras Bartkus, nuo 1953 m. pradėjęs nagrinėti mangano nustatymo klasikiniais svorio metodais galimybes. Tuo metu LKP CK buvo nusprendęs sustiprinti Vilniaus pedagoginio instituto mokslinį potencialą mokslų kandidatais iš buvusių to Instituto studentų, o kandidatus parengti Vilniaus universiteto tikslinėje aspirantūroje. Vienas iš tokių žmonių ir buvo bio-

[330] VU ChF Neorganinės chemijos katedros 1960 m. mokslo tiriamojo darbo planas // VUA. F. R-856. Ap. 13. B. 53. L. 1.

logijos ir chemijos mokytojo kvalifikaciją įgijęs P. Bartkus. Profesorius buvo labai nekokios nuomonės apie Pedagoginį institutą baigusių chemikų pasirengimą moksliniam darbui: „Jie tiek chemijos žinių turi, kiek krokodilas ašarų priverkia...“ [V. Tutkuvienė]. Iš tikrųjų neretai taip ir atsitikdavo: Institute chemija visada būdavo sublokuota su kokia nors kita populiaresne specialybe, kartais labai tolima chemijai. O čia į katedrą atėjo aspirantas per CK, iš esmės per prievartą. Pas Daukšą – ir per prievartą? K. Daukšas atsakė tuo pačiu: privertė P. Bartkų papildomai išklausyti keletą Chemijos fakultete skaitomų paskaitų kursų, atlikti visus katedros specializacijos studentų, taip pat elektrochemijos ir fizikinės bei koloidų chemijos laboratorinius darbus. Galų gale pradėjusiam disertacinį darbą aspirantui savo įprastu stiliumi nurodė tik temą ir paliko visišką laisvę rinktis darbo kryptis ir metodus. Nepaprastai rūpestingam, iki smulkmeniškumo pedantiškam P. Bartkui vadovavimas pasirodė toks netinkamas, kad jis po kurio laiko buvo netgi susiruošęs ieškoti pagalbos partinėje organizacijoje, kuri tais laikais Universitete rūpinosi viskuo: pradedant mokslinio darbo reikalais ir baigiant darbuotojų laisvalaikio leidimu, tarpusavio santykiais, vyrų ar žmonų neištikimybe. Sužinojęs apie tokius, nors, atrodo, ir nerealizuotus savo aspiranto ketinimus, Profesorius labai įsižeidė ir dalį darbo jau padariusiam P. Bartkui visai nustojo vadovauti. Be to, pasirodė, kad svoriniai mangano nustatymo metodai jau pakankamai gerai išnagrinėti, tolesnis jų tobulinimas vargu ar perspektyvus, ir disertacijos baigimas pasidarė labai labai problemiškas [E. Jasinskienė]. Aspirantūrą formaliai baigusį, bet eksperimentinių rezultatų labai mažai teturintį P. Bartkų ėmėsi gelbėti doc. E. Jasinskienė, pasiūliusi jam paieškoti to paties mangano nustatymo kinetinių metodų ir vadovavusi tolesniam jo darbui. Tik 1971 m. apgintoje disertacijoje P. Bartkus vis dėlto nurodė abu vadovus, paskelbė su Profesorium bendrą straipsnį, kuriame išnagrinėjo aštuonis mangano nustatymo svorio ir tūrio metodus, įvertino jų tikslumą, parinko patį geriausią, ištyrė, kokios nikelio, geležies, kobalto, chromo ir aliuminio koncentracijos dar netrukdo manganui nustatyti, pasiūlė taip modifikuoti fosfatinį metodą, kad manganas būtų nustatomas su

mažiausiomis santykinėmis paklaidomis [39, 50]. Apgynęs disertaciją, P. Bartkus liko Chemijos fakultete, dirbo Bendrosios chemijos katedroje (nuo 1981 m. – docentas), paskelbė per 40 mokslinių darbų, visame Universitete daugiau kaip dvidešimt metų garsėjo tuo, kad nepaprastai gerai rengė chemijos stojamajam egzaminui ir tolesnėms jos studijoms parengiamuosiuose kursuose besimokančius abiturientus. Deja, ne tiktai darbo valandas, bet ir visą laisvalaikį studentams ir abiturientams atidavęs doc. P. Bartkus taip ir nesurado laiko pagal įprastus standartus (šeima, butas, draugai) susitvarkyti savo asmeninį gyvenimą...

Netikėtai pačiam sau K. Daukšas tapo dar vienos aspirantės – T. Vėsienės disertacinio darbo „Amonio sulfato ir dolomito sąveikos tyrimas" moksliniu konsultantu [49]. Labai savarankiška aspirantė viduryje darbo susipyko su originaliu ir itin impulsyviu savo vadovu Cheminės technologijos katedros docentu A. Kaušpėdu ir kategoriškai atsisakė toliau dirbti jo vadovaujama. Fakulteto taryba, vengdama skandalingo tos istorijos pagarsinimo, sudarė diplomatiniu elgesiu garsėjusio dekano L. Simanavičiaus vadovaujamą komisiją iškilusiai problemai spręsti. Aspirantė paprašė jos vadovu skirti itin mažai į disertantų reikalus besikišantį K. Daukšą. Komisija priėmė kompromisinį sprendimą: į oficialius popierius greta vadovo A. Kaušpėdo įrašyti ir K. Daukšą, tačiau laikyti jį ne vadovu, o konsultantu. Susitarta, kad visus reikalus disertantė tvarkys tik su K. Daukšu. Profesoriaus konsultacijos apsiribojo paviršutinišku disertacijos rankraščio peržiūrėjimu [T. Vėsienė].

K. Daukšas įrašytas ir dar dviejų Neorganinės chemijos katedros aspirantų – J. Simonavičiaus ir J. Birmanto – oficialiuoju moksliniu vadovu [47, 48], nors iš tikrųjų jiems vadovavo doc. E. Jasinskienė. Mat disertacijas tvirtindavęs maskviškis VAK'as palankiau vertino profesorių vadovautas disertacijas, ir tą vardą jau atgavęs K. Daukšas vadovu buvo prirašytas dėl disertacijos „solidumo".

Kalbant apie Universitete K. Daukšo vadovautas disertacijas, krinta į akis, kad, išskyrus Vilniaus gruntinių vandenų tyrinėjimams skirtą E. Ramanausko darbą, jų visų temos parinktos labai kryptingai. Ta kryptis – elementams nustatyti iki tol naudotų svorio ir tūrio

metodų lyginamasis įvertinimas ir paieškos naujų metodų, leidžiančių tuos elementus nustatyti sudėtinguose jų mišiniuose. Profesorius sugebėjo pasirinkti tokius katedros darbuotojus bei aspirantus ir taip išugdyti jų savarankiško darbo įgūdžius, kad dauguma jų vėliau sėkmingai vadovavo jau savo aspirantams, o žinomiausias jo mokinys, ilgametis Chemijos fakulteto dekanas prof. E. Ramanauskas vienas ar kartu su savo disertante doc. L. Bunikiene vadovavo net trylikos aspirantų moksliniam darbui. Štai kodėl tokia gausi, iki šiol vis auganti prof. K. Daukšo mokslinė „šeima" (p. 154–155). Vis dėlto vientisos mokslinės mokyklos ta „šeima" taip ir nesudarė. Žinoma, atsiliepė tai, kad pats Profesorius palyginti anksti nustojo ir pats vadovauti aspirantams, ir padėti aspirantus renkantiems savo mokiniams. Tačiau daug svarbesnė kita priežastis: K. Daukšas visą gyvenimą liko senosios farmacijos chemikas. Tikrąja chemija jis laikė tik neorganinę ir analizinę chemiją. Pavyzdžiui, kalbėjo, kad elektrochemikai iš tikrųjų yra fizikai: nors ir tiria chemines medžiagas, bet naudoja fizikos metodus [V. Kapočius]. Jis liko ištikimas jaunystėje įvaldytiems klasikiniams svorio ir tūrio analizės metodams, tik jais dirbančius analitikus laikė tikrais chemikais, nors pokario metais tie metodai pradėjo prarasti savo reikšmę. Analizinėse laboratorijose vis dažniau reikėdavo nustatyti itin mažus pašalinių medžiagų bei jonų kiekius, ir prie savarankiško mąstymo įpratinti Profesoriaus mokiniai greitai suprato, kad klasikiniai metodai čia mažai kuo gali padėti. Labai būdinga, kad nė vienas iš K. Daukšo disertantų savo aspirantams jau nesiūlė dirbti klasikiniais būdais, kuriuos katedroje pamažu išstūmė spektrofotometriniai, fotokolorimetriniai, kinetiniai, fluorimetriniai ir kiti fizikocheminės analizės metodai.

Sunku objektyviai įvertinti mokslininko veiklos efektyvumą. Didelių trūkumų turi visi to įvertinimo metodai: išspausdintų darbų, gautų patentų ar mokinių skaičiavimas, citavimo indekso sudarymas, pramoninio įdiegimo mastų nustatymas. Nestandartinis Profesoriaus požiūris į mokslinį darbą – asmeninis nesuinteresuotumas pačiam eksperimentuoti ir gilintis į mokslinę literatūrą, itin liberalus vadovavimas, atsisakymas pasirašinėti po savo pavaldinių moks-

liniais straipsniais – dar labiau sunkina jo įtakos Lietuvos chemijos mokslui kiekybinio įvertinimo galimybes. Ta įtaka iš esmės buvo neformali: demokratiškos darbo atmosferos sudarymas, bendradarbių iniciatyvos nevaržymas ne tiktai leido K. Daukšo disertantams ir kolegoms savo iniciatyva ieškoti naujų perspektyvių darbo krypčių ir gabaus jaunimo, bet ir vertė tai daryti.

Akad. J. Matulio vadovaujamo Chemijos ir cheminės technologijos instituto specializacija pamažu tapo elektrochemija, ir K. Daukšo laikais suformuotų darbo krypčių vaidmuo jame vis mažėjo. Kitaip klostėsi padėtis Profesoriaus vadovaujamoje Neorganinės ir analizinės chemijos katedroje. Čia jo disertantų mokslinio darbo kryptys išsišakojo, jo mokinių mokiniai pasklido po kitas Lietuvos aukštąsias mokyklas ir mokslo įstaigas, kur savo ruožtu rinkosi toms institucijoms tinkamiausias ar juos pačius labiausiai patraukusias mokslinio darbo kryptis. Visų tų žmonių darbų nagrinėjimas neįeina į šios knygos užduotį, tačiau jų skaičius ir ryšys su Profesoriumi, mūsų nuomone, netiesiogiai parodo K. Daukšo įtaką Lietuvos chemijos raidai. Būtent todėl čia ir pateikiama prof. K. Daukšo mokslinės šeimos schema, kurioje nurodomos tik tos mokyklos mokslininkų pavardės. Jų mokslinių darbų kryptys išvardytos 1999 m. iš spaudos išėjusiame biografijų žinyne „Lietuvos chemikai“[331].

PEDAGOGINIS DARBAS

K. Daukšas nuo pat jaunystės pamėgo pedagoginį darbą. Dar gimnazijos ir studijų metais užsidirbdamas pragyvenimui korepetitoriaus pamokomis, jis pajuto malonumą daryti įtaką kitų žmonių mąstysenai, įteigti savo mintis, sudėtingų problemų supratimą, jų sprendimo būdus. Dar didesnės tokio pobūdžio galimybės jam atsivėrė pradėjus dirbti VDU Neorganinės ir analizinės chemijos kated-

[331] *Jankauskienė R. D., Kimtienė D. O.* Lietuvos chemikai. Vilnius: TEV, 1999. 366 p.

ros asistentu. Laboratorinių darbų ir paskaitų metu jis čia buvo neginčijamas autoritetas Universiteto sienose dar neapsipratusiems pirmakursiams ir ypač pirmakursėms, kurie be išlygų gaudė kiekvieną jo žodį, su pasigėrėjimu stebėjo laisvą laikyseną, su jaunatvišku nuoširdumu juokėsi iš jo tuo metu dar nelabai gausiai barstomų humoro perliukų. Jam pasisekė ir todėl, kad į dėstytojo darbą įsitraukė neturėdamas pradedančiam pedagogui kartais užkraunamo pernelyg didelio krūvio, kai jaunam, ką tik universitetą baigusiam darbuotojui reikia iš karto rengti didžiulį paskaitų kursą, per dienas ir naktis sėdėti apsikrovus vadovėliais ir monografijomis, o į paskaitas ateiti svaigstančia nuo nemigos galva ir iš pedagoginio darbo jokio malonumo nejausti. K. Daukšas pirmąsias paskaitas studentams pradėjo skaityti po to, kai jau penkis metus vadovavo laboratoriniams darbams, buvo sukaupęs nemažą pedagoginio darbo patirtį, o ir pirmasis jo skaitomas paskaitų kursas buvo dvi savaitinės valandos gerai žinomos neorganinės chemijos[332].

Daugumai aukštojoje mokykloje ilgai dirbančių pedagogų tenka dėstyti gana daug pagrindinių ir specialiųjų kursų. K. Daukšui pasisekė ir šiuo požiūriu: per visus savo darbo Vytauto Didžiojo ir Vilniaus universitetuose metus jis iš esmės skaitė tik vieną, paprastai dviejų semestrų paskaitų kursą – „Neorganinę chemiją“. Žinoma, kurso turinys ir apimtis keitėsi, dažnai į jį įeidavo bendrosios chemijos pagrindai, kartais bendroji chemija būdavo išskiriama į savarankišką kursą, tačiau specialiai ir ilgai rengtis toms paskaitoms jau nereikėjo. Keli kiti jo skaityti paskaitų kursai buvo arba nedideli, kaip vienos savaitinės valandos „Analizinė chemija“[333], „Kiekybinė analizė“[334], specialusis kursas „Retųjų elementų che-

[332] VDU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos 1938 m. gegužės 24 d. posėdžio protokolas // VUB RS. F. 96. B. VDU 8. P. 110.

[333] VDU Matematikos-gamtos fakulteto tarybos 1939 m. gegužės 16 d. posėdžio protokolas // VUB RS F. 96. B. VDU 8. P. 202.

[334] Fizikos-matematikos, Chemijos ir Gamtos mokslų fakultetų jungtinės tarybos 1945 m. balandžio 18 d. posėdžio protokolas // VUA. F. 856. Ap. 11. B. 1. L. 36.

mija“[335], arba elementaresni, skaityti nechemijos specialybių studentams, einant antraeiles pareigas kitose aukštosiose mokyklose. Vilniaus pedagoginio instituto studentams gamtininkams jis skaitė „Bendrosios ir neorganinės chemijos“ bei „Analizinės chemijos“ paskaitas[336], Vilniaus dailės instituto Architektūros fakultete architektams – privalomas paskaitas „Chemija ir medžiagų technologija“[337]. Tai buvo gana didelis keturių semestrų kursas: du semestrai – cheminės technologijos ir du – statybinių medžiagų paskaitos. Pokario metais Universitete jis kurį laiką dar vadovavo studentų laboratoriniams kokybinės ir kiekybinės analizės darbams bei pratyboms[338]. Nepanaudotą rengimosi paskaitoms laiką K. Daukšas skyrė vadovėlių ir mokomųjų priemonių rašymui (tarybiniais metais vadovėliais būdavo vadinamos knygos, skirtos teoriniams chemijos klausimams nagrinėti, o mokomosiomis priemonėmis – bendras laboratorinių darbų atlikimo kryptis nurodantys arba detaliai juos aprašantys rinkiniai). Oficialiai beveik visos K. Daukšo knygos buvo vadinamos mokomosiomis priemonėmis, nors studentai jomis naudodavosi ir kaip vadovėliais.

Labai aktuali lietuviškų chemijos vadovėlių problema iškilo jau pirmaisiais pokario metais. Iš dalies pasikartojo sušvelninta pirmųjų prieškario Lietuvos universiteto veiklos metų situacija: daugumoje Universiteto katedrų dirbo ne daugiau kaip po vieną kvalifikuotą profesorių ar docentą (neretai nebuvo nė vieno), kuriems teko rinktis, kam atiduoti pirmenybę – asmeniniam moksliniam darbui ar su jaunosios kartos studijomis susijusiems rūpesčiams. Vienas iš svarbiausių tokių rūpesčių – lietuviškų vadovėlių trūkumas, o tarybiniais metais lengviausias kelias tų rūpesčių atsikratyti – vertimai iš rusų kalbos (vakarietiški vadovėliai buvo ir nepriei-

[335] K. Daukšo asmens byla // VUA. F. 856, B. K-10655. L. 111.

[336] Vilniaus pedagoginio instituto Gamtos-geografijos fakulteto 1944/45 m. m. ataskaita // VPUA. F. 1. Ap. 1. B. 2. L. 8.

[337] K. Daukšo asmens byla // VDAA. Ap. 2. B. 48. L. 4.

[338] VU ChF Neorganinės chemijos katedros 1950 m. ataskaita // VUA. F. R-856. Ap. 13. B. 10. L. 1.

nami, ir neatitiko tarybinių mokymo programų). K. Daukšas nusprendė kitaip: pirmųjų kursų chemikams reikalingus vadovėlius parašyti pats. Tokį apsisprendimą palengvino jo jau turima patirtis, sukaupta rašant vadovėlį dar Vytauto Didžiojo universitete.

Jau tas pirmasis K. Daukšo parašytas vadovėlis – 1936 m. išleistas **„Kiekybinis analizas“** [1] parodė, kad į VDU Matematikos-gamtos fakulteto Chemijos skyrių atėjo itin talentingas ir ne mažiau darbštus pedagogas. Juk tą vadovėlį K. Daukšas parašė nepraėjus nė trejiems metams nuo savo darbo Universitete pradžios, būdamas dar tik vyr. asistentu, neperskaitęs nė vienos to kurso paskaitos, tik dvejus metus tevadovavęs laboratoriniams darbams, netgi nespėjęs apginti daktaro disertacijos. Ir disertaciją rengė, ir vadovėlį K. Daukšas rašė laisvu nuo tiesioginių laboratorinių darbų su studentais metu, o baigė abu tuos darbus vos ne tuo pačiu laiku: daktaro disertaciją jis apgynė nepraėjus nė mėnesiui po to, kai 1936 m. spalį prof. F. Butkevičiaus studentų chemikų draugija šapirografu išspausdino jo vadovėlį.

Tiesa, daugelis vadovėlyje aprašytų darbų jau buvo atliekami Kiekybinės analizės laboratorijoje, tačiau tai anaiptol nesumenkina K. Daukšo, kaip vadovėlio autoriaus, nuopelnų. Studentai iki tol būdavo priversti naudotis viena kita Universiteto bibliotekoje buvusia vokiška ar rusiška knyga ir rašomąja mašinėle išspausdintomis kai kurių jose aprašytų darbų kopijomis, o tas užsienio kalbas ir tuo metu toli gražu ne kiekvienas studentas mokėjo pakankamai gerai. Rašydamas pirmąjį lietuvišką kiekybinės analizės vadovėlį, K. Daukšas pasinaudojo vienuolika 1930–1935 m. išleistų vokiškų vadovėlių ir jų rusiškų vertimų, labai apgalvotai atrinko ir susistemino studentų įgūdžiams formuoti reikalingus darbus. Tiesa, pats K. Daukšas veikalo pratarmėje (originale sakoma – „prakalboje“) pripažino, kad kai kurios lydinių ir mineralų analizės užduotys studentams yra per sunkios, tačiau tai padaryta sąmoningai: stengtasi apimti visus praktinės reikšmės turinčius kiekybinės analizės skyrius, kad vadovėliu galėtų pasinaudoti ne tik Universiteto, bet ir kitos techninės laboratorijos. Matyt, todėl K. Daukšo vadovėlis yra

ryškiai techninio, metodinio pobūdžio: teorija aptarta tik tiek, kiek reikia naudojamiems metodams suprasti.

„Kiekybinį analizą" sudaro devyni nevienodos apimties skyriai. Pirmajame aptariamos svarbesnės kiekybinės analizės laboratorijose atliekamos operacijos, kai kurių dujų pasigaminimo būdai, naudojimosi analizinėmis svarstyklėmis taisyklės. Antrajame, svorio analizės skyriuje daug dėmesio skiriama svorio analizės technikai, darbui su kristalinėmis ir amorfinėmis nuosėdomis, sulfidais, aprašomi konkretūs svarbiausių elementų ir jų druskų nustatymo būdai. Beveik trečdalį vadovėlio užima tūrio analizės metodai: analizės technika, standartinių tirpalų paruošimas, duomenų apskaičiavimas, acidimetrija, alkalimetrija, oksidimetrija, jodometrija, turbidimetrija. Daug mažesnės apimties skyriai skirti elektrolizei, kolorimetrijai ir analizės metu išsiskiriančių dujų nustatymui, tačiau labai plačiai aprašoma svarbiausių lydinių ir mineralų analizė. Vadovėlio pabaigoje pateikiama trylika lentelių, kuriose surašytos naujausiais, 1936 m. duomenimis patvirtintos elementų atominės masės, analizėje dažnai vartojamų junginių formulės, molekulinės masės, tirpumas vandenyje, kai kurių tirpalų tankio ir koncentracijos priklausomybės, analizės metu gaunamų nuosėdų perskaičiavimo į ieškomų grynų elementų masę faktoriai ir kt.

Pirmasis K. Daukšo vadovėlis pasirodė labai reikalingas ir vykęs, tačiau jį šapirografu išspausdinusi prof. F. Butkevičiaus studentų chemikų draugija buvo neturtinga ir išleido nedideliu tiražu, kuris labai greitai išsibaigė. Beje, ši draugija iš viso išleido keturis chemikams skirtus vadovėlius: dviejų dalių J. Matulio „Fizinės chemijos praktikos darbus", V. Cipserio „Kompleksinių junginių pagrindus" ir K. Daukšo knygą. Pastarasis darbas 1941 m. išėjo pakartotinai, jau kaip spaustuvėje išspausdintas oficialus Vilniaus universiteto Matematikos-gamtos fakulteto leidinys [2]. Iš naujo rengdamas spaudai, K. Daukšas vadovėlį gerokai perdirbo: išryškintus poskyrius pavertė 23 skyriais, išplėtė svarbesnių laboratorinių operacijų aprašymą, prieš kiekvieną skyrių įdėjo trumpą metodo esmės apibūdinimą, šiek tiek išplėtė svorio ir tūrio analizės aprašymą bei mineralų ir druskų skyrių, įdėjo gerokai daugiau ži-

nyninio pobūdžio lentelių. Pateikti chemikams labai dažnai reikalingi visiškai nauji vandens ir trąšų analizės aprašymai. Pasikeitė, sumodernėjo ir knygos kalba: vietoje „analizo“ jau rašoma „analizė“, vietoje „elektrolizas, davinių apskaitymas, tiglius, štatyvas“ – „elektrolizė, duomenų apskaičiavimas, tiglis, stovas“ ir kt.

1952 m. iš spaudos išėjo trečias „Kiekybinės analizės“ leidimas [6], išplėstas beveik iki 500 puslapių ir vėl gerokai besiskiriantis nuo ankstesnio. Esminis skirtumas tas, kad šiuo kartu prieš visus svarbesnius kiekybinės analizės technikos ir metodikos aprašymus glaustai pateikiami jų teoriniai pagrindai. Vadovėlio pratarmėje pats K. Daukšas taip pagrindžia šią naujovę: „Bet kuris sąžiningas žmogus gali išmokti kiekybinės analizės technikos ir tiksliai atlikti jam įprastus kiekybinius nustatymus, vadinasi, tapti analitiku. Tačiau toksai, neturintis teorinio pasiruošimo, analitikas nesupranta jo paties atliekamų reakcijų chemijos ir, susidūręs su jam neįprastų nustatymų technika ir metodika, tampa visiškai bejėgis. Kas kita yra teoriškai pasiruošęs chemikas analitikas, nes jisai, remdamasis teorinėmis žiniomis, gali atlikti ne tik jam įprastus ir žinomus nustatymus, bet aplamai visas kiekybines analizes“. Be to, gerokai „perkratyta“ knygos struktūra, įdėti visai nauji skyriai, skirti elektrolitinei disociacijai, fizikinei analizei (nefelometrija, spektrinė analizė, mikroskopija), elektrometrijai (potenciometrija, konduktometrija, poliarografija), dujų analizei. Įdomu, kad nors tuo metu ekologinėms problemoms dar buvo skiriama mažai dėmesio, vadovėlyje jau yra poskyris „Kenksmingos priemaišos ore“.

1961 m. pasirodė dar vienas K. Daukšo „Kiekybinės analizės“ vadovėlio leidimas [11]. Nors jo struktūra vėl kiek pakeista, tačiau naujovių palyginti mažiau negu ankstesniuose. Naujai aprašyta amperometrija, žymėtųjų atomų pritaikymas analizei, kaminų, koksavimo ir generatorių dujų analizė, tačiau atsisakyta kai kurių lentelių. Įdomiems apmąstymams nuteikia vadovėlio pabaigoje pateiktas naudotos literatūros sąrašas. Jame K. Daukšas visai nemini pirmosios, dar Kaune išleistos savo vadovėlio laidos. Gana keista, kad tas vadovėlis neįrašytas ir į jo mokslinių darbų sąrašą, kartu su kitais dokumentais pasiųstame į Maskvą daktaro laipsnio ir profesoriaus

vardui patvirtinti, nors jis galėjo labai padidinti K. Daukšo galimybes įgyti tas regalijas: atrodo, kad VAK'e būta neoficialaus susitarimo parašytą vadovėlį prilyginti apgintai daktaro disertacijai [J. Bulavas]. Matyt, dėl riboto šio vadovėlio tiražo K. Daukšas prilygino jį tik kelioms studentų grupėms skirtam paskaitų konspektui, nors kiti Universiteto profesoriai ir docentai panašiose situacijose nesivaržė į savo mokslinių darbų sąrašus įsirašyti ir visai neišspausdintų rankraščių. Kitas būdingas to sąrašo bruožas – dėmesys užsienio literatūrai: nors iš dešimties sąraše pateiktų vadovėlių tik du cituojami originalo (vokiečių) kalba, bet dar keturios nuorodos yra į rusų kalbą išversti Vakarų autorių darbai. Literatūros sąrašas parodo ir tai, kad Profesorius įdėmiai sekė naujausią savo srities literatūrą: lygiai pusė cituojamų vadovėlių ir monografijų išleisti po Profesoriaus vadovėlio ankstesnio leidimo pasirodymo, o du – ir visai nauji, išėję 1958–1959 m.

K. Daukšas kiekvieną kartą taip perdirbinėjo ir pildė pakartotinai leidžiamą kiekybinės analizės vadovėlį, kad jo paantraštėje turėjo teisę nerašyti, jog tai – naujas, pataisytas ir papildytas pirmojo leidimas, nors iš tikrųjų yra būtent taip. Taigi šis darbas yra savotiškas aukštosioms mokykloms skirtų lietuviškų chemijos vadovėlių rekordininkas: jis pakartotinai buvo leidžiamas 25 metus ir vienintelis ėjo keturiais leidimais. Šio K. Daukšo veikalo svarbą ir jo rašymo sunkumus liudija ir tai, kad, nors praėjus jau 38 metams po jo paskutinio leidimo pasirodymo nemažai autorių išleido konkretiems analizės metodams skirtų metodinių priemonių, niekas taip ir nesugebėjo parašyti kito ne tiktai šiuolaikinės, bet ir klasikinės kiekybinės analizės metodus aprėpiančio originalaus lietuviško vadovėlio.

Antrasis K. Daukšo vadovėlis – **„Chemijos pagrindai"** – išėjo iš spaudos 1948 m. [3]. Tai buvo perdirbtos bendrosios ir iš dalies neorganinės chemijos paskaitos, jo skaitytos Vytauto Didžiojo ir Vilniaus universitetuose. Vadovėlis skirtas pirmo kurso studentams, nebūtinai būsimiesiems chemikams, todėl parašytas taip, kad, anot autoriaus, „knyga būtų suprantama kiekvienam prasilavinusiam piliečiui, nors ir neturinčiam specialaus pasiruošimo". Ir iš tikrųjų

bene pats didžiausias vadovėlio privalumas – jo patrauklus aiškumas. Žinios apie chemijos ir įvairių jos sąvokų formavimosi raidą, bendras elementų savybes ir junginių formulių rašymą, neorganinės chemijos sistemą ir reakcijas, tirpalus ir organinius junginius, analizę ir atomo branduolio sandarą pateikiamos naudojant minimalų matematinį aparatą ir nepaprastai mažai konkrečių formulių bei lygčių, kurias reikia mechaniškai įsiminti, nors trokštantiems konkrečių skaičių užganėdinti įdėta arti 40 lentelių. Knygą baigia gana platus praktinės chemijos skyrius, kuriame pasakojama apie statybines ir sprogstamąsias medžiagas, trąšas, stiklą, metalus, dažus, plastikus, kaučiuką ir kitas kasdieniame gyvenime plačiai naudojamas chemines medžiagas. Žodžiu, tai toks vadovėlis, kuris ne baido studentą ar kitą „prasilavinusį pilietį" chemijos sudėtingumu, o patraukia jos indėliu į bendrą pasaulio pažinimą, jos reikalingumu kasdieniame gyvenime.

K. Daukšas rūpestingai rengė ir **„Kokybinės analizės"** vadovėlį. Tiesa, čia situacija buvo kiek kita: jis rašė jau ne pirmasis. Dar 1929 m. iš spaudos išėjo VDU Neorganinės ir analizinės chemijos katedros vedėjo, K. Daukšo diplominio darbo vadovo prof. F. Butkevičiaus vadovėlis „Kokybinis analizis", 1932 m. – „Įvadas į analitinę chemiją", 1931 m. – „Retųjų elementų kokybinis analizis". Tų vadovėlių užteko VDU studentams, tačiau pokario metais jie tebuvo likę tik bibliotekose ir kokybinės analizės laboratorinius darbus atliekančiam labai pagausėjusiam įvairių specializacijų studentų ir specialiųjų mokyklų moksleivių būriui jų nepaprastai trūko. Tą spragą ir užpildė 1949 m. 1900 egz. tiražu išleista F. Butkevičiaus ir K. Daukšo „Kokybinė analizė" [4]. Knygoje medžiaga išdėstyta laikantis F. Butkevičiaus naudoto sulfidinio katijonų grupavimo į analizines grupes metodo, panaši ir bendra vadovėlių sandara, tačiau gerokai išplėsta teorinė dalis ir analizės technikos bei metodikos aprašymas, į atskirą skyrių išskirtos katijonų reakcijos, kiek kitaip suskirstyti į grupes retieji elementai, gerokai pasikeitęs medžiagos pateikimo būdas ir kalba. Verta dėmesio tai, kad parengęs spaudai šį darbą K. Daukšas vadovėlio viršelyje įrašė ir savo mokytojo pavardę, pratarmėje nurodydamas, kad būtent iš jo vado-

vėlių imta nemažai medžiagos. Tai būdingas profesinės mokslininko etikos laikymosi pavyzdys, glaudžiai susijęs su jau minėtu daugelį bendradarbių stebinusiu, bet to paties etikos kodekso reikalavimus atitinkančiu K. Daukšo atsisakymu įrašyti savo pavardę po jaunesniųjų kolegų savarankiškai atliktais darbais.

1959 m. išėjusį „Kokybinės analizės" vadovėlį K. Daukšas jau pasirašė savo vieno vardu [8]. Ir iš tikrųjų tai jau kitoks vadovėlis. Jame atsižvelgta į pastarųjų dešimtmečių kokybinės analizės raidą ir pagrindinis dėmesys jau kreipiamas į pusiau mikroanalizės metodus, nors jie aprašyti taip, kad tiktų ir dirbantiems makroanalizės metodais chemikams. Tais pačiais sumetimais pateiktos jonų radimo mikrokristaloskopinės ir lašų reakcijos, aprašytas ne tiktai klasikinis sulfidinis katijonų radimo metodas, bet ir vis labiau plintantis rūgščių-šarmų būdas. Palyginti su 1949 m. knyga, pakeista ir jonų grupavimo sistematika: taikant sulfidinį metodą katijonai sugrupuoti pagal periodinę elementų sistemą, o taikant rūgščių-šarmų metodą – pagal praktinį jų atskyrimą, anijonai – pagal svarbesnių reagentų veikimą. Įdomu, kad Profesorius nesusižavėjo vis labiau plintančiu ir jo paties katedros darbuotojų susidomėjimą kėlusiu organinių reagentų taikymu atskiriems jonams rasti, nors ir pateikė tokių reagentų pavyzdžių. Tokio pobūdžio darbų vadovėlyje yra nedaug, nes „stengtasi sudominti sisteminės analizės eiga, kuri jauną neprityrusį analitiką lavina labiau, negu atskirų jonų „gaudymas" tiriamojoje medžiagoje". Vadovėlyje siekta išryškinti cheminių junginių ypatybes, todėl aprašyta kur kas daugiau reakcijų, negu reikia jonams rasti. Pateiktos ir 1949 m. vadovėlyje aprašytos retesnių jonų kokybinės reakcijos, tačiau tos reakcijos ir retųjų elementų analizės eiga atskirai neišskirti. Atsiliepiant į praktikos reikalavimus, vadovėlio pabaigoje aprašytos svarbesnių lydinių, mineralų ir uolienų analizės.

1965 m. pasirodęs antrasis, pataisytas „Kokybinės analizės" leidimas [12] nuo pirmojo skiriasi labai nedaug, kiek daugiau pataisytas tik sisteminės analizės aprašymas.

Vadovėlis **„Neorganinė chemija"** [5] atitinka paskaitas, kurias K. Daukšas skaitė tik pradėjęs dirbti Vytauto Didžiojo universitete

ir vėliau ilgus metus, iki pat išėjimo į pensiją – Vilniaus universitete. Jame aprašyti visi tuo metu žinomi cheminiai elementai ir svarbiausi jų neorganiniai junginiai, tad vadovėlis yra ir tarsi savotiškas nedidelis žinynas. Naudojimąsi tuo vadovėliu labai palengvina nepaprastai aiški ir tiksli medžiagos išdėstymo sistema, pagrįsta periodine elementų sistema. Ypač svarbus pirmasis vadovėlio skyrius. Jame nagrinėjama periodinės elementų sistemos sandara ir reikšmė, pateikiamos itin glaustos (fizikai netgi pasakytų – supaprastintos) žinios apie atomų sandarą ir jos ryšį su periodine sistema, aptariamos periodinės ir neperiodinės elementų savybės. Visa medžiaga išdėstyta tokiu paprastu ir suprantamu būdu, kad skaityti šį skyrių – tikras malonumas ir neabejotina nauda: jį gerai išmokęs studentas gali tarsi pasijusti Mendelejevu ir ypatingai „nezubrindamas" tolesnės vadovėlyje išdėstytos medžiagos, o tik ja po truputį pasiremdamas pats numatyti elementų savybes, teisingai „konstruoti" paprasčiausius neorganinius junginius. Visa kita vadovėlio medžiaga suskirstyta į skyrius griežtai laikantis periodinės elementų sistemos skirstymo į grupes. Kiekvieno skyriaus įvade pateikiama bendra grupės charakteristika ir tik po to aptariamas kiekvienas tos grupės elementas: jo paplitimas gamtoje, gavimas, savybės, vartojimas ir svarbiausi junginiai. Čia studentui vėlgi lengva pasijusti atradėju, o ne „zubryla": gerai supratęs grupę charakterizuojantį įvadą, jis pats gali numatyti tos grupės elementų ir jų junginių savybių kitimą grupėje.

Negali nestebinti tempai, kuriais Profesorius rašė savo pirmuosius vadovėlius: per trejus 1948–1950 metus išėjo „Chemijos pagrindai", „Kokybinė analizė" ir „Neorganinė chemija" – trys stambios, po 400–600 puslapių knygos! O juk tuo pačiu metu jis vadovavo katedrai ir skaitė paskaitas Universiteto Chemijos fakultete, buvo MA Chemijos ir cheminės technologijos instituto direktorius, respublikinės Aukštųjų mokyklų ir mokslo įstaigų profsąjungos prezidiumo narys, aktyviai dirbo „Žinijos" draugijoje, jau nekalbant apie trumpalaikius darbus įvairiose tarybose ir komisijose. Ir vis dėlto kai kurie Profesoriaus kritikai jam priekaištaudavo, kad jis nepakankamai darbštus, kad moksle nenuveikė tiek, kiek

galėjo (beje, kažkas panašaus į tokį priekaištą jau nuskambėjo ir šioje knygoje...)! Tai tiesiog nesusipratimas dėl prioritetų: nors kartais ir mokydamas to kitus, Profesorius pats niekada nelaikė eksperimentinio mokslinio darbo pagrindiniu savo veiklos tikslu.

„Neorganinė chemija" buvo etapinis vadovėlis ir Neorganinės chemijos katedrai, ir pačiam K. Daukšui.

Katedra pirmoji Chemijos fakultete ir, ko gero, visame Universitete vieno žmogaus jėgomis per trejus metus iš esmės aprūpino savo studentus pagrindiniams kursams reikalingais lietuviškais teoriniais ir praktikos darbų vadovėliais. Ir čia jau kelintą kartą peršasi palyginimas su VDU profesoriumi V. Čepinskiu, kuris pradėdamas darbą Universitete pirmiausia parašė studentams mirtinai reikalingus vadovėlius „Fizikos paskaitos" ir „Fizinė chemija"[530].

Pačiam K. Daukšui „Neorganinė chemija" buvo įsimintina visų pirma principiniu požiūriu: iš esmės baigdamas savo vadovėlių seriją, jis atsispyrė maskviškės Aukštojo mokslo ministerijos nuostatai, kad aukštųjų mokyklų vadovėliai visoje TSRS teritorijoje turėtų būti tie patys, parašyti garsių Maskvos ar Leningrado mokslininkų, vartojami originalo kalba arba, blogesniu atveju, išversti į nacionalinę respublikos kalbą. Sugebėjęs išleisti pirmuosius originalius savo vadovėlius, K. Daukšas užsitikrino ir teisę rengti pakartotinius jų leidimus, ilgiems metams įtvirtindamas lietuviškų bendrosios, neorganinės ir analizinės chemijos vadovėlių prioritetą. Antra vertus, du iš tų vadovėlių – „Chemijos pagrindai" ir „Neorganinė chemija" – labai palengvino paties Profesoriaus pedagoginį darbą. Visus tolesnius darbo Universitete metus jis konkrečių žinių laukiančius studentus nukreipdavo į tuos vadovėlius, tad auditorijoje galėjo kalbėti savo ir studentų malonumui.

Po 1950 m. K. Daukšas kiek sulėtino vadovėlių ir mokomųjų priemonių rašymo tempus, tačiau ir toliau liko produktyviausias Chemijos fakultete. Po penkerių metų pasirodė dar viena jo knyga – **„Neorganinė sintezė"** [7]. Šios srities vadovėlių Lietuvoje iki tol taip pat nebuvo. Vadovėlis pradedamas sintezės technikos aprašymu, kuriame pateikiamos rekomendacijos, kaip džiovinti, kaitinti, sverti ir atskirti medžiagas, matuoti tūrį, paruošti tirpalus, surink-

ti aparatūrą, gauti ir laikyti dujas. Knygoje aprašytos 22 elementų išskyrimo ir daugiau kaip 340 neorganinių junginių sintezės metodikos. Kiekvieno darbo aprašymas pradedamas proceso metu vykstančia chemine reakcija, po to itin glaustai, bet aiškiai išdėstoma darbo eiga, o pabaigoje aptariama gauto junginio išvaizda, fizinės savybės, tirpumas, kartais nurodoma būdingiausia cheminė savybė. Patogumo dėlei junginiai suskirstyti į grupes: dujos, oksidai, hidroksidai, rūgštys, acetatai, karbonatai ir oksalatai, bromatai, chloratai ir jodatai, bromidai, fluoridai ir jodidai, chloridai, chromatai, fosfatai, nitratai, sulfatai, sulfidai, koloidai, įvairūs kiti junginiai, tačiau daugiausia dėmesio skirta dvigubųjų ir kompleksinių junginių sintezei. Atskirai aprašyta sintezės technika ir reagentų valymas. Įdomūs trylika darbų, skirtų gamtinių mineralų perdirbimui į individualius cheminius junginius.

Išsibaigus šios knygos tiražui, K. Daukšas kartu su savo buvusiu aspirantu ir katedros kolega E. Ramanausku 1970 m. išleido kitą taip pat pavadintą mokomąją priemonę [14]. Vienodi ne tik tų abiejų knygų pavadinimai, labai nedaug kuo skiriasi ir jų turinys. Atsisakyta tiesiogiai su sinteze nesusijusių skyrių, kuriuose aprašomas koloidų gavimas, mineralų perdirbimas, reagentų gryninimas, o kita medžiaga kai kur pergrupuota.

1960 m. iš spaudos išėjo K. Daukšo, M. Finkelšteinaitės ir R. Pajedos parašyti **„Bendrosios chemijos laboratoriniai darbai“** [9], skirti ne tiek būsimiesiems chemikams, kiek sutrumpintą bendrosios ir neorganinės chemijos kursą studijuojantiems kitų specialybių studentams. Atsižvelgiant į tai, parinkti labai paprasti, trumpi darbai, todėl palyginti nedidelės apimties knygelėje jų tilpo net 220. Labai įvairi trisdešimt trijų knygos skyrelių tematika leidžia pasirinkti kiekvienos specialybės studentams artimesnius darbus. Knygos pabaigoje netgi pateikiama keliolika įdomiosios mokyklinės chemijos darbų: savaiminis žvakių užsidegimas, „faraono“ gyvatės, „vulkanas“, kibirkštys tirpale ir kt.

1968 m. pasirodę tų pačių autorių **„Bendrosios ir neorganinės chemijos laboratoriniai darbai“** [13] – gerokai didesnės apimties knyga. Tiesa, formaliai žiūrint, čia aprašyta netgi mažiau darbų

negu „Bendrosios chemijos laboratoriniuose darbuose“, tačiau daugelis darbų susideda iš kelių bandymų, pateikta labai daug paprasčiausių neorganinių medžiagų sintezių, kai kurie darbai gerokai sudėtingesni, daug platesni ir įvairesni lentelėse pateikiami duomenys, atsisakyta įdomiosios chemijos bandymų. Apskritai tai iš esmės kita, nors ir labai panašiai pavadinta knyga, daugiau skirta ne kitų fakultetų studentams, o Chemijos fakultete rengiamiems specialistams.

Išsibaigus šios knygos tiražui, Universitetas 1985 m. savo rotaprintu išleido tik Neorganinės ir Bendrosios chemijos katedrų mokymo planus atitinkančią nedidukę K. Daukšo, M. Finkelšteinaitės ir R. Pajedos knygelę **„Neorganinės chemijos laboratoriniai darbai“** [15]. Kaip rašo patys autoriai, tai – perspaudas, sudarytas atrinkus reikalingiausius, papildomai neredaguotus jų 1968 m. knygoje išspausdintus darbus.

Netgi paviršutiniškai peržvelgus prof. K. Daukšo plunksnai priklausančių knygų sąrašą, sunku nepajusti susižavėjimo ir netgi gero, „baltojo“ pavydo jausmo. Vienas ar kartu su kolegomis jis parašė septynias mokomąsias priemones ir vadovėlius, kurie pasirodė net keturiolika leidimų bendru maždaug 40 000 egzempliorių tiražu. Joks kitas mūsų chemikas tokiu derliumi pasigirti negali ir vargu ar kada nors galės. O juk į šį sąrašą dar galima įtraukti ir jo „Chemijos žodyną“, kuris 37 metus buvo kiekvieno chemiko parankinė knyga, supažindinanti su chemijos terminais bei sąvokomis ir kitų specialybių mokslininkus, gamybininkus, pedagogus bei moksleivius.

Studentams skirtas vadovėlis tam tikru mastu parodo jį rašiusiojo požiūrį į konkrečios specialybės pedagoginį darbą: autorius gali pasirinkti paprastesnį ar sudėtingesnį stilių, atiduoti pirmenybę faktams ar samprotavimams, skatinti studentus įsiminti ar mąstyti. Žinoma, dėstytojas visada turi galimybę savo pedagogines pažiūras išsakyti ir tiesiogiai, kalbėdamas įvairiuose susirinkimuose ir pasitarimuose. Tokių galimybių turėjo ir Profesorius, tačiau jomis naudojosi palyginti retai. Pavyzdžiui, iš 1955–1958 m. užprotokoluotų dvidešimties Chemijos fakulteto gamybinių susirinkimų jis kalbėjo tik šešiuose, 1958–1961 m. įvykusiuose šešiolikoje fakulteto tary-

bos posėdžių ne kaip katedros vedėjas, o savo iniciatyva kalbėjo gal penkis ar šešis kartus, įvairių tikrinimo komisijų, į kurias jis dažnai būdavo įtraukiamas, vardu ataskaitų nedarė nė karto. Tačiau beveik kiekvienas iš jo retų pasisakymų labai skyrėsi nuo oficialių to meto nuostatų, stebindavo netikėtumu, originalumu ir būdavo ilgai svarstomas fakulteto kuluaruose.

Tarybiniais metais visose aukštosiose mokyklose paskaitų lankymas buvo griežtai privalomas. VDU tradicijoms ištikimas K. Daukšas su tuo niekada nesutiko. Fakulteto ir Universiteto tarybose jis ne kartą kalbėjo[339], kad nereikia versti studentų, ypač tų, kurie intensyviai dirba moksliniuose būreliuose, lankyti jiems neįdomių paskaitų. Ypač neturi būti privalomas užsienio kalbų paskaitų lankymas, tačiau egzaminas būtinai reikalingas. Prieštaraudamas fakulteto partorgo reikalavimui, kad paskaitų lankomumo kontrolei daugiau dėmesio turėtų skirti komjaunimo organizacija, Profesorius kalbėjo, kad komjaunimui nereikėtų primesti milicijos vaidmens, geriau jis užsiimtų studentų savišvietos klausimais. Jis nepalaikė ir pasiūlymo, kad vertinant studento diplominį darbą reikia atsižvelgti į tai, kaip jis mokėsi iki tol: diplomantas atlieka savarankišką darbą ir jo vertinimo su praeitimi sieti nereikia.

Profesoriaus nuomone, reikia liautis taikyti vidurinės mokyklos metodus laboratoriniams darbams: laikas atsisakyti kiekvienai grupei nustatyto laboratorinių darbų grafiko. Laboratorijos turi būti atviros visą dieną, kad kiekvienas bet kurios grupės studentas galėtų jose dirbti jam patogiomis valandomis[340]. „Blogai, kad mūsų studentai dirba visai nesavarankiškai: visi tą patį darbą tuo pačiu metu ir visi nieko neišmano. Reikia taip organizuoti darbą, kad gabesni studentai galėtų išsiveržti į priekį ir taptų atsiliekančių mokytojais. Kiekvienas studentas turi turėti fiksuotą darbo vietą ir

[339] VU ChF Mokslo tarybos 1958 m. balandžio 2 d. ir rugsėjo 17 d. posėdžių protokolai // VUA. F. R-856. Ap. 13. B. 41. L. 10, 14, 22; 1966 m. lapkričio 3 d. ir 1967 m. birželio 16 d. protokolai // VUA. F. R-856. Ap. 13. B. 63. L. 18, 40.

[340] VU ChF 1955–1957 m. gamybinių susirinkimų protokolai // VUA. F. R-856. Ap. 13. B. 32. L. 18, 40, 43.

darbų skaičių, o prie oficialių laboratorinio darbo valandų turi būti ir papildomos. Studentas turi gauti tiktai reagentus ir nieko daugiau: jokių iš anksto sustatytų aparatų, jokių paruoštų tirpalų – viską turi pasidaryti pats ir gražiai. Klausinėjimą laboratorinių darbų metu reikia mesti. Studentas turi dirbti savarankiškai, o jei nemoka – duoti tą darbą iš naujo". Profesorius aiškiai rėmėsi savo darbo patirtimi Kaune, kai Vytauto Didžiojo universitete chemijos laboratorijos būdavo atidarytos nuo 8 iki 22 valandos, o asistentas K. Daukšas laboratorinės technikos studentų nemokė, teorijos neklausinėdavo, tik skirdavo ir priimdavo darbus [V. Sližys]. Profesorius prieštaravo pasiūlymui dalį neorganinės chemijos laboratorinių darbų skirti stiklapūtystei: „Tai ne chemiko specialybė ir atskiro dalyko įvesti nėra reikalo. Negalima iš studento reikalauti daugiau, negu moka dėstytojas, o tik išmokyti, kiek jis pats moka. To galima pamokyti tiesiog laboratorinių darbų metu".

1958 m. rugsėjo mėn. Chemijos fakulteto taryboje labai karštai svarstytas klausimas dėl fakultete rengiamų specialistų profilio. K. Daukšo nuomone, Universitetas neturi rengti mokytojų: tam yra Pedagoginis institutas. Fakultete turi likti du profiliai: bendro profilio chemikai ir bendro profilio technologai. Profesoriaus iniciatyva Taryba nepalaikė posėdyje dalyvavusio Mokslų akademijos prezidento J. Matulio pasiūlymo, kad fakultetas turėtų rengti dėstytojus chemijos technikumams, kuriuos bent du ar tris reikia įsteigti dėl pradėtos labai propaguoti liaudies ūkio chemizacijos[341].

Nuo septintojo dešimtmečio vidurio Profesorius pradėjo propaguoti dar siauresnį Universiteto Chemijos fakultete rengiamų chemikų profilį: fakulteto „paskirtis – specialiai ruošti žmones moksliniam darbui"[342], „mūsų studentai neturi nieko bendro su gamyba, su gamyklomis, jie ruošiami darbui laboratorijose, turi būti moksli-

[341] VU ChF Mokslo tarybos 1958 m. rugsėjo 17 d. posėdžio protokolas // VUA. F. R-856. Ap. 13. B. 41. L. 22.

[342] VU ChF Mokslo tarybos 1964 m. vasario 25 d. posėdžio protokolas // VUA. F. R-856. Ap. 2. B. 504. L.171.

ninkai teoretikai“[343]. Todėl, jo nuomone, netikslinga daug dėmesio skirti gamybinėms praktikoms: jos „nors ir įdomios, bet mažai naudingos, nes tik retais atvejais gamyba bus būsimasis mūsų absolventų darbas“ (čia jis buvo visiškai neteisus: dauguma to meto ChF absolventų nueidavo kaip tik į gamybą...). Tuo pačiu metu Profesorius propagavo ir diferencijuotą požiūrį į studentus: „Chemikams reikia dviejų dalykų: gabumo ir chemijos pamėgimo. O ateina žmonių, įkalbėtų tėvelių ir ciocių. Didesnė pusė nemėgsta specialybės. Reikia daugiau dėmesio skirti gabiems ir mėgstantiems specialybę, dėstytojai gali pasidalinti gabiausius ir nukreipti į mokslinį tiriamąjį darbą, išgelbėti nuo fabriko“[344].

Įvairių susirinkimų diskusijas K. Daukšas neretai paaštrindavo siūlydamas tokias pedagogines naujoves ar kitas idėjas, kurių, jis pats puikiai žinojo, niekas nepalaikys. Pavyzdžiui, svarstant diplominių darbų gerinimo klausimus, daug kalbėta, kad tie darbai turi būti kompleksiški. Profesorius pasiūlė: „ChF daugelis studentų tiria, pavyzdžiui, karbonatus tais pačiais metodais, tik kitus. Galima būtų daryti vieną bendrą aprašymą, tik išvadas – atskirai“[345]. Universiteto visuomeninėms organizacijoms nusprendus fakultetuose studentų jėgomis atlikti sociologinius tyrimus, Profesorius prieštaravo, kad tai ne chemikų reikalas, kad čia reikalingi tos srities specialistai ir nesvarbu, kad tai pasiūlė centras: „Jei mūsų nusistatymas nesutinka su sveiku protu, tai reikia protestuoti“[346]. Universiteto taryboje jis vienintelis prieštaravo pasiūlymui įkurti studentų Garbės teismą. Tarybos narių nuomone, visai kitaip atrodys kad ir ta pati bausmė, kai studentui teks atsistoti prieš draugus, o Profesorius kalbėjo: „Nuostatai gražūs, bet kas iš to. Nenumatoma jokių

[343] VU ChF Mokslo tarybos 1971 m. kovo 23 d. ir 1972 m. spalio 24 d. posėdžių prokolai // VUA. F. R-856. Ap. 13. B. 103. L. 14, 40.

[344] VU Mokslo tarybos 1964 m. vasario 25 d. posėdžio protokolas // VUA. F. R-856. Ap. 2. B. 504. L. 171.

[345] VU tarybos 1950 m. sausio 17 d. posėdžio protokolas // VUA. F. R.-856. Ap. 2. B. 34. L. 212.

[346] VU ChF Mokslo tarybos 1967 m. gegužės 16 d. posėdžio protokolas // VUA. F. R-856. Ap. 13. B. 63. L. 40.

naujų priemonių, tik tai, ką mūsų administracija jau turi. Rektorius ir taip tas pačias baudas gali duoti, tai kam dar ta ceremonija? Tik laiko gaila, o rezultatas – tas pats, kaip ir be to teismo“[347].

Gerai prisimindamas padėtį Vytauto Didžiojo universitete ir pats niekada neturėjęs pernelyg daug paskaitų, K. Daukšas užjautė kitus dėstytojus, iš kurių būdavo reikalaujama turėti TSRS aukštojo mokslo ministerijos nustatytą minimalų metinį 720 valandų paskaitų, laboratorinių darbų ir seminarų krūvį: „Jei dėstytojas turės 700 valandų, jis bus papūga. Reikia kuo daugiau studentams skaitomų kursų sujungti į vieną ir skaityti kartu, o visas jėgas atiduoti moksliniam darbui“[348].

Nepatenkino Profesoriaus ir fakultete dėstomo fizikos kurso programa: „Fizikai skiriami 3 semestrai, o tai daugiau negu bet kokiai chemijos šakai. Fizikai įsimylėję fiziką, bet kodėl mes tai turime justi? Iš fizikos kurso reikia išmėtyti tuos skyrius, kurie chemikams nebūtini. Fizika plati, ją galima skaityti ir visą amžių, bet reikia prieiti prie padėties, naudingos chemijos mokslui. Chemijos fakultete fizika yra tik pagalbinė ir į tai reikia atsižvelgti: fizikai tai kažkaip apsieina be chemijos“[349]. „Kam ruošti studentą fiziką chemijoje? Reikia ruošti chemikus, o ruošti fizikus – fizikų reikalas. [...] Dalyko esmė yra ta, kad fizikai valdo lauką, o chemikai – medžiagą. Bet kai kinta medžiaga, kinta ir laukas. Todėl fizika ir skverbiasi į chemiją. Tačiau kur mūsų studentai praktiškai naudos tą fiziką? Jos studentams reikia duoti mažiau“.

Profesoriaus nuomone, pernelyg daug chemijai nebūdingų dalykų yra ir sąjunginėse, visiems privalomose bendrosios bei neorganinės chemijos kursų programose: nereikia per daug dėmesio skirti fizikinei atomų ir molekulių būsenai, elektronų orbitalėms, kurių

[347] VU Mokslo tarybos 1959 m. gegužės 8 d. posėdžio protokolas // VUA. F. R-856. Ap. 2. B. 317. L. 115.

[348] VU tarybos 1960 m. lapkričio 1 d. posėdžio protokolas // VUA. F. R.-856. Ap. 2. B. 375. L. 387.

[349] VU ChF tarybos 1971 m. gruodžio 7 d. posėdžio protokolas // VUA. F. R-856. Ap. 13. B. 103. L. 15.

chemikai taip ir nemoka apskaičiuoti. „Tai juk teorinės fizikos kursas, ir kam jį kišti į chemiją. Kad ir hibridinės orbitalės, kurios sudaro cheminius ryšius: jų skaičiavimas juk yra per daug sudėtingas ir chemikams nėra ko apie nesuprantamus dalykus kalbėti kiekybiškai. Kita klausimo pusė – tai mūsų chemijos vadovėliai: juose per daug technikos. Ten rasite smulkiai aprašomus sieros rūgšties gamybos būdus, duodamos krosnys, bokštai, inžineriniai įrenginiai. Betgi tai technika, kam ją kišti chemikui. Chemijos pagrindas yra analizė ir sintezė. Pažiūrėkime, kaip pas mus dėstoma chemija. Mėginame rašyti struktūrines formules. Kodėl vandens molekulė rašoma kampu arba amoniako – piramide? Ar tai naudojam sintezėje ar analizėje? Ne. Tai kiekybinis rodiklis ir jo nereikia kišti į chemiją. [...] Chemikas geras tas, kuris gerai sintetina ir analizuoja, bet ne tas kuris gerai skaičiuoja. Manganas gali būti septyn-, šešia-, ketur-, tri- ir dvivalentis, bet kaip tai apskaičiuoti, chemikai nežino. Mes tik žinom, kokiomis sąlygomis tie pakitimai įvyksta, bet apskaičiuoti nemokam. Kam tie chemijos uždaviniai reikalingi, kam mokyklose juos spręsti? Juk čia ne chemija. Reikia išmokti sintetinti, bet ne skaičiuoti, o tam tereikia mokėti skaičiuoti iki dešimties. Vietoje dabar vedamų praktikos uždavinių siūlau laboratorinius darbus. Taip anksčiau ir buvo Kauno universitete. Tas pats ir su kitomis sąvokomis. Pavyzdžiui, metalas. Sakome, kai elektroneigiamumas mažas, tai – metalas. Bet tai sunku paremti. Reikia remtis praktiniais sumetimais ir tomis sąlygomis, kuriomis dirbame. Bendroji chemija – kas tai per chemija? Tai suvulgarinta fizikinė chemija. Vieninės ir sudėtinės medžiagos. Kas čia per medžiagos? Tai juk atėjo iš Mendelejevo laikų. Kam tos sąvokos dabar? Jos tik painioja. Arba bazės ir šarmai. Kodėl rūgštys tinka visiems – ir organikams, ir neorganikams, o bazės – tik organikams?[350]

Būdamas įsitikinęs klasikinės chemijos šalininkas, Profesorius labai vertino periodinę elementų sistemą, itin padedančią sąmoningoms chemijos studijoms. Netgi atsiliepime apie vidurinių mokyk-

[350] ChF tarybos 1970 m. lapkričio 5 d. posėdžio protokolas //VUA. F. R-856. Ap. 13. B. 103. L.5.

lų chemijos programą tarp dviejuose puslapiuose surašytų jo pastebėtų nedidelių netikslumų nurodyta ir rimta pastaba apie tai, kad moksleiviai per vėlai supažindinami su periodine elementų sistema: tris su puse metų chemija pateikiama kaip nesistemingas, gąsdinantis mokinius sunkiai aprėpiamų faktų rinkinys[351].

Išleidęs reikalingus vadovėlius, K. Daukšas nuoseklaus paskaitų kurso galėjo išvis neskaityti, rekomenduoti studentams patiems išstudijuoti atitinkamus jo knygų skyrius, o paskaitoms skirtu laiku arba plačiau negu vadovėlyje išdėstyti vieną kitą esminį klausimą, arba organizuoti kolokviumus studentų savarankišku darbu įgytoms žinioms patikrinti. K. Daukšas nenuėjo nė vienu iš tų kelių.

Gilintis į savo vadovėliuose išdėstytos medžiagos fizikinius pagrindus jis, kaip jau žinome, nematė reikalo. Būdamas įsitikinęs kuo didesnės studijų laisvės ir chemikų rengimui svarbiausio dalyko – eksperimentinių įgūdžių formavimo šalininkas, kontrolinių darbų, seminarų, kolokviumų, specialių užsiėmimų su atsiliekančiais studentais Profesorius nepakentė iš principo ir niekada jų neorganizuodavo. Jo požiūris buvo aiškus ir kategoriškas: jei studentas nori ir sugeba, jis ir be tokių papildomų užsiėmimų išmoks, jei nepavyks – nieko baisaus: tokiam studentui chemija netinka, į Chemijos fakultetą jis atėjo „ciocios" įkalbėtas ir kuo anksčiau iš to fakulteto išeis, tuo bus geriau ir jam, ir kitiems. Nereikia per prievartą mokyti tų nenorinčių studijuoti atsilikėlių ir dar patiems laiką gaišti. Tokia pozicija aiškiai kirtosi su daugumos nuomone, tad Profesorius niekada nedraudė, bet vis stebėdavosi, kad kiti katedros dėstytojai tokius mokymo programose nenumatytus viršvalandžius dirba [E. Jasinskienė].

Savo paskaitose K. Daukšas pasirinko trečią kelią. Formaliai jis ir toliau skaitydavo visas kurso programoje numatytas paskaitas, kaip ir prieš vadovėlių pasirodymą, tačiau jų turinys pamažu keitėsi dalykinės informacijos mažėjimo linkme. Paskaitas skaitydavo be konspekto. Jaunas būdamas kiekvienai paskaitai rengdavosi, bet konspekto nesirašydavo – ant lapuko susidarydavo paskaitos planą,

[351] LCVA. F. R-454. Ap. 1. B. 67.

o vėliau ir to nebedarydavo, viską atsimindavo ir be „špargalkos" [A. Daukšienė]. Į paskaitas Profesorius įterpdavo vis daugiau „lyrinių nukrypimų" įvairiais savo neįprastos gyvenimo filosofijos klausimais, vis dažniau eksperimentinius chemijos faktus aiškindavo ne teoriniais samprotavimais, o humoristiniais palyginimais, tiesiog kalbėjo savo ir studentų malonumui. Tiesa, Profesorius kartais padejuodavo, kad dėl blogos abiturientų atrankos nemažai studentų be iniciatyvos, laukiantys tik sugromuliuotų tiesų [V. Čaplikas], kad metų metais tenka pasakoti apie tuos pačius elementus [L. Valentėlis], bet skaityti paskaitas jis, be abejonės, mėgo, o atvirumo valandėlę kartą prasitarė: „Aš negalėčiau gyventi be studentų" [V. Kapočius]. Savo ruožtu studentus, neįpratusius prie tokio, kitiems dėstytojams visiškai nebūdingo paskaitų stiliaus, Profesoriaus paskaitos iš pradžių tiesiog žavėdavo, tačiau greitai jie susiskirstydavo į dvi grupes. Vieni iš jų ir toliau stengdavosi nepraleisti nė vienos pamėgto lektoriaus paskaitos, gaudyte gaudydavo netikėtus jo samprotavimų „perliukus", netgi kruopščiai juos konspektuodavo. Vėlesniais metais vis gausėjo tokių, kurie, turėdami gerus chemijos pagrindus, dar mokykloje skaitę aukštosioms mokykloms skirtą N. Glinkos „Bendrąją chemiją" ar G. Chomčenkos „Neorganinę chemiją", greitai pajusdavo, kad Profesoriaus paskaitose naujos informacijos beveik negauna, kad daugelis jo aiškinimų dvelkia primityviu supaprastinimu, ir į paskaitas ateidavo tik retkarčiais. Tuo labiau kad Profesorius jokių sankcijų prieš nelankančius jo paskaitų studentus nesiimdavo, per egzaminus į lankomumą neatsižvelgdavo.

Egzaminuodamas Profesorius tiesiog šokiruodavo pirmakursius, dar mokykloje prisiklausiusius, kaip sunku aukštojoje mokykloje laikyti egzaminus. Laikydamasis perfrazuoto romėnų filosofo Senekos posakio *„Non scholae, sed vitae discimus"* (lot. – ne mokyklai, o gyvenimui mokomės), K. Daukšas nematė reikalo per egzaminus kruopščiai tikrinti ir tiksliai įvertinti studentų žinias, bet pažymius, žinoma, privalėjo surašyti. Tų dviejų prieštaravimų rezultatas būdavo toks, kad ir per egzaminą Profesorius negąsdindavo studentų, egzaminuodavo nepaprastai lengvai, užduodamas tik vieną kitą klausimą, į kurį atsakyti (ypač pirmojo, žiemos sesijos egza-

mino metu) dažnai reikėjo ne gero dalyko išmanymo, o tik sugebėjimo pasirėmus elementariomis žiniomis samprotauti, ir dažniausiai visai grupei surašydavo tik penketus ir vieną kitą ketvertą. Tiesa, jis pats kalbėjo: „Kuriem rašau ketvertą, reikėtų rašyti dvejetą, o mano penketukininkai verti tik dvejeto su pliusu" [A. Končius].

Galima sutikti, kad toks K. Daukšo paskaitų ir ypač egzaminavimo stilius tinka studentams, kurie yra savo specialybės fanatikai, trokšta jos žinių ir patys gali jų susirasti. Tačiau ką tik mokyklos suolą palikusiems absolventams, kurie, nejausdami kontrolės per kontrolinius darbus ar egzaminus, dėl silpnesnės valios ar kitų priežasčių studijas linkę pakeisti studentavimu, toks studijų būdas gali būti pražūtingas. Pabandykime įsivaizduoti, koks būtų mūsų aukštojo mokslo lygis, jeigu visi aukštųjų mokyklų dėstytojai laikytųsi tokios pedagoginės manieros...

Kad ir kaip ten būtų, K. Daukšas, be abejonės, buvo žinomiausias ir mėgstamiausias Chemijos fakulteto dėstytojas. Šeštajame–septintajame dešimtmetyje į jo paskaitas ateidavo ir vyresniųjų kursų studentai, ir asistentai [A. Luneckas, N. Dirvianskytė]. 1977 m. laidos absolventai pasakoja, jog baigę Universitetą jie dar dvejus ar trejus metus vaikščiojo į pirmąją Profesoriaus paskaitą, taip būdavo įdomu...

K. Daukšo paskaitos patraukdavo ne tik chemikus. Geografas prof. V. Gudelis, kartu su kitais geologijos-geografijos specialybės studentais klausęsis jo skaitomų neorganinės chemijos paskaitų 1941 m., prisimena, kad iš kitų dėstytojų Profesorius išsiskyrė natūralumu, laisva, nesuvaržyta laikysena, kalbėdavo labai sistemingai, nuosekliai, bet niekada nebūdavo monotoniškas ar nuobodus, nors daug humoristinių nukrypimų nuo kurso dar nedarydavo. Pirmaisiais pokario metais kai kurių K. Daukšo paskaitų klausęsis teisininkas prof. J. Bulavas įsiminė itin gyvą jo kontaktą su auditorija, svarbios dalykinės informacijos dažną kaitaliojimą su lengvesne, studentams „atsipūsti" skirta medžiaga. Dailės institute, kur Profesorius dirbo 1946–1948 m., jo paskaitos buvo privalomos architektams, tačiau ateidavo ir tapytojai, ir skulptoriai. Tuo metu Dailės institutą puošusiai puikiai profesūros puokštei (L. Karsavi-

nas, V. Sezemanas, P. Galaunė) puikiai tiko ir, atrodytų, tokie tolimi nuo humanitarų profesoriai kaip Z. Žemaitis ir K. Daukšas [A. ir V. Nasvyčiai]. Įžymus mūsų matematikas akad. J. Kubilius, vidurinėje mokykloje išvis neturėjęs chemijos pamokų ir lankęs K. Daukšo paskaitas du semestrus, prisimena: „Klausiausi K. Daukšo paskaitų pirmame kurse. Tada atrodė, kad viską galiu aprėpti: ir chemiją, ir filologiją, ir istoriją. Jo paskaitos labai patraukė: aiškios, su demonstracijomis (rodė asistentas), labai daug duodančios bendrai erudicijai („žaižaruojančios jumoru ir paradoksais, kai sudėtingas chemines reakcijas jis sugebėdavo pateikti kaip įdomias ir intriguojančias istorijas“[352]). Iš jo gautos dalykinės žinios labai pravertė vėliau, kai dirbau mokykloje, kurioje nebuvo chemijos mokytojo, ir man teko ją dėstyti“.

Į rajonuose ir Vilniaus mokyklose vykstančius abiturientų profesinio orientavimo susitikimus Profesorius važinėdavo retai, tačiau tuo klausimu turėjo labai tvirtą nuomonę: neagituoti moksleivių studijuoti chemiją. Reikia paisyti ne dėstytojų interesų patraukti studijuoti chemiją kuo daugiau stojančiųjų, bet padėti moksleiviams susigaudyti, kokie jų sugebėjimai ir polinkiai. Galvoti, anot jo, reikia prieš pasirenkant specialybę, o ne bėgti nuo jos per šimtą mylių, studijas baigus [A. Prialgauskienė]. Todėl netgi abiturientus, jau padavusius pareiškimus stoti į Chemijos fakultetą, prieš chemijos egzaminą vykdavusioje konsultacijoje dar atkalbinėdavo nuo chemijos: „Ir ko jūs stojat į Chemijos fakultetą? Kvailystė! Juk chemikai su kenksmingais chemikalais dirba: ir rūbus degina, ir į plaučius įkvepia, ir visi tais chemikalais prasmirdę. Bėkit, kol ne vėlu!“ [L. Poloudina]. Tiesa, tos agitacijos niekas nepriimdavo už gryną pinigą, o, ko gero, priešingai – dar labiau panordavo tos baisiosios chemijos. Kitą kartą būsimąją specialybę abiturientams siūlė rinktis tokiu būdu: tie, kas moka iš adatos vežimą priskaldyti, gali eiti į humanitarus, kurių visas protas kojose – į Kūno kultūros institutą, na o kiti gali pagalvoti ir apie tiksliuosius mokslus. Siūlymas, aiš-

[352] *Kubilius J.* Dėstytojo autoritetas // Tiesa.1977. Rugs.17.

ku, buvo pasakytas nerimtai, tačiau įsižeidę sportininkai po to vakaro skundė Profesorių aukštesnėms instancijoms [E. Meškauskas].

Toks nuotaikingas, „nerimtas" požiūris į rimtus dalykus neretai ypač patraukdavo jaunimą. Viena būsimoji chemikė visam gyvenimui įsiminė Profesoriaus žodžius studentų priėmimo komisijoje. Paklausta, kokią studijų kryptį norėtų pasirinkti, ji atsakė, kad norėtų dirbti ne mokykloje, o gamyboje. Daukšas užprotestavo ir komisijai pasiūlė jos į tą technologinę kryptį nepriimti: „Per daug graži, į ją užsižiūrėję darbininkai pradės broką gaminti". Kai nepratusi prie tokių atvirų komplimentų ir dar iš solidaus dėstytojo lūpų abiturientė visai pasimetė, Profesorius „susimylėjo": „Na, bet jei jau labai užsispyrusi ir be tos chemijos pramonės negali gyventi, teks priimti..." [E. Stanislovaitienė].

Grupinis orientavimas į vieną ar kitą specialybę visada labai formalus ir mažai efektyvus. Visai kas kita nors ir trumpas bendravimas, kurio metu Profesorius sugebėdavo labai greitai įžvelgti jaunuolių polinkius. Profesoriaus klasės draugo anūkė, baigusi vidurinę mokyklą, svajojo būti žurnaliste, bet neturėjo būtino gamybinio darbo stažo ir įstojo į lietuvių kalbos specialybę, tikėdamasi po metų pereiti į išsvajotąją žurnalistiką. Baigiant pirmą kursą, senelis parašė laišką K. Daukšui, prašydamas padėti. Jaunoji studentė, kai laiškas jau turėjo būti pasiekęs adresatą, nuėjo pas Daukšą. Profesorius maloniai priėmė, pavaišino, gerą pusvalandį pasikalbėjo apie šį bei tą, o paskui pasakė: „Aš pažįstu ne vieną laikraščio korespondentą ir gerai žinau, ko reikia, kad būtum geru žurnalistu. Reikia dviejų svarbiausių bruožų: būti akiplėša ir palaižūnu. Jūs, atrodo, neturit nė vieno iš tų dviejų sugebėjimų. Studijuokit toliau lietuvių kalbą. O kai baigsit ir vis dar labai norėsit būt žurnaliste, rasit kelią, kaip ja pasidaryt". Mergina tęsė lituanistikos studijas, sėkmingai jas baigė, į žurnalistiką nepasuko ir buvo labai dėkinga Profesoriui už „paprotinimą" [R. Laukutienė].

Susižavėjusi Profesoriumi artima jo žmonos giminaitė prieš stojamuosius egzaminus atvežė į Vilnių dukterėčią, pasiryžusią stoti į Chemijos fakultetą. Apsistojo pas Daukšus. Ją išklausinėjęs, Profe-

sorius du vakarus atkalbinėjo nuo chemijos: tinka tik tie, kurie jau mokykloje chemija domėjosi, ir tai dar ne iš visų geri chemikai išeina. O merginai – ir grožiui, ir sveikatai kenkia. Ta pasidavė, pasuko į mediciną ir nesigaili [L. Novickienė].

Moksleivių polinkį į chemiją atskleisdavo labai greitai ir neįprastai. Kartą vedžiojo po katedros laboratorijas būrelį žemesnės klasės mokinukų. Tie visur landžiojo, atrodo, viskuo domėjosi. Ekskursijai pasibaigus, atsivedė visus į auditoriją ir liepė iškraustyti iš kišenių viską, ką turi. Pasirodė, kad vieno kišenėje būta iš laboratorijos paimta kolbutė. „Iš Tamstos vienintelio bus chemikas. Kiti tik laiką veltui gaišo" [J. Ruolienė].

VISUOMENINĖ VEIKLA

Prof. K. Daukšo administracinis darbas Universitete bei Mokslų akademijoje, jo mokslinė ir pedagoginė veikla toli gražu ne išsamiai charakterizuoja jo daugiabriaunę asmenybę. Profesoriaus negalima įsivaizduoti be jo visuomeninio darbo profsąjungose, D. Mendelejevo chemikų draugijoje ir ypač „Žinijoje".

Profsąjungos veikėjas. K. Daukšo darbas profsąjungose platesniems visuomenės sluoksniams ir netgi daugeliui kolegų beveik visai nežinomas, nors būtent čia jis ėjo aukščiausias pareigas. Priežastys labai paprastos: nors partijos nuolat kontroliuojamos profsąjungos buvo vadinamos komunizmo mokykla, jų veikla niekada nebuvo plačiai nušviečiama spaudoje, o Profesorius šioje srityje dirbo tik penkerius metus ir tuos pačius iškart po karo, kai naujosios valdžios propagandos mašina buvo užsiėmusi jai daug svarbesniais dalykais.

Pirmą kartą su tarybinių profsąjungų organizavimo specifika K. Daukšui teko susidurti jau 1940 m. rudenį, kai Universitete buvo kuriama studentų profsąjunga. Tuo metu Vilniaus studentija buvo ryškiai susiskaidžiusi į tris dažnai ir piktai konfrontuojančias nacionalines grupes. Ypač nacionalistiškai nusiteikę lenkai atsisakydavo klausyti paskaitų lietuvių kalba, Londono lenkų radijo ska-

tinami visais įmanomais būdais priešinosi naujajai Universiteto vadovybei. Nacionaliniais klausimais juos neretai palaikydavo gausi žydų grupė. Universiteto vadovai norėjo, kad mažumą sudarantys lietuviai studentai naujosiose profsąjungose nebūtų visiškai užgožti kitų dviejų nacionalistinių grupių pačių nesutaikomiausių atstovų ir suorganizavo keletą studentų susirinkimų pozicijoms suderinti. Su chemikais pasikalbėti atėjęs tuometinis Universiteto prorektorius J. Bulavas ir po 45 metų prisiminė, kaip daug jam padėjo K. Daukšas, įtaigiai išaiškinęs studentams, kad jų profsąjunga privalo atstovauti visų Universiteto studentų interesams, kad Vilniaus universitetas – tai ne lenkų, žydų ar Vilniaus senamiesčio aukštoji mokykla, o visos tautos universitetas, todėl turi turėti nacionalinį veidą.

Po karo tarybinio tipo profsąjunga K. Daukšo pagrindinėje to meto darbovietėje – Vilniaus universitete pradėta organizuoti 1944–1945 m. sandūroje. Profesorius, kaip ir daugelis Universiteto darbuotojų, įstojo į ją 1945 m. rudens semestre [353]. Metų pabaigoje įvykusiame pirmajame profsąjungos ataskaitiniame susirinkime jis buvo išrinktas į naują, jau antrąjį vadinamąjį Vietos komitetą, beje, rinkimuose surinkęs daugiausia balsų: 67 iš 70 dalyvavusių visų Universiteto fakultetų atstovų[354]. Vietos komiteto nariams pasiskirsčius pareigomis, K.Daukšas tapo atsakingas už komiteto buities reikalų sektorių, kuris turėjo rūpintis Universiteto darbuotojų papildomu aprūpinimu maisto ir pramoninėmis prekėmis [355]. Iki tol tuos dalykus skirstė rektoratas, kuris ne visada žinodavo personalo materialinę padėtį ir ne visada į ją atsižvelgdavo, todėl sulaukdavo daug skundų. K. Daukšas parengė sektoriaus darbo planą, kuriame numatė sudaryti dvi komisijas (po tris asmenis): vieną – pramoninių prekių orderiams, kitą – maisto kortelėms skirstyti. Į komisijas,

[353] VU profsąjungos 1945 m. lapkričio 13 d. ataskaitinio rinkiminio susirinkimo protokolas // VUA. F. R-856. Ap. 7. B. 2. L. 2.

[354] VU profsąjungos 1945 m. lapkričio 13 d. visuotinio susirinkimo protokolas // Ten pat. L. 3.

[355] VU Vietos komiteto 1945 m. lapkričio 14 d. posėdžio protokolas // VUA. F. R-856. Ap. 7. B. 1. L. 10.

be pirmininko – paties K. Daukšo, įėjo rektorato ir partinės organizacijos atstovai[356]. Darbo komisijose tikrai netrūko, jis buvo susijęs su tais laikais nemažomis materialinėmis vertybėmis ir reikėjo didelio objektyvumo jas skirstant. Pavyzdžiui, po trijų mėnesių svarstant buities reikalų sektoriaus darbą, K. Daukšas kalbėjo, kad jam pačiam dėl papildomų orderių teko ne kartą vaikščioti į miesto Vykdomojo komiteto prekybos skyrių, kad jo vadovaujama komisija vien sausio mėnesį paskirstė darbuotojams iš Inteligentų fondo gautus orderius 100 porų kirpinių vyriškiems pusbačiams siūti ir iš Liaudies Komisarų Tarybos per Rektoriaus fondą gautus 130 orderių kostiumų ir baltinių medžiagai įsigyti, aiškino, kam buvo atiduodama pirmenybė tuos orderius skirstant, kokių imtasi priemonių, kad tas pats žmogus negautų dviejų orderių[357]. Dar po mėnesio įvykusiame visuotiniame profsąjungos narių susirinkime buvo pažymėta, kad nors nė vienas orderis negali būti išduotas be Vietos komiteto žinios, tačiau bendras ir teisingas jų paskirstymo būdas kol kas nesurastas[358]. Tuometinis Vietos komiteto pirmininkas L. Bičkauskas-Gentvila aiškino, kad komitete buvo nuolat pildoma pareiškimų ir pageidavimų kartoteka, išsirūpinta papildomų paskyrų karo dalyviams ir invalidams, Kovo 8-osios proga orderiai paskirti visoms 208 Universiteto moterims, K. Daukšas pats kontroliavo pramoninių prekių orderių ir maisto kortelių dalijimo tvarką, buvo tikrai objektyvus ir „vis dėlto įvedė tam tikrą tvarką“[359]. Susirinkimo dalyvių dauguma, matyt, buvo patenkinta K. Daukšo darbu ir jį antrą kartą išrinko į Vietos komitetą, kuriame jam vėl pavesta vadovauti tam pačiam buities reikalų sektoriui[360]. Vis dėlto

---

[356] VU Vietos komiteto posėdžių protokolai // VUA. F. R-856. Ap.7. B. 1. L. 13, 16.

[357] VU Vietos komiteto 1946 m. vasario 6 d. posėdžio protokolas // VUA. F. R-856. Ap. 7. B. 1. L. 22.

[358] VU profsąjungos 1946 m. kovo 15 d. visuotinio susirinkimo protokolas // Ten pat. L. 24.

[359] VU profasąjungos 1946 m. spalio 12 d. ataskaitinio rinkiminio susirinkimo protokolas // VUA. F. R-856. Ap. 7. B. 3. L. 8.

[360] Ten pat. L. 6

pačiam Profesoriui šis darbas, matyt, pasirodė pernelyg valdininkiškas, atimantis per daug laiko, ir 1946 m. balandžio mėnesį jis iš Universiteto Vietos komiteto pasitraukė „dėl per didelio apkrovimo“[361].

Profsąjunginį darbą K. Daukšui po dvejų metų, ko gero, ir jam pačiam netikėtai teko pratęsti jau aukštesniame, respublikiniame lygyje. Tam padėjo dalinė profsąjungų reorganizacija. 1948 m. pradžioje Lietuvos profsąjungų Centro taryba, remdamasi maskviškės profsąjungos pavyzdžiu, nutarė aukštųjų mokyklų ir mokslo įstaigų (AMMĮ) darbuotojus iš Švietimo ir meno darbuotojų profsąjungos respublikinio komiteto žinios išskirti į atskirą profsąjungą. Gegužės mėnesį buvo sudarytas ir patvirtintas šešių asmenų respublikinis naujosios profsąjungos organizacinis biuras[362]. Tame biure Mokslų akademijai atstovauti buvo pasirinktas tuo metu jau Chemijos ir cheminės technologijos instituto direktoriumi dirbęs K. Daukšas. Žinoma, nebuvo svarstoma eretiška mintis, kad eilinių darbuotojų interesams iš principo negali atstovauti formalus jų darbdavys – Instituto direktorius, tuo labiau kad niekas tų darbuotojų net nepagalvojo atsiklausti: visi jau buvo supratę tarybinės sistemos organizavimo principus, kai formaliai susirinkimuose renkami darbuotojai iš tikrųjų jau gerokai prieš tokius susirinkimus būdavo parenkami nedideliame aukštesnių organizacijų vadovų ir partorgų būrelyje. Tiesa, dėl K. Daukšo kandidatūros niekas ir nebūtų prieštaravęs: jo elgesys su eiliniais darbuotojais ir visas vadovavimo stilius daugumai kolegų labai imponavo.

Kai organizacinio biuro nariai pasiskirstė pareigomis, K. Daukšas tapo darbo užmokesčio ir gamybinio masinio skyriaus vadovu[363]. Tiesa, tas pareigų pasiskirstymas buvo gana formalus, iki

[361] VU profsąjungos 1946 m. lapkričio 13 d. visuotinio susirinkimo protokolas // VUA. F. R-856. Ap. 7. B. 2. L. 3.

[362] AMMĮ darbuotojų profsąjungos organizacinio biuro 1948 m. gegužės 14 d. posėdžio protokolas // LPSCJA. F. 11. Ap. 1. B. 3. L. 299.

[363] AMMĮ darbuotojų profsąjungos organizacinio biuro 1948 m. gegužės 18 d. posėdžio protokolas // Ten pat. L. 297.

pirmosios konferencijos biuras greta jos organizavimo rūpesčių daugiausia tik skirstė kelialapius į sanatorijas ir poilsio namus. Atrodė, kad ir K. Daukšui nebus daug darbo, tačiau labai greitai organizacinio biuro pirmininkas teisininkas K. Domaševičius visiems metams išvažiavo į Maskvą. K. Daukšui, kaip profsąjungų „senam vilkui", teko užimti jo pareigas.

Kiekvienoje bent šiek tiek veikiančioje organizacijoje pirmininkui beveik visada tenka didžiuma organizacinio darbo, o šiuo atveju pati organizacija dar tik kūrėsi ir bet kokioje sudėtingesnėje situacijoje visų akys krypo į pirmininką. Be viso kito, dar reikėjo rengti pranešimą pirmajai respublikinei naujosios profsąjungos konferencijai[364]. Pranešimas turėjo atitikti apibrėžtą schemą, kurios pradedantis profsajungų veikėjas, suprantama, ir nežinojo, ir tikriausiai nebūtų laikęsis, o ir rašyti tą pranešimą neturėjo ypatingo noro. Profsąjungų Centro taryba atsiuntė savo specialią atstovę pranešimui parengti, tačiau neskyrė jai atlyginimo už papildomą darbą. K. Daukšas pasielgė sau būdingu stiliumi: du mėnesius iki konferencijos neėmė pirmininkui priklausančio atlyginimo ir kas mėnesį taip „sutaupytus" 900 rublių pervesdavo talkininkei.

1948 m. gruodžio 10 d. K. Daukšas, jau kaip oficialus organizacinio biuro pirmininkas, atidarė AMMĮ darbuotojų profsąjungos pirmąją respublikinę konferenciją ir perskaitė ilgą, talkininkės kruopščiai parengtą 23 puslapių ataskaitą apie tai, kokį darbą nuveikė tas biuras[365]. Be kita ko, ataskaitoje pažymėta, kad naujajai profsąjungai priklauso Vilniaus ir Kauno universitetų, Mokslų akademijos, Žemės ūkio ir Veterinarijos akademijų, Vilniaus pedagoginio ir Klaipėdos mokytojų institutų, Kūno kultūros instituto, Botanikos sodo ir „Aušros" muziejaus vietos komitetai, vienijantys apie 2000 darbuotojų ir beveik 8000 studentų – profsąjungos narių, tačiau biuras neišsirūpino apmokamų etatų, neturi net savo kamba-

[364] AMMĮ darbuotojų profsąjungos organizacinio biuro 1948 m. rugsėjo 2 d. ir lapkričio 25 d. posėdžių protokolai // LPSCJA. F. 11. Ap. 1. B. 3. L. 272, 279.

[365] AMMĮ darbuotojų profsąjungos pirmosios respublikinės konferencijos medžiaga // LPSCJA. F. 11. Ap. 1. B. 1. L. 317, 323.

rio ir dirba Vilniaus universiteto Vietos komiteto patalpose[366]. K. Daukšas pirmininkavo ir baigiamajame posėdyje, apibendrino diskusijas, buvo išrinktas respublikinio komiteto ir penkių asmenų prezidiumo nariu (pirmininkas – doc. J. Bulavas)[367], bet nepasiūlytas delegatu į antrąjį Lietuvos profsąjungų suvažiavimą[368].

Prezidiume K. Daukšui kartu su Kauno universiteto atstovu vėl teko vadovauti tai pačiai, tik kiek kitaip pavadintai gamybos ir darbo užmokesčio komisijai. Gana neįprastas komisijos pirmininkų „tandemas" parengė pirmuosius tos komisijos darbo planus, parinko jos sudėtį[369]. Vėliau komisijos darbo sritis buvo kiek pakeista, ji tapo gamybinio masinio darbo komisija, o jos vienvaldžiu pirmininku liko K. Daukšas. Jis dalyvavo ir praktiškai visuose prezidiumo posėdžiuose, dažnai kalbėdavo diskusijose, o tų posėdžių vien 1950 m. įvyko apie dvidešimt.

Labai gaila, bet apie K. Daukšo veiklos jo vadovaujamoje gamybinio masinio darbo komisijoje pobūdį ir intensyvumą galima spręsti tik iš prezidiume jo darytų pranešimų pavadinimų ir protokolų apie komisijos darbo įvertinimą. Mat, remiantis sąjunginės profsąjungų Centro tarybos nurodymu, respublikinių komitetų ir jų komisijų protokoluose būdavo nurodomi tik posėdžių dalyviai, svarstyti klausimai ir sprendimai ir nieko nerašoma apie diskusijose kalbėjusius žmones, jų individualias nuomones.

Peržvelkime bent tas sausas protokolų eilutes, kurios ne tik atspindi K. Daukšo veiklos intensyvumą, bet iš dalies charakterizuoja ir visos AMMĮ darbuotojų profsąjungos vieną iš darbo krypčių.

1949 m. birželio 2 d. K. Daukšas prezidiume darė du pranešimus. Vienas iš jų – „Mokslo darbuotojų parama gamybinėms įmo-

[366] AMMĮ darbuotojų profsąjungos pirmosios respublikinės konferencijos medžiaga // LPSCJA. F. 11. Ap. 1. B. 7. L. 183, 234.

[367] AMMĮ darbuotojų profsąjungos respublikinio komiteto 1948 m. gruodžio 12 d. posėdžio protokolas // LPSCJA. F. 11. Ap. 1. B. 3. L. 265.

[368] AMMĮ darbuotojų profsąjungos pirmosios respublikinės konferencijos medžiaga // LPSCJA. F. 11. Ap. 1. B. 7. L. 205; F. 11. Ap. 1. B. 1. L. 350.

[369] AMMĮ darbuotojų profsąjungos respublikinio komiteto prezidiumo 1949 m. sausio 7 d. posėdžio protokolas // LPSCJA. F. 11. Ap. 1. B. 3. L. 176.

nėms, kolektyviniams ūkiams bei mašinų-traktorių stotims ir jų šefavimas“. Jį aptariant prezidiume pažymėta, kad komisijos darbas dar nėra reikiamo lygio, ji neturi glaudaus kontakto su gamyba, tikslių žinių iš mokslininkų, konkretaus priemonių plano[370]. Jau po dviejų savaičių prezidiume svarstytas K. Daukšo parengtas antrasis pranešimas „Pasiruošimo naujiems mokslo metams eiga aukštosiose mokyklose“, skirtas tų mokyklų kabinetų, laboratorijų, bendrabučių darbui apžvelgti, dėstytojų parinkimui, mokymo planams ir programoms aptarti[371]. Tais metais K. Daukšas buvo paskirtas atsakingu už ataskaitinių susirinkimų organizavimą Mokslų akademijoje ir Vilniaus pedagoginiame institute[372].

1950 m. K. Daukšui prezidiume teko daryti pranešimą apie paramos liaudies ūkiui priemones[373], o respublikinio komiteto trečiajame plenume – pranešimą „AMMĮ darbuotojų ir studentų kūrybinis bendradarbiavimas su liaudies ūkio darbuotojais ir jų praktinė parama liaudies ūkiui“. Pranešime jis pagyrė Kauno universiteto ir Mokslų akademijos mokslininkus už dažnai atliekamas laboratorines analizes technologiniams procesams gerinti, žaliavų tinkamumui nustatyti, konsultacijas ir ekspertizes Valstybinei plano komisijai, tiesioginius ryšius su kai kuriomis gamyklomis. Tokių akcentų ir reikėjo tikėtis turint galvoje, kad visų tų darbų intensyvinimas įėjo į tiesioginius jo vadovaujamos komisijos uždavinius. Pranešime K. Daukšas pabrėžė ir jam asmeniškai artimus reikalavimus: paskaitų antireliginėmis, mokslo populiarinimo ir kitomis temomis

[370] AMMĮ darbuotojų profsąjungos respublikinio komiteto prezidiumo 1949 m. birželio 2 d. posėdžio protokolas // LPSCJA. F. 11. Ap. 1. B. 3. L. 240.

[371] AMMĮ darbuotojų profsąjungos respublikinio komiteto prezidiumo 1949 m. birželio 17 d. posėdžio protokolas // Ten pat. L. 252.

[372] AMMĮ darbuotojų profsąjungos respublikinio komiteto prezidiumo 1949 m. rugpjūčio 22 d. posėdžio protokolas // LPSCJA. F. 11. Ap. 1. B. 8. L. 178.

[373] AMMĮ darbuotojų profsąjungos respublikinio komiteto prezidiumo 1950 m. vasario 13 d. posėdžio protokolas // LPSCJA. F. 11. Ap. 1. B. 3. L. 148.

[374] AMMĮ darbuotojų profsąjungos respublikinio komiteto prezidiumo 1950 m. gegužės 12 d. plenumo medžiaga // LPSCJA. F. 11. Ap. 1. B. 7. L. 30.

būtinumą[374]. Tais pačiais metais jis suorganizavo gamybinių susirinkimų vedimo MA institutuose svarstymą[375], darė metinę ataskaitą apie savo komisijos darbą[376], davė dalykinių pastabų svarstant komiteto ataskaitą[377].

1950 m. pabaigoje vykusioje antrojoje respublikinėje AMMĮ darbuotojų profsąjungos konferencijoje K. Daukšas pirmininkavo abiem posėdžiams, vėl buvo išrinktas respublikinio plenumo nariu, vienu iš keturių delegatų į penktąjį sąjunginį AMMĮ darbuotojų profsąjungos suvažiavimą[378], pirmajame plenume jis išrinktas į respublikinį komitetą, o komitetas išrinko jį į septynių žmonių prezidiumą[379], kuriame toliau vadovavo gamybinio ir masinio darbo komisijai.

K. Daukšo pranešimai respublikinio komiteto plenumuose ir prezidiumo posėdžiuose ir jų svarstymas pamažu darėsi rutina. 1951 m. rugsėjo mėnesį respublikinio komiteto antrajame plenume K. Daukšas buvo referentas svarstant MA prezidento J. Matulio pranešimą apie mokslo darbuotojų ir mokslo įstaigų paramą liaudies ūkiui ir jų bendradarbiavimą su gamyba[380]. Tų pačių metų gruodžio mėnesį jis darė pranešimą prezidiume svarstant VPSCT (Visasąjunginės profesinių sąjungų Centro tarybos) nutarimą „Dėl mokslo darbuotojų

---

[375] AMMĮ darbuotojų profsąjungos respublikinio komiteto prezidiumo 1950 m. gegužės 30 d. posėdžio protokolas //LPSCJA. F. 11. Ap. 1. B. 3. L. 113.

[376] AMMĮ darbuotojų profsąjungos respublikinio komiteto 1950 m. gruodžio 26 d. plenumo medžiaga // LPSCJA. F. 11. Ap. 1. B. 12. L. 181.

[377] AMMĮ darbuotojų profsąjungos respublikinio komiteto prezidiumo 1949 m. rugpjūčio 22 d. posėdžio protokolas // LPSCJA. F. 11. Ap. 1. B. 8. L. 181.

[378] AMMĮ darbuotojų profsąjungos antrosios respublikinės konferencijos medžiaga // LPSCJA. F. 11. Ap. 1. B. 1. L.118, 134

[379] AMMĮ darbuotojų profsąjungos respublikinio komiteto 1950 m. gruodžio 27 d. plenumo protokolas // LPSCJA. F. 11. Ap. 1. B. 16. L. 340.

[380] AMMĮ darbuotojų profsąjungos respublikinio komiteto prezidiumo 1951 m. rugpjūčio 30 d. posėdžio protokolas // LPSCJA. F. 11. Ap. 1. B. 18. L. 18; AMMĮ darbuotojų profsąjungos respublikinio komiteto 1951 m. rugsėjo 17 d. plenumo medžiaga // LPSCJA F. 11. Ap. 1. B. 16. L. 286.

kūrybinio bendradarbiavimo su gamyba“[381] ir parengė priemonių planą tam nutarimui vykdyti. 1952 m. balandžio mėn. prezidiume, remiantis K. Daukšo pranešimu, svarstytas mokslinių kadrų rengimas Vilniaus ir Kauno aukštųjų mokyklų aspirantūroje[382]. Tą patį mėnesį prezidiume Profesorius darė papildomą pranešimą apie Mokslų akademijos Vietos komiteto darbą vykdant Sąjunginio aukštųjų mokyklų ir mokslo darbuotojų profesinės sąjungos Centro komiteto ketvirtojo plenumo nutarimą dėl mokslo darbuotojų bendradarbiavimo su gamyba išplėtojimo, o po mėnesio – dar vieną papildomą pranešimą svarstant VVU pasiruošimą pavasario sesijos egzaminams[383].

Tuo tarpu profsąjunginės veiklos reikalavimai vis didėjo ir iš viršaus, ir pačių profsąjungos struktūrų viduje. 1951 m. rugpjūčio mėn. prezidiumo posėdžio protokole užfiksuotos pirmosios aštrios kritikos strėlės ir K. Daukšo adresu. Jam priekaištauta dėl to, kad nepakankamai vadovauja mokslo darbuotojų darbui padedant liaudies ūkiui ir stiprinant ryšius su gamyba, silpnai padeda mokslinio tyrimo institutams sudaryti socialistinius įsipareigojimus su gamyklomis, nededa reikiamų pastangų studentų gamybinei praktikai pagerinti, visai nesirūpina darbo užmokesčio klausimais, socialistinio lenktyniavimo organizavimu aukštųjų mokyklų mokomuosiuose ūkiuose ir pagalbinėse įmonėse[384]. 1952 m. pradžioje pažymėta, kad K. Daukšo vadovaujama komisija silpnai vadovauja žemutinėms profsąjungų organizacijoms, nekontroliuoja nutarimų vykdy-

[381] AMMĮ darbuotojų profsąjungos respublikinio komiteto prezidiumo 1951 m. gruodžio 3 d. posėdžio protokolas // LPSCJA. F. 11. Ap. 1. B. 18. L. 57.

[382] AMMĮ darbuotojų profsąjungos respublikinio komiteto prezidiumo 1952 m. balandžio 8 d. posėdžio protokolas // LPSCJA. F. 11. Ap. 1. B. 25. L. 34.

[383] AMMĮ darbuotojų profsąjungos respublikinio komiteto prezidiumo 1952 m. balandžio 25 d. ir gegužės 30 d. posėdžių protokolai // LPSCJA. F. 112. Ap. 1. B. 25. L. 42, 67.

[384] AMMĮ darbuotojų profsąjungos respublikinio komiteto prezidiumo 1951 m. rugpjūčio 15 d. posėdžio protokolas // LPSCJA. F. 11. Ap. 1. B. 18. L. 13.

mo[385]. Kai kurie iš šitų reikalavimų dabar skamba gana juokingai, o visai kita dvasia išauklėtam Profesoriui jau tada atrodė ne ką rimčiau ir neskatino dirbti. Antra vertus, atsiliepė ir visiems labai neįprastas jo vadovavimo bet kokiam darbui stilius (apie jį plačiau pakalbėsime kiek vėliau). Davęs užduotį K. Daukšas niekada kruopščiai nenagrinėjo susidarančios situacijos, ta užduotimi ir jos vykdytoju iš esmės daugiau nesirūpino. Pagaliau jis daug labiau negu daugelis jo kolegų buvo nusiteikęs prieš oficialiųjų reikalavimų formalizmą, kurio buvo itin apstu, o pats, matyt, dar nebuvo išmokęs ataskaitose taip pat formaliai atsirašinėti.

Būtent už tokį vadovavimo būdą jis bene atviriausiai per visą bet kokios savo veiklos laikotarpį buvo kritikuojamas 1952 m. gegužės 30 d. respublikinio komiteto prezidiumo posėdyje, svarstant keturių to komiteto komisijų (gamybinio masinio ir kultūrinio masinio darbo, butų ir buities bei darbo apsaugos ir saugumo technikos) veiklą. Tiesa, posėdis buvo neįprastai kritiškas: visų keturių komisijų darbas įvertintas nepatenkinamai (tuo metu tai itin retai pasitaikydavo), o kitų dviejų komisijų darbo iš esmės nesvarsčius konstatuota, kad jos dirba blogai. Vis dėlto K. Daukšui išsakyti konkretūs priekaištai labai simptomiški ir verta juos pacituoti: nevadovauja vietinių komitetų gamybinio masinio darbo komisijoms ir studentų profsąjungos komitetų akademinėms komisijoms, neįtraukia į darbą kitų komisijos narių, neduoda jiems jokių pavedimų, neturi subūręs aktyvo, o pats dirba tik kartkartėmis ir sprendžia klausimus be nuodugnesnės analizės, paskubomis, be didesnio kūrybingumo ir iniciatyvos[386].

Po pusės metų svarstant Kauno politechnikos instituto mokslo darbuotojų kūrybinį bendradarbiavimą su gamyba ir jų paramą liaudies ūkiui (greta su KPI atstovu pranešimą darė ir K. Daukšas), vėl konstatuota, kad gamybinio masinio darbo komisija teikia menką

[385] AMMĮ darbuotojų profsąjungos respublikinio komiteto prezidiumo 1952 m. balandžio 25 d. posėdžio protokolas // LPSCJA. F. 11. Ap. 1. B. 25. L. 42.

[386] AMMĮ darbuotojų profsąjungos respublikinio komiteto prezidiumo 1952 m. gegužės 30 d. posėdžio protokolas // Ten pat. L.69.

paramą KPI Vietos komitetui, visai nekontroliuoja, kaip įgyvendinami priimti nutarimai[387].

Labai abejotina, kad K. Daukšas iš kritikos būtų padaręs išvadas, tačiau nieko konkretaus apie jo tolesnį profsąjunginį darbą beveik nebegalima pasakyti: išsaugoti AMMĮ darbuotojų profsąjungos respublikinio komiteto archyvai baigiasi 1953 metų pirmąja puse. Tų metų balandžio mėnesį įvykusiame plenume buvo svarstomas VVU mokomojo ir mokslo tiriamojo darbo pagerinimas vykdant TSKP XIX suvažiavimo nutarimus. K. Daukšas buvo įtrauktas į komisiją nutarimo projektui parengti. Kalbėdamas apie mokomąjį darbą jis pabrėžė, kad „studentai beveik visuose fakultetuose perkrauti darbu ir tuo būdu tampa fiziškai nepajėgūs", kad VVU visai nesirūpina vidurinių mokyklų moksleiviams išleidžiamais vadovėliais, nekreipia dėmesio į mokyklose dirbantį pedagoginį personalą, nepalaiko ryšių su savo absolventais. Kartu su dalykinėmis pastabomis netgi į oficialų protokolą įsiskverbė su K. Daukšui būdingu humoru suformuluotas svarbiausias Universiteto uždavinys: „Visas pagrindinis VVU darbas turi būti nukreiptas mūsų respublikos pusfabrikačiams – vidurinėse mokyklose gaminamiems abiturientams – perdirbti į specialistus"[388].

Neišlikus vėlesniems šeštojo dešimtmečio respublikinio komiteto posėdžių protokolams, negalima tiksliai pasakyti, kada baigėsi K. Daukšo darbas šiame komitete ir apskritai profsąjungose. Matyt, tai buvo 1953 m. antroji pusė ar 1954 m. pradžia, kai turėjo būti sušaukta trečioji AMMĮ respublikinė konferencija.

Darbas „Žinijos" draugijoje. „Žinijos" draugijai K. Daukšas paskyrė itin didelę savo gyvenimo dalį. Jo atėjimas į tą draugiją buvo dėsningas ir neišvengiamas: sugebantis ir mėgstantis bendrauti su įvairiausio išsilavinimo žmonėmis, neįsivaizduojantis uždaro gyvenimo tik tarp keturių kabineto ar laboratorijos sienų Profeso-

[387] AMMĮ darbuotojų profsąjungos respublikinio komiteto 1952 m. lapkričio 13 d. posėdžio protokolas // LPSCJA. F. 11. Ap. 1. B. 25. L. 156.

[388] AMMĮ darbuotojų profsąjungos respublikinio komiteto 1953 m. balandžio 17 d. plenumo protokolas // LPSCJA. F. 11. Ap. 1. B. 31. L. 7.

rius „Žinijoje“ iš karto įžvelgė galimybę susitikti su kur kas platesne nei bendradarbiai ar studentai auditorija, labai aktyviai ir ilgam įsitraukė į draugijos veiklą, iš tos veiklos gyvenime turėjo, ko gero, daugiausia malonumo.

Žinoma, tuometinėmis sąlygomis „Žinija“ negalėjo kurtis tik Lietuvoje. „Signalą“ davė Maskva, kur 1947 m. pradžioje pradėta organizuoti sąjunginė Politinių ir mokslinių žinių skleidimo draugija. 1947 m. liepos mėnesį Maskvoje įvyko pirmasis visuotinis naujosios draugijos suvažiavimas, jos pirmininku tapo įžymus fizikas, TSRS mokslų akademijos Fizikos instituto direktorius, TSRS mokslų akademijos prezidentas S. Vavilovas.

Netrukus po oficialaus sąjunginės draugijos įforminimo pradėjo kurtis ir įstatuose numatytos respublikinės draugijos. Lietuvoje Politinių ir mokslinių žinių draugijos („Žinija“ ji pervadinta tik 1963 m.[389], tačiau patogumo dėlei čia visur vartojamas trumpesnis pavadinimas) steigimo iniciatyvinės grupės pirmasis susirinkimas įvyko 1947 m. birželio 1 d. Vilniuje. Jame dalyvavo apie šimtas visos respublikos mokslo, visuomenės ir technikos darbuotojų, kariškių, menininkų, rašytojų bei Vilniaus inteligentijos atstovų[390]. Susirinkimas sudarė keturiolikos asmenų organizacinį draugijos komitetą, kurio pirmininku išrinktas akad. J. Matulis, o pavaduotoju – prof. P. Slavėnas. 1948 m. sausio 20 d. įvyko visuotinis draugijos narių susirinkimas (vėliau jie buvo vadinami suvažiavimais), kuris išrinko draugijos valdybą[391]. Valdybos pirmininku tapo MA prezidentas akad. J. Matulis, ėjęs tas pareigas daugiau kaip du dešimtmečius – iki 1970 m.

Maskvoje besikurianti draugija buvo apibrėžta kaip visuomeninė politinė švietimo organizacija, kurios tikslas – rengti viešas paskai-

[389] „Žinijos“ valdybos prezidiumo 1963 m. liepos 4 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 224. L. 15.

[390] „Žinijos“ draugijos organizacinio komiteto 1948 m. sausio 20 d. pranešimas // ŽDA. Ap. 1. B. 6. L. 1.

[391] „Žinijos“ valdybos prezidiumo 1948 m. posėdžių medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 11. L. 3.

tas įvairiais politikos, pasaulėžiūros, mokslo, ekonomikos, istorijos, filosofijos, literatūros, meno klausimais, burti visuomenę į lektoriumus, teminius vakarus, organizuoti parodas ir mokslinius pranešimus, leisti viešųjų paskaitų stenogramas, mokslo populiarinimo literatūrą ir žurnalus. Jau pirmasis naujosios draugijos pavadinimo žodis rodė, kad valdančioji partijos ir nomenklatūros viršūnė su šia draugija siejo dideles viltis prisidengdama įžymybių vardais politiškai apdoroti kuo platesnius visuomenės sluoksnius. Ne atsitiktinai draugijos įstatus asmeniniu parašu patvirtino TSRS Ministrų Tarybos pirmininkas J. Stalinas. Partija nuolat stengėsi kuo daugiau kontroliuoti visas draugijos veiklos kryptis, nors tai ne visada pavykdavo. Objektyviai vertinant, draugija labai daug nuveikė šviesdama žmones, sudarydama galimybes išklausyti įdomių, kitaip neprieinamų lektorių gyvą žodį, jų neretai poleminius samprotavimus įvairiausiais aktualiais visuomenės gyvenimo klausimais. Draugijos organizuotuose įvairiuose diskusijų klubuose, liaudies universitetuose aktyviausi jaunuoliai, o ir vyresni žmonės mokėsi logiškai protauti, argumentuotai diskutuoti, nepakliūti į plikos propagandos pinkles.

1949 m. rugsėjo mėn. respublikinėje Lietuvos draugijoje buvo septynios sekcijos: gamtos mokslų (pirmininkas prof. K Bieliukas), medicinos (prof. V. Girdzijauskas), ekonomikos ir teisės (prof. J. Bučas), literatūros ir meno (prof. K. Korsakas), žemės ūkio (Žemės ūkio instituto direktorius V. Vazalinskas), tarptautinių santykių (buvęs LTSR užsienio reikalų liaudies komisaras P. Rotomskis) bei estetikos ir filosofijos (dar be vadovo)[392]. Po dvejų metų draugijoje dirbo jau 20 sekcijų: fizikos-matematikos, gamtos, technikos, medicinos, ekonomikos, teisės, pedagogikos, istorijos, kalbos, filosofijos ir karo mokslų, geležinkelio transporto, žemdirbystės, gyvulininkystės, literatūros, muzikos, sporto, tarptautinių klausimų, mokslinio ateizmo propagandos, partijos istorijos[393]. Ne veltui akad.

[392] „Žinijos" pranešimas apie 1949 m. darbą // ŽDA. Ap. 1. B. 12. L. 9.

[393] „Žinijos" valdybos prezidiumo 1953 m. kovo 3 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 11. L. 119.

J. Matulis vadindavo „Žiniją“ mažąja Mokslų akademija [P. Pečiūra]. Tiesa, „Žinija“ buvo „šiek tiek“ masiškesnė: 1978 m. joje buvo apie 50 000 narių.

K. Daukšas ne vieną kartą anketose rašė ir pokalbiuose didžiavosi įsitraukęs į „Žinijos“ veiklą nuo pirmųjų jos gyvavimo dienų[394]. Jis dalyvavo iniciatyvinės grupės susirinkime, visuotiniame narių susirinkime, gamtos mokslų sekcija delegavo jį (kartu su fiziku prof. P. Brazdžiūnu ir botaniku A. Minkevičiumi) į pirmąjį „Žinijos“ suvažiavimą[395], tačiau pirmuosiuose dviejuose draugijos suvažiavimuose į jos valdybą renkamas nebuvo.

1948 m. vasario mėn. gamtos mokslų sekcijos pirmininko prof. K. Bieliuko teikimu valdybos prezidiumas patvirtino tos sekcijos biurą, į kurį kartu su profesoriais P. Brazdžiūnu, S. Jankausku, P. Slavėnu ir doc. V. Chomskiu įėjo ir K. Daukšas[396]. Vis labiau garsėjantis kaip neeilinis lektorius K. Daukšas netrukus pradėjo kopti ir į centrinę „Žinijos“ vadovybę. 1956 m. balandžio mėn. chemijos mokslų sekcija išrinko jį delegatu į trečiąjį draugijos suvažiavimą[397], o suvažiavimas – į valdybą[398]. Tiesa, tai dar nereiškė jokios realios įtakos draugijos veiklai: į aukščiausią jos vykdomosios valdžios organą – 15 asmenų valdybos prezidiumą – tais metais jis dar nebuvo renkamas[399], o tuo metu 77 narius turinti valdyba į savo plenumus rinkdavosi tik du kartus per metus. Ketvirtojo draugijos suvažiavimo 1958 m. gegužės mėn. suformuota valdyba[400] K. Daukšą pirmą kartą išrinko ir prezidiumo nariu, jis tapo

[394] K. Daukšo asmens byla // VUA. F. 856. B. K-10655. L. 112.

[395] „Žinijos“ I suvažiavimo dalyvių sąrašai ir anketos // ŽDA. Ap. 1. B. 21. L. 12.

[396] „Žinijos“ valdybos prezidiumo 1948 m. kovo 13 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 4. L. 4.

[397] „Žinijos“ chemijos mokslų sekcijos 1956 m. vasario 29 d. visuotinio susirinkimo protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 75. L. 41.

[398] „Žinijos“ III suvažiavimo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 103. L. 11.

[399] Žinijos valdybos prezidiumo 1956 m. balandžio 19 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 105. L. 151.

[400] „Žinijos“ IV suvažiavimo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 133. L. 14.

atsakingas už chemijos mokslų propagandą[401]. Kituose dviejuose „Žinijos" suvažiavimuose – ketvirtajame (1961 m.) ir penktajame (1964 m.) – K. Daukšas buvo išrinktas į valdybą[402], o pirmuosiuose tų valdybų plenumuose – į prezidiumą[403]. Pastarojoje kadencijoje K. Daukšas pasiekė savo biurokratinės karjeros „Žinijoje" viršūnę: buvo įtrauktas į vienuolikos asmenų valdybos prezidiumo biurą – vykdomojo pobūdžio organą einamajam darbui dirbti, kuriame buvo atsakingas už mokslininkų dalyvavimą draugijos veikloje ir draugijos veiklos formų įvairinimo klausimus[404]. Tiesa, tas pareigas jis ėjo neilgai: praėjus vos aštuoniems mėnesiams, šis biuras buvo pertvarkytas į siauresnį, septynių asmenų organizacinį vykdomąjį biurą, į kurį K. Daukšas jau nebeįėjo. Vėlesni suvažiavimai – šeštasis (1968 m.) ir septintasis (1972 m.) – vyko jau po garsiojo K. Daukšo poleminio straipsnio apie kolektyvinius sodus ir personalines mašinas, kai oficialiai jis jau buvo pradedamas ignoruoti ir, matyt, todėl nebebuvo siūlomas į prezidiumą, nors į draugijos valdybą tuose suvažiavimuose dar buvo renkamas[405].

Dėl nenuspėjamų idėjų ir pasiūlymų K. Daukšui nė karto nebuvo patikėta kalbėti „Žinijos" suvažiavimuose. Netgi valdybos plenumuose, kuriuose beveik visada surasdavo laiko dalyvauti dar ir septintajame–aštuntajame dešimtmetyje[406], jis tik keletą kartų „prasi-

---

[401] „Žinijos" valdybos prezidiumo 1958 m. gegužės 22 d. posėdžio protokolas// ŽDA. Ap. 1. B. 136. L. 62.

[402] „Žinijos" V suvažiavimo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 177. L. 14; „Žinijos" VI suvažiavimo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 241. L. 119.

[403] „Žinijos" valdybos 1961 m. balandžio 12 d. plenumo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 178. L.4; „Žinijos" valdybos 1964 m. kovo 27 d. plenumo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 243. L. 2.

[404] „Žinijos" valdybos prezidiumo 1964 m. balandžio 23 d. ir gruodžio 23 d. posėdžių protokolai // ŽDA. Ap. 1. B. 245. L. 4, 241.

[405] „Žinijos" VII suvažiavimo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 352. L. 153; ŽDA. Ap. 1. B. 488. L. 160.

[406] „Žinijos" valdybos plenumų medžiaga: 1960 m. lapkričio 24 d. // ŽDA. Ap. 1. B. 162. L. 134; 1970 m. lapkričio 30 d. // ŽDA. Ap. 1. B. 419; 1971 m. gruodžio 28 d. // ŽDA. Ap. 1. B. 453. L. 1; 1974 m. lapkričio 14 d. // ŽDA. B. 613. L. 1; 1975 m. balandžio 28 d. // ŽDA. Ap.1. B. 647. L. 1; 1975 m. lapkričio 25 d. // ŽDA. Ap. 1. B. 649. L. 1.

mušė“ į tribūną. Trejus metus paeiliui – 1957, 1958 ir 1959 m. – plenumuose kalbėjo apie ateistinės propagandos padėtį, kryptį ir stilių[407].

Po chemikams itin įsimintino TSKP CK 1958 m. gegužės plenumo, kuriame ypatingas dėmesys buvo atkreiptas į chemijos pramonės plėtojimą, garsųjį liaudies ūkio chemizavimą, K. Daukšas valdybos plenumuose priekaištavo draugijai, kad neduoda tono chemijos mokslų propagandos ir Lietuvos chemijos pramonės išplėtimo klausimais[408], kritikavo „Tiesoje“ ir „Moksle ir gyvenime“ pasirodžiusius pernelyg optimistinius ir kategoriškus įtakingų darbuotojų straipsnius apie lietuviško anhidrito naudojimą sieros rūgšties bei portlandcemenčio gamybai ir tų asmenų reikalavimus, kad Lietuvos mokslininkai vėl užsiimtų durpių cheminio perdirbimo problemomis. „Tie straipsniai turėjo direktyvinį pobūdį. Ir kitokių straipsnių laikraščiai dabar nespausdina. Durpių ir anhidritų perdirbti neapsimoka. Reiškia, buvo klaidinta mūsų visuomenė. Reikia, kad atsakingi darbuotojai būtų atsargesni su straipsniais“[409].

1958–1968 m. būdamas „Žinijos“ valdybos prezidiumo nariu, gerokai dažniau išsakyti savo nuomonę K. Daukšas galėjo jo posėdžiuose: skirtingai nuo suvažiavimų ir plenumų, pasisakymams prezidiume nereikėjo gauti jokių aukštesnių instancijų ar pirmininkaujančiojo išankstinio leidimo. Deja, stenografuojamos ar protokoluojamos buvo tik kalbos suvažiavimuose bei plenumuose, o pasisakymai prezidiumo posėdžiuose tik paminimi lakoniškų įrašų „diskusijose dalyvavo“ (kaip ir Aukštųjų mokyklų ir mokslo įstaigų darbuotojų profsąjungos respublikinio komiteto protokoluose). Taigi ir čia apie Profesoriaus domėjimąsi svarstomais klausimais ir įtaką jų sprendimui, kaip ir profsąjunginėje veikloje, galima spręsti tik netiesio-

[407] „Žinijos“ valdybos plenumų medžiaga: 1957 m. lapkričio 21 d. // ŽDA. Ap. 1. B. 122. L. 9, 60; 1958 m. spalio 24 d. // ŽDA. Ap. 1. B. 135. L. 150, 158; 1959 m. gegužės 21 d. // ŽDA. Ap.1. B. 147. L. 39.

[408] „Žinijos“ valdybos 1958 m. spalio 24 d. plenumo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 135. L. 154.

[409] „Žinijos“ 1959 m. gegužės 21 d. valdybos plenumo protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 147. L. 36.

giai – iš pavadinimų tų prezidiumo posėdžių darbotvarkės klausimų, kuriuos nagrinėjant jis dalyvavo diskusijose.

1958 m. (prezidiumo darbe jis dalyvavo tik nuo metų vidurio) K. Daukšas kalbėjo diskusijose dėl draugijos įstatų pakeitimo projekto, dėl seminarų organizavimo mokslinės ateistinės propagandos lektorių kvalifikacijai kelti, dėl 1959 m. leidybinio plano tvirtinimo[410]; 1959 m. dalyvavo diskusijose aptariant Kybartų rajoninio skyriaus darbą, valdybos eilinio plenumo sušaukimo ir draugijos narių premijavimo turistinėmis kelionėmis po Liaudies Demokratines šalis klausimus ir nagrinėjant Pasvalio rajono Saločių kaimo bei Kupiškio rajono Subačiaus kaimo draugijos grupių veiklą[411]; 1960 m. kalbėjo svarstant draugijos penktojo suvažiavimo sušaukimo, mokslinių metodinių tarybų tvirtinimo, rajoninių skyrių etatų pertvarkymo klausimus, žurnalo „Mokslas ir gyvenimas“ teminį planą[412]; 1961 m. dalyvavo diskusijose svarstant draugijos Kėdainių rajono skyriaus mokslinę ateistinę propagandą, draugijos Skuodo, Kelmės ir Užvenčio rajonų skyrių darbą, vaizdinių priemonių panaudojimą gamtos mokslų paskaitose, aptariant A. Prokopčiko ir kitų autorių brošiūrą apie Lomonosovą[413] ir bendrus ateistinės propagandos gerinimo klausimus[414]; 1962 m. prezidiumo posėdžiuose K. Daukšas kalbėjo aptariant mokslinės ateistinės propagandos ir respublikinės jaunimo komisijos darbo gerinimo galimybes, Kauno miesto pramonės įmonių ir Ariogalos rajono „Žinijos“ draugijos

[410] „Žinijos“ valdybos prezidiumo 1958 m. rugpjūčio 26 ir gruodžio 25 d. posėdžių protokolai // ŽDA. Ap. 1. B. 136. L. 77, 80, 103.

[411] „Žinijos“ valdybos prezidiumo 1959 m. balandžio 2 ir kovo 5 d. posėdžių protokolai // ŽDA. Ap. 1. B. 148. L. 40, 52.

[412] „Žinijos“ valdybos prezidiumo 1960 m. birželio 16 d., lapkričio 22 d. ir gruodžio 8 d. posėdžių protokolai // ŽDA. Ap. 1. B. 163. L. 115, 187, 195, 196.

[413] „Žinijos“ valdybos prezidiumo 1961 m. gruodžio 21 d., spalio 12 d., rugsėjo 30 d. ir vasario 9 d. posėdžių protokolai // ŽDA. Ap. 1. B. 179. L. 2, 56, 64, 223.

[414] „Žinijos“ valdybos prezidiumo 1962 m. spalio 11 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 201. L. 44.

kaimo grupių darbą, etatinių vienetų blogiausiai dirbančiuose rajoniniuose skyriuose panaikinimo problemas[415]; 1963 m. kalbėjo svarstant Fizikos-matematikos mokslinės metodinės tarybos darbą, Eišiškių rajono skyriaus darbą, kovos su nusikalstamumu priemonių planą, priemones TSKP CK gruodžio plenumo nutarimams propaguoti, bendro paskaitinio plano bei paraiškos paskaitoms sudarymo klausimus, lektoriaus atsiskaitymo lapelio formą, valdybos ketvirtojo plenumo sušaukimo klausimus, tolesnio chemijos žinių propagavimo ir Žemės ūkio mokslinės metodinės tarybos darbo planus[416]; 1964 m. darė pranešimą kaip pirmininkas komisijos, sudarytos patikrinti VVU darbuotojų dalyvavimą „Žinijos" veikloje[417], kalbėjo diskusijose aptariant naujų „Žinijos" brošiūrų išleidimą, Šakių rajono medicinos darbuotojų dalyvavimą propaguojant medicinos žinias ir mokslinį ateizmą, Vilniaus, Kauno, Panevėžio ir Klaipėdos miestų organizacijų dalyvavimą Sąjunginėje visuomeninėje kultūros ir poilsio parkų apžiūroje paskaitinei propagandai pagerinti, zoninių seminarų organizavimą lektoriams, skaitantiems chemijos paskaitas, Vilniaus miesto centrinio lektoriumo darbą[418]; 1965 m. prezidiumo posėdžiuose vykusiose diskusijose kalbėjo ypač daug: apie draugijos veiklos rezultatus 1964 m. ir 1965 m. pirmame ketvirtyje, darbo trečiame ketvirtyje planą, piktnaudžiavimus Palangos miesto organizacijoje, „Žinijos" darbo gerinimą Molėtų, Anykščių ir Kretingos rajonuose, lektorių ir neetatinių darbuotojų skatinimo

[415] „Žinijos" valdybos prezidiumo 1962 m. posėdžių protokolai // ŽDA. Ap. 1. B. 201. L. 44, 62, 83, 125, 137.

[416] „Žinijos" valdybos prezidiumo 1963 m. posėdžių protokolai // ŽDA. Ap. 1. B. 224. L. 12, 34, 69, 71, 126.

[417] „Žinijos" valdybos prezidiumo 1960 m. balandžio 20 d. posėdžio protokolas ir bendro su VVU taryba 1960 m. balandžio 20 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 163. L. 51, 73.

[418] „Žinijos" valdybos prezidiumo 1964 m. birželio 25 d., rugpjūčio 13 d., rugsėjo 22 d. ir gruodžio 23 d. posėdžių protokolai // ŽDA. Ap. 1. B. 245. L. 80, 145, 194, 237.

sistemą, planetariumo darbo gerinimą, draugijos Vilniaus miesto organizacijos panaikinimą[419]; 1966 m. kalbėjo svarstant mokslinių metodinių komisijų darbo planus, aptariant sąjunginės „Žinijos" draugijos grupės, tikrinusios gamtos mokslų propagandos būklę Lietuvoje, informaciją, buvo paskirtas atsakingu už lektorių chemikų konferencijos surengimą (kartu su „Žinijos" referente ir D. Mendelejevo chemikų draugija)[420]; 1967 m. kalbėjo svarstant „Mokslo ir gyvenimo" žurnalo tematiką, siūlė jame spausdinti daugiau probleminių ir diskusinių straipsnių, neignoruoti ir mokslinės fantastikos[421], dalyvavo diskusijose dėl respublikinio seminaro „Marksistinė filosofija ir medicina" surengimo; 1968 m. kalbėjo aptariant konkurso geriausiai liaudies universiteto programai parengti nuostatus[422], bet po tais metais vykusio šeštojo draugijos suvažiavimo į jos prezidiumą išrinktas nebuvo.

Būdamas „Žinijos" valdybos prezidiumo nariu, nevengiantis išvykų iš Vilniaus K. Daukšas buvo siunčiamas susipažinti su Moldavijos ir Baltarusijos „Žinijos" draugijų darbu (1958 m.)[423], dalyvauti vietinių „Žinijos" organizacijų ataskaitiniuose susirinkimuose Alytuje, Lazdijuose (1960 m.)[424] ir kituose rajonuose (1967 m.)[425], patikrinti technikos ir chemijos mokslų propagandą Klaipėdoje

[419] „Žinijos" valdybos prezidiumo 1965 m. kovo 4 d.–rugsėjo 2 d. posėdžių protokolai // ŽDA. Ap. 1. B. 276. L. 4, 24, 26, 30, 60, 63, 65, 322, 325.

[420] „Žinijos" valdybos prezidiumo 1966 m. posėdžių protokolai // ŽDA. Ap. 1. B. 303. L. 5, 7, 93.

[421] „Žinijos" valdybos prezidiumo 1967 m. kovo 23 ir spalio 19 d. posėdžių protokolai // ŽDA. Ap. 1. B. 331. L. 88, 169.

[422] „Žinijos" valdybos 1968 m. balandžio 11 d. plenumo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 354. L. 108.

[423] „Žinijos" valdybos 1958 m. spalio 24 d. plenumo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 135. L. 154.

[424] „Žinijos" valdybos prezidiumo 1968 m. gruodžio 8 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 163. L. 198.

[425] „Žinijos" valdybos 1968 m. kovo 14 d. plenumo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 354. L. 34.

(1964 m.)[426], buvo Vilniaus miesto „Žinijos“ draugijos pirmosios (1961 m.) ir antrosios (1964 m.) konferencijų delegatas[427].

Greta darbo „Žinijos“ valdybos prezidiume K. Daukšas dalyvavo ir dviejų draugijos sekcijų, kuriose buvo susibūrę chemikai ir ateistai, veikloje.

Chemikai nuo pat draugijos veiklos pradžios stengėsi jį įtraukti į organizacinę savo grupės veiklą. 1948 m. vasario mėn. tvarkant draugijos sekcijas, chemikai buvo priskirti gamtos mokslų sekcijai, o K. Daukšas, kaip jau minėta, įėjo į jos biurą. Po dvejų metų gamtos mokslų sekcijos narių susirinkimo prašymu prezidiumas perskyrė tą sekciją į dvi: gamtos mokslų ir fizikos-matematikos mokslų sekcijas[428]. Nors chemikai „savo“ sekcijos ir negavo, buvo priskirti prof. Z. Žemaičio vadovaujamai fizikos-matematikos sekcijai, bet, 1951 m. kovo mėn. duomenimis, tos sekcijos biure daugiausia buvo chemikų: jį sudarė trys chemikai (K. Daukšas, doc. V. Kaikaris ir doc. E. Griškun), du matematikai (prof. Z. Žemaitis ir vyr. dėst. Š. Strelicas) ir du fizikai (vyr. dėst. H. Jonaitis ir stud. J. Viščakas)[429].

K. Daukšui tarp savo specialybės ir jai artimų mokslo šakų atstovų, matyt, buvo nuobodu. Čia nebuvo didelių nuomonių skirtumų ir atkaklių diskusijų, jo autoritetas sekcijos jaunimui buvo pernelyg didelis ir bet kokius prieštaravimus jo nuomonei slopino dar neišsakytus, vertė nutylėti. Jis nustojo lankyti netgi sekcijos biuro posėdžius, nėjo savo, kaip atsakingo už straipsnių pateikimą spaudai ir radijui, pareigų ir ieškodamas platesnės bei, ką čia slėpti,

[426] „Žinijos“ valdybos prezidiumo 1963 m. posėdžių protokolai // ŽDA. Ap. 1. B. 224. L. 61.

[427] Vilniaus miesto „Žinijos“ II konferencijos medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 247. L. 70.

[428] „Žinijos“ valdybos prezidiumo 1950 m. balandžio 17 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 17. L. 86.

[429] „Žinijos“ valdybos prezidiumo 1951 m. kovo 17 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 25. L. 57.

įdomesnės auditorijos 1951 m. perėjo į mokslinės ateistinės propagandos sekciją[430].

Šioje sekcijoje atmosfera buvo išties visai kitokia: K. Daukšui nepavyko jos narių įtikinti savo ateistinių pažiūrų teisingumu, likti mažumoje jis nenorėjo ir 1954 m. vėl grįžo pas chemikus, šiuo kartu į jau oficialų pavadinimą turinčią chemijos mokslų sekciją[431]. Kurį laiką pabuvęs sekcijos „gvardijos eiliniu", jis 1957 m. pradžioje vėl buvo išrinktas į doc. E. Čižiūnaitės vadovaujamą sekcijos biurą, kuriame teko būti atsakingu už ryšius su rajonais ir paskaitų kokybę. Vėliau jis dar ne kartą buvo tvirtinamas chemijos sekcijos biuro ir jo įpėdinės – Chemijos mokslinės metodinės tarybos (MMT) nariu[432]. Šios tarybos sudėtis ne kartą iš dalies keitėsi, o, pavyzdžiui, 1965 m. ji buvo šitokia: pirmininkė – VVU Chemijos fakulteto docentė chem. m. kand. E. Čižiūnaitė (beje, vadovavusi „Žinijos" chemikams nuo pat 1950 m.), pirmininkės pavaduotojas – MA Chemijos ir cheminės technologijos instituto vyr. m. bendr. H. Laumenskas, sekretorius – VVU Chemijos fakulteto dekanas doc. E. Ramanauskas, nariai: LTSR Lengvosios pramonės ministras A. Adomaitis, „Žinijos" referentė K. Barzdaitė, Vilniaus pedagoginio instituto prorektorius doc. P. Buckus, Švietimo ministerijos Mokyklų valdybos inspektorius V. Blotnys, VVU Chemijos fakulteto doc. J. Kudaba, Valstybinio statybinių medžiagų mokslinio tyrimo instituto direktorius A. Kaminskas, MA Energetikos ir elektromechanikos instituto vyr. m. bendr., chem. m. kand. A. Mačiulis, VVU Bendrosios chemijos katedros vedėjas doc. R. Pajeda,

[430] „Žinijos" valdybos prezidiumo 1951 m. gegužės 12 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 25. L. 95.

[431] „Žinijos" chemijos mokslų sekcijos biuro 1957 m. vasario 22 d. posėdžio, 1957 m. sausio 22 d. ataskaitinio susirinkimo ir 1956 m. vasario 29 d. ataskaitinio susirinkimo protokolai // ŽDA. Ap. 1. B. 75. L. 12, 13, 43.

[432] „Žinijos" valdybos prezidiumo 1964 m. kovo 19 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 225. L. 149; 1971 m. sausio 28 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 424. L. 8; 1972 m. gegužės 25 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 495. L. 112.

MA Chemijos ir cheminės technologijos instituto darbuotojai – direktoriaus pavaduotojai chem. m. dr. A. Prokopčikas ir chem. m. kand. R. Višomirskis, vyr. m. bendr., chem. m. kand. L. Rasteikienė[433].

Nagrinėjant nedaugelį išlikusių šios sekcijos biuro ir Chemijos MMT protokolų, susidaro įspūdis, kad K. Daukšas „Žinijos" chemikų organizaciniame darbe faktiškai ir vėl nedalyvavo, į darbo planus buvo įrašomas tik formaliai, dėl jo įtraukimo į biurą ar MMT pateisinimo ir pačių planų „solidumo". Pavyzdžiui, 1965–1968 m. iš dešimties šios MMT posėdžių jis dalyvavo tik trijuose, kai tuo pačiu laikotarpiu rasdavo laiko dalyvauti beveik visuose valdybos prezidiumo ir Filosofijos ir ateizmo MMT, kurios nariu jis vėl buvo, posėdžiuose. Tiesa, įvairiuose Chemijos MMT planuose jis ne kartą numatytas atsakingu už įvairius renginius ar visą veiklos kryptį: už chemijos žinių per spaudą, radiją ir televiziją propagavimą[434], leidybos darbą[435], Naujosios Akmenės cemento gamyklos „Žinijos" organizacijos dalyvavimo propaguojant chemijos žinias patikrinimą, paskaitų skaitymą per radiją, televiziją, straipsnių rašymą į laikraščius ir žurnalus[436], chemijos žinių propagavimą žurnale „Mokslas ir gyvenimas"[437]. Tačiau visuose tuose planuose jis būdavo įrašomas kartu su bent vienu ar dviem kitais biuro na-

[433] „Žinijos" valdybos prezidiumo 1965 m. spalio 28 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 276. L. 370.

[434] „Žinijos" Chemijos mokslinės metodinės tarybos darbo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 204. L. 7; „Žinijos" valdybos prezidiumo 1964 m. kovo 19 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 225. L. 140; 1967 m. gruodžio 25 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 229. L. 159.

[435] „Žinijos" Chemijos mokslinės metodinės tarybos darbo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 204. L. 16.

[436] „Žinijos" mokslinių metodinių tarybų veiklos medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 229. L. 152, 160, 163, 169; „Žinijos" Chemijos mokslinės metodinės tarybos 1969 m. pirmojo pusmečio darbo planas // ŽDA. Ap. 1. B. 385. L. 39.

[437] „Žinijos" valdybos 1970 m. lapkričio 30 d. plenumo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 419. L. 63.

riais, kurie iš tikrųjų ir atlikdavo visą darbą. Tiktai 1975 m. Chemijos MMT darbo plane numatyta, kad K. Daukšas vienas atsakingas už Plungės rajono „Žinijos"organizacijos gamtos mokslų sekcijos darbo propaguojant chemijos žinias patikrinimą[438]. Turėdamas pas chemikus savotišką patikimą priebėgą, K. Daukšas ilgą laiką priklausė vienu metu ir antrajai – mokslinio ateizmo sekcijai (vėliau, kaip ir visos sekcijos, perorganizuotai į Mokslinę metodinę tarybą), tos sekcijos biurui.

Kaip jau minėjome, su „Žinijos" ateistais K. Daukšo santykiai klostėsi daug sudėtingiau negu su chemikais.

Jau 1949 m. gruodžio mėn. „Žinijos" valdybos prezidiumas nutarė labai sustiprinti ateistinę propagandą ir prie gamtos mokslų sekcijos sudaryti ateizmo pasekciję, greitai pertvarkytą į savarankišką sekciją. Ją per vieną mėnesį suorganizuoti pavesta valdybos nariui prof. P. Slavėnui[439], po to ilgus metus vadovavusiam „Žinijos" ateistiniam darbui. Matyt, ateistine veikla iki tol nepasižymėjęs, bet jau nuo gimnazijos laikų netikintis ir įvairių religijų idėjomis besidomintis K. Daukšas labai greitai pajuto, kad sekcijoje renkasi įdomūs, originalios mąstysenos, jam artimos pasaulėžiūros žmonės ir pats parodė iniciatyvą dalyvauti jos veikloje. Dar nebūdamas sekcijos narys, jis pateikė tarsi stojamąjį įnašą į jos veiklą – parengė paskaitą „Religija". Paskaita buvo svarstyta valdybos prezidiumo posėdyje, nepraėjus nė metams po mokslinio ateizmo sekcijos įsikūrimo – 1950 m. spalio mėn.[440] Oficialiojo recenzento valdybos referento P. Dičiaus, diskusijose dalyvavusių akad. J. Matulio, prof. P. Slavėno, doc. J. Bulavo, V. Kuzminskio, V. Taurinsko, F. Bieliausko, A. Knyvos pasisakymuose, atrodo, buvo išsakyta nemažai pastabų (deja, specialiai šiam svarstymui skirtas protokolo

[438] „Žinijos" Chemijos moksiinės metodinės tarybos 1975 m. vasario 7 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 650. L. 25.

[439] „Žinijos" valdybos prezidiumo 1949 m. gruodžio 28 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 4. L. 134.

[440] „Žinijos" valdybos prezidiumo 1950 m. spalio 7 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 17. L. 248.

priedas neišliko), kritikuojančių autoriaus teiginius, ir paskaitą rekomenduota gerokai pataisyti. K. Daukšui prievarta įteigti kokią nors idėją, prieštaraujančią jo jau susidarytai nuomonei ar pažiūroms, buvo neįmanoma, nesiėmė jis taisyti ir kritikuotos paskaitos. Žinoma, tai neliko nepastebėta. Nors 1951 m. balandžio mėn. valdybos posėdyje konstatuota, kad K. Daukšas iš fizikos-matematikos perėjo į mokslinio ateizmo propagandos sekciją[441], tik jai vienai priklausė trejus metus, tačiau į sekcijos biurą per kelias jo reorganizacijas jis nė karto nesiūlytas[442]. Tarp lektorių, siunčiamų į respublikinės valdybos organizuojamus seminarus ir diskusijas, antireliginių paskaitų planetariume ciklus, jo pavardės taip pat nėra, tačiau čia priežastis, atrodo, kita: įsitikinęs savo teisumu ir nenorintis sutikti su oficialiuoju antireliginės propagandos stiliumi bei metodais, K. Daukšas pats atsisakinėjo vykti į oficialius draugijos valdybos renginius. Nors kai kurių kolektyvų pakviestas ateistines paskaitas jis skaitė ir toliau, tačiau daugiau dėmesio dabar skyrė atominės energijos naudojimo aiškinimui. Toks savotiškas šaltasis karas truko palyginti ilgai ir baigėsi gana netikėtai. Praėjus beveik ketveriems metams po paskaitos sukritikavimo, 1953 m. gruodžio mėnesį įvykusiame „Žinijos" antrajame suvažiavime mokslinio ateizmo propagandos sekcijos pirmininkas prof. P. Slavėnas pažymėjo, kad K. Daukšas „po recenzavimo visai supasavo ir savo paruoštos paskaitos visai nebetvarko"[443]. Po mėnesio partijos ir vyriausybės oficiozas „Tiesa" savo vedamajame kritikavo šią sekciją už tai, kad didelė dalis jos narių neaktyviai dalyvauja rengiant ateistines paskaitas, tačiau iš tos „didelės dalies" paminėjo tik dvi pavardes ir viena iš jų buvo K. Daukšo[444]. Dar po dviejų dienų, valdybos

[441] „Žinijos" valdybos prezidiumo 1951 m. balandžio 18 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 25. L. 95.

[442] „Žinijos" valdybos prezidiumo 1953 m. balandžio 25 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 44. L. 90.

[443] „Žinijos" II suvažiavimo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 43. L. 121.

[444] Su mokslo pagalba – į kovą prieš prietarus // Tiesa. 1954. Saus. 6.

prezidiumo posėdyje svarstant mokslinės ateistinės propagandos sekcijos 1953 m. veiklą, K. Daukšas vėl kritikuotas už nesistemingą dalyvavimą jos darbe[445]. Įsižeidęs dėl tokio intensyvaus užsipuldinėjimo, Profesorius išvis išėjo iš tos sekcijos ir, kaip jau minėta, grįžo pas chemikus.

Tiesa, antireliginis darbas ir toliau jį traukė, o toks visoje Lietuvoje populiarus lektorius buvo reikalingas ir oficialiajam ateizmui. Vis dėlto praėjo net penkeri metai, kol K. Daukšo pavardė vėl pasirodė antireliginę propagandą aptariančiuose „Žinijos" valdybos prezidiumo protokoluose. 1958 m. spalio mėn. įvykusio valdybos plenumo protokole rašoma, kad parengta, bet nepadauginta K. Daukšo paskaita „Tikėti ar netikėti?"[446], dar po poros mėnesių valdybos prezidiumas numatė 1959 m. išleisti, matyt, tą pačią, bet jau kitaip pavadintą jo paskaitą „Žmogus ir religija"[447], tačiau ta paskaita taip ir neišėjo iš spaudos. Būdinga, kad daugybę ateistinių paskaitų skaitančiam Profesoriui per visus maždaug trisdešimt penkerius aktyvaus darbo „Žinijoje" metus taip ir nepavyko atskiru leidiniu išspausdinti nė vienos religijos esmę nagrinėjančios paskaitos (1961 m. išleistoje vienintelėje antireliginėje jo paskaitoje kalbama tik apie vieną konkrečią problemą – stebuklus).

1959 m. sausio mėn. Profesorius kalbėjo „Žinijos" prezidiume svarstant priemones mokslinei ateistinei propagandai pagerinti ir kartu su dar dviem prezidiumo nariais – „Žinijos" ateistinio darbo koordinatoriumi P. Slavėnu ir KPI prorektoriumi M. Martynaičiu – buvo įpareigotas tartis su aukštosiomis mokyklomis ir komjaunimo CK dėl vyresniųjų kursų studentų įtraukimo į ateistinį darbą per vasaros atostogas. Tame pačiame posėdyje jam su P. Slavėnu ir draugijos referentu P. Pečiūra pavesta suorganizuoti 50–60 dalyvių

---

[445] „Žinijos" valdybos prezidiumo 1954 m. sausio 1 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 68. L. 50.

[446] „Žinijos" valdybos 1958 m. spalio 24 d. plenumo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 135. L. 158.

[447] „Žinijos" valdybos prezidiumo 1958 m. gruodžio 25 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 136. L. 110.

pasitarimą ateizmo formų, turinio ir metodikos klausimais[448]. Toks lektorių ateistų pasitarimas įvyko 1959 m. birželio pabaigoje, o netradicinė, kupina neįprastų pasiūlymų paties K. Daukšo kalba sukėlė jame daugiausia diskusijų[449].

Pamažu K. Daukšas vėl įsitraukė į organizacinį antireliginės propagandos darbą. 1961 m. įsikūrus „Žinijos" Vilniaus miesto skyriui, jis įėjo į J. Barzdaičio vadovaujamą devynių asmenų filosofijos ir mokslinio ateizmo sekciją[450]; 1963 m. respublikinės valdybos prezidiumas patikėjo jam patikrinti mokslinės ateistinės propagandos darbą Varėnos rajone[451]; tais pačiais metais įvykusiam draugijos valdybos IV plenumui pateiktame prezidiumo pranešime apie liaudies universitetų darbą rašoma, kad K. Daukšas dažnai dalyvavo Liaudies universiteto Ateizmo fakulteto užsiėmimuose[452]. 1964 m. jis buvo Universiteto „Žinijos" darbą tikrinusios komisijos pirmininkas ir bendrame valdybos prezidiumo ir VVU tarybos posėdyje darė pagrindinį pranešimą apie to patikrinimo rezultatus[453]. Grįžęs į respublikinės valdybos mokslinio ateizmo propagandos sekciją, jis netgi padarė šiokią tokią „karjerą": 1964 m. rugsėjo mėn. sudarytoje Ateizmo propagandos mokslinėje metodinėje taryboje kurį laiką buvo jos pirmininko prof. P. Slavėno pavaduotojas[454], bet to „posto" neteko, kai 1965 m. spalio mėn. į tą

---

[448] „Žinijos" valdybos 1959 m. sausio 22 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 148. L. 2.

[449] Respublikinio lektorių ateistų 1959 m. birželio 29–30 d. pasitarimo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 155. L. 25.

[450] „Žinijos" filosofijos ir mokslinio ateizmo sekcijos narių 1962 m. sąrašas // ŽDA. Ap. 1. B. 184. L. 35.

[451] „Žinijos" valdybos prezidiumo 1963 m. kovo 28 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 224. L. 76.

[452] „Žinijos" valdybos 1963 m. balandžio 25 d. plenumo protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 178. L. 209.

[453] „Žinijos" valdybos prezidiumo ir VVU tarybos bendro 1960 m. balandžio 20 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 163. L. 73.

[454] „Žinijos" valdybos prezidiumo 1964 m. rugsėjo 22 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 245. L. 195.

tarybą įtraukta keletas profesionalų filosofų, o ji pati pavadinta Filosofijos ir ateizmo propagavimo moksline metodine taryba. Ši taryba davė toną visam to meto Lietuvoje vykdomam ateistiniam darbui, todėl įdomi jos asmeninė sudėtis. 1953 m. joje, tuo metu vadintoje mokslinės ateistinės propagandos sekcijos biuru, buvo septyni asmenys: pirmininkas – prof. P. Slavėnas, pavaduotojai – MA bibliotekos direktorius S. Brašiškis ir VVU dėstytojas medikas J. Runkevičius, sekretorius – Medicinos ir onkologijos instituto mokslinis bendradarbis V. Kutorga, nariai – Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo skyriaus vedėjas A. Čiplys, Respublikinės partinės mokyklos prie LKP CK dėstytojas A. Čedavičius ir MA Visuomeninių mokslų skyriaus sekretorius P. Dičius[455]. Tuo tarpu 1965 m. taryboje buvo jau 18 žmonių: pirmininkas, kaip paprastai, – prof. P. Slavėnas, jo pavaduotojai – VVU docentas filos. m. kand. J. Barzdaitis ir Maskvos prekybos instituto Vilniaus konsultacinio punkto dėstytojas filos. m. kand. V. Lazutka, sekretorius – VVU dėstytojas P. Pečiūra, nariai, be K. Daukšo, – KPI Filosofijos katedros vedėjas filos. m. kand. A. Čedavičius, VVU Filosofijos katedros dėstytojas filos. m. kand. B. Genzelis, Lietuvos žemės ūkio akademijos Marksizmo-leninizmo katedros vedėjas ist. m. kand. doc. A. Gulbinskienė, CK lektorius E. Juškys, MA Filosofijos katedros vedėjas filos. m. kand. J. Macevičius, 1961 m. įkurto LTSR ateizmo muziejaus pirmasis direktorius S. Markonis, VVU Medicinos fakulteto docentas med. m. kand. J. Markulis, VVU Filosofijos katedros vedėjas filos. m. kand. doc. E. Meškauskas, Vilniaus aukštosios partinės mokyklos dėstytojas filos. m. kand. J. Minkevičius, „Žinijos“ referentas J. Ragauskas, VVU Filosofijos katedros dėstytojas filos. m. kand. J. Repšys, Vilniaus pedagoginio instituto Filosofijos katedros vedėjas filos. m. kand. R. Skaisgiris ir „Žinijos“ referentas E. Vaitkus[456].

[455] „Žinijos“ valdybos prezidiumo 1953 m. kovo 16 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 44. L. 50.

[456] „Žinijos“ valdybos prezidiumo 1965 m. spalio 28 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 276. L. 302.

K. Daukšas liko Filosofijos ir ateizmo propagavimo MMT narys dar penkerius metus – iki 1970 m.[457], nors per tą laiką ji buvo ne kartą reorganizuojama, keičiami kai kurie jos nariai ir iš dalies pavadinimas. Jis dalyvavo beveik visuose tos tarybos posėdžiuose, dažniausiai kalbėdavo diskusijose (bent jau tuose posėdžiuose, kurių protokolai yra išlikę), duodavo pasiūlymų svarstant darbo ir leidybinės veiklos planus bei rezultatus, draugijos rajoninių organizacijų darbą, aptariant tokius konkrečius Mokslinės metodinės tarybos darbus kaip buvusių dvasininkų ir laisvamanių susitikimo su visuomenės ir dabartinės ateistų kartos atstovais organizavimas, lektorių ateistų teorinių konferencijų, seminarų, mokyklų ir liaudies universitetų ateizmo fakultetų tematika ir veiklos rezultatai[458]. K. Daukšas buvo vienas iš tų, kurie labai aktyviai rėmė idėją prie „Žinijos" Respublikinės valdybos organizuoti vėliau labai plačiai nuskambėjusį diskusijų klubą, įtraukiant į jį kuo daugiau žmonių, besidominčių svarbiausiomis filosofijos ir ateizmo problemomis. Kai 1971 m. Ateizmo muziejus ir „Žinijos" Vilniaus miesto draugija pradėjo burti į klubą Vilniaus ateistus (vėliau klubas buvo pavadintas mokslinės materialistinės minties propagandistų klubu „Ave, Vita"), Profesorius daug padėjo rengiant jo įstatus, įėjo jau į pirmąją klubo tarybą ir vėliau joje aktyviai dirbo, buvo vienas iš aktyviausių lektorių, kasmet dalyvaudavo bent viename klubo organizuojamame klausimų ir atsakymų vakare, teminiame susitikime su visuomene ar atvirame dispute [B. Jauniškis]. 1972 m. jis dalyvavo Ateizmo muziejaus suorganizuotame dispute „Ne vien tik duona ir meile". Disputas vyko tris šeštadienio popietes, Profesorius visose jose kalbėjo moralės ir etikos klausimais, o jo ir kitų diskusijos dalyvių pasisakymai buvo tokie aštrūs, kad jų stenogramų ar konspektų paprašė saugumas [S. Šliaupienė, A. Martinionis]. K. Dauk-

[457] „Žinijos" valdybos prezidiumo 1965 m. rugsėjo 2 ir spalio 28 d. posėdžių protokolai // ŽDA. Ap. 1. B. 276. L. 336, 362; „Žinijos" valdybos prezidiumo 1968 m. liepos 4 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 356. L.5.

[458] „Žinijos" Filosofijos ir ateizmo mokslinės metodinės tarybos 1964–1968 m. veiklos medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 251. L. 3, 4, 5, 19, 26, 31, 32, 33, 35, 41, 54, 55.

šas visada dalyvaudavo diskusijose, kai „Žinijos“ Filosofijos ir ateizmo propagavimo mokslinėje metodinėje taryboje būdavo svarstomos tokios bendresnio pobūdžio problemos, kaip sielos idėjos ir religinių vaizdinių atsiradimas ir jų kilmės aiškinimo tikintiesiems metodika, ateistinės propagandos būklė Lietuvoje, veiksmingumas ir priemonės jai pagerinti, dabartinė katalikybė, religinės propagandos naujovės ir su tuo susiję ateistinio darbo uždaviniai, komunistų ir darbininkų marksistinių partijų pažiūra į religiją ir bažnyčią, kuri pasaulėžiūra – materialistinė ar religinė – humaniškesnė, naujos tradicijos, jų efektyvumas ateistiškai auklėjant darbo žmones[459], Lenino palikimo propaganda[460].

K. Daukšo dalyvavimas šios MMT veikloje neapsiribojo tik diskusijomis. 1964 m. Respublikinės valdybos Mokslinio ateizmo propagavimo MMT posėdyje jis darė pranešimą „Dėl ateistinio darbo formų ir metodų“, šios tarybos ir Vilniaus miesto atitinkamos MMT bendrame posėdyje – pranešimą „Pagrindinės kovos su religija problemos“[461], 1965 m. – pranešimą „Gyvenimo prasmės ir tikslo klausimai: kaip juos aiškina įvairios filosofinės sistemos ir kaip tai panaudoti paskaitiniame darbe“ ir buvo atsakingas už metodinę paramą rajonų organizacijoms[462], 1968 m. rengė mokymo programą lektorių ateistų mokykloms ir organizavo jos aptarimą MMT posėdyje[463], 1969 m. buvo atsakingas už Kretingos rajono organizacijos ateistinio darbo patikrinimą[464].

---

[459] Ten pat. L. 7, 10, 11, 17, 18, 21.

[460] „Žinijos“ Filosofijos ir ateizmo mokslinės metodinės tarybos 1969 m. spalio 16 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 393. L. 74.

[461] „Žinijos“ Ateizmo mokslinės metodinės tarybos 1964 m. birželio 18 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 74. L. 5, 17.

[462] „Žinijos“ Filosofijos ir ateizmo propagandos mokslinės metodinės tarybos 1965 m. birželio 20 d. ir lapkričio 11 d. posėdžių protokolai // ŽDA. Ap. 1. B. 251. L. 20, 26.

[463] Ten pat. L. 51; „Žinijos“ valdybos 1968 m. kovo 14 d. plenumo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 354. L. 65.

[464] „Žinijos“ valdybos prezidiumo 1969 m. liepos 4 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 386. L. 46.

1964 m. spalio mėn. Mokslinio ateizmo propagavimo MMT buvo svarstytas K. Daukšo ir žurnalisto J. Prokopavičiaus 10–15 minučių mokslo populiarinimo filmo „Kodėl atsiranda dievai?“ scenarijus[465]. Jį pristatydamas K. Daukšas kalbėjo, kad filmo tikslas – priversti žiūrovą susimąstyti moksliškai pagrįsta problema ir keliamais klausimais. Lietuvos kino studijos dokumentinių filmų redaktoriaus V. Imbraso, režisieriaus V. Mikalausko ir VVU Filosofijos katedros dėstytojo P. Pečiūros recenzijose, tos pačios katedros docento E. Meškausko, Ateizmo muziejaus direktoriaus S. Markonio, med. m.kand. V. Kutorgos, „Žinijos“ referento P. Dičiaus pasisakymuose ne tiktai kelta abejonių dėl aktorių įtraukimo į filmą, argumentacijos būdo, vaiko ir laukinio žmogaus elgesio lyginimo pagrįstumo, bet ir kritikuota siauroka tema, siūlyta verčiau nagrinėti krikščionybės klausimus, neapsiriboti scenarijuje pateikta medžiaga, pavyzdžiui, paliesti mirties klausimą. Vis dėlto, apibendrindamas diskusijas, MMT pirmininkas prof. P. Slavėnas pažymėjo, kad scenarijus originalus, nešabloniškas, neužgauna tikinčiųjų jausmų, o kalbėjusiųjų išsakytos kritinės pastabos negriauna autorių sumanymo, kuris iš esmės vertintinas teigiamai. Nutarta rekomenduoti autoriams pataisyti scenarijų atsižvelgiant į pastabas, bet išlaikyti jo originalumą, kūrybišką temos sprendimą ir įteikti Lietuvos kino studijai. Apie tolesnį scenarijaus likimą archyvinių duomenų neišliko, dabar jau niekas neprisimena ir priežasčių, dėl kurių filmas pagal šį scenarijų taip ir nebuvo pastatytas.

Aktyviai dirbantis „Žinijos“ valdybos prezidiume bei dviejose jos sekcijose K. Daukšas nepalyginti daugiau laiko skirdavo viešų paskaitų skaitymui. Jis pratęsė senojo Vilniaus universiteto žymiųjų chemikų A. Sniadeckio ir R. Heimano, Vytauto Didžiojo universiteto chemijos profesorių V. Čepinskio ir A. Purėno diegtas ir puoselėtas visuomenės švietimo tradicijas. Nors tos paskaitos buvo naujiena ir pačiam K. Daukšui – gyvendamas ir dirbdamas Kaune jis viešų paskaitų nebuvo skaitęs ne tiktai kad visuomenei, bet netgi

[465] „Žinijos“ Ateizmo mokslinės metodinės tarybos 1964 m. spalio 22 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 74. L. 1.

Gamtininkų draugijos chemikų sekcijoje [J. Janickis, J. Kriaučiūnas], – tačiau pokario metais tai buvo toks svarbus Profesoriaus veiklos baras, kad apie jį kiek toliau kalbėsime specialiame skyriuje.

K. Daukšas ne kartą recenzavo ir redagavo kitų „Žinijos" lektorių parengtas spaudai paskaitas. Vien 1956 m. jis parašė dvylika recenzijų [83]. Recenzuotų paskaitų tematika labai įvairi: nuo ateizmo, mineralinių trąšų[466], Lomonosovo veiklos ir chemijos vaidmens žemės ūkyje [467] iki naujų sintetinių medžiagų ir chemotronikos[468]. Matyt, pasitikėdamas autorių erudicija ir sąžiningumu, Profesorius garsėjo kaip itin nepriekabus recenzentas, tik reikalaudavo, kad medžiaga būtų pateikiama populiariai ir prieinama kuo didesniam skaičiui skaitytojų[469]. Tačiau iš dalies tai susiję ir su tuo, kad neretai jis imdavosi vertinti ir tokius darbus, kurių turinys jam iš esmės buvo gana tolimas ir pasitaikantys netikslumai paprasčiausiai „neįkandami". Būdingas pavyzdys – 1963 m. recenzuota A. Prokopčiko brošiūra „Naujos sintetinės medžiagos ir jų panaudojimas". Profesoriaus labai paviršutiniškoje recenzijoje nurodytos tik kelios kalbos klaidos ir padaryta pastaba, kad per daug vietos skirta stambiamolekuliams junginiams, tuo tarpu antrasis recenzentas VVU docentas J. Kudaba rado tiek daug netikslumų, kad brošiūrą pripažino spaudai išvis netinkama[470]. Daug griežčiau Profesorius vertino antireliginės tematikos paskaitas: rasdavo jose neįtikinamų samprotavimų, per daug kategoriškumo ir citatų, demagogijos elementų[471], netgi išvis atmesdavo kaip netinkamas[472].

---

[466] „Žinijos" valdybos prezidiumo 1965 m. birželio 10 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 276. L. 61.

[467] „Žinijos" Chemijos mokslinės metodinės tarybos 1962 m. spalio 4 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 204. L. 92.

[468] „Žinijos" valdybos prezidiumo 1968 m. gruodžio 3 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 229. L. 174.

[469] „Žinijos" valdybos prezidiumo biuro 1965 m. vasario 11 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 278. L. 104.

[470] „Žinijos" Chemijos mokslinės metodinės tarybos darbo medžiaga // ŽDA. Ap. 1, B. 204. L. 24.

[471] „Žinijos" 1953–1954 m. paskaitų recenzijos // ŽDA. Ap. 1. B. 61. L. 285.

[472] „Žinijos" valdybos prezidiumo 1963 m. rugpjūčio 29 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 224. L. 1.

Iš K. Daukšo redaguotų darbų pažymėtina brošiūrų serija „Chemija liaudžiai“, kuri 1965 m. sąjunginiame konkurse apdovanota paskatinamuoju diplomu. „Žinijos“ valdybos prezidiumas nusprendė išversti tas brošiūras į rusų kalbą ir paprašė sąjunginės draugijos prezidiumo biurą, kad jos būtų išspausdintos rusų kalba sąjunginiams skaitytojams[473].

Už aktyvią veiklą „Žinijoje“ K. Daukšas buvo ne kartą apdovanojamas. Būtent už šią veiklą 1964 m. jis gavo LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo garbės raštą[474], 1965 m., 1972 m. ir 1974 m. apdovanotas sąjunginės „Žinijos“ draugijos prezidiumo padėkos raštais[475], 1967 m. ir 1980 m. pristatytas įrašyti į sąjunginės „Žinijos“ draugijos Garbės knygą[476]. Respublikinės draugijos valdybos prezidiumas 1969 ir 1970 m. jį apdovanojo padėkos raštais[477]. 1959 m. Profesorius premijuotas kelialapiu į Kijevą[478], o 1959 m. ir 1962 m. – kelialapiais į Liaudies Demokratijos šalis[479], apmokant pusę kelionės išlaidų. 1965 m. K. Daukšas gavo antrąją premiją už „Žinijos“ žurnale „Mokslas ir gyvenimas“ išspausdintus mokslo populiarinimo straipsnius chemijos klausimais[480]. Labai įdo-

[473] „Žinijos“ valdybos prezidiumo biuro 1965 m. spalio 9 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 278. L. 142.

[474] „Žinijos“ VI suvažiavimo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 241. L. 166.

[475] „Žinijos“ valdybos prezidiumo biuro 1965 m. sausio 7 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 278. L.13.; 1972 m. kovo 23 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 495. L. 64; „Žinijos“ Chemijos mokslinės metodinės tarybos 1974 m. balandžio 2 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 617. L. 1.

[476] „Žinijos“ valdybos prezidiumo biuro 1967 m. gegužės 16 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 333. L. 49; Ap. 1. B. 813. L. 24.

[477] „Žinijos“ valdybos prezidiumo 1969 m. gegužės 22 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 385. L. 170; „Žinijos“ valdybos prezidiumo organizacinio vykdomojo biuro 1970 m. vasario 3 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 422. L. 34.

[478] „Žinijos“ valdybos prezidiumo 1959 m. liepos 9 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 148. L. 70.

[479] Ten pat. L. 60; „Žinijos“ valdybos prezidiumo 1962 m. gegužės 10 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 201. L. 91.

[480] „Žinijos“ valdybos prezidiumo 1965 m. gruodžio 31 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 276. L. 402.

mi dar viena premija: 1966 m. už aktyvų darbą skleidžiant politines ir mokslines žinias Profesorius paskatintas ... 50 rublių. Toks universiteto profesoriui skiriamos premijos dydis dabar sukelia tik šypseną, bet tuometinės „Žinijos" mastais tai nebuvo tokia jau nepadoriai menka suma: netgi 1980 m. už taip pat suformuluotus nuopelnus tik perpus didesnė 100 rublių premija paskirta pačiam aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministrui H. Zabuliui[481].

Vadovavimas D. Mendelejevo chemikų draugijai. Darbas D. Mendelejevo chemikų draugijos Lietuvos respublikinės valdybos pirmininku – trečias platus prof. K. Daukšo veiklos baras: Lietuvos chemikams K. Daukšas žinomas kaip ilgametis tos draugijos respublikinės valdybos pirmininkas, ėjęs tas pareigas vos ne ketvirtį amžiaus (1958–1982 m.). Deja, draugijos archyvai neišlikę, tad apie K. Daukšo veiklą joje tenka rašyti tik remiantis draugijos pirmininko ilgamečio pavaduotojo prof. A. Kaminsko, sekretorių R. Racėno bei J. Čiupailos ir jiems talkinusios R. Gabrėnaitės prisiminimais.

Sąjunginė D. Mendelejevo chemikų draugija vienijo chemikus ir kai kurių su chemija artimai susijusių pramonės šakų mokslo darbuotojus, inžinierius, technikus, gamybos novatorius, rengė chemikų konferencijas, seminarus, kvalifikacijos tobulinimo kursus, chemijos mokslo ir pramonės laimėjimus populiarinančias paskaitas, skelbė savo narių mokslinius straipsnius specializuotame draugijos moksliniame techniniame žurnale. Draugija įkurta 1932 m. vietoje Rusijos chemikų draugijos, veikusios nuo 1868 m. Lietuvoje sąjunginės D. Mendelejevo chemikų draugijos skyrius įsteigtas 1955 m. Pirmasis jos vadovas buvo akad. J. Matulis. Kaip ir kitų mokslinių techninių draugijų, taip ir šios draugijos veiklą Tarybų Sąjungoje kuravo profsąjungos. 1957 m. Tarybų Sąjungoje susikūrus Liaudies ūkio taryboms ir respublikoms gavus palyginti daugiau ekonominės nepriklausomybės, profsąjungų Centro taryba

[481] „Žinijos" valdybos prezidiumo 1980 m. lapkričio 12 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 816. L. 84.

nusprendė pertvarkyti ir chemikų draugijos veiklą. Reformas paskatino ir chemikams itin įsimintinas TSKP CK 1958 m. gegužės plenumas, pagal N. Chruščiovo pranešimą priėmęs nutarimą „Sparčiau vystyti chemijos pramonę ir ypač sintetinių medžiagų bei jų dirbinių gamybą, gyventojų poreikiams ir liaudies ūkio reikalams patenkinti“, atvėręs kelius stambiai chemijos pramonei atsirasti ir Lietuvoje. 1958 m. birželio mėn. įvyko pirmoji respublikinė Lietuvos chemikų konferencija, kurioje dalyvavo apie 300 chemikų ir chemikų technologų. Pagal naujus vėjus nuspręsta vietoje sąjunginės draugijos skyriaus įsteigti respublikinę chemikų draugiją, išrinkta jos organizacinė komisija[482]. 1959 m. kovo mėn. po 25 metų pertraukos Maskvoje įvyko eilinis, aštuntasis, D. Mendelejevo chemikų draugijos suvažiavimas[483], galutinai nustatęs visų sąjunginių respublikų chemikų draugijų statusą. Į šį suvažiavimą kaip Lietuvos atstovas buvo pasiųstas respublikinės draugijos pirmininko pavaduotojas A. Kaminskas. Grįžęs Liaudies ūkio taryboje jis padarė pranešimą, kurio greta „grynakraujų“ laboratorijose dirbančių chemikų klausėsi ir statybinių medžiagų gamyklų atstovai. Mat tuometinėje Tarybų Sąjungoje chemijos pramonė buvo dar labai silpna, besisteigianti draugija negalėjo tikėtis svarios įmonių-juridinių narių pagalbos, tad Maskvoje buvo nuspręsta sujungti chemikų draugiją su statybinių medžiagų pramonės darbuotojų moksline technine draugija. Lietuvos chemikams toks sprendimas buvo ypač naudingas: tuo metu čia veikė apie penkiasdešimt statybinių medžiagų gamyklų ir tik keturios nedidelės chemijos įmonės.

Pagal naujus nuostatus turėjo būti sudaryta draugijos respublikinė valdyba. Iškilo pirmininko klausimas: kaip ir visų organizacijų vadovų, jo kandidatūra negalėjo būti palikta rinkimų savieigai, turėjo būti numatyta iš anksto. Iki tol draugijos skyriui vadovavęs J. Matulis griežtai atsisakė toliau eiti tas pareigas, nors ir taip pagrindinius darbus buvo palikęs pavaduotojui A. Kaminskui. Šiam ir

[482] Pasibaigė respublikinė chemikų konferencija // Tiesa. 1958. Birž. 18.

[483] Журнал всесаюзного химического общества им. Д. И. Менделеева. 1959. Т. 4. № 4. С. 545.

bandyta siūlyti pirmininko pareigas, bet jis atsisakė motyvuodamas nepakankamu solidumu: į Maskvą atvažiuojantys kitų respublikų draugijos skyrių vadovai – vis akademikai, profesoriai, mokslų daktarai, o jis – jaunas, vos 28 metų inžinierius. Reikėjo ieškoti kito autoritetingo chemiko. J. Matulis pasiūlė K.Daukšą: jau atgavęs profesoriaus vardą, išėjęs iš ChChTI, taigi nelabai užimtas, moka gražiai pašnekėti.

K.Daukšas taip pat nebuvo sužavėtas pirmininkavimo draugijai perspektyvomis. Jo įkalbinėti atėjusiam A. Kaminskui pirmasis atsakymas buvo labai kategoriškas: „Ne, Matuliui nepavyks manęs įkinkyt: jis savo žinioje turėjo visą aparatą, o aš – tik pusantro katedros laboranto...“ Ilgiau kalbantis išryškėjo ir rimtesni Profesoriaus atsisakymo motyvai. Visų pirma labai skeptiškas požiūris į tokio pobūdžio draugijų ir ypač į šios konkrečios draugijos veiklą, jos sudarinėjamus darbo planus: jei draugijos narys mokslininkas dirba savo darbą, kartu jis dirba ir draugijai, tai kam dar tie planai, kuriuose neatskirsi, ką mokslininkas dirba sau, ką draugijai? Matyt, prisiminęs savo profsąjunginės veiklos patirtį, jis pareiškė: „Nenoriu tos dar vienos profsąjungos, kur reikės tik žiopčiot...“ Pagaliau, žinodamas apie numatomą bendrą darbą su statybinių medžiagų specialistais, jis aiškinosi visiškai neišmanantis silikatų. Įkalbinėdamas A. Kaminskas priminė pavykusią Profesoriaus kelionę į Maskvą konsultuotis dėl cementinių drenažo vamzdžių gamybos ir efektingą aiškinimą apie bitumo nevirškinančias bakterijas.

Po kelių valandų pokalbio Profesorius galų gale sutiko pirmininkauti draugijai, bet labai aiškiai pasakė, kad pats nieko nedirbs, neorganizuos, kad viską turės daryti pavaduotojas A. Kaminskas ir jo pasirinktas sekretorius draugijos popieriams tvarkyti, o jis tegali draugijai dėl solidumo „paskolinti“ savo profesoriaus vardą. Baigdamas pokalbį ir, matyt, turėdamas omenyje savo šeimos „nesutarimus“ su tarybų valdžia, Profesorius dar „nuramino“ A. Kaminską, kad tas be reikalo stengėsi, kad jo kandidatūrai partijos CK vis vien nepritars, nors ir atsisakė paaiškinti, kodėl („ilga istorija, papasakosiu kada nors vėliau...“). Vis dėlto LKP CK po kelių mėnesių vilkinimo K. Daukšo kandidatūrą, kaip tada būdavo sakoma, „su-

derino“. Visuomeniniais pagrindais sekretoriauti draugijoje po kurio laiko sutiko „Termoizoliacijos“ instituto Informacijos skyriaus vyr. mokslinis bendradarbis R. Racėnas. Jis draugijos dokumentaciją tvarkė iki 1977 m.

K. Daukšas tvirtai laikėsi susitarimo dėl faktinio darbo draugijoje, niekada nebandė perimti jos realaus valdymo į savo rankas ir buvo tik garbės pirmininkas. Draugijos veiklos planus sudarinėjo, ryšius su kitų miestų, rajonų ir gamyklų pirminėmis organizacijomis palaikydavo, konferencijas organizuodavo draugijos sekretorius ir pirmininko pavaduotojas. Profesorius mielai ateidavo pirmininkauti visiems valdybos posėdžiams, tačiau į pasirengimo tiems posėdžiams darbą nesikišo, nebent aptardavo sąmatą, pasiūlydavo vieną kitą organizaciją, kuriai reikėtų duoti pinigų. Pranešimus ataskaitiniams susirinkimams ar kokiems nors kitiems veiklos svarstymams taip pat rengdavo sekretorius, pakoreguodavo pavaduotojas, Profesorius susipažindavo, pasirašydavo, bet ištiso teksto viešai neskaitydavo, sakydamas, kad tai ne jo stilius, o cituodamas kai kuriuos ataskaitos duomenis, pakalbėdavo savo žodžiais. Visa draugijos dokumentacija kaupėsi ir buvo tvarkoma „Termoizoliacijos“ institute, kur dirbo ir A. Kaminskas, ir R. Racėnas. Būtent šiame institute atskirą kabinetą gavo ir 1975 m. priimtas vienintelis etatinis draugijos darbuotojas – valdybos sekretorius J. Čiupaila, po automobilio avarijoje gautos sunkios traumos pasitraukęs iš Kauno statybos tresto valdytojo pareigų. Organizaciniai J. Čiupailos įgūdžiai ir geri ryšiai su statybininkais labai padėjo draugijai: per keletą metų jos fizinių narių skaičius nuo 300 padidėjo iki 7000.

„Termoizoliacijos“ institutas, kurio patalpose dirbo faktiniai draugijos vadovai, buvo įsikūręs miesto pakraštyje, Linkmenų gatvėje, toli nuo autobusų stotelės. K. Daukšas nei savo automobilio, nei asmeninio vairuotojo niekada neturėjo, tad susikaupusių popierių pasirašinėti į Institutą neidavo, prašydavo juos atvežti į namus arba į „Neringą“ [R. Gabrėnaitė]. Į valdybos posėdžius visada ateidavo, niekada nevėluodavo, po posėdžio neretai vaišindavo savo vermutais, pasakodavo daugybę anekdotų. Maskvoje jis irgi nedarydavo jokio oficialaus pranešimo, o tenykščiams vadovams paaiškindavo,

kad turi draugijoje porą jaunų vyrų, kurie viską tvarko ir žino, jie ir pasakys, ką reikia. Nemėgo ten vykstančių ilgų posėdžių: radęs patogią dingstį, o kartais ir be jokios dingsties pasistengdavo greitai iš jų dingti. Kolegoms iš Lietuvos sakydavo, kad pasitarime jam jau viskas aišku, daug įdomiau stebėti, kaip žmonės elgiasi Maskvos restoranuose, ką jie galvoja, apie ką kalba.

VIEŠOS PASKAITOS. PUBLICISTIKA

„Žinijos" rengiamų organizacijose ir įmonėse paskaitų skaitymas tarybiniais metais buvo vertinamas kaip rimtas visuomeninis darbas. K. Daukšui tai nebuvo darbas įprastine to žodžio prasme. Iš esmės tai buvo jo pagrindinis pomėgis, būdas realizuoti savo neeilinius sugebėjimus, nepalyginti mielesnis negu asmeninis mokslinis darbas ar vadovavimas jaunesniųjų kolegų moksliniams tyrinėjimams. Antra vertus, tai buvo ir savotiška veiklos niša, į kurią pirmąjį pokario penkmetį, bent jau Vilniuje, iš lietuviškosios inteligentijos nedaugelis ir pretendavo. Tai liudija sausi, bet labai iškalbingi „Žinijos" ataskaitose pateikti skaičiai: dar ir 1952 m. Vilniuje 80 proc. jose užregistruotų paskaitų buvo perskaityta rusų kalba ir tik 19,2 proc. – lietuvių[484]. Suprantama, Vilniaus gyventojų nacionalinė sudėtis tuo metu gerokai skyrėsi nuo dabartinės, tačiau svarbų vaidmenį suvaidino ir inteligentijos vengimas kuo nors artimiau susisieti su naująja santvarka, ryškios Nepriklausomos Lietuvos atkūrimo lūkuriavimo nuotaikos. Tiesą sakant, ir K. Daukšas daugumą paskaitų skaitė periferijoje, kur paskaita būdavo lengviau suorganizuojama ir neretai atstodavo teatro spektaklį ar koncertą, klausytojai buvo labiau išsiilgę įdomių renginių, atvykusio iš sostinės lektoriaus žodis būdavo dėmesingiau išklausomas. Pagaliau K. Daukšas bet kokiame žmonių sambūryje mėgo būti dėmesio centre, o susitikimuose su miestelių ir kaimų žmonėmis

[484] „Žinijos" Vilniaus miesto valdybos 1952 m. darbo ataskaita // ŽDA. Ap. 1. B. 11.

jau pats žodis „Universiteto docentas“ ar „profesorius“, dar padaugintas iš jo erudicijos ir iškalbos, sudarydavo dominavimo aureolę.

K. Daukšo entuziazmu skaityti paskaitas ypač patenkinti būdavo jas organizuodavę „Žinijos“ valdybos referentai. Paprašytas jis niekada neatsisakydavo važiuoti į tolimiausią Lietuvos užkampį, į kelionę neretai susiruošdavo praėjus vos kelioms valandoms po kviečiančio telefono skambučio [P. Pečiūra]. Tiek to ir ruošimosi: paskaitą būtų galėjęs skaityti ir vidurnaktį pakeltas iš miego, todėl neieškodavo paskaitų tekstų ar vaizdinės medžiagos. Kai pokario metais važiuodavo šaltesniu metu, paprastai apsivilkdavo savo smetonišką „futrą“ (tie medžiaga aptraukti kailiniai tuo metu buvo toks pats prestižo dalykas kaip vėliau – lengvoji mašina), apsiaudavo auliniais batais (anot jo, kad blusos nuslystų), tiesa, dėl solidumo paslėptais po kelnėmis, pasiimdavo pamėgtą apsitrynusį portfeliuką, įsidėdavo savojo vermuto arba (iškart po karo) kokį dešragalį. Nereikalaudavo profesoriui ar instituto direktoriui derančio specialaus automobilio, neieškodavo jokių ypatingų patogumų – važiuodavo duobėtais keliais klebetuojančiame išklerusiame reisiniame autobuse arba kiekvienoje stotelėje sustojančio keleivinio traukinio nešildomame vagone. Į numatytą miestelį su persėdimais neretai belsdavosi pusę dienos ar visą naktį [P. Pečiūra]. Atvažiavęs į vietą, elgėsi pagal savo paties reikalavimą: „Atvažiavai iš Vilniaus, būk malonus – dirbk!“. Viename valdybos plenume girdamas Rietavo rajoną, kuriame per dvi savaitgalio dienas perskaitė penkias paskaitas, jis teigė, kad geras tas rajonas, kuris atvažiavusio lektoriaus be trijų paskaitų per dieną nepalieka[485]. Netgi 1983 m., būdamas jau tikrai garbaus, bemaž septyniasdešimt aštuonerių metų amžiaus, jis Mažeikių rajone per dvi savaitgalio dienas perskaitė septynias paskaitas[486], o kaip rodo jo paties sudarytas sąrašas, iš viso tais metais perskaitė visuomenei per trisdešimt paskaitų, iš kurių tik septynias – Vilniuje [ChFM].

[485] „Žinijos“ valdybos 1958 m. spalio 24 d. plenumo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 135. L. 150.

[486] *Laurinavičius J.* Mums visa tai patiko // Pergalės vėliava (Mažeikiai). 1983. Gruod. 20.

Pirmąsias viešas paskaitas K. Daukšas pradėjo skaityti netrukus po karo. 1946 m. gruodžio mėn. iškilmingame VVU Mokslinės tarybos posėdyje, skirtame M. Lomonosovo 235-osioms gimimo metinėms paminėti, jis skaitė pranešimą „Lomonosovas kaip fizikas ir chemikas“[487]. Po poros mėnesių jis per radiją skaitė paskaitą „Ką davė žmogui medžiagos tyrimai“[488]. 1946/47 mokslo metų Chemijos fakulteto Neorganinės chemijos katedros ataskaitoje K.Daukšas rašo, kad Rokiškyje, Juodupėje, Smalininkuose ir Skirsnemunėje jis perskaitė penkias paskaitas apie kolektyvizaciją ir „einamąjį momentą“[489]. Ką tik susikūrusios „Žinijos“ draugijos valdyba 1948 m. birželio mėn. K. Daukšą jau paminėjo tarp aktyviausių lektorių[490]. 1949 m. Mokslų akademijos prezidiumas pareiškė jam padėką už paskaitų skaitymą Akademijos šefuojamame Telšių rajono Janapolės valsčiuje[491]. 1952 m. Universiteto išduotoje Profesoriaus charakteristikoje taip pat rašoma apie skaitomas paskaitas Lietuvos kaimuose[492]. 1958 m. vykusiame „Žinijos“ valdybos antrajame plenume K. Daukšas buvo minimas kaip plačiai žinomas lektorius[493], o 1960 m. vykusio plenumo pranešime ir diskusijose jis – tarp penkių populiariausių „Žinijos“ lektorių[494]. Tarp geriausių lektorių K. Daukšas minimas ir 1963 m. pabaigoje įvykusio

---

[487] VU Mokslo tarybos 1946 m. gruodžio 21 d. posėdžio protokolas // VUA. R-856. Ap. 2. B. 5. L. 170.

[488] „Žinijos“ valdybos prezidiumo 1950 m. sausio 12 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 17. L. 8.

[489] VU ChF Neorganinės chemijos katedros 1946/47 m. m. darbo ataskaita // VUA. F. R-856. Ap. 13. B.1. L. 4.

[490] „Žinijos“ 1948 m. darbo apžvalga // ŽDA. Ap. 1. B. 7. L. 2.

[491] MA Matematikos-gamtos ir taikomųjų mokslų skyriaus 1950 m. lapkričio 9 d. visuotinio susirinkimo protokolas // MAA. F. 1. Ap. 3. B. 23. L. 42; MAA. K. Daukšo asmens byla // MAA. F. 1. Ap. 9. B. 1504. L. 25.

[492] K. Daukšo asmens byla // VUA. F. R-856. B. K-10655. L. 63.

[493] „Žinijos“ IV suvažiavimo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 133. L. 14.

[494] „Žinijos“ valdybos 1968 m. kovo 18 d. plenumo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 162. L. 14, 84

Vilniaus miesto „Žinijos“ valdybos ketvirtojo plenumo nutarime[495]. „Žinijos“ duomenimis, 1955 m. K. Daukšas perskaitė keturiasdešimt paskaitų[496], 1956 m. dalyvavo dvidešimt viename rajoniniame lektorių visuomenininkų seminare, 1959[497] ir 1963 m. perskaitė daugiau kaip po šimtą paskaitų, vien per du pirmuosius 1964 m. mėnesius – dvidešimt septynias, o juk absoliuti jų dauguma taip pat vyko ne Vilniuje, bet atkampiuose rajonuose! Tiesa, tie duomenys tikriausiai dar ir gerokai sumažinti, nes Profesorius ne visas savo skaitytas paskaitas „Žinijoje“ užregistruodavo. Pavyzdžiui, vienoje chemijos mokslų sekcijos biuro pirmininkės doc. E. Čižiūnaitės ataskaitoje rašoma, kad per ataskaitinį laikotarpį K. Daukšas perskaitė 52 paskaitas ir dar 29 paskaitas ne per draugiją[498]. Vadinasi, ir visoje oficialioje to laikotarpio „Žinijos“ statistikoje jo skaitytų paskaitų skaičius gali būti sumažintas daugiau kaip trečdaliu. Panaši situacija visiškai tikėtina ir kitais metais, ypač paskutiniuoju laikotarpiu, kai Profesoriaus paskaitų ši draugija nebemėgo. Tiesa, K. Daukšas specialioje užrašų knygutėje ar atskiruose lapuose labai kruopščiai užsirašydavo kiekvienos skaitytos paskaitos datą, vietą ir temą, tačiau tų užrašų, deja, išliko tik labai maža dalis. Matyt, už „Žinijos“ statistiką patikimesni duomenys, kuriuos jis pats pateikė prieš kai kurias savo atestacijas katedros vedėjo pareigoms Universitete[499]. Pavyzdžiui, 1958–1963 m. ataskaitoje rašoma, kad iki 1963 m. balandžio mėnesio jis perskaitė apie 400 viešų paskaitų: 1958 m. – apie 70, 1959 m. – 127(!), 1960 m. – 44, 1961 m. – 56,

[495] „Žinijos“ Vilniaus miesto valdybos 1963 m. gruodžio 12 d. plenumo protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 184. L. 185.

[496] „Žinijos“ chemijos mokslų sekcijos biuro 1956 m. vasario 29 posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 75. L. 43.

[497] „Žinijos“ valdybos 1959 m. gruodžio 3 d. plenumo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 147. L. 61; „Žinijos“ valdybos prezidiumo 1964 m. kovo 19 d. posėdžio protokolo priedas // ŽDA. Ap. 1. B. 225. L. 180; Ap. 1. B. 247.

[498] „Žinijos“ chemijos mokslų sekcijos 1957 m. sausio 22 d. ataskaitinio rinkiminio susirinkimo protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 75. L. 15.

[499] K. Daukšo asmens byla // VUA. F. R-856. B. K-10655. L. 86, 89, 144, 158.

1962 m. – 77, pirmame 1963 m. ketvirtyje – 48. Bet kokiu atveju, jokiose ataskaitose neužregistruotos keliasdešimt paskaitų negali pakeisti to esminio fakto, kad nė vienas Lietuvos chemikas nėra taip intensyviai skaitęs viešų paskaitų nei tuo metu, nei visoje mūsų chemijos istorijoje. Paties Profesoriaus apskaičiavimu, jis **visuomenei iš viso yra perskaitęs apie pusantro tūkstančio (!) paskaitų**[477]. 1959 m. valdybos ketvirtajame plenume jos pirmininkas J. Matulis pažymėjo, kad vien tais metais. K. Daukšas, skaitydamas paskaitas, aplankė trisdešimt aštuonis iš aštuoniasdešimties Lietuvos to meto rajonų[500]. Lietuvoje nėra ne tiktai nė vieno rajono centro, bet, ko gero, nė vieno miestelio ar stambesnės gyvenvietės, kurioje nebūtų skambėjęs jo balsas, po paskaitos keliasdešimt, o neretai ir keli šimtai žmonių nebūtų ilgai aptarinėję jo iškeltų problemų. O tarus, kad kelias iš Vilniaus iki vienos klausytojų salės ir atgal vidutiniškai galėjo būti bent jau apie 40–50 kilometrų, Profesorius, skaitydamas paskaitas nukeliavo kelią, kurio užtektų ne mažiau kaip pusantro karto apjuosti Žemės rutulį...

Viešų paskaitų Profesorius būtų perskaitęs dar gerokai daugiau, jeigu nebūtų sutrukdę nesutarimai su daugeliu oficialiosios propagandos nuostatų, taigi su įvairaus lygio partinėmis instancijomis ir „Žinijos" vadovybe. Šeštajame dešimtmetyje K. Daukšas buvo įtrauktas į LKP CK Propagandos ir agitacijos skyriaus neetatinių lektorių sąrašą, kuriame buvo apie penkiasdešimt įvairių specialybių lektorių. Sąraše esantys žmonės neretai būdavo siunčiami skaityti paskaitų ir nederinant su „Žinija". Buvęs to skyriaus etatinis lektorius E. Juškys prisimena, kad jau apie septintojo dešimtmečio pabaigą partijos CK pradėta kalbėti, kad religijos besąlygiškai nesmerkiančio, o senų žmonių netgi nebandančio nuo jos atkalbėti K. Daukšo reikėtų nebesiųsti skaityti ateistinių paskaitų bent jau kai kuriose auditorijose. 1968–1993 m. „Žinijos" atsakingasis sekre-

[500] „Žinijos" valdybos 1959 m. sausio 22 d. plenumo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 147. L. 61.

torius R. Zamulaitis patvirtina, kad draugiją buvo pasiekęs gana aiškus žodinis partijos CK lektorių grupės vadovo nurodymas dėl ateistinių K. Daukšo paskaitų: „Geriau nereikia, užtenka“. „Žinijos“ draugijos Vilniaus universiteto organizacijos buvusios atsakingosios sekretorės O. Pulkaunikienės atmintyje išliko dar konkretesnis faktas. 1970 m. pabaigoje pradėjusi eiti tas pareigas, ji netrukus gavo nurodymą nesiųsti Profesoriaus skaityti apskritai jokių paskaitų, o jo populiarumą gerai žinojusiems ir atvykti nuolat kvietusiems Plungės, Kėdainių ir kitų rajonų „Žinijos“ organizacijų vadovams atsakyti, kad Profesorius labai užsiėmęs ir jų numatytu laiku atvykti negali. Jai tai pasirodė gana keista, nes visiems buvo gerai žinoma, kad iš tikrųjų K. Daukšas niekada neatsisakinėjo vykti į bet kokį rajoną, skirtingai nuo kai kurių kitų profesorių, kurie kartais sutikdavo važiuoti tik panaudojus nedidelę gudrybę – pasakius, kad būtent jų paskaitas rekomendavo Universiteto rektorius (rektoriui be rimto reikalo prieštarauti niekas nenorėjo, o paties paklausti, ar tikrai tai buvo jo rekomendacija, taip pat buvo nepatogu...). Suabejojusiai dėl tokio paaiškinimo pagrįstumo jaunai darbuotojai buvo pasakyta ir tikroji priežastis: „Nelaiko liežuvio už dantų“. Atkaklesniems paskaitų organizatoriams O. Pulkaunikienė savo iniciatyva pasiūlydavo skambinti pačiam K. Daukšui ir tartis su juo asmeniškai. Ypač aktyvūs jo kvietėjai ir patys gavo „Žinijos“ valdybos referentų nurodymą geriau apsieiti be Profesoriaus. Štai kodėl nuo aštuntojo dešimtmečio pradžios ryškiai sumažėjo K. Daukšo skaitytų viešų paskaitų, nors visiškai užčiaupti jam burną nepavyko: Profesorius ir toliau skaitė paskaitas organizacijų (pavyzdžiui, Knygos bičiulių draugijos) ar kolektyvų asmeniškai kviečiamas.

Visuomenei skaitomose paskaitose Profesorius jautėsi daug laisviau negu rašydamas publicistinius ar mokslo populiarinimo straipsnius. Kalbėdavo jis trumpais, kapotais, bet vaizdingais sakiniais, be vingrybių ir tuščiažodžiavimo, neretai būdingo tituluotiems lektoriams. Svarbius dalykus mėgo pabrėžti pats paklausdamas ir atsakymas į savo klausimus. Paskaitose ypač išryškėdavo jo paradoksalus mąstymas, ironiškas, neretai netgi kandus humoras, atsirasdavo

progų visai rimtai pakritikuoti ne tik eilines kasdienio gyvenimo negeroves, bet ir esminius santvarkos bruožus. Beje, visą kritiką jis išsakydavo tik lietuviškoje auditorijoje: nors rusiškai kalbėjo neblogai, paskaitų rusų kalba niekada neskaitė. Čia nereikia ieškoti kokių nors Profesoriui tikrai svetimo nacionalizmo apraiškų: kvietimų skaityti paskaitas jis visą laiką turėjo pakankamai, tad, matyt, nenorėjo savęs papildomai apsunkinti ir per paskaitą galvoti, kaip čia taisyklingai rusiškai pasakius jau daugybę kartų lietuviškai formuluotą mintį. Įdomus jo pokalbis ta tema su chemiku J. Butkevičiumi, kuris skaitydavo taip pat labai daug paskaitų, bet nevengdavo ir rusiškos auditorijos. Kai vienais metais suskaičiavus „Žinijos" siuntimu skaitytas paskaitas pasirodė, kad J. Butkevičius jų perskaitė daugiau negu K. Daukšas ir jam tuo pats pasidžiaugė, Profesorius atsakė: „Tai kad Tamsta kaip šuva loji visais liežuviais, o aš kaip karvė mykiu tik vienu..."

Lektoriai, skaitantys paskaitas aktualiomis poleminėmis temomis, neretai gaudavo provokacinių, o kartais netgi kvailų klausimų. „Žinijoje" kartą netgi buvo suorganizuota lektorių diskusija, kaip elgtis gavus tokių klausimų. Dauguma kalbėjusiųjų siūlė atsakinėti rimtai, aiškinti problemą, stengtis neįžeisti klausėjo. Profesoriaus nuomonė buvo priešinga: į kvailą ar pasityčiojantį klausimą geriausia atsakyti tuo pačiu stiliumi, kad visa salė juoktųsi, kaip oponentui galėjo kilti toks kvailas klausimas [J. Baldauskas]. Žinoma, patarti buvo lengva, tiktai toli gražu ne kiekvienas lektorius galėjo tokio patarimo paklausyti ir šmaikščiai atsakyti. Profesorius buvo vienas iš labai nedaugelio. Jis ir paskaitą skaitydavo taip, kad provokacinius klausimus būdavo sunku užduoti, ir atsikirsdavo į vis dėlto pasitaikančius tokius klausimus taip, kad auditorija jo „pramušti" nesugebėdavo ir galų gale prieš jį pasirodydavo bejėgė [P. Slavėnas]. Atsakymai eidavo iš karto, po vienos kitos sekundės, dažnai tokie, kad publika iš juoko nuo kėdžių krinta, o K. Daukšas – nė šypt... Profesorius netgi mėgaudavosi tokiomis situacijomis: jeigu jausdavo, kad auditorija bus „nedantyta", kartais į paskaitą vesdavosi vieną iš draugų specialiai tam, kad tas užduotų provokacinių klausimų [E. Potašinskas]. Jauniems lektoriams parengtuose meto-

diniuose paskaitų skaitymo nurodymuose Profesorius rekomendavo ir tokį popaskaitinės polemikos pagyvinimo būdą: ant skirtingo dydžio popieriaus lapelių pačiam pasirašyti keletą aštrių klausimų, prasidėjus diskusijoms juos sumaišyti su atsiųstais iš publikos lapeliais ir sąmojingais, iš anksto pasiruoštais atsakymais išprovokuoti aktyvius ginčus.

Provokuoti klausytojus Profesorius ypač mėgdavo. Pavyzdžiui, jis neretai šokiruodavo auditoriją teiginiu, kad reikia ryžtingai kovoti prieš socializmą. Po ilgokos pauzės, kai auditorijoje jau kildavo prie tokių dalykų nepratusių klausytojų šurmulys, jis paklausdavo: „Kodėl?" Ir jau po trumpesnės pauzės pats atsakydavo: „Todėl, kad yra geresnė santvarka – komunizmas!" [P. Pečiūra]. Kartais panašiai „kliūdavo" ir komunizmui. Į klausimą, ar jis tiki, kad komunizmas bus iš tikrųjų sukurtas, Profesorius mėgdavo atsakyti: „Ne". Ir tik po efektingos pauzės pridurdavo: „Aš netikiu – aš žinau"... [R. Kasiulevičius].

Kartą tokia provokacinė situacija baigėsi išvis komiškai. K. Daukšas Šiaulių partiniam aktyvui skaitė paskaitą iš anksto nepaskelbta tema. O tema buvo labai neįprasta: „Kodėl mums netinka socializmas?" Dėstymas visiškai atitiko temos pavadinimą: Profesorius smulkiai išnagrinėjo daugybę tarybinės socialistinės santvarkos negerovių: tinginiavimą darbe, kyšininkavimą, vagystes, protekcionizmą ir t. t. Vienas iš ypač aršių partiečių paskaitos viduryje pasipiktinęs atsistojo, demonstratyviai išėjo iš salės ir tą pačią dieną išsiuntė skundą į LKP CK. Po kelių dienų iš CK sekretoriaus gavo papeikimą: tikras partietis negali išeiti iš salės viduryje tarybinio profesoriaus paskaitos. Pasirodo, tik paskaitos pabaigoje Profesorius pasakė čia jau minėtą išvadą, kad socializmas netinka todėl, kad yra daug geresnė santvarka – komunizmas... [P. Pečiūra].

K. Daukšas savo paskaitose ir diskusijose dažnai keldavo ir kitas problemas, kurios tuo metu buvo neleistinos kelti. Pavyzdžiui, pakviestas kalbėti iškilmingame Lenino gimimo metinių minėjime Vilniaus pedagoginiame institute, jis pašiurpino minėjimo organizatorius visą kalbą paskirdamas Lenino kultui. Gražiais ketinimais įrėmintos paskaitos pagrindinė idėja buvo ta, kad tiktai žemo in-

telekto žmonėms tinka sektos ir toks Lenino garbinimas, koks suklestėjo Tarybų Sąjungoje atsisakius Stalino kulto [A. Mickienė].

K. Daukšo paskaitų temos keitėsi priklausomai nuo visuomeninės situacijos ir dienos aktualijų, tačiau Lietuvoje nebuvo nė vieno lektoriaus, kurio skaitomų viešų paskaitų tematika būtų tokia plati. Lietuvos centriniame valstybės archyve išliko 1968 m. pradžioje paties Profesoriaus sudarytas jo tuo metu skaitomų paskaitų pavadinimų sąrašas[501], kuriame net septyniolika (!) pavadinimų. Štai tos temos su Profesoriaus komentarais: „Apie ateistinę propagandą (lektoriams), apie ateistinį auklėjimą (mokytojams), apie Dievo vaidmenį, apie sielos vaizdinį, apie religiją (atsiradimo priežastys, religijų gausumas, gyvenimo prasmė), medžiagos būviai (vyresniųjų klasių moksleiviams), žmogus ir gamta, liaudies ūkio chemizavimas, chemija, žmogaus veikla (kryptys ir siekimai), meilė (studentams ir moksleiviams), laimė (studentams ir moksleiviams), papročiai, miesčioniškumas, bendroji kultūra (inteligentijai), apie pobūvius ir gėrimus (inteligentijai), modeliavimas (inteligentijai)". Kadangi temų „repertuaras" buvo labai platus, paskaitas organizuojantys „Žinijos" referentai pasitelkdavo Profesorių „visoms skylėms užkaišioti".

Profesorius galėjo kalbėti ne tik organizatorių prieš pat paskaitą pasiūlyta tema, bet ir akimirksniu prisitaikyti prie salės reakcijos. Jis ne kartą prisipažino, kad netgi eidamas į tribūną dar nežinodavo, apie ką konkrečiai kalbės, kokiais pavyzdžiais savo teiginiams pagrįsti naudosis: salėje sėdinčių ir vienaip ar kitaip reaguojančių klausytojų veidai jam pasufleruodavo tas iliustracijas. Akivaizdžiai tuo įsitikinti gali ir Profesoriaus nepažinoję šios knygos skaitytojai: toliau (p. 583 ir 596) specialiai pateikiami magnetofoniniai įrašai dviejų jo paskaitų, skaitytų beveik tuo pačiu metu (intervalas vos pusantro mėnesio) ta pačia tema – „Šiuolaikinis žmogus". Panaši netgi auditorija: Vilniaus universiteto Chemijos fakulteto ir kauniškės Veterinarijos akademijos dėstytojai. Paskaitos schema, tiesa,

[501] K. Daukšo fondas // LCVA. F. R-454.

panaši, tačiau Kaune, kuris garsėjo ne tiktai didesniu negu Vilnius priešiškumu tarybinei santvarkai, Nepriklausomos Lietuvos prisiminimais, bet ir polinkiu į materialines gėrybes, Profesorius daug kategoriškesnis, daug labiau kritikuoja socializmą, specialybės pasirinkimą pagal numatomą jos pelningumą, daugiau kalba apie artimesnes būtent tos akademijos auditorijai medicinos problemas.

Profesoriaus niekada nevaržė iš anksto oficialiai paskelbta paskaitos tema. Vos pažvelgęs į auditoriją ir iš karto įvertinęs jos interesus, jis bet kuriuo momentu galėjo lengvai išsisukti nuo, jo nuomone, tai auditorijai netinkamos temos ir vienodai sėkmingai pradėti nagrinėti kurią nors iš jo mėgstamų problemų, pavyzdžiui, pareikšdamas: „Mane čia atsiuntė paskaityti paskaitą apie chemiją, bet aš manau, kad mums įdomiau būtų pasikalbėti apie alkoholinius gėralus ir tinkamą jų vartojimą". Ypač lengvai pakeisdavo iš anksto paskelbtą temą po inspiruotos diskusijos apie meilę ir šeimos patvarumą. Atėjęs į auditoriją, Profesorius kalbą pradėdavo nuo provokacinio pareiškimo, kad nėra jokios meilės, o tik fiziologinis potraukis. Žinoma, iš karto pašokdavo prieštaraujantys, kildavo karšti ginčai, kurie jo sumaniai pakurstomi užsitęsdavo visą paskaitos laiką. Tada Profesorius demonstratyviai pažiūrėdavo į laikrodį, skėstelėdavo rankomis, kad nebeliko laiko, ir pasakydavo: „Na, apie ... (paskaitos tema) mes pakalbėsime kitą kartą" [I. Ledas]. Žinoma, ataskaitoje būdavo nurodoma oficiali tema... Tad visiškai suprantamas čia jau minėtas partijos ir „Žinijos" funkcionierių sprendimas nesiųsti Profesoriaus skaityti ne tiktai ateistinių, bet ir bet kokių paskaitų: niekas negalėjo nuspėti, kokią paskaitą jis iš tikro skaitys ar kokių „erezijų" prisakys kalbėdamas tegul ir numatyta tema. Štai kalbėdamas, atrodytų, tokia „nekalta", tolima nuo politikos tema kaip kultūringumas, jis sugebėjo įterpti, kad socializmas – geras santvarkos modelis, bet toje santvarkoje yra „žulikų", kurie nesinaudoja tuo modeliu, nemoka valdyti pagal tą modelį, o valdo (p. 601). Tų „žulikų" pirštu, žinoma, neparodė, bet tai dar blogiau: auditorijai atsirado proga pačiai panaršyti po gražiai kalbančių, bet toli gražu ne taip besielgiančių žinomų veikėjų darbus.

Labai plačioje Profesoriaus paskaitų tematikoje galima įžiūrėti savotiškus paskaitų panašia tema ciklus, serijas. Kurį laiką jis skaitydavo paskaitas daugiausia antireligine tematika, paskui keletą metų daugiau kalbėdavo apie atominę energiją, buvo metų, kai vyravo meilės ir šeimos arba kultūringo elgesio tema. Visa tai – aktualūs, visiems įdomūs klausimai. Tačiau kartais Profesorius susižavėdavo visiškai netikėta problema. Pavyzdžiui, kurį laiką jis beveik kiekvienoje paskaitoje įsigudrindavo kalbą nukreipti į tai, kad pasaulį valdo skaičius trys. Ir pateikdavo daugybę tą tezę patvirtinančių pavyzdžių. Liaudies pasakose veikia trys broliai ar kartotinis jų skaičius – devyni arba dvylika, krikščionybėje kalbama apie švenčiausiąją trejybę ir tris Kristaus pasveikinti atėjusius karalius, visatoje veikia trys fizikinės jėgos (visuotinė trauka, elektromagnetizmas, branduolinės atomo sąveikos), šiuolaikiniam žmogui turi įtakos trys visuomeninės jėgos (religija, kapitalizmas, socializmas), asmenybę sudaro trys komponentai (intelektas, žinios, kultūringumas). Ir būtinai pridėdavo: netgi špyga, ir ta – trijų pirštų kombinacija!

Daugumą Profesoriaus skaitytų viešų paskaitų taip pat galima suskirstyti į tris grupes.

Viena iš tų krypčių – antireliginė. Mokslinės ateistinės propagandos paskaitų dalis iš bendro „Žinijos" paskaitų skaičiaus 1951–1953 m. sudarė 5–10 proc.[502], o 1954–1957 m. – jau 15–22,4 proc.[503] Ateistinės K. Daukšo paskaitų tematikos daliai bent apytikriai įvertinti patikimų archyvinių duomenų nėra, bet, kartu su juo dirbusių lektorių teigimu, nėra jokios abejonės, kad ji buvo gerokai didesnė. Ypač daug antireliginių paskaitų Profesorius skaitė po jau minėto savo grįžimo į tą veiklos barą. Pavyzdžiui, 1962 m. vykusiame eiliniame „Žinijos" plenume K. Daukšas girtas už rajonuose itin aktyviai skaitomas būtent antireligines paskaitas[504].

[502] „Žinijos" II suvažiavimo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 43. L. 19.

[503] „Žinijos" valdybos 1957 m. lapkričio 21 d. plenumo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 122. L. 9.

[504] „Žinijos" valdybos 1962 m. sausio 22 d. plenumo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 201. L. 200.

1964 m. rekomendacijoje apdovanoti LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo garbės raštu K. Daukšas charakterizuojamas kaip pats aktyviausias lektorius ateistas, o tais pačiais metais įvykusio šeštojo „Žinijos" suvažiavimo ataskaitiniame pranešime giriamas už paskaitas, prisidedančias prie materialistinės pasaulėžiūros formavimo[505]. Skaityti paskaitų jis išvažiuodavo ir kartu su kitų lektorių ateistų grupe[506], tačiau įvairiausiose auditorijose būtent jis buvo labiausiai laukiamas ir mėgstamas. Dar ir 1976 m. Filosofijos, ateizmo ir mokslinio komunizmo MMT, vertindama VVU organizacijos darbą, pirmąjį tarp aktyviai skaitančių ateistines paskaitas lektorių mini dažnai išvykstantį į rajonus, daugiau kaip 70 metų sulaukusį K. Daukšą[507]. Apie ateistinę K. Daukšo veiklą plačiau kalbėsime kiek vėliau specialiame šios knygos skyriuje.

Antroji K. Daukšo paskaitų kryptis – gamtos mokslų laimėjimų propaganda. Išėjęs iš mokslinio ateizmo propagandos sekcijos, nuo 1954 m. jis aktyviai ir labai sėkmingai skaitė paskaitas apie atominę energiją ir jos naudojimo galimybes. Žinoma, kad čia jam labai pravertė patirtis ir medžiaga, sukaupta tomis temomis skaitant paskaitas Universiteto studentams, taip pat dalyvavimas TSRS MA 1955 m. sesijoje, skirtoje atominės energijos taikiam panaudojimui apsvarstyti[508]. Dabar ta tema K. Daukšas ne tik skaitė paskaitas rajonuose, ne tik kalbėjo „Žinijos" suorganizuotame šešių lektorių paskaitų cikle „Kaip žmogus užkariavo atomą"[509] ir 1954–1956 m.

[505] „Žinijos" valdybos prezidiumo 1964 m. kovo 19 d. posėdžio protokolo priedas // ŽDA. Ap. 1. B. 225. L. 180; „Žinijos" VI suvažiavimo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 241. L. 45.

[506] „Žinijos" Filosofijos ir ateizmo propagavimo mokslinės metodinės tarybos 1965 m. lapkričio 2 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 251. L. 25.

[507] „Žinijos" valdybos prezidiumo 1976 m. birželio 17 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 688. L. 164.

[508] MA prezidiumo 1955 m. birželio 22 d. posėdžio protokolas // MAA. F. 1. Ap. 2. B. 342. L. 205.

[509] „Žinijos" valdybos prezidiumo 1956 m. liepos 13 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 105. L. 74.

savo skaitytame keturių paskaitų cikle per radiją[510], bet ir mokė kitus: specialiame gamtos mokslus populiarinančių lektorių seminare skaitė paskaitą „Kaip skaityti paskaitas apie atominę energiją“[511]. 1955 m. vykusiam „Žinijos“ valdybos ketvirtajam plenumui pateiktame pranešime buvo rašoma, kad K. Daukšo paskaitos apie atominę energiją turi visuomenėje didelį pasisekimą, nes jis sugeba šį sudėtingą, daugelį žmonių dominantį klausimą išdėstyti suprantama, patrauklia forma[512]. Po poros metų valdybos plenume akad. J. Matulis ne tiktai gyrė Profesorių už aktyvų dalyvavimą propaguojant gamtos mokslus, bet ir dar kartą nurodė, kad jo paskaitos yra pavyzdys, kaip sunkios problemos paprastai ir labai suprantamai aiškinamos auditorijai[513]. Panašių komplimentų K. Daukšas sulaukė ir 1958 m.[514]

Būdamas chemikas ir dažnai susitikdamas su Tarybų Sąjungoje žinomais šios srities specialistais, K. Daukšas viešosiose paskaitose negalėjo nekalbėti apie chemijos laimėjimus ir vaidmenį žmogaus gyvenime. Tokios buvo 1950–1956 m. jo per radiją ir įvairiuose kolektyvuose skaitytos paskaitos apie tai, ką davė žmogui medžiagos tyrimai, apie materijos sandarą, svarbiausius metalus“[515]. Savo žiniomis ir patirtimi Profesorius noriai dalijosi su kolegomis lektoriais. 1964 m. spalio mėn. Klaipėdoje, Šiauliuose, Kaune ir Vilniuje vykusiuose seminaruose chemijos klausimus gvildenantiems lektoriams K. Daukšas skaitė paskaitą „Chemijos vaidmuo ir jos proble-

[510] „Žinijos“ valdybos prezidiumo 1963 m. lapkričio 14 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 225. L. 43.

[511] „Žinijos“ chemijos mokslų sekcijos biuro 1956 m. rugsėjo 7 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 75. L.32.

[512] „Žinijos“ valdybos 1955 m. liepos 2 d. plenumo protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 83. L. 123.

[513] „Žinijos“ valdybos 1962 m. lapkričio 20 d. plenumo protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 178. L. 131.

[514] „Žinijos“ IV suvažiavimo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 133. L. 14.

[515] „Žinijos“ valdybos prezidiumo 1950 m. sausio 12 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 17. L. 8; Ap. 1. B. 11. L. 24.

mos“[516], 1966 m. jam pavesta parengti paskaitų apie medžiagos įvairumą metodinius nurodymus, po metų nuspręsta multiplikuoti paskaitą „Medžiagos būviai ir cheminiai ryšiai“ [517]. Paskaitą „Chemijos žinių propagandos metodiniai klausimai“ jis skaitė 1970 m. birželio mėn. vykusiame seminare apie Lietuvos chemijos mokslo ir pramonės laimėjimus[518], o 1972 m. rudenį – zoniniuose seminaruose lektoriams, skaitantiems paskaitas chemijos klausimais[519]. Išėjus iš spaudos „Chemijos žodynui“, respublikinėje chemikų lektorių konferencijoje skaitė paskaitą apie chemijos terminiją[520].

N. Chruščiovo laikais plačiai prakalbus apie žemės ūkio chemizavimą, Profesorius tapo vos ne žemės ūkio specialistu. Kartu su doc. R. Pajeda 1962 m. jis parengė šeštajame „Žinijos“ suvažiavime geru žodžiu paminėtus paskaitos „Chemijos mokslo laimėjimai ir uždaviniai vystant žemės ūkį“ metodinius nurodymus[521], tokio paties pobūdžio pranešimą skaitė respublikinės konferencijos žemės ūkio chemizavimo klausimais plenariniame posėdyje[522], Vilniuje, Kaune, Šiauliuose bei dar šešių rajonų centruose surengtuose zoniniuose seminaruose, kur jo klausėsi lektoriai, taip pat skaitantys paskaitas chemijos ir žemės ūkio chemizavimo klausimais[523].

---

[516] „Žinijos“ valdybos prezidiumo 1964 m. rugsėjo 22 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 245. L. 205.

[517] „Žinijos“ Chemijos mokslų metodinės tarybos 1966 m. gruodžio 20 d. ir 1967 m. birželio 30 d. posėdžių protokolai // ŽDA. Ap. 1. B. 229. L. 156, 171.

[518] „Žinijos“ valdybos prezidiumo 1970 m. gegužės 28 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 421. L. 8.

[519] „Žinijos“ valdybos prezidiumo organizacinio vykdomojo biuro 1972 m. rugsėjo 22 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 496. L. 186.

[520] „Žinijos“ valdybos prezidiumo 1963 m. lapkričio 14 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 225. L. 43.

[521] „Žinijos“ VI suvažiavimo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 241. L. 63.

[522] 1962 m. gruodžio 11 d. „Žinijos“ organizuojamos mokslinės konferencijos žemės ūkio chemizavimo klausimais programa // ŽDA. Ap. 1. B. 204. L. 83.

[523] „Žinijos“ valdybos prezidiumo 1969 m. vasario 21 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 385. L. 99; „Žinijos“ valdybos prezidiumo organizacinio vykdomojo biuro 1969 m. kovo 21 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 387. L. 46.

„Žinijos“ valdybos plenumuose ne kartą buvo minimas K. Daukšo aktyvumas propaguojant gamtos mokslų ir žemės ūkio žinias bei geri klausytojų atsiliepimai apie jo paskaitas[524].

Reikia pažymėti dar vieną chemijai skirtų Profesoriaus paskaitų aspektą. Gana dažnai jis tas paskaitas skaitydavo moksleiviams ir taip akivaizdžiai ir įtikinamai parodydavo išskirtinį chemijos vaidmenį šiuolaikinėje civilizacijoje, neišvengiamą tos mokslo šakos plėtojimo būtinybę, kad būtent jo patraukti nemažai gabių jaunuolių pasirinko chemiko specialybę.

Trečioji K. Daukšo viešųjų paskaitų kryptis susijusi su bendražmogiškomis problemomis. Tai – elgesio ir buities kultūra, naujovės ir tradicijos, meilė ir šeima, asmenybės formavimasis ir jos sudedamosios dalys, jaunimo ir senimo santykiai. Tomis temomis jis ypač susidomėjo ir daug paskaitų skaitė septintojo dešimtmečio pabaigoje bei aštuntajame dešimtmetyje. Oficialiuose „Žinijos“ protokoluose jos beveik neužfiksuotos, pasisekė aptikti tik vieną nuorodą į tai, kad 1966 m. Palangoje vykusiame respublikiniame seminare buities kultūros klausimais Profesorius skaitė paskaitą „Tradicijos ir patogumas“[525]. Tuo tarpu kaip tiktai tos paskaitos ir straipsniai sulaukdavo ypatingo atgarsio, o tarp jaunimo ypač mėgstamų ir dažnai kviečiamų lektorių 1967 m. pirmasis nurodomas būtent K. Daukšas[526].

Tarybiniais laikais beveik visi atsakingas pareigas einantys administraciniai darbuotojai ir mokslininkai reiškėsi publicistikoje. Tokius įvykius, kaip eilinių partijos suvažiavimų sušaukimas, įvairaus lygio rinkimai, TSKP CK plenumų medžiagos aptarimas, kovos už taiką paūmėjimai ir pan., visada lydėdavo triukšminga

[524] „Žinijos“ valdybos 1965 m. balandžio 6 d. plenumo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 243. L.101; „Žinijos“ valdybos 1970 m. sausio 29 d. plenumo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 418. L. 33.

[525] „Žinijos valdybos prezidiumo biuro 1966 m. balandžio 8 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 305. L. 19.

[526] „Žinijos“ valdybos 1967 m. balandžio 3 d. plenumo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 301. L. 62.

propagandinė kampanija, kuriai sustiprinti spaudoje buvo labai reikalingi žymių žmonių straipsniai. Kartais tuos straipsnius jie parašydavo patys, kartais už juos tai padarydavo „paslaugūs" žurnalistai ir „autoriui" tereikėdavo tik pasirašyti. Prof. K. Daukšui nuo tokių straipsnių dažniausiai kažkaip pavykdavo išsisukti. Per ilgus vadovavimo Chemijos ir cheminės technologijos institutui bei Universiteto Neorganinės chemijos katedrai metus jis tepasirašė vieną grupės mokslininkų pareiškimą [71], o aiškiai inspiruotų, jam nebūdingų straipsnių taip pat teparašė vos vieną kitą [76, 81, 148]. Tačiau, antra vertus, iš to meto tiksliųjų mokslų atstovų buvo tik keletas, kurie rašė tiek daug publicistinių straipsnių savo iniciatyva, ir nebuvo nė vieno, kurio publicistika visuomenėje būtų sukėlusi tokį didelį atgarsį. Čia vėl norėtume palyginti K. Daukšą su Vytauto Didžiojo universiteto chemijos profesoriumi V. Čepinskiu[527]. Abu jie garsėjo mokslo populiarinimo darbais ir publicistiniais straipsniais, kuriuose gvildeno savo meto visuomenę jaudinusias problemas, abu nebuvo abejingi religijos klausimams, abiejų publicistika sukeldavo gyvą susidomėjimą ir karštas diskusijas, abu turėjo nemalonumų su cenzūra. Tiktai V. Čepinskis drąsiau kalbėdavo politiniais klausimais, skelbė straipsnių, kurie kartais nepatikdavo kairiųjų, kartais dešiniųjų partijų politikams ar valdantiesiems sluoksniams, o K. Daukšas gyveno žiaurios diktatūros sąlygomis ir atvirai prieš ją kalbėti nedrįsdavo, nors į režimo blogybes nukreiptų strėlių jo darbuose, o ypač viešose paskaitose ne taip jau maža. Antra vertus, K. Daukšas buvo įsitikinęs ateistas, be jokių išlygų kalbėdavo prieš antgamtinį pasaulį, o V. Čepinskis, nors visada pabrėždavo pasaulio materialiojo prado pirmumą, nepraleisdavo progos pakalbėti prieš klerikalizmą, vis dėlto ieškojo racionalaus grūdo netgi viduramžių scholastų darbuose, o vienu metu ir pats propagavo nematerialios „Didžiosios realybės" idėją. Reikia pažymėti dar vieną šių abiejų mūsų švietėjų darbų skirtumą: V. Čepinskio publicistiniai ir pasaulėžiūriniai straipsniai labiau pagrįsti pasauli-

[527] *Mačionis. Z., Čepinskis J.* Profesorius Vincas Čepinskis. Vilnius: Mokslas, 1992. 406 p.

nių filosofijos autoritetų mintimis ir jų analize, o K. Daukšas pabrėžtinai nieko necituoja, niekada niekuo nesiremia, o kalba ir rašo tik iš „sveiko proto" pozicijų.

Dabar, kai mūsų žiniasklaida didžiuojasi, kad gali kalbėti ir rašyti, anot vienos televizijos laidos, „be tabu", kai užsienio žurnaluose ir Interneto puslapiuose prieinamos pačios prieštaringiausios, kartais netgi absurdiškos idėjos, o nuo prof. K. Daukšo garsėjusios publicistikos laikotarpio pradžio apie keturiasdešimt metų, kai kurios jo straipsniuose keltos mintys gali pasirodyti nelabai įdomios ir aštrios. Tačiau sustabarėjusioje, itin dogmatiškoje, stiprių ideologinių varžtų kaustomoje tarybinėje publicistikoje labai dažnai jos buvo tokios netikėtos, tokios eretiškos, kad veikė tarsi į ramią kūdrą įmestas akmuo: sukeldavo ilgai nenurimstančius diskusijų ratilus spaudoje ir kasdieniuose pokalbiuose, sulaukdavo ne vieno ideologinio veikėjo oficialaus pasmerkimo. Tokias diskusija K. Daukšas neretai specialiai provokuodavo. Savo katedroje po paskaitos užėjęs išgerti puodelio kavos į aspirantų kambarį, Profesorius ne tiktai klausdavo jaunųjų mokslininkų, ar tie skaitę jo naujausią publicistinį straipsnį, ne tiktai domėdavosi jų nuomone apie tame straipsnyje keliamas problemas, bet ir sakydavo, kad jo tikslas – išjudinti apkerpėjusius protus, priversti žmones mąstyti [V. Tutkuvienė].

Publicistinių K. Daukšo straipsnių tematika labai įvairi. Jis rašė apie papročius ir meną, alkoholinių gėrimų vartojimą ir inteligentiškumą, meilę, šeimą ir moteris, elgesio kultūrą ir miesčioniškumą, personalinius automobilius ir kolektyvinius sodus, paskelbė specialiai jaunimui skirtų straipsnių. Be abejonės, publicistikai priklauso ir K. Daukšo antireliginiai straipsniai, tačiau jie tokie gausūs ir svarbūs Profesoriaus kūrybiniame palikime, kad šioje knygoje nagrinėjami atskirai.

Keletą iš esmės vienodų straipsnių apie papročių kultūrą K. Daukšas respublikinei ir sąjunginei spaudai pateikė 1966 m. [143, 145, 155][528]. Savo publicistinės knygos „Atvirom akim" rankraštyje pa-

[528] K. Daukšo straipsnio „Daugiau kultūros mirusiesiems" rankraštis (rusų k.) // LCVA. F. R-454. Ap. 1. B. 5.

pročiams Profesorius paskyrė apie 30 puslapių, primindamas talkas, Jonines, užgavėnių šventimą, kasmetinę „žiobrinės" šventę Nemuno žemupyje, atlaidų kermošius, iš svetur pas mus atėjusius Naujųjų metų eglutės puošimo ir žvakučių deginimo Vėlinių dieną ant artimųjų kapų papročius, skirtingus bulviakasio bei dobilų vartymo būdus Žemaitijoje ir Aukštaitijoje, sveikinimąsi įvairiose tautose ir daugelį kitų Lietuvos bei užsienio šalių papročių. Papročius jis apibrėžė kaip pavienių žmonių įpročius, tapusius daugelio žmonių ar net atskirų tautų bendru reiškiniu, priskyrė jiems ir tradicijas, apeigas bei madas. Papročiai sudaro išorinį žmogaus kultūros sluoksnį, arba bendrąją kultūrą, stipriai veikiančią moralę bet kurioje žmogaus veikloje. „Dėl to ir iškyla svarbus papročių atrinkimo klausimas, nes tik tokiu būdu galima prieiti išvadą, kuriuos iš jų reikia propaguoti, kuriuos išgyvendinti ir kuriems likti abejingais. Suprantama, kad visų pirma reikia atsikratyti prietaringų, nekultūringų ir nehigieniškų papročių, neabejotinai kenkiančių mums patiems ir mus žeminančių kitų akyse".

Kokių gi papročių Profesorius siūlė atsisakyti?

Visų pirma tų, kurie apsunkina ir iškraipo normalius žmonių santykius, pavyzdžiui, demonstruoja vyrų ir moterų nelygybę. Jau seniai laikas atsikratyti prietaro, kad moterims be vyrų nepatogu užeiti į restoraną ar kavinę pavakarieniauti: jeigu moterims patikima valdyti mašinas, vadovauti institutams ir ministerijoms, tai kodėl joms nepripažinus lygių teisių kavinėje ar restorane. Žemina moterį ir kartu parodo vyriškio nekultūringumą įsimylėjusiųjų elgesys gatvėje, kai vaikinas per daug sau leidžia: „tai jos galvą prilenkia prie peties, tai suka ją į „sraigtą", tai stengiasi „mazgu" sumegzti, o mergina ne tik neprotestuoja ir neužsigauna, bet patenkinta šypsosi, atseit, su džiaugsmu pritaria savo „valdovo" išdaigoms". Pilietiškos lygybės pasigendama ir šeimose, kai iš darbo vienodai pavargę grįžta vyras ir žmona, tačiau namų darbai tenka išimtinai žmonai: laikoma, kad gaminti valgį, skalbti drabužius ar valyti grindis yra vyro orumą žeminantys darbai, nors nesunku įrodyti, kad tai yra tik vergovinės ir feodalinės santvarkos atgyvenos.

Profesorius labai pasigedo žmonių tarpusavio mandagumo elgesyje su bendradarbiais, praeiviais gatvėje, pardavėjais, kasininkais, padavėjais, klientais. Nemandagiu jis laikė ir elgesį kai kurių redakcijų, nerodančių autoriams jų straipsnių redakcinių pataisymų: iškraipytas už akių straipsnis užgauna autorių, ypač ne profesionalų žurnalistą. Beje, nuo Profesoriaus laikų padėtis beveik nepasikeitė, toks elgesys labai būdingas ir daugeliui dabartinių laikraščių redaktorių...

Nemaža dėmesio Profesorius skyrė švenčių tradicijoms. Daugelį dabartinių tradicijų jis kritikavo ypač aštriai ir aiškino savo poziciją tokiais žodžiais: „Gerųjų gyvenimo pusių, o jų tikrai daug, neliaupsinu, nes visas mūsų gyvenimas turi būti geras. To siekiant reikia nesitaikstyti su trūkumais ir rasti būdus jiems pašalinti". K. Daukšą ypač piktino masinis girtavimas po oficialiųjų švenčių demonstraciją: „Vakare esti perpildyti visų ligoninių chirurgijos skyriai, nes reikia juk aprišti išmuštas akis ir sustatyti išnarintus žandikaulius. Milicijos „švelnumas" per šventes sudaro tokias sąlygas pasireikšti kiaulystėms ir visokiems žemiems polinkiams, jog blaiviam nebepatogu rodytis girtoje gatvėje". Daug naujų tradicijomis galinčių tapti švenčių jis siūlė studentijai, kritiškai rašė apie vestuvių apeigas, gimtadienio šventes. („Vargiai ar galima pateisinti pirmąsias ar antrąsias vaikų metines, kai patys solenizantai negali dalyvauti šventėje net su savo bendraamžiais".).

Daugelį skaitytojų šokiravo K. Daukšo siūlymas iš esmės keisti laidojimo apeigas. Jas Profesorius laikė negražiausiais, nekultūringiausiais, nehigieniškiausiais papročiais, tekusiais mums iš praeities laikų. Mūsų šalyje įsigalėjusį paprotį, kad mirusįjį reikia nuprausti, aprengti naujais drabužiais, pašarvoti ir reiškiant jam pagarbą laikyti pašarvotą kuo ilgiau, eiti garbės sargybą prie dvokiančio lavono ir išlydint bučiuoti, jis laikė senųjų primityvių religijų atgyvena. Tada buvo manoma, kad mirusieji tęs žemiškąjį gyvenimą, tik kiek kitomis sąlygomis, todėl esą reikia mirusįjį paruošti pomirtiniam gyvenimui ir laikinai su juo atsisveikinti. Ir savo straipsniuose, ir privačiuose pokalbiuose Profesorius atkakliai propagavo laidotuvių apeigas, kurios jam labai patiko stažuojantis garsioje

savo katalikiškumu Austrijoje. Mirusiojo palaikai ten ne šarvojami, o tą pačią naktį karste nuvežami į kapines ir paliekami tam tikroje patalpoje. Paskui paskelbiamos laidotuvės, lydintieji nurodytu laiku susirenka į kapines, prie uždaro karsto atsisveikina su mirusiuoju ir karstas užkasamas. Kai pačioje K. Daukšo stažuotės Austrijoje pradžioje mirė tenykštis katedros vedėjas, šeima jį kremavo, o katedroje netgi artimiausi jo bendradarbiai ramiai dirbo savo darbus ir išėjo į kapines likus tik pusvalandžiui iki laidotuvių pradžios (būtent tiek laiko reikėjo kapinėms pasiekti). Kai kurie katedros darbuotojai netgi nėjo į kapines, susirinko katedroje prie buvusio vedėjo portreto, pagerbė tylos minute ir šiek tiek apie jį draugiškai pakalbėjo. Tokie laidojimo papročiai, Profesoriaus nuomone, neužgautų mūsų meilės ir pagarbos velioniui, o nelaimės ištiktus artimuosius atpalaiduotų nuo daugelio rimtų keblumų, nemažų išlaidų ir nemalonių smulkmenų, būtų didelis kultūrinis laimėjimas. Mūsiškų laidotuvių reformavimui ypač nepritaria tie, kam tradicinės apeigos labai pelningos. Teiginys, kad šį klausimą gali išspręsti mirusiųjų deginimas, klaidingas: kremavimas atstoja tik užkasimą, bet nepakeičia šarvojimo, atsisveikinimo ir lydėjimo.

Profesorius pripažino madų vaidmenį: „Madų svarba išplaukia iš to, kad visiškas jų nepaisymas, lygiai kaip ir aklas jų vaikymasis, padaro žmogų juokingą visuomenėje. Tenka skaitytis ir su ta aplinkybe, kad madų vaikymasis dažnai susietas su dideliais nepatogumais, išlaidomis ir net kančiomis. Juk madinga šukuosena verčia moterį nuolat rūpintis ja darbo metu ir kentėti miegant. O kiek prikankina „ylomis“ paremti batukai! Mados kaprizai – brangus dalykas, reikalaujantis kartais taupymo, gyvenant pusbadžiu, kad tik nusipirkus madingus batukus. Pernelyg siaurų kelnių patsai vienas negali nei užsimauti, nei nusimauti, o kurį laiką madingose ypač plačiose kelnėse susipainioję vyrai neretai parvirsdavo“. Nereikia laikytis beprasmių madų, o mūsiškė taikomoji dailė turėtų pasirūpinti madomis, tinkančiomis darbo ir buities sąlygoms.

Nelemta mada Profesorius laikė tuščiažodžiavimą. „Laikraščiuose, kai kuriuose žurnaluose bei knygose ir net vadovėliuose, o ypač susirinkimuose, pasitarimuose ir posėdžiuose įsigalėjo toks dau-

giažodiškumas, kad dažnai jis užmaskuoja pačią informaciją. Niekaip negalima suprasti, kam reikalingi tušti žodžiai, primenantys religinius poterius (Profesorius aiškiai turi galvoje daugelio pranešėjų ypač mėgtas marksizmo-leninizmo vadų citatas – *Z. M.*). Ar nevertėtų pasimokyti iš klasikų, kurių raštuose sunku rasti nereikalingą parazituojantį žodį, o mūsų spaudoje atvirkščiai – kartais sunku rasti reikalingą žodį. Vertėtų pagalvoti, ar teisingai daroma mokant honorarus už rankraščio autorinius lankus. Ar ne geriau būtų daugelį rankraščių dėti į galingus „presus", išspaudžiančius nereikalingą žodinį vandenį? Tokiu būdu galima sutaupyti daug laiko, popieriaus ir energijos"[529].

Ypač daug iečių publicistikoje K. Daukšas laužė dėl alkoholinių gėrimų (juos jis paprastai vadindavo gėralais) vartojimo ir vaišių kultūros, kavinių bei restoranų papročių.

Profesorius niekada nėra siūlęs uždrausti alkoholinius gėrimus: „Mūsų sąlygomis tai neįgyvendinama, nes gėralų vartojimas per ilgus amžius pavirto galinga tradicija, atitinkančia žmogiškus polinkius. O tai yra didelė jėga. Visų pobūvių nuolatiniu palydovu tapo alkoholiniai gėralai. Atrodo, kad kova prieš juos beprasmė"[530] [106, 111, 145, 147, 151, 171]. Tiesą sakant, K. Daukšas kitaip ir negalėjo kalbėti: visi žinojo jo pomėgį lankytis kavinėse... Profesorius teigė, kad „kultūringas žmogus pobūvyje gali gerti tiek, kad išgertas alkoholis būtų pajuntamas iš kvapo, bet ne iš elgesio ar kalbos pakitimų. Toks alkoholinių gėrimų kiekis tikrai nekenksmingas suaugusiam žmogui, bet labai jį pagyvina ir paaštrina protavimą" [171]. Kalbėdamas, kad alkoholiniai gėrimai keičia žmogaus nuotaiką, kad jų gamyba labai pelninga, K. Daukšas neretai primindavo, kad jie, ypač stiprieji, gresia baisia psichikos liga – alkoholizmu ir tuo požiūriu ypač pavojingi jaunimui. Stipriuosius gėrimus pamėgę jauno amžiaus žmonės beveik visada tampa alkoholikais.

---

[529] *Daukšas K.* Atvirom akim (rankr.). 1968. P. 200 // ChFM.

[530] Ten pat. P. 184 // ChFM.

Kaip gi kovoti su alkoholizmo pavojumi? Profesorius primindavo, kad JAV, Suomijoje, Švedijoje atlikti bandymai parodė, jog „sausasis įstatymas“ ne tiktai nieko gero neduoda, bet priešingai – pridaro dar didesnių nelaimių. Profesoriaus nuomone, „nieko nėra ir neefektyvesnio, kaip paskaitų skaitymas prieš alkoholinių gėralų vartojimą“. Principinis jaunuolių, ypač daugelio jaunų sportininkų negėrimas, kaip rodo daugybė gyvų ir liūdnų pavyzdžių, taip pat dažnai baigiasi alkoholizmu. Itin liūdna, kad alkoholizmas pražudo daugelį pačių gabiausių žmonių, nes jie dažniausiai yra jautresni ir todėl lengviau pažeidžiami negu kiti žmonės.

Vadinasi, „maža tvirtinti – negerk, nerūkyk“, reikia mokėti protingai paveikti jaunimą. Visų pirma reikia atpratinti žmones nuo besaikio ir neprotingo alkoholinių gėrimų vartojimo. Profesorius primindavo, kad nesaikingai geriantys žmonės visais laikais būdavo smerkiami: jau senovės romėnai dažnai šnekėdavo apie „meną išgerti“. Reikia laikytis taisyklės: visuose pobūviuose geria tik tas, kas nori. Jokio prašymo, jokio raginimo! Laikas atsisakyti baisaus ir nekultūringo prievartavimo – nuobodžių tostų ir komandinio gėrimo, kai vengimas gerti pagal komandą iki dugno laikomas kompanijos užgavimu. Gėrimas pagal komandą – tai kančia mažai geriantiems, o mėgstantiems išgerti – bent pusdienio nedarbingumas. Čia labai padėtų ir bendro vaišių stalo atsisakymas: kai yra švediškas stalas ir atskiri staliukai, galima laisvai judėti, keisti pašnekovus (greitai atsikratyti nuobodžių ir nemalonių kaimynų!), įdomiai diskutuoti ir susikurti optimalų nuotaikos variantą. Beje, Profesoriaus nuomone, švediškas stalas reikalingas ir dėl kitos priežasties: prie bendro stalo neretai būna labai nemalonu matyti čepsinčius, kumžlojančius ar kitaip nekultūringai valgančius kaimynus, o švediškas stalas nuo to apsaugo. Pasak K. Daukšo, valgymas, kaip ir kiti neišvengiami žmogaus fiziologiniai procesai, neturi būti viešas, visiems matomas.

Jaunuolis kaip maro bijo būti juokingas. Tad nepastebimai, tarsi tarp kitko, reikia dažnai parodyti, kad išgėręs žmogus visada atrodo juokingas negėrusiųjų akyse, o „visai girtus ne užstoti ir teisinti, bet visais galimais būdais išjuokti. Privalome jaunimą įtikinti, kad įkauši-

mas – didžiulė yda, o ne vyriškumo pademonstravimas. Visos ydos slepiamos, kad nesudarytum apie save nepilnavertiškumo įspūdžio ir nepatektum į „žemesnę“ kategoriją. Reikia stengtis ugdyti paprotį nesirodyti girtam. Toksai slėpimasis teigiamai veikia mėgstančius išgerti, nes sukelia sąžinės graužimą dėl nepakankamos savikontrolės. Atsitiktinai per daug išgėrę kultūringi žmonės visada slepiasi, o mes dažnai tuo didžiuojamės ir tiesiog demonstruojame girtumą“. Šiuo požiūriu itin vaizdi Profesoriaus papasakotos labai mėgstančių vyną moldavų liaudies pasakėlės apie vyno veikimą pabaiga: po pirmojo vyno kaušo tampi gudrus kaip lapė, po antrojo – pasidarai drąsus kaip liūtas, po trečiojo – sukvailėji kaip asilas, po ketvirtojo – pradedi voliotis kaip kiaulė...

K. Daukšo nuomone, reikia iš esmės pakeisti pažiūrą į kavines ir restoranus: į juos reikia žiūrėti kaip į kultūrines įstaigas, kuriose žmogus turi išmokti saikingai, kultūringai linksmintis, o gėrimas pavirstų savotiškomis gražiomis ceremonijomis. Štai kodėl Profesorius taip propagavo kavines, rašė apie alkoholinių gėrimų gamybą ir rūšis, tinkamą derinimą su maistu [106, 111], taip dažnai apie tai kalbėdavo savo paskaitose visuomenei ir studentams. „Nemalonu žiūrėti, kai, grojant tvistą, blogai šokamas valsas. Taip pat nemalonu matyti, kai konjakas ar degtinė maukiami stiklinėmis arba kai silkė užgeriama šampanu, vynu ar likeriu, o tortas – alumi ar degtine. Galima sakyti, kad šokio nederinimas su muzika ir alkoholinio gėrimo nederinimas su patiekalais yra tik nekultūringumo rodiklis“. Profesorius netgi per bendrosios chemijos paskaitas rasdavo progos papasakoti studentams apie tai, į kokias taures reikia pilti skirtingus alkoholinius gėrimus, kaip juos skanauti, geriau pajusti aromatą, ir sakydavo, kad jo propaguojamos taisyklės yra ne prietaringumo, bet ilgamečio žmonių patyrimo padarinys, jomis vadovaujantis galima patirti daugiau džiaugsmo iš mažesnio kiekio gėrimų. Profesoriaus nuomone, jau laikas griežčiau skirti kavines nuo restoranų. Geroje kavinėje turi būti beveik visa periodinė spauda – laikraščiai ir žurnalai, nors ir už atlyginimą duodami lankytojams. Tokiu atveju ir lankytojai kitaip pasiskirstytų. Kavinėse ne

vieta šniceliams ir karbonadams, o tik lengviems užkandžiams. Valgoma valgyklose ir restoranuose, o kavinėse ilsimasi, skaitoma, kalbamasi.

Kita didelė restoranų negerovė – per garsi muzika, trukdanti kalbėtis: „Kažkodėl užmirštama, kad restoranas skiriamas poilsiui, o ne svečių glušinimui". Kavinėse ir restoranuose netinka ir iš primityvių senųjų kaimų atėjęs paprotys – išgėrus dainuoti. Kai būdavo dainuojama miške ar toli nuo kaimynų stovinčioje troboje, tai niekam netrukdydavo, o kai išgėrę dainuoja restorane, tai tolygu kitų lankytojų išvaikymui, nes tik patys neblaivūs dainuotojai mano, kad jie dainuoja, o visiems kitiems tai primena staugimą ar bliovimą. Moralinę teisę dainuoti turi tik mokantieji ir gražius balsus turintieji, kiti gali niūniuoti, tačiau geriausia būtų išvis neleisti lankytojams dainuoti restoranuose ar kavinėse.

Šokti vertėtų tik negirtiems, jauniems ir svarbiausia – mokantiems šokti. Profesoriui ypač nemalonūs šokantys seniai (jo nuomone, šokiuose seniais vadintini tie, kuriems per 40 metų!). Per visą žmonijos istoriją šokis turėjo tik tris paskirtis: religinę, erotinę ir meninę. Kalbėti apie maldą dievams ar Dievui restorane – nerimta, meninė paskirtis suprantama profesionaliajame balete, o eiliniams šokėjams liko tik erotinis šokio pobūdis. Todėl šokis labiau tinka nedrąsiam, į gyvenimą žengiančiam jaunimui, bet jokiu būdu ne jaunyste susirgusiems, daug pergyvenusiems seniams. „Kai restorane šoka penkiasdešimt–septyniasdešimt metų turinti storulių porelė, to nepaaiškinsi erotika, bet galima suprasti tik kaip nevykusią jaunystės atgyvenų pasenusiose suvaikėjusiose galvose. Jų tūpčiojimas sukelia vien tik pasišlykštėjimą. Juk restoranas yra vieša visuomeninė įstaiga, todėl joje negalima savo šokiu erzinti kitų lankytojų".

Kalbėdamas apie pobūvių kultūrą, Profesorius laužė ir daugelį kitų paplitusių stereotipų. Jis visada teigė, kad reikia išgyvendinti nuomonę, jog perkrautas stalas – šeimininko turtingumo ar jo dosnumo rodikliai, nes iš tikrųjų tai yra tik svečių pažeminimas laikant juos kažkokiais besočiais. Paruoštas banketui stalas daro įspūdį, kad laukiama svečių, surysiančių trijų žmonių normą. Sunku pasa-

kyti, kam malonūs tokie banketai, bet nesunku įrodyti jų vaidmens žalingumą.

K. Daukšo laikais dar nebuvo mobiliųjų telefonų, bet jau plito tranzistoriniai radijo imtuvai. Profesoriaus požiūris į besaikį jų pomėgį buvo labai kategoriškas: „Kai paaugliai su grojančiais tranzistoriais užpildo ne tik miestų gatves, bet ir kavines, tai tokia mada virsta baisiu reiškiniu, vedančiu piliečius iš proto. Jau ir taip visur pilna triukšmo, tai kam tie tranzistoriai? Reikia rimtai galvoti apie ramybės, tylos ir poilsio valandėles, o ne kelti triukšmą tranzistoriais, kad po to būtų didinamas vietų skaičius psichiatrinėse ligoninėse".

Specialiame straipsnyje apie elgesio kultūrą [186] K. Daukšas piktinosi keikūnais, rašė, kaip svarbu vienodai mandagiai elgtis su visais žmonėmis (ne tik su viršininkais!) ir sugebėti neerzinti aplinkinių.

K. Daukšas visada ir visur kalbėjo ir rašė, kad kultūringas žmogus turi elgtis taip, kad ir pačiam, ir kitiems būtų lengviau gyventi. Todėl visiškai suprantamas jo kvietimas kuo daugiau šypsotis[531] [157]. Pats jis visada būdavo nuotaikingas, menkiausia proga, o labai dažnai ir be jokios progos pasakodavo anekdotus, niekada nesiskundė savo nesėkmėmis, tad turėjo moralinę teisę panašaus elgesio reikalauti ir iš kitų. „Net dirbtinai sukeliama gera nuotaika veikia kaip vaistai, o ilgesnį laiką trunkanti bloga nuotaika veda į rimtus negalavimus. Peršasi išvada: šypsena – sveikata, o niūrumas – liga. Vadinasi, šypsenos ir linksmi veidai neša palaimą, o rūstumas, susiraukimas ir dejonės – tai nusikaltimas prieš visuomenę. [...] Kaip ne keista, bet ne vienas ir ne du „liūdno veido riteriai" vaikščioja apsirengę gražiais drabužiais ir sriūbčioja žymiai brangesnius gėralus negu alų; šeimyninių švenčių proga papuošia stalą valgiais ir buteliais kaip grafai, o po iškilmių vėl verkšlena, dejuoja ir skundžiasi gyvenimo sunkumais. [...] Paprastumas bei linksmumas pas mus tapo tokiu retu reiškiniu, kad šypsena prade-

[531] *Daukšas K.* Atvirom akim (rankr.). 1968. P. 245 // ChFM.

dama laikyti nerimtumo, vėjavaikiškumo rodikliu. Tai tikras nesusipratimas, nes šypsena pavergia net mums priešiškus žmones ir gali būti labai naudinga".

Profesorius aptarė keletą priežasčių, kurios verčia kai kuriuos žmones atrodyti ir elgtis pernelyg rimtai.

Viena iš jų – be pagrindo apibendrintas pasakymas, kad gyvenimas – tai kova. Nesunku suprasti, kad savoje visuomenėje nėra prasmės kovoti tik „kovingumo" vardan, – reikia stiprinti pačią visuomenę, joje veikiančius ryšius, skatinant linksmumą ir gerą nuotaiką palaikančius reiškinius, nes jie didina tarpusavio pasitikėjimą.

Kita lietuviškojo liūdnumo priežastis – mūsų senosios praeities atrūgos. „Prieš šimtą metų mūsų seneliai vilko sunkų baudžiauninkų jungą, kurį paminėdavo nuolatinėmis aimanomis ir liūdnomis dainomis, pasiekusiomis mus. Tos gražios dainos, kaip ir visi kiti meno kūriniai, veikia mūsų nuotaiką ir formuoja jos išraišką. [...] Tautinė garbė verčia šias dainas dainuoti, bet jos smukdo nuotaiką. Toji pati praeitis veikia mūsų menininkus ir rašytojus, kurie tapo liūdnų nuotaikų skleidėjais".

Dar viena liūdnumo priežastis – tai humoro stoka, kylanti iš nesugebėjimo, o kartais ir iš nenoro skirti svarbius dalykus nuo nesvarbių, smulkmeniškumo laikymas principingumu, vadinamasis teisybės ieškojimas. „Tokie teisybės ieškotojai tampa tikra visuomenės nelaime, gadinančia nuotaiką bendradarbiams ir atsitiktinai sutiktiems žmonėms". Tos pačios rūšies reiškiniams Profesorius priskyrė ir humoristinių pastabų, satyros ir anekdotų baimę, tačiau kategoriškai nepritarė šmeižikiškiems ir nešvankiems anekdotams.

Prie geros nuotaikos neprisideda ir savęs laikymas centrine visatos figūra. „Viskas tik man, mano važiuojama gatvė – pagrindinė gatvė, geriausios prekės – man, mano vaikams – geriausios mokyklos ir t. t. Tačiau toksai „centristas" nuolat sutinka sunkiai nugalimus kitų žmonių reikalavimus ir turi patirti nesėkmes. Toksai žmogus nebesišypso. Išdidumo, pykčio ir nepasitenkinimo grimasos pagaliau pavirsta jo nuolatine išraiška, nuodijančia kitų žmonių gyvenimą".

Mūsų laikais ypač aktualus Profesoriaus požiūris į šypsenos ir ekonominių gyvenimo sunkumų ryšį. Taip, tie sunkumai, ligos ir nelaimės, be abejo, slopina šypsenas, „tačiau gerai suprantame, kad liūdnas veidas uždarbio nepadidina, bet dažnai gali jį sumažinti. Juk bet kuris kolektyvas kratosi liūdesį skleidžiančių žmonių. [...] Palinkimas perdėti savo kančias ir jas demonstruoti kitiems yra žemo kultūringumo rodiklis. Kaip beverktum, bedejuotum nelaimės ištiktas, pati nelaimė nesumažės. Tai kam tada reikalinga demonstracija?“ Daug geriau slėpti sunkius išgyvenimus ir sutikti žmones su šypsena. Profesorius visus, ypač jaunimą, kvietė įvertinti šypsenos jėgą, mokėti ja naudotis. Pasinaudokime tuo kvietimu!

Prie straipsnių apie elgesio kultūrą gerai derinosi ir K. Daukšo mintys apie inteligentiškumą [170], jo ryšį su intelektu, kultūra ir rimtu savo specialybės darbu. Pasak Profesoriaus, intelektą sudaro paveldimos bendražmogiškos jėgos (protingumas ir žingeidumas) bei troškimai (troškimas gyventi, pažangos siekimas, troškimas skleisti įgytas žinias ir kt.). Intelektas yra pagrindas inteligentiškumui formuotis, pagrindinis centrinėje nervų sistemoje pasislėpęs inteligentiškumo variklis. Tačiau tą dvasinę jėgą reikia išlaisvinti, išjudinti, chemiškai tariant, katalizuoti, nes neišjudintas intelektas yra tiktai potencinių, neveikiančių jėgų maišas, negalintis duoti žmogui inteligentiškumo. Tokie katalizatoriai yra meno kūriniai, publicistika, diskusijos, auklėjimas. Jie padeda žmogui perimti kultūrą – įgyti bendrąsias žinias apie žmonijos praeitį ir dabartines veiklos sritis, išmoko paisyti papročių, padorumo ir mandagumo normų santykiuose su žmonėmis buityje ir darbe. Būtinas inteligentiškumo komponentas yra kūrybingas darbas, o tam reikia turėti daug specialybės žinių. Jeigu žmogui trūksta bent vienos minėtos inteligentiškumo dalies, jis negali būti vadinamas inteligentu, todėl labai svarbu pašalinti visas kliūtis įgimtam intelektui pasireikšti, tinkamai auklėti jaunimą. „Aukšta inteligentiškumo pakopa – tai didelė laimė atskiriems žmonėms ir visai visuomenei. Šis gėris nenukris iš dangaus, jį reikia organizuoti“. Deja, ne visada tai pasiseka, todėl „labai sunku kai kuriuos profesorius, rašytojus, dailininkus, gydy-

tojus, inžinierius, agronomus ir pan. vadinti inteligentais, nepaisant jų darbo kūrybingumo, jei jie nėra įsisavinę ar bent nepaiso bendrosios kultūros normų, ir visas jų išmanymas baigiasi savo specialybe", jei jie sukelia skandalą kavinėje, vengia mokėti alimentus, bijo atsakomybės už pareikštas mintis.

Apie utilitarinį meno vaidmens pobūdį K. Daukšas rašė ne kartą. Jo nuomone, nors meno šakos – grožinė literatūra, muzika, šokiai, tapyba, skulptūra, teatras, architektūra ir kitos – atrodo labai skirtingos, bet jų „gaminių" tikslai vienodi – žmogaus nuotaikos reguliavimas. Meno esmė yra ne ta, kad jis atspindi tikrovę: meno kūriniuose dažnai esti tikroviškų elementų, bet jų gausumas nedidina meniškumo, todėl tikroviškumas čia nėra tikslas, o tik priemonė, ir tai ne visada reikalinga. „Įsivyravusi pažiūra, kad meno kūriniai (portretas, romanas, skulptūra ir t. t.) turi kažką pavaizduoti ar kažko mus pamokyti, yra neteisinga. [...] Sunku susigyventi su mintimi, kad meno kūriniai nieko nemoko, nieko neaiškina ir todėl tiesiogiai žmogui naudos neduoda, bet veikia jį netiesiogiai, per jausmus. Tačiau taip yra" [149]. „Manau, kad gali kurti ir mašinos, tik reikia mokėti užprogramuoti santykį tarp meno kūrinio ir žiūrovo nuotaikos" [150].

Žinoma, kad toks meno ir, vadinasi, meninio įkvėpimo „sumašininimas" šokiravo daugelį menininkų. Tuo labiau kad tokias mintis K. Daukšas skleidė septintojo dešimtmečio viduryje, kai apie jokią kompiuterinę grafiką ir panašius dalykus dar nebuvo kalbama. Nepatiko ir meno vadinimas katalizatoriumi. Tačiau įsiklausykime į Profesoriaus samprotavimų logiką. Katalizatoriai keičia cheminių reakcijų greitį vien tik kontaktu, o patys nepakinta. Tokį patį vaidmenį atlieka fermentai gyvuose organizmuose. Meno kūriniai, atlikdami didžiulį vaidmenį kitose žmogaus veiklos srityse, patys taip pat nekinta. Maža to, Profesorius įžiūrėjo ir tiesioginį, materialų meno ir gyvybės katalizatorių – fermentų ryšį. „Fermentų veikimas kvėpavimui, virškinimui ir pan. ir meno kūrinių įtaka žmonių veiklai yra glaudžiai susieti, jie padeda arba trukdo vieni kitiems. Juk nesunku pastebėti, kad meno kūriniai, keisdami žmogaus nuotaiką, tuo pačiu pakeičia ir jo organizme vykstančius procesus,

tvarkomus fermentų. O sutrikus kurio nors fermento veikimui, taip pat pakinta nuotaika, mažinanti arba didinanti meno kūrinių įtaką žmogui"[149]. Ta pačia dvasia Profesorius aiškino ir meno atsiradimo priežastis: „[v]airiausių reiškinių, mūsų veiklos greičio keitėjų, atseit katalizatorių, pilna gamta. Tačiau gamtiniai katalizatoriai paprastai naikina vieni kitų veikimą, nes dirba vieni prieš kitus; vieni stabdo, o kiti skatina tą patį reiškinį, todėl rezultato nematyti. Dėl tos priežasties gamtiniai katalizatoriai, tiksliau sakant, jų mišiniai retai tepritaikomi žmogaus gyvenime. Dėl šios priežasties ir atsirado menas, gaminantis lyg ir išgrynintus katalizatorius atskirų žmonių bei žmonių visuomenės reiškiniams kreipti reikalinga linkme". Žmonės buvo tiesiog priversti organizuoti veiklą daiktams ar kūriniams kurti, kad jie sukeltų gerą nuotaiką, ją palaikytų ir tuo didintų žmogaus laimę ir jo darbingumą.

Vis dėlto Profesorius išskyrė menininkus iš kitų profesijų žmonių. „Moksle, medicinoje, technikoje, žemdirbystėje ir pedagogikoje galima neblogai verstis ir be ypatingų sugebėjimų, nes galima priprasti atlikti reikalingą darbą. Mene kitaip: čia negalima kopijuoti, o reikia kurti. Nukopijuotas tilto projektas gali duoti visai neblogą tiltą, o nukopijuotas meno kūrinys netampa meno kūriniu, neveikia žmonių nuotaikos reikalinga linkme, o tik erzina skaitytoją, klausytoją, žiūrovą. Be to, neužmirškime, kad meninė veikla lengvai sukelia garbės pamėgimą ir savo sugebėjimų pervertinimą. Tai nuveda į manymą, kad esi menininkas ir tada, kai juo nesi. Tai virsta didele nelaime ir sau pačiam, ir kitiems. Visuomeninėmis nelaimėmis tenka laikyti rašeivas, laikančius save rašytojais; dažytojus, laikančius save dailininkais; braižytojus, laikančius save grafikais; publicistus, laikančius save dramaturgais ir t. t."[532]

Ypač plačiai K. Daukšas aptarinėjo literatūros paskirtį, vaidmenį, pasisekimą visuomenėje, jai keliamus reikalavimus [140], o 1970 m. buvo rusų kalba parengęs sąjunginiam skaitytojui bemaž penkiolikos mašinraščio puslapių neišspausdintą studiją „Skaityto-

[532] *Daukšas K.* Atvirom akim (rankr.). 1968. P. 169 // ChFM.

jas apie literatūrą“[533]. Jo nuomone, negalima teigti, kad literatūros užduotis – atspindėti gyvenimą, nes objektyviai egzistuojančius daiktus ir reiškinius nagrinėja mokslas, o literatūra nesutapatinama su psichologija, ekonomika ar kitais mokslais. Ji nėra ir tik savitikslis autoriaus saviraiškos būdas be jokios atsakomybės už parašytus kūrinius, autoriaus ir skaitytojo žaidimas, nenaudingas laiko praleidimas – garsusis Servanteso „Don Kichotas“ ir kai kurios kitos knygos turėjo didelės įtakos ir pavieniams žmonėms, ir visai visuomenei. Skirtingi skaitytojai literatūrai kelia nevienodus reikalavimus, todėl kūrinio pasisekimas ar nepasisekimas taip pat negali būti laikomas jo vertingumo matu. Vienintelis literatūros vertės kriterijus, Profesoriaus nuomone, yra jos įtaka visuomenės raidai. Tačiau herojai turi būti taip aprašyti, kad „išimti iš romano, galėtų gyventi to laiko visuomenėje. Tuo būdu literatūra praplečia pasaulį, jį apgyvendindama savo gyvais herojais. Tik tokia literatūra progresyvi, tik tokia duoda didžiulį džiaugsmą ir naudą skaitytojui. Baltais siūlais siūtas progresyvumas erzina skaitytoją, virsta įkyriu moralizavimu ir parodo autoriaus silpnumą ar jo nesubrendimą. [...] Ne pro šalį būtų suprasti, kad ne vien temos aktualumas sudaro kūrinio vertingumą“. Profesorius buvo klasikinės literatūros šalininkas. Jam nepatiko moderniojoje literatūroje „ryškiai pastebimos savotiškos tendencijos vaizduoti staigius, nesuprantamus herojų poelgius, nepaaiškinamus priežastingumu. Vieni tai vadina froidizmu, kiti psichopatijos, dar kiti sutechninto gyvenimo padariniais. Šitos priežastys svarbios mokslui, bet ne skaitytojui, kuris daugeliu atvejų nori matyti priežastingumą taip, kaip ir kituose gyvenimo reiškiniuose. [...] Kai romane randame priežastingumą paneigiantį herojaus elgesį, apstulbstame, nes tuoj kyla įtarimas, kad autorius kvailina skaitytoją, norėdamas paliktų spragų pagalba pratęsti romaną“.

K. Daukšas labai vertino gerus poezijos ir apskritai literatūros vertimus, tačiau čia jau neieškojo tikslumo, nes poezijos kūrinys – ne mokslo veikalas. „Vertėjas čia visiškas šeimininkas. Jo vertimas

[533] LCVA. F. R-454. Ap. 1. B. 11.

gali būti net daug stipresnis už originalą (kaip pavyzdį Profesorius nurodė TSRS valstybine premija apdovanotos E. Mieželaičio knygos „Žmogus" vertimą į rusų kalbą). Tokie vertimai – didžiulis meninis (bet ne mokslinis!) laimėjimas. Atsisakyti laimėjimų yra neprotinga. Dėl to visi vertimų blusinėjimai ir iškraipymų ieškojimai yra tik mūsų vaikiškumas, jeigu veikalas ne mokslo reikalams išverstas". Vertimas privalo perteikti kūrinio dvasią, todėl negalima versti iš vertimo ir nėra nieko blogiau, kaip atiduoti poezijos vertimą absoliutaus tikslumo siekiančiam kalbininkui.

Įdomios K. Daukšo mintys apie poeziją, kuriose taip pat labai ryški Profesoriaus techninio išsilavinimo įtaka. Jam atrodė, kad „poezija yra visų veiksmingiausias literatūros žanras, nes ji naudoja pačias trumpiausias, beveik matematines išraiškos formas [...]. Poezija mėgsta perkeltines prasmes, alegorijas [...]. Poeto didybė kultūringoje visuomenėje pasireiškia jo sugebėjimu paveikti mus savo alegorijų trumpumu ir aiškumu (ir vėl ne humanitarui būdingas aiškumo reikalavimas! – *Z.M.*). Keista, kad išleistus poezijos kūrinius ima vadinti ieškojimais. Skaitytojui reikia ne ieškojimų, bet radinių. Poeto kūrybinės kančios – tai jo kančios, o mums malonėkite duoti tik tuos kūrinius, kurių jau nebegalima taisyti, kai jau visur „išieškota". Iš poezijos, kaip ir apskritai iš literatūros, Profesorius reikalavo ir taikomojo vaidmens: „Negalima sutikti, kad poezija reikalinga tik paties poeto nuotaikai išreikšti, nes poezija yra ne poetų, bet visuomenės reikalas. Čia daug panašumo su technika, kuri stato tiltus ne inžinieriaus kaprizams patenkinti ar jo vidui išreikšti, bet pagerinti transporto sąlygas ir tuo spartinti pažangą. Tilto formose nesunku pastebėti asmenines inžinieriaus savybes bei skolintus meno elementus, bet ne juose esmė. Kiekvienas poezijos kūrinys – tai dvasinis tiltas ar kelias pažangai žygiuoti, čia jo esmė, o pastebimi autoriaus savitumai bei tikrovės elementai – tai tik priemonės, tik priedai".

Profesoriaus straipsniuose ir paskaitose keliamoms mintims apie alkoholinių gėrimų vartojimą, kavines, restoranus, pobūvių kultūrą daug kas, pavyzdžiui, šimtaprocentiniai abstinentai, nepritarė, kai kas šypsodamasis čia įžiūrėjo Profesoriaus polinkį atrodyti origina-

liam, tačiau ypatingo rezonanso tos mintys nesukėlė. Su malonumu buvo skaitomi jo straipsniai apie elgesio kultūrą, inteligentiškumą, meno vietą žmogaus gyvenime, nors kai kurios mintys ir ne visiems patiko. Tačiau visiškai kitaip buvo sutiktas 1959 m. žurnale „Tarybinė moteris" išspausdintas straipsnis „Apie šeimos patvarumą" [101] (žr. p. 560). Tas straipsnis sukėlė tokį spaudos ir visuomenės susidomėjimą, tokią diskusijų audrą, kokios iki to laiko pokario Lietuvoje dar nebuvo.

Kokios gi to susidomėjimo priežastys?

Ypatingų prieštaravimų niekam nekėlė pirmoji straipsnio dalis, kurioje K. Daukšas dar kartą aptarė vienos iš dviejų svarbiausių šeimos nepatvarumo priežasčių – alkoholizmo šaknis, o jo priežastis aiškino žmonių nemokėjimu kultūringai ir saikingai išgerti. Tačiau Profesorius užsimojo ir prieš kitą, jo manymu, nė kiek nemažiau svarbią priežastį – meilę. To meto tarybinėje spaudoje, teatrų spektakliuose, kino filmuose, literatūroje buvo propaguojamas tik vienintelis šeimos kūrimo pagrindas – meilė, už kurią aukštesnė galėjo būti nebent ištikimybė partinei ideologijai. Meilė privalėjo būti vienintelė ir tęstis visą gyvenimą, turėti tik kuriamosios galios, o neištikimybė, tegul ir dėl naujos meilės, buvo skelbiama kapitalizmo atgyvena. Suprantama, kad toks ir tik toks romantiškas meilės įsivaizdavimas prigijo daugelio žmonių sąmonėje. Ir štai tokiomis sąlygomis atsirado kažkoks, pasak vieno oponento, persenęs chemijos profesorius, kuris drįso suabejoti tomis jau trafaretinėmis tapusiomis tiesomis!... K. Daukšas pareiškė, kad „mes patys ir mūsų grožinė literatūra per daug išgarbinome meilę. Užmiršome, kad įsimylėję dažnai pridaro didžiausių kvailysčių. Vadinasi, įsimylėjusio būvis yra nenormalus žmogaus būvis. Mes gi linkę to nenormalaus būvio pagrindu kurti šeimas ir statyti naują gyvenimą. Tai neteisinga, ypač dėl to, kad žmogus įsimyli ne vieną kartą gyvenime. Jei mes manome, kad meilė yra pakankamas pagrindas vedyboms, vadinasi, ji gali būti pakankamas pagrindas ir skyryboms, nes, pakitus meilės objektui, reikės vieną šeimą griauti ir kurti kitą.[...]. Skyrybų smerkimas nepakeičia pažiūros į meilę. Norint reikalą pataisyti, visų pirma reikėtų pastatyti meilę į jos

vietą, o ne liaupsinti ją". K. Daukšo nuomone, negalima nuo brėstančio jaunimo slėpti ir fiziologinio meilės aspekto, reikia jam atvirai kalbėti, kad negalima sudaryti šeimos vien meilės pagrindu, nes santuokos partneris turi patikti savo išore, būdu, įpročiais, išsilavinimu, darbo pamėgimu, turimais draugais bei giminėmis ir daugeliu kitų dalykų. Jeigu visam gyvenimui pasirenkant partnerį viską lemia tiktai stipri, bet dažnai trumpalaikė meilė, ji netrukus gali virsti neapykanta arba ją gali išstumti kita meilė. Paplitusi nuomonė, kad meilė turi pagimdyti pastovų ir tvirtą pareigos supratimą šeimoje, yra labai neteisinga. Todėl toks svarbus tinkamas jaunimo auklėjimas. „Duokime jaunimui daugiau populiarios literatūros, išmeskime nesveiką meilės liaupsinimą iš grožinės literatūros ir teatro – ir greitai pamatysime gerų rezultatų".

Štai po šitų žodžių ir užvirė diskusijos. „Tarybinė moteris" buvo mėnesinis žurnalas, skaitytojų atsiliepimų dažnai ir daug spausdinti negalėjo, tad diskusijos tema pasinaudojo oficiozas „Tiesa". Laikraštis išspausdino didžiulį rašytojo Mykolo Sluckio straipsnį[534], kuriame autorius piktinosi, kad K. Daukšas nagrinėja meilę ir santuoką kaip kažkokį cheminį junginį, painioja meilę su „meilėmis", „įsimylėjimais" ir moraliniu palaidumu, propaguoja fiziologinius instinktus, ir rėmėsi meilę šlovinančiais pasaulinės literatūros aukso fondo kūriniais. „Tiesa" kas savaitgalį skyrelyje „Šeima ir buitis" pradėjo spausdinti po puslapį K. Daukšo mintimis pasipiktinusių skaitytojų laiškų.

Tačiau Profesorių diskusijose buvo ne taip lengva įveikti. Toje pačioje „Tiesoje" jis labai ramiai, be jokių emocijų, bet su jam būdinga logika atsakė į visus M. Sluckio priekaištus [102] (žr. p. 563). Beje, H. Zabulis prisimena, jog K. Daukšas labai piktinosi, kad jo tikrasis atsakymas buvo paskelbtas labai apskabytas. Profesoriaus nuomone, negalima taip kelti klausimo, kaip jis suformuluotas M. Sluckio straipsnio pavadinime (arba – arba), nes tikrovėje meilė ir fiziologiniai instinktai neatsiejami. Atrėmė jis ir kitus rašyto-

[534] *Sluckis M.* Meilė ar fiziologiniai instinktai // Tiesa. 1959. Spal. 18.

jo priekaištus: neva pasisakęs prieš meilės idėją ir esmę, pateisinęs skyrybas tik dėl naujos meilės, be reikalo kišęsis į jaunimo meilės reikalus, vietoje meilės monopolijos siūlęs ir kitus šeimą stiprinančius veiksnius. Tačiau įdomiausia tai, kad K. Daukšas „pagavo" M. Sluckį ten, kur jis jautėsi stipriausias: aiškinant pasaulinės literatūros klasikų kūrinius. Tai, kad didieji rašytojai ir poetai tikrai neliaupsino meilės, o rodė ją tokią, kokia yra – su įsimylėjusiųjų egoizmu, pavydu, savininkiškumu ir kitais su meile susijusiais ne itin maloniais dalykais, Profesorius labai gražiai iliustravo pavyzdžiais. Gėtės „Fauste" (tik ne operoje!) parodyta tikrai graži ir kilni, bet akla Gretchen meilė, atvedusi mergaitę į nusikaltimus ir beprotybę, Šekspyro „Otele" , Bairono „Don Žuane", L. Tolstojaus romanuose taip pat aprašomas žiaurus įsimylėjusiųjų likimas. Ir su klastinga potekste Profesorius pridėjo: „Yra ir tokių rašytojų, kuriems meilė yra sau tikslas. Jie baigia romaną įsimylėjusių vedybomis".

Nepaisant šio K. Daukšo atsakymo, vienas kitas Profesorių palaikantis laiškas ir toliau tiesiog skendo jį smerkiančiųjų lavinoje. Didžiuliame straipsnyje „Baimės akys didelės" Profesorių labai emocionaliai kritikavo populiarus to meto rašytojas Juozas Baltušis[535], stebėjęsis, kad K. Daukšas jaučia ne mirties, ne ligos, ne kitos kurios nelaimės, o tiesiog meilės baimę.

Diskusijos mastus visuomenėje liudija žinomo ateisto ir papročių tyrinėtojo P. Pečiūros pasakojimas apie įdomius su ta diskusija susijusius įspūdžius Kauno autobuse. Žmonėms sulipus į autobusą, jau pirmojoje stotelėje prie geležinkelio stoties kažkas gana garsiai prakalbo apie tą K. Daukšo straipsnį. Iš karto kilo karšti ginčai. Autobusas važiavo kone per visą miestą, į jį lipo nauji keleiviai, traukėsi į pokalbį, praleidinėjo reikalingas stoteles ir karštai ginčijosi toliau. Maža to, kad iš perpildyto autobuso beveik niekas taip ir neišlipo viso jo maršruto metu, netgi pasiekus galinę stotelę ir vairuotojui ištarus tradicinį „Piliečiai keleiviai, atlaisvinkite auto-

[535] *Baltušis J.* Baimės akys didelės // Tiesa. 1959. Lapkr. 15.

busą“, tie piliečiai dar ilgokai ginčijosi lauke. Beje, romantiškesni, o gal ir naivesni pasirodė vyrai – jie daugiau gynė meilę, o moterys – kitus, proziškesnius santuokos sudarymo ir išlaikymo pagrindus...

Profesorius bandė dar kartą atsakyti kritikams, bet jau ne savo vardu. Atėjęs pas draugavusią su juo lituanistę V. Žemaitytę, atnešė naujo straipsnio rankraštį, jos akivaizdoje dar kai ką pataisė, paprašė parašyti pabaigą, perspausdinti mašinėle ir savo vardu nunešti į „Tiesą“: „Tave Zimanas pakenčia, tavo vardu pasirašytą straipsnį išspausdins“. Tame straipsnyje (žr. p. 568) Profesorius stebėjosi, kad visa diskusija nukrypo visiškai nenaudinga linkme – stengiamasi ne K. Daukšo iškeltus šeimos patvarumo klausimus apsvarstyti ir kuo teisingesnes išvadas prieiti, o bet kokiomis priemonėmis sutriuškinti diskusijos pradininką, „kalbama apie ką tik nori, tik ne apie šeimos patvarumą“. Šiame straipsnyje Profesorius rašė, kad visiems labai norėtųsi bendrauti su idealiai mylinčiais žmonėmis, bet, deja, žemėje gyvena ne angelai. Jis ir vėl pasirodė nelauktai stiprus jam visiškai nebūdingame amplua – cituodamas: konkrečiais pavyzdžiais įrodė, kad oponentai iškraipytai, jiems naudingai cituoja A. Puškino „Eugenijų Oneginą“ (išmeta kas antrą eilutę), F. Engelsą (nutraukia viduryje minties). Deja, tas straipsnis nebuvo išspausdintas: G. Zimanas atkreipė dėmesį į V. Žemaitytei nebūdingą straipsnio stilių, nepatikėjo jos autoryste ir pridėjo, kad ta diskusija jam jau išvis atsibodo, laikas ją baigti. Ir iš tikro artimiausią savaitgalį „Tiesoje“ pasirodė baigiamasis, diskusiją apibendrinantis straipsnis.

Oficialioji diskusija turėjo ir kitą, gana netikėtą pabaigą. Žurnalistams kilo idėja, kad reikėtų karščiausiai spaudoje pasisakiusiam K. Daukšo oponentui M. Sluckiui sudaryti galimybes pasiginčyti su Profesoriumi akivaizdžiai, viešame susitikime su visuomene. Diskusijoms pasirinkta Jaunimo kavinė, paskirtas ir viešai paskelbtas sensacingosios kovos paskutinio „mūšio“ laikas. Į diskusiją sugužėjo daugybė įdomaus reginio laukiančios publikos, tačiau pabūgęs, kad Profesoriaus įveikti nesugebės, M. Sluckis salėje nepasirodė... Profesorius šventė neakivaizdinę pergalę, o viename ideologiniame pasitarime A. Sniečkus priekaištavo Rašytojų sąjun-

gai: „Kas jūs per rašytojai, kad chemikas Daukšas taip jus supainiojo, jog nesugebėjote išsinarplioti!“ [R. Kazlauskas].

K. Daukšas dar ilgai buvo vadinamas meilės profesoriumi, o tą diskusiją ir dabar dar primena S. Krasausko šaržas ir G. Kanovičiaus epigrama[536]:

Aš meilės teoretikas žymus!
Nesnausk, brolau, kada jinai pražysta.
Nors Sluckis tik draugystę pripažįsta,
Tikrieji vyrai aiškiai remia mus.

Mes ne vaikai, kaip autorius tasai.
Mums reikia meilės žemiškos, naudingos.
O visos kitos pažiūros ydingos,
Kadangi jos nemoksliškos visai.

Pasibaigus toms diskusijoms, K. Daukšas savo nuomonę apie šeimos problemas spaudoje dėstė tik vieną kartą, kai 1970 m. Vilniaus universiteto daugiatiražiame laikraštyje išspausdino straipsnelį apie studentiškas vedybas [183]. Čia jis teigė, kad „studentų. kaip ir kitokios vedybos, dabar yra daugiausia lytinės traukos sukelto meilės jausmo rezultatas. Nesunku įrodyti, kad tarp vyriškio ir moters atsiradęs meilės jausmas nepasižymi patvarumu, todėl ir abejojame galimybe sudaryti patvarią šeimą nepatvaraus jausmo pagrindu. [...] Įsimylėjęs netenka objektyvumo savo meilės objekto atžvilgiu, ir tasai objektas užstoja jam visą pasaulį. Šių meilės jausmo savybių rezultate – neriboti pažadai ir neapgalvotas tolimesnio gyvenimo planavimas, imtinai iki šeimos sudarymo bei pavyduliavimo. [...] Neabejotinai įrodyta, kad praeities šeima rėmėsi nuosavybe, kuri dabar pakeičiama pastoviu uždarbiu, galimu ne studentaujant, bet tik turint diplomą ir specialybę. Patirtis rodo, kad studentų šeimos dviejų stipendijų pagrindu ne padidina, o sumažina sutuoktinių laimę. [...] Studentų vedybos visuomeniniu, lygiai kaip

[536] *Krasauskas S., Kanovičius G.* Linksma akim. Vilnius: Vaga, 1964. P. 38.

ir vedančiųjų asmeniniu požiūriu atrodo nelabai protingais ir dėl to nepageidautinais reiškiniais. [...] Visuomenė taip pat nieko nelaimi, nes studentiška šeima nepajėgia sudaryti tinkamų vaikui auginti sąlygų. Tačiau atskirais atvejais (sunkiai suvaldoma lytinė trauka ar ypač stiprus meilės jausmas) studentų vedybos tampa vienintele, nors ir nemalonia išeitimi". K. Daukšas čia iš esmės vėl pakartojo prieš dešimtmetį išsakytus savo teiginius, tačiau ploname studentiškame savaitraštyje skaitytojų laiškams ir diskusijai apie tokias „eretiškas", meilės nevertinančias mintis nebuvo vietos. Tuo tarpu tais pačiais metais „Juventus" klube vykusioje diskusijoje „Ar atgyveno šeima?" teigiamas Profesoriaus atsakymas į tą klausimą vėl sukėlė audringą dalyvių reakciją, nes jo motyvavimas buvo perdėm ekonominis, atmetantis bet kokius emocinius šeimos narių ryšius: „Jau dabar iš bendro ūkio šeimai beliko tik vaikai, jų auginimas, auklėjimas, priežiūra. Teisę mokyti vaikus jau dabar atėmė iš tėvų visuomenė, nes tiek žinių, kiek reikia dabartiniam žmogui, jokie tėvai nebegali duoti. O jei pas mus jau būtų ekonominis perteklius, gausus vaikų lopšelių ir darželių tinklas, kvalifikuoti auklėtojai? Ar jau dabar ir vaikų auklėjimo klausimas nebūtų išspręstas kitaip? Gyvenimas rodo, kad ne visi tėvai sugeba vaikus auklėti tokiais žmonėmis, kokie reikalingi dabartinei visuomenei" [537]. Daug labiau į toną kitiems diskusijos apie meilę dalyviams Profesorius kalbėjo žurnalo „Jaunimo gretos" svetainėje: „Tai, ką vadiname meilės dalykais, yra didžioji žmogaus gyvenimo dalis. Reikia išmokyti jaunimą mylėti, sakyčiau, žaisti meile. Paimti už rankos, pažvelgti mylimai į akis – ar tai ne puiku? O dabar kai kurie strimagalviais puola į ... lytinį aktą. Neatpratinsime jaunimo mylėti. Todėl, kad žmonės neatsisakys mylėti. O išmokyti jaunuosius meilės kultūros – būtina" [177].

Tiesa, dar du kartus spaudoje pasirodė K. Daukšo nuomonė apie moteris. 1960 m. dalyvaudamas pokalbyje apie moters vietą visuomenėje [107], jis pabrėžė, kad moteriai vienintelis teisingas kelias rasti savo vietą visuomenėje – „darbo ir specialybės pasirinkimas

[537] *Matekūnaitė A.* Šeima šiandien ir rytoj // Komjaunimo tiesa. 1970. Lapkr. 10.

ne pagal asmeninius norus, bet pagal sugebėjimus ir pasiruošimą. [...] Nėra pagrindo laikyti moteris silpnomis ar nepilnavertėmis bei nelygiomis su vyrais, jei tik lygybę suprasime dialektiškai, t. y. ryšium su savybėmis ir aplinkos veiksniais". K. Daukšo nuomone, yra daug darbų, kuriuos vienodai gerai gali atlikti ir vyrai, ir moterys, tačiau kai kurios moterys pačios užsikerta kelią smulmeniškumu, maivymusi, savanorišku savarankiškumo atsisakymu. Profesoriui nepatinka ir tai, kad moterys, kurioms iš senų senovės priskiriamas mūzų, įkvėpėjų vaidmuo, dabar retai įkvepia vyrus dideliems meno, mokslo ar net administravimo darbams, o moterų „įkvėpimo" statyti namą ar pirkti „Volgą" – kiek tik nori... Atsakydamas į žurnalo „Tarybinė moteris" anketos klausimą apie labiausiai jo vertinamus moters charakterio bruožus ir dvasines ypatybes [138], K. Daukšas vėl pabrėžė, kad tai – savarankiškumas ir nesmulkmeniškumas.

Grįžtant atgal prie 1959 m. diskusijos, būtinai reikia pasakyti, kad atsiliepimai spaudoje buvo tiktai mažytė ledkalnio viršūnė, o laiškus redakcija, matyt, atrinkdavo tendencingai. Jeigu K. Daukšas iš tikrųjų būtų taip vieningai smerkiamas, diskusija būtų labai greitai pasibaigusi, iš esmės jos netgi nebūtų buvę. Visuomenėje ji liepsnojo daug ilgiau, o jėgos toli gražu nebuvo tokios nelygios kaip triuškinančių ir palaikančių laiškų santykis spaudoje. Profesorius dar ilgai ir dažnai grįždavo prie meilės, šeimos ir jos patvarumo klausimų savo viešose paskaitose, į kurias jis dažnai būdavo kviečiamas pakalbėti būtent tais klausimais. Gerokai vėliau savaitraštyje „Literatūra ir menas" K. Daukšo iniciatyva buvo išspausdintas jo pažįstamo Estijos mokslų akademijos viceprezidento G. Nano atsiųstas straipsnių ciklas apie seksą, kaip visuomenės varomąją jėgą. Profesorius buvo labai patenkintas savo „gudrybe": „Jeigu būčiau parašęs aš, būtų arba nespausdinę, arba vėl labai užsipuolę. O čia – akademikas, viceprezidentas..." [B. Genzelis].

Ir dar apie tą straipsnį. Vienoje paskaitoje Profesorius įdomiai papasakojo jo atsiradimo istoriją: „Sėdėjau aš kartą namuose, skaičiau, o žmona atnešė ir padėjo ant stalo straipsnį, parašytą labai jau romantišku stilium. Pažiūrėk, sako, kaip žmonės apie meilę ir šei-

mą galvoja ir rašo. Perskaičiau ir iš karto puoliau rašyt savo nuomonę, kad autorius žinotų, jog yra ir kitaip manančių. Paprastai sakoma, kad rašytojus ir poetus ką nors parašyti įkvepia jų mūzos. Taigi išeina, kad ir mane tą straipsnį parašyti įkvėpė manoji mūza" [E. Čižiūnaitė].

Visus savo straipsnius, pasisakymus ir paskaitas apie meilę, moteris ir šeimą K. Daukšas apibendrino atskirame publicistinės knygos „Atvirom akim" skyriuje, kuriame išplėtojo savo teiginius, juos išsamiau pagrindė, atsakė į pagrindinius oponentų priekaištus.

Dar platesnę diskusiją negu pastabos apie meilę sukėlė savaitraštyje „Literatūra ir menas" 1967 m. paskelbtas K. Daukšo straipsnis „Apie „Volgą" ir daržą" [165] (žr. p. 573). Ir vėl įsiplieskė ginčai darbovietėse, susirinkimuose ir pobūviuose, o skaitytojų atsiliepimus laikraštis kiekviename numeryje spausdino ištisus tris mėnesius. Redakcija straipsniui ir diskusijai skyrė specialią rubriką „Tu – miesčionis?" ir, matyt, jau vien toks, tegu ir klausiamasis, kaltinimas labai daugelį įžeidė.

To meto Lietuvoje vienas iš didžiausių kaltinimų žmogui buvo jo aktyvių ryšių su Nepriklausomos Lietuvos politiniu ir visuomeniniu gyvenimu atskleidimas. Jeigu tie ryšiai buvo tiesioginiai (aktyvi veikla, turtingi arba aukštos visuomeninės padėties tėvai bei artimi giminės Nepriklausomoje Lietuvoje, netgi to meto gyvenimo Lietuvoje ar užsienyje teigiamų bruožų objektyvus išryškinimas), grėsė susidorojimas: išmetimas iš gero darbo ar pareigų pažeminimas. Pavyzdžiui, užteko Istorijos instituto direktoriaus pavaduotojui J. Jurginiui vienoje savo paskaitoje pagirti gyvenimą prieškarinėje Švedijoje, ir jis tapo to instituto tik jaunesniuoju moksliniu bendradarbiu.

Būdingas netiesioginis kaltinimas buvo išvadinimas miesčionimi. Tai Profesorius savo straipsnyje patvirtino tiesiai šviesiai pareikšdamas, kad „miesčioniškumu tenka vadinti buvusių ekonominių santvarkų (vergovė, feodalizmas, kapitalizmas) atgyvenas", o knygoje „Atvirom akim" papildydamas, kad miesčioniškumas – paskutinis rimtas tarybinės santvarkos priešas. Tiesa, jis sutiko, kad niekas nenori ir net nemėgina pasakyti, ką jis iš tikrųjų vadina

miesčioniškumu, todėl miesčioniškumu pradėta vadinti beveik visi mums nemalonūs ar nepatinkantys reiškiniai, pastebimi žmonių veikloje. Pasak Profesoriaus, miesčioniškumu negali būti vadinami bruožai, išplaukiantys iš žmogaus prigimties: snobizmas (pastangos pamatyti garsenybę ar įsigyti retą daiktą), biurokratizmas (aklas nuostatų laikymasis), skonio neturėjimas (išsiuvinėtomis pagalvėlėmis, turguje pirktais prastais paveikslais perkrautas butas), smulkmeniškumas. Jis manė, kad miesčioniškumu vadintinas „bet kuris pagarbos ir privilegijų reikalavimas, nekylantis iš žmogaus atliekamos veiklos [...], bet koks poniškumo pasireiškimas", ir padarė išlygą, kad nesistengia griežtai laikytis mokslinių terminų, bet nori populiariai, bendrais bruožais pajudinti daug kam rūpimą miesčioniškumo klausimą. Tačiau miesčionims jis priskyrė daugybę žmonių. Tai – viršininkams pataikaujantys pavaldiniai ir tą pataikavimą skatinantys viršininkai, laikraščiuose ir žurnaluose direktoriaus, profesoriaus ar panašiais titulais savo straipsnių svorį „stiprinantys" autoriai, kavinėje ar privačiame pokalbyje ne pavardėmis ar vardais, o titulais (sekretoriau, profesoriau, daktare) besikreipiantys piliečiai, asmeniniams reikalams visuomeninį turtą naudojantys įstaigų darbuotojai, su kolūkiečiu, darbininku ar žemesniu tarnautoju visuomenėje vengiantys pasirodyti viršininkai, į susirinkimų prezidiumus ir pirmąsias vietas teatruose besistengiantys patekti piliečiai, primygtinai geriausių restorano patiekalų, parduotuvės prekių reikalaujantys pareigūnai. Miesčioniškumas yra ir kita medalio pusė, kai mažai pažįstamas žmogus kreipinį „Jūs" pakeičia „tu", tokiu būdu siekdamas demonstruoti nesantį artimumą, stengdamasis gauti privilegijų ar bent iškilti kitų akyse.

Visa tai dar būtų nieko, eilinių piliečių būtų nesuerzinę, bet Profesorius miesčioniškumui priskyrė nuosavo namo statymą (kad nenusileistum kaimynui, nors statybinių medžiagų tenka kaulyti iš valstybinius sandėlius tvarkančių pareigūnų arba tiesiog bendrauti su vagimis ir sukčiais), stengimąsi įsigyti tuo metu prestižinį automobilį „Volga" (kad galėtum pasipūtęs pravažiuoti pro pažįstamus, nors doru keliu eksploatuoti tą automobilį beveik nėra galimybių), daržo įsigijimą užmiestyje, grybavimą, žvejybą ir medžioklę (kad

pasididžiuotum prieš kitus, nors tai feodalizmo ir netgi dar senesnių laikų atrūgos, kai žmonės buvo priversti rinkti gamtoje maistines medžiagas). K. Daukšo nuomone, „miesčioniškumas, kaip žemesnei žmogaus išsivystymo pakopai būdingas reiškinys, visada tempia atgal: sumažina domėjimąsi svarbiomis bendražmogiškomis problemomis, atitraukia nuo knygos ir nuo rimtesnių pokalbių bei ginčų, stumia į žemesnę pakopą". Miesčionėjančio žmogaus interesai siaurėja, o tai ir yra pati pavojingiausia tų atgyvenų ypatybė.

Žinoma, toks straipsnis iš karto pakėlė ant kojų šimtatūkstantinę pasipiktinusių sodininkų, daržininkų, grybautojų, žvejų ir medžiotojų armiją. Tiesa, šiuo kartu savaitraštyje pasisakė nemažai ir Profesoriaus šalininkų. Tikrą publicistikos deimančiuką apie snobus, snobizmą ir to reiškinio ryšį su miesčioniškumu išspausdino R. Mironas[538]. Pernelyg nervingus ir piktus atsiliepimų autorius ramino rašytojas R. Lankauskas[539], atkreipęs dėmesį, kad K. Daukšas niekur primygtinai neteigia, kad kiekvienas žmogus, turintis nuosavą namą, automobilį ar daržą,– būtinai miesčionis iki kaulų smegenų, o tik pabrėžia, kad tie dalykai gali būti sumiesčionėjimo priežastis, kai žmogus tik pučiasi ir tampa abejingas viskam, kas yra už jo menko pasaulėlio ribų.

Atrodo, kad dar kartą bandydamas paerzinti sustabarėjusią visuomeninę nuomonę Profesorius persistengė. Pasirodė straipsnių, triuškinančių jį iš V. Lenino pozicijų, kaltinančių ... metafizika, tačiau patys įtakingiausi, nors straipsnių ir nerašę priešininkai buvo, anot Maironio, „ten, už aukštų, už galingų angų". Daugelis aukštų tuometinių pareigūnų, žodžiais deklaravę kilnias lygybės ir brolybės idėjas, iš tikrųjų jau seniai ir nepagydomai sirgo K. Daukšo pasmerkta poniškumo liga ir, kaip tas Jurgis pasakojime apie degančią vagies kepurę, jo žodžius prisitaikė sau. O ne vienas gal ir iš tikro išgirdo tiesiog jam pavijui mestą paniekinantį – „miesčionis!" Viskas baigėsi tuo, kad Profesorius buvo pamažu, tyliai, bet

[538] *Mironas. R.* Apie snobus ir snobizmą // Literatūra ir menas. 1967. Spal. 7.

[539] *Lankauskas R.* Karas dėl grybų, arba prašau neįsižeisti // Literatūra ir menas. 1967. Spal. 21.

tvirtai atkirstas nuo periodinės spaudos. Labai greitai jis pastebėjo, kad jo siūlomus straipsnius redaktoriai priima, maloniai padėkoja, bet vienu ar kitu pretekstu neišspausdina. Šio Profesoriaus siūlomų publicistinių straipsnių ignoravimo priežastis, atrodo, buvo ta pati kaip ir „Žinijos" nenoro siųsti jį skaityti paskaitų: aukščiausių valdžios instancijų nurodymas. Vėliau Profesorius ne vienam bičiuliui ir kolegai pasakojo sužinojęs, kad pas svarbiausių respublikinių laikraščių redaktorius vaikštinėjo LKP CK pasiuntinys su raštu, kuriame buvo primygtinai siūloma pasirašyti, kad joks K. Daukšo straipsnis jų redaguojamuose leidiniuose nebus spausdinamas, žinoma, autoriui nenurodant tikrosios priežasties. Tada Profesorius labai piktinosi ir melagiais redaktoriais, kurie į akis žadėdavo jo straipsnius spausdinti, nors dar neskaitę rankraščio jau žinojo, kad dienos šviesos neišvys...[R. Kazlauskas]. Tiesa, dokumento apie draudimą spausdinti K. Daukšo darbus jokiuose archyvuose aptikti nepavyko, nors jo galėjo ir iš tikrųjų nebūti. To meto valdžios nespausdintas elgesio taisykles gerai žinantys Profesoriaus amžininkai mano, kad valdančioji nomenklatūra buvo pernelyg atsargi, kad rašytų tokį save kompromituojantį raštą: tam pačiam efektui pasiekti tada visiškai užteko telefono skambučio iš partijos CK propagandos ir agitacijos skyriaus, spaudos valdybos ar žodinio nurodymo redaktorių pasitarime.

Kad ir kaip ten būtų, Profesoriaus publikacijų tylaus draudimo faktu abejoti, matyt, nėra pagrindo. Kai kurie buvę tuometinės „Tiesos" darbuotojai prisimena, kad jos redaktorius G. Zimanas tikrai buvo davęs žodinį nurodymą to laikraščio darbuotojams braukti iš bet kokios informacijos K. Daukšo pavardę. Įdomų to nurodymo vykdymo pavyzdį pamena „Mokslo ir gyvenimo" redaktorius J. Baldauskas. Tuo metu „Žinija" organizuodavo rajonuose populiarias vadinamąsias mokslo dienas, kai į pasirinktą Lietuvos rajoną nuvažiuodavo keliolika įvairių sričių mokslininkų ir rajono centre bei miesteliuose skaitydavo mokslo populiarinimo paskaitas. Kartą Profesorius su kartėliu rodė J. Baldauskui „Tiesoje" išspausdintą informaciją apie tokias mokslo dienas viename rajone. Joje buvo išvardyti visi dalyviai, išskyrus K. Daukšą: „Matai, jūs visi ten buvote,

tik aš – ne“. O iš tikrųjų po oficialių dienos susitikimų jis vienintelis dar ir vakare važinėjo po rajoną, skaitė papildomas paskaitas.

Nepaskelbtą Profesoriaus publikacijų draudimą patvirtina ir staigus jo spausdintų darbų skaičiaus sumažėjimas: 1955–1959 m. iš spaudos išėjo trisdešimt trys K. Daukšo publicistiniai ir mokslo populiarinimo straipsniai, 1960–1964 m. – trisdešimt septyni, 1965–1969 – keturiasdešimt keturi, 1970–1974 m. – jau tik aštuoni (ir tų pačių dauguma skirti labai jau neutraliai inteligentiškumo ir kultūringo elgesio tematikai), per visą 1976–1980 m. penkmetį – tiktai trys... Įpratęs būti skaitytojų dėmesio centre, Profesorius labai krimtosi dėl tokio ignoravimo. Pradžioje jis skundėsi, kad niekas nenori spausdinti jo vieno ar kito diskusinio straipsnio – apie Tarybų Sąjungos vadinamąjį mėgėjų sportą [B. Sliesoravičienė], laidotuvių papročius [R. Kasiulevičius] ir kt. Vėliau paskutiniu momentu buvo sulaikytas spausdinimas čia ne kartą minimos jo pažiūras atspindinčios publicistikos knygos „Atvirom akim“, kuri jau buvo perėjusi ideologinius filtrus, „palaiminta“ LTSR kultūros ministro L. Šepečio ir netgi surinkta spaustuvėje [P. Pečiūra, A. Prokopavičius] (dabar tos knygos 1968 m. parengtas rankraštis saugomas Vilniaus universiteto Chemijos fakulteto muziejuje).

Tiems, kas žinojo apie artimą K. Daukšo ir vieno iš įtakingiausių LKP CK vadovų V. Niunkos draugystę, gali kilti klausimas, kodėl Profesorius nesikreipė į jį užtarimo ir pagalbos. Atsakymas susijęs su Profesoriaus būdo bruožu, apie kurį plačiau mes dar kalbėsime: organišku nepakantumu bet kokioms protekcijoms ir reikalų tvarkymui per pažintis. Buvo ir kita priežastis: ta draugystė jau kuris laikas blėso. Ir kalti čia ne abu klasės draugai. Aukštiems partijos bosams labai nepatiko, kad vieno iš partijos vadovų pavardė per dažnai siejama su ekstravagantiškomis pažiūromis ir elgesiu garsėjusiu Profesoriumi. Jau šeštajame dešimtmetyje Valstybės saugumo komiteto prie LTSR Ministrų Tarybos pirmininkas K. Liaudis be užuolankų pasakė K. Daukšui, kad šis pasistengtų tą draugystę nutraukti. Ir grėsmingai pridėjo: priešingu atveju KGB bus priverstas įsikišti pats. Nenorėdamas pridaryti nemalonumų geram

draugui ir, žinoma, sau, Profesorius pradėjo įvairiais pretekstais Niunkos vengti. Šis, suprantama, tai pajuto, kurį laiką dar bandydavo kviesti į įprastinius susitikimus, Profesoriui vis atsisakant klausinėdavo, kas atsitiko, bet K. Daukšas tikrosios priežasties taip ir nepasakė [R. Kazlauskas].

K.Daukšas mėgo jaunimą, o jaunimas – jį. Profesorius buvo dažnai kviečiamas svečias jaunimo auditorijose, suprato jo problemas, daugelį iš jų, kaip jau minėjome, aptarinėjo savo publicistikoje. Keletą straipsnių jis skyrė specialiai jaunimui, ypač akcentuodamas tinkamą profesijos pasirinkimą [133, 162, 173, 182]. Tą pasirinkimą labai sunkina tai, kad, „abiturientas yra greitai kintanti asmenybė kintančioje aplinkoje. Dėl to vieną dieną jam atrodo geresni ir patrauklesni vieni dalykai, o kitą dieną – jau kiti. Didelė jaunų žmonių nuotaikos priklausomybė nuo gaunamos informacijos labai sunkina tinkamiausio gyvenimo kelio pasirinkimą“. Teisingam sprendimui trukdo ir pernelyg išpūstas kai kurių specialybių, pavyzdžiui, medicinos, išpopuliarinimas ar reklamavimas, dėl kurio daugelis tėvų per daug praktiniais sumetimais skaičiuoja tik galimą mėnesinį uždarbį bei kilimą tarnyboje, „savo vaikus grūste grūda į daugiau jiems suprantamą ar daugiau reklamuojamą specialybę ir padaro juos vėliau nelaimingus“[540]. Geriausias kelias turi atitikti abituriento dvasines jėgas (intelektą), tačiau apie jas negalima spręsti iš mokykloje gaunamų pažymių: patirtis rodo, kad daugelis vėliau išgarsėjusių žmonių mokykloje blogai suvokdavo savo būsimos specialybės žinias. Didelį vaidmenį vaidina ir sveikata: silpnos kojos neleidžia tapti geologu, perdėtas jautrumas medžiagų nuodingumui trukdo būti chemiku. Nepasiklysti tarp šimtų pasirinkimui siūlomų specialybių turėtų padėti tai, kad visas jas galima suskirstyti tik į keletą pagrindinių krypčių (mokslą, techniką, mediciną, žemdirbystę, pedagogiką ir meną), kurioms keliami tik joms būdingi reikalavimai. Pavyzdžiui, mokslininkai siekia tik vieno – pažinti gamtos reiškinius, todėl su mokslu susijusias specialybes

[540]. *Daukšas K.* Atvirom akim (rankr.). 1968. P. 164 // ChFM.

gali pasirinkti tik tie abiturientai, kuriems būdingas didesnis žingeidumas ir pastabumas, darbštumas ir ištvermė, objektyvumas. Abiturientui, kuriam iškyla profesijos pasirinkimo problemų, paradoksus mėgstantis Profesorius siūlė ... geriau jos visai nesirinkti. Išeitis – pamėginti bent porą metų dirbti gamyboje. Toks sprendimas leidžia per trumpą laiką susipažinti ir išbandyti daugelį profesijų, gauti daug praktinių žinių, kurios vėliau padeda pasirinkti tinkamiausią darbą ir lengvai bei tvirtai atsistoti ant kojų. Profesoriaus nuomone, nėra reikalo siekti tik aukštojo mokslo diplomo: jo siekiant ne paskutinį vaidmenį vaidina snobizmas, laikina duoklė miesčioniškumui. „Jau laikas pradėti vertinti vienas kitą ne pagal diplomus, bet pagal atliekamo darbo vertingumą, mažai priklausantį nuo diplomų". Teisingas gyvenimo kelio pasirinkimas beveik laiduoja teisingai suprastą asmeninę laimę – ne savo norų ar troškimų patenkinimą, bet nuolatinį artėjimą prie sau tinkamiausios vietos gyvenime.

Jaunimui skirtas ir paskutinis publicistinis prof. K. Daukšo straipsnis respublikinėje spaudoje, pasirodęs 1981 m. po ilgo, bemaž šešerių metų tylėjimo. Tai savotiškas 76 metų Profesoriaus testamentas jaunajai kartai, ką pabrėžia ir jo pavadinimas – „Senimas ir jaunimas", ir žurnalo, kuriame tas straipsnis atspausdintas, rubrika – „Žodis jaunimui" [191] (žr. p. 613). Šį straipsnį Profesorius pradėjo primindamas, kad jau prieš mūsų erą senimas nepajėgė suprasti jaunimo, jaunimas šiaušėsi prieš senimą, o baigė pripažindamas prieštaravimą: „Nors ir žinau, kad gerų ir teisingų patarimų niekas nepaiso, vis dėlto patarinėju". Profesoriaus nuomone, senimo ir jaunimo nesutarimai beveik visada kyla dėl smulkmenų, ypač tada, kai nepakanka kultūringumo. Todėl jis pats jaunimui čia patarinėja labai nedaug, iš esmės duoda tik vieną patarimą, tačiau tas patarimas aprėpia visą žmogaus gyvenimą: kaip būti laimingam.

Vieni siekia laimės imdamiesi tam tikros veiklos, keisdami gyvenimo būdą, profesiją, o kiti, priešingai, nuleidžia rankas ir laukia, kad pati laimė ateitų ar kiti ją duotų. Tai kaipgi geriausia siekti tos išsvajotosios laimės? Atsakymas štai koks: „Laimė ne daiktas – pamestos nerasi. Tai sudėtingas būvis, kurį reikia pačiam susikurti

ir rūpintis jo išlaikymu. [...] Prieš kelis tūkstantmečius laimei pasiekti išminčiai pasiūlė teisingą patarimą: pažink pats save. Tada to pakako, nes gyvenamoji aplinka buvo palyginti labai paprasta. Dabar reikia tą teisingą patarimą praplėsti: pažink pats save ir savo aplinką. Tai reiškia – sužinok savo sugebėjimus, jėgas bei polinkius ir pagal tai planuok savąją veiklą. Be to, reikia atsižvelgti į visuomenės pagrindinius siekius ir galimybes. Mat laimingas būvis įmanomas tik tinkamai prisiderinus prie aplinkos". Plėtodamas šią mintį, Profesorius aiškino, jog žengiantis į savarankišką gyvenimą jaunimas, tėvai, globėjai ir mokytojai turi rūpintis, kad kiekvienas jaunuolis gerai pažintų savo paveldėtąjį intelektą – polinkius, potraukius, sugebėjimus. „Nepalyginti svarbiau pažinti jaunuolio intelektą, negu prigrūsti jo galvą formulių, istorinių datų ir t. t. Kai išryškėja intelekto savybės, tada nesunku toje žinių srityje pralenkti bendraklasius ir bendrakursius. Nieko blogo neatsitiks, jei kitose mokymo srityse jis nebus pirmūnas". Tai tik padės pasirinkti tinkamą būsimos veiklos kryptį. „Turėti mėgstamą darbą – pusė laimės, todėl taip svarbu tinkamai pasirinkti specialybę". Žinoma, „kiekvienas darbštus jaunuolis gali įsigyti bet kurį diplomą. Tačiau, jei, neturėdamas matematiko, chemiko, architekto, mokytojo, gydytojo ir t. t. sugebėjimų, įgys tos specialybės diplomą, jis bus ne specialistas, bet diplomuotas pastumdėlis. Bus visuomenei nenaudingas ir nelaimingas žmogus, nes turės dirbti nemėgstamą darbą, o tai tikra vergija".

Paskutinio prof. K. Daukšo straipsnio mintys apie laimę buvo ilgų apmąstymų ir diskusijų įvairiausiuose susitikimuose rezultatas ir išvada, kurią jis buvo priėjęs jau gana seniai. Dar prieš penkiolika metų specialiai nuteistiesiems skirtame laikraštyje „Gyvenimas – mokykla" jis rašė [139], kad laimės negalima suprasti tik kaip būsenos, kurioje, mūsų manymu, žmogui nieko netrūksta, o gabumai, gera sveikata, tinkamas darbas, geras butas, darni šeima, kartais netgi nuosavas namas ir „Volga" laikomi laimės rodikliais. Taigi laimės sąvoka išsiskaido į kelis milijardus atskirų laimės sąvokų, t. y. į tiek, kiek žmonių gyvena mūsų planetoje. Plėtodamas

tą mintį nepaskelbtuose straipsniuose „Kelias į laimę“[541], „Moralės ir auklėjimo problemos“ (rusų kalba)[542] ir knygoje „Atvirom akim“, Profesorius rašė, kad toks laimės supratimas atsiranda todėl, kad daugelis žmonių pervertina jiems trūkstamų arba netektų daiktų svarbą. Tuo tarpu visiems žinoma, kad turtai, gabumai ir net talentas toli gražu ne visada neša laimę. Ne paslaptis, pavyzdžiui, kad tarp hitlerininkų buvo turtingų ir gabių žmonių, bet tie turtai ir gabumai atnešė siaubą ir nelaimes ne tik jiems patiems, bet ir milijonams kitų žmonių. Net pats laimės jutimas gali būti apgaulingas: kai kurie psichikos ligoniai jaučiasi visiškai laimingi, netgi kitiems žmonėms siūlo visokiausių gėrybių, nors patys ne tik nieko neturi, bet yra nedarbingi ir bejėgiai. Pagaliau įprastinis laimės supratimas priklauso nuo žmogaus savybių bei polinkių. Vienas nori namo su daržu, o kitam toks turtas tik vargas ir nemalonumai. Vieni skverbiasi į aukštus postus ir vadovavimą, o kiti visokiais būdais to vengia. Kai kas laimę supranta dar paprasčiau – kaip galimybę nieko neveikti ar gražiai apsirengti, kas vakarą šokti ar valgyti daug saldainių. Kai laimės siekiama tenkinant smulkius troškimus, pradedama nepaisyti kitų žmonių interesų, o tai beveik visada sukelia nesusipratimus ir konfliktus, kurie ne tik nepadidina siekiamos laimės, bet ją griauna: pablogėjus santykiams su kitais žmonėmis, siekiantis laimės žmogus tampa nekenčiamas ir pajuokiamas.

K. Daukšo nuomone, senasis, pilietiškasis absoliučios vieno žmogaus laimės supratimas neteisingas todėl, kad visiškai atsiejo žmogų nuo kitų žmonių, nuo visuomenės, nors visi joje gyvename. Tas supratimas per daug primityvus, per daug gyvuliškas, nes nukreiptas daugiausia į paprasčiausių poreikių tenkinimą, užmirštamas kultūrinis žmogaus gyvenimas, nekreipiama dėmesio į tai, kad, pavyzdžiui, arklys nesisieloja dėl kito arklio kančių, o žmogus negali būti visiškai laimingas, kai nelaimingi jo artimieji ir draugai. Maža to, daugelis žmonių drąsiai atsisako medžiaginių vertybių, vadinamojo

[541] LCVA. F. R-454. Ap. 1. B. 4.

[542] LCVA. F. R-454. Ap. 1. B. 107.

gero gyvenimo, trumpalaikio džiaugsmo ir aukojasi visai svetimiems žmonėms arba dirba jiems brangių idėjų įgyvendinimo labui.

Tačiau K. Daukšas nesutinka ir su tais, kurie teigia, kad iš viso Žemėje laimės nėra, kad galima siekti tik amžinosios, pomirtinės laimės. Jei Žemėje laimės neradome, dar nereiškia, kad jos nėra, tik ją ne taip suprantame, jos nepažįstame ir todėl netinkamai siekiame.

Dabartiniu žmonijos raidos etapu tegalima kalbėti apie objektyvią laimę, suprantamą ne tik žmogui, bet ir visai visuomenei. Profesorius teigė, kad objektyvios laimės supratimas turi būti pagrįstas visiems normaliems subrendusiems žmonėms suvokiama savybe ar jėga, kuri verstų žmones organizuoti tam tikros vienos krypties veiklą laimei siekti. Tokia vienintelė, bet labai galinga žmogaus jėga, stumianti mus per gyvenimą, Profesoriaus nuomone, yra visiems gyviems organizmams būdingas troškimas gyventi, įgimtas ir žmogui, bet nuo jo nepriklausantis. Dėl to, kad žmogus yra nerami, įvairumo ieškanti būtybė, jo troškimas gyventi stumia ieškoti vis geresnių sąlygų, verčia tenkinti vis naujus poreikius, yra revoliucingas, skatina griauti sena ir statyti nauja, lemia ir visuomeninių santvarkų keitimą. Mūsų laikų kultūringo žmogaus troškimo gyventi patenkinimas yra nepaprastai sudėtingas dalykas, nes jam reikia labai daug ir vis kitokių daiktų, įrankių, mašinų, pastatų, kelių, knygų, teatro, kino, meno kūrinių, maisto medžiagų, drabužių ir t. t. Nė vienas žmogus negali pats patenkinti troškimo gyventi, nes jis negali pasigaminti visko, kas jam reikalinga. Šiuolaikinis žmogus be visuomenės Profesoriui primena bitę, laiku nesugrįžusią į avilį – ji turi netrukus žūti. Iš išmesto iš visuomenės žmogaus atimami drabužiai, nes ne jis juos pasigamino. Jam neduodama maisto ir pastogės, nes tai yra kitų visuomenės žmonių darbo rezultatai. Jam neleidžiama net šiaudų kupetoje nakvoti, nes kupeta kitų žmonių sukrauta. Jam atsakomi visi buitiniai ir kultūriniai reikmenys. Žiemą toks žmogus turi žūti per pusvalandį, o vasarą – per kelias dienas.

Taigi žmogaus troškimas gyventi gali būti patenkintas tik padedant organizuotai visuomenei, užtikrinančiai jam reikiamą materia-

linę bazę. Dėl to greta didžiulės asmeninės jėgos – troškimo gyventi – atsistoja kita didžiulė jėga – žmonių visuomenė, kurios sąmonės formos, pavyzdžiui, moralė, cementuoja pačią visuomenę ir kartu sudaro dar sudėtingesnį jėgų kompleksą, verčiantį išsilaikyti pačią visuomenę, organizuotai tenkinančią visų savo narių troškimą gyventi. Kiekviena visuomenė turi daugiau ar mažiau, bet visada skirtingą moralę, varžančią ir normuojančią žmogaus egoistinį troškimą gyventi nesiskaitant su kitų žmonių interesais. Šis prieštaravimas tarp žmogaus ir visuomenės yra žmonijos raidos variklis, verčiantis žmogų nusileisti visuomenei, kuri yra aukštesnėje už jį materijos vystymosi pakopoje. Visuomenė, jos ištekliai ir moralė aplaužo žmogaus troškimo gyventi aštriausius egoistinius kampus, tačiau tokie žmonės gali pradėti jaustis nelaimingi, visuomenės skriaudžiami, reikšti nepasitenkinimą ir protestus įvairioms įstaigoms ar net pačiai santvarkai. Atskiram žmogui yra svarbiausia suprasti savo visuomenės veikimo ir siekimų kryptis, nes tai leidžia derinti savo veiklą su visuomene net ir tada, kai tos kryptys individui atrodo negeros. Klaidingas visuomenės veiklos kryptis ar kai kurių reiškinių eigą galima pamažu pakeisti ir ištaisyti remiantis protinga pavienių žmonių veikla, tačiau eiti prieš visuomenę kaktomuša yra neprotinga, nes gresia beprasmis sunaikinimas arba izoliavimas. Ir nors Profesorius po šitų minčių iš karto daro išlygą, kad toks individo elgesys „nėra nuolaidžiavimas ar prisitaikymas, bet taktas, keičiantis visuomenės taktą“, šie teoriniai teiginiai labai aiškiai pagrindžia jo nuolat propaguotą praktinio prisitaikymo prie socialistinės santvarkos politiką

Tai kas gi yra, Profesoriaus nuomone, teisingai suprasta laimė? Objektyviai suvokiamas troškimas gyventi yra kintamas dydis, priklausantis nuo žmogaus amžiaus, išsilavinimo ir kitų veiksnių. Nuo visuomenės priklausantis troškimo gyventi patenkinimas – taip pat kintamas dydis, priklausantis ne tik nuo santvarkos, bet ilgainiui kintantis ir gyvenant vienos santvarkos sąlygomis. „Protingą stengimąsi rasti (pagal žinias, duomenis) šių kintamų jėgų derinį, naudingiausią žmogui ir visuomenei, ir vadiname mūsų laime. Kadangi žmogaus veikla yra tik jo gaunamos energijos pertekliaus naudoji-

mas, tai laimę galima suprasti ir kaip protingą žmogaus energijos naudojimą visuomenėje".

Šitaip aiškinamą laimę Profesorius vadina naująja laime. Kadangi ją sudaro dviejų kintamų dalykų derinys, tai pati naujoji laimė nėra pastovi, o gali būti tik nuolat kintantis procesas, kuriam vykstant žmogus ieško sau tinkamiausios vietos visuomenėje. Tokios vietos, kurioje jis gali veiksmingiausiai sau ir visuomenei plėtoti savo veiklą ir gauti atpildą pagal protingus, realius poreikius ir nuopelnus. Iš to Profesorius daro išvadą, kad būti laimingam galima ne bet kuriuo, o tik tam tikru būdu, randamu tuo lengviau, kuo geriau pažįstame ne tik save (ką sugebame ir mokame dirbti), bet ir visuomenės, kurioje gyvename, poreikius. Visi mėginimai nesiskaityti su šiuo principu atneša tik nelaimes ir nusivylimus.

Profesorius pabrėžia, kad vienintelis naujosios laimės sąvokos ramstis – mokslo teikiamos žinios apie žmogų ir visuomenę. Laikas senąją laimės sąvoką keisti į naują atėjo todėl, kad mokslas, vis labiau skverbdamasis į visas žmogaus gyvenimo sritis, vis išsamiau aiškina visuomenės raidos dėsnius. Suprantama, kad naujasis laimės supratimas priimtinas ne visiems. „Naujų mokslo sąvokų, lygiai kaip ir naujojo laimės supratimo, įsigalėjimas nėra staigūs perversmai, bet ilgą laiką trunkančių kovų rezultatas, tačiau būtent jis veda žmonijos kultūrą pažangos keliu. [...] Gyvename tarpiniu laikotarpiu, kuriame atskiri žmonės nesusigaudo padėtyje, tačiau mums (t. y. Profesoriui – *Z. M.*) atrodo, kad pagrindinė auklėjimo kryptis turi būti *nuo mano link mūsų,* o stengimasis rasti tinkamiausią „mano" ir „mūsų" derinį ir yra naujoji laimė". Naujasis laimės supratimas apima ir dažnai aptariamas gyvenimo tikslo ir prasmės sąvokas, kurias seniau taip pat stengtasi suabsoliutinti. Šių dienų mokslas nieko nežino apie žmogaus gyvenimo tikslą ir jo prasmę, bet gana daug žino apie laimę, kuri juos visiškai atstoja.

Verta sugretinti K. Daukšo propaguotą naujosios laimės supratimą su kai kurių jį pažinojusių žmonių teiginiu, kad Profesorius buvo tipiškas epikūrininkas. Senovės graikų filosofas Epikūras Samietis (341–270 m. pr. Kr.) savo etikos moksle teigė, kad žmogaus prigimčiai būdingas malonumo siekimas, todėl laimės sąlyga – vengti

kančių, stengtis išlaikyti sveiką kūną ir ramią dvasią. Protingai siekiamą laimę trikdo nesaikingas poreikių tenkinimas, mintys apie dievų visagalybę ir neišvengiamą mirtį. Vėlesniais laikais Epikūro mintis apie malonumo siekimo vaidmenį žmogaus gyvenime buvo suabsoliutinta, ir epikūrininku dabar laikomas žmogus, kuris aukščiau už viską laiko asmeninį malonumą ir kūniškus pomėgius. Labai dažnai Epikūro idėjos tapatinamos su hedonizmu (gr. *hēdonē* – malonumas, pomėgis) – etikos teorija, teigiančia, kad būtent malonumas yra aukščiausias gėris ir žmogaus elgesio dorovinis kriterijus. Iš tikrųjų epikūrizmas artimesnis eudemonizmui (gr. *eudaimonia* – laimė, pasitenkinimas), aiškinančiam, kad gėrio ir palaimos prielaida yra ataraksija (gr. *ataraxia* – ramybė, šaltakraujiškumas) – dvasios tvirtumas, vidinė ramybė, gebėjimas nesijaudinti. Ataraksijos būsena sudaro sąlygas apmąstymams be išankstinio nusistatymo, o ją pasiekti galima pažįstant pasaulį, įveikiant baimę ir prietarus.

Epikūro idėjų iškraipymas, epikūrizmo, hedonizmo ir eudemonizmo esmės painiojimas akivaizdžiai parodo, koks teisus buvo K. Daukšas, diskusijose siūlydavęs visų pirma išsiaiškinti sąvokas, o tik paskui ginčytis. Reikia tikėtis, kad atidesnis šios knygos skaitytojas, remdamasis ką tik išdėstytais įvairių etikos srovių enciklopediniais apibrėžimais ir paties Profesoriaus pateiktu naujosios laimės sąvokos aiškinimu, pats nuspręs, ar galima Profesorių laikyti epikūrininku.

Suprasdamas laimę kaip nuolat vykstantį procesą, artinantį žmogų į jam tinkamiausią vietą kintančioje visuomenėje, Profesorius pripažino, kad šiam procesui trukdo kai kurios asmeninės žmogaus savybės ir ideologinės bei ekonominės atgyvenos. Dėl labai stiprių senųjų jėgų ir tradicijų kol kas tenka nuolaidžiauti ir „diktatoriams šeimose, kurie elgiasi tik savo egoistinių polinkių skatinami, ir „Volgų“ bei individualių namų savininkams, ir netgi gautų daržų kasinėtojams, nors šių reiškinių nepažangumas ir yra visai akivaizdus“. Tačiau svarbiausi naujosios laimės priešai yra smulkmeniškumas,

biurokratizmas, snobizmas, miesčioniškumas ir prietaringumas, tai yra tie reiškiniai, su kuriais Profesorius kovojo visą gyvenimą.

Reikia pripažinti, kad K. Daukšo propaguota naujosios laimės sąvoka savo turiniu labai panaši į oficialiuosius Tarybų Sąjungoje skelbtus socializmo ir komunizmo principus: „Iš kiekvieno pagal jo gabumus, kiekvienam – pagal jo darbą“ ir „Iš kiekvieno pagal jo gabumus, kiekvienam – pagal jo poreikius“. Tai nieko nuostabaus. Profesorius niekada nepainiojo tarybinės santvarkos su teorinėmis socializmo idėjomis. Nepamiršdamas bolševikų išblaškytos gimtosios šeimos vargų, nuolat šaipydamasis iš tarybinės sistemos trūkumų ir valdžios vyrų ydų, jis iš esmės liko ištikimas savojoje Alma Mater – Vytauto Didžiojo universiteto Matematikos-gamtos fakultete vyravusioms V. Čepinskio, A. Purėno, Z. Žemaičio ir kitų iškilių to meto profesorių kairiosioms pažiūroms. Tai jam labai padėjo prisiderinti, o kalbant be nereikalingų diplomatinių vingrybių, – prisitaikyti prie tuometinės valdžios.

Antra vertus, Profesorius puikiai žinojo savo polinkius, sugebėjimus, galimybes ir mokėjo jais maksimaliai pasinaudoti. Visą K. Daukšo gyvenimo būdą puikiai paaiškina jo žodžiai: „Laimingas gali būti kiekvienas žmogus, tačiau ne bet kuriuo būdu, ne bet kuria savo veikla, bet tik tam tikru **sau tinkamiausiu** (paryškinta mano – *Z. M.*) būdu įsitraukęs į visuomenei naudingą darbą“. Nedaugelis iš mūsų galėtume prisidėti prie Profesoriaus žodžių, parašytų jo paskutiniame straipsnyje, jog jau penkiasdešimt metų jis jaučiasi laimingas, nors artimi žmonės matė jį pergyvenant daug nelaimių, kurios vis dėlto nepajėgė sugriauti jo laimės. Dar mažiau žmonių galėtų kartu su K. Daukšu paskutinėmis gyvenimo dienomis pasakyti žodžius, kuriuos jis ištarė savo seseriai A. Prialgauskienei: „Dėl to, kaip gyvenau, nesigailiu. Jeigu tektų gyventi iš naujo, gyvenčiau taip pat“. Toks laimės ir nueito kelio supratimas atsako ir į Profesoriaus veiklos kritikų priekaištus dėl jo nenuveiktų vienokių ar kitokių darbų: kiekvienam – savo...

MOKSLO POPULIARINIMAS

Patinka mums ar ne, bet dauguma dabarties mokslininkų buriasi į vis uždaresnį ratą. Jie dirba užsisklendę nuo visuomenės savo kabinetuose ir laboratorijose, kalba pasitarimuose ir konferencijose ir rašo straipsnius tik jiems vieniems prieinama specialiųjų terminų kalba, savo atradimus dažnai taiko tokiose srityse, kurios visiškai nesuprantamos ir todėl atrodo nereikalingos „žmogui iš gatvės". Tokia padėtis grėstų mokslininkams visišku išsigimimu į Egipto žynius ar viduramžių alchemikus primenančią kastą, jeigu tarp jų nebūtų ir kitokių žmonių, savotiškų „liaudininkų", užsiimančių mokslo žinių populiarinimu. Iš esmės šie, ko gero, ne mažiau prisideda prie mokslo raidos negu „grynieji" mokslininkai, nes sudomina mokslo problemomis ir galimybėmis plačius visuomenės sluoksnius, ypač jaunimą, patraukia juos į mokslą, įlieja šviežio kraujo ir naujų netikėtų idėjų. Svarbu ir tai, kad dėl mokslo populiarinimo kyla visuomenės mąstymo kultūra, gerėja civilizacijos problemų suvokimas, lengvėja naujų idėjų plitimo kelias, lieka mažiau erdvės vadinamiesiems para- ir metamokslams, įvairaus plauko astrologams ir hileriams.

Bene efektyviausias būdas naujoms mokslo idėjoms populiarinti – skaityti tomis temomis viešas paskaitas. Įrodinėdamas savo idėją ar poziciją, lektorius gali iš anksto atsižvelgti į numatomą auditorijos sudėtį, paskaitos metu pajutęs klausytojų nuotaikas pabrėžti vieną ar kitą temos aspektą, išprovokuoti diskusijas, o jose dalyvaudamas ar atsakydamas į klausimus dar labiau sustiprinti savo teiginių įtaigumą.

Mokslo populiarinimo kaip ir kitose paskaitose Profesorius buvo nepakartojamas savo itin gyva, vaizdinga kalba, gebėjimu labai sudėtingas problemas taip perfrazuoti, kad jos pasidarytų labai paprastos, bet ir nesuvulgarintos. Skaitydamas paskaitas, pavyzdžiui, apie atominę energiją, su romantišku užsidegimu dėstydavo ne tik teoriją (į teorinius klausimus labai ir nesigilindavo), bet įkvėpimo pagautas logiškai ir nuosekliai plėtodavo temą, susiedavo ją su visuomenės gyvenimo klausimais, ir publika sėdėdavo sužavėta, nors kai ko gal ir nesuprasdama [H. Zabulis].

Deja, viešos paskaitos turi du didelius trūkumus. Visų pirma net ir įtaigiausio lektoriaus net ir geriausiai pagrįstas mintis vienu metu išgirsta keliolika, keliasdešimt, geriausiu atveju – vienas kitas šimtas klausytojų. Antra bėda, kad paskaita, kaip ir bet kuri kita žodinė kūryba – koncertas, spektaklis, tiesioginė radijo laida – paprastai dokumentaliai neužfiksuojama, todėl, kad ir kokia būtų įtaigi, yra vienkartinio poveikio. Abiejų tų trūkumų neturi laikraščiuose, žurnaluose, specialiuose leidiniuose išspausdinti mokslo populiarinimo straipsniai ar didesni darbai, kurie prieinami tūkstančiams skaitytojų ir gali daryti jiems įtaką keletą ar keliolika metų.

Prof. K. Daukšas be abejonės priklausė mokslo populiarinimo entuziastams. Iš tų šimtų paskaitų, kurias įvairiomis mokslo populiarinimo temomis Profesorius perskaitė pasiųstas „Žinijos" ir asmeniškai pakviestas, deja, beliko tik pavadinimai „Žinijos" archyvuose ir ne taip jau daug jas bent apytikriai prisimenančių liudininkų. Laimei, susikaupė didžiulis rašytinis tokių Profesoriaus darbų palikimas. Jo bibliografinę rodyklę sudariusios dr. L. Kazlauskienės duomenimis[543], laikraščiuose, žurnaluose, brošiūrų ar net knygų pavidalu K. Daukšas paskelbė bemaž aštuoniasdešimt mokslo populiarinimo darbų, iš kurių dešimt turi po keturiasdešimt ir daugiau puslapių, o penkių knygų apimtis – nuo 150 iki 300 puslapių. Bendras **Profesoriaus mokslo populiarinimo ir publicistikos darbų skaičius siekia 140,** o jų apimtis, apytikriais apskaičiavimais, sudaro apie devyniasdešimt spaudos lankų, t. y. **per 2000 mašinraščio puslapių!** Šauktukas sakinio gale čia būtinai reikalingas: tik tas iš techninių mokslų atstovų, kuris nors kartą bandė parašyti mokslo populiarinimo ar publicistinį straipsnį, gali įsivaizduoti, kiek laiko ir darbo ne profesionalui žurnalistui, o chemijos profesoriui reikėjo įdėti į tuos du tūkstančius puslapių teksto, kad jis būtų suprantamas eiliniam skaitytojui ir nesukeltų paniekinamos šypsenos specialistui.

[543] *Kazlauskienė L.* Kazys Daukšas. Bibliografinė rodyklė. Vilnius, 1967. 36 p.

Mokslo populiarinimo, beje, kaip ir publicistiniai, K. Daukšo straipsniai spaudoje pasirodydavo įvairiais būdais. Dalį tų straipsnių jis atnešdavo savo iniciatyva redakcijos visiškai neplanuotomis temomis. Neretai žurnalai jo straipsnių prašydavo atsiliepdami į skaitytojų pageidavimus. Nemažai nedidelių atsakymų skaitytojams jis parašė tiesiog asmeniškai, kai šie nenorėdavo viešo atsakymo spaudoje. Pagaliau būdavo ir taip, kad susidomėjęs keliais panašiais asmeniškais klausimais, Profesorius po kurio laiko pats atnešdavo juos apibendrinantį straipsnį [J. Baldauskas].

Bendrą K. Daukšo paskelbtų mokslo populiarinimo darbų apimtį apskaičiuoti gana nesunku. Gerokai sunkiau nustatyti tų jo darbų paplitimą. Smalsesniam skaitytojui šios knygos pabaigoje pateiktoje Profesoriaus darbų bibliografijoje specialiai nurodomas jo knygų ir brošiūrų tiražas parodo ir tų jo darbų populiarumą: pusė iš jų buvo išspausdinta ne mažesniu kaip po 3000–8000 egzempliorių tiražu. Daug Profesoriaus stambių ir smulkesnių mokslo populiarinimo straipsnių buvo išspausdinta respublikiniuose ir rajoniniuose laikraščiuose bei žurnaluose, taigi neretai šimtais tūkstančių egzempliorių, tačiau tuos tiražus susumuoti labai labai nepaprasta. Ir visiškai neįmanoma netgi apytikriai numanyti, kiek jo straipsnių paveiktų jaunuolių pasuko į chemijos ir kitų tiksliųjų mokslų studijas, kiek žmonių tuose straipsniuose rado atsakymus į juos seniai dominusius klausimus.

K. Daukšas neretai patraukdavo skaitytojus intriguojančiu straipsnio pavadinimu, o tekste stebindavo nelauktais minties posūkiais. Štai negi buvo galima tikėtis, kad straipsnyje šokiruojančiu pavadinimu „Granitas – tai šilkas“ Profesorius rašys apie dirbtines ir sintetines medžiagas, ypač pagirs silikonus, o cheminę sintezę apibrėš taip: „Kas tai yra sintezė? Trumpai sakant, tai stebuklas, kurį daro žmogus; tai darbas, kuriuo žmogus savo valios, savo žinių dėka pavaduoja gamtą“ [91]. Rašydamas, kad bibliotekininkų darbas bus sėkmingas tik tada, kai jie patys turės daug įvairiapusiškų mokslo žinių ir sugebės sumaniai propaguoti vienokias ar kitokias knygas, Profesorius pateikė tokį argumentą: „Bibliotekininkai yra visai kitokio tipo darbuotojai negu mašinų vairuotojai. O ir skaity-

tojai žino, kad, išlipę iš mašinos, jie ją tuoj užmiršta, o perskaitę bibliotekininko rekomenduotą knygą, būna „paveikti" ilgam laikui" [105]. Mokytis liaudies universitetuose jis skatino tokiais žodžiais: „Bene didžiausia žmogaus nesėkmė glūdi tame, kad jisai gimsta nieko neišmanantis. Todėl vos pradėjusį aplinkoje susivokti mažylį tuojau pradedame mokyti visokių žmogui reikalingų gudrybių. Po mokymosi metų įvairiose mokyklose žmonės susitinka praktiniame darbe. Jei tik jiems sekasi gerai dirbti, tuoj pradeda galvoti, kad dabar jau mokytis nebereikia. Tai yra didžiulė klaida, nes nustojęs mokytis žmogus nestovi vietoje, bet tuoj ima grįžti atgal. Tokia jau žmogaus prigimtis, kad vietoj nepastovėsi. Vadinasi, arba mokykis toliau ir eik pirmyn, arba mesk mokytis ir pamažu grįžk į mažo vaiko metus. Kitos išeities nėra. Pasirinkimas, kaip matyti, nedidelis. Todėl suaugusiems darbuotojams plačiai atveriamos liaudies universitetų durys" [110].

Visus Profesoriaus mokslo populiarinimo darbus pagal jų tematiką galima suskirstyti į tris labai nevienodo dydžio grupes: juose kalbama arba apie atomo ir medžiagos sandarą, arba apie chemijos uždavinius, laimėjimus ir įdomybes, arba nagrinėjamos bendros mokslo problemos ir mokslotyra.

Atomo ir medžiagos sandaros bei atominės energijos klausimams K. Daukšas ypač daug dėmesio skyrė penktajame ir šeštajame dešimtmetyje. Tai susiję su tuo metu padidėjusiu visuomenės susidomėjimu atominės energijos problemomis. Ne taip seniai buvo nugriaudėję Hirosimos ir Nagasakio sprogimai, 1949 m. Tarybų Sąjunga paskelbė apie savo atominės, o 1953 m. – ir vandenilinės bombos sukūrimą, oficialioji propaganda visais balsais šaukė apie Amerikos imperialistų siekimą sukurstyti atominį karą, apie 1954 m. Tarybų Sąjungoje paleistą pirmąją pasaulyje atominę elektrinę ir kitus taikius TSRS ketinimus panaudoti atominę energiją. Antra vertus, kaip tiktai tuo laikotarpiu vyko mūsų jau minėtas pirmasis Profesoriaus konfliktas su oficialiaisiais „Žinijos" draugijos ateistais, atominės energijos problemoms K. Daukšas vis dažniau skirdavo savo viešas paskaitas, tai ryškėjo ir to laikotarpio išspausdintų jo mokslo populiarinimo darbų tematikoje.

Medžiagos bei atomo struktūra nagrinėjama septyniuose K. Daukšo mokslo populiarinimo leidiniuose ir keturiuose laikraščių bei žurnalų straipsniuose. Pirmasis masiniu tiražu paskleistas toks jo darbas buvo „Žinijos" sprendimu [544] ir jos lėšomis atskiru leidiniu 1949 m. išleista K. Daukšo paskaita „Šių dienų pažiūros į materijos struktūrą" [52]. Joje Profesorius propaguoja aktyvų žmogaus dalyvavimą gamtoje vykstančiuose kitimuose, aptaria idealistinės ir materialistinės pasaulėžiūrų esminius skirtumus, materijos judėjimo formų įvairovę, vaizdžiai aiškina molekulių ir atomų sandarą, sieja ją su sudėtingesne materijos judėjimo forma – cheminiais reiškiniais ir netgi su gyvybės atsiradimu Žemėje bei visuomeninio gyvenimo raida. Suprantama, kad tiek daug temų nedidelėje dvidešimt septynių puslapių brošiūroje lėmė labai paviršutinišką jų visų nagrinėjimą. K. Daukšas daug konkretesnis kitais metais išspausdintame darbe „Medžiagos tyrimas" [53], kuriame aptariama medžiagos sandaros tyrimų raida nuo senovės graikų pažiūrų iki radioaktyvumo, elementariųjų dalelių ir atominės energijos atradimo. Nors nuo šio darbo paskelbimo praėjo bemaž penkiasdešimt metų, bet ir dabar malonu jį skaityti, netgi priekabiai ieškant nematyti netikslių teiginių, o baigiamųjų pastraipų mintis, kad visi elementai yra radioaktyvūs, tik dėl labai lėto jų skilimo ir mūsų turimų tyrimo priemonių netobulumo to nepastebime, kuo toliau, tuo labiau pasitvirtina. Dar plačiau atomo sandarą, natūralųjį ir dirbtinį radioaktyvumą aiškina K. Daukšo brošiūra „Pasakojimai apie medžiagos struktūrą" [54] ir specialiai „Žinijos" lektoriams skirtas leidinys „Kaip žmogus užkariavo atomą" [56], kuriuose dar kalbama ir apie įvairias medžiagas sudarančių atomų ryšius, kristalus, tikruosius ir koloidinius tirpalus. Prie cheminių ryšių ir medžiagos būsenų problemos populiaraus nagrinėjimo Profesorius grįžo daugiau kaip po dešimties metų „Žinijos" paskelbtoje medžiagoje tomis temomis besidomintiems lektoriams [68]. 1956 m. Respublikinis paskaitų biuras rankraščio teisėmis išspausdino taip pat lektoriams skirtą

[544] „Žinijos" valdybos prezidiumo 1948 m. lapkričio 6 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 4. L. 31.

K. Daukšo darbą „Atominės energijos panaudojimas“ [57], kurio gerokai papildytą variantą po metų „Žinija“ išleido net aštuonių tūkstančių egzempliorių tiražu [59]. Šiame leidinyje Profesorius įdomiai pasakoja apie medžiagose slypinčius milžiniškus atominės energijos kiekius, aiškina, kodėl ji neišgaunama, tarkim, iš aliuminio, geležies, anglies ar kitos kurios medžiagos, nagrinėja atominio reaktoriaus ir atominės elektrinės veikimo schemas, atominių variklių ir elementariųjų dalelių greitintuvų, žymėtųjų atomų naudojimo galimybes, kalba apie tolesnio atomų branduolių tyrimo uždavinius. Dar platesniems skaitytojų sluoksniams skirti ir todėl dar populiariau parašyti atominės energetikos problemas nagrinėjantys K. Daukšo straipsniai periodiniuose leidiniuose. „Moksle ir gyvenime“ jis pasakojo apie atomistikos raidą [84], „Tiesos“ skaitytojus šiurpino tuo, kad, Žemėje esančio vandenilio energiją perskaičiavus į sprogstamąsias medžiagas, jų gautume keliolikos Žemės rutulių dydžio „gabaliuką“, ir džiugino šimtais svarbių žymėtųjų atomų pritaikymų bei atominio kuro efektyvumu (riešuto dydžio urano gabaliukas pakeičia 100 tonų anglies) [77, 79]. Specialiai lektoriams skirtas jo straipsnis – ištisa taikiems tikslams naudojamos atominės energijos įdomybių virtinė [82]. Profesoriaus pasakojimų apie atominę medžiagos struktūrą vaizdingumas kartais tiesiog stulbinantis. Įsiklausykime į pionieriams skirto straipsnio pradžią: „Kas yra cheminis elementas? Tai medžiaga, susidedanti iš vienodų atomų. Atomai primena žmones, o elementai – tautas. Prancūzai sudaro prancūzų tautą, o anglies atomai – anglies elementą. Ir prancūzai, ir atomai yra vienodi ne visomis, o tik kai kuriomis savo savybėmis. Atomai ir žmonės turi ir daugiau panašumų. Žmogų sudaro jo kūnas ir drabužiai, o atomą – jo branduolys ir elektronų apvalkalas. Svarbiausioji žmogaus dalis yra jo kūnas, o atomo – branduolys. Žmogus lengvai keičia drabužius, o atomas nesunkiai pakeičia apvalkalo elektronus. Žmogaus drabužiai sudaryti iš sluoksnių (apatiniai, viršutiniai, paltas), atomo apvalkalo elektronai taip pat susiskirstę sluoksniais. Juo aukštesnė temperatūra, tuo ploniau rengiasi žmogus, o karštyje jis numeta net apatinius. Ir atomai elgiasi panašiai. Žinoma, atomas nejautrus žmogiškoms temperatū-

roms (t. y. keliasdešimčiai laipsnių), bet milijono laipsnių temperatūroje atomai nusikrato viso elektronų apvalkalo ir lieka tik pliki branduoliai“[187].

Antra, pati didžiausia K. Daukšo mokslo populiarinimo darbų grupė skirta įvairioms chemijos aktualijoms, problemoms ir įdomybėms. K. Daukšui, kaip instituto direktoriui ir plačiai žinomam mokslininkui, kartais tekdavo „iš reikalo“ parašyti vieną kitą to laiko aktualijoms pritaikytą straipsnį apie žemės ūkio ar viso liaudies ūkio chemizavimą [62, 113, 115, 127], mokslo ir gamybos sąjungą [78], mokslo tarnavimą liaudžiai [81] arba viename sąjunginio leidinio puslapyje aptarti žurnalo „Mokslas ir gyvenimas“ visų metų publikacijas [104]. Redakcijų prašomas apie chemijos naujoves, problemas ir perspektyvas jis rašė ne tik įvairiausių visuomenės sluoksnių plačiai skaitomame žurnale „Mokslas ir gyvenimas“, bet ir specializuotame techninei inteligentijai skirtame žurnale „Mokslas ir technika“, kaimo žmonių mėgstamame „Valstiečių laikraštyje“, neaplenkė mokytojams, moksleiviams, kooperatininkams skirtų leidinių, chemijos laimėjimus geriau pažinti ir daugiau propaguoti kvietė bibliotekininkus [131]. Netgi 1966 m. „Moters kalendoriaus“ sudarytojai apie chemijos naudojimą buityje ir kiekvienos šeimininkės virtuvėje vykstančius cheminius procesus paprašė parašyti būtent K. Daukšą [142]. Negalima sakyti, kad tie straipsniai tik propagandiniai, nukrypę nuo realaus gyvenimo, bekraujai: gyvas Profesoriaus žodis prasimušdavo ir pro oficialių skaičių bei direktyvų eilučių kiautą. Vis dėlto daug įdomesni jo paties iniciatyva parašyti straipsniai, kuriuose visu ryškumu spindi neeilinė Profesoriaus erudicija, minčių dėstymo lengvumas ir netikėti posūkiai.

Suprantama, kad populiarindamas chemiją Profesorius daugiausia rašė jam ypač artimais, su bendrąja ir neorganine chemija susijusiais klausimais. Antra vertus, negalima nepabrėžti to įdomaus fakto, kad po nedidelio retuosius elementus aptariančio straipsnio žurnale „Jaunimo gretos“ [70] pirmasis atskiru leidiniu pasirodęs K. Daukšo mokslo populiarinimo darbas yra skirtas plastikams [51]. Tuo metu Tarybų Sąjungoje tai buvo itin atsilikusi chemijos ir tech-

nologijos sritis, niekas jos labai nepopuliarino, daugiau dėmesio į stambiamolekulių junginių gaminius buvo atkreipta tik po chemikams įsimintino TSKP CK 1958 m. gegužės plenumo, o Profesorius jau beveik prieš dešimtmetį tvirtino, kad „daugelio pramonės šakų, ypač radijo bei elektrotechnikos, vystymasis galimas tik vartojant plastines mases". Keturiasdešimt aštuonių puslapių brošiūroje jis pirmasis lietuvių kalba aptarė svarbiausius iš gamtinių ir sintetinių stambiamolekulių junginių gaminamus plastikus, jų sudėtį, savybes ir naudojimo sritis, pateikdamas daug įdomių pavyzdžių, įtikinamai pagrįsdamas dar platesnio jų naudojimo perspektyvas. Prie stambiamolekulių junginių temos Profesorius vėliau ne kartą grįžo periodinėje spaudoje, rašydamas apie putplasčius [94], primindamas, jog prieš 150 metų nebuvo nė kalbos apie cheminius pluoštus ir niekas nebūtų patikėjęs, kad pagalį galima paversti šilku ar vilna arba rengtis drabužiais iš ... varškės [80, 87]. Ypač daug dėmesio skirta natūraliems, dirbtiniams ir sintetiniams pluoštams K. Daukšo brošiūroje „Molekulės milžinai" [60] bei keturiuose 1956–1960 m. išspausdintuose straipsniuose [80, 88, 90, 103]. Cheminių pluoštų gamybos istorija ir perspektyvos aptariamos daugelyje jo kitų mokslo populiarinimo darbų.

Skaitydamas neorganinės chemijos paskaitas, Profesorius buvo sukaupęs daug įdomios medžiagos apie daugelį cheminių elementų ir ja savo mokslo populiarinimo darbuose naudojosi ypač dažnai. Pirmasis stambus šios krypties darbas buvo „Pasakojimai apie šimtą elementų" [55], kurio apimties vienu žodžiu nėra kaip ir apibūdinti: gal tai ir ne knyga, bet jau jokiu būdu ne brošiūra – bemaž 200 puslapių! Šios knygelės bei po devynerių metų išleisto pataisyto ir papildyto jos leidimo „Jau 104" [66] pagrindinis bruožas – universalumas. Tai pabrėžė ir pats jos autorius: „Visiems, žinoma, įtikti sunku, nes skaitytojas, kaip ir cheminis elementas, pasižymi tik jam būdingomis savybėmis. Vienam rūpi elemento radimo istorija, kitam – gamybos būdai, trečiam – savybės, ketvirtam – vartojimas ir t. t. Į tai buvo atsižvelgta rašant šią knygelę". Pridėsime, kad atsižvelgta labai vykusiai. Daugelį plačiai vartojamų elementų Profesorius aptarė taip patraukliai, kad jų aprašymus galima skaity-

ti kaip detektyvinius apsakymėlius, tik su tuo skirtumu, kad visi pateikti pasakojimai čia pagrįsti tikrais faktais ir skaitytoją ne tik patraukia, bet ir moko. Kai kuriuos šiose knygelėse aprašytus elementus K. Daukšas plačiajai visuomenei vėliau pristatė daug išsamiau. Būdingas pavyzdys – deguonis, kurio svarbai mūsų gyvenime Profesorius paskyrė ištisą odę – 180 puslapių knygelę „Nė žingsnio be deguonies" [69]. Čia trumpai aptarta deguonies atradimo istorija ir jo savybės, parodyta, kad be deguonies neįmanomi ugnis ir vanduo, kvėpavimas ir puvimas, metalų gavimas ir kuras, statybinės medžiagos ir plovikliai, svarstoma netgi gyvybės visatoje problema.

K. Daukšo pamėgta elementų grupė buvo metalai: jiems jis skyrė brošiūrą apie svarbiausius metalus – vario, geležies, aliuminio lydinius ir uraną [58], periodinėje spaudoje rašė apie technecio naudojimą kovai su metalų korozija [136], vis dar išvengiantį kapituliacijos ir nepasiduodantį geltonąjį nevainikuotą metalų karalių – auksą [125], viduramžių „atominę bombą" – bulatą ir kitas specialiojo plieno rūšis [112]. Įdomūs straipsniai ir apie kitus elementus: deguonies antipodą – inertiškąjį azotą ir jo naudojimą azotinių trąšų, sprogstamųjų medžiagų, dažiklių bei sintetinio pluošto gamybai [93], apie daug naujovių žadančią fluoro junginių chemiją [114]. Rašė Profesorius ir apie kai kurias konkrečias medžiagas: nepakeičiamą produktą – druską ir jos cheminio perdirbimo metu gaunamas medžiagas [135], „juodąjį auksą" – naftą [126], agregatines medžiagų būsenas [68, 153], prieskonius ir jų veikliąsias medžiagas [161], labai prieinamai aiškino, kaip chemikai, keisdami medžiagų sudėtį, molekulių dydį ir struktūrą, reguliuoja tų medžiagų fiziologinį veiklumą, gebėjimą dažyti ar plauti kitas medžiagas [129, 118]. Chemijos propagavimo galimybes Profesorius įžvelgdavo netgi paprasčiausiuose dalykuose. Būdingas pavyzdys – jo straipsnis apie 1876 m. išrastą Bunzeno degiklį. Tą paprastutį, kiekvienoje chemijos laboratorijoje naudojamą kaitinimo prietaisą Profesorius sugebėjo meistriškai susieti su šiuolaikiniais reaktyviniais varikliais, etileno, acetileno ir azotinių trąšų gamyba, magnio ir aliumi-

nio metalurgija, kaučiuko ir gumos pramone, laisvųjų radikalų reakcijomis [109].

Kiek atokiau nuo kitų Profesoriaus mokslo populiarinimo darbų yra jo per 300 puslapių apimties „Chemija ne chemikams" [67]. Šią suskirstytą į septynis skyrius (elementai, junginiai, būsenos ir reiškiniai, statybinės medžiagos, maisto medžiagos, drabužių medžiagos ir chemijos problemos) knygą Profesorius skyrė spaudoje ir pokalbiuose vartojamoms chemijos sąvokoms patikslinti, svarbiausiems chemijos reiškiniams suprasti, žinioms apie dažniau vartojamas medžiagas praplėsti. Čia palyginti nedaug egzotiškų įdomybių, bet apstu cheminių formulių ir lygčių, nemažai lentelių, kuriose pateikiama sudėtis tokių plačiai vartojamų medžiagų kaip įvairūs plienai, lengvųjų ir spalvotųjų metalų lydiniai, maisto medžiagos, dantų milteliai ir pastos, kosmetiniai kremai, pudros ir kt. Knygos pratarmėje rašoma, kad tai – ne vadovėlis. Iš tikrųjų pateikta medžiaga parinkta taip, kad ji neatitinka jokio chemijos kurso programos, tačiau ne specialistui, bet chemija kiek labiau besidominčiam skaitytojui ši knyga gali atstoti net kelis vadovėlius ir yra savotiška nedidelė chemijos enciklopedija.

Verta atskirai paminėti ir nedidukę, vos dvidešimt šešių kišeninio formato puslapių brošiūrėlę „Chemijos ABC" [65]. Tai lengvo pasiskaitymo, be vičvienaitės formulės kūrinėlis, lengvai suprantamas ne tiktai tolimam nuo tiksliųjų mokslų humanitarui, bet ir vidurinio mokslo nebaigusiam smalsesniam piliečiui, panorusiam iš kvalifikuoto specialisto sužinoti, kas gi yra ir kam reikalinga ta vienų taip giriama, kitų nemažiau peikiama chemija. Ne veltui brošiūrėlės tiražas – 8000 egzempliorių. Joje Profesorius paaiškina chemijos esmę, labai įtaigiai papasakoja jos trumpą istoriją nuo Demokrito ir Aristotelio iki Daltono, vitalizmo teorijos, Velerio darbų, periodinės elementų sistemos ir naujų chemijos šakų, sudomina skaitytoją polimerų chemijos ir katalizatorių naudojimo perspektyvomis, nubrėžia chemijos perspektyvų kontūrus: galimybę spręsti reikiamų medžiagų sintezės problemas ne laboratorijose, o kompiuteriniu būdu.

Beveik visuose chemijos mokslo populiarinimo darbuose K. Daukšas daugiau ar mažiau kalba apie chemijos raidą: istoriją iki mūsų dienų, chemijos mokslo bei cheminės technologijos vaidmenį šiuolaikiniame gyvenime ir ateities perspektyvas. Kai kurie jo darbai specialiai skirti visam jau minėtų klausimų kompleksui nagrinėti [64, 89, 128, 130, 141, 18], didiesiems chemijos laimėjimams [121] ir chemijos pramonės plėtros istorijai nagrinėti [134]. Daugelį straipsniuose aptartų chemijos istorijos įdomybių K. Daukšas sukaupė ir apibendrino stambiame 8000 egzempliorių tiražu išėjusiame leidinyje „Chemija be formulių" [63]. Pratarmėje Profesorius rašė: „Reiškinių supratimas ir teisingas jų įvertinimas kito ir, be abejonės, kis. Praeitis duoda raktą dabarčiai, kaip ir dabartis ateičiai. Dėl to daugelis aprašomųjų reiškinių siejama su praeitimi". Ir iš tikro knygoje jis pateikė daugybę įdomių chemijos raidos faktų, o nuo skyrelių, skirtų degimo naudojimui, ugnies gavimui, ketui, vandeniui, alui, ir kai kurių kitų tiesiog sunku atsitraukti ir nechemikui.

Keletą straipsnių Profesorius paskyrė įžymiems chemikams ir jų darbams. Daugiatiražiame Vilniaus universiteto laikraštyje specialiai studentams jis rašė apie Lietuvos praeities chemikus ir dabartinio Chemijos fakulteto mokslininkų darbus [167], respublikinėje periodikoje išspausdino straipsnių apie M. Lomonosovą [74] ir D. Mendelejevo periodinę elementų sistemą [95, 175].

Daug rašydamas apie chemijos istoriją, Profesorius nemažai dėmesio skyrė ir chemijos perspektyvoms. Pavyzdžiui, straipsnyje „Nauji vėjai chemijoje" K. Daukšas griovė prie klasikinių apibrėžimų įpratusių skaitytojų įsitikinimus: „Jei moksleivis ar net studentas nemoka parašyti sūdomosios druskos formulės NaCl, jam rašomas dvejetukas, nors ir nėra tokios sudėties molekulių. Tą patį galima pasakyti apie daugelio druskų, visų šarmų ir rūgščių formules ir jų molekules. Vadinasi, druskų, šarmų ir rūgščių supratimas yra pasenęs. [...]. Ne tiktai aplinkos sąlygos, bet ir molekulių dydis yra molekulės sąvokos priešas. Pavyzdžiui, polietileniniai butelių kamščiai pagaminti ne iš kurio nors vieno, o iš daugybės polietilenų. Taigi polimeruose molekulės sąvoka beveik netenka prasmės.

[...] Negalima pasakyti, kurie elektronai sudaro ryšį, o galima tik apskaičiuoti tikimybę, kiek elektronų esama tam tikroje erdvės dalyje arti susijungusių atomų. Taigi visos struktūrinės molekulių formulės, vaizduojamos modeliais, neatspindi tikrovės"[137].

„Valstiečių laikraštyje" ir viename iš populiariausių to meto žurnalų „Švyturys" K. Daukšas išspausdino du straipsnius intriguojančiais pavadinimais: „Ar visada auginsim duoną" ir „Vanduo rengs, oras maitins" [172, 102]. Priminęs neįgyvendintą XVIII a. Prancūzijoje kilusią idėją *gaminti itin plonus ir stiprius audinius iš voratinklių siūlelių* (tiksliau paskaičiavusius mokslininkus apėmė siaubas, kiek reikėtų auginti vorų ir jų maistui reikalingų musių...), Profesorius papasakojo, kaip chemikai išmoko verpti ... skystį ir dabar gamina įvairiausius dirbtinius ir sintetinius pluoštus, tačiau pagrindinį dėmesį jis sutelkė į maisto problemą. Žinoma, visose dirbamose žemėse galima gerinti agrotechniką, atsisakyti pluoštinių kultūrų auginimo (sintezė ir tik sintezė!), dalį maistinių medžiagų gaminti iš medienos. Tačiau K. Daukšo iš principo netenkina padėtis, kai, prie tiesioginių žemės ūkio sąnaudų pridėjus maisto produktų gamybai reikalingas mašinas, joms pagaminti reikalingą metalą, kurą, transportą, visą protų ir raumenų energiją, „maistinė" veikla, kai kurių ekonomistų duomenimis, paima apie tris ketvirtadalius viso žmonijos darbo ir energijos. Čia būtinai turi įsikišti chemikai. Gaila, bet „chemija dar tebėra labai silpna maisto medžiagų gamyboje. Tiesą sakant, ji iš viso dar nemoka nieko gaminti, o tik paskaninti, pagražinti, išvalyti ir konservuoti žemės ūkyje užauginamą augalinį bei gyvulinį maistą. Maisto medžiagos yra per daug sudėtingos mūsų chemijai" [130]. Daukšas nežada žmonių maitinti sintetinėmis bandelėmis ar dirbtiniais obuoliais, tačiau tiki, kad mokslo ir technikos laimėjimai pamažu likviduos pačią žemdirbystę. Būtent chemikai, nors ir ne taip jau artimoje ateityje, sugebės pateikti žmonėms gardų, „lengvą" ir naudingą maistą, kuriame nebus medžiagų, gadinančių kraujo indus, apsunkinančių ir nepageidaujamai veikiančių virškinimo sistemą. Vienas iš tų straipsnių baigiamas žodžiais, vertais fantasto, bet mokslinio fantasto plunksnos: „Ir štai... chemija žino iki šiol nepažintas molekulių paslaptis, sin-

tetina baltymus ir ką tiktai nori. Sukurti tūkstančiai aromatų ir prieskonių variantų. Viskas suskirstyta grupėmis priklausomai nuo cheminės sudėties. Chemikas-virėjas žino, jeigu tam tikrame junginyje jis pakeis vieną vandenilį hidroksilu ar aminogrupe – jis gaus patiekalą su tam tikru aromatu, aštresnį ar švelnesnį – pagal valgytojo skonį. Galimi šimtai, tūkstančiai kombinacijų. Gigantas fabrikas, varomas saule ar atomine energija, iš oro, vandens, iš pigiai gaunamų negyvosios gamtos produktų dieną naktį nesustodamas gamina ir gamina puikų, patį sveikiausią maistą. [...] Viskas iki mažiausių detalių automatizuota. Žmonės žemės ūkiu beveik neužsiiminėja, tik įvairumo dėlei augina šiek tiek vynuogių, kvapniųjų pietų vaisių".

Ar tuo ir baigsis chemijos rūmo statyba, ar tai ir yra chemikų svajonė? O, ne! K. Daukšo nuomone, tai tik viena iš ateities chemikų darbo krypčių. Daug svarbesnis yra principinis tikslas: sukurti medžiagos struktūros teoriją [124, 130, 166]. Jau tvirtai nustatyta, kad panašūs medžiagų savybių pokyčiai pasireiškia dėl panašių elektronų poslinkių įvairiuose atomuose. „Pakeitus įelektrintų dalelių išsidėstymą erdvėje, turi būti gaunamos naujos savybės, atseit, naujos medžiagos. Paaiškėja labai svarbus, bet paprastas dalykas: žinant, kokios savybės gaunamos vykstant tam tikriems elektronų poslinkiams atomuose, susidarant molekulėms, galima iš anksto numatyti susidarančių medžiagų savybes. Kitaip sakant, galima pagaminti bet kurių savybių medžiagą, parenkant tam tikras žaliavas. Visa tai būtų labai paprasta, jei medžiagos savybių priklausomybė nuo struktūros ir jos kitimo būtų iš anksto žinoma. Čia ir glūdi silpniausia chemijos vieta, nes tik palyginti retais atvejais chemikai tepajėgia tvirtai susieti medžiagos struktūrą su jos savybėmis". Blogai tai, kad chemijai dar nepadeda matematika. „Žmonija pradėjo skaičiavimo technikos erą, tačiau chemija dar negali šia technika naudotis, nes negalima spręsti uždavinių, liečiančių sistemas, sudarytas iš daugelio medžiaginių dalelių. Mūsų matematika tiksliai sprendžia tik dviejų kūnų sistemą. Trijų kūnų sistema sprendžiama tik apytiksliai. Sudėtingesnių sistemų matematika iš viso nepajėgia spręsti. Tačiau chemija turi reikalo tik su sudėtingomis sistemomis, jai reikia žinoti medžiagų savybių priklausomybę nuo sudėties ir

struktūros". Tik išsprendus šia priklausomybę, t. y. sukūrus struktūros teoriją, išsipildys didžiausia chemikų svajonė. Visa tai papasakojęs skaitytojui, K. Daukšas čia pat iškėlė vieną iš jo taip mėgstamų paradoksų: chemikų svajonės įgyvendinimas pražudys ... pačius chemikus, bent jau ta prasme, kaip mes juos įsivaizduojame dabar. „Medžiagų technologija taps labai paprastu dalyku. Tereikės turėti visų žaliavų savybių, jų struktūros rodiklius ir skaičiavimo mašina parodys, iš kokių žaliavų, kokių jų kiekių, kokiu technologiniu režimu ir kokioje aparatūroje galima gauti naują rūpimų savybių medžiagą. Tuomet chemijos laboratorijos, dabar ieškančios naujų būdų medžiagoms gauti, bus nebereikalingos".

Šis tegu ir paradoksalus K. Daukšo teiginys aiškiai paneigia kai kurių jo kritikų mintį, kad Profesorius išvis nevertino teorijos, kvantinės chemijos. Tiesa, savo paskaitose studentams jis mažai kalbėjo apie teorinės chemijos laimėjimus, nerašė lentoje Planko ar Šrėdingerio lygčių, nenagrinėjo rezonanso ar kitų populiarių to meto teorijų, gal ir per dažnai pabrėždavo, kad matematinės lygtys kol kas teaprašo dviatomę molekulę. Tačiau ką tik cituota jo belaboratorės chemijos vizija kaip tiktai remiasi kvantiniais sudėtingų medžiagų struktūros skaičiavimais. Netrukus prieš mirtį vykusiame privačiame rimtame pokalbyje su grupe jaunų chemikų Profesorius nedviprasmiškai pabrėžė, kad ateitis priklauso būtent kvantinei chemijai [J. Biveinis]. Kitas dalykas, kad jis pats nejautė potraukio nuodugniau panagrinėti teorines chemijos problemas, paskaitose rėmėsi senų savo žinių bagažu, supaprastintais modeliais, o neoficialiuose pokalbiuose nevengė prisipažinti, kad naujosios chemijos nežino ir nesupranta [A. Araminas].

Ieškodamas naujų, su chemija susijusių temų, Profesorius neaplenkė ir gamtos teršimo problemos, nors tuo metu mūsų šalyje ji vos tik ryškėjo, o itin aktuali tapo daug vėliau. Dar 1958 m. jis rašė apie tokias pramonės išmetamas augalines atliekas kaip spaliai, pjuvenos, šiaudai, kurui netinkamos samaninės durpės, kurios galėtų tapti vertinga chemijos pramonės žaliava [86]. Po kelių metų, pasinaudodamas vis populiarėjančiais pasakojimais apie „gyvojo" ir „mirusio" vandens naudojimą daugeliui ligų gydyti ir būtent tokia

antrašte patraukdamas skaitytojo dėmesį, straipsnyje „Gyvasis ir miręs vanduo“ kėlė Lietuvos vandenų ir oro užterštumo klausimus [156]. Profesorius palietė ir vis stiprėjantį nemažos visuomenės dalies nusistatymą prieš chemiją: „Mūsų visuomenėje įsigalėjo klaidinga pažiūra į chemiją. Mes dažnai painiojame mokslą su technika. Chemija reikia vadinti mokslo šaką, tiriančią medžiagų kitimo arba vienų medžiagų virtimo kitomis reiškinius. Chemijai nerūpi gamyba, o tik tyrimas. Chemikai laboratorijose dirba su mažais medžiagos kiekiais, negalinčiais užteršti oro, vandenų, žemės ir pakenkti žmonėms. Tiesa, atskiri chemikai gali sau pakenkti laboratorijoje, bet tai ne problema. Užteršimo pavojus iškyla tik tada, kai, naudodamasi chemijos žiniomis, technika (cheminė technologija) ima gaminti didelius medžiagų kiekius – superfosfatą, cementą, nuodus kenkėjams, vaistus ir kt. Tuo tarpu chemija ne tik neužteršia gamtos ir negresia žmogui, bet priešingai – saugo juos. Mat vienas iš praktinių chemijos siekimų yra rasti būdus sunaudoti ar neutralizuoti pramonines atliekas, dingstančias be naudos ir pavojingas gyvūnams, augalams bei žmonėms“. Gaila, kad net praėjus daugiau kaip 30 metų šie labai teisingi žodžiai dažnai pamirštami ir kalbant apie gamtos teršimą „visi šunys kariami“ ant chemijos ...

Į aplinkos teršimą ir gamtosaugos problemas, kaip ir į viską, Profesorius žiūrėjo labai blaiviai, nepuldamas į kraštutinumus. Gamtosaugą ypač propaguojančiame žurnale „Mūsų gamta“ jau septintojo dešimtmečio pabaigoje K. Daukšas išspausdino didelį straipsnį „Lazda turi du galus“ [169]. Tame straipsnyje ir publicistinės knygos „Atvirom akim“ rankraštyje rašė, kad „į mūsų ramų gyvenimą įsibrovusi technika sumaišė visas senąsias kortas. Mes atsidūrėme kryžkelėje: nepajėgiame užmiršti gražios laukinės floros ir faunos, bet ir norime kartu su vėju švilpti asfaltuotais keliais 180 kilometrų per valandą greičiu. Technika – tai žmogaus veikla medžiaginėms gėrybėms gaminti, pažangos troškimo įkūnijimas, jos neatsisakysi. Kartu technika – tai gražios gamtos darkytoja ir nuodytoja. Daugelio piliečių svajonė – lengvoji mašina teršia orą smalkėmis ir kitokiomis dujinėmis medžiagomis: vieni važinėja, o kiti iš lėto nuodijasi. Ir taip visur, kur tik technika įkėlė savo galingą koją. [...] Kaip

pasigaminti kalnus gėrybių su mažiausiais nuostoliais gamtai ir žmogui? Ar tai įmanoma? Žinoma, įmanoma. Tik reikia priversti pačius galingiausius technikos atstovus naudotis chemijos žiniomis technikoje taip, kad niekas be naudos nebūtų išmetama iš fabriko. Tai galima tik tada, kai fabrikas remsis pastatytu kitu fabriku – valytoju. Tai, žinoma, daugeliu atveju pabrangins gaminius, bet užtat apsaugos gamtą ir žmogų nuo žalojimo".

„Pastangos kratytis stambių įmonių, ypač taip mechanizuotų ir modernių, kaip naftos perdirbimo kombinatas, tolygios pastangoms kratytis pažangos ir kultūros. Laikas pagaliau suprasti, kad atkaklus senųjų gyvenimo būdų laikymasis ir perdėtas gamtovaizdžių saugojimas yra gilus provincionalizmas. [...] Technika, kaip ir visa kultūra, labai pakeičia žmogaus gyvenamąją aplinką, bet tai neturi stabdyti normaliai besivystančios žmogaus veiklos. Būna atvejų, kad vilkas miške papjauna žmogų, bet juk tai nestabdo mūsų veiklos, nukreiptos į miško naudojimą, o tik verčia ieškoti būdų apsisaugoti nuo pavojingo vilko. [...] Fabrikas nepriklauso nuo neapvaldytų gamtos kaprizų. Jisai gali dirbti visu pajėgumu ištisus metus. Dėl to fabrikas yra palyginti lengvai valdomas ir labai pelningas. Štai kodėl kiekvienas naujo fabriko kaminas, kiekvienas naujas distiliatorius, kaitinimo krosnis ar reaktorius džiugina pažangos šalininkus, nepaisant naujai iškylančių problemų. Jau patsai vietos parinkimas stambiai įmonei sudaro nemaža sunkumų. Tačiau tai turi lemti ekonomikos ir technikos žinios, jų rodikliai, o ne parapijiečių sentimentai gamtovaizdžiui. Statyk arba bankrutuok. Taip skamba patsai moderniausias šūkis, nes kitos išeities, einant pažangos keliu, nėra"[545].

Profesorius ne kartą konkrečiais veiksmais ir dideliu savo autoritetu parėmė Lietuvos chemijos ir kitokios pramonės plėtros būtinybę. Štai trejetas pavyzdžių.

Pradėjus kalbėti apie naftos perdirbimo gamyklos statybą Jurbarke, Gamtos apsaugos komiteto pirmininko V. Bergo iniciatyva buvo pradėti rinkti žinomų Lietuvos žmonių parašai, reikalaujant

[545] *Daukšas K.* Atvirom akim (rankr.). 1968. P. 30 // ChFM.

išvis atsisakyti tos gamyklos kaip neekologiškos. Atėjusius parašų rinkėjus K. Daukšas tiesiog išvijo: protestuoti prieš tokios gamyklos statybą – „durnių darbas". Juk tai milijonai, kuriuos Tarybų Sąjunga mums dovanoja, reikia tik skubėti imti. Pati viena Lietuva tokios gamyklos niekada neišgalėtų pasistatyti, o ateityje ji vis tiek mums atiteks (vadinasi, širdies gilumoje Profesorius tikėjo nepriklausomos Lietuvos atgimimu!). Kita kalba, kad ją pastačius reikės ypač gerai tvarkyti [R. Kazlauskas]. Koks teisus buvo Profesorius, išryškėjo tik Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, kai šalies biudžetą pradėta formuoti savarankiškai, be „vyresniojo brolio" pagalbos, tik iš savo išteklių ir pajamų. Sunku įsivaizduoti, kaip mes dabar gyventume be „Mažeikių naftos", kurios pelno ir akcizo mokesčiai dabar sudaro apie trečdalį Lietuvos biudžeto įplaukų.

Aštuntojo dešimtmečio pabaigoje Jonavoje vyko bendra D. Mendelejevo chemikų draugijos ir gamtosauginininkų konferencija, kurioje pastarieji ruošėsi labai stipriai triuškinti gamyklą už gamtos teršimą, įrodinėti, kaip ne vietoje ji stovi. Tačiau įžanginiame žodyje Profesorius prakalbo visai ne apie tai. Jis priminė, kad Lietuva visą laiką svajojo turėti trąšų gamyklą, pasidžiaugė, kad pagaliau ją turi, pakalbėjo apie tai, kiek daug naudos ji mums duoda. Jau tuo labai daug kas pateisinama. „Aplink gamyklą džiūsta pušys? Tai geriau sugaudykime teršalus, aplink gamyklą sodinkime lapuočius, kurie puikiai augs, arba avietes, kurios labai mėgsta azotines trąšas. O dykumos, į kurią galėtume perkelti šią gamyklą, juk neturime". Po tokios įžangos visos kalbos apie ne vietoje stovinčią gamyklą, apie nepataisomus jos darbo padarinius nebebuvo tokios griežtos, kaip tikėtasi [J. Birmantas].

Kai kurie D. Mendelejevo chemikų draugijos veikėjai siūlė priešintis ir Kaišiadorių hidroakumuliacinės elektrinės statybai, rašyti oficialų draugijos protesto raštą. K. Daukšas, kaip draugijos pirmininkas, kategoriškai atsisakė jį pasirašyti [R. Gabrėnaitė].

Trečioji Profesoriaus mokslo populiarinimo darbų kryptis – bendros mokslo problemos ir mokslotyra – glaudžiai susijusi su jo pomėgiu kalbėti apie žmogaus veiklos sričių įvairovę ir klasifikaciją. Privačiuose pokalbiuose ir viešose paskaitose, daugelyje mokslo

populiarinimo straipsnių, taip ir neišspausdintoje publicistikos knygoje „Atvirom akim“ K. Daukšas teigė, kad veiklos sritis patogiausia klasifikuoti ne pagal jose naudojamus metodus ar priemones, bet pagal tikslus. Tuo remdamasis jis skyrė aštuonias geriausiai žinomas veiklos sritis: mokslą, techniką, mediciną, žemdirbystę, meną, mokymą, religiją ir filosofiją[546] [149, 150, 176].

Labai glaustai Profesoriaus pažiūras apie mokslą paskelbė laikraštis „Kalba Vilnius“, kurio korespondentas sukonspektavo vieną septintojo dešimtmečio pabaigoje populiaraus diskusijų klubo „Po Zodiaku“ posėdį. Tame posėdyje K. Daukšo išsakytas mintis apie mokslą verta pacituoti ištisai: „Kokia jėga stumia žmogų į mokslinį darbą? Man rodos, vienintelė – žingeidumas. Ne smalsumas, kaip sako kalbininkai, o žingeidumas. Seniau žingeidumą žmonės tenkino kiekvienas kaip išmanė, o dabar šį dvasinį troškulį tenkina visuomenė per tam tikrą organizuotą sistemą. Organizuota visuomenės sistema žingeidumui tenkinti ir vadinama mokslu. Dažnai sakoma, kad mokslas siekia kažką duoti praktikai. Tai neteisingas teiginys. Nauda ar atradimų taikymas – antriniai mokslo padariniai. Tiesiogine prasme mokslas jokios naudos neduoda. Tačiau antriniuose reiškiniuose, kai duomenis pasigauna medicina, technika, žemdirbystė, mokymas, menas ir kt., tada nauda neabejotina. Medikas, inžinierius, pedagogas ar žemdirbys nekuria mokslo ir nėra mokslininkai: jie tik „vagia“ mokslo duomenis ir naudojasi jais savo praktiniame darbe, kurio svarbos niekas neginčija. Mokslininkai kelia labai daug idėjų, atranda įdomių reiškinių, kartais ir visai nepritaikomų. Tiesa, ne visada galima iš anksto pasakyti, kad ilgainiui vienas ar kitas atradimas nepraturtins praktikos. Praeitis parodė, kad ir iš žaidimo atsiranda dideli dalykai. Sakysim, kas buvo prieš septyniasdešimt metų rentgeno spinduliai? Įdomus žaisliukas, ir tiek. Šiandien jie dominuoja daugelyje tyrimų, jų pagrindu susikūrė naujos mokslų šakos. Taigi mokslininko darbas, prasidėjęs žaidimu, gali virsti milžinišku atradimu, bet gali ir nieko neduoti

[546] *Daukšas K.* Atvirom akim (rankr.). 1968. P. 8 // ChFM.

praktikai. Beje, mokslui nerūpi ir kaina – pigumo ar brangumo sąvokos čia neaktualios“ [176].

Tiksliau apibrėždamas mokslą, Profesorius aiškino, kad mokslas yra žmonių veikla (ne žinių sistema!), kaupianti informaciją apie gamtoje vykstančius reiškinius, siekianti dialektinio gamtos reiškinių, žmogaus ir žmonių visuomenės pažinimo“[547] [178, 185]. Mokslininkai nieko neišranda, bet tik atranda ir paaiškina tai, kas gali vykti, vyko ar vyks gamtoje, ir nustato tų reiškinių ryšį su kitais reiškiniais. Pagrindinis kelias į pažinimą moksle yra teisingas reiškinių klasifikavimas ir dėsningumų paieškos. Mokslui priskiriami ne bet kurie mokslininko pasiekti rezultatai, o tik tie, kurie gauti laikantis keturių principų: duomenys reprodukuojami (juos pakartotinai gali gauti kitas žmogus), jų teisingumą galima patikrinti praktikoje, vengiama nereikalingų esmių, o mokslininkas neturi išankstinio nusistatymo, simpatijų ir autoritetų, negina pasenusių, nors ir pelningų pažiūrų, bet priešingai – jas griauna ir kelia naujas, padedančias geriau pažinti gamtos reiškinius. „Mokslo koštuvas pasižymi labai dideliu tankiu, labai sunku pro jį pralysti. [...] Visiškai paisyti šių reikalavimų gali tik angelas, bet ne žmogus. Tačiau žmogui – mokslininkui jie yra tarytum konstitucija, kuriai neturi rimtai prieštarauti nė vienas jo veiklos momentas, galintis išduoti mokslą“.

Pabrėždamas, kad „mokslas yra mokslininko žingeidumo tenkinimas visuomenės sąskaita“, K. Daukšas vis dėlto sutiko, kad „dabartinėmis sąlygomis mokslininkai nebegali dirbti vien savo žingeidumui tenkinti“. Mūsų laikais tyrimai tapo labai sudėtingi, jiems reikia nepaprastai daug lėšų, tad juos finansuoja visuomenė, kuri šitaip įgyja teisę reikalauti, kad mokslininkai visų pirma tyrinėtų jai naudingesnius reiškinius. Profesorius prieštarauja tiems, kurie teigia, kad visuomenės reikalų paisymas yra kenkimas tikrajam mokslui. Tuo labiau jeigu mokslo raidą žinanti visuomenė supranta, kad kai kurių tyrimo duomenų rezultatų naudingumą sunku numatyti, ir

[547] K. Daukšo straipsnio „Mokslininkas ir visuomenė“ rankraštis // LCVA. F. R-454. Ap. 1. B. 3.

leidžia mokslininkams dirbti ir tokius darbus, kurie dabar atrodo nenaudingi.

K. Daukšas nefetišizavo mokslinių laipsnių ir vardų. Jo nuomone, mokslinis laipsnis neretai rodo ne tiek žmogaus mokslišKumą, kiek jo atkaklumą ir darbštumą siekiant didesnio atlyginimo ir „garbingesnio" darbo. Profesoriui atrodo juokingas kai kuriose įstaigose pastebimas rūpinimasis ne tiek mokslinių problemų sprendimu, kiek mokslinius laipsnius turinčių darbuotojų skaičiaus didinimu. Jam tai panašu į karinę vadovybę, kuri neieškotų būdų priešui nugalėti, bet planuotų ordinus ir medalius savo kariams. Tyrimo darbas – aukšto lygio kūryba. Kaip daugybė prirašytų romanų dar nereiškia literatūros klestėjimo, taip ir mokslinių straipsnių bei mokslinius laipsnius turinčių darbuotojų gausumas ne visada šildo mokslą. Profesoriaus nuomone, neteisinga, kad rašyti disertacijas verčiami aukštosiose mokyklose ir kai kuriose mokslinio tyrimo įstaigose dirbantys užsienio kalbų dėstytojai (žinoma, išskyrus mokslinių tikslų siekiančius lingvistus) [146].

Mėgstama, su mokslu susijusi K. Daukšo rašinių ir paskaitų tema – modeliai ir modeliavimas. Jo nuomone, mokslas siekia tik vieno – gaminti tikrovės modelius pagal esamą kultūrinę pakopą: „Gal tolimoje praeityje buvo akimirka, kai pirmykštis žmogus, matydamas tris gyvulius, tris akmenis, tris žmones, sugebėjo tai modeliuoti užlenkdamas tris savo pirštus. Kaip jisai turėjo nustebti, kad „trys" vienodai tinka ir gyvuliams, ir akmenims, ir žmonėms! Gal tai ir buvo didžiausias žmogaus mokslinis atradimas per visą žmonijos gyvenimą Žemėje..." Apie modelių reikšmę Profesorius visada pasakodavo ir paskaitose studentams, aiškino, kad technika modeliuoja nesančius daiktus, kuria juos mūsų patogumui, meno modelių paskirtis – džiuginti žmogų, kelti jo nuotaiką, o mokslas modeliuoja tikrovę, joje egzistuojančius reiškinius, bet jame neturi būti vietos nuotaikoms [G. Darulytė]. Daugybę modelių naudojimo pavyzdžių K. Daukšas pateikė knygoje „Atvirom akim" ir specialiai jiems skirtame straipsnyje „Modelių galia" [164], kurį baigdamas rašė: „Patirtis rodo, kad, vystantis kultūrai, modeliai abstraktėja. Kadangi abstrakcijos toli gražu nevienodai visiems prieinamos,

tai iš esmės kone visagalis modeliavimas, lygiai kaip ir modelių pasirinkimas, sukelia daug ginčų. O tai jau gerai, nes sąžiningi ginčai padeda giliau pažinti tikrovę ir protingai taupyti žmogaus jėgas".

Profesorius visada piktindavosi mokslo painiojimu su kitomis žmonių veiklos sritimis. Pavyzdžiui, tokie terminai kaip technikos, žemės ūkio, medicinos mokslai arba, tarkime, tų mokslų daktarai, jo nuomone, yra nesusipratimas, susijęs su didžiuliu mokslo autoriteto padidėjimu, mokslo pervertinimu žmonių akyse, nuomone, kad mokslas yra visagalis ir todėl aukštesnis už kitas veiklos sritis. Toji aplinkybė verčia inžinierių, gydytoją, agronomą laikyti save taip pat mokslo atstovu ir atitinkamas savo veiklos sritis vadinti mokslu ir priskirti joms mokslo siekimus. O iš tikro „mokslo ar meno kėlimas į padanges ir žeminimas, pavyzdžiui, technikos ar žemdirbystės, yra žmogui žalingi reiškiniai. [...] Visų organizuotų veiklos sričių darbo rezultatai būtinai reikalingi kultūringam žmogui, todėl turi būti protingai vertinami"[548].

Ypač aiškiai Profesorius skyrė mokslą nuo technikos, nors pastaroji dabar taip plačiai naudojasi mokslo žiniomis, kad kartais atskirti jų sferas tikrai darosi sunku [150]. Technika yra žmogaus veikla, nukreipta medžiagoms ir medžiaginėms darbo priemonėms gaminti. „Technika – tai didžioji išradėja ir žmonijos geradarė. Ji išranda, atseit, naujai pagamina tiltus, namus, kelius, laivus, mašinas, įrankius, radijo aparatus, televizorius, mikroskopus, teleskopus, reaktorius, šaldytuvus, drabužius ir daug įvairių medžiagų. Tų gaminių prieš tai nebuvo gamtoje. Technika – tai tikra kūrybinė veikla, besinaudojanti nekūrybingo mokslo rastais ir ištirtais reiškiniais. Tokiu būdu nenaudingi mokslo atradimai kūrybingo techniško genijaus dėka paverčiami naudingais išradimais. Jei kartais kalbama apie didžiavimąsi, tai didžiuotis turėtų ne mokslo, o technikos atstovai, nes jie duoda tiesioginę naudą žmogui [...]. Kai mokslininkas savo ar svetimus atradimus pradeda taikyti technikoje, medicinoje, žemdirbystėje, mokyme ar kitoje veiklos srityje, tai jis

[548] *Daukšas K.* Atvirom akim (rankr.). 1968. P. 6 // ChFM.

dirba jau nebe kaip mokslininkas, bet kaip inžinierius, gydytojas, agronomas ar mokytojas“[549]. „Nors technika dabar plačiai naudojasi mokslo žiniomis, bet dėl to ji, kaip ir žemdirbystė ar medicina, nevirsta ir negali virsti mokslu“ [149]: jos uždavinys lieka tas pats kaip ir anksčiau – gaminti, gaminti, gaminti. Pavyzdžiui, technikai nerūpi jos naudojamo molio kilmės bei susidarymo sąlygos, nes tai mokslo problema. Technikai rūpi, ar molis tinka plytoms, čerpėms ir drenažo vamzdžiams gaminti, o degamo molio sukietėjimo priežasčių aiškinimas – tai mokslo, bet ne technikos reikalas. Techninei gamybai būdinga tai, kad ji mažiau naudingas medžiagas paverčia naudingesnėmis, pigesnes – brangesnėmis. Medis – pigi medžiaga, bet technika, gamindama baldus, paverčia medį brangesniu, nors taip pat mediniu daiktu. Technikai būdinga ir tai, kad kiekvienas jos gaminys negali būti absoliučiai tiksliai pakartotas. Žemėje nėra ne tik dviejų visiškai vienodų žmonių, bet nėra ir vienodų dviejų plytų, tik skirtumus tarp dviejų plytų sunku pastebėti dėl mūsų organų netobulumo[550].

Seniau negirdėti dabartinės technikos raidos tempai – mokslo talkininkavimo rezultatas. Bet tai tik talka ir daugiau nieko. Mokslo žinios parodė, kad iš naftos, oro ir vandens galima gaminti sintetinį pluoštą, bet dalį žmonijos sintetiniais drabužiais aprengė tomis žiniomis besiremianti technika. Mokslininkai nustatė, kad skysčiams garuojant sugeriama šiluma, garams kondensuojantis ji atpalaiduojama, bet tik technika pagamino milijonus šaldytuvų.

Savo ruožtu kai kurios mokslo šakos labai plačiai naudojasi technika. Tuo pasižymi eksperimentiniai mokslai – chemija ir fizika, kurios tiesiog apsikrovė technikos aparatais, palengvinančiais, patikslinančiais ir pagreitinančiais reiškinių stebėjimą, jų tyrimą ir vienų reiškinių atskyrimą nuo kitų. Būdingi technikos išradimai – mikroskopas ir teleskopas parodė mokslui mikro- ir makropasaulius ir sudarė sąlygas atsirasti naujoms mokslo šakoms – mikrobiologijai ir astrofizikai. Mokslo žinių naudingumas technikai privertė

[549] Ten pat. P. 24, 14.

[550] Ten pat. P. 23.

perorganizuoti patį mokslinį darbą. Tyrimo darbų, kuriems reikia brangios techninės aparatūros, finansavimas atsidūrė valstybės vyrų rankose, o šiems dažniau rūpi ne mokslo plėtra, o jo pasiektų rezultatų naudingumas praktikoje. Profesoriaus nuomone, tai dažniausiai nepalankiai veikia mokslą, nors kartais techninių uždavinių sprendimas duoda daug naudos ir mokslo raidai. Pavyzdžiui, techninis atominės bombos gaminimas labai pagreitino branduolinių jėgų ir radioaktyvumo reiškinių tyrimą.

Profesorius primindavo, kad į technikos gaminius yra įkėlęs kojį ir menas. Pavyzdžiui, pastatytas tiltas ar netgi paprasčiausia degtukų dėžutė turi būti ne tik patogūs, bet ir teikti estetinį pasigėrėjimą. Meno elementus naudojančios technikos niekas nepradeda vadinti menu, tai kodėl kalbama apie technikos mokslus?

Dabartinėje žemdirbystėje labai plačiai naudojami mokslo ir technikos, ypač chemijos laimėjimai. Šiuolaikinis žemės ūkis neįmanomas be mineralinių trąšų, mikroelementų, augalų apsaugos ir maisto konservavimo priemonių, be milijonų cheminių analizių atskirų žemės sklypų sudėčiai nustatyti, be botanikos, zoologijos ir kitų biologijos mokslo šakų pagalbos. Tačiau dėl to žemdirbystė nevirsta nei mokslu, nei technika, bet lieka savarankiška veikla, besinaudojančia kitų veiklos sričių laimėjimais. Vadinasi, nėra pagrindo kalbėti apie žemės ūkio mokslus, tuo labiau kad ateityje mokslas kartu su technika išvis „pražudys" žemės ūkį. Žinoma, ne ta prasme, kuria chemiją dabar visais būdais keikia „žalieji". Atsižvelgiant į vieną hektarą įdėtą darbą ir gaunamą pelną, žemės ūkis yra bene mažiausiai produktyvi žmogaus veikla. Mes jau kalbėjome apie tai, kad Profesoriui buvo visiškai aišku, jog žemdirbystė reikalinga tik todėl, kad kol kas per silpna chemija dar nežino, kaip gaminti maisto medžiagas. Kaip chemija sudarė sąlygas gaminti sintetinius pluoštus, vis labiau išstumiančius tokius žemdirbystės produktus kaip medvilnė, linas ar vilna, taip ji išmokys gaminti sintetinius baltymus, riebalus ir angliavandenius. Visi maisto produktus sudarantys elementai yra dabartinėse pramonės žaliavose – akmens anglyse, naftoje, vandenyje ir ore, reikia tik jas tinkamai naudoti. „Sunku įspėti, kada technika, pasinaudojusi chemijos žiniomis, pa-

darys žemės ūkį nereikalingą, bet tokie laikai tikrai ateis, nes chemija vystosi greitais tempais. Tai būtų tikras rojus žemėje“[551].

Antra vertus, Profesorius perspėjo ir dėl mokslo galimybių tiek žemės ūkyje, tiek ir kitose žmogaus veikos srityse pervertinimo: „Neturi realaus pagrindo teiginys, kad žmogus mokslo padedamas viską gali padaryti. Tai klaidinga nuomonė, nesiskaitanti su tuo, kad kiekvienas mokslo atradimas ne tik pakelia mus į aukštesnę kultūrinę pakopą, bet kartu iškelia ir dešimtis naujų, dar sunkesnių problemų, kurioms spręsti ima nebeužtekti mokslinių jėgų ir medžiaginių išteklių. Mokslinis entuziazmas labai reikalingas ir naudingas dalykas, bet jis, kaip ir visi kiti reiškiniai, turi būti protingai nukreipiamas, valdomas“ [185]. Netikėjo Profesorius ir visuomenėje sukauptų gėrybių pertekliaus galimybe, nes žmonių poreikiai visada pralenkia galimybes. „Tai tiesiog geležinis, nors ir nelabai malonus istorijos dėsnis. [...] Visko perteklius rodytų, kad žmonėms visko užtenka, niekuo rūpintis nebereikia, naujų poreikių nebeatsiranda. Bet juk tai reikštų mokslo, technikos, meno ir t. t. vystymosi sustojimą. Tai prieštarauja žmogaus prigimčiai. Be to, sunku manyti, kad žmonės kada nors turės laiko, žinių, išmanymo, sveikatos, laimės, grožio, meilės, draugystės perteklių, o juk tai taip pat žmogiški poreikiai“[552].

Profesorius teigė, kad anaiptol ne mokslas, o visiškai savarankiška veiklos sritis yra ir medicina, siekianti apsaugoti žmones nuo ligų, o susirgusius išgydyti. Mokslu ji imta vadinti todėl, kad labai plačiai pradėjo naudotis chemijos, botanikos, fizikos, anatomijos, fiziologijos, psichologijos ir kitų mokslų laimėjimais bei technikos pagalba. Mokslo aureolės paveikti kai kurie eiliniai piliečiai ėmė tikėti, kad gydytojas gali ir turi išgydyti bet kurią ligą, nes jis, kaip ir kiekvienas savo srities mokslininkas, medicinoje viską supranta ir viską žino, tuo labiau kad turi visokiausių tyrimo duomenų. Betgi kaip galima vadinti gydytojus mokslo atstovais, kai gydydami kartais tiesiog stebuklingai paveikiančiais mineraliniais vandenimis ir

[551] *Daukšas K.* Atvirom akim (rankr.). 1968. P. 47 // ChFM.

[552] Ten pat. P. 10.

purvo voniomis jie visiškai negali paaiškinti, kur glūdi pasveikimo priežastis. Gydytojų darbas, o ypač diagnozės nustatymas, neretai primena būrimą iš kavos tirščių: kartais pataiko, kartais – ne. Kol kas vienintelė rimta medicinos sritis – chirurgija [A. Churginas].

Pripažindamas didelius šiuolaikinės medicinos laimėjimus, Profesorius matė ir tai, kad dėl jų žmonija patenka į labai nepalankią padėtį: „Vaikų mirtingumo sumažinimas medicinos priemonėmis įgalina išlikti gyventi daugelį nepilnaverčių vaikų, tampančių našta visuomenei. Ilgaamžiai seniai taip pat nedarbingi. Iš to matyti, kad vidutinio amžiaus pailginimas sunkina sveikos visuomenės dalies gyvenimo sąlygas, nes jai reikia aprūpinti armiją nedarbingų beviltiškų savo narių. Be to, palikti gyventi nepilnaverčiai vaikai užaugę be jokių apribojimų gimdo vaikus, pagal paveldimumo dėsnius taip pat dažniausiai nepilnaverčius. Čia medicina atsilieka nuo veterinarijos, kuri stengiasi gerinti gyvulių veislę, nepalikdama daugintis nepilnaverčių. Šio klausimo protingą sprendimą sunkina ta aplinkybė, kad žmonės daugumoje atvejų gyvena šeimomis, kurių nariai sujungti meilės ryšiais bei tradicijomis ir todėl užstoja vienas kitą, nepaisydami padarinių, kenkiančių visai visuomenei“. Profesoriaus nuomone, būtų daug protingiau nesistengti be atodairos pratęsti žmogui kvėpavimą vien tam, kad padaugėtų žmonių, užmirštant paties žmogaus visavertiškumo svarbą. Tai nelengva, „bet vis tiek reikia pasitikėti rimtomis ir griežtomis gydytojų komisijomis, kurių sprendimams turėtų paklusti visi piliečiai, kai klausimas liečia beviltiškus visuomenės narius, pasmerktus beprasmėms kančioms ir nevilčiai“[553].

K. Daukšas nesutarė ir su kai kuriais kitais oficialiosios medicinos postulatais. Jis, pavyzdžiui, nepritarė kategoriškai neigiamam požiūriui į savižudžius. Pripažindamas, kad savižudybė yra psichikos sutrikimo padarinys, kad nereikia jos populiarinti, jis siūlė ramiai sutikti kai kuriuos visuomenei naudingus nusižudymo atvejus: senatvėje, kai žmogus išgyvena nemalonų jėgų netekimo ir gresiančių kančių laikotarpį, arba ir jaunystėje, kai nepagydomai suluošin-

[553] *Daukšas K.* Atvirom akim (rankr.). 1968. P. 33 // ChFM.

tas. Profesorius priekaištavo tarybinei medicinai, kad ji nusigręžė ir nuo seksualinių klausimų, „paliko visuomenę lyties brakonierių padėtyje", dėl to šioje srityje „negalima kalbėti apie jokią kultūrą, nes visur sutiksi tik laukinio išmintimi nudažytą šypseną, dvelkiančią neišmanymu". Protingai, neiškeliant už moralės normų ribų, reikia tvarkyti ir homoseksualistų reikalus, nes tai nėra ištvirkavimas, o tik tam tikras nukrypimas nuo normos. Dabartinė pažiūra neteisinga ir todėl, kad nemaža homoseksualistų yra labai nusipelnę žmonijos kultūrai. Nelabai suprantamas Profesoriui ir nepagydomos ligos slėpimas nuo ligonio: nors tikėjimas pasveikimu ir turi didelę reikšmę vidinių žmogaus jėgų mobilizavimui, o mirties baimė gąsdina daugelį ligonių, yra ir mirties baimės praktiškai atsikračiusių žmonių, kuriuos reikėtų traktuoti visiškai kitaip. Profesorius nesutiko ir su medikų rekomenduojamu kurortiniu atostogavimo būdu: „Biologija pagrįstai tvirtina, kad gyvo organizmo atsparumas priešams ir gebėjimas pilniau panaudoti aplinkos jėgas priklauso nuo jo prisitaikymo prie gyvenamosios vietovės sąlygų. Kai trumpam laikui pakeičiama gyvenamoji vieta, organizmas išvedamas iš jam įprastos pusiausvyros. Naujai pusiausvyrai sudaryti reikia papildomų jėgų, kurių gali pritrūkti ir dažnai pritrūksta seniems žmonėms. Iš čia ir kyla didelis senių mirtingumas išvykose. Atostogos ir išvykos dažnai teisinamos būtinumu pašalinti persidirbimą ir pavargimą. Tačiau atrodo, kad patsai persidirbimas yra nesuderinamas su kultūringo laisvo žmogaus veikla. Pajutus nuovargį, reikia pailsėti, o ne dirbti toliau ir tapti persidirbusiam, atseit, nepilnaverčiam"[554].

Netgi dabar, kai mūsų moraliniai kriterijai gerokai švelnesni ir esame prisiklausę visokiausių drastiškų pareiškimų, medicinos nelaikymas mokslu, jos ir veterinarijos palyginimas pastarosios naudai, Profesoriaus siūlytos priemonės žmonių „veislei" pagerinti, savižudybių pateisinimas sukeltų didelės visuomenės dalies pasipiktinimą. Tuo eretiškiau tokios mintys skambėjo tarybiniais metais, kai jos kirsdavosi su vienintele oficialiai priimtina pozicija, šokiruoda-

[554] *K. Daukšas*. Atvirom akim (rankr.). 1968. P. 39 // ChFM.

vo tradicinio mąstymo šalininkus, tačiau niekas, kaip paprastai, negalėdavo paneigti Profesoriaus samprotavimų logikos.

ATEISTINĖ VEIKLA

Ateistinę K. Daukšo veiklą jo kolegos, draugai ir pažįstami vertino labai nevienodai ir jo laikais, ir dabar. Tarybiniais metais tie, kurie žinojo apie jo šeimos išblaškymą po Rusijos gulagus, buvo linkę antireliginėje veikloje įžiūrėti Profesoriaus pastangas pačiam išvengti panašaus likimo. Žmonės, suvokiantys jo tylų nepritarimą bolševikiniam režimui, bet nežinantys šeimos likimo peripetijų, stebėjosi, kaip K. Daukšas nesupranta, jog savo antireligine veikla padeda tą režimą stiprinti, ir neretai jam tai į akis išsakydavo. Kai kas ateistinėje Profesoriaus veikloje įžiūrėjo tam tikrą tuštybės atspalvį: antireliginės K. Daukšo paskaitos duodavo jam papildomų progų pabendrauti su įdomiais žmonėmis, padėjo išsilaikyti visuomenės dėmesio akiratyje, leido pasipuikuoti prieš plačią auditoriją savo oratoriniais gabumais ir loginiais išvedžiojimais, po paskaitos maloniai pasikalbėti ir dar kartą blykstelėti diskusijų logika prie vaišių stalo. Buvo ir tokių, tiesa, labai nedaug, kurie manė, kad visa ta veikla – tik kaukė, kad išaugęs religingoje šeimoje, su žmonos broliu kunigu gerai sutariantis Profesorius ir pats širdies gilumoje yra tikintis. Pagaliau oficialiojo ateizmo atstovai, nepaisydami kartais gana ryškių nesutarimų su Profesoriumi dėl antireliginės propagandos stiliaus, iš esmės džiaugėsi turėdami savo gretose tokį neeilinių gabumų lektorių ir publicistą.

Dabar, kai tarybų valdžios Lietuvoje jau seniai nebėra, ateistinę K. Daukšo veiklą jo gerbėjai stengiasi išvis nutylėti. Švytuoklinis mūsų visuomeninio gyvenimo pobūdis pasireiškia ir čia: iki Nepriklausomybės atkūrimo retas kas drįsdavo prasižioti oficialiai gindamas krikščionybę ir katalikybę, dabar gi situacija diametraliai priešinga – Lietuvoje visi pasidarė tokie įsitikinę katalikai, kad apie kokią nors organizuotą ateistinę veiklą ar anksčiau gyvenusių ateistų darbus geriau neužsiminti...

Kad ir kaip ten būtų, ateistinei tematikai skirta daugybė prof. K. Daukšo skaitytų viešų paskaitų ir bemaž trisdešimt periodinėje spaudoje paskelbtų straipsnių.

Kaipgi ir kodėl K. Daukšas atėjo į kovotojų prieš religiją gretas?

Nagrinėjant tą klausimą, visų pirma tenka atsisakyti bet kokių abejonių dėl Profesoriaus netikėjimo Dievu. Visi jo šeimos žmonės ir artimieji draugai vienbalsiai tvirtina, kad jis tikrai buvo bedievis, materialistas be išlygų. Į bažnyčią jis nustojo vaikščioti jau gimnazijoje, po čia jau minėtų gimnazijos mokytojo J. Šliūpo ir kapeliono neakivaizdinių disputų, savarankiškų islamo ir budizmo studijų bei diskusijų su draugais. Kaune bažnyčios irgi nelankė, nors į antireliginę šliūpininkų veiklą taip pat neįsitraukė [J. Matulis, P. Katilius]. Žmona tik vieną kartą buvo jį Velykų rytą nusivedusi į bažnyčią, tai paskui jai dažnai juokais „prikaišiojo", kam jį bažnyčion tampydavusi [A. Daukšienė]. Sesuo Elena prisimena, kad prieš mirtį kunigo nei ji siūlė, nei jis prašė: „Netikėjau ir netikiu, kad po mirties kas nors yra. Man ramu". Antra vertus, jis nebuvo ir iš tų inteligentų, kurie nepripažindami krikščioniškojo personifikuoto Dievo tikėjo, kad yra kažkokia visatą tvarkanti, anot prof. V. Čepinskio, Didžioji Realybė ar kaip kitaip vadintina antgamtinė jėga. Bedievis jis buvo nuoširdus, neabejojantis ir be sentimentų: „Ką padarysi, kad po mirties nieko nėra. Toks gyvenimas" [Č. Kunevičius].

Sunku patikėti, kad K. Daukšui antireliginės paskaitos buvo savotiška maskuotė, dengianti jį valdžios akyse ir sauganti nuo represijų. Tos valdžios instancijos, kurios domėjosi jo šeimos istorija, gerai ją žinojo: mes čia jau minėjome, kad 1949 m. trėmimų metu jis buvo suimtas, tačiau vis dėlto nedeportuotas. Galima spėti, kad K. Daukšą išgelbėjo buvę klasės draugai K. Preikšas ir V. Niunka, kurie, ypač pastarasis, ir toliau jį palaikė. Taigi papildomas antireliginių paskaitų „skydas" vargu ar buvo labai reikalingas ir tada, ir ypač vėlesniais dešimtmečiais, kai Profesorius jau buvo išsikovojęs didžiulį autoritetą ir savo bedieviškumo tikrai galėjo nebedemonstruoti. Tuo tarpu ateistines paskaitas jis skaitė ir toliau. Pavyzdžiui, jo paties ranka sudarytame sąraše ateistinei tematikai skirta daugiau

kaip trečdalis 1983 m. skaitytų paskaitų [ChFM]. 1984 m. įvykusiame Chemijos fakultetą prieš 25 metus baigusių absolventų susitikime paprašytas paskaityti savo buvusiems studentams paskaitą jo paties pasirinkta tema, Profesorius kalbėjo apie religijos vaidmenį gyvenime ir materialistinės pasaulėžiūros būtinumą [A. Vaškelis]. Čia jau apie bet kokį pataikavimą valdžiai negalėjo būti nė kalbos.

Įdomu, kad Profesorius už itin didelį antireliginį įkarštį kartą buvo kritikuojamas netgi iš oficialios tribūnos. 1960 m. surengus „Žinijos" valdybos prezidiumo ir Universiteto tarybos bendrą posėdį propagandiniam draugijos darbui Universitete apsvarstyti, K. Daukšas, kaip tą darbą tikrinusios komisijos pirmininkas, padarė pranešimą, kuriame ypač pabrėžė aktyvesnio ateistinio darbo būtinumą. Universiteto docentas filosofas E. Meškauskas, akad. J. Matulis ir kiti priekaištavo K. Daukšui, kad šis visą propagandinį darbą sutelkia tik į ateizmą, priešpriešina jį gamtos mokslų propagandai, materialistinės pasaulėžiūros formavimui: jeigu tik griausime religiją, žmogus tokios pasaulėžiūros nesusidarys[555].

Dažnesnio bendravimo su auditorija motyvo visiškai atmesti negalima, ką yra pripažinęs ir pats Profesorius: „Jei būtų kita valdžia, tuo neužsiimčiau" [Č. Kunevičius]. Vis dėlto pagrindinė K. Daukšo intensyvios ateistinės veiklos priežastis, matyt, buvo jo materialistinė pasaulėžiūra ir noras šviesti žmones [A. Daukšienė]. Tas noras gal ir ne visiems suprantamas, tačiau K. Daukšas aiškiai idealizavo švietimo ir auklėjimo vaidmenį visuomenės raidoje ir žmogaus gyvenime, buvo devynioliktajam šimtmečiui būdingo švietėjo įtikinėtojo tipo propagandininkas. Tikėdamas, kad norintis būti laimingas žmogus privalo gerai pažinti ne tiktai pats save, bet ir teisingai spręsti apie savo aplinką, Profesorius stengėsi kiek galėdamas padėti tokiam gamtos ir visuomenės pažinimui. Ką tik paminėta paskaitos absolventams istorija aiškiai rodo, kad antireliginė problematika tokiame kontekste K. Daukšui tikrai buvo artima, jis tikrai

[555] „Žinijos" valdybos prezidiumo ir VVU tarybos bendro 1960 m. balandžio 20 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 163. L. 61, 73, 84.

tikėjo jos reikalingumu. Pagaliau ir pats Profesorius, nors ir netiesiogiai, atsakė į šį klausimą, studentams skirtoje brošiūroje „Apie mokslinę ateistinę propagandą", aiškindamas, kodėl ne visi, o tik kai kurie ateistai užsiima antireligine propaganda: taip jie elgiasi verčiami savo žmogiškojo vidaus, norėdami padėti žmogui[556].

Antra vertus, K. Daukšo antireliginė veikla ryškiai skyrėsi nuo oficialiojo, tuo metu vadinto kovingojo (dabar neretai vadinamo buldozeriniu) ateizmo savo pakantumu religingų žmonių įsitikinimams.

Visų pirma tai pasireiškė šeimoje ir santykiuose su religingais artimaisiais. Motinai su seserimi grįžus iš Sibiro, Profesorius pats paprašė seserį, kad nuvestų motiną į Aušros Vartus, niekada nepasakė nė žodžio prieš, kai jos sekmadieniais eidavo į bažnyčią [E. Daukšaitė]. Pats K. Daukšas religinių švenčių nešventė, tačiau Kalėdų ir Velykų tradicijas šeimoje palaikydavo, prėskučių ir margučių visada būdavo [L. Novickienė]. Su žmonos broliu prelatu Kazimieru Prialgausku jis gerai sugyveno nuo pat jaunystės iki paskutinių prelato dienų. Kunigas Kazimieras kartais po dvi savaites atostogaudavo pas Profesorių Vilniuje, abu bendravardžiai vakarais kavutę su konjaku gerdami šnekučiuodavosi, kartais ir bažnytiniams reikalams pirkto raudono vyno su artimesniu svečiu paskanaudavo [A. Končius], tačiau rimtų diskusijų tikėjimo klausimais nepradėdavo. Būtent kunigas Kazimieras buvo prie Profesoriaus motinos paskutinėmis jos gyvenimo dienomis ir padėjo ją palaidoti [E. Daukšaitė]. Užsakydamas antkapinį paminklą motinai, Profesorius paprašė iškalti ir kryželį, paaiškinęs, kad jam nereikėtų, tačiau ir motina būtų norėjusi, ir žmona reikalauja. Oficialiame projekte tuo metu kryžiaus ženklą parodyti ir dirbtuvėse jį iškalti buvo draudžiama, tad vykdydamas Profesoriaus pageidavimą skulptorius R. Kasiulevičius kryželį iškalė jau kapinėse stovinčiame paminkle.

Neįprastos buvo ir Profesoriaus ateistinės paskaitos.

[556] K. Daukšo brošiūros „Apie mokslinę ateistinę propagandą" rankraštis // LCVA. F. R-454. Ap. 1. B. 1. L. 18.

Penktojo dešimtmečio pabaigoje ir šeštojo pradžioje daugumos antireliginių paskaitų temos Lietuvoje buvo labai piktos: „Vatikanas tarptautinės reakcijos tarnyboje“, „Vienuolynai – viduramžiškos reakcijos ir parazitų lizdai Lietuvoje“, „Katalikų bažnyčios reakcingumas“, „Klasinis katalikybės veidas“, „Religija – tamsos skleidėja“, „Popiežiai – pasaulinės reakcijos jėga“, „Reakcinė katalikų dvasininkija hitlerinių okupantų tarnyboje“, „Religija – liaudies opiumas“, „Katalikų bažnyčia – kosmopolitizmo skleidėja“, „Kaip kunigai apgaudinėja darbo žmones“ ir pan.[557] Tiesa, TSKP CK 1954 m. priėmė nutarimą „Dėl klaidų vykdant mokslinę ateistinę propagandą gyventojų tarpe“, kuriame nurodė, kad dvasininkijos ir tikinčiųjų įžeidinėjimai, Šventojo Rašto kritika negali būti mokslinės ateistinės propagandos pagrindas[558], tačiau tai tik sutvirtino K. Daukšo pozicijas: tokio tipo paskaitų Profesorius niekada nėra skaitęs. Jis niekada ir niekur kategoriškai netvirtino, kad Dievo nėra, o stengėsi paaiškinti tikėjimo Dievu ir sielos nemirtingumu atsiradimą. Jis tiesiogiai nepuldavo, nepašiepdavo Katalikų Bažnyčios, nors ne kartą kalbėjo apie visų religijų priešiškumą pažangai, pabrėždavo kai kuriuos prieštaringumus krikščionybės teiginiuose, neatitinkančiuose sveiko proto reikalavimų, priekaištavo dėl elgesio praeityje: „Bažnyčia skelbia – „Nežudyk“, o kiek eretikų ir raganų pati iššudė?“[V. Kapočius]. K. Daukšo visiškai nedomino kai kurių ateistų propaguojamas knaisiojimasis po asmeninį kunigų gyvenimą ir ieškojimas jame amoralių poelgių: „Kai kurie kunigai gyvena su gaspadinėmis? O argi partijos sekretoriai meilužių neturi?“ [A. Končius].

Profesoriaus antireliginėse paskaitose ryški jo paties asmenybė. 1977 m. atsakydamas į mokslinės materialistinės minties propagandininkų klubo „Ave, Vita“ anketos klausimus, Profesorius nurodė net devynias jo skaitomų ateistinių paskaitų temas: „Religijos kil-

[557] „Žinijos“ valdybos prezidiumo 1949 m. gruodžio 28 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 4. L. 134; Ap. 1. B. 17. L. 61.

[558] „Žinijos“ valdybos 1957 m. lapkričio 21 d. plenumo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 122. L. 9.

mė“, „Mokslas ir religija“, „Mokslinė ir idealistinė mąstysena“, „Žmonių veikla ir religija“, „Inteligentiškumas, kultūringumas ir religija“, „Moralė ir religija“, „Religijos išsilaikymas“ ir kt. Tačiau oficialiosios ateistinės propagandos apologetai visą laiką pasigesdavo jo paskaitose marksistinės dvasios ir citatų, kryptingo kovingumo, ryškių teiginių apie Dievo nebuvimą.

Profesorius pasisakydavo prieš ateistinį ekstremizmą, bet kokį persekiojimą už pažiūras, prieš bet kokią prievartą. „Man rodosi, kad tikintis mokytojas yra skandalas mūsų sąlygomis, bet jei trūksta bedievių, tai reikia ir tikinčiajam duoti dirbti[559]. Porą tokios tolerancijos pasireiškimo pavyzdžių prisimena prof. P. Buckus[560]. Tragiškai žuvus universiteto studentei, Profesorius dalyvavo laidotuvėse, kurios tėvų pageidavimu vyko kaimo kapinėse su visomis bažnytinėmis apeigomis, nors toks dalyvavimas Universiteto dėstytojams buvo ne tiktai nerekomenduojamas, bet netgi draudžiamas. Būdamas Chemijos fakulteto dekanu, jis gavo anoniminį laišką, kuriame buvo pranešama, kad vieno dėstytojo vaikai su uošve lanko bažnyčią. Pagal visus tuometinius vadovų elgesio kanonus, dekanas privalėjo patikrinti praneštus faktus ir jiems pasitvirtinus imtis ryžtingų priemonių dėstytojo „moraliniam veidui pagerinti“. Užuot tai daręs, Profesorius pasikvietė tą dėstytoją ir pasakė: „Paimk anonimką, o tai paklius kokiam durniui, turėsi bėdos. Vienas durnius gali padaryti tiek blogybių, kad per kelis metus jų nelikviduos ir daug išmintingų“.

Religijos klausimu jo credo buvo toks: jei norite – galite tikėti Dievu, nesivaržydami eiti į bažnyčią, galite mano požiūrio nepriimti („visai natūralu, kad vieni klauso manęs, kiti – kunigo“), bet tiesa tai mano pusėje [E. Juškys]. Ir tą savo tiesą bandydavo įrodyti paskaitose, skatindamas klausytojus kartu su juo mąstyti. Jis nuolat kėlė mąstymo prioritetą, visur ieškojo racionalaus prado, niekad

[559] „Žinijos“ valdybos 1958 m. spalio 24 d. plenumo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 135. L. 150.

[560] *Buckus P.* Kazį Daukšą prisiminus // Mokslas ir gyvenimas. 1990. Nr. 2. P. 24.

necituodavo marksizmo klasikų ir jais nesiremdavo (pasiklausius jo antireliginių paskaitų, atrodydavo, tarsi jų nė nebūta!), kalbėdavo laisvamaniškojo, sveiko proto ateizmo dvasia.

Žinoma, Profesorius suprato, kad ir nepiktos jo ateistinės paskaitos daugeliui vis dėlto nepatinka. Jo ateistinę veiklą savo lietuviškose laidose ne kartą kritikavo netgi Vatikano radijas [B. Jauniškis]. Į oponentų priekaištus K. Daukšas argumentuotai atsakė viename iš savo straipsnių: „Rimtų materialistų ateistinė propaganda yra mokslinių žinių apie religiją skleidimas. Tas žinias reikia skleisti kaip ir visas kitas mokslo žinias, nors kai kam jos ir nemalonios. Tačiau juk yra daug mums nemalonių mokslo žinių (apie ligas, mirtį, nelaimes ir pan.), bet mes stengiamės jas įsisavinti ir jomis vadovautis savo gyvenime. Žinios apie religiją, nors kai kuriems žmonėms ir nemalonios, reikalingos žmogui, todėl nereikia piktintis dėl jų skleidimo“ [179].

Ateistinių K. Daukšo paskaitų maniera labai skyrėsi nuo visų kitų lektorių. Keletą jo paskaitų iš eilės išklausęs ilgametis „Mokslo ir gyvenimo“ redaktorius J. Baldauskas prisimena, kad K. Daukšas nesistengė ateizmo kalte įkalti į klausytojų galvas, o kalbėdavo labai gyvai, tarsi ginčydamasis su nematomu oponentu, jam įrodinėdamas. Kiekvieną paskaitą jis pradėdavo sąmojingais pavyzdžiais, bet vis kitokiais, kalbėdamas pasitelkdavo skirtingus fizikos, chemijos, biologijos ir kitų mokslų duomenis, o paskaitos pabaigoje prieidavo tą pačią, iš anksto numatytą išvadą. Argumentavimo būdas labai priklausė nuo auditorijos. Vienoje iš tų paskaitų labai inteligentiškai ir solidžiai atrodantys žmonės klausėsi itin atidžiai, provokaciniais klausimais nepertraukinėjo. Auditorijos nuotaikas visada labai gerai jaučiantis Profesorius kalbėjo ypač įtikinamai. Paskaitai ir atsakymams į klausimus pasibaigus, paaiškėjo, kad priekinėse eilėse sėdėjo visas vietinės bažnyčios komitetas. Jo paklausus apie paskaitos įspūdžius, atsakymas buvo priešiškas paskaitos idėjai, bet iš esmės netikėtai palankus lektoriui: „Matyt, jam labai gerai moka...“ Kitą kartą K. Daukšas su dar vienu Universiteto profesoriumi buvo pasiųstas skaityti ateistinių paskaitų Palangos moksleivių tėvams. Pirmąjį lektorių jau po kelių minučių tie tėvai

nutraukė triukšmu, įžeidžiančiais šūksniais ir tiesiog išvijo iš tribūnos. Tokioje įkaitintoje, itin priešiškai nusiteikusioje auditorijoje Profesorius nuo pat pirmųjų žodžių taip suintrigavo klausytojus, kad sukluso ir aktyviausi triukšmadariai. Paskaitos viduryje Profesoriaus iškalbos paveikta salė jau pradėjo juoktis, o paskaitai pasibaigus, keletas klausytojų organizatoriams pareiškė: „O, čia tai profesorius!“ O juk paskaita taip pat buvo ateistinė, kaip ir pirmojo lektoriaus. Tiktai kiek skyrėsi tema, o žodžiai ir argumentacijos stilius – visai kiti [P. Pečiūra]. Štai kodėl K. Daukšas niekada nebuvo apmėtytas supuvusiais kiaušiniais, kaip kartais atsitikdavo kitiems lektoriams ateistams, jo paskaitose ar po jų netgi nekildavo piktų kivirčų. Profesorius buvo taip išgarsėjęs, kad su juo susitikti rajonų centruose sekmadieniais neretai ateidavo gerokai daugiau žmonių negu į bažnyčią... [O. Galdikienė].

Nuo oficialiosios ateistinės propagandos skyrėsi ne tik K. Daukšo paskaitų tonas, bet ir kai kurios esminės nuostatos. Jau minėjome, kad jis visada kviesdavo neagituoti prieš religiją senų žmonių, kurių iš esmės jau jokia propaganda negali paveikti. „Žmogui, kuriam jau ir aštuoniasdešimt, didelio poveikio nepadarysi, tegul jis ir miršta savo tikėjime“[561]. Jo nuomone, senam žmogui religija yra ne opiumas, kaip Lenino žodžiais mėgo kartoti dauguma to meto ateistų, bet dažnai priešingai – vienintelis vitaminas, teikiantis paguodą liūdname gyvenime ar beviltiškoje padėtyje [P. Pečiūra]. Ir rimtu tonu kartais duodavo gyvenimišką pavyzdį: „Jeigu mano žmona susiras jaunesnį, tai negi bėgsiu skųstis partorgui ar kreipsiuosi į rektorių. Beliks Dievas. Ir jeigu jis padės – stebuklas...“ Profesorius niekada nesididžiavo istoriniu faktu, kad Lietuva buvo paskutinė pagoniška Europos valstybė: „Labai gaila, kad Lietuva neapsikrikštijo anksčiau. O jei būtų apsikrikštijusi dar vėliau, tai ir dabar dar būtume Kongo lygyje“ [A. Churginas].

Septintajame dešimtmetyje ateistus šokiruodavo K. Daukšo kartais išsakomas siūlymas palaikyti sektantus. Profesorius priminda-

[561] „Žinijos“ valdybos 1959 m. gegužės 21 d. plenumo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 147. L. 39.

vo, kad sektantais paprastai tampa ne ateistai, o tikintieji. Tad silpsta pagrindinė religija: abi Bažnyčios tarpusavyje kovoja, o dvi konkuruojančios religijos visada silpnesnės už vieną[562]. Po dešimtmečio Profesoriaus pozicija pasikeitė: dabar sektantai jam jau atrodė netgi pavojingesni, ir ateistų pasipiktinimą sukėlė jo pasiūlymas nebekovoti su Bažnyčia: „Žmonės labai pasikeitė, nuo Bažnyčios atitolo, jaunimas nuo religijos iš esmės atkirstas, o ateistinė propaganda vyksta beveik taip pat kaip ir pirmaisiais pokario metais. Durnių darbas! Kunigai – dabar mūsų sąjungininkai. Seminarijos vadovybė – valstybės pastatyta. Daugelis jaunų kunigų dirba saugumui, užsiima tik religinėm apeigom, per pamokslus kalba tik neutraliais, tarybų valdžiai nepriešiškais klausimais. Jei kuris nors mėgina tą valdžią kritikuoti, tuoj apšaukiamas ekstremistu ir „sutvarkomas". Priešingai Bažnyčiai, sektantai visiškai nekontroliuojami, į jų šventikus nepavyksta pasiųsti savo žmonių. Katalikų Bažnyčia su sektantais kovoja, ir šioje srityje ji mums reikalinga sąjungininkė. Tai reikia nebekovot su Bažnyčia, o ją palaikyt. Protingi žmonės taip ir daro: kunigų seminarijoj vietų skaičius juk didinamas. O dogmatikai ateistai niekaip negali atprasti nuo pasenusių kovos su religija formų" [R. Kazlauskas].

Ateistinėse paskaitose valdžiai nepatinkančių minčių Profesorius kartais išsakydavo ir atvirai humoristine forma.

Rajoniniame ideologinių darbuotojų pasitarime kartą pareiškė, kad kunigai dabar visai nereikalingi, o bepritariančiai salei paaiškino rodydamas į partijos komiteto pirmąjį sekretorių: „Dabar jis – jūsų kunigas!" Tas pasipiktinęs netgi Vilniui Profesorių skundė, tiktai jokių padarinių nebuvo [L. Bičkauskas-Gentvila].

Kitame panašiame pasitarime Profesorius iš salės gavo klausimą apie žmogaus kilmę. Paaiškino šitaip: „Pradžioje Žemėje nebuvo jokios gyvybės. Paskui vandenyje atsirado žuvytės, varlės. Vėliau vandens gyvūnai išlipo į sausumą, išsivystė iki beždžionės ir žmogaus. Įrodymai? Ogi kad ir toks. Vaikai ir dabar kartais gimsta su

[562] K. Daukšo straipsnio „Apie kovą su religinėmis atgyvenomis" rankraštis (rusų k.) // LCVA. F. R-454. Ap. 1. B. 7. L. 14.

mažom uodegytėm. Atavizmas. Viduramžiais pačios motinos tokius vaikus nužudydavo, nes bijodavo, kad jų neįtartų turėjus reikalų su velniu. O dabar – kas? Dabar jau niekas netiki, kad moteris buvo velnio sugundyta. Taigi vaiką – prie kaladės, čekšt kirviu per uodegytę, jos ir nebėr. Ir nieko – žaizdelė užgyja, vaikas vystosi kaip visi, užaugęs gali netgi partorgu būti...“ [P. Pečiūra].

Vieno rajono partijos komiteto sekretorius kartą skundėsi CK sekretoriui V. Niunkai: „Kas per žmogus tas jūsų atsiųstas profesorius Daukšas? Atvažiavęs į rajoninę antireliginę konferenciją, taip pašnekėjo, kad mūsų kelerių metų ateistinį darbą niekais pavertė“. Profesorius džiaugėsi, kad jo senas bičiulis V. Niunka į skundą nepažiūrėjo rimtai: „Toks ten jų ir darbas, jeigu vienas profesorius per valandą viską sugriovė...“ [R. Kazlauskas].

Deja, iki mūsų dienų neišliko nė vieno K. Daukšo antireliginės paskaitos magnetofoninio įrašo, o jas išklausiusiųjų prisiminimai labai fragmentiški. Išsamesnį vaizdą apie Profesoriaus ateistines pažiūras galima susidaryti iš jo publicistikos: nors spaudoje pasirodę straipsniai būdavo perėję oficialiosios propagandos filtrus ir gerokai skyrėsi nuo jo skaitomų viešųjų paskaitų įtaigaus humoristinio tono, tačiau argumentacijos pobūdis dažniausiai išlikdavo. Dar įdomesni Profesoriaus išsaugoti ir Lietuvos centriniam valstybės archyvui perduoti rankraščiai tų brošiūrų ir straipsnių, kuriuos galima laikyti jo programiniais tos srities darbais, bet kurie nebuvo išspausdinti, nes neįtiko oficialiesiems recenzentams. Štai 1962 m. kritikuodami K. Daukšo spaudai parengtą brošiūrą „Ateisto propagandininko abėcėlė“, neigiamus atsiliepimus pateikę recenzentai – žinomas to meto ateistas J. Ragauskas ir filosofas B. Genzelis rašė[563], kad autorius mėgsta šokiruoti per daug subjektyviais, nepakankamai įtikinamais teiginiais (pavyzdžiui, siūlo atsisakyti žinomų ateistų citavimo, nors jų palikimu patarė naudotis Leninas; nerekomenduoja kategoriškai neigti Dievo buvimo, nors tai reiškia principinių klasinių pozicijų atsisakymą ir tiesioginę nuolaidą re-

[563] K. Daukšo fondas // LCVA. F. R-454.

ligijai; neparodo reakcinio mūsų laikų religijos vaidmens, ne iš Pavlovo mokslo pozicijų aiškina sapnus ir t. t. ir pan.). Labai būdingas vieno iš recenzentų išvados formulavimas: „Brošiūra būtų naudinga ateistui – nebe naujokui, ypač pažįstančiam K. Daukšą, bet **mažiau patyrusiam propagandistui gali būti kiek pavojinga,** jį suklaidinti" (paryškinkta mano – *Z. M*). O ką jau kalbėti apie brošiūros išleidimą ar jos teigiamą poveikį tikintiesiems, jeigu ji pavojinga netgi kai kuriems ateistams!..

Neišspausdintame, matyt, sąjunginei spaudai rusų kalba parengtame straipsnyje „Apie kovą su religinėmis atgyvenomis"[564] K. Daukšas išskyrė keturis ateistinės propagandos būdus: 1) tikroji mokslinė ateistinė propaganda, aiškinanti religijos pagrindus ir jos kilmę; 2) religinę pasaulėžiūrą demaskuojančių gamtos mokslų žinių populiarinimas ir propaganda; 3) antibažnytinė propaganda – religinių organizacijų ir jų moralės demaskavimas; 4) kai kurių dvasininkų veiklos ir amoralumo demaskavimas. Profesorius apgailestauja, kad per daug dažnai naudojamasi dviem pastaraisiais būdais: jie paprasčiausi, tam nereikia nei žinių, nei išsilavinimo, tačiau ateistams iš esmės nieko nepadeda, nesukelia tikinčiųjų abejonių religijos dogmomis, o tik juos piktina. Daug svarbesnė gamtos mokslų žinių propaganda: mokslas įrodo, kad pasaulyje nėra dieviškojo proto įsikišimu aiškinamos visuotinės harmonijos ir tvarkos, padeda demaskuoti stebuklus ir iš įvairių religijų išlikusius prietarus. Vis dėlto mokslinės žinios ne visada išstumia religiją, o tai rodo ir tikinčiųjų mokslininkų pavyzdys. Vadinasi, svarbiausias ir veiksmingiausias ateistinės propagandos būdas yra religijos pagrindų ir jos kilmės aiškinimas, nes tik jis gali pakirsti religijos šaknis. Reikėtų aiškinti religijos, jos vaizdinių bei dogmų kilmę, griauti tikėjimą religiniais vaizdiniais, parodant ne dievišką, bet žmogišką jų prigimtį. „Religiniai vaizdiniai, kaip aplinkos suasmeninimo padariniai, yra pirminis, o dvasininkai ir bažnyčios – antrinis reiškinys. Kovodami prieš antrinį, kartais mes tik nežymiai griauname pirmi-

[564] K. Daukšo straipsnio „Apie kovą su religinėmis atgyvenomis" rankraštis (rusų k.) // LCVA. F. R-454. Ap. 1. B. 7.

nį reiškinį. Sunaikinus pirminį reiškinį, antrinis išnyksta savaime. Todėl reiktų aktyviau griauti tikėjimą į religinius vaizdinius“ [119]. Negalima painioti mokslo žinių skleidėjų su jų vulgarizatoriais, t. y. su žmonėmis, kurie naudoja pasenusias šliūpines priemones ir stengiasi kuo aštresniais žodžiais kovoti su dvasininkais[565]. „Rajkomas – ne komunizmas, bažnyčia – ne religija. Kas yra religija? Tikėjimas antgamtiniu pasauliu. Tai svarbiausia. Kovokime ne prieš kleboną, bet prieš šį tikėjimą“[566].

Kitame neišspausdintame straipsnyje „Daugiau sistemiškumo kovoje su religija“[567] K. Daukšas nurodo tris, jo nuomone, svarbiausias tos kovos kryptis: aiškinti Dievo sąvokos susiformavimą, nagrinėti sielos nemirtingumo problemą ir parodyti auklėjimo įtaką žmogaus religingumui. Būtent tų pagrindinių religijos citadelių griovimas nuginkluoja tikinčiuosius, leidžia lengviau paaiškinti kitus jiems rūpimus klausimus.

Profesorius visada teigė, kad reikia ne aklai neigti Dievo buvimą, o stengtis atskleisti jo sąvokos atsiradimo priežastis, parodyti, kad dievybės supratimas pirmykščio žmogaus sąmonėje susiformavo neatsitiktinai. Nesuprasdamas gamtos ir jausdamasis joje itin bejėgis, žmogus elgėsi kaip mažas vaikas, mušantis jį užgavusį stalą ar jojantis ant lazdos – įsivaizduojamo žirgo: suasmenino dangaus kūnus ir gamtos reiškinius, surūšiavo juos į gerus ir blogus, tarytum gerų ar blogų būtybių valdomus taip, kaip jis pats tvarkė savo artimiausią aplinką. Šitaip pirminio žmogaus sąmonėje kilo gerų ir blogų dievų supratimas, nuvedęs į gerų dievų garbinimą, blogų užkeikimą, aukų dievams aukojimą.

Pirmas gerasis dievas, matyt, buvo saulė, išsklaidydavusi nakties baisybes ir pavojus, kiekvieną rytą sušildydavusi sužvarbusį pirmykštį žmogų. Daugelis genčių garbino ugnį, kuri buvo ir gera-

[565] „Žinijos“ valdybos 1959 m. gegužės 21 d. plenumo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 147. L. 39.

[566] VU Mokslo tarybos 1963 m. vasario 26 d. posėdžio protokolas // VUA. F. R-856. Ap. 2. B. 466. L. 134.

[567] LCVA. F. R-454. Ap. 1. B. 6.

sis dievas (padėdavo paruošti maistą), o kartais ir pikta (sudegindavo per arti prie laužo stovinčią lūšnelę). Ugnies garbinimas arba bent jos gerbimas ir dabar dar ne visai išnykęs: ugnies neleidžiama gesinti nešvariu vandeniu, spjaudyti ant degančio nuodėgulio, amžinoji ugnis dega bažnyčiose priešais didįjį altorių, prie kai kurių šventųjų paveikslų, netgi kovos didvyrių kapinėse. Priklausomai nuo skirtingų gyvenimo sąlygų pajūryje, kalnuose, stepėse ar miškuose žmogui daugiau įtakos turėjo vienos ar kitos gamtos jėgos, todėl ir dievai įvairiose gentyse buvo skirtingi. Vienos bendruomenės pradėjo garbinti ir melsti palankumo audras ir jūrų potvynius, kitos – kalnus, trečios laikė gyvomis sausras bei liūtis ir t. t.

Pirmykščio žmogaus bejėgiškumas prieš galingus gamtos reiškinius, jų nesupratimas ir suasmeninimas vėliau pavertė tuos reiškinius skirtingais dievais, t. y. sudarė prielaidą atsirasti skirtingoms paprasčiausioms religijoms. Tikėjimas turėjo atsirasti ir atsirado kaip žmogaus sąmonės padarinys, o ne tada, kaip teigė Volteras, kai pirmasis apgavikas surado pirmąjį kvailį. Vėliau pirmykščių bendruomenių raida ir jų religinės pasaulėžiūros kitimas nuėjo skirtingais keliais. Kur įsigalėjo stipri karaliaus valdžia, ten vietoj daugelio dievų atsirado vieno dievo idėja. Ten, kur stipri centralizuota valdžia įsigalėti nespėjo, išliko daugelio dievų vaizdiniai. Stiprėjantis bendravimas, prekių mainai ir ypač karai sumaišydavo įvairių religijų išpažintojus, supainiodavo religinius vaizdinius ir iš to atsirasdavo naujos religijos. Kartais sustiprėjusios religijos prarydavo silpnesnes, kartais dėl vidinių prieštaravimų skildavo. Taigi religijų skaičius vis didėjo ir dabar pasaulyje yra keli šimtai religijų ir keli tūkstančiai nedaug nuo jų besiskiriančių sektų, kaip nors kitaip aiškinančių kurią nors vieną ar kelias pagrindines religijos dogmas. Tačiau visos religijos yra „žmogaus sąmonės veiklos vaisius, priklausantis nuo žmogaus prigimties ir jo gyvenimo aplinkos sudėtingumo“ [190, 132]. Būtent tokia dvasia buvo parašytas čia jau minėtas K. Daukšo ir žurnalisto J. Prokopavičiaus mokslo populiarinimo filmo „Kodėl atsiranda dievai?“ scenarijus[456].

Profesorius sutiko, kad dievų vaizdiniai ir religijos atsirado ne tiktai dėl jo vardijamų priežasčių, tačiau, jo nuomone, tai nėra ypač

svarbu: nereikia ieškoti pernelyg mokslinių įrodymų, o remtis tuo, kas žmonėms suprantamiausia, kas verčia juos galvoti. Pavyzdžiui, religijos teiginys, kad gamtoje viešpataujanti tvarka ir darnumas, rodantys dieviškąją išmintį, turi būti paneigiamas „kasdieniais reiškiniais ir gamtos kataklizmais, kurie akivaizdžiai demonstruoja, kad statymas gamtoje visada vyksta lygiagrečiai su griovimu ir naikinimu, kad gamtoje veikia tik aklos traukos ir atstūmimo jėgos, neduodančios Visatoje jokios tvarkos ir darnumo“ [119]. Susiduria dangaus kūnai, vienos būtybės minta kitomis, negyvenamoje saloje išsiveržęs ugnikalnis sunaikina niekuo dėtus gyvūnus ir augalus – kur gi čia „dieviškoji išmintis“?

Sielos nemirtingumo problema K. Daukšui atrodė tokia svarbi, kad jai Profesorius buvo paskyręs netgi atskirą, beje, taip pat rusų kalba parengtą, bet neišspausdintą brošiūrą „Tikėjimas nemirtingumu – pagrindinė religijos atrama“[568], neišspausdintą straipsnį „Tikroji ir tariamoji laimė“ žurnalui „Družba narodov“ („Tautų draugystė“)[569] ir paskelbė porą publikacijų periodinėje spaudoje [123, 174]. Profesoriaus nuomone, sielos vaizdinys svarbesnis ir už Dievo vaizdinį, nes tikėjimas Dievu žmogų įpareigoja tik tada, kai jis tiki sielos nemarumu: žmogui reikia ruoštis pomirtiniam gyvenimui, tad žemiškasis jo gyvenimas pakrypsta visai kita linkme. Tikėjimas siela trukdo žmogui kovoti dėl geresnio gyvenimo: religijos šalininkai, remdamiesi antgamtinių jėgų pripažinimu, atkakliai tvirtino ir tvirtina, kad reikia daugiau melstis, pasninkauti, prašyti Dievo malonių ir už tai žada amžiną džiaugsmą „nemirtingai“ žmogaus sielai. Kuo sunkesnis gyvenimas šioje žemėje, tuo didesnė dešimteriopo atlyginimo ir laimės tikimybė po mirties. Vadinasi, logiškai mąstant, reikėtų gyventi skurde, nesipriešinti skriaudėjams, paklusti visiems valdovams, džiaugtis, kad tave apiplėšė ar apvogė. Nereikėtų mokyti vaikų, nes mokyklose jie susipažįsta su žemiškais dalykais, visai nereikalingais pomirtiniame gyvenime. Kaip matyti

[568] LCVA. F. R-454. Ap. 1. B. 2.

[569] LCVA. F. R-454. Ap. 1. B. 10.

iš senųjų aprašymų, kai kurie dabar Bažnyčios garbinami šventieji taip ir elgėsi: po keliolika ar net keliasdešimt metų praleido atsiskyrę olose, miškuose, gyveno užmūryti ar ant stulpo. Tai visiškai priešinga žmogaus prigimčiai, jo laimės siekimui, visuomenės pažangai. Ir mūsų laikais į klausimą, kokia žmogaus gyvenimo prasmė, religija „tiesiai, aiškiai ir autoritetingai atsako: įtikti Dievui ir po mirties patekti į dangų. Net ir dabar daugeliui pagyvenusių žmonių religijos duodamas atsakymas labai patinka savo aiškumu ir žmogiškų troškumų patenkinimo paprastumu. Juk iš tikrųjų religija žada labai gerą dalyką, labai malonią ir patrauklią viltį – mirštant nenumirti, o likti gyvam kitame pasaulyje“ [158, 188]. Toks pataikavimas žmogaus troškimams – stiprus, bet apgaulingas ginklas. Visa religijos galia ir remiasi iliuziniu sielos nemirtingumo pažadu, kuris vaidina didžiulį vaidmenį daugelio žmonių gyvenime. Tačiau tai yra ir silpnoji religinės galvosenos vieta, nes, ragindama rūpintis tik pomirtiniu gyvenimu, girdama vienuolius, atsiskyrėlius, asketus, ji ne tiktai nevertina žemiškosios būties ir nedidina žmogaus patirties, bet ir pati negali pasinaudoti ta patirtimi (nebent keičiasi apeigų pavidalai), o religinės dogmos reikalauja, kad jas aklai priimtų ir jomis net neabejotų.

Profesorius vis dėlto sutiko, kad tam tikra prasme žmogus yra nemirtingas ir skyrė keturis nemirtingumo supratimus.

Pats paprasčiausias, nekeliantis didelių ginčų yra cheminis nemirtingumas, t. y. žmogaus kūną sudarančių atomų neabejotinas išsilaikymas po mirties, sugrįžimas į žemę ir naujų organizmų ir kūnų susiformavimas iš tų atomų – materija yra nemirtinga. Susimaišęs su religiniais vaizdiniais tikėjimas cheminiu nemirtingumu skatina žmones rūpintis savo mirusiųjų palaikais: laidoti karstuose, ieškoti gražios vietos kapinėse, atsivežti mirusius artimuosius ar tik jų kaulus iš tolimų kraštų laidoti arčiau savęs. Tikėjimas cheminiu nemirtingumu nesusijęs su jokiu instinktu, todėl kitiems gyvūnams jis nebūdingas.

Biologinis nemirtingumas – gyvybės perdavimas per vaikus kartų kartoms – siejasi su savisaugos instinktu ir instinktu rūpintis vaikais, kuris būdingas ir kitiems gyvūnams. Jo siekimas pasireiškia

potraukiu priešingos lyties atstovams, labai sudėtingu meilės reiškiniu, daugeliui žmonių sudaro vieną iš svarbiausių gyvenimo tikslų. Šio nemirtingumo siekimas padėjo ir padeda išsaugoti žmonių giminę, mažai priklauso nuo auklėjimo ir kultūros. Tačiau kartais šis siekimas ir kenkia visuomenei: pernelyg rūpindamiesi savo vaikais, kai kurie žmonės linkę skriausti aplinkinius, todėl reikia skirti daugiau dėmesio tokiam jaunimo auklėjimui, kad šis galingas instinktas būtų nukreiptas visuomenės labui.

Trečiasis nemirtingumo supratimas – visuomeninis, socialinis nemirtingumas – žmogaus sukurtų vertybių, atliktų darbų, padarytų išradimų, parašytų knygų ir kitokios veiklos įtaka būsimųjų kartų gyvenimui. Jo siekimas nesusijęs su jokiu instinktu, yra aukštesnės inteligencijos, auklėjimo ir aplinkos poveikio padarinys, dažnai susijęs su ypatingais žmogaus gabumais tam tikrose veiklos srityse – mene, moksle, išradyboje ir kt. Tikėjimas šiuo nemirtingumu kartais būna toks stiprus, kad žmogus, atsiduodamas kokiam nors svarbiam darbui, nekreipia dėmesio į visa kita, nuo to kenčia jo paties sveikata, artimieji, tačiau daug laimi ateinančios kartos. Tikėjimas visuomeniniu nemirtingumu veda mus į tolesnius žmonijos kultūros laimėjimus, o jo šaknys siekia priešistorinius laikus: jis pasireiškė jau tada, kai pirmykštis žmogus pradėjo sėti javus nežinodamas, ar sulauks derliaus.

Tikėjimas visais šiais trimis nemirtingumais yra suprantamas ir būtinas žmonijos išlikimui bei pažangai. Visai kitokio pobūdžio yra religijos propaguojamas asmeninis nemirtingumas, t. y. tokia pomirtinė būsena, kurioje išlieka asmeniniai žmogaus pojūčiai, jausmai ir sugebėjimai. Jo sąlyga yra dualizmas – prielaida, kad žmogus sudarytas iš kūno ir nuo jo nepriklausomos sielos, kuri ir turi pomirtinį gyvenimą. Šio nemirtingumo Profesorius nepripažįsta. Jo nuomone, žmogaus fizinė ir dvasinė dalis sudaro visumą, kurioje asmenybės arba tariamos sielos savybės yra tik centrinės nervų sistemos veikla. Mažas kūdikis, kuris, religijos teigimu, jau nuo pat gimimo turi sielą – dar ne asmenybė; mechaniškai pažeidus smegenis, neretai žmogaus iš esmės nebelieka, egzistuoja tik žmogaus pavidalo biologinis kūnas. Anksčiau velnio žabangais vadinti psi-

chikos sutrikimai dabar gydomi cheminiais vaistais. Vadinasi, ieškoti sielos nemirtingumo yra iš principo tas pats, kaip ieškoti kitų mūsų organų veiklos, sakysime, virškinimo ar kvėpavimo nemirtingumo. Tikėjimas asmeniniu nemirtingumu – tik tuščios viltys ir nerealios svajonės, atitolinančios žmones nuo konkrečių visuomenei naudingų darbų. Kalbėdamas apie kūnų prisikėlimą paskutiniojo teismo dieną, Profesorius iškelia ir tokią problemą: „Niekaip nesuprasi, iš ko gi galės susidaryti prisikeliančių kūnų milijardai, kai žemėje suirusių lavonų atomai bus iškeliavę iš vienų kūnų į kitus, ir galės atsitikti, kad vieno žmogaus kūno medžiagų atomai jau bus pasklidę po daugelio kitų, dar gyvų žmonių kūnus kaip jų sudedamosios dalys".

Profesorius teigia, kad neišlaiko kritikos religijos siūlomi sielos nemirtingumo įrodymai: teiginys, kad siela išsaugo moralę ir kitas žmogaus vertybes (tai, kad mums to išsaugojimo norisi, dar nereiškia, jog taip ir turi būti – pavyzdžiui, mums norisi, kad rytoj nelytų, bet tai anaiptol negarantuoja, kad iš tikro nelis...), Kristaus prisikėlimas (gal iš tikrųjų jis buvo nuimtas nuo kryžiaus dar gyvas arba tas prisikėlimas buvo tik juo tikėjusiųjų haliucinacijos), Marijos pasirodymai (paprastai pasirodo sutrikusios ar itin jautrios psichikos, į haliucinacijas linkusioms merginoms), telepatija (galimas daiktas, kad egzistuoja kokios nors mums dar nežinomos bangos – dar palyginti labai neseniai atrastos radijo bangos juk nelaikomos nežemiškomis), žmogui būdingas mirties vengimas (jos vengia ir kiti gyvūnai ir netgi augalai, o žmogus kartais elgiasi visai priešingai – sąmoningai aukojasi dėl idėjos ar gelbėdamas kitus).

Savo ruožtu Profesorius stengėsi paaiškinti sielos nemirtingumo vaizdinių atsiradimą visiškai žemiškomis priežastimis: sapnais ir kvėpavimu [75, 99, 123]. Iš nesupratimo, kaip nepajudėjęs iš vietos miegantis žmogus sapne gali keliauti, medžioti, dirbti kitus darbus, iš pastebėjimų, kaip staiga iš miego pažadintas žmogus dažnai kurį laiką dar nesusigaudo pasikeitusiose aplinkybėse, kilo įsitikinimas, kad miegant nuo žmogaus atsiskiria ir savo gyvenimą gyvena nemateriali siela. Taigi siela darėsi panaši ir artima nemedžiaginiams dievams. Tikėjimą siela stiprino ir kvėpavimo bei mirštančių žmo-

nių stebėjimai. Žmonės suvokė, kad kvėpuojant kažkas nesugaunama ir nematoma įtraukiama ir išpučiama. Buvo pagrindo manyti, kad žmogus susideda iš kūno ir kvėpavimo. Mirdamas žmogus tarytum iškvepia paskutinį atodūsį, tai ir susidarė nuomonė, kad kartu su tuo atodūsiu nuo mirštančio žmogaus atsiskiria kažkas nematoma – siela, vėlė. Lygiai kaip ir atsiskyrusi nuo žmogaus jam bemiegant, siela lieka toliau gyventi taip, kaip ji gyvendavo sapnų metu. Nemateriali siela neturi progos numirti, todėl laikui bėgant jai ir buvo priskirtas nemirtingumas. Žmogui mirštant išėjusios sielos nesugausi, atgal į kūną neįvarysi, tad daugelis primityviųjų genčių degino lavonus, kad juos padarytų nematerialius, savotiškai „sudvasintų" ir tokiu būdu leistų susijungti su siela. Tuo pačiu tikslu – mirusiojo sielos gyvenimui palengvinti buvo deginami jo daiktai, ginklai, o kai kur netgi vergai ir žmonos.

Sutikdamas, kad tikėjimas nėra atsitiktinis reiškinys, Profesorius teigė, kad dabartiniu metu religijai išsilaikyti labai padeda siūlomas sielos nemirtingumas, pomirtinė laimė danguje ir kartu su tuo sukeliama pragaro kančių baimė, ypač silpnesnės psichikos žmonėms. Tačiau K. Daukšas manė, kad svarbiausia tikėjimo išsilaikymo priežastis yra religinis auklėjimas [123]. Dvasininkai teigia, kad tikėjimas – tai žmogaus ir Dievo ryšys, amžinoji tiesa, kurią davė pats Dievas, o bedievybė – tai ištvirkimo, pasileidimo padarinys. Vadinasi, jau užgimęs žmogus turėtų turėti tikėjimą, tuo tarpu visiškai aiškiai matyti, kad tikėjimas – ne įgimtas dalykas: vaikams nebūdingos jokios savarankiškos tikėjimo apraiškos, o priklausomai nuo tėvų, mokyklos, artimųjų žmonių įtakos vaiką galima užauginti mahometonu, kataliku ar netikinčiu žmogumi. „Religingose šeimose vaikams nuo mažų dienų kalbama apie dievą, dangų, kitus religinius vaizdinius. Vaikai pripratinami atlikinėti religines apeigas, kurios pavirsta galingu įpročiu. O įpročių atsisakyti labai sunku. Įkaltos galvon religinės, kaip ir bet kurios kitos pažiūros, tampa labai brangios žmogui. Dėl to kiekvienas religingas žmogus gina, nors ir niekuo nepagrįstas, bet įprastas savo religines pažiūras" [189]. Būtent dėl tos priežasties kai kurie žinomi mokslininkai, puikūs savos mokslo srities specialistai visą gyvenimą lieka vaikai religijos klau-

simais, vengia nagrinėti religijos problemas, elgiasi ir atlieka religines apeigas, kaip vaikystėje įkalbėti[570]. Didžiulės religinio auklėjimo įtakos pripažinimas paaiškina, kodėl Profesorius tiek daug dėmesio skyrė jaunimo ateistiniam auklėjimui ir mokslinei ateistinei propagandai. „Kam reikalinga antireliginė propaganda: seniams ar jaunajai kartai? Man atrodo, visas dėmesys turi būti nukreiptas į mokyklą. [...] Jaunimas bus toks, koks yra mokytojas. Ir mokykloj reikia vest aktyvią antireliginę propagandą". Ateistinio auklėjimo temai respublikinėje spaudoje jis paskyrė labai daug savo publikacijų, o ypač didelį darbą 1962 m. išspausdino sąjunginiame žurnale „Družba narodov" („Tautų draugystė") [117]. Tiesa, šis straipsnis parašytas tokiu piktu tonu ir taip skatina kovoti prieš Vatikaną bei atskirus dvasininkus, toks pilnas citatų ir taip remiasi autoritetais, taip giria įdomiosios chemijos bandymus, kad nesinori tikėti visišku jo autentiškumu: matyt, redakcija turėjo aktyvų konsultantą, kuris be Profesoriaus žinios „papildė" ir „suaktualino" autoriaus tekstą...

Profesorius visą laiką siūlė daugiau rūpintis ir studentų ateistiniu auklėjimu: „Religija iš dalies pakeitė žmonių galvoseną, ir dabar reikia susirūpinti, kaip ruošti žmones ateičiai"[571]. Jei fakulteto ar Universiteto taryboje būdavo svarstomi ateistinio darbo klausimai, buvo galima garantuoti, kad Profesorius kalbės. Štai 1957 m. Universiteto taryboje jis aiškino, kad Universitetas privalo ne tik duoti studentams pakankamai teorinių ateizmo žinių, iš savo sienų išleisti susiformavusius bedievius, bet ir užtikrinti gerą jų metodinį parengimą, išmokyti vesti mokslinę ateistinę propagandą – bendrauti su auditorija, įtaigiai perduoti įgytas žinias. Tuo visų pirma turi pasirūpinti filosofijos dėstytojai, kuriems reikia pakeisti ateizmo kurso turinį. Dabar šis kursas supažindina su įvairiomis religinėmis ceremonijomis, kurias reikia žinoti mokslininkui, o ne ateis-

[570] K. Daukšo brošiūros „Apie mokslinę ateistinę propagandą" rankraštis // LCVA. F. R-454. Ap. 1. B. 1. L. 16.

[571] VU ChF Mokslo tarybos 1969 m. lapkričio 26 d. posėdžio protokolas // VUA. F. R-856. Ap. 13. B. 63. L. 84.

tui, o paprasčiausių dalykų kartais nepaaiškina. „Kas iš to, kad skaitomas paskaitų ateistinis kursas, jeigu po paskaitos paskaitininkas draugo klausia: klausyk, Jonai, ar nežinai, kas yra komunija? Ir toks paskaitininkas skaito paskaitas katalikams! Jį sumals ant vietos! Tai kokią prasmę turi tokio kurso skaitymas?" Ateizmo paskaitų kursas, Profesoriaus nuomone turi bedieviui įduoti į rankas ginklą, kad jis mokėtų kovoti[572]. Po metų toje pačioje Taryboje K. Daukšas pasiūlė organizuoti specialias diskusijas ateistiniais klausimais[573]. Iš esmės tas pačias mintis jis kėlė ir 1960 m. vykusiame Universiteto tarybos ir „Žinijos" draugijos valdybos prezidiumo bendrame posėdyje: reikia, kad dauguma studentų būtų parengti gerais ateizmo propagandininkais[574]. Neapsiribodamas tik pageidavimais, jis pats 1960 m. buvo parengęs specialiai studentams skirtą, bet taip ir neišspausdintą bemaž 100 mašinraščio puslapių brošiūrą „Apie mokslinę ateistinę propagandą"[575].

1963 m. Universiteto taryba vėl svarstė ateistinio darbo gerinimo klausimus. K. Daukšas kalbėdamas buvo ypač kategoriškas[576], reikalavo, kad studentai būtų mokomi kovoti ne prieš Bažnyčią, o prieš religiją. Profesorius siūlė ypatingą dėmesį atkreipti į mokytojus rengiančių aukštųjų mokyklų ateistinį darbą, nes koks bus mokytojas, tokia bus ateinanti karta. Būsimiesiems mokytojams reikėtų organizuoti seminarus, kuriuose būtų išmokoma mokslinės ateistinės propagandos metodų įvairiomis sąlygomis. „Būtų naudinga, jeigu patys studentai grupėse skaitytų pranešimus mokslinio ateizmo klausimais. Tegul grupės draugai nagrinėja tuos praneši-

[572] VU Mokslo tarybos 1957 m. lapkričio 3 d. posėdžio protokolas // VUA. F. R-856. Ap. 2. B. 347. L. 83.

[573] VU Mokslo tarybos 1958 m. kovo 21 d. posėdžio protokolas // VUA. F. R-856. Ap. 2. B. 317. L. 43.

[574] VU Mokslo tarybos 1960 m. balandžio 20 d. posėdžio protokolas // VUA. F. R-856. Ap. 2. B. 374. L. 182.

[575] LCVA. F. R-454. Ap. 1. B. 1.

[576] VU Mokslo tarybos 1963 m. vasario 26 d. posėdžio protokolas // VUA. F. R-856. Ap. 2. B. 466. L. 134.

mus, jeigu bus verti, tegul į miltus juos sumala, bet tai pratins žmones diskutuoti, galvoti, padės įgyti šio darbo įgūdžius“ [97].

Daug dėmesio prof. K. Daukšas skyrė religijos ir mokslo santykių aiškinimui [73, 85, 96, 144, 152, 174]. Jo manymu, „mokslo atstovas turi suprasti paramą liaudies ūkiui visoje platumoje, todėl turi padėti darbo liaudžiai ne tik gamindamas darbo stakles ir kitus darbo įrankius ir priemones, ne tik patardamas, kaip išvesti geresnę gyvulių veislę, augalų rūšį ar kaip nusausinti pelkę, bet ir lygiai taip pat reikia rūpintis darbo žmogaus galvosena, padedant jam atsikratyti religinių prietarų ir aplamai idealistinės pasaulėžiūros“[577].

Profesorius palaikė nuomonę, kad žmonių siekimas pažinti ir suprasti gamtos reiškinius bei patenkinti įgimtą žinių troškimą pirmiausia pagimdė dvi žmonių veiklos sritis – religiją ir mokslą. Tik po to atsirado žemės ūkis, technika, medicina, švietimas ir kt. Taigi religijos ir mokslo šaknys tos pačios. Pradžioje tie patys buvo ir jų tikslai: padėti smalsiam žmogui pažinti ir užvaldyti gamtą. Deja, kai kurie gamtos reiškiniai buvo tokie sudėtingi ir galingi, kad padedant mokslui jų ne tiktai užvaldyti, bet ir suprasti pasirodė neįmanoma. Tokiais reiškiniais užsiėmė religijos dogmos, kurios, tiesa, čia taip pat niekuo padėti negalėjo, tačiau traukė paslaptingumu, jomis netikinčius gąsdino neatremiamai galingų jėgų įsikišimu, o dogmų aiškintojams pamažu leido įgyti įtaką ir valdžią. Išsiskyrę mokslas ir religija nuėjo visai skirtingais keliais. „Mokslas skaitosi tik su tokiomis žiniomis, kurių teisingumą gali patikrinti kiti žmonės, nes tik tokios žinios tėra patikimos. Religinė veikla visiškai kitokia. Ji ruošia žmogų pomirtinei laimei, neturėdama jokių to pomirtinio gyvenimo buvimo įrodymų. Religijos atstovai tvirtina, kad dievybė per tam tikrus žmones apsireiškimo pavidalu duoda informaciją apie antgamtinius reiškinius ir nurodo veikimo būdus. Tačiau tokių tvirtinimų mokslas negali priimti, nes jie nepatikrinami, o remiasi niekuo nepagrįstomis paslaptimis“ [189].

[577] K. Daukšo pranešimas LTSR mokslo darbuotojų profsąjungos komiteto 1950 m. gegužės 12 d. plenume // MAA. F. 8. Ap. 1. B. 19.

Mokslas, nuolat praturtinamas stebėjimais ir patyrimu, keičiasi pats ir keičia mūsų pažiūras, ieškojo, ieško ir randa kelius ir būdus geriau pažinti gamtos reiškinius, juos valdyti ir gauti iš jų naudos. Dabar mokslą sudaro sistema sukauptų, įrodytų žinių apie gamtą ir visuomenę, žinių, kurios turi objektyvių tiesų pobūdį. Mokslas atspindi tikrovę tokią, kokia ji dabartinėmis mūsų žiniomis yra, pripažįsta materijos pirmumą, juo remiasi materialistinė pasaulėžiūra. Profesoriaus nuomone, „reikia mokėti įrodyti, kad žmogaus protas, pasirėmęs mokslu, negali suprasti Visatos sutvėrimo iš nieko ir materijos išnykimo. Juk daugybė pavyzdžių rodo materijos amžinumą, nereikalaujantį Dievo buvimo". Tačiau mokslas jau savo atsiskyrimo nuo religijos metu, taip pat ir vėliau negalėjo atsakyti į klausimus apie gyvenimo tikslą ir prasmę. Negalėjo paprasčiausiai todėl, kad tai neįėjo į jo, taip pat technikos, medicinos ir kitų konkrečios žmonių veiklos sričių uždavinius. Tuo tarpu religija gyvenimo tikslą nurodo labai aiškiai: siekti dangaus karalystės.

Profesorius suprato, jog negalima užmiršti, „kad ieškoti gyvenimo prasmės yra būdinga kiekvienam žmogui, o tuo labiau jaunimui. Vadinasi, atsisakius religijos siūlomos gyvenimo prasmės, reikia tą prasmę susirasti kitu, teisingu būdu. [...] Atramos tašku arba jėga, manome, yra teisingai suprastas troškimas gyventi, kurį turi visi normalūs žmonės. Toji jėga, glūdinti žmoguje, verčia apsirūpinti maistu, drabužiais, pastoge, rūpintis vaikais, kultūra, tinkamu darbu bei poilsiu ir t. t. [...] Jaunimo materialistinis auklėjimas turi remtis troškimu gyventi, normuojamu arba tam tikru būdu siaurinamu žmonių visuomenės. Dėl to jaunimo sugebėjimų išryškinimas, jį auklėjant ir mokant, yra svarbiausias senimo uždavinys, nes tik tokiu būdu jaunuolį galima padaryti naudingu visuomenei, o tokio naudingumo pajautimas suteikia daug laimės žmogui" [158].

K.Daukšo nuomone, mokslo ir religijos pobūdis, tikslai ir veikimo būdai tokie skirtingi, kad tenka pripažinti, jog mokslas ir religija nesutaikomi. Jis ne kartą pabrėžė, kad susidariusios dvi priešiškos idealizmo ir materializmo stovyklos nuolat kovojo ir kovoja, bet religinė pasaulėžiūra, neretai netgi po fizinio susidorojimo su „eretikais" jau daugybę kartų buvo priversta nusileisti neginčija-

miems mokslo įrodymams ir priimti mokslinius aiškinimus. Taip atsitiko su Galileo Galilėjaus idėja, kad Žemė yra tik nedidelė apie Saulę besisukanti planeta, su beveik šimtą metų keiktais vaistais prieš raupus, su atomų bei elementariųjų dalelių atradimu ir evoliucijos mokslu. Profesoriaus nuomone, negalima teigti, kad mokslas kovoja prieš religijas, nes iš tikrųjų tarpusavyje kovoja mokslo ir religijos šalininkai. „Mokslas nekovoja prieš pasakas ir mitus, o tik parodo jų nepagrįstumą. Kitaip sakant, mokslinis metodas rodo, kad nėra pagrindo tikėti į religinius vaizdinius, nes jie atsirado žmonijos vaikystėje, kaip įgimta trauka į nežinomus ir paslaptingus, bet neišlaikančius kritikos dalykus. Žinoma, Dievo ir pomirtinio gyvenimo nėra, bet yra tūkstančių metų senumo religijos, kurių atstovai stengiasi valdyti liaudį. Tai reiškia, kad vyksta ne mokslo kova su religija, bet vyksta politinė kova – už valdžią“ [190].

Prof. K. Daukšas rašė ir apie tai, kad dabartiniu metu mokslo ir religijos santykiai labai pasikeitę [189]: „Dabartiniai religijos atstovai visiškai sutinka su visais mokslo duomenimis ir akivaizdžiai mato jų naudą žmonėms. Jie patys taip pat naudojasi mokslo pagrindu pasiektais laimėjimais – radiju, televizija, automobiliais, lėktuvais, įvairiais žemdirbystės gaminiais, gydosi vaistais, o ne pasninkavimu ir maldomis. Jie taip pat mato religinių veiksmų tuštumą ir nenaudingumą, bet nenori atsisakyti religijos“.

Negalima teigti, kad religija neturi prasmės todėl, kad Dievo nėra. Profesoriaus nuomone, mėgindami moksliškai įrodinėti, kad nėra Dievo ir pomirtinio gyvenimo, žeminame mokslą, stojame ant vieno laiptelio su religija, nes bandome įrodyti neįrodomą. „Mokslas neturi galimybų įrodyti nei to, kad Dievas yra, nei to, kad jo nėra, tačiau liudija, kad nėra jokių duomenų nei apie jį, nei apie tai, kad pasaulį sutvėrė kokia nors antgamtinė būtybė. Moksliniu metodu galima įrodyti, kad tvirtinimai apie Kristų, Dievą ar sielos buvimą yra nepagrįsti ir neišlaiko mokslinės kritikos. Su mokslo pagalba nesunku išsiaiškinti, kur ir kaip atsirado religija, kaip ji vystėsi ir kodėl iki šiol neišnyko. Taip pat nesunku įrodyti, kad dabar nė viena religija nėra reikalinga, kad, priešingai, kenkia žmo-

nėms, atitraukia juos nuo naudingos veiklos“[578] [179]. Kitame straipsnyje Profesorius rašė: „Kova prieš religiją – tai nėra tvirtinimas, kad dievo, sielos ar dangaus nėra, bet yra teisybės pasakymas apie religiją“ [149].

Iš tiesmukiško kai kurių ateistų teiginio, kad mokslas gali įrodyti, jog Dievo nėra, K. Daukšas kartais gana atvirai pasijuokdavo. Paskaitos metu klausytojų pilnutėliame Molėtų kino teatre Profesorius rimtu veidu aiškino, jog gali neginčijamai įrodyti, jog Dievo nėra: „Dievas, aišku, turėtų žinoti, kad aš šiandien jums skaitau ateistinę paskaitą ir privalėtų man sutrukdyti. Išvažiuodamas iš Vilniaus, įsidėjau į kišenę kiaušinį, kuris dabar ten ir turėtų būti. Jeigu gi Dievas tikrai yra, jis paverstų tą kiaušinį gyvate ar kokia kita bjaurastim. Pažiūrėkim, kas iš tikro dabar mano kišenėj“. Visiems juokiantis iš situacijos absurdiškumo, Profesorius iškilmingai ištraukė iš kišenės kiaušinį [D. Kimtienė].

Nesutiko jis ir su kai kurių ateistų tvirtinimu, kad būtina beatodairiškai neigti Kristaus buvimą. Tai ne mokslinis požiūris. Profesorius aiškino, kad mes turime trejopą kelią į tiesą. Tiesa, du iš tų kelių – mūsų pojūčiai ir praktika – Kristaus buvimo nepatvirtina, tačiau trečiasis kelias – samprotavimai rodo, kad kategoriškai paneigti jo buvimo negalima: „Pagal dabartinius duomenis, nežinom, o jeigu rytoj kas iškas, – kur mes lįsim?“ [149]. Tiesa, mokslas įrodo, kad Kristus buvo aprašytas tik antrajame amžiuje iš legendų ir gandų, kurie laikui bėgant labai pasikeitė, todėl Kristaus vaizdas nėra tikroviškas.

„Nereikia šaukt, kad mokslas viską žino apie gyvybės kilmę – tai netiesa. Bet galima aiškinti, kad religija Visatos ir gyvybės kilmę aiškina nepagrįstai“[568]. Negalime skelbti to, ko patys nežinome, bet galime aiškinti evoliuciją, kurią gana gerai suprantame.

K. Daukšas džiaugėsi, kad ateistinėse paskaitose stengiamasi remtis gamtos mokslais, tačiau daug kartų kategoriškai pasisakė prieš ateistinėse paskaitose tuo metu dažnai demonstruojamus taria-

[578] K. Daukšo straipsnio „Apie kovą su religinėmis atgyvenomis“ rankraštis (rusų k.) // LCVA. F. R-454.Ap. 1. B. 7. L.

muosius stebuklus – įdomiosios chemijos bandymus (pajuodusių paveikslų atnaujinimą, „savaiminį“ žvakės užsidegimą, bespalvio tirpalo pavertimą „krauju“, „faraono gyvačių“ demonstravimą ir pan.): tokių „stebuklų“ dabar ne tiktai jau niekas nedaro, bet ir žiūrovai paskaitoje nė nemano tokių bandymų laikyti stebuklais. Viename „Žinijos“ valdybos plenume jis kalbėjo ypač aštriai: „Visa tai daugiau negu juokinga. Geležies rodanidu nudažo ranką ir sako: mes tokiu būdu kovojam su Dievu. Koks čia stebuklas ir kam jis reikalingas? Mes patys jį darom ir patys jį demonstruojam. Tai durakai esam. Jokia čia ne propaganda! [...] Lektorius vienas išeina į auditoriją, apsijuokina, ir dar tas skaitosi propaganda“[579]. „Nereikia stebuklo plėšti iš nago. Čia Dievuliui nei šilta, nei šalta“.

Stebuklų problemai K. Daukšas paskyrė keletą straipsnių [61, 92, 108, 181]. Profesorius pabrėždavo, kad stebuklais tikima nuo senų senovės: „Kai pirminiam žmogui gamtos reiškiniai arba jo paties būsenos pakitimai atrodydavo nesuprantami, jie buvo laikomi stebuklais – tiesioginiu galingų dievaičių įsikišimu“. Plėtojantis mokslui ir vis geriau pažįstant gamtos reiškinius, stebuklingieji reiškiniai virsta suprantamais ir paprastais, o buvusieji stebuklai tampa nebe stebuklais. Jei Nerono laikais kas būtų parodęs užsidegantį degtuką, važiuojantį automobilį ar šnekantį radiją, tai būtų palaikyta stebuklais, o dabar tai nieko nebestebina. K. Daukšas labai akivaizdžiai aiškina ir dabartinius stebuklus. Kartais stebuklas painiojamas su atsitiktinumu: laimėjimas loterijoje stebuklu nelaikomas, bet kai iš dvidešimties į avariją patekusių žmonių devyniolika žūva, o vienas lieka net neįbrėžtas, tai jau vadinama stebuklu. „Dažnai „stebuklų“ priežastimi esti žmogaus liguistumas, vedantis į perdėtą vaizduotės jautrumą. Liguistas, ypač religingas žmogus, nuvargintas maldų ir pasninkų, pamato ir net kalbasi su vaizduotės rodomais šventaisiais. Šios rūšies „regėjimai“ pasitaikydavo liguistoms dievotoms mergaitėms, mat jos jautresnės negu vyrai“. Profesorius primena, kad pirmoji vieta tarp stebuklų dabar tenka stebuklin-

[579] „Žinijos“ valdybos 1957 m. lapkričio 21 d. plenumo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 122. L. 60.

giems, t. y. staigiems, pasveikimams nuo sunkių ligų, ir aiškina taip: „Iš tikrųjų, vadinamose „stebuklingose" vietose gali pasitaikyti staigių išgijimų nuo kai kurių, ypač įsikalbėtų, ligų. Kodėl? Yra žinoma, kad nuo kai kurių ligų geriausias vaistas yra įsitikinimas, kad pasveiksi. Toks įsitikinimas mobilizuoja vidines žmogaus jėgas, ir ligonis tariamai stebuklingoje vietoje gali pasveikti. Visa tai moksliškai įrodo šių dienų medicina". Kai kuriuos ligonius panašiai paveikia garsių kurortų gydomieji vandenys ar purvo vonios. Pagaliau ir eilinis gydytojas kartais sugeba pagydyti, kai mokslas atrodo bejėgis. Taigi „stebuklus" reikia demaskuoti, įrodinėti, kad jie ne stebuklingi, pabrėžti įtaigos svarbą, bet negalima neigti pačių faktų. Labai daug įvairių „stebuklų" Profesorius aprašo, moksliškai paaiškina, o kai kur ir paprasčiausiai sukritikuoja brošiūroje „Stebuklai mokslo šviesoje" [61]. Į jo akiratį pakliuvo stebuklingai gydantys šaltiniai ir šventųjų kaulų relikvijos, škaplieriai ir šventos Agotos duona, šlakstymas švęstu vandeniu ir nuo alavo maro subyrėję vargonų vamzdžiai, kraujo dėmės ant ostijų ir pelkių žaltvykslės, kryžiaus ženklai danguje ir dar daug kitų stebuklais aiškinamų faktų bei reiškinių. Kai Vilniuje ėmė sklisti kalbos apie Rasų kapinėse „stebuklingai" atsinaujinusį paveikslą, Ateizmo muziejus būtent Profesorių pakvietė paskaityti visuomenei paskaitą apie chemines tokio atnaujinimo galimybes.

K. Daukšo nuomone, ateistinėje propagandoje negalima apeiti moralės klausimų. Jis sutiko, kad religija stengiasi kelti žmonių moralę, bet prieštaravo teiginiui, kad moralė ir sąžinė yra dieviškos kilmės. Mokslas įrodė, kad moralė būdinga tik visuomenei. Negyvenamoje saloje žmogui nereikia jokios moralės: ji atsiranda žmonių bendrijoje kaip elgesio normos, palengvinančios visos visuomenės gyvenimą ir varžančios atskirų piliečių elgesį ar veiksmus, nukreiptus visuomenės nenaudai. Tas pats dalykas vienoje visuomenėje gali būti moralus, kitoje – nemoralus. Neteisingas teiginys, kad ateistinė propaganda demoralizuoja žmones ir didina nusikaltimų skaičių. Nusikaltimų skaičiaus augimas priklauso nuo karų, neramumų, netvarkos, daugybės žmonių persikraustymo iš vietos į vietą, nes tie nenormalūs reiškiniai trukdo visuomenei priprasti prie

moralės normų. Ateistinė propaganda čia niekuo dėta taip pat, kaip ir bet kokių mokslo žinių platinimas negali atnešti žalos. Pagaliau argi tarp tikinčiųjų nebūna nusikaltėlių? [179]

Tarybiniai ateistai mėgo pabrėžti klasinį religijos pobūdį. „Ateisto propagandininko abėcėlėje" Profesorius teigė, jog to neverta daryti visų pirma todėl, kad nors tai ir teisybė, bet religija yra daug senesnė už ja pasinaudojusią klasinę visuomenę ir šis ryšys negali paaiškinti religinių vaizdinių susidarymo. Be to, ši tema labai sudėtinga, opi, ją galima nagrinėti tik su suaugusiais ir gerai išsilavinusiais klausytojais[580].

Teigdamas, kad mokslinėje ateistinėje propagandoje svarbiausias pozicijas užima paskaitos ir spauda, K. Daukšas pasigedo jose aiškesnės praktinio darbo sistemos, siūlė savo metodus ir idėjas tos propagandos veiksmingumui padidinti [83, 98].

Pavyzdžiui, antireliginiuose renginiuose tuo metu dažnai buvo kalbama apie būtinumą kovoti su religiniais prietarais. Profesorius ne kartą piktinosi tų sąvokų painiojimu: „Prietarai – tai jau užmirštų religijų atgyvenos, tarp jų yra ir tokių, kurios neįeina į šiuolaikinių religinių mokymų sistemas. Visos religijos smarkiai kovojo ir kovoja su prietarais, lygiai kaip ir su savais sektantais bei eretikais ir kitų religijų atstovais. Rimtoje paskaitoje ar straipsnyje bet koks tų sąvokų supainiojimas liudija apie nepakankamas žinias, duoda į rankas kozirį Bažnyčios atstovams" [122, 190].

Profesorius visiškai pasitikėjo savo argumentacijos ginčuose su tikinčiaisiais veiksmingumu, todėl ne kartą pasigedo originalios religinės literatūros. Jo nuomone, ateistinėje propagandoje per daug dėmesio skiriama Šventojo Rašto demaskavimui, nors tos knygos beveik niekas neskaitė ir net nematė. Kunigai ir tie dažnai jo neturi. „Paimkime ir išleiskime šimto tūkstančių tiražu J. Skvirecko vertimą. Tada galėsime parodyti, kad tai yra normalus epas. O kada jo neturime, kam apie jį kalbėti, kuriais sumetimais?"[581] „Ar mes

[580] K. Daukšo fondas // LCVA. F. R-454.

[581] Respublikinio lektorių ateistų 1959 m. birželio 29–30 d. pasitarimo medžiaga // ŽAA. Ap. 1. B. 155. L. 127.

žinome, kad Vatikanas reakcingas? Mes nežinome, o tik samprotavimais prieiname, kad Vatikanas turi būti reakcingas. Ar mes turime bent vieną knygą apie tą ideologiją? Prieš ką mes turime vesti kovą, ar prieš Aristotelį? Mes nežinome, ką galvoja, ką veikia popiežius. Mes nematome jo raštų nei lietuvių, nei rusų kalba. Ar galima rimtai vesti propagandą? Ne, negalima"[582]. Be reikalo plačiai diskutuojama ir su prieškarinėmis religinėmis knygomis, neotomizmu bei kitomis naujausiomis idealistinės filosofijos srovėmis, kurios jaunimui taip pat nežinomos, – tokius dalykus reikia palikti aukštųjų mokyklų filosofijos katedroms.

Pasak Profesoriaus, labai negerai, kai viešos paskaitos metu kalbama per daug moksliškai, tarsi per filosofijos paskaitą aukštojoje mokykloje: paskaita tik tada paveikia klausytoją, kai jos lygis artimas auditorijos išsilavinimui. Aukštas mokslinis ateistinės propagandos lygis labai patinka patiems propagandininkams, bet trukdo rasti bendrą kalbą su tikinčiaisiais. Svarbiausia – parodyti tikinčiajam žmogiškąją religijos kilmę, jos atsiradimo mechanizmą, o ne socialines ir klasines šaknis. Visiškai nepriimtinas aiškinimų perkrovimas citatomis: jos – bedievių samprotavimai, todėl tik atstumia religingą auditoriją, o be to, pro citatas nebematyti lektoriaus nuomonės, susilpnėja jo kontaktas su auditorija ir propagandos įtikinamumas[583,584].

„Blogai, kai į ateistinės propagandos paskaitas suvaromi ir seniai, ir penktos klasės vaikai. Ir kaip jiems skaityti? Seniai – visi tiki. Vaikai? Jiems liepia, jie ir tiki. Mes vaikams statome vienus reikalavimus, o kitus – seniams. [...] Pasakoji vaikams, žiūri – seniai ima pypkes degti, o pasakoji seniams – tai vaikai žaidžia"[585].

---

[582] „Žinijos" valdybos 1954 m. lapkričio 21 d. plenumo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 122. L. 60.

[583] „Žinijos" chemijos mokslų sekcijos biuro 1957 m. gruodžio 6 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 75. L. 1.

[584] K. Daukšo brošiūros „Apie mokslinę ateistinę propagandą" rankraštis // LCVA. F. R-454. Ap. 1. B. 1. L. 89.

[585] „Žinijos" valdybos 1958 m. spalio 24 d. plenumo medžiaga // ŽDA. Ap. 1. B. 135. L. 150.

Panašiai atsitiko ir vieninteliam TSRS ateistinės propagandos žurnalui „Nauka i religija“ („Mokslas ir religija“): jis skiriamas ir propagandininkams, ir plačiosioms masėms, taigi tikintiesiems. Atrodo taip, tarsi tėvai ir vaikai kartu klausytųsi paskaitos apie vaikų auklėjimą... Laikraščių skyreliai „Ateistiniai pokalbiai“ – nuostabus netaktas: čia skelbiami straipsniai skiriami tikintiesiems, o jiems tokių publikacijų skaitymas – nuodėmė, nuo kurios reikia laikytis kuo toliau... [586]

Įdomūs K. Daukšo samprotavimai apie tai, kodėl moterys religingesnės už vyrus (jos fiziškai silpnesnės už vyrus, o silpnumas eina ranka rankon su religingumu), ar išnyktų religija, jei nebūtų prieš ją kovojama (taip, bet tai truktų labai ilgai – kol išnyktų svarbiausia religiją palaikanti priežastis – religinis auklėjimas) [116], kodėl tikėjo kai kurie garsūs mokslininkai (Profesoriaus atsakymas pateikiamas šios knygos p. 554).

Propagandiniame darbe, Profesoriaus nuomone, nėra smulkmenų. Lektorius ne tiktai privalo kalbėti publikai prieinama kalba, bet netgi savo išvaizda turi būti panašus į vidutinį klausytoją, neatrodyti apsileidęs, bet ir nešokiruoti klausytojų itin puošniais ar ekstravagantiškais drabužiais.

Daukšas nebuvo toks optimistas, kad tikėtųsi staigaus antireliginės propagandos veiksmingumo [122]. „Iš tikinčiųjų, išklausiusių mokslinę-ateistinę paskaitą, perskaičiusių atitinkamą straipsnį, brošiūrą, atrodo, geriausiu atveju galime tikėtis, jog vienas kitas klausytojas ar skaitytojas bus tiek sudomintas, kad pradės galvoti apie iškeltas mintis. O tai jau didelis laimėjimas. Patirtis rodo, kad tikintieji, pradėję galvoti apie religinius dalykus, iš lėto tampa ateistais. Vadinasi, ateistinės propagandos artimiausiu tikslu reikia laikyti tikinčiųjų sudominimą religijos kritika ir paskatinimą mąstyti, analizuoti supančią aplinką, vykstančius reiškinius“ [119].

Netikėtą K. Daukšo ateistinės veiklos vaidmens aspektą įžiūrėjo kitas žinomas to meto ateistas akad. P. Slavėnas. Jo nuomone, Profe-

[586] K. Daukšo brošiūros „Apie mokslinę ateistinę propagandą“ rankraštis // LCVA. F. R-454. Ap. 1. B. 1. L. 13.

soriaus antireliginių paskaitų populiarumas, jo keliamų argumentų paprastumas ir akivaizdumas, kad ir kaip būtų keista, iš dalies buvo naudingas ir dvasininkams: vertė juos blaiviau, ne taip kategoriškai vertinti netikinčiųjų ir tikinčiųjų elgesį, atsisakyti pernelyg tiesmukiško, neaiškinamo reikalavimo laikytis kai kurių religijos dogmų ir tokiu būdu netiesiogiai stiprino katalikybės pozicijas Lietuvoje.

Reikia pripažinti, kad dauguma antireliginių K. Daukšo minčių ir idėjų – ne jo paties atradimas, o pasiskolintos iš praeities bedievių ar jo amžininkų ateistų. Tačiau Profesorius sugebėdavo tas mintis pateikti tokia įdomia forma, taip pagrįsti loginių samprotavimų seka, kad jos būdavo kur kas patrauklesnės negu daugumos kitų publicistų ir lektorių. Nepaisant to, o labiau kreipiant dėmesį į dažną K. Daukšo idėjų nesiderinimą su oficialiąja ateistinės propagandos linija, jo veikla ir šioje srityje, kaip jau minėjome, septintajame dešimtmetyje buvo pradėta stabdyti, nors, skirtingai nuo kai kurių tuometinių filosofų, Profesoriaus pažiūros spaudoje nebuvo tiesiogiai triuškinamos ar labai kritikuojamos.

ASMENYBĖS BRUOŽAI

Rašyti apie pagrindinius prof. K Daukšo charakterio ir elgesio bruožus ypač sunku, sunkiau negu bet kurį kitą šios knygos skyrių. Daugybė žmonių, su kuriais teko kalbėtis apie K. Daukšą, nurodydavo vis kitus, jų nuomone, būdingiausius jo poelgius, vis kitu požiūriu atskleidžiančius Profesoriaus asmenybę. Tiesa, tikėtis ko nors kito ir nevertėjo: tas žmogus buvo toks šakotas, toks daugiabriaunis, kad įprastinėmis keliomis eilutėmis jo neapibūdinsi. Objektyviai kalbėti apie K. Daukšą neretai trukdė ir aplinkybė, į kurią atkreipė dėmesį vienas iš jo nuolatinių pašnekovų „Neringos" kavinėje, žinomas Nepriklausomos Lietuvos ekonomistas dr. D. Cesevičius: „Profesorius beveik neturėjo artimesnių gerų draugų. Daugiausia bendravo ne su artimais draugais, o su kompanionais prie kortų ar kavinės pabuvojimuose. Tai mažino jo jautrumą bei atsakingumą savo elgsenai ir sakomiems žodžiams, taip pat lėmė pasitikėjimą savimi, didelę civilinę drąsą formuluojant bei supaprastinant komplikuotus gyvenimo klausimus" [ChFM]. Tačiau sutikite, kad keliolika bruožų, kuriuos pašnekovai siūlė būtinai paminėti – vis dėlto stulbinantis dalykas ir pasirinkti iš jų pačius svarbiausius toli gražu ne paprasta.

Tiesa, buvo dar viena galimybė – pabandyti Profesorių palyginti su kitais žinomais visuomenės veikėjais ar mokslininkais. Deja, nepavyko... Dauguma pašnekovų atsakė labai trumpai ir aiškiai: palyginti nėra su kuo, o vienas iš kolegų pasakė tiesiai šviesiai: „Profesorių daug, o Daukšas – tik vienas!" Pasiūlius palyginti su

filosofinius svarstymus mėgusiu Vytauto Didžiojo universiteto chemiku prof. V. Čepinskiu, geriausias K. Daukšo paskutiniųjų metų draugas A. Končius panašumo įžvelgė nedaug: V. Čepinskio straipsniuose filosofinė, istorinė bei faktologinė argumentacija daug išsamesnė. Ko gero, K. Daukšas panašesnis į ekscentrišku elgesiu garsėjusį kitą VDU dėstytoją, rašytoją ir kritiką J. A. Herbačiauską, tiktai tas buvo nuoširdus, o K. Daukšo elgesys – dažnai tik poza. Bandant palyginti su žinomais tarybinio laikotarpio Lietuvos žmonėmis, kai kas įžvelgė šiek tiek panašumo į filosofą E. Meškauską. Abu jie nestandartinio mąstymo, viskuo abejojantys (ir tuo, kas egzistuoja, ir kaip tai visuotinai vertinama), sugebėdavo sukelti diskusijas dėl nieko, bet išvengdavo sau iš tikro pavojingų aštrių kampų [B. Genzelis]. Tiktai E. Meškauskas atsargesnis, ramesnis, tikėjęs tikruoju, neiškraipytu marksizmu [I. Ledas], be K. Daukšo įkarščio ir liepsnos [H. Zabulis]. Savo gebėjimu pašiepti Profesorius kiek panašus ir į dailininką T. Kulakauską, tik šis pašiepdavo subtiliau, kalbėjo, kaip ir visi menininkai, delikačiau negu K. Daukšas [A. V. Nasvyčiai]. Galimas dar vienas, gal kiek ir netikėtas palyginimas: su dabartiniu mūsų humoristu J. Erlicku. Pažiūrėjus, kaip šis elgiasi scenoje skaitydamas ar dainuodamas savo kūrybą – rūstus, pabrėžtinai skausmingas veidas, jokios šypsenos, beveik jokių judesių, – aiškiai matyti, kad visa tai padeda sukurti iš anksto numatytą įvaizdį, kontrastą tarp nuotaikingo teksto ir, atrodo, tuoj tuoj pravirksiančio jo autoriaus. Profesorius taip pat buvo puikus, nors ir neprofesionalus aktorius ir kryptingai kūrė savo įvaizdį. Labai dažnai jis specialiai pabrėždavo auditoriją ar visuomenę labiausiai šokiruojančias savo pažiūras (nors iš tikrųjų galėjo galvoti visai kitaip), pasakodamas dešimteriopai išpūsdavo netikėtus ar visuotinai smerkiamus poelgius, kurių kitą kartą galėjo ir išvis nebūti.

Turėdami tai omenyje, vis dėlto pabandykime pažvelgti, kuo gi įsiminė Profesorius jį pažinojusiems žmonėms, kokį išskirtinį bruožą jie įsidėmėjo.

Įdomu, kad iš kelių dešimčių kalbintų Profesoriaus kolegų ir pažįstamų tik keturi atsiliepė apie jį neigiamai, nors ir tie patys pripažino, kad jo gabumai – nepaprasti, o asmenybė – neeilinė.

Būdingas ir dar vienas dalykas: trys iš tų keturių – chemikai. Tai dar vienas patvirtinimas seno priežodžio, kad būti pranašu sunkiausia savame kieme!..

Dėl ko gi labiausiai priekaištavo Profesoriui jo kritikai?

Visų pirma dėl nepakankamo dėmesio moksliniam ir pedagoginiam darbui: K. Daukšas ne tiktai nepasinaudojęs neeilinėmis savo galimybėmis, ne tiktai kaip reikiant nevadovavęs turėtų aspirantų ir disertantų tyrinėjimams, Chemijos ir cheminės technologijos instituto bei Neorganinės chemijos katedros darbui, bet ir išvis per mažai dirbęs. Paskaitų metu žavėdamas studentus humoristiniais ir pseudofilosofiniais nukrypimais nuo dėstomo dalyko, Profesorius pateikdavęs labai mažai dalykinės informacijos, o egzaminus išvis pavertęs pasijuokimu iš žinių patikrinimo. Formaliai žiūrint, priekaištai teisingi, bet juk būtent formalizmo Profesorius bene labiausiai ir nemėgo. Tiesa tik tai, kad K. Daukšas, kaip jau matėme, iš tikro nelabai mėgo dirbti eksperimentinį darbą, tačiau kurie katedrų vedėjai ar institutų direktoriai patys stovi prie laboratorinių stalų su kolba rankoje, ar lieka tam laiko? Profesoriaus vadovavimo stilius išties buvo šokiruojantis, neįprastas, bet jis turėjo ir savo privalumų, apie kuriuos čia dar bus kalbama. Parašęs visus savo (ir ne tik savo!) dėstomiems kursams reikalingus vadovėlius, Profesorius neprivalėjo per paskaitas ištisas valandas pats save cituoti, o egzaminavimo stilius rodė, kaip jis nepakentė netgi, atrodytų, būtinos prievartos: nenori mokytis, nenori būti geras specialistas – žinokis!... Nesusipratimu tegalima pavadinti teiginį, kad K. Daukšas per mažai dirbo. Visai ką kitą liudija jo parašyti vadovėliai, chemijos žodynas, daugybė mokslo populiarinimo ir publicistinių darbų, tūkstančiai su paskaitomis nuvažiuotų kilometrų. Ką kita kalba ir jo sūnus prof. Vitas Daukšas: jo nuomone, geriausias tėvo bruožas – kaip tik darbštumas!..

Profesoriui priekaištauta ir dėl netinkamų jo gyvenimo moralinių nuostatų: ciniškų kalbų, meilės nuotykių, nuolatinio žmonių dirginimo šokiruojančiais publicistiniais straipsniais ir antireligine veikla. Ką gi, kas buvo – tai buvo. Tačiau mes jau kalbėjome ir dar kalbėsime, kad labai dažnai jo cinizmas ir pomėgis šokiruoti – tik

kaukė, kad šeimyninė neištikimybė nevirto vulgarumu, o ateistinės paskaitos ir straipsniai – jo gilių įsitikinimų ir noro šviesti žmones išraiška.

Ir pagaliau kai kas Profesorių smerkė dėl didelio kavinių pomėgio. Tas įprotis ne tiktai trukdęs pasiekti svaresnių rezultatų jam pačiam, bet ir buvęs patraukiantis, tačiau blogas pavyzdys studentams bei jaunesniems kolegoms, kai kuriuos netgi pastūmėjęs į alkoholizmo liūną. Iš tiesų daugelio K. Daukšo bendraamžių atmintyje jis ir „Neringos" kavinė neatskiriami, tačiau kavinė – tai ne alkoholio šaltinėlis, nuo kurio negalima atsitraukti, o kasdienis diskusijų klubas, jo gyvenimo druska, apie kurią mes taip pat dar kalbėsime.

Nepalyginti platesnės K. Daukšo šalininkų ir gerbėjų gretos, daug įvairesni jų vardijami Profesoriaus charakterio bruožai bei įdomūs poelgiai, kuriuos dabar ir aptarsime.

Bendras įspūdis. Žmogų alinančiame kasdienių neatidėliotinų darbų, planų, įsipareigojimų sraute, tarp tokių pačių kažkuo užsiėmusių ir susirūpinusių, kažkur skubančių piliečių K. Daukšas atrodė tarsi ateivis iš kito pasaulio. Kiekvienam pasitaiko nesėkmių, nelaimių, tiesiog blogos nuotaikos valandų, neišvengdavo jų ir Profesorius, tačiau niekas to nepastebėdavo: jis visada būdavo vienodai linksmas, juokaudavo, pasakodavo galybę anekdotų. Todėl ir nuvargę ar suirzę žmonės, susitikę Profesorių, išgirdę jo nuotaikingą kalbą, pradėdavo šypsotis, įsitraukdavo į jo pasiūlytą geros nuotaikos žaidimą, pradėdavo elgtis panašiai – noriai pritardavo jam ir juokaudavo patys. Dažniau su Profesoriumi susitikdavę žmonės taip įprasdavo prie tokio bendravimo būdo, kad vos jį pamatę jau nušvisdavo šypsenomis, nes žinojo, kad tuoj tuoj išgirs kokį sąmojį ar linksmą istoriją. Jam būdinga gera nuotaika užkrėsdavo kitus, sudarydavo būdingą linksmo bendravimo stereotipą. Pareiga elgtis taip, kad aplinkiniams būtų maloniau gyventi, – viena iš svarbiausių žmogaus gyvenime. Būtų maža pasakyti, kad Profesorius jautė tokią pareigą: pati ta sąvoka turi prievartos, prievolės, reikalavimo atspalvį, o jam tai buvo tiesiog gyvenimo būdas.

Žmones prie Profesoriaus traukė ir tai, kad su kuo nors bendraudamas jis tarsi užmiršdavo visus kitus reikalus, atrodytų, visą pasaulį. Jis buvo tarsi ramybės įsikūnijimas: niekur neskubantis, niekad nenutraukiantis pokalbio ar susitikimo pasiteisinimu, kad kažkas kažkur jo jau laukia. Suprantama, kad reikalų ir įsipareigojimų jis turėdavo tikrai ne mažiau už daugelį kitų, tačiau niekad tuo nei skundėsi, nei gyrėsi, atrodė, kad visur ir visada būna reikiamu laiku. Kartais ir atvirai stebėdavosi: „Nesuprantu, kaip žmonės nespėja. Kodėlgi aš visur spėju?“ Suspėti padėdavo nors specialiai ir neafišuojamas, bet labai tvarkingas darbo ir atokvėpio valandų kaitaliojimas, savo ir kitų laiko branginimas. Jei Profesorius kartą pažadėjo, kad kur nors ateis, tiksliai laikėsi žodžio, ir jo laukiantys galėjo būti tikri, kad jis būtinai bus ir nevėluos. „Mokslo ir gyvenimo“ žurnalo redaktorius J. Baldauskas prisimena, kad netgi parašytą straipsnį Profesorius visada atnešdavo tiksliai sutartą dieną, kai kartais ir pati redakcija tą datą jau būdavo užmiršusi. Beje, tai buvo būdingas ir kitų senųjų inteligentų – P. Brazdžiūno, P. Slavėno – bruožas. Būdamas nepaprastai punktualus, to paties tikėdavosi ir iš kitų. Įdomų atsitikimą prisimena geologas E. Vodzinskas. Susitaręs su Profesoriumi susitikti „Žinijos“ draugijoje antrą valandą, jis tiksliai ir atėjo. Galimas daiktas, jo laikrodis kokią pusę minutės, bet ne daugiau, vėlavo, tačiau kildamas laiptais į antrąjį aukštą, jis susitiko K. Daukšą jau išeinantį. Profesorius nepanoro laukti nė sekundės ilgiau, negu buvo susitarę, nors vėlesnio pokalbio metu nerodė jokių skubėjimo ženklų.

Profesorių iš to meto inteligentijos išskirdavo ir tiesumas. Jis nesilankstė nei valdžiai, nei visuomeninei nuomonei, nepasiduodavo jokioms įtakoms, išsakydavo savo poziciją, nežiūrėdamas, ar su juo sutiks, mokėjo pasakyti tiesą, nors kartais pripažindavo, kad anksčiau dėl tokių kalbų buvo galima nukentėti. Antra vertus, negynė savo nuomonės su aklu fanatizmu, kuriam visada priešpriešindavo sveiką kaimietišką išmintį.

Atrodė, kad būtent prof. K. Daukšui specialiai parašytos Oskaro Vaildo suformuluotos keturios išmintingo gyvenimo taisyklės: niekada nesiskųsti (verkšlenimai nepadeda, tik gadina nuotaiką ki-

tiems), niekuo nesistebėti (visa, kas ištinka žmogų – dėsninga), nepriekaištauti (kas jau padaryta – nepakeisi), nesiteisinti (kuo labiau teisinsies, tuo kaltesnis atrodysi).

Pabandykime kai kuriuos būdingus Profesoriaus bruožus panagrinėti plačiau, pasiremdami konkrečiais jo elgesio pavyzdžiais.

Optimizmas ir sąmojis. Profesoriaus optimizmą ir sąmojį, kaip vienus iš patraukliausių jo bruožų, mini beveik visi jį pažinojusieji. Netgi savo daktaro disertaciją gynė su humoru, už kurį jį tuojau pat pagyrė prof. I Končius: įdomiai skaitys paskaitas. Nors į pasaulį žiūrėjo be rožinių akinių, bet tamsiųjų gyvenimo pusių niekada neperdėdavo, su juo pabendravus gyvenimas ir kitiems atrodydavo šviesesnis [V. Karatajus]. Net ir pačioje rimčiausioje draugijoje surasdavo galimybių papasakoti vieną kitą linksmesnį atsitikimą, o pobūviuose jo anekdotų srautas niekada neišsekdavo. Savo archyve Profesorius išsaugojo rašomąja mašinėle rūpestingai išspausdintą nemažą anekdotų rinkinį, linksmą humoreską apie ekonomikos, senmergių ir laukinių bičių skaičiaus ryšį publikavo satyros ir humoro žurnale „Šluota“ [163]. Pats jis niekada ir niekuo nesiskundė, visada būdavo toks gyvybingas ir optimistas, jog atrodė, kad amžinai gyvens [R. Gabrėnaitė]. Padėdavo sveikas, neegzaltuotas, tiesa, dažnai gana paviršutiniškas požiūris į gyvenimo reiškinius, gebėjimas iš visko pasijuokti. Atrodydavo, kad jis į viską žiūrėjo nerimtai, nors dažnai tik apsimesdavo. Apskritai stengėsi išvengti neigiamų emocijų ir nuo jų apsaugoti kitus. Kai kas piktindavosi, kad su juo sunku rasti rimtą kalbą, o pačiam Profesoriui humoras neretai padėdavo išsisukti iš keblių situacijų.

Dažniausiai jo humoras ir krečiami pokštai buvo nepikti, žmogaus neužgaunantys. Štai keletas būdingų pavyzdžių.

Iš karto po karo Universitetas gavo JAV lietuvių atsiųstą labdarą – visą vagoną drabužių. Jiems paskirstyti buvo sudaryta speciali komisija, kurios pirmininku paskirtas profsąjungos Vietos komitete tuo metu dirbęs K. Daukšas. Visi žinojo, kad bus paskirstyta teisingai, be jokių „blatų“. Taip ir buvo, negauta nė vieno skundo. Kiekvienas darbuotojas, kuriam nutarta ką nors paskirti, buvo kviečia-

mas į komisiją ir tas drabužis jam įteikiamas asmeniškai. Pačioje skirstymo pabaigoje K. Daukšas pakvietė Vietos komiteto pirmininką: „Paskyrėm šį tą ir pačiam. Nutarėm, kad labai gerai tiks". Gavęs nedidelį dailų paketėlį, tas padėkojo ir jau norėjo eiti, bet K. Daukšas sulaikė: „Išvyniok, pažiūrėk, ar tiks dydis". Visos komisijos akivaizdoje išvyniojus paketą pasirodė, kad ten buvo juodos šilkinės moteriškos kelnaitės... [L. Bičkauskas-Gentvila].

Per iškilmingą J. Matulio 70-mečio minėjimą pasveikino jubiliatą chemikų draugijos vardu ir vietoje suvenyro įteikė visą litrą savo vermuto, supilto į neužkimštą apvaliadugnę kolbą. Gavęs dovaną, jubiliatas pasimetė: negi laikysi rankoje tą kolbą per visus tolesnius sveikinimus, o pastatyti nėra kaip – kolba parvirs ir vynas išsipils. Išgelbėjo iškilmes vedęs J. Požela – paėmė tą nelaimingą kolbą ir dar „pagrasino" Profesoriui: „Daugiau kolbų iš laboratorijos nevok!" [A. Kaminskas].

Labai energingai, judriai, su juo karštai ginčytis mėgstančiai O. Galdikienei kalbėjo: „Psichinė liga pastebima kaip normalios žmogaus būsenos sutrikimas. Pavyzdžiui, jeigu pamatyčiau Jus lėtą, ramiai kalbančią, sakyčiau, kad reikia gydyt: matyt, psichiškai susirgot..."

Savo šeimos istoriją nuo pat caro laikų pasakojo tokia dvasia: „Tėvai gyveno gatviniam kaime, trečioj sodyboj nuo krašto. 1919 m. ketvirtoj sodyboj kilo gaisras. Vėjas pūtė į kaimą ir sudegino jį visą, išskyrus tris pirmąsias sodybas. Gerai, kad likom? Žinoma, tuo metu tai buvo laimė. Po gaisro kaimas nusprendė nebeatsistatinėt ir išsiskirstė į vienkiemius. Pasikvietė matininkus, išdalijo žemę į sklypus ir davė traukt burtus, kuris sklypas kam teks. Tėvas ištraukė sklypą prie pat namo. Nereikėjo niekur keltis ar vaišint kaimyną, kad susikeistų sklypais. Gerai? Na, kaipgi! Dalis kaimynų naujų sodybų išvis nebesistatė ir iš sudegusio kaimo išsikėlė. Du sklypus iš tokių padegėlių pigiai nusipirko tėvas ir greitai labai prasigyveno. Gerai? Pamatysim, pamatysim... Šeimoje buvom trys broliai. Vienam tėvas skyrė visą ūkį, kitam išmokėjo jo dalį pinigais, o man neteko nieko – aš mokiausi. Blogai? Pažiūrėsim, pažiūrėsim... Mane išleido mokytis: sukau galvą, neprivalgydavau, džiū-

vau, o brolis gyveno sočiai ir tvirtai. Kam gerai? Bet štai pasikeitė valdžia. Aš ir toliau likau dirbti toje pačioje vietoje, o sodybą išdraskė, ūkis nuėjo niekais, broliai, sesuo ir motina atsidūrė Sibire. Tai matai, kaip iš toli viskas atėjo, kaip visos laimės ir sėkmės išvirto į vieną didelę nelaimę. Argi galėjai iš anksto, prieš keliasdešimt metų numatyt, kas yra laimė ir kas – ne?" [E. Vodzinskas].

Sveikina per Kalėdas: „Sveikinu su žydų švente!" – „Kodėl gi žydų?" – „O kaipgi kitaip? Juk Kristaus motina buvo žydė, tėvas, tiesa, nežinomas, bet globėjas – žydas, pats Kristus – irgi apipjaustytas" [R. Mudėnienė].

Savo garsiuosius vermutus darydavo iš tarybinio portveino. Kartą atsistojo į ilgą eilę tokio portveino pirkti, o ten – vien pagiringi alkoholikai, vos vienam buteliui pinigų sukrapštantys arba ir tą vieną trise perkantys. O Daukšas paprašė penkių butelių. Eilė sujudo, ėmė murmėti, kad gali visiems nebeužtekti. Arčiau stovėję pradėjo klausinėti, kam jam tiek daug. „Daktaras prirašė kojoms plauti", – rimtu veidu atsakė [A. Končius].

Po garsiosios diskusijos apie šeimos patvarumą ir meilę viešoje paskaitoje studentams aiškino, kad į viską reikia žiūrėti labai konkrečiai. „Kad ir ta pati meilė. Juk meilė meilei nelygi. Yra, pavyzdžiui, meilė Tėvynei ir meilė merginai. Jeigu Jonas myli Tėvynę, tai jis nori, kad ir visi kiti ją mylėtų, bet jeigu jis myli Oną, tai nepakęs, kad ją mylėtų dar kas nors kitas" [A. Gaidys].

Mokėjo juokais nuleisti įsiliepsnojusių aistrų sudramatintą situaciją. Vyresnio kurso studentas labai susinervino, kai pirmakursiai jo neleido be eilės prie svarstyklių, pakėlė didelį skandalą, nubėgo skųstis laboratoriniams darbams vadovavusiam tuo metu dar jaunesniajam asistentui K. Daukšui ir ėmė klausinėti, ką daryti kitą kartą. „Duok vienam į snukį, nueis ir kiti", – patarė tas [K.Abramčikas].

Šiaulių restorane prie puodelio kavos uždavė mįslę: „Juodas kaip kava, karštas kaip kava, bet ne kava. Kas?" Ir pats atsakė: „Šitas bizalas!" [J. Butkevičius].

„Kodėl seneliai taip gerai sutaria su anūkais? Turi bendrus priešus: savo vaikus, o anų tėvus" [R. Mudėnienė].

Rugsėjo pirmąją būtent K. Daukšas dažniausiai sveikindavo studentus naujųjų mokslo metų proga. Linkėdavo būti ne „zubrylomis“, o gyvais žmonėmis, viskuo domėtis, dažnai lankytis kavinėse, žinoti alkoholinių gėrimų vartojimo taisykles. O kartą palinkėjimus užbaigė taip: „O vis dėlto mokykitės, rupūžės!“ [A. Survila].

Tiesa, Profesoriaus humoras kartais būdavo ir gana aštrus, netgi piktas. Taip atsitikdavo, kai K. Daukšas specialiai norėdavo pašiepti jam nepatikusį žmogų ar jo ydą – karjerizmą, šykštumą, pagyrūniškumą, nemokšiškumą ar pan.

Pastebėjęs, kad disertaciją rašantis biologas per daug giriasi ir didžiuojasi savo moksliniu darbu, gana didelėje kompanijoje nekaltu veidu visiems girdint paklausė: „Atsiprašau, bet pamiršau temą. Rodos, „Gaidžio skiauterės dydžio įtaka vištų dėslumui?“[1]

Po vienos audringos diskusijos spaudoje pasirodė žinutė, kurios autorius tarp kitko rašė: „Negalima sutikti su K. Daukšos mintimi...“ Profesorius įsidėmėjo korespondencijos autoriaus pavardę. Po kurio laiko jau kitame pasitarime tas pateikė kažkokį pasiūlymą, ir pirmininkaujantis kreipėsi į auditoriją, prašydamas pasakyti savo nuomonę. Profesorius atsistojo ir pareiškė: „Siūlau nepriimti.“ – „Kodėl?“ – „Tai kad jis nekultūringas žmogus, net nežino, kad pavardė „Daukšas“ linksniuojama kaip žodžiai „stalas“ ar „daiktas“ [L. Kazlauskienė].

Girdint „Minties“ leidyklos darbuotojui, plačiai žinomas Universiteto profesorius pasiskundė K. Daukšui didele „nelygybe“: jis niekaip negalįs „pramušti pro redaktorius“ savo brošiūros, o K. Daukšas kasmet išspausdina po vieną, o kartais ir dvi knygeles. Patarimas, ką daryti, buvo labai „paprastas“: „Aš tai anksti rytą ateinu į leidyklą, atsistoju prie įėjimo durų ir kiekvienam ateinančiam leidyklos darbuotojui duodu po 50 rublių. Labai padeda“. Tuo kartu visi trys pasijuokė, bet „skriaudžiamasis“, matyt, įsidėmėjo patarimo esmę ir po kurio laiko tikrai bandė vienam kitam redaktoriui įsiūlyti po 50 rublių... [V. Cemnolonskas].

---

[1] *Bataitis S.* Gaila, kad ne akademikas // Atspindžiai. Vilnius: Lietuvos žurnalistų sąjunga, 1994. P. 62.

Maskvos restorane prie jo prisėdusiam piliečiui apsimetė, kad į Maskvą atvažiavo pirmą kartą. Tas pradėjo klausinėti. „Ar prie Kremliaus jau buvote?“ – „Ne“. – „O metro važiavote? – „Ne“. – „Na, nieko, dar turėsite progos pamatyti, kokį puikų metro komjaunimas pastatė!“ – „O aš girdėjau, kad ir Kremlių komjaunimas pastatė“, – „pasidžiaugė“ Profesorius. – „Kas per nesąmonės!“ – pasipiktino maskvietis, ir pokalbis baigėsi [A. Kaminskas].

Ligoninėje buvo paguldytas į palatą, kurioje buvo keletas senų vyrų. Jam pradėjus vartoti kažkokias spalvotas tabletes, tie susidomėjo, nuo kokios ligos, nes jiems tokios tabletės neišrašytos. „Vadinasi, jūs jau nepavojingi“. – „Kaip tai – nepavojingi?“ – „Labai paprastai: ligoninėje dirba keli šimtai jaunų merginų ir moterų, gydytojai bijo, kad kai kurios gali nuo manęs pastoti, tai ir duoda man tokių vaistų, kad joms nebūtų pavojaus. O jums tokių vaistų neduoda todėl, kad žino, jog jūs moterims jau nieko padaryt nebegalit“ [J. Šarka].

Kartais K. Daukšas pasijuokdavo ir iš savęs.

Kai draugai pasistebėjo, koks jis gražus dailininko V. Karatajaus pieštame portrete, Profesorius paaiškino: „Čia aš toks, koks turėčiau atrodyt, jei būčiau socialistinis profesorius“ [E. Potašinskas].

Tualete stovintį kolegą pasveikino: „Protingų žmonių mintys sutampa“ [A. Vaitkevičius].

„Kai Universiteto prorektorium buvo paskirtas E. Meškauskas, nuėjau pas rektorių J. Bulavą ir pasiūliau: „Paskirk mane antruoju prorektorium. Bus labai patogu: kartu vienam name gyvenam, kartu ir Universitetą valdysim!“ [E. Čižiūnaitė].

„Prieš savo 80-mečio jubiliejų stengiausi susipykt su kuo didesniu skaičium draugų: kuo mažiau jų liks, tuo pigiau atsieis man jubiliejus“ [R. Kasiulevičius].

„Niekaip negaliu atsigert patinkančio saldumo arbatos: man skaniausia, kai į puodelį įdėta du šaukšteliai cukraus, bet namuose dedu tik vieną – taupau, o svečiuose ar kavinėje – tris, nes nereikia papildomai mokėt“ [K. Trečiakauskas].

Prieš važiuodamas gydytis į Leningradą (jam buvo įtartas burnos vėžys), draugams „Neringoje“ kalbėjo: „Kas ten žino, kaip

viskas baigsis. Gal ir numirsiu. Bet jūs nenusiminkit, buto rūsys pilnas vermuto. Kai numirsiu, po laidotuvių visi ateikit į namus, visas vynas bus supiltas į vonią, tai jūs semkit ir gerkit mano atminimui" [V. Kapočius]. Paaiškino, kad sudaręs sąrašą šimto septyniasdešimties žmonių, kurie ta proga bus vaišinami. Visi iš karto kambariuose, aišku, netilps, teks pastovėti išsirikiavus eilėje. Įėję į vidų galės gerti iki valiai, bet jokios užkandos nebus (kad gėrimas greičiau galvon muštų), o nusigėrę bus išvedami laukan, kad neprikrėstų kiaulysčių. Tvarką prižiūrės keletas milicininkų [J. Šarka].

Kai Leningrado gydytojai paklausė, kodėl vilniečiai jį ten pasiuntė, jeigu patys turi panašią švitinimo aparatūrą (Profesoriui buvo pasakyta, kad vilniškė sugedusi), atsakė: „Matyt, patys nenori marint savo profesoriaus, tai ir atsiuntė kitiems tą darbą padaryt" [V. Daukšaitė].

Grįžęs po sėkmingo gydymo, katedroje aiškino: „Katilienė išpjovė vėžio kūną, Leningrade pašalino jo kojas, o nageliai tai tikriausiai liko. Bet nieko: anksčiau tas vėžys po mane ropojo, dabar dar aš ropoju" [L. Naruškevičius]. „Neringos" profesorių stalo kaimynus, „susirūpinusius", kaip dabar bus su laidotuvėms pažadėta vermuto vonia, paguodė: „Nepabėgs ta vonia. Vis tiek kada nors numirsiu".

„Namuose radau daug naujų marškinių: anksčiau buvo per maži, o dabar – kaip tik", – labai išsekęs per paskutinę ligą kalbėjo savo gydytojai Ž. Duobienei.

Kam nors kitam iš Profesoriaus pasijuokti būdavo sunku: arba visai nereaguodavo, arba puikiai mokėdavo atsikirsti. O jeigu kas nors atkakliai bandydavo ir toliau, nemėgdavo, netgi supykdavo. Tik už akių draugai kartais pasišaipydavo iš jo teorijų: „A, vėl daukšalai!" (mat Kaune V. Krėvė panašiai sakydavo apie bet kokius autoritetus neigusio rašytojo Petro Cvirkos kalbas – „cvirkalai") [L. Bičkauskas-Gentvila]. Nemėgdavo ir kai kas nors kompanijoje mėgindavo su juo konkuruoti anekdotais ir humoru [P. Pečiūra].

Mąstysena, patinkantys žmonės. Prof. K. Daukšas buvo iš tų, apie kuriuos labai vaizdžiai pasakė poetas A. Baltakis: pirmoji kar-

ta nuo žagrės. Profesorius apie save sakydavo dar paprasčiau ir aiškiau: „Aš – mužiko vaikas. Mužikas“ [A. Končius]. Jis ne tik kad neturėjo pernelyg galantiškų, nušlifuotų manierų, išsiskyrė logiško kaimietiško elgesio kultūra, bet ir pasižymėjo ūkišku, sveiku, be nereikalingų emocijų protavimu.

Žinoma, nereikia suprimityvinti: ūkininkui svarbiausia – darbas, veiksmas, o K. Daukšas prioritetą teikė mąstymui. Prof. H. Zabulio nuomone, K. Daukšas – Lietuvos chemikų Dekartas, jam visiškai tinka garsusis pastarojo posakis: *Cogito, ergo sum* (*lot.* mąstau, vadinasi, egzistuoju). Būdingas K. Daukšo mąstymo bruožas – visiškas jokių autoritetų, kad ir labiausiai viliojančių teorijų skelbiamų besąlygiškų dogmų nepripažinimas. Atrodė, kad jam tokių autoritetų ir nereikėjo: jis pats sugebėdavo atskleisti kiekvieno konkretaus reiškinio esmę, akivaizdžiai parodyti jo būdingus bruožus, įžvelgti prieštaringus ir kuriozinius faktus, o poleminius argumentus pateikti gerai apmąstytus arba paremtus gyvenimiška patirtimi. Tiesa, tvirtomis filosofijos ar kultūros žiniomis nepagrįstos idėjos neretai neapsaugodavo nuo klaidų, tačiau negalima nepripažinti, kad K. Daukšas buvo drąsios vakarietiškos mąstysenos žmogus, laisvas nuo bet kokių tabu ir apie tai garsiai kalbėjęs. Ta prasme Profesorius buvo mūsų dabartinio emancipuoto gyvenimo pirmtakas.

Vertindami K. Daukšo pažiūras, mūsų filosofai B. Genzelis, A. Gaidys laiko jį iš esmės pozityvistu. Tačiau didieji pozityvizmo autoritetai, pavyzdžiui, H. Spenseris (H. Spencer), filosofiniam mąstymui priešpriešindami teigiamas (pozityvias), konkrečiais mokslais pagrįstas žinias, tarėsi esą iškilę virš materializmo ir idealizmo, įveikę jų priešiškumą, o filosofinės K. Daukšo pažiūros rėmėsi gamtamoksliniu materializmu: Profesorius pripažino ir vertino tik tai, kas įrodoma, patikrinama. Tad jį galima laikyti ir materialistu, ir šiek tiek pozityvistu. Paradoksalu, tačiau, ko gero dar tiksliau būtų pasakyti, kad K. Daukšo filosofinė sistema – jokios sistemos nesilaikymas [B. Genzelis]. Štai kodėl vieniems jo pašnekovams atrodė, kad filosofiniais klausimais jo žinios buvo senos, prieškarinės, kad šiuo požiūriu laikas jam sustojo Austrijoje, vokiečių gamta-

mokslinio materializmo atstovo E. Hekelio (Haeckel) pozicijose. Kiti teigia, kad K. Daukšas ne tik gerai žinojo tuometinę lietuviškąją filosofinę publicistiką, skaitė pagrindinius maskviškių filosofų darbus, bet ir buvo susipažinęs su rusų kalba išleistais loginio pozityvizmo atstovo Rudolfo Karnapo (Carnap) pokariniais darbais, egzistencializmo atstovo Martyno Heidegerio (Heidegger) mintimis, logikos vaidmenį pažinimo teorijoje ypač akcentavusio anglų filosofo Bertrano Raselo (Russell) idėjomis. Prieštaringą Profesoriaus filosofinio išsilavinimo vertinimą iš dalies lėmė ir tai, kad polemikoje jis niekada neminėdavo garsių filosofų pavardžių. Kad jis tų filosofų darbus žinojo, patvirtina žmonės, dažniau ir ilgiau buvodavę Vakarų šalyse: ten jie ne kartą girdėdavę panašių minčių, tiktai tenykštės publikos jos jau nešokiruodavo [A. Laurinčiukas]. Juos palaiko ir „Neringos" profesorių stalo kaimyno P. Pečiūros liudijimas. Kartą K. Daukšas „Neringoje" buvo neįprastai susirūpinęs, kad dingo į kavinę atsineštas jo pamėgtas labai senas apsitrynęs portfelis. Kai portfelis atsirado (o jį pasaugoti buvo paėmęs rūbininkas), Profesorius parodė Pečiūrai už atplyšusio pamušalo užkištą vokišką Heidegerio knygos „Nyčė ir krikščionybė" leidimą, pasiskolintą iš filosofinius svarstymus mėgusio mediko doc. N. Indrašiaus. Visai suprantamas ir Profesoriaus susirūpinimas: tokios literatūros studijavimas tais laikais buvo laikomas „keliaklupsčiavimu prieš supuvusių Vakarų filosofiją". Savotiška minties gundymo maniera K. Daukšo viešose paskaitose ir polemikoje, kai jis dažnai stengėsi ne tiesiogiai įteigti savo idėjas, o provokaciniais išpuoliais sužadinti klausytojų ar pašnekovų aktyvumą ir labai kryptingais klausimais priversti prieiti jam reikalingą išvadą, rodo, kad Profesorius buvo gerai išstudijavęs ir Sokrato euristikos (tiesos radimo meno) metodus [R. Tidikis].

Kalbėdamas apie kitus, Profesorius vertino racionaliai mąstančius, turinčius savo nuomonę, dalykiškus specialistus [R. Racėnas]. Buvo be galo geros nuomonės apie savo pirmąjį mokytoją VDU profesorių F. Butkevičių [A. Končius], kaip mokslininką ir žmogų labai vertino prof. R. Višomirskį [J. Čiupaila]. Labiau patiko nenusakomi negu visiškai aiškūs, jokių staigmenų nepateikiantys pašne-

kovai [M. Novickas]. Jo nuomone, geriau suktas, bet protingas negu sąžiningas, bet bukas žmogus, galintis pridaryti daug bėdos [A. Mickienė]. Pajutęs oponento bukumą, užgriūdavo „visu svoriu“ [R. Skripkus].

Labai nemėgo netolerantiškų, siauros mąstysenos, davatkiškų, bet kokios, tegu ir kilnios idėjos fanatikų. Darbas pagal kieno nors „iš aukščiau“ nuleistas idėjas – vergų darbas [P. Slavėnas]. Vertindamas žmogų niekada nepaisė jo pareigų, vardų ar kitų nuomonės. Kartą stebėdamas televizijos laidą, kurioje kalbėjo žinomas to meto rašytojas, Lenino premijos laureatas, neišlaikė: „Na, ir šneka! Baisus kvailys, atrodo, kad ne rašytojas, o tik laureatas...“ [A. Daukšienė].

Patiko, kad apie jį nemažai rašo spauda, tačiau reikalavo objektyvumo: argi galima gerbti žurnalistą, kurio straipsnis laikomas geru, jeigu jame, anot Marko Tveno, yra bent penki procentai tiesos? [A. Araminas]. Būdingas pavyzdys – apie jį parašyta žinomo to meto ateisto ir publicisto B. Jauniškio apybraiža. Prieš ją rašydamas autorius ilgai kalbėjosi su K. Daukšu, bet nedarė jokių magnetofoninių įrašų. Prieš spausdindamas atnešė Profesoriui pasiskaityti. Tas pasipiktino: „Bet juk aš taip nesakiau!“ Jauniškis ėmė teisintis, kad iš idėjos būtent taip reikėtų rašyti, kad taip sklandžiau atrodo, jau reikia atiduoti spaudai ir nebėra kada ilgai taisyti ir t. t. Profesorius mostelėjo ranka: „Jei jau tau taip reikia, jei už tai pinigus moka – rašyk“. Tačiau, kai jam sergant Jauniškis prašėsi priimamas su dedikuota knygele, kurioje ta apybraiža buvo išspausdinta, Profesorius atsisakė jį priimti [V. Daukšaitė].

Savo simpatijų ir antipatijų afišuoti nemėgo, piktai apie konkrečius asmenis nekalbėdavo [V. Gudelis], bendravo ir su tokiais žmonėmis, kurie kitiems kėlė pagrįstų įtarimų dėl ryšių su saugumu. Galbūt norėdavo geriau pažinti tokių žmonių psichologiją, o gal tai buvo būdas dezinformuoti tam tikras tarnybas apie savo elgesį [E. Potašinskas]. Jeigu kas labai nepatikdavo, tokiam žmogui priėjus nutildavo, kartais tarsi jo nepastebėdavo arba pats pro jį praeidavo kaip pro sieną [V. Kapočius]. Atvirai kalbėjo nebent prieš partinio oficiozo „Tiesa“ redaktorių G. Zimaną ir jo kompaniją.

Diskusijų virtuozas. Visi K. Daukšo amžininkai prisimena jį kaip nepaprastą diskusijų entuziastą. Ne vieną kartą spaudoje, oficialiuose pasitarimuose ir draugiškuose pokalbiuose sukelta audringa polemika kartu su ginčytinų teiginių nestokojančiomis viešomis paskaitomis daugiausia ir išgarsino Profesorių po visą Lietuvą.

Garsėjantis nestandartiniu, antidogmatišku mąstymu K. Daukšas būdavo dažnai kviečiamas į laikraščių redakcijų ir įvairių klubų organizuojamas diskusijas. Kai kurios tokiuose pokalbiuose išsakytos jo idėjos paskelbtos spaudoje (jos atsispindi ir šioje knygoje), tačiau dauguma įdomių, „erezišku" Profesoriaus minčių jau pamirštos. Šio darbo autoriaus bandymai prikelti iš užmaršties K. Daukšo pasisakymus, deja, nepavyko. Visi likę gyvi diskusijų dalyviai vienu balsu tvirtina, kad Profesoriaus mintys būdavo labai įdomios, bet paprašyti jas prisiminti konkrečiau ilgam susimąstydavo ir galų gale skėstelėdavo rankomis: „Tai buvo taip seniai..." Suprantama, atmintis – ne visagalė, tačiau ši situacija labai aiškiai parodo, kokie teisūs buvo devynioliktojo amžiaus ir mūsų šimtmečio pradžios išsilavinę žmonės, rašydami dienoraščius, pasižymėdami įdomius susitikimus ir išgirstas mintis. Ne veltui garsusis amerikiečių išradėjas T. A. Edisonas mėgo kartoti, kad netgi bloga užrašų knygutė neretai būna geriau už geriausią atmintį. Kaip dabar praverstų išlikę bent trumpi diskusijų dalyvių užrašai apie tuos susitikimus! Juk kartais net vieno kito žodžio užtenka, kad iš atminties iškiltų ištisi, atrodytų, seniai užmiršti praeities vaizdai ir pokalbių fragmentai... Antra vertus, kaip tik tokių dienoraščių su nestandartinėmis, neretai prieš oficialiąją ideologiją nukreiptomis mintimis nėra ko ir labai tikėtis. Tuometinėje visuotinio įtarumo ir nepasitikėjimo atmosferoje, retkarčiais dar pakaitinamoje oficialiais pareiškimais apie nesilpnėjančią klasių kovą ar klastingas užsimaskavusių liaudies priešų užmačias, panašių dienoraščių saugojimas nepalankiomis aplinkybėmis galėjo tapti papildomu įkalčiu prieš jų autorių.

Be oficialiai organizuojamų vienkartinių, taigi gana atsitiktinių diskusijų, K. Daukšas labai aktyviai dalyvavo ir ilgalaikiuose tokio pobūdžio renginiuose. Vienas iš jų buvo aštuntojo dešimtmečio pradžioje Ateizmo muziejaus suorganizuotas trijų disputų ciklas ben-

dra tema „Ne vien tik duona ir meilė“. Disputuose buvo kalbama apie gyvenimo tikslą, pasitenkinimą teikiantį darbą, plačiai aptariamos etikos ir estetikos problemos. Profesorius vadovavo tiems disputams: pradžioje suformuluodavo keletą pagrindinių tos dienos diskusijos tezių, kartais pakalbėdavo ir paties disputo metu, o pabaigoje apibendrindavo kalbėjusiųjų mintis [S. Šliaupienė]. Reikia pripažinti, kad šiame dispute, o po kurio laiko ir spaudoje į kai kurias jam tolimas estetikos problemas nuklystantis Profesorius išsakė ir tokių minčių, kurios specialistų akyse gerokai paklibino jo autoritetą [P. Pečiūra].

Savotiškas ilgametis diskusijų klubas buvo įsikūręs „Neringos“ kavinėje, tačiau jo veikla čia aptariama atskirai.

Plataus rezonanso visuomenėje sulaukė 1965 m. oficialiai įkurtas „Žinijos“ draugijos diskusijų klubas. Klubo iniciatoriai buvo keletas jaunų nestandartiškai mąstančių Vilniaus universiteto filosofų (J. Repšys, K. Rickevičiūtė, B. Genzelis, I. Ledas, J. Vinciūnas, vėliau prie jų prisidėjęs R. Ozolas), vienas iš dabartinių Lietuvos socialdemokratų pirmtakų gydytojas V. Kutorga, „Žinijos“ referentas E. Vaitkus. Atsakingu už klubo veiklą „Žinijos“ valdyba paskyrė savo referentą P. Pečiūrą. Toks klubas to meto visuomenėje buvo visai naujas dalykas. Skelbiamas oficialus klubo tikslas buvo visiškai priimtinas valdantiesiems sluoksniams – įtraukti į klubo veiklą kuo daugiau filosofijos ir mokslinio ateizmo problemomis besidominčių žmonių ir taip pagyvinti Liaudies universiteto bazinio Mokslinio ateizmo fakulteto veiklą[2]. Tačiau klubo iniciatoriai žinojo, kad diskusijų metu bus išsakoma daug tarybinės ideologijos kanonus neatitinkančių minčių ir patys tuo metu dar neturėdami didesnio visuomeninio svorio prisibijojo greito išvaikymo, tad ieškojo savotiškos klubo „vėliavos“, žymių žmonių „apsauginės kepurės“. Greta nominaliu klubo vadovu tapusio akad. P. Slavėno, rašytojo J. Būtėno į klubą buvo pakviestas ir prof. K. Daukšas [B. Genzelis]. Būtent šios grupės iniciatyva 1968 m. buvo pradėtas leisti du

[2] „Žinijos“ Filosofijos ir ateizmo propagandos mokslinės metodinės tarybos 1967 m. sausio 11 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 251. L. 36.

kartus per metus pasirodantis tarybiniais metais pirmasis ir vienintelis Lietuvoje leistas filosofijos, sociologijos, logikos, estetikos, etikos ir ateizmo žurnalas „Problemos".

Šitoje gana specializuotoje filosofų kompanijoje K. Daukšas nebuvo visiškai balta varna. Tiesa, jis neišsakydavo rimtų filosofinių minčių, tačiau daugelio diskutuojančiųjų kalbose sugebėdavo pastebėti prieštaringus teiginius, juos sustiprindamas paversdavo kurioziškais, pateikdavo keblių klausimų ir tokiu būdu nuolat kaitindavo disputų atmosferą.

Diskusijų klubas iš pradžių rinkdavosi kas trečiadienį, vėliau – ketvirtadieniais, kartą per mėnesį[3] nedidelėje, 15–20 žmonių talpinančioje „Žinijos" valdybos posėdžių salėje, po kurio laiko persikėlė į greta įsikūrusią Jaunimo kavinę. Ten buvo jaukesnė, laisvesnė atmosfera, galėjo ateiti daugiau žmonių iš miesto. Dažnai lankydavosi ir kalbėdavo filosofai J. Barzdaitis ir A. Lozuraitis, biologas prof. J. Dagys, žinomas to meto ateistas J. Ragauskas su žmona (bet jis paprastai sėdėdavo tylėdamas) ir kiti. Į kai kuriuos posėdžius-disputus būdavo specialiai kviečiami tam tikros srities specialistai. Klubo posėdžiuose būdavo ne tiktai diskutuojama, bet ir aptariama, kokį straipsnį ir kokiam leidiniui reikėtų parašyti, iš anksto numatoma kitos diskusijos tema. K. Daukšas jau viename iš pirmųjų klubo posėdžių darė pranešimą „Moralumo kriterijaus klausimu", kiek vėliau – pranešimą „Žmogaus veiklos modeliavimas"[4]. Jis mėgdavo užduoti keblių klausimų, daugelyje posėdžių pirmininkaudavo, apibendrindavo diskusijas. Daugumos jo pranešimų temos pamirštos: nors oficialiai klubas veikė „Žinijos" globojamas, jokių ilgalaikių veiklos planų jis nesudarinėjo, kitos diskusijos tema buvo sutariama prieš tai vykusiame posėdyje, kalbos neprotokoluojamos, tad archyvinės medžiagos „Žinijoje" neliko.

Neilgai trukus diskusijų klubo renginiai Vilniuje labai išpopuliarėjo. Nors posėdžių datos ir temos ne visada būdavo skelbiamos,

[3] „Žinijos" Filosofijos ir ateizmo propagandos mokslinės metodinės tarybos 1968 m. rugsėjo 26 d. posėdžio protokolas // ŽDA. Ap. 1. B. 251. L. 55.

[4] *Vaitkus E.* Diskusijų klube – įdomu! // Problemos. 1968. Nr. 1. P. 136.

klubo aistruoliai jas žinodavo iš anksto, ateidavo patys ir atsivesdavo naujų lankytojų. Į disputus pasidarė sunku patekti, ir vietą Jaunimo kavinėje reikėdavo užsiimti kelias valandas prieš disputo pradžią. Svarstomos temos iš filosofijos, etikos ir estetikos klausimų vis daugiau krypo į socializmo kritiką ir kitas visuomenines problemas, vis labiau sprūdo iš partijos kontrolės. Valdžios kabinetuose pradėtas reikšti aiškus nepasitenkinimas klubo veiklos kryptimi, ir jo pirmininkas akad. P. Slavėnas pasiūlė patiems išsiskirstyti: klubą vis tiek išvaikys ir dar bus nemalonumų aktyviausiems jo nariams [B. Genzelis]. Vis dėlto keletas klubo veiklos metų turėjo didelės įtakos tuometinės Vilniaus inteligentijos minties laisvėjimui, skatino nepriklausomą nuo intensyviai diegiamų komunistinių dogmų mąstymą. Ne paskutinį vaidmenį čia suvaidino ir prof. K. Daukšo veikla. Iš diskusijų klubo, kaip ir iš „Žinijos" valdybos ar kitų siauresnių posėdžių, skirstydamiesi žmonės dažnai aptarinėdavo ne svarstytus klausimus, o kokį nors drąsų K. Daukšo pasiūlymą ar kontraversišką posakį [J. Baldauskas].

Tiesa, daugybę netikėtų minčių Profesorius išsakydavo ir viešose paskaitose. Tačiau į paskaitas žmonės paprastai susirinkdavo jo pasiklausyti, rimtai ir motyvuotai prieštarauti nelabai kas sugebėdavo, tad, sportininkų žodžiais tariant, tai būdavo žaidimas į vienus vartus, o toks žaidimas ne tik iš tų pačių sportininkų reikalauja mažiau jėgų, bet ir nugalėjus teikia gerokai mažiau malonumo. Tuo tarpu diskusijose nė vienas varžovas nelinkęs nusileisti be kovos, ir kuo aštresnė diskusija, tuo labiau džiaugiasi ją laimėjęs.

Palyginimas su sportinėmis varžybomis čia neatsitiktinis. Nors ir sakoma, kad ginčuose gimsta tiesa, tačiau ta tiesa tiesiogiai labiau domina neutralius ginčo liudytojus, kurie nori ir gali objektyviai įvertinti abiejų pusių argumentus bei nustatyti laimėtoją. Tuo tarpu besiginčijantys diskusijos dalyviai dažniausiai jau būna įsitikinę savo ginamos pozicijos teisingumu, siekia būtent sau naudingo rezultato, neretai panaudodami, vėlgi sportininkų žodžiais tariant, neleistinus veiksmus. O Profesorius rečiau negu koks kitas bet kokios polemikos dalyvis diskusijose norėdavo rasti kokios nors ginčytinos problemos sprendimą. Jam ginčas – tai žaidimas, kurį reikia

laimėti. Azartiškas ir patyręs kovotojas K. Daukšas dažniausiai kovojo dėl kovos, dėl pačios pergalės, ieškojo ir džiaugdavosi radęs oponentui neįkandamų argumentų, neretai ir demagoginių. Kokią nors iškeltą tezę gindavo iš paskutiniųjų.

Profesorius ne tiktai nepyko, bet su malonumu visiems rodė jo diskusijų pomėgiui skirtą E. Vaitkaus epigramą[5]:

Būčiau, ko gero, jau
Bemaž Mendelejevas
Bet per daug chemikalų
Ginčams išliejau aš

Profesorius pats naudojo ir iš jo besimokančiam jaunimui rekomendavo laikytis kelių taisyklių, kurios padeda laimėti diskusijas. Visų pirma reikia stengtis kuo ilgiau nereplikuoti: tegu šneka oponentas, greičiau išaiškės kokios nors jo silpnosios vietos. Jeigu tokių vietų oponento monologe įžvelgti nepavyksta, galima pabandyti jį pričiupti, jei netiksliai apibrėžia sąvokas, ir triuškinti remiantis formaliosios logikos dėsniais. Ne veltui jo mokiniu pasiskelbusiam E. Potašinskui Profesorius primygtinai rekomendavo specialiai skaityti žodynus ir mokytis sąvokų apibrėžimus. Jei ginčo oponentas ir čia ne pėsčias, reikia pabandyti klausimais grąžinti jį į artimą pradiniam ginčo objektui sritį, kurioje esi stipresnis.

K. Daukšo nuomone, atrodytų, formalus dalykas – ne visai tikslus sąvokos apibrėžimas gali nuvesti labai toli: „Pavadinimų painiojimas veda į reiškinių painiojimą, reiškinių painiojimas – į neteisingą mąstymą, neteisingas mąstymas verčia neteisingai veikti, o neteisinga veikla kenkia sau ir kitiems“[6]. Profesorius ir pats ginčą labai dažnai pradėdavo siūlydamas pirmiausia susitarti dėl apibrėžimų. Pavyzdžiui, „O ką Tamsta vadini menu?“ Ne kiekvienas oponentas tokius dalykus galėdavo ekspromtu apibrėžti, neretai atsakydavo nesklandžiai, o tada Profesorius pradėdavo kibti prie žodžių ir oponentą sutrikdydavo: „Na, matai, pats nežinai, apie ką kalbi, o

[5] *Vaitkus E.* Miniatiūriniai monumentai // Švyturys. 1983. Nr. 9. P. 19.

[6] *Daukšas K.* Atvirom akim (rankr.).1968. P. 3. // ChFM.

ginčijiesi“ arba „Tamsta painioji sąvokas“. O pats, turėdamas labai gerą atmintį ir greitą orientaciją, diskusijos metu ne tik vartodavo labai tikslias sąvokas, bet ir sumaniai jomis operuodavo: plėsdavo, siaurindavo, pasukdavo į šalį. Labai greitai iš pusės žodžio pagaudavo oponento mintį, dažnai pats ją pratęsdavo būtent taip, kaip tas galvojo. O neretai darydavo visiškai atvirkščiai: specialiai sutirštindavo spalvas, parodydavo diskusijos priešininko teiginių prieštaringumą, paversdavo juos absurdiškais, o paskui jau triuškindavo. Kitą kartą neleisdavo išsakyti visos minties ir pradėdavo ginčytis jau nuo pirmo netikslaus žodžio. Diskusijoje sugebėdavo iš sudėtingos problemos labai tiksliai ištraukti jos esmę, arba atvirkščiai – esant labai paprastam ginčo objektui, įvesti oponentą į sudėtingiausių klausimų klampynę. Buvo nepakartojamas sofistinių gudrybių meistras, tačiau itin painių išvedžiojimų nemėgo, dažniausiai rėmėsi vadinamojo *common sense* (angl. sveiko proto) argumentais, kalbėdavo paprasta, visiems suprantama kalba. Beje, labai mokslingo stiliaus, ne kiekvienam suprantamų terminų nemėgo ne tiktai žodinėje polemikoje, bet ir spaudoje. Diskusijose virtuoziškai operuodavo paradoksais, tad kai kas jį vadindavo lietuviškuoju Bernardu Šo [V. Bufas]. Oponentą neretai įkaitindavo, sutrikdydavo jo pamėgtas klausimas „Kas iš to?“, kartojamas kelis kartus iš eilės kaip atsakymas į priešininko motyvus ir jų aiškinimą [R. Skripkus].

Būdamas labai apsiskaitęs, susipažinęs su daugeliui diskusijų dalyvių neprieinamais užsienio autorių darbais, Profesorius neretai išsakydavo jų idėjas, tačiau niekada nebandydavo paveikti garsenybių pavardėmis, o išsakydavo tas mintis kaip savo. Kaip ir visur, diskusijose jį erzino valdiškas požiūris, bandymai laikytis kieno nors nubrėžtos generalinės ideologinės linijos, vietoje savos nuomonės remtis pripažintais autoritetais. Būdingas pavyzdys – jo ginčas su vienu mediku dėl ląstelių funkcijų visiško išsiaiškinimo. 1963 m. vykęs pasaulinis genetikų kongresas priėjo prie nuomonės, kad mokslas vargu ar kada nors tą problemą išspręs. Pats Profesorius į gyvų organizmų funkcionavimo problemas niekada nesigilino, specialiųjų straipsnių tuo klausimu neskaitė, tačiau ginčo metu laikėsi nuomonės, kad chemikai tą problemą išsiaiškins. Oponentas

pasirėmė priešinga kelių autoritetų nuomone. K. Daukšas paklausė: „O pats kaip manai?“ – „Dauguma genetikų kongreso dalyvių ...“ – „Aš klausiu, kokia paties nuomonė!“ – „Aš gi nesu specialiai to klausimo nagrinėjęs ir negaliu pasakyti“. – „Tai durnas esi!“ – ne itin mandagiai baigė Daukšas [V. Čaplikas]. Ginčuose vertino tegu ir nesugebančius jam ilgai pasipriešinti, bet mąstančius oponentus, tad nori nenori priversdavo mąstyti ir kitus. Mėgstamos jo diskusijų temos būdavo susijusios su žmogumi – jo aplinka, įsitikinimais, elgesiu. Niekada nediskutuodavo savo specialybės klausimais, kaip jau ne kartą minėjome, nekalbėdavo apie politiką.

K. Daukšo ginčo technika buvo stulbinanti, argumentacija – geležinė. Buvo gerai įvaldęs dedukcinį Aristotelio metodą ir puikiai išstudijavęs logikos dėsnius. Jo svarstymų pagrindas galėjo būti ir dažnai specialiai būdavo absurdiškas, tačiau visa tolesnė argumentacija, visas antstatas – labai logiškas. Todėl ir būdavo taip sunku jį nugińčyti. „Žinai, kad jis neteisus, o nugińčyti negali“, – kartą pasakojo su juo dar Chemijos ir cheminės technologijos institute itin dažnai diskutuodavusi O. Galdikienė. Tiesa, diskutuojant specialiaisiais klausimais, jo idėjos profesionalus nevisada įtikindavo, bet Daukšui to ir nereikėjo: oponentai tokiais atvejais būdavo, vėlgi kalbant sportininkų kalba, savotiški sparingo partneriai, padėdavę Profesoriui patikrinti kai kuriuos savo teiginius, prisirinkti naujų argumentų savo ar visiškai priešingai pozicijai pagrįsti. Tai kartais jam labai praversdavo, kai norėdavo kokią nors savo tezę patikrinti ją neigdamas. Daugelis su juo bendravusiųjų prisimena, kad neretai ką tiktai atkakliai kokį nors teiginį gynęs Profesorius po valandėlės, atėjus kitam oponentui, galėdavo taip pat atkakliai ginti diametraliai priešingas pozicijas, ir oponentas iš esmės jau pildavo vandenį ant jo tikrojo malūno... Ta pati O. Galdikienė pasakojo, kad netgi vieno ginčo viduryje jie kartais susikeisdavo vaidmenimis: iš esmės K. Daukšas imdavo ginti tai, ką ginčo pradžioje gindavo ji. Į tokį pozicijų pasikeitimą Profesorius vesdavo pamažu, logiškai pagrįstai, kryptingai paliesdamas vis kitus problemos aspektus, kol diskusijos pabaigoje paklausdavo: „Tai dėl ko mes čia pradėjom ginčytis?..“ Toks problemos nagrinėjimas įvairiausiais požiūriais, juodo

ir balto sugretinimas rodė ne tik labai platų Profesoriaus akiratį. Oponentai akivaizdžiai įsitikindavo, kad sugebant viską galima ir įrodyti, ir paneigti, o iki tikrosios tiesos mums dažniausiai labai toli [A. Araminas]. Antra vertus, Profesoriaus taip skatinamos diskusijos vertė su juo bendravusius žmones kritiškai pažvelgti į, atrodytų, neginčijamus visuotinai pripažintus dalykus, mokė nesiremti kur nors išskaitytomis kokio nors autoriteto mintimis, o patiems mąstyti.

„Neringos" profesorių stalui K. Daukšas kartą bandė ir „teoriškai" pagrįsti tokį savo pozicijų diskusijose kitimą priklausomai nuo oponento, rasdamas čia analogijos su chemija. „Sumaišius medžiagą A su B, gaunama nauja medžiaga C. Sumaišę tą pačią A su D, paprastai gausim junginį, visiškai skirtingą nuo C. Taip ir diskusijoj ar pokalby. Jei mes kalbamės dviese ir ateina trečias, mes abu jau kitaip kalbam. Ateis ketvirtas – vėl kitaip. Liksi vienas – dar kitaip galvosi. Mes tik manom, kad kalbam iš tų pačių pozicijų, tą patį, o iš tikro – nebe" [A. Churginas].

K. Daukšo elgesys ginčo metu labai priklausydavo nuo priešininko. Ginčas jam būdavo ir dar vienas žmogaus pažinimo būdas: įsikarščiavęs oponentas pasako daug daugiau ir nuoširdžiau negu kalbėdamas ramiai, ir jį lengviau perprasti. Nekalbant jau apie nuolatinius diskusijų dalyvius, Profesorius sugebėdavo greitai įvertinti naują žmogų ir diskutuodavo su juo atsižvelgdamas į tą vertinimą, laikydavosi savotiškos subordinacijos. Jeigu oponentas būdavo mažesnio išsilavinimo ar visuomeninės padėties, polemizuodavo labai geranoriškai, niekada nesistengdamas sutriuškinti ar tuo labiau įžeisti. Sau lygius diskusijos dalyvius mėgdavo patraukti per dantį, sarkastiškai pašiepti, nepagailėdavo ir aštresnio žodžio [A. Čižauskas]. Su tais, kurių nemėgo, neretai būdavo aštrus ir drastiškas, diskusijose sumaldavo į miltus. Mėgo kategoriškus vertinimus: „Skandalas, ... durniai, ... durnių darbas, ... besarmačiai". O jeigu kas visai kvailai pašnekėdavo, galėjo ir labai šiurkščiai nutraukti: „Sėdėk ir tylėk" [A. Prokopavičius]. Nemėgdamas lėkštos minties, neoriginalios, prisiskaitėliškos mąstysenos žmonių, nesidžiaugdavo ir jų parama diskusijose. Pagirtas, kad jį palaikė dauguma diskusijos

dalyvių, Profesorius galėdavo atšauti: „Tokia ten ir dauguma – durniai“ [A. Churginas].

Profesorius nelaukdavo diskusijų pradžios, bet pats stengdavosi jas sukelti. Jeigu su jo mestu provokaciniu teiginiu iškart sutikdavai, netgi suglumdavo: dingdavo diskusijos pagrindas. Tada tik pažvelgdavo pašaipiom akim: „Gudrus, velnias – perpratai mane“ [A. Prokopčikas]. Neprovokuodavo tik itin nuoširdžių draugų arba tų, kurie kelis kartus parodydavo, kad į diskusijas su juo neketina veltis. Antra vertus, buvo ir tokių žmonių, su kuriais diskutuoti jis itin mėgo ir visokiais būdais stengdavo juos įtraukti į polemiką. Kartą jo nuolatinė oponentė O. Galdikienė buvo nusiteikusi neįprastai taikiai. Profesorius išbandė vieną švelniai provokacinę tezę, kitą – nepadeda. Tada metė kozirį: „Visos moterys perkamos“. Čia jau Galdikienė neišlaikė ir puolė mūšin. Diskusija baigėsi, kai Profesorius pareiškė: „Taip, tavo kaina labai aukšta. Bet patikėk manim, tave taip pat būtų galima nupirkti“. Ji trenkė durimis ir išbėgo, bet ataušusi pagalvojo: „O jis, ko gero, teisus...“ [O. Galdikienė].

Diskusijose Profesorius niekada nesikarščiuodavo, negestikuliuodavo, nepykdavo. Jei kas nors jį labai puldavo, sugebėdavo „nugesinti“ arba atsikirsti taip, kad supykdavo pats „užpuolikas“. Visada rasdavo tinkamų formuluočių ir argumentų, todėl tiesioginėse diskusijose jo niekas neįveikdavo. Užtekdavo rasti tik mažą plyšelį oponento argumentacijoje, ir tada jau jo viršus. Tik su nuolatiniu „Neringos“ lankytoju D. Cesevičiumi būdavo lygiosios, tačiau šis ginčydavosi tik ten, kur būdavo stiprus savo erudicija ir faktų kalba. Beje, baisiai nemėgstantis pralaimėti ir apskritai būti kitų paunksnėje Profesorius taip pat nesiveldavo į atkaklias diskusijas, kai pajusdavo, kad oponentas itin stiprus. Tada viską nuleisdavo juokais arba papasakodavo progai tinkantį anekdotą ir ginčą baigdavo. Kartais ginčo nepralaimėdavo ir todėl, kad sugebėdavo laiku pasukti jį į kitas vėžes, pereiti į jam prieinamesnę temą arba išeidavo parūkyti ir grįždavo diskusijai jau užgesus.

Profesorius ne tiktai pats aktyviai dalyvaudavo diskusijose, jis pavydėtinai mokėjo uždegti polemikai kitus. Didžiausias malonumas būdavo pakalbėti prieš bendrą opiniją, iškelti tokias proble-

mas, kurios kitiems ir į galvą neateidavo, priversti kompaniją suremti kaktas: mesdavo kokią tezę lyg, atleiskite, kaulą ir stebėdavo, kaip dėl jo pešamasi. Tiesa, dažnai jam kliūdavo daugiau negu kam kitam, bet Profesoriaus tai ne tik kad netrikdydavo, bet suteikdavo dar daugiau malonumo. Štai keletas pavyzdžių.

Iš Panevėžio į Vilnių atvažiavęs žymusis mūsų režisierius J. Miltinis kavinėje besiginčydamas su A. Churginu tiek jį įkaitino, kad tas išbėgo į namus pasitikslinti enciklopedijoje kažkokio literatūros fakto. Jam sugrįžus Daukšas pareiškė: „Kol tu čia nebuvai, Savukynas labai sudirbo tavo „Fausto" vertimą", nors iš tikrųjų net kalbos apie tai nebuvo. Savukynui teko aiškintis. O kai Churginas išėjo, Profesorius pradėjo tą vertimą labai girti ir pulti šiokių tokių netikslumų pastebėjusį Savukyną [B. Savukynas].

Dailininko, rašytojo, muziko ir architekto draugijoje kalba pasisuko į meną. Visi humanitarai vienas per kitą aiškino ir pavyzdžiais iliustravo, koks svarbus žmogaus gyvenime menas. Daukšas klausėsi, klausėsi ir ramiai pareiškė: „Menas – tai Dievo bezdalas". Atseit, neapčiuopiamas, nepaaiškinamas ir, vadinasi, visai nebūtinas. Kaip visi jį užsipuolė! O jam to ir tereikėjo... [A. Patalauskas].

Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos suorganizuotame aktyvo pasitarime Vilniaus universiteto rektorius J. Kubilius padarė labai solidų, „dorovingą", puikiai subalansuotą pranešimą. Prie tokio pranešimo buvo sunku ką nors bepridėti ir diskusijos vyko labai vangiai. Per pertrauką K. Daukšas priėjo prie ministro H. Zabulio ir pareiškė: „Na, ir nuobodybė gi čia! Nori, aš juos išjudinsiu?" Ministras sutiko, po pertraukos pirmajam žodį davė Profesoriui, ir tas viską išdėstė diametraliai priešingai tam, ką kalbėjo rektorius ir kaip turėjo būti kalbama. Kilo didžiulis triukšmas, nuo norinčiųjų sumalti Daukšo argumentus nebebuvo galima apsiginti, pabaigoje dar ir ministras pridėjo keletą kritikos salvių, o išeidamas Profesorius jam pasakė: „Va čia tai aš suprantu, kad buvo diskusija!" [H. Zabulis].

„Žinijos" draugijoje vyko lektorių pasitarimas, kaip skaityti paskaitas komunistinės moralės temomis. Iškilo klausimas apie neištikimybę tarybinėje šeimoje ir K. Daukšas pareiškė: „Gali būti ne-

ištikimas kiek tik nori kartų, tik svarbu, kad tai netrukdytų ... komunizmo statybai". Žinomo ateisto J. Ragausko žmona vos nenualpo iš pasipiktinimo, o diskusija, suprantama, užvirė baisi [G. Didžiariekienė].

Universiteto studentų profsąjungos komitetas studentų kavinėje profsąjungos aktyvistams suorganizavo naujo lietuviško filmo aptarimą. Aptarimas vyko be ugnelės, neįdomiai, visi tik gyrė. Keliems prie jo staliuko sėdėjusiems studentams Profesorius prisipažino filmo nematęs, bet norėtų į diskusiją įpilti kiek žibalo. Šiek tiek paklausinėjęs apie filmo turinį ir pikantiškesnes scenas, atsistojo ir pasakė: „Aš tai tame filme nieko gero nematau, vien tik ..." Publika pasidalijo į dvi dalis, vieni šoko filmo ginti, kiti pritarė Profesoriui, autoriai buvo priversti aiškintis, o viso to triukšmo kaltininkas sėdi patenkintas ir šypsosi ... [B. Sliesoravičienė].

Įvairiose diskusijose tikrąją Profesoriaus poziciją – kada jis kalba nuoširdžiai, o kada tik apsimeta – būdavo labai sunku ar ir išvis neįmanoma suprasti. Netgi gana dažnai su juo bendraudavęs matematikas prof. P. Katilius skundėsi: „Su Daukšu rimtai nepašnekėsi". O šis po diskusijos spaudoje apie kolektyvinius sodus džiaugėsi: „Matai, kiek Lietuvoj protingų žmonių, o tai būtume ir nežinoję" [V. Bufas].

Demokratiškumas ir išdidumas. Profesorius niekada savęs neaukštino: jautėsi išdidžiai lygus užimantiems aukštesnes pareigas ir natūraliai lygus stovintiems žemesnėje visuomenės kopėčių pakopoje [H. Zabulis]. Jam buvo nesvarbu – šaltkalvis ar ministras, jis niekada nelaikė savęs dėl kokių nors priežasčių aukštesniu už kitą. Tad visiškai suprantama, kodėl kartą katedroje labai stebėjosi, kaip Mokslų akademijos prezidiumo posėdyje atsakingas Akademijos funkcionierius šiurkščiai nutraukė vos prieš kelis mėnesius prezidento pareigų atsisakiusio J. Matulio kalbą, nors šiam būnant prezidentu prieš jį dvilinkas lankstėsi [R. Kazlauskas].

Paties K. Daukšo elgesio visiškai neveikė instituto direktoriaus, katedros vedėjo ar atsakingos visuomeninės pareigos. Viršininkus paprastai žudo prisirišimas prie asmeninio kabineto, minkštos kė-

dės, telefono. Administratoriumi tapęs mokslininkas iš džentelmeno dažnai tampa dokumentus štampuojančiu, demonstratyviai oriu, rimtu valdininku. Profesoriui to prikišti niekas negalėjo. Nemėgo, kad kas nors apie jį tūpčiotų: daug metų būdamas D. Mendelejevo chemikų draugijos Lietuvos respublikinės valdybos pirmininku, nė karto nepareikalavo automobilio į posėdį nuvežti, nors valdyba paprastai posėdžiaudavo nuošalioje Linkmenų gatvėje [R. Racėnas]. Kai 1959 m. spalio mėnesį netoli jo namų turėjo būti atidaryta nauja „Tauro" kavinė ir atsilikę nuo darbų grafiko statybininkai paprašė visuomenės pagelbėti, Profesorius kartu su būreliu Vilniaus inteligentų visą dieną padėjo mūryti galinę sieną. Jis nefetišizavo ir savojo profesoriaus vardo, buvo ironiškai savikritiškas. Kai diskusijoje A. Araminas pasirėmė žymaus profesoriaus nuomone, K. Daukšas nustebo: „Na, ir keistas gi tu, Araminai: negi profesorius negali būti durnas". Jo aplinka, jo draugai buvo ne oficialūs administratoriai ar akademikai, nors tokių labai daug pažinojo, bet originalūs, savitos mąstysenos, mokantys palaikyti gerą nuotaiką žmonės. Buvęs LTSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministras H. Zabulis prisimena, kad kai jis dar buvo tik pradedantis „Žinijos" referentas, Profesorius niekada nesistengė jo paveikti savo išsilavinimu ir titulais, bet niekada ir nesilankstė tapus ministru. Ir su kitais valdžios vyrais buvo toks pats, kaip ir su visais: nei labai stropus, nei išsigandęs, nei į priekį išlįsti stengėsi. Nors su H. Zabuliu ir draugavo, bet į ministeriją niekada neateidavo ir niekam tos draugystės pabrėžti nesistengdavo. Kai kas sako, kad bendrauti su valdžia – tas pats, kas medų nuo skustuvo laižyti. Profesorius niekada nesiekė smaguriauti valdžios malonių medumi, todėl nebijojo „įsipjauti" ir į jos nemalonę...

K. Daukšas buvo ne tik visiems prieinamas, o ir pats ėjo prie kitų, sugebėdavo įgyti profesorių ir sargų, jaunų ir senų, darbininkų ir kolūkiečių, studentų ir aukštuomenės žmonių palankumą bei pasitikėjimą, kiekvienam rasti tinkamą „raktą". Tas pats H. Zabulis daug kartų įvairiomis progomis minėjo, kad nors jis buvo daugiau kaip dvidešimt metų jaunesnis už K. Daukšą, bet su juo ne kartą „ėjo pas panas" ir jautėsi ten nė kiek nesuvaržytas Profesoriaus

autoriteto ar iškalbos. Vienas iš geriausių Profesoriaus draugų buvo dešimčia metų už jį jaunesnis A. Končius. Nuvažiavęs į rimtą mokslinę konferenciją Leningrade ir su dar trimis bendrakeleiviais įsėdęs į taksi, Profesorius palaukė, kol gerokai už jį jaunesni kolegos paaiškins taksistui, kur ir kokiu tikslu važiuoja, o paskui pridėjo: „Bet ten bus labai neįdomu. Gal galėtum pas panas nuvežti?" Ir taksisto nuotaika iš karto pasidarė visai kita, nebeoficiali [L. Simanavičius]. Mes jau kalbėjome, kad kavinėje ar restorane Profesorius „nepažindavo" nesusituokusių porų, tačiau visada galėjo pasikviesti prie staliuko bet kurį vieną atėjusį pažįstamą. Štai kartą jis labai nustebino jauną pirmųjų metų ChChTI aspirantą R. Višomirskį, po šachmatų varžybų užbėgusį pavakarieniauti į „Vilniaus" restorano kavinukę: Instituto direktorius K. Daukšas pažino jaunuolį, pakvietė prie savo stalelio ir apmokėjo vakarienę. Keletą savo mokslo populiarinimo knygelių jis su autografais dovanojo eilinei, bet jo staliuką dažnai aptarnaudavusiai „Neringos" kavinės padavėjai M. Lemanienei, visur mėgo kalbinti ir mažais savo vermuto buteliukais apdovanoti rūbininkus, portjė, padavėjas. Buvusi „Žinijos" draugijos Universiteto organizacijos sekretorė T. Staugaitienė dar ir praėjus bemaž trisdešimčiai metų negali pamiršti savo pirmojo susitikimo su K. Daukšu: kai jaunutė, ką tiktai Universitetą baigusi darbuotoja paskambino jam ir paprašė leidimo užeiti į katedrą pasišnekėti kai kuriais organizaciniais „Žinijos" darbo klausimais, Profesorius atsisakė priimti ją savo kabinete, bet pasikvietė į „Neringą", pavaišino ir tik tada prakalbo apie reikalus. Kartą Ukmergėje po metodinio „Žinijos" seminaro vaišinamas kava, pasikvietė prie savo staliuko du vietinius lektorius – kaimo mokytojus, užsakė dar konjako, kartu su jais ir akad. P. Slavėnu maloniai praleido visą vakarą, o abu mokytojai paskui pasakojo, jog visą gyvenimą prisimins, kad sėdėjo prie vieno stalo ir kaip lygūs su lygiais kalbėjosi su dviem tokiais žinomais mokslininkais [P. Pečiūra]. Netgi gulėdamas ligoninėje, niekad nebūdavo vienas: valgykloje ar fojė visada su kuo nors šnekučiuodavosi, bet nesigirdėjo, kad kalbėtų apie savo ar kitų ligas [J. Rutkauskas]. K. Daukšui mirus, poliklinikos registratorės, seselės ir po dešimties metų švęsdamos Kovo 8-ąją

apgailėjo, kad nebėra Profesoriaus ir niekas iš pacientų jų nebepasveikina [M. Čižauskienė].

Jo paties žodžiais tariant, normalus žmogus turi mokėti bendrauti su visokiais žmonėmis. Jei to nemoki – eik į kalėjimą, ten būsi ir pamaitintas, galėsi ir karcerį užsidirbti, kur nereikės su niekuo bendrauti. Jis pats be žmonių, be auditorijos jautėsi kaip žuvis be vandens. Ko gero, tiksliausiai Profesoriaus sugebėjimą ir poreikį bendrauti su žmonėmis apibūdino ilgametis jo pavaduotojas D. Mendelejevo chemikų draugijoje prof. A. Kaminskas: „Bendravimas su žmonėmis buvo prof. K. Daukšo gyvenimo prabanga. Kitos jam nereikėjo".

Profesorius nesistengė pabrėžti savo padėties ir dirbtinai solidžia išvaizda: nemėgo brangių drabužių, nepirkdavo itin madingos avalynės. Jį visiškai patenkino suadytos pirštinės, panešioti, bet tvarkingi marškiniai, lietuviški „Elnio" kombinato vasariniai sandalai, aptrintas mėgstamas portfeliukas. Iš išvaizdos negalėjai pasakyti, kad jis – universiteto profesorius. Šiuo požiūriu buvo panašus į žymųjį mūsų lituanistą prof. J. Balčikonį [I. Ledas]. Tačiau visur ir visada būdavo švariai nusiskutęs, susišukavęs, pabrėžtinai tvarkingas ir pasitempęs. Darbe jo niekas nematė dėvinčio apsmukusį megztinį, visada ateidavo apsirengęs kostiumu, pasirišęs kaklaraištį, atrodė tarsi kiekvieną minutę pasirengęs eiti į svečius ar aukšto lygio priėmimą [O. Galdikienė]. Iš kitų išsiskyrė ir tuo, kad po švarku visada būdavo pasirengęs liemenę, kurią tuo metu dėvėdavo labai nedaugelis.

Antra vertus, kai kurių draugų netgi nesaikingu demokratu vadintas K. Daukšas niekada neprarasdavo orumo ir savigarbos, nenusileisdavo iki familiarumo, labai saugojo savo reputaciją, niekam už nieką nenorėjo likti skolingas. Ilgai su juo bendravusios prof. O. Galdikienės žodžiais, buvo nežmoniškai išdidus ir ambicingas. Gerai tai ar blogai? Matyt, šis bruožas, jeigu tik jis nevirsta pasipūtimu, savotiškai puošia žmogų, parodo jo orumą: argi galima gerbti žmogų, kuriam kiekvienas gali sukioti pirštą aplink nosį? Štai keletas Profesoriaus išdidaus elgesio pavyzdžių.

Kai K. Daukšui maskviškis VAK'as nepatvirtino doktorato ir profesoriaus vardo, daugelis kolegų patarinėjo Maskvoje paieškoti protekcijos ir taip pabandyti atgauti atimtas regalijas – kai kam tai jau pavyko. K. Daukšo atsakymas buvo kategoriškas: „Apsieisiu aš ir be to „profesoriaus", bet rankos bučiuoti niekam neisiu" [A. Prokopčikas]. Ir nėjo, nors tas vardas būtų davęs ir daugiau solidumo, ir nemažą priedą prie atlyginimo. Kai 1958 m. profesoriaus mokslinis vardas jam vis dėlto buvo grąžintas (doktoratas taip ir liko nepripažintas) ir „Žinijos" draugijoje prof. K. Baršauskas bandė ta proga jį pasveikinti, Profesorius ištarė plačiai pasklidusius žodžius: „Būta čia kuo džiaugtis: atėmė kostiumą, o grąžino tiktai kelnes!" [E. Čižiūnaitė].

Patekusį į valdžios nemalonę ir atkirstą nuo publikavimosi periodinėje spaudoje K. Daukšą žinomas to meto ateistas B. Jauniškis bandė paguosti tuo, kad ne jam pirmam taip atsitiko: pavyzdžiui, istoriko J. Jurginio straipsnių kurį laiką taip pat nespausdino, o paskui vėl pradėjo. „Taip, bet Jurginis nuėjo kur reikia ir atsiklaupė, o aš neisiu ir nesiklaupsiu".

Išėjus Profesoriaus vadovaujamos katedros atsakingam už ūkį laborantui, Universiteto komisija tikrino katedros ūkio reikalus. Tas laborantas buvo mėgėjas išgerti, kai ką iš katedros ištampė, ir susidarė apie 1700 rublių nuostolių. Rektorius išbarė: patyręs žmogus, o su katedra nesusitvarkai. Profesorius labai įsižeidė, pasiekė, kad nuostoliai būtų nurašyti, o pats parašė pareiškimą išeiti iš katedros vedėjo pareigų viduryje kadencijos [R. Kazlauskas].

Jau atsisakęs katedros vedėjo pareigų K. Daukšas vieną dieną atėjęs į kabinetą rado savo kėdėje sėdintį su juo apie tai nepasitarusį naują oficialų vedėją. Profesorius nepasakė nė vieno nepasitenkinimo žodžio, tačiau iš karto nuėjo į kitą kambarį, laborantų paprašė vietos pasistatyti kėdei, o į buvusį savo kabinetą daugiau nekėlė nė kojos [R. Kazlauskas].

Prieš disertacijos gynimą doc. M. Finkelšteinaitės aspirantė V. Paleckytė-Budraitienė, nepaprašiusi K. Daukšo leidimo, pasinaudojo katedroje buvusiu raktu ir padengė stalą erdviame Profesoriaus kabinete. Jis atėjo prieš pat gynimą, kai pobūviui viskas jau buvo

paruošta, tik atsirakinęs kabineto duris pamatė valgiais ir gėrimais nukrautą stalą ir labai įsižeidė neperspėtas: „Pirmoji mintis buvo paversti stalą ar patraukti staltiesę ir suversti viską ant grindų. Paskui persigalvojau. Ir gerai padariau: ir gynime, ir bankete buvo Paleckis, būtų kilęs didelis skandalas“ [J. Škadauskas]. Tačiau savo įsižeidimą Profesorius vis dėlto parodė: jis dingo, kol disertantė buvo apsupta sveikintojų, bankete nedalyvavo ir tuo nemaloniai nustebino visus svečius, o ypač J. Paleckį, kuris buvo įpratęs, kad visi stengiasi pasinaudoti mažiausia proga su juo pabendrauti. Kitą dieną disertantė skambino Profesoriui į namus, bandė atsiprašyti, bet jis gana šiurkščiai nutraukė ir padėjo ragelį [V. Budraitienė].

K. Daukšo 60-mečiui dailininkas V. Galdikas sukūrė ir padovanojo ekslibrisą, kuriame subtiliai supynė chemijos ir taurumo užuominas – pavaizdavo tauriaisiais metalais vadinamų aukso ir platinos cheminius simbolius. Profesorius buvo patenkintas. Po kurio laiko paskambino, paprašė susitikti, atėjęs padavė gražią suvenyrinę dėžutę ir greitai atsisveikino. Pasirodo, dėžutėje buvo įdėti du nedideli gabaliukai aukso ir platinos su tuo pačiu stiliumi padarytais įrašais: Au ir Pt.

Prieš mirtį labai sulyso, kviečiamas ateiti į Lukiškių aikštę pasišildyti saulėje ir pamaitinti balandžių, atsisakė dėl labai proziškos priežasties: ant kieto suolo sunku sėdėti, nes ant užpakalio beveik neliko raumenų. Pasiūlymo pasiimti nedidelę pagalvėlę ar storesnės medžiagos gabalą atsisakė iš karto: kaip atrodysiu iš šalies? [A. Končius].

Būdamas itin vaišingas, labai įsižeisdavo, jei kas jo vaišinamas pasirodydavo nesolidžiai. Per savo penkiasdešimtmetį restorane visko užsakė pakankamai gausiai, bet degtinės, kurią pats nelabai mėgo, – mažokai. Vienas iš svečių, ypač mėgęs būtent degtinę, nuėjo į bufetą ir ten jos užsisakė papildomai. Profesorius pastebėjo, iš karto priėjo prie jo ir be jokių ceremonijų paprašė pasiimti paltą ir iš pobūvio išeiti [D. Grincevičius].

Profesorius labai mažai domėjosi katedros tvarkymo reikalais, tačiau puikiai žinojo savo teises ir sugebėdavo jomis oriai naudotis. Visas Chemijos fakultetas plojo, kai jis apgynė savo katedrą nuo

pernelyg įsismarkavusių Universiteto ūkio skyriaus darbuotojų. Į fakultetą atėjęs to skyriaus darbuotojas labai priekabiai tikrino, ar laboratorinių darbų metu kolboms šildyti nenaudojamos elektros plytelės (buvo kategoriškai reikalaujama šildyti tik dujomis), ar visi elektros prietaisai tinkamai įžeminti. Radus pažeidimų, būdavo atimamos elektros plytelės arba nupjaunami prietaisų laidai. Pirmą kartą su tokiomis sankcijomis susidūręs katedros reikalus faktiškai tvarkantis doc. E. Ramanauskas ir kitų katedrų vedėjai pasimetė ir tik bejėgiškai stebėjo įvykius. Tuo tarpu K. Daukšas pareikalavo, kad tikrintojai parodytų jam raštišką rektorato leidimą pjaustyti laidus, jo, aišku, neišvydo ir tikrintojus, neklausydamas jokių pasiaiškinimų, išvijo pačia tikriausia to žodžio prasme: „Lauk iš katedros!“. Paskui ūkio reikalų prorektorius telefonu atsiprašinėjo Profesoriaus už pernelyg drastišką tikrintojų elgesį [R. Kazlauskas]. Beje, panašioje, tik dar keblesnėje situacijoje Profesorius taip pat pasielgė dar šeštajame dešimtmetyje. Universitetą dažnai tikrindavusi sąjunginė Aukštojo mokslo ministerija tuokart buvo atsiuntusi eilinę komisiją, kuri, be kita ko, ruošėsi patikrinti Universiteto brangiųjų metalų, ypač platinos indų ir prietaisų detalių atsargas. Tuometinis Universiteto rektorius J. Bučas daug neklausinėdamas nusiuntė komisiją pirmiausia pas chemikus, į daugiausia brangiųjų metalų turėjusią Neorganinės chemijos katedrą, tačiau K. Daukšo maskvietiška komisijos aureolė neapakino: jis pirmiausia paprašė raštiško ministerijos įgaliojimo būtent tokiam darbui. Kai komisija, apstulbusi dėl neregėtos nepagarbos centro atstovams, įgaliojimo nepateikė, Profesorius mandagiai, bet ryžtingai atsisakė jai pateikti reikalaujamus popierius ir parodyti prašomas detales bei indus. Nustebęs ir pasimetęs buvo ir rektorius, tačiau komisijos darbas tuo ir baigėsi, antrą kartą tikrinti brangiųjų metalų ji nebeatvažiavo... [R. Kazlauskas].

Tolerancija ir geranoriškumas. Daugeliui aplinkinių labai neįprastas ir originalus K. Daukšo požiūris į, atrodytų, standartines gyvenimo situacijas galėjo jam pridaryti labai daug nemalonumų, jeigu Profesorius būtų bandęs trūks plyš įteigti kitiems savo idėjas,

nesutaikomai kovojęs dėl jų įgyvendinimo. To neįvyko. Mėgstamas jo posakis – nesikišk į kito reikalus. Visiškai sąmoningai ir nuosekliai taip elgėsi ir pats, nors kartais toks elgesys ir sudarydavo šaltumo, nenuoširdumo įspūdį. K. Daukšo prisipažinimu, pats gyvenęs pagal taisyklę „darau tik tai, kas man patinka ir malonu" [E. Jasinskienė], Profesorius tokią teisę pripažino ir kitiems, taigi visada buvo tolerantiškas kitų nuomonėms ir veiklai. Būtent toleranciją geriausiu K. Daukšo bruožu laikė jo žmona: Profesorius niekada ir niekur jos nevaržė – nei kur eiti ar važiuoti, nei su kuo draugauti ar leisti laisvalaikį.

Jeigu kas nors labai skųsdavosi kokiu nors niekingu žmogumi ar poelgiu, Profesorius mėgdavo „paguosti" liaudies posakiu, kad visokių yra, visokių ir reikia. Jeigu to neužtekdavo, mintį plėtodavo toliau: „Ko tu iš tokio durniaus nori? Žiūrėk aukščiau. Nesutinki su juo? Tai būk laimingas, kad esi už jį gudresnis" [L. Bičkauskas-Gentvila].

Bendraudamas su žmonėmis, K. Daukšas mokėjo į kiekvieną dalyką pažvelgti ne tiktai iš savo pozicijų, bet ir iš kito, todėl neslėgė kitų savo autoritetu. Žinoma, jis galėjo nesutikti ir dažnai nesutikdavo su kito nuomone, tačiau visada galėjai būti tikras, kad niekam nepadarys blogo, neiškrės šunybės, turėdamas administracinių galimybių nepabandys savo nuomonės primesti per prievartą ar neskatins tai daryti kitus. Taip plačiai suprasta tolerancija lėmė savitą jo vadovavimo Institutui ir katedrai stilių, jo nesutarimus su oficialiąja ateistine propaganda, pastangas savo autoritetą panaudoti geranoriškai moralinei pagalbai ar dalykiškai paramai.

Vis dėlto tolerancija – tai tik pakantumas kitų nuomonei. Jos neužtenka, kad žmogų laikytum geru. Reikia dar geranoriškumo – nepavydėjimo kitam ir noro nesavanaudiškai padėti tada, kai matai, kad to reikia, nors ir nesi prašomas. Daugelio pažįstamų nuomone, tas bruožas taip pat buvo vienas iš būdingiausių K. Daukšui. Tuo tarpu reiklumo neretai be reikalo pristigdavo.

Jo geranoriškumas, kurį kai kas siejo ir su neprincipingumu, ypač išryškėdavo ginant mokslines disertacijas. Kai akad. J. Matulis nenorėjo leisti ginti paties vadovautos A. Kaušpėdo kandidato

disertacijos, K. Daukšas prikalbėjo jį neprieštarauti („Negi tau gaila, kad fakultete bus dar vienas kandidatas?“) ir pats kiek padėjo disertantui tą darbą tvarkyti [E. Naruškevičienė]. Visos disertacijos, kurių oponentu būdavo paskiriamas, jam atrodė labai geros, joms pareikšdavo tik vieną kitą pastabą, ir tai dažniausiai redakcinio pobūdžio. Profesoriaus nuomone, jeigu jau žmogus trejus ar ketverius metus nuoširdžiai dirbo, jeigu jo darbą aprobavo vadovas, tai tikrai nebereikia, kad oponentas gynimo metu gadintų nuotaiką, tuo labiau kad Maskva darbą vis tiek patvirtins. Paprastai taip ir būdavo – patvirtindavo.

Dar mažiau reiklus K. Daukšas būdavo vertindamas ideologinio pobūdžio darbus. Doc. E. Čižiūnaitė pasakojo, kad apie 1950 m. jai teko parengti pirmą visuomenei skirtą paskaitą dekanato duota tema „Tarybinio žmogaus moralė“. Apie tą moralę ji pati nieko pasakyti negalėjo, tad pasinaudojo gauta literatūra, citavo ją pažodžiui ir per daug didelėmis ištraukomis. Paskaitos recenzentas apkaltino ją plagijavimu, bet svarstyme dalyvavęs Profesorius apgynė pradedančiąją lektorę: „Visose knygose rašoma, kad druska tirpsta vandenyje. Aš savo vadovėlyje irgi taip parašiau. Tai ir aš plagiatorius? Žmogus naudojosi literatūra, tai ir gerai, kad naudojosi“.

Panašiai atsitiko ir akad. R. Višomirskiui, kai jis dar būdamas aspirantas Mokslų akademijos teoriniam seminarui parengė pranešimą apie D. Mendelejevą ir jo nuopelnus kuriant periodinę elementų sistemą. Beveik visą pranešimą jis nusirašė iš Didžiosios tarybinės enciklopedijos, tik nedaug tepapildydamas duomenimis iš kitos literatūros. Akad. P. Slavėnas neatpažino labai sklandaus teksto, išgyrė pranešimą ir netgi pasiūlė jį išspausdinti per „Žinijos“ draugiją. Tuo tarpu K. Daukšas savo recenzijoje parašė: „Paskaita nebloga, tik jaučiamas per didelis sekimas „Sov. enciklopedija“. Jis aiškiai nenorėjo jaunuolio sutriuškinti ir suniekinti parašydamas, kad tekstas tiesiog nusirašytas...

Neretai Profesoriaus geranoriškas siekimas padėti įgydavo ir visiškai konkrečią materialią išraišką.

Iš karto po karo būrys vokiečių belaisvių remontavo Universiteto Chemijos fakulteto rūmus. Du ar trys karininkai ant Didžiosios

auditorijos (beje, dabar vadinamos prof. Kazio Daukšo auditorija) sienos piešė periodinės cheminių elementų sistemos lentelę. Užeidavęs į auditoriją dirbančiųjų pakonsultuoti Profesorius kartkartėmis parūpindavo tuo metu sunkiai gaunamos kavos, atsinešdavo vyno ir užkandos, gera vokiečių kalba pasišnekėdavo su gimtosios kalbos pasiilgusiais ir naujienų ištroškusiais belaisviais. Kartą jis į akis „stebėjosi": „Ar kas nors nepatinka, ko nors trūksta, gal blogai maitina, kad taip spėriai dirbate ir norite kuo greičiau iš čia išeiti?", o vokiečiai džiaugėsi, koks tas profesorius geras žmogus ir kaip stengiasi jiems padėti [A. Končius].

Po karo suremontuotų fakulteto rūmų pastogėje leido apsigyventi trims sunkiai besiverčiantiems, laborantų pareigas einantiems studentams [E. Naruškevičienė].

„Neringoje" dažnai besilankantis D. Kopelmanas kartą pasisakė K. Daukšui, kad pajūryje pirko sodybą ir sugalvojo ją dengti meldais, bet bijo, kad trobos stogas neužsidegtų nuo stiprių pajūrio vėjų iš kamino užneštos kibirkšties. Profesorius iš karto pasisiūlė padėti – surasti skiedinį, kuriame įmirkyti meldai nedegtų. Kelias savaites jis eksperimentavo, susitikdamas pirmasis primindavo, kad vis dar bando, ir nors gerų rezultatų taip ir nepasiekė, bet gerų norų tikrai parodė.

K. Daukšo klasės draugas LKP CK sekretorius V. Niunka mėgdavo vakare jam paskambinti ir išsivežti iš Vilniaus į kokį nors restoraną paūžti, pasiekdavo net Šiaulius ar Akmenę. Kartą jau netoli vidurnakčio nuvažiavo į Kauną, ir K. Daukšas, užuot ėjus į restoraną,pasiūlė užsukti pas seną dar Vytauto Didžiojo universiteto laikų bičiulį KPI rektorių prof. K. Baršauską. Nors K. Baršauskui tokie vėlyvi svečiai ir sudarė tam tikrų nepatogumų, tačiau atsirado proga tiesiogiai pabendrauti su aukštu pareigūnu, galinčiu būti naudingu vėliau sprendžiant kokius nors Institutui svarbius klausimus [A. Končius].

Geras K. Daukšo pažįstamas grafikas M. Bulaka pasitempė dešinės rankos raiščius ir kurį laiką negalėjo dirbti. Norėdamas jam padėti pinigais ir žinodamas, kad išdidus dailininkas tiesiogiai jų nepaims, Profesorius sugalvojo originalią išeitį: nors pats ir nesido-

mėjo paveikslais, pasisiūlė nupirkti jo grafikos darbą už tiek, kokia suma susidarys vienu sluoksniu padengus jį 20 kapeikų monetomis. Profesorius išsirinko didesnio formato graviūrą ir abu buvo patenkinti: vienas – gavęs, pasirodo, ne taip jau mažai pinigų, antrasis – padėjęs skurstančiam dailininkui [V. Kapočius].

Kartais Profesoriaus geranoriška pagalba būdavo netgi jam pačiam pavojinga. Buvęs atsakingas „Lietūkio" darbuotojas, pagal straipsnį „žinojo – nepasakė" tuoj po karo nuteistas ekonomistas A. Kapočius, grįžęs iš kalėjimo, per vėlesnius vežimus išeidavo iš namų, kad vėl nepakliūtų. Kartu su žmona jis dažniausiai nakvodavo pas kaimynus Bulavus, ten susipažino su K. Daukšu ir kitą kartą pasiprašė nakvynės pas jį. Kai kurie seni šeimos pažįstami ir netgi draugai priimti bijojo, o Profesorius iškart sutiko [V. Kapočius].

Požiūris į politiką ir nacionalinius klausimus. Kalbėti apie K. Daukšo požiūrį į politiką ir jo paties politines pažiūras paprasta ir kartu sudėtinga. Paprasta todėl, kad jis niekada nepriklausė jokioms politinėms partijoms, o studijų metais – netgi jokiai studentų korporacijai. Taigi formaliai jį būtų galima apibūdinti vienu tarybiniais metais populiariu žodžiu, tada buvusiu vos ne oficialiu pasmerkimu, – apolitiškas. Tačiau dvidešimtasis šimtmetis – nebe tie laikai, kai universiteto tiksliųjų mokslų profesorius galėjo apsiriboti tik studentų mokymu ar užsidaryti savo laboratorijoje, ieškoti amžinųjų gamtos dėsnių ir nekreipti dėmesio į politinį gyvenimą, verdantį už universiteto sienų. Galima jame nedalyvauti tiesiogiai – nebūti jokios partijos nariu, nedalyvauti jos organizuojamuose politiniuose mitinguose ar priešrinkiminėje agitacijoje, nespausdinti vieną ar kitą politinę platformą palaikančių straipsnių, tačiau nori nenori savo politines simpatijas, nors ir netiesiogiai, tenka parodyti visuomeninėje veikloje ar bent jau privačiuose pokalbiuose.

Visas K. Daukšo aktyvios veiklos laikotarpis sutapo su vienpartinės sistemos kultu Lietuvoje. Nepriklausomos Lietuvos metais tai buvo tautininkai, tarybinės okupacijos laikais – VKP(b) ar TSKP. Vadinasi, pasirinkimas buvo labai paprastas – arba priklausai valdančiajai partijai, arba nepriklausai jokiai, arba palaikai vienintelės

legalios partijos politiką, arba ne. Kodėl abiem atvejais K. Daukšas pasirinko antrąjį kelią?

Dauguma kaimo žmonių abejingi politikai ir politikavimui. Paskendusiems kasdieniuose rūpesčiuose žemdirbiams spaudos ar kitų žiniasklaidos priemonių pranešimuose daug svarbiau orų prognozės negu kokio nors ministro ar partijos funkcionieriaus kalbos ir pažadai. Tokia tėvų pozicija savaime, be politiką smerkiančių žodžių persiduoda vaikams. Jaunasis K. Daukšas nebuvo išimtis, ir mokymasis gimnazijoje bei studijos nepajėgė pramušti to skepticizmo politikai šarvo. Studijuodamas K. Daukšas anksti pradėjo dirbti. Laiko nuolat trūko, ir dalyvauti politinėje veikloje, o juo labiau korporacijų susirinkimuose paprasčiausiai nebuvo kada. Laisvalaikio neprisidėjo ir baigus Universitetą, ypač perėjus į Matematikos-gamtos fakultetą, kai reikėjo ne tik sėdėti studentų laboratorijoje, bet ir intensyviai dirbti mokslinį darbą.

Politinės veiklos neskatino ir fakulteto atmosfera. Dauguma autoritetingiausių MGF profesorių – V. Čepinskis, A. Purėnas, Z. Žemaitis ir kiti – buvo ryškių kairiųjų pažiūrų, prie valdančiosios tautininkų partijos nepritapo, aktyvus dalyvavimas jos veikloje buvo laikomas polinkiu į karjerizmą, o organizuotos opozicijos Lietuvoje tuo metu nebuvo. Savarankiškesnės linijos laikėsi nebent katalikiškosios organizacijos, tačiau jos Daukšo niekada netraukė. Nereikia pamiršti, kad Profesorius – ryškus individualistas ir reikalavimas paklusti kokio nors lyderio nurodymams arba politinei linijai jam niekada nebuvo priimtinas.

Pokario metais išliko beveik visos tos priežastys ir dar prisidėjo labai netvirta jo paties padėtis. Tiesa, K. Daukšas buvo katedros vedėjas, greitai tapo instituto direktoriumi, tačiau KGB bet kada galėjo priminti turtingai gyvenusius tėvus, už antitarybines „nuodėmes" nuteistus brolius, deportuotus beveik visus artimuosius ir panašių priemonių imtis prieš jį patį. Atsidūrę panašioje padėtyje, artimoje ateityje nematydami visos Tarybų Sąjungos ginklo jėga palaikomos okupacinės valdžios Lietuvoje pakeitimo galimybių, kai kurie Universiteto profesoriai pasuko į tos valdžios atviro palaikymo pozicijas ir pradėjo stoti į partiją. K. Daukšas panašios inicia-

tyvos nerodė. Maža to, jo požiūris į tą partiją ir jos įkūnytą valdžią buvo toks aiškus, kad Universiteto partinė vadovybė jam stoti į partiją ir nesiūlė [L. Bičkauskas-Gentvila]. Jau daug vėliau, devintojo dešimtmečio pabaigoje, J. Matulis, kalbėdamasis su šios knygos autoriumi apie neseniai mirusio K. Daukšo politines pažiūras, pasakė daugiau negu aiškiai: „Bolševikų jis labai nekentė". Tiesa, tas pats J. Matulis kurį laiką po karo nesėkmingai bandė sugundyti K. Daukšą karjeros perspektyvomis: „Stok į partiją, būsi akademikas". Profesorius atsakęs: „Nenoriu savęs varžyt, negalėsiu į akis sakyt teisybės" [A. Daukšienė]. O oficialesniems agitatoriams atsakė, kad negali stoti į partiją dėl žmonos: ji labai religinga, vaikšto į bažnyčią, dabar dar nieko, bet kaip tai atrodys, kai jis bus partijos narys?[7] Partinis susirinkimas jam visada buvo rabinų susitikimas, kuriame kalbant galima tiktai remtis vadų talmudais, o naujai, gyvai minčiai vietos nėra [O. Galdikienė]. Nors ir labai realistinio mąstymo, bet karjerizmo liga niekada nesirgusiam K. Daukšui stojimas į VKP(b), matyt, būtų buvęs ir pernelyg didelis kompromisas su sąžine, represuotų giminių išdavimas. Be to, jis aiškiai matė, kad į partiją įstojo daug bukų, dogmatiškos mąstysenos žmonių, savo prisitaikėliškumą kitų puldinėjimais maskuojančių intrigantų, o su tokiais jam niekada nebuvo pakeliui.

Nuo stojimo į partiją ir bet kokio kišimosi į politiką visada atkalbinėjo ir savo artimuosius: „Politika – ne mūsų reikalas, mes jos nepakeisim" [A. Prialgauskienė]. Tą patį sakydavo ir patikimesniems pažįstamiems. Ilgametis Vilniaus pedagoginio universiteto dėstytojas germanistas J. Križinauskas prisimena, kaip Profesorius sulaikė jį nuo politinio veikėjo kelio. Jaunas energingas dėstytojas buvo iškviestas į Ministrų Tarybą ir gavo pasiūlymą važiuoti į rajoną dirbti Vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotoju. Prieš atsakydamas paklausė K. Daukšo patarimo. Patarimas buvo vienareikšmiškas: „Nesikišk į politiką. Turi gerą darbą? Turi. Tai ir dirbk. O kaip išsisukti – tavo reikalas. Rask būdą". Taip ir padarė – vietoje savęs pasiūlė kitą kandidatą.

[7] D. Cesevičiaus asmens byla // LYA. F. K-1. Ap. 45. B. 470. L. 44.

Antra vertus, absoliučiai būtina pabrėžti, kad Profesorius niekada nebuvo vėliavinis kovotojas. Jis ne tiktai neturėjo jokių ryšių su disidentais, bet ir neabejodamas neigė daugiau ar mažiau atviros kovos prieš okupacinį režimą perspektyvas.

K. Daukšas buvo labai nepatenkintas, kai brolis Juozas nėjo į Raudonąją armiją ir pradėjo slapstytis: „Apsimesk tokiu žioplu, kad į pirmąsias linijas nesiųstų, bet prieš valdžią neik: jeigu rusai jau vėl sugrįžo beveik nuo Maskvos, tai jie vis tiek laimės“ [A. Prialgauskienė]. Apie emigravusius ar išėjusius į miškus tautiečius ir vėliau atsiliepdavo gana kritiškai: jeigu visi būtų taip elgęsi, Lietuvoje būtų buvę kaip po maro, likę vieni rusai. Svarbiausia tautai – išlikti bet kokiomis sąlygomis [B. Genzelis]. Iš pat pradžių jis netikėjo ir prieš Tarybų Sąjungos diktatą 1968 m. bandžiusios kovoti Čekoslovakijos sėkme: „Nykštukas prieš milžiną“.

Pirmaisiais pokario metais kai kurie studentai marksizmo-leninizmo seminaruose neretai labai kritiškai kalbėdavo apie tą filosofinę sistemą, atvirai nesutikdavo su jos idėjomis. Partinė organizacija netruko atsiliepti griežta tokių studentų kritika, jiems grėsė represijos. Profesorius kartą susikvietė studentus chemikus ir jiems atvirai pasakė: „Jūs dabar mokotės tarybinės santvarkos sąlygomis. Daug kam iš jūsų jinai nepatinka. Na ir kas? Jūs šitos santvarkos nenugalėsite. Kokia buvo vokiečių jėga, ir tai nenugalėjo. Reikia prie jos taikytis, priimti jos religiją. Nedarykite tos pačios klaidos, kurią padarė senovės lietuviai. Jie atkakliai priešinosi krikščionybės įvedimui, šimtmečius kariavo su visa Europa, praliejo marias kraujo, pražudė daugybę žmonių. Ir kas iš to? Jei būtų iš karto supratę, kad ateitis priklauso ne pagonybei, o naujai religijai, jei būtų visi apsikrikštiję – būtų išmušę priešams iš rankų svarbiausią ginklą, o jėgas ir energiją nukreipę krašto gerovei kelti. Valstybė atsiliko nuo vystymosi, mūsų dabar teliko trys milijonai, nors galėjo būti gal ir trisdešimt“. Netgi už tokius, atrodytų, protarybinius pamokymus Profesorius buvo partinės organizacijos baramas: kaip galėjo krikščionybę sulyginti su komunizmo idėjomis [E. Naruškevičienė]. Vėliau tas pačias mintis jis išsakydavo visiems studentams, skaitydamas jau pirmąją paskaitą. Pirmojoje paskaitoje prisi-

taikymo būtinumą pabrėždavo ir daug vėliau, septintajame ir netgi aštuntajame dešimtmetyje. Sakydavo, kad jeigu neprisitaikysi prie situacijos, tave išstums jau nuo vaikų darželio, ir iliustruodavo tą tezę labai efektingu pavyzdžiu: „Dinozaurai kokie žvėrys buvo, o nesugebėjo prisitaikyt ir išnyko!“ Kartais duodavo ir linksmesnį pavyzdį: „Kodėl blakės plokščios? Todėl, kad prisitaikė: juk mes ant jų gulim“ [N. Varnaitė]. Kolegą doc. J. Kudabą prisitaikyti kartą mokė tokiais žodžiais: „Ir ko Tamsta smulkinies? Atiduok Dievui žvakę, o velniui – žvakigalį. Ir jie abu bus patenkinti, ir Tamstai gerai“ [E. Čižiūnaitė]. Jis pats taip ir elgdavosi: duoklę, kam reikia, atiduodavo, bet niekada nepersistengdavo [J. Bulavas].

Profesorius padarė viską, kad jo neištiktų dinozaurų likimas. Visą laiką turėdamas prieš akis aktyviai prieš tarybinę santvarką bandžiusių kovoti tautiečių likimą, jis buvo kraštutinai atsargus, apskaičiuodavo ir pasverdavo kiekvieną savo žingsnį. Pavyzdžiui, pirmaisiais pokario metais niekada nekalbėdavo tuo metu madinga tema apie vokiečių žiaurumus: kas nors galėdavo iškelti ir rusų žiaurumo pavyzdžių [L. Bičkauskas-Gentvila]. Nors vyriausybinius nutarimus, spaudoje pateikiamus duomenis vertino kritiškai, remdamasis tik savo protu, tačiau tarybų valdžios atžvilgiu elgėsi labai santūriai, atviro nepritarimo jai nerodė, kalbėti apie politiką demonstratyviai vengė, nepasakodavo netgi politinių anekdotų. Didesnėje kompanijoje kam nors pradėjus kalbėti politiniais klausimais, pasiūlydavo geriau pakalbėti apie moteris, o jei ir toliau būdavo politikuojama, kartais netgi pakildavo ir išeidavo [D. Grincevičius]. Apie savo bendraamžius, kurie pokalbiuose niekaip negalėdavo apsieiti be politikos, sakydavo: „Yra tokia senatvės suvaikėjimo liga – politligė. Neišgydoma“ [P. Pečiūra]. Jeigu kai kada tais klausimais ir išsitardavo pats, tai dažniausiai viską apgaubdavo tokiu humoro šydu, kad nesuprasi, ar kalba rimtai, ar ironizuoja. Mestels „Čia tau ne prie Smetonos“, ir vėl nesuprasi tono... [A. Čižauskas]. Rimčiau kalbėdamas kartą aiškino: „Nori teisingai spręst apie politinį įvykį? O kiek duomenų turi? Tris iš šimto? Ir tie patys dar nepatikrinti. O gali turėt ir devyniasdešimt iš šimto, bet tie likę dešimt gali būt daug svarbesni“ [A. Churginas]. 1963 m. tuometi-

niam TSKP CK pirmajam sekretoriui N. Chruščiovui pradėjus kampaniją prieš abstrakcionizmą mene ir tarybinės liaudies žygdarbių nešlovinančius rašytojus bei poetus, Profesorius „Neringoje" „protino" klasikinės poezijos vertimais garsėjantį A. Churginą: „Mesk tu tą savo antiką! Gal iki šiol ir nežinojai, kuo reikia užsiimt, bet dabar gi jum visiem aiškiai pasakė..." [E. Juškys]. Vėlesniais metais kiek pasikeitė ir jo kategoriškas nusistatymas prieš stojimą į partiją. Doc. L. Naruškevičius prisimena, kad kai jis gavo tokį partinės organizacijos pasiūlymą ir kreipėsi į Profesorių klausdamas, kaip elgtis, patarimas buvo aiškus ir nedviprasmiškas: „Stok – reikia, kad partijoje būtų kuo daugiau savų, sąžiningų žmonių. O tai vieni rusai toj partijoj bus ir mus valdys". Panašiai patarė Pedagoginio instituto Gamtos ir geografijos fakulteto partinės organizacijos sekretorei A. Mickienei, kai ši jam prasitarė, jog nori atsisakyti tų pareigų.

Vis dėlto jo tikrosios nuotaikos pastabesniems kolegoms ir netgi studentams abejonių nekėlė. Buvusi K. Daukšo studentė, viena iš geriausių Vilniaus chemijos mokytojų O Kiaušaitė prisimena būdingą epizodą. Penktajame dešimtmetyje Chemijos fakulteto studentai paskaitas lankydavo labai pavyzdingai, tačiau vienos iš masinių deportacijų metu iš visos grupės atėjo vos keli: kiti, bijodami to paties likimo, išsislapstė patys ar su tėvais. Kai kurie paskaitų skaityti atėję dėstytojai nustebo, kad tiek mažai klausytojų, vienas profesorius, sužinojęs priežastį, net pasipiktino („Juos visus – tuos neatėjusius – reikėtų išvežti už tokį paskaitų lankymą"), o K. Daukšas viską suprato be jokių paaiškinimų ir netaręs nė žodžio kaip niekur nieko perskaitė savo paskaitą.

Savo tikrąją poziciją partijos ir tarybų valdžios atžvilgiu Profesorius atvirai išsakydavo tik kalbėdamasis su patikimais draugais arba kai nebūdavo liudininkų. Pačiame Stalino kulto įkarštyje, penktojo dešimtmečio pabaigoje, tikrai nedaugelis dėstytojų būtų drįsę vienam iš aktyviausių naujosios santvarkos Universitete diegėjų L. Bičkauskui-Gentvilai pasakyti, kad viename jo pranešime apie tarybinės santvarkos raidą buvo per daug padlaižiavimo Stalinui. O Daukšas, jį vieną susitikęs, pasakė būtent tokiais žodžiais [L. Bič-

kauskas-Gentvila]. Patikimam klausytojui Profesorius mėgo atpasakoti savo pokalbį su Maskvos taksistu. Penktojo dešimtmečio pabaigoje šis jo paklausė, ar tikrai Lietuva savanoriškai įstojo į TSRS: „Ar katinas savanoriškai ėda garstyčias? Ne? O patepk garstyčiom pauodegį – laižys kaip didelis – atseit, savanoriškai. Taip ir su Lietuva“ [B. Savukynas].

K. Daukšas mėgdavo cituoti ilgamečio LTSR švietimo ministro M. Gedvilo žodžius: „Ta mūsų lietuviškoji tarybinė inteligentija – tai kaip ridikėlis: ji raudona tik iš paviršiaus, o viduje – balta“. Tęsiant šią analogiją, būtų galima pasakyti, kad neliesdamas to paviršiaus Profesorius padarė viską, kad raudonoji luobelė nesustorėtų. Ko gero, dar tiksliau būtų palyginti jo veiklą su ramiu, iš paviršiaus nematomu kinivarpos darbu. Tarybinės santvarkos medžio jis nebandė jėga laužti iš viršaus, o silpnino jo stiprumą metodiškai sėdamas abejones tos santvarkos gyvybingumu, labai taikliai kritikuodamas ir pašiepdamas jos negeroves. Profesorius niekada nekritikavo teorinių socializmo pagrindų, socializmo esmė jam buvo artima, tačiau jo įgyvendinimo būdas Tarybų Sąjungoje nepriimtinas: „Ta santvarka – ne mūsų“ [P. Slavėnas]. Jis teigė, jog tarybinė santvarka neturi perspektyvų todėl, kad tapo uždara sistema, užsiciklinusia grandine, kurioje nėra galų iš esmės naujai informacijai įeiti [E. Potašinskas]. Tokią informaciją ypač stabdo oficialiai įtvirtinta nomenklatūra, kurios atstovai paniškai bijo, kad bet kokios naujovės gali pajudinti juos iš privilegijuotų vietų. K. Daukšas ne kartą kalbėjo prieš raudonąją buržuaziją: „Esu profesorius, katedros vedėjas, gaunu apie 600 rublių atlyginimą.Turiu išlaikyt žmoną, motiną, seserį, sūnų ir dukrą, tiesa, kiekvieną dieną kiek išgeriu. O susitaupęs turiu tik šiek tiek, tik juodai dienai. Nei mašinos, nei sodybos nusipirkti negaliu. O raudonoji buržuazija gali“. Maža to, ji dar turi specialias poliklinikas, parduotuves, specialius poilsio namus savai kompanijai. „Tai jau net nebe raudonoji buržuazija, tai – raudonieji feodalai, kuriems visuomenėje galima daug dalykų, kurie negalimi kitiems“ [R. Kasiulevičius]. Matyt, reikia dar vienos revoliucijos [E. Čižiūnaitė]. Feodalinę bendruomenę jis įžiūrėjo ir Mokslų akademijos sistemoje [B. Genzelis]. Tarybinę visuomenę

ironiškai gyrė už tai, kad jos socializmas – tai aukščiausioji kapitalistinio biurokratizmo išsivystymo stadija, kurioje labai lengva dirbti atsakingiems darbuotojams. Tereikia perprasti jos biurokratišką esmę: kiekvieną žingsnį surašyti į popierius ir tuos popierius gerai tvarkyti. Jeigu ką ir padarai, bet neparašai – iš karto blogai [A. Mickienė].

Tyčiojosi iš 1967 m. Tarybų Sąjungoje įvesto prekių kokybės ženklo: „Kas per brokdarių valstybė – oficialiai įteisino broką! Vadinasi, pagrindinę produkcijos dalį galima gaminti bet kaip, su įvairiausiais defektais – visos kontrolės praleis. O pasisekė kokį gaminį pagaminti geriau – baisus triukšmas, kokybės ženklui pristatomas. Viskas turi būti kokybiška!“ [L. Naruškevičius].

Diskutuojant solidžioje funkcionierių kompanijoje, Vilniaus inžinerinio statybos instituto partorgas pasirėmė Leninu. Daukšui tik to ir tereikėjo: „Iš kur tai? Kas užrašė tokią jo mintį? Jeigu ir pasakė, tai gal pagiriom sirgdamas, o mes dabar patys negalvodami kelis dešimtmečius ir remsimės?“ Partorgas iš tokios diskusijos greitai dingo... [J. Čiupaila].

Vilniaus pedagoginio instituto Gamtos-geografijos fakulteto partorgei doc. A. Mickienei buvo pavesta suorganizuoti Instituto darbuotojų susitikimą su žinomais ateistais. Pagal seną pažintį pasikvietė ir K. Daukšą. Šis po trumpos įžangėlės apie religiją pradėjo kalbėti apie Lenino mauzoliejų: apie tai, kad tas mauzoliejus – didžiausia klaida, pasijuokimas iš žmogaus, kad kultūringame pasaulyje taip nedaroma. O kodėl taip padaryta Maskvoje? Todėl, kad žmonės įpratę kažkam lenktis, kažką garbinti, prieš kažką klauptis. Rusijoje religija atimta, tai dabar vietoj kryžiaus žmonės eina ir meldžiasi prie to lavono. Tegul ir balzamuoto, bet vis dėlto lavono, mėsos gabalo, dargi pašvinkusio. Salėje ūžesys, organizatorei per nugarą šiurpuliai eina, o Daukšas ir toliau sau dėsto tokį „eretišką“ požiūrį... Kuo visa tai baigėsi Profesoriui, A. Mickienė nežino, bet jai teko labai rimtai aiškintis su Instituto rektoriumi.

Tarybiniais metais buvo madinga kalbėti, kad kritika ir savikritika – varomoji tarybinės visuomenės jėga. Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad K. Daukšas savo kritika turėjo prisidėti prie tos visuome-

nės raidos ir, vadinasi, už ją galėjo laukti tik padėkos ir visokeriopos paramos. Vis dėlto taip neatsitiko: Profesoriaus veikla galų gale buvo įvertinta kaip ideologinė diversija ir baigėsi jo publicistikos uždraudimu. Kritikuoti kokios nors įstaigos ar pavienio valdininko veiklą labai paprasta: tos veiklos trūkumai kiekvienam matomi. Daukšas to niekada nedarė. Jis kritikavo pačios sistemos ydas, o norint jas įžiūrėti, atskirti nuo konkretaus valdininko piktnaudžiavimų, reikėjo suabejoti oficialiosios propagandos visuotinai diegiamais teiginiais apie tarybinio gyvenimo būdo pranašumą. Štai čia ir glūdi, atrodytų, apolitiško Profesoriaus veiklos pozityvi politinė linija: skatinti žmones atsisakyti bet kokių, tegu ir patraukliausiai pateikiamų dogmų, versti juos savarankiškai mąstyti. Štai pora pavyzdžių[8].

Skaitydamas paskaitą beveik ištisai moteriškoje siuvimo fabriko auditorijoje, Profesorius kalbėjo: „Ar tam moterys išsikovojo lygias teises, kad stikliukus kilotų, restorane sėdėtų, narkotikus vartotų, rūkytų? Geria mūsų brangios moterys alkoholinius gėrimus ir gimdo nepilnaverčius vaikus. [...] Kalta sistema, kai emancipuotos moterys tiesia kelius, kasa ar lygina griovius, nešioja plytas, maišo skiedinį ir t. t."

Kitoje gamykloje stebėjosi: „Negaliu suprast, kaip įmonės gali viršyt darbo planus arba gamint viršplaninę produkciją iš sutaupytų medžiagų. Kas man galėtų paaiškinti, kaip audėja ar mezgėja gali dirbt kitų metų sąskaita? Arba jai duotas nerealus planas, arba ji gamina broką. O gal paprasčiausiai prirašo. Taip dirbant gamyba žlugdoma. O apie darbo efektyvumą lieka tik svajot. Jums darbų vykdytojai, cechų meistrai taip pat prirašo neatliktų darbų. Kas dėl to kaltas? Tie žmonės? Taip. Tačiau labiausiai kalta mūsų darbo sistema. Jei neprirašys neatliktų darbų, bus mažas atlyginimas ir jūs eisit pas tą, kuris prirašys. Jums išėjus bus nereikalingi ir vadovai, todėl ir daromi prirašymai. Šitaip daroma ne todėl, kad jūs blogai dirbat, o dėl blogo darbo organizavimo".

[8] *Bataitis S.* Gaila, kad ne akademikas // Vakarinės naujienos. 1995. Bal. 6, 10–12.

Kalbant apie politines K Daukšo pažiūras, negalima tylomis apeiti vadinamojo nacionalinio klausimo.

Lietuvoje nuo seno gyveno įvairių tautybių žmonės ir ypatingų nacionalinių nesusipratimų tarp jų nebūdavo. Padėtis pasikeitė po Antrojo pasaulinio karo, kai į Lietuvą plūstelėjo didžiulė kitataučių banga, rusų tauta oficialiai pradėta tituluoti didžiąja, rusų kalba – pagrindine žmonių bendravimo ir daugelio oficialiųjų raštų kalba, o bandymai tam pasipriešinti apšaukiami buržuaziniu nacionalizmu, kapitalizmo atgyvena. Skirtingų tautybių žmonių bendravimo būdas įgijo politinį atspalvį.

Kaip tokioje situacijoje elgėsi K. Daukšas?

Geriausias atsakymas į šį klausimą – jo bendradarbio ir pavaldinio Chemijos ir cheminės technologijos institute ruso V. Parfionovo žodžiai: „Daukšas niekada neieškojo būdų kitam sustabdyti. Nesvarbu, kas jis – lietuvis, žydas ar rusas. Dėl tautybės niekada niekam netrukdė: jei tu rusas, tai kažko negali daryti. Kiti taip elgėsi, kai kas ir dabar tebesielgia, o jis – niekada. Sąlygos buvo visiems vienodos“. Tą patį tvirtino ir žydų klausimui labai jautrus poetas ir vertėjas A. Churginas, kurį Profesorius gana dažnai užkabindavo būtent dėl žydiškos jo kilmės: „Niekada nekalbėjo prieš rusus ar žydus kaip prieš tautą. Gerų draugų turėjo ir tarp žydų“. K. Daukšas kritikavo J. Matulį, kad tas į Institutą priėmė labai daug žydų, bet pats priėmė į katedrą dvi tos tautybės moteris – M. Finkelšteinaitę ir O. Zislytę – ir paskui džiaugėsi: „Turiu du perkūnsargius prieš kaltinimą nacionalizmu“ [L. Naruškevičius].

Profesoriaus „Neringos“ kompanijoje nuolat buvo keletas žydų – kompozitorius B. Gorbulskis, gydytojas J. Kaščenevskis, advokatas Ch. Račkauskas – ir tai nesudarė jokių bendravimo problemų. Tiesa, ir toje pačioje „Neringoje“, ir kitur jis neretai pasakodavo anekdotus apie žydus, bet ne įžeidžiančius, o kaip ir kituose jo anekdotuose, patraukiančius netikėta potekste, palyginimais ar komiškomis situacijomis. Pavyzdžiui, mėgo pasakoti anekdotą apie tai, kas buvo svarbiausia žydų išminčiams: Mozei – galva, Kristui – širdis, Marksui – pilvas, Froidui – dar žemiau, o „Tiesos“ redakto-

riui G. Zimanui visų blogybių šaltinis – lietuviškieji buržuaziniai nacionalistai [B. Genzelis].

Tačiau K. Daukšas nebuvo kosmopolitas ir progai pasitaikius tai aiškiai parodydavo.

Vis labiau rusinant Universitetą, tuometinis rektorius prof. J. Bučas elgėsi labai pasyviai, netgi kai kuriuose posėdžiuose centriniuose Universiteto rūmuose pradėta kalbėti rusiškai. Draugiškame pobūvyje, dalyvaujant V. Niunkai, E. Meškauskui, M. Meškauskienei, kilo mintis paskirti prorektoriumi teisininką doc. J. Bulavą, kuris rusams nenuolaidžiauja, dėl nepriekaištingos socialinės kilmės ir praeities nieko nebijo, tad galės rusinimo bangai priešintis. Profesorius vėliau džiaugėsi ir pats įkišęs savo trigrašį: „Iš to nieko gero neišeis – kai toks rektorius, vienas prorektorius nieko nepajėgs padaryt. Bulavą reikia skirt rektorium". Tą įtakingą būrelį jis įtikino, idėja buvo perduota A. Sniečkui, ir J. Bulavas netrukus buvo paskirtas būtent rektoriumi [R. Kazlauskas]. Tą darbą, kurio iš jo buvo tikėtasi, J. Bulavas atliko, Universitetą palikti buvo priversti daugelis pačių aktyviausių rusofilų, tačiau ir jam rektoriauti teko neilgai, tik 1956–1958 m.: „už politinio pobūdžio klaidas" buvo pašalintas iš rektoriaus posto. Kai gerokai vėliau aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministru tapęs H. Zabulis privačiame pokalbyje prasitarė, kad J. Bulavas veikė per daug šiurkščiai, Profesorius iš karto atkirto: „O kas jam beliko daryt? Bučas prileido tiek rusų, kad nebuvo kitos išeities, tik imt lazdą ir duot į visas puses" [H. Zabulis].

Beje, su rusų „mafija" J. Bulavas tvarkėsi gana sumaniai, veikė pagal aplinkybes: vieni neperėjo konkurso, kitus išleido į pensiją, trečius – į doktorantūrą, iš kurios nebegrąžino. O didelį demagogą, Maskvos atsiustą vietinių kadrų sustiprinti mokymo reikalų prorektorių K. Mitropolskį „pagavo" tiesiog unikaliai. Tas viename Universiteto tarybos posėdyje piktinosi, kad dar yra dėstytojų, kurie paskaitas pradeda vėluodami, ateina į auditoriją su paltu ir skrybėle ir tik čia nusirengia, nors buvo žinoma, kad ir jis pats mėgsta taip elgtis. Rektorius nusprendė tuo pasinaudoti. Su dar vienu Tarybos nariu jis atėjo neva patikrinti Mitropolskio skaitomos pedagogikos

paskaitos (tuo metu tai buvo įprasta) ir, kaip kad tikėjosi, laiku atėjusio jo nerado. Atbėgo gerokai pavėlavęs, numetė paltą ir skrybėlę ant stalo ir pradėjo paskaitą. Tik po kelių minučių pamatė paskutiniame suole sėdinčius vizitatorius. Viduryje sakinio sustojo, akys didžiulės, burna apvali... Daugiau neprataręs nė žodžio, čiupo nuo stalo paltą su skrybėle ir išbėgo [L. Bičkauskas-Gentvila]. Greitai jis buvo perkeltas į Medicinos fakultetą rūpintis Infekcinių ligų katedros ūkio reikalais, o po kurio laiko nebeperėjo konkurso.

Kolegos katedroje kartą piktinosi, kad daugelis ilgus metus Lietuvoje gyvenančių rusų nemoka ir nesimoko lietuvių kalbos, o viešajame transporte neretai įžeidinėja lietuvius, liepdami jiems kalbėti „žmoniška kalba". Profesorius išsakė visai kitokią nuomonę: „Ir gerai, kad nesimoko. Nereikia ir stengtis jų perauklėti. Kai ateis laikas ir Lietuva bus vėl nepriklausoma, bus labai lengva tokius atskirti nuo mums draugiškų rusų. Tie pasiliks dirbti su mumis, o anie arba patys išbėgs, arba bus labai lengva juos išstumti, nes negalės prisitaikyti" [R. Kazlauskas].

Stojamųjų egzaminų metu chemikai parašė ketvertą į Medicinos fakultetą stojusiai žydaitei, bet jos ruošimosi lape nieko nepabraukė. Konkursas, kaip paprastai, buvo didžiulis, ir abiturientės motina, išsigandusi, kad dukra gali neįstoti, parašė skundą prorektoriui. Tas išsikvietė chemikų komisijos pirmininką K. Daukšą. Profesorius pasižiūrėjo į ruošimosi lapą ir pareiškė: „Bet juk tikrai neteisingas pažymys! Kokį egzaminą ji laiko: chemijos ar lietuvių kalbos? Žiūrėkite – nė vienos formulės. Kaip komisijos pirmininkas aš taisau iš ketverto į dvejetą". Motina tik: „Nereikia, nereikia, užteks ir keturių", ir konfliktas baigėsi [R. Kazlauskas].

Jam nepatinkančių žmonių nevengdavo pajuokti ir užkliudydamas jų nacionalinius jausmus. Kartą suniekino šovinistiškai nusiteikusį vietinį lenkomaną: „Ar gerai žinai lenkiškus chemijos terminus? Nelabai? Tai koks tu lenkas, jeigu tokių dalykų nežinai?" Žydei katedros dėstytojai patarė: „Rytoj katedroje bus svečias. Į katedrą geriau neateikit – jis žydų labai nemėgsta". Atsakymas rusui, paklausiusiam, kodėl neleido sūnui po aspirantūros pasilikti

Maskvoje, nors ir buvo siūloma: „Kieno sostinė Maskva? Rusijos ar Lietuvos? Taigi kad Rusijos. Aš nenorėjau, kad jį ten laikytų okupantu...“

Apibendrinant K. Daukšo pažiūras nacionaliniais klausimais, galima pasakyti labai trumpai, nors ir šiurkštokai: nacionalistas nebuvo, bet geriau neužkabink!

Privilegijų nevertinimas ir dosnumas. Tarybiniais metais Lietuvoje labai paplito ir suklestėjo vadinamasis „blatas“ – svarbių ir antraeilių klausimų sprendimas, deficitinių prekių ar paslaugų gavimas apeinant oficialius kelius, pagal pažintis. Ne veltui juokauta, kad galingiausio to meto rusiško sunkvežimio ZIS pavadinimas buvo rusiškų žodžių *„znakomstvo i sviazi“* (*rus.* pažintys ir ryšiai) santrumpa: turėk ZIS'ą ir neprapulsi... Profesorius ne kartą labai akivaizdžiai pademonstravo savo kategorišką nusistatymą prieš tokius dalykus, tuo neretai netgi pritrenkdamas prie „blato“ jau įpratusius žmones.

K. Daukšo atsisakymą rašyti prašymą dėl motinos išlaisvinimo iš Sibiro tremties galima aiškinti jo išdidumu, nenoru žemintis prašant malonės niekuo nenusikaltusiai moteriai, tuo labiau kad prašymo veiksmingumas buvo toli gražu neaiškus. Tačiau visiškai tikėtina ir kita priežastis – organiškas nepakantumas bet kokioms privilegijoms.

Netgi žmoną nustebino paskutinio jo buto gavimo istorija. Ilgą laiką Daukšai gyveno dviejų kambarių bute Pilies gatvės pradžioje. Butas tikrai buvo pernelyg mažas: augo du vaikai, Profesoriui reikėjo ramaus kampo susikaupti prie rašomų vadovėlių, iš pirmame aukšte buvusio baro nuolat girdėjosi triukšmas, iš laiptų sklido alaus mėgėjų paliktų „pėdsakų“ kvapas. Žmona seniai buvo nepatenkinta tokiomis sąlygomis, bet K. Daukšui viskas vis buvo gerai. Maždaug po trejų metų tokio vargo atsilaisvino butas daugelio inteligentų gyvenamame name Tauro (tada Liepos 21-osios) gatvėje. Geras profesoriaus draugas J. Bulavas paskambino į namus ir patarė nueiti pas tuo metu rektoriavusį gerai pažįstamą prof. J. Bučą ir paprašyti to buto. Profesorius kategoriškai atsisakė. Nuėjo žmo-

na. Dėl veltui gaunamų butų visada būdavo didelė konkurencija, ne išimtis buvo ir šis atvejis, tad rektorius, nuo galimų skundų norėdamas apsidrausti potvarkiu „iš viršaus“, pareiškė, kad jeigu paskambins ir tokį nurodymą duos Universitetą tuo metu kuruojantis LKP CK sekretorius V. Niunka, tą butą jis K. Daukšui paskirs. Atrodė, butas jau ranka pasiekiamas – kaip čia jau ne kartą minėta, Profesorius su V. Niunka ne tiktai kadaise buvo klasės draugai, bet ir toliau artimai draugavo. Tačiau Profesorius antrą kartą pritrenkė žmoną – skambinti atsisakė. Į Niunką teko kreiptis jai. Šis iš karto paskambino rektoriui, ir butas K. Daukšui be jokio vilkinimo buvo paskirtas [A. Daukšienė].

Kai žmona norėjo įsidarbinti Sanitarijos ir higienos institute, paprašė vyrą nueiti pas Instituto direktorių prof. V. Kviklį, su kuriuo jis prieš karą kartu stažavosi Grace, ir ją užtarti. K. Daukšas atsisakė: „Nueik pati, pasisakyk, kad esi Daukšienė, ir bus tas pats“ [A. Daukšienė].

Daug kas jo prašydavo savo vaikams padėti įstoti į Universitetą. Pats savarankiškai ir tvirtai siekęs tikslo, įstojęs į Lietuvos universitetą ir ten mokęsis niekieno nepalaikomas ir neramstomas, Profesorius neatsisakydavo, kartais dėl akių net užsirašydavo, bet dėl nieko nedarė jokių žygių. Kartais tą prašymą jis būdavo jau seniai užmiršęs, kai tėvas ar motina ateidavo padėkoti už pagalbą savo atžalai. Tiesa, labai jau įkyrius prašytojus kai kada ir išvarydavo. Arba pasišnekėdavo su tuo bandančiu įstoti ir jam tiesiai pasakydavo: „Betgi Tamsta nemėgsti tos specialybės, tai kodėl taip veržiesi į ją patekti, kaip joje dirbsi?“ [A. Končius].

Ilgamečio aukštojo ir specialiojo mokslo ministro H. Zabulio, su kuriuo neoficialiomis progomis daug metų gana artimai bendravo, niekada nieko neprašė nei sau, nei kam nors kitam.

ChChTI kurį laiką dirbo Vilniaus miesto partijos komiteto pirmojo sekretoriaus žmona G. Kugatova. Žinoma, kad per ją K. Daukšas galėjo tikėtis visokių „blatų“, bet jis ne tik kad nepalaikė su ja jokios draugystės, bet netgi neduodavo komandiruočių į Maskvą, kad ten su įtakingais maskviečiais neaptarinėtų Instituto reikalų, ir

būdavo labai nepatenkintas, kai ši gaudavo komandiruotes iš centrinio Mokslų akademijos aparato [J. Bulavas].

Dirbdamas Universiteto profsąjungoje ir ten būdamas atsakingas už deficitinių prekių skirstymą, pats iš jų neatsinešdavo nieko. Namuose apie tai net kalbos nebuvo. Pokario metais būdamas instituto direktoriumi ir katedros vedėju, turėjo galimybių gauti pagerintų maisto produktų, tačiau ta galimybe nė karto nepasinaudojo. Nebent kai kada parsinešdavo vaisių ar saldainių, bet be jokių „blatų", o su nemažu antkainiu nupirktų restorano bufete [V. Daukšaitė].

Tarybiniais metais daugelis didesnių įstaigų prie netolimo ežero ar upės buvo pasistačiusios suomiško ar kaimietiško tipo pirteles, kuriose jų vadovai priimdavo ir vaišindavo garbingus svečius. Kartą Akmenėje paskaitas skaičiusį Profesorių cementininkai pakvietė praleisti vakarą tokioje jų poilsio bazėje miške prie Virvytės upelio. „Tai negi Akmenėje nėra jokios knaipės, kad reikia trenktis miškan ir ten visą vakarą sėdėt?" – nustebo. Žinoma, kavinę rado, prasėdėjo ten visą vakarą tarp eilinių miestelio žmonių. „Na va, čia visai kitas reikalas", – buvo patenkintas [A. Kaminskas].

Kategoriškai pasisakantis prieš bet kokias privilegijas K. Daukšas anaiptol nevengė padėti mažiau pasiturinčiam ar pagalbos reikalingam žmogui, jeigu tokia pagalba nepažeisdavo niekieno interesų ir derinosi su jo principais. Tuo paaiškinamas jo plačiai pagarsėjęs dosnumas ir palyginti asketiška buitis.

K. Daukšas suprato pinigų vertę ir be reikalo jų niekada nemėtė. Didžiąją atlyginimo dalį jis atiduodavo šeimininkavusiai seseriai ir žmonai namų ūkio išlaidoms. Daukšų namuose rengiamų vaišių stalai niekada nebūdavo perkrauti. Profesorius tyčiodavosi iš balių, kuriuose, anot jo, viskuo persisotinę nusigėrę svečiai prismaigstydavo cigarečių į net nepaliestus mišrainės dubenis, rytojaus dieną žmona ištraukydavo cigaretes ir dar ilgai ta mišraine maitindavo vyrą. Gavęs honorarą už eilinę knygą ar premiją, jis saikingai pavaišindavo „Neringos" bičiulius. Didesnį balių surengė nebent gavęs honorarą už „Chemijos žodyną", kai sukvietė visus jam padėjusius kolegas. Iš to honoraro gal nebe kas ir liko. Tačiau jis iš

principo negalėjo pasielgti taip, kaip kartą visus šokiravęs skulptorius B. Pundzius. Už stambų darbą šis gavo tiek pinigų, kad banknotų pakelių prisikrovė nemažą grybavimo pintinę, demonstratyviai ją nusinešė į restoraną, su draugais tiek prisivaišino, kad dosnumo priepuolyje pradėjo tuos neatplėštus pakelius dalinti kam pakliuvo, tiesiog mėtyti. Ten buvęs K. Daukšas sustabdė įsismaginusį skulptorių, vėl surinko pinigus, sukrovė atgal į pintinę, atidavė savininkui ir kartu su pinigais parlydėjo jį namo [T. Katilienė]. Vienas iš K. Daukšo propaguojamos kultūringumo sąvokos komponentų buvo kaip tik taupumas.

Antra vertus, K. Daukšas ypač nemėgo šykščių žmonių, pats niekada nesiekė kaupti pinigų ar materialinių gėrybių. Pinigai jam buvo tik tiek verti, kad jų turėdamas gali nupirkti žmonai patikusį žiedą arba maloniai praleisti vakarą kavinėje. Profesorius į akis juokėsi iš nuosavus namus statančių kolegų: kam ilgus metus save skriausti, statyti namą, paskui paversti žmoną tą didžiulį plotą prižiūrinčia tarnaite, jeigu galima gyventi normalaus dydžio valdiškame bute? Kam tas sodas, kuriame praleidžiamos ištisos dienos: tik kvailys nesugeba uždirbti tiek pinigų, kad užtektų reikalingiems produktams nusipirkti [A. Prialgauskienė]. Kam ta nuosava lengvoji mašina, jeigu už keturias kapeikas gali nuvažiuoti į atokiausią miesto pakraštį, o už vieną kitą rublį – į bet kurį Lietuvos rajoną? Teisybę pasakius, gyvendamas dosniai ir neatsisakydamas malonumų, jis ir negalėjo sukaupti namui statyti ar mašinai pirkti reikalingų didelių pinigų. Ne kartą yra prisipažinęs, kad atlyginimo vos vos užtenka, ir pasakodavo, kad prieš karą Vytauto Didžiojo universiteto asistentai gyvendavo geriau negu, palyginti su jais, elgetišką algą gaunantys tarybiniai profesoriai [A. Končius]. Lituanistė V. Žemaitytė prisimena, kad vienu metu K. Daukšas netgi skolindavosi iš jos po keliasdešimt rublių.

Profesoriaus dosnumas studentams pradėjo legendiškai garsėti jau nuo pirmųjų pokario metų.

Dar dirbantį Dailės institute K. Daukšą studentai pakvietė į Naujųjų metų sutikimą. Kuklias vaišes surengę organizatoriai bilietų į vakarą nepardavinėjo, bet jo metu vaikščiojo apie stalus ir rinko

įnašus vakaro naudai, žinoma, kas kiek duos. Prie atskiro stalo sėdėję profesoriai davė kas dešimt, kas dvidešimt rublių, o K. Daukšas paklojo visą šimtą. Ir studentams dar nenuėjus nuo stalo sugėdino kolegas: „Profesoriai esat, tai ir elkitės kaip profesoriai, o ne mėtykit dešimtrublines" [A. Prokopavičius].

Leningrade gamybinę praktiką atliekančių šešių ketvirto kurso studentų patikrinti atvažiavo taip pat šeši dėstytojai, kuriems tai buvo ir gamybinė ekskursija. Baigę visus reikalus, visi kartu pavaikščiojo po miestą: „senbuviai" studentai buvo dėstytojų gidai. Vakare K. Daukšas pakvietė visus į vieną iš geriausių restoranų, pavaišino [P. Kadziauskas].

Chemijos fakultete šeštajame dešimtmetyje buvo paplitusios pinigų rinkliavos fuksų krikštynoms, chemikų dienai ar kitoms studentų šventėms paremti. Kviesti į šventę dėstytojų studentai eidavo su aukų lapu, kuriame dėstytojai įrašydavo duodamą sumą ir pasirašydavo. Profesorius prašydavo, kad studentai pas jį ateitų pirmiausia, ir visi žinojo, kodėl. Matydami ties jo pavarde įrašytą nemažą sumą, kiti katedrų vedėjai tiesiog būdavo priversti duoti tiek pat, o ir eiliniams dėstytojams būdavo nepatogu duoti daug mažiau. Ypač jis provokuodavo dosnumu nepasižymėjusį J. Matulį, kuriam tekdavo sušelpti studentus dar didesne suma, nes kaip akademikas ir Mokslų akademijos prezidentas jis gaudavo gerokai didesnį atlyginimą. Akademikas dažnai pasiraukydavo, kartais net papriekaištaudavo studentams, kad jiems šventėje reikia ne jo paties, o pinigų, tačiau neturėdavo kur dėtis, o K. Daukšas tuo būdavo labiausiai patenkintas [R. Kazlauskas].

Per vieną chemikų dieną studentai, pasitikdami dėstytojus prie Didžiosios auditorijos durų, vaišino juos siūlydami išgerti po šaukštelį pieno. O paskui prašė už tas „brangias" vaišes sumokėti: prinešdavo studentišką kepurę, kad dėstytojas įmestų šventės paramai kokį pinigą. Dėstytojai mėtė gana kukliai: kas – rublį, kas – tris, o Profesorius – dvidešimt penkis! Studentai buvo sužavėti, o greta stovėję dėstytojai pasijuto gana nejaukiai...[V. Kairiūkštis].

Aštuntajame dešimtmetyje, kai fakultete būdavo atliekama daug ūkiskaitinių darbų, Profesorius sugalvojo kitą būdą Chemikų dienai

paremti. Jis prašydavo kurį nors ūkiskaitinės temos vadovą įrašyti jį trims mėnesiams į ūkiskaitinės sutarties vykdytojų sąrašą ir gautą nemažą tiems laikams sumą (apie 300 rublių) atiduodavo šventės organizatoriams. Prieš didįjį Universiteto 400 metų jubiliejų Profesorius taip sukaupė tris ar keturis kartus didesnę sumą. Profesorius visiškai nesijaudino dėl tokios finansinės operacijos teisėtumo, sakydamas, kad faktiškai nedirbdamas pagal tą sutartį jis tik padeda perpumpuoti pinigus iš vienos valstybės kišenės į kitą. Tuo tarpu kai kurie kiti dėstytojai be sąžinės graužimo taip pat pumpuodavo, bet tik iš valstybės kišenės į nuosavą: nors neretai pagal sutartį, kurioje būdavo įrašyti, taip pat kaip ir Profesorius nieko nedirbdavo, bet laikė tuos pinigus teisėtu priedu prie atlyginimo [R. Martinkus].

Po diplominių darbų gynimo K. Daukšas kartą prispyrė kitos katedros vedėją, kad nuvestų savo diplomantus į restoraną. Tas teisinosi nepasiėmęs pinigų. „Tai pasiskolink iki rytdienos iš laborantų: jie žmonės turtingi, pinigų visada su savim turi", – nepasidavė Profesorius. Teko vesti... [R. Kazlauskas].

Profesorius buvo dosnus ne tik studentams. Su kuo nors pasėdėjęs kavinėje ar pavakarieniavęs restorane, sąskaitą visada apmokėdavo jis: „Mokėsi, kai būsi profesorius" [A. Kaminskas]. Kai kartą kažkas apsimokėjo už save ir už jį, baisiausiai pasipiktino. Ypač mėgo pasipuikuoti prieš koleges moteris. Būdingą jo poelgį papasakojo Chemijos fakulteto Polimerų chemijos katedros docentė E. Čižiūnaitė. Penktajame ir šeštajame dešimtmetyje tarp Vilniaus mokslininkų buvo įsigalėjęs paprotys ne tiktai rengti didelius banketus po disertacijos gynimo, bet restorane „aplaistyti" ir iš maskviškio VAK'o gautą mokslinį laipsnį patvirtinantį diplomą. Į šį, daug mažesnį pobūvį būdavo pakviečiamas darbo vadovas, Mokslo tarybos pirmininkas ir sekretorius, vienas kitas artimiausias naujojo mokslų kandidato draugas. Taip padarė ir su Profesoriumi dažnai „Žinijoje" bendraujanti E. Čižiūnaitė: sukvietė reikiamus žmones, pavaišino, o kai reikėjo atsiskaityti – pinigus sumokėjo K. Daukšas. Motyvas? Nepasakė jokio, padavė oficiantui pinigus ir viskas. Negi ginčysiesi visų akivaizdoje su Tarybos pirmininku, tuo labiau kad iš anksto aišku, jog nenuginčysi...

Labai panašiai jis pasielgė ir kitą kartą. Po eilinio peratestavimo (o jie vykdavo kas penkeri metai) docentės N. Raguotienė ir S. Ramonaitė savo katedrų vedėjus V. Kaikarį ir K. Daukšą bei keletą draugų pasikvietė į restoraną. Maloniai pavakarieniavo, išgėrė po taurę gero vyno, kavos su konjaku, o kai atėjo laikas atsiskaityti, Profesorius pareiškė: „Moka katedrų vedėjai!" Labai nepatogiai pasijutusios vakaro „kaltininkės" bandė protestuoti, bet, žinoma, veltui – sumokėjo vedėjai. Po poros dienų N. Raguotienė savąją dalį prof. V. Kaikariui grąžino. Tai sužinojęs Profesorius buvo labai nepatenkintas: „Sugadinot man visą malonumą" [N. Raguotienė].

Žmonos tolimos giminaitės, bet pas Daukšus dažnai užeidavusios L. Novickienės tėvai buvo prieš jos santuoką su karaimu M. Novicku, o Profesoriui visai patiko jos išrinktasis. Po jungtuvių jis ne tiktai padovanojo jauniesiems sidabrinių stalo įrankių komplektą, bet ir surengė jiems bei keletui jų draugų vestuvių pokylį „Neringos" kavinėje [L. Novickienė].

Keletą pokario metų visoje Tarybų Sąjungoje būdavo prievarta reikalaujama pasirašyti valstybines paskolas TSRS liaudies ūkiui atkurti ir išvystyti. Universiteto fakultetų darbuotojams bendra paskolos suma, kurią paskui išskaičiuodavo iš atlyginimo, būdavo skiriama tokia, kad kiekvienam išeitų mėnesio atlyginimo dydžio. Sunkiai besiverčiantis jaunimas vengdavo tiek mokėti, tad baigiantis pasirašymo vajui vyresniesiems tekdavo pasirašyti ir didesnę sumą, kad išlygintų fakulteto kvotą. K. Daukšas pasirašydavo maždaug dvigubą atlyginimą. Užtat „atsigavo", kai prasidėjo obligacijų loterijos laimėjimų tiražai. Profesorius pasakodavo, o ir žmona patvirtino, kad laimėjimų lentelės jų namuose būdavo tikrinamos du kartus. Pirmiausia patikrindavo Profesorius ir obligacijas, kurioms tekdavo didžiausi laimėjimai, pasiimdavo pats, nes dauguma obligacijų buvo pirktos jo. O tada jau leisdavo tikrinti žmonai ir mažesnius laimėjimus leisdavo pasilikti jai smulkioms išlaidoms. Patenkinti būdavo abu [T. Katilienė].

Vienus metus Profesorius labai kruopščiai užsirašinėjo preferanso žaidimo rezultatus: kiek kurią dieną laimėjo, kiek pralošė. Metams pasibaigus, susumavo rezultatus, kurie pasirodė teigiami. Už

visą metų pelną, kuris, tiesa, nebuvo ypač didelis – keturiasdešimt ar penkiasdešimt rublių, pavaišino nuolatinės kortų kompanijos draugus [A. Končius].

Jo 75 ir 80 metų jubiliejų proga profesorių stalo draugai padovanojo po paveikslą. Korektiškai išsiaiškinęs kainas, Profesorius maždaug už tiek juos pavaišino [A. Končius].

Profesorius visada užjausdavo ir stengdavosi padėti mažiau uždirbantiems. Institute imdamas atlyginimą, jis visada keliolika rublių palikdavo kasininkei, dažnai saldainiais pavaišindavo bibliotekininkę [A. Luneckas]. Kai po atlyginimų perskaičiavimo kurį laiką buvo sumažėjęs iš Mokslų akademijos į Chemijos fakultetą jo pasikviesto laboranto uždarbis, Profesorius pasitvarkė taip, kad Universiteto buhalterija skirtumą išskaičiuodavo iš jo algos ir pridėdavo tam laborantui [R. Kazlauskas]. Vienu metu jis kartą per savaitę vesdavosi į restoraną stipriai papietauti „Neringos“ kavinės stalo draugą D. Cesevičių, kuris gaudavo labai mažą pensiją, tuo laiku neturėjo papildomo uždarbio ir vertėsi labai sunkiai [A. Daukšienė]. Kartais specialiai eidavo į svečius pas skurdžiai gyvenantį dailininką M. Bulaką, kad jį sušelptų: nešdavosi ne tiktai butelį vyno, bet ir nemažai duonos, cukraus, arbatos [A. Končius]. Vienas važiuodamas į rajoną skaityti paskaitų, neretai pasiimdavo pakelį kavos, prašydavo vietinę „Žinijos“ sekretorę išvirti būtent tos, o kitą dalį palikdavo. Visai kitaip elgdavosi kiti lektoriai, kurie mielai vaišindavosi iš sekretorės ar vietinių organizatorių lėšų. Tai, kad tie vietiniai paskui tikriausiai rasdavo galimybių išleistus pinigus nurašyti į valdišką sąskaitą, Profesoriaus nejaudindavo: svarbu, kad jis pats niekam nepasijusdavo skolingas. Jeigu paskaitų skaityti specialiu autobusiuku važiuodavo grupė lektorių, jis visada pasiimdavo kelis nedidelius buteliukus savo vermutų. Vieną įteikdavo vairuotojui, kitą – grupės vadovui, o visus kitus pavaišindavo taurele. Pasilikdavo savojo gėrimo ir vietiniams organizatoriams [P. Pečiūra].

Būdamas toks dosnus, Profesorius pinigų skolinti labai nemėgo, ypač kavinėje. „Jei labai reikia, prašau, galiu duoti“. Tai žinodami

nelabai kas ir prašė. Dailininkas R. Kasiulevičius pasakoja, kad nors ir žinodamas tą jo nuostatą, kartą paprašė iki rytdienos paskolinti penkis rublius. „Karčemoje neskolinu", – atšovė Daukšas. „Tai išeikime į gatvę", – nepasimetė skolintojas. Taip spaudžiamas vis dėlto paskolino, bet paaiškino, kad turi daug karčios skolinimo patirties.

Vadovavimo stilius ir santykiai su jaunimu. Bemaž penkis dešimtmečius K. Daukšas kam nors vadovavo: studentams, katedrai, institutui, disertantams, chemikų draugijai, įvairioms taryboms. Jo vadovavimas buvo toks neįprastas, toks savitas, kad vieni juo nuoširdžiai piktinosi ir niekaip negalėjo pateisinti, o kiti ne mažiau nuoširdžiai žavėjosi. Ko gero, pirmųjų buvo gerokai daugiau.

Daugumos vadovų darbo stilius dažniausiai būdavo ir yra daugiau ar mažiau autoritarinis. Tokie vadovai stengiasi patys aprėpti kuo daugiau klausimų, dalyvauja sprendžiant jiems pavaldžių skyrių svarbiausias problemas, visus pavaldinius verčia laikytis savo „generalinės" linijos, dažnai reikalauja nuveiktų darbų ataskaitos. Su tokiais vadovais pavaldiniams lengva dirbti ta prasme, kad jiems beveik nereikia galvoti, ieškoti esminių sprendimų ar naujų idėjų – už juos viską padaro viršininkas.

Kitos grupės vadovai pasitenkina tik užduočių paskirstymu, bet nesigilina į jų sprendimo būdus, primygtinai nesiūlo savo receptų, dėl smulkių nesėkmių neterorizuoja iškvietimais „ant raudono kilimo", duoda pavaldiniams didelę veikimo laisvę, bet ir apsunkina jų gyvenimą tuo, kad priverčia pačius galvoti, nesislėpti už autoritetingo vadovo pečių.

Amerikiečiai nusprendė patikrinti, kurio tipo vadovai geresni, ir atliko specialų eksperimentą. Pasikvietė neva į trumpą kelių valandų pasitarimą dviejų firmų analogiškų padalinių abiejų tipų vadovus, pasiuntė juos atostogauti ir visam mėnesiui nutraukė bet kokius kontaktus su pavaldiniais, tepranešę, kad „areštuotieji" gyvi, sveiki ir po kurio laiko sugrįš. Po mėnesio vienas padalinys ir toliau normaliai dirbo, nes jame visi darbuotojai buvo išsiugdę savarankiško darbo įgūdžius. Antrąjį vadovą po atostogų atleido: ne-

sant viską savo rankose laikiusio „šefo“, reikalai pradėjo strigti. Neįpratę prie savarankiškų veiksmų autoritarinio vadovo pavaldiniai pasimetė, nežinojo, kaip elgtis sudėtingose situacijose, bijojo imtis atsakomybės netgi už jiems pavestų sričių darbą, jau nekalbant apie strateginius sprendimus.

Žinoma, to eksperimento rezultatų negalima suabsoliutinti: daug kas priklauso nuo vadovo ir ypač jo vadovaujamo kolektyvo patirties. Daugiau ar mažiau autoritarinis vadovavimas kartais pasiteisina nedideliame kolektyve arba tada, kai pavaldinių ir vadovo kvalifikacija labai ryškiai skiriasi. Tiesa, būtent tokia situacija susiklostė Neorganinės chemijos katedroje ir Chemijos ir cheminės technologijos institute K. Daukšo vadovavimo pradžioje: daugiau kaip dešimties metų darbo geriausiose prieškario Lietuvos laboratorijose patirtį turintis, visuotinai pripažintas profesorius turėjo vadovauti nedidelei grupei dar visiškai „žalių“ jaunuolių, kai kurie jų buvo netgi ne chemikai ar ne tos specializacijos, kurioje turėjo dirbti. Mes jau kalbėjome, kad Profesoriui tai buvo nė motais: gavai užduotį, tai ir dirbk, pats ieškok būdų, kaip išspręsti tau iškylančias problemas, tam ir esi mokslinis darbuotojas. Sakydavo, kad mokslininkui padėti niekas negali: arba jis – mokslininkas, arba ne, arba išplauks įmestas į vandenį, arba ne. Jeigu neišplauks, tai taip jam ir reikėjo – vadinasi, nebuvo tikras mokslininkas [V. Parfionovas]. Galima labai abejoti, ar toks vadovavimo būdas visada geras. Jaunam, vos tik baigusiam universitetą aspirantui, beveik neturinčiam mokslinio darbo patirties (diplominį darbą vargu ar galima laikyti tokia patirtimi) ne tiktai norėdavosi, bet ir iš tikro dažnai reikėdavo rimtesnio vadovavimo: konsultacijų tikslinant darbo kryptis, metodinių patarimų eksperimentinio darbo metu, draugiško gautų rezultatų aptarimo. K. Daukšas to nedarydavo, matyt, ne tik dėl principinės nuostatos palikti aspirantą mokytis iš savo paties klaidų. Buvo ir svarbesnė priežastis: pats baigęs eksperimentinius darbus, jis daugiau nesidomėjo moksline savo srities literatūra, nuosekliai neskaitė analizinės ir neorganinės chemijos žurnaluose spausdinamų straipsnių, nežinojo teorinių ir metodinių naujienų, kurių jo rašomiems vadovėliams ir mokomosioms priemonėms nelabai ir reikėjo. Vadi-

nasi, savo disertantams jis nelabai ką ir galėjo patarti, o to parodyti jokiu būdu neleido jo išdidumas.

Visi buvę Profesoriaus disertantai vienu balsu sutaria, kad darbo metu jis praktiškai nevadovavo, tačiau visiems padėdavo tvarkyti disertacijos tekstą. Čia jis jautėsi stiprus, sugebėdavo iš krūvos medžiagos padaryti įspūdingą, nuoseklų darbą: padėjo vadovėlių rašymo patirtis. Tiesa, ir čia pagalbos mastas priklausė nuo žmogaus. Jo pirmoji aspirantė S. Ramonaitė prisimena, kad jai baigus eksperimentinę disertacijos dalį ne kartą kvietėsi į namus, kartu peržiūrinėjo medžiagą, aptarinėjo, rašė išvadas. Tuo tarpu P. Bartkaus disertacijos, kuriai vadovavo kartu su doc. E. Jasinskiene, savosios dalies rankraštį peržiūrėjo per dvi dienas ir tik dviejuose ar trijuose puslapiuose kiek pataisė stilių. Kai visai kitos katedros disertantei E. Čižiūnaitei gynimo metu Mokslų akademijos Mokslo taryboje buvo išsakyta nemažai formalių priekaištų, K. Daukšas savo iniciatyva parodė jai, kur, ką ir kaip reikia pataisyti prieš siunčiant disertaciją tvirtinti į Maskvą.

Į formalius reikalavimus formaliai ir reaguodavo. Doc. A. Bunikis savo disertaciją parengė be vadovo. Baigdamas ją galutinai įforminti kiek suabejojo, ar bus gerai, kad ne toks kaip visi, ir paprašė K. Daukšą leidimo vadovu įrašyti jį. Profesorius nustebo: „O kam? Vienas pats padarei, pats vienas ir ginkis. Geriau užrašyk mane antruoju oponentu". Taip ir padarė. Disertacija, kuriai niekas nevadovavo, bet oponavo du profesoriai, visus barjerus perėjo neužkliūdama. V. Parfionovas savo disertaciją Chemijos ir cheminės technologijos institute rengė net šešerius metus. Galų gale išsikvietė K. Daukšas ir paklausė, kodėl taip ilgai. Išgirdęs, jog darbo vadovui vis dar atrodo, kad per mažai medžiagos, paprašė parašyti pirmąjį disertacijos variantą ir atnešti jam parodyti. Kruopščiai peržiūrėjo, kai ką liepė sutrumpinti, kai ką visai išmesti, kai ką pats paredagavo. Po to peržiūrėjo ir antrąjį variantą ir liepė disertaciją ginti. Nebeprieštaravo ir vadovas (o ir kaip prieštarausi daug daugiau patirties turinčiam direktoriui?), ir per ilgai užsitęsusi istorija buvo sėkmingai užbaigta. Septintajame dešimtmetyje maskviškis VAK'as pradėjo kelti sunkiai suvokiamą reikalavimą: mokslų dak-

taro (dabar sakytume – habilituoto daktaro) disertacijoje turi būti suformuota nauja mokslinė kryptis. Reikia tik įsivaizduoti, kiek daktaratų buvo parengta Tarybų Sąjungoje ir kiek „naujų" mokslo krypčių turėjo atsirasti! Profesorius iš karto išjuokė tokį reikalavimą. Disertantui sukaupus pakankamai medžiagos, rekomenduodavo darbą rengti gynimui kaip visada, tik atitinkamai „papudruoti". Primygtinai patarė ir sūnui: „Sėsk ir rašyk, užteks to mokslo". Tas taip ir padarė, nors Mokslo taryboje ir buvo užkulisinių balsų, kad naujasis daktaras per jauno amžiaus. Visiškai kitaip elgėsi kitas chemikas – akad. J. Matulis: reikalavo ne tiktai daug eksperimentinių rezultatų, bet ir daug procesų mechanizmų aiškinimo [R. Višomirskis].

Profesoriaus požiūrį į formalius reikalavimus ir mokslo laimėjimus rodo ir toks iškalbingas faktas: jo paties sudarytame mokslinių darbų sąraše trūksta trijų straipsnių pavadinimų, nors ne tiek jau daug jis jų iš viso ir parašė. Beje, dar labiau nesismulkindamas jis sudarė savo publicistinių straipsnių sąrašą: jų ten trūksta net trisdešimt trijų!

Organizaciniam darbui K. Daukšas vadovavo panašiai kaip ir moksliniam. Savo vadovavimo principą kartą išdėstė tik ką išrinktai Vilniaus pedagoginio instituto Chemijos katedros vedėjai A. Mickienei: „Niekada nevadovauk iš arti. Tik retkarčiais pasižiūrėk, patikrink: pavaldiniai vis dėlto turi žinot, kad yra vadovo ranka. Bet jei visą laiką visom smulkmenom rūpinsies, pripras ir patys nieko nebedarys".

Tokią poziciją visiškai atitiko Profesoriaus pokalbis su priimtu į darbą etatiniu D. Mendelejevo chemikų draugijos sekretoriumi. Į klausimą, ką čia jam reikės toje draugijoje daryti, Profesorius atsakė: „Ką nori ir kaip nori. Laiko turi, pagalvok pats, branguti" (būdingas jo kreipinys) [J. Čiupaila].

Savo vadovaujamame Chemijos ir cheminės technologijos institute Profesorius buvo labai gerbiamas, virš visų iškilęs didžiulis autoritetas, tačiau tuo taip pat nepiktnaudžiavo. Jis įpratino skyrių vadovus dirbti be jo nurodymų: paskirstydavo užduotis, o jų vykdymo būdais nesidomėjo, skyriams reikalinga aparatūra nesirūpino,

katalogų nesklaidė [J. Kriaučiūnas]. Net ir norėdamas įgyvendinti savo idėją, nenaudojo prievartos: darykite, kaip norite, nebūtinai pagal mano nuomonę, bet duokite rezultatus. Tiesą sakant, daug nesigilindavo ir į ataskaitas [A. Prokopčikas]. Jo ilgametis bendradarbis R. Višomirskis galėjo papasakoti tik vieną atvejį, kai Daukšas buvo rimtai supykęs, ir tai dėl ūkinės problemos. Vos atvežus į Institutą tada deficitinio linoleumo (o kas tuo metu buvo ne deficitinis?!), vienas skyriaus vadovas iš karto jį pasiėmė, supjaustė ir pasiklojo ant savo laboratorijos stalų. Direktorius tuojau pat sukvietė specialų susirinkimą ir griežtai pareikalavo, kad tokie dalykai nepasikartotų: neleistina, kad reikalingą dalyką pasičiuptų pirmas jį pamatęs – turi išdalyti Instituto vadovybė.

Klausimus spręsdavo greitai, nesivargindamas ilgais svarstymais. Kartais pasitaikydavo ir paviršutiniškų sprendimų, bet dėl smulkių apsirikimų sąžinė negrauždavo, kartą nusprendęs atgal negrįždavo. Pavyzdžiui, kartą iškilo klausimas, ką pasiųsti porai savaičių padirbėti šefuojamame kolūkyje. Tinkamiausi pasirodė du darbuotojai, direktorius pasiūlė spręsti burtais ir abiem kandidatams sutikus čia pat, nulaužęs pusę degtuko, suorganizavo burtus. Po kelių dienų, priartėjus numatytam išvažiavimo laikui, burtais pasirinktajam darbuotojui atsirado nenumatytų reikalų ir jis atėjo pas direktorių prašytis pakeičiamas antruoju kandidatu. K. Daukšas nei į kalbas: burtus tai ištraukei [A. Luneckas].

Būdamas geros nuotaikos – cigaretę į dantis ir eina į kokią nors laboratoriją. Tačiau atėjęs apie darbą niekada neklausinėdavo, o papasakodavo linksmų atsitikimų ir anekdotų, pakeldavo visų nuotaiką, išbūdavo kokį pusvalandį ar net valandą [A. Luneckas]. Pašmaikštaudamas greitai sueidavo į draugišką kontaktą su visais darbuotojais, netgi su pačiais jauniausiais. Galėjo ir pagirti, ir duoti suprasti, kad negerai pasielgė, bet nė vienas bendradarbis nebuvo visiems laikams geras ar blogas. Būdamas nepaprastai komunikabilus, sugebėdavo pasijusti kito kailyje, suprasti įvairias pažiūras, jis mokė to ir kitus, bet ne pamokslaudamas, o asmeniniu pavyzdžiu. Pavyzdžiui, visi žinojo, kad Institute K. Daukšas turėjo specialią „durnių knygą“, skirtą iš gatvės atėjusių žmonių visiškai nerealiems

pasiūlymams ir projektams. Direktorius priimdavo tokius žmones draugiškai, nesuniekindavo jų minčių, žadėdavo apsvarstyti, o paskui kokiu nors pretekstu – nėra pinigų, negalima įtraukti į jau sudarytus planus ir pan. – mandagiai atsakydavo. Niekam nebuvo paslaptis, kad į tą pačią „durnių knygą" jis įrašydavo ir liežuvautojus ar skundikus, kurių ypač nemėgo [O. Galdikienė].

Duodavo visišką darbo dienos laisvę ne tiktai skyrių vadovams, bet ir eiliniams darbuotojams. Tiesa, Akademijos vadovybės nurodymu Institute buvo speciali knyga, kurioje reikėdavo pasirašyti, kada ateini ir kada išeini. Direktorius ją pasiimdavo praėjus penkiolikai minučių nuo darbo pradžios, bet jokių pastabų toje knygoje, ar tuo labiau direktoriaus įsakymuose neįrašydavo. Drausmę palaikė ne įsakymais ir prievarta, o savo pavyzdžiu: kaipgi vėluosi, kai direktorius ateina į darbą bent kelias minutes prieš jo pradžią ir išbūna visą dieną, išskyrus paskaitų laiką Universitete [O. Galdikienė]. Ar Institute jo bijojo? Per susirinkimus griežtais žodžiais negriaudėjo, bet prasikaltusįjį sugebėdavo keliais žodžiais taip pašiepti, kad visa salė kvatodavo, o tas kaip ugnies bijodavo kitą kartą į tokią „pirtį" patekti [A. Luneckas].

Į smulkias pražangas dėmesio nekreipdavo. Jaunas darbuotojas pradėjo žaisti tenisą ir kartą sužinojęs, kad mieste pigiai parduodamos raketės, darbo metu su draugu nubėgo jų nusipirkti. Grįždami pro teniso kortus neatsispyrė pagundai ir užsuko pirkinio išbandyti. Kaip tyčia, eidamas iš paskaitos pro tuos kortus į Institutą grįžo direktorius, atpažino savo darbuotoją ir netgi draugiškai paklausė, kaip sekasi. Šis persigandęs kažką lemeno, bandė aiškinti apie užtęstą pietų pertrauką, bet daug nesiklausydamas Daukšas nuėjo toliau, taip ir nepasakęs jokios pastabos nei iš karto, nei Institute [L. Valentėlis]. Nesibardavo ir radęs laboratorijoje žaidžiančius šachmatais.

Nebuvo formalistas. Kad kas nors nepiktnaudžiautų spiritu, apie darbams sunaudotą jo kiekį reikėdavo rašyti paaiškinimus. L. Valentėlis viską rašė labai detaliai ir nuoširdžiai: kada, kiek ir tiksliai kokiam darbui jis to spirito sunaudojo. Susidarydavo visai solidžios ataskaitos, kol vieną kartą Daukšas pasipiktino: „Man visai nerūpi,

kaip tu tą spiritą suvartosi: ar darbui, ar pats vienas išgersi, ar su mergom. Rašyk tiesiog – darbui, o toliau jau tavo reikalas".

Visada užtardavo savo instituto darbuotojus, kai jie ko nors prašydavo iš Akademijos vadovybės, nežiūrėdamas, jie dirbo gerai ar blogiau. Apgindavo ir nuo didelių bėdų. Buvo metas, kai keletą darbuotojų – K. Blažį, J. Kriaučiūną, A. Bodnevą, B. Berecką, V. Parfionovą – buvo reikalaujama išmesti iš darbo dėl politinių priežasčių. Pavyzdžiui, V. Parfionovas buvo kaltinamas tuo, kad vokiečiai jo ... nesušaudė: kartu su grupe draugų buvo suimtas, daugumą sušaudė, o jam pavyko išsisukti. K. Daukšas visus tuos kaltinamuosius po vieną pasikvietė į kabinetą ir liepė nuoširdžiai pasipasakoti „įtartinas" biografijos vietas, kad tiksliai žinotų, kuo jie kaltinami ir kaip juos ginti. Pavyko ir jam, ir tuo labiau – jiems, neatleido nė vieno [V. Parfionovas].

Gindavo savo darbuotojus ir kitose organizacijose. Tokių faktų prisimena, pavyzdžiui, buvęs etatinis D. Mendelejevo chemikų draugijos pirmininko pavaduotojas J. Čiupaila. Atėjęs į draugiją, jis dėl kažkokių biurokratinių nesusipratimų vieną mėnesį negavo atlyginimo. Tai kompensuodamas tos draugijos pirmininkas K. Daukšas pasiūlė paimti nemokamą kelialapį į sanatoriją, bet ne atostogų, o darbo metu. Iš karto kažkas parašė skundą į aukštas instancijas. Tikrinimo komisijos sprendimas: atleisti už piktnaudžiavimą tarnybinėmis pareigomis. Profesorius užprotestavo: jeigu jį atleidžiate, tai rašykit man papeikimą arba aš atsisakau pirmininkavimo – juk žmogui skolingi buvom, ir aš pasiūliau taip su juo atsilyginti. Apsiribota papeikimu pavaduotojui.

Kitas įvykis buvo iš įdomiųjų netikėtumų serijos. Prieš pat eilinio 1980 m. vykusio D. Mendelejevo chemikų draugijos suvažiavimo pradžią J. Čiupaila pasidėjo metinę ataskaitą ant pianino, nuėjo su kažkuo pasikalbėti, o ataskaita dingo. Buvo likęs gal pusvalandis laiko. Puolė prie Profesoriaus, o šis pasakė: „Dink iš salės, surašyk svarbiausius nuveiktus darbus ir juos trumpai pakomentuok". Surašė kaip pakliuvo ir papasakojo. Paskui kažkas iš valdžios stebėjosi, kodėl įmonės buvo minimos ne kaip paprastai,

ne abėcėlės tvarka. Profesorius paaiškino, kad tai jo iniciatyva, kad nebūtų kaip visada, o tai darosi nuobodu...

Neorganinės ir analizinės chemijos katedroje visus einamuosius darbus labai greitai atidavė į ką tik disertaciją apsigynusio itin kruopštaus savo buvusio aspiranto E. Ramanausko rankas. Pasak E. Jasinskienės, katedrai iš esmės nevadovavo: kaip norite, taip ir sukitės; gerai, kad visi jaunieji dėstytojai buvo pareigingi, sąžiningi ir darbštūs. Suprantama, kad nemažai darbuotojų su pavydu žiūrėdavo į kitų institutų direktorius ir katedrų vedėjus, kurie globojo savo jaunimą kaip perekšlės viščiukus, rūpinosi kiekvienu jų žingsniu. Tiesa, besidairantys į kitus kritikai nepastebėjo, kad grūdinami patys daug greičiau išaugo iš tokių viščiukų amžiaus. Vis dėlto katedroje jo žodis buvo paskutinis. Į kartais pasitaikydavusius katedros darbuotojų ginčus ir konfliktus nesikišdavo, stengdavosi juos apeiti: dauguma jų išsispręs savaime... Tačiau jeigu katedros dėstytojų diskusijose faktiškasis jos reikalų tvarkytojas E. Ramanauskas mesdavo argumentą „taip pasakė Profesorius", bet kokie prieštaravimai baigdavosi [V. Tutkuvienė].

Profesorius savo iniciatyva niekada nereikalavo formalių ataskaitų, pats nemėgo jų rašyti, todėl su malonumu perleisdavo tą darbą savo pavaduotojams. Ne kartą lygino formalizmo mastus įvairiose visuomeninėse santvarkose: feodalizmo laikais ant jaučio odos surašytos privilegijos užtekdavo kelioms kartoms, kapitalizmas išrado popierizmą, o socialistinėje santvarkoje be popierizmo – nei iš vietos [H. Zabulis]. Tačiau formalius reikalavimus gerai išmanė, prireikus tuo pasinaudodavo ir biurokratus virtuoziškai apeidavo.

Prieš visapusišką Chemijos fakulteto darbo svarstymą Universiteto taryboje Profesorius pasitelkė jaunesnį kolegą ir per kelis pusdienius atgaline data parašė kelių metų katedros posėdžių protokolus: pats „prisiminė" darbo planus, diktavo „svarstytus" klausimus ir darbuotojų pasisakymus tuose posėdžiuose [R. Kazlauskas].

Išrinktas specializuotosios analitikų tarybos chemijos mokslo laipsniams teikti pirmininku, jau nuo pačios darbo pradžios liepė tos tarybos sekretoriui R. Kazlauskui pasirūpinti, kad visi iš Maskvos siunčiami raštai būtų užprotokoluoti kaip svarstyti atitinkamo

posėdžio pradžioje, o raštų pavadinimai įrašyti rusų kalba. Žinoma, tų raštų niekas nesvarstydavo, nors kartais ir paminėdavo, kad tokie popieriai gauti. Protokolai labai pravertė, kai po kurio laiko iš Maskvos atvyko speciali VAK'o komisija patikrinti visų Lietuvos specializuotųjų tarybų darbą. Per patikrinimo rezultatų svarstymą komisija iškėlė teigiamą analitikų tarybos pavyzdį: gal ir kitose tarybose iš centro gaunami nurodymai svarstomi, bet protokoluose jokios žymės nėra, o čia viskas labai tvarkingai surašyta. Visos Tarybų Sąjungoje tuo metu veikusios specializuotosios tarybos neturėjo pavadinimų, o buvo užšifruotos specialiu skaitmeniniu kodu, tad ir pagyrimas buvo išsakytas nurodant tarybos numerį. Universiteto rektorius J. Kubilius susidomėjo, kas tos unikalios tarybos pirmininkas. Kai pasirausęs popieriuose tikrintojas pasakė prof. K. Daukšo pavardę, rektorius teištarė ilgą „A-a" – jam buvo visiškai aišku, kiek tuose protokoluose teisybės... [R. Kazlauskas].

K. Daukšo pirmininkaujamos D. Mendelejevo chemikų draugijos ataskaitose taip pat būdavo nerealių, prirašytų duomenų. „Užlauš mus", – pirmą kartą nuogąstavo draugijos valdybos sekretorius. – „Jeigu aš nebijau, ko tau bijoti?" – atsakė Profesorius [J. Čiupaila].

Spręsdamas biurokratinius klausimus, profesorius nevengdavo pasinaudoti ir valdininkų silpnybėmis. Važiuodamas D. Mendelejevo chemikų draugijos reikalais į Maskvą, visada veždavosi keletą butelių (šiuo kartu jau ne mažų buteliukų!) savo vermutų. Mokėdavo priimti ir iš centro atvažiuojančius draugijos darbo tikrintojus. Paprastai tai būdavo karininkai, dažniausiai pulkininkai, karo chemijos specialistai. Nors karinės pramonės įmonių draugijos Lietuvos skyriuje ir nebuvo, bet būtent tokios kvalifikacijos revizoriai mėgdavo čia atvažiuoti, tikėdamiesi bent kelias dienas gerai pagyventi šeimininkų sąskaita.

Vieną tokį patikrinimą labai gerai įsidėmėjo Profesoriaus pavaduotojas chemikų draugijoje A. Kaminskas. Atvažiavo revizorius nuo dažnų tikrinimų jau gerokai paraudusia nosimi į draugijos būstinę „Termoizoliacijos" institute. A. Kaminskas pranešė Profesoriui, tas atėjo į Institutą, prisistatė svečiui ir iš karto pakvietė pir-

mam pokalbiui į restoraną: ten bus atskiras staliukas, niekas netrukdys, neskambins kaip direktoriaus kabinete. Restorane atsirado bendros kalbos, nes pasirodė, kad maskvietis karo metais buvo Austrijoje. Apie būsimąjį patikrinimą ir draugijos darbą nebuvo ištarta nė žodžio. Kai reikėjo išeiti, revizoriui vienam tai jau pasirodė per sunku, ir abu šeimininkai nuvedė jį į viešbutį. Atsisveikindamas su Kaminsku, Profesorius pažadėjo: rytoj atsiųsiu vieną mėgėją išgerti, kad jis užimtų revizorių nuo ryto iki vakaro. Ir taip visas tris patikrinimo dienas. Išvažiuojančiam tikrintojui abu mūsiškiai įdavė rusišką jo „revizijos" akto tekstą, tuo labai nudžiugindami, kad nereikės sukti galvos, ką parašyti neturint konkrečios tikrinimo medžiagos. Po tokios revizijos draugijos Lietuvos skyrius Maskvoje buvo kelerius metus giriamas už labai gerą darbą...

K. Daukšas puikiai suprato, kad dauguma vadovų yra autokratai, pagrindinius klausimus išsprendžia patys arba su pavaduotojais darbo tvarka, ir įvairios tarybos ir posėdžiai tereikalingi tik sprendimams mechaniškai patvirtinti. Protestuoti, žinoma, gali, bet nuo to niekas nepasikeis, tik įsigysi priešų [P. Slavėnas]. Todėl posėdžiuose jis dažniausiai ir nerodė didelės iniciatyvos, nebent norėdamas specialiai paerzinti ir pagyvinti diskusijas. Universiteto taryboje visada sėdėdavo greta filosofo E. Meškausko, matematiko P. Katiliaus, gamtiniinko V. Chomskio, sudarydavo, kaip jie patys sakydavo, frakciją, nesiklausydavo oficialių pranešėjų, o pasakodavo anekdotus [E. Meškauskas].

K. Daukšas mėgo jaunimą, o jaunimui imponavo visada nuotaikingas, nestandartiškai kalbantis ir besielgiantis Profesorius.

Vadovai paprastai nelabai mėgsta moteris, turinčias mažų vaikų: vaikai dažnai serga ir juos slaugančios motinos neateina į darbą. Tuo tarpu Profesorius, priimdamas į darbą tokią laborantę, netgi pasidžiaugė: „Kaip gerai, kad su mažu vaiku – būsi pastovi darbuotoja, neieškosi kitos vietos, negreit vėl eisi į ilgas atostogas". O ji iš to džiaugsmo, kad turės nuolatinį darbą, po 10 mėnesių pagimdė antrą sūnų... Gal ir nustebintas tokio netikėto posūkio Profesorius vis dėlto nepasakė nė vieno nepasitenkinimo žodžio [L. Bunikienė].

Vėliau tą pačią laborantę pradėjo kalbinti stoti į aspirantūrą. Ji atsisakinėjo: tegul pirmiau vyras disertaciją apgina. Profesorius prieštaravo: „Nėra ko laukti vyro, tegul jis tvarkosi savo reikalus, o jūs – savo. Jeigu nemanote visą laiką katedroje likti pastumdėle, o norite susidaryti gerą padėtį gyvenime, reikia stoti". Ir prikalbino. L. Bunikienė sėkmingai baigė aspirantūrą (tiesa, ne profesoriaus vadovaujama, bet toje pačioje Neorganinės chemijos katedroje), liko dėstyti, gavo docentės mokslinį vardą, pati vadovavo keliems aspirantams.

Kartais jauną darbuotoją K. Daukšas nustebindavo kokiu netikėtu poelgiu. Savo kabinete būdavo retai ir trumpai, tad kurį laiką čia glaudėsi disertaciją rašantis doc. L. Naruškevičiaus aspirantas R. Kazlauskas. Apgynęs disertaciją, jis išdrįso paprašyti vietos pasistatyti savo rašomajam stalui. „Kur tai matyta, kad rimtas chemikas dirbtų prie rašomojo stalo?" – paklausė Profesorius.

Po paskaitos mėgo užeiti į kai kurių aspirantų ar jaunų darbuotojų kambarius: pasikalbėdavo, vaišindavosi kava ir labai mėgstamais, aspirančių specialiai jam nupirktais migdoliniais sausainiais (sakydavo, kad be migdolinių sausainių jam ir balius – ne balius!), atnešdavo pasiskaityti skaitytojų atsiliepimų į jo publicistinius straipsnius [V. Tutkuvienė]. Tačiau būdavo ir aspirančių, į kurių kambarius niekada neužsukdavo [V. Budraitienė].

Profesorius nesaugojo savo „solidumo", mėgdavo bendrauti su jaunais fakulteto darbuotojais ir studentais neoficialioje aplinkoje. Jis visada būdavo katedros pobūviuose, kuriuose dalyvaudavo ne tik dėstytojai, bet ir visas jaunimas. Kartą sukėlė tikrą furorą iš kažkur atsinešęs tuo metu dar beveik niekieno nematytą ananasą [E. Bilidienė]. Tiesa, išeidavo gana greitai, tačiau per tą valandą ar pusantros tiesiog žavėdavo jaunuosius: pasakodavo anekdotus, visokiausias linksmas istorijas. Diskusijų čia nebūdavo – per daug nelygūs partneriai [V. Budraitienė].

Katedroje palaikė tradiciją susirinkti bendram pasibuvimui tarp vasario 25-osios (jo gimtadienis) ir kovo 4-osios (kazimierinės), būtinai vaišindavo savo vermutais [R. Kazlauskas].

Penktojo dešimtmečio pabaigoje ir šeštojo pradžioje fakultete būdavo populiarūs vadinamieji iniciumai – bendros studentų ir dėstytojų šventės prieš naujuosius metus. Antrame aukšte per visą Neorganinės chemijos katedros koridoriaus ilgį būdavo sustatomi stalai, padengiami už kolektyviai surinktus pinigus ir kukliai vaišinamasi, o vestibiulyje priešais Didžiąją auditoriją šokama. Profesorius visada būdavo tokių iniciumų siela, su kai kuriomis patikusiomis merginomis bendraudavo ir toliau [N. Raguotienė].

Standartinėse situacijose mokėjo rasti netikėtų žodžių. Fakulteto mokslo pirmūnų susitikime visi dėstytojai gyrė pirmūnus, linkėjo jiems ir toliau gerai mokytis, išaugti gerais specialistais, o Profesorius prakalbo visai kitaip: „Žiūriu aš į jūsų veidus, ir man darosi jūsų gaila: tokie suvargę, išblyškę, nusibaigę. Dvejetukininkai daug geriau atrodo: įraudę, linksmi, visada ant jų stalo gėrimai, greta – linksmos merginos...“ [A. Ūsaitis].

Tame pačiame pirmūnų vakare jau rimtai kalbėjo, kad tuo metu baigiantis Chemijos fakultetą absolventas įgyja keturias specialybes: chemiko, chemijos mokytojo, filosofo (tiek daug būdavo dėstoma ideologinių dalykų) ir karininko (vieną dieną per savaitę būdavo privalomas karinio parengimo užsiėmimų lankymas), o kaip reikiant nieko nemoka, nes tik mokomas, o ne studijuoja [R. Valiūnas].

Kitą kartą studentams rimtu veidu aiškino, kaip atskirti jauną specialistą nuo seno darbuotojo: „Skirtumų daug, bet paprasčiausia atskirti pagal požiūrį į tiesioginį viršininką. Jaunas specialistas jau po kelių mėnesių darbo pradeda stebėtis, kaip jo viršininkas išvis darbe laikomas – taip nevykusiai jis tvarkosi: „Paskutinis durnius! Duotų man vadovauti, visi pamatytų, koks turi būti vadovas“. Po penkerių metų darbo apie tą patį viršininką jis kartais jau pakalba gana nustebęs: „Žiūrėk tu man, čia jis visai neblogai sugalvojo!“ Dar po dešimties metų pradeda svarstyti, kad ir jis pats to vadovo vietoje, ko gero, geriau nesusitvarkytų. O prieš išeidamas į pensiją porina: „Ir ko tie jauni specialistai vis nepatenkinti, vis šakojasi? Kiekviena valdžia – iš Dievo, mūsų viršininkas taip pat ne išimtis...“

Mokė kolegas griežtai nebausti studentų už smulkias pražangas. Stotyje iškraudami vagoną mandarinų, kai kurie studentai prisipylė jų į kišenes, ir į fakultetą atėjo piktas stoties administracijos raštas, reikalaujantis griežtai nubausti vagis ir grobstytojus. „Formaliai žiūrint, tai, aišku, vagystė," – kalbėjo Profesorius Fakulteto tarybos posėdyje, – „o žmogiškai – tai panašu į pieštuko paėmimą. Reikia mokėt vertint žmogų, nesismulkint, čia ne vaikų darželis"[9]. Universiteto komjaunimo organizacija buvo beišpučianti didelį skandalą, kai per bendrabučio radijo mazgą studentai fizikai tiesiogiai transliavo „Amerikos balso" modernistinės muzikos radijo laidą (kaipgi taip galima!), laiku neperjungė kanalų ir visas bendrabutis išgirdo dalį tos stoties transliuotų žinių (o tai jau politinis nusikaltimas!!!). Tiktai ramus Profesoriaus žodis laiku atšaldė posėdyje įsisiūbavusias aistras.

Profesoriumi ypač žavėjosi nestandartinis to meto jaunimas. Ir vadinamieji stileivos, kurie ne tokio kaip vadai pločio kelnes mūvėjo ar ne tokio ilgio plaukus augino, ir tie, kurie ne tokią kaip rekomenduota literatūrą skaitė ar ne tokią muziką mėgo. Profesorius visada palaikydavo ne tik juos, bet ir visus nedrausmingus studentus: būtent iš tokių patys iniciatyviausi specialistai, būsimieji gamyklų vyr. inžinieriai ir direktoriai išauga.

Pats nebūdamas formalistas, ir iš jaunųjų kolegų nereikalavo laikytis oficialiųjų formalumų. Vos atėjęs į Chemijos ir cheminės technologijos institutą jaunas specialistas L. Valentėlis buvo įtrauktas į grupę darbuotojų, kuriuos 1951 m. rudenį Mokslų akademija miesto valdžios reikalavimu dviem savaitėms pasiuntė į Varėnos rajoną agituoti, kad žmonės stotų į kolūkius. Jį išsiųsdamas K. Daukšas patarė (ir tai – instituto direktorius!) susitarti su vietos valdžia ir pabandyti tyliai grįžti anksčiau: „Turėsi papildomų atostogų". Taip ir padarė.

Jaunais specialistais būdavo užkamšoma dauguma visuomeninio darbo skylių. Tas pats L. Valentėlis jau per pirmus rinkimus buvo

[9] VU ChF tarybos 1973 m. gruodžio 28 d. posėdžio protokolas // VUA. F. R-856. Ap. 13. B. 66. L. 60.

paskirtas agitatoriumi. Rinkiminės komisijos pirmininkas pareikalavo, kad agitatoriai jau šeštą valandą ryto pradėtų vaikščioti po jiems priskirtų rinkėjų butus ir kviestų balsuoti. Jaunasis agitatorius taip ir padarė. Daugelis žmonių labai pasipiktino, kai kurie net šunimis užpjudė. Per kitus rinkimus vėl agitatoriumi paskirtas jaunuolis jau buvo gudresnis: iš ryto po butus išvis nevaikščiojo ir tik apie vidudienį atėjo į agitpunktą savo rinkėjų sąrašuose patikrinti, kas jau balsavo. Po rinkimų vykusiame agitatorių darbo aptarime buvo ne tiktai labai kritikuotas, kad paliko rinkimus savieigai, bet piktas raštas buvo atsiųstas ir į Institutą. Darbo vadovas J. Matulis dar paklausė, ką prisidirbai, o K. Daukšas nė vienu žodžiu neužsiminė tokį raštą gavęs.

Studentų numylėtinis. Chemijos fakultete apie Profesoriaus paskaitas, egzaminus, demokratišką elgesį ir dabar sklando legendos, kurias noriai palaiko jo buvę studentai. Žinoma, bendri žavėjimosi žodžiai nieko nepasako apie Profesoriaus paskaitas egzaminus ir santykius su studentais, tad leiskime kalbėti studentų paskaitų konspektams ir prisiminimų fragmentams.

Pirmaisiais pokario metais pirmosios K. Daukšo paskaitos pirmieji žodžiai tiesiog pritrenkdavo studentus: „Užmirškite viską, ką žinot iš chemijos: vis tiek žinot neteisingai“. Ir jis paprastai būdavo teisus: chemijos dėstymo lygis daugumoje mokyklų buvo tikrai žemas [S. Ramonaitė].

Vėliau tokios „žiaurios“, nors ir netiesioginės mokyklų kritikos sau nebeleisdavo, bet kuo nustebinti studentus – rasdavo. Pirmąją paskaitą vis gausėjusiam studentų būriui (jų susirinkdavo iki šimto) mėgdavo pradėti šitaip: „Ir ko jūs čia visi susirinkot į tą chemiją? Juk nemokat jos. Tiems, kurie moka, čia stot nebeįdomu, jie renkasi kitas aukštąsias mokyklas ir specialybes. Tai gal tikitės viską sužinoti apie chemiją? Be reikalo. Nesužinosit viso to. Neturiu vilties, kad tamstos chemiją išmoksit. Na, gal koks vienas ar du iš šito būrio. Mes čia ir mokysim jus ne tam, kad viską žinotumėt. Vis tiek viską užmiršit. Bus labai gerai, jeigu išmoksit naudotis literatūra, žinosit, kur ko ieškot, ir išsiugdysit darbštumą. Visko žinot ir nerei-

kia. Tam jau prirašyta daug žinynų. Ir dabar rašomi, ir bus dar rašomi“ [P. Kadziauskas]. O paskui imdavosi atkalbinėti nuo chemijos ir, kol dar nevėlu, jos atsisakyti: čia labai sunku mokytis, daug lengviau, tarkim, ekonomikoje [V. Protusevičienė]. O jau pilnapadžiams tai ir išvis neįmanoma: reikės ištisas dienas išstovėti laboratorijoje ir kojos neišlaikys [L. Radžiūnas].

Kartais per pirmąją paskaitą kalbėdavo visiškai kitaip ir įrodinėdavo, kokie laimingi bus tie, kurie pasirinko chemiją: geriausia visatoje planetų sistema – Saulės, geriausia Saulės planeta – Žemė, geriausias jos žemynas – Europa, geriausia Europos šalis – Lietuva, geriausia jos aukštoji mokykla – Vilniaus universitetas, kurio geriausias fakultetas – Chemijos [1948 m. pavasario sem.]. / „Mūsų fakultetas ir visoje Tarybų Sąjungoje labai įžymus: vėliausiai dujofikuotas“ [1954]. / Ta proga kartais konkrečiau paaiškindavo Universiteto chemikų privalumus prieš Kauno politechnikos instituto chemikus technologus – platesnį profilį. „Susitinka koks KPI baigęs citrinininkas su kolega mėsininku ir neranda bendros kalbos. O mūsų chemikai, kad ir kokios specializacijos jie būtų, susikalbės visada“ [J. Kontrimavičiūtė]. / „Chemija – mokslas, nepripažįstantis autoritetų: ar studentas ar profesorius, ar net akademikas susintetins naują medžiagą arba pastebės naują dėsningumą – nesvarbu. Svarbu tik viena – kad tai būtų tikras faktas. Taigi ir studentas gali paneigti akademiką“ [V. Čekanavičiūtė]. / „Tiesa, chemikai be žulikysčių neapsieina, bet turi sugebėt staigiai susiorientuot, nes būna labai netikėtų užduočių. Man būnant Austrijoje, vieną naktį miesto sode kažkokie pokštininkai rūgštimi pavalė bronzinių nimfų krūtines.Iš ryto visos nimfos juodos, o krūtys blizga. Ne fasonas! Kreipėsi į chemikus, ir tie greitai vėl oksidavo blizgančią bronzą“ [1984]. / „Kritiškoj situacijoj kartą teko atsidurti tuoj po karo. Skubiai išsikvietė į saugumą. Išsigandau, manau, bus blogai. Nuveda pas didelį viršininką, o tas praneša, kad geležinkelio stotyje – diversija: tualetuose primėtyta maišelių su kažkokiais skaidriais grūdeliais. „O vyresnybei ar pranešėt?“ „Dar ne, nenorėjau kelti panikos, sakiau, pirma su jumis pasitarsiu“. Atnešė tų maišelių pasižiūrėt. Pasirodo, silikagelis: valytojos primėtė, kad tualetuose blogą kvapą

sugertų“ [1984]. / „Chemikai teršia gamtą? Nesusipratimas! Universiteto chemikai gamtos neteršia. Ją teršia KPI technologai, gamyklos, kuriose jie dirba. Tiesa, kuo daugiau gamyklų, tuo turtingesnė šalis. Bet kuo jų daugiau, tuo labiau jos teršia gamtą ir ... skurdina šalį. Nori, kad gamykla neterštų aplinkos – statyk šalia jos kitą, kad perdirbtų atliekas“ [1983].

Po karo K. Daukšas buvo jau keturiasdešimtmetis, taigi, žiūrint jaunučių studenčių akimis – gerokai pagyvenęs ar net senas, tačiau atrodė puikiai: tvirtai vyriškai gražus, nepriekaištingai apsirengęs (pavyzdžiui, niekada į paskaitą neateis su megztiniu), visada pasitempęs, kiek pakylėtos nuotaikos, išraiškingomis, įkvėpimu blykčiojančiomis akimis. Nemažai studenčių buvo į jį įsimylėjusios ir varžydavosi dėl vietų pirmuosiuose suoluose: stengdavosi anksčiau ateiti, kad iš arčiau galėtų jį geriau matyti [O. Kiaušaitė, O. Galdikienė].

O jis mokėjo optimistiškai nuteikti studentus: „Geru chemiku tapti labai lengva. Periodinėje elementų sistemoje dabar šimtas penki elementai. Jūs mokotės penkerius metus, taigi per metus tereikia išmokti dvidešimt vieną elementą. Tai taip paprasta!“ [V. Daukšaitė].

Esminius gamtos ir chemijos dėsnius, junginių ir elementų savybes Profesorius mėgo pailiustruoti itin vaizdžiais palyginimais. Štai keletas iš jų.

„Kaip susidaro molekulės? Kaip žmonių poros. Žmones traukia priešybės, ir čia taip pat: atomai patinka vienas kitam, kai jų valentiniai elektronai sukasi priešingomis kryptimis“ [1983].

Paskaitą apie cheminio ryšio susidarymą baigė lietuviška patarle: „Ir tėtis mamos dykai nebučiuoja“. Komentarų nebuvo. Paskaitai pasibaigus studentai tik po ilgų diskusijų lyg ir išsiaiškino, kaip susieti tuos du dalykus. „Lyg ir“ – nes kitoje paskaitoje Profesoriaus niekas neišdrįso paklausti ir pasitikslinti...[O. Galdikienė].

„Yra elementų, kurie tarpusavyje nesijungia, erzina vienas kitą. Lyg jaunuoliai, kurie eidami per miestą bučiuojasi ir erzina praeivius“ [1984 m.].

„Druskų hidrolizė labai primena meilę ir jos išmėginimus. Jei atsirado meilė tarp dviejų stiprių žmonių ar jei abu labai myli, jų išskirti neįmanoma – hidrolizė nevyks. Jei abu nemyli, o juos laiko bendri išskaičiavimai – jų išskirti taip pat neįmanoma, hidrolizė irgi nevyks. O jei vienas myli, kitas – ne? Taigi tik tokios poros ir skiriasi – hidrolizė vyks lengvai ir greitai“ [V. Čekanavičiūtė].

„Amfoteriškumas – dviveidystė. Neaišku? Tada amfoterines medžiagas galima paaiškint ir kitaip. Pavyzdžiui, vyrams patinka moterys. Bet būna ir tokių vyrų, kurie nebrokija (Profesorius neretai pabrėžtinai vartojo barbarizmus, svetimybes ir kitus kalbininkų peikiamus žodžius) ir moterų, ir vyrų. Tai jau amfoterija!“ [A. Stonkutė].

„Katalizatorius – tai gražus vyras, dirbantis tarp moterų“ [V. Čekanavičiūtė].

„Kaime anksčiau vesdavo ne iš meilės, o dėl pasogos. Tokias vedybas pagreitindavo piršlys. Piršlys buvo vedybų katalizatorius. Dabar vedybų katalizatorius yra puošimasis“ [N. Varnaitė].

„Nepainiokite chemikalų ne tiktai laboratorijoje. Vienas prastas chemikas sodininkas daržui patręšti vietoj KNO_3 panaudojo $KClO_3$. Viskas išdegė“ [1984 m.].

„Jeigu kokioj nors molekulėj yra neaiškių ryšių, sakom, kad tai – kompleksas. Kai žmogaus elgesys nelabai aiškus, sakom, kad jis turi kompleksų. Paprasčiau būtų – psichas. Taigi kompleksas – chemijos psichas“ [N. Varnaitė].

„Į analizės metodikų aprašymus žiūri tik pradedantis chemikas. Panašiai kaip orkestre: geras muzikantas groja be natų, o prastas visą laiką spokso į jas“ [D. Čiupalaitė].

„Dirbdami laboratorijoj laikykitės saugumo taisyklių: mėgintuvėlyje kaitindami medžiagą, nusukit jį nuo savęs – į sieną ar į asistentą“ [A. Virkutytė].

„Kam į dešras dedamas kalio nitratas? Kad svečiai būtų sotesni, mažiau suvalgę. Prieš karą tuo naudojosi kai kurie ūkininkai. Vienas per pietus duodavo samdiniui paskirtą porciją, kitas duodavo valgyt kiek nori. Bet tas, kuris duoda valgyt kiek nori gudrus: sūdydamas lašinius prideda kalio nitrato. Jis išlaiko ir gražią rau-

menų spalvą, ir samdinys tokių lašinių greičiau prisivalgo, o mažiau suvalgo. Ūkininkui nauda“ [R. Ragelytė].

„Cigarų mėgėjams padeda amonio nitratas. Didelis malonumas rūkyt gerą cigarą: ne tiktai rūkoriui, bet ir visame bute maloniai kvepia. Tiktai reikia, kad cigaras degtų pamažu, bet gerai. Pridėjus į cigarą amonio nitrato, rūkorius jį pusę dienos su malonumu čiulpia. Bet jaunimas nemėgsta cigarų: kas dabar terliosis su vienu cigaru pusę dienos“ [D. Čiupalaitė].

Mėgo kalbėti apie vandenį: „Vanduo – svarbiausias cheminis junginys, svarbiausias tirpiklis, kuris beveik viską tirpina. Kas beatsitiks, kokiu chemikalu beužsipilsi – naudokis vandeniu. Pateko rūgšties į akį – plauk vandeniu iš krano, pateko ant rankos – plauk po kranu ar iš balos, bet tik vandeniu. / „Kodėl anksčiau tiek daug vyrų vaikščiojo negražiai randuotais veidais? Ogi žmonos neištikimiem vyram ir apviltos merginos buvusiem mylimiesiem bandydavo akis sieros rūgštim išplikyt. Bet vyrai žinojo, kad tokiu atveju nereikia pamest galvos, o pult prie pirmos, tegul ir nešvariausios balos ir plaut akis. Nereikia bijot ir šiluminio efekto plaunant, tik pilt kuo daugiau vandens. Taip akis išgelbėdavo, nors randai veide ir likdavo“. / „Net nuo blakių apsiginti vanduo padeda: jei naktį viešbutyje labai puola, įstatykit lovos kojas į bliūdelius su vandeniu, blakės ir prigers“ [V. Čekanavičiūtė].

Kitą kartą paskaitoje apie rūgštis ir šarmus Profesorius rašė nemažai formulių, aiškino savybių skirtumus. O užbaigė netikėtai: „Kam čia jums aiškint, kol nereikia? O kam reikia, tas ir be mano aiškinimo žino savybes: apviltos merginos savo meilužiams į akis niekada nepila šarmo, tik rūgštis, geriausia – sieros rūgštį“ [A. ir V. Nasvyčiai].

„Kur randama daugiausia aukso?“ Studentai spėlioja: „Klondaike, Lenos baseine, Pietų Afrikoje...“ Profesorius vis purto galvą ir spėliojimams pasibaigus po įspūdingos pauzės atsako pats: „Žydų kišenėse!“ [J. Škadauskas].

Apie $AgNO_3$ savybes: „Jei tavo mylima mergina rytoj ruošias ištekėt už kito, vestuvių išvakarėse perbrauk jai per veidą pirštais, pamirkytais bespalviame $AgNO_3$ tirpale. Į vestuves ateit ji negalės:

ant veido liks juodi ruožai – sidabro nitratas ant odos redukuosis iki metalinio sidabro“ [G. Streckytė]. „Indiškuose filmuose moterys ant kaktų turi juodas dėmes. Tai sidabro nitrato darbas. Sako, kad gražu, bet pas mus taip pasipuošusių kažkodėl nematyti“ [D. Čiupalaitė].

Mėgo užrašyti cheminę žmogaus formulę: išskyrus mineralines medžiagas, visa kita – $C_m(H_2O)_n$.

„Kaip saugiai išvežti į užsienį auksą? Reikia susmulkint iki koloidinių dalelių dydžio ir supilt į limonadą – turėsim koloidinį aukso tirpalą. Niekas neįtars kontrabandos. Išvežus tereiks limonadą išgarint ir vėl atgausim auksą“ [N. Varnaitė].

Įdomiai aiškino apie osmio tetroksido OsO_4 nuodingumą: „Patekęs į žmogaus organizmą, jis redukuojasi iki osmio dioksido ir toje vietoje pažeidžia organizmo audinius: mėsa virsta sugedusia mėsa. Susidaręs osmio dioksidas OsO_2 ore labai lengvai oksiduojasi iki OsO_4, vėl reaguoja su mėsa, ją sugadina, pats virsta OsO_2; šis vėl oksiduojasi ir reaguoja su organizmo audiniu ir t. t. Taigi pakliuvusi į chemiką mažytė OsO_4 dalelė pereis jį kiaurai, pakeliui viską nuodydama“ [R. Bernotas].

Apie chromą: „Kodėl Vytauto laikais lietuvių ir lenkų buvo maždaug po lygiai, o dabar lenkų – bent dešimt kartų daugiau? Ogi todėl, kad Lenkijos dirvožemiuose yra nemažai chromo, o pas mus – nėra“ [L. Naruškevičius]. „Anksčiau, kai chirurgas nebegalėdavo sustabdyt kraujavimo, pasiguldydavo pacientą aukštielninką ir uždėdavo ant žaizdos chromo oksido CrO_3. Žmogus parėkdavo pusę valandos, bet kraujuot nustodavo“ [D. Čiupalaitė].

Apie kalio permanganatą: „Labai reikalingas jaunom šeimom. Šeima – ekonominis veiksnys, o ne meilės rezultatas: šeimoje gyventi pigiau, kartu gyvenantiem dviem žmonėm reikia mažiau kopūstų negu dviem atskirai. Bet kopūstus išvalgė, o jauna žmona užmiršo išplaut statinę. Pripelijo. Plauna, plauna, o neša pelėsiais ir tiek. Jeigu žmona chemikė, tai žino, kad reikia išplaut permanganato tirpalu. Tas pats ir su alaus statine“ [D. Čiupalaitė].

„Kas yra nuodingos medžiagos? Visos medžiagos yra nuodingos, jei jas nesaikingai vartosi. Pavyzdžiui, kas atsitiks, jei iš karto

išgersi dešimt litrų vandens? Mirsi. Tiesa, nuo dešimties litrų alaus – tik pasigersi, nes alus turi anglies dvideginio, kuris skatina virškinimą. Žmogus irgi visas sudarytas iš nuodų. Tai rūkykit: gal jūsų ir tabako nuodai kaip du minusai duos pliusą. Viskas priklauso nuo žmogaus. Jeigu jauti, kad rūkai ir tau malonu – rūkyk. Jei tau nemalonu – nerūkyk, mesk. Abiem atvejais nereikia savęs prievartaut. Restoranai, kuriuose nerūkoma, – nesusipratimas: žmogui turi būti sudaryta galimybė atsipalaiduot visokeriopai" [R. Ragelytė].

„Į žmogaus organizmą patekusios radioaktyviosios medžiagos tai tas pats kaip žmoguje nuolat tratantis kulkosvaidis" [N. Varnaitė].

Neretai pakalbėdavo apie mokslo ryšį su kitomis žmogaus veiklos sritimis. „Menas – žmogaus veikla, spalviniais vaizdais, garsais ar kitomis priemonėmis keliantį žmogaus nuotaiką. Tačiau moksle nuotaika įtakos neturi ir negali turėti". „Mokslas skatina visuomenės raidą, medicina – žmogaus vystymosi stabdys" [G. Darulytė].

Paskutiniais savo darbo Universitete mokslo metais dvi iš eilės pirmakursiams skaitytas paskaitas aiškino, kokius alkoholinius gėrimus, su kuo ir kaip gerti. „Gert reikia kultūringai. O kultūringai – reiškia: gerk, kiek telpa, bet nepasigerk arba gerk tiek, kad kiti nepastebėtų, jog tu girtas". / „Geriausia gert ne namuose, o viešose vietose – restoranuose, kavinėse – ten nepasigersi, nes ir brangu, ir vengsi neigiamos visuomeninės nuomonės". / „Jei nori pigiai nugirdyt svečius, pradžioj duok degtinės, po to – šampano, o jei neturi – mineralinio arba gazuoto vandens. Svečiai greitai nusigers (anglies dvideginis iš karto muš spiritą į kraują ir razumą), išeis labai patenkinti, ir tau pigiai kainuos". / „Nereikia bijot spirituotų gėrimų. Bijokim cukrinių: tokiame gėrime iš cukraus susidaro įvairių alkoholių, ir tada geriam nedistiliuotą samagoną. O jeigu gėrimas spirituotas, tai nieko baisaus". / Neblogai ir konjakas, nors pagal kvapą, tai – blakių užpiltinė". / „Chemikas turi žinot viską, ką liaudis vartoja. Kiekvienas chemikas turi paragaut visų gėrimų. Jeigu neparagaus – tai jau chemiko apsileidimas. Nereikia po porą butelių, bet paragaut reikia būtinai". / „Kodėl šampano buteliai žali? – Visiems gėrimams balto stiklo nebeužtenka. – O alaus? –

Čia kas kita: žaliuose ir ruduose buteliuose alus išsilaiko geriau: gauna mažiau tiesioginių saulės spindulių“. / „Sakoma, kad senas vynas geriau už jauną. Taip, bet tik iki tam tikros ribos. Kaip ir žmogus: jei labai senas – vėl blogai“.

„Alkoholis – nuodas, bet labai savotiškas: jei durniui duosi išgert penkiasdešimt gramų, jis gali pradėt šnekėt kaip protingas. Duosi dar penkiasdešimt – pasidarys dar durnesnis, kaip buvo negėręs“ [D. Minkevičiūtė].

„Iš kokių indų reikia gerti kilniuosius gėrimus? Neskaniausia iš plastikinių. Geriausia iš krištolinių ar bent stiklinių. Romėnai bandė gert iš švininių, tai sumažino savo amžiaus vidurkį iki trisdešimties metų“ [S. Račelis].

Kartais Daukšo humoras būdavo gana makabriškas. Paskaitoje apie fosforą kalbėjo: „Blogai, kad žmones laidoja: ir vietos labai daug kapinėms reikia, ir neekonomiška. Mirusiuosius galima būtų daug racionaliau panaudot. Pavyzdžiui, degint ir pelenais tręšt laukus ar gėles. O tai dabar su kaulais užkasa į giliausią duobę beveik gryną superfosfatą“ [G. Denafas]. / „Švino acetatas – uošvių nuodai. Ta medžiaga – balti, vandenyje tirpūs, saldaus skonio milteliai, uošvei galima įdėt porą šaukštelių į arbatą, ji nieko nepajus, o po poros mėnesių ramiai numirs be jokio įtarimo, kad nunuodyta“ [R. Ragelytė]. / „Vandenilio cianido HCN dujos tokios nuodingos, kad apie jų kvapą nieko nepasakysi: visiems, kas jo pauostė, tai buvo paskutinis ko nors pauostymas“. / „Jei pavasarį kam nors iš tamstų užeis noras skandintis Neryje, atsiminkit, kad neverta: kamuositės, skęsit ilgai ir sunkiai, o dar kas nors ir ištraukt gali. Pasigaminkit cianido, suvalgykit, ir iš karto – viskas“ [D. Čiupalaitė]. / „Kas atsitiks žmogui, jei įmesim į kubilą su koncentruota sieros rūgštim? Ištrauksim anglinę statulą: rūgštis atims visą vandenį“ [V. Čekanavičiūtė]. / „Kaip geriausia sunaikint žmogų, kad neliktų nė pėdsakų? Išmirkyt azoto rūgšty, o po to uždegt: išnyks kaip dūmas“ [1984]. / „Branduolinį ginklą būtinai reikia uždraust: jis labai nehumaniškas – viską naikina. Pats geriausias yra cheminis ginklas: naikina tik žmones, kuriems naikint ir skirti visi karai. Jį, o ne kurį nors kitą ginklą reikia tobulint. Deja, cheminis ginklas

uždraustas dėl nehumaniškumo, nors dar labai didelis klausimas, kas humaniškiau: ar žmogų nužudyt sprogstamaisiais sviediniais, ar nunuodyt. Sviediniai sudrasko: kur – ranka, kur – koja. Dujos – visai kas kita: guli sau žmogus gražus, raudonas, tik negyvas. Dujomis galima ir iš proto išvaryt – valandai, dviem, o galima ir iki grabo. Pasirink, kokias nori" [S. Račelis]. / „Padarė žmogus kiaulystę – numirė. O paskui dvokia kiek įkabindamas. Kodėl?" [A. Virkutytė]. / „Kur mieste linksmiausia vieta? Kapinės, kai skaitai užrašus ant paminklų. Kad ir tokį: „Ilsėkis ramybėje, palikęs žmoną ir tris dukteris" [1983].

Neretai patraukdavo per dantį ir kitas specialybes: „Matematikai mėgsta viską skaičiuot, moka apskaičiuot sąveikas, energijas. Duok jiem apskaičiuot vandenilio atomą, elektronine skaičiavimo mašina per kelias valandas ir apskaičiuos. Helio atomui apskaičiuoti jau prireiks trijų dienų, o paprašyk apskaičiuot uraną, atsakys: eik velniop! Bet chemikui to ir nereikia, jis puikiai gyvena ir be tų skaičiavimų"[1984]. / „Medicina – labai netobulas dalykas: pradeda augti spuogas, medikai tuoj jį išpjauna. O gal ten nauja, protingesnė galva augo?" [S. Račelis]. / „Kiekvienas fizikas – chemiko draugas, bet ne kiekvienas chemikas – fiziko draugas". / „Kam reikia Chemijos fakultete dėstyti fiziką ir matematiką? Kad jų dėstytojai turėtų darbo." / „Fizikai tyrinėja energiją, chemikai – medžiagas. Jei reikės energijos, chemikai nepasimes, bent jau elektros lemputę sugebės pasiskolint. O pradės fizikas sintetinti naują medžiagą – bumbt, ir skambink į greitąją" [1984]. / „Kodėl matematikai negauna Nobelio premijos? Ogi Nobelio žmoną matematikas paviliojo. Be to, matematikai gyvena nerealiame pasaulyje: taškai, tiesės, begalybės – viskas abstraktu" [1953].

Paskaitose nuskambėdavo ir bendro pobūdžio, nors ir ne visada rimtų pamokymų: „Gyvenime reikia mokėt apsimest. Už gerą apsimetimą aktoriams mes net pinigus mokam: geras apsimetimas – malonus" [1984]. / „Jei vadovas giria savo pavaldinį, vadinasi, pavaldinys niekam tikęs ir vadovas nori juo atsikratyt". / „Kodėl sunku dirbti su žmonėmis? Žmogus – labai sudėtinga sistema, o su sudėtingomis sistemomis dirbti visada sunkiau" [V. Čekanavičiūtė]. /

„Mums atrodo, kad tarp gyvosios ir negyvosios gamtos yra labai didelis skirtumas. Tas gyvumas ir negyvumas mus tik gąsdina. Iš tikrųjų skirtumo nėra. Jis matomas tik tarp didelių kūnų. Tarp mažų skirtumo nėra: niekas gi nekalba apie gyvus ar negyvus atomus, molekules“ [D. Minkevičiūtė]. / „Chemikas geriau padauža negu žioplys. Padauža padūks, išlies energiją, surimtės ir ką nors padarys, pasieks.. O žioplys – nieko“ [1982]. / „Kada žmogus daugiau gudrėja: paskaitų metu ar skaitydamas knygą? Žinoma, kad skaitydamas. Vadinasi, reikia studijuot patiems“ [N. Varnaitė]. / „Chemikas be žulikysčių nepragyvens“ [1982].

Neretai paliesdavo meilės temą: „Branginkite laiką. Netgi pasimatymuose. Pavėlavo mergina į pasimatymą, o kiek per tas minutes buvo galima pakalbėt, pasibučiuot“ [1983]. / „Ar reikalinga šeima? Žinoma: ji labai atpigina gyvenimą“ [1983]. / „Kodėl visi taip veržiasi prie moterų pliažo ribos, o prie vyrų – niekas? Mat nuogas vyras – nieko bjauresnio pasaulyje nėra, o nuoga moteris – gražu!“ [1984 m.]. / „Ištikimybės jausmas – iš nuosavybės jausmo“ [D. Minkevičiūtė]. / „Smerkiam vergovę. Betgi ir šiais laikais yra vergovė, tik apie tai nekalbama. Draugystėje ir šeimoje vienas visada nusileidžia, tampa antrojo vergu“ [1984]. / „Antros vedybos – nesąmonių nesąmonė. Argi verta pakliuvus į koncentracijos stovyklą bėgt iš jos tik tam, kad savanoriškai pereit į kitą?“ [1984]. / „Meilė – bevertė vertybė“ [1984].

Paskaitose kalbėdamas įvairiausiomis temomis, politinių klausimų vengdavo. Vis dėlto kartais neiškęsdavo: „Kodėl vokiečiai taip pjovėsi su žydais? Abi tautos laikė save išrinktąja rase. O dvi išrinktosios kartu gyventi negali“ [1984]./ Baigęs eilinės paskaitos pirmąją dalį ir jau atsidaręs auditorijos duris, staiga apsigalvojo, grįžo atgal ir pertraukai jau sujudusiems studentams pasakė: „Dabar labai aktyviai kovosim už taiką. Taip aktyviai, kad, ko gero, Žemėje neliks akmens ant akmens!“ [V. Skučas].

Papasakodavo ir tiesiog anekdotų, bet pritaikytų paskaitos temai. Pavyzdžiui, paskaitoje apie plokštelinę žėručio struktūrą: „Ir blakė plokščia, tik priežastis kita. Tai kodėl? Todėl, kad ant jos sunkus žmogus guli“ [1985]. Paskaitoje apie muilą: „Atvažiavo

tuoj po karo maskvietis į Vilnių, užėjo į kirpyklą. O čia, kaip tyčia, vandens nėra. Barzdaskutys spjauna į muilą ir trina teptuku – putas daro. Klientas pasipiktino: „Ką jūs darot? Aš gi iš Maskvos". – „Matau: saviškiams aš spjaunu ant žando..." [1983].

Vienu metu buvo labai pablogėjęs jo paskaitų lankomumas. Profesorius niekada neklausinėjo ir netikrino, ko nėra. Vis dėlto kartą pasakė: „Nors seniūnai ateitų. O tai dabar aš neturiu kur pasirašyt (dėstytojai po kiekvienos paskaitos privalėjo pasirašyti paskaitų lankymo žurnale, kurį nešiodavosi grupės seniūnas – *Z. M.*), ir dekanatas pradeda mane kaltint, kad neskaitau jums paskaitų" [J. Kadziauskas]. Per K. Daukšo paskaitą atėjo akademinės komisijos nariai tikrinti studentų lankomumo. Iš septyniasdešimt penkių studentų auditorijoje sėdėjo tik septyni. Profesorius pradėjo derybas su tikrintojais: „Tai gal nereikia žymėt nesančių?" – „Reikia, Profesoriau". – „Betgi jų daug: vakar mano kolega skaitė penkiems studentams ir – nieko, o čia – net septyni..." [1984].

K. Daukšas palyginti mažai vadovavo laboratoriniams studentų darbams. Tiesa, Vytauto Didžiojo universitete tai buvo jo pagrindinis darbas, bet Vilniaus universitete, kur prabėgo didžioji jo pedagoginės veiklos dalis, tam buvo pernelyg solidžios jo pareigos ir per didelis užimtumas kitais darbais: laboratorijose su studentais jis dirbo tik kelis pirmuosius pokario metus. To meto jo studentai labiausiai įsiminė du, atrodytų, visai priešingus Profesoriaus bruožus: reiklumą ir atlaidumą.

Jo reiklumas pasireiškė tuo, kad mokė nedirbti bet kaip, reikalavo, kad studentai dirbtų sąmoningai, tiksliai laikytųsi ne tiktai konkretaus darbo aprašymo, bet ir bendrųjų laboratorinės technikos reikalavimų. Į laboratoriją užsukdavo retai, bet atėjęs prieidavo prie vieno kito dirbančio studento, paklausinėdavo, kokias medžiagas naudoja, kokios reakcijos kolboje vyksta, ir jei atsakymas nepatenkindavo, be gailesčio išpildavo tirpalą į atliekų kibirą. Tai žinodami silpnesni studentai, pamatę į laboratoriją ateinantį Profesorių, sprukdavo į sulfidų kambarį, į kurį jis niekada neidavo dėl ten susikaupiančių kenksmingų H_2S dujų [E. Bilidienė]. Ypač mėgo tikrinti filtravimo techniką: jei pamatydavo, kad studentas filtruoja per blo-

gai padarytą filtrą, prieidavo, nė žodžio netaręs dviem pirštais atsargiai paimdavo filtrą su medžiaga ir išmesdavo į kriauklę ar šiukšlių kibirą [R. Višomirskis]. Žiūrėdavo tvarkos ir studentų spintelėse: radęs blogai sulankstytų filtrų, nešvarią kolbą ar kitų indų, paimdavo juos ir netgi neperspėjęs kaltininko nusinešdavo į paruošiamąjį. Dar Kaune chemijos laboratorinius darbus dirbusi garsioji Lietuvos žiniuonė E. Šimkūnaitė nuo tokių „rekvizicijų" nukentėdavo ypač dažnai, tik ilgai nesuprato, kaip iš jos spintelės nuolat dingsta laboratoriniai indai. Vieną dieną atėjusi į laboratoriją anksčiau, pamatė prie atviros spintelės pritūpusį chalatu apsirengusį vyriškį. Apsidžiaugusi, kad galų gale pagavo vagį, tyliai prisėlino ir atsivėdėjusi spyrė pusauliu batu anam į užpakalį: „A, tai tu mano indus vagi!" Tas atsistojo, atsisuko ir apstulbusi studentė prieš save pamatė ...laboratorijos vadovą. Persigando baisiausiai – kas dabar bus? O K. Daukšas visai nesupyko: pasakė kažką (studentė iš to išgąsčio taip ir nesuprato, ką) ir nuėjo... [E. Jasinskienė].

Nors studentai dėl reiklumo jo ir bijojo, bet K. Daukšas nesistengė jų slėgti savo autoritetu, atlaidžiai žiūrėdavo į nesėkmes, kurios atsitikdavo ne dėl blogo ruošimosi laboratoriniams darbams, o dėl nepatyrimo ar atsitiktinumų. Kartą analizės metu pirmakursė nulaužė ir pametė platinos vielą. Labai išsigando – tokia viela buvo baisus deficitas, bet ką beveiksi, teko eiti prisipažinti. Pamatęs jos persimainiusį veidą, K. Daukšas susirūpino, kas atsitiko. „Labai didelė nelaimė," – pralemeno studentė ir paaiškino, kokia. „Būta čia nelaimės," – atsiliepė Profesorius, nuramino, davė naują vielos gabaliuką, dar kažką juokinga papasakojo, ir dideliam draugų nustebimui studentė išėjo iš kabineto šypsodamasi [O. Kiaušaitė].

Panašus įvykis atsitiko jos draugei. Leisdama žemyn traukos spintos dureles, per staigiai jas paleido, durelės krito ir išdužo visas jų stiklas. Stiklo tuo metu irgi labai trūkdavo. Studentė vos ne verkia, o K. Daukšas atėjo, apžiūrėjo ir nepasakė kaltininkei nė vieno pikto žodžio [O. Kiaušaitė].

Studentas per laboratorinius darbus sudaužė brangią aparatūrą. Darbams vadovavusi dėstytoja atbėgo pasiskųsti K. Daukšui – katedros vedėjui. „Kuo čia dėtas pirmą kartą dirbantis studentas, jei

žioplys – dėstytojas? Kas gi duoda unikalią aparatūrą studentams?" – atsakė Profesorius [R. Kazlauskas].

Per doc. M. Finkelšteinaitės vedamus laboratorinius darbus paprašė vaikinų padėti pertvarkyti katedrą – perstumti į kitą vietą koridoriuje stovinčias spintas. Darbas atrodė nelengvas ir studentai pradėjo atsikalbinėti, kad nespės padaryti laboratorinių darbų, atsiliks nuo grupės. „Nebijokit, tas reikalas bus sutvarkytas," – pažadėjo Profesorius. Į talką atėjo keturi vaikinai ir per porą valandų perstūmė septynias iš tikrųjų labai sunkias spintas. Daukšas visus juos nuvedė pas docentę ir pasakė: „Šitiems vyrams įskaitykite po septynis darbus" (vadinasi, po vieną už kiekvieną spintą). Finkelšteinaitė ėmė prieštarauti: „Bet, Profesoriau, jie iš viso turi tik po dvylika darbų, kiekgi tepadarys, jei tiek daug įskaitysiu?" – „Aš kartoju, prašau įskaityti po septynis darbus," – nesileido į jokias kalbas. Docentė pakluso, bet paskui į vieną laboratorinį darbą sudėjo po dvi užduotis, ir vyrams teko atlikti visus darbus. Teisybės ieškoti jie nedrįso... [J. Škadauskas].

Profesorius nereaguodavo ir į studentų tarpusavio nesutarimus, juokais nuleisdavo skundus, kartais ir gana rimtus. Jau minėta E. Šimkūnaitė per laboratorinius darbus kartą labai susipyko su kurso draugu ir trenkė jam tokį antausį, kad tam net ausies būgnelis sprogo. Nukentėjusysis pasiskundė K. Daukšui, o šis tik šyptelėjo: „Toks ten ir būgnelis, kad nuo merginos antausio sprogo..." [E. Bilidienė].

Egzaminams Profesorius niekada neteikė didelės reikšmės, laikė juos tik formalumu, niekuo nepadedančiu pagilinti studento chemijos žinias. Atitinkamai ir elgėsi. Dar prieš karą Vytauto Didžiojo universitete mechaniką studijavęs M. Kaniauskas prisimena, kad ji, atėjusį į egzaminą, K. Daukšas tiesiai paklausė: „Ar moki?" Studentui sąžiningai prisipažinus, kad nelabai, dar pasidomėjo specialybe ir sužinojęs, kad tai – mechanika, tęsė: „Na, mechanikams chemija mažai reikalinga. Kaip, ar užteks trejeto?" Gavęs teigiamą atsakymą, tą trejetą parašė ničnieko nepaklausęs.

Tarybiniais metais sesijų egzaminai aukštosiose mokyklose paprastai vykdavo žodžiu. Prieš egzaminą dėstytojas paruošdavo va-

dinamuosius bilietus – lapelius su keliais vis kitokiais klausimais, studentas išsitraukdavo bilietą, turėdavo apie valandą laiko pagalvoti, susirašyti ant lapų formules, lygtis, jei norėjo, netgi atsakymų tekstą ir paskui per 20–30 minučių papasakoti dėstytojui, kuris dar paklausinėdavo jį iš bilieto temos, o jei abejodavo, kaip vertinti, – net iš viso kurso. Pusės akademinės grupės (10–12 studentų) egzaminas užtrukdavo 6–7 valandas.

Kurį laiką K. Daukšas egzaminuodavo būtent taip – kaip ir visi dėstytojai, ir klausinėdavo gana reikliai. Tačiau pamažu jo egzaminavimo stilius keitėsi, liberalėjo, darėsi vis savitesnis, kol visiškai nukrypo nuo įprastinių kanonų.

Ypač originalus būdavo jo egzaminas pirmakursių žiemos sesijos metu – pirmasis jų chemijos egzaminas Universitete. Pagal programą tą semestrą Profesorius paprastai skaitydavo bendrosios chemijos paskaitas: kalbėdavo apie atomo sandarą, cheminių ryšių tipus, medžiagų būsenas, tirpalus, katalizę, hidrolizę, oksidacijos-redukcijos procesus. Per egzaminą reikalaudavo tik paties bendriausio tų dalykų supratimo. Paprastai Profesorius neduodavo jokių bilietų, pasiruošimui visai neskirdavo specialaus laiko. Susisodindavo prieš save 3–5 studentus, kiekvienam užduodavo po klausimą, į kurį pirmasis studentas turėdavo atsakyti iš karto po to, kai klausimą gaudavo paskutinis. Paskui tokiu pat būdu duodavo po antrą klausimą (kartais, bet retai – po trečią) ir ... įvertindavo! Būdavo ir kiek kitaip: pirmajam duodavo klausimą ir iš karto prašydavo atsakymo. Jei neatsakydavo tas, duodavo kaimynui ir taip – visai grupelei. Jei neatsakydavo nė vienas – visiems parašydavo po ...ketvertą! (aukščiausias įvertinimas tuo metu būdavo penketas) [V. Čekanavičiūtė]. Apskritai to egzamino metu kitų pažymių, išskyrus ketvertus ir penketus, paprastai nebūdavo, tačiau atsitikdavo ir taip, kad to paties kurso vienai visai grupei surašydavo tik penketus, kitą grupę gerokai „papurtydavo“ ir pažymius „smarkiai“ diferencijuodavo: rašydavo ir ketvertus, ir penketus [R. Makuška], o trečiai grupei surašydavo vien ketvertus, šitaip ne vienam studentui sutrukdydamas gauti padidintą stipendiją, kuri būdavo mokama išlaikius visus sesijos egzaminus vienais penketais [J. Ruolienė]. Būdavo atvejų,

kad devintą valandą prasidėjęs visos 25 studentų grupės egzaminas iki dešimtos jau būdavo baigtas. Ilgo egzamino laukę studentai būdavo pasimetę: ką veikti, kur eiti, netgi kino teatrai ir kavinės dar uždaryti... [S. Salučka]. Penktajame dešimtmetyje po vienos sesijos pakritikuotas už pernelyg liberalų studentų žinių vertinimą, prieš kitą sesiją, analizinės chemijos įskaitos metu K. Daukšas pavarė vos ne kas antrą studentą [P. Norkus], o per neorganinės chemijos egzaminą taip „papurtė", kad egzamino neišlaikė ir studijas metė beveik trečdalis kurso. Kai kuriems jis pats tiesiai šviesiai pasakė: „Iš tavęs chemiko nebus!" Tiesa, klausinėjo ne smulkmenų, o esminių dalykų [A. Mickienė]. Nuo to laiko jokių pastabų dėl egzaminavimo jam niekas nedrįsdavo duoti... Kartais į egzaminą atsinešdavo pluoštelį bilietų ir studentų klausdavo, kaip nori atsakinėti: su bilietais ar be jų. Traukti bilietus buvo laikoma blogo tono požymiu, tad pirmakursiai, vyresniųjų kolegų pamokyti, visada pageidaudavo pokalbio be bilietų. Klausimai to egzamino metu būdavo labai elementarūs, vidurinės mokyklos lygio, kartais netgi ne paskutiniųjų klasių. Pavyzdžiui, paprašydavo parašyti natrio sulfato formulę, pasakyti, ką bobutės deda prieš žiemą tarp langų ir kodėl tos rūgšties pripila nepilną buteliuką, iš ko susideda atomo branduolys. Kartais užduodavo tokių netikėtų klausimų, kad nesugebėjusiam pataikyti atsakymo studentui pats pasufleruodavo. Pavyzdžiui, kad ir toks klausimas: „Iš ko susideda žmogus?" Studentą, bandžiusį aiškinti, kad iš ląstelių, elementų, atomų, Profesorius pertraukė: „Iš organų!" [J. Škadauskas]. Arba: „Kur ilgiau išsilaikys skani sriuba: Žemėje ar Mėnulyje?" (Mėnulyje, nes ten nėra mikrobų). Įdomiai pasufleravo iš karto klausimo neatsakiusiai studentei, kurie elektronai aktyvesni – ar tie, kurie arčiau branduolio, ar kurie toliau nuo jo. Papildomas klausimas „O kada Jūs aktyvesnė – kai esat šalia tėvų, ar kai toliau nuo jų" ne tiktai padėjo atsakyti, bet ir įsiminti tą priklausomybę visam gyvenimui... Kartais klausimas taip ir likdavo neatsakytas: „Kas atsitiks elektronui, kai jis nusės ant spintos kampo?" [V. Daukšaitė]. „Kodėl garbanotas šuo iš vandens išlenda lygiais gaurais?" [J. Škadauskas]. Kodėl karštą dieną šuo lekuoja iškišęs liežuvį, o arklys – ne?" [L. Radžiūnas].

Vis dėlto studentai kartais ir tokio egzamino bijodavo, niekas nenorėdavo eiti prie egzaminų stalo pirmasis. Profesorius tokiu atveju galėjo pasiūlyti ir tokią išeitį: kas ateis pirmas – tam parašysiu penkis neklausinėdamas, o surizikavusiai studentei iš tikro tokį pažymį parašydavo [O. Dičiūnaitė].

Paskutiniuosius keletą metų prieš egzaminą darydavo konsultaciją, per kurią duodavo egzamino klausimus ir padiktuodavo trumpus dviejų trijų sakinių atsakymus. Per egzaminą reikalaudavo būtent tokių atsakymų, o jei kas mėgindavo atsakinėti kitaip, moksliškai išvedžioti, ilgai nelaukęs „nusodindavo". Kartais pakomentuodavo visos grupelės atsakinėjimą: „Į viską, ko klausiau, atsakėte. Galite būti labai geros chemikės. Bet galite ir nuklysti nuo chemijos: pasaulyje tiek daug įvairiausių pagundų, kad galite ir neatsilaikyti" [V. Daukšaitė]. Arba pagirdavo kurį nors iš ketvertuko: „Tamsta būsi geras chemikas, jei per anksti neapsiženysi" [R. Višomirskis].

Nors antrajame semestre Profesorius pirmakursiams skaitydavo to paties paskaitų kurso antrąją dalį, bet paskaitų turinys jau buvo visai kitoks: kalbėdavo apie elementus, jų savybes, svarbiausius junginius. Pavasario sesijos egzaminui Profesorius patarinėjo rengtis tokiu būdu: tegu kiekvienas studentas išmoksta tik po vieną atsakymą į egzamino klausimą. Vienam klausimui paruošti teisingą atsakymą labai lengva. Išmokę visi susirenka ir kiekvienas papasakoja kitiems savąjį atsakymą. Visi kiti išklauso, jei kas neaišku – paklausinėja ir taip išmoksta. Po dienos kitos vėl padaro taip pat. Jei kam labai reikia, galima susirinkti ir trečią kartą. Šitaip galima ir daug laiko sutaupyti, ir gerai išmokti. Baigdamas tuos patarimus pasiguodė: „Nuo pat jaunystės visiems pirmakursiams taip patarinėju, bet niekas neklauso. Tikriausiai nepaklausysit ir jūs..." [G. Darulytė].

Skyrėsi nuo žiemos sesijos ir pats egzaminas: egzaminuodavo su bilietais (tiesa, nepatikusį bilietą dažnai leisdavo pasikeisti su draugu), klausimai būdavo rimtesni, studentams duodavo laiko pasiruošti atsakinėjimui, 25 studentų grupės egzaminas užtrukdavo 5–6 valandas. Per egzaminą jis maloniai pasikalbėdavo ir visai pašaliniais klausimais, taip realizuodamas savo ne kartą išsakytą mintį,

kad egzaminas – tai ne tiktai egzaminatoriaus pokalbis su studentu, bet ir lygiųjų pašnekesys. Profesorius atkreipdavo dėmesį į daugelio studentų pavardes, bandydavo jas susieti su kokio nors savo pažįstamo pavarde ir klausdavo, ar tam ne giminė. Pavyzdžiui, studentės Baltrūnaitės primygtinai klausė, ar ji nėra rašytojo Baltrūno giminaitė: „Na, prisipažink, blogiau nebus!"... Atėjus į egzaminą studentei Sapijauskaitei, nusistebėjo: „Per 40 metų pirmą kartą tokia pavardė...". Studentės Puodžiūnaitės klausinėjo, ar jos giminėje nebuvo puodžių, ar ji ne nuo Anykščių (matyt, turėdamas galvoje A. Vienuolio „Puodžiūnkiemį").

Egzaminuoti jis mėgo laboratorijoje galbūt todėl, kad baisiai daug rūkydavo. Vieną cigaretę užsidegdavo nuo kitos, nuorūkas gesindavo į stalo ar lentos kampą ir mesdavo į specialiai joms pastatytą plačiagurklę puslitrinę Erlenmejerio kolbą, kurios per egzaminą kartais ir neužtekdavo, tekdavo pakeisti [J. Gurevičienė]. Užsirūkyti džentelmeniškai pasiūlydavo ir merginoms [G. Streckytė].

Toje sesijoje daugeliui studentų, o kartais ir visai 25 žmonių grupei liepdavo papasakoti apie mėgstamiausią elementą: savybes, junginius, jų spalvas, panaudojimo sritis, tačiau nereikalaudavo reakcijų lygčių. Tai žinodami, besiruošiantys egzaminui studentai mokydavosi ne tik visą kursą, bet dar pasiskirstydavo elementus, kad po vieną iš jų ypač gerai išnagrinėtų ir gavę tokią užduotį nekartotų to, ką jau atsakinėjo draugas [D. Martinkėnaitė]. Studentai stengėsi pasinaudoti ir tuo, jog buvo išsiaiškinę, kad mėgstamiausias Profesoriaus elementas – daug spalvotų junginių sudarantis chromas, kad mėgo halogenus, nemėgo šarminių metalų, o mėgstamiausia spalva – žalia. Ir per antrąjį egzaminą Profesorius nepakentė tuščiažodžiavimo: jam reikėjo pasakyti principus, o ne vardyti detales [R. Višomirskis]. Į klausimą reikalaudavo labai trumpo atsakymo: sąvoką apibrėžti trimis ketūriais žodžiais kaip jo žodyne, savybes aptarti keliais sakiniais. Jeigu atsakinėji tokiu telegrafiniu stiliumi – penki, jei atsakai viską, bet labai plačiai – keturi [V. Šeškauskas]. Įdomią situaciją prisimena J. Butkevičius: per egzaminą pirmasis atsakinėjęs kurso draugas kalbėjo trisdešimt minučių ir gavo ... du. Antra-

jam iškilo problema: pasakoti bilietą dar ilgiau ar tik dešimt minučių. Pasirinko antrą variantą. Profesorius dar paprašė parašyti sieros rūgšties formulę, po to – jos struktūrinę išraišką ir parodyti, kaip ta rūgštis disocijuoja. Išgąsdintas tokių lengvų klausimų J. Butkevičius jau manė, kad Profesorius svarsto, ką rašyti – du ar tris, o gavo penkis!

Pažymius per antrąjį egzaminą rašė jau daug įvairesnius, remdamasis, jo paties žodžiais tariant, tokiu vertinimu: „Jei susikalbu kaip su chemiku – penki, jei susikalbu, bet yra „kabliukas" – keturi, jei nesusikalbu – trys, jei kalba nesąmones arba tyli – du" [V. Daukšaitė]. Ir iš tikrųjų dvejetų, nors ir labai nedaug, bet parašydavo. Tiesa, kartais studento naudai nukrypdamas nuo ką tik minėtos skalės. Kartą visą grupę pritrenkė tuo, kad studentei, kuri pasakė, kad bromas yra kieta medžiaga, bet teisingai atsakė į kitus du klausimus, parašė penketą. Taip pat įvertino ir studentę, kuri į klausimą, kas palaiko degimą – deguonis ar anglies dvideginis, atsakė, kad pastarasis. Tačiau, kai kita pirmakursė natrį priskyrė lantanoidams, o jos kolega, kalbėdamas apie kalio junginius, neparašė kalio permanganato formulės, neišlaikė ir Profesorius – pavijo.... [G. Denafas, V. Protusevičienė]. Kartais pavarydavo ir gana nemaloniai pakomentuodamas, pavyzdžiui: „Tamstai reikėjo ne chemiją studijuot. Geriau būtum buvęs arkliavagiu" [T. Jankauskas]. Po vieno iš egzaminų namuose dalijosi įspūdžiais: „Atėjo atsakinėt antrą kartą, bet ir vėl nesąmones kalbėjo. Ką gi daryt, negi skandinsi žmogų – parašiau tris" [V. Daukšaitė].

Norėdamas pajusti studento gebėjimą samprotauti, Profesorius užduodavo netradicinius klausimus, sukurdavo gyvenimiškas situacijas, kuriose reikėtų pasinaudoti fizinėmis ar cheminėmis medžiagų savybėmis. Štai keletas pavyzdžių. „Ateina pas tave bobutė, atsineša gabaliuką aukso ir prašo paauksuoti medinę statulėlę. Ką darysi, kokia aukso savybe pasinaudosi?" Studentas ir šiaip sukasi, ir taip, vis neišeina. O reikia pasinaudoti aukso minkštumu: ilgai trinti statulėlę, kol ji pradės auksu blizgėti. / „Guli vasarą Valakampiuose, karštas vėjas, spindi saulė. Žvilgt į smėlį – jis taip pat spindi. Įsižiūri geriau, ogi jis auksingas! Nedideliame plotelyje, bet

negi paliksi (o pats Profesorius šypsosi). Kaip paimsi?“ O studentas gudrus, Džeką Londoną skaitęs, žino, kaip auksingą smėlį plauti ir pradeda: „Paimsiu lovį...“ Profesorius pertraukia: „Neturi!“ – „Na, tai paimsiu blīūdą ar lėkštę...“ – „Neturi!“ Studentas, pasimetė, o Profesorius: „Užteks ir rieškučių. Darai taip: iškasi smėlyje duobutę, į ją rieškučiomis prineši vandens, pili į jį tą auksingąjį smėlį, išmaišai su vandeniu ir leidi kiek nusistot, kad nusėstų tik sunkesnis auksas, o ne smėlis“ [P. Kadziauskas]. / Baigusią pasakoti apie magnio savybes studentę paklausė: „Kodėl dolomitas (jo formulė $CaMg(SO_4)_2$ – *Z. M.*) naudojamas tik apdailai, iš jo negalima statyti solidžių namų, o šuns būdą – galima?“ Pradėjusią kažką mikčioti studentę pertraukė: „Todėl, kad dolomitas toks nestiprus, jog namas vis tiek sugriūtų. Dar ir žmonės žūtų, o šuo iš jau traškančios būdos dar spėtų išbėgt“ [S. Paulauskaitė]. / „Kas bendro tarp natrio ir kaliošų?“ Trumpas atsakymas turėjo būti toks: butadieninis kaučiukas, gaminamas katalizatoriumi naudojant natrį. / Studentui atsakinėjant, gatve pravažiuoja mašina, ir iš karto klausimas: „Kaip važiuojančioje mašinoje pasireiškia neorganinė chemija?“ – „Yra metalų“. – „Yra, bet mašinai važiuojant jie nekinta“. – „Benzinas“. „Ne, tai organika“. – „Tetraetilšvinas“. –„Va, čia gerai. Duok knygelę – penki“ [R. Martinkus]. Kitam parašė dvejetą tik todėl, kad tas nesugebėjo pasakyti, kodėl titnagas dažniausiai būna juodas arba pilkas [A. Ūsaitis].

Kartais Profesorius į klausimą laukdavo visai „nechemiško“ atsakymo. Pavyzdžiui: „Išvirei barščius ir supylei į cinkuotą lėkštę. Kada bus skaniau juos valgyti: iš karto ar pastovėjusius?“ Studentas karštligiškai perkratinėja atmintyje visas „įtartinas“ cinko savybes, kol nesulaukęs greito atsakymo Profesorius atsako pats: „Pastovėjusius, nes būsi labiau išalkęs“. / „Kur vartojami kalio junginiai?“ – „Karinėje pramonėje“ (studentas turėjo galvoje kalio salietrą, vartojamą juodojo parako gamybai). Profesoriaus atsakymas nepatenkino: „Teisybė, bet tai neperspektyvi sritis: mes kovojam už taiką ir nusiginklavimą. Keturi“ [J. Škadauskas].

Būdavo ir kurioziškesnių situacijų. Dabartinis Mokslų akademijos prezidentas biochemikas B. Juodka pirmame Chemijos fakulte-

to kurse mokėsi kartu su savo dvyniu broliu. Brolis ėjo atsakinėti pirmas ir gavo penkis. Kai atėjo antrasis dvynys, Profesorius pasiteiravo: „Ar kartu su broliu mokėtės?“ – „Kartu“. – „Tai, vadinasi, tiek pat ir išmokote“. Ir parašė penketą, nepaklausęs nė vieno klausimo [D. Kimtienė]. / Vienam ne itin gerai atsakinėjusiam studentui K. Daukšas pasakė: „Na, duok knygą“. Tas perbalęs ištraukė iš po švarko vietoje „špargalkos“ naudotus Profesoriaus „Chemijos pagrindus“, manydamas, kad Profesorius pamatė jį iš to vadovėlio nusirašinėjant. O šis tik susiraukė: „Ne tą, duok studijų knygą“ ir įrašė į knygelę ... ketvertą [J. Škadauskas]. / Atėjo atsakinėti studentas iš Biržų. Profesorius pasiteiravo: „Tai daug Biržų alaus geri?“ Studentas, norėdamas pasirodyti tikru „geriečiu“, užginčijo: „Visai negeriu“. – „Va tai tau ir vyras! Trys!“ [J. Škadauskas]. / Tačiau kai kiti du vaikinai atėjo „dėl drąsos“ išgėrę po porą taurelių, Profesorius iš karto pajuto ir abiem taip pat parašė po trejetą [1984]. / Nemėgo skolininkų. Mergina atėjo į egzaminą dar neišlaikiusi pirmojo – prieš rašydamas pažymį pastebėjo, kad ta vieta knygelėje tuščia. Profesorius išbarė: „Tai ką jūs veikiat? Nesimokot, pas mane ateinat kaip niekur nieko ir, ko gero, dar neblogo pažymio tikitės!“ Ir parašė trejetą [1983]. / Dvi merginos atėjo į egzaminą paskutinės. Profesorius paklausė, kodėl. „Taip jau išėjo: kiti labai veržėsi...“ – „Išėjo? Reikia kovot už save. Parašysiu po keturis, kad kitą kartą žinotumėt“. Ir parašė [1984]. / Per stojamuosius egzaminus komisijoje Profesorius buvo su dviem katedros docentėmis, bet klausinėjo kiekvienas atskirai. Egzaminų lapelyje pamatęs, kad atsakinėti rengiasi abiturientė iš Šiaulių, ją be eilės pasikvietė pas save, gerą pusvalandį klausinėjo apie Šiaulius, mergaičių gimnaziją, mokytojus. Pokalbiui pasibaigus, nė nežvilgtelėjo į jos pirašytus lapus, parašė penketą ir dar pridėjo: „Visi šiauliečiai turi studijuoti chemiją!“ Matyt, prisiminė Šiauliuose praleistus savo mokyklinius metus [R. Poškienė].

Dar liberalesnis Profesorius būdavo per egzaminus Vilniaus dailės institute. Suprasdamas, kad chemija šio instituto studentams nėra pagrindinis dalykas, per trejus savo darbo tame institute metus nė vienam studentui neparašė dvejeto. Kai kartą studentas visiškai

nieko neatsakė, kartu su juo išsiaiškino visus klausimus, parašė trejetą ir rusiškai pasakė: *Idi i ne grieši*! (*rus.* eik ir nenusidėk) [A. ir V. Nasvyčiai].

Beveik visą aštuntąjį dešimtmetį K. Daukšas buvo valstybinių chemijos egzaminų komisijos pirmininkas Vilniaus pedagoginiame institute. Čia ne kartą išsakė savo egzaminavimo „credo": per egzaminą dėstytojas turi sėdėti akmeniniu veidu, kad studentas iš jo išraiškos nesuprastų, ar gerai atsakinėja; egzaminuojamąjį, kad ir ką jis kalbėtų, būtina išklausyti iki galo; negalima duoti „ant kelio užvedančių" klausimų – tegul „kapstosi" pats. Studentui baigus pasakoti, žiūrėdavo, kad jam nebūtų užduodama per daug klausimų, iškilus neaiškumų dėl vertinimo, visada būdavo studento pusėje ir dažnai laimėdavo, nes kaip komisijos pirmininkas balsuojant turėdavo du balsus. Pats dalykinių klausimų neduodavo, tačiau neretai paklausdavo labai nestandartiškai, tikrindamas gyvenimišką poziciją, inteligencijos lygį, orientacijos greitumą, pateikdamas situacijų iš gyvenimo ir klausdamas sprendimo, kartais netgi sukeldamas trumpą diskusiją, kuriai pavykus ypač džiaugdavosi. Štai keletas jo klausimų: „Serga labai artimas žmogus, motina ar tėvas. Žinote, kad tikrai nepagydomai, gyventi liko kelios dienos, labai kankinasi. Ar duosit vaistų, kad ilgiau gyventų?" (pats įrodinėjo, kad tokiu atveju žmogaus nereikia kankinti). „Ką pasirinktum valgyti: kas sveiką ar kãs skanu?" (pritardavo antrajam variantui: kol sveikas beveik kiekvienas taip renkasi). „Sodo kaimyno daržas per daug gerai auga. Kaip jam pakenktum taip, kad niekas nepagautų?" [A. Mickienė].

Santūrumas ir azartiškumas. K. Daukšo santūrumas buvo tiesiog nepakartojamas. Niekas net nebandė įsivaizduoti, kad Profesorius darbe nors užuominomis kam nors galėtų pasipasakoti savo asmeninio gyvenimo sėkmes ar nesėkmes. Apie save išvis kalbėdavo labai mažai, o kitų asmeniniu gyvenimu visiškai nesidomėjo [O. Galdikienė]. Tik labai nedaugelis pačių artimiausių draugų matė jį linksmai besijuokiantį, tuo labiau besikvatojantį ar su kuo nors, kad ir po ilgo nesimatymo, džiugiai pasisveikinantį. Dar geriau jis

sugebėjo paslėpti nuoskaudas, nesėkmes ar paprasčiausią, mus visus dažniau ar rečiau kankinančią prislėgtą nuotaiką. Netgi ypač dažnai su juo bendraudavęs A. Končius negali prisiminti nė vieno atvejo, kai Profesorius būtų buvęs niūrus, piktas ar aiškiai blogos nuotaikos, išskyrus, žinoma, tas dienas, kai jau nepagydomai ir sunkiai sirgo. Lengva ironija nuspalvintas jo kalbos tonas ne tik patikimai slėpė nuotaiką, bet dažnai išvis neleisdavo suprasti, jis kalba rimtai ar juokauja, kas patinka, o kas ne. Darbe kartais susidarydavo kurioziška situacija, kai koks nors bendradarbis būdavo įsitikinęs, kad su K. Daukšu labai gerai sutaria ir yra netgi draugai, o kolegos žinojo, kad Profesorius jo nemėgsta...

Bene labiausiai visus Profesoriaus pažįstamus pritrenkė jo elgesys po tragiškos dukters mirties. Praėjus vos kelioms valandoms po tragedijos, jis, kaip paprastai, atėjo į „Neringą", buvo kiek kategoriškesnis kalbėdamas, tačiau apie jį ištikusią nelaimę nepratarė nė žodžio. Stalo draugai apie netektį sužinojo tik kitą dieną, bet ir tai pasakė ne jis pats [B. Savukynas]. Kai kurie bandė reikšti jam užuojautą, bet Profesorius atsakė labai trumpai: „Prašau ta tema nekalbėti". Užuojautų apskritai nepriėmė, paprašė laikraščių redakcijų jų nespausdinti, laikė, kad jeigu jau kas mirė, tai viskas tuo ir baigėsi, ir jokios kalbos, jokie žodžiai nepadės. Kitą dieną po dukros laidotuvių atėjęs į egzaminų komisiją Vilniaus pedagoginiame institute, elgėsi kaip paprastai, netgi anekdotą komisijos nariams papasakojo ir tik po egzamino, gurkšnodamas komisijai parengtą kavą, pasakė apie šeimos tragediją doc. A. Mickienei, su kuria ir anksčiau atvirai pasikalbėdavo. Tokio Profesoriaus elgesio jau nebegalima pavadinti paprastu santūrumu, tai tik stoikams būdingas gebėjimas ištvermingai pakelti gyvenimo siunčiamus išmėginimus ir nelaimes, ryžtingai atsisakyti mėginimų sukelti gailestį sau. Kai jam buvo įtartas burnos vėžys, Profesorius nedarė iš to tragedijos ir pats pasišaipydavo iš tokios keistos savo ligos [A. Prokopčikas].

K. Daukšo santūrumas, matyt, buvo įgimtas, bet daugiausia išsiugdytas sunkiomis pokario metų sąlygomis, kai reikėjo giliai savyje slėpti šeimos patirtas represijas ir tuo pačiu metu kalbėti apie tarybinės santvarkos demokratiškumą, prisiminti Austrijos gyven-

tojų buitį ir girti tarybinės liaudies gyvenimo lygio nepaliaujamą kilimą, tik paslapčia skaityti užsienio filosofų darbus ir lankyti Vakarinį marksizmo-leninizmo universitetą. Čia jau nori nenori teko išmokti kontroliuoti kiekvieną veido raumenėlį. Tačiau Profesoriui buvo nesvetimas ir azartas, tiesa, pasireiškiantis tik visiškai neutraliose gyvenimo situacijose. Tai liudija prie kortų stalo praleistos ištisos naktys, patvirtina pomėgis lankyti futbolo rungtynes. Bet apie tuos pomėgius pakalbėsime kiek vėliau.

Cinizmas ir jautrumas. Vienas iš dažniausių Profesoriui daromų priekaištų buvo kaltinimas cinizmu. Pažiūrėkime, kiek pagrįsti tokie kaltinimai.

Tarptautinių žodžių žodynas apibrėžia cinizmą šitaip: „cinizmas – begėdiškumas, įžūlumas, šiurkštus atvirumas; iššaukiamai paniekinama pažiūra į visų pripažintas dorovės ir padorumo taisykles". Vargu ar visa tai tinka Profesoriui, tačiau jis tikrai buvo ryškus nonkonformizmo pavyzdys, į daugelį visų itin vertinamų dalykų žiūrėjo su pašaipa. Kai kuriuose jo pokalbiuose bei replikose būdavo tikrai nemažai išorinio, parodomojo cinizmo Ypač tai būdavo ryšku jam kalbantis su perdėtai jausmingais ar dėl kokių nors kitų priežasčių nemėgstamais žmonėmis, kuriuos norėdavo specialiai „sunepatoginti". Štai keletas pavyzdžių.

Maždaug dešimt metų prieš mirtį K. Daukšui buvo atlikta prostatos operacija. Jau pasveikęs kartą sutiko pažįstamą damą, kuri žinojo, kad jis gydėsi. Ši ėmė aikčioti dėl operacijos ir užklausė, kaip jis dabar jaučiasi. „Jaučiuosi gerai, myžu kaip prie Smetonos," – atsakė. Suprask, nereikalinga man tavo užuojauta [A. Čižauskas].

Išeinantį iš „Neringos" tualeto užkalbino tuo pačiu reikalu ten užsukęs pažįstamas: „Tai ko rankų neplauni?" – „O aš ant rankų nemyžu!" – pasigirdo žaibiškas šiurkštus atsakymas [P. Pečiūra].

Turistinės kelionės po Vokietijos Demokratinę Respubliką metu su grupe turistų buvo operos spektaklyje, kuriame vaizduojamas vabalų gyvenimas. Po spektaklio dalijosi įspūdžiais su kolege, ku-

rios nelabai mėgo dėl dažnai perdėto delikatumo: „Visai nieko, tik kad tie šūdvabaliai per daug švietė“ (tai jis apie jonvabalius...) [L. Simanavičius].

Gatvėje susitiko dvi žinomų to meto partinių veikėjų žmonas, iš kažkokio susitikimo besinešančias didžiulius glėbius gėlių. Damos ėmė apgailestauti, kad Profesorius ten nebuvo – jis taip pat būtų gavęs gėlių. K. Daukšas nesigailėjo nė kiek: „O kam man tie augalų lytiniai organai?“ Kiek pasimetusios damos nuleido jo atsakymą negirdomis ir pabandė situaciją kiek sušvelninti, pasidžiaugdamos, kaip tos gėlės skaniai kvepia. „O kam gi tie organai nekvepia?“ – vėl atšovė Profesorius [J. Čiupaila]. Apskritai, tas gėlių biologinių funkcijų pabrėžimas buvo jo mėgstamas „arkliukas“. Tik vieną kartą toks pasišaipymas „neišdegė“. Gavęs gėlių ir iš karto pradėjęs jas dalyti aplinkinėms moterims, įprastai aiškindamas apie augalų lytinius organus, iš vienos išgirdo: „Ačiū, nereikia: aš ir savus tuos organus turiu“ [L. Naruškevičius].

Dideli viršininkai kartais mėgsta paskambinę ir neprisistatę iš karto nemandagiai klausti: „Kas kalba?“ Tokiu atveju Profesorius nepraleisdavo progos „paauklėti“ atsakymu „Laidotuvių kontoros viršininkas“ ir padėdavo ragelį[10].

„Jau įkyrėjo tie nuolatiniai žurnalistų interviu su dailininkais, kompozitoriais, režisieriais ta pačia tema: kaip jūs tai darot? Įsivaizduok panašų interviu su tėvais. Bėgioja toks gražus papurgalvis ketverių metų berniukas, o žurnalistas ir klausia tėvų: „Kaip jūs jį padarėt?“... Nereikia taip visko išnarstyt“ [L. Naruškevičius].

„Nusibodo kalbos, kad įmonės teršia gamtą. Tos įmonės mums labai reikalingos, tai negi dėl to teršimo jų atsisakysi. Kūdikiai irgi teršia vystyklus, betgi dėl to niekas nesiūlo jų negimdyt, o tik išmoko, priverčia neteršt. Taip ir įmones reikia priverst saugot gamtą, o ne agituot prieš jas“ [L. Naruškevičius].

Dėl palikto įjungto laboratorinio aušintuvo naktį padidėjęs vandens spaudimas numušė guminę žarnelę, kelias valandas antro aukšto laboratorijoje ant grindų tekėjo vanduo ir užpylė apačioje esantį

[10] *Buckus P.* Dešimt metų be Kazio Daukšo // Diena. 1995. Gruod. 29.

fizikų kabinetą. Atbėgo pasipiktinęs jų dekanas H. Horodničius. Išklausęs jo priekaištus, Profesorius ramiai paklausė: „Kiek tau metų?“ Netikėto klausimo nustebintas dekanas pasimetė, bet vis dėlto pasakė. O Daukšas „nustebo“: „Tiek metų pragyvenai, o plaukti neišmokai“ [R. Kazlauskas].

Po kurio laiko iš kitos laboratorijos buvo užpiltos Matematikos fakulteto skaičiavimo centro patalpos. Atėjusiems aiškintis matematikams Profesorius pareiškė: „Pylėm ir pilsim!“ O kai šie kiek atsikvošėjo dėl tokio neregėto įžūlumo, paaiškino: „Žioplių buvo, yra ir bus. Yra ir tarp chemikų. Bet koks durnius sugalvojo milijonus kainuojančią aparatūrą statyti po chemikų laboratorija?!“ [R. Kazlauskas].

Po nuskambėjusio testamento, kuriuo savo kūną po mirties paliko Medicinos fakulteto studentams mokytis, ne vienam garsiavosi: „Guliu išrengtas ant stalo, graži studentė preparuoja, o aš mirkteliu jai...“ [M. Čižauskienė]. O kai kuriuos nebejauno amžiaus, bet dar gana stiprius „Neringos“ lankytojus paklausdamas, ar tie jau pasekė jo pavyzdžiu ir užrašė savo kūną medikams, privertė pasijusti vos ne viena koja karste... [A. Čižauskas].

50-mečio proga Chemijos ir cheminės technologijos institutas užsakė skulptoriui B. Pundziui K. Daukšo bareljefą. Jį įteikusiai Instituto delegacijai Profesorius pasidžiaugė: „Labai geras, kaip tik ant antkapinio paminklo kabinti“ [L. Valentėlis].

„Aiškinamasis“ pokalbis su rektoriumi prof. J. Buču: „Nereikia taip barti tų, kurie vagia. Jūs irgi vagis“. – „Kaip tai? – pasipiktino rektorius. „Ogi labai paprastai. Turit nuosavą „Volgą“, o iš kur gaunat atsargines dalis? Privačiai? Taigi jos vogtos. Vadinasi, ir jūs prie vagysčių prisidedat. O benzinas? Iš universiteto? Tai jau tiesioginė vagystė!“ Rektorius pradžioje dar bandė prieštarauti, bet kalbai pasukus į benziną nutilo... [L. Naruškevičius].

Kavinėje nepasiskųsk jam, kad kažkas negrąžino skolos: „Pats kaltas – kam davei? Matyt, pačiam nereikėjo, jei skolinai“ [E. Potašinskas].

Nemėgstamą kolegę sutrikdė po jos pasakojimo apie itin pavykusį skanėstą – farširuotą lydeką: „Cha, prifarširuoti galima ir stalo

koją“ [G. Streckytė]. Panašiai atsiliepė ir apie Cheminės technologijos katedroje atliekamus gamtinio polimero kolageno modifikavimo darbus: „Modifikuoti galima ir telegrafo stulpą, bet ar reikia?“

Kažkas jam papriekaištavo, kad toks gabus, protingas, o turi tik du vaikus, galėtų tautai ir daugiau padėti. „Aš nesergu veisimosi manija“, – atšovė [L. Naruškevičius].

Jau mirtinai sergančiam Profesoriui gydytoja patarė įsidėti naujus dantis. „Tai gal aš jais grabą graušiu?“ – paklausė [E. Čižiūnaitė].

Subtilesnėje draugijoje pagarsėti kaip cinikui užtekdavo ir švelnesnių „priemonių“. Pavyzdžiui, dauguma Universiteto tarybos narių piktindavosi, kai po eilinio posėdžio K.Daukšas garsiai pakviesdavo: „Na, tai kas su manim eina į karčemą?“ [P. Katilius]. Būtų visai nieko, jei pakviestų į kavinę, į restoraną, bet į karčemą?! Fui!

Universiteto taryboje svarstytas klausimas dėl ilgamečio rektoriaus prof. Z. Žemaičio atminimo įamžinimo. Greta kitų dalykų siūlyta pasirūpinti, kad jo vardu būtų pavadinta gatvė gimtajame Tverečiuje ir Vilniuje. K. Daukšas nepritarė tai idėjai: „Kam to reikia? Šiandien jo vardu pavadinsim gatvę, rytoj mano. Tai imkim ir pavadinkim visas gatves savo vardais!“[11].

Profesoriaus kolega vos ne cinizmo viršūne palaikė jo klausimą: „Vis dar tiki, kad yra teisybė? Tai kiek pačiam metų? Trisdešimt, ir vis dar tiki?“ [L. Naruškevičius].

Kalbėdamas apie pernelyg greitai įsižeidžiančius žmones, kartą pasakė: „Niekas negali tavęs įžeisti, išskyrus protingesnį už tave. Nepyksi gi ant kupranugario, kad tave apspjovė, ar ant plytos, kad ant galvos užkrito“ [E. Potašinskas].

Vis dėlto toks aiškiai parodomasis, specialiai šokiravimo siekiantis cinizmas, vulgarumas, visų Profesorių artimiau pažinojusių bendradarbių ir draugų nuomone, buvo kaukė, kurią nusiimdavo tik prieš artimiausius draugus. Kartais tai būdavo, anot B. Savukyno, būtinosios ginties ginklas, savotiškas dabar madingas dujinis pis-

[11] VU tarybos 1969 m. spalio 28 d. posėdžio protokolas // VUA. F. R-856. Ap. 2. B. 680. P. 206.

toletas. Tokiu būdu Profesorius tiesiog nenorėjo pasirodyti esąs geras žmogus, nes geras – tai dažniausiai silpnas mus supančiame brutaliame pasaulyje. Jis ir pats neretai pabrėždavo, kad reikia būti neaiškiam, neatidengti tikrojo veido: jei esi iššifruojamas, tampi pažeidžiamas. Tai be žodžių išrėktas šūksnis tiems, kam magėjo įsiskverbti į jo vidinį pasaulį: „Nelįsk man į dūšią! Esu toks, kokį demonstruoju, ir viskas!“ [A. Ničius]. Kitais atvejais, pavyzdžiui, „Neringoje“ vykdavusiose diskusijose, į kurias kartais įsitraukdavo ir sėdintys prie kitų staliukų, K. Daukšas cinizmu priversdavo nutilti nepageidaujamus oponentus. Jam ypač nepatinkantiems snobams ir aktyviai savo nuomonę reiškiantiems diletantams polemikoje cinizmo ypač negailėjo. Neretai cinizmas jam būdavo ir savotiška poza, priemonė atkreipti į save kitų dėmesį: „Tai jums visiems patinka, jūs visi tuo žavitės, o aš – ne, aš kitoks!“ O iš tikrųjų ta poza labai dažnai slėpdavo visai kitas mintis. Pagaliau, bet toli gražu ne paskutinėje vietoje cinizmas buvo puiki priemonė įžiebti Profesoriaus taip mėgstamą karštą polemiką. Po spaudoje jo sukeltų didžiųjų diskusijų apie meilę ir kolektyvinius sodus, klausė D. Cesevičiaus: „Ar jie durniai, kad tiki viskuo, ką parašiau?“ [V. Kapočius].

Iš tikrųjų Profesorius nemėgo šiurkštumo, niekada nesikeikdavo, nepasakodavo, kaip jau minėjome, itin vulgarių anekdotų. Savo pamėgtos šokiruojančios pastabos apie biologinę gėlių paskirtį jis niekada nemesdavo studentėms ar iš tikrųjų jautrioms, jam patinkančioms moterims. Sielos gilumoje Profesorius buvo ne cinikas, o itin jautrus, kitą ir be žodžių suprantantis žmogus. Tuo turėjo progos įsitikinti ne vienas jį artimiau pažinojęs kolega, draugas ar netgi eilinis pažįstamas.

Vėžiu sirgusi ir apie tai žinojusi filosofė K. Rickevičiūtė savo kolegai I. Ledui pasakojo, kad labai pablogėjus sveikatai ji nuėjo į taupomąją kasą padaryti savo knygelėje testamentinį įrašą. Jai betvarkant popierius, atėjo K. Daukšas, pamatė ją, aiškiai suprato, ką ji rašo, bet nieko nesakė. Greitai sutvarkęs savo reikalus, Profesorius palaukė jos, pakvietė į kavinę, pavaišino, ir tiesiogiai nepasa-

kęs nė vieno užjaučiančio žodžio, bičiuliško pokalbio metu nuramino ją, paguodė.

Išėjus kalbai apie K. Daukšo labai propaguojamo šaltalankių aliejaus savybes, dailininkas A. Ničius prasitarė, kad gal ir gerai būtų jo šiek tiek turėti atsitiktiniams įbrėžimams gydyti. Nieko tą vakarą nepasakęs Profesorius kitą dieną atnešė jam to aliejaus buteliuką.

Kai 1977 m. mirė žymusis mūsų grafikas S. Krasauskas, jo asmenybę ir darbus itin vertinęs Profesorius ne tiktai nusižengė savo taisyklėms ir palydėjo jo karstą į kapines. Šiaip jau ne itin žavėjęsis poezija, kaip didelį turtą jis saugojo ir skaitė dailininko atminimui skirtą R. Rožděstvenskio eilėraštį, kuris baigiasi beviltišku maldavimu „*Staska, ne umiraj*!“ (*rus.* nemirk)[12], lygino su, jo nuomone, mažiau pavykusiu vertimu[13] [R. Gabrėnaitė].

Nuo seno domėjęsis Rytų filosofija kino režisierius A. Araminas „Neringos“ kavinėje sėdintiems Profesoriaus stalo draugams kartą su užsidegimu aiškino tos filosofijos teiginį, kad gamtoje viskas gyva – ne tiktai žmonės ir gyvūnai, bet ir kiekvienas atomas, besijungiantis su kitais ar atsiskiriantis nuo jų. Kompanija ėmė šaipytis. Čia atėjo K. Daukšas, ir visi vienas per kitą ėmė jam pasakoti Aramino „erezijas“, su pasimėgavimu laukdami, kaip Profesorius triuškins naująjį mistiką. Viduje susigūžęs to paties tikėjosi ir iki tol su Profesoriumi nepažįstamas A. Araminas. Kaipgi kitaip – toks pagarsėjęs materialistas ir polemikos meistras, o čia idėja aiškiai kitokio pobūdžio. K. Daukšas susidomėjęs paklausė: „Tai tu tikrai taip galvoji?“ „Taip, paimkime kad ir chemines reakcijas...“. Profesorius nutraukė: „Einam parūkyt, su jais nesusikalbėsi“. Išėjo, ilgokai rūkė ir kalbėjosi. K. Daukšas nepritarė A. Aramino propaguojamos idėjos esmei, bet ir netriuškino visu savo autoritetu, padėjo jam plačiau pažvelgti į Rytų filosofiją. Tačiau A. Araminui į atmintį labiausiai įstrigo tai, kad Profesorius nepavertė jo pajuokos

[12] *Рождественский Р.* Собрание сочинений. Москва Художественная литература, 1985. Ņ. 3. С. 394.

[13] Literatūra ir menas. 1977. Vasar.19.

objektu prieš visą naujoko „kraujo“ ištroškusią kompaniją, pasirodė jautrus ir kitaip manančiam oponentui, o su savo stalo kaimynais patarė nesiginčyti: „Jie tavęs nesupras“.

Biochemikė V. Sabaliauskienė dar būdama studentė buvo įdarbinta katedros laboratorijoje, į kurią per pertraukas tarp Gamtos mokslų fakulteto studentams skaitomų paskaitų ateidavo pasėdėti K. Daukšas. Jie susipažino, maloniai pasišnekučiuodavo. Kartą jau pavakary sutikęs ją gatvėje; Profesorius pakvietė į kavinę, pavaišino taurele konjako, ir nuo pat ryto nevalgiusiai studentei gerokai apsisuko galva. Profesorius tai matė, bet nieko nepasakė. Kitą rytą ji visai savaitei išvažiavo į ekskursiją. Į eilinę paskaitą atėjęs ir jos neradęs, Profesorius labai susirūpino ir smulkiai išklausinėjo kitų laboratorijos darbuotojų, kas atsitiko, kad ji ne darbe. Iki tol išskirtinio Profesoriaus dėmesio eilinei studentei nepastebėję kolegos buvo gerokai nustebinti tokiu neįprastu „pasiilgimu“, o jis nebuvo pamiršęs išvakarėse pro jo akis neprasprūdusio jos apsvaigimo ir rūpinosi, ar tai nebuvo kokios nors ligos požymis.

Šeima ir moterys. Kalbėti apie K. Daukšo santykius su tėvais, broliais ir seserimis, apie atmosferą jo paties šeimoje nori nenori tenka per jo straipsnių apie meilę ir šeimos patvarumą prizmę. Tuose straipsniuose ir viešose paskaitose, kaip čia jau buvo kalbėta, jis neneigė meilės vaidmens, bet ir neišskyrė iš kitų šeimos sudarymo ir jos stiprinimo reikalavimų, nekėlė jos į besąlygiškai pirmą vietą. Iš karto kyla klausimas, ar taip rašydamas ir kalbėdamas Profesorius buvo nuoširdus, ar tik specialiai erzino numanomus oponentus, norėdamas sukelti kuo karštesnę polemiką.

Pabandykime atsakyti į tą klausimą pasinaudodami Profesoriaus taip pat mėgstamu teiginiu apie didžiulę auklėjimo įtaką žmogaus kultūringumui, jo elgesiui ir pažiūroms.

Kaipgi buvo auklėjamas ir kaip jautėsi K. Daukšas tėvų namuose?

Atrodo, kad ypatingo švelnumo ir meilės atmosferos K. Daukšas namuose nejuto. Tai anaiptol ne priekaištas tėvams, o visiškai normali gausioje stambaus ūkininko šeimoje augančio vyriausio

sūnaus situacija. Ji net nelygintina su padėtimi ir nuotaikomis vienturčio miestiečių sūnelio, kuris, jeigu šeima normali, auga išskirtinio dėmesio ir meilės spinduliuose ir kuriam su niekuo tos meilės nereikia dalytis. Tuo tarpu tik ketverius metukus užbaigęs ir vos pradėjęs ne tiktai jausti, bet ir galvoti Kaziukas sulaukė jaunesnės sesutės, pajuto jau jai skirtą didžiausią dėmesį ir švelnumą, ne kartą, bandydamas konkuruoti dėl motinos ar tėvo pamaloninimo, išgirdo klasikinį skaudinantį „tu jau didelis“. Metai bėgo, šeima gausėjo ir vyriausias, bet vis dar vaikas Kaziukas vis labiau buvo stumiamas į suaugusiųjų ir jų darbų pasaulį. O tas pasaulis kaime – dažniausiai taip pat be ypatingų sentimentų, be amerikiečių televizijos serialuose kas pusvalandį kartojamų „aš tave myliu“. Tiesą sakant, tuos žodžius ne taip jau dažnai girdi ir kaimo moterys, ir vaikai: nepabaigiamais ūkio darbais užsiėmę tėvai dažniausiai net nepagalvoja, kad tokių žodžių vaikams reikėtų. Ir taip šeimoje įsivyrauja draugiškumo, savitarpio pagarbos ir pagalbos nuotaika, bet be perdėtos meilės adoracijos. Gana dažnai kaimo šeimos gerosios fėjos vaidmenį atlieka senelė, bet jos Daukšų namuose nebuvo. Jausminio prisirišimo prie artimųjų nestiprino ir tai, kad nuo keturiolikos metų jis jau išvažiavo iš namų ir į juos grįždavo tik trumpesnių ar ilgesnių atostogų. Pagaliau nuo šeimos dar labiau atitolino ir konfliktas su tėvais, kai baigęs Šiaulių gimnaziją K. Daukšas nepasuko kunigo keliu.

Visos tos aplinkybės formavo dalykišką, bet toli gražu ne jausmingą jaunojo Daukšo požiūrį į šeimą, į meilės vaidmenį žmogaus gyvenime. Tokį požiūrį jis išsakė spaudoje, taip iš esmės elgėsi ir pats.

Baimindamasis galimų represijų, K. Daukšas nerašė laiškų išvežtai į Sibirą motinai ir kitiems artimiesiems, tačiau jų padėtį gerai žinojo: susirašinėjo pas jį gyvenusi sesuo Adelė. Per seserį nuolat siuntinėjo pinigų motinai, tik jo perlaidos padėjo išgyventi Sibire sesers S. Poželienės mažiems vaikams [A. Prialgauskienė]. Kurį laiką siuntinėjo pinigų ir išvežtiems broliams, pajutęs, kad tie jau prasigyveno, perlaidas nutraukė, bet vėl parėmė grįžusius į Lietuvą, kai čia reikėjo kurtis visai iš naujo – davė pinigų, drabužių, vienam

nupirko karvę [A. Končius, A. Prokopavičius]. Mirus tėvui ir broliams, į laidotuves nevažiavo, tačiau pinigų šermenų išlaidoms pasiuntė [A. Prialgauskienė].

Gana neįprasta ir jo santykių su motina istorija.

Žinodamas, kad beveik visa K. Daukšo šeima išvežta į Sibirą, jo kolega Mokslų akademijos prezidentas J. Matulis nusprendė padėti ištraukti bent motiną ir su atsakingu KGB darbuotoju sutarė, kad K. Daukšui reikės parašyti atitinkamą prašymą. Profesoriaus reakcija buvo absoliučiai netikėta: „O kodėl aš turiu rašyti? Kuo mano motina geresnė? Taip, man ji gera, bet ir kitiems vaikams jų motinos atrodo ne blogesnės. O juk tokių motinų tūkstančiai. Kas jas paleis?" Prašymo taip ir neparašė [R. Kazlauskas, A. Končius]. Kiek sūnų būtų taip pasielgę?

O štai visai kitoks poelgis. Kai motinai su seserimi Elena 1959 m. buvo leista grįžti į Lietuvą, jos susirūpino, kur reikės gyventi: buvusioje sodyboje gyvenamasis namas buvo nugriautas, motinos sesuo Šiauliuose jau mirusi, Kaune gyvenusi dukra su vyru ir dviem vaikais glaudėsi vieno kambario butelyje. Sesuo netgi nenorėjo grįžti. Profesorius per kauniškę seserį perdavė: pati daryk, kaip nori, bet motiną parvežk. Sugrįžo. Parsirado į Kauną pas dukrą vakare, o jau kitą dieną atvažiavo Profesorius, abi tremtines pasiėmė į Vilnių ir atidavė joms vieną savo buto kambarį. Motina, kurią K. Daukšas ir nukaršino, buvo visai patenkinta gyvenimu pas sūnų, tik, matyt, taip pat turėdama humoro gyslelę, skundėsi, kad daugiabučio namo kieme per mažai žolės ir nėra kur laikyti karvės [A. Prokopavičius].

Keletas žodžių apie žmonos ir vaikų gyvenimo kelią.

Žmona – Adelė Prialgauskaitė (1905–1997) buvo bajoriškos kilmės, net iš septintos žinomos genealoginio medžio šakos. Šeima didžiavosi šešioliktojo amžiaus herbu, kuriame pavaizduota pasaga, ietis ir kardas. Giminės legenda pasakoja, kad protėviai kadaise turėjo du dvarus Luokėje ir Barsčiuose, vėliau pirko trečią – Prialgą, pavadintą jo žeme tekėjusio upelio vardu. Iš čia kilo ir Prialgauskų pavardė. Vėliau šeima nusigyveno ir ponios Adelės senelis žemės jau neturėjo, buvo Platelių grafo Šuazelio ūkvedys ar girininkas. Beje, šeimoje buvo gyva ir kita legenda apie tai, kad Šuaze-

liai išmokė žemaičius daryti klumpes. Jie buvo kilę iš Prancūzijos vietovių, kuriose mielai dėvimos klumpės, ten vadinamos sabo (pranc. *sabot)*, Lietuvoje labai jų pasigedo, tad atsivežė iš Prancūzijos meistrą su visais reikalingais įrankiais, o šis išmokė jas daryti vietinius gyventojus. Tėvas vesdamas „išėjo užkuriom", kurį laiką gyveno žmonos tėvų 24 hektarų ūkyje Dimaičiuose, netoli Žemaičių Kalvarijos, vėliau išėjo dirbti pusininku pas Žemaičių Kalvarijos kleboną. Viskas buvo gerai, kol 1915 ar 1916 m. sudegė klebono jauja su dar nekultais javais, klebonas labai supyko ant jos neišsaugojusio pusininko ir vietą atsakė. Šeima grįžo į motinos tėviškę, bet čia žemė jau buvo išdalyta po šešis hektarus visiems keturiems vaikams, tad didžiulei šeimai (tėvai turėjo dešimt vaikų, iš kurių trys mirė visai maži) teko verstis jau gerokai sunkiau. Nepaisant to, tėvai nepamiršo klebono patarimų mokyti vaikus ir visi septyni mokėsi. Du sūnūs beveik vienu metu buvo įstoję į kunigų seminariją, tačiau seminarijos vadovybė tokiam jų apsisprendimui nepritarė sakydama, kad dviem neturtingos šeimos vaikams vienu metu mokantis iškils daug materialinių sunkumų. Tad vyresnysis sūnus Aleksandras iš seminarijos netrukus išėjo, o jaunesnysis – Kazimieras ją sėkmingai baigė ir vėliau labai daug padėjo kitiems mokslo siekusiems broliams ir seserims.

Būsimoji Profesoriaus žmona su K. Daukšu susipažino 1933 metų sutikimo pobūvyje. Po pusės metų, per motinos Onos vardines, atšoko vestuves, tiesa, labai kuklias: pasiėmę liudininkais po vieną studijų draugą, pėsčiomis (be gėlių!) nuėjo į Karmelitų bažnyčią, o po santuokos visi keturi praleido vakarą „Monikos" kavinėje. Vis dėlto netgi K. Daukšas čia pasidavė romantiškai nuotaikai: kavinės orkestrėliui užsakė pagroti žmonai F. Šuberto „Serenadą", o vėliau plokštelę su tuo kūriniu nupirko vestuvių dienos atminimui. Kukli buvo ir povestuvinė kelionė – važiavo vienas kito parodyti pas abiejų tėvus. Tiesa, įsiminė pirmoji tos kelionės dalis: iki Smalininkų plaukė garlaiviu, iš abiejų pusių puikūs vaizdai, o denyje kartu su jaunavedžiais – ūkininkų avys ir telyčaitės... [A. Daukšienė]. Buvo ir kita povestuvinė kelionė, nors jau ketveriais metais pa-

vėluota: 1937 m. stažuodamasis Grace, K. Daukšas per atostogas pasikvietė žmoną ir abu keliavo po Italiją.

Dar studijuodama A. Daukšienė dirbo Valstybinės technikos ir chemijos laboratorijos Teismo ekspertizės skyriuje praktikante, jaunesniąja laborante ir laborante. 1936 m. baigė VDU Medicinos fakulteto Farmacijos skyrių, įgijo chemikės farmacininkės specialybę ir perėjo į VDU Medicinos fakulteto Teismo ir socialinės medicinos katedrą. Po karo apie dvejus metus dirbo Sanitarijos ir higienos institute, kurį laiką buvo Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto Farmacinės chemijos katedros vyr dėstytoja, o nuo 1948 m. iki pat išėjimo į pensiją (1962 m.) dirbo Teismo medicinos laboratorijoje, iš pradžių chemike eksperte, vėliau – Daiktinių įrodymų skyriaus vedėja[14].

Profesoriaus šeimoje išaugo du vaikai: sūnus ir dukra.

Sūnus Vitas (g. 1935) – taip pat chemikas. Nors viena iš anūkių taip pat pasirinko chemikės kelią, tačiau K. Daukšo įtaka tokiam chemikų „dinastijos" susidarymui buvo tik netiesioginė, tik per bendrą namų atmosferą. Sūnus neprisimena, kad tėvas būtų reikalavęs ar bent pataręs pasirinkti chemiko profesiją, tačiau tenka pripažinti, kad jo įtaka sūnaus mokslinio kelio susiformavimui buvo neabejotina: ne be jo postūmio ir pagalbos sūnus išvažiavo studijuoti į aukštu dėstymo lygiu garsėjusį Maskvos M. Lomonosovo universitetą, liko aspirantūroje, ne be jo patarimų stengėsi greičiau parengti ir apginti daktaro disertaciją. Bendradarbiams Profesorius džiaugdavosi, kad sūnui Maskvoje sekasi gerai, kad jis ten išeis gerą mokyklą [A. Prokopčikas]. Tačiau jo paties ypatingu dėmesiu nelepino: specialiai aplankyti nevažiuodavo, priedą prie stipendijos siųsdavo nedidelį, gal po kokius 200 rublių per mėnesį, kad kiltų mažiau pagundų „užklasinėms linksmybėms", o įstojus į aspirantūrą – ir visai nebesiųsdavo. Kartu studijavę lietuviai prisimena, kad Vitas pinigų turėdavo netgi mažiau negu kitų ir mažiau pasiturinčių tėvų vaikai, o maskviškiai draugai labai negreit ir nustebę sužinojo, kad jo tėvas – profesorius. Sūnui pradėjus mokytis aspirantūroje,

[14] A. Daukšienės asmens byla // VUA. F. R-856. B. K-15; Darbo knygelė.

Profesoriaus elgesys su juo pasikeitė: su reikalais atvažiavęs į Maskvą, apsigyvendavo universiteto svečių namuose, su lietuviais aspirantais pasikviesdavo į savo kambarį, vaišindavo vynu ir savo gamybos vermutu arba nusivesdavo į restoraną [P. Kaikaris].

Maskvos M. Lomonosovo universiteto Chemijos fakultete V. Daukšas mokėsi 1952–1957 m., po trejų metų baigė aspirantūrą to paties fakulteto Organinės chemijos katedroje. Grįžęs į Vilnių, jis pradėjo vadovauti Vilniaus universitete ką tik įkurtos Probleminės vaistų sintezės ir tyrimo laboratorijos chemikų grupei. Visas tolesnis V. Daukšo gyvenimas ir veikla susiję su Universiteto Chemijos fakultetu: čia 1961 m. jis apgynė chemijos mokslų kandidato (dabar sakytume – daktaro), o 1968 m. daktaro (dabar – habilituoto daktaro) disertacijas, čia gavo profesoriaus mokslinį vardą (1969 m.) ir vadovavo Organinės chemijos katedrai (1976–1986 m.), čia skaitė studentams organinės chemijos, fizikinių tyrimo metodų ir organinės chemijos teorinių pagrindų paskaitas, iš čia važiavo į 10 mėnesių stažuotes Prahos Karlo universitete ir Kalifornijos technologijos institute bei skaityti paskaitų Padujos (Italija), Debreceno (Vengrija), Frankfurto prie Maino (Vokietija) universitetų studentams. Nusipelnęs Lietuvos mokslo veikėjas (1985), Lietuvos mokslų akademijos narys korespondentas (1990 m.) prof. V. Daukšas, kitaip negu tėvas, nėra toks aktyvus visuomeninėje veikloje, nerašo mokslo populiarinimo ir publicistinių straipsnių, nesižavi polemika, labai intensyviai dirba mokslinį darbą – jis vadovavo dvidešimčiai disertantų, vienas ar kartu su bendradarbiais paskelbė per 300 mokslinių darbų, skaitė pranešimus mokslinėse konferencijose Japonijoje, Švedijoje, Lenkijoje. Jo elgesyje pastebima ir tėvo įtaka: kaip ir prof. K. Daukšas, jo sūnus konkretus, dalykiškas, nemėgsta oficialių posėdžių, domisi chemine terminija (labai aktyviai dalyvavo rengiant spaudai išplėstą ir kiek kitaip pavadintą K. Daukšo „Chemijos žodyną“[315]), toks pat jo požiūris į religiją ir daugelį papročių, diskusijose reikalauja tiksliai apibrėžti vartojamas sąvokas.

Prof. K. Daukšo duktė Rita (1939–1973) iš Profesoriaus, matyt, paveldėjo gebėjimą telkti apie save žmones: dar mažą kieme visada apsupdavo vaikai, aplink ją nuolat skambėdavo juokas [T. Katilie-

nė]. Mėgo grožinę literatūrą ir knygomis gerokai papildė tėvų biblioteką, mokėsi skambinti pianinu, nors iš dalies ir iš reikalo: jos viena ranka buvo iš prigimties pažeista, ir tėvai pirko pianiną pirštams lavinti. Deja, Ritos likimas susiklostė tragiškai. Prieš abitūros egzaminą ji susirgo šizofrenija, kurios kartkartėmis pasikartojančius paūmėjimus vis reikėdavo gydyti. Profesorius labai sielojosi dėl dukters ligos, perskaitė daugybę literatūros apie nervų ligų gydymo būdus ir galimybes, tačiau padėti niekuo negalėjo. Jis gal ir pats sau kiek priekaištavo dėl šios ligos: jau prieš Ritos gimimą buvo labai pamėgęs kavines. Vis dėlto ji sugebėjo baigti Vilniaus universiteto Gamtos mokslų fakultetą, dirbo Mokslų akademijos Zoologijos ir parazitologijos institute. Labai romantiškai, priešingai visiems Profesoriaus receptams ji sukūrė šeimą: važiuodama į Maskvą, traukinyje susipažino su lietuviu kareiviu, atsitiktinė pažintis labai greitai peraugo į karštą meilę ir baigėsi vedybomis, o netrukus demobilizuotas vyras, norėdamas iki žmonos stažuotės gyventi ir dirbti Maskvoje, įsidarbino mūsų krašte nepopuliarioje milicijoje. Grįžusi į Vilnių, jaunoji pora apsigyveno Profesoriaus namuose, susilaukė dukrelės Editos (g. 1970). Deja, iš išorės visai nematomo, nei tėvo, nei motinos nepajusto ligos paūmėjimo metu Rita tiesiog namuose nusižudė. Profesorius palaidojo dukrą taip, kaip visada siūlydavo kitiems: namuose nešarvojo, lankyti sąlygų nesudarė, iš ligoninės morgo nuvežė tiesiai į kapines.

Kaip pasakoja Daukšų namuose ilgai gyvenę ar su jais artimai bendravę A. Prialgauskienė, E. Daukšaitė, B. Puodžiūnaitė, L. Novickienė, A. Končius, atmosfera Profesoriaus šeimoje buvo gana savotiška. Žiūrint formaliai – viskas gerai, jokių pykčių ar barnių, tačiau buvo jaučiamas nuolatinis šaltukas, proto vyravimas ir jausmų slopinimas. Profesorius vedė ne todėl, kad būtų labai įsimylėjęs, bet kad, anot jo, nebėra ko laukti, o būsimoji žmona – rami, tvarkinga, ūkiška. Vedybų metu jie abu jau turėjo po 28 metus, taigi skirtingomis sąlygomis susiformavusius charakterius ir įpročius, kuriuos pakeisti paprastai ne taip jau lengva, o ir ne visada norisi. Taip atsitiko ir šiuo kartu: ji – ne tiktai kad rami, bet išvis nelabai mėgstanti bendrauti, o jis – negalintis gyventi be kavinių, jaunų

moterų ir sąmojingų bohemiško elgesio vyrų aplinkos. Ji būtų visur kartu ėjusi su juo, bet jo draugai nepatiko. Netrukus po vestuvių ji kartą pabandė patriukšmauti jam vėlai grįžus iš kavinės, bet vyras pasakė labai ramiai ir tvirtai: „Kad daugiau taip nebūtų! Kitaip bendro gyvenimo nebus“. Ji tai labai gerai ir visam gyvenimui įsidėmėjo. Tuo labiau kad greitai įsitikino, jog jis – nenuolaidus, užsispyręs, neperkalbamas [A. Daukšienė]. Dėl K. Daukšo lengvabūdiško elgesio su moterimis šeimoje vėliau buvo ir labai sunkių momentų, nes žmonai jo neištikimybė nebuvo jokia paslaptis. Jos vietoje kita tikriausiai būtų pareikalavusi skyrybų, o ji išliko rami ir taktiška, rodėsi, kad dėl jo romanų labai ir nesisielojo... Tiesa, kalbėdamas apie kokį nors bendrą pažįstamą, kurį nuolat sekdavo ar scenas keldavo pavydi žmona, Profesorius ne kartą ir ne vienam bičiuliui pabrėžė, kad jis tokių dalykų nepakęstų ir iš karto išsiskirtų. Be abejo, žmona apie tai taip pat žinojo. Jisai savo ruožtu šeimą laikė ramaus poilsio oaze, apie jos suardymą ir skyrybas, atrodo, net nepagalvojo ir, nors visur eidavo tik vienas, be žmonos, visur ir visada apie ją kalbėdavo labai džentelmeniškai (jeigu išvis kalbėdavo, nes kalbėti apie šeimą nemėgo). Kartą apie žmoną pasakė taip: „Pasaulyje nėra kitos tokios moters. Žinodama, kad aš jai kiekviename žingsnyje neištikimas, ji vis tiek mane myli“ [E. Naruškevičienė]. Gyveno daugiau ne šeimai ir namams, o svetimiems. Namuose visada būdavo mandagus ir taktiškas, gimimo dienos ar vardadienio proga žmonai dažniausiai dovanodavo žiedą (bet gėlių – niekada!), rečiau – sagę, apyrankę ar auksinę grandinėlę, bet ypatingu dėmesiu nelepindavo. Neretai, ypač bendro gyvenimo pradžioje, ją tas dėmesio trūkumas šokiruodavo ir žeisdavo. Štai kad ir toks pavyzdys. Kai pokario Vilniuje K. Daukšas vietoje vieno kambario 1946 m. gavo dviejų kambarių butą ir atsirado galimybė žmonai su vaikais pervažiuoti gyventi kartu, Profesorius net nenuvažiavo padėti jai susikrauti daiktų ir nepasitiko Vilniuje. Vietoje savęs priprašė nueiti prof. P. Brazdžiūną, kuris nelabai beprisiminė kolegos žmoną, ir Daukšui teko labai smulkai nupasakoti, kaip ji dabar atrodo. Pats K. Daukšas buvo labai „užsiėmęs“ – su draugais

lošė preferansą ir atvežta į naująjį butą Daukšienė visą kompaniją rado prie kortų stalo... [P. Brazdžiūnas, A. Daukšienė].

Beje, laikui bėgant žaisti preferansą pamėgo ir A. Daukšienė. Ją išmokė Profesorius, kad kartais, pritrūkus vieno žaidėjo, galėtų „išgelbėti" besuyrantį jo kortuotojų ketvertą. Retsykiais tą pačią „misiją" namuose atlikdavo ir kitų jo kolegų ir gerų pažįstamų žmonos, tad suprantama, kad per vyrus jos suartėjo ir tarpusavyje. Susidarė gana pastovi ponių grupė, į kurią greta A. Daukšienės įėjo Universiteto profesorių J. Matulio, J. Bučo, Dz. Budrio, V. Girdzijausko, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininko J. Paleckio, tapytojo A. Gudaičio, rašytojo V. Sirijos Giros ir kompozitoriaus B. Dvariono žmonos. Trečiadieniais jos rinkdavosi Sirijos Giros bute kavutės, pabendraudavo, sulošdavo preferansą [V. Budraitienė]. Gyvenimui paįvairinti kai kurios kartais susirinkdavo ir pas kurią nors kitą to neoficialaus ratelio narę. Vyrai į tuos susibūrimus žmonų nelydėdavo ir nebuvo pageidaujami: kai kuriuos klausimus geriau aptarinėti be jų. Tos nerašytos taisyklės laikytasi griežtai. Išimtis buvo daroma tik šeimininkės vyrui, kuris, jeigu norėdavo, galėdavo su damomis pabendrauti. Kai kurios ponios kartais susirinkdavo ir pas Daukšus. Jeigu ateidavo tik dviese, Daukšienė skambindavo savo marčiai B. Puodžiūnaitei, kurią pati išmokė preferanso, ir kviesdavo padėties išgelbėti. Profesorius toje kompanijoje, aišku, nelošdavo, nors kartais, jeigu būdavo namuose, prisėsdavo prie kurios nors lošėjos, patardavo, o visą kompaniją vaišindavo savo gamybos vermutais [A. Matulienė].

Nelabai Daukšus jungė ir bendras namų ūkis. Pati Daukšienė namuose nešeimininkavo: nei rūpinosi maistu, nei prižiūrėjo butą. Prieš karą padėdavo jos sesuo, pokario metais namuose tvarkėsi jauniausioji Profesoriaus sesuo Adelė, šiai ištekėjus – samdyta šeimininkė, o dar vėliau – iš Sibiro sugrįžusi Profesoriaus sesuo Elena su motina. O žmona vis skųsdavosi nuovargiu, vis kalbėdavo, kad po darbo norinti atsigulti, pailsėti, rytais ilgiau pamiegoti... Augančią dukrą rytais pavalgydindavo ir į mokyklą išleisdavo šeimininkaujanti jo sesuo. Būtent seseriai į rankas K. Daukšas atiduodavo maistui ir kitoms ūkio išlaidoms skirtus pinigus. Duodavo kartą per

mėnesį, nedosniai, bet pakankamai normaliam maitinimuisi, neretai paklausdavo, ar užtenka, tačiau apie bet kokią išlaidų kontrolę nebuvo nė kalbos. Namuose pats nedirbo buitinių ūkio darbų – nei kalė, nei taisė, nei buto remontu rūpinosi. Nebent tuoj po karo kuru, kitais materialiais dalykais pasirūpindavo ar skalbinius į priėmimo punktą nunešdavo [D. Grincevičius]. Bute nemėgo ir neleisdavo naujovių – nei įrengti svečiams skirto salono, nei daryti remonto savo kambaryje ar pirkti naujų baldų („kam reikia, juk viską turim"). Nemėgo ne tik stambių pirkinių, bet ir mažesnių, netgi jam nupirktų dalykų: geras daiktas – tik jo paties išsirinktas [V. Daukšaitė].

Šeimoje viskas susiklostė taip, kad vyras, žmona ir kiti šeimos nariai gyveno kiekvienas savo gyvenimą.

Toną, atrodo, davė Profesorius, ryškiai atskyręs šeimą ir savo pomėgius [J. Bulavas], gyvenęs daugiau tarp svetimų ir svetimiems negu namams. Toks pat šaltas buvo ir A. Daukšienės elgesys su Profesoriumi. Tas šaltukas ypač išryškėjo paskutinės jo ligos metu.

Į vaikų auklėjimą Profesorius nesikišo, nors kai kurios nuostatos ir buvo jaučiamos. Pavyzdžiui, nereikia vaikų visur tampyti su savimi, neverta kištis į jų ginčus ir kitus tarpusavio reikalus – jie patys viską geriausiai išsiaiškins ir susitvarkys. Jo elgesys namuose visą laiką būdavo vienodas, ką galvoja ar jaučia – nesuprasi, nebent iš to, kad arba nereaguoja į kitų kalbas, arba kalbesnis, papasakoja kokį anekdotą ar nuotrupų iš kavinės kalbų, nors apskritai kalbėdavo mažai, toks linksmas kaip svetur nebūdavo. „Riebių" anekdotų nepasakodavo. Jei ir bandydavo, žmona greitai nutildydavo: „Fui, negražiai šneki!" Pasikvietęs kavinės draugą ar kolegą iš darbo, jis dažniausiai pats atidarydavo duris, priimdavo savo kambaryje ir nors už sienos girdėdavosi šlamant, vaikštant, bet į kambarį nei žmona, nei sesuo neužeidavo, prie jo garsiojo vermuto užkandos nepasiūlydavo. Jei kuriam rečiau ateinančiam svečiui duris kartais atidarydavo moteris, tas net nežinodavo, ar tai žmona, ar sesuo... [V. Kapočius, R. Gabrėnaitė]. Motina ir sesuo netgi su dažniau ateinančiais, atrodytų, artimais svečiais prie bendro stalo nesėsda-

vo. Profesorius čia niekada nekalbėdavo nei apie savo, nei apie namiškių darbo reikalus.

Profesoriui teko bendrauti su trimis marčiomis (beje, jos visos – chemikės, mokslininkės) ir trimis anūkėmis.

Pirmoji marti – estė Mall Rubel[15], kilusi iš vokiečių sušaudyto Tartu universiteto Agronomijos fakulteto profesoriaus adjunkto ir Estijos žemės ūkio akademijos Zoologijos ir entomologijos katedros darbuotojos šeimos. Tartu universitete įgijusi chemikės organikės diplomą, ji vienus metus dirbo Estijos žemės ūkio akademijoje, buvo pasiųsta į tikslinę aspirantūrą Maskvos valstybinio M. Lomonosovo universiteto Chemijos fakultete, kur ir susipažino su Profesoriaus sūnumi Vitu. Po vestuvių, nuo 1961 m. pradžios ji dirbo Lietuvos mokslų akademijos Chemijos ir cheminės technologijos instituto Neorganinės chemijos ir Nutekamųjų vandenų sektoriuose. Profesoriaus namuose gyveno labai trumpai. Uždara, jautri, nepaprastai besiilginti gimtinės, kiekvieną Vilniuje pamatytą tautietį sutinkanti vos ne kaip artimą giminaitį, nuolat pabrėžianti estų charakterio ir gyvenimo būdo privalumus, ji, matyt, nejaukiai jautėsi Lietuvoje ir šeimoje, atsirado ir asmeninių priežasčių, tad nepraėjus nė dvejiems metams jaunoji šeima iširo. Profesorius buvo nepatenkintas sūnaus skyrybomis, tačiau supratęs, kad jos neišvengiamos, prisidėjo prie kultūringo tos istorijos užbaigimo. Jis pats pasakojo, kad surengė savotiškas atvirkštines piršlybas: abiejų Daukšų porų – senosios ir jaunosios – gražią vakarienę su skaniais valgiais ir gerais gėrimais, „kad buvusi žmona neminėtų bloguoju“ [J. Būtėnas].

Antroji marti – Vilniaus universiteto Chemijos fakulteto 1959 m. laidos absolventė Benedikta Dalė Puodžiūnaitė Profesoriaus namuose išvis negyveno: su vyru jie pradžioje išsinuomojo kambarį, o po kurio laiko pasistatė savo kooperatinį butą. Dar prieš vestuves pirmą kartą eidama į būsimojo vyro namus, ji nerimavo ir baiminosi, kaip reikės elgtis atsidūrus originalumu pagarsėjusio Profesoriaus akivaizdoje, bet šis elgėsi su ja be jokio išskirtinio dėmesio. Matyt,

[15] M. Daukšienės asmens byla // MAA F. 1, Ap. 9, B. 2365.

tai buvo speciali taktika – per dideliu atidumu nejaudinti jaunos merginos. Ištekėjusi Profesoriaus namuose ji lankydavosi gana dažnai ir su vyru, ir viena, susidraugavo su anyta, lošdavo kortomis jos preferansisčių kompanijoje. Tačiau Profesorius ne tik prie šeimos stalo, bet ir atskirai kalbėdamasis nė karto jos nieko nepaklausė nei apie darbą, nei apie asmeninį gyvenimą. Netgi žinodamas apie irstančią ir šią šeimą, apie skyrybas nei prieš jas, nei po jų nė karto neužsiminė. Tuo tarpu po skyrybų rodė aiškų išskirtinį dėmesį: netrukus vykusiame kurso draugų susitikime daugiausia šnekino būtent ją, dvejus metus ateidavo kartu švęsti Kūčių ir tokiu būdu be specialių padrąsinančių žodžių rėmė moraliai.

Trečioji marti – Chemijos fakulteto 1972 m. absolventė Emilija Udrėnaitė gyveno K. Daukšo namuose iki pat jo mirties. Nors juodviejų amžiaus skirtumas buvo didesnis kaip 40 metų, mokėjimu elgtis su jaunimu garsėjęs Profesorius ir su ja bendravo be problemų.

K. Daukšo niekada nejaudino kai kam svarbi pavardės išlikimo problema. Perdėm moteriškoje šeimoje skirtingu laiku augo trys anūkės, ir visoms joms netrūko Profesoriaus dėmesio ir šilumos.

Kai po gimdymo dukra Rita kuriam laikui atsigulė į ligoninę, Profesorius prašydavo marčios Dalios užbėgti iš darbo anūkės pervystyti, nakčiai prie lovos vežimėlį su mažyle Editute pasistatydavo ne močiutė, o jis. Dukrai mirus, vieną likusią dar nė trejų metų neturinčią anūkę (tėvas ja rūpintis atsisakė, greitai sukūrė kitą šeimą) kurį laiką bandė globoti abu su žmona, tačiau greitai suprato, kad dėl senyvo amžiaus bei gyvenimo būdo išauginti ir tinkamai išauklėti nesugebės, todėl po kurio laiko atidavė bevaikiams giminaičiams, kurie ją įsidukrino. Su anūkėmis Vita (g. 1966) ir Milda (g. 1981) šeimoje bendraudavo bene daugiausia: skaitydavo joms pasakas, židinyje kartu degindavo susikaupusius laikraščius, šiaip šnekučiuodavosi. Dovanų nedovanodavo, nebent vieną kitą dublikatą iš savo pašto ženklų kolekcijos. Vyresnioji anūkė Vita labai praskaidrino paskutiniąsias Profesoriaus dienas: jam jau nepagydomai sergant, kasdien užbėgdavo aplankyti, bent kelias minutes šnektelėti. Profesorius jos labai laukdavo, būtent jos padedamas valgydavo.

O kaipgi atrodė kasdienis K. Daukšo gyvenimas šeimoje?

Griežtos darbotvarkės Profesorius nesilaikė, kartais netgi juokdavosi iš jos: „Panstva! Kada noriu – keliuosi, kada noriu – gulu!“ [A. Prialgauskienė]. Tačiau daugiau ar mažiau pastovus gyvenimo ritmas buvo nusistovėjęs. Keldavosi apie aštuntą devintą valandą, iš karto skusdavosi, prausdavosi ir pusryčiaudavo. Niekada nevaikštinėjo po namus nesusitvarkęs. Per pusryčius su žmona mėgo gerti ką tik maltų pupelių kavą. Po to apsivilkdavo chalatą ir kurį laiką dirbdavo, paprastai rašydavo.

Daugiau kaip pusantros valandos be pertraukos nedirbdavo, sakydavo, kad ilgiau žmogus negali būti kaip reikiant darbingas. Savo aspirantei S. Ramonaitei kartą aiškino, kad nesupranta žmonių, kurie iš ryto ateina į biblioteką ir dirba joje be pertraukos visą dieną. Pats jis visas savo knygas ir straipsnius rašė namuose, bibliotekose išvis nesėdėdavo [V. Daukšas]. Specialiai medžiagos nekaupdavo, lapelių su literatūros išrašais neturėdavo. Knygas rašydavo beveik iš karto, turėdamas po ranka reikiamą literatūrą. Daug kartų neperrašinėdavo, jei tik vieną kitą sakinį pataisydavo [A. Daukšienė]. Tiesa, pirmųjų pokarinių rankraščių stilius buvo ne itin geras, juos perspausdindama mašinėle nemažai taisė filologijos studijas bebaigianti fakulteto bibliotekininkė ir sekretorė M. Bagdonaitė [T. Katilienė]. Ypatingo susikaupimo rašymui nereikėjo. A. Končius prisimena, kad jam atėjus po langu ir pašvilpavus sutartą melodiją K. Daukšas iš karto mesdavo rašyti, nulipdavo žemyn, abu eidavo kokiai valandai į kavinę, o grįžęs iš jos, Profesorius vėl sėsdavo prie stalo ir rašydavo toliau. Rašomąją mašinėlę namuose turėjo visą laiką, spausdinti mokėjo, bet knygas rašydavo ranka, perspausdindavo kas nors darbe ar mieste, vėliau – į pensiją išėjusi žmona. Pats jis spausdino tik paskutiniaisiais metais, kai rašyti, matyt, darėsi sunku [V. Daukšas].

Paskaitą universitete mėgo skaityti nuo vienuoliktos valandos, į ją išeidavo prieš pusvalandį, nes fakultetas buvo labai arti namų. Jeigu į paskaitą eiti nereikėdavo, neretai pasukdavo į kavinę susitikti su draugais. Pirmą valandą namuose būdavo pietūs. Pasirodo, neturintis visos dienos režimo Profesorius tikslios pietų pradžios

ritualo šventai laikėsi visą gyvenimą. Čia jau pagal jį buvo galima tikrinti laikrodį... Pietauti grįždavo iš Universiteto, palikęs draugus pareidavo iš „Neringos“ kavinės, paaiškindamas, kad eina nemokamų pietų arba kad nenori žmonai mokėti už namuose pagamintus, bet nesuvalgytus patiekalus. B. Puodžiūnaitė, kuri ir prieš vedybas su jo sūnumi Vitu dirbo vienoje laboratorijoje, ilgai stebėjosi, kodėl tas kartais pietauja Chemijos fakulteto bufete, nors namai vos už 15 minučių kelio. Pasirodo, jis taip darydavo, kai laboratorijoje negalėdavo pertraukti darbo ir pareiti pietauti tiksliai pirmą valandą. Šeima pusryčiaudavo ir virtuvėje, ir salone, bet pietaudavo tik salone. Nemėgstamų valgių, dėl kurių pareikštų nepasitenkinimą, nebuvo. Profesorius valgydavo viską, ką šeimininkė pagamindavo. Vis dėlto šeimininkavusioms seserims atrodė, kad jis ypač mėgo raugintų kopūstų sriubą, blynus, befstrogeną. Pasak sesers, jis paprastas žmogus, tai jam ir paprastų valgių užtenka. Jokių alkoholinių gėrimų prie kasdienių pietų stalo nebūdavo, kokia nors ypatinga proga ar su svečiais išgerdavo, bet labai mažai, neretai net mažiau už moteris. Šiaip jau labai daug rūkantis Profesorius prie pietų stalo nerūkydavo, bet vos papietavęs skubėdavo į savo kabinetą eilinės cigaretės. Sekmadieniais namuose pietūs nebūdavo patiekiami: Profesorius sakydavo, kad ir šeimininkei kartą per savaitę turi būti atostogos, tad vesdavosi žmoną pietauti į kokį nors restoraną – dažniausiai į „Draugystę“, kartais į „Vilnių“, kur jį pažinojo ir su šypsena sutikdavo visos padavėjos. Kartais su žmona vesdavosi ir anūkę Vitą, bet niekada nekviesdavo sūnaus su marčia ir niekada neidavo į savo pamėgtąją „Neringos“ kavinę.

Po pietų Profesorius kiek pagulėdavo, bet niemiegodavo (tiktai kai pasiligojo gyvenimo pabaigoje), jei turėdavo laiko – paskaitydavo ar parašydavo. Senatvėje apie ketvirtą valandą su žmona gerdavo arbatą. Vakarais paprastai išeidavo į kavinę ir išbūdavo iki dešimtos vienuoliktos valandos. Jei į kavinę ir neidavo, namuose rimtesnių darbų naktimis nedirbdavo – ilgiausiai taip pat iki tos pačios dešimtos ar vienuoliktos. Paskui apie valandą kuo nors užsiimdavo grynai savo malonumui: piešdavo ar iš žurnalų iškarpų gabaliukų klijuodavo savo gėrimų etiketes, tvarkydavo kolekcijas,

spintą su gėrimais, paskaitinėdavo, kartais, nors gana retai, šiek tiek rašydavo. Naktimis niekada nedirbdavo. Miegoti eidavo apie vidurnaktį. Nemiga niekada nesiskųsdavo: padeda galvą ant pagalvės ir jau šnopuoja. Žmoną net pavydas imdavo...

Visą tą laiką, kai būdavo namie, nenuobodžiaudavo, kuo nors užsiimdavo. Ant labai plačios jo kabineto palangės beveik visada buvo ekstrahuojamos žolelės ar filtruojamas koks nors gėrimas. Kartais nedideli kiekiai, kartais po 5–7 litrus. Skaitė daug knygų, ypač paskutiniaisiais metais, tačiau visiškai neskaitė laikraščių. Labai nenorėjo pirkti televizoriaus. Kai žmona pasakė, kad nepaisydama jo prieštaravimų vis tiek pirks, juokais pagrasino, kad tada išeis iš namų: „Arba – aš, arba – televizorius“. Kai jį nupirko iš savų santaupų, jis per kelis mėnesius po 100 rublių vis dėlto išmokėjo tą „skolą“. Vėliau televizorių labai pamėgo ir pats, ypač futbolo rungtynes [A. Daukšienė].

Namuose visada būdavo švenčiami beveik sutampantys Profesoriaus gimimo diena ir vardadienis – kazimierinės, kurios neretai būdavo „dvigubos“ – atvažiuodavo žmonos brolis kunigas Kazimieras Prialgauskas. Paprastai ateidavo jo giminaitė medikė L. Novickienė su vyru, kai kada – A. Končius, dar rečiau – A. Prokopčikas su žmona, O. Galdikienė. Tuo tarpu jo amžiaus ir įprastinių draugų nebūdavo – jie kazimierines su Profesoriumi švęsdavo kavinėje. Tradicijos ką nors vieni kitiems dovanoti nei ta, nei kitomis progomis šeimoje nebuvo. Atskirai gyvenantis sūnus su žmona Dalia atsinešdavo nebent gero vyno butelį.

K. Daukšo požiūrį į moteris bene geriausiai nusako Kazio Binkio eilėraščio eilutės:

Galvon suaugę baras profesoriai,
Kad vietoms gabus, bet nerimtas.

Dar tiksliau šiuo požiūriu Profesorių apibūdino viena iš gerų jo pažįstamų: tai buvo donžuanas geroja to žodžio prasme – iš jo vyrai galėjo pasimokyti, kaip patikti moterims ar jas ir suvedžioti grakščiai ir kultūringai [L. Novickienė]. Gražios moterys įkvėpdavo Profesorių, jų akivaizdoje dar labiau sušvytėdavo jo iškalba ir humo-

ras. Bet argi ne taip ir turi būti? Kas per vyras, kuris neįvertina gražios moters, kurio neveikia jos kerai! O Profesorius mylėjo moteris, ir moterys mylėjo jį [A. Mickienė].

Jau Kaune jis žavėjo studentes. Dar nesusidūrusios su juo laboratorijoje merginos laukdavo, kada reikės dirbti vadovaujant vyresniųjų draugių išgirtam Neorganinės ir analizinės chemijos katedros asistentui K. Daukšui [A. Matulienė]. Buvo būtent toks vyras, kokie patinka jaunoms merginoms: vyriškai, ne saldžiai gražus, ne vaikėzas, bet ir gana nerimtas, ne frantas, bet jo lieknai figūrai puikiai tinkančiais drabužiais, pasitikintis savimi, mokantis labai įdomiai ir sąmojingai pakalbėti. Gražesnėms studentėms dėmesio nepagailėdavo ir Daukšas, tad daugelis merginų buvo į jį įsimylėjusios. Nunešusi patikrinti analizės rezultatus, gražesnė studentė neretai iš jo kabineto išeidavo tik po geros valandėlės, įraudusi, blizgančiomis akimis, pasitaršiusiais plaukais. Kartą gražutė būsimoji medikė laboratorijoje pasikūkčiodama raudojo ir skundėsi draugėms, kad K. Daukšas sakėsi tik ją vieną mylintis, o eidama į laboratoriją susitiko jį su nėščia žmona... Padidėjęs merginų dėmesys labai aiškiai atsiskleidė net per habilitacinio darbo gynimą: paprastai habilitantą po gynimo pasveikindavo vienas kitas kolega, o K. Daukšą apsupo visas būrys merginų [P. Katilius]. Pasitaikydavo ir ne visai malonių netikėtumų, bet prie jų įpratęs K. Daukšas nepasimesdavo ir kartais daugiau negu dviprasmiškose situacijose. Kai jau pokario metais paežerės mišku iš Trakų į Žydiškes einančios dvi studentės netikėtai atsidūrė prie K. Daukšo, ant kelmo meiliai apkabinusio vyresnio kurso jų kolegę, ir labai sumišusios nebežinojo, kur dingti, K.Daukšas šypsodamasis paklausė: „Tai riešutaujate, panelytės?“ (buvo gegužės mėnuo!) [O. Kiaušaitė]. Vis dėlto nei Vilniuje, nei Kaune jokių skandalų dėl studenčių nebuvo, nes rimtesnių ryšių su studentėmis jis vengė. Kartais netgi specialiai tai pabrėždavo, kaip pasakė vienoje kupė su juo važiavusiai antrakursei: „Jei nebūtumėt mano studentė, nusivesčiau jus į restoraną“ [N. Dirvianskytė].

K. Daukšas tvirtino, kad vienas iš vyriškumo požymių – mokėjimas meilintis moterims, tuo labiau kad ir joms tai patinka [A. Mic-

kienė]. Jeigu mergina ar moteris sugundoma nesiduodavo, jis niekada per toli neidavo. Viena iš itin simpatiškų buvusių studenčių prisimena, kaip kartą, jai atėjus į K. Daukšo kabinetą laboratoriniam darbui reikalingos platininės vielos, jis negailėdamas atkirpo ir ... užrakino duris. Neįvyko nieko, nes ji užprotestavo. Kitą kartą jau vyresnei gražiai damai pasakė: „Ko gi tu bijai? Dabar aš suprantu, kodėl lietuvių tauta tokia maža...“ Ir ta niekada nesmerkė jo meilės ryšių: „Jei jis moteris mylėjo – tai jo reikalas. Kuri norėjo pasimylėti, ta sutiko, kuri nenorėjo – nevertė“. Kartą vyrų kompanijoje išėjus kalbai apie nuteistą prievartautoją, Profesorius pasakė: „Žinoma, kad taip jam ir reikia! Tikras vyras turi elgtis taip, kad moterys pačios jam ant kaklo kabintųsi“.

Ir būdamas jaunas, ir sulaukęs garbaus amžiaus, jis mokėdavo nustebinti moteris paradoksaliais, netikėtais komplimentais, būdavo džentelmenas *par excellence* (*pranc.* tikrąja to žodžio prasme).

Štai keletas pavyzdžių.

Vokiečiams uždarius Universitetą, studijos, kaip jau čia minėta, buvo tęsiamos nelegaliai, įvairius organizacinius klausimus profesūra su studentais paprastai stengdavosi aptarti ne Universiteto patalpose. Matematikos-gamtos fakulteto personalas rinkdavosi posėdžiauti Pilies gatvėje gyvenusio prof. S. Jankausko bute tarsi pietauti arba aptarinėdavo einamuosius reikalus iš tikro pietaudami restorane „Europa“, kuris buvo įsikūręs per karą sugriautame pastate Vokiečių ir Trakų gatvių kampe, dabartinio bulvaro pradžioje [P. Katilius]. Kartą į eilinį posėdį atėjusi studentų atstovė buvo šokiruota, kai jai priėjus prie staliuko, prie kurio jau sėdėjo keli dėstytojai, K. Daukšas atsistojo ir stovėjo tol, kol neatsisėdo studentė. Tą patį padaryti buvo priversti ir kiti profesoriai [O. Kiaušaitė]. Beveik po dvidešimties metų, septintojo dešimtmečio pradžioje, kartu su K. Daukšu po Vengriją važinėję turistai pasakojo, kad beveik šešiasdešimtmetis Profesorius visada būdavo moterų apsuptas, visur žinodavo, ką pasakyti, buvo grupės, kurios didžiąją dalį sudarė moterys, *spiritus movens*. Jam nieko nereiškė pabučiuoti ranką šešiolikmetei savo klasės draugo dukrai ir sužavėti šešiasdešimtmetę moterį. Doc. A. Mickienė prisimena, kad atvažiavusi į Maskvoje

vykusį D. Mendelejevo chemikų draugijos suvažiavimą buvo apgyvendinta su moterimi iš Chabarovsko, nei jauna, nei gražia, nei įdomia. O Profesorius, susitikdamas su jomis tarp posėdžių, porą kartų apsilankęs kambaryje taip gražiai su ja elgėsi, kad ta paskui kas vakarą klausinėjo, kodėl jo nėra, kada ateis, pasėdės su jomis, pasišnekučiuos. Kitą kartą priėjo iš užpakalio prie nepažįstamos jaunos moters, apkabino ją, prisitraukė prie savęs ir nusišypsojęs ištarė: „Oi, atsiprašau, man pasirodė, kad jūs – mano žmona prieš 50 metų!" [E.Stanislovaitienė]. Bankete po disertacijos gynimo kažkas jam pasakė, kad disertanto žmonai tais metais suėjo 30 metų. Iš karto paskelbtą K. Daukšo tostą: „Už balzakišką disertanto žmonos amžių!" ta žmona įsidėmėjo visam gyvenimui [T. Vėsienė].

Savo polinkį patikti gražiosios lyties atstovėms neretai pabrėždavo ir pats.

Po savo 50-mečio jubiliejaus juokais skundėsi: „Velnias, paskelbė tie žurnalistai visai Lietuvai, kad man jau penkiasdešimt metų, tai moterys dabar į mane jau visai kitaip žiūri, seniu laiko".

Atėjęs į Gamtos mokslų fakulteto dekanatą, kreipėsi į jaunutę sekretorę: „Tai kada mudu tarėmės eiti į kavinę?" Kol ši, pasimetusi dėl netikėto klausimo, susigaudė ką atsakyti, Profesorius tęsė: „Matau, kad su tokiu seniu kaip aš Jums eit nesinori. Teks paieškoti artimesnės mano amžiui" [R. Šimkūnas].

Jau būdamas netoli aštuoniasdešimties, kolegos kabinete pasiūlė užsirūkyti ką tiktai universitetą baigusiai absolventei. Ta atsakė nerūkanti. Imdamas antrą cigaretę, pasiūlė vėl: o gal vis dėlto, kaip šiuolaikinė moteris? Antrą kartą atsisakyti buvo nepatogu – cigaretę paėmė. Profesorius gal dar dvidešimt minučių pasakojo visokias linksmas istorijas ir anekdotus, bet to jos užsirūkymo nepamiršo. „Išeidamas į paskaitą, pasidžiaugė, aiškiai supratęs, kad ji tikrai nerūkanti: „Vis dėlto iš manęs visai dar nieko vyras, jei tokią jauną moterį sugundžiau" [G. Medeišienė].

Tarsi ir nieko bloga nepasakydamas, Profesorius mokėjo ne itin jo gerbiamas moteris priversti rausti ar pagalvoti apie save ar savo elgesį. Štai kad ir toks su aiškia užuomina, bet nekalta mina išsakytas prašymas: „Ar leisit man pabučiuoti jūsų tarpupirštį?" Būdin-

gas „prisipažinimas“, švelniai tariant, ne gražiausias kojas turinčiai stalo kaimynei: „Žinot, buvau susižavėjęs viena jauna moterim, bet kai pamačiau jos plaukuotas kojas...“ Arba pasakojimas saldumynams aiškiai neabejingai damai: „Pasikviečiau į namus jauną moterį, atidariau dėžutę saldainių, o ji – vieną saldainį, kitą, trečią... Tuo mūsų pažintis ir baigėsi...“ Arba: „Žinote, buvau kirpykloje, tai kirpėjai pinigus atidaviau ne į rankas, bet įkišau į chalato kišenę. Giliai, giliai...“ Apie susirinkimo prezidiume sėdinčias moteris: „Ir ko jos ten sėdi, niekam neįdomios. Nusivilktų bliuzeles, nusiimtų liemenėles – matytumėt, kaip visi į jas žiūrėtų ir jų kalbų klausytųsi“.

Plačiojoje visuomenėje Profesoriaus pažiūras į moteris daug kas laikė ciniškomis. Tokią reputaciją jam sudarė garsusis diskusinis straipsnis apie šeimos patvarumą ir meilę, sustiprino paskaitos ta pačia tema, kartais tikrai šokiruojančios pastabos ar atsakymai į provokacinius klausimus. Ir vėl neapsieisime be pavyzdžių [B. Savukynas, D Kopelmanas, M. Beinoravičius, N. Dirvianskytė, E. Potašinskas].

Netgi vidurinės mokyklos moksleiviams paskaitoje apie meilę, santuoką ir šeimą jis galėjo aiškinti, kad įsimylėję žmogus – toks pats nenormalus kaip savižudis, kad meilės iš tikrųjų nėra, o yra tik fiziologinis potraukis, kad vedybos tik iš meilės – kvailystė (turi būti sąmoninga ir draugystė, kuri, po kelių metų dingus meilei, lieka vienintelis bendro gyvenimo pagrindas), kad tuoktis reikia ne tada, kai įsimyli, o kai tam pribręsta organizmas. Pasijuokdavo iš rašytojo J. Baltušio: rodos, ir kultūringas, ir išsilavinęs žmogus, o patupdė meilę į širdį, kaip vištą ant laktos... Dėl tokių K. Daukšo paskaitų neretai į Vilnių ateidavo ir skundų.

Po paskaitos iš salės neretai ateidavo ir provokacinių klausimų. „Kodėl žmonės bučiuojasi?“ Be jokios pauzės – atsakymas: „Ne visi. Eskimai nosimis pasitrina“. „Kodėl poros šoka?“ Atsakymas: „Jums (pirštu parodo pirmoje eilėje sėdintį jaunuolį) patinka ta blondinė (taip pat parodo pirštu). Norisi ją pačiupinėt. Pabandysi – gausi į snukį. O pakviesi šokt – daryk, ką nori“. Dar vienas klausimas: „Kodėl merginos iš meilės žudosi dažniau negu vaikinai?“

Profesorius: „Vyrams geriau: jie naktį visko prisisapnuoja ir per miegą išsikrauna. Merginos tokios galimybės neturi, joms tam reikalui reikia vyro, o jeigu jis nekreipia dėmesio ar pameta – ir blogai". Ir dar: „Įsimylėjau, nes labai patiko jos akys..." „Ak, akys? Juk žinai gi, ko iš tikrųjų nori. Nenorėtum, tai ir neįsimylėtum!" Pagaliau: „Aš myliu vaikiną. Ką daryti, kad jis būtų mano?" Atsakymas visiškai šokiruojantis: „Duokit jam, ir viskas bus aišku". Tokiais atsakymais Profesorius praktiškai patvirtindavo savo tezę, kad į kvailus klausimus protingai atsakinėti nereikia, tačiau daugelis iš paskaitos išeidavo pasipiktinę jo cinizmu.

Agresyvi daugokai išgėrusi dama kompanijoje pasakojo: „Neseniai vienas mane k... pavadino, tai vožiau jam kaip reikiant". K. Daukšas stebisi: „Na, ir kam jūs taip žiauriai? Jis gi tik hobį su profesija supainiojo. Jeigu mane, matematika besidomintį chemiką, kas pavadintų matematiku, tai negi turiu pulti muštis?"

Ciniko įspūdį jis dažnokai specialiai sustiprindavo kalbomis apie savo elgesį. „Patikėkit manimi, aš žinau, ką sakau apie moteris. Tiesa, žmoną turiu tik vieną, bet moterų turėjau gal 500!" Turistinėje kelionėje po Vengriją ir Čekoslovakiją labai papiktino kai kurias grupės bendrakeleives, pareiškęs: „Jei šioje kelionėje nepaimsiu nė vienos moters, tai niekai visa ta ekskursija" [L. Naruškevičius]. Netgi paskutinį kartą gulėdamas ligoninėje, per vizitaciją kalbėjo jaunoms gydytojoms: „Kai buvau jaunas, moteris keisdavau kas savaitę ar 10 dienų" [J. Rutkauskas].

Kad ir kaip keista, mažiau cinizmo neretai buvo jaučiama jo elgesyje vyrų draugijoje. Po paskaitų apsinakvojęs rajono centre ar mažesniame miestelyje ir ruošdamasi vakare nueiti į kavinę, paprašydavo vietinį paskaitų organizatorių pakviesti ir kokią nors įdomią moterį: „Ko mes ten du vyrai kaip kokie išsigimėliai sėdėsim". Ir dar paaiškindavo savo apibendrintą poziciją: „Yra prie stalo moteris – vyrai visada labiau pasitempę, mažiau blevyzgų" [J. Baldauskas]. Didesnėje vyrų kompanijoje K. Daukšas apie moteris kalbėjo be sentimentų, neadoravo, ant altoriaus nekėlė, bet pripažindavo, kad be jų būtų labai liūdna, kad jų įtaka vyrų elgesiui ir mąstysenai didžiulė: „Kam arabėms rūbai? Juk klimato sąlygos tokios, kad

galėtų kaip negrės nuogutėlės vaikščiot. O arabai taip susupa moteris, kad tik akys matos. Jei jau matos nosis, o tuo labiau lūpos – baisus griekas. Kodėl? Ogi jei vyras visa tai matys, jam jau nebe Alachas bus galvoj". Vedybinės ištikimybės niekada negindavo, o tvirtindavo, kad laisvoji meilė – ne nuodėmė, jei tik yra galimybių ir ypač jei nežino žmona. Išgėrusiųjų kompanijoje, kai visiems atsiriša liežuviai ir neretai pasipila itin nešvankūs anekdotai, Profesoriaus anekdotai, nors ir ne „sterilūs", niekada nebūdavo atvirai chamiški, o daugiau remdavosi netikėtų situacijų komizmu ir šmaikštumu. Pakalbėti ciniškai jis galėjo apie moteris apskritai, bet apie kokią nors konkrečią moterį – niekada. Pažįstamus šiuo požiūriu visada stengėsi apsaugoti nuo nemalonios situacijos: „nematydavo" kavinėje sėdinčios nevedusios poros, nesisveikindavo su ja gatvėje. Pikantiškų istorijų apie tai, kas su kuo miega, Profesorius atvirai nemėgo, tokių kalbų prie savo staliuko „Neringoje" neskatino, nors kai kas mėgo tuo pasigirti, pasakydami ir pavardes. Jo nuomone, normalus vyras savo ryšiais su kokia nors moterimi nesigiria, tad ir apie savo konkrečias „pergales" niekada nekalbėdavo. Jeigu kas nors prie to staliuko būtų ciniškai prakalbęs apie Profesorių ir kokią nors jam tikrai patinkančią moterį, tikrai būtų, anot jo pamėgto posakio, „gavęs į snukį". Visi įsidėmėjo, kaip kartą K. Daukšas nuvijo prie jo prisėdusį „Neringos" lankytoją, kuris pradėjo pasakoti, kada ir kokiais būdais mylėjosi su salėje netoliese sėdėjusia moterimi. Profesorius jį nutraukė viduryje žodžio ir liepė pasitraukti: „Tarp mūsų netgi apie tikras kekšes taip kalbėti nepriimta!" Apskritai nešvankių kalbų prie jo staliuko beveik nebūdavo, tai – tik trečiaeilė, epizodinė tema. Žinoma, vyrų kompanijoje negalėjo nebūti kalbų apie moteris. Būdavo pasakojama nemažai tikrų meilės istorijų, kartais labai sudėtingų ir nelaimingų. Kai kurie stalo kaimynai jas neretai supaprastindavo, kartais net suvulgarindavo, kartais viduryje pasakojimo paprasčiausiai numodavo ranka („A, vėl to meila"). Tuo tarpu Profesorius tas istorijas visada labai įdėmiai, tylomis išklausydavo iki galo, o paskui puikiai viską išlukštendavo neišjuokdamas ir tų, kurie dėl meilės praranda protą

[A. Končius, A. Čižauskas, E. Potašinskas, K. Bogdanas, A. Ničius, A. Churginas].

Nors K. Daukšas neretai specialiai, norėdamas paerzinti ypač aktyvius moralės saugotojus, perdėdavo savo „žygius" su moterimis, vis dėlto nė vienas jį ir jo aplinką pažinęs kolega ar draugas neneigia, kad čia jis tikrai nebuvo skrupulingas, atsitiktinių ar labai trumpalaikių meilės ryšių turėjo nemažai. Tačiau Profesoriaus gyvenime buvo ir artimesnių moterų, su kuriomis siejo jo taip propaguojama draugystė. Savo išskirtinį dėmesį tokiai moteriai jis dažniausiai parodydavo dovanodamas (nors ir ne visada) dailų žiedą, kurio vertė priklausydavo nuo to, kiek jis ta moterimi būdavo susižavėjęs [T. Katilienė]. Į svečius pas jas eidavo be gėlių, bet ne tuščiomis: jei pamatysi prestižinėje to meto parduotuvėje „Svajonė" perkantį saldainių dėžę ir konjako ar gero vyno butelį, vadinasi, anot jo, pas panas susiruošė.

Tikiuosi, kad artimai su K. Daukšu bendravusios ir jį pergyvenusios moterys neįsižeis, jeigu kai kurios čia bus paminėtos: su jomis Profesorius praleido nemažai malonių, nebūtinai intymių savo gyvenimo valandų ir jo gyvenimo aprašymas būtų vienapusiškas be jų paveikslų.

Ilgalaikė draugystė siejo Profesorių su lituaniste ir vertėja Vanda Žemaityte. Buvo netgi kalbų, kad dėl Profesoriaus ji išsiskyrė su savo vyru, nors, jos pačios žodžiais tariant, „tarp mūsų – nieko, mes tik vieną kartą pasibučiavome". Priešingai, po jos skyrybų jie kaip tik kiek atitolo. O traukė juos vieną prie kito nedogmatinis abiejų mąstymo būdas, realistinis požiūris į gyvenimą, galimybė pasidalyti sukauptomis žiniomis. Profesorius niekada nepamiršdavo telefonu jos pasveikinti Naujųjų metų ir gimimo dienos išvakarėse. Nekalbėdavo gražių žodžių, neišsakydavo jokių linkėjimų, ištardavo tik vieną vienintelį žodį: „Senstame" arba „Sensti" ir daugiau nešnekėdavo nieko. Tai buvo jų savotiškas slaptažodis ir Profesoriaus priminimas, kad laikas neišdildė jo prisiminimų apie kartu praleistas valandas. Kai prieš 1980-uosius Naujuosius ji, Profesoriui nežinant, pakeitė butą, jis sugebėjo tai išsiaiškinti netgi Naujųjų

metų naktį ir paskambino jai beveik antrą valandą nakties, bet vis dėlto paskambino. Tradicija nutrūko tik jam išėjus Anapilin...

Visai kitaip prasidėjo ir klostėsi K. Daukšo draugystė su D. Mendelejevo chemikų draugijai talkinusia Regina Gabrėnaite. Susipažino jie tos draugijos valdybos posėdyje, kai ji jau buvo daug prisiklausiusi apie originalųjį Profesorių. Kiekvienais metais ji eidavo į namus draugijos vardu pasveikinti pirmininką gimimo dienos proga, dažnokai skambindavo Profesoriui, kviesdama ateiti į valdybos plenumus ar kitus posėdžius ir slapčia laukdama tos progos, kad išgirstų jo visada nuotaikingą balsą ir keletą malonių žodžių. Profesorius, matyt, greitai pajuto vienišos moters žavėjimąsi juo ir atsakė švelniu dėmesiu. Kai reikėdavo pasirašyti oficialius draugijos raštus, Profesorius prašydavo juos atvežti į namus, vaišindavo savo gėrimais, šnekučiuodavosi. Atėjusi kelių parašų, ji dažniausiai užsisėdėdavo ne mažiau kaip pusantros valandos. Profesorius vieną popierių pasirašydavo kas 15–20 minučių, tarp parašų vis pašnekindamas, kartais netgi pasiginčydamas. „Kas aš prieš jį? Niekas. Jis – visai Lietuvai žinomas profesorius, o aš – netgi instituto nebaigusi, tiktai vidurinę mokyklą Rusijos tremtyje. O bendros kalbos visada atsirasdavo. Jis leisdavo man prieštarauti, „nenusodindavo", nors pats galvodavo ir kitaip. Ginčydavomės, pavyzdžiui, dėl Ignalinos atominės elektrinės. Aš baiminausi, kad ji užterš apylinkes, kad privažiuos daug rusų, o Profesorius sakė, kad visa tai nieko, sutvarkomi dalykai, svarbu, kad lietuviai parodys, jog sugeba tokią elektrinę pastatyti ir sėkmingai naudoti". Sveikindama ji atnešdavo gėlių, nors Profesorius ir priekaištaudavo: „Gaila to žiedo, kurį nukankinot". Kai vienais metais ji buvo komandiruotėje, neatėjo K. Daukšo pasveikinti gimimo dienos proga ir sutiko jį tik po gero mėnesio, Profesorius tai iš karto prisiminė, pasakė jos laukęs, klausinėjo, ar nebuvo susirgusi. Priešpaskutinį savo rudenį susitikęs ją mieste, Profesorius pakvietė išgerti kavos, bet ji labai skubėjo ir atsisakė. Prieš atsisveikindamas jis prašė būtinai jam paskambinti, kai ji nebus tokia užsiėmusi ir galės su juo pasėdėti kavinėje. Ji pažadėjo, bet, žinoma, neišdrįso, o Profesorius neužmiršo ir net po trijų mėnesių vėl ją sutikęs iš karto priminė tą pažadą...

Ne tokia platoniška buvo daugiau kaip keturiasdešimt metų trukusi draugystė su M. Bagdonaite-Vaikasiene. Tamsiaplaukė, nedidukė, bet puikių proporcijų, turinti gražų balsą ir mėgstanti dainuoti, energinga ateitininkė, visada gerai nusiteikusi, labai išraiškingų akių pripažinta Linkuvos gražuolė Marija Bagdonaitė, baigusi vietos gimnaziją, 1935 m. išvažiavo studijuoti anglų kalbą Vytauto Didžiojo universitete. Kaune ji greitai ištekėjo, su vyru buvo puiki pora, vestuvinė jaunųjų nuotrauka ilgai puikavosi fotoateljė reklaminiame lange. Po vedybų kurį laiką nutraukusi studijas, vėliau kartu su Universitetu persikėlė į Vilnių. 1941 m. pavasarį ji susirgo čia siautusia choleros atmaina, vadinamąja cholerinka. Prasidėjus represijoms prieš aktyvius Nepriklausomos Lietuvos veikėjus ir inteligentus, jos vyrui, kaip aktyviam šauliui, Vilniuje likti pasidarė pavojinga, bet nenorėdamas palikti ligoninėje gulinčios žmonos jis laiku iš miesto nepasitraukė, buvo suimtas, dešimt metų kalėjo Karelijoje, po to buvo ištremtas į Karagandą. Šeima iširo, vyras vedė vietinę Karagandos rusę [T. Katilienė].

Karo metus M. Bagdonaitė praleido tėviškėje ir tik 1944 m. lapkričio mėn. grįžo į Vilnių tęsti nutrauktų studijų[16]. Tą patį rudenį susipažino su dešimčia metų vyresniu K. Daukšu, vos ne iš pirmo žvilgsnio jį įsimylėjo, šis taip pat neatsispyrė jos žavesiui ir abu labai greitai suartėjo. Atrodė, kad jie ir turėjo būti skirti vienas kitam: abu panašios, dalykiškos mąstysenos, energingi, kažkiek panašūs netgi išvaizda. Tuo metu Chemijos fakultetui vadovavęs K. Daukšas netrukus pakvietė ją dirbti fakulteto bibliotekininke ir sekretore. A. Daukšienė greitai sužinojo apie nelabai ir slepiamą ryšį, tuo labiau kad M. Bagdonaitės ir Daukšų butai buvo toje pačioje tuometinėje Gorkio (dabar – Pilies ir Didžiojoje) gatvėje. Profesorius žmonai aiškiai ir nedviprasmiškai pasakė, kad M. Bagdonaitės nemes, tačiau pats skyrybų nepradės, o ji galinti daryti kaip norinti. Apie metus dar tęsėsi nervų karas, paskui žmona pamažu susitaikė su padėtimi, kartu su Profesoriumi buvo netgi atėjusi susipažinti su varžove, o ir vėliau elgėsi labai solidžiai ir taktiš-

[16] M. Bagdonaitės asmens byla // LCVA. F. R-856. Ap. 2. B. 938.

kai. Tačiau iš čia kilo tas ramus Profesoriaus šeimos vidinis šaltumas, kuris stebino daugelį jį vėliau pažinojusių žmonių. Dėl trumpalaikių K. Daukšo meilės žygių dabar daugiau sielodavosi ir pavyduliaudavo M. Bagdonaitė negu žmona.

Baigusi studijas, 1947 m. pradžioje M. Bagdonaitė buvo paskirta Vilniaus Salomėjos Nėries vidurinės mokyklos anglų kalbos mokytoja, jau po metų – mokslo dalies vedėja, dar po dvejų – direktore. Pasižymėjo puikiais organizaciniais ir diplomatiniais gabumais: sugebėjo ne tiktai palaikyti tvarką ir drausmę elitinėje to meto mokykloje, bet ir rasti bendrą kalbą su neretai už išdaigas baudžiamų vaikų tėvais, užimančiais pačias aukščiausias pareigas partijoje ir vyriausybėje. Ji aktyviai dalyvavo visuomeninėje veikloje, skaitė viešas paskaitas, parašė keletą mokiniams ir tėvams skirtų knygelių, 1960 m. gavo Lietuvos nusipelniusios mokytojos vardą. O niekada neafišuojama, beveik niekam iš jos bendradarbių nežinoma draugystė su K. Daukšu tęsėsi iki pat Profesoriaus mirties.

Ši paskutinė, trumpai atpasakota, bet ištisus dešimtmečius trukusi istorija dar kartą parodo, kaip viskas susipynę ir sudėtinga mūsų gyvenime. Lemiamą patvarios meilės vaidmenį žmogaus gyvenime oficialiai neigiantis gana lengvabūdiško elgesio Profesorius ilgus metus jaučia nevienadienę atsidavusios širdies šilumą ir visą tą laiką iš esmės atsąko tuo pačiu. Iš meilės už puikaus vyro ištekėjusi moteris netikėtai atsiduria savo šeimos griuvėsiuose, patiria antrąją, gal net stipresnę meilę, bet aplinkybių priversta atsisakyti naujos šeimos, visą gyvenimą savo išrinktąjį stebinti iš tolo, besidžiaugianti tik trumpų susitikimų valandėlėmis ir tuo, kad jis jos niekada neužmiršta. Vyro neištikimybės priblokšta žmona, nebandanti ieškoti paguodos naujoje meilėje, savo uždarą asmeninį gyvenimą leidžianti garsaus vyro šešėlyje, netrukdanti, bet ir nepadedanti jam. „*C'est la vie*" (tai – gyvenimas) – trumpai pasakytų prancūzai.

Įpročiai ir pomėgiai. Bene labiausiai į akis krintantis Profesoriaus įprotis – rūkymas. Rūkė nepaprastai daug ir nuo pat studijų metų. Prieš vestuves būsimajai žmonai pažadėjo mesti, bet iškentė

gal tik savaitę [A. Daukšienė]. Rūkydavo cigaretes „Kazbek“, vėliau „BT“, paskutinį dešimtmetį – vos ne pakelį per dieną, neretai vieną cigaretę prisidegdamas nuo kitos. Sakydavo, kad surūkyti vieną cigaretę per valandą jam tiesiog priklauso, o, žiūrėk, antrą paima ir greičiau. Primeni, o jis juokiasi: „Aš dieną vieną valandą miegojau, tai man už tą valandą priklauso“. Raginamas visai mesti, aiškino, kad reikia rūkyti tiek, kiek telpa: kol galėjęs – rūkęs net po tris pakelius per dieną, vėliau – du, pagaliau – tik vieną, bet visai nemesiąs iki grabo lentos: kam gyventi neturint jokio malonumo? [A. Končius]. Dar prieš guldamas į ligoninę, kai jautėsi gana sveikas, savo gydytojai skundėsi: „Viską tenka mažinti: moteris myliu tris kartus mažiau, konjako geriu perpus mažiau, rūkymą ir tą sumažinau trečdaliu“ [Ž. Duobienė]. Vis dėlto, kai 1985 m. buvo paguldytas į ligoninę ir pasijuto iš tikro blogai, gydytojų paklausė ir rūkyti iš karto metė. Vadinasi, valios užteko, tiktai kol nematė būtino reikalo, nenorėjo to malonumo atsisakyti. Beje, tai ir pats pripažino: kartą paklaustas, kodėl taip daug rūko, atsakė: „Pigiausia priemonė žmogaus gerai nuotaikai palaikyti – tai cigaretė“.

Pats stipriai rūkydamas niekada neatkalbinėjo nuo rūkymo ir kitų. Priešingai, netgi merginoms džentelmeniškai beveik visada pasiūlydavo cigaretę.

Chemikų dieną per vadinamąją spaudos konferenciją gavo klausimą, kaip žiūri į rūkančias merginas. Atsakymas: „Labai patinka. Aš galiu su jomis laisvai bendraut: nebijau, kad atbaidys iš mano burnos sklindantis tabako kvapas, ir nesu priverstas stovėt per atstumą“.

Labai daug originalaus žavesio Profesoriui suteikė bene pagrindinis jo pomėgis – vermutų darymas ir dosnus dalijimas.

Vermutais jis susidomėjo šeštojo dešimtmečio pabaigoje. Sauso vyno vartojimo tradicijų Lietuvoje nebuvo, degtinės ir „vaisiuku“ vadinamo spirituoto vyno užkratas vis labiau plito, tad saikingą alkoholinių gėrimų vartojimą visur propaguojantis Profesorius, matyt, nusprendė nebesitenkinti tik žodžiais. Jis ėmėsi praktiškai įrodinėti, kad gėrimai reikalingi ne žmogui nugirdyti, o kultūringam bendravimui pagyvinti.

Būdamas mokslininkas, Profesorius pradėjo nuo teorinių vermuto gamybos pagrindų. Jis susirinko gausią specialiąją literatūrą, išstudijavo įvairių vermutų gamybos technologiją ir priėjo išvadą, kad visai gerą vermutą galima gaminti ir namuose iš kai kurių fabrikinių vyno rūšių, tereikia tik pridėti kai kurių priedų.

Pagrindinė žaliava dažniausiai būdavo tarybinis portveinas arba jo paties raugintas vynuogių vynas. Vynuogių pasiskindavo tiesiog savo kieme: keli vynuogių kerai augo prie pat namo sienos. Skoniui paįvairinti draugai kartais atnešdavo krepšį raudonųjų šermukšnių [R. Skripkus] ar kitų uogų.

Pagrindinius skonį suteikiančius priedus – įvairias žoles rinkdavo pats, pirkdavo, draugai parinkdavo savo sodų apylinkėse. Kartą su grupe lektorių išvažiavęs skaityti paskaitų į Alytų, net ir jų prašė padėti parinkti kadagio uogų priemiesčio pušynuose [R. Zamulaitis]. Dažnai Į Bulgariją važinėjusiems Chemijos ir cheminės technologijos instituto darbuotojams įdėdavo sąrašą žolelių, kurių prašydavo nupirkti tenykštėse vaistinėse ar specializuotose parduotuvėse [V. Kapočius]. Vermutų skoniui paįvairinti vienu metu buvo prisigaminęs net 38 rūšių antpilų [A. Končius].

Bene sudėtingiausia buvo taros problema: Profesoriui reikėdavo labai daug nedidelių 100–250 ml talpos buteliukų vermutams supilstyti. Jo užprašytos Organinės chemijos katedros laborantės niekada neišmesdavo mažų buteliukų nuo eterio ir kitų organinių tirpiklių, iš turistinių kelionių sugrįžtantys kolegos nepamiršdavo parvežti įdomios formos tegu ir didesnių butelių, o Profesorius taip pat nepamiršdavo jų už tai pavaišinti savaisiais gėrimais. Nejausdamas jokių kompleksų ir nesirūpindamas, ką pasakys koks nors sutiktas pažįstamas, nevengdavo pasirinkti alkoholikų išmestų odekolono buteliukų Tauro kalno pakrūmėse [V. Daukšaitė]. Ant visų iš bet kur gautų, paties labai kruopščiai nuvalytų ir išplautų butelių (vis dėlto chemikas!) Profesorius užklijuodavo savo gamybos etiketes. Etikečių gamyba – dar vienas jo mėgstamas, labai kruopštus, niekam nepatikimas darbas. Kartais jas piešdavo spalvotais pieštukais ar flomasteriais, kartais tekstą suklijuodavo pasinaudodamas iš

žurnalų iškarpytomis pavienėmis spalvotomis raidėmis, retkarčiais užklijuodavo kokią pikantiškesnę nuotrauką ar sudėliodavo mozaiką. Jeigu vermutas imituodavo kokią nors gamyklinę rūšį, etiketėje užrašydavo jo pavadinimą ir įkomponuodavo savo „firmos" pavadinimą – KaDa (Kazys Daukšas), jeigu tai būdavo pagal jo originalų receptą pagamintas gėrimas – užtekdavo KaDa.

K. Daukšo sūnus Vitas, taip pat neblogai nusimanantis apie gėrimus, ir dabar nepripažįsta, kad Profesoriaus vermutai būdavo geri, ir pačiam tėvui juos kritikuodavo. Tačiau neteko sutikti nė vieno tuos jo gėrimus peikiančio kolegos. Kartą jo vermutu pavaišinta Lenkijos mokslinių techninių draugijų delegacija labai nustebo, iš kur tais laikais Lietuvoje yra tokio puikaus itališko vermuto, ir dar labiau nustebo, kai sužinojo, kad tai – Lietuvos chemikų draugijos pirmininko gamyba... Kitą kartą jo vermutu pavaišinti gruzinai tepasakė tik vieną žodį – „Pasaka!" [J. Čiupaila]. Skulptorius K. Bogdanas kartą iš Jugoslavijos atvežė jam butelį „Karališkojo pelynų vermuto". Profesorius labai džiaugėsi, o po kurio laiko pavaišino jau savo gamybos labai panašaus skonio vermutu. Žinoma choreografė M. Čižauskienė prisimena labai įdomią degustacijos sceną. Iš turistinės kelionės ji atsivežė butelį itališko vermuto, vyras turėjo kitos rūšies vermuto, o užsukęs pas juos Daukšas atsinešė savojo. Kol ji dirbo virtuvėje, Profesorius įpylė visų trijų vermutų į atskiras taures ir paprašė pasakyti, kuris skaniausias. Nors nebuvo gera vermutų žinovė, labai norėjo padaryti Profesoriui malonumą ir pataikė – išrinko būtent jo gamybos gėrimą. Abudu buvo baisiai patenkinti...

Keliolika metų Daukšas ką tik galėdamas ir kur tik galėdamas vaišindavo savo vermutais. Bent kelių rūšių vermutų pasiūlydavo į namus atėjusiems svečiams. Tuo metu plačiai švenčiamos Moters dienos – Kovo 8-osios proga įteikdavo po buteliuką, o kartais ir 3–4 rūšių rinkinuką visoms savo katedros moterims ir merginoms, kai kurioms artimesnėms moterims iš gretimos Bendrosios chemijos katedros, fakulteto sekretorėms ir bufetininkėms [N. Raguotienė]. Neapsieidavo be Profesoriaus vermutų tradiciniai katedros po-

būviai, juo vaišindavo rektorato atstovus po Chemijos fakulteto diplomantų paskirstymo į darbovietes, fakulteto šefus per tradicinę Chemikų dieną [R.Kazlauskas]. Labai dažnai atsinešdavo suvenyrinių vermuto buteliukų į „Neringą" – padavėjoms („vaistai nuo nėštumo..."), administratoriui ir rūbininkui. Pasiimdavo savo vermutų važiuodamas į rajonus skaityti „Žinijos" paskaitų. Po kiekvienos paskaitos Vilniaus planetariume vaišindavo ne tik direktorių, bet ir kasininkę („kad ir kitą kartą bilietus taip pat gerai pardavinėtum") bei kitus tuo metu darbe būdavusius darbuotojus [S. Kanišauskas]. Kai Kauno dirbtinio pluošto gamykla gavo respublikinę premiją, atvažiavęs jos pasveikinti D. Mendelejevo chemikų draugijos vardu Profesorius įteikė po KaDa butelį direktoriui ir vyr. inžinieriui [A. Spudulis]. Jo vermutas buvo žinomas ir Maskvoje: chemikų draugijos užsakymu Kauno Aleksoto stiklo fabrike nedideli buteliai būdavo suplojami, po du ar tris plokštumomis sulydomi į blokus ir su skirtingais Profesoriaus vermutais kiekvienoje tokio bloko „sekcijoje" vežami į centrinę draugijos valdybą kaip unikalūs, niekur nematyti suvenyrai [J. Čiupaila].

Žiūrėdamas verslininko akimis ir turėdamas dabartines uždarų akcinių bendrovių galimybes, K. Daukšas būtų galėjęs suorganizuoti UAB ir pradėti pelningą savo vermutų gamybą pardavimui. Būtų, jeigu ne tarybinė santvarka ir ne jo paties, kaip dabar pasakytume, pelno nesiekiantis charakteris: labai labai abejotina, ar ir dabartinėmis sąlygomis jis tokio verslo imtųsi. Užuot stengęsis išsaugoti per ilgus metus po kruopelę surankiotas vermutų gamybos paslaptis, Profesorius aštuntajame dešimtmetyje padaugino keturių savo gamintų vermutų sudėties aprašymą ir išdalijo daugeliui Chemijos fakulteto darbuotojų. Tos receptūros gali būti įdomios ir kitiems savo gamybos gėrimų mėgėjams, tad jos čia ir pateikiamos:

KaDa vermutų receptai

Chemijos fakulteto muziejus

Žaliavos	Litrui vermuto			
	Rosso	Amaro	Bitter	Americano
1. Pelynų ekstraktas	2 ml	4-5 ml	7-9 ml	9 ml
2. Čiobrelių ekstraktas	3-4 ml	5-6 ml	8-10 ml	8 ml
3. Ajerų ekstraktas	2 ml	3 ml	3 ml	3 ml
4. Koriandro ekstraktas	2 ml	3 ml	4 ml	3 ml
5. Genciano ekstraktas	2 ml	3 ml	3 ml	3 ml
6. Chinžievės ekstraktas	2 ml	4 ml	5 ml	2 ml
7. 1% chinino sulfato tirpalas degtinėje	–	4 ml	7 ml	2 ml
8. Cukrus	18 %	22 %	20 %	22 %
9. Alkoholis	17 %	17 %	18 %	18 %
10. Imbieras	ant peilio galo			
11. Vynas (raudonas, saldus)	700–800 mililitrų			
12. Šventagaršvės ekstraktas	trys mililitrai			
13. Kardamono ekstraktas	trys mililitrai			
14. Mėtų ekstraktas	0,1–0,3 mililitro			
15. Rožių	2–4 lapeliai			
16. Mentolas	kruopelytė			
17. Citrinų žievelė	trys–penki gabaliukai			
18. Apelsinų žievelė	keturi–šeši gabaliukai			
19. Džinas	5 ml arba 5 kadagio uogos			
20. Gvazdikėliai	1–2 žiedeliai			
21. Cinamonas	ant peilio galo			
22. Vanilinas	ant peilio galo			
23. Kmynai	trys–šeši grūdeliai			
24. Citrinų rūgštis	1–1,5 % nuo cukraus kiekio			
25. Arbatžolių, kavos, romo, svarainių, erškėtrožių, viržių, liepžiedžių, šermukšnių	po trupučiuką			

Pastabos: 1. Ekstraktai gaunami užpylus išdžiovintus prieskonius dešimteriopu degtinės kiekiu ir 7 dienas palaikius (retsykiais supurtant).

2. Reikia priskaičiuoti alkoholio ir cukraus kiekius vyne ir pridėtuose ekstraktuose.

3. Sudėjus į vyną visus prieskonius ir trūkstamą alkoholį, maišoma (vartant), kol cukrus ištirpsta. Po to pridedama vandens iki litro, palaukiama porą parų (pamaišant), paragaujama (jei reikia, taisoma), paliekama savaitei nusistoti ir filtruojama per popierinį filtrą. Vermutas geriamas tik šaltas (su ledu!).

Paskutinius porą metų Profesorius buvo susižavėjęs šaltalankių aliejumi. Išspaustas šaltalankių sultis panaudodavo vermutams, o likusias žieveles užpildavo saulėgrąžų aliejumi ir kurį laiką palikdavo ekstrahuotis kambario temperatūroje, nes ir nedaug pašildžius žūva visos vertingos medžiagos. Keliasdešimt buteliukų šito aliejaus išdalijo įvairioms odos ligoms gydyti [A. Daukšienė].

Profesoriaus vermutai – ne tik jo originalumo ar antialkoholinės propagandos pavyzdys. Tai buvo tarsi savotiška daiktinė kalba, kurią visi labai gerai suprasdavo. Žemesnes pareigas užimančius žmones sušildydavo jo dėmesys, draugams tai būdavo dar vienas draugiškumo patvirtinimas, o oficialioje aplinkoje ištirpdydavo valdišką šaltuką, sukurdavo nuoširdžią atmosferą. Negali nestebinti, kad netgi dabar, praėjus bemaž penkiolikai metų nuo Profesoriaus išėjimo į nebūtį, daugelis, atrodytų, ne itin jausmingų, visokių gyvenimo peripetijų užgrūdintų, toli gražu nebe jaunų žmonių saugo jo dovanotus jau seniai tuščius vermuto buteliukus. Yra ir tokių, kurie dar turi ir paties vermuto ir po truputį ragauja jį tik ypatingomis progomis. Kokia vis dėlto stipri Profesoriaus žavesio jėga, jeigu ji dar ir dabar taip veikia su juo bendravusius žmones!

Vienas iš K. Daukšo pomėgių buvo ir lošimas kortomis. Prasidėjo jis dar Kaune, tačiau Daukšas tada dar buvo gana prastas lošėjas. Prof. E. Meškauskas pasakojo, kad jo kambario draugas, puikus preferansistas, pritrūkęs pinigų kviesdavo aplošti prasčiau žaidžiančius pinigingus pažįstamus, tarp kurių būdavo ir Daukšas. Ypač palankios sąlygos kortoms buvo tada, kai Profesorius gyveno jau Vilniuje.Pilies gatvėje: tame pačiame ar gretimame name turėjo butus ir dauguma iš kortavimą pamėgusios jo kompanijos – Universiteto ūkio reikalų prorektorius D. Grincevičius, matematikas prof. P. Katilius, chemikas doc. A. Kaušpėdas, istorikas L. Bičkauskas-Gentvila [P. Katilius].

Reikia pasakyti, kad kompanija buvo keistai marga ir vienijo ją tiktai kortos ir kaimynystė.

Dionizas Grincevičius – labai jau neinteligentiškas, be iškalbos, šiurkštus, mėgęs išgėrimus ūkio darbuotojas, prieškario metais teistas už pogrindinę komunistinę veiklą ir po to ryžtingai atsisakęs bet

kokio partinio darbo, jau tarybiniais metais neakivaizdiniu būdu baigęs ekonomikos studijas. Garsėjo sąžiningumu, ką asmeniškai patyrė ir K. Daukšas: kai prieš antrąją tarybinę okupaciją prie Lietuvos priartėjo Raudonoji armija, laikinai pasitraukdamas iš Vilniaus Profesorius paliko D. Grincevičiui savo buto su visu ten buvusiu turtu raktus. Turėdamas puikią galimybę suversti kaltę plėšikavimams ir viską pasisavinti, D. Grincevičius išsaugojo butą nepaliestą [A. Končius].

Prof. Petras Katilius – žymus mūsų geometras, 1926 m. baigęs Lietuvos universitetą, dvejus metus specializavosi Vokietijos Heidelbergo universitete, vėliau visą gyvenimą dėstė Vytauto Didžiojo ir Vilniaus universitetuose. Šaltas, nesikarščiuojantis ir kritiškose situacijose, neretai kandžiai ironiškas, išdidus ir nepriklausomas, inteligentiškų, netgi šiek tiek aristokratiškų manierų, mėgėjas medžioti ir žvejoti

Doc. Anicetas Kaušpėdas – Grenoblio (Prancūzija) elektrochemijos ir eletrometalurgijos instituto auklėtinis, neorganinės cheminės technologijos specialistas, daug nusipelnęs paleidžiant akcinės bendrovės „Lietuvos muilas" fabriką Panevėžyje, karštas chemijos pramonės plėtros Lietuvoje šalininkas, impulsyvus, nediplomatiškas, kartais šiurkštokas, greitai supykstantis, bet ir labai užsispyręs, ne visada sugebantis ir norintis slėpti tais laikais jam pačiam pavojingus antitarybinius įsitikinimus.

Leonas Bičkauskas-Gentvila – istorikas, išklausęs visą VDU Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos skyriaus paskaitų kursą, bet studijas eksternu baigęs ir diplomą gavęs jau Vilniaus universitete 1946 m. Prieš karą dirbo Lietuvos kariuomenės štabo II skyriuje, pirmosios tarybinės okupacijos pradžioje perkeltas į tą patį darbą Baltarusijos karinėje apygardoje ir iki 1944 m. rudens, kai įsidarbino Universiteto Istorijos-filologijos fakulteto Visuotinės istorijos katedroje, buvo kadrinis KGB darbuotojas. Universitete labai aktyviai organizavo tarybinę profsąjungą, kurį laiką buvo darbuotojų profsąjungos Vietos komiteto pirmininkas. Vėliau dirbo Vilniaus pedagoginiame institute, ten parengė istorijos mokslų daktaro disertaciją, gavo profesoriaus vardą. Universitete jo daugelis vengė ir

bijojo, tačiau bendrame profsąjunginiame darbe su juo susipažinęs K. Daukšas pasikvietė į savo preferansininkų kompaniją.

Daukšo bute kortuotojai rinkdavosi retai, nes žmona nemėgdavo baisiai prirūkomo kambario, vaikams miegoti trukdančio triukšmo ir mieliau siųsdavo Profesorių pas draugus. Dažniausiai priimdavo Grincevičiai, pas A. Kaušpėdą patikdavo jo žmonos verdama skani kakava, pas L.Bičkauską-Gentvilą – gardūs sumuštiniai. Kortuotojai rinkdavosi kartą per savaitę, šeštadieniais po pietų. Iki vakarienės neretai lošdavo pokerį, nes jo nevalia mesti nebaigus, po vakarienės – visada preferansą, nes atsibodus galima išeiti. Tiesa, pabosdavo retai, dažniausiai lošdavo be pertraukos iki sekmadienio vakaro. Pokalbių temos prie kortų būdavo pačios įvairiausios, tačiau dėl apkalbų itin nemėgstančio K. Daukšo vengta už akių ir blogai, ir gerai kalbėti apie konkrečius žmones. Jei kas pabandydavo ar paliesdavo kokį aštrų politinį klausimą, Daukšas numodavo ranka, ištardavo savo trumpą tradicinį „A" ir nusukdavo kalbą į šalį [L. Bičkauskas-Gentvila]. Kompanija mėgo linksmas istorijas ir anekdotus, visą naktį tiesiog homeriškai kvatodavosi. Kartais surengdavo šachmatų turnyrą, tada jau būdavo neįprastai tylu.

Vėlesniais metais, Profesoriui išsikėlus į kitą butą, ta kompanija rinkdavosi jau retai. Dabar pas gydytoją J. Kaščenevskį ar kur kitur preferanso, o kartais ir pokerio palošti kartu su Profesoriumi ateidavo literatūros kritikas K. Ambrasas, ekonomistas D. Cesevičius, miškininkas A. Končius, chirurgas V. Čaplikas. Kartais sulošdavo ir namuose, trise, tik savi – su žmona, kurią preferanso Daukšas išmokė dar Kaune, ir namuose šeimininkavusia jauniausia seserimi [A. Daukšienė]. Beje, kortuoti mėgdavo ir kai kurie jauni Chemijos ir cheminės technologijos instituto darbuotojai, tačiau Profesorius su jais niekada nelošdavo: vienodai elgdamasis su visais pavaldiniais, vengė bet kokios sau artimesnės grupelės susidarymo ir galimų apkalbų.

Vilniuje preferansą lošė jau labai gerai, netgi silpnesnėje kompanijoje stengėsi nedaryti klaidų, niekada neatsiimdavo per klaidą padėtos kortos ir priekaištaudavo dėl žioplų klaidų kitiems: „Kaip tai – „nepastebėjau", reikia galvot!" [A.Končius]. Lošdavo visada

iš pinigų, tik iš karto po karo pinigus kartais pakeisdavo „natūra“ – tuo metu labai deficitine kava. Įkainiai – labai maži, simboliniai, per vakarą būdavo išlošiama ar pralošiama nuo kelių iki keliolikos rublių. Esmę čia sudarė ne pinigai (kaip kad kavinėje – ne išgerto alkoholio kiekis), o pats žaidimo azartas, bendravimas, pokalbiai [V. Daukšas]. Turėdamas net ir geriausias kortas, Profesorius statomos sumos nekėlė, o jei matydavo, kad draugija susirinko silpna ir neįdomi, sakydavo: „Vieną kartą, be revanšo“ [A. Končius]. Kad ir kokia būtų kompanija, baigęs lošimą skrupulingai suskaičiuodavo taškus, tiksliai atiduodavo praloštą sumą ir reikalaudavo, kad atsiskaitytų kiti, netgi namiškiai [B. Puodžiūnaitė].

Dar vienas būdingas Profesoriaus pomėgis – kolekcionavimas. Tiesa, tai nebuvo didelė aistra, o tik būdas nenuobodžiai praleisti laiką. Būdamas pakankamai kruopštus ir užsispyręs, bet nemėgdamas metų metus atsidėti tam pačiam darbui, jis rinko keletą skirtingų kolekcijų.

Iki 1940 m. gana rūpestingai rinko pašto ženklus. Prašė neišmesti ženklų nuo rašytų iš Austrijos laiškų, susirašinėjo su užsienio kolekcininkais. Iš Austrijos su jam būdingu humoru rašė žmonos broliui: “Būk jau toks gerutis ir rink iš visur ženklus dėl manęs, nes man nėra be jų gyvenimo (padoraus)“. Lietuviški pašto ženklai sudarė gana pilną kolekciją, buvo tvarkingai, pagal katalogo numerius suklijuoti keturiuose dideliuose albumuose. Turėjo nemažai ir Latvijos bei Estijos ženklų [A. Daukšienė]. Po karo pašto ženklais nebesidomėjo: pasak jo, argi įmanoma rinkti, kai TSRS kas savaitę išleidžia po naują pašto ženklą. Vėliau kolekcionavo cigarečių pakelius ir buvo jais nuklojęs visą suveriamą kambario sieną. Tarybiniais metais Lietuvą pasiekdavo ne taip jau daugelio markių vynai, tad tais laikais gana įspūdingai atrodė Profesoriaus surinkta vyno butelių etikečių kolekcija, kurią jis po kurio laiko geraširdiškai išdalijo jaunesniems kolegoms. Suprantama, pats gamindamas vermutus, rinko įvairių rūšių gėrimus: turėjo apie 20 rūšių viskio, tuo metu sunkiai gaunamų prancūziškų konjakų ir vermutų, apie 30 rūšių savo gamybos vermutų [A. Končius].Buvo sukaupęs nemažai lietuviškų ir rusiškų metalinių pinigų. Ilgai rinko metalinius tarybi-

nius rublius, bet ne specialius jubiliejinius ar suvenyrinius, o paprastus, esančius kasdienėje apyvartoje. Netgi padavėjų prašydavo pakeisti, bet vieną kartą atėjęs į „Neringą“ pasakė: „Surinkau 200 rublių, užteks“. Tada pradėjo rinkti 15 kapeikų monetas, bet ir tos greitai atsibodo... Vienu metu rinko visiškai netikėtą kolekciją: cukraus gabaliukus. „Neringoje“ prie mažų kavos puodelių buvo duodama po du gabaliukus cukraus. Profesorius, o ir dauguma jo stalo kaimynų į kavą dėdavo tik po vieną gabaliuką, o kitus jis susirinkdavo ir nešdavosi namo. Po kurio laiko, kai stalo kaimynai kaip paprastai vėl surinko jam po gabaliuką cukraus, Profesorius atsisakė: „Ačiū, nebereikia. Karo, matyt, jau nebebus, o aš to cukraus prisirinkau pilnas dvi batų dėžes“ [A. Končius]. LCVA saugomas ir daugiau kaip 60 mašinraščio puslapių apimties K. Daukšo sukauptas anekdotų rinkinys.

Nuo visų kitų K. Daukšo rinkinių ryškai skiriasi prof. P. Buckaus išsamiai aprašyta cheminių medžiagų kolekcija[17], jau daug metų traukianti studentų ir svečių dėmesį Vilniaus Universiteto Chemijos fakulteto Analizinės ir aplinkos chemijos katedros koridoriuje. Tai didžiulė profesionali ekspozicija, kurią vos sutalpina paties Profesoriaus rūpesčiu pagaminti keturiasdešimt stendų. Čia atsirado vietos ne tik cheminiams junginiams (druskoms, oksidams, hidroksidams, sulfidams, halogenidams, kompleksiniams junginiams), bet parodomos ir pačių skirtingiausių klasių dirbtinės ir gamtinės medžiagos, kurias gaminant vyksta cheminės reakcijos arba kurios yra žaliavos kitoms medžiagoms gaminti arba išskirti. Tai uolienos, mineralai, metalai ir jų lydiniai, pramoniniai anglių ir naftos gaminiai, angliavandeniai, baltymai, riebalai ir aliejai, kaučiukai, dervos, natūralieji ir dirbtiniai pluoštai, odos ir kailiai, įvairių Lietuvos vietovių žaliavos, keramika, stiklas ir kitos statybinės medžiagos, netgi sėklos, riešutai ir prieskoniai – iš viso bemaž 1300 junginių ir medžiagų (eksponatų yra kelis kartus daugiau). Šią kolekciją Profesorius rinko, pildė ir tvarkė keliolika metų. Greta „Chemijos žodyno“ tai buvo jo pasididžiavimo objektas. Be grynai puošybinio

[17] *Buckus P.* Ekspozicija // Mokykla. 1994. Nr. 2–3. P. 59.

pobūdžio (spalvingos medžiagos labai pagyvina ilgą katedros koridorių), ekspozicija turi ir didelę mokomąją vertę. Laukdami paskaitų ar per jų pertraukas studentai dažnai stoviniuoja prie stendų, be jokio papildomo skatinimo susipažįsta su eksponuojamomis medžiagomis, įsidėmi jų išvaizdą, taigi papildo per paskaitas įgytas teorines žinias. Kartais katedros analitikai būna ir ne visai patenkinti tokiu papildymu: laboratorijoje gavę užduotį atpažinti nežinomą medžiagą, kai kurie studentai jos netyrinėja, netikrina reagentais, o pasinaudoja greitesniu būdu: prieina prie Profesoriaus ekspozicijos ir lygindami gauto „ikso" išvaizdą su kolekcijos eksponatais bando atspėti, koks tai junginys...

Kad ir kaip būtų keista, bet tiek daug apie kultūringumą kalbėjęs ir nemažai apie jį rašęs K. Daukšas buvo iš esmės abejingas daugumai žmonijos meninės kūrybos sričių, išskyrus literatūrą. Tiesa, negalima sutikti su kai kurių jį mažiau pažinojusių žmonių nuomone, kad Profesorius į meną žiūrėjo iš aukšto. Jis ne kartą pabrėžė, kad literatūra ir menas nėra šiaip sau prabangos dalykai, kad jie lavina ir matematiko, ir chemiko protą, o jų niekinimas geruoju nesibaigia [A. Churginas].

Kaune žmona jį kartais dar ištempdavo į operetę, tačiau per visą savo gyvenimo Vilniuje laikotarpį operos ir dramos teatruose tebuvo gal kokį vieną kitą kartą [A. Daukšienė]. Nekalbant jau apie operą, netgi dramos teatre jį erzino nenatūrali kalbėsena, kai užuot normaliai pasakęs „Aš tave myliu", aktorius visai salei aiškina: „Aš. Tave. Myliu"... [A. Churginas]. Buvo nuvažiavęs į Kaune vykusią B. Gorbulskio operetės „Meilė ir skarda" premjerą, tačiau jį ten nusivežė autorius, o ir pats Profesorius buvo tiesiogiai suinteresuotas: ne kartą džiaugėsi, kad būtent jis davė kompozitoriui libreto idėją – patarė pavaizduoti Kauno spekuliantus [L. Kazlauskienė]. Muzikai taip pat buvo abejingas ir tolimas, į koncertus žmona eidavo viena ar su kokia drauge. Nemėgo liaudies ansamblių; kaukių balius, maskaradas, visa tai jau seniai atgyvenę. Į kiną nueidavo, bet retai, mėgo lengvesnio turinio filmus, komedijas [B. Savukynas]. Pasižiūrėdavo ir tuos, kurie sukeldavo didelį visuomeninį atgarsį, kad paskui galėtų dalyvauti diskusijose. Pavyzdžiui, apie

1966 m. II sąjunginiame kino filmų festivalyje pagrindiniu prizu apdovanotą V. Žalakevičiaus filmą „Niekas nenorėjo mirti“ atsiliepė taip: „Kaipgi jis nebus apdovanotas, jeigu rusams labai naudingas: visur užsienyje kalbama, kad lietuvius po karo žudė rusų bolševikai, o čia rodoma, kad patys lietuviai pjovėsi. Už tai galėjo ir Lenino premiją duot“ [A. Ničius].

Profesoriaus literatūrinis išsilavinimas, deja, nebuvo nuoseklus ir visapusiškas. Jis nesistengė kuo daugiau perskaityti didžiųjų pasaulinės literatūros klasikų kūrinių. Tiesa, namuose turėjo nemažai knygų, bet jas dažniau pirko dukra Rita, tad namų biblioteka daugiau rodė jos skonį [A. Daukšienė], o vėliau įsigytosios knygos buvo gana atsitiktinės [V. Daukšaitė].

Poezija nesižavėjo, grynosios lyrikos netgi nemėgo. Pavyzdžiui, apie Šekspyro sonetus kalbėjo: „A, čia baikos, rado apie ką rašyt šitiek sonetų. Be reikalo laiką gaišai juos versdamas mūsų snobams“ [A. Churginas]. Tačiau su malonumu perskaitydavo vieną kitą jam atneštą P. Beranžė (de Beranger), V. Majakovskio ar kito autoriaus eilėraštį, kur jautėsi ryškus „pipirų“ – kandžios satyros skonis. Didelį džiaugsmą suteikė išėjęs lietuviškas Gėtės „Fausto“ vertimas: Profesorius galėjo nagrinėti originalo kalba sunkiau įkandamas metaforiškas angelų ir Mefistofelio žodžių kautynes, patiko pastarojo pastabos, kad žmogus vis kiša nosį, kur nereikia, kad dedasi pasaulio viešpačiu, o pats niekaip negali išbristi iš bėdų – „geriau nepasakysi“. Tuo tarpu Dantės „Dieviškoji komedija“ jam nepatiko, atrodė pasenusi. Matyt, buvo svetima, tolima jo prigimčiai – jai skaityti reikėjo statiško susikaupimo, kontempliatyvumo [A. Churginas]. Iš lietuvių poetų pirmenybę atiduodavo Maironiui, Kossu-Aleksandravičiui, B.Brazdžioniui – už lengvą eilėraščių stilių ir tiesiog savaiminį jų įstrigimą atmintyje („daugelis dabartinių poetų rašo rebusais, perskaitai ir nelieka nieko“ [B. Jauniškis]). Buvo neblogai susipažinęs su Just. Marcinkevičiaus kūryba, A. Baltakį skaitė kaip analitikas, nagrinėdamas posmus ir eilutes [V. Daukšas]. Labai gyrė A. Churgino vertimus, ypač Gėtės „Faustą“, bet šio vertėjo originaliosios poezijos nemėgo [A. Daukšienė]. Šaipėsi, kai vienu metu ilgai visoje Sąjungoje skambėjusioje diskusijoje „fizi-

kai – lyrikai" kai kas bandė supriešinti tas dvi žmonių veiklos ir interesų sritis: „Durnių darbas! Prasta lyrika nereikalinga, bet be geros literatūros ir meno mokslui irgi būtų švachai" [A. Churginas].

Antra vertus, prozą mėgo, ypač daug skaitė paskutiniuosius 10–15 metų, kai lietuviškai perskaitydavo beveik viską, kas išeidavo geresnio [V. Daukšas]. Iš draugų dažnai parsinešdavo knygų: susikrauna krūvelę ant stalo, po kurio laiko, žiūrėk, jau nebėra, bet greitai vėl pasirodo nauja [A. Daukšienė]. Itin mėgo ir gerai suprato F. Dostojevskį, ypač jo „Lošėją" [A. Končius]. Dažnai prisimindavo A. Čechovo novelių siužetus ir įdomesnes situacijas. Kelis kartus perskaitė Dž. Golsvorčio „Forsaitų sagą". Kai madingas tapo E. Hemingvėjus, kurį laiką jam buvo visiškai abejingas, bet vėliau, perskaitęs daugiau šio rašytojo kūrinių, vertino jo prozos savitumą [A. Churginas]. Už tiesų žodį kūriniuose, kurie, anot jo, gali tobulinti gyvenimą, gerbė V. Petkevičių [B. Jauniškis]. Kilusiam iš kaimo Profesoriui buvo artima kaimiška buitis, tad vertino J. Baltušį, bet Žemaitę laikė pasenusia [A. Churginas]. Laisvai skaitė rusų kalba, todėl sistemingai skaitydavo žurnalisto A. Prokopavičiaus parūpinamus centrinius sąjunginius žurnalus „Inostrannaja literatura" ir „Novyj mir", kuriuose būdavo spausdinami tuo metu visoje Tarybų Sąjungoje garsėję kūriniai. A. Prokopavičius, E. Potašinskas jam atnešdavo ir naujų rusiškų knygų. Labai mėgo Ž. Simenono, kitų autorių detektyvus, žinomo fantasto S. Lemo knygas. Iš Churgino gaudavo vokiškos grožinės literatūros – „kad kalbos nepamirščiau" [B. Savukynas]. Apskritai mėgo literatūrą, kurioje būdavo netikėtų, paradoksalių situacijų, minčių ir humoro (pavyzdžiui, Apulėjaus „Aukso asilą", R. P. Voreno „Visa karaliaus kariauna"). Paskutiniaisiais metais skaitė ypač daug žurnalų – ir lietuviškų, ir rusiškų, nuo pirmo iki paskutinio puslapio perskaitydavo lietuvišką satyros ir humoro žurnalą „Šluota", sąjunginį tokio paties pobūdžio leidinį „Krokodil", marčiai patardavo, ką verta perskaityti „Pergalėje", „Literatūroje ir mene", o kas visiškai neverta dėmesio. Tikriausiai peržvelgdavo nemažai ir kritikos straipsnių, tačiau diskusijose apie literatūrą remdavosi ne jais, o savo nuomone [B. Savukynas].

Daugelis vyrų jaunystėje aktyviai sportuoja, o vėliau visą gyvenimą lieka „savosios“ sporto šakos ar profesionalų varžybų aktyvūs sirgaliai. Profesoriaus nuomone, profesionalusis sportas daro žmogų labai vienpusišką, žlugdo asmenybę [P. Slavėnas], todėl jis buvo atidavęs spaudai didelį, bet taip ir neišspausdintą straipsnį, kritikuojantį mėgėjais vadintus TSRS sportininkus profesionalus. Nesuprato ir pernelyg sportu susižavėjusių mėgėjų. Būdingas jo pasakojimas apie Austrijos alpinistus: „Ten jie visi dėl to alpinizmo pamišę. Kiekvieną sekmadienį pusė katedros – į kalnus. O paskui, žiūrėk, ateina į darbą juodom liemenėm – vadinasi, kažkas žuvo. Aš apsieidavau be viso šito“ [A. Prokopčikas]. Tuo tarpu laisvalaikį praleisti retkarčiais padedantį sportą jis mėgo, pirmenybę teikė dviem visiškai skirtingoms sporto šakoms – futbolui ir šachmatams.

Mokydamasis Šiaulių gimnazijoje, K. Daukšas pats žaidė futbolą, vėliau ne kartą džiaugėsi buvęs visai neblogas vartininkas [N. Karvelis]. Nors ir sakydavo, kad futbolui galvos nereikia – užtenka gerų kojų, bet kolegų bandymai sudominti inteligentiškesniu žaidimu – krepšiniu nepasisekė. Profesorius krepšinyje pasigesdavo atletiškumo (NBA komandų rungtynės per televiziją tuo metu, aišku, nebuvo rodomos), vadindavo jį moteriškų žaidimu [A. Končius] arba sakydavo, kad krepšininkai per greitai laksto ir per greitai įmeta [R. Kazlauskas]. Tuo tarpu futbolo rungtynių žiūrėti eidavo netgi vėlyvą rudenį, per lietų, vėją, kartais ir per sniegą, o po rungtynių sušilti, dar kartą aptarti įdomiausių momentų ir išgerti taurelę užsukdavo į „Neringą“ ar „Vilnių“ ir juokdavosi iš ten sėdinčių pažįstamų: „Jūs čia dūmuos smirstat, o aš dvi valandas grynam ore išsėdėjau“ [J. Šarka]. Kai šeštajame – septintajame dešimtmetyje tuometinis Vilniaus „Spartakas“ žaidė TSRS aukščiausiojoje lygoje, su tokiais pat aistringais sirgaliais žiūrėti jo rungtynių važiavo į Minską ir net į Kijevą [D. Grincevičius]. Sezonui baigiantis nešiodavosi laikraščių iškarpas su komandų pelnytų taškų lentelėmis, mėgo prognozuoti svarbių rungtynių baigtį. Į rungtynes paprastai eidavo dviese, dažniausiai su vienu iš artimiausių draugų A. Končiumi, žurnalistu A. Čižausku, savo pavaduotoju D. Mendelejevo chemikų draugijoje A. Kaminsku ar Chemijos fakulteto docentu

N. Karveliu. Rungtynių metu „sirgdavo“ energingai, rasdavo pastabų ir geriems žaidėjams, reikalaudavo tolimų perdavimų, kuo daugiau mušti į vartus: pagal tikimybių teoriją mušdamas kada nors vis tiek pataikysi, o nebandydamas tikrai neįmuši [A. Čižauskas]. Į stadioną netgi gražią dieną imdavosi skėtį: ir atsargai („Prognozės nepatikimos, ką gali žinoti, gal staiga pradės lyti...“), ir emocijoms išreikšti: kritinėse situacijose ne šaukdavo su kitais sirgaliais, o tik pašokdavo ir kilnodavo skėtį [A. Kaminskas]. Mėgo ne tiek žaidimo grožį – tikslius perdavimus ar gerą gynybą, kiek aštrias situacijas: neretai nueidavo ir į prastas, blogų komandų rungtynes, kurių metu būdavo šimtaprocentinių progų, o žaidėjai mušdavo pro šalį [A. Luneckas]. Pasiligojęs žiūrėdavo futbolą nors per televizorių, o paskutines rungtynes stebėjo lovoje, paramstytas pagalvėmis, vos tris dienas prieš mirtį [A. Končius].

Kaip ir kitiems sirgaliams, Profesoriui futbolas būdavo savotiškas narkotikas – padėdavo užmiršti kasdienio gyvenimo nesklandumus, atpalaiduodavo nuolat tramdomas emocijas. Tuo tarpu antrasis jo mėgstamas žaidimas – šachmatai, nors taip pat versdavo atitrūkti nuo rūpesčių, teikė daugiau intelektinį pasitenkinimą.

Šachmatais K. Daukšas susidomėjo dar studijuodamas. Vėliau su jaunais Vytauto Didžiojo universiteto dėstytojais ištisas valandas prarymodavo prie šachmatų stalelio Konrado kavinėje. Dažnas jo partneris būdavo J. Matulis, su kuriuo jau Vilniuje nuo šachmatų kartą neatsitraukė visą naktį [D. Grincevičius]. Mokslų akademijos tarpinstitutinėse šachmatų varžybose kaip Chemijos ir cheminės technologijos instituto atstovas prie pirmosios lentos žaisdavo žinomas to meto šachmatininkas aspirantas Romanas Višomirskis, o prie antrosios – direktorius K. Daukšas. Taigi susidarydavo įdomi situacija, kurios, tiesa, tuo metu niekas negalėjo numatyti: prie gretimų lentų žaisdavo du to paties instituto direktoriai – tuometinis ir daug vėlesnis. R. Višomirskio nuomone, Profesorius žaidė visai neblogai, pagal tuometinę TSRS klasifikaciją, buvo maždaug antrojo atskyrio lygio (žemiausias buvo penktasis, o aukštesnės už pirmąjį atskyrį pakopos – kandidatas į sporto meistrus ir sporto meistras).

Keletą pokario metų pažaisdavo ir biliardą. Vasarą kartais specialiai dėl biliardo nuvažiuodavo pas V. Niunką į jo vasarnamį Valakampiuose. Kartais tekdavo ir su A. Sniečkumi lazdas suremti [A. Daukšienė]. Beje, pirmasis LKP CK sekretorius vertino Profesoriaus originalią mąstyseną ir jo jubiliejų proga nepamiršdavo atsiųsti kurjerio su asmenišku sveikinimu [R. Kazlauskas].

Įdomu, kad užaugęs prie žemės, visos giminės šaknimis susijęs su kaimu Profesorius visiškai pritapo prie miesto, nepasigesdavo gamtos prieglobsčio, iškylų į gamtą paprasčiausiai nemėgo.

Pirmąjį pokario dešimtmetį Universiteto darbuotojai beveik kas savaitgalį imdavo savo sunkvežimį (apie Universiteto autobusiuką tada niekas nė nesvajojo) ir važiuodavo į Universiteto poilsio bazę Žydiškėse, netoli Trakų, prie Skaisčio ežero. Daukšas važiuodavo labai retai, o ir nuvažiavęs pabūdavo dvi tris valandas prie bendro stalo ir dingdavo [D.Grincevičius]. Nesilankydavo jis Valakampiuose, Vingio parke ar kitose vilniečių pamėgtose poilsio vietose, nebent rudenį, kai rinkdavo žoles savo vermutams [A. Končius]. Namuose nebuvo net kalbos apie savo sklypo kolektyviniame sode įsigijimą, nesilankė Profesorius ir draugų soduose. Apie kolektyvinius sodus buvo tos nuomonės, kaip ir rašė – tai vargo poilsis, su purvu susijęs primityvizmas, žmones nuo mąstymo atitraukiantis užsiėmimo erzacas.

Tiesa, kai kas iš Profesoriaus pažįstamų apie jo ir gamtos santykius kalba visai priešingai: legenda tapęs gamtos nemėgimas – tai tik eilinis jo paties intensyviai palaikomas mitas. Taip, jis garsiai nedūsavo dėl poilsio gamtoje teikiamų malonumų, nebuvo maniakiškas „žaliasis", bet užaugęs kaime gamtoje visada jausdavosi savas ir nesiafišuodamas neretai į ją nuklysdavo, matyt, pasiilgęs jam iš esmės nebūdingos vientulystės. Pavyzdžiui, J. Bulavas pirmuosius 10–20 pokario metų jį neretai matydavo Valakampiuose, A. Churginas Profesorių be jokių vermutams reikalingų žolių rankoje sutikdavo miške ar grįžtantį nuo Neries.

Gamtos teikiamų malonumų nepasiilgstantis Profesorius neturėjo įpročio atostogauti, ypač nemėgdavo Palangos. Tiesa, jaunystės metais gyvendamas Kaune, kelis kartus Palangoje atostogavo.

Važiuodavo tik su žmona, sūnų palikdavo jos tėviškėje: tada niekas nenorėdavo nuomoti kambario šeimoms su vaikais [A. Daukšienė]. Pokario metais Palangoje buvo gal tik kartą kitą, ne ilgiau kaip savaitę ir beveik visą ją preferansą kopose pralošdavo [A. Končius]. Sakydavo, kad degintis saulėje nesveika: „Reikia vadovautis gamtos dėsniais. Jeigu jų neklausai – kenki sau. Visi vabzdžiai, vabalėliai, netgi karvės, ir tos vidudienį šešėlio ieško. Nusirengę specialiai guli saulėje tiktai žmonės, ir tai ne visi, o tik tie, kurie nori turėt madingos rudos spalvos odą" [J. Mačiulis]. Paprastai išleisdavo į pajūrį žmoną ir vaikus, vaikams suaugus – ją vieną, o pats pasilikdavo Vilniuje. „Atostogos? Kas tai per daiktas? Kam jų reikia?" [V. Daukšaitė]. Sakydavo, kad reikia ilsėtis ten, kur gyveni, tomis pačiomis klimato sąlygomis, tiktai nedirbant įprastinių darbovietės darbų. „Pomidorą persodini, ir tai savaitę ar dvi skursta, kol adaptuojasi, o čia – žmogus. Nuvažiavus viena savaitė praeina, kol aklimatizuojiesi, kitą savaitę prarandi sugrįžęs. Tai kas iš tų atostogų bepalieka, argi verta jas gadinti?" [V. Kapočius]. „Visi veržiasi prie jūros į tą tariamą laisvę ir gamtos prieglobstį, o ten – suvaržyti didžiulių eilių, įkyrios monotonijos. Erdvės ir oro užtenka ir Vilniuje, pavyzdžiui, stadione" [J. Bulavas]. Primygtinai klausinėjamas, kodėl nevažiuoja atostogauti į pajūrį, juokdavosi: „Kam ten važiuot, jei žmona su vaikais išvažiavo? Kur rasi geresnes sąlygas nuo jų pailsėt, jei ne namuose? O jeigu jau taip norisi kaimo sąlygų, tai išjunk bute vandenį, visus baldus sunešk į vieną kambarį, pasilik tik sofutę, užkalk tualetą, bėgiok gamtinių reikalų į krūmus ir bus visiška kaimo iliuzija" [A. Prokopčikas]. „Tiesa, yra žmonių, kurie mėgsta rodytis nuogi. Ir tokių, kuriems patinka į tuos nuogalius žiūrėt. Va jiems tai Palanga tinka!" [K. Radzevičius]. „Seniams važinėt į Palangą savo suvytusio kūno rodyt? Jaunimą dar galima suprast, bet ir tai kas per malonumas – be jokio tikslo gulėt pliaže?" [A. Prialgauskienė]. Nemėgo ir turistinių kelionių į užsienį. Tiesa, porą kartų buvo išvažiavęs, bet tik todėl, kad „Žinijos" draugija jį buvo premijavusi kelialapiais ir nebuvo kaip tų visų taip trokštamų kelialapių atsisakyti.

Profesoriaus pomėgiu atostogas leisti Vilniuje mielai naudodavosi Chemijos fakulteto vadovybė: jis beveik kas vasarą vieną mėnesį pavaduodavo atostogaujantį dekaną, mielai dalyvaudavo stojamųjų egzaminų komisijoje.

Turint galvoje Profesoriaus požiūrį į poilsį gamtoje, suprantama, kodėl jis buvo visiškai abejingas gėlėms ir niekada jų nedovanodavo moterims. Ko gero, gyvenime nėra nupirkęs nė vieno gėlės žiedo. Kai kartą vėlai vakare grįždamas namo prie durų rado po kaimynų švęsto jubiliejaus pamestą puokštę ir atidavė ją žmonai, ta vos neatsisėdo iš nustebimo [E. Meškauskas]. Po viešos paskaitos gavęs gėlių, paklausdavo: „Ar dabar jos jau mano? Ar galiu su jomis daryti, ką noriu?“ Gavęs teigiamą atsakymą, tas gėles iš karto atiduodavo dovanojusiajai arba išdalydavo aplinkinėms moterims [B. Jauniškis]. Kartą po tokio poelgio paklaustas, ar jis taip jau visiškai nemėgsta gėlių, nuo tiesaus atsakymo išsisuko su jam būdingu humoru: „Kodėl gi? Jos man davė progą pabučiuoti į žanduką gražią moterį!“ [L. Salickaitė-Bunikienė]. Fakultete tuo metu buvo tradicija egzaminų stalą papuošti gėlėmis ir po egzamino tas gėles atiduoti dėstytojui, tačiau Profesorius jų niekada nepriimdavo. Tai žinodami studentai jam ir nesiūlydavo, o jeigu mėgindavo – jis pasakydavo trumpai: „Neškit į dekanatą“. Kai viena grupė bandė jį atkakliai įkalbėti, netgi pyktelėjo: „Aš ne ožys, gėlių nevalgau“ [V. Daukšaitė].

Kiek nuolaidesnis buvo gyvūnams. Tiesa, jo paties nuomone, butas – ne pati tinkamiausia vieta gyvūnams: visa, kas gyva, turi gyventi gamtoje, savo natūralioje aplinkoje [V. Daukšaitė]. Šeimoje nebūdavo laikomi dabar taip populiarūs šunys, tačiau vaikai, o ypač anūkės beveik visada ką nors laikydavo: papūgėles, kanarėlę, žiurkėną, katę ar netgi vėžlį. Profesorius greitai susidraugaudavo su gyvulėliais, žaisdavo su jais. Abu su M. Bulaka mėgdavo prie Žemaitės paminklo lesinti balandžius, komentuodavo, kaip jie lesa, visai kaip žmonės pešasi dėl maisto, lyderiauja ar pasiduoda [D. Kopelmanas].

V. Žemaitytę kartą labai sujaudino jo dėmesys valkataujančiam kačiukui. Šaltą lietingą rudens dieną eidami gatve, jiedu išgirdo

miaukiant ir priėję arčiau pamatė mažytį, liesutį, šlapią kačiuką. Daukšas sustojo, pakėlė jį, apšluostė nosine, įsidėjo į portfelį ir nusinešė, sakydamas, kad rasiąs jam gerą vietą. Perėjo beveik visą Gedimino prospektą iki namo, kuriame gyveno poetas V. Reimeris. Čia jie įėjo į laiptinę, Profesorius išėmė kačiuką iš portfelio, paglostė, tyliai užnešė laiptais aukštyn, patupdė prie Reimerių buto durų ir pats skubiai nulipo žemyn. Paliktas vienas kačiukas vėl pradėjo gailiai kniaukti, paskui pasigirdo moters balsas. Profesorius apsidžiaugė: „Tai – Reimerio žmona. Tvarkoj! Mūsų katinėlis gyvens! Aš žinau, kad ji gelbsti visus gyvuliukus, priglaus ir šį. Dabar galima eit į „Neringą“ ir išgert taurelę į jo sveikatą“.

K. Daukšas buvo visiškai abejingas daugelio vyrų pamėgtai žvejybai ir medžioklei.

Profesoriaus požiūrį į žvejybą, ko gero, geriausiai nusako prisiekusių žvejų ne itin mėgstamas posakis: „Viename gale kablys, kitame – kvailys“. Ištisas valandas išsėdėti su meškere ant upės ar ežero kranto nežinant, kas iš to išeis, – ne jo charakteriui. Netraukė jo nei tikėjimasis laimikio, nei galimybė pabūti gamtoje, nei pagaliau sportą kiek primenantis spiningavimas. Draugai porą kartų buvo jį išsivežę pažvejoti, bet neprisikalbino net į valtį įsėsti ir spiningą pamėtyti [L. Bičkauskas-Gentvila].

Jaunystėje su broliu Juozu kartais išeidavo pamedžioti. Tačiau tai buvo daugiau galimybė pasivaikščioti po žiemos mišką: sesuo neprisimena, kad jiedu būtų atsinešę kokį laimikį [A. Prialgauskienė]. Kiek kitokia medžioklės situacija buvo tarybiniais laikais. Nemetant šešėlio ant tikrų medžioklės entuziastų, reikia prisiminti, kad medžioklė tuomet buvo pamėgtas nomenklatūros tūzų sportas. Jos metu buvo galima užmegzti naudingas pažintis, nuoširdžioje aplinkoje suderinti kai kuriuos oficialiu keliu sunkiai išsprendžiamus klausimus, vyriškoje (ir ne tiktai!...) kompanijoje linksmai pasiausti. Profesoriui visa tai buvo nė motais. Medžioklėje jis buvo tik du kartus ir abu kartus nesėkmingai. Pirmą kartą jis ilgai su visais stovėjo linijoje, kol galų gale iššovė. Kai visi rinko laimikius, atsinešė tarsi jo paties nušautą varganą zuikį ir Daukšas, tačiau atidžiau apžiūrėjus pasirodė, kad tas zuikelis jau seniai pasismau-

gęs kilpa... [P. Katilius]. Antras kartas vos nesibaigė tragiškai. Visiems belaukiant varovų tuliojamų žvėrių, didelis medžioklės mėgėjas J. Matulis kažkodėl įžengė už medžiotojų linijos. Kailinę kepurę užsidėjusį kolegą Daukšas palaikė žvėrimi ir vos neiššovė. Apsižiūrėjęs metė šautuvą ir kitus palikęs išvažiavo: „Vos žmogaus nenušoviau. Aš per tą jūsų medžioklę turmon nesėsiu!" [D. Grincevičius]. Daugiau likimo Profesorius negundė, o apie medžioklę atsiliepdavo kaip apie labai tolimų laikų atgyveną: buvo laikai, kai mūsų proprotėviai gyveno iš medžioklės, grybų ir uogų, bet dabar tai visiškai nebereikalinga.

Visa Daukšų giminė nebuvo dainininkai [A. Prialgauskienė]. Ne išimtis ir Profesorius. Pobūviuose ne tik niekada nedainavo pats, bet ir labai nemėgo, kai dainuodavo kiti, ypač išgėrusi kompanija. Sakydavo: „Gargaliavimas" [A. Daukšienė]. K. Daukšo požiūrį į išgėrusiųjų dainavimą vaizdžiai parodo viena jo „Chemijos žodyno" dedikacija. Kai po ateistinio renginio Panevėžio rajono Velžio gyvenvietėje svečiai iš Vilniaus buvo pakviesti į banketą ir vienas iš vilniečių – lituanistas K. Trečiakauskas paprašė Profesoriaus pasirašyti ant specialiai ta proga nusipirkto „Žodyno", šis užrašė: „Ateistinės dienos šunabalio proga". Nustebusiam autografo gavėjui Profesorius paaiškino: „Aš jau žinau, kuo viskas baigsis: tuoj visi gerokai išgers ir pradės, vaizduodami dainuojančius, kaukt kaip šunys... " Tik labai retai, kai būdavo ypač geros nuotaikos, Profesorius negarsiai pritardavo dainuojantiems, be žodžių niūniuodamas. Tiesa, kartą „Neringoje" visai rimtu tonu „teoriškai" pagrindė tą išgėrusiųjų pomėgį dainuoti: „Išgertas alkoholis organizme suriša deguonį, žmogui pradeda trūkti oro, tai ir rėkia, kiek galėdamas daugiau išsižiojęs" [E. Potašinskas].

Neviliojo jo ir lengvoji muzika. Tačiau buvo įsidėmėjęs nemažai Bethoveno ir Mocarto kūrinių ir transliuojamus per radiją juos lengvai atpažindavo [A. Grincevičienė].

Šokti nemėgo ir nemokėjo.Tik labai retai kiek patripinėdavo [A. Daukšienė]. Kartą į akis kritikavo akad. K. Bieliuką: „Ką čia tripinėji senas būdamas". – „Bet, žiūrėk, ir Bulaka šoka". – „Jis – dailininkas, jiems viskas galima!" [R. Kasiulevičius]. Su Profeso-

riumi daugelyje chemikų pobūvių dalyvavusi doc. E. Čižiūnaitė tik vieną kartą matė jį šokantį. Nedidelės kompanijos užgavėnių baliuje Fizikinės chemijos katedroje dvi merginos pasigyrė draugėms: „Ne mes būsim, jei nenugirdysim Daukšo". Atakavo jį visą vakarą, kol ... galėjo: mat kojos pirmiau palinko joms pačioms. Profesorius atrodė tik truputį linksmesnis ir tuokart šoko.

Kitaip negu daugelis dabartinių inteligentų ir tarnautojų, Profesorius nebuvo aistringas kavos mėgėjas. Tiesa, kavą jis mėgo, bet gerdavo ją labai saikingai, paprastai tik kavinėje ar restorane. Kava vaišinamas katedroje, paprašydavo kavos kavoje – tokios, kai į išvirtos kavos puodelį dar pridedama pusė šaukštelio maltų pupelių [V. Tutkuvienė]. Namuose dažniau gerdavo stiprią arbatą [A. Daukšienė].

Nebuvo jis ir išrankus gurmanas, ypač mėgstamų valgių neturėjo, jam labiau patikdavo ragauti naujus patiekalus. Neretai su Profesoriumi restoranuose pasėdėdavęs A. Končius prisimena, kad patiekalus išrinkti Profesorius palikdavo jam, tik dažnai pageidaudavo užsakyti skirtingus: juos gavę pasidalindavo per pusę. Su malonumu prisimindavo nebent jaunystės metais populiarius su grietine patiekiamus „salcesonus" (rūkyta kieta dešra, panaši į dabartinę „Saliami"). Kartą, atvažiavę į Pakruojį, jiedu tų „salcesonų" aptiko vietiniame restorane ir Profesorius su džiaugsmu jų užsisakė. Per tradicinius sekmadieninius pietus su žmona restorane dažnai užsisakydavo vadinamąją šiupininę – tirštą riebią sriubą su mėsos ar dešros gabaliukais [A. Daukšienė].

Nemėgo fotografuotis: „Mano veidas nefotogeniškas" [L. Valentėlis].

Nemėgo rašyti laiškų. Nerašė giminėms, Maskvoje studijuojančiam sūnui. Tiesa, iš Graco parašydavo jaunai žmonai, tačiau beveik visus tuos laiškus ji saugumo sumetimais sudegino antrosios tarybinės okupacijos pradžioje. Liko tik keletas atvirukų ir laiškas jos giminėms iš Italijos pajūrio su Daukšui būdinga charakteristika: „Smėlis juodas kaip anglies pelenai, ir žmonės kaip bekonai purvyne išsivolioję". Panašaus tono ir „skundas" trumpame laiške iš Le-

ningrado ligoninės: „Valdiškos šliurės mažos, bijau, kad nenutrintų pūslių ant kulnų skūros“.

„Neringos“ epopėja. Daugumos K. Daukšą pažinojusių žmonių sąmonėje Profesoriaus įvaizdis neatsiejamas nuo „Neringos“ kavinės ir nuo, jų nuomone, didelių ten vykusių lėbavimų. Pabandykime į šią legendą pažiūrėti iš arčiau ir išsiaiškinti, kiek joje tiesos ir kiek gandų. Tačiau prieš tai verta aptarti tos kavinės atsiradimo priežastis ir vaidmenį to meto Vilniuje.

Iki pat šeštojo dešimtmečio pabaigos Vilniuje iš esmės nebuvo nė vienos kavinės, atitinkančios savo pavadinimą. Taip pavadintos viešojo maitinimo įstaigos iš tikrųjų buvo restoranai arba valgyklos, o kartais iš viso neaiškus jų hibridas, skirtas žmogui greitai pavalgydinti, nugirdyti, įsilinksminusiai kompanijai paūžti. Apie tai, kad pora bičiulių ar didesnė draugija galėtų ramioje kultūringoje aplinkoje vieną kitą valandą, o, neduok Dieve, ir visą vakarą praleisti vien tik gurkšnodami kavą, buvo galima tik pasvajoti. Tam netiko nei apšiurusi ar neskoningai prabangi kavinių aplinka, nei jų darbuotojai, kuriems rūpėjo gauti kuo didesnius lankytojų užsakymus, išspausti kuo daugiau pelno.

Tuo tarpu vyresniosios kartos inteligentai dar labai gerai prisiminė garsiąją prieškarinę Konrado kavinę Kaune, kuri buvo virtusi savotišku neformalių intelektualų klubu. Prie puodelio kavos joje susitikdavo ir įdomiais pokalbiais stumdavo laiką inžinieriai ir bohemos atstovai, amžini studentai ir profesoriai, damos ir jų gerbėjai, turtingi mecenatai ir tik puodeliui kavos centų sukrapštantys jų globotiniai. Tuo pačiu metu Vilniuje panašiai garsėjo Štralio kavinė. Penktajame – šeštajame dešimtmetyje Kaune buvo itin populiari kavinė „Tulpė“, kurioje senųjų laikų nostalgijos gaubiami sėdėdavo išlikę buvusios laikinosios sostinės inteligentai. Vilniaus vykdomojo komiteto vadovams kilo mintis ir Vilniuje turėti reprezentacinę kavinę. Idėją įgyvendinti 1956 m. buvo pavesta jauniems, vos 27 metų, plačiajai visuomenei visiškai nežinomiems architektams broliams dvyniams Algimantui ir Vytautui Nasvyčiams, kuriems tai buvo pirmasis savarankiškas didelis darbas. Tiesa, Al-

gimantas Nasvytis jau kelerius metus dirbo Maskvoje veikusios nuolatinės Sąjunginės liaudies ūkio pasiekimų parodos Lietuvos paviljono vyriausiuoju dailininku, turėjo galimybių Maskvos bibliotekose susipažinti su naujausiais užsieniniais architektūros žurnalais. Pagal brolių projektą ir jiems prižiūrint Gedimino prospekte (tuomet jis buvo vadinamas Stalino prospektu) 1959 m. rudenį buvo įrengta ir lapkričio 6 d. atidaryta moderni vakarietiško tipo ir kartu itin lietuviška „Neringos" kavinė, tapusi ir dabar garsėjančios lietuviškosios interjero mokyklos pirmąja kregžde.

Kavinę iš karto išpopuliarinti labai padėjo jau jos atidarymo metu kilęs skandalas. Į pirmąjį vakarą, kuriame sėdėjo oficialioji miesto grietinėlė, bandė patekti Vilniuje akredituotas populiaraus sąjunginio laikraščio „Izvestija" korespondentas, tačiau buvo stipriai išgėręs ir durininkas, nežiūrėdamas į primygtinai rodomą tarnybinį pažymėjimą, jo neįleido. Baisiausiai įsižeidęs žurnalistas išspausdino „Izvestijose" didžiulį straipsnį „Dievų nužengimas"[18], kuriame negailėdamas sarkazmo pasistengė iš kavinės nepalikti akmens ant akmens. Remdamasis tuo metu vykdoma kampanija prieš architektūrinius nesaikingumus, jis užsipuolė mažosios salės pakabinamas lubas, vieną iš septynių antikos pasaulio stebuklų – kabančiuosius Semiramidės sodus primenančią žalumynų sieną, kritikavo tarp dviejų salių įrengtą baseinėlį su čiurlenančiu fontanu, nemasyvias daugiau išgėrusiems nepritaikytas kėdes ir šviesius jų apmušalus, šiurpino laikraščio skaitytojus dviejų milijonų rublių kavinės įrengimo kaina. Jau kitą dieną po straipsnio pasirodymo susitikęs Nasvyčius Daukšas pasakė: „Sveikinu, broliai! Jūs jau padarėte karjerą. Geresnę reklamą sunku ir įsivaizduoti" [A. V. Nasvyčiai]. Profesoriaus žodžiai pasirodė pranašiški ir dar kartą patvirtino jo įžvalgumą: būtent nuo „Neringos" projekto prasidėjo Nasvyčių žygis į Lietuvos architektūros Olimpą. Labai greitai jie gavo pluoštą pasiūlymų ką nors panašaus suprojektuoti Maskvoje, kavinės interjeras sulaukė ir užsienio radijo komentarų. Tuo tarpu oficialieji valdžios sluoksniai, netgi LKP CK buvo gerokai išsigandę: ne juo-

[18] *Коновалов Р.* Сошествие богов // Известия. 1959. 19 ноября.

kas – triuškinantis, vos ne pusės puslapio straipsnis net už oficiozinę „Pravdą“ labiau skaitomame laikraštyje! Po tokių straipsnių paprastai lėkdavo atsakingų vietinių darbuotojų galvos. Buvo nuspręsta imtis apsauginių priemonių. „Neringos“ užtarti į Maskvą buvo pasiųstas tuometinis Dailininkų sąjungos atsakingasis sekretorius skulptorius K.Bogdanas, prieš tris mėnesius Vienoje vykusiame pasauliniame jaunimo ir studentų festivalyje susipažinęs su „Izvestijų“ vyriausiuoju redaktoriumi N. Chruščiovo žentu A. Adžubėjumi. K. Bogdanas susitiko su Adžubėjumi, paaiškino nelemtojo straipsnio parašymo aplinkybes, išgyrė „Neringą“ ir pakvietė redaktorių atvažiuoti į Vilnių ir pačiam joje apsilankyti. Adžubėjus pažadėjo, tiesa, neatvažiavo, bet, matyt, pašnekėjo kur reikia, ir „Neringos“ istorija baigėsi be rimtesnių sankcijų, išskyrus tai, kad po vietinės liaudies kontrolės patikrinimo formalų papeikimą gavo kavinės statybą šefavęs miesto vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojas. Tuo tarpu „Neringos“ interjeras turėjo didelės įtakos laisvesniam, nacionaliniais motyvais pagrįstam kitų kavinių apipavidalinimui ne tiktai Vilniuje, bet ir kituose TSRS miestuose.

Kalbėdamas per „Neringos“ atidarymą, Dailininkų sąjungos atsakingasis sekretorius K. Bogdanas pakvietė Vilniaus inteligentus ketvirtadieniais rinktis joje pokalbiams prie puodelio kavos, kaip kad būdavo kauniškėje Konrado kavinėje. Atsakymas pranoko bet kokius lūkesčius: žinomiausi to meto inteligentai čia pradėjo susitikinėti gerokai dažniau, o kai kurie kasdien ir ne po vieną kartą. Tarp jų buvo ir daugelis tų, kurie kadaise lankydavosi pas Konradą. Čia traukė įdomi draugija, patogi vieta pačiame miesto centre, erdvus moderniškas interjeras, savita virtuvė – angliškas muštinis su krauju, neįprastos salotos, įvairiausi itin skanūs ir nebrangūs blyneliai, iki tol Vilniuje nematyti „Kijevo“ kotletai (dabar vadinami „Neringos“), kurių paskanauti bent porą kartų per metus ateidavo ir iki tol kavinėse nesilankydavę vilniečiai. Traukė ir kultūringas aptarnavimas, kuriuo rūpinosi administratorius Jonas Mažuika, prieš „Neringos“ atidarymą reemigravęs iš Argentinos, suviliotas ten skleidžiamos tarybinės propagandos, kad Lietuvoje žmonės uždirba vos ne dvigubai daugiau. Jis buvo daug metų dirbęs barmenu laivuose

(juokavo, kad pavyko išvengti tik „Titaniko"), vėliau – gero restorano metrdoteliu, laisvai kalbėjo angliškai, vokiškai ir ispaniškai, mokėjo elgtis su įvairiausia publika ir labai greitai to išmokė visas padavėjas. Jos ir reikiamą distanciją išlaikydavo, ir kartu elgdavosi labai draugiškai, nekreipdavo dėmesio į nuolatinių lankytojų keistenybes ar publiką šokiruojančius poelgius. Pavyzdžiui, K. Daukšas mėgo atsinešti savo vermutų, dailininkas T. Kulakauskas kai kada ateidavo su šlepetėmis, paprasto vandens bufete negavęs aktorius J. Čepaitis kartą leido sau visų akivaizdoje atsigerti iš baseinėlio, kitą kartą tame pačiame baseinėlyje nuolatinis lankytojas murkdė įkaušusio chuliganiškai pasielgusio atsitiktinio tipelio galvą. Kitur tai būtų peraugę į nemažus skandalus, o „Neringoje" viskas vyko žaismingai, atiduodant duoklę lankytojų originalumui. Padavėjos netgi rūpinosi lankytojų maitinimo paįvairinimu: „Taigi aš vakar tą patiekalą jums atnešiau, dabar geriau užsisakykite ką nors kita" [A. Čižauskas]. Kartą į baseinėlį buvo įleista gyvų karpių, ir kas rankomis pasigavo – tam iškepė veltui (tiesa, kavinė buvo jau uždaryta ir likę tik nuolatiniai lankytojai)[19]. Pagaliau čia nebuvo madinga nusigerti, atvirkščiai, tai buvo laikoma blogo tono požymiu. „Neringa" tuo metu buvo bene vienintelė Vilniaus kavinė, kurioje padavėjai nežiūrėjo kreivai, jeigu klientai neužsisakė butelio vyno ar konjako (degtinės čia išvis nebūdavo) ir kalno maisto, kurioje visą vakarą galėjai išsėdėti prie vienintelio puodelio kavos, į kurią buvo renkamasi pasišnekėti. Kartais K. Daukšas grįždavo iš pilnos kavinės namo jau po 15 minučių: „A, nieko nėra!" [V. Daukšas]. Žinoma, buvo ir mėgėjų palėbauti – į kavinę rinkdavosi ne šventieji...

Įdomiausi žmonės paprastai būriuodavosi jaukesnėje mažojoje „Neringos" salėje. Labai greitai ji tapo bohemiškų nuotaikų inteligentijos susibūrimo vieta, kur susiformavo savotiškas niekur neįformintas pusiau uždaras klubas. Greta vyresniųjų „asų" čia sėdėdavo ir jaunesnio amžiaus, pokarinės kartos, tačiau visiems taip pat labai gerai žinomi menininkai, aktoriai, architektai, gydytojai, aukš-

[19] *Jonušaitė N.* „Neringos" kavinė: neformalūs universitetai prie konjako taurelės // Lietuvos rytas. 1995. Spal. 18.

tųjų mokyklų dėstytojai, netgi studentai – itin demokratiškoje kavinės atmosferoje niekada nesijautė senimo ir jaunimo priešpriešos, svarbu buvo ne amžius ar išsilavinimas, o įdomi, originali mąstysena. Nuolatiniai kavinės lankytojai turėdavo savo kompanijas ir pamėgtus staliukus, tačiau vietų čia labai dažnai trūkdavo, neretai kai kam tekdavo prisėsti ir prie „svetimo" staliuko, užsimegzdavo naujos pažintys, tad kai kuriais vakarais pilnutėlėje mažojoje salėje tarpusavyje pažįstami būdavo visi ir įdomios diskusijos vykdavo tarp kelių staliukų.

Vis dėlto mažojoje salėje buvo susiklosčiusios savos nerašytos bendravimo taisyklės: galėjai sėdėti kiekvieną vakarą, bet nebūti priimtas į jokią draugiją. Čia būdavo garbės dalykas daug žinoti, todėl reikėjo būti susipažinusiam su kultūros naujienomis: aplankiusiam visas parodas, spektaklius, perskaičiusiam paskutinius bestselerius, ypač spausdinamus cenzūrą dažniau apeidavusiuose Maskvos žurnaluose „Inostrannaja literatura" ir „Novyj mir", – tik tada galėjai kaip lygus su lygiais diskutuoti su stalo kaimynais, suprasti jų išsakomo vieno ar kito kultūros reiškinio vertinimo motyvus. Daugelis iš jaunesniųjų nuolatinių „Neringos" lankytojų ir dabar dėkingi jai už įdomias pažintis, intelektą praturtinusias netikėtas pokalbių mintis, netgi už išmoktas geras manieras. Garsiausias mūsų kino režisierius V. Žalakevičius, kurį laiką turėjęs mažojoje salėje nuolatinį dviviėtį staliuką, prisipažino, kad šimtus vakarų gal ir buvo galima geriau praleisti, tačiau tą laiką iš dalies kompensuoja „dešimt tūkstančių kontaktų ir bendravimas su žmonėmis, kurie buvo ir kurių jau nebėra", kad būtent „Neringa" subrandino filmo apie menininkus „Sadūto tūto" idėją, turėjo įtakos filmo „Jausmai" scenarijui[20]. Mažojoje „Neringos" salėje dažnai leisdavo vakarus rašytojai Icchokas Meras ir Augustinas Gricius, lankydavosi poetai Vytautas Bložė ir Tomas Venclova, kino režisieriai Arūnas Žebriūnas ir Raimondas Vabalas, dailininkai Antanas Gudaitis ir Laimis Ločeris, grafikas Telesforas Kulakauskas, architektas Vytautas Če-

[20] *Jonušaitė N.* „Neringos" kavinė: menama intelektualų laisvės sala nelaisvėje // Lietuvos rytas. 1995 m. Spal. 17.

kanauskas, skulptorius ir metalistas Teodoras Kazimieras Valaitis, rašytojai Vytautas Sirijos Gira, Kazys Boruta ir Romualdas Lankauskas, dizaineris Tadas Baginskas ir daugelis kitų mūsų kultūros šviesulių – visų nesuminėsi. Pradžioje „Neringoje" mėgdavo pasėdėti skulptorius Konstantinas Bogdanas ir mūsų nepakartojamas grafikas Stasys Krasauskas, kurie netgi juokavo, kad prie jų pamėgto staliuko ant sienos turėtų būti pritvirtinta juos primenanti memorialinė lenta. Vėliau S. Krasauskas daugiau lankydavosi „Gintaro" restorane ir į „Neringą" užsukdavo ypatingomis progomis, kai norėdavo ją parodyti kokiam nors svečiui. Būtent S. Krasauskas atsivesdavo tuo metu jau garsėjusius maskviškius avangardo poetus J. Jevtušenką, R. Roždestvenskį, A. Voznesenskį. Ne vieną valandą „Neringoje" yra praleidę kompozitorius R. Ščedrinas, poetė B. Achmadulina, vėliau iš TSRS emigravę rašytojai disidentai V. Aksionovas, V. Nekrasovas. Virš kavinės įrengtame viešbutyje gyveno ir kavinėje lankydavosi žymiausias rusų disidentas fizikas atomininkas A. Sacharovas, kai buvo atvykęs į kito disidento S. Kovaliovo teismą. Beje, sužinojęs apie tuos apsilankymus, disidentus sekantis KGB apklausinėjo ir K. Daukšą [A. Prokopavičius]. „Neringa" patiko garsiajam rusų bardui V. Vysockiui, o kitas bardas – B. Okudžava čia kartą net surengė koncertą, žinoma, vėlai vakare, kai kavinė jau buvo uždaryta ir pasilikusi tik „sava" publika [B. Savukynas]. Atvažiavę į Vilnių, „Neringą" būtinai aplankydavo Maskvos, Leningrado, Kijevo, Latvijos, Estijos, Armėnijos ir kitų TSRS respublikų architektai ir menininkai.

Nors sociologas S. Rapoportas, parašęs specialią studiją apie tarybinių metų Vilniaus snobus, „Neringos" lankytojų papročius aptaria su ryškia ironijos ir net satyros priegaide, o pačią „Neringą" vadina „snobariumu"[21], tačiau jos senbuviai dar tebejaučia tai kavinei tokį ilgesį ir nostalgiją, kad netgi emigravę iš Vilniaus į Izraelį žydai atidarė Tel Avive nedidukę kavinę „Neringa".

K. Daukšas atėjo į „Neringą" antrąją jos darbo dieną, prisėdo prie toliau nuo lango stovinčio staliuko dešiniajame salės kampe ir

[21] *Rapoportas S.* Vilniaus snobai. Vilnius: Unitas, 1994. P. 15.

nuo to laiko čia būdavo kasdieninis svečias. Kartu su Profesoriumi į „Neringą“ patraukė ir jo aplinkos draugai, kurie iki tol rinkdavosi ankštoje „Vilnelėje“ – daugiau karčemą primenančioje kavinukėje, dirbusioje prie „Vilniaus“ restorano. Labai greitai, per vieną dvi savaites, susidarė nuolatinė ta patį staliuką pamėgusi draugija, kurią ne tiktai nuolatiniai „Neringos“ svečiai, bet ir atsitiktiniai lankytojai vadino profesorių stalu: prie jo nuolat sėdėdavo neseniai profesoriaus vardą oficialiai atgavęs K. Daukšas, buvęs Vilniaus dailės instituto rektorius M. Bulaka, kuriam Instituto tarybos suteikto profesoriaus vardo Maskva taip ir nepripažino, doc. D. Cesevičius, dr. A. Končius. Jeigu kartais profesorių stalas būdavo užimtas, kompanija susėsdavo kitame salės kampe, taip pat toliau nuo lango: mažojoje salėje geras tonas buvo sėdėti ne viduryje, o kur nors kampe, iš kur gerai matydavosi visi lankytojai. Tiesa, keisti vietą tekdavo retai, tik kavinės darbo pradžioje. Vėliau administratorius atsitiktinių lankytojų net ir prie tuščio profesorių stalo nesodindavo, dažniausiai padėdavo lentelę „Rezervuota“, laukdavo nuolatinių svečių, kurie jei ne vieni, tai kiti būtinai ateidavo. Administratoriui neretai padėdavo ir kuris nors iš tų „senbuvių“, užimdavęs staliuką visai draugijai. Dažniausiai tai būdavo D. Cesevičius, kuris gyveno be šeimos, tad ateidavo į „Neringą“ kasdien, kaip į tarnybą – paprastai čia pusryčiaudavo ir pietaudavo.

„Neringos“ administracija stengėsi palaikyti intelektualų kavinės įvaizdį. Vakarais ant durų greitai pasirodydavo užrašas, jog laisvų vietų nėra, nors mažoji salė dar būdavo pustuštė. „Filtruodavo“ ne pagal piniginės storumą ar oficialią padėtį (nomenklatūros atstovai toje salėje išvis nesilankydavo): vietos būdavo saugomos nuolatiniams lankytojams. Prie tokios tvarkos ypač įprato profesorių stalo draugija. Kai kartą susirgusį durininką pakeitęs kitas darbuotojas neįleido į vidų M. Bulakos, nors šis vietoje „Sezamai, atsiverk“ ir pasakė magiškąjį „Aš nuo profesorių stalo“, maestro taip įsižeidė, kad kelias savaites boikotavo kavinę: „Paryžiuje taip niekada nepadarytų!“ [A. V. Nasvyčiai].

Prie profesorių stalo normaliai susėsti galėdavo keturi žmonės. Tačiau draugiškai susiglaudę tilpdavo ir šeši, o priešais pristačius

papildomas kėdes – ir dešimt, o kartais net keturiolika. Be interjero, būtent profesorių stalas daugiausia ir išgarsino „Neringą", nes prie jo nuolat vykdavo patys intelektualiausi pokalbiai, virdavo patys karščiausi ginčai. Čia mes kalbėsime būtent apie prof. K. Daukšo stalo kompaniją, nors, tiesą sakant, prie kitų staliukų neretai sėdėdavo daug įdomesni žmonės už kai kuriuos nuolatinius to stalo lankytojus.

Įvairiu metu greta su K. Daukšu prie profesorių stalo yra daugiau ar mažiau sėdėję per penkiasdešimt žmonių, tačiau pagrindinė draugija buvo gerokai mažesnė. Toną čia duodavo nuolatinių lankytojų kvintetas – K. Daukšas, D. Cesevičius, A. Churginas, M. Bulaka ir B. Gorbulskis.

Ypatingo dėmesio nusipelno antrasis – o gal ir pirmasis – neabejotinas profesorių stalo lyderis (greta K. Daukšo) neeilinės biografijos ekonomistas Domas Cesevičius, tapęs nuolatiniu „Neringos" lankytoju 1960 m. pradžioje[22]. 1924–1928 m. jis studijavo Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto filosofijos ir pedagogikos skyriuje. Įstojęs į studentų „Neo-Lithuania" korporaciją, suartėjo su Tautininkų sąjungos vadovais, dažnai sekretoriaudavo tautininkų susirinkimuose. Po 1926 m. perversmo buvo pakviestas į „Lietuvos aidą", dirbo jo sekretoriumi, bet kartu ir toliau tęsė studijas. 1928–1932 m. studijavo ekonominius ir socialinius mokslus Kelno universitete. Gavęs diplomą tame pačiame universitete per metus parengė ir apgynė ekonomikos mokslų daktaro disertaciją „Lietuvos finansų sistema". Grįžęs į Lietuvą, 1933 m. privatdocento teisėmis pradėjo dėstyti Vytauto Didžiojo universitete, 1934–1937 m. buvo „Lietuvos aido" ekonomikos skyriaus redaktorius. 1936 m. savo lėšomis buvo išvykęs į Prancūziją mokytis prancūzų kalbos. 1938 m. pradžioje, gavęs Rokfelerio fondo stipendiją, išvyko stažuotis į užsienį. Beje, pristatydamas jį tai stipendijai, tuometinis VDU rektorius M. Remeris rašė, kad D. Cesevičius pasižymi išskirtiniais gabumais ir ateityje turbūt bus geriausias Lietuvos ekonomistas. Beveik visus metus D. Cesevičius studijavo Mančesterio,

[22] Domas Cesevičius. Vilnius: Margi raštai, 1998. 266 p.

Oksfordo, Londono universitetuose. Grįžęs į Lietuvą, buvo išrinktas žurnalo „Vairas“ redaktorių kolegijos pirmininku ir „Neo-Lithuania“ korporacijos Filisterių (buvusių studentų neolituanų) sąjungos pirmininku. Pagal pastarąsias pareigas greitai buvo įtrauktas į reorganizuotos Tautininkų sąjungos vadovybę – tapo jos vicepirmininku, nors tai partijai formaliai ir nepriklausė. 1939 m. liepos mėn. išvyko tęsti studijų į Čikagos universitetą, tačiau prasidėjus karui po keturių mėnesių grįžo į Lietuvą, nors stipendijos mokėjimo laikas dar nebuvo pasibaigęs, galėjo gauti darbo bet kokioje Vakarų šalyje, o amerikiečiai labai įkalbinėjo negrįžti: laikai neramūs, neaišku, kuo viskas baigsis. Pradėjo dirbti „Lietuvos aido“ redaktoriumi, bet po mėnesio tų pareigų atsisakė, nes mirus J. Tūbeliui buvo paskirtas Tautininkų sąjungos pirmininku ir Finansų ministerijos generaliniu sekretoriumi. Buvo tos nuomonės, kad reikia keisti valdančiosios tautininkų partijos politiką ir ideologiją liberalizavimo kryptimi. Jau pirmosiomis tarybinės okupacijos dienomis buvo suimtas, išvežtas į Maskvą, ten teisiamas, gavo aštuonerius metus kalėjimo ir išsiųstas į lagerį tarp Vorkutos ir Pečioros. Karui baigiantis D. Cesevičius parašė hitlerizmą smerkiantį atsišaukimą į lietuvių tautą, likęs bausmės laikas jam buvo panaikintas ir leista grįžti į Lietuvą. 1945 m. buvo priimtas Vilniaus universiteto Ekonomikos fakulteto docentu, dėstė finansų, kredito ir ekonomikos disciplinas, bet po pusantrų metų atleistas už „tarybiniam mokslui ir tarybų valstybei priešiškų buržuazinių teorijų skleidimą“. Iki 1950 m. gyveno iš vertimų, o prasidėjus Korėjos karui, kai buvę lagerininkai, kaip „nepatikimi elementai“, vėl pradėti izoliuoti, buvo pakartotinai suimtas ir, nesuradus naujų įkalčių, už senas „nuodėmes“ buvo ištremtas į Krasnojarsko kraštą. Paleistas 1954 m., praėjus metams po Stalino mirties, dirbo Gamtos apsaugos komitete, Miestų statybos projektavimo institute, iš Ekonomikos instituto gaudavo užsakymų moksliniams darbams parašyti. Beje, parūpinti tokių užsakymų nurodė Mokslų akademijos prezidentas J. Matulis, be jokio Cesevičiaus prašymo prieš tai dar paskyręs vienkartinę 10 000 rublių pašalpą: „Tamsta sunkiai vertiesi“, – pasakė sutikęs gatvėje [A. Končius].

Visiškai priešingos K. Daukšui išorės ir laikysenos – neaukštas, šnekus, labai judrios mimikos, mėgstantis gestikuliuoti D. Cesevičius prie profesorių stalo puikiai papildė visada santūrų, neperprantamos veido išraiškos, visai kitas diskusijų temas mėgusį Profesorių. Žinodami apie jo užsienyje apgintą, nors Tarybų Sąjungoje ir nepatvirtintą mokslų daktaro disertaciją, stalo kaimynai paprastai į jį kreipdavosi „daktare", o prisimindami pirmininkavimą Tautininkų sąjungoje ir oficialų A. Smetonos titulą už akių su lengvu humoru neretai vadindavo tautos vadu. Išaugęs inteligentiškoje panevėžiečio dėdės advokato šeimoje, gavęs nepriekaištingą išsilavinimą, draugiškai bendravęs su ne vienu Nobelio premijos laureatu, laisvai kalbėjęs pagrindinėmis Europos kalbomis, galėdavęs valandomis deklamuoti Puškino ir kitų rusų poetų eilėraščius, visada itin korektiškas, per daug nesižavintis polemika, aktyviai besidomintis politika, pašaipus racionalistas D. Cesevičius buvo inteligentas, kaip sako prancūzai, *par excellence* (tikrąja to žodžio prasme). „Neringoje" jį mėgo ne tiktai stalo draugai, bet ir kavinės aptarnautojai: nors ir labai skurdžiai gyvendamas, niekada nepamiršdavo arbatpinigių rūbininkui, labai korektiškai elgdavosi su padavėjomis (tiesa, jų nevadindavo, kaip K. Daukšas, nei meilutėmis, nei brangutėmis – nereikia familiariai užkabinėti savo darbą dirbančių žmonių).

Aleksys Churginas – vertėjas ir poetas, VDU Humanitarinių mokslų fakultete studijavo lotynų ir graikų kalbas ir literatūrą (1931–1936), vėliau (1936–1939) – romaniškąją filologiją Sorbonos ir Grenoblio (Prancūzija) universitetuose. Talentingas ir nepaprastai darbštus vertėjas: jau mokydamasis septintoje Kauno „Aušros" gimnazijos klasėje, vertė ir spausdino „Vairo" žurnale lotynų ir graikų kalbų poezijos tekstus. Po karo kurį laiką Kauno universitete dėstė antikos ir Vakarų Europos literatūrą, buvo Užsienio literatūros katedros vedėjas. Mokėjo lotynų, senovės graikų ir aštuonias gyvąsias užsienio kalbas. Jau 1946–1950 m. iš spaudos išėjo jo išverstos pagrindinės Šekspyro tragedijos – „Hamletas", „Makbetas", „Karalius Lyras", „Otelas", „Romeo ir Džiuljeta", daugelis sonetų. Vėliau išvertė Gėtės „Faustą", Dantės „Dieviškąją komediją", Puškino mažąsias dramas, antikinės Graikijos ir Romos autorių, anglų, ispa-

nų ir prancūzų klasikų kūrinių. Už poezijos vertimus 1972 m. jam paskirta respublikinė premija. Išleido ir originaliosios poezijos rinkinių. A. Churginą išskirdavo nepriekaištingai taisyklinga kalba, puikus pasaulinės poezijos išmanymas, aktoriškas sugebėjimas imituoti kitų kalbą, itin impulsyvus charakteris. Daugelis stalo senbuvių jo nemėgo, nes įtarė turėjus ryšių su KGB, o greitas pusiausvyros praradimas ir ginčai su K. Daukšu dažnai virsdavo viso stalo pasismaginimu, savotiška bendravimo „druska".

Mečislovas Bulaka – žinomas grafikas, prof. M. Dobužinskio mokinys, ryškus senosios inteligentijos atstovas, draugavęs su P. Cvirka, K. Boruta, J. Mikėnu. 1931 m. jis baigė Lietuvos meno mokyklą, keletą metų mokytojavo, eksternu išlaikęs papildomus egzaminus, 1944 m. gavo Kauno valstybinio taikomosios ir dekoratyvinės dailės instituto Taikomosios grafikos fakulteto baigimo diplomą. 1940–1951 m. dėstė Vilniaus dailės institute, po karo buvo jo profesorius, tačiau maskviškis VAK'as profesūros, panašiai kaip ir K. Daukšui, nepatvirtino ir pripažino tik docento mokslinį vardą. 1944 m. keturis mėnesius buvo Dailės instituto rektorius, vėliau – jo Grafikos fakulteto dekanas ir Grafikos katedros vedėjas. Gynė nuo užsipuolimų tuo metu dekadentu vadintą M. K. Čiurlionį. 1951 m. iš Instituto pašalintas už „persunktas vakarietišku individualizmu formalistines pažiūras, apolitinį dėstymą, neparodantį tarybinio meno pranašumo prieš supuvusį Vakarų buržuazinį meną"[23]. 1952–1954 m. dirbo Vilniaus universitete, vėliau iki 1960 m. buvo Lietuvos kino studijos dailininkas. Medžio raižinių technika sukūrė estampų, iliustracijų knygoms, dalyvavo daugelyje parodų (1937 m. už J. Biliūno „Liūdnos pasakos" iliustracijas Paryžiaus pasaulinėje parodoje apdovanotas aukso medaliu), apipavidalino keletą spektaklių ir kino filmų, rašė straipsnius apie lietuvių dailę. Vokiečių okupacijos metais nutraukė santuoką su pasitraukusia į Rytus žmona – tik vėliau labai išgarsėjusia įžymiąja mūsų aktore Monika Mironaite ir laikraštyje oficialiai paskelbė, kad už jos tolesnius veiksmus neatsako... K. Daukšas mėgdavo profesorių stalo

[23] M. Bulakos asmens byla // VDAA. Ap. 2. B. 33.

naujokus prikalbinti, kad tie paklaustų apie M. Bulakos ir M. Mironaitės meilę ir išgirstų tą patį, bet jam vis nenusibostantį atsakymą: „Spyną pakabinau, ir meilė baigėsi". „Neringos" laikais turėjo didelį butą, puikų ampyro stiliaus baldų komplektą, gražių indų, bet mėgo bohemišką gyvenimą, dirbti nebuvo įpratęs, vertėsi sunkiai, neretai tiesiog skurdo, tačiau niekada neprarasdavo savo vertės ir netgi didybės pajautimo. Pabrėžtinai originalios išvaizdos – išsiskiriantis romantiškai peleriniškas apsiaustas, didžiulė juoda rembratiška beretė, prie diržo – medžioklinis peilis, kiek šlubčiojantis, todėl vaikščiojantis tik lėtai ir itin solidžiai, už nugaros sudėtomis rankomis, cigaretes rūkantis per nepaprastai ilgą, gal 20 cm kandiklį. „Neringoje" dažnai kalbėdavo aforizmais, pavykusias savo mintis ir patikusius kitų posakius mažytėmis kaligrafinėmis raidėmis užsirašinėdavo ant cigarečių pakelio (tokių prirašinėtų pakelių namuose buvo prisikaupę dešimtys). Kavinėje į jį paprastai būdavo kreipiamasi „maestro". Mėgo vaikščioti po prospektą, tikėdamasis sutikti piningingą pažįstamą, kuris jį pavaišintų. Kartą pats iš savęs pasišaipydamas skundėsi: „Jeigu nori išgert, kartais tenka i-i-ilgai pavaikščiot..." [E. Potašinskas]. Buvęs eseras, laikė save kairiuoju patriotu, turėjo nemažą įtaką jaunosios kartos dailininkams, rašytojams, studentams. Paliko originalų testamentą: prašė pašarvoti tautiniais rūbais, kremuoti, laidoti pagal pagoniškas lietuvių apeigas, jo bute įrengti memorialinį muziejų. „Neringoje" K. Daukšas su juo dažnokai susikirsdavo meno, etikos klausimais, kritikuodavo už tai, kad mažai dirba.

Benjaminas Gorbulskis – kompozitorius, LTSR konservatorijos 1958 m. absolventas, plačiai garsėjęs pramoginės muzikos autorius, vienas iš pokarinės lietuviškosios estradinės muzikos pionierių, Lietuvos liaudies artistas, sukūręs satyrinę operą „Frank Kruk", miuziklą, keturias operetes, arti tūkstančio (!) dainų, daug instrumentinių pjesių. „Neringoje" buvo populiarus: visada geros nuotaikos šmaikštus pokštautojas, puikiai sutariantis su kavinės personalu, dažnai dovanodavęs savo įrašų plokštelių bonvivanas. Rūbinėje turėjo asmeninį tryliktą numerį, ant kurio rūbininkas niekada nekabindavo kitų paltų, kad ir kaip kavinė būtų perpildyta. Kompozito-

riui netgi būdavo leidžiama užsukti į virtuvę patikrinti, kaip kepami užsakyti muštiniai. Jau pirmąjį kavinės darbo vakarą Gorbulskis iškrėtė nelauktą pokštą – perbrido salės baseinėlį [E. Potašinskas]. Kartą su kažkuo susiderėjo, kad pernakvos „Neringoje“. Vakarui baigiantis susirangė prie lango tarp fotelio atkaltės ir didžiulės palmės vazono, ir išleidusios paskutinius svečius padavėjos jo nepastebėjo. Sėkmingai pernakvojo, rytą virtuvėje išsivirė kavos ir gerokai prieš devynias, kai prospektas buvo pilnas skubančių į darbą žmonių, atsisėdo prie palangėje stovinčio staliuko jos gerti... Praeiviai žvilgčioja pro langą, stebisi, kaip čia yra, kad kavinėje, kuri atidaroma tik nuo vienuoliktos valandos, jau sėdi toks ankstyvas lankytojas, o tas lankytojas linkčioja pažįstamiems ir rodo, kad jų įleisti negali... Nustebo ir į darbą atėję pirmieji kavinės darbuotojai, bet negi labai barsi savą žmogų! [B. Savukynas]. Kitą kartą tiesiog pritrenkė padavėją. Paklausęs, kodėl ji atrodo labai susirūpinusi, sužinojo, kad jai paskirta išplatinti 100 piniginės-daiktinės loterijos bilietų (po 30 kap.), bet niekas nenori jų pirkti ir gali tekti visą tą sumą padengti pačiai. O suma tais laikais – nemaža, sudarė, pavyzdžiui, apie trečdalį universiteto vyr. dėstytojo į rankas gaunamo mėnesinio atlyginimo. Gorbulskis paguodė: „Nesirūpink, šitoj bėdoj yra labai lengva išeitis“ ir ... nupirko visus bilietus! [R. Kasiulevičius]. Prie profesorių stalo B. Gorbulskis buvo turtingiausias, todėl dosnus, kūpinas visokių išmonių. Gyrėsi, kad vieną savo buto kambarį išdažė juoda spalva ir „papuošė“ baltomis kačių pėdomis. Gavęs honorarą už operetę „Meilė ir skarda“, nemažą jo dalį atidavė į bufetą kaip avansą už būsimus užsakymus. Buvo labai patogu: ką nors vaišindamas neieškojo kišenėse pinigų, o tik pasakydavo, kad „Meilės ir skardos“ sąskaita. Tai patiko kai kuriems stalo draugams, kurie pradėjo naudotis tuo „Sezamu“ ir be kompozitoriaus žinios. Sąskaita gana greitai ištirpo ir vieną kartą Gorbulskis buvo labai nustebintas, kai padavėja pasakė, kad sąskaita jau tuščia: „Aš gi dar negalėjau tiek sunaudoti!“ Bet gaudyk vėją laukuose... Žinoma, bandyti gaudyti buvo galima, bet viską supratęs Gorbulskis tik ranka numojo ir kartu su kitais linksmai pasijuokė. [A. V. Nasvyčiai]. Kitaip negu A. Churginas, niekada neturėjo jo-

kių kompleksų dėl savo žydiškos kilmės, lietuviškai kalbėjo be akcento, bet mėgo pasakoti žydiškus anekdotus. Grįžęs iš kelionės po Izraelį, pasidalijo svarbiausiu įspūdžiu: „Žydui nieko negali būti baisiau, kaip gyventi tarp vienų žydų“ [E. Potašinskas]. Beje, tais laikais sunkiai paaiškinamos labai dažnos ir ilgos jo kelionės į užsienį kompanijai kėlė negerų įtarimų.

Pokalbiams ir diskusijoms prie profesorių stalo daug konkretumo, o neretai ir aštrumo teikė tai, kad greta pagrindinių „asų“ čia sėdėdavo daug labai įvairių profesijų, amžiaus ir įsitikinimų žmonių, galėdavusių į svarstomą problemą pažvelgti iš visai skirtingų pozicijų. Tarp jų, pasak V. Jurgučio, buvo ir „turistų“, grįžusių iš ilgamečių tolimų kelionių pas baltąsias meškas, ir „aborigenų“, tokių kelionių išvengusių, tačiau dažniausiai labai kritiškai vertinančių tarybų valdžią. Verta paminėti bent kai kuriuos „Neringos“ senbuvius“, sėdėdavusius prie profesorių stalo.

Julius Būtėnas – rašytojas, istoriografas, 1929–1934 m. Vytauto Didžiojo universitete studijavęs lietuvių kalbą ir literatūrą. 1944–1950 m. jis dėstė Vilniaus universitete, 1958–1969 m. dirbo Lietuviškosios tarybinės enciklopedijos redakcijoje. Dar prieš karą parašė biografines apybraižas apie Povilą Višinskį, Vincą Kudirką, Žemaitę, pokario metais – porą dokumentinių pjesių, biografinę apybraižą apie Julių Janonį, dviejų dalių lietuvių literatūros vadovėlį vidurinėms mokykloms, dvi atsiminimų knygas, apsakymų ir straipsnių. Buvęs varpininkas, liaudininkas, bet tarybinės okupacijos metais tapęs komunistu, prie stalo neretai pultas kaip tarybinių rašytojų atstovas. Gyveno netoli „Neringos“, todėl į ją užsukdavo dažnai, atsinešdavo literatūros naujienų iš Rašytojų sąjungos. Turėjo fenomenalią atmintį: galėjo beveik žodis žodin pakartoti prieš mėnesį įvykusį pokalbį, atrodė, kad nebuvo pamiršęs nė vieno prieškarinio įvykio, žmogaus, literatūrinio fakto, tad draugijoje vadintas vaikščiojančia enciklopedija.

Bronys Savukynas – lituanistas ir kalbininkas, Vilniaus universiteto Istorijos-filologijos fakulteto 1955 m. absolventas, tuometinis Lietuvių kalbos ir literatūros instituto bendradarbis, 1966 m. iš jo atleistas už tai, kad jo „elgesys neatitinka tarybinio mokslininko ir

tarybinio piliečio elgesio normų“, po to pakeitęs keletą darboviečių ir galų gale įsidarbinęs žurnalo „Kultūros barai“ redakcijoje. Su Profesoriumi susipažino dar būdamas pirmų metų aspirantu ir jau pirmąją pažinties dieną abu tris valandas prasėdėjo kavinėje, aptarinėdami žodynų ir terminų problemas. „Neringoje“ išsiskyrė mokėjimu palaikyti kultūringą pokalbį, galėdavo ištisas valandas aiškintis kokio nors vieno žodžio kilmę, labai aktyviai ir drąsiai dalyvaudavo politinėse diskusijose, kuriose tarybų valdžios anaiptol negirdavo. Nors ir nedaug uždirbantis, bet visada išlaikantis itin tvarkingą būdingos savo aprangos stilių, nevengiantis ir daugiau išgerti, mėgstantis bravūrą: „Ačiū, kad atnešėte angliską bifšteksą, bet kodėl be raudono vyno? Neužsakiau? Tai negi nežinot, kad jie neatskiriami, argi reikia atskirai prašyti?“

Algirdas Končius – miškininkas, 1933–1935 m. mokęsis Alytaus aukštesniojoje miškininkystės mokykloje, 1935–1939 m. studijavęs Aukštojoje miškų inžinerijos mokykloje Prahoje. Vokiečiams okupavus Čekoslovakiją ir tą mokyklą uždarius, gavo laikiną aukštojo mokslo baigimo pažymėjimą, kurį 1949 m., išlaikęs papildomus egzaminus, pakeitė į Vilniaus universiteto Miškų ūkio fakulteto absolvento diplomą. 1944–1950 m. dėstė Vilniaus universiteto Miškų ūkio fakultete ir Gamtos mokslų fakulteto Fizinės geografijos katedroje[24], Vilniaus žemės ūkio technikume, nuo 1969 m. dirbo Mokslų akademijos Ekonomikos institute. Gimęs ir augęs žinomo mūsų fiziko, 1939–1940 m. ėjusio iš lenkų perimto Vilniaus universiteto valdytojo pareigas prof. I. Končiaus šeimoje, studijavęs aukštos kultūros šalies sostinėje, studijų metais nemažai pavažinėjęs po Vakarų Europą, A. Končius iš profesorių stalo kompanijos išsiskyrė inteligentiškumu, netgi aristokratiškumu. Visada būdavo nepriekaištingai elegantiškai apsirengęs, ramių, kultūringų manierų, puikiai išmanė ir kitus subtiliai mokė etiketo, turėjo labai mielą humoro jausmą (mėgo „pašpilkuoti“, bet taip subtiliai, kad ne kiekvienas suprasdavo, o tie, kurie suprasdavo – nebūdavo įžeisti),

[24] A. Končiaus asmens byla // VUA. B. K-839.

neretai ramindavo įsiliepsnojančias aistras. A. Končius buvo vienas iš nedaugelio profesorių stalo kompanijos nuolatinių narių, kurių K. Daukšas neprovokuodavo ginčams, o paskutiniuosius 10–15 gyvenimo metų laikė geriausiu savo draugu.

Kazys Dausa – pedagogas ir filosofas, 1926–1930 m. Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakultete studijavo filosofiją, psichologiją ir pedagogiką, aktyviai dalyvavo studentų tautininkų korporacijos „Neo-Lithuania" veikloje, vienus metus buvo tos korporacijos viceprezidentas, tačiau į tautininkų partiją nestojo. Tikėdamiesi, kad taps vienu iš jų ideologų, tautininkai jį buvo pasiuntę ilgoms studijoms į užsienį: 1930–1934 m. K. Dausa lankė paskaitas Miuncheno, Vienos ir Berlyno universitetuose, domėjosi pragmatizmo ir pozityvizmo filosofija, išklausė bendrosios etikos ir pedagogikos kursus. Grįžęs į Lietuvą, 1934 m. apgynė diplominį darbą apie Makso Šelerio (Scheler) filosofinės antropologijos bruožus[25]. Atrodo, kad tautininkų vilčių nepateisino, vėliau labiau domėjosi ne filosofija, o pedagogika. 1936–1941 m. buvo VDU ir Vilniaus universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Filosofijos katedros neetatinis vyr. asistentas, Pedagogikos katedros vyr. asistentas, iki pirmosios tarybinės okupacijos skaitė pedagogikos istorijos bei dvidešimtojo amžiaus pedagogikos paskaitas. 1929–1930 m. redagavo jaunalietuvių žurnalą „Jaunoji karta", bendradarbiavo tautininkų mokytojų sąjungos žurnale „Tautos mokykla", kultūros žurnale „Naujoji Romuva", nuo 1940 m. pradžios iki uždarymo buvo tautininkų žurnalo „Vairas" atsakingasis redaktorius. Prieš pat karo pradžią areštuotas, išsiųstas į lagerį prie Krasnojarsko, vietinės „troikos" nuteistas sušaudyti. Būdinga detalė: politinėje veikloje iš esmės nedalyvavusiam, keturiuose universitetuose studijavusiam K. Dausai mirties bausmę pasiūlęs tardytojas buvo netgi ne karininkas, o eilinis NKVD seržantas. Vis dėlto nuosprendis aukštesnėje instancijoje buvo sušvelnintas, pakeistas aštuoneriais metais kalėjimo ir neterminuota tremtimi. 1956 m. iš tremties paleistas „nesant

[25] K. Dausos asmens byla // LCVA. F. R-856. Ap. 2. B.156.

nusikaltimo sudėties“, 1957 m. visiškai reabilituotas[26]. Profesorius jo nemėgo dėl labai vienpusiško, dogmatiško mąstymo, dažnai su juo pykdavosi.

Peliksas Šinkūnas – savamokslis, entuziazmo kupinas geografas, Pirmojo pasaulinio karo metais evakuacijoje Maskvoje baigęs vienų metų mokytojų kursus, dvejus metus studijavęs A. Šaniavskio Maskvos miesto liaudies universiteto Istorijos-filologijos fakultete. 1919 m. grįžęs į Lietuvą, dirbo mokytoju, žinomo mūsų pedagogo, kalbininko ir geografo žemiečio kupiškėno A. Vireliūno sudomintas geografija, į universitetą nestojo, bet kartu su A. Vireliūnu labai atkakliai ir sėkmingai studijavo ją savarankiškai. Laikė save tolstojininku, eseru, kadaise kūrė komunas. Buvo mokytojų profsąjungos Panevėžio apskrities ir Kauno skyriaus ilgametis pirmininkas, draugijos TSRS tautoms pažinti narys, 1930–1941 m. – Lietuviškosios enciklopedijos lietuvių geografijos skyriaus redaktorius, 1940–1961 m. – Vilniaus universiteto Gamtos mokslų fakulteto Fizinės geografijos ir kartografijos katedros vyr. dėstytojas. Pradžios ir vidurinėms mokykloms parašė net 14 geografijos vadovėlių bei monografijų, išvertė iš rusų kalbos keletą knygų[27]. Vienišas, be šeimos, jis „Neringoje“ lankydavosi vos ne kasdien, dažnai prasėdėdavo visą pusdienį nuo pusryčių iki pietų, netgi vakarieniaudavo. P. Šinkūnas buvo labai ramus ir taktiškas, pernelyg geras kavinės atmosferai, beveik visai negeriantis, nerūkantis, mėgstantis daugiau klausytis negu diskutuoti. Dažnai sėdėdavo ne prie profesorių, o prie gretimo stalelio, tik retkarčiais kokio ginčo metu atsisukęs pradėdavo aiškinti: „iš tikrųjų buvo ne taip“ [R. Kasiulevičius].

Petras Pečiūra – filosofas, žurnalistas ir aktorius, Vilniaus universiteto Istorijos-filologijos fakulteto lietuvių literatūros specialybės 1952 m. absolventas, tais pačiais metais baigęs ir LTSR valstybinio dramos teatro studiją. Žinomas ateistas, 1954–1962 m.

[26] K. Dausos asmens byla // LYA. B. P-7603.

[27] P. Šinkūno asmens byla // VUA. B. K-2313.

„Žinijos“ referentas, liaudies papročiais, tradicijomis, šventės struktūra besidomintis Vilniaus universiteto Filosofijos katedros dėstytojas, su Profesoriumi pažįstamas jau senokai prieš „Neringos“ atidarymą, daug kartų kartu su juo važinėjęs po rajonus skaityti paskaitų ar tas paskaitas organizuodavęs, prisijungė prie profesorių stalo draugijos kiek vėliau, Daukšo pakviestas. Čia jis išsiskyrė artistiškumu, mėgo šmaikštauti, pasakoti juokingus atsitikimus apie save ir bendrus pažįstamus, puikiai juos pamėgdžiodamas, neretai atitraukdamas dėmesį ir nuo Daukšo anekdotų. Profesorius P. Pečiūrą vadino pasakoriumi, bet, atrodo, nelabai jį mėgo ir dėl tokios konkurencijos, ir dėl to, jog įtarė jį esant nuoširdžiai protarybiškų pažiūrų.

Jakovas Kaščenevskis – psichiatras, labai sudėtingo gyvenimo kelio kauniškis žydas. 1940 m. baigęs VDU Medicinos fakultetą, pradėjo dirbti gydytoju Vilniuje, vokiečių okupacijos metais uždarytas į getą, vestas sušaudyti į Panerius, bet susitaręs su sargybiniu ir pabėgęs, vėliau vėl sučiuptas, išvežtas į koncentracijos stovyklą Estijoje, vėliau perkeltas į Vokietiją. Išlaisvintas amerikiečių kariuomenės, pasiųstas gydytis į Švediją, grįždamas pas Lietuvoje gyvą išlikusią žmoną patekęs į tarybinį „filtracinį“ lagerį Sibire ir tik po ilgų vargų galų gale pasiekęs Lietuvą. Dirbo Naujosios Vilnios psichoneurologinėje ligoninėje, visada būdavo nuotaikingas, kupinas autoironijos. Kartą draugų paklaustas, kokius metodus jis taiko psichikos ligoniams gydyti, atsakė: „Darbo terapiją: jie ten dėžes kala!“ Kaščenevskis neretai kviesdavo Profesorių pas save į namus palošti preferanso. O šis vos atėjęs tuoj traukdavo iš jam jau gerai žinomos spintelės bent porą butelių geriausio konjako: „Negi tau gaila iš „psicho“ gauto kyšio...“

Česlovas Kunevičius – Daukšo mėgstamas, su juo beveik niekada nepolemizuodavęs chirurgas, vienas iš nedaugelio, kuriam netiko M. Bulakos kartą mesta frazė: „Čia visi nori kalbėti ir niekas – klausytis“.

Antanas Mušiūnas – VDU Humanitarinių mokslų fakulteto auklėtinis, tautininkas, žurnalistas, vokiečiams traukiantis iš Kauno iš-

gelbėjęs nuo susprogdinimo „Paramos“ kepyklą[28]. 1946 m. melagingai apskųstas ir nuteistas dešimčiai metų kalėjimo ir penkeriems metams tremties už tai, kad vokietmečiu Žurnalistų sąjungos susirinkime Kaune pasakęs kalbą prieš Staliną, o Hitlerio gimimo dieną siūlęs tostus į fiurerio sveikatą. Po kalėjimo, lagerio ir tremties grįžo į Vilnių tik 1968 m. Po kurio laiko įsidarbino Vilniaus namų statybos kombinato dažų perdirbimo cecho meistru, neblogai uždirbdavo, pats mėgo ir kitus vaišindavo armėnišku konjaku, dažnai pašefuodavo M. Bulaką. Į savo kontorėlę gamyklos ceche savaitgalio vakarais kviesdavosi K. Daukšą, chirurgą V. Čapliką ir dar ką nors iš „Neringos“ kompanijos palošti preferanso.

Boleslovas Žilanas – prieškarinio satyros žurnalo „Kuntaplis“ skelbimų skyriaus bendradarbis, 1941 m. buvo ištremtas į Sibirą, ten už antitarybines kalbas gavo dešimt metų kalėjimo, grįžęs į Lietuvą įsidarbino filharmonijos ūkio skyriuje. Tai buvo ribotų gabumų žmogus, prie stalo išsiskirdavęs provokacinėmis politinėmis kalbomis apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių atgavimą. Kiekvienais metais per žmonos gimtadienį kviesdavo visą kompaniją pas save į labai gausų didžkukulių balių. Beje, tame pačiame bute kurį laiką gyveno ir jo pirmoji žmona, su kuria buvo oficialiai išsiskyręs, bet ir toliau neblogai sutarė, naudojosi bendra virtuve ir neretai paskanaudavo abiejų moterų ruošiamų patiekalų...

Vytautas Čaplikas – chirurgas, diskutuojantis visomis temomis, tačiau ypač pamėgti „arkliukai“ – švara ir politika, nors politinės pažiūros buvo nenuoseklios, su fantazijos elementais. Mėgo žongliruoti datomis ir skaičiais, dažnai piktinosi įvairiomis neteisybėmis darbovietėje. Stalo kaimynams išrašydavo vaistų receptų, ypač globojo M. Bulaką, neretai apmokėdavo jo ir taip pat skurdžiai gyvenusio D. Cesevičiaus sąskaitas. Kompanija labai greitai užsiplieskiantį V. Čapliką laikė savotišku donkichotu, mėgdavo iš jo pasijuokti.

Ričardas Skripkus – pianistas, žinomo mūsų pianisto ir kompozitoriaus S. Vainiūno mokinys, B. Dvariono muzikos mokyklos

[28] *Būtėnas J.* Lietuvos žurnalistai. Vilnius: Žurnalistika. 1991. P. 141.

mokytojas, inteligentiškas, labai išpruseęs, turėjęs itin gerą radijo aparatą, per naktis klausydavęsis užsienio radijo stočių ir atnešdavęs profesorių stalo kompanijai paskutines politikos naujienas. Stiprios valios: dar studijuodamas konservatorijoje, dažnai grodavo pasilinksminimų vakarėliuose, juose visada vaišinamas buvo beveik prasigėręs, bet sugebėjo visam laikui atsisakyti alkoholio, net per „Neringos" senbuvių jubiliejus neimdavo į burną nė taureles. Turėdavo privačių pamokų, todėl į „Neringą" dažniausiai ateidavo savaitgaliais. Tai buvo prieštaringa asmenybė: turėjo humoro jausmą, puikiai pasakodavo anekdotus, o štai ginčydavosi labai kategoriškai ir net piktai.

Algirdas Araminas – kino operatorius ir režisierius, režisavęs daugiau kaip dešimt kino ir televizijos filmų. Prie profesorių stalo kurį laiką sėdėdavo vos ne kasdien, bet vėliau, kompanijos smarkiai kritikuojamas už egzotiškas Rytų filosofijos idėjas, čia pradėjo lankytis vis rečiau, o sudarydavo „kino kompaniją" su kitais Lietuvos kino studijos darbuotojais – režisieriumi A. Žebriūnu ir dailininku A. Ničiumi.

Algimantas Čižauskas – žurnalistas, prie profesorių stalo sėdėdavęs nelabai dažnai, savotiškas asocijuotas kompanijos narys, matyt, būdamas suvalkietiškai gudragalviškas, privengdavo, kad nerimta kompanija nepakenktų jo įvaizdžiui. Diskutuodavo mažai, su K. Daukšu daugiau bendraudavo asmeniškai, ne „Neringoje" – pasėdėdavo „Vilniaus" restorane, abu dažnai nueidavo į futbolo rungtynes.

Chononas Račkauskas – advokatas, atnešdavęs naujienų apie įdomias miesto teismuose nagrinėjamas bylas, pasakodavęs netikėtų kolizijų iš savo praktikos, anekdotų apie teisininkus ir savo tautiečius žydus, mėgęs ir pats sudaryti juokingas situacijas, erzinti A. Churginą, pradėti nerimtas diskusijas. Žinodamas K. Daukšo silpnybę liemenėms, kartą iš kažkur atnešė itin egzotiškai margą ir visą vakarą bandė ją Profesoriui įsiūlyti. O iš tikrųjų tai buvo labai nuoširdus žmogus, draugiškai visiems padėdavęs, vis ką nors organizuodavęs. Materialiai paremdavo D. Cesevičių.

Algirdas Ničius – Dailės instituto architektūros specialybės 1954 m. absolventas, žinomas kino dailininkas, sukūręs scenovaizdžių ir dekoracijų apie trisdešimčiai kino filmų ir televizijos filmų-koncertų, tikrai vertas jam suteikto nusipelniusio meno veikėjo vardo. Prie profesorių stalo sėdėdavo tylus, susimąstęs, kartais papasakodavo naujienų iš kino studijos, diskusijose beveik nedalyvaudavo arba kalbėdavo labai delikačiai.

Jonas Algirdas Batariūnas – Vilniaus pedagoginio instituto 1953 m. absolventas, talentingas fizikas, akad. A. Jucio mokinys, nagrinėjęs kvantinės atomų teorijos metodus. Kavinėje kažkodėl būdavo vadinamas Maiklu, dažnai padaugindavo linksmybės lašų ir tada atvirai ir gana piktai puldavo stalo kaimynus už kolaboravimą su tarybų valdžia, keldavo skandalus.

Prie kompanijos visai neblogai pritapo trys bemaž 40 metų už Profesorių jaunesni dažni kavinės lankytojai:

Eduardas Potašinskas – ryškių muzikinių polinkių inžinierius, KPI radioelektronikos specialybės 1967 m. absolventas, galvotas, techniškai išpruses, judrus, energingas, neieškantis žodžio kišenėje, tiesiog įsimylėjęs K. Daukšą, laikęs jį autoritetu visais klausimais ir vadindavęs save jo mokiniu.

Rimantas Kasiulevičius – „Dailės" kombinato dailininkas, prof. A. Gudaičio mokinys, itin gerbęs M. Bulaką, tylus, ramus. Lankydamas „Neringą", kurį laiką dar studijavo, tad kompanijoje dar ilgai vadintas studentu. Diskusijose kalbėdavo retai (pasak jo paties: „Aš dvidešimt penkerius metus ten sėdėjau, klausiausi ir buvau laimingas, kad dar būdamas studentas turėjau progos pabūti tokioje draugijoje").

Vidmantas Kapočius – Kauno politechnikos instituto Cheminės technologijos fakulteto 1962 m. absolventas, chemijos mokslų kandidatas, D. Cesevičiaus kvietimu pradėjęs lankytis „Neringoje" dar studijų metais, greta K. Daukšo vienintelis profesorių stalo chemikas, lankęsis čia palyginti neilgai.

Rečiau prie profesorių stalo sėdėdavo K. Daukšui labai simpatizavęs, bet sunkiai iš darbo ištrūkdavęs „Vagos" leidyklos vyriausiasis redaktorius, literatūros kritikas Kazys Ambrasas, Daukšą iš

snobiškų pozicijų neretai kritikuodavęs architektas Algimantas Patalauskas, fizikas Albertas Petraitis, D. Cesevičių ir M. Bulaką mėgstantis pavaišinti ekonomistas Julius Trakymas, senosios farmacijos inteligentų atstovas Universiteto germanistas Albinas Masiliūnas, kurį laiką studijavęs teisę, labai mėgęs politikuoti Universiteto dėstytojas Dimitrijus Kopelmanas (tiesa, vėliau išvykęs dirbti į Palangą ir iš ten jau rečiau beatvažiuodavęs). Kartais Profesorius pasikviesdavo savo pavaduotoją D. Mendelejevo chemikų draugijos respublikinėje valdyboje Juozą Čiupailą, pasirašinėdavo atneštus draugijos popierius, o patį J. Čiupailą neretai patraukdavo per dantį. Neretą šeštadienį iš Kauno atvažiuodavo parodų interjero specialistas architektas, vėliau tapyba susižavėjęs Eugenijus Cukermanas, būdamas Vilniuje nepraleisdavo progos apsilankyti „Neringoje" įžymusis mūsų režisierius panevėžietis Juozas Miltinis. Vienu metu dažnas svečias būdavo fizikas Vladislovas Vanagas. „Neringos" autoriai architektai Algimantas ir Vytautas Nasvyčiai tuo metu joje lankydavosi retai ir tiktai šeštadieniais ar sekmadieniais – buvo labai užsiėmę tiesioginiu darbu.

Prie profesorių stalo yra sėdėję ir kiti „Neringą" lankę mūsų kultūros veikėjai. Pavyzdžiui, T. K. Valaitis domino Profesorių polinkiu į filosofinius apmąstymus, netradicinėmis kamerinėmis skulptūromis, kurių pasižiūrėti jį netgi užsivesdavo į parodas. Traukė ir S. Krasauskas – gražiai nuaugęs, sportiškas, gyvybingas, neeilinių gabumų: Profesorius pabrėždavo, kad „vienos linijos jam užtenka ir moters figūrai, ir žuvusiam kariui pavaizduoti. Štai ką gali padaryti talentingas žmogus su vienui viena linija!" [L. Novickienė]. Pagarbą ir draugiškumą S. Krasauskui liudija ir tai, kad Profesoriaus dalyvavo žymiojo grafiko laidotuvėse [B. Savukynas], o tai jam buvo labai labai neįprasta.

Atvažiavę į Lietuvą, „Neringą" aplankydavo žymūs mūsų emigracijos žmonės: kalbininkas prof. Antanas Salys, semiotikas prof. Algirdas Julius Greimas, „Akiračių" redaktorius Liūtas Mockūnas.

Savotiško pikantiškumo pokalbiams teikdavo visai kitokios aplinkos žmonės. Pavyzdžiui, visi žinojo, kad prie profesorių stalo dažnai sėdintis žurnalistas Antanas Prokopavičius – buvęs kadrinis

TSRS kontržvalgybos darbuotojas (to jis niekada ir neslėpė), karo metais permestas į Estiją, vėliau perkeltas į Lietuvą. Apie jo ryšius su panašiomis oficialiomis įstaigomis „Neringos" laikais buvo galima tik spėlioti, kai kas su juo draugavo (pavyzdžiui, A. Churginas), kiti privengė, o K. Daukšas bendravo gana artimai: kartu rašė scenarijų dokumentiniam filmui, iš jo gaudavo literatūrinių žurnalų su užsienio rašytojų tuo metu labai populiarių romanų vertimais, neretai kviesdavosi į namus. Kurį laiką profesorių stalą dažnai lankydavo J. Deksnys – buvęs antinacistinio ir antitarybinio Bendro pasipriešinimo sąjūdžio Užsienio delegatūros narys, nuo 1949 metų tapęs labai aktyviu KGB agentu, „Neringoje" įpareigotas sekti D. Cesevičių, bet savo iniciatyva skundęs ir K. Daukšą. Tiesa, J. Deksnio ryšiai su saugumu neringiečiams išaiškėjo labai greitai, didelio pavojaus jis nekėlė, o greitai visai nusigėrė ir prie stalo kaulydavo taurelės...

Pasėdėti prie profesorių stalo būdavo didelė garbė, bet su jo kompanija suartėti nebuvo paprasta. Pačiam susipažinti išvis neįmanoma – pasikviesti galėdavo tik kuris nors iš senbuvių, bet ir tai nedažnai ir ne kiekvieną. Kartais padėdavo malonus atsitiktinumas: pavėlavęs to stalo senbuvis atsisėdavo prie kito stalelio, ten susipažindavo su įdomiu pašnekovu, kurį kitą kartą pasikviesdavo prie savo kompanijos. Naujas žmogus kartais joje ir pasilikdavo, bet dar dažniau po vienos kitos savaitės ar mėnesio pasirodydavo nepakankamai intelektualus ir būdavo „atstatydinamas". Toli gražu ne kiekvienas pakviestasis ir pats čia jausdavosi jaukiai: kiekvienu momentu senbuviai galėjo užduoti tokių klausimų, taip pataršyti plunksneles, kad darydavosi karšta ir be konjako! Tad naujokams kartais užtekdavo ir vienkartinio pakvietimo įdomiam anekdotui papasakoti[29].

Atsitiktiniai žmonės, pasėdėjimu prie prestižinio stalo norėdavę pasigirti snobai išvis nebuvo pageidaujami. Nekviesto svečio K. Daukšas galėdavo tiesiai ir gana nemandagiai paklausti: „Ko čia atėjai?" Nepriimdavo ir su „įnašu", tarkim, konjako buteliu – drau-

[29] *Jonušaitė N.* „Neringos" kavinė // Lietuvos rytas. 1995. Spal. 17–20.

gijai ne išgėrimas būdavo svarbiausia. Ir prie savo stalo K. Daukšas sugebėjo tarp savęs ir kitų palaikyti deramą atstumą: nors jis pats daugumą tujindavo, į jį visada būdavo kreipiamasi pagarbiu „Profesoriau“. Tik D. Cesevičius ar M. Bulaka kartais sau leisdavo kreiptis tiesioginiu „Daukšai“ [E. Potašinskas]. Su kuo nors rimčiau susipykęs, Profesorius paskelbdavo savotišką karantiną: „Prie mano stalo daugiau nesėdėk!“ Taip galėjo pavyti netgi draugijos senbuvį už garsiai visoje salėje nuskambėjusius keiksmažodžius, už pernelyg aštrius ginčus nacionaliniais klausimais ir pan. Toks „ištremtasis“ iš tikro nebesėsdavo prie profesorių stalo, kartais gana ilgai, net iki kelių mėnesių, kol atsiprašydavo ar kiti užglaistydavo konfliktą. Prie kitų kompanijų K. Daukšas neidavo, nors, privengdami jo aštraus liežuvio, nelabai kas ir drįsdavo kviesti.

„Neringos“ mažąją salę lankydavo ir nemažai gražiosios lyties atstovių iš literatūros, teatro, muzikos, dailės pasaulio: aktorės G. Balandytė, E. Pleškytė, literatūros kritikė A. M. Sluckaitė, tapytojos K. Zimblytė, S. Veiverytė, J. Baltušio dukra žurnalistė R. Baltušytė ir kitos. Tačiau prie profesorių stalo moterų nebūdavo – kai kas iš kompanijos nevengdavo daugiau negu dviprasmiškų posakių ar anekdotų ir moterų kompanijoje būtų jautęsi suvaržyti. Išimtis būdavo daroma tik simpatiškai gražuolei aukštaūgei konservatorijos studentei Nijolei Vikiraitei. Vieną kitą kartą prie profesorių stalo savo dukrą buvo atsivedęs B. Gorbulskis, čia yra sėdėjusi poetė J. Vaičiūnaitė. Paprastai, jeigu kas nors iš nuolatinės profesorių stalo draugijos ateidavo su dama, sėsdavosi prie kito staliuko. Profesorius tiesiog taip ir rekomenduodavo.

Anot P. Pečiūros, „Neringos“ profesorių stalas, o ir apskritai visa mažoji salė buvo savotiška mūsų laikų Platono akademija. Jos lankytojai, o ypač jaunimas, diskutuodami čia gaudavo neknyginių žinių iš autoritetingų įvairių sričių specialistų, sužinodavo politikos, kultūros, filosofijos naujienas, išgirsdavo dalykiškų jų komentarų. Netgi S. Rapoportas pripažino, kad profesorių stalas įėjo į Lietuvos kultūros istoriją[21].

Ypač didelę įtaką profesorių stalui darė D. Cesevičius, politiniais ir ekonominiais klausimais turėdavęs daugiau informacijos už

bet ką kitą. Kadangi mokėjo keletą užsienio kalbų, galėdavo bet kuriuo paros metu išklausyti svarbiausių radijo stočių perduodamas naujienas, tuo tarpu visiems kitiems tai sudarydavo daug problemų: rusų ir lietuvių kalba perduodamos žinios buvo intensyviai trukdomos Vilniuje ir kitose Tarybų Sąjungos vietose specialiai įrengtų stočių, ir kiek normaliau klausytis būdavo galima tik paryčiui. Mėgstamiausia D. Cesevičiaus pokalbių „Neringoje" tema buvo TSRS užsienio ir vidaus politika. Jis visiškai atvirai referuodavo užsienio balsus, smerkė TSRS vaidmenį 1968 m. Čekoslovakijos įvykiuose (beje, prie profesorių stalo buvo atvirai skelbiami tostai už čekų sėkmę), juokdavosi iš tarybinių „rinkimų" ir kitų politinių stereotipų, apskritai kalbėdavo tokiu tonu, už kurį Stalino laikais būtų turėjęs labai rimtų nemalonumų. Jis žinojo, kad yra sekamas, bet pareiškė, jog nori, kad visi matytų jo politinį veidą ir nebijo, kad jo kalbos bus žinomos KGB: „Nebijau jokių susitikimų, net su pačiu velniu"[30]. D. Cesevičius buvo įsitikinęs liberalizmo ūkio politikoje šalininkas, aiškino, kad Tarybų Sąjungoje suabsoliutintas centralizuotas planavimas visiškai netinka gamybai plėtoti ir jos efektyvumui didinti, kad vienintelis teisingas yra *laissez faire, laissez passer* (*pranc.* leiskite vykti savaime), t. y. laisvos konkurencijos principas. Kritikavo visą žemės ūkio sistemą, juokėsi iš N. Chruščiovo paskelbto šūkio kuo greičiau pavyti ir pralenkti Ameriką. Dauguma profesorių stalo senbuvių žinojo, kad į Vilnių atvykusiam pagrindiniam TSKP ideologui CK sekretoriui M. Suslovui buvo suorganizuotas susitikimas su Cesevičiumi. Į Suslovo klausimą, kokios yra tarybinės ūkio sistemos perspektyvos, šis atsakęs trumpai ir aiškiai: „Jokių!" [A. Končius]. Suprantama, kad tokios D. Cesevičiaus kalbos negalėjo neveikti stalo kaimynų, ypač jaunesniųjų, kurie patys nebuvo gyvenę kitokiomis sąlygomis, būdavo nuo ryto iki vakaro veikiami oficialiosios propagandos ir „Neringoje" jausdavosi kaip kitame pasaulyje.

Įspūdį dar sustiprindavo ir K. Daukšas. Tiesa, „Neringoje" jis elgėsi visiškai kitaip negu D. Cesevičius. Kaip ir visose kitose

[30] D. Cesevičiaus asmens byla // LYA. F. K-1. Ap. 45. B. 470. L. 170.

didesnėse kompanijose, Profesorius niekada atvirai nekalbėjo apie TSRS politiką, nors kartais ir parodydavo neeilinį įžvalgumą vertindamas užsienio politinių įvykių tendencijas. Profesoriui, kaip ir kitiems jo stalo kaimynams, nepatiko fundamentalistinė naujos Irano vadovybės politika.Tačiau, kai Irakas užpuolė Iraną ir prie profesorių stalo pasigirdo, kad dabar fundamentalistinis ajatolų režimas žlugs, Daukšas buvo visai kitos nuomonės: „Kodėl? Kad jie fanatikai ir tamsūs? Na, taip, jie tau ir man pautus išpjautų. Betgi kas iš to puolimo? Fanatizmas dažnai grūdinasi, kai jis puolamas. Juk pirmuosius hitlerininkus taip pat puolė, tiktai kas iš to išėjo?" Ir jis dėl Irano–Irako karo baigties pasirodė teisus [A. Churginas]. Antra vertus, Profesorius nevengė pasišaipyti daugelio vietinių dienos aktualijų temomis, papasakoti anekdotų ar istorijų, bet ne atvirai politinių, o su vos įžiūrima, ne kiekvienam suprantama potekste, kurios, prispyrus bėdai, galima ir išsiginti [Č. Kunevičius]. Būdingas jo pasakojimas apie 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo padarinius. To perversmo, kurį tarybinė spauda mėgo garsinti kaip labai kruviną (sušaudyti keturi komunarai) ir represyvų. Vienas iš nuverstosios vyriausybės lyderių, jos švietimo ministras ir vicepremjeras, VDU profesorius fizikochemikas V. Čepinskis porą dienų po to perversmo tūnojo namuose kaip pelė po šluota ir laukė, kada ateis jo suimti. Taip ir nesulaukęs, bet pakankamai prisinervinęs, pats nuėjo į saugumą pasiduoti. Ten paaiškėjo, kad niekas nei nemanė jo suimti. „Eik, Tamsta, ir ramiai dirbk," – pasakė apstulbusiam profesoriui. Po tokio pasakojimo palyginti Smetonos diktatūrą su Stalino „demokratija" ir padaryti išvadas K. Daukšas palikdavo patiems klausytojams... Apskritai Daukšas mokėjo meistriškai laviruoti tarp valdžios dar leidžiamos ir jau draudžiamos politinės laisvamanybės, savo pavyzdžiu mokė kitus jausti tą „pasodins – nepasodins" ribą. Tačiau jis kategoriškai nepritarė tuo metu įsivyravusiam dogmatiškam mąstymui, ragino kritiškai protauti, nepasiduoti išpūstais autoritetais pagrįstam ideologiniam spaudimui. Tas D. Cesevičiaus ir K. Daukšo tandemas daugiausia ir skleidė „Neringos", kaip laisvos, nuo oficialiosios ideologijos nepriklausomos minties centro, aureolę.

Na,o kaipgi tos ideologijos gynėjai ir grynumo sergėtojai, argi jie nežinojo ir nematė tokio erezijų židinio pačiame Vilniaus centre?

Suprantama, kad ir matė, ir žinojo. „Neringa" buvo KGB akiratyje, prie profesorių stalo reiškiamos idėjos nuolat fiksuojamos. Antra vertus, ir „Neringos" lankytojams anaiptol nebuvo paslaptis, kad kavinė „prifarširuota" pasiklausymo aparatūros „blakių", kad yra saugumo agentų ir tarp jų. Mažesnėje patikimų draugų grupėje jie neretai svarstydavo, kas iš profesorių stalo yra KGB agentai ir kaip juos nejučia priversti perduoti netikslią informaciją apie save [E. Potašinskas]. Matyt, tuo galima paaiškinti, kodėl Profesorius nenuvijo nuo stalo vienu metu prie jo prisigretinusio ir labai greitai išaiškinto KGB agento J. Deksnio, bendravo su aukšto rango KGB veikėju A. Slavinu. Įtarimų kėlė ir kai kurie pernelyg drąsiai politikuojantys stalo kaimynai. Kauno disidentai ir netgi mažiau aktyvūs jų vienminčiai perspėdavo vieni kitus, kad atvažiavę į Vilnių ir atėję į „Neringą" nesėstų prie profesorių stalo, nes jis sekamas ir galima įkliūti [D. Kopelmanas]. Mažosios salės nemėgo oficialūs asmenys, jos vengė ir tie, kas itin rūpinosi savo karjera: sėdėjimas toje salėje, o tuo labiau – prie profesorių stalo, karjerai galėjo mesti šešėlį. Kai kuriuos lankytojus nuo mažosios salės atbaidydavo ir saugumo specialiai skleidžiamas gandas, kad čia renkasi homoseksualistai.

Vis dėlto nė vienas iš profesorių stalo draugijos negalėjo įsivaizduoti tikrojo sekimo masto ir jo pobūdžio. Tiktai atkūrus Lietuvos nepriklausomybę ir atsivėrus KGB archyvams, paaiškėjo „Neringos" sekimo mechanizmas. Pasirodo, svarbiausia to mechanizmo grandis buvo agentų pranešimai. Specialios „Neringos" ar K. Daukšo sekimo bylos, atrodo, nebuvo ar bent Lietuvos ypatingajame archyve nepavyko rasti. Tačiau ypač rūpestingai buvo stebimas D. Cesevičius: duomenys apie jo sekimą sudaro keturius storus segtuvus[31]. Labai atidžiai peržiūrėjęs tas bylas, vienas iš jam skirtos monografijos autorių M. Treinys išsiaiškino, kad raštiškus pranešimus apie D. Cesevičių tarybiniam saugumui pateikė 49 agentai net

[31] D. Cesevičiaus asmens bylos // LYA. F. K-1. Ap. 45. B. 469–472.

415 kartų![32] Skaudžiausia, kad kai kurie agentai buvo jam gana artimi žmonės. Dauguma agentūros pranešimų – atsitiktinių susitikimų, pasėdėjimo su juo bendroje kompanijoje ataskaitos, tačiau neretai būdavo griebiamasi ir vadinamojo išorinio sekimo. Tada visą dieną ar net iki šešių dienų iš eilės, nuo pat ankstyvo ryto iki vėlaus vakaro (kartais nuo 5 iki 23 val.) būdavo fiksuojamas kiekvienas sekamojo žingsnis, konspektuojami visi pokalbiai, slapta fotografuojami visi su juo kalbėjęsi žmonės, paskui išsiaiškinamos jų asmenybės, tiriamos asmens bylos, bandoma nustatyti jų tolesnius ryšius su saugumui įtartinais asmenimis ar galimybes užverbuoti agentūriniam darbui. Suprantama, kad ir tokio sekimo ataskaitose, ir pavieniuose agentų pranešimuose „Neringa", taigi ir K.Daukšas minimi labai dažnai. Tačiau visose keturiose D. Cesevičiaus bylose tėra tik trys „Neringoje" padarytų magnetofoninių įrašų tekstai, o ir tie patys, atrodo, nepateisino lūkesčių: juose daug techninio broko (pašalinio triukšmo užgožto ar paprasčiausiai nesuprasto teksto), su jokia politika nesusijusių pokalbių. Matyt, todėl tokia sekimo technika taip retai ir naudotasi. Taigi dėl „blakių" neringiečiai, nors to nežinodami, iš esmės galėjo būti ramūs, daug pavojingesni buvo prie to paties ar gretimo stalo sėdėję, bet akmenį užantyje laikę netikri draugai. Labai teisinga pasirodė ta visiems girdėta sarkastiškai liūdna malda: „Apsaugok, Viešpatie, nuo draugų, o nuo priešų aš pats apsisaugosiu..."

Atrodo, kad K. Daukšo pavardė KGB akiratyje pirmą kartą pasirodė 1958 m. pabaigoje, kai ypač daug D. Cesevičių skundusi agentė „Ševčenko" pranešė, kad jie abu dažnai susitikinėja „Rūtos" kavinėje ir kad vieno pokalbio metu Profesorius labai apgailestavo, jog Universiteto rektorius J. Bulavas buvo pašalintas iš pareigų, nes jo nacionalinių kadrų palaikymo linija buvusi teisinga. Ant to pranešimo užrašyta KGB pareigūno rezoliucija: „Pagal operatyvinius duomeninis patikrinti K. Daukšą"[33]. Antrą kartą atlikti operatyvinį

[32] *Treinys M.* Įveikus gyvenimo nuošalę // Domas Cesevičius. Vilnius: Margi raštai, 1998. P. 305.

[33] D. Cesevičiaus asmens byla // LYA. F. K-1. Ap. 45. B. 470. L. 44.

K. Daukšo patikrinimą ir imtis priemonių jo įtakai susilpninti nurodyta 1962 m. pabaigoje, gavus liūdnai pagarsėjusio KGB agento J. Deksnio didžiulį, net devynių puslapių agentūrinį pranešimą, skirtą iš esmės vien Profesoriaus veiklai[34]. Tame pranešime rašoma, kad K. Daukšas kartą pats jam pareiškęs, jog aštrias diskusijas keliančia publicistika jis sąmoningai siekęs populiarumo visuomenėje, o populiarumas, Daukšo žodžiais, „tai ne tik savimeilės kutenimas, bet ir dalykas, nešantis daug ženklesnę konkrečią ir rimtą naudą" – įtaką kitiems žmonėms. Daukšas nuolat siekia bendrauti su jaunosios kartos inteligentais, juos vaišina Vilniaus kavinėse ir savo bute, aiški jo įtaka ir daugeliui architektų, dailininkų, jaunų mokslo darbuotojų. Agento nuomone, Daukšo nuolat pabrėžiama tezė, kad jis nesidomi gryna politika, yra ne daugiau kaip tuščia frazė tam, kad suklaidintų nesubrendusius žmones. Iš tikrųjų priklausomai nuo pašnekovų labai skirtingai besielgiantis K. Daukšas tinkamu momentu pradeda skleisti nacionalistines pažiūras, taikliomis frazėmis ir svarstymais kursto antirusiškas nuotaikas, žemina tarybinį meną, literatūrą, mokslą, įrodinėja Vakarų pranašumą. Pranešime tvirtinama, kad K. Daukšas yra „vienas iš pačių ryškiausių ir įtakingiausių žmonių, sąmoningai ir principingai antitarybiškai ir antisocialistiškai nusiteikusių tarp Vilniaus ir periferijos inteligentijos, [...], savyje įkūnija buržuazinį nacionalistinį, antitarybinį ir antisocialistinį, skeptiškai nihilistinį egzistuojančios realybės atžvilgiu tipą".

Paliekant nuošalyje skundo paskatas ir skundiko moralinį vertinimą, tenka pripažinti, kad patyręs agentas iš esmės buvo teisus: už K. Daukšo išoriškai nerimto, bohemiško elgesio įžiūrėjo tikrąjį politinį Profesoriaus veidą, puikiai perprato elgesio taktiką – prisitaikyti prie režimo sąlygų, bet esant mažiausiai progai iš vidaus ardyti jo pagrindus. Beje, prie tokios išvados priėjo ir oficialieji partijos ideologai, po gero dešimtmečio uždraudę publicistinę Daukšo veiklą.

Keista, kad to nesuprato labai daugelis Profesoriaus gerbėjų, kolegų ir draugų, mačiusių tik jo šokiruojantį elgesį ir bendradarbiavimo su bolševikine valdžia apraiškas. Dar labiau keista, kad

[34] Ten pat. L. 234; Laisvės kovų archyvas // Kaunas, 1996. T. 18. P. 143.

1968 m. tarp tokių atsidūrė ir nuolatinis K. Daukšo pašnekovas prie profesorių stalo D. Cesevičius. Jau ir anksčiau labai kritiškai kalbėjęs apie K. Daukšo ateistines paskaitas, laikęs jas baiłumo prieš valdžią pasireiškimu[35], kartą „Vilniaus" restorane garsiai apkaltino Profesorių, kad šis giria okupantus dėl karjeros, ateityje vargu ar bus vadinamas geru lietuviu ir tiesiog išdėjo jį į šuns dienas. Sužinoję apie tą konfliktą, KGB veikėjai apsidžiaugė: restorane buvo nemažai žmonių, kurie galėjo girdėti konfliktą ir apie jį pranešti kur reikia, todėl atsirado proga paprašyti Daukšo parašyti paaiškinimą apie „priešvalstybinius D. Cesevičiaus šūkaliojimus"[36]. Deja, saugumo „psichologai" apsiskaičiavo: tokio paaiškinimo net ir iš labai įsižeidusio Profesoriaus neišgavo. Tačiau konfliktas užsitęsė net kelis mėnesius, kol galų gale kompanijai girdint D. Cesevičius atsiprašė ir jiedu vėl susitaikė [A. Končius]. O Profesorius pakomentavo: „Šeima ir taip nuo bolševikų nukentėjo, į Sibirą išvežta. Tai ką, ir mane reikėjo išvežt? Durnių darbas!" [J. Būtėnas].

Nuolat gaudami agentų pranešimus apie antitarybines profesorių stalo kalbas, saugumiečiai kartais beveik prarasdavo kantrybę. Štai KGB majoras ant vieno agento pranešimo 1974 m. užrašė tokią rezoliuciją: „Laikas jau papurtyti tą antitarybininkų lizdą, kuriame jie jau ilgą laiką nebaudžiami užsiima nesveikomis kalbomis"[37]. Vis dėlto nieko labai rimto nesiėmė, išskyrus efekto nedavusią papildomą pasiklausymo operaciją ir demonstratyvų B. Žilano iškvietimą į KGB, po kurio pokalbiai kurį laiką tapo kiek atsargesni[38].

Kodėl gi tarybinis saugumas taip ir nesiėmė represijų prieš jam tikrai įkyrėjusį profesorių stalą?

Visų pirma tai jau nebuvo Stalino laikai ir dėl daugelio vidaus bei užsienio aplinkybių tokios represijos būtų labai pakenkusios demokratiją žaidžiančių valdžios organų autoritetui. Antra vertus, tai buvo ir savotiškas „garo nuleidimas". Savo nepasitenkinimą val-

[35] D. Cesevičiaus asmens byla // LYA. F. K-1. Ap. 45. B. 470. L. 253.

[36] Ten pat. B. 471. L. 49.

[37] Ten pat. B. 472. L. 8.

[38] Ten pat. L. 122.

dančiuoju režimu iškilūs inteligentijos atstovai reiškė tik kalbomis, palyginti nedideliame pažįstamų būrelyje daug ir dažnai ginčydamiesi dienos aktualijų, kultūrinio gyvenimo, moralės, etikos, filosofijos, ekonomikos klausimais. Vyriausybės versti ar veiksmais kovoti dėl Lietuvos nepriklausomybės čia niekas neketino ir nesigriebė jokių konkretesnių organizuotų veiksmų. Pagrindinis profesorių stalo ideologas D. Cesevičius ne kartą draugams aiškino, kad tuometinėmis sąlygomis organizuota priešvyriausybinė veikla neįmanoma, neperspektyvi ir nieko kito, be žiauraus susidorojimo, neduotų[39], o K. Daukšas, kaip jau minėjome, atvirai propagavo prisitaikymo būtinumą. Puikiai suorganizavus sekimą, saugumiečiams geriau buvo turėti daugelį sektinų žmonių kontroliuojamame opozicinės minties centre, negu sunaikinus tą židinį vėl iš naujo ieškoti nežinia kur pasirodysiančių „metastazių".

Daugelis iš mūsų dabar dažnai nori pasirodyti šaunesniais patriotais, didesniais kovotojais prieš tarybų valdžią, negu iš tikrųjų būta. Ir „Neringos" profesorių stalą kartais bandoma pavaizduoti vos ne specialiai susibūrusių disidentų klubu. O iš tikrųjų daugumos to stalo senbuvių kasdienis bendravimas nebuvo ir sąmoningos ideologinės kovos išraiška, o pasak kai kurių „Neringos" lankytojų, diskusijos čia buvo patrauklūs protiniai suaugusių žmonių žaidimai. K. Daukšui greta studentiškų ir viešųjų paskaitų bei diskusijų spaudoje tai buvo dar viena vieta, kur jis galėjo patenkinti nepasotinamą auditorijos poreikį. Būtent tas poreikis gali paaiškinti daugeliui nesuprantamą Profesoriaus gyvenimo būdą: daugiau laiko praleisti kavinėje negu šeimoje. Netgi per tradicinius sekmadienio pietus, kai vesdavosi žmoną į „Draugystę" ar kokį nors kitą populiarų restoraną, jis neužimdavo dviem lankytojams skirto stalelio ir, jeigu niekas neprisėsdavo, pats pasikviesdavo kokį pažįstamą [A. Daukšienė].

Greta jau minėtų įprastinių „Neringos" pokalbių temų Profesorius dažnai pradėdavo diskusijas terminijos klausimais, tačiau nemėgo ir beveik niekada nekalbėdavo apie konkrečias mokslo ir

[39] D. Cesevičiaus asmens byla // LYA. F. K-1. Ap. 45. B. 470. L. 267.

chemijos problemas, kompanijai jokios dalykinės informacijos chemijos klausimais nepateikdavo. Kartą užklaustas apie organinės chemijos rezonanso teoriją, atsakė labai trumpai: „Ne mano sritis". Apie gyvenimą prieškario Lietuvoje daug nepasakodavo, tų laikų nostalgijos nejautė. Kartais pagirdavo Austrijos miestelių tvarką, mandagų aptarnavimą, gražius kioskus, dažniau prisimindavo jam į atmintį labai įstrigusius ir visur propaguojamus austriškus laidotuvių papročius. Praktiškai nekalbėdavo ateistinėmis temomis. Tačiau būtent prie profesorių stalo gimė dauguma K. Daukšo publicistinių darbų idėjų, dar prieš spausdindamas jis aštriuose ginčuose tikrindavo abejotinus jų teiginius arba, priešingai, būdavo priverstas ginti jau paskelbtų diskusinių straipsnių „erezijas". Iš pernelyg intelektualių stalo kaimynų kalbų mėgdavo pasišaipyti ir, jeigu kas laiku to nepastebėdavo, galėjo nuvesti į tokias lankas, kad negrįši. Jam esant prie stalo, visi stengdavosi kalbėti paprasčiau, bet tiksliau [A. Araminas]. Diskusijos metu kai kas netgi nubėgdavo į namus atsinešti kokio žodyno ar enciklopedijos savo teisumui įrodyti [E Potašinskas].

Beje, nereikia manyti, kad prie profesorių stalo buvo tik polemizuojama: jeigu sėdėdavo du keturi žmonės, vykdavo ramus, draugiškas pokalbis. Bet kokiu atveju ir karštose diskusijose, ir ramiuose pokalbiuose nesijausdavo garsiojo kartų konflikto. Kiekvienas čia būdavo vertinamas ne pagal amžių, o pagal protą, žinias, mąstymo logiką, poleminį meistriškumą, todėl studentiško ar jam artimo amžiaus jaunuoliai nesijausdavo suvaržyti perpus vyresnių K. Daukšo, D. Cesevičiaus ar M. Bulakos autoriteto. Antra vertus, niekas čia nebūtų toleravęs ir demokratiškumu pridengto dabar kartais populiaraus jaunųjų chamizmo. Ir jaunimą, ir vyresniuosius visiškai patenkino žaismingas, netgi elegantiškas bendravimo stilius.

Bene mažiausiai Profesorius diskutuodavo su D. Cesevičiumi. Šis kompanijoje išsiskyrė rafinuotumu, ypač geru išsilavinimu, iš didžiulio teorinio savo žinių bagažo visada sugebėdavo išsirinkti tinkamiausius pavyzdžius ir faktus. Tuo tarpu K. Daukšas daugiausia rėmėsi savo išmąstytais sveiko proto kriterijais ir logikos dėsniais. Beprasidedančiame ginče Cesevičius vis reikalaudavo kon-

krečių Profesoriaus argumentų, o juos atrėmęs neretai pareikšdavo: „Tiek to, keiskime temą“. K. Daukšas išeidavo į „profesoriumą“ (dideliam Profesoriaus pasipiktinimui uždraudus rūkyti salėje, taip juokais buvo pradėtas vadinti tualetas, į kurį jis labai dažnai traukdavo parūkyti), o kompanijai būdavo aišku, kad teisus ne jis... [A. Končius]. Būtent todėl labai nemėgstantis ginčuose pralaimėti Profesorius mieliau polemizuodavo su kitais stalo kaimynais.

Profesorius daugiausia ginčydavosi su A. Churginu. Ir ne tiktai ginčydavosi, ne mažiau kaip dešimt kartų buvo ir visai rimtai susipykę, kai įerzintas Churginas išbėgdavo iš kavinės ir kelias savaites joje nesirodydavo. Apskritai juodviejų santykiai buvo gana savotiški. Profesorius, kaip ir daugelis kitų stalo kaimynų, aiškiai nemėgo Churgino dėl įtariamų jo ryšių su saugumu, visuotinai pagarsėjusio šykštumo, polinkio pasigirti kalbų mokėjimu ir žiniomis, visiško humoro jausmo neturėjimo, nuolatinio įsižeidimo kam nors priminus kalbas apie žydišką jo kilmę. Antra vertus, Daukšas buvo pakankamai objektyvus ir labai vertino vertėjo Churgino talentą ir didžiulį darbą, nuveiktą lietuviškai prakalbinant daugelį pasaulinės poezijos šedevrų. Nekreipdamas dėmesio į kai kuriuos pernelyg smulkmeniškus vertimų kritikus, rimtoje draugijoje Profesorius ne kartą yra sakęs, kad daugelis Churgino vertimų nė kiek nenusileidžia originalams, o kartais juos netgi pranoksta. Apskritai, jo nuomone, vertimas negali visiškai atitikti originalo, todėl visada būna už jį blogesnis arba geresnis. Pagaliau Churginas buvo ir reikalingas Profesoriui: nuolat specialiai jį erzindamas ir laimėdamas dviprasmiškose situacijose, K. Daukšas kartais ir ne visai gražiu būdu keldavo savo paties reitingą ne tiktai kavinėje, bet ir už jos ribų, kai jų susikirtimai plačiai pasklisdavo anekdotų pavidalu.

Kartą Profesorius su advokatu Ch. Račkausku gal tris valandas visai rimtu tonu įrodinėjo Churginui, kad žodis „auksakalys“ kirčiuojamas dvejopai: auksakalys – jeigu norima pabrėžti, kad jis kala dirbinius iš aukso, o ne kokio nors kito metalo, ir auksakalys – jei norima atkreipti dėmesį, kad jis dirba kalėju. Churginas patikėjo oponentais, karščiavosi, du kartus bėgo į namus atsinešti žodynų, o visas stalas dar ilgai juokėsi iš tos istorijos [J. Būtėnas].

Profesorius ypač pajuokdavo Churgino šykštumą, mėgdavo pasakoti anekdotą, kaip Churginas kartą neva užsakinėjęs konjako. Padavėjai paklausus, 50 ar 100 gramų, Churginas atsakęs: „Atneškite 5 gramus, tik dėl kvapo – girtumo ir taip užtenka“ [K. Bogdanas].

Kartą itin įpykdytas Churginas, nebežinodamas ko griebtis, čiupo arbatinį šaukštelį, pasėmė iš visada ant stalo stovėjusio indelio garstyčių ir ėmė jomis tepti K. Daukšo rankovę: „Va tau, va tau!“ O Profesorius juokiasi: „Na, ir kas man? Garstyčios išdžius ir nubyrės, nebus ne tiktai man, bet ir tau...“

Žinodamas jautrią Churgino vietą, Profesorius jį mėgo erzinti dėl kilmės, kartais tiesiogiai pabrėždamas: „Tu gi žydas“. Daukšui pritardavo ir M. Bulaka: „Aleksy, kaipgi čia išeina: visa Lietuva žino, kad tu žydas, tik tu vienas – ne?.. “ [R. Kasiulevičius]. Kartą į Churgino repliką, kad jis krikštytas, Daukšas kartą atšovė: „Na, ir logika! Kas, kad krikštytas, bet prieš tai – apipjaustytas!“ Nebežinodamas kaip atsakyti, įsikarščiavęs Churginas nusitempė į tualetą chirurgą V. Čapliką pasirodyti, kad Daukšas neteisus [J. Būtėnas].

Būdamas geras psichologas, Profesorius puikiai mokėdavo prireikus Churgino atsikratyti. 1971 m. Vilniuje keletą paskaitų skaitęs vienas iš semiotikos pradininkų prof. A. J. Greimas kartą atėjo į „Neringą“ pasikalbėti su B. Savukynu ir K. Daukšu. O čia prie stalo – Churginas, geras Greimo vaikystės draugas, bet šiuo kartu nepageidaujamas. Iniciatyvos ėmėsi K. Daukšas: „Aleksy, tu gi man sakei, kad tau dabar į namus turi skambinti Zimanas. Taigi jis skambina, o tu sėdi čia...“ Churginas, aišku, pasipiktino provokacija ir išbėgo, o Profesoriui to ir tereikėjo [B. Savukynas].

Paprastai Daukšas ginčydavosi pusiau juokais, o Churginas tik rimtai, tačiau kartais efekto dėlei pabandydavo pafantazuoti ar pameluoti. Tai pajutęs Profesorius smogdavo taip taikliai, jog Churginas įpykęs išbėgdavo ir tik po ilgo laiko kaip niekur nieko pasirodydavo vėl [A. Čižauskas].

Nemažai Profesorius diskutuodavo ir su B. Gorbulskiu, nors jų polemika būdavo visai kitokio pobūdžio: lengva, žaisminga, su abiejų pusių pašmaikštavimais ir, kas be ko, viena kita aštresne replika.

Apskritai Gorbulskis prie profesorių stalo, ko gero, su niekuo ne tiktai kad rimtai nesiginčijo, bet rimtu tonu ir išvis nekalbėjo, krėtė visokius pokštus ir nepykdavo, jeigu kas nors pasijuokdavo ir iš jo.

Profesoriaus ginčai su A. Churginu ir B. Gorbulskiu ir tikrai pasireikšdavęs jo pomėgis pasišaipyti iš kai kurių žydams būdingų bruožų anaiptol nerodė iš esmės antisemitinių nuotaikų. Pavyzdžiui, su labai spalvingu psichiatru J. Kaščenevskiu ar savo žydišką kilmę juokais specialiai reklamuojančiu advokatu Ch. Račkausku (kartais prisistatydavo Račkoiskiu ir į Daukšą neretai kreipdavosi „Doikšai") nekonfliktavo. Kartais kai kuriuos žydų bruožus specialiai iškeldavo kaip sektinus. Ne kartą pasakodavo būdingą žydų apsukrumo pavyzdį – stipendijos Austrijoje istoriją. Tą stipendiją K. Daukšas gaudavo doleriais. Kartą parduotuvėje pristigo šilingų ir paprašė parduotuvės savininko žydo palaukti, kol banke išsikeis pinigų. Tas sutiko ir pasiklausė, kokių pinigų jaunuolis turi. „Dolerių? Tai kam tau bankas? Aš pakeisiu geresniu kursu". Nuo to laiko jaunasis stažuotojas stipendijos pinigus išsikeisdavo tik pas jį [J. Čiupaila].

Profesoriaus bruožą vertinti patį žmogų, o ne jo praeitį ar skelbiamas gražias idėjas rodo tai, kad jis keletą kartų buvo rimtai susipykęs su Sibiro mirtininku ir tremtiniu K. Dausa. Tas nesuprato, kad K. Daukšo ginčai – dažnai tik žaidimas, visur pasigesdavo skaistybės ir dvasingumo, bet, nepaisant ilgamečių studijų užsienyje, buvo labai netolerantiškas, diskusijose primityviai vienpusiškas ir tiesmukiškas, Sibiro prigąsdintas dažnai gyrė ir teisino tarybinę santvarką. Nesutarė Profesorius ir su kitu Sibiro „turistu" B. Žilanu, mėgusiu ne visada vykusiai politikuoti, su užsispyrimu propagavusiu atvirai nacionalistines pažiūras, reikalavusiu prie Lietuvos prijungti Suvalkus ir didelę dalį Baltarusijos. Profesorius juokėsi: „Sunkią sritį pasirinkai, čia ir be tavęs yra politikoj susigaudančių. Geriau būtų kad ir geografija: pasiskaitai prieš ateidamas ir ko nepamiršti – mums papasakoji" [B. Savukynas]. Tai apie jį „Neringoje" buvo populiarus anekdotas: Nusipirko Žilanas naują mašiną, važiuoja iš itin lietuviško Kauno į gerokai daugiau rusų turintį Vilnių priešinga eismo juosta ir piktinasi: „Tai parazitai rusai – visi važiuoja prieš srovę!" [E. Potašinskas].

Nuo K. Daukšo pašaipos, kritikos ar aštresnio žodžio prie profesorių stalo niekas nebuvo apdraustas. Jeigu jau į ką kreipiasi „Mano mielas“, o į moterį „Brangute“, žinok, kad kritikos neišvengsi [A. Ničius].

Išleidęs tikrai įdomią knygą „Istoriografo užrašai“, J. Būtėnas kavinėje visiems labai gyrėsi. Kai pasidžiaugė kiek vėliau atėjusiam Profesoriui, šis atsiliepė: „A, žinau, žinau, kaip ten – „Grafomano užrašai?““ Bandžiusiam dėl pavadinimo prieštarauti autoriui pareiškė: „A, koks čia labai didelis skirtumas: abu mėgsta gadinti popierių“ [V. Kapočius].

M. Bulaka kartą pakritikavo inteligentiją, kad, skirtingai negu prieškario šviesuomenė, neperka paveikslų. Davė ir konkretų pavyzdį – Daukšą, kurio bute taip pat nekaba nė vieno šiuolaikinio paveikslo. Atsakymas buvo taip pat konkretus, nors ir labai šiurkštus: „Aš ant sienų š... nekabinu!“ [A. Čižauskas]. Beje, su Bulaka Profesorius neretai pasiginčydavo dėl stalo etiketo, o kartą maestro net kelias savaites neatėjo į „Neringą“, kai Daukšas jam į akis pasakė, kad, užuot trynęsis kavinėje, geriau išraižytų naujų grafikos lakštų nedidelei pensijai papildyti [B. Savukynas].

Kartais dienas ir vakarus prie stalo paįvairindavo ir nežinia kieno pasiūlyti pokštai. Pavyzdžiui, kurį laiką viena iš kompanijos pramogų buvo nežiūrint keistis laikrodžiais. Prof. A. Kaminskas prisimena, kad jis keitėsi keturis ar penkis kartus, kol galų gale išsikeitė į visai neinantį ir gavo pirktis naują. Matyt, tai ir buvo to pokšto esmė.

Prie profesorių stalo nebūdavo jokių diskusijos temų tabu, nors tai nereiškė, kad visi vienodai visas temas mėgo. Kartą furorą sukėlė kažkieno pasakojimas, kad šiaip jau visada tylus ir ramus Č. Kunevičius jo meilę atstūmusiai ir tik draugystę pasiūliusiai merginai į tuo metu madingą poezijos albumėlį įrašė nusivylimo kupiną savo kūrybos eilėraštį:

Viskas – šūdas, viskas – šūdas:
Tavo akys, tavo būdas,
Tavo nosis ir burna –
Viskas šūdas, ir gana!

Susižavėjusi kompanija nusprendė, kad tą meilės poezijos šedevrą reikia plačiai paskleisti: išversti į kuo daugiau kalbų ir išleisti atskiru leidiniu. Atsakinguoju leidinio redaktoriumi išrinktas B. Savukynas, visą savaitę vyko geriausių vertimų konkursas, netgi A. Churginas įsitraukė į žaidimą ir išvertė tą posmelį į hebrajų, jidiš, graikų ir lotynų kalbas... [E. Potašinskas].

Su „Neringa" labai glaudžiai susijęs K. Daukšo kaltinimas per dideliu alkoholio pomėgiu.

Reikia pripažinti, kad išgerti Profesorius mėgdavo, to savo pomėgio niekada neslėpė, netgi pats specialiai reklamuodavo. Kaip jau minėjome, kavinėse pasėdėti K. Daukšas nevengdavo jau Kaune, dar prieš vestuves, vėliau neretai į jas nueidavo ir kartu su žmona [A. Daukšienė], tačiau ten geriama būdavo labai nedaug. Stažuodamasis Austrijoje, pasijuto laisviau: gal ir perdėdamas mėgo pasakoti, kad ten ūždavo per naktis (nepakankamai rimtu darbu, kaip minėta, prof. P. Juodakiui skundėsi ir tenykštis vadovas). Perimant iš lenkų Stepono Batoro universitetą, buvo atsiųstas atstovauti VDU Neorganinės ir analizinės chemijos katedrai, tačiau daugiausia laiko praleido dabartinės Vilniaus savivaldybės pastate buvusiame restorane, kuris turėjo lenkų palikto labai gero vyno [J. Matulis]. Vokiečių okupacijos metais chemijos katedrų rūmų rūsyje su doc. A. Kaušpėdu jis buvo įrengęs savotišką „bravorėlį", kuriame buvo perdistiliuojamas nelegaliai gaunamas žalias spiritas [T. Katilienė]. Pagrindinė dalis distiliato, aišku, būdavo grąžinama tiekėjams, tačiau likdavo ir fakulteto reikmėms – laboratoriniams darbams ir kaip „skystoji valiuta", kuria būdavo atsiskaitoma už kai kurias alkoholio mėgėjų paslaugas. K. Daukšo žinioje būdavo visos taip gauto spirito atsargos, neretai jo atnešdavo rektoriui [D. Grincevičius], na ir, žinoma, pats su draugais padegustuodavo.

Kavinių ir restoranų pomėgis ypač sustiprėjo pokario metais, kai kurį laiką gyveno be šeimos, viengungiškai. Jo nebesusilpnino ir žmonos su vaikais atvažiavimas. Gyvendamas Pilies gatvėje, neretai ateidavo prie kaimynystėje gyvenusio Universiteto ūkio reikalų prorektoriaus D. Grincevičiaus buto langų, iš gatvės pašaukdavo jo žmoną ir nesivaržydamas kaimynų garsiai klausdavo, ar yra vy-

ras, nes jam „reikia burnų“ [A. Grincevičienė]. Bravūra dvelkia „Neringos“ profesorių stalo kaimynui E. Potašinskui dovanotos knygos „Nė žingsnio be deguonies“ dedikacija: „Nė dienos be degtinės“. Būdingas grįžusio po neilgo pagulėjimo ligoninėje Profesoriaus pokalbis su lituanistu A. Čižausku. Paskambino į namus ir savo įprastiniu stiliumi paklausė: „Tai kur einam?“ Šis pradėjo svarstyti, kad į restoraną nėra kaip eina – gali kilti noras išgerti. „Tai ir gerai, aš irgi kokį 100 gramų išgersiu“. – „Betgi Jūs po ligos, negalima“. – „Kaip tai negalima? Stažas gali nutrūkti!“

Būdamas nepriekaištingos sveikatos, K. Daukšas ir alkoholio pakeldavo daug: išgėręs 300–500 g degtinės arba konjako, visai neatrodydavo girtas. Tai žinodamas, iki 55–60 metų neretai per vakarą tiek ir išlenkdavo. Negalima sakyti, kad ir „Neringoje“ visada per kelias valandas būdavo išgeriama tik po vieną kitą taurelę. Konjakas tuo metu buvo palyginti labai pigus, tad kartais per vakarą nutekėdavo nemaži jo upeliukai. Kiti kompanijos vyrai, būdavo, vos bepaeina, o jis – kaip niekur nieko. Niekas nematė jo girto ar šlitinėjančio: buvo apdovanotas ne tik pavydėtinai stipria sveikata, bet ir visose situacijose blaiviu protu, tad žinojo saiką ir sugebėdavo laiku sustoti [B. Savukynas], kas ne visada pavykdavo kitiems. Visi įsidėmėjo populiarų jo autorinį anekdotą, kaip pačiam nusistatyti, kiek galima gerti restorane ar kavinėje. Atėjus reikia įsižiūrėti pačią negražiausią prie bet kurio staliuko sėdinčią moterį, o vėliau nepamiršti kartkartėmis į ją žvilgtelėti. Kai pradės atrodyti graži – laikas baigti [R. Kazlauskas].

Profesorius kavinėje niekada nesėdėdavo iki uždarymo, išeidavo bent valandą ar pusantros anksčiau: prastas tonas laukti, kol išvarys. Kartais išeidamas su draugu išgerdavo stiklelį konjako prie baro tuo metu pas mus dar neprigijusiu vakarietišku papročiu [A. Končius].

Mėgo dar vieną tradiciją: kartą per savaitę, paprastai antradieniais, organizuodavo vadinamąjį trirublinį vakarą „Vilniaus“ restorane. Trys ar keturi artimesni neringiečiai ten susimesdavo po tris rublius (bet jokiu būdu ne daugiau!), užsisakydavo puslitrį degtinės, garsėjusios to restorano firminės silkės su bulvėmis, prašnekė-

kėdavo visą vakarą, o pabaigai, jei likdavo pinigų ir būdavo ūpas, dar išgerdavo po puodelį kavos ir stikliuką konjako [Č. Kunevičius]. Kartais Profesorius prie kavos paprašydavo paruošti „nikoliašką" – cukrumi apibarstytą griežinėlį citrinos [A. Končius]. Būdavo, kad po „trirublinio" pokylio kompanija dar nueidavo ir į „Neringą". Kai kurie profesorių stalo lankytojai į „Vilniaus" restoraną užeidavo ir dažniau, kai norėdavo stipriau ir skaniau pavalgyti (to restorano virtuvė garsėjo itin skaniais patiekalais) arba, kas be ko, daugiau išgerti (prie profesorių stalo tai vis dėlto nebuvo skatinama). Nueidavo ir į netoliese įsikūrusį „Dainavos" restoraną, matyt, norėdami pakeisti ne tiktai aplinką, bet ir visą atmosferą: didžiulėje „Dainavoje" visada būdavo triukšminga, grieždavo orkestrėlis, buvo šokama. Retkarčiais visa „Neringoje" susirinkusi kompanija išvažiuodavo į „ekskursiją" – vakarieniauti į oro uosto restoraną [A. Čižauskas]. B. Savukynas prisimena netikėtas išvykas į Naujosios Vilnios restoraną, kur su Profesoriumi dviese užsisakydavo visą butelį konjako.

Savo vermutais Profesorius dažnai vaišindavo rūbininką, padavėjas, bet stalo kaimynams paprastai nesiūlydavo. Tačiau kartais surengdavo specialų naujų vermutų degustavimo vakarą. Tada pranešdavo iš vakaro, atsinešdavo nemažai savojo „KaDa", kiekvieną rūšį pakomentuodavo ir būdavo labai patenkintas, jeigu „degustatoriai" pasakydavo dalykiškų pastabų [R. Kasiulevičius].

Žinodamas saiką ir neprievartaudamas kitų įprastinės kompanijos draugų, Profesorius turėjo ir silpnybę nugirdyti labai mažai ar ir visai negeriančius. P. Katiliui jis džiaugėsi, kad kartą pavyko nugirdyti pobūviuose labai santūrų prof. Z. Žemaitį ir netgi visai negeriantį kitą matematiką prof. V. Paulauską. Pasisekė toks „triukas" ir su Chemijos ir cheminės technologijos instituto direktoriumi R. Višomirskiu: per banketą priėjęs prie jo su dviem didelėm taurėm, pasiūlė išgerti dabartiniam direktoriui su buvusiuoju, po kurio laiko – dar porą neatsisakomų tostų, ir „užpultasis" neatsilaikė... [V. Kapočius]. Į namus pirmą kartą užsukusį svečią jis kartais taip imdavo vaišinti vis naujų rūšių savo vermutais, kiekvieną vis pakomentuodamas, kad, nors ir nedidelėmis taurelėmis ragaujant,

po dvidešimtos ar trisdešimtos rūšies svečio galva gerokai apsisukdavo [K. Bogdanas].

Pats gėrimas Profesoriui ypatingų emocijų neteikė. „Neringoje" ar kitur išgerdavo ne dėl paties gėrimo malonumo, bet norėdamas pakelti nuotaiką. Šiuo požiūriu būdingas jo pokalbis su tuometiniu Universiteto rektoriumi prof. J. Kubiliumi. Eidamas iš namų į svarbų susirinkimą, susitiko taip pat pėstute ateinantį rektorių ir jam pasidžiaugė, kad po susirinkimo galės abu kartu išgerti. „Tai kad aš negeriu". – „Kodėl?" – „Neskanu". – „Cha, ir man neskanu. Jeigu būtų skanu, seniai būčiau buvęs alkoholikas" [J. Škadauskas].

Žinoma, turėdamas didžiulę patirtį, jis visada juto ir vertino gero gėrimo skonį ir bet kokio „birzgalo" negerdavo. Nemėgo alaus, šampano, visiškai negerdavo Anykščių vyno. Tenykščio obuolių vyno pavadinimas, jo galva, iš principo negeras: reikėtų vadinti obuolio vynu, nes jį gaminant imama dešimt kilogramų cukraus ir tik vienas obuolys, o ir tas pats sukirmijęs [J. Maroščikienė]. Sakydavo, kad yra tik trys kilnūs gėrimai: konjakas, romas ir geras viskis. Kartą Institute kolegos pabandė jį apgauti: gavo geros ruginukės, dar patys savo priemonėmis pavalė, supylė į viskio burbono butelį ir pavaišino. Profesorius paragavo ir pastatė taurelę: „Kaip viskis gal ir neblogas, tik jau ne burbonas", – taktiškai pasakė manydamas, kad patys vaišinantieji buvo apgauti ir nenorėdamas jų visai suniekinti [A. Steponavičius]. Solidžių „Žinijos" sąjunginio suvažiavimo delegatų iš Lietuvos grupė, vakarieniaudama prestižiniame viešbučio „Centralnyj" restorane, užsisakė keturių žvaigždučių konjako (trijų – per prastas, penkių – per brangus...). Atnešus užsakymą, Daukšas paragavo pirmas ir susiraukė: „Ką čia atnešėte?" Padavėja šoko bartis, bet vienas iš stalo kaimynų pašnibždėjo jai į ausį: „Atsargiau, čia alkoholio profesorius iš Lietuvos". Padavėja sumišo („O aš ir nežinojau, kad būna tokių profesorių"), iš karto pakeitė ne tiktai toną, bet atsiprašiusi – ir gėrimą [J. Čiupaila].

Kad ir kaip ten būtų, K. Daukšui vis dėlto būdingi ne atsitiktiniai didesni išgėrimai, o kasdienis alkoholio vartojimas. Be abejonės, čia negali būti ne tik jokios kalbos, bet net minties apie polinkį

į alkoholizmą. Juk nė dienos be pietų vyno nepraleidžia ir prancūzai, bet dėl to niekas jų nekaltina girtuokliavimu. Profesoriaus nuomone, jei tik kišenė išneša, gali kasdien išgerti po 50 g konjako. Nepakenks. Bet ne daugiau. Skelbė teoriją, kad kiekvienas 50 metų sulaukęs vyras netgi privalo kasdien išgerti po taurelę, ir tos normos pats labai dažną dieną laikydavosi. Kai kurie itin garbūs akademikai išgerdavo kelis kartus daugiau, bet uždarose kompanijose ir visuomenė apie tai nežinojo, o Profesorius kavinėje sėdėdavo atvirai [H. Zabulis]. „Duok, Dieve, kad visi tik tiek gertų ir taip mokėtų gerti" [J. Križinauskas].

Į „Neringą" Profesorius dažnai užsukdavo du kartus per dieną. Prieš pietus, apie 10–12 valandą, paprastai rinkdavosi pensininkai ar laisvųjų profesijų žmonės, ir tada alkoholio ant profesorių stalo dažniausiai nebūdavo visai. Kaip jau minėjome, Profesorius, prieš pirmą valandą visada išeidavo pietauti į namus. „Grand" suėjimas būdavo sekmadienio priešpietį. Vakarais, nuo penktos iki vienuoliktos valandos, būdavo išgeriama po dvi tris taureles konjako (Daukšas užsisakydamas mėgo sakyti – „cognaco"). Jei kas išgerdavo per daug – Profesorius tiesiog nuvarydavo nuo stalo [A. Končius]. Prie stalo rinkdavosi ne kartu, be nustatytos valandos, tad ir užsisakydavo kas ką nori, atskirai. Pinigus už gėrimus ir užkandą apsiskaičiuodavo taip pat kiekvienas atskirai, bet būtinai su arbatpinigių priedu, sudėdavo į bendrą fondą, o su padavėja paprastai atsiskaitydavo Profesorius. Jei kas, jo nuomone, duodavo per daug – dalį grąžindavo, iš labai skurdžią pensiją gaunančio D. Cesevičiaus dažnai neimdavo visai, bet visada žiūrėdavo, kad padavėjai liktų tradiciniai smetoniški 10 proc. arbatpinigių [A. Čižauskas].

Girtų jis tiesiog nepakentė. Kartą prie profesorių stalo prisėdo pernelyg prisivaišinęs geras pažįstamas. Profesorius jį labai piktai subarė. Tas dar kurį laiką pasėdėjo, o paskui paklausė: „Tai man jau turbūt reikia eiti namo?" – „Tu per visą vakarą pagaliau pasakei pirmą protingą mintį," – pasigirdo atsakymas. Pasakymas, aišku, įžeidžiantis, bet ir ilgam įsimenantis [J. Križinauskas].

Su dviem draugais prie profesorių stalo išgėrė po porą taurelių konjako, pasakė, kad jau užteks, ir nuėjo į „profesoriumą" parūkyti.

Pasinaudodami proga tie užsakė dar butelį konjako. Grįžęs Profesorius ramiai pareiškė: „Piemenys! Gerkit, jei taip jau norit, bet be manęs“. Ir negėrė. Tiesa, namo neišėjo, bet demonstratyviai perėjo į didžiąją salę [A. Čižauskas].

Girtavimo nepakęsdavo ne tik „Neringoje“. Vienas iš aktyviausių „Žinijos“ lektorių J. Butkevičius prisimena įdomų atsitikimą zoniniame „Žinijos“ seminare Šiauliuose. Jam po pietų išeinant iš viešbučio pasidairyti po miestą, paslaptingai žvalgydamasis, tarsi nuo kažko slėpdamasis, priėjo K. Daukšas ir, sužinojęs apie pasivaikščiojimo planus, iš karto prisidėjo ir pats. Pasirodo, Profesoriaus kambario draugai prisipirko degtinės ir rengėsi stipriai išgerti, žinoma, nepaleisdami ir jo, o jis apsidžiaugė proga pasprukti. Visą popietę ir vakarą „bėglys“ su J. Butkevičiumi vaikštinėjo po Šiaulius, aprodė visas gimnazijos laikais pamėgtas vietas, pasakojo įdomius jaunystės nuotykius.

Reikia pripažinti ir nelinksmą faktą, kad vienas kitas K. Daukšo kolega ar kavinės draugas, mėgindamas jo pavyzdžiu taip pat maloniai leisti laiką, o kartais ir tiesiogiai paskatintas išlenkti taurelę, deja, per daug pamėgo tą „užsiėmimą“ ar netgi prasigėrė. Galima sutikti ar nesutikti su Profesoriaus aiškinimu, kad polinkį į alkoholizmą nulemia genai: vieno į tą liūną neįtraukia ir kasdieniai išgėrimai, kitą gali pražudyti ir visai nedideli alkoholio kiekiai. Tačiau tikrai negalima jo kaltinti, kad ką nors sąmoningai stengėsi įpratinti prie alkoholio. Priešingai, jis visada ir visur propagavo saikingumą, pobūvių kultūrą, o tas idėjas iliustravo visu savo elgesiu. Vargu ar galima tvirtinti ir tai, kad be „Neringos“ jis būtų nuveikęs gerokai daugiau. Joks žmogus negali ilgus metus produktyviai dirbti po 14–18 valandų per parą, kiekvienam reikia kokio nors išsiblaškymo, pomėgio, poilsio. Kavinė Profesoriaus nesvaigino, o buvo kultūringo, tegu ir ne visiems būdingo ar priimtino atokvėpio būdas. Norėtume dar kartą pakartoti čia ką tik cituotą jo elgesio kavinėse įvertinimą: „Duok, Dieve, kad visi tik tiek gertų ir taip mokėtų gerti“.

„Neringos“ profesorių stalo kompanija pradėjo irti devintojo dešimtmečio pabaigoje ir išsisklaidė atgavus Nepriklausomybę. Išėjo

iš gyvenimo jos „asai“ – K. Daukšas, D. Cesevičius, A. Churginas, M. Bulaka, kai kurie pradėjo pernelyg aštriai politikuoti ir įžeidinėti kitus, nebeliko vienijančio išskirtinumo ir opozicinio valdžiai pagrindo, kunkuliuojančios naujo gyvenimo bangos nebetilpo į palyginti uždaros inteligentų ir bohemos oazės rėmus. Nebesugrįžo senoji profesorių stalo dvasia ir didiesiems įvykiams atslūgus. Dauguma mažosios salės lankytojų išsiskirstė po kitas kavines, ir tik vienas kitas senų laikų nostalgijos vedamas jos senbuvis kartais užsuka išgerti puodelio kavos. Keičiasi laikai, keičiasi ir papročiai...

PROF. KAZIO DAUKŠO MOKSLINĖ „ŠEIMA“
(nurodyti disertacijų gynimo metai ir kiti vadovai)

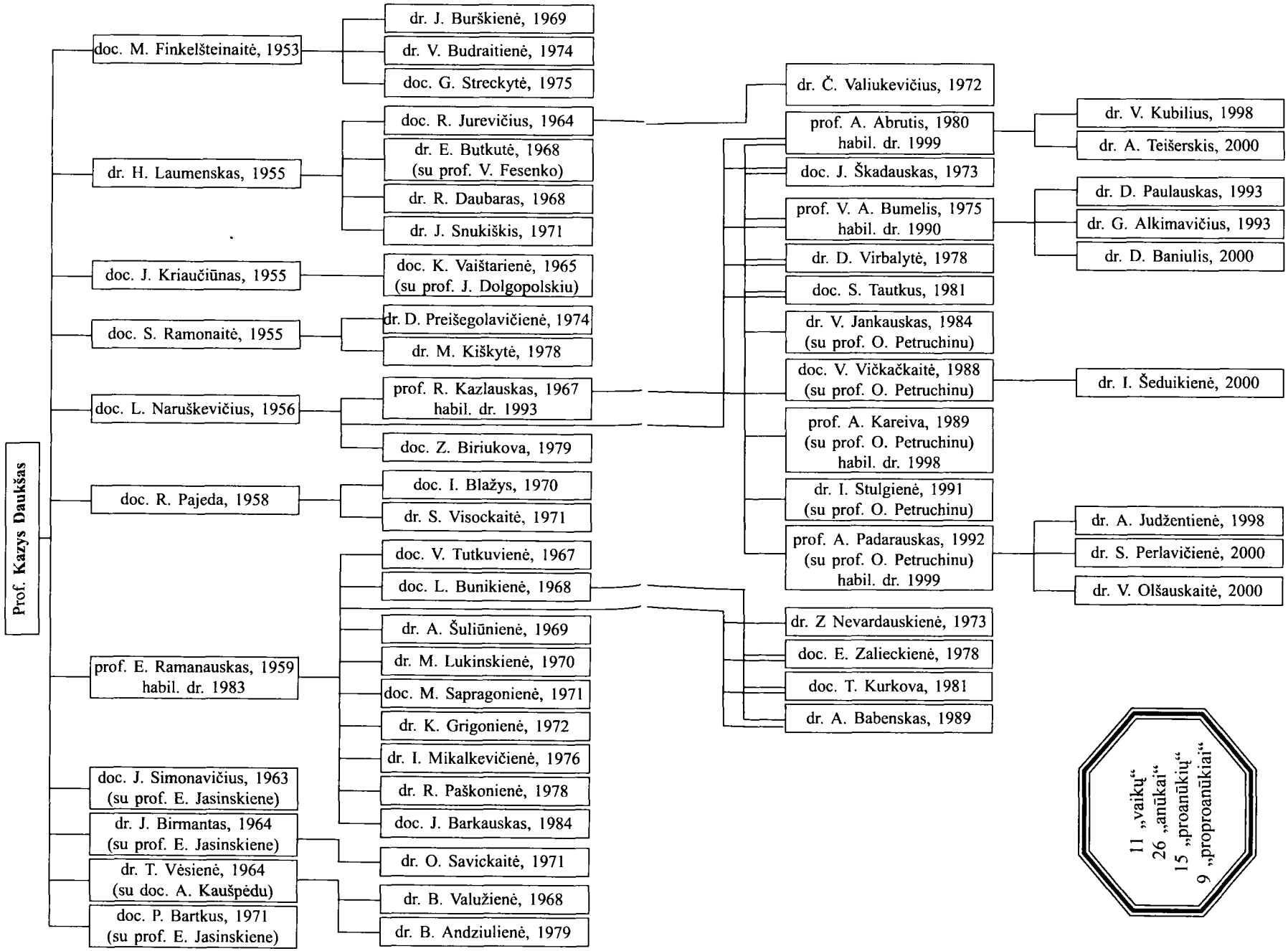

IŠ
KAZIO DAUKŠO
RAŠTŲ

DURPIŲ PANAUDOJIMO PERSPEKTYVOS

(MAA F. 1. Ap. 2. B. 39.)

Ketvirtojo Tarybų Sąjungos stalininio penkmečio plano įstatymas numato pirmiausia karo sugriauto liaudies ūkio bei pramonės atkūrimą ir tolesnį pramonės plėtimą kuriant ir statant naujas įmones ir fabrikus. Plano numatomi statybos darbai pareikalaus milžiniškų statybinės medžiagos kiekių, kuriems pasigaminti reikės daug energijos. Be to, jau veikiantiems ir numatomiems paleisti fabrikams bei įmonėms taip pat reikia ir reikės didelių energijos kiekių. Penkmečio plano įstatymas įsakmiai nurodo, kad planui vykdyti reikia remtis vietinėmis žaliavomis. Kartu ir energijos šaltiniai turi būti surasti vietoje. Dabar turimais duomenimis, realiais energijos šaltiniais mūsų respublikoje galima laikyti medį, durpes ir vandens kritimą. Vandens kritimo energijai panaudoti reikia didelių investicijų, įrengimams pastatyti – daug laiko, todėl mūsų sugriautam ūkiui bent tuo tarpu šis uždavinys yra sunkiai pakeliamas. Miškai, buvusių buržuazinių Lietuvos vyriausybių lopant biudžeto spragas, buvo be atodairos kertami ir gabenami užsienin. O okupantų valdžia trejus metus taip pat naikino Lietuvos miškus. Taigi miškų plotai, o su jais ir medžio kiekis yra tiek sumažėjęs, kad jį naudojant kaip energijos šaltinį, atseit kurą, būtų daroma liaudies ūkiui sunkiai bepataisoma žala. Iš to išeina, kad vykdant penkmečio planą Tarybų Lietuvoje vienintelis energijos kuro šaltinis lieka durpės.

Lietuvoje iš seno yra kasamos durpės ir naudojamos daugiausia namų apyvokos reikalams: kurui ir kraikui. Kai kuriuose Lietuvos rajonuose durpes kasa piliečiai savo reikalams ir todėl tikslių duome-

nų apie visą iškasamą durpių kiekį neturima. Apskritai durpių kasimas ir jų vartojimas Lietuvoje visą laiką buvo primityvus ir didesnės reikšmės krašto ekonomikai ir gamybinių jėgų vystymui neturėjo.

Gamybinių jėgų vystymui mūsų krašte primygtinai reikia kuro, t. y. durpių gamybos padidėjimo. Durpių gamybai reikia didesnio darbo kiekio negu kitoms kuro rūšims. Be to, durpių gamyba yra sezoninė ir todėl joje trūksta nuolatinių darbo rankų. Darbo rankų klausimas durpių pramonėje visada buvo opus. Po karo iš viso darbo rankų klausimas pas mus virto sunkiai išsprendžiama problema. Tatai verčia stengtis mechanizuoti durpių pramonę ir ją paversti nesezonine. Durpių gamybos padidinimo pirmoji sąlyga ir bus gamybos procesų mechanizavimas.

Tarybų Sąjungoje stalininių penkmečių dėka durpių pramonė nepaprastai suklestėjo. Durpių gavimo technika visiškai pasikeitė ir dėl to labai padidėjo darbo našumas. Tarybiniai mokslininkai ir inžinieriai išdirbo naujus durpėms gaminti būdus, pvz., hidraulinį, frezerinį ir kitus. Tatai parodė visiškai naujus kelius plėstis durpių pramonei. Tarybinė durpių pramonė savo technika ir ekonomika toli pralenkė kapitalistinių kraštų durpių pramonę ir tapo visame pasaulyje pirmaujančia. Ne viena svetimų kraštų kapitalistinė įmonė pasinaudojo tarybinių žmonių technikos idėjomis ir perėmė išdirbtus durpių gavimo metodus. Tiesa, viena kita mašina, vienas kitas mechanizmas, išrasti Tarybų Sąjungoje ir vartojami durpių pramonėje, buvo užsienio firmų patobulinti. Dėl tos priežasties reikia domėtis ir užsienio durpių pramone, kad ir tuos nedidelius patobulinimus galėtume pritaikyti savo krašte.

Užsieninė spauda mažai tesidomi durpių pramone, nes ši vaidina mažą vaidmenį kapitalistiniame ūkyje. Be to, jos pakilimas, lygiai kaip ir smukimas, labai priklauso nuo konjunktūros, ko visiškai nėra Tarybų Sąjungoje.

Mūsų respublika, kaip Tarybų Sąjungos narys, turi tokias ekonomikos ir darbo sąlygas kaip visa Tarybų šalis, todėl, spręsdami didesnės reikšmės turinčias problemas, turime žiūrėti, kaip jos išspręstos ar sprendžiamos kitose, už mus senesnėse tarybinėse res-

publikose. Tatai, be abejo, tinka ir durpininkystės problemos sprendimui.

Durpių gavimas yra viena seniausių gamybos šakų. Iš iškasamojo kuro pirmiausia durpės pradėjo pakeisti medį. Tenka manyti, kad durpės buvo naudojamos jau ir prieš mūsų erą. Plinijus Vyresnysis, savo „Gamtos istorijoje" rašydamas apie germanus, sako, kad „jie renka rankomis dumblą, atseit, durpes, džiovina jį, naudodamiesi daugiau vėju negu saule, ir išdžiovintą vartoja kaip kurą valgiui gaminti ir nuo šiaurės vėjo nušiurpusiam kūnui šildytis".

XVII–XVIII ir XIX šimtmečio pradžioje kai kuriuose Europos kraštuose, pavyzdžiui, Olandijoje, Prancūzijoje ir Vokietijoje, durpių pramonė buvo pasiekusi palyginti aukštą lygį. XIX šimtmečio viduryje pradėjusi vystytis akmens anglies pramonė nukonkuravo durpes, ir durpių pramonė ne tik kad sustojo plėstis, bet pradėjo labai smukti. Tatai ir suprantama, nes akmens anglies atsargos žemėje yra dešimtimis kartų didesnės negu durpių.

Pagal prof. A. Probstą, 1937 m. durpių ir anglies atsargos milijonais tonų atrodė šitaip (apytikriai):

	Durpių	Anglies
Suomija	25 000	–
Kanada	23 357	815 086
JAV be Aliaskos	13 827	2 889 027
Vokietija	10 000	336 274
Anglija ir Airija	3130	174 501
Švedija	9000	105
Lenkija	6000	96 500
Kapitalistinės šalys	103 400	14 839 000
Tarybų Sąjunga	158 000	1 654 000
Iš viso žemėje	261 400	16 482 000

Anglis konkuravo ir konkuruos durpes. Didesnis anglies kaloringumas padaro ją patogesnę vartoti ir transportuoti. Be to, anglies atsargos yra susikoncentravusios dideliais masyvais, kas palengvina stambioms įmonėms kurtis ir anglies gavimo technikai progresuoti.

XIX šimtmečio viduryje pradėjusi merdėti durpių pramonė savo formas išlaikė daugelyje kraštų net iki šiol ir liko labai primityvi. Dėl anglies pigumo durpės nustota vartoti kaip kuras, o vartota žemės ūkyje kaip kraikas ir kaip trąša.

Pirmojo ir Antrojo pasaulinio karo metais iškasamų durpių kiekis veik visose valstybėse padidėja, nes ima trūkti anglies, bet po karo durpių pramonė kapitalistiniuose kraštuose vėl ima smukti.

Surinktais duomenimis, iškastų durpių kiekis tūkstančiais tonų kapitalistiniuose kraštuose atrodo taip:

Šalis	1913	1914	1915	1916	1918	1919	1920	1925	1930	1935	1936	1937	1938
Olandija	3500	–	–	–	7000	–	6000	6397	3567	3700	3700	3623	3589
Vokietija	700	580	820	840	940	1600	2440	960	1110	400	500	–	–
Švedija	234	233	316	310	537	557	564	235	187	163	176	182	158
Suomija	94	–	–	290	2258	1493	513	540	340	320	364	480	435
Prancūzija	45	37	20	31	129	71	78	25	21	19	17	–	–
JAV	30	43	42	53	100	60	73	72	–	37	46	51	46
Italija	23	33	50	68	278	101	148	90	7	3	3	3	5
Kanada	2						4	1	3	1	1	1	1

Rusijoje prieš Pirmąjį pasaulinį karą durpės buvo kasamos daugiau ar mažiau primityviai. Paties karo ir suirutės metu durpių pramonė buvo susilpnėjusi. Stalininių penkmečių metu toji pramonė buvo atkurta ir smarkiai išvystyta. Tad jau 1938 m. Tarybų Sąjungoje pagaminta durpių keturis kartus tiek, kiek visose kapitalistinėse valstybėse kartu paėmus.

SSSR durpių gamyba (tūkstančiai tonų)	
1913 m. – 1688	1932 m. – 13 495
1918 m. – 1093	1937 m. – 23 822
1921 m. – 2018	1938 m. – 26 272
1928 m. – 5319	1944 m. – apie 33 000

Partija ir vyriausybė, visokeriopai skatindamos ir remdamos durpių pramonę, sudarė sąlygas ją mechanizuoti ir tuo atpalaidavo darbo rankas nuo nepaprastai sunkaus, tiesiog katorginio darbo, pakeisdama darbininkus mašinomis.

Tarybų Sąjunga turi savo teritorijoje didesnę pusę pasaulinių durpių atsargos. Carinėje Rusijoje tekreipė mažai dėmesio durpių pramonei organizuoti. Darbo rankos buvo pigios. Katorginis durpininkų darbas buvo laikomas normaliu dalyku. Po Didžiosios Spalio Revoliucijos Lenino–Stalino Partija priskyrė durpėms, pirmiausia kaip vietiniam kurui, didelės reikšmės ir nurodė būtinumą mechanizuoti durpių gavimą. Inžinieriaus Klasono išradimas hidrauliniu būdu gaminti durpes atpalaidavo darbininkus nuo nepaprastai sunkių darbo sąlygų ir labai pakėlė darbo našumą.

Partijos domėjimasis durpininkyste matyti kad ir iš XVIII suvažiavimo nutarimo, kuris, be kito, skamba taip: „Durpių pramonę aprūpinti reikalingais kapitaliniais darbais. Numatyti statybą fabrikų, pašalinančių vandenį iš durpių, ir tuo likviduoti durpių gamybos sezoninį pobūdį. Pastatyti kelias durpių koksavimo įmones, kuriose būtų gaminami ir įvairūs durpių koksavimo chemiški produktai“. Iš to matyti, kad Partija nesitenkina vartoti durpes vien kurui, bet taip pat rūpinamasi ir jų chemišku perdirbimu.

Iki šiol durpynų eksploatavimas rėmėsi daugiausia durpių gaminimu kurui, tinkamam tiek namų, tiek pramonės reikalams. Tai yra pirmasis ir visų svarbiausias, bent tuo tarpu durpių pramonei keliamas uždavinys. Deginamos durpės, lygiai kaip ir kitoks kuras, pavyzdžiui, anglis, skalūnai ir malkos, duoda juo daugiau šilimos, juo daugiau juose degių medžiagų, ypač anglies, ir juo mažiau vandens (drėgmės) ir mineralinių dalių (pelenų). Durpių kaloringumas, priklausydamas nuo durpyno rūšies, priklauso dar ir nuo durpių gaminimo būdo. Durpyną sudarančios durpės turi apie 90% vandens ir kurui visiškai netinka. Durpes kasant ir jas tam tikru būdu mechaniškai apdirbant, gaunamos vadinamosios orasausės durpės, kurių kaloringumas esti 3200–3600 kkal. Tam tikra durpių rūšis, smulkios arba frezerinės durpės, turi drėgmės apie 40% ir kaloringumo 2600–2800 kkal.

Durpių peleningumas paprastai skaičiuojamas sausai durpių masei ir labai plačiai svyruoja. Virš 12% peleningumo turinčios durpės vengiama vartoti pramonėje kaip kuras. Be to, svarbūs durpių savumui yra jų gabalų stiprumas ir vienlytiškumas. Tie du savumai

priklauso nuo durpių kilmės ir nuo sudurpėjimo laipsnio, kitaip sakant, nuo sudariusių durpes augalų rūšies ir nuo tų augalų supuvimo.

Juo didesnis sudurpėjimo laipsnis, t. y. juo didesnis organinių medžiagų kiekis susiskaidęs, juo daugiau esti durpėse anglies ir juo jos vienalytiškesnės ir sunkesnės. Gerai sudurpėjusiose durpėse mažai tuštumų, mažai oro ir mažai kietų nesupuvusių augalų liekanų, kaip stiebai, lapai ir t. t. Sudurpėjimo laipsnis matuojamas procentais. Jisai rodo, kuri durpių dalis yra susiskaidžiusi (supuvusi). Kai sudurpėjimas yra mažesnis kaip 20%, durpės kurui netinkamos, jos vartojamos kraikui, izoliacinėms medžiagoms gaminti ir kitiems reikalams.

Durpių stiprumas ir vienalytiškumas priklauso nuo įrankių ir mechanizmų, vartojamų durpes kasant ir jas mechaniškai apdirbant. Geras durpių apdirbimas labai pagerina ir mažai sudurpėjusių durpių kokybę, tuo lyg ir papildo gamtos neužbaigtą darbą.

Durpynų masyvai dažniausiai yra paviršiuje, sudarydami 2–4, kartais 6 ir rečiau net 12 m storumo sluoksnius. Turint galvoje didelį vandens kiekį durpynuose, t. y. mažą durpių koncentraciją, suprantama, kad vartojamos durpėms kasti mašinos turi būti palyginti judrios.

Durpynai skirstomi į aukštutinius ir žemutinius. Aukštutiniai durpynai atsiradę pelkėjant miškams, juose esti medžių liekanų, labai trukdančių durpyno eksploatacijai. Žemutiniai durpynai atsiradę pelkėjant ežerams, pievoms, upių slėniams – juose medžių liekanų esti mažai. Žemutinius ir aukštutinius durpynų masyvus sudaro daugiau ar mažiau botaniškai skirtingos augalų rūšys.

Aukštutiniai durpynai turi daugiau vandens, mažiau pelenų, o žemutiniai, atvirkščiai, mažiau vandens, daugiau pelenų.

Iškastų durpių mechanišką apdirbimą reikia suprasti kaip priemones vandeniui pašalinti, tiksliau sakant, jo kiekį sumažinti durpėse. Durpės yra koloidinė, higroskopinė medžiaga. Durpių koloidinis pobūdis daro tai, kad tam tikra vandens dalis, pasišalinusi iš durpių mechaniškai jas apdirbant, vėliau durpių nebeįgeriama. Gamybinėmis sąlygomis negalima visos durpių drėgmės pašalinti. Pa-

prastai durpėse lieka apie 30% drėgmės ir tokios durpės vadinamos orasausėmis. Be to, pagamintų durpių drėgmė yra nepastovi, ji priklauso nuo atmosferos drėgmės, nes, kaip minėta, durpės yra higroskopinė medžiaga.

Dabartiniu metu durpės gaunamos įvairiais būdais, kurių rentabilumas priklauso, be kito, ir nuo durpyno rūšies, pvz., hidraulinį būdą galima naudoti ir didelio kelmuotumo durpynui, tuo tarpu kiti mechanizuoti būdai kelmuotiems durpynams eksploatuoti netinka. Tenka manyti, kad bent artimoje ateityje mes ypatingų išradimų nepadarysime, o tik naudosimės Tarybų Sąjungos išdirbtais ir save pateisinusiais būdais ir vartojamomis durpėms kasti ir apdirbti mašinomis, pritaikę jas vietos sąlygoms.

Vienu ar kitu būdu pagamintos durpės pramonei reikalingo kuro problemos neišsprendžia, nes durpės yra nekoncentruotas kuras. Drėgmės kiekio nepastovumas, trupėjimas transportuojant padaro durpes nelabai mėgstama kuro rūšimi. Be to, kai kurioms pramonės šakoms reikia kokso ir dujų. Namų apyvokoje, virtuvėje taip pat labai patogu turėti dujas. Dėl tų priežasčių jau šio šimtmečio pradžioje akmens anglies pavyzdžiu pradėta domėtis technišku durpių perdirbimu siekiant pagaminti kaloringą durpių koksą ir degias dujas. Koksuojant durpes, be kokso ir dujų, pasidaro dar dervos ir vadinamojo koksavimo vandens. Dervoje ir vandenyje esti įvairių vertingų medžiagų. Tų medžiagų gavimas numuša kokso ir dujų savikainą ir duoda pramonei ir žemės ūkiui daug vertingų ir reikalingų žaliavų. Durpių koksavimo metu gaunamų produktų kiekiai ir rūšis priklauso nuo durpių sudėties ir nuo koksavimo būdo.

Apskritai visame Žemės rutulyje randamos durpės tiek atskiruose masyvuose, tiek ir kurio nors vieno masyvo atskiruose plotuose bei sluoksniuose esti labai skirtingos. Dėl tos priežasties, kalbant apie durpes, visada suprantama vidutinė jų sudėtis ir iš jos išplaukiantis savumų vidurkis. Lietuvos durpynai yra neištirti ar bent nepakankamai teištirti, bet naudojantis turimais tyrimo duomenimis galima kalbėti apie Lietuvos durpes, nesitikint kokių nors ypatingų netikėtumų aptikti jų sudėtyje ir savumuose. Mūsų durpėms galima taikyti visa tai, kas apskritai žinoma apie durpes. Žinoma, nereikia

užmiršti, kad kiekvieno atskiro masyvo durpių sudėtis, jų savumai ir technologiškos galimybės bus visada šiek tiek skirtingos.

Organinė durpių masė turi

apie 60% anglies,
„ 6% vandenilio ir
„ 30% deguonies.

Orasausėse durpėse esti 25–30% higroskopinio ir 12–20% konstitucinio vandens.

Paprasčiausias durpių koksavimo būdas yra jų kaitinimas uždarame inde iki 300–800°, palikus kanalą pasidarančioms lakioms medžiagoms atsipalaiduoti. Tokio kaitinimo metu iš besiskaidančių durpių pasidaro nemažai medžiagų, kurios be ypatingų įrengimų ir suskirstomos į minėtas keturias rūšis: koksą, dervas, vandenį ir dujas. Patsai durpių skaidymosi procesas yra įdomus ir dar negalutinai ištirtas.

100–105° temperatūroje išsiskiria higroskopinis vanduo,
150–160° pradeda skirtis pirogenetinis vanduo ir metilo alkoholis,
iki 200° atsipalaiduoja anglies dioksido, monoksido, acto ir dervos,
arti 300° durpių skilimas yra egzoterminis, pradeda atsipalaiduoti angliavandeniliai,
475–500° pradeda skirtis vandenilis ir nustoja skirtis derva,
arti 750° nustoja skirtis amoniakas.

Durpių skilimo pabaiga yra arti 500°, aukštesnė temperatūra tik išvaro dujas iš kokso. Durpes koksuojant gaunama iš orasausės masės:

30–35% kokso,
3–6% dervos,
30–40% vandens,
20–30% dujų.

K o k s a s. Koksuojant mažo peleningumo aukštutinio tipo durpes, gaunamas koksas savo kaloringumu prilygsta akmens anglies koksui, o dėl didelio aktingumo, mažo peleningumo ir sieros

kiekio daugeliu atžvilgiu yra žymiai vertingesnis. Durpių kokso kaloringumas yra 7000–7500 kkal ir sudėtis

apie 80–85% anglies,
„ 2% vandenilio,
„ 6% deguonies,
„ 0,3% sieros (pelenuose 0,2%),
„ 0,05% fosforo,
„ 3–4% pelenų.

Koksas dėl savo koringumo esti labai aktingas. Tinka aktyviai angliai gaminti. Labai tinka metalurgijoj kaip reduktorius ir geležiai cementuoti. Gerai tinka generatoriams, nes duoda dervų ir nereikia vartoti filtrų. Mažas peleningumas neužteršia generatoriaus. 1,25 kg kokso atstoja litrą benzino. Durpių koksas tinka kalcio karbidui gaminti. Iš karbido gaunamas acetilenas yra vertinga žaliava daugeliui organinių junginių gaminti. Suprantama, kad durpių koksas gerai tinka ir kaip paprastas kuras.

D e r v a. Frakcionuojant durpių dervą, gaunama:

15–25% kreozoto alyvos,
30–60% neutralaus motorinio tepalo,
20–25% kieto vaško – parafino,
5–10% kietos dervos – pikio.

Durpių dervą varant vandens garais ir apdirbant chemiškai, gaunama:

apie 9% sunkaus benzino,
„ 6% skysto kuro traktoriams,
„ 18% skysto kuro dyzeliams,
„ 40% asfaltinės dervos (keliams),
„ 10% fenolių (plastinėms masėms),
„ 4% vaško – parafino.

Hidrogenizuojant dervą ir jos atskiras frakcijas, gaunama iki 40% benzino ir 18% tepalų. Vykdant durpių dervos neutralių frakcijų krekingą katalizatoriais (akt. C, molis – Cu, molis – Fe ir t. t.), gaunama apie 25% lengvų ir apie 50% sunkių frakcijų.

Dervos pirolizė duoda iki 50% dujų. Neutralių frakcijų pirolizė duoda iki 23% benzino su benzolu ir toluolu. Iš to, kas pasakyta, išeina, kad durpių dervą galima įvairiai perdirbti ir gauti daugelį vertingų produktų.

D u j o s. Durpių dujų kaloringumas esti 1000–2500 kkal / m^3. Jų sudėtis tokia:

apie 50% CO_2,
„ 10% CO,
„ 2,5% C_nH_{2n},
„ 28% C_nH_{2n+2},
„ 10% vandenilio.

Visos gaunamos dujos be jokio perdirbimo gali būti suvartojamos kaip dujinis kuras gazifikuojant miestus ir pramonės įmones.

V a n d u o. Durpių distiliacijos vandenyje esti apie
0,25% amoniako,
1% acto,
0,5% metilo alkoholio ir acetono.

Amoniakas yra palyginti lengviausiai išskiriamas ir amonio sulfato pavidalu gali būti sunaudojamas kaip vertinga azotinė trąša. Reikia pasakyti, kad šiuo metu tam vandeniui utilizuoti, t. y. visas jame esančias medžiagas išskirti, technologinių išdirbtų būdų nežinome, bet problema yra išsprendžiama.

Turimomis apytikrėmis žiniomis, bendras pelkių – durpynų plotas Lietuvos TSR teritorijoje siekia 350 000 ha. Apytikriais tyrimo duomenimis pasirėmus, tenka spręsti, kad tik trečdalis to ploto, atseit apie 120 000 ha, turi techniškos reikšmės. Mat pelkės su ne storesniu kaip 0,7 m durpių sluoksniu nelaikomos durpynais. Apskritai Lietuvos durpynai yra neištirti. Šiek tiek technologišku ir chemišku atžvilgiu ištirtų durpynų yra apie 80 000 ha. Tą plotą sudaro apie 700 atskirų durpynų. Kai kurių durpynų, ypač Vilniaus ir Klaipėdos krašte, tyrimo duomenys yra šio karo metu dingę ir juos teks atlikti iš naujo. Pasirėmus tirtų durpynų duomenimis iš

analogijos spręsta ir apie netirtus durpynus ir tuo būdu techniškai reikšmingų durpių atsargos atrodo taip (milijonais tonų):

tirti durpynai	apie	248	oro	sausų	durpių,	apie	80 000 ha
netirti	„	„ 126	„	„	„	„	40 000 ha
Iš viso		374	„	„	„	„	120 000 ha

Durpynai, atseit durpėms gauti žaliavos, yra nevienodai pasiskirstę mūsų teritorijoje. Kai kuriuose rajonuose durpių žaliava yra beveik išsemta, pvz., Vilkaviškio ir Šakių apskr., nes tose vietose jau iš seno vartojamos durpės gyventojų kuro reikalams. Žinoma, ne chemikų uždavinys spręsti, kurių rajonų durpynai turėtų būti pirmiausia eksploatuojami, bet chemikų reikalas ir pareiga yra nustatyti, kokio durpyno durpės kuriam reikalui yra tinkamiausios ir jų eksploatacija rentabiliausia. Taip naudoti durpynus, kaip jie buvo iki šiol naudojami, yra neišmintinga, nes daug vertingų medžiagų dingsta visiškai be naudos.

Apie 40% durpynų sudaro mažai sudurpėjusios, kurui gaminti netinkamos durpės. Tos durpės gali būti vartojamos kraikui ir izoliacinėms statybinėms medžiagoms gaminti. Be to, visas durpynų fondas, pasirėmus tyrimo duomenimis, turės būti suskirstytas pagal tam tikras naudojimo kategorijas. To reikalauja ir socialistinis planingas ūkis. Didieji durpynų masyvai, jei tik jie pasirodys tinkami, turės būti numatyti termiško durpių apdirbimo – durpių koksavimo įmonėms. Mažesnieji – atskiroms įmonėms kaip paprastas kuras, visai maži – smulkioms įmonėms, kaip kaimo plytinės, pieninės ir kalkių gamyklos, bei valstiečių ūkio reikalams.

LTSR teritorijoje stambių durpynų, kurių plotas viršija 1000 ha, priskaitoma 12. Svarbesni jų yra šie: prie Vilniaus – Baltosios Vokės Katėčių durpynas apie 3000 ha, apie 8 mln. to oro sausų durpių. Prie jo galima prijungti 2 mažesnius: Kernavės ir Šakų durpynėlius su 1,2 mln. to oro sausų durpių. Kokio didumo tas energijos šaltinis, galima spręsti iš tokio palyginimo. Prieš karą Vilniaus elektrinė gamindavo apie 15 000 000 kwh elektros energijos per metus. Atsižvelgiant į tai, kad 1 kwh pagaminti reikia 2 kg oro sausų durpių, Baltosios Vokės–Katėčių durpyno durpių užtektų Vilniui apie 300 metų.

Prie Kauno yra Ežerėlių durpynas (20 km į vakarus) apie 2345 ha. Jame eksploatuotinų durpių yra apie 4 mln. tonų oro sausų durpių. Prie jo galima prijungti dar Raudonplytės ir Kajackų durpynus dar su 1 mln. to oro sausų durpių. Tai būtų, tiesa, beveik pusė Vilniaus durpynų, bet vis tiek tai yra didžiulis energijos šaltinis.

Prie Šiaulių yra Didžiojo Tyrulio pelkynas (3320 ha) su 9 mln. to oro sausų durpių. Prie jo (5 km) galima prijungti Sulinkio pelkę (1623 ha) su 5 mln. to oro sausų durpių. Dabartiniu metu Šiaulių rajonas naudoja arčiau esančius mažesnius Rekyvos ir Degimo durpynus.

Be suminėtų pelkynų, žymūs dar šie: Amalvos Žuvintų 8237 ha (Sūduvoje), Kamanų (Mažeikių apskr.), Švencelio-Aukštumalos (Klaipėdos krašte).

Žinoma, pelkynuose durpių pavidalu susikaupusi energija nėra begalinė, bet jos kiekiai yra tokie milžiniški, kad racionaliai naudojamų jų užtektų šimtmečius. Kartu būtų išspręsta tiek pramoninio, tiek gyvenamųjų namų apšildymui reikalingo kuro opi problema. Nustota arba bent iki minimumo sumažinta malkų naudojimas kurui. Tatai turėtų didelės įtakos miškų ūkiui, nes beveik visą užaugančią medieną būtų galima sunaudoti statybai ir techniškiems reikalams. Atpultų reikalas atsivežti anglį, didžiąją skysto kuro ir tepalų dalį, nes tuos produktus galima gamintis iš durpių. Iš durpių gaunamos fenolinės medžiagos būtų bazė visas gyvenimo sritis pradedančių užkariauti plastinių masių gamybai.

Daug geležies turinčius durpių pelenus būtų galima sunaudoti dažų gamybai.

Iš durpių gaunamas amoniakas, fosfatai ir kalio junginiai sudarytų bazę vietinėms žemės ūkio trąšoms.

Jauni, mažai tesudurpėjusieji durpių masyvai galima plačiai naudoti kaip kraikas ir kaip žaliava statybinėms izoliacinėms medžiagoms gaminti.

Durpių gavimo ir jų perdirbimo pramonės atitinkamas išplėtimas turėtų žymiai pakeisti mūsų Tėvynės veidą, jį supramoninti ir nuvestų mus pačius į šviesesnį, geresnį rytojų.

CHEMIKŲ SVAJONĖ

(Mokslas ir gyvenimas. 1963. Nr. 3. P. 4–5.)

Žmonių veikla labai įvairi. Vieniems rūpi energetiniai reiškiniai, kitiems – gyvos ląstelės, dar kitiems – visuomeniniai santykiai. O chemikai galvoja apie vienų medžiagų pavertimą kitomis. Cheminius procesus sukelia molekulėse ir atomuose glūdinti cheminė energija, vadinama veiklumu.

Geležis jungiasi su oro deguonimi ir virsta rūdimis geležies ir deguonies veiklumo dėka. Juo veiklesni partneriai, tuo patvaresnis reakcijos produktas. Nepatvarios fotografinės medžiagos jau nuo šviesos skaidosi (sidabro halogenidai).

Vienų medžiagų virtimas kitomis priklauso nuo atomų poslinkių molekulėse ir nuo elektronų poslinkių atomuose. Mat šie poslinkiai atpalaiduoja energiją arba ją sugeria ir tuo keičia medžiagos veiklumą. Kiekvienas atomas susideda iš teigiamo branduolio ir neigiamų elektronų. Iš atomų susidarančios molekulės yra elektronų ir branduolių energetinės kombinacijos, atsiradusios dėl priešingų krūvių tarpusavio traukos ir vienodų krūvių atostūmio. Kiekviena molekulė yra sudėtinga sistema, o ką bekalbėti apie medžiagos gabaliuko sudėtingumą, kai jame esti milijardai molekulių. Be to, atskiri atomai taip pat juk sudėtingi, nes juose aplink teigiamą besisukantį branduolį dideliu greičiu įvairiomis orbitomis skrieja elektronų spiečius.

Visos tos sudėtingos sistemos veikia mūsų pojūčius, o mes jų bendrąjį arba atstojamąjį veikimą vadiname medžiagų savybėmis. Patirtis rodo, kad pojūčius stipriausiai veikia stebimo daikto paviršius, jo išorė. Dėl to ir sakome, kad medžiagų savybes daugiausia lemia išoriniai jų atomų elektronai. Vadinasi, išorinių elektronų poslinkiai lemia ir vienų medžiagų virtimą kitomis. Mes tai pastebime kaip savybių pakitimą. Žinoma, čia šiek tiek įtakos turi ir visi kiti atomų elektronai ir branduoliai.

Turime pagrindo elektronus ir branduolius laikyti medžiagos dalelėmis su teigiamais ar neigiamais elektriniais krūviais. Tuo būdu medžiagos savybės ir medžiagų kitimas priklauso nuo įelektrintų

dalelių sąveikos erdvėje, daugiausia lemiant dalelių išorės elektronams.

Šiuos samprotavimus patvirtina praktika. Natrio, kalio ir ličio atomai turi skirtingas mases, bet jų išorėje yra po vieną elektroną. Dėl to jų savybės panašios. Kai šie metalai jungiasi su chloru, gaunami natrio, kalio ir ličio chloridai yra labai panašūs: baltos, tirpios, sūrios būna druskos, nes jų molekulių elektroninės išorės yra vienodos.

Taigi įvairiuose atomuose panašūs elektronų poslinkiai pasireiškia panašiais medžiagų savybių pakitimais. Pakeitus įelektrintų dalelių išsidėstymą erdvėje, turi būti gaunamos naujos savybės, atseit, naujos medžiagos. Paaiškėja labai svarbus, bet paprastas dalykas: žinant, kokios savybės gaunamos vykstant tam tikriems elektronų poslinkiams atomuose, susidarant molekulėms, galima iš anksto numatyti naujai susidarančių medžiagų savybes. Kitaip sakant, galima pagaminti bet kurių savybių medžiagą, parenkant tam tikras žaliavas. Visa tai būtų labai paprasta, jei medžiagos savybių priklausomybė nuo struktūros ir jos kitimo būtų gerai žinoma. Čia ir glūdi silpniausia chemijos vieta, nes tik palyginti retais atvejais chemikai tepajėgia tvirtai susieti medžiagos struktūrą su jos savybėmis ir struktūros pakitimus su savybių pakitimais. Taigi žinome, kad medžiagos savybės yra struktūros funkcija, bet nemokame tos funkcijos (ryšio) matematiškai išreikšti. Nustatyti šį ryšį ir yra chemikų svajonė.

Vandenilio atomas susideda iš branduolio ir elektrono – iš dviejų įelektrintų, judančių dalelių. Kai žinomi dviejų įelektrintų dalelių krūviai, masės, judėjimo rodikliai ir kuriuo nors momentu užimami taškai erdvėje, tai šių dienų matematika gali tiksliai apskaičiuoti, kokiuose taškuose bus tos dalelės nors ir po 100 metų. Kadangi vandenilio atomo savybės priklauso nuo branduolio ir elektrono tarpusavio padėties, vadinasi, galima visam 100 metų nusakyti vandenilio atomų savybes. Štai kodėl sakome, kad vandenilio atomas mums gerai pažįstamas.

Kiek kitoks vaizdas susidaro paėmus sekančio, jau sudėtingesnio, elemento – helio – atomą, sudarytą iš branduolio ir dviejų

elektronų. Nurodžiusi visus helio atomo rodiklius esamuoju momentu, šių dienų matematika gali tik apytikriai apskaičiuoti, kur bus po tam tikro laiko tarpo helio atomo branduolys ir jo elektronai. Vadinasi, helio atomą mes tik apytikriai tepažįstame.

Sekančio elemento – ličio – atomas susideda iš branduolio ir trijų elektronų. Tai keturių kūnų sistema. Tokios sistemos struktūros kitimo matematika jau nebesiima spręsti.

Litis – tik trečiasis iš eilės elementas ir jau mūsų matematikai nebeįkandamas. Tai ką bekalbėti apie kitų, dar sudėtingesnių elementų atomus. Juk, pavyzdžiui, urano atomą sudaro branduolys ir 92 elektronai.

Taigi matematika tebėra per silpna chemijai. Elektroninės skaičiavimo mašinos ir kibernetika dar nepajėgia įkelti kojos į chemiją. Dėl to chemikai priversti dirbti senais, labai neproduktingais, empiriniais metodais ir naudotis laboratorijomis, bet ne skaičiavimo mašinomis.

Skaičiavimo mašinos – nauja epocha moksle, bet jos pritaikomos tik palyginti paprastiems fizikiniams reiškiniams. Cheminiai reiškiniai dar per daug sudėtingi šių dienų matematikai, o tuo pačiu ir skaičiavimo mašinoms.

Turime pagrindo manyti, kad netolimoje ateityje sparčiai besivystanti matematika išmoks spręsti uždavinius ir sudėtingose cheminėse sistemose, kad pajėgs apskaičiuoti visus galimus naujų medžiagų susidarymo ir jų praktinio gavimo atvejus. Tai bus chemikų svajonės įgyvendinimas. Tada medžiagų technologija taps labai paprastu dalyku. Tereikės turėti visus žaliavų savybių, jų struktūros rodiklius, ir skaičiavimo mašina parodys, iš kokių žaliavų, kokių jų kiekių, kokiu technologiniu režimu ir kokioje aparatūroje galima gauti naują rūpimų savybių medžiagą. Tuomet chemijos laboratorijos, dabar ieškančios būdų naujoms medžiagoms gauti, bus nebereikalingos.

Chemijos laboratorijų laukia toks pats likimas, kaip ir kitose žmogaus veiklos srityse išrastų ir naudojamų priemonių ir būdų, kurie pakeičiami naujesniais, patogesniais. Senovėje įvairiais vardais vadinamų chemijos laboratorijų buvo mažai. Jas buvo galima

ant pirštų suskaičiuoti. Vėliau laboratorijų skaičius nuolat didėjo, o dabar jų – tūkstančiai, ir tai jos nebesuspėja spręsti technikos ir gyvenimo keliamų uždavinių. Tačiau ateis laikas, kai chemikų svajonė – skaičiavimo mašinos – išstums jas ir visai pakeis pačios chemijos veidą.

Dabartinės chemijos laboratorijos naudingos, nes jose pagaminama daugiau kaip milijonas medžiagų. Žymi šių medžiagų dalis net gamtoje nerandama. Tačiau baltymai ir netgi gyvuliniai bei augaliniai riebalai bei daugelis angliavandenių mūsų laboratorijoms dar neprieinami. Šios medžiagos – žmogaus ir gyvūnų maistas. Vadinasi, chemikai tebėra bejėgiai maisto medžiagų chemijoje. Maistą tenka užsiauginti dirvožemyje. Tai ne vienintelė mūsų chemijos silpnoji pusė. Beveik tą patį tenka pasakyti ir apie elementus. Tiesa, dabar jau gaunami dideli kiekiai plutonio iš urano, urano iš torio, helio iš vandenilio, vandenilio iš ličio, tačiau kitų elementų transmutacija tebėra neapvaldyta. Ir štai, turėdami lengvai prieinamus ir pigius elementus, kaip deguonį, azotą, silicį, geležį, aliuminį, nemokame jų paversti volframu, kobaltu, nikeliu, auksu ir kitais labai reikalingais ir brangiais elementais.

Tiek maisto medžiagų, tiek ir elementų gamybai kol kas trukdo matematika, kuri dar nepajėgia apskaičiuoti tų medžiagų savybių priklausomybės nuo atomų ir molekulių struktūros. Tai reiškia, kad, norint pasigaminti reikalingų savybių medžiagų, reikia, darant ilgai trunkančius laboratorinius bandymus, ieškoti tinkamiausių žaliavų ir būdų toms medžiagoms perdirbti.

Vis dar su pavydu tebežiūri chemikai į mažyčius gyvosios gamtos chemijos kombinatus – gyvas ląsteles, kuriose vyksta labai sudėtingi ir įvairūs cheminiai procesai, gaminantieji pačiai ląstelei reikalingas medžiagas ir kartu aprūpinantieji energija, reikalinga patiems procesams vykti ir viso didelio organizmo veiklai bei darbui. Ląstelės chemija pasižymi nepaprastu taupumu, nes ten vyksta tik tie procesai, kuriems pakanka minimalių energijos kiekių pakitimų. Dėl to skrandžio ir žarnyno teikiamos ląstelėms žaliavos tik pakopiškai, tik per daugelį tarpinių medžiagų paverčiamos galuti-

niu ląstelei reikalingu produktu. Šiuose procesuose dalyvaujantieji fermentai (katalizatoriai) tik pakopomis paverčia vienas molekules kitomis. Pavyzdžiui, mielių fermentai, raugindami gliukozę iki alkoholio, pagamina net devynis tarpinius produktus. Čia biochemikų sritis. Jie mėgintuvėlius, kolbas, retortas ir didelius reakcijų katilus pakeitė mažytėmis gyvomis ląstelėmis, kuriose gaminasi tik atskiros reikalingų medžiagų molekulės. Tačiau milijardai organizmo ląstelių pagamina milijardus reikalingų molekulių, o tas jau įgauna praktinę reikšmę.

Ši nesena mokslo šaka, išaugusi iš chemijos ir biologijos bendravimo, turi didžiulę ateitį. Jai skirta pakeisti daugybę mūsų fabrikuose vykdomų griozdiškų procesų. Tačiau ir čia pagaliau nulems matematika bei skaičiavimo mašinos, nes ir ląstelių procesai vyksta pagal tuos pačius chemijos dėsnius.

Ne be pagrindo nuolat girdime, kad matematika su skaičiavimo mašinomis yra tikra mokslo revoliucija, nes atrodo, kad šiai, o ne kuriai nors kitai žmogaus veiklos sričiai pavyko išaiškinti cheminių ir gyvybės reiškinių tarpusavio ryšius. Tai padės suprasti mums rūpimus gyvybės atsiradimo, jos egzistavimo, biologinio mirties būtinumo, žmogaus sveikatingumo pagerinimo, amžiaus prailginimo ir kitokius labai sudėtingus ir svarbius reiškinius.

Dabar mes kuriame medžiaginę komunizmo bazę, kuriai reikia daugybės naujų medžiagų. Ieškant būdų naujoms medžiagoms gauti, prastinant bei atpiginant žinomus gavimo būdus, neturime laiko laukti chemikų svajonės įkūnijimo. Belieka organizuoti kiek galima daugiau chemijos laboratorijų ir sunkių bei ilgų bandymų keliu tirti medžiagų kitimus ir gaminti tokias naujas medžiagas, kurios palengvina žmogaus gyvenimą arba padeda klestėti naudingiems gyvūnams bei augalams. Lygiai taip pat turime gaminti medžiagas, naikinančias žmogaus ir jam reikalingų gyvūnų bei augalų priešus. Kartu su tuo privalome kaupti žinias apie medžiagos struktūros ir jos savybių ryšius, kad pagaliau būtų įgyvendinta chemikų svajonė – ne bandymu, bet skaičiavimu spręsti chemijos problemas.

MODELIŲ GALIA

(Mokslas ir gyvenimas. 1967. Nr. 9. P. 8–9.)

Sutartiniais ženklais mes žymime garsus, dydžius, medžiagas ir t. t. Štai chemikai vandenilio atomą žymi ženklu H, o deguonies O. Atrodo, kad šie sutartiniai ženklai neturi nieko bendra su tais atomais. Tačiau iš jų sudaroma H_2O formulė, parodanti vandens sudėtį. Iš vandens ir kitų medžiagų formulių sudaromos lygtys paaiškina sudėtingiausius cheminius procesus. Vadinasi, nereikia rodyti pačių cheminių reakcijų – užtenka parašyti lygtis. Lygiai taip chemijos formulė atstoja medžiagas. Tokiais atvejais sakome, kad formulės modeliuoja medžiagas, o lygtys – procesus. Tokie simboliniai modeliai neturi jokių bendrų struktūrinių elementų su modeliuojamais objektais.

Prieš nusileidžiant žmogui į vandenyno gelmes, pirma nuleidžiamas ožys, kuris suslėgtą orą pergyvena panašiai kaip žmogus. Ožys modeliuoja žmogų, kuris po sėkmingo bandymo su ožiu leisis į vandenyno dugną. Kosmonautus modeliuoja šunys, beždžionės. Tokio tipo modeliai turi bendrų struktūrinių elementų su objektais. Panašiai žmones modeliuoja jūros kiaulytės, pelės ir kitokie gyvuliukai, tikrinant naujų vaistų veikimą.

Plačiąja prasme modeliais vadiname įvairias simbolines žodines bei medžiagines kombinacijas, lygiai kaip ir gyvas būtybes, atstojančias rūpimus objektus. Medžiagines struktūras turintieji modeliai labai vaizdingi. Todėl daugelis žmonių bevelija naudotis maketais, o matematinių lygčių simbolikos kratosi. Deja, vaizdingi medžiaginiai modeliai vis labiau užleidžia vietą abstrakčiajai simbolikai.

Atomų atradėjui graikui Demokritui atomo modelis buvo judanti dulkelė, matoma Saulės spindulyje, bet nematoma šalia spindulio. Šio amžiaus pradžioje „dulkelinis“ atomo modelis užleido vietą sudėtingai atomo struktūrai su teigiamais ir neigiamais elektriniais krūviais, vienodai pasiskirsčiusiais rutuliniame atome. Vėliau rutulinis modelis buvo pakeistas miniatiūrine saulės sistema, kurioje Saulę atstovavo teigiamas branduolys, o planetas – neigiami elektro-

nai, skriejantieji orbitomis aplink branduolį. Dabartiniame atomo modelyje elektronų orbitos – keistų formų orbitalės, atstovaujančios elektronų energetinius lygius. Teorija stengiasi atsisakyti ir nuo orbitalių, ir modeliuoja atomus nevaizdžiomis matematinėmis lygtimis, dažnai nesuprantamomis chemikams. Tuo tarpu chemikai, spręsdami medžiagų sintezės bei molekulių ardymo klausimus, modeliuoja atomus taškais ir iš jų konstruoja dažnai neteisingus, bet darbui naudingus molekulių modelius.

Vandens molekulės formulė (modelis) H_2O teisinga tik vandens garams, nes skysto vandens molekulės yra daugiausia dvigubos $(H_2O)_2$, o ledo – trigubos $(H_2O)_3$. To nepaisydami kalbame tik apie H_2O. Sūdymo druskos formulę rašome NaCl, bet tokios molekulės esti tik druskos garuose. Vandenyje ištirpusi druska yra ne NaCl molekulių, bet laisvų natrio ir chloro jonų (Na^+, Cl^-) pavidalo. Kietos druskos kristalai sudaryti taip, kad aplink kiekvieną natrį stovi šeši chlorai, o aplink chlorą – šeši natriai. Dėl to ir didelis druskos kristalas yra tarytum viena molekulė. Vadinasi, įprastinis druskos molekulės modelis tėra fikcija, tačiau labai naudinga chemikams.

Sudėtingos molekulės chemijoje modeliuojamos grafiškai ir atvaizduojamos šakotais daugiakampiais, kurių kampai bei šakų galai modeliuoja atomus, o linijos – cheminius ryšius. Dažnai šie modeliai esti neteisingi, bet jie vis tiek atspindi kai kurias molekulių savybes ir padeda suprasti medžiagą.

Praeityje buvo momentas, kai žmogus, matydamas tris medžius, tris jaučius ar tris žmones, išmoko juos modeliuoti užlenkdamas tris pirštus. Kaip turėjo nustebti puslaukinis žmogus, supratęs, kad sąvoka „trys“ vienodai tinka trims pirštams, trims medžiams ir t. t. Tai buvo didžiulis atradimas. Nauji gamtos reiškinių modeliavimo būdai tampa vis abstraktesni. Einšteinas pagrįstai tvirtino, kad reliatyvumo teoriją suprato tik keli žmonės, tačiau šios teorijos išvadomis dabar naudojasi galingoji atominė energetika.

Ilgus laikus šiluma buvo laikoma skysčiu, tekančiu iš šilto kūno į šaltą. Šio skysčio tekėjimas buvo modeliuotas matematinėmis lygtimis, rodančiomis kūnų aušimo ir šilimo greitį. Vėliau paaiškėjo, kad šiluma yra ne skystis, bet paties kūno dalelių judėjimas. Atro-

do, kad šilumos, kaip skysčio modeliavimo, lygtys turėjo būti išmestos, bet taip neatsitiko, nes paaiškėjo, kad tos pačios lygtys gerai modeliuoja ir dalelių judėjimą. Skystis dingo, o jo modeliai išliko.

Didžiulę reikšmę tiksliuosiuose moksluose dabar įgavo procesų modeliavimas kreivėmis, ypač tada, kai medžiagos savybės priklauso nuo dviejų rodiklių, pavyzdžiui, temperatūros ir slėgimo, koncentracijos ir greičio, ir pan. Dėl to fizikos ir chemijos mokslo darbų aprašymuose dažnai daugiau vietos užima kreivių brėžiniai, negu tekstas ir lygtys.

Istorijos ir archeologijos mokslai seniau nesinaudojo modeliavimu ir todėl pridarė klaidų. Pagal vartotus darbo įrankius žmonijos praeitis buvo skirstoma į akmens, bronzos ir geležies amžius. Buvo užmirštama, kad bronza – vario lydinys. Vadinasi, tarp akmens ir kietos bronzos amžių buvo nepastebėtas minkšto vario amžius. Vario minkštume buvo įžiūrėta kliūtis variniams įrankiams vartoti.

Akmens amžiaus aprašymuose yra neteisingų perdėjimų, tvirtinančių, kad akmeninių kirvukų gaminimas užtrukdavęs dešimtmečius, o medžio apdirbimas akmeniniais įrankiais buvęs nepaprastai sunkus ir ilgas. Buvo rašoma, kad pirmykščiai žmonės neturėję galimybės perplaukti jūrų ir vandenynų. Tačiau praeities jūreivystės modeliavimas parodė visiškai netikėtus dalykus. Paprastu plaustu „Kon Tikiu" norvegai nuplaukė tūkstančius kilometrų ir tuo praeities modeliavimas įrodė, kad senovėje Amerikos gyventojai galėjo patekti į įvairias tolimas salas.

Daug nusipelnęs praeities modeliavimui Archeologijos institutas Maskvoje. Buvo įrodyta, kad akmeninius ir varinius įrankius pasigaminti ir juos vartoti nebuvo jau taip sunku. Granitinis kirvis, nevartojant šiuolaikinių įrankių, nutašomas per 12–15, o titnaginis – per 20–30 val. Minkštas akmuo paverčiamas kirviu per 2–4 val. 250 cm storumo pušis tokiais kirviais nukertama per 15 min. Nustatyta, kad plieninis pjūklas pjauna medį tik 12 kartų greičiau už titnaginį. Prie Angaros 4 vyrai per 20 dienų pagamino dešimtis akmeninių kirvių, pjūklų ir tais įrankiais iškalė ir pastatė ant upės kranto žiauraus veido akmeninę pabaisą.

Panašiu modeliavimu buvo įrodyta, kad variniu įrankiu galima bent penkis kartus greičiau obliuoti medį negu titnaginiu. Taip buvo atstatytas vario prestižas ir įvesta vario amžiaus sąvoka archeologijoje.

Ypač svarbus modeliavimas sprendžiant ekonomikos problemas skaičiavimo mašinomis. Metinis stambios įmonės gamybinis finansinis planas apima storą knygą, kurioje sunku susigaudyti. Visa tai, modeliuojant skaičiavimo mašinomis, suvedama į kelias skaičių lenteles, lengvai suprantamas ir patogias vartoti. Lentelinis modelis daugelį žmonių atpalaiduoja nuo nuobodaus kanceliarinio darbo. Iš tokių skaitmeninių atskirų įmonių bei sistemų modelių lengva sudaryti viso rajono ir net viso krašto ūkinius modelius.

Mokslinis modeliavimas plečia žinias apie gamtoje vykstančius reiškinius. Jis atsisako vaizdingų medžiaginių modelių ir vietoj jų vis plačiau naudojasi abstrakčia simbolika.

Technikos gaminių modeliavimo reikšmė ilgai nebuvo suprasta, ir tai pridarė nemaža nuostolių.

Jau prieš rusų–japonų karą dvi rusų įžymybės – admirolas S. Makarovas ir laivų konstruktorius A. Krylovas, bandydami baseine naujo šarvuočio „Petropavlovskas" modelį, priėjo išvadą, kad jisai lengvai apsiverčia. Caro vyriausybė, nesuprasdama modeliavimo, nesutiko perstatyti šarvuočio, kuris vėliau tikrai apsivertė ir paskendo nuo mažos japonų torpedos. Panašiai atsitiko ir su anglų šarvuočiu „Kepten", kurio modelį tirdamas inž. Ridas išpranašavo, kad laivas apsivers nuo menko bangavimo. Anglų admiralitetas nepatikėjo Ridu, tačiau, šarvuočiui nuskendus, Londonas pasipuošė paminkline bronzine lenta su užrašu – „Amžinas papeikimas nemokšiškam admiraliteto lordų užsispyrimui..." Panašus likimas ištiko ir švedų karo laivą „Vaza" (XVII a.), kuris paskendo prie pat Stokholmo, apverstas silpno bangavimo.

Užtvenkti upes, netgi išvesti į orbitas kosminius laivus bei raketas taip pat padeda modeliavimas.

Sudarant techninį modelį, nesirūpinama palengvinti pažinimo kaip moksle, bet siekiama palengvinti žmogaus veiklą. Techniniai modeliai yra ne daiktų ar gamtos reiškinių, bet idėjų modeliai. Kai

tos idėjos paverčiamos pastatais ar kitokiais gaminiais, tai tie gaminiai gali tapti mokslinio tyrimo ir mokslinio modeliavimo objektais. Techninis modeliavimas taip pat eina į abstrakciją.

Modeliavimu naudojasi ir religija. Katalikybėje antgamtinio pasaulio turinį sudaro dievo, angelų, velnių, dangaus, pragaro, šventųjų ir kitokie religiniai vaizdiniai, susieti su sielos nemirtingumu. Religiniai paveikslai – šių vaizdinių modeliai. Kadangi religiniams vaizdiniams priskiriamos tam tikros savybės, tai juos vaizduojančiuose paveiksluose stengiamasi šias savybes išryškinti. Dėl to Kristaus veidas spindi nežemišku gerumu, dievo veidas – išmintimi, angelų veidai – nekaltumu, velnių – klasta, šventųjų – nuolankumu ir t. t.

Atskiros religijos įvairiai žiūri į religinį modeliavimą. Kai kurios religijos vengia modeliuoti religinius vaizdinius, kad tikintieji nepradėtų garbinti pačių modelių (paveikslų, skulptūrų) ir nevirstų „stabmeldžiais". Tokių religijų maldos namuose nėra paveikslų, statulų. Mahometas nuėjo dar toliau – net žaislus ir lėles uždraudė vaikams. Nesunku įsivaizduoti mažųjų arabiukų sukeltą triukšmą, kai visi jų žaislai galingojo pranašo įsakymu buvo sumesti į liepsnojančius laužus. Padavimas sako, kad Mahometas palikęs lėles tik savo gražiausiajai žmonai Aišei.

Primityviose religijose modeliavimas buvo ypač svarbus; iš medžio padirbtas ar iš molio nulipdytas dievo modelis buvo laikomas dievu. Daiktų sudievinimas žymus ir krikščionybėje, nes paveikslai ir statulos laikomos šventais, nors ir kratomasi vadinamosios stabmeldystės.

Mitologinių religinių scenų modeliavimas susietas su buitiniais reiškiniais ir priešų niekinimu. Dėl to baltosios rasės žmonių angelai balti, o velniai – juodi. Juodosios rasės žmonių angelai juodi, o velniai balti. Petro ir Povilo bažnyčioje Vilniuje verdančios dervos katiluose pragare susodinti nekenčiami tuomet turkai.

Religija naudojasi ir moksliniu bei techniniu modeliavimu, ypač pasaulio sutvėrimo mechanizmui aiškinti. Tenka pasakyti, kad mokslinis modeliavimas nebuvo religijai naudingas, nes mokslo pažanga reikalauja keisti modelius, o religija bando išsiversti senais modeliais.

Dažnai sakoma, kad gyvenimas – tai kova. Plačiai suprasta kova apima lenktyniavimą, rungtyniavimą, kariavimą, varžybas ir t. t. Ši žmogaus veikla modeliuojama žaidimais. Žaidimas šachmatais yra vienas svarbiausių ir sudėtingiausių kovos modeliavimo būdų. Atrodo, kad senovėje šachmatais būdavo modeliuojami tik karo mūšiai, nors žaidime atsispindėdavo ir civilinės valdžios veikla. Tai patvirtina XIII a. garsaus šachmatininko Jokūbo Cesolės samprotavimai. Girdi, „nedera valdovei lyg kokiam pėstininkui slankioti po visą šachmatų lentą ir kovoti, nes moteriškas kuklumas bei silpnumas verčiąs ją laikytis arčiau karaliaus“. Mat tais laikais valdovė vaikščiojo kaip karalius, ji buvo palyginti silpna šachmatų figūra. Stipriausia figūra tada buvo bokštas su dabartinėmis judėjimo taisyklėmis. Tik XVI a. valdovė tapo stipriausia šachmatų figūra. Kartu su valdove buvo sustiprintas ir karininkas (rikis), kuris anksčiau mušdavo tik trečiąjį nuo savęs langelį. Pakito ir karaliaus vaidmuo šachmatuose, nes gavo teisę rokiruotis – prisidengti pėstininkais ir bokštu, ir kartu nustojo teisės gauti pėstininką, pasiekęs priešininko užpakalinę ribą.

Skaičiavimas rodo, kad žaidimas šachmatais turi nepaprastai daug variantų. Tai sudaro galimybes modeliuoti šachmatais be galo sudėtingus gyvenimo reiškinius.

Kariniai manevrai – taip pat žaidimas, kuris dažnai suprastinamas ir pakeičiamas reljefine dėže, vaizduojančia kurią nors vietovę su jos gyvenvietėmis, miškeliais, keliais ir t. t. Toks modelis gali būti apšaudomas artilerijos modelio, parodančio, kad taikiniui sunaikinti reikia labai daug sviedinių.

XVIII a. visose jūrose viešpatavo anglų laivynas, bet jam nepavykdavo nugalėti ir sunaikinti silpnesnio prancūzų laivyno. Mat prancūzai žinojo griežtas anglų jūrinio mūšio taisykles ir, jas sumaniai išnaudodami, sugebėdavo apgadinti anglų laivus ir pasprukti. Anglų admiralitetas, senąja taktika nugalėjęs olandus ir ispanus, jos laikėsi ir kovoje prieš prancūzus. Nesėkmių erzinami anglai ne tik teisdavo, bet ir šaudydavo savo admirolus, tačiau tai nepadėjo kovoti prieš prancūzus. Ir štai jūroje nebuvęs anglas kanceliaristas Dž. Klerkas, susidomėjęs jūrų mūšiais, pradėjo juos modeliuoti brėži-

niais ir popieriniais laiviūkščiais mažame baseine. Apie savo bandymus Klerkas parašė knygą, kurioje įrodė anglų taktikos atsilikimą. Po to anglų admirolas G. Nelsonas, sunaikinęs prancūzų laivyną, prisipažino, kad tai ne jo, bet Klerko modeliavimo rezultatas, privertęs anglų admiralitetą pakeisti jūrinių kautynių taktiką.

Taigi modeliais mes kalbamės, informuojame vienas kitą, pažįstame tikrovę, keičiame ją, skatiname bei stabdome veiklą ir t. t. Įvairiai žmogaus veiklai ir siekimams reikia įvairių modelių. Taip atsiranda moksliniai, techniniai, meniniai ir kitokie modeliai. Modeliais gali būti įvairiausios medžiaginės struktūros, lygiai kaip ir abstraktūs, sutartiniai simboliai. Patirtis rodo, kad, vystantis kultūrai, modeliai abstraktėja. Kadangi abstrakcijos toli gražu nevienodai visiems prieinamos, tai iš esmės kone visagalis modeliavimas, lygiai kaip ir modelių pasirinkimas, sukelia daug ginčų. O tai jau gerai, nes sąžiningi ginčai padeda giliau pažinti tikrovę ir protingai taupyti žmogaus jėgas.

TRYS UŽLENKTI PIRŠTAI – ATRADIMAS

(Literatūra ir menas. 1971. Spal. 16. P. 12.)

Žodis mokslas tapo labai populiarus. Tačiau girdime ir laikraščiuose bei knygose skaitome ne tik apie patį mokslą, bet ir apie mokslinius metodus, mokslinę galvoseną, mokslines išvadas, mokslo pasiekimus. Tai sukelia mintį, kad mokslas ir kiti su juo susiję reiškiniai pradėjo vaidinti svarbų vaidmenį mūsų gyvenime. Tokiais atvejais patsai reiškinys pradedamas neteisingai suprasti, jisai pervertinamas. Dėl to ir atrodo, kad būtų pravartu aptarti mokslą bei jo reikšmę ir prieitas išvadas naudoti ne tik mokslui, bet ir kitiems reiškiniams giliau suprasti. Toksai supratimo pagilinimas, kaip rodo patirtis, priartina prie tiesos ar bent teisingumo ir ne tik patenkina žmogaus smalsumą, bet ir palengvina pasirinkti teisingiausią veiklos kryptį ir būdus sprendžiant sunkius gyvenimo klausimus.

Tokį aptarimą lengvina naujos mokslo šakos atsiradimas. Mat mokslo svarbos padidėjimas privertė susidomėti pačiu mokslu ir organizuoti atskirą mokslo šaką, dabar vadinamą *mokslu apie mokslą.* Ši jauna, bet daug žadanti mokslo šaka tiria mokslą pačiais mokslo metodais ir prieina nelauktų, bet labai įdomių ir naudingų išvadų, liečiančių mokslą ir jo atstovus – mokslininkus. Norisi iš anksto pasakyti, kad mokslo apie mokslą išvadų didelė dalis labai nemaloni patiems mokslo atstovams. Žinoma, čia nieko nuostabaus, nes ir kitų mokslo šakų daugelis išvadų mums nemalonios, nors ir visiškai teisingos. Ir iš tikrųjų kam gi maloni išvada, kad „visi gimusieji turės mirti“ arba kad „visos medžiagos (ypač vaistai!) yra nuodingos“?

Duotosios išvados vadinamos mokslinėmis, o pačiu mokslu dabar vadinama žmonių veikla, kaupianti informaciją apie gamtoje vykstančius reiškinius. Kadangi tie reiškiniai labai įvairūs, mokslo atstovai juos rūšiuoja pagal panašumą ir tomis rūšimis domėtis paveda vis skirtingiems darbuotojams. Kitaip sakant, mokslas suskilo į atskiras šakas ir šakeles, kurių skaičius sparčiai didėja. Kaip medžio, taip ir mokslo šakų negalima sujungti, nors kartais apie tai ir parašoma. Mat vienos mokslo šakos metodų taikymas ir naudojimas kitoje mokslo šakoje neakyliems žmonėms atrodo kaip mokslo šakų sujungimas.

Čia reikalinga pataisa, nes mūsų dienų mokslas domisi ne visais gamtoje vykstančiais reiškiniais, bet tik tokiais, kurie aiškiai dialektiškai susieti su kitais reiškiniais. Dialektiškus reiškinius vadiname svarbiais, nes jie susiję su žmonijos dabartimi, praeitimi ir ateitimi. Mokslas domisi atskiromis žiniomis (faktais) ir jų apibendrinimais (išvadomis, dėsniais, principais). Nereikia tačiau užmiršti, kad toli gražu ne kiekviena skelbiama žinia, lygiai kaip ir ne kiekvienas dėsnis, turi mokslinę vertę. Mat mokslinę informacijos vertę lemia mokslinis patikimumas. Mokslinė žinia laikoma tik tokia, kuri gali reprodukuotis, t. y. kurią gali gauti kiek nori kartų artimo išsilavinimo ar panašaus pasiruošimo žmonės. Kad grynas vanduo užšąla atmosferos slėgyje, esant 0°C, yra mokslinė žinia tik todėl, kad kiekvienas, mokantis nustatyti vandens užšalimo tempe-

ratūrą, visada gauna tą patį duomenį. Eksperimentiniuose moksluose patikimi duomenys gaunami stebint savaiminius arba tyčia sukeltus (eksperimentuojant) reiškinius, o neeksperimentiniuose moksluose tie duomenys gaunami samprotavimo keliu, bet duomenims keliami reikalavimai visada ir visur tie patys – *duomenų reprodukavimasis*. Dėl to tik nežymi kasdien gaunamos informacijos dalis priskirtina mokslui, nors ji gali būti ir labai svarbi kitoms žmonių veiklos sritims, pvz., technikai, žemdirbystei, medicinai, menui ir t. t.

Gauti moksliniai duomenys dažnai apibendrinami, t. y. taikomi kitiems panašiems reiškiniams. Taip kuriami moksliniai dėsniai, principai. Bet jie laikomi moksliniais tik tada, kai jų teisingumą galima patikrinti, t. y. nustatyti jų pritaikomumo ribas. Kai šios ribos siauros, kalbama apie taisykles, pvz., gramatikoje daug taisyklių. Kai ribos plačios, kalbama apie dėsnius, o kai apibendrinimas neribotai taikomas, jisai vadinamas principu, pvz., „savaiminiai medžiaginiai procesai atpalaiduoja energiją".

Moksliniai duomenys, lygiai kaip ir dėsniai, gaunami ne bet kuriuo būdu, o tik griežtai laikantis tam tikrų principų, būtent: neturint išankstinio nusistatymo, nejaučiant simpatijų bei antipatijų, nesiskaitant su autoritetais, vengiant nereikalingų žodžių. Šiuo atžvilgiu išryškėja skirtumas tarp mokslo ir religijos. Mokslo atstovai konstatuoja be galo įvairaus pasaulio buvimą, bet neturi duomenų apie jo atsiradimo priežastis, todėl ir sako, kad pasaulio atsiradimo priežastis nežinoma. Religijos atstovai, neturėdami žinių apie pasaulio atsiradimą, įveda naują esmę ir tvirtina, kad pasaulį sutvėręs dievas. Čia dievas yra mokslui nepriimtina esmė, nes ji nieko nepaaiškina, o tuos pačius klausimus palieka spręsti dievui.

Moksliniams duomenims ir dėsniams keliamų reikalavimų paisymas ir suminėtų keturių principų laikymasis yra mokslinio darbo pagrindas. Jokie nukrypimai čia neleistini, nes jie falsifikuoja mokslą ir klaidina visuomenę nepatikimais duomenimis bei brukamais neteisingais dėsningumais.

Mokslinio tyrimo rezultatai išreiškiami ir perduodami kitiems žmonėms sutartiniais simboliais (ženklais), modeliais ir terminais, reiškiančiais ir atstojančiais tam tikras sąvokas. Modelis yra mūsų

suvokiamos tikrovės atitikmuo, palengvinantis pažinimą, informaciją ir veiklos sėkmingumą. Modeliavimas yra bene pati svarbiausia dabartinio mokslo priemonė. Modeliavimo galimybės, lygiai kaip ir sudaromų modelių tinkamumas, turi savus dėsningumus, kuriuos nagrinėja tam tikra mokslo šaka. Mokslo sudarytų modelių visuma vadinama *pasaulėvaizdžiu,* kurį galime laikyti moksliniu Visatos modeliu. Pasaulėvaizdis nepatvarus, nes jisai kinta nuo nuolat gaunamos naujos mokslinės informacijos, keičiančios pasaulėvaizdžio elementus – atskirus mokslo modelius.

Šiais samprotavimais prieinama nemaloni, bet teisinga išvada apie mokslinių modelių, o tuo pačiu ir mokslinės tiesos laikinumą ir nepaprastą mokslo revoliucingumą. Mokslo pažanga reiškiasi ne jo modelių sudarymu, o seniau sudarytų modelių taisymu ar jų griovimu (mokslinė revoliucija!). Sudarytas modelis ar prieita išvada visada turi reakcijos elementų, nes gundo žmogų suprasti ir aiškinti reiškinius pagal pasenusią informaciją. Modelio griovimas yra atsisakymas senos ir įsisavinimas naujos informacijos, geriau paaiškinančios žinomus reiškinius. Šios priežastys ir yra nuolatinių diskusijų ir ginčų skatintojos moksle, jei tik jo nestabdo autoritetų reakcingi organizaciniai sugebėjimai.

Žmogus modeliuoja savo gyvenamąją aplinką. Tai vaizdiniai modeliai. Tokiais modeliais naudojasi ir mokslas. Jie patogūs, bet dažnai apgaulingi. Juk Saulės užtekėjimas, jos slinkimas dangaus skliautu ir nusileidimas sudaro įspūdį, kad Žemė stovi vietoje, o Saulė juda. Ilgus laikus taip ir manyta, kol abstraktus mąstymas privertė susidaryti kitokį modelį. Dėl to vaizdingi, dažnai medžiaginiai modeliai moksle užleidžia vietą abstrakciniams modeliams, kurie ribinėje padėtyje pavirsta visiškai nevaizdingomis matematinėmis lygtimis. Čia nueita taip toli, kad net girdėti balsų, vertinančių mokslą tik pagal galimybes naudoti matematinius metodus. Be mažiausios abejonės, modeliavimas moksle eina abstraktėjimo keliu, bet negalima užmiršti tos aplinkybės, kad tik nedaugeliui žmonių matematinės abstrakcijos tegali visai pakeisti vaizdingus medžiaginius modelius pažinimo procesuose, nors abstrakcijų naudojimas ir būtinas žmogui. Gal tolimoje praeityje buvo akimir-

ka, kai pirmykštis žmogus, matydamas tris gyvulius, tris akmenis ir tris žmones, sugebėjo tai modeliuoti, užlenkdamas tris savo pirštus. Kaip jisai turėjo nustebti, kad „trys" vienodai tinka ir gyvuliams, ir akmenims, ir žmonėms! Gal tai ir buvo didžiausias žmogaus mokslinis atradimas per visą žmonijos gyvenimą Žemėje...

Moksliniai atradimai, kaip ir visos mokslinės tiesos, išsilaiko nevienodai. Jų teisingumas ir vertė priklauso nuo žmonių kultūrinės pakopos. Kas šiandieną atrodo teisinga, po metų kitų gali atrodyti juokinga. Tokių pavyzdžių žinome labai daug. Juk šiluma buvo laikoma skysčiu, o dabar suvokiame ją kaip dalelių judėjimą. Manyta, kad elektronai skrieja aplink atomo branduolį orbitomis, o dabar paaiškėjo, kad elektronų orbitų nėra. Nuostabu tai, kad, laikant šilumą skysčiu, medžiagų įšilimo ir ataušimo reiškiniai buvo apibūdinami tam tikromis formulėmis. Dabar paaiškėjo, kad tos pačios formulės tinka ir dalelių judėjimui. Vadinasi, pakitus reiškinio supratimui, neteko keisti abstrakčių formulių. Taip išeina, kad modeliai turi keistų savybių, o tuo pačiu ir įvairias taikymo sritis. Žmonijos praeities modeliavimas naujai parodė mūsų tolimų pirmtakų gyvenimą. Naudojant tik akmenį ir medį, galima pagaminti granito kirvį per 12–15, titnaginį – per 20–30 valandų. Minkštesnis akmuo paverčiamas kirviu per 2–4 val., o 20 cm storio pušis tokiu kirviu nukertama per 15 minučių. Prie Angaros keturi žmonės per 20 dienų prigamino dešimtis akmeninių kirvių, kaltų, pjūklų ir tais įrankiais iškalė ir pastatė prie upės žiauraus veido akmeninę pabaisą. Tai rodo, kad mūsų pirmtakų gyvenimo sunkumai buvo smarkiai perdedami.

Mokslinis modelis – informacija apie tikrovę. Ta informacija gali būti naudinga kitoms žmogaus veiklos sritims, tik senovėje niekas to nesuprato. Senosios kultūros beveik nesinaudojo mokslo pasiekimais: technika, medicina, žemdirbystė vystėsi be mokslo žinių paramos, todėl ir jų vystymasis buvo labai lėtas. Bet mokslas savo ruožtu irgi mažai tesinaudojo technikos išradimais. Dabar viskas pakito tiek, kad net moksliniai darbai dažnai skiriami ne tiek pažinimui praplėsti ar pagilinti, kiek praktikai.

Nepaprastas mokslo išsivystymas, palankios sąlygos plačiai naudotis mokslo duomenimis taip iškėlė mokslo autoritetą, kad pervertino patį mokslą žmonių akyse. Daug kas pradėjo laikyti mokslą kone visagaliu, aukštesniu už kitas veiklos sritis. Toji priežastis verčia inžinierių, gydytoją, agronomą skelbti save mokslo atstovais ir savo veiklą priskirti mokslui. Atrodo, kad tai yra laikinas nesusipratimas.

Mokslu dabar užsiima mokslų akademijų, atskirų tyrimo įstaigų ir aukštųjų mokyklų darbuotojai. Mokslo darbuotojų skaičius nuolat didėja. Čia iškyla svarbus jų rengimo klausimas. Mokslo darbuotojus ruošia tik universitetai, bet nemažas skaičius ir kitų aukštesniųjų mokyklų absolventų patenka į mokslo darbuotojų eiles. Didelė dalis diplomuotų specialistų dirba ne pagal pasiruošimą. Dėl tokio darbo tikslingumo kylantys ginčai nieko neišsprendžia, nes čia paprastai lemia išankstinis nusistatymas, kreipiantis duomenis savo nuomonės naudai.

Diplomuoti žmonės dar nelaikomi pilnaverčiais mokslo darbuotojais. Jie tampa „oficialiai pilnaverčiai" tik įsigiję mokslų kandidato ir daktaro laipsnius. Kadangi mokslo įstaigose mokami atlyginimai priklauso nuo laipsnių, tai atkakliai veržiamasi į „laipsniuotus", nepaisant sugebėjimų ir palinkimo į mokslą. Dėl to stengiasi įsigyti laipsnius ne tik mokslinių įstaigų ar aukštųjų mokyklų darbuotojai, bet ir įvairūs kitokie diplomuoti žmonės. Laipsnių įsigijimas varžomas įvairių formalumų, kaip egzaminai, disertacijos parašymas, viešas gynimas, bet to nepakanka. Suprantama, kad toli gražu ne kiekvienas pilietis gali būti mokslo darbuotoju. Mokslas apie mokslą įrodė, kad mokslininkui būtinos savybės pradingsta sulaukus maždaug 50 metų amžiaus. Todėl ir keliama svarbi – moksliškumo amžiaus prailginimo – problema. Ši nemaloni mokslininkams teisybė remiama tuo, jog nežinome atvejo, kad kuris nors mokslininkas būtų vystęs mokslą po 50 metų. Pasenę mokslininkai gali būti geri administratoriai, mokslo žinių populiarintojai, dėstytojai, bet ne problemų vadovai. Šios teisybės nepaisymas yra labai žalingas mokslui, nes mokslo vystymas priklauso tik palyginti jauniems žmonėms.

Mokslo žinių naudingumas verčia plėsti mokslo įstaigas ir didinti darbuotojų skaičių. Nustatyta, kad visame pasaulyje mokslo darbuotojų skaičius padvigubėja per 13 metų, o gyventojų skaičius – tik per 45 metus. Mokslo darbų finansavimo išlaidos dukart padidėja per 7 metus, o liaudies ūkio pajamos per šį laiką pakyla tik 30 procentų. Taigi atrodytų, kad netolimoje ateityje visi Žemės gyventojai turės tapti mokslininkais ir suvartoti mokslui visas lėšas. Šio paradokso nebus, jei manysime, kad dabartiniai mokslo vystymosi tempai sulėtės, mokslas taps nebe toks madingas, ir nusistovės tam tikra pusiausvyra tarp visų žmogaus veiklos sričių. Tokias išvadas prieina jauna, bet labai galinga mokslo šaka – mokslas apie mokslą.

MOLEKULĖS-MILŽINAI SAUGO MUS NUO ŠALČIO

(Švyturys. 1956. Nr. 17. P. 8.)

Autodirbtuvėse stovi išardyta dar nematytos konstrukcijos lengvoji mašina. Šalia šasi guli visas kuzovas. Žmogus, triūsęs prie mašinos, prieina prie kuzovo, lengvai jį paverčia ir ... rankomis pakelia. Priėjus arčiau aiškiai matosi, kad kuzovas ne metalinis, bet padarytas iš kažkokios lengvos, tvirtos medžiagos. Tai plastmasė, dar vienas šių dienų chemijos „stebuklų“, o jų vis daugiau ir daugiau atneša kiekvieni metai.

Prieš 150 metų niekas nebūtų patikėjęs, kad pagalį galima paversti šilku arba vilna. Toji pati mintis, pasakyta prieš 350 metų, būtų tikrai nuvedusi ant inkvizicijos laužo, nes ji niekaip nesiderino su tuometiniais religiniais įsitikinimais. Dabar gi žmogus jau tiek pažįsta gamtą ir joje vykstančių reiškinių dėsningumą, kad drąsiausią fantaziją paverčia tikrove, o nenaudingas medžiagas naudingomis.

Visi mes žinome, kad linų, medvilnės ir vilnos pluoštas yra pagrindinės medžiagos rūbams. Būdingos pluoštinių medžiagų savybės, kaip tvirtumas ir lankstumas, gali būti suprastos tik dėl jų molekulių ypatingos formos ir didumo. Pluoštinių medžiagų išilgi-

nis skaidymas ir atsparumas traukimui rodo, kad jų molekulės turi būti ilgos ir išdėstytos išilgai paties pluošto.

Prieš keliasdešimt metų mokslininkai, panaudodami Rentgeno spindulius ir kitokias priemones, įsiskverbė į įvairų ir sudėtingą molekulių pasaulį. Molekulės palyginti labai mažos, net mikroskopu neįžiūrimos medžiagos dalelės, tačiau ir tarp jų yra nykštukų ir milžinų. Štai vandens molekulė susideda tik iš trijų atomų, chlorofilo molekulė jau turi 137 atomus, gumos molekulė – 26 000 atomų, o celiuliozės molekulė – tikras milžinas: ji jungia savyje 300 000 atomų. Celiuliozės molekulės pasižymi dar ir tuo, kad jos yra labai ilgos. Milijonai tokių molekulių ir sudaro tvirtą lino bei medvilnės pluoštą, kurie yra beveik gryna celiuliozė.

Celiuliozės gamtoje yra labai daug. Pavyzdžiui, jeigu paimsime bet kokią medieną, tai pusę jos sudaro celiuliozė, tačiau šiuo atveju ilgosios celiuliozės molekulės medžiagoje išsidėsčiusios be jokios tvarkos ir todėl netinka verpimui.

1734 m. prancūzų mokslininkas Reomiuras gavo laišką, kuriame buvo įdėtas gabaliukas audeklo, išausto iš voratinklio. Reomiurą stebino to audeklo plonumas, lengvumas, stiprumas. Mokslininkui kilo mintis pakeisti šilkaverpį voru. Tačiau skaičiavimai parodė, kad visų Prancūzijos vorų neužtektų vienai voratinklių audyklai. Žinoma, vorus galima auginti, bet reikia jiems ir muses auginti, o tai jau per daug sudėtinga. Be to, voratinklio siūlai yra pusantro karto silpnesni už šilkinius siūlus.

Reomiuras žinojo, kad šilkas pasidaro šilkaverpio, maitinamo tam tikro medžio lapais, kūne. Todėl mokslininkas ir rašė, kad su laiku žmogus išmoks gaminti šilko siūlus kaip šilkaverpis.

Prasidėjo varžybos tarp šilkaverpių ir chemikų. Chemikams buvo aišku, kad šilkaverpis augalų lapų celiuliozę perdirba į šilką, kurio siūlo stiprumas priklauso tik nuo taisyklingo ilgų molekulių išsidėstymo jame, panašiai šiaudams rugių pėde. Žinant, kad celiuliozės molekulės sudarytos iš anglies, vandenilio ir deguonies, kad šilko molekulėje, be šių trijų elementų, yra dar ir azotas, chemikams kilo mintis paversti celiuliozę šilku. Tik reikėjo į celiuliozės molekules įvesti azotą. Tai padaryti pavyko, paveikus celiuliozę

azoto rūgštimi. Dideles ir ilgas molekules turinti nitroceliuliozė lengvai tirpsta alkoholio ir eterio mišinyje. Iš lipnaus tirpalo, vielele ištraukus plonus siūlus ir juos išdžiovinus, jau gauname nitroceliuliozinį šilką, kurio audinys labai gražus, bet... ir labai degus. Neatsargus degančios cigaretės prisilietimas, plykstelėja liepsna, ir iš šilkinės suknelės nė pelenų nelieka... Nepatogu ir pavojinga. Taigi šį kartą chemikams pralenkti šilkaverpį dar nepavyko. Teko ieškoti naujų kelių.

Dabar jau žinoma daug būdų gauti dirbtiniam šilkui, bet iš visų dirbtinio celiuliozinio šilko rūšių pigiausias yra viskozinis šilkas. 1951 metais jo gamyba visame pasaulyje pasiekė 600 000 tonų, tai yra dešimtį kartų viršijo natūralaus šilko gamybą.

Chemikai jau seniai pralenkė šilkaverpį, bet mokslas žengia toliau. Dabar dirbtinis šilkas ne tik atstoja natūralųjį, bet gali pakeisti ir vilną. Trumpai supjaustyti viskozinio šilko siūleliai gali būti verpiami kaip vilna. Taigi medienos celiuliozė smarkiai konkuruoja ne tik šilkaverpį, bet ir aveles. Mokslas pasiekė to, kad paprasčiausios malkos, kuriomis mes kūrename krosnį, tartum pasakų burtininko lazdelės paliestos, gali virsti šilku, vilna, medvilne. Iš vieno kubinio metro medienos galima pagaminti 160 kilogramų šilko, iš kurio išeis 4000 porų kojinių, o norint gauti tokį pat kiekį natūralaus šilko, prireiktų net 320 000 šilkaverpių! Kubinis metras medienos panašų efektą duoda vilnos bei medvilnės gamyboje, kur jis atstoja pusę hektaro medvilnės plantacijos, arba gali duoti vilnos tiek, kiek 30 avių per metus.

Pasiekus tokius laimėjimus, kilo mintis gaminti šilką ir vilną ne tik iš celiuliozės. Celiuliozė turi dideles molekules, kurios ir įgalina ją paversti pluoštu. O jeigu taip pabandžius sustambinti smulkesnes molekules ir gauti pluoštines medžiagas nenaudojant celiuliozės? Bandymai parodė, kad tam tikras molekules galima sustambinti, tarytum sulipinti. Tas molekulių sukibimas – polimerizacija gali įvykti tik greitinant jų judėjimą, tai yra kaitinant, ir jas suartinant, tai yra slegiant.

Šildomos molekulės smarkiai juda, susiduria ir sukimba, bet jau sustambėjusios nuo tarpusavio smūgių jos gali vėl suskilti. Todėl

aukšta temperatūra ne tik palengvina susijungti, bet kartu ir sudaužo jau sulipusias molekules. Šildyti – blogai, nešildyti – taip pat blogai. Pradėta ieškoti būdų sustambinti molekules neaukštoje temperatūroje ir mažuose slėgimuose. Pagaliau buvo išmokta molekules susiūti savotiškų cheminių „adatų", vadinamų katalizatorių pagalba, kurie pagreitina vienų medžiagų virtimą kitomis. Pavyzdžiui, švarus cukraus gabaliukas nesiduoda uždegamas, bet užtenka cukraus gabaliuką apiberti trupučiu pelenų ir jau lengva jį uždegti. Nedegūs pelenai yra cukraus degimo katalizatorius.

Norint gauti stambiamolekulinius junginius, plačiai vartojamas etilenas, gaunamas iš alkoholio arba iš naftos. Etileno dujos, kurių molekulės susideda iš anglies ir vandenilio atomų, jungdamosi su chloru virsta chlorvinilo dujomis, o tos, jau slegiamos ir šildomos, veikiamos katalizatorių, polimerizuojasi ir pavirsta šilku, iš kurio galima verpti vinilinio pluošto siūlus. Tačiau vinilinės medžiagos naudojamos ne tik pluoštui ir audeklams; iš jų gaminamos plonos plėvelės, kurias nudažius įvairiomis spalvomis daromi moteriški lietpalčiai, skėčiai. Ir sodriam lietui lyjant, skubanti gatve praeivė net neįtaria, kad jos lietpaltis puikiai saugojantis ją nuo lietaus, prieš patekdamas į krautuvės lentyną buvo tik lakiomis dujomis.

Tačiau chemikai ir čia nesustojo.

Prieš keletą metų iš karbolio pradėta gaminti labai vertinga medžiaga – kapronas, o iš heksametileno diamino gaunama kita pluoštinė medžiaga – nailonas.

Ne tik siūlui ir audeklui gaminti tinka minėtosios medžiagos. Būdamas bent 20 kartų tampresnis už šilką, kapronas puikiai atstoja ne tik pluoštines medžiagas, bet ir šerius, iš kurių gaminami šepečiai. Chemija pralenkė gamtą, nes natūralaus šilko, medvilnės, lino ir vilnos pluoštai daug kur nusileidžia celiuliozės, vinilo gaminiams, o ypač kapronui ir nailonui.

Dirbtinės pluoštinės medžiagos susideda iš anglies, vandenilio ir deguonies. Praktiškai tai reiškia, kad pluoštines medžiagas galima gaminti iš naftos ir oro arba iš anglies ir vandens, nes tose medžiagose yra visi trys reikalingi elementai, o jų atsargos – milžiniškos.

Pastaruoju metu išmokta sustambinti ne tik anglies, bet ir silicio junginių molekules ir iš jų gaminti ugnies nebijantį pluoštą.

Šių dienų chemija įsibrovė į nuostabų molekulių milžinų pasaulį, iš kurių pagaminamos vis naujos ir naujos medžiagos. Jau patys pirmieji mėginimai toje srityje stebina mus ir tuo pačiu žada neribotas galimybes ateityje.

KVAPO MĮSLĖ

(Mokslas ir gyvenimas. 1966. Nr. 10. P. 9.)

Žmogaus nosis, nors ir nelabai tobulas, bet gana jautrus organas, teikia tam tikrą informaciją apie 400 000 medžiagų. Mat toks atskirų medžiagų skaičius skleidžia vienokį ar kitokį nosies ląstelėms pajuntamą kvapą. Suprantama, kad gyvenamoje aplinkoje retai tesusiduriame su grynų medžiagų kvapu, bet dažniausiai uostome įvairių kvapų mišinius. Malonūs kvapai mums kvepia, nemalonūs – dvokia.

Malonaus kvapo maistas ir gėralai labai vertinami. Yra įsigalėjusi nuomonė, kad malonus kvapas negali derintis su nuodingumu ar kenksmingumu sveikatai. Žmonės šalinasi aštrių ir puvimo kvapų, nes juos skleidžiančios medžiagos dažnai esti nuodingos. Tačiau reikia žinoti, kad daugelis labai stiprių nuodų yra beveik ar visai bekvapės medžiagos. Vadinasi, tik išimtiniais atvejais medžiagos kvapas tegali mus įspėti nuo gresiančios nelaimės.

Nosies jautrumas kvapams ir kvepėjimo bei kvapo pajutimo mechanizmas seniai domina mokslininkus, tačiau iki šiol įgytos žinios apie šiuos svarbius reiškinius tebėra nepatenkinamos. Visi uostinėjame, visi suuodžiame kvapą, bet apie patį kvapą maža težinome. Teisybė, laisvi elementai, išskyrus chlorą, bromą, jodą ir fluorą, nekvepia. Kvepia tik kai kurios molekulės, bet jų kvėpavimo dėsningumai dar labai painūs. Faktai kvapo teorijai sudaryti teberenkami, o maisto medžiagų pramonės specialistai tebesvajoja apie aparatus medžiagų kvapui nustatyti.

Čekų keliautojai I. Hanzelka ir M. Zikmundas savo knygoje „Per Kordiljerus" pasakoja apie Peru pakrantėje esančias Ramiojo vandenyno salas, kuriose renkamas guano. Vietinis senųjų indėnų palikuonis ornitologas įspėjo keliautojus, kad bjaurus guano kvapas gali juos pakankinti keliolika valandų, bet vėliau jie nebejausią tos šlykštynės. Miestietis, atsitiktinai įėjęs į karvidę, suraukia nosį, o gyvulininkystės brigada karvidėje jokio kvapo nebejunta. Blogai vėdinamame restorane ar valgykloje kepamos žuvies ar kopūstų kvapas pradingsta per keliolika minučių. Miegamojo kvapą, lygiai kaip ir prirūkyto kambario tvankumą, pajunta tik ką įėję žmonės.

Šie pavyzdžiai sako, kad prie kvapo priprantame, prisitaikome ir jo nebepajuntame. Tačiau yra žmonių, nesugebančių prisitaikyti prie kai kurių kvapų.

Mes linkę manyti, kad pajuntame kvapą tik tada, kai į nosį patenka kvepianti medžiaga. Ši nuomonė taip pat nėra visiškai teisinga, nes įvairios nosys ne visada vienodai pajunta tą patį kvapą, o psichiatrai žino, kad kai kurios psichinės ligos prasideda uoslės sutrikimu, prasidėjus kvapo haliucinacijoms – ligonis pajunta bepriežastinį bjaurų kvapą.

Labai gera šuns uoslė. Geras šuo iš kvapo atskiria visus žmones, o žmonių – trys milijardai. Bet ir vėl keistumas – šuo neskiria dvynių kvapo. Be to, šuns uoslė nėra pati jautriausia. Šilkaverpio patelės, išskirdamos iš pilvelio liaukų labai nežymius kiekius kvapnaus chemikalo bombikolos, iš labai toli privilioja patinėlius. Joks šuo taip toli neužuodžia. Šuns uoslę silpnina ir klaidina daugelis medžiagų, pavyzdžiui, guma, degutas, žibalas. Šilkaverpių patinėlių jautrumas bombikolai tiesiog negirdėtas, jie ima „flirtuoti" nuo 10^{-18} g šio chemikalo.

Panašiai vieni kitus vilioja ir kiti vabzdžiai, tik jų kvapiosios medžiagos kitokios. Vadinasi, atskiros vabzdžių rūšys naudoja savas kvapiąsias medžiagas ir neklaidina vieni kitų. Apie jų struktūros skirtingumą sprendžiama iš sintezei imamų žaliavų, sintezavimo būdų ir pagamintų medžiagų irimo produktų struktūros. Žinoma, tai netiesioginis, bet labai daug kur save pateisinęs ir todėl patikimas molekulių struktūrai nustatyti būdas.

Jautrios uoslės gydytojai, ir ne tik gydytojai, tvirtina, kad ligas diagnozuoti galima iš kvapo, nes šiltine sergantysis kvepia vienaip, vėžiu – kitaip ir t. t. Tai labai patikimas tvirtinimas, nes kiekviena liga kitaip pakeičia maisto medžiagų apykaitą, o nuo to priklauso prakaito sudėtis ir jo skleidžiamas kvapas. Tačiau čia vykstantys reiškiniai tokie sudėtingi ir kvapo pajutimas taip priklauso nuo gydytojo būsenos ir nuotaikos, kad sprendimai gali būti apytikriai. Ligas diagnozuoti pagal kvapą galėtų tik tam tikri aparatai, sukonstruoti kvapų teorijos pagrindu.

Apie kvapiąsias medžiagas žinome labai nedaug. Ne paslaptis jų lyginamieji ir molekuliniai svoriai, šviesos laužimo koeficientai, tirpumai, lakumai, molekulių struktūros, nuodingumas ir t. t., bet mes nežinome, kodėl jos kvepia ir kaip mes jų kvapą pajuntame. Sukurta nemažai hipotezių kvepėjimui paaiškinti, bet visos jos susiduria su išimtimis, dėl to jų vertingumas mažėja. Taigi kvapumo teorijos vis dar nėra.

Remiantis daugybe atliktų darbų, galima padaryti kai kurias išvadas, bet ir jos pilnos išimčių. Dabar jau žinoma, kad medžiagos kvapumas susijęs su jų molekulių didumu, su molekuliniu svoriu ir su lakumu. Kvapiųjų medžiagų molekulinis svoris svyruoja 17–300 ribose. Tačiau ir čia yra išimčių. Be to, niekaip negalima suprasti, kodėl skaičiai tarp 17 ir 300 turi šią magišką reikšmę kvapiosioms medžiagoms, nors lengvesnė ir lakesnė medžiaga toli gražu ne visada stipriau kvepia už savo labai panašią kaimynę.

Nieko nepadėjo ir osmoforų (kvaponešių) sugalvojimas. Osmoforinės savybės buvo priskiriamos įvairioms atomų grupėms molekulėje. Tačiau tokių osmoforinių grupių skaičiaus didinimas molekulėje dažnai ne tik nestiprina medžiagos kvapo, bet jį silpnina arba ir visai panaikina. Tokiais osmoforais dažnai laikoma dvigubas arba trigubas ryšys tarp atomų. Ir vėl nelaimė – vienos kvapios medžiagos turi tokius ryšius, o kitos jų neturi.

Kažkokį vaidmenį čia atlieka lyginamasis svoris, nes daugelio medžiagų jis labai artimas 1,5. Viena reikšminga šių medžiagų savybė yra ta, kad jos sugeria ultravioletinius ir infraraudonuosius spindulius. Be to, visi kvapiųjų medžiagų tirpalai, slėgime purškia-

mi į izoliuotą metalinę plokštę, pastarąją įelektrina. Spindulių sugėrimas ir metalinės plokštės įelektrinimas pakišo mintį apie kvapo elektromagnetinę prigimtį. Mat mes galbūt pajuntame kvapą dėl medžiagos molekulių cheminio poveikio į tam tikrus nosies gleivinės centrus, o gal tie centrai yra tik tam tikrų elektromagnetinių bangų imtuvai. Tokias bangas gal skleidžia, kaip kad ir sugeria, kvapiosios medžiagos. Sprendimo neturime, bet žinome, kad nosies gleivinės centrai, jaučiantieji kvapą, yra nudažyti tokia pačia spalva kaip akies ląstelės, sugaunančios šviesos spindulius. Elektromagnetinę (spindulinę) kvapo teoriją paremia ir šilkaverpio drugio patinėlio elgsena. Jis per trumpą laiką už kelių kilometrų pajunta patelės išskyras. Kvapios medžiagos molekulės per tokį trumpą laiką negali atsidurti už kelių kilometrų. Be to, nustatyta, kad šilkaverpis junta kvapą savo puriais plaukeliais, primenančiais antenas. Šie faktai lyg ir paremia tvirtinimą, kad vabzdžiai pajunta kvapą visai dėl kitų priežasčių ir kitokiais būdais negu žmogus. Tačiau tai dar nėra tvirtai įrodyta.

Daugiau kaip prieš 2000 metų gyvenęs atomistikos pradininkas Demokritas buvo cheminės kvapo prigimties šalininkas. Net atomų buvimo įrodymu jis laikė gėlių kvepėjimą, pajuntamą, jo supratimu, todėl, kad iš gėlių atsiskyrę atomai patenka mums į nosį. Demokrito pažiūros šalininkų ir dabar labai daug, nes lengviau suprasti kvapą kaip kvapiųjų medžiagų molekulių sukeliamą reakciją uoslės organuose. Lengviau – nereiškia teisingiau, todėl ir spinduliavimo šalininkų netrūksta.

Kuria kvapo pajutimo teorija besivadovautume, pats kvapas vis tiek lieka neaiškus, nes nežinome, ar visos medžiagos kvepia, ar tik tos, kurių kvapą suuodžiame. Jau minėjome, kad prie daugelio kvapų greitai priprantame ir jų nebejuntame, todėl galėjo būti, kad žmogus per daug tūkstantmečių prisitaikė prie kai kurių kvapų ir jų visai nebejunta. Jisai gali nebejusti ir kitų panašių kvapų, skleidžiamų, sakykim, naujų dirbtinių bei sintezinių medžiagų. Toks prisitaikymas galėjo virsti paveldimu. Vadinasi, kaip šviesą atspindi ir išbarsto visos medžiagos ir mes jas vienaip ar kitaip matome, taip ir kvepėti gali visos medžiagos, tik ne visus kvapus mes pajuntame.

Reikia prisiminti, kad matomoji šviesa taip pat sudaro tik mažą visų šviesos bangų dalį. Kiti gyvūnai ir daugiau mato, ir daugiau suuodžia negu žmogus.

Kvapiosios, lygiai kaip ir spalvotos, medžiagos mažiau patvarios už bekvapes ir bespalves. Kitaip sakant, kvapiųjų ir spalvotųjų medžiagų molekulės lengviau sužadinamos ir lengviau reaguoja negu bespalvių ir bekvapių medžiagų. Tai paaiškinama lengvesniu bangų sugėrimu ir lengvesniu jų atpalaidavimu, atseit, spinduliavimu. Tai susiję su lengvesniu impulsų perdavimu nervams tiesiogiai ar spinduliavimu. Taip kvapiosios medžiagos elgiasi dažnai, bet ne visada.

Atrodo, kad uoslės centruose vyksta kažkokios reakcijos tarp kvapios medžiagos ir tų centrų molekulių, susidarant labai nepatvarioms kitoms medžiagoms, kurių irimas sužadina nervus ir jais perduoda atitinkamus impulsus centrinei nervų sistemai. Susidarančių medžiagų nepatvarumu lengva paaiškinti kvapo trumpalaikiškumą. Tačiau tasai trumpalaikiškumas gali būti paaiškintas ir remiantis spinduline teorija.

Yra nuomonių, kad uoslės jutimas panašus į skonio jutimą, kuris turi atskirus centrus, juntančius saldumą, rūgštumą, kartumą ir sūrumą. Išėjus iš rikiuotės vieniems skonio centrams, pavyzdžiui, burnos ligų atveju, pakinta valgių ir gėralų skonis. Panašiai esti ir su uosle. Sergant stipria sloga ar kitokiais kvėpavimo takų susirgimais, dažnai pakinta kvapas, ir žibuoklės ima kvepėti cigarais ar rožėmis. Net ir dideliems rūkoriams sloguojant, anksčiau buvęs jiems malonus rūkalų kvapas tampa bjaurus.

Tie reiškiniai lengvai paaiškinami laikinu išėjimu iš rikiuotės kai kurių uoslės centrų. Tais sumetimais visi kvapai buvo suskirstyti į septynias pagrindines rūšis: aštrus, puvimo, mėtinis, eterinis, gėlių, kamparo ir muskuso. Buvo įtarta, kad kvapo rūšis priklauso nuo kvapiosios medžiagos molekulių formos. Eterinį kvapą turinčios lazdelių formos molekulės, muskusinis kvapas būdingas disko pavidalo molekulėms. O kai diskas turi atšaką, tai atsirandąs gėlių kvapas. Kampariniu kvapu pasižyminčios rutulinės molekulės. Aštrus ir puvimo kvapas priklausąs ne nuo molekulių formos, bet nuo

jų pagrindinių dalių krūvių – teigiamą elektrinį krūvį lydįs aštrus kvapas, o neigiamą – puvimo kvapas. Šis suskirstymas kai kada pasiteisina, nes kartais padeda įspėti naujai gaunamų medžiagų kvapą. Tačiau ši teorija nedaug težada, nes ji paremta tik viena savybe – molekulių forma.

Mėginimai sudaryti kvapo teoriją kol kas nedavė patenkinamų rezultatų. Sudaryta daugybė viena kitai prieštaraujančių teorijų ir spėliojimų. Nemaža faktų tos hipotezės neapima ir nepaaiškina. Pavyzdžiui, neaiškina vandens reikšmės kvapui, nors mes žinome, kad sausi daugelio metalų oksidai, sausas molis ir juodžemis yra bekvapiai. Labai sausas miškas taip pat beveik nekvepia. O tos medžiagos sudrėkintos ar miškas po lietaus ima kvepėti. Žmogus nesuuodžia sūdyto vandens, o šuo suuodžia. Yra žmonių, kurie pagal išskalbtų marškinių kvapą spėja juos dėvėjusį pilietį. Yra ir tokių, kurie suuodžia savo pažįstamus pro uždaras duris.

Turime pagrindo manyti, kad kvapo teorijos sudarymo laikas ne už kalnų. Šiuo metu negalime pasakyti, ar toji teorija remsis chemine, ar spinduline kvapo pajutimo prigimtimi. Galbūt vienoms kvapiosioms medžiagoms geriau tiks viena, o kitoms – kita teorija. Kaip ten bebūtų, bet spindulinė teorija įgalintų sukonstruoti aparatus, kuriais būtų galima mėgautis tolimuose pasauliuose žydinčių gėlių kvapais, kaip dabar galima matyti iš ten atkeliavusius šviesos spindulius. Cheminė teorija atvertų naujas galimybes kitų medžiagų sintezei, nes greitas kvapo pojūčio perdavimas centrinei nervų sistemai atskleistų nepaprastu greičiu veikiančius impulsų stiprintuvus nervuose.

NESUTAIKOMI

(Kauno tiesa. 1966. Kovo 2.)

Pirmykščio žmogaus poreikiai nebuvo sudėtingi: sotu, nešalta – ir jam jau gerai. Tačiau iš lėto, bet atkakliai pradėjo reikštis būdinga žmogaus savybė, skirianti jį nuo gyvulio, – tai troškimas sudėtingesnio ir įvairesnio gyvenimo. Toji savybė, dažnai vadinama

revoliucingumu, vertė įvairinti maistą, drabužius, keisti gyvenvietę ir pertvarkyti santykius su kitais žmonėmis.

Naujas gyvenimo būdas padidino žmogaus poreikius, kurių nebegalėjo patenkinti gyvenamoji aplinka. Toji priežastis, lygiai kaip ir žmoguje glūdintis žingeidumas, vertė stebėti aplinką, rūšiuoti reiškinius bei medžiagas pagal jų naudingumą ir ieškoti būdų aplinkai padaryti naudingesne. Tokiu būdu prasidėjo gamtos tyrimas ir stengimasis suprasti reiškinių priežastis.

Tolimam mūsų pranokėjui akmuo, krūmas, medis, molio luitas, vandens srovelė, žvėreliai, paukščiai ir žuvys atrodė paprastais dalykais, nes jisai pajėgė juos vienaip ar kitaip valdyti ir naudoti. Tačiau saulė, mėnulis, audra, perkūnas, sniego ir akmenų griūtys kalnuose, potvyniai, metų laikų pasikeitimai, dideli medžiai bei gyvuliai ir paukščiai, lygiai kaip ir gimimas, mirtis, ligos, atrodė nesuprantamais, kartais gyvais, o kartais paslaptingų gyvų galingų būtybių valdomais reiškiniais.

Štai kodėl pirmykščio žmogaus sąmonėje gamta tarytum perskirta į dvi dalis: į suprantamą, valdomą ir į visiškai nesuprantamą ir nesiduodančią valdyti, bet labai svarbią ir lemiančią žmogaus gyvenime. Tuo pačiu atsirado dvi žmogaus veiklos kryptys, dabar vadinamos mokslu ir religija.

Pirmykštis žmogus lengvai pastebėjo, kad aštrus titnagas yra tinkamesnis ginklas negu apvalus akmuo. Netrukus žmogus išmoko gamintis paprasčiausius akmeninius įrankius bei ginklus, degto molio indus. Tokiu būdu įgytos mokslo žinios vedė į technikos sukūrimą.

Pirmykštį žmogų kankino įvairūs negalavimai. Ir čia jis iš lėto įgijo žinių apie įvairių augalinių, mineralinių ir gyvulinių medžiagų gebėjimą mažinti skausmus, gydyti ligas. Taip kūrėsi medicina.

Pirmykščiam žmogui atrodė, kad saulė elgiasi kaip gyva būtybė. Ji atrodė gera ir labai galinga, jos nieku nepaveiksi. Bet kodėl ji rytais keliasi, dieną tartum šypsosi, o vakare eina gulti – buvo nesuprantama. Panašiai galvodavo pirmykštis žmogus, stebėdamas audrą, upių potvynius, perkūno išdaigas ir kitus galingus gamtos

reiškinius. Žmogaus neišmanymas vertė šiuos reiškinius laikyti gyvais, mėginti juos papirkti aukomis.

Šių reiškinių suasmeninimas ir nuvedė į pirmykščių dievų sąvokos atsiradimą. O tai ir buvo paprasčiausia religija. Kadangi pajūrio, sausumos, paupių, miškų ir kalnų gyventojai gyveno skirtingomis aplinkybėmis, tai ir jų sugalvoti dievai buvo nevienodi.

Pirmykščių religijų mėginimai būrimais, maldomis ir aukomis reiškinius apvaldyti ne tik nepasiekė tikslo, bet sudarė sąlygas antgamtinio pasaulio sąvokai atsirasti. Iš lėto pasklido tikėjimas, kad antgamtinis pasaulis (dievas, dvasia) sutvėręs ir valdąs gamtą. Tokiu būdu religija visiškai atsiskyrė nuo mokslo. Mokslui liko gamtos reiškinių tyrimas, su laiku nuvedęs į apvaldymą daugelio net labai sudėtingų reiškinių, o religijai teko išgalvotas, antgamtinis, objektyviai nesuvokiamas pasaulis, kuriuo rūpinimasis jokios naudos žmogui duoti negalėjo, bet tapo galingu įrankiu išnaudotojų rankose.

Smegenų veiklos, kvėpavimo, sapno, mirties ir kai kurių kitų reiškinių nesupratimas pagimdė religininkų pasakas apie nemarią sielą. Tos pasakėlės malonios savo viliojančiais pažadais pomirtiniame gyvenime, bet jos baisios tuo, kad sukausto žemišką (mokslo, technikos ir t. t.) veiklą, vedančią pažangos keliu.

Mokslas ir religija, tolimoje praeityje atsiradę dėl tų pačių priežasčių, nuolat tolo vienas nuo kito. Gausėjo mokslo žinios. O mokslas nuolat keičia mūsų pažiūras į gamtą ir leidžia užkariauti naujas gamtos sritis. Tai pažanga. Religija, atitrūkusi nuo gamtos reiškinių ir įsikibusi į tariamąjį, nesuvokiamą, išgalvotą antgamtinį pasaulį, negali vystytis ir nesivysto. Religijos pagrindas – dievo, sielos, pomirtinio gyvenimo vaizdiniai – išlieka tie patys, kinta tik apeigų pavidalai, nes tai daryti priverčia mokslo laimėjimai.

Išsiaiškinę religijos ir mokslo esmę, galime tvirtinti, kad nei mokslas reikalingas religijai, nei religija mokslui, nes jie nieko vienas kitam duoti negali. Vienam jų rūpi gamtos reiškiniai, o kitam – išgalvotos pasakėlės.

Tai rodo, kad nėra ką daug kalbėti apie mokslo ir religijos nesutaikomumą ar sutaikomumą. Argi galima ginčytis dėl pasakėlių

nesutaikomumo ar sutaikomumo su tikrove? Pasakos, nors ir labai gražios, lieka tik pasakomis. Jos nepaaiškina ir nepakeičia tikrovės, o jomis patikėjus, suklystama. Religija ir yra tas klaidintojas.

APIE AUKLĖJIMĄ

(Kauno tiesa. 1966. Lapkr. 18.)

Žmoniją sudaro įvairią žmogišką veiklą vystantis senimas ir nesavarankus, senimo išlaikomas, auklėjamas ir mokomas jaunimas. Suprantama, kad nuo to, kaip senimas organizuos jaunimo auklėjimą ir mokymą, priklauso būsimųjų kartų siekimai, gyvenimo būdas, papročiai ir daugelis kitų dalykų. Tuo tarpu senimo ir jaunimo būdas, palinkimai ir energingumas yra labai skirtingi. Dažnai jaunimas trokšta vieno, o senimas kito, ir taip vieni kitų nebesupranta. Daug tokių konfliktų kyla dėl skirtingos pažiūros į religiją.

Keleto tūkstančių metų žmonijos praeitis buvo perdėm religinė, todėl ir visas praeities auklėjimas buvo taip pat religinis. Tai paliko gilius įspaudus. Žmonių sąmonėje liko daug religinių sąvokų ir papročių. Nemaža senesnės kartos žmonių – netgi seniai nebetikinčių – prisilaiko kai kurių religinių papročių, patys to neįtardami, tiki tam tikrais nepagrįstais tvirtinimais apie antgamtinį pasaulį, pomirtinį gyvenimą. Religinių vaizdinių tikrumu jie tiki be jokių įrodymų.

Nesigilindami į religijos atsiradimo priežastis ir jos klestėjimą praeityje, pabrėšime, kad religija mėgina ir praeityje mėgino spręsti labai svarbų klausimą, būtent: kokia žmogaus gyvenimo prasmė? Religija, nors ir neteisingai, bet tiesiai, aiškiai ir autoritetingai atsako į šį klausimą: įtikti dievui ir po mirties patekti į dangų. Net ir dabar daugeliui pagyvenusių žmonių religijos duodamas atsakymas labai patinka savo aiškumu ir žmogiškų troškimų patenkinimo paprastumu. Juk iš tikrųjų religija žada labai gerą dalyką – likti gyvam kitame pasaulyje.

Štai čia ir ima prieštarauti bet kuris labiau išsimokslinęs jaunuolis. Kaip protingas žmogus gali šiais pažadais tikėti, kai jie jokiais

įrodymais neparemti! Patikėti maloniais, bet aiškiai neteisingais pažadais – tai reiškia save apgaudinėti pasakėlėmis, kurios tik klaidina žmogų, bet nieko naudingo duoti negali. Mokslo, technikos, medicinos, žemdirbystės duodama žmogui nauda aiškiai matoma, o religijos naudos nematyti. Štai kur glūdi svarbi priežastis, stumianti jaunimą nuo religijos.

Tačiau nereikia užmiršti, kad ieškoti gyvenimo prasmės yra būdinga kiekvienam žmogui, o tuo labiau jaunimui. Vadinasi, atsisakius religijos siūlomos gyvenimo prasmės, reikia tą prasmę surasti kitu, teisingu būdu. Antraip, nematydamas gyvenimo prasmės, žmogus darosi viskam abejingas. Tai labai didelė žmogaus nelaimė, trukdanti rasti sau vietą kitų žmonių tarpe.

Patirtis rodo, kad, palikus jaunimą be religijos ir nieko nedavus jos vietoje, jaunimas nebesusigaudo paprasčiausiuose gyvenimo klausimuose. Jis gali pasukti ydingais keliais, vedančiais į neteisingai suprastų savo poreikių tenkinimą, nesiskaitant su kitais žmonėmis ir su mūsų visuomenės morale. Dėl to materialistinis jaunimo auklėjimas, atsisakęs nuo religijos, privalo rasti kitokį, teisingą pagrindą moralei suformuoti, kad mes pajustume stovintys ant žemės stipriau negu religininkų viešpatavimo laikais.

Atramos tašku arba jėga, manome, yra teisingai suprastas troškimas gyventi, kurį turi visi normalūs žmonės. Toji jėga, glūdinti žmoguje, verčia apsirūpinti maistu, drabužiais, pastoge, rūpintis vaikais, kultūra, tinkamu darbu bei poilsiu ir t. t. Visais šiais dalykais pats vienas žmogus apsirūpinti nepajėgia, bet gali apsirūpinti tik organizuotoje visuomenėje, kai vieni žmonės gamina maistą, kiti – rūbus, treti stato namus, dar kiti auklėja ir moko ir t. t. Tai reiškia, kad žmogaus troškimą gyventi gali patenkinti tik mūsų visuomenė, besistengianti vienodai žiūrėti į visus tarybinius žmones, tenkinant jų reikmes pagal turimus išteklius ir galimybes. Vadinasi, jaunimo materialistinis auklėjimas turi remtis troškimu gyventi, normuojamu arba tam tikru būdu siaurinamu žmonių visuomenės. Dėl to jaunimo sugebėjimų išryškinimas jį auklėjant ir mokant yra svarbiausias senimo uždavinys, nes tik tokiu būdu jaunuolį galima

padaryti naudingu visuomenei, o tokio naudingumo pajutimas suteikia daug laimės žmogui.

Kaip mes suprantame žmogaus perauklėjimą socialistinėje santvarkoje? Visų pirma reikia išgyvendinti iš žmogaus sąmonės religiją ir visas senųjų santvarkų atliekas, kad žmogus pradėtų matyti gyvenimo prasmę naujai: būtent, susirasti tinkamiausią sau vietą visuomenėje, be jokių antgamtinių pasaulių. Kadangi religija su savo idealistine galvosena čia trukdo daugiausia, tai pirmas uždavinys ir yra išlaisvinti jaunimą nuo religijos ir duoti jam naują gyvenimo prasmės supratimą.

KAS TOJI SIELA?

(Raudonoji vėliava (Šiauliai). 1959. Birž. 5.)

Svarbiausias visų religijų atramos taškas yra siela. Kiekvienoje religijoje siela įsivaizduojama kitaip, bet visur ji laikoma nemaria ir atsakinga už žmogaus elgesį.

Kaipgi ir kada žmonės pradėjo galvoti, kad, be matomų daiktų, yra nematoma „nemari" siela? Kada atsirado sielos sąvoka?

Mokslas nustatė, kad sielą sau „sukūrė" tolimoje praeityje dar puslaukinis žmogus. Tai patvirtina išlikę senovės tautų padavimai, legendos. Tuo galima įsitikinti stebint ir mūsų dienų vaikų gyvenimą bei galvoseną.

Mažas vaikas, lygiai kaip ir puslaukinis žmogus, pagrindinį skirtumą tarp gyvo ir negyvo mato kvėpavime. Vaikas, pamatęs savo mirusį draugą, labai nustemba, kad pastarasis guli ir nekvėpuoja. Tai yra todėl, kad kvėpavimo būtinumas labai lengvai suvokiamas – užėmus burną ir nosį, tuojau kyla mirties baimė. Lietuvių kalboje dar ir dabar tebesakoma „iki paskutinio atodūsio" arba „iki paskutinio kvėptelėjimo". Dėl tos pačios priežasties senose, dabar jau mirusiose kalbose sielos, vėlės, dvasios, kvėpavimo, kvapo ir oro sąvokos buvo reiškiamos vienu ir tuo pačiu žodžiu. Kadangi mirdamas žmogus tartum iškvepia paskutinį atodūsį, tai ir susidaro

nuomonė, kad kartu su tuo atodūsiu nuo mirštančio žmogaus atsiskiria kažkas nematomo – siela, vėlė.

Antrasis puslaukiniams žmonėms visiškai nesuprantamas reiškinys, turėjęs lemiamos reikšmės sielos sąvokai atsirasti, buvo sapnai.

Įsivaizduokime puslaukinį žmogų, kuris, sočiai pavalgęs, užsnūdo medžio lapijos pavėsyje. Jisai, sakykime, sapnuoja, kad medžioja lokį ir po ilgos, sunkios kovos užmuša jį. Nubudęs žmogus dairosi, ieško nukauto žvėries, bet jo neranda. Žinoma, jis klausinėja savo artimųjų, kur jie paslėpė sumedžiotą laimikį, gi šie tik juokiasi iš jo, sakydami, kad apie laimikį negali būti nė kalbos, nes jis ne medžiojo, o miegojo. Panašūs dalykai dažnai pasikartodavo senovės žmonėms, ir jie stengėsi aiškinti sapnus taip, kaip sugebėjo. Jie galvojo, kad žmogui bemiegant, nuo jo atsiskiria kažkokia nematoma būtybė ir tuo metu gyvena savo atskirą gyvenimą. Toji būtybė – siela buvo laikoma protinga, nes tada, kai kūnas ilsėjosi, ji darė protingus ir reikalingus darbus – medžiojo, žvejojo, kovojo. Senosios religijos net draudė staiga žadinti miegantį, nes, girdi, staiga prižadintas kūnas gali nueiti į kitą vietą, siela neberasianti jo ir kūnas liksiąs puskvailiu.

Trumpai tariant, sugalvojus sielą, puslaukinis žmogus savaip išaiškino kvėpavimą ir sapnus. Paprastai, naiviai samprotaudamas, jis galvojo, kad paskutinis mirštančio žmogaus kvėptelėjimas, lygiai kaip ir atsiskirianti siela žmogui bemiegant, nemiršta, bet lieka toliau gyventi taip, kaip ir gyvena sapnų metu.

Pomirtinį sielos gyvenimą puslaukiniai žmonės galėjo vaizduotis tik kaip tąsą žemiškojo gyvenimo, nes kitokio gyvenimo jie nežinojo. Siela, anot jų, taip pat medžioja, kariauja. Dėl tos priežasties buvo sugalvoti ir tam tikri laidojimo būdai. Mirusį artimą žmogų, giminės vadą ar karį laidodavo taip, kad palengvintų jų vėlei tolesnį gyvenimą. Kartu su lavonu užkasdavo arba lauže sudegindavo jo darbo įrankius, ginklus, mėgiamą maistą bei gėralus ir net vergus ir karo belaisvius. Žodžiu, stengdavosi, kad vėlei nieko netrūktų. Neretai ir žmonai tekdavo eiti ant laužo drauge su vyro

lavonu. Taip laidojo visi pagonys, bet dalis apeigų išliko ir naujosiose religijose.

Sielos ir pomirtinio gyvenimo sąvoka suvaidino lemiamą vaidmenį tada, kai religija įgavo klasinį pobūdį, kai atsirado išnaudotojai ir išnaudojamieji. Klasių atsiradimas pakeitė religines sąvokas ir jas pajungė valdančiųjų klasių reikalams. Valdantieji jiems naudingą savo vergų, baudžiauninkų nuolankumą, klusnumą, savęs išsižadėjimą pavadino gerais poelgiais ir už juos žadėjo dangų, o už priešiškus jiems veiksmus – pragarą. Kadangi dvasiškija nuolatos teigė, jog žemiškasis gyvenimas laikinas, kad tai tik pasiruošimas amžinam pomirtiniam gyvenimui, nemari viską jaučianti taip pat kaip gyvas žmogus siela skatino norą patekti į dangų ir tuo pačiu išvengti pragaro. Tokios pasakos apie sielą skatino žmones nesirūpinti žemiškojo gyvenimo gerinimu, nekovoti už pažangą, būti paklusniam, pasiduoti kančioms, leisti save skriausti, nepriešinti valdantiesiems, nes už visas kančias ir skriaudas žemėje, girdi, laukiąs dešimteriopas atpildas po mirties.

Štai kodėl visos religijos yra nenuginčijamai reakcingos, stabdančios žmonių žengimą į gražesnį gyvenimą čia – žemėje.

KODĖL TIKĖJO KAI KURIE GARSŪS MOKSLININKAI?

(Tarybinė moteris. 1962. Nr.6. P. 15.)

Labai dažnai kalbama, kad Pasteras, atradęs skiepus nuo pasiutimo ligos, buvo tikintis. Kai kada tvirtinama, kad net garsusis Pavlovas buvęs tikintis. Čia nesvarbu mums konkretūs mokslininkai, nes ne visada galima įrodyti juos tikėjus ar netikėjus, bet svarbu atsakyti į klausimą iš esmės.

Visų pirma reikia neužmiršti, kad ir didieji mokslininkai buvo žmonės su visomis žmogiškomis savybėmis ir su visais žmogiškai prigimčiai būdingais prieštaravimais. Visi jie augo ir formavosi aplinkoje, būdingoje jų gimtam laikotarpiui. Jų vaikystė praslinko taip kaip ir kitų. Daugelis senesnės kartos mokslininkų buvo iš-

auklėti religine dvasia. Vėliau visa jų veikla pakrypo viena mokslinio darbo linkme. Šiam darbui jie pašventė visas savo jėgas ir dažnai niekuo kitu nebesidomėjo. Dėl to ir galėjo taip atsitikti, kad dar būdami tikintys įsitraukė į savo darbą, nebesvarstė religinių klausimų ir su religiniais vaizdiniais išgyveno iki pat mirties. Todėl kai kurių mokslo žmonių tikėjimas jokiu būdu nėra dievo ar sielos buvimo įrodymas, bet yra tik mokslininko „išsiblaškymo" padarinys.

Religininkai mėgsta prisiminti, kad garsusis Volteras prieš mirtį esą šaukęsis kunigo. Mes nežinome, ar tai teisybė, bet jei taip buvo, tai nieko nuostabaus. Mat ligos kankinamas žmogus nustoja blaivaus, sveiko proto ir gali pradėti kliedėti jaunystės prisiminimais, kada jam religiniai vaizdiniai suteikdavo tariamą paguodą sunkiose valandose. Todėl ir sakoma, kad garsių mokslininkų tikėjimas, lygiai kaip ir kai kurių ateistų tariamas grįžimas į tikėjimą, nėra religinių vaizdinių tikrumo įrodymas, o tik auklėjimo padariniai.

IR MUMS LAIMĖ NE SVETIMA

(„Gyvenimas – mokykla". 1965. Vas. 27.)

Stebint žmogų ir jo gyvenamąją aplinką, prieinama išvada, kad žmogus yra visų sudėtingiausia ir jautriausia būtybė. Labai nesunku bet kurį žmogų suklaidinti, sugriauti jam gyvenimą, jį susargdinti ir net visiškai sunaikinti. Daugelis nesupranta, kodėl žmogus, būdamas toks silpnas, dažnai laiko save Visatos centru ir mano, kad jam vienam turi viskas priklausyti, jis vienas su savo artimaisiais turįs visą pasaulį valdyti. Žmogaus silpnumas ir savęs pervertinimas dažnai nuveda jį į susikirtimus su kitais žmonėmis ir neretai baigiasi dideliais nemalonumais, net laisvės netekimu. Tai turint galvoje, kyla noras pasikalbėti apie žmogų ir tokį jo gyvenimo kelią, kuris didintų žmogišką laimę ir kiek galima saugotų nuo nemalonių staigmenų.

Ne paslaptis, kad žmogaus gyvenimas šalia malonių valandėlių ir džiaugsmų pilnas nemalonumų, kančių, nusivylimų, sunkaus dar-

bo, ligų ir pan. Dėl to kiekvienas žmogus pagrįstai kelia klausimus – ko žmogus turi siekti, kaip jam gyventi, kokie elgesiai leistini, o kokie neleistini ir kodėl neleistini? Suprantama, kad paties žmogaus ir jo gyvenamosios aplinkos sudėtingumas ir daug nežinomų veiksnių neleidžia čia duoti tokių tikslių atsakymų kaip daugybos lentelėje, bet vis tiek svarstymas gali parodyti žmogui palankiausią gyvenimo kelią. Ir praeityje buvo mėginama atsakyti į minėtus klausimus, bet skirtingos religijos, klasiniai ir tautiniai skirtumai nuvesdavo į nevienodus atsakymus, į nesusipratimus ir net į peštynes. Dėl to mums ir atrodo, kad, sprendžiant šiuos klausimus, teisingiausia bus paimti pagrindu patį žmogų ir jame glūdinčias jėgas, o ne išgalvotą ar tikrą aplinką. Čia mes galime remtis vien tik mokslu, t. y. žmonijos turimomis žiniomis apie gamtos reiškinius, žmogų ir žmonių visuomenę, nes nėra kuo kitu pasikliauti. Reikia tačiau neužmiršti, kad mokslo duodami atsakymai gali būti ir nemalonūs mums, bet vis tiek tai bus mokslinė ir sektina teisybė. Mokslas sako, kad žmogus mirtingas, kad dar nėra vaistų nuo vėžio ir pan. Ši mokslinė teisybė nemaloni, bet nuo jos niekur nepasislėpsi.

Atskirų žmonių sugebėjimai, palinkimai, norai, skoniai, galvojimo būdai, elgesiai labai skiriasi. Tačiau vienu atžvilgiu visi normalūs žmonės vienodi – visi trokšta gyventi. Troškimo gyventi jėga yra svarbiausias žmogaus veiklos variklis. Nesiimdami smulkiau nagrinėti troškimo gyventi, pabrėšime tik tai, kad ši galinga jėga pastebima ne vien pas žmogų, bet visose gyvose būtybėse. Tačiau žmogaus troškimas gyventi labai skiriasi nuo tos jėgos, pastebimos likusioje gyvojoje gamtoje. Tas skirtumas vadinamas revoliucingumu. Jis verčia mus ne tik gyventi, bet ir sąmoningai griauti sena, statyti nauja ir ieškoti įvairumo. Žmogaus revoliucingas troškimas gyventi veda žmoniją pažangos keliu, o gyvūnų toji pat, bet ne revoliucinga jėga verčia tenkintis įprastine gyvenimo tąsa. Turime pakankamai įrodymų, kad bičių gyvenimo būdas nepakito kelis tūkstančius metų, o per tą patį laikotarpį žmonija nuėjo toli į priekį.

Mes rūpinamės maistu, drabužiais, pastoge, vystome meną, mokslą, techniką, mediciną ir visas kitas veiklos sritis tik dėka troškimo

gyventi. Toji jėga neapleidžia mus per visą gyvenimą. Net jausdami artimą mirtį, statome tiltus, tiesiame kelius, rašome knygas po mūsų gyvensiantiems, kitiems žmonėms, nežiūrint jų kilmės, rasės, tautybės. Dėl buvusių žmonių troškimo gyventi paveldėjome visą kultūrinį palikimą ir jį padidinę paliekame būsimoms kartoms. Troškimas gyventi jungia visą buvusią, esančią ir ateities žmoniją.

Dabartiniai žmonės gyvena įvairiausiose sąlygose, jie ne vieno amžiaus, išsilavinimo, visuomeninės padėties, sveikatos, palinkimų, todėl nesunku suprasti, kad troškimo gyventi tenkinimas pasireikš labai skirtingai pas įvairius žmones. Stengimasis patenkinti troškimą gyventi paprastai vadinamas laimės siekimu. Patirtis iš tikrųjų rodo, kad atskiri žmonės ir atskiros jų grupės įvairiai supranta laimę ir nevienodai jos siekia.

Mes laikome laimingais tokius žmones, kuriems, mūsų manymu, nieko netrūksta. Laimingesniais už save laikome tuos, kurie turi ko nors daugiau negu mes. Kito žmogaus didesni gabumai negu mūsų, kito „Volga" ar nuosavas namas, kai mes jų trokštame, geriau apmokamas darbas ir pan., tampa mums svetimos laimės rodikliais. Be to, svetima „laimė" sukelia mums pavydą ir padaro mus „nelaimingais", nes mes nepajėgiame jų turimų daiktų įsigyti. Toksai laimės supratimas kyla iš trūkstamų daiktų pervertinimo, iš savo asmens kėlimo į aukštybes, iš savęs laikymo Visatos centrine figūra. Bet juk trūkstami ar norimi turėti daiktai netampa patys vertingesni, o tik mums atrodo jų vertė pakilusi. Laikymas savęs svarbesniu asmeniu už kitus taip pat niekuo nepagrįstas. Šios neteisingos prielaidos veda į neteisingą laimės supratimą, priklausantį nuo atskirų žmonių įgeidžių, skonių ir t. t. Galima tvirtinti, kad toksai laimės supratimas veda į tris milijardus atskirų laimės sąvokų, nes tiek žmonių gyvena mūsų planetoje. Iš to seka, kad įprastinis laimės supratimas neturi prasmės, dėl jos negalima susitarti ir negalima apie ją kalbėti.

Toji aplinkybė padėjo pasklisti manymui, kad laimės Žemėje nėra, kad siekti jos neverta. O tai stumia žmogų į nevilį, jį demobilizuoja. Tuo kaip tik ir naudojasi religininkai, siūlydami pomirtinę „amžiną" laimę. Kame gi šaknys šių neteisingų ir net žalingų

išvadų. Troškimui gyventi patenkinti, atseit, laimės siekti, reikia visų pirma įvairaus ir skanaus maisto, patogių, gražių ir šiltų drabužių, įmanomos pastogės ir daugybės kitų buitinių, techninių ir kultūrinių reikmių, kuriomis apsirūpinti pats vienas dabartinis žmogus nepajėgia. Mes dažnai užmirštame, kad valgome ne mūsų pačių pagamintą maistą ir dėvime ne mūsų pačių išaustus drabužius. Net jei ir mes patys išsivirėme pietus, tai ne mes sėjom ir pjovėme laukuose, o jei ir patys sėjome, tai darbo įrankius ne patys gaminome, bet gavome iš kitų žmonių. Net paprasčiausiais dalykais apsirūpinti galime tik kitų žmonių, tik kitų visuomenės narių pagalba. Bet kuris žmogus, išmestas iš visuomenės ir tuo pačiu netekęs maisto, drabužių, pastogės ir kitų jam būtinų dalykų, turi greitai žūti. Be visuomenės nėra troškimo gyventi patenkinimo, nėra laimės atskiram žmogui. Žmogaus laimė pasiekiama tik organizuotos visuomenės veikla, bet ne atskiro žmogaus veikla. Štai kodėl, mėgindami suprasti žmogaus laimę be žmonių visuomenės, prieiname neteisingas išvadas.

Tokiu būdu laimės supratimui turime du atramos taškus – žmogų ir žmonių visuomenę. Susidarius žmonių visuomenei, atskiro žmogaus troškimas gyventi neišnyko ir turbūt nedaug tepakito, tačiau to troškimo patenkinimas, arba laimės siekimo būdas, labai pakito. Kaip atskiras-žmogus tapo visuomenės nariu, taip ir jo laimė tapo neatskiriama nuo visuomenės siekimų. Vadinasi, asmeninę laimę galima būtų suprasti kaip tinkamiausią vietą žmogui žmonių visuomenėje. Būtų labai paprasta, jei patsai žmogus ir visuomeninė santvarka nekistų, bet, deja, ir žmogus nuolat kinta, ir visuomeninė santvarka nuolat vystosi. Tai reiškia, kad apie pastovią vietą visuomenėje ir tuo pačiu apie patvarią asmeninę laimę negalima taip paprastai kalbėti. Visi matome, kad mažo vaiko troškimas pasireiškia labai paprastai – sotu, šilta, yra su kuo žaisti ir jam jau gerai. Paauglį pradeda dominti aplinka, lenda galvon įkyrūs klausimai: kas, kaip, kodėl? Jo laimė sudėtingesnė. Suaugusiam žmogui prasideda sunkūs darbo, meilės, veiklos prasmingumo klausimai. Jam visų sunkiausiai pasiekiama laimė. Senį kankina per amžių įgyti

kaprizai, negalavimai, palikuonių likimas. Tačiau jėgoms ir poreikiams mažėjant, nesunkus jo kelias į laimę.

Nelengva derinti savus kintančius troškimus su kintančiais visuomeniniais arba kitų žmonių reikalais, nedaug kas tai sugeba, todėl ne taip daug matome laimingų žmonių. Svarbu tačiau tai, kad tie samprotavimai išmuša iš po kojų pagrindą nusiminimui, verčia nenuleisti rankų ir liepia neatsisakyti laimės siekimo, nes laimė pasiekiama, tik reikia teisingai ją suprasti. Ne mūsų asmeninių, nepagrįstų norų tenkinimas, vedantis į kitų visuomenės narių skriaudimą, bet savęs pažinimas ir visuomenės gyvenimo teisingas supratimas tegali mums nurodyti tinkamiausią vietą visuomenėje savo veiklai vystyti, savo troškimams patenkinti, o tai ir yra ne kas kitas kaip laimė. Iš pasakyto seka, kad laimingu gali būti kiekvienas žmogus, tačiau ne bet kuriuo būdu, ne bet kuria savo veikla, bet tik tam tikru sau tinkamiausiu būdu įsijungęs į visuomenei naudingą darbą. Laimė nenukrenta nuo mėnulio, ją reikia mokėti organizuoti. Tam tikra prasme laimę galima lyginti su drabužiu. Žinant žmogų, jo skonį, sezoną ir esančius pardavime audeklus, galima patarti, kaip pasiūti geriausią drabužį. Tačiau jei žmogus užsispirs pasisiūti gerą ir patogų rūbą iš ąžuolinių lentų, tai suprantama, kad niekas negalės tinkamo patarimo duoti. Lygiai taip pat bus, jei neturintis balso užsispirs dainuoti operoje arba bekojis sumanys dalyvauti bėgimo varžybose. Iš to matyti, kad kiekvienas kelias į laimę turi būti, kaip sakoma, realus ir įvykdomas. Teisingas laimės supratimas normaliam žmogui duoda atsakymus į mūsų iškeltuosius klausimus, nes žmogaus gyvenimo tikslas, jo veiklos prasmė suvedama į laimės siekimą.

Visi mūsų samprotavimai nukreipti laisviems, dirbantiems žmonėms. Sudėtingiau yra netekusiems laisvės, kuri atimama ar susiaurinama už prasižengimus prieš visuomenėje paisomą tvarką. Toji tvarka reikalinga sėkmingiausiam visuomenės narių darbui vystyti, nes tik tokiu keliu visuomenė tegali aprūpinti savo narius. Kadangi laisvės netekimas yra tik laikinas reiškinys, tai siekiant laimės visų pirma stengiamasi grąžinti sau laisvę. Tai įmanoma tik drausmingumu, darbu, geru elgesiu. Čia dedamos pastangos visada apsimoka,

nes daug malonesnė laisvė negu nelaisvė. Reikia neužmiršti, kad laisvės netekęs žmogus gali, kaip sakoma, palūžti, t. y. dalinai nustoti protingo troškimo gyventi, demobilizuoti save. Tai savotiška liga, apimanti nedidelę laisvės netekusiųjų dalį. Nuo šios, kaip ir nuo kitų ligų, gelbsti vidujinė drausmė, savo vertės supratimo nuolatinis ugdymas, duodantis daug džiaugsmo, o tuo pačiu ir laimės žmogui. Malonu jausti, kad ir pats turi savo vertę kitų žmonių tarpe. Tai verčia ne išmaldos, bet užtarnautų pilietinių teisių reikalauti sau iš kitų visuomenės narių. Tai kelia žmogaus vertę, trumpina kelią į laisvę ir laimę.

APIE ŠEIMOS PATVARUMĄ

(Tarybinė moteris. 1959. Nr. 10. P. 12.)

Daugelyje „Tarybinės moters" puslapių buvo nagrinėjami svarbūs ir opūs šeimų irimo klausimai. Visiškai teisingai iškeliamos dvi svarbiausios šeimų nelaimių priežastys: alkoholis ir meilė. Tačiau, nors ir kas dieną kartotume teisingus tvirtinimus apie alkoholio žalą ir neleistinų „meilių" kenksmingumą, nuo to nei girtavimas, nei vedusių įsimylėjimai neišnyks. Bene tikslingiau būtų paieškoti girtavimo ir nepageidaujamų meilių šaknų ir jas pakirsti.

Alkoholio žala seniai žinoma, bet mėginimai uždrausti svaigiuosius gėralus nedavė pakankamų rezultatų. Tai reiškia, kad su ta blogybe reikia kovoti ne draudimu ir, žinoma, ne verkšlenimu, bet kultūrinėmis priemonėmis. Kitaip sakant, reikia išmokyti žmones kultūringai ir saikingai gerti. Tada toji blogybė virs nežalinga pramoga, o alkoholikų bus daug mažiau. Tai galima pasiekti auklėjimu ir atitinkama propaganda.

Paimkime, pavyzdžiui, abiturientų išleistuves. Pasitaiko, kad vienoje mokykloje abiturientai nusigeria drauge su mokytojais, tuo tarpu kitose – abiturientai vaišinasi tik limonadu, o jų mokytojai geria konjaką mokytojų kambaryje, sukeldami nesveiką jaunuolių smalsumą ir norą gerti patiems. Abu atvejai duoda panašius rezultatus. Geriau būtų, jei abiturientų išleistuvėse draudimą pakeistų

kultūringos vaišės su nestipriais alkoholiniais gėrimais. Panašiai reikėtų ruošti ir studentų pobūvius, kuriuose mokomasis personalas turėtų rodyti kultūringo elgesio pavyzdį butelių akivaizdoje.

Piliečių viešuose ir šeimyniniuose pobūviuose reikėtų visiškai atsisakyti nuo maukimo stiklinėmis ir nuo „komandinio gėrimo". Pereikime prie mažų stikliukų ir laikykimės principo – kas nori, tas geria.

Reikia pagalvoti ir apie kultūringas kavines, kuriose būtų visokių gėralų, bet paduodamų mažais kiekiais ir tik netrukdantiems kaimynų ramybės lankytojams. Užtenka lygiavos, panaikinusios skirtumą tarp kavinės, valgyklos ir restorano. Kavinė turi virsti kultūringo poilsiavimo vieta. Kai viena kavinė garsės gražia muzika, kita – žurnalais bei laikraščiais, trečia – šachmatais, ketvirta – moksliniais bei literatūriniais pokalbiais, tai žinosime, kame ir kaip galima pigiai ir kultūringai pailsėti, paliekant alkoholį plastinėms masėms gaminti. Be to, reikia apsirūpinti populiariomis brošiūromis apie tai, kaip atskiri alkoholiniai gėrimai veikia organizmą, kokiu atveju jie naudingi ir kada žalingi. Šis kelias ilgas ir sunkus, bet vienintelis teisingas, nes tik kultūringas gėralų vartojimas gali sumažinti girtavimą, o tuo pačiu sustiprinti šeimą.

Jau senovės išminčiai sakydavo, kad vyno nuo meilės ir vandeniu neišskirsi. Tad apie meilę.

Atrodo, kad mes patys ir mūsų grožinė literatūra per daug išgarbinome meilę. Užmiršome, kad įsimylėję dažnai pridaro didžiausių kvailysčių. Vadinasi, įsimylėjusio būvis yra nenormalus žmogaus būvis. Mes gi linkę to nenormalaus būvio pagrindu kurti šeimas ir statyti naują gyvenimą. Tai neteisinga, ypač dėl to, kad žmogus įsimyli ne vieną kartą gyvenime. Jei mes manome, kad meilė – pakankamas pagrindas vedyboms, vadinasi, ji gali būti pakankamas pagrindas ir skyryboms, nes, pakitus meilės objektui, reikės vieną šeimą griauti ir kurti kitą. Neretai taip ir esti, o tai labai negerai. Mes tvirtiname, kad šeimos patvarumą turi lemti įsipareigojimai šeimos narių ir ypač vaikų atžvilgiu, bet užmirštame, kad pareigos jausmas yra didelio kultūringumo rodiklis. O kai šito nepakanka,

tai visa pareiga suvedama tik į alimentų mokėjimą. Rezultate – santuoka suyra, ir vaikai lieka be šeimos.

Jei mes ir labai griežtai mėgintume smerkti skyrybas, nieko tuo nepasieksime, nes skyrybų smerkimas nepakeičia pažiūros į meilę. Norint reikalą pataisyti, visų pirma reikėtų pastatyti meilę į jos vietą, o ne liaupsinti ją.

Visiems aišku, kad meilė susieta su žmogaus fiziologiniais instinktais, bet toji tiesa slepiama nuo brėstančio jaunimo, kuris auga semdamasis iškraipytas žinias iš draugų. Tai neteisinga. Žinoma, bet koks cinizmas ar vulgarizavimas čia kenksmingi, bet kenksmingas ir bereikalingas slaptumas. Šiuo klausimu neturime nė vienos populiarios brošiūros ir beveik nė vieno rimto straipsnio. Mokyklose dėstomas darvinizmas, bet apeinamas žmogus, tarytum žmogaus prigimtis antgamtiška. Tie klausimai neaptariami mokytojų konferencijose, vengiama apie juos kalbėti net aukštosiose mokyklose. Besiformuojančiam ateities žmogui neinama į pagalbą šioje srityje, nors visiems aišku, kad neteisingas tų klausimų supratimas atneša didžiausių nelaimių. Nekelkime meilės į padanges, o parodykime jaunimui tikrąjį jos veidą. Jos galingą, bet liguistą prigimtį, jos nepastovumą ir t. t. Pasakykime jam atvirai, kad negalima sudaryti šeimos, remiantis vien meile. Nei meilė, nei turtas, nei karjera, nei vienas kuris kitas atskiras dalykas negali būti patvarios šeimos pagrindu, nes patsai šeimyninis gyvenimas, kaip nepaprastai sudėtingas reiškinys, priklauso nuo daugelio veiksnių. Sudarant šeimą, reikia numatyti kiek galima daugiau ateities veiksnių, didinančių žmogaus laimę. Santuokos partneris turi patikti savo išore, būdu, įpročiais, išsilavinimu, darbo pamėgimu, turimais draugais bei giminėmis ir visa eile kitų dalykų. Visa tai žymiai stipriau ir patvariau sujungia žmones negu greitai praeinanti meilė.

Be suminėtų šeimos nepastovumo priežasčių, svarbūs ir kiti veiksniai, ypač neteisingas moters pilietiškumo supratimas. Tenka apgailestauti, kad mūsų šeimose tebėra įsigalėjęs buržuazinis nuosavybės principas. Vyras dažnai žiūri į žmoną, o žmona į vyrą kaip į nuosavybę. Nuolat girdime klausimus: kur buvai, ką veikei, su kuo susipažinai ir pan. Toks klausinėjimas, nepasitikėjimas žemina

santuokos partnerį ir tuo silpnina šeimą. Tarybinio pilietiškumo teisingą supratimą reikia skiepyti jau vidurinėje mokykloje, ypač mergaitėms, kad jos neužaugtų „panelėmis“, kurioms n e p a t o g u be palydovo eiti į teatrą, kiną, paskaitą ar kitur. Mergina ar moteris turi jaustis savarankišku piliečiu, kurio kultūringumas neleis draskyti konkurentėms akių. Tuo pačiu moteris pakyla vyro akyse, ji tampa lygiateisiu piliečiu, kurį skriausti ar keisti į kitą jau nebepatogu. Tas taip pat labai stiprina šeimą.

Suprantama, kad nepritysiam jaunimui sunku pačiam spręsti visus šiuos sudėtingus klausimus, sunku pasirinkti partnerį visam gyvenimui. Dėl to viską lemia stipri, bet dažnai trumpalaikė meilė, netrukus virsianti neapykanta. Čia ir privalo talkininkauti auklėjimas, o mes, deja, dažnai pamirštame šiuos svarbius klausimus. Duokime jaunimui daug populiarios literatūros tais klausimais, rašykime daug straipsnių jaunimui skiriamuose laikraščiuose, išmeskime nesveiką meilės liaupsinimą iš grožinės literatūros ir teatro – ir greitai pamatysime gerų rezultatų. Tiesa, klausimas sunkiai sprendžiamas, nes mes patys, „suaugusieji“, esame užsikrėtę meilės garbinimu, ją pervertiname. Tačiau paplitęs manymas, kad meilė turi pagimdyti pastovų, tvirtą pareigos supratimą šeimoje, yra giliai neteisingas. Supraskime tai ir atsisakykime jo. Statykime gyvenimą sveikų žmogaus savybių pagrindu ir tada tikrai pavyks greičiau išugdyti naują tarybinį žmogų, statantį laimingesnį rytojų.

DAR APIE ŠEIMOS PATVARUMĄ

(Tiesa. 1959. Lapkr. 15.)

Šių metų spalio mėn. 18 d. „Tiesoje“ įdėtas drg. M. Sluckio straipsnis „Meilė ar fiziologiniai instinktai?“ liečia man rūpimus klausimus bei mane patį, tai laikau reikalingu pareikšti eilę pastabų.

Pagrindinis drg. M. Sluckio metamas man kaltinimas yra tas, kad aš niekinąs ir net nusikaltėle daraąs meilę. Mano straipsnyje, pasirodžiusiame šių metų „Tarybinės moters“ 10-ame numeryje „Apie šeimos patvarumą“, šalia kitų klausimų,kalbama apie meilės

nepatvarumą ir apie meilės ir kitų dalykų vaidmenį, stengiantis sudaryti patvarią tarybinę šeimą.

Šeima istorijos laikotarpyje pergyveno didelius pakitimus, susijusius su gamybinių santykių kitimu. Dabar turime socialistinei santvarkai būdingą šeimą, kurios patvarumą laikome svarbiu dalyku. Vadinasi, turi būti ieškomi būdai ir priemonės tam patvarumui padidinti. Turbūt niekas neabejoja, kad meilė vaidina labai didelį vaidmenį vedyboms arba šeimos sudarymui. Tačiau meilės, kaip trumpalaikio (dažniausiai) reiškinio, vaidmuo sudarytos šeimos patvarumui yra labai neaiškus.

Jei meilė būtų patvari ir išsilaikytų tarp vedusiųjų „iki grabo lentos", nekiltų jokių abejonių dėl jos lemiamo vaidmens šeimos patvarumui. Tačiau meilė, kaip ir kiti jausmai, ateina ir praeina. Todėl aš ir siūliau nelaikyti meilės vieninteliu šeimos patvarumo pagrindu.

Drg. M. Sluckio straipsnio pavadinimas „Meilė ar fiziologiniai instinktai?" yra kartu ir klausimo pastatymas. Tačiau toks klausimo statymas reiškia siūlymą pasirinkti arba meilę, arba fiziologinius instinktus. Bet juk meilė neatskiriamai susieta su fiziologiniais instinktais. Atskirta nuo fiziologinių instinktų meilė tuo pačiu atskiriama ir nuo žmogaus. Tada ji nustoja materialistinės prasmės ir tampa kažkokiu išmislu. Vadinasi, drg. M. Sluckis pastatė klausimą nelogiškai ir dėl to negalėjo duoti teisingo sprendimo.

Aš kaltinamas, kaip pasisakęs „... prieš meilę aplamai, prieš pačią jos idėją ir esmę". Šis tvirtinimas neteisingas, nes aš nerašiau nei apie meilės idėją, nei apie jos esmę, o tik pabrėžiau, kad meilė nepatvari. Tai nėra meilės idėja ir esmė, o tik vien jos savybė. Manau, kad drg. M. Sluckis taip pat kaip ir aš žino ne vieną pavyzdį, kada dėl naujos meilės viena šeima suardoma, o kita sukuriama. Tas lengvai paremiama daugybe faktų, kurių veikėjai nėra nei donžuanai, nei pasileidėliai. Drg. M. Sluckis nori man įkalbėti, kad aš pateisinu, kai vien dėl naujos meilės suardoma šeima. Bet aš tokio šeimos suardymo mūsų sąlygomis nepateisinu. Fakto konstatavimas nėra pateisinimas.

Drg. M. Sluckis būgštauja, kad mano straipsnį perskaitę galį, girdi, šeimos suardymą pateisinti, aiškindamiesi pergyventu nenormaliu būviu (įsimylėjus!) ir neprisiimti atsakomybės. Didžiausia klaida, nes nenormalus žmogaus būvis (išėjus laikinai iš pusiausvyros) nenuima atsakomybės už veiksmus. Juk girtas mašinos vairuotojas yra aiškiai nenormaliame būvyje, bet jis atsako prieš tarybinius įstatymus už sudaužytą mašiną ir sužalotus žmones. Aš skiriu *nenormalų žmogaus būvį nuo nenormalaus žmogaus. Nenormalūs* žmonės tikrai neatsako už savo veiksmus, bet laikinai patekę į *nenormalų būvį,* pvz. įsimylėję, supykę, išsigandę ir pan., atsakingi už savo veiksmus.

Labai teisingai ir vykusiai drg. M. Sluckis sukritikuoja buržuazinę „fiziologistų" pažiūrą, suvedančią meilę į fiziologinių funkcijų atlikimą. Primenu, kad tai ne mano pažiūra. Mano tvirtinimas, kad meilė, kaip ir kiti jausmai, turi fiziologinį pagrindą, yra psichologijos vadovėlių tvirtinimas (žr. 114 psl. B.Teplovas „Psichologija" Valst. Pedagoginės literatūros leidykla. 1953 m.). Aš ne fiziologistas, tai už ką man primetama net „ideologinio pobūdžio klaida"?

Nesuprantu, kodėl drg. M. Sluckiui nepatinka mano siūlymas parodyti meilę tokią, kokia ji yra. Parodyti dalykus tokius, kokie jie yra, mano supratimu, yra kiekvieno pareiga.

Daugiau negu keistas kritiko piktinimasis, kam seniai ir „profesoriai" kišasi į meilės reikalus, o nepalieka viską spręsti jaunimui. Bet juk čia siūloma atsisakyti nuo auklėjimo ir kartu siūloma išjungti protą iš jausmų vairavimo, tuo pačiu atmetamas mokslas. Niekaip negaliu sutikti su tomis mintimis.

Pykstama, kam aš vietoj meilės monopolijos patvariai šeimai sudaryti siūlau „išorę, būdą, įpročius, išsilavinimą... ir dar kitokius dalykus" ir prašoma atskleisti kabutes. Pilnas kabučių atskleidimas užimtų per daug vietos, bet galiu pasakyti, kad mūsų sąlygomis vietoj „kitų dalykų" galime drąsiai dėti sveikatingumą, neišliaupsintą meilę, protingumą ir t. t.

Mano kritikas tvirtina ir džiaugiasi, kad su manim niekas nesutiks. Tikrai su manim nesutiks tie, kurie meilę laiko šventu, ne žmogišku reiškiniu, nesutiks ir tie, kurie nenorės manęs suprasti,

nesutiks ir tie, kurie dėl „šventos" ramybės nepanorės judinti įsigalėjusią, nors ir ne visai teisingą, pažiūrą į meilę. Iš tikrųjų labai patogu ir paprasta yra laikyti meilę vienintelių šeimos pagrindu. Tačiau toji pažiūra būtų teisinga tik tada, jei žmogus žinotų tik *patvarią* meilę ir jei meilė pasireikštų tik subtiliais, kilniais dalykais. Deja, meilė dažnai nepatvari, jos trukmė esti paprastai žymiai trumpesnė už santuokos trukmę. Meilė padidina mylinčiojo jautrumą mylimojo atžvilgiu ir sumažina jautrumą aplinkos reiškiniams ir kitiems žmonėms. Čia glūdi nenormalus įsimylėjusio būvis, lengvai virstantis kitu nenormaliu būviu – pavyduliavimu. O jei dar paminėsime labai sustiprėjusią egoizmo dozę meilės metu, jei atsiminsime pastangas pataikauti mylimajam arba jį despotiškai valdyti, tai šalia kilnių ir subtilių dalykų meilėje turėsime ir visiškai nesubtilių. Tačiau tas duos žymiai pilnesnį ir teisingesnį meilės supratimą.

Kritikas pyksta dėl mano pasiūlymo išmesti meilės liaupsinimą iš grožinės literatūros ir teatro ir nebežino, kur dėti Puškiną, Gėtę, Šekspyrą, Heinę, Nėrį. Aš siūlau pratęsti šitą sąrašą Baironu, Tolstojum, Šolochovu, Vienuoliu ir kitais dideliais poetais ir rašytojais. Siūlau tuos literatūros milžinus ne tik neišmesti, bet juos nuolat skaityti, nes jie tikrai neliaupsino meilės, o parodė ją tokią, kokia ji yra. Didžiųjų rašytojų ir poetų kūriniuose parodoma ne tik teigiamos meilės savybės ir subtilūs mylinčiųjų pergyvenimai, bet ir įsimylėjusių egoizmas, pavydas, savininkiškumas ir kiti su meile susieti dalykai. Čia jau gauname ne tik pilną meilės vaizdą, bet pamatome ir meilės padarinius bei mylimųjų likimą, kuris dažnai esti nepavydėtinas.

Gėtės „Fauste" (tik ne operoje!) parodyta tikrai graži ir kilni, bet akla Gretchen meilė, nuvedusi mergaitę į nusikaltimus ir beprotybę. Kas iš mūsų nežino Šekspyro „Otelo" ir Bairono „Donžuane" apdainuotų įsimylėjusių žiauraus likimo. Tą patį galima pasakyti apie Tolstojaus įsimylėjusius herojus. Šolochovo „Tykiajame Done" visus jaudina mylinčios Grigorijaus žmonos Natašos mėginimas pasipjauti dalgiu ir pagaliau jos mirtis nuo nevykusio aborto.

Tenka daryti išvadą, kad visi didieji poetai ir rašytojai neliaupsino meilės, bet parodė jos grožį, nepaprastą jėgą, aklumą, egoizmą ir didžiulius, mylintį žmogų tykojančius pavojus. Aš siūlau teisingai komentuoti jaunimui (o gal ne vien jaunimui!) tą galingą, bet aklą meilės reiškinį, kad jisai galėtų tapti žymiai naudingesnis ir mažiau pavojingas negu dabar. Tą darė, daro ir turbūt darys visi didieji rašytojai.

Yra ir tokių rašytojų, kuriems meilė sau tikslas. Jie baigia romaną įsimylėjusių vedybomis.

Turbūt neatsitiktinai į drg. M. Sluckio straipsnį pateko piršlys, kurio veikla taip pat baigiasi vedybomis. Beatodairinis meilės liaupsinimas, jos laikymas tik sveika ir tyra tikrai atlieka piršlio vaidmenį ir labai pagreitina vedybas. Meilės liaupsintojams, kaip ir piršliams, nerūpi šeimos patvarumas, o tik vedybos. Bet mes juk kalbame apie šeimos patvarumą, kuriam yra būtini drg. M. Sluckio pajuokiami tie „kiti dalykai". Piršlius laikė „melagiais", tai nejaugi ir mes turime būti melagiais ir liaupsinti meilę bei slėpti svarbias šeimų patvarumo priežastis? Manau, vietoj meilės liaupsinimo daug sveikiau ir naudingiau šeimos patvarumui būtų teisingas meilės vaizdavimas.

Kadangi mano kritikas manęs nesuprato, o tas gali atsitikti ir su kitais kritikais, tai laikau reikalingu pareikšti, kad aš nesu ne tik meilės priešas, bet esu jos draugas ir todėl negaliu sutikti su neteisingu jos traktavimu ir beatodairiniu liaupsinimu. Draugai neliaupsinami, bet jiems sakoma teisybė. Aš nesutinku su meile, kaip su vieninteliu pagrindu vedyboms, nes tas nesukuria patvarios šeimos. Aš nesutinku su meile, kaip su vieninteliu pagrindu skyryboms, nes tas per lengvai ardo šeimas. Aš siūlau įvertinti meilę teisingai ir stengtis sustiprinti jos geriąsias savybes ir silpninti blogąsias. Tai įgyvendinti siūlau atitinkamu auklėjimu bei literatūros aiškinimu ir švietimu, pasirenkant vienintelį teisingą mokslinį metodą. Įsitikinęs esu, kad tik toksai kelias tegali apsaugoti nuo davatkiško keliaklupsčiavimo prieš meilę. Gi kritikams siūlau neiškreipti mano minčių, nes tik tada ginčas tegali išaiškinti rūpimus klausimus ir atnešti naudos tarybinei visuomenei.

DISKUSIJA APIE ŠEIMOS PATVARUMĄ

(Neišspausdintas diskusinis straipsnis [ChFM])

Spaudoje, susirinkimuose ir privačiuose pokalbiuose dabar gyvai svarstomi šeimos ir meilės klausimai. Tai rodo, kad K. Daukšo iškeltasis klausimas („Tarybinė moteris“ 1959, Nr. 10) turi nepaprastai didelės reikšmės ir yra įdomus mūsų visuomenei. Kartu matyti, kad tasai klausimas buvo anksčiau be reikalo užmirštas ir apleistas. Tenka apgailestauti, kad pati diskusija pakrypo niekam nereikalinga ir nenaudinga linkme. Kiekvienos diskusijos tikslas yra kiek galima išsiaiškinti iškeltuosius klausimus ir prieiti teisingiausias išvadas. To pasiekiama tik tada, kai diskutuojama sąžiningai ir mokamai ir kai laikraščių ir žurnalų redakcijos nepaleidžia iš rankų vadovavimo.

Pirmojo K. Daukšo straipsnio neišbaigtumas ir trumpumas paliko daug galimybių neteisingiems samprotavimams ir progoms „mušti“ autorių. Juk taip nesunku į tas spragas sprageles įsprausti autoriui svetimų minčių ir jas po to „sutriuškinti“. Be to, tame straipsnyje įdėti keli nevykę pavadinimai, kaip „nenormalus įsimylėjusio būvis“, tiesiog išgąsdino mūsų rašytojus ir net leido jiems manyti, kad autorius ir pačią meilę laiko kažkokiu nenormaliu reiškiniu, o įsimylėjusį – nenormaliu žmogumi. Atrodo, kad jei tasai straipsnis būtų daugiau išbaigtas, neturėtų gąsdinančių pavadinimų, tai jis nebūtu tapęs lazda, įkišta į skruzdėlyną. Straipsnyje reikėjo pasakyti, apie kokią meilę kalbama. Tiesa, gerai įsiskaičius straipsnį, matyti, kad čia turima galvoje meilė tarp vyro ir moters, vadinasi, lytinio instinkto pagrindu kylanti meilė, bet ne meilė tarp tėvų ir vaikų, ne meilė tėvynei ir t. t. To nepasakius, kritikai pradėjo kalbėti apie meilę apskritai, t. y. visas meilės rūšis sujungė į vieną ir kartu nukreipė diskusiją ne į temą. Vietoj šeimos patvarumo buvo pradėta nagrinėti meilės kilnumas, amžinumas ir t. t. Meilė tarp vyro ir moters, kaip pati primityviausia meilės rūšis, daug kuo skiriasi nuo kitų, daug sudėtingesnių meilės rūšių. Pavyzdžiui, vyras, mylintis tėvynę, nori, kad ir kiti mylėtų tą pačią tėvynę, bet tas pats vyras, mylintis moterį, visiškai nepakenčia konkurentų. Su-

prantama, kad, nagrinėjant šeimų sudarymo ir jų patvarumo klausimus, nėra reikalo nagrinėti tėvynės ar partijos meilę, o visiškai pakanka vyro ir moters meilės, nors tėvynės ir partijos meilė, kaip ir kiti dalykai, čia vaidina nemažą vaidmenį.

Susidaro įspūdis, kad diskusijos dalyviai stengiasi bet kuriomis priemonėmis „sumušti" vieni kitus, nors to ir nereikia pačiam dalykui. Diskusija turėtų išaiškinti rūpimą klausimą, o ne ieškoti oficialios pergalės laurų, kurie tik dar daugiau supainios svarbų klausimą. O svarstomas klausimas labai svarbus jaunimui, besiruošiančiam sudaryti šeimas. Jisai svarbus tėvams, kai tik vaikai išlipa iš vežimėlio; svarbus ir mokytojams, kurių rankose jaunimo auklėjimas. Jei mes skelbsime tik kilnią meilę, kuri yra „skaidri kaip šaltinio srovė", tai viską teks aukoti meilei ir atsisakyti auklėjimo. Tuomet teks pritarti dešimtokų vedyboms, paliegėlių šeimų sudarymui ir pan. Tėvams ir mokytojams čia reikėtų duoti kokį nors atsakymą ar patarimą, kad jie žinotų, ar čia galima ir reikia veikti, ar gal užtenka skelbti meilės amžinumą, jos monopoliją šeimos sudarymui ir patvarumui.

Mums atrodo, kad diskusija turėtų išnagrinėti tokius esminius vyro ir moters meilės klausimus kaip jos kilimo priežastys ir išnykimo sąlygos ir parodyti kelius pažiūrai į vyro ir moters meilę formuoti. Turi būti smulkiai aptartas meilės, lygiai kaip ir kitų veiksnių, vaidmuo santuokai ir šeimai. Mes giliai įsitikinę, kad galima rasti (vadinasi, reikia ieškoti) auklėjimo būdų ir priemonių paruošti jaunimą santuokai ir šeimai. Tarybinis mokslas čia gali daug padėti ir padėtų, jei tik mes mestume nepagrįstą baimę nagrinėti ir aptarti šeimos ir meilės klausimus. Turime patyrusių mokytojų, reikia juos paraginti rimtai pasisakyti spaudoje, kuri dabar ėmė šūkauti skambiomis antraštėmis, kaip „Baimės akys didelės", „Meilė ar fiziologiniai instinktai", „Kam naudingos tos teorijos" ir pan. Tokie straipsniai iš tikrųjų parodo mūsų baimę, neišmanymą ar perdėtą „moksliškumą". Klausimo nepaprastas rimtumas įpareigoja ir diskutuojančius rimtai ir aiškiai argumentuoti. Čia redakcijos turėtų atsidėti tam darbui visu rimtumu ir padirbėti su pačiais autoriais. Juk suminėtų K. Daukšo straipsnio „kabliukų" turbūt visiškai nebū-

tų buvę, jei „Tarybinės moters“ redakcija būtų pasitarusi su autorium. Taip pat nebūtų pralindęs M. Sluckio nemandagus pirmojo straipsnio tonas „Tiesoje“, be jokio reikalo išpopuliarinęs K. Daukšo straipsnį „Tarybinėje moteryje“, jei tik „Tiesos“ redakcija būtų buvusi apdairesnė. Iš viso į spaudą reikėtų dėti tik mandagius straipsnius, nes tik tokie straipsniai teigiamai auklėja skaitytoją. Mūsų manymu, nereikėtų visai dėti neargumentuotų ir tuo labiau isteriškų straipsnelių, kurie lyg kokios balsavimo kortelės tarytum rodo šalininkų ar priešininkų gausumą. Tokiu būdu nepriartėjama prie tiesos, o tik tuščiai eikvojama energija.

Mūsų laikraščiai rimti. Todėl jie turėtų žiūrėti, kad jų skiltyse nebūtų nerimtų argumentavimų, kaip rėmimasis populiaria opera arba (Baltušio straipsnyje) meilės kaip kokio paukščio patalpinimas širdyje

Dabar dėl citatų. Be abejonės, citatos paįvairina straipsnius ir pagyvina juos, tačiau citatų iškraipymas yra tikras visuomenės klaidinimas. Citatų iškraipymas spaudoje yra tolygus nusikaltimui.

Štai pirmajame M. Sluckio straipsnyje „Tiesoje“ skaitome citatą iš A. Puškino poemos „Eugenijus Onieginas“:

Liubvi vse vozrasty pokorny,
liubvi vlijanja blagotvorny.

Matyt, autorius čia norėjo įrodyti, kad nėra ko svarstyti meilės, nes prieš ją niekas negalįs atsispirti ir jos įtaka labai jau gera. Tačiau A. Puškinas mano kitaip. Štai teisinga citata (A. S. Puškin. Evgenij Onegin. Izdatelstvo akademija, Moskva. 1933 m., 254 psl.):

Liubvi vse vozrasty pokorny,
No junym, devstvennym serdcam
Jejo poryvy blagotvorny,
Kak buri viešnije poliam.

Atrodo, kad čia kitokias mintis reiškia „Eugenijaus Oniegino“ autorius.

Neleistinas ir citatų apkarpymas. V. Černeckio straipsnyje įdėtąja F. Engelso citata „...tik iš meilės sudarytoji santuoka yra doro-

vinga“ norėta, matyt, iškelti meilės vaidmenį santuokai. Tačiau teisinga F. Engelso citata skamba taip (F. Engelsas. Šeimos, privatinės nuosavybės ir valstybės kilmė. Valstybinė politinės literatūros leidykla. Vilnius, 1948, 86 psl.): „Jeigu tik iš meilės sudarytoji santuoka yra dorovinga, tai dorovinga lieka tik tokia santuoka, kurioje tebeegzistuoja meilė“. Čia pateiktoje F. Engelso mintyje yra iškelta problema, bet V. Černeckis, nukarpęs citatos galus ir tuo sudarkęs marksizmo klasiką, gavo „kažkokį“ įrodymą.

Marksizmo klasikai rašė apie buržuazinę šeimą ir jokių ypatingų prognozių socialistinei šeimai nenurodė. Dargi priešingai. Štai jau minėto F. Engelso veikalo tame pačiame puslapyje kalbant apie naujus žmones, atseit, apie ateinančią santvarką, sakoma: „Kai šie žmonės atsiras, jie pasiųs velniop visa tai, kas šiandien laikoma privalomu jiems daryti; jie patys sukurs savo elgseną ir ją atitinkančią viešąją nuomonę apie kiekvieno atskiro individo elgseną“. Mums atrodo, kad toji F. Engelso mintis kaip tik ir liepia svarstyti meilės ir šeimos klausimus ir atitinkamai auklėti jaunimą, kad būtų sukurta pati geriausia elgsena ir geriausia viešoji nuomonė.

Pagrindiniu diskusijos trūkumu turbūt tenka laikyti pačios diskusijos nebuvimą. O diskusijos tikrai dar nebuvo, nes „vieni kalba apie akėčias, o kiti – apie vežėčias“. Juk reikalas liečia šeimos patvarumą ir būdus tą patvarumą padidinti, tačiau, užuot nagrinėjus tuos dalykus, kalbama apie ką tik nori, tik ne apie šeimos patvarumo didinimą. Be to, be reikalo ieškoma visokiausių progų priklijuoti K. Daukšui vos ne „liaudies priešo“ etiketę, išrandant „buržuazines koncepcijas“, teorijas ir kitokius dalykus. Tiesiog nesuprantama, kodėl V. Černeckis, kalbėdamas apie teisingas Lenino mintis apie patvarios ir didelės meilės siekimo reikalingumą, net nebando svarstyti būdų didelei ir patvariai meilei pasiekti. Nejaugi V. Černeckis mano, kad užtenka girti didelę ir patvarią meilę, ir ji atsiras. Tokia meilė būtų, be mažiausios abejonės, labai geras dalykas, bet ji pati neatsiranda. Tą faktą patvirtina mūsų buitis. Tad ir reikia ieškoti priemonių tokiai žmonių meilei išugdyti. Mes manome, kad tas klausimas išsprendžiamas, bet tik labai apgalvotomis

auklėjimo priemonėmis, o ne citatų iškraipymu, etikečių klijavimu ir pan. Apie tai ir siūlome kalbėti diskusijoje.

Dauguma „Tiesoje" įdėtų straipsnių ir daug smulkesnių atsiliepimų stengiasi įkalbėti, kad didelė ir kilni bei patvari meilė yra labai geras ir girtinas dalykas. Tai yra visiškai teisinga ir neginčytina. Tačiau vietoj šių žinomų tiesų reikia siūlyti būdus, kaip tokią kilnią meilę išugdyti mūsų sąlygomis. Jei tik amžiną ir kilnią meilę tepažintų vyrai ir moterys, nekiltų jokių šeimos patvarumo didinimo problemų. Tikrovė rodo, kad kilnių ir amžinų vyrų ir moterų meilių tepasitaiko, o paprastai esti paprastos ir neypač patvarios vyrų ir moterų meilės. Meilės objektai pakinta du, tris ir net daugiau kartų per amžių. Štai čia ir iškyla diskusijos vertas klausimas. Reikia diskutuoti ne apie amžinos ir idealios, bet žmogiškos meilės įtaką šeimos patvarumui, nebijant nagrinėti net paveldimomis ligomis sergančių giminių ir kitų veiksnių įtaką vedusiųjų santykiams.Sunku patikėti žmonėmis, sakančiais, kad jiems meilė yra viskas, kad jiems neturi reikšmės kitos žmogaus savybės, kad jie gali tenkintis tik jausmu. Čia gal kalbama apie žmogų idealą, kuriam nereikia dirbti, valgyti, kovoti, santykiauti su kitais žmonėmis, bet juk žmonija susideda iš gyvų, neidealių žmonių. Tai ar ne geriau pagalvoti apie žmogaus auklėjimą, artinantį pilietį prie žmogaus idealo, o ne traktuoti dabartinį gyvą žmogų kaip kokį angelą. Žinoma, mums labai norėtųsi bendrauti tik su angelais, bet kad jų nėra. Gyvi ir tikri žmonės stato komunizmą mūsų šalyje, tačiau jų darbo sėkmingumas priklauso visų pirma nuo perauklėjimo. Tą turint galvoje ir peršasi mintis apie reikalingumą išsiaiškinti dabartinius žmones ir jų savybes ir tuo pagrindu kreipti jaunimo auklėjimą naudinga linkme. Visi gi diskusijoje pasakytieji gražūs žodžiai apie meilę, šeimą ir kitus dalykus yra tik žodžiai. Tie žodžiai be reikalo mus ramina ir guodžia, rodydami tik gerąsias rūpimų klausimų puses. Ar ne protingiau būtų nuodugniau ir teisingiau išnagrinėti tuos klausimus: tai nuves į didesnius ir tikresnius laimėjimus.

APIE „VOLGĄ“ IR DARŽĄ

(Literatūra ir menas. 1967. Rugs. 23.)

Įvairias žmogiškąsias silpnybes pažymime smulkmeniškumo, biurokratizmo, snobizmo, prietaringumo, miesčioniškumo ir kitokiomis sąvokomis. Tas sąvokas atitinkančių savybių bei reiškinių vertinimas visada priklausė ir priklauso nuo vertintojo interesų, jo kultūrinės pakopos, ideologijos, skonio ir kitų dalykų. Toksai subjektyvus pilietiškas reiškinių vertinimas ne tik pasižymi dideliu netikslumu, bet painioja pačių reiškinių pažinimą. Nuo šitokio vertinimo bene daugiausia kenčia miesčioniškumo sąvoka. Miesčioniškumu pradėta vadinti beveik visi mums nemalonūs ar nepatinkantys reiškiniai, pastebimi žmonių veikloje. Ir iš tikrųjų miesčioniškumu dažnai vadiname išsiuvinėtų pagalvėlių ir kitokių menkniekių perkrautą butą. Juo vadiname tarnautojų biurokratiškumą, tą patį pavadinimą taikome piliečiui, besinešančiam turguje pirktą blogą paveikslą ir pan.

Atrodo, kad toksai primityvus įvairiausių reiškinių suplakimas yra tik mūsų sąmonės susinimas, trukdantis teisingai informacijai. Šią išvadą paremia toji aplinkybė, kad niekas nenori ir net nemėgina pasakyti, ką jis iš tikrųjų vadina miesčioniškumu. Manome, kad teisingą sprendimą šiuo klausimu galime rasti tik tinkamai surūšiavę mūsų visuomenėje pastebimus reiškinius. Toksai sprendimas padėtų atskirti miesčioniškumą nuo kitų reiškinių ir pašalintų priežastis bereikalingiems ir beprasmiams ginčams. Kita vertus, toksai aptarimas įneštų daug aiškumo į visuomeninių reiškinių supratimą ir užkirstų kelia tuščiažodžiavimui, kylančiam iš sąvokų painiojimo.

Mes žinome, kad mūsų kaip ir kiekvienoje kitoje visuomenėje pastebimi trijų rūšių reiškiniai, būtent: būdingi tik mūsų visuomenei; nebūdingi jokiai visuomenei, bet kylantieji iš žmogaus prigimties; būdingi buvusioms visuomeninėms santvarkoms bei religinėms sistemoms. Miesčioniškumas, kaip negerovė, gali glūdėti tik trečioje reiškinių rūšyje, susidedančioje iš ekonominių ir religinių atgyvenų. Religines atgyvenas nesunku atskirti nuo miesčioniškumo,

nes visos religinės atgyvenos yra įgavusios prietaringumo pavadinimą (tikėjimas be įrodymų, tikėjimas sapnais bei stebuklais ir t. t.). Vadinasi, miesčioniškumu tenka vadinti buvusių ekonominių santvarkų (vergovė, feodalizmas, kapitalizmas) atgyvenas.

Miesčioniškumo reiškiniai gausėjo einant iš vergovinės santvarkos į feodalizmą, iš feodalizmo į kapitalizmą. Mat feodalizmo miesčioniškumui atstovavo tik vergovinės santvarkos atgyvenos. Kapitalizme miesčioniškumą padidino prisidėjusios feodalizmo atgyvenos ir t. t.

Manome, kad pravartu yra aptarti konkrečius miesčioniškumo reiškinius ir pažiūrėti, kokiu būdu jie darko mūsų dabartį, juokina ir net piktina žmones, pajėgusius stipriau už kitus įsisavinti tarybinio gyvenimo dvasią.

Kilmė, titulai ir privilegijos senovėje darė žmogų ne tik galingu, bet ir tariamai protingu. Panašų vaidmenį kapitalizme vaidina vienaip ar kitaip įsigytas turtas. Norisi pastebėti, kad šiame straipsnyje nesirengiama griežtai prisilaikyti mokslinių terminų, bet populiariai bendrais bruožais pajudinti daug kam rūpimą miesčioniškumo klausimą.

Senųjų ekonominių santvarkų atliekos, patekusios į mūsų gyvenimą, įgavo kitokias formas, bet jų esminės savybės liko nepakitusios. Jos verčia rodyti pagarbą ir pataikauti viršininkui, direktoriui, vadovui ir panašiai, tarytum jie yra kitokio, kilnesnio sukirpimo negu eiliniai žmonės. Socialistinėje santvarkoje turėtume vertinti žmogų pagal jo darbo rezultatus ar jo veiklos reikšmingumą mūsų gyvenimui, bet ne pagal mokslinius ar kitokius vardus bei titulus, davusius tam tikrų privilegijų senovėje. Dėl to, kada laikraštyje ar žurnale matome prie autoriaus parašo „profesorius", „direktorius" ir pan., tai tokius prierašus turime laikyti miesčioniškumo pasireiškimu. Mat profesoriaus vardas, direktoriaus užimamoji vieta ar „Žinijos" narystė nereiškia didesnio proto negu žmonių, tų vardų neturinčių.

Lygiai taip pat tenka vadinti miesčioniškumu, kai žmonės, pvz., kavinėje, pokalbyje, kreipiasi vieni į kitus, tituluodami profesoriais, daktarais, direktoriais, sekretoriais ir pan. Toksai titulavimas įstai-

goje nebus miesčioniškumu, nes interesantui nesvarbu direktoriaus, sekretoriaus ar profesoriaus pavardė, bet tik žmogus, užimantis šią etatinę vietą. Dėl to ir atrodo, kad ministerijoje reikia ministrą vadinti ministru, o ministras ar direktorius kavinėje turėtų būti vadinamas pavarde, bet ne titulu.

Dažnai sutinkame ir kitą medalio pusę, kai mažai pažįstamas žmogus „jūs“ pakeičia „tu“. Tai taip pat miesčioniškumas, siekiantis demonstruoti nesantį artimumą ir tuo tariamai iškelti save. Tai stengimasis iškilti kitų akyse.

Praeities atgyvena, o tuo pačiu ir miesčioniškumas – „poniška liga“, kai tampa nepatogu rodytis visuomenėje su kolūkiečiu, darbininku, žemesniu tarnautoju ir pan. Lygiai tuo pačiu kvepia vengimas nešti lagaminą, važiuoti autobusu, o ne „Volga“, valgyti kompleksinius pietus, skaityti paskaitą kolūkyje ar fabriko ceche prie staklių ir t. t. Vadinasi, bet koks poniškumo pasireiškimas priskirtinas miesčioniškumui, nes tai svetima tarybinei visuomenei.

Miesčioniškumui tenka priskirti pastangas patekti į susirinkimo prezidiumą, sėdėti teatre pirmose vietose, reikalauti, kad pranešime apie įvykusį pasitarimą ar susitikimą būtų ir **mano** pavardė pažymėta. Geriausių patiekalų primygtinas reikalavimas restorane, net landžiojant į virtuvę, geriausių audeklų ar drabužių reikalavimas parduotuvėje, drebėjimas dėl savo abejotino autoriteto – tai vis miesčioniškumas. Kitaip tariant, bet kuris pagarbos ir privilegijų reikalavimas, nekylantis iš žmogaus atliekamos veiklos, yra tipinga senųjų santvarkų atgyvena, kuri ir vadinama miesčioniškumu.

Kadangi snobizmas (pastangos pamatyti garsenybę ar įsigyti retą daiktą), smulkmeniškumas (nemokėjimas skirti svarbaus nuo nesvarbaus), biurokratizmas (aklas laikymasis nuostatų), girtavimas, vagiliavimas ir jiems panašūs reiškiniai buvo žinomi ir išgyventose santvarkose, tai daug kas mėgina šiuos reiškinius priskirti miesčioniškumui. Čia užmirštama, kad suminėtieji reiškiniai nebuvo būdingi anų santvarkų požymiai, bet plaukė iš žmogaus prigimties, todėl jie negali būti tapatinami su miesčioniškumu.

Labai ryškus, tiesiog iš toli matomas miesčioniškumas, tai – kapitalizmo atgyvenos, pasireiškiančios pastangomis įsigyti nuo-

savybę, ją didinti, perdėtai saugoti arba stengtis naudoti visuomeninį turtą privačiam reikalui. Nuosavo namo statymas, sklypo apsitvėrimas, stengimasis įsigyti „Volgą“, daržo įsigijimas užmiestyje ir ten būdos statymas, nuomininko įleidimas į savo komunalinį butą – tai vis kapitalizmui, bet ne socializmui būdingi reiškiniai, priskirtini miesčioniškumui.

Nesunku įsitikinti, kad mūsų santvarka nepalanki privatininko „Volgai“ ar namui remontuoti bei teikti privačiai statybai reikalingas medžiagas. Juk praktiškai beveik nėra galimybės doru keliu eksploatuoti nuosavą „Volgą“ ar namą. Tai įmanoma atlikti tik kaulinant reikalingas medžiagas ar mašinos detales iš pareigūnų, tvarkančių valstybinius sandėlius, arba tiesiog bendraujant su vagimis ir sukčiais. Vadinasi, miesčioniškumas, kilęs iš kapitalizmo, nors ir nėra oficialiai draudžiamas, bet atlieka didelį žmonių tvirkintojo vaidmenį. Jis skatina tarybinių darbuotojų, paskirstančių medžiaginės gėrybes, nesąžiningumą ir kartu didina tarpininkų-spekuliantų eiles.

Nesunku pastebėti, kad žmonėse pasireiškiantis miesčioniškumas, kaip žemesnei žmogaus išsivystymo pakopai būdingas reiškinys, visada tempia atgal: sumažina domėjimąsi svarbiomis bendražmogiškomis problemomis, atitraukia nuo knygos ir nuo rimtesnių pokalbių bei ginčų, stumia į žemesnę pakopą. Miesčioniškumu persunkto žmogaus interesai supaprastėja, o tai ir yra mums pati pavojingiausia tų atliekų savybė. Daug kas mėgina aiškinti, kad, pvz., nuosavų namų statymas mažinąs butų krizę, o nuosavi daržai palengvina spręsti maitinimo problemą. Tai gali būti teisinga tik visuomeninių suiručių laikotarpiu, o ramaus ir taikaus darbo metais tie tariami laimėjimai nublanksta prieš jų nešamą žalą senų nuotaikų stiprinimo prasme. Be to, reikia neužmiršti, kad nuosavi namai nepadidina statybinių medžiagų gamybos, lygiai kaip nuosavas daržas nepadidina dirbamos žemės plotų, o tik sudaro daug pagundų neleistinu būdu įsigyti deficitinių statybinių medžiagų, taip reikalingų visuomeniniams pastatams, arba naudoti visuomeninį transportą daržams laistyti bei daržų juodžemiui gerinti.

Kai kurie miesčioniškumo reiškiniai turi tolimos primityvios žmonijos praeities, feodalizmo ir kartu kapitalizmo bruožų. Prie šių reiškinių tenka priskirti medžioklę, žuvavimą ir grybavimą. Ši veikla slepia savyje atrūgas iš tų laikų, kai žmogus neorganizuotai rinkdavo gamtoje maistingas medžiagas. Tai nėra sportas, kaip daug kas bando aiškinti, nes medžioklėje ir žvejyboje nuolat pykstamasi dėl geresnės vietos ir pavydima laimikio.

Stengimasis daugiau nušauti ar pagauti susietas su nauda, su savos virtuvės aprūpinimu ir garbe, vaišinant šerniena svečius. Medžioklė, žuvavimas ir grybavimas – miesčioniškumo pasireiškimas, nevedantis tarybinio žmogaus pažangos keliu.

Bet kuris miesčioniškumo pasireiškimas turi užkrečiamos ir greitai progresuojančios ligos požymių, nes lengvai persimeta nuo vieno žmogaus į kitą ir sukelia nesveiką rungtyniavimą. Kaimynas pasistatė namą – ir aš ieškau sklypo, draugas nušovė šerną – ir aš tampu medžiotoju, giminaitis didžiuodamasis pavaišino savo rinktais baravykais – ir aš vykstu grybauti, pravažiavo pro šalį pasipūtęs „Volgos“ savininkas – ir aš imu badmiriauti ir taupyti mašinai. Tai primena užkrečiamąją ligą. Be to, susirgęs miesčioniškumu, žmogus vis eina blogyn. Iš pradžių „Volga“, paskui namas, vėliau daržas užmiestyje, medžioklė, žuvavimas ir t. t. Pamažu užmirštami visi dvasiniai interesai. Kalbėdamas su tokiu piliečiu, jautiesi lyg XIX amžiaus mažaraštį sutikęs... Tarybų valdžia neskatina miesčioniškumo, nesudaro patogių sąlygų privatininkams, mažina jų valdas, tačiau daugelis nenori to pastebėti, stengiasi kiekviena proga nukelti toliau savo sklypo tvorą, pamedžioti ar pažvejoti draustinyje ir nupirkti iš vagies padangą ar akumuliatorių.

Dėl paties žodžio „miesčioniškumas“. Žinoma, minėtus reiškinius galima ir kitaip vadinti, bet reikia juos suprasti tik kaip ekonomines atgyvenas. Miesčioniškumo pavadinimas istoriškai patogus, nes jisai reiškė pilies, miesto ar ponų papročių savinimąsi liaudyje. Tai beveik atitinka ir dabartinę miesčioniškumo sąvoką, reiškiančią svetimų atgyvenų savinimąsi.

Aptartasis miesčioniškumas – labai paplitusi blogybė. Racionalus blogybės pašalinimas reikalauja atitinkamos veiklos ir priemonių, kurių aptarimas neįėjo į šio straipsnio uždavinius.

ŠYPSENOS JĖGA

(Kultūros barai. 1966. Nr. 10. P. 70–71.)

Visi žinome, kad linksmi žmonės mėgiami, nes jie savo linksmumu užkrečia kitus, atitraukia nuo kasdieninių rūpesčių, išjungia centrinę nervų sistemą ir pagreitina poilsį. Visiškai priešingai nuteikia surūgėliai, niurgzliai, besiskundžiantys savo likimu. Mes bėgame nuo jų, pereiname kiton gatvės pusėn, nenorėdami nė girdėti iki kaulo smegenų įgrisusių jų aimanų. Be to, net dirbtinai sukeliama gera nuotaika veikia kaip vaistai, o ilgesnį laiką trunkanti bloga nuotaika veda į rimtus negalavimus. Peršasi išvada: šypsena – sveikata, o niūrumas – liga. Vadinasi, šypsenos ir linksmi veidai neša palaimą, o rūstumas, susiraukimas ir dejonės – tai nusikaltimas prieš visuomenę.

Bendraudami su žmonėmis, mes kartais labai šykščiai teskleidžiame linksmumą, o dažniausiai vaikščiojame ir dirbame susiraukę, baramės, koliojamės ir tuo atliekame savotišką nusikaltimą. Dažną niūrumą būtų galima pateisinti, jei mus kamuotų nepakeliami vargai, nuolatiniai nepritekliai. Bet juk šito nėra. Nematome nei badaujančių, nei driskių, nei benamių. Priešingai, beveik visi besiskundžiantys ir bedejuojantys „liūdno veido riteriai“ vaikščioja apsirengę gražiais drabužiais ir sriūbčioja žymiai brangesnius gėralus negu alų; šeimyninių švenčių proga papuošia stalą valgiais ir buteliais kaip grafai, o po iškilmių vėl verkšlena, dejuoja ir skundžiasi gyvenimo sunkumais. Taigi verkšlenimas ir blogų nuotaikų skleidimas – ne blogo gyvenimo padarinys, o kažkokių neteisingų pažiūrų, pasenusių papročių išdava.

Pasakymas, kad gyvenimas – tai kova, atrodo, kartais be pagrindo apibendrinamas. Nesunku suprasti, kad savoje visuomenėje nėra prasmės tarpusavyje kovoti tik „kovingumo“ vardan, – reikia stip-

rinti pačią visuomenę, joje veikiančius ryšius, skatinant linksmumą ir gerą nuotaiką palaikančius reiškinius, nes jie didina tarpusavio pasitikėjimą. Dėl tos pat priežasties reikia vyti nuo veidų surūgimą ir kitą žmones gąsdinančią veido išraišką, keliančią baimę ir nepasitikėjimą. Tai praeityje išnaudotojai savo išdidumą, tariamą pranašumą ir galią turėjo rodyti ir rodė savomis, mums dabar nebereikalingomis grimasomis. Blogai suprasto poniškumo rodymas turėtų būti mums svetimas reiškinys. Paprastumas bei linksmumas tapo pas mus tokiu retu reiškiniu, kad šypsena pradedama laikyti nerimtumo, vėjavaikiškumo rodikliu. Tai tikras nesusipratimas.

Man atrodo, kad skleisti perdėtą rimtumą, besiribojantį su pasipūtimu, niekam nereikalinga. Šią teisybę reikėtų tiesiog stengtis įdiegti mūsų jaunimui visose mokyklose ir namie. Šypseną ir linksmumą reikėtų priskirti prie geriausių pilietiškumo rodiklių, ypač ten, kur darbas susietas su kitų piliečių aptarnavimu. Dėl to konduktoriai, kasininkai, pardavėjai, padavėjai, sekretoriai privalo išmokti šypsotis ir rimtai aptarnauti klientus. Suprantamą, kad ir patiems klientams turi būti keliami panašūs reikalavimai.

Reikia rasti ir išsiaiškinti liūdnumo, piktumo ir rūgščių grimasų priežastis ir naudoti veiksmingus kovos būdus, surūgimą paverčiant šypsena. Man atrodo, kad viena iš priežasčių yra jau minėto tariamojo reikalingumo kovoti pervertinimas, verčiantis žiūrėti į sutinkamus žmones kaip į priešus, kuriuos reikia gąsdinti rūstaus veido išraiška. Žinoma, priešui tai gal ir tinkama priemonė, bet ne draugų atžvilgiu... Šypsena net mums nepalankų žmogų pavergia ir padaro jį bičiuliu. Tai išplėsdami visai visuomenei, prieisime išvadą, kad šypsena – pelningas kapitalas, kurį reikia nuolat didinti, bet jokiu būdu ne mažinti.

Kita liūdnumo priežastis – tai mūsų praeities atrūgos. Prieš šimtą metų mūsų seneliai vilko sunkų baudžiauninkų jungą, kurį paminėdavo nuolatinėmis aimanomis ir liūdnomis dainomis, pasiekusiomis ir mus. Tos gražios dainos, kaip ir visi kiti meno kūriniai, veikia mūsų nuotaiką ir formuoja jos išraišką. Nacionalinis jausmas, savo praeities gerbimas ir įprotis skatina mus šias dainas dainuoti ar bent niūniuoti ir ... tuo liūdinti nuotaiką. Ar ne toji pati

praeitis verčia ir mūsų rašytojus bei kitų meno sričių atstovus dažnokai kurti liūdesiu persunktus meno kūrinius. To rezultatas – liūdnų motyvų vyravimas mene. Linksmesnė prošvaistė meno kūriniuose dažnai laikoma nerimtumo pasireiškimu. Beveik neturime linksmų dainų, linksmų pjesių bei apsakymų. Linksmesni muzikiniai kūriniai taip pat retenybė.

Dar viena liūdnumo priežastis – tai humoro stoka, kylanti iš nesugebėjimo, o kartais ir iš nenorėjimo skirti svarbius dalykus nuo nesvarbių. Maža to, kad dažnai juos painiojame, bet blogiausia, kad smulkmeniškumą laikome principingumu. Kadangi smulkmenų pergyvename labai daug ir jas imame laikyti svarbiais dalykais, tai dėl smulkmenų pradedame kovoti, dėl jų imame pergyventi, jaudintis. Juk dažnai matome, kaip dėl vienos kapeikos keliamas didžiausias triukšmas, vertas mažiausiai šimto rublių. Ir toksai smulkmeniškas triukšmadarys savo kapeikinį reikalą vadina principingumu.

Kova dėl geresnės vietos autobuse, traukinyje, kavinėje, barniai dėl geresnio mėsos gabaliuko parduotuvėje, barimasis su siuvėju dėl raukšlelės drabužyje, karas dėl numestos nuorūkos – tai vis kapeikiniai, rimto dėmesio neverti dalykai, nuo kurių vienokio ar kitokio traktavimo niekas nepakinta. Todėl vargu ar verta dėl jų nervintis, gadinti nuotaiką visiems sutinkamiems žmonėms. Turbūt visi mes turime pažįstamų žmonių, kurių smulkmeniškumas, vadinamas principingumu, yra tiek mums įgrisęs, kad bėgame nuo jų kaip nuo maro. Tokie teisybės ieškotojai tampa tikra visuomenės nelaime, gadinančia nuotaiką bendradarbiams ir atsitiktinai sutiktiems žmonėms. O juk taip nesunku išvengti smulkmeniškumo ir pakeisti rūstų veidą šypsena.

Prie tos pačios rūšies reiškinių galima priskirti ir daugelio humoristinių pastabų, satyros, netgi anekdotų baimę. Atrodo, kad jau laikas nustoti jų bijoti, nes tarybinė valstybė tapo tokia galinga jėga, kad anekdotai, pašiepiantieji mūsų trūkumus, nebegali mums pakenkti, o kaip tik atkreipia dėmesį į pasitaikančias negeroves ir sukelia norą jas pašalinti. Čia aš neturiu galvoje šmeižikiškų ir nešvankių anekdotų, kurie taip pat yra nepakenčiami, kaip šmeižimas ar nešvankybės meno kūriniuose. Norėtųsi manyti, kad draugiš-

kas bendradarbio ar viršininko pašiepimas ne tik negriauna jo autoriteto, bet padeda jį išlaikyti, šalina bendradarbiams įkyrėjusius būdo bruožus ar elgesio kampuotumus.

Ir dar viena piliečių nepasitenkinimo, rūstumo bei liūdnumo priežastis – tai laikymas savęs centrine Visatos figūra. Šios neteisingos pažiūros šaknys galbūt skendi religinėje žmonijos praeityje, kai buvo manoma, kad žmogus esąs sutvertas pagal dievo pavidalą ir jam skirta rūpintis vien tik savo pomirtine amžina laime. Tai sustiprino mintį apie save, kaip apie centrinę figūrą. Viskas tik man, mano važiuojama gatvė – pagrindinė gatvė, geriausios prekės – man, mano vaikams – geriausios mokyklos ir t. t. Tačiau toksai „centristas" nuolat sutinka sunkiai nugalimus kitų žmonių reikalavimus ir turi pergyventi nepasisekimus. Toksai žmogus nebesišypso. Išdidumo, pykčio ir nepasitenkinimo grimasos pagaliau pavirsta jo nuolatine išraiška, nuodijančia kitų žmonių gyvenimą. O juk, rodos, taip nesunku suprasti, kad trijų milijardų Žemės gyventojų tarpe visi žmonės iš tikrųjų nepajėgia gyventi be visuomenės. Tik visuomenės organizuotos veiklos sritys tegali dabar aprūpinti atskirus savo narius maistu, drabužiais, pastoge ir kitais dalykais. Tai turėtų mokyti mus kuklumo, neišskirti savų interesų iš visai visuomenei svarbių reiškinių. Vadinasi, perkėlę savo smulkius interesus į svarbius visuomeninius reiškinius, galėsime ramiai šypsotis visur, kur mūsų egocentrizmas verčia susiraukti ar liūdėti. Toksai žmogaus persilaužimas – nelengvas dalykas, nes jis reikalauja atsisakyti primityvių polinkių, tapti kultūringu.

Suprantama, kad žmonių linksmumą, jų šypsenas smarkiai slopina vis dar pasitaikantys ekonominiai sunkumai. Tačiau gerai suprantame, kad liūdnas veidas uždarbio nepadidins, bet dažnai gali jį sumažinti. Juk bet kuris kolektyvas kratosi liūdesį skleidžiančių žmonių, o mielai ima ir net iš kitų vilioja linksmus bei nesmulkmeniškus žmones. Mes pripratome matyti nusiminusius, kenčiančiais veidais, sergančius žmones. Žinoma, didelės fizinės ar moralinės kančios labai iškraipo veido bruožus, tačiau palinkimas perdėti savas kančias ir jas demonstruoti kitiems yra žemo kultūringumo

rodiklis. Kaip beverktum, bedejuotum nelaimės ištiktas, pati nelaimė nesumažės. Tai kam tada reikalinga demonstracija?

Kultūringumas reikalauja elgtis taip, kad ir sau, ir kitiems būtų geriau ir lengviau gyventi. Mūsų elgesys, veido išraiška bei mokėjimas slėpti nemalonumus sudaro didelę kultūros dalį. Neatsisakykime nuo kultūringų formų įsisavinimo ir jų įtvirtinimo, nes tos formos laikui bėgant paveiks turinį, padės auklėti žmogų.

Mes iš tikrųjų jau pripratome prie socialistinės santvarkos, bet išlikę šiurkštumai dažnai sudaro apie mus neteisingą įspūdį. Jie tikrai niekam nereikalingi, netgi kenksmingi, ypač propagandine prasme, tiek daug kontaktų turint su užsieniečiais. Tarybinė santvarka geresnė už kitokias santvarkas kaip tik dėl to, kad ji pilniau patenkina žmogiškąsias reikmes. Tuo keliu eina žmogiškoji pažanga. Kai pilniau patenkinamos reikmės, tai ir veidas turi būti linksmesnis.

Man atrodo, kad visų visuomeninių reiškinių skatintojas ar slopintojas esti meno kūriniai, suprasti pačia plačiausia prasme. Paveikslai, skulptūros, muzika, spektakliai, grožinė literatūra gali žmogų džiuginti, o gali ir liūdinti. Plačiai panaudokime meno kūrinius gerai nuotaikai sudaryti, tedžiugina mus meno pasiekimai! Reikia neužmiršti, kad nesunku perteikti ir liūdesį, ir linksmumą. Bet visada geriau linksmumas, o ne liūdesys.

Jaunimas žymiai jautresnis už pagyvenusius žmones. Įpratinkime jaunimą pamėgti linksmumą ir išmokykime organizuoti linksmus susitikimus ir pobūvius. Atsisakykime davatkiško rimtumo, nešančio abejingumą, kuris pagaliau virsta ydų šaltiniu. Sveikas linksmumas jaunystėje – tai lengvai suvokiamas tikslas, vėliau nuvedantis į rimtų gyvenimo tikslų supratimą ir pamėgimą, apsaugantis nuo abejingumo. Žvali nuotaika ir linksmumas yra galingi svertai, apsprendžiantys mūsų tarpusavio santykius, elgesio kultūrą. Tad įvertinkime šypsenos jėgą, mokėkime ja naudotis.

APIE ŠIUOLAIKINĮ ŽMOGŲ

(1984 m. vasario 2 d. paskaitos VU Chemijos fakulteto darbuotojams magnetofoninis įrašas. [ChFM])

Aš atėjau čia pasikalbėt kaip visų seniausias fakultete su jaunesniais kolegomis. Tai kokia čia paskaita? Čia gali ginčytis, drakę padaryt. Na, ir bus pokalbis.

Dabar kodėl aš pasirinkau pokalbiui žmogų? Man atrodo, kad apie žmogų mes per mažai kalbam. Turbūt Gorkis mus savo laiku išgąsdino. Pasiūlė, kad žmogų reikia rašyt iš didžiosios raidės. Žinoma, kad rašyt iš didžiosios raidės – tai nieko ypatingo. Vokiečiai visus daiktavardžius rašo iš didžiosios raidės, o anglai „aš" rašo „I" iš didžiosios raidės. Na, tai mes žmogų galėtume parašyt. Bet jeigu žmogus – žulikas, vagis, apgavikas? Tai ką, ir jį iš didžiosios reik rašyt? Vadinasi, traktuot visus žmones vienodai negalima, nes yra ir mūsų draugai, prieteliai, ir priešai, durakai visokie. Tai kaip galima juos visus iš didžiųjų raidžių rašyt?

Tai va, tuos dalykus aš ir noriu išsiaiškint. Truputį išsiaiškint. Prašau nesivaržyt, ginčytis. Čia daug dalykų neaišku, daug dalykų galima kitaip traktuot, sakysim, negu aš. Bet čia yra chemijos atstovai visi. Gal čia pašalinių ir nėr nė vieno. Kaip bebūtų, bet mūsų gyvenimas žmogiškasis remiasi daugiausia cheminiais reiškiniais. Medžiagų apykaita – kas yra? Tai mes, norim ar nenorim, bet užimam centrinę padėtį visų mokslų tarpe. Tai ir įpareigoja mus: turim nedurnavot, turim žingeidumą rodyt visur, visokiais reiškiniais domėtis. Nes mes – centre. Visi žiūri į chemikus: o ką jie mano, o ką jie daro.

Pirmiausia – mūsų aplinka. Gyvenam čia mes Vilniuj, kiti gyvena Kaune, kiti – Maskvoj. Kokios jėgos mus veikia? Mūsų elgesys ne vien nuo aplinkos priklauso. Bet paimkim aplinką. Kelios jėgos mus veikia? Mano supratimu, tik trys. Kokios? Pirmiausia socializmas veikia mus, mes gyvenam socialistinėj santvarkoj. Ar svarbi jėga? Svarbi. Pamėgink paprieštaraut – suglamžys į gabalus. Su ta jėga reikia skaitytis. Kokia kita jėga yra pas mus? Kapitalizmas. Ar nėra jo pas mus? Kiek tik nori, kiek tik nori! Man prisi-

minė šiuo momentu, sakysim, mokslo įstaiga – Mokslų akademija. Ji turi savo prezidiumą. Tą prezidiumą Akademijos darbuotojai dažnai vadina – žinot, kaip vadina? – namų savininkų susirinkimu: beveik visi prezidiumo nariai turi po dviejų aukštų mūrinį namą. Tai ar čia socializmu kvepia? Manau, kad ne. O pas mus daugybė gi reiškinių yra nešamų iš kapitalizmo. Aš neseniai tokį pokalbį turėjau. Susiginčijom truputį, aš ir sakau: „Ko čia pats pyksti? Na, atėjo socializmas. Santvarką nauja, ji pakeis kapitalizmą". – „Kaip tai pakeis, – sako, – kapitalizmą?" – „Na, žinoma, – sakau, – pakeis. Argi nematai: jau beveik pusė žmonijos yra socialistinė?" – „Niekad negali pakeist! Kas pakeis kapitalizmą? Kapitalizmas yra normali, natūrali santvarka, o socializmas taigi dirbtinis yra". Taigi su aukštuoju mokslu žmogus šneka, tai gėda man už jį. Aš į snukį jam ko tik nedaviau. Kaip tai galima suprast? Reiškia, vergovinė santvarka buvo natūrali, paskiau baudžiavinė – natūrali, kapitalizmas – natūrali, o socializmas – dirbtinė? Reiškia, taip jam patinka kapitalizmas, kad jau jis mano – jis amžinas bus. Tai va kokių žmonių yra. Aš nesakysiu, kad jis chemikas buvo. Gal jis buvo ir ne chemikas. O gal ir chemikas...

Dabar trečioji jėga – religija. Ar mažai ji mus veikia visur? Baisiausiai veikia. Kur veikia? Atverskit „Vakarines naujienas". Beveik kiekvieną vakarą – užuojautos. Mirė mama, mirė tėtis, mirė sesuo, mirė brolis arba mirė jis pats. Kam tos užuojautos reikalingos? Ar jos kvepia socializmu? Ne! Mirė – tuoj užuojauta. Išleidžiam, kur linkim tau to, to ir to. Tai kas čia yra? Čia yra popo palaiminimas arba vyskupo palaiminimas. Reiškia, jeigu aš linkiu, tai žodis virs kūnu. Tai gi skandalas yra! Kam tas reikalinga? Ar čia ne religijos įtaka? Religijos. O kaip laidoja mirusiuosius? Skandalas! Prie pūvančio, dvokiančio lavono eina garbės sargybą. Du kartus mačiau, kaip tie mirusio gerbėjai apvemia nugarą vienas kitam. Nepratę prie to kvapo. Chemikai nevemia, bet ten gal fizikai buvo, gal kas...

Tai va trys jėgos. Gal Tamstos daugiau jėgų žinot, aš daugiau nežinau. Mūsų žmogų veikia tos trys jėgos. Bet mes visi gi norim būt laimingi. Tiesa, daug kas laimę įsivaizduoja kaip daiktą. Eisiu

ir rasiu laimę. Laimė – ne daiktas. Niekur nerasi pamestos ant šaligatvio. Piniginę gali rast, kapšį, kartais ir su nemaža suma. Laimės nerasi. Laimė yra būvis tam tikras žmogaus, kuris priklauso daugiausia nuo mūsų pačių. Mokėsi organizuot laimę – turėsi. O nemokėsi – nelaimingas būsi visą amžių. Todėl pradėt organizavimą tos laimės arba laimingo gyvenimo nuo ko reikia? Nuo tų trijų jėgų, kurios mus veikia. Trys jėgos veikia. Tai ar vis tiek, su kuria skaitysimės ir su kuriom nesiskaitysim? Man rodos, kad ne vis tiek. Mūsų propaganda man nepatinka. Perša socializmą ir sako: „Socializmas – labai gera santvarka". Durnas pasakymas! Kodėl gera? Vienam gera, kitam – bloga. Ir kapitalizmas – vieniem gera, kitiem – bloga. O baudžiava – ne tas pats? O vergija – ne tas pats? Sakysim, pateko į socialistinę santvarką stambus kapitalistas, nustojo visų turtų, kapitalų, bet suprato santvarką. Ar jis galės įsikurt ir susitvarkyt ir būt laimingas? Puikiausiai! Reiškia, ir kapitalistas gali socialistinėj santvarkoj būt laimingas. Bet jis turi suprast santvarką ir prisiderint prie jos, tada tvarkoj. O jeigu ateis proletaras į socialistinę santvarką, bet kažkaip ją neteisingai supras, tai jis galės būt laimingas toj santvarkoj? Negalės. Va kas yra.

Reiškia, socializmas ateina, bus visam pasauly. Tai yra didžiulė jėga, stiprėjanti kas sekundę žemėj. Juk visas Žemės rutulys bus socialistinis. Kaip kapitalizmas buvo apėmęs visą Žemės rutulį, taip ir socializmas apims. Ir ar jis mum patinka, ar nepatinka – naplevatj, vis tiek jis bus. Su tuo reikia skaitytis, taip propagandą reikia vest. Su socializmu turim priprast ir išmokt skaitytis, nes tai yra jėga, kuri nuo mūsų nepriklauso, kuri nustums kapitalizmą. Tiesa, kapitalizmas grasina karu. Gerai. Tebūna karas. Kils Maskvoj, bet baigsis Niujorke. Ir visa Amerika bus socialistinė. O kaip kitaip gali būt? Kaip gali būt kitaip? Na, gal ne tas karas. Bus dar vienas, kitas. Jeigu teisingai suprasim istoriškai, kaip kinta santvarkos, prieisim tokios išvados. Ar galim kitos prieit? Man rodos, kad negalim. Tai dabar, kai reikia rinktis tas jėgas, tai už ką reikia balsuot? Aišku, už socializmą. Ir mėgint prie jo prisitaikyt. O jeigu pas mus daugybė kapitalistinių nuotaikų, daugybė visokių dalykų, tai ar paranku tas socializmui? Ne, neparanku. Ir visokios vilos, statomos

daržuose, ir tie daržai... Nieko nepadarysi, kai kam reikalingi, kai kam naudingi, bet yra ne tas, ko reikia. Ką padarysi, ne tas...

Reiškia, socializmą aš pagyriau, man rodos, nupelnytai, dabar noriu kapitalizmą peikt. Kapitalistinėj santvarkoj jaunimas negyveno, bet aš gi žinau. Ar ten gerai, ar blogai? Vieniem gerai, kitiem blogai, bet jam galas ateina. Kiekviena santvarka tik prasidėjus jau viduj gest pradeda. Ar galima tą pasakyt apie socializmą? Aš manau, kad irgi galima. Socializmas – pereinama santvarka. Ar amžina ji bus? Žinoma, kad nebus amžina. Bet mes kažkaip bijom tą pasakyt. Visos santvarkos kito, tai ko jau dabar šita bus amžina? Ne! Su laiku irgi reiks ją keist, kai eisim į komunizmą. Kokia po komunizmo bus, pavadinimo dar neturim, bet irgi turės būt. Kas yra amžino šioj Žemėj? Nieko nėra amžino. Ir atomas ne amžinas. Na, tai ką gali padaryt? Taip, man rodos, reikia propagandą visą statyt, chemikas taip agituot turi kitus, atvert jiem akis. Nuimt tą valktį nuo akių. Kad tikrai žmogus pasijustų žmogum. Ir kad žinotų, ką pasirinkt.

Ta trauka didelė į kapitalizmą, į tą turtą. Žinot, kiek dėl to turto didelių nelaimių. Ir pas mus, žiūrėkit, tai į turmą pasodina ką aštuoniem metam, kitą ir vienuolikai. Turtą didint, kyšius reikia imt. Pas mus paprotys irgi nepagirtinas. Marytė, Onutė ar Jonukas kieno nors stoja į Universitetą, tai visiem telefonu skambina: padėk. Na, dar kai reikia įstot padėt, čiort su juo. Prižadi padėt, nieko niekam nesakai, ir kai jis gauna penkis, tai mano, kad prašei, tai fundina dar kažką, kai kur vakarienę kokią duoda ar ką. Tai dar nieko. Bet va kada blogai. Įstoja, paskiau studentas ar studentė nieko dirbt nenori. Ir vėl bėgioja: klausyk, žinai, to Jurgio ar Antano prašyk, gal ten galėtų jei ne penkis, tai bent keturis parašytų. Kursinis egzaminas, eilinis. Taį jau tada reik per snukį! Tai kaip dabar – jau įstojo beveik per blatą, ir dabar vėl padėk, kad vėl pažymį gerą gautų?!. Taip yra? Taip. Vadinasi, tuos dalykus reikia mum pamėgyt išgyvendint. Nieko nepadarysi. Jie svetimi socialistinei santvarkai. Nes tas blatas, tos visos nuosavybės ir savų prakišimas yra svetima socialistinei santvarkai. Ir daug kur tokių dalykų yra. Juos

reikia pamažu išgyvendint. Kitaip blogai bus. Kitaip sakant, vėluosim su socializmo stiprinimu, tai tik patys kentėsim.

Dabar paskutinė jėga – religija. Ir aš vėl prisimenu ginčą. Mane klausia: „Klausyk, – sako, – draugas Daukšai, ar pats tikrai netiki į Dievą?" – „Na, – sakau, – netikiu". – „Tai kodėl netiki?" – „Tai kaip, – sakau, – tai kaip aš tikėsiu, kad aš jokių duomenų neturiu apie jo buvimą. Ne tik, – sakau, – apie Dievą. Nei apie pragarą, nei apie dangų, nei apie angelus, nei apie velnius jokius". – „Kaip jokių? Taigi Biblija," – sako. Aš ko nenumiriau iš juoko. Reiškia, Biblija paimama kaip pagrindas. Taigi Biblija yra žydų tautos epas. Ką norėjo, tą užrašė. Bet, tiesa, parašytas, ypač Naujasis Įstatymas, gerai. Kvepia socializmu biškutį, nes dievulis lupa bizūnu ten spekuliantus, ką ir dabar mes darom. Bet Senasis Įstatymas – skandalas! Tikras hitlerizmas tenai. Biblijoj kas yra rašoma? Žydų tauta – Jehovos išrinkta. Na, tai Hitlerio gi kalbos tokios. Tik taikoma vokiečiam, ne žydam. Po to, kai aš sulyginau Hitlerio tvirtinimus ir Senojo Įstatymo arba Biblijos tvirtinimus, man pasidarė aišku, iš kur Hitleris paėmė tas visas mandravones. Tiktai vokiečiam. Ir pasidarė man suprantama, kodėl Hitleris šaudė žydus. Kad dvi tautos (viena – Jehovos, kita – jo) – abi Dievo išrinktos. Vieną reik sunaikint, tai kita liks. Kaip gi bus dvi Dievo išrinktos? Va ir remkis Biblija...

Vadinasi, kai iškyla religijos klausimai, tai ką kunigas besakytų, reikia iš karto: įrodymus prašau! Kokiu pagrindu tiki, kad gyvensi po mirties? Turi įrodymų kas? Jokių. Tai kaip galima laikyt save nemirtingu? O jeigu tiki į dangaus karalystę, taigi pripažįsti save nemirtingu. Vienas iš bedievių čia vėl man neseniai įrodinėjo: „Reikia, – sako, – rengt disputus su dvasininkais, su vyskupais, kunigais". – „Tai, – sakau,– kam?" – „Na tai kaip, parodyt, kad mes daugiau žinom". Sakau: „Kaip tu jam ką įrodysi? Yra du dalykai: jis tiki nemirtingumu, pats netiki. Tai apie ką ginčytis? Ginčas būtų, jei būtumėt vienoj platformoj, o jeigu platforma ne ta pati, koks ginčas gali būt?" – „Tai matai, – sako, – ir jie gi Žemėj gyvena". – „Taigi, – sakau, – jiems Žemės gyvenimas laikinas – kad patekt į dangų. O mum žemės gyvenimas – viskas. Tai kaip ginčytis?" Jis

eina pagal tikėjimą. Tikėk į ką nori, neatsiras dėl to Dievas, dangus ar pragaras. Bet jis save apgauna. Tai ką gali padaryt? Ar visi žmonės vienodai linkę į tokį religinį galvojimą? Oi, ne. Yra žmonių, kurie visai nelinkę. Yra daug tokių, kurie ir šiaip, ir taip kartais. Kurie grynai mokslinį galvojimą turi, tai tiem religija ir tie jos tvirtinimai niekad nepavojingi. Tai tą turint galvoj, chemikam nesunku pasirinkt. Man rodos, nesunku pasirinkt, ne. Tiesa, sunkiau visuomeniniuose dalykuose, nes ten eksperimentuot sunkiau. Bet stebėt įvairias visuomenes nieks gi nedraudžia. Galima stebėt ir prieit atitinkamų išvadų.

Tai va čia ta mūsų aplinka. Turim pasirinkt tą jėgą, kuri nuo mūsų nepriklauso, bet ji stiprėja ir užims visą Žemę. Kad yra kitokių? Žinoma, kad yra. Na ir kas, kad yra!

Ar nuo tų jėgų pasirinkimo priklauso visas mūsų mąstymas, mūsų veikla? Ne. Dar reikia pažiūrėt, kas gi mes patys esam.

Ir vėl turiu pasakyt, kad kaip mūsų aplinka pasireiškia trijų jėgų pavidalu į mus, tai ir žmogus taip pat sudarytas iš trijų dalių. Atrodo, kad žmogus baisiai sudėtingas. O kas čia sudėtingo? Visai nesudėtinga. Špyga irgi iš trijų dalių. Ir žmogus tik iš trijų dalių.

Kodėl iš trijų, manau?

Užgimė žmogus. Ar jis tuščias užgimė, ar su programa atėjo? Su baisiausia programa. Ką jis paveldėjo? Ogi būsimą savo svorį, būsimą tūrį, rankų ilgį, plaukų spalvą, nosies formą. Viską tą jis paveldėjo. Ar tik tą paveldėjo? Ne. Paveldėjo palinkimus: gal į techniškus dalykus, gal į mokslo kurią šaką, gal į meno kurią šaką. Vieniem lengva matematika, kitiem sunku. Vieniem lengva nupiešt kieno nors mordą, o kitas piešia žmogaus mordą – gaidžio galva išeina. Ir nieko negali padaryt. Ar tuos dalykus paveldim. Paveldim. O palinkimai į ligas, tokias kaip alkoholizmas ar narkotikai. Ar paveldim? Taip pat paveldim. Jau viso svieto daktarai pradeda sutikt, kad į kai kurias ligas palinkimą paveldi. Ne ligą paveldi, bet palinkimą. Jeigu palinkimas yra – atsargus būk, nes kitaip, nesisaugosi – susirgsi.

Taigi pirmoji, pagrindinė žmogaus sudedamoji dalis – paveldėjimas. Ar galim jį tvarkyt? Galim, bet netvarkom. Čia yra skandalas! Netvarkom.

Tą palikim tuo tarpu.

Antroji dalis. Mes mažą tą žmogiuką tuoj pradedam mokyt. Išmokom kalbos, išmokom kitų dalykų. Mokom virš 20 metų. Kai baigia aukštąjį mokslą, jis jau 22–23 metų. Mokom visą tą laiką. Ką duodam per tą laiką? Žinias. Ar žinias paveldėjo vaikas? Jokių žinių nepaveldėjo. Ar generolo vaikas, ar profesoriaus, ar milicininko – užgimė durnelis, nieko nežino. Nemokysi kalbėt, nekalbės jokia kalba. Žinom gi tą? Žinom. Galim išmokyt bet kuria kalba kalbėt. Ir ne viena, jeigu mokysim. Šių dienų žmogui reikia žinių. Reiškia, jis turi būt apsišvietęs, tai mes ir šviečiam žmogų. Jeigu pilnas apšvietimas, tai virš 20 metų. Tai šviesuolis pasidaro.

Ne tik žinias duodam. Mokom elgtis, kaip dirbt reikia, kad būtų naudingiau, kaip su žmonėm santykiaut. Čia nebe žinių, bet įpročių reikia.

Tai va ir yra trys žmogaus sudedamosios dalys: paveldėjimas, įgytos žinios, arba inteligencija, ir trečioji dalis – elgimosi, darbo ir veiklos būdai tam tikri, kultūringumas. Pirmoji dalis – pagrindinė. Reikia skaldyt į dvi dalis paveldėjimą. Paveldėt palinkimą į muziką, džiovą arba į tapybą, palinkimą turėt į chemiją arba fiziką – labai skirtingi dalykai. Man noris tą dvasinę pusę, kaip palinkimas į kurią nors mokslų šaką, į kurią nors technikos šaką, į kurią nors meno šaką, į kurią nors žemdirbystės šaką, vadint tą paveldėjimo dalį intelektu.

Va ir bus trys žmogaus sudedamosios dalys: intelektas (paveldimas), inteligencija (išmokstama, tai – žinios) ir kultūringumas (elgimosi kultūra). Ką daugiau žmogus turi? Nieko daugiau!

Dabar, kas nuo ko priklauso?

Ar paveldėjimas nuo mūsų priklauso? Ne. Na, biologai sako: genai ateis, genų inžinerija, kada galėsi, ką norėsi: pjaustai ir klijuoji, ir lipdai, ir darai su jais ką nori. Bet tuo tarpu – špyga! Nieko negalim padaryt. Paveldėjai ką – ir iki grabo tą turėsi. Ar galima keist? Galima. Juk tarp žmogaus ir gyvulio nėra tokio didelio skir-

tumo, kaip mes dažnai įsivaizduojam. Mūsų anatomijos panašios, fiziologijos taip pat panašios. Tik kad žmogaus centrinė nervų sistema, smegenynas daugiau išsivystęs. Tai tiktai. O visa kita – tinka. O gyvulių veisles, augalų veisles – keičiam? Keičiam. Ten greičiau tą galima daryt. Su žmonėm sunkiau tą daryt. Bet ar mes kreipiam dėmesį į tuos dalykus, į paveldėjimą? Nieko nekreipiam dėmesio. Ir, svarbiausia, chemikai nekreipiam dėmesio. Skandalas! Mes gi esam vaikų gamintojai, tiesą? Visi, ir moterys, ir vyrai. Tai kaip, nerūpi mum, kokie vaikai bus? Tiesa, paveldėjimo dėsniai sudėtingi. Ne visus juos žinom, bet visgi principus žinom. Tai gyvulius naminius tvarkom, ar ne? Tvarkom. Taigi ir mes – naminiai gyvuliai, bet mes savęs netvarkom. Tai čia skandalas! Skandalas mat kuria prasme: jei dar porą šimtų metų netvarkysim šito nei kiek, kiekvienoj šeimoj bus mažiausia po du durnius. Va kas bus. O kaip kitaip?

Ką dabar daro medicina, žiūrėkit. Anksčiau buvo natūralioji atranka. Silpnas vaikas, ligotas vaikas numirdavo. O dabar daugybė daktarų. Ir tie daktarai ką padaro? Ne tik palieka jį kvėpuot, tą nepilnavertį žmogų, bet ir daugintis jį palieka. Skandalas juk! Skandalas. Maža to, dabar visuotinai tą dalyką priimam, kad žmogus formą ir visą kitą turi paveldėtą. Paveldėjimo dėsniai veikia? Veikia. O mes nesiskaitom su jais. Tai kaip čia? Ir dar, svarbiausia, gydytojai gadina viską. Kai gydytojų buvo tik po vieną apskrity, o apskričių beveik buvo tiek, kiek dabar rajonų, tai kas tie vaikai? Numirė, dar du bus po jo, dar kiti. Paskui tie du numirs, dar trys bus. Didelio čia daikto. Bet likdavo tik stipresni. O dabar visi lieka. Arba beveik visi. Gydytojai skelbia kaip laimėjimą: o, vaikų mirtingumą sumažinom! Kokių vaikų mirtingumą? Ar normalių, ar atsilikusių, tų nepilnaverčių? Visų gi sumažino mirtingumą. Kam reikalingas toks mirtingumo mažinimas? Va gi kas! Nekreipiam į tą dėmesio. Ar gerai darom? Mano supratimu, negerai. Turim kreipt dėmesį. Ne? Kaip tai ne? Žiūrėkit, kiek ligoninių visur. Ir eilės kokios. Kartais net auksinių penkių rublių paprašo už tai, kad paguldys į ligoninę daktarai. Va gi kas. Tai ar tą sritį galima taip palikt be niekur nieko? Negalima.

Kitas dalykas. Ar mes žiūrim, koks mūsų vaiko intelektas? Ar mamytė žiūri, ar tėvelis žiūri? Nežiūri. Nutaria: įstatys į mediciną. Arba: įstatys į ekonomiką.

Ekonomistai mane kasmet kviesdavo po vieną jiem paskaitą paskaityt. Ir aš nueinu ten, klausiu: „Tai kokia tema skaityt?" Tai sako: „A, Jūs pats pasirinkit". – „Tai gal, – sakau, – apie kultūringumą skaityt?" – „O, gerai, gerai, – sako, – apie kultūringumą". Ir kaip tik pernai metais tai buvo mano paskutinė paskaita. Aš skaičiau tą paskaitą taip apie valandą. Paskiau klausimai. Atsistoja gražiai apsirengusi studentė. Trečio kurso, vis trečias kursas ten būdavo. Ir sako: „Žiūrėkit, draugas lektoriau, Jūs čia kalbėjot apie kultūringumą. Bet va, – sako, – aš baigsiu, gausiu diplomą, dirbsiu kur nors ekonomiste, tai jei aš nekombinuosiu, tai kaip aš gražiai apsirengsiu, iš ko?" Tai aš jai tuoj klausimą. Sakau: „Tai kam Jūs tą svetimą žodį vartojat?" – „Kokį svetimą?" – „Na, – sakau, – „kombinuosiu". – „Tai kaip bus lietuviškai?" – „Lietuviškai, – sakau, – bus „vogsiu"." Ta – plept ir atsisėdo. Paskiau vyrukas su panašiu klausimu, aš – vėl taip pat. Tai paskiau tas iš dėstytuvų, kuris ten vadovas buvo, sako: „A, kad keisti tie studentai, anksčiau taip nebūdavo." Aš sakau: „Gal čia kursas toks?" – „Tai ką čia dabar daryt?" Sakau: „Nieko nedarykim, čia viską pabaigsim. Bet manęs daugiau nekvieskit čia". – „Kodėl?" – „Taigi, – sakau, – jei tokios nuotaikos trečiam kurse, kad jie visi jau kombinuot tik žada ir vogt, tai kam aš čia reikalingas jiem apie kultūringumą kalbėt?" – „Na, gerai, tai ką man daryt?" Sakau: „Kvieskit seną recidyvistą, vagį, jis dar gal ką pamokys. O aš ką čia galiu kalbėt?" Ir jau nebekviečia...

Tai va, reiškia, į ekonomiką nueina, į mediciną nueina. Ar pagal intelektą pasirinko? Gal kartais ir pasirinko, bet nieks nežiūri to intelekto. Mamytė žino, kad daktarai gerai gyvena: kai eini pas daktarą, tai konjako neškis, tai ko nors kito. Mano vienas prietelius pasakojo. Jis maždaug mano amžiaus, gal jaunesnis kiek. Sako, kažkaip blogai pasijutau, tai nuėjau pas daktarą. Daktaras apžiūrėjo mane ir klausia: „Ar rūkai?" – „Rūkau." – „Ar geri?" – „Geriu." – „O kaip su panom?" – „Na, irgi..." Tai jis man viską uždraudė. O

ką valgyt? Irgi beveik nieko. Tai kad aš, sako, matau, kad aš ne tik nerūkysiu, bet padvėsiu badu, kad gyvent nebegalėsiu. Aš, sako, jam matant išsiėmiau piniginę, jam matant iš piniginės išėmiau žalius 50 rublių ir jam matant į chalato kišenę įdėjau tuos 50 rublių. Tai jis pažiūrėjo į mane, nusišypsojo ir sako: „A, žinai, valgyk, ką nori!"

Man pačiam vieną kartą taip buvo. Tai vieną sykį spec. ligoninėn (na, ne spec. ten, ketvirtosios valdybos ligoninėn) patekau. Tai mane ten turbūt pažino. Ateina daktarėlis, bet apsmurgęs toks, nepanašus visai į gerą daktarą. Tai jis mane apžiūrėjo gerai, ale taip išvartė visur, ir čia skambino, ir ten, viską iššiūrėjo. Prieš tai paklausė, kaip jaučiuosi, kaip ką. Jis išėjo, o aš maniau, kad jis mane gydys. Po kurio laiko įėjo seselė kažko ten daryt. Aš klausiu: „Ar tai čia mano daktaras buvo?" – „Ne," – sako, – buvo manę jį paskirt, bet kitas bus". – „Tai ko tas žiūrėjo?" – „Tai jis manė, kad jis bus". Taip jam buvo žadėta, kad jis mane gydys, bet, sako, kitas bus. Dabar ateina tas kitas. Chalatas krakmolytas, dvi seselės gražios eina jo užpakaly. Aš jam pavydėjau tuoj tų seselių, merginų... Tai jis prieina prie manęs. „Tai ką, sergi?" – „Sergu," – sakau. – „Na, pasisuk biškutį." Aš ant šono pasisukau. „Atgal atsisuk" . Atsisuku. „Klizmą jam!" Gal man klizmos ir reikėjo, aš to nežinau. Bet ne iš jo tyrimų tas seka!. Va kas yra. Bet kaip gražiai daktaras atrodo!.. Taigi tokių daktarų pilna. Ar visi inžinieriai geri? Vienas stato daugiaaukščius namus, kitam – šunio būda bestatoma sugriūva. Jei įgijo specialybę ne pagal intelektą, ne pagal turimus palinkimus – tai jis blogas specialistas bus. Ar jis gali dirbt gerai? Negali. Jis nesugeba.

Paveldėjimą, intelektą reik vaizduotis kaip tuščią maišą. Sakysim, palinkimas į mokslą ar į mediciną. Tai vienas turi didelį tuščią maišą, o kitas – špygos didumo. Ir abu studijuoja, sakysim, mediciną. Tai vienas prisirinks žinių ir mokės apseit su jom, o kitas žinių prigrūs į tą maišelį, ir baigta. Ir visas reikalas.

Dabar antroji dalis. O čia tai reikia džiaugtis! Tik dėl pavadinimo kyla nesusipratimų. Jei pas mus pamatė einantį vyriškį, kurio kelnės išlygintos, kaklaraištis gerai paristas, drabužis geras, sako:

„Inteligentas!“. O jis gi gali būt paskutinis durnius. Kas tai yra inteligentas? Žinantis, išmanantis, suprantantis, turintis žinių. Tai yra inteligentas. Ar galima žinių turėt visose žmogaus veiklos srityse? Ne! Dabar jų tiek daug, jos tiek išsiplėtę. Bepig buvo romėnų ir graikų, gal dar egiptiečių ir babiloniečių laikais, kur buvo tik prasidėjusios žmogaus veiklos. Ten išminčius viską išmanė: ir gydytojas buvo, ir astronomas. O dabar šitaip nebėr. Dabar chemikas su chemiku nebegali susikalbėt. Skiriasi labai. Tai ką kalbėt apie svetimas specialybes, tolimas specialybes. Bet va kas: žinios reikalingos. Labai labai reikalingos. Tiesa, mokyklų pas mus daugiau, negu reikia. Informacija – jau kaip niekad tokios nebuvo: žurnalų, laikraščių, ir mokslinių, ir populiarių, radijas, televizija, paskaitos netgi. Tiek informacijos visokios! Tai šita žmogaus sudedamoji dalis pagirtinai atrodo. Tikrai atrodo. Tik stebėtis, tiesa, stebėtis nėra ko. Studentai nestudijuoja, nesimoko. Kaip studijuos, jei atėjo ne pagal savo intelektą. Atėjo į chemiją, o chemijos nemėgsta, kaip jis studijuos? Laboratoriniai darbai vedami, o jis koridoriuj šmižinėja, neina ten. Kad nereikia jam to, jis nenori. Va kas yra. Bet žinių gavimo būdų pilna ir visokiausių. Bet šito inteligentiškumo tik nepainiokit su atrodymu. Dažnai painioja žmonės. Ir su intelektu. Sako: sėdi intelektualai kavinėje ar restorane. Kokius žmones vadina intelektualais? Ar tai jų būtinai geras intelektas? Nebūtinai. Tik jie moka sėdėt už stalo, nepasigeria, tai ir sakoma: intelektualai. O gal jie – durakai tikrai, jokio intelekto gali neturėt. Aprengei, pasodinai kaip lėlę ir bus vadinamas intelektualu. Intelektualą sunku rast. Kad sunku jį sugaudyt: kokioj srity jis tą gerą intelektą turi, tai jis toj srity bus intelektualus. O kitoj? Tik špygelė maža. O šitoj – didžiulis tuščias maišas. Tai va kur skirtumas.

Ir dabar paskutinis. Elgimosi būdas. Pavyzdys žinomas visiems, bet aš dar kartą parodysiu. Man pradėjo nieztėt prie ausies. Ką aš turiu daryt? Turbūt pasikasyt? Patarkit, draugas Karveli, ką daryt, jeigu niezti prie ausies. Pasikasyt? Ale patarimas geras, kai niezti prie ausies, o jei čia kur niezti [rodo klyną – *Z. M.*]? Ką tada daryt? Reiškia, kasytis negalima kitiem matant. Erzinsi juos. Nes kas gi bus, jeigu aš prie visų čia kasysiuos? Visus mūsų atliekamus veiks-

mus reikia skirstyt, kirst į dvi dalis. Vienus rodom visiem, o su kitais slepiamės. Žiovaut visiem matant, rąžytis visiem matant, kasytis – netinka. Pas mus yra viena vieta visose įstaigose – išvietė. Visi žinom, ką ten darom? Žinom. Kam tie skląsčiukai, kabliukai, kam slepiamės? Todėl, kad kitiem nemalonu žiūrėt, ką mes ten darom. Bet mes darom reikalingus dalykus, ir jie daro tą patį. Bet nemalonu žiūrėt. O valgymas? Žiūrėt į valgantį malonu? Ne. Kai su mylimu valgai, žiūri jam į akis ar į nosį, tai nebematai, kaip jis valgo. Bet jei atsisėdi prie bendro lovio, kur dar 99 valgo – skandalas! Vienas – m-m-m, kitas – ... [rodo šaržuotai, kaip kas dirba žandikauliais – *Z. M.*]. Negali žiūrėt. Reiškia, ir valgymą turim slėpt. O čia apsileidimas. Pas mus restorane nėra staliukų, kad valgytum ir nematytų, kaip tu valgai. Nėra. Bet bus su laiku. O meiliškus dalykus: glamones, visa kita, kas grybaujant samanose ar ten lovoj, ar kur atliekama? Visi tą daro, bet pasislėpt – reikia. Eina Lenino prospektu. Jam 18 metų, jai – 16. Ji užkibus ant rankos, eina po ranka – įsimylėję. Rodo, kad jie įsimylėję. Lygiai toks pat įspūdis būtų, jei jie eitų ir nesusikabinę ir vienas iš jų sakytų: „Aš noriu e-e, noriu e-e" Tas pats būtų.

Kokie veiksmai slėptini, kokie – rodytini? Kad knygą skaitysi – nieko baisaus. Kad ir rūkysi – irgi nieko baisaus. O jeigu eisi gatve ir susitiksi žmogų: eina neblogai apsirengęs žmogus, su bliūdu garuojančių riebių kopūstų ir juos srebia. Ką pasakysi? „Laukinis, rupūžė!" O ką jis daro? Valgo. Bet gatvėj valgo kopūstus. Skandalas! Valgymą iš gatvės išmetėm, išvietėse padarėm kabliukų ir skląsčiukų, meiliški dalykai visiem reikalingi, visiem malonūs, bet slėptis reikia. Jeigu demonstruoji – skandalas. O darbą normalų gali rodyt. Kad ir gatvės grindimą. Bet jei atsitūpt kitu reikalu čia, gatvėj, skandalas bus. Reiškia, visi elgesiai – dviejų rūšių: vienus galim rodyt, kitus turim slėpt. Galim rodyt tuos elgesius, tas veiklas, kurios – mūsų kultūros sudedamoji dalis. Kur žmogus sugalvojo, tuos galim rodyt, o kurie veiksmai atėjo iš gyvulių pasaulio – tuos privalom slėpt. Jie mum pasidarė neestetiški. Reiškia, visus reiškinius turim skirt į dvi dalis: estetiškus ir neestetiškus. Vienus slėpt turim, o kitus – sukultūrint kiek galima. Taip yra. Sakysim, su

valgymu: slėpt reikia. Bet kaip paslėpsi? Fabrikai valgo beveik visi vienu laiku. Studentai taip pat pertraukas turi vienu laiku. Vieną aš turiu pažįstamą, jis puikiai visas valgymo taisykles žino. Ir žino, kad kramtyt reikia uždara burna. O jo burnelė dviguba nei mano. Pusę bifštekso – makt į burną, uždaro ir tada pradeda... [Profesorius demonstruoja – *Z. M.*]. Man baisu: atrodo, atsidarys burna ir jis – į mane visą tą... Reiškia, jeigu tas taisykles neteisingai suprasi, nors jų ir laikysies, vis tiek bjauru bus. Tai va, kultūringumu vadinam visą šitą.

Ką reiškia kultūringumas? Kaip jį apibrėžt? Kultūringumas yra protingas elgesys su kultūra. Tai kaip protingai su kultūra reikia elgtis? Taupyt ją, tausot ją. Todėl taupumas yra žmogaus kultūringumo rodiklis. Kultūringas žmogus viską taupo, viską tausoja. Kai kalbam „taupo“, tai turim galvoj kiekį. Kai sakom „tausoja“, turim galvoj sandarą. Neardom sandaros, kitaip sakant, neardom žmogaus pusiausvyros. Žmogus žmogų ne taupo, o tausoja. Jeigu aprėksi jį – jo sandarą suardysi, pusiausvyrą suardysi. O jeigu kitaip elgsies – jis ne priešu liks, o draugu. O riksmas jį tik priešu mum padarys.

Dažnai pas mus painioja kultūringumą su kultūra. Kalba apie darbo kultūrą. Nėr tokio daikto ant svieto. Kokia darbo kultūra? Yra dirbančio kultūringumas. Kultūringumas yra žmogaus sudedamoji dalis. O kultūra yra žmogaus veiklos rezultatas. Namai pastatyti, keliai nutiesti, knygos parašytos, mados įvestos, papročiai – tai viskas kultūra. Bet kai kultūra ir kultūringumas – panašūs žodžiai, tai ir kalba apie darbo kultūrą, apie kažkokią vidinę kultūrą. Kokią vidinę kultūrą žmogus turi? Jis jos niekad neturėjo ir jos jam nereikia. Jis kultūringumą turi turėt. Kultūringumas yra jo viena iš sudedamųjų dalių. Kultūringas žmogus niekur neskuba, kultūringas žmogus niekad nepervargsta. Todėl, kai sako „jis persidirbo“, tai reiškia – durnas buvo ir persidirbo: kultūringas nepersidirbs. Pavargai – nutrauk darbą. Pasilsėsi – vėl dirbsi. Kultūringas žmogus geria. Viską geria, kiekviena proga: ir macnus, ir silpnus gėrimus. Bet niekad girtas neturi būt! Kiek kultūringas valgyt turi? Kiek nori, bet kad dar norėtų valgyt, kai jau jis privalgė. Jeigu jis tiek

privalgė, kad ir biskvito nebegali praryt – tai jis prisirijo, o ne kultūringai privalgė. Kultūringumas viską normuoja. Viską normuoja.

Kultūringumo, skandalas, kaip mum trūksta. Apie kultūringumą mūsų laikraščiai nespausdina, nes bijo to žodžio: aha, mes save laikom nekultūringais, o mes gi tokie kultūringi!. Kur yra kas pas mus kultūringa? Skandalas su kultūringumu! Kas broką gamina – tai kultūringas? Kas gadina žaliavas – kultūringas? Ne! Trūksta kultūringumo. Jei kultūringumo pakopa būtų kitokia, pas mus komunizmas būtų po pustrečių metų. Bet kultūringumo kai nėra – tai skandalas! Dabar viens iš kito grobiam, broką norim pakišt, prigaut, draugui gautą valdiška kaina kokį daiktą parduodam už dvigubą kainą...

Aš daugiau laiko gaišint nebenoriu ir noriu tik tamstų visų paprašyt pagalvot apie tuos dalykus. Daug kas iš mūsų negalvojam apie tuos dalykus. O jie socializme gyvenančiam žmogui nesvietiškai svarbūs. Mes kapitalo nesusikrausim, kad iš jo gyvent. Reikia iš savo darbo gyvent. O čia geras paveldėjimas arba intelektas, įsigyta inteligencija arba žinios ir kultūringumas veikloj – visas mūsų kapitalas. Jis visas įsigyjamas, viską galima tvarkyt, čia visur gali žmogus įsimaišyt.

Nebenorėdamas tamstų kankint, aš noriu padėkot už kantrybę, kad manęs nenušviļpėt, ir palinkėt tamstoms apie tuos dalykus taip pagalvot, kad išvadų galėtumėt prieit. Dėkoju.

ŠIUOLAIKINIS ŽMOGUS

(1984 m. kovo 16 d. paskaitos Lietuvos veterinarijos akademijos pedagogams magnetofoninis įrašas [Doc. M. Padolskio fonoteka])

Aš norėjau ne apie chemiją pakalbėt, aš apie chemiją nė žodžio nepasakysiu. Man norisi visai kitu klausimu pakalbėt. Mes spaudoje niekad nematom straipsnių apie žmogų. Nėr tokių straipsnių. Ir paskaitų niekas neskaito apie žmogų. O svarbiausias mūsų bendravimo objektas – tai žmogus. Ką žinom apie žmogų? Ogi nieko. Pykstamės su žmonėm, pavyduliaujam. Ar visada protingai elgia-

mės? O ar galima elgtis protingai, kai nepažįstam to objekto? Aš šiandien ir noriu pakalbėt apie žmogų ir parodyti gal kokius naujus kelius, kaip traktuot tą žmogų, ką patart jam. Čia susirinkusi labai kvalifikuota publika, tai gal manot, kad jum tai nesvarbu? Tada pasinaudokit tom mintim kitiem mažiau apšviestiem žmonėm paaiškint, nukreipt tinkamiausiu keliu.

Vieną dalyką aš noriu primint: yra prakeiktas skaičius trys. Kodėl trys – nežinom, bet žinom aiškiai dabartiniu metu, kad trys veikia Visatą. Trijų jėgų veikimas išreiškiamas trim konstantom arba trim dydžiais. Ar daugiau jėgų yra Visatoj? Nežinom, ar yra, ar nėra. Bet ir nereikia, kad būtų. Todėl, kad tom trim jėgom paaiškinami visi reiškiniai, vykstantys gamtoje. Nereikia daugiau ir konstantų kaip tos trys, nes jų pagalba trijų jėgų veikimas aiškus pasidaro.

Kokios tos trys mums žinomos jėgos? Niutono rasta visuotinės traukos jėga – viena jėga, elektromagnetizmas – antroji jėga, ir trečioji jėga – branduolinės atomo jėgos. Ar daugiau jėgų yra? Nėra. Visas jas galima paversti viena kita. Dabar trys konstantos. Kokios gi konstantos? Medžiagos vienetas – elektrono, stovinčio elektrono masė. Energijos vienetas – kvantas, judėjimo – 300 000 km/s greitis. Ar daugiau kitų dalykų yra? Nėra.

Jeigu pasižiūrėsim į žmogų, tai ta trijulė čia taip pat nesvietiškai svarbi. Ji viską lemia. Paimkim šių dienų žmogų. Kelios jėgos veikia mus? Kažkodėl trys. Kokios jėgos mus veikia? Pirmiausia organizacinės tos jėgos. Vieną organizaciją vadiname socializmu. Ar stipri jėga? Oi, kokia stipri! Pamėgink pasipriešint – sumals ant vietos! Turim su tuo skaitytis, privalom skaitytis, jei protingi būsim. Galim nesiskaityt, tada – turma arba kartuvės. Viskas! Ar vienintelė ta jėga? Ne. Kita yra jėga, irgi dar stipri – kapitalizmas. Socializmas atėjo kaip nauja jėga, mum dar nepažįstama. Kapitalizmas mum pažįstamas. Ar neveikia jis pas mus? Oi, kiek tik nori! Daržą reikia savo turėt? Reikia. Dvaras irgi būtų gerai, bet kas gi parduos dvarą? Niekur jo neįsigysi. Bet daržais spekuliuot – prašau. Mašiną būtinai reik turėt: kaip atrodys, koks bus socialistiniam krašte inteligentas, jeigu savo mašinos neturės! Ar reikalingos ma-

šinos? Ne! Bet reikia turėt. Ar jos pelningos? Ne, bet turėt reikia. Kieno čia įtaka – ne kapitalizmo? Kapitalizmo. Ši jėga yra pas mus. Trečioji jėga, tik jau daugiau pasenusi (tos dvi jaunos, viena – paseno) – religija. Ar religija neturi įtakos? Ir dar kokios! Daugybė mūsų sąvokų – religinės. Nežinom, nei ką jos reiškia, bet kartojam. Ar daugiau jėgų veikia mus? Nėra daugiau jėgų, tik tos trys: visuomeniniu požiūriu – trys jėgos.

Tai dabar ką daryt mūsų žmogui? Kokią jėgą pasirinkt: ar socializmą, ar kapitalizmą, ar religiją? Nemanau, kad visiem būtų aišku.

Dabar vertint reikia pradėt. Nuo seniausios – nuo religijos. Pas mus yra ateizmas. Mokslinis ateizmas, senas ateizmas, naujas ateizmas – visokių tų ateizmų. Pas mus ateizmas, arba kova su religija, pavirto nauja religija. Ar reikalinga ta religija? Niekam ji nereikalinga. Reikia tik suprast, kas yra religija. Kalba, kad pas mus mokslas kovoja prieš religiją. Kur, kada jis kovojo prieš religiją? Niekad nekovojo ir nekovoja. Bet mokslas negali priimt neteisingų religinių tvirtinimų. Politikos atstovai, mokslo atstovai gali kovot su religijos atstovais, iki „mordobitijos" gali prieit, bet čia nėra mokslo kova su religija. Tai kokioj padėty dabartiniu metu mūsų inteligentija, aukštoji inteligentija? Noriu papasakot vieną štuką, kurios niekaip negaliu užmiršt. Prieš metus maždaug ar pusantrų atsitiko. Vienas Vilniaus universiteto docentas ar docentė – vis tiek– bet tai buvo docentas, sako: „Draugas Daukšai, negi pats tikrai netiki į Dievą?" – „Na, – sakau, – netikiu". – „Tai kodėl netiki?" (o jis partijos narys senas) – „Netikiu todėl, kad neturiu jokio duomens, įrodančio, kad jis yra. Tai kaip aš – sakau, – tikėsiu?" – „Kaip tai jokio duomens? O Biblija?" Aš ko tik nenualpau! Man kažkur suskaudo, maniau, kad su infarktu nukrisiu. Reiškia, Biblija jam yra įrodymas, kad yra Dievas. Taigi reikia proto turėt biškutį. Ir dar mokslų kandidatas! Ar maža tokių yra pas mus? Kiek nori! Tai kokią kovą su religija reikia vest, jeigu mes taip galvosim? Ar galima dirbti moksle kur nors ką nors, tikint prietarais, tikint prasimanymais? Taigi negalima. Turim kokių įrodymų, kad yra pomirtinis gyvenimas? Ne. Turim kokių įrodymų, kad dangus yra, pragaras ar Dievas su angelais? Jokių įrodymų. Na, tai kaip tikėt? Bet

tikėjimas kai kam pavirto papročiu. Visiškai neseniai su gydytoja viena šneku. Gydytoja jaunutė, gražutė, tokia, na, mano pusės amžiaus neturi: man aštuoniasdešimt, jai dar nėra keturiasdešimties, gal 33 ar 34. Ji gilina žinias tris mėnesius, reiškia, atsiųsta Vilniun iš provincijos. Kažkaip aš susitikau, paskui paaiškėjo, kad mes labai tolimi giminės, bet tokie tolimi, kad galim flirtuot. Sakau: „Jūs taip gražiai atrodot, kad, žinot, aš noriu su jumis flirtuot pradėt." – „Kaip tai flirtuot?" – „Na, – sakau, – flirtuot ir yra flirtuot. Bet nutariau, kad neverta man". – „Kodėl nutarėt?" – „Todėl, – sakau, – kad iš mūsų kalbos paaiškėjo, kad Jūs tikinti esat". – „Taip, – sako, – aš religinga". – „Na, tai kaip aš, – sakau, – dabar galiu su jumis flirtuot?" – „Kodėl negalit?" – „Na, kaip, – sakau, – aš flirtuodamas glostysiu jums kokią nors geresnę ar blogesnę kūno dalį, jei jūs manot, kad jūs nemirtinga? O aš gi mirtingas. Tai koks čia bendravimas gali būt?" Tai paskiau pagalvojus ji ir sako: „Tai nejaugi iškęsit neflirtavęs?" – „Iškęsiu, – sakau, – kad ir kitiem religingiem pasakytumėt, kad bedievis negali su religingu flirtuot. Jeigu jis flirtuoja, tai žulikas darosi, kad savo mirtingą kūną nori suvest su kokiu tai nemirtingu. Taigi apgaulė pasidaro tarp tų žmonių..." Mat kokių juokų būna.

Viena iš žmogų veikiančių jėgų – religija – ko verta ta jėga? Nieko neverta. Kaip mes apie tą jėgą galvosim, kokią religiją beimsim, viskas – ant prasimanymo. Kodėl atsirado religija? Aiškus klausimas. Juk religiją turi kas tai tvarkyt. Jei kas tvarko, reiškia, aš už jį dirbt turiu – juk religijos visos atsirado politinio valdymo pagrindu. Kokiu kitokiu galėjo atsirast? Tik šituo. Pagrindas falšyvas, apgaulingas. Man rodos, taip reikia visiems mums šnekėt, kaip aukštos markės inteligentam. Su abejojančiais, su pusiau netikinčiais arba ir su visai netikinčiais, kad ir jie panašiai galvotų. Nereikia jokios kovos prieš religiją. Kam ta kova? Tik kiekviena proga aiškinti reikia: jis gi prasimanymu tiki, tai ką su juo šnekėtis. Vadinasi, ar jis tinka kaip mokslinis darbuotojas ar kaip švietėjas? Žinoma, kad netinka! Jei žmogus tiki prasimanymais, jis netinka moksliniam darbui.

Tai vienos jėgos aš siūlau nepriskaityt, laikyt, kad ji silpstanti, kad ji atsilikusi. Nors dar veikianti kaip jėga religija mums nepriimtina. Nepriimtina visiškai.

Antroji jėga – kapitalizmas. Ar stiprus? Stiprus! Bet dabar lyginam: kapitalizmas ir socializmas. Kol socializmo nebuvo, kapitalizmas buvo nesvietiškai stiprus. O žiūrėkit: per neilgą laiko tarpą beveik pusė žmonijos pradėjo socialistiškai tvarkytis. Tai ką tas reiškia? Reiškia, kad socializmas – stiprėjanti jėga yra. Ir ar mum patinka, ar nepatinka – ji stiprėjanti. Ar reikia girt socializmą, kad jis geras? O kam jį girt? Jis ateina kaip jėga, kaip sekančio visuomenės valdymosi etapo būdas. Tai nereikia nei sakyt, kad socializmas geras. Jis ateina, nieko nepadarysi. Ar santvarkos keičiasi kada geruoju? Niekada! Žiūrėkit, prieš 120 metų buvo pas mus panaikintas feodalizmas (maždaug prieš 120 metų), o Amerikoj panaikinta vergija. Amerikoj niekada nebuvo feodalizmo: vergija ir iš karto kapitalizmas atėjo. Bet keturis metus pjovėsi šiauriečiai su pietiečiais. Laimėjo šiauriečiai, vergija buvo panaikinta. Tuoj po vergijos atėjo kapitalizmas: pas juos baudžiavos nebuvo, feodalų nebuvo. O prancūzai ar nepjovė feodalų? O anglai nepjovė feodalų savo laiku? Kiekvienos santvarkos pasikeitimas – kraujas, ašaros, kančios. Kad nėr kito kelio. Ką gali padaryt. Vienam krašte – daugiau, kitam krašte – mažiau. Tai dabar verta kam krypt į kapitalizmą? Man rodos, kad tai – klaĩda. Tai savo mašiną būtinai turi įsigyt, savo daržą. Jeigu jau kas ubagas, kas iš to daržo – nieko nepadės. Bet kad daržas dar yra ir spekuliacijos objektas. Tai ar ne kapitalizmo rodiklis? Kapitalizmo. Nieko nepadarysi. Nuosava „Volga“ – taip pat kapitalizmo rodiklis. O kas kitas? Juk nieko baisaus savo „Volgą“ turėt, savo daržą turėt, bet kaip atrodo tam, kuris nieko neturi, kuris į socializmą kaip į savo ateitį malonėjo žiūrėt anksčiau. Reiškia, atsiranda dalykų, kurie kapitalizmo pagrindu tampa socializme. Tai skandalas – ne pavyzdys. Yra labai rimtų įstaigų, ir ne viena, kuriose visokie prezidiumai susirenka (reiškia, pati aukštoji valdžia), o kai kuriuos tokius prezidiumus žmonės vadina namų savininkų susirinkimais (aukštieji ponai po savo namus turi). Skandalas! Tai kam reikia šito? Kam tas vargas? Jeigu socializmą teisingai

suprast, visos kapitalizmo atgyvenos grąžina mus atgal. Dar vieną sykį reikia išbuožint. Skandalas! Juk taip yra.

Tai tada kas lieka? Lieka trečioji jėga. Stiprėjanti. Ir praktiškumo sumetimais reikia artėt prie jėgos, kuri stiprėja, o ne prie tos, kuri smunka. Žinoma, kapitalizmas dar stiprus, gali karą baisų pakelt. Bet aš tikras, jei toks karas prasidėtų ir Maskvoj, tai jis pasibaigtų Vašingtone. Ir Amerika taptų socialistinė. Tik tas karas gali būti toks ne turnyras, toks baisus, kad gal čia nė vieno mūsų neliktų. Tai ką padarysi? O ką reiškia čia mūsų ta nedidelė kompanija, kai, žinome, penki milijardai žmonių Žemėje. Tai kas čia yra? Viens, ir Veterinarijos akademiją nušluotų nuo Žemės, ar ne? Taip galvojant, tenka kreipt veidą į socializmą, į socialistinę santvarką, ją stiprint nežiūrint tų visų trūkumų, kuriuos pergyvenam. Ar socialistinė santvarka kalta, kad nėra rūkytos dešros? Ne socialistinė santvarka. Tai yra, ne socialistinės santvarkos modelis. Geras modelis? Geras. Bet jei žmogus – žulikas ir nesinaudoja tuo modeliu, o valdo? Tai skandalas bus. Jei valdantysis nemoka valdyt pagal tą modelį, tai blogai bus. Vienam dešros truks, kitam – marškinių, kitam – frotinių rankšluosčių. Taip ir yra pas mus. Bet ne socializmas kaltas. Tai kokia mūsų užduotis? Stengtis tuos trūkumus šalinti. Dabar jau kelis sušaudė, kurie spekuliavo skriausdami kitus. Taisyt reikia trūkumus, stengtis, kad tas socializmo modelis įsivyrautų, nes jis tikrai yra geras: jokio vargo, viską duoda visuomenei, ko reikia. O dabartinėj visuomenėj dar noris viską gaut: butą gaut, mašiną gaut, tai savo namus pasistatyt, tai daržą turėt. Taigi skandalas. Kiek rūpesčių, kiek vargo!. Daugybė žmonių dabar miršta mūsų visuomenėj kokiais penkiolika metų per anksti todėl, kad per daug rūpinasi bereikalingais daiktais. Dar ir kitų dalykų yra. Daug kam su žmonom negerai. Ir su vyrais negerai. Matyt, kad ir čia per didelio prisirišimo nereikia. Man rodos, kad marksizmo klasikai kitaip į tai žiūrėjo, o mes norim į žmoną žiūrėt kaip į nuosavybę, o žmona į vyrą – irgi kaip į nuosavybę. Betgi vergija šitaip pasidaro. Argi ne taip? Taip, pasidaro.

Taigi trys jėgos veikia mus. Ir protingas pasirinkimas mum tik naudingas galės būt. Jeigu abejosim, tai tik bėdų turėsim. Tai kam

tos bėdos? Gyvenimas toks neilgas – 80–90 metų, o dėl nesupratimo tų reiškinių galima daug bėdų prisidaryt. Tai ar neverta protingai elgtis? Man rodos, kad verta. Turim kontakte su žmonėm tas mintis plėtot. Jos nėra antisocialistinės ar antitarybinės. Bet jos protingos turi būt. Turim remtis tom jėgom, tų jėgų santykiais ir šitaip pasirinkt gyvenimą, o ne gilintis į socializmą – ar geras, ar blogas. Kam – geras, kam – blogas bus. Kas socializmą supras pagal idėjas, tam geras bus. Jei buvęs kapitalistas, kai jį nubuožino, pateko į socialistinės santvarkos aparatą, jis gali laimingas būt ir džiaugtis socialistine santvarka. O tas, kuris nieko neturėjo, pateko į socializmą, bet nesupranta jo? Tam skandalas bus.

Tai tiek apie aplinką, kurioj mes gyvenam.

Dabar, ką mes žinom apie save? Ogi beveik nieko. Bet žinom štai ką. Užgimsta žmogus. Ar jis tuščias užgimsta? Ne! Pagal programą normaliai žmogus užgimsta dviem rankom, dviem kojom. Būna gamtoj klaidų, bet tūris ir masė maždaug numatyta – viskas jam užplanuota. O jo palinkimai užplanuoti? Užplanuoti. Vienas į muziką linkęs, kitas į kišenvagystę. Ir nieko nepadarysi. Jei į muziką linkęs – iki grabo, jei į kišenvagystę – taip pat iki grabo.

Vaikas užgimė ir turi planą. Reiškia, viena žmogaus dalis – paveldėjimas. Mes paveldėjimo nenagrinėsim, jis mum nerūpi. Ir paties kūno nenagrinėsim. Jis irgi yra paveldėtas dalykas, bet mum ne tas svarbu. Mum svarbu dvasinė pusė, vadinamasis intelektas. Intelektą kaip visas svietas supranta? Supranta, kaip palinkimą į atskiras specialybes, sugebėjimus tose specialybėse dirbt. Norai, troškimai yra intelektas. Intelektas yra paveldėtas. Šių dienų biologai, kaip jie bebūtų mandrūs, nieko nežino, kaip pakeist intelektą. Sako, kad genus pradėsim operuot, bet kol kas tik sako. Ką paveldėjo žmogus, tą ir turi. Ir iki grabo. Galima, tiesa, intelektą sugriaut. Eis žmogus su geru intelektu, su gerais palinkimais, su sugebėjimais, o su kočėlu iš užpakalio voši smarkiai ir sutrupės galva su visu intelektu. Tai tik taip, daugiau nieko negali padaryt pakeičiant intelektą. Didelis išgąstis, didelės nelaimės, sunkios ligos truputį pakeičia. Bet rimto gero būdo jam pakeist neturim. Bet dabar žiūrėkim, kokia štuka: greitai nieko pakeist negalim, bet jeigu už-

simanysim keist lėčiau – ar galim pakeist žmonių intelektą? Per eilę kartų – galim. Ar žmogus savo fiziologija kuo skiriasi nuo gyvulio? Nuo arklio? (Čia, jūsų akademijoj, arklys taurus. Anksčiau turbūt būdavo karvutės...) Ar mūsų fiziologija skiriasi nuo jų? Ne! Gyvulių palinkimai taip pat įvairūs. Bet ką mes darom su jais? Mes išvedam geresnes veisles. O žmogaus intelektą pakeist ar daromi kokie žygiai? Jokie. Ir dar bėda kokia. Sakysim, laukiniais gyvuliais irgi nesirūpinam, bet yra natūralioji atranka. Jeigu silpnas, jeigu šlubas, tai vilkai jį suės. O mes turim mediciną, kuri žmones gydo. Juk medicina mūsų kovoja prieš atranką. Medikai džiaugiasi, kad sumažino vaikų mirtingumą. Stiprūs vaikai ir anksčiau nemirdavo, o mirdavo silpni: jeigu silpnas, tai miršta. O medikai palieka juos nemirusius, palieka juos ir leidžia daugintis. Ir taip eina iš kartos į kartą. Ir laiko, kad tai laimėjimas didelis. Sumažino vaikų mirtingumą, bet visuomenei kas čia gero? Juk skandalas! Jei taip eis toliau, aš tikras, kad po šimto ar dviejų šimtų metų kiekvienoj šeimoj bus mažiausiai po tris durnius. Va taip bus! Kad taip eina, nieko nepadarysi... Ir mes nieko nedarom, kad šitaip neitų. Ar galimybių neturim? Turim. Tik reikia nutart, kad reikia tą daryt. Kitaip skandalas bus, visuomenę nenormalią turėsim. Aš su medikais daviaus ginčytis. Sako, mes juk žinom tą, bet kam čia tą pasakysi? Taigi, sakau, jūs patys vienas kitam sakykit, tai ir kiti išgirs greičiau. Bet negalima gi tylėt. Ar su naminių gyvulių veislėm leidžiam žaist? Ne, gerinam juos. Ar su žmonėm čia kitaip yra? Medikų rankose šitas yra. O jeigu reikės iš chemikų kokių tručiznų, tai yra. Nesunku gauti jas.

Taigi žmogus susideda irgi iš trijų dalių. Vieną paminėjau – intelektas. Ne tik intelektas, o apskritai visas paveldėjimas, bet mum šiuo kartu svarbus tiktai intelektas, tik ta dvasinė pusė, kuri apleista pas mus. Tiek kapitalistiniam pasauly, tiek ir pas mus. Nesvarbu kokių, svarbu, kad būtų daugiau žmonių, kitaip sakant, kad būtų ką siųst į frontą. Bet čia gi skandalas, o ne pažiūros! Tai neturi įleist šaknų niekur.

Antroji žmogaus sudedamoji dalis – inteligencija. Nepaveldima. Koks tu bebūsi mokytas, gabus, kiek žinių beturėsi, tavo vaikas

užgims durnelis. Ir viskas. Ir nieko nepadarysi. Žinios nepaveldimos. Reiškia, kiekvienas žmogus turi vėl pradėt iš naujo mokytis, kad pasivyt ar pralenkt tėvelį ar dėdę. Ar dar ką nors. Va kas yra antroji žmogaus sudedamoji dalis. Ar ji tvarkoj pas mus? Labai tvarkoj! Oi, kiek mokyklų! Kiekvienam vaikeliui dabar po mokyklą yra. Tiek mokyklų, kad baisu darosi. Jos visos ką duoda? Žinias duoda. Daro žmones inteligentais. Tik vėl bėda: mes dažnai nežinom, kas yra inteligentiškumas. Pas mus inteligentu vadinamas tas, kuris atėjo su kaklaraiščiu, išlygintom kelnėm. O jisai gi paskutinis durnius gali būt. Gali tos jo kelnės dar ir vogtos būt. Bet jeigu taip eina, sako – inteligentas. Arba – intelektualų susirinkimas. Tarp jų gali būt ir tokių, bet tų gerų intelektų labai nedaug yra pas žmones, nes intelektais nesirūpinam visiškai. O inteligentiškumu rūpinamės, manau, net per daug. Visokių mokyklų pristeigėm. Bet čia va kur bėda yra. Jau senieji graikai sakydavo: pažink pats save. Reikia ir dabar to paties mokyt. Jei nueis žmogus mokytis tokios srities, kur jis neturi palinkimo ir sugebėjimų, ko jis bus vertas paskui?

Štai pavyzdys. Aš dažnai ligoninėse būdavau, jau ar ne septynias operacijas pergyvenau, bet vis atsigaunu ir vėl galiu šnekėt. Vieną syk patekau į labai gerą ligoninę Vilniuj. Paguldė mane, ateina seselė ir sako: „Jus vienas daktaras nori apžiūrėt". – „Na, – sakau, – tegul ateina". Aš maniau, kad tas daktaras gydys mane, o pasirodo, vėliau ne jam davė mane gydyt, kitas gydyt paskirtas. Bet jis mane ištyrė. Bet taip tyrė, kad, žinot, visur išspaudė, iššiūrėjo, išlandžiojo, kur tik galima. Žodžiu, taip ištyrė, kad geriau nepažįstamo ligonio ištirt jau, atrodo, nebegalima. Na, ir išėjo jisai. Aš padėkojau už tą tyrimą, paskiau aš jį susitikau tik po pusės metų, jau pasveikęs. Dabar ateina kitas gydytojas. Su dviem seselėm. Abi gražutės tokios. Chalatai krakmolyti tų seselių ir to gydytojo. Tas man truputį pažįstamas. „Tai, ką, guli?" – „Guliu, – sakau, – ką veiksi negulėjęs". – „Tai sergi?" – „Atrodo, kad sergu". Pavertė į vieną šoną, į kitą šoną. „Klizmą, – sako, – jam" ir išėjo su seselėm. Gal ir reikėjo man tos klizmos, aš nežinau. Bet gi ne iš to tyrimo seka. Ar nėra tokių daktarų? Kiek nori! Ar nėra tokių inžinierių ir chemikų? Kiek tik nori! Jei žmogus nuėjo mokytis ne pagal savo

interesus, kitaip sakant, įgijo žinių ir pasidarė inteligentu ne pagal intelektą – tai skandalas jam. Jis visą amžių bus nelaimingas. Jis turės dirbt darbą, kurio nemėgsta ir nesugeba dirbt. Ar visi, baigę architektūrą, gali namus statyt? Ne! Ar visi, baigę chemiją, gali rimtais laborantais dirbt? Ne! O su medikais dar blogiau. Kadangi kai kuriuos medikus ir ekonomistus parenka mamytės, tėveliai ir ciocės. Nes žino, kad jeigu pas mediką eina, tai konjako butelį nuneša. O jeigu ekonomistas bus, tai pats nukniauks kur ką. Ir tai – geras gyvenimas? Ne, tai skandalas yra.

Kitas pavyzdys. Aš kažkodėl buvau ekonomistų užverbuotas ir kartą per metus trečiam ekonomistų kursui skaitydavau vieną paskaitą. Susitardavau su jais, kokią temą, na, ir skaitydavau. Pernai pavasarį mano paskutinė paskaita buvo. Nueinu aš tos paskaitos skaityt ir klausiu jų dėstytojo, kokią temą šį kartą man numatė. Jis ir sako: „Kad, žinot, nieko nenumatėm, gal jūs pasiūlykit". Aš pasiūliau pakalbėt apie kultūringumą. „Gerai," – sako. Skaitau aš jiem apie kultūringumą, išaiškinu, kas yra kultūringumas, kam jis reikalingas. Viskas tvarkoj. Aš ten kalbėjau apie valandą, o paskui dvi valandas į klausimus atsakinėjau (ten dvi grupės studentų buvo). Tų klausimų visokių buvo, bet man keli įsiminė. O vienas ypač. Atsistoja gražiai apsirengusi studentė ir sako: „Jūs čia kalbėjot apie kultūringumą ir, taip sakant, lyg ir pagąsdinot, kad reikia dirbt sąžiningai. Bet jeigu aš nekombinuosiu, tai iš ko aš gražiai apsirengsiu kaip būsimoji ekonomistė?" – „Tai, – sakau, – aš dabar jums klausimą turiu: kam jūs vartojat svetimą žodį? – „Kokį svetimą? – „Na, – sakau, – „kombinuosi". – „O kaip lietuviškai?" – „Lietuviškai – vogsi. Kiek pavogsi, tiek turėsi. Kam čia dar mandravot, „kombinuot"? Tiesa, pas mus dar nedaug vagių. Ir iš butų, ir mašinų nevagia. Nuvaro, tiesa, bet retai". Dar keli panašūs klausimai buvo. Tai po paskaitos aš tam dėstytojui ir sakau: „Daugiau aš pas jus paskaitų nebeateisiu skaityt". – „Kodėl?" – „Todėl, kad, – sakau, – mano paskaitos jiems nereikalingos. Jūs gaukit senų recidyvistų, vagių, tai gal juos dar ko pamokys. O aš tai ką čia galiu jiems padėt? Kam man laiką gaišt, kam jiem sėdėt?" Tai po to, žinoma, nebekviečia manęs. Gandas pasiekė ir rektoratą. Bet visas

gi jų mokslas pilnas tokių dalykų. Jie tą vaginėjimą vadina praktine ekonomika. O juk ekonomika, kaip mokslas, yra viena. Nėra jokios praktinės ir nepraktinės ekonomikos. Bet jeigu vagi, na, tai vagi...

Su antrąja žmogaus sudedamąja dalim pas mus labai gerai. Žinių įsigyt, papildomai apsišviest irgi gali: televizija, radijas, laikraščiai, žurnalai, knygos, paskaitos, pokalbiai – visur žinios. Man rodos, per daug informacijos, kartais net gintis nuo jos žmogus turi. Taigi inteligentu tapt nesunku. Bet reikia tapt inteligentu ten, kur vietos yra. Kaip tai suprast? Sakysim, vienas turi palinkimą į mokslą, į kurią nors mokslų šaką. Sakysim, į chemijos studijas. Kitas to palinkimo neturi, o diplomą gavo. Bet savo žinių žiniom jis pavadint negali. Tai tas pirmas dirbs kaip chemikas, o tas antras lauks, kad kas padiktuotų: tą įpilk, to pridėk, tą pakaitink. Bet abu diplomus turi. Diplomus tuos pačius. Tai argi ne tas pats ir kitur? Sakysim, baigs klinikinę mediciną. Vieno palinkimas į mediciną toks [rodo išskėtęs rankas – *Z. M.*], o kito – gal tik toks [rodo pusę sprindžio – *Z. M.*] ar dar mažesnis. Bet diplomus gavo visi. Vienodi diplomai. Ar vienodai jie dirbs? O kiek menininkų dirba neturėdami meninių palinkimų? Skandalas gi yra. O visi tie menininkai baigė dailės institutus. Kitur gal būtų labai savo vietoj. Ir ką jiems padarysi. Vagi, kas yra. Vadinasi, prieš darant iš žmogaus inteligentą, reikia jo intelektą žinot. Todėl mokytojo uždavinys – sekt savo mokinius, mamytės – sekt savo sūnelį ar dukrelę, tėčio – tas pats, dėdinos – tas pats. Kad nenueitų į mokyklą, kuri jam visiškai ne prie dūšios. Reiškia, reikia pažint vaiką. Jeigu iš jūsų kas dar neturi vaikų – turės. Paskui tuos vaikus reikės siųsti kur nors mokytis. Neužmirškim šito. Jeigu iš anksto ieškosim pelno, padarysim vaikus arba anūkus nelaimingus. Todėl, jeigu pastebėjai, kad čia jam nesiseka, jo netraukia, nieko nelaukiant reikia perkelt jį į kitą sritį, kur jis patenkintas ir galbūt pasipelnydamas dirbs. O kitaip skandalas bus! Daugybė žmonių, baigę mokslus, turi diplomus ir kenčia. Nežinau, kaip pas jus, bet pas mus po diplomų gavimo diplomantai eina su dėstytojais jų „aplaistyt". Nueinam kartu į karčemą, ir aš du dukart mačiau (bet ne tais pačiais metais), kaip vienąsyk studentė, kitąsyk studentas diplomantas, diplomuotas jau žmogus,

išsitraukia chemiko diplomą, žiūri į jį ir sako: „Penkis metus studijavęs, chemiku pasidariau. Bet velniam aš tą chemiją baigiau?“ Reiškia, klausėsi paskaitų, dirbo laboratorijose, visus laboratorinius darbus atliko, gavo diplomą, o jam kuo toliau, tuo bjauresnė ta chemija. Čia sunku priprast, jeigu palinkimo neturi. Chemijoj nėr mechanizavimo arba beveik nėr, viską reikia dirbt rankom. Jeigu rankom dirbi, tai turi pamėgt šitą darbą. O jeigu nepamėgsi, kas bus? Todėl ir nenuostabu, kad baigę chemiją dirba padavėjais, pardavėjais – kito kelio jiem nėr. Nelaimė jiem būtų diena iš dienos dirbt tą darbą, kurio nemėgsta. Tai su tuo aš siūlau neštukavot ir kitiem pasakyt, kad lengva padaryt vaikus, anūkus arba ir draugų vaikus nelaimingus, jei seksi tik kur uždarbis bus geresnis. Tas noras tik geresnio uždarbio irgi yra kapitalistinė pažiūra: siekt kuo daugiau kapitalo, kuo lengvesnio pelno. Tas pelnas – oi pro kur jis išlįs paskiau, baisus daiktas! Nes jis padaro žmogų vėjavaikiu.

Tai va, dvi žmogaus sudedamosios dalys – intelektas ir inteligencija.

Dabar paskutinė žmogaus sudedamoji dalis. Aš iš karto dvi štukas parodysiu. Man pradėjo nieztėt, čia, prie ausies. Ką patarsit daryt? Pasikasyt? Prieš tiek mokytų gražių žmonių kasytis? Patarimas dar gal ir geras, jeigu man prie ausies nieżti. O jeigu čia kur nieżti [rodo į klyną – *Z. M.*], kaip tada? Ar tamstoms malonu bus, jei aš čia pradėsiu kasytis? Skandalas bus. Atsiminkim, kad yra dalykų, kuriuos mum atlikt būtina, bet turim atlikt juos pasislėpę. Nieko nepadarysi. Išvietės yra visur? Yra. Kam ten kabliukai, kam skląsteliai? Juk žinom, ką visi ten darom. Tai ko užsidarom? Kad nemalonu kitiem. Ar valgyt bet kaip gali? Ne! Reikia taip valgyt, kad kitiem būtų malonu. Bet ar žiūrėt į valgantį gali būt malonu? Gal tamstos neatkreipėt dėmesio. Atkreipkit dėmesį ir pamatysit, kad labai nemalonu žiūrėt į valgantį. Jeigu myli tą, su kuriuo valgai, tai ir jį suvalgytum. Nieko, kaip jis bevalgytų. Bet jeigu atsisėdai prie bendro lovio, na, ne lovio – prie bendro stalo, kur, be tavęs, dar devyniasdešim devyni – skandalas. Vienas taip valgo, kitas – taip, kitas kramto taip [rodo baisias valgančiųjų grimasas – *Z. M.*]. Baisu pasidaro. Reiškia, valgymas – irgi kaip išvietė: nero-

dyk niekam. Bet pamėgink gyvent be išvietės! Negali. Be valgio taip pat negali gyvent. Be kasymosi irgi bus sunku gyvent, jeigu labai nežti. O meiliški dalykai rodomi? Visi gi mes linkę į meilę. Vieni vienaip mylisi, kiti kitaip: vieni kutenasi, kiti bučiuojasi ar kaip kitaip dar kitus dalykus daro. Ar suaugęs rimtas žmogus žiūri į tarpusavy meilikaujančius? Ne! Nusispjauna ir nueina. Nors jis pats tą mėgsta. Tai bučiuotis matant kitiem verta? Niekada. Nes bučiavimasis malonus, kai pats bučiuojies, bet žiūrėt, kaip kitas seilėjasi, – skandalas!

Žmonės, žmonija, atskiros tautos, valstybės, karalystės dirba, yra likę jų darbo rezultatai. O kokie tie darbo rezultatai? Kad ir va tokia auditorija padaryta. Žmonių veiklos rezultatas vadinamas kultūra. Su ja susijusi trečia žmogaus sudedamoji dalis: protingas elgimasis su kultūra. Ir toji trečioji žmogaus sudedamoji dalis vadinama žmogaus kultūringumu. Kas tai yra kultūringumas? Tai yra protingas elgesys su kultūra. Kuo matuot kultūringumą? Pasirodo, taupumu arba tausojimu. Žiūrint, ką turim galvoj: jei kiekį – taupumas, jeigu sandarą – tausojimas. Ar žmogų galima taupyt? Ne. Žmonių kiekį galima taupyt, o atskiro žmogaus – ne. Bet jį tausot gali. Kokiu būdu jį gali tausot? Nekoliodamas jo, neerzindamas, neišvesdamas iš pusiausvyros. Netausosi – aprėksi jį. Kas bus iš to? Įsigysi priešą, ardysi jam sveikatą. Nekultūringas elgesys reiškia kitų žmonių netausojimą. Jis artina arba nuveda daugelį žmonių į psichiatrinę ligoninę, nes ne visi tai vienodai priima. Labai dažnai ir mūsų spaudoje, ir susirinkimuose, ir tarpusavio pokalbiuose nemokama atskirt kultūros nuo kultūringumo. Pavyzdžiui, kalbama apie darbo kultūrą. Tai nesąmonė, nes nėra tokio daikto kaip darbo kultūra. Yra dirbančio kultūringumas. Ir viskas. Ne darbo kultūra. Ar kultūringas žmogus broką darys? Ne! Čia žmogus, kuris dirba, rodo savo kultūringumą.

Taigi žmogus intelektą paveldėjo, mokėsi, kad įsigytų žinių. O ką duoda auklėjimas? Auklėjimas yra tam tikro elgesio mokymas. Auklėjam, kad žmogus taptų kultūringas. Kultūringas žmogus elgiasi taip, kad ir jam būtų galima gyvent, ir kitiem galima gyvent. Jis negrobs iš kitų. Kutūringumas – trečioji žmogaus sudedamoji

dalis – susideda irgi iš trijų dalių. Pirmoji dalis – mandagumas, santykiai tarp dviejų žmonių. Duonos paduosi, kėdę užleisi, pasakysi, kur kokia įstaiga yra. Tai – viena kultūringumo sudedamoji dalis. Antra sudedamoji dalis – padorumas, laikymasis papročių. Tai vieno žmogaus santykis su visa visuomene. Kas svarbiau: mandagumas ar padorumas? Žinoma, kad padorumas. Padorumas – vieno santykis su visais, mandagumas – tik tarp dviejų. Jei neužleidai vietos troleibuse, ar suims milicininkas? Ne. Bet jeigu nuogas pakartotinai išbėgsi į Laisvės alėją – teismas bus. Nepadoru. Vienas piktini visus. Trečioji kultūringumo dalis – sąžiningumas. Ir daugiau nieko kultūringume nėr. Kultūringas žmogus bus mandagus, padorus, sąžiningas. Viskas. Jeigu ko iš tų dalių trūksta – blogai, žmogus tuoj taps kitų priešu. Nemandagus kitą žmogų išves iš kantrybės, nepadorus daug žmonių išves iš kantrybės, o nesąžiningas ir visuomenę apgaus, ir įstaigą apgaus, ir draugą, ir draugę, ir žmoną, ir vyrą, ir ką nori apgaus.

Kultūringumas yra nesvietiškai svarbi žmogaus savybė. Kultūringumas koreguoja socializmo įvedimą, komunizmo pastatymą. Ar galima komunistinė visuomenė iš nekultūringų žmonių? Ne, negalima. Reiškia, socialistinė visuomenė turi pakankamai sukultūrėt. Ar mum pakanka kultūringumo? „Ni čerta" nepakanka! Tą visi turim pripažint. Jei grobstom ką, jei kitus įžeidinėjam, jei meluojam, tai mes stokojam kultūringumo. Komunizmo modelis labai geras, bet jis ne visiem žmonėm tinka, tik kultūringiem žmonėm. Ar kultūringumo klausimą pas mus gerai kelia, gerai sprendžia? Ne. Net kai reikia studentus auklėt, nežino, ką daryt. Mano, kad reikia juos tik į kiną retkarčiais nuvest, pabliuznyt prieš Dievą, smertį, pomirtinį gyvenimą. Ir viskas. Bet kultūringumas apima visus žmogaus elgesius. Ar galima kultūringai dirbt laboratorijoj? Galima. Bet galima ir taip dirbt, kad per dieną tris aparatus, kainuojančius po penkis tūkstančius, sugadinsi. Dėl kultūringumo stokos kiek žmonių užmušama per savaitę, kiek mašinų sudaužoma! Išgėręs nebemoka valdyt mašinos: kai jis girtas, jam nusispjaut į viską. Tiesa, ir kultūringas žmogus gali netyčia, užsimiršęs per daug išgert. Bet nereikia tada sėst prie vairo. Ar kultūringas žmogus ims

į rankas aparatą, kurio jis nepažįsta, su kuriuo nemoka dirbt? Neims. Išmokyk dirbt su juo, tada dirbs. Kultūringas žmogus elgsis taip. O jeigu bet kas – jis ims į darbą tą aparatą, jis jį gadins ir broką gamins, suvokdamas tą ar nesuvokdamas. Kultūringumo mum labai trūksta. Visiem mum trūksta. Vienose respublikose gal daugiau trūksta, kitose – mažiau, bet aplamai trūksta visiem. Ir kažkaip nevertinam to. Net to žodžio „kultūringumas" nevartojam, o vis sakom „kultūra". Kultūra – žmonių veiklos rezultatai tvarkoj pas mus. Daug kultūros: keliai kokie geri, mašinų, visko yra. Tai reiškia, yra kultūros, o kultūringumo trūksta. Jei kultūringumo trūksta, tai mes viską gadinam, viską naikinam. Jeigu nekultūringai gamini – žaliavas naikini. Tai ar bus prekių tiek, kiek reikia? Niekada nebus. Reiškia, žmonių sukultūrinimas – pirmos eilės reikalas. O juo nesirūpinam pakankamai. Taip yra su tuo. Ką padarysi.

Reiškia, kultūringumą galima matuot taupumu arba tausojimu. Sakykim, mes žiūrim pro langą ir matom, kaip žmogus gamina baslius. Paima va šitokio storumo rąstą [rodo glėbį – *Z.M.*], nupjauna baslio ilgumo gabalą, paima tą visą stuobrį ir kirviu tašydamas eina aplink, kad gaut tokio storumo baslį [rodo sudėtais abiejų rankų nykščiais ir smaližiais – *Z.M.*]. Ką pasakysim apie jį? Sakysim: „Durniaus darbas. Suskaldyk ir paskui tašyk, kam dabar visą rastą į skiedras varai?" O ar ne taip pas mus dirba? Labai dažnai. Įstaigos perka aparatus, kad išimt vieną dalį, įstatyt į savo gaminį, o aną – į laužą. Ar nėra taip? Kiek tik nori. Na, baudžia už tai, bet kai niekas nežino, vis tiek taip daro. Štai ką reiškia kutūringumo stoka! Ar reikia visom įstaigom brangias elektronines skaičiavimo mašinas pirkt? Nei velnio, nereikia! Daugybė įstaigų pasistato po tokią mašiną ir nieko su ja nedirba. Kitos, kadangi turi žmogų, mokantį dirbt, tai ką nors dirba sau ar, jei kitas ko nors paprašo, padirba. O aš ir tokį įvykį žinau. „Klausykit, – sako, – už tą mašiną taip brangiai mokėta, o ji mum nereikalinga. Parduokim. Ir pinigų turėsim, ir ką nors naudingą nusipirksim." – „Taigi, – jam atsako, – parduosim, o kas mum po to spirito beduos?" Dabar tai jie gauna spirito optinei mašinos daliai plaut, ir daug spirito gauna... Ar tai reiškia kultūringą požiūrį? O to yra daug kur pas mus. Baisiausi

nuostoliai visur. Žmonių sukultūrinimas – pirmos eilės uždavinys socialistinėj santvarkoj. Kitaip nieko nepadarysi. Kai kultūringumo stokoja, jau pradeda ir „Krokodilas" [populiarus to meto Sąjunginis satyros ir humoro žurnalas – *Z. M.*] juoktis. Įstaigos vis plečiamos, kartais gi darbo visai nėra tose įstaigose. Tai viršininkas ne tiktai sugalvoja niekam nereikalingą darbą, kad darbuotojai darbe sėdėtų, bet prašo etatus dar ir padidint: solidesnis vadovas, jei vadovauja didesnei įstaigai, kur daugiau žmonių. Tai čia kultūringumo per daug ar per maža? Žinoma, kad per maža. Visos tos žulikystės pas mus per metus kainuoja miljardus. Va gi kas yra, kai kultūringumo nepakanka.

Tai va, aš nepažiūrėjau į laikrodį, kada pradėjau kalbėt. Kiek mes čia sugaišom? Pusvalandį? Maždaug tiek. Tai aš, laikydamas tamstas kultūringais žmonėm, nemanau, kad reikalinga tą temą toliau vystyt, apie tai toliau kalbėt, bet galvoju, kad kiekvienas iš mūsų kiekviena proga turi tuos klausimus kelt, turi taip auklėt ir savus, ir svetimus vaikus, kad kultūringumas kiltų, kiltų ir kiltų! Kultūringumo nepakėlus, nėr mum ateities. Ateitis – tik sukultūrinus žmones. Tada ir taupumas atsiras, ir visko bus daug, kiek norėsi. Gyvenam tokiam turtingam krašte, bet dėl nekultūringo darbo tai derliai blogi, tai pusė derliaus supūna. Kaipgi taip galima? Arba prisiuvam rūbų, kurių niekam nebereikia – išėję iš mados. Už milijardus rublių. Tai kas čia per darbas? Kultūringumo gi stoka, kultūringumo. Sugrūdam savo vaikus ir anūkus ten, kur būk tai daugiau uždirba. Tik kas iš to? Vėl kultūringumo stoka.

Tai apie tuos dalykus aš siūlau tamstoms pagalvot. Aš nemanau, kad visiem būtų mano tas trumpas pasisakymas patikęs. Bet ir neturi visiem patikt. Jeigu bent vienam kitam patiko, kitiem gali ir nepatikt. Bet gal kokį nors ginčą kai kur sukels. Tai man, taip sakant, ir bus atpildas. O dabar dėkoju tamstoms už kantrybę, kad mane išklausėt ir nei švilpėt, nei beldėt į grindis niekur. Viskas praėjo ramiai.

O dabar gal kolokviumas bus?

Klausimas iš salės: „Koks skirtumas tarp kultūros ir civilizacijos? Kaip jūs žiūrit?"

Tai dvi senų laikų sąvokos. Kultūra mes dažnai vadiname dvasinę žmonių veiklą, o civilizacija – materialinę. Bet galima ir atvirkščiai viską vadint. Man atrodo, kad tų dalykų tokiuose populiariuose dalykuose nereikia skirt. Aš vartoju tik vieną žodį – kultūra. Galima vartot vieną žodį – civilizacija. Nes jeigu paimsim anglų literatūrą, tai tas, kas pas mus vadinama kultūra, pas juos – civilizacija. Bet ir viena, ir kita yra žmonių veiklos rezultatai, o dvasinę veiklą atskirt nuo materialinės ne visada lengva, jos daug kur persipina, susimaišo. Ar mūsų protėviai buvo kultūringi? Žinoma, kad nebuvo. O jeigu dabar lyginsim masę žmonių, paimkim, kokioj nors Anglijoj, Prancūzijoj, ir mūsų mases. Man rodos, kad anie kultūringesni. Aš prancūzų nedaug mačiau, bet vokiečių daug mačiau, italų daug mačiau, austrijokų dar, na, kitų dar. Man rodos, kad jie kultūringesni. Žiūrėkit, atvažiuoja pas mus amerikonai, giminės, vaišinam juos. Rezultatai: tie sėdi kaip sėdėjo, o mūsų jau pusė ant stalo vemia, kiti – po stalu. Va ir skandalas. Skandalas! Negalim mes vaišintis kartu su jais. Randam ir tarp jų tokių, kad paima ir nusilaka, bet tas jų pasigėrimas visai kito pobūdžio. Kai juos prašo, tai jie tokie kultūringi, kad negali atsilaikyt. Šiaip jie patys nesipiltų ir negertų. Mes tai patys mokam įsipilt ir – gatavi. O tie – ne. Tai juos tokiu būdu nugirdom. Bet šiaip, jeigu normaliai, be ypatingų raginimų, tai mes nusilakam, o jie – ne. O mūsiškiai, išvažiavę į užsienį, kiek priskandalina! Baisus daiktas. Tai reiškia, kad bendras mūsų kultūringumo lygis žemas. Na, Lietuvoj dar galim nesiskųst, Sąjungoj mes ne paskutinėj vietoj. Bet apskritai kultūringumo lygis vis tiek turi būt keliamas. [Balsas iš salės: „Reikia mokytis iš protėvių!“] Iš protėvių? Tai kažkoks pasenęs kaimiškumas. Aš pats mužiko vaikas esu, iš kaimo, ir žinau, kad kaime taip pat trūko kultūringumo. Ir mūsų filmų kūrėjai tai žino, tiktai kam tą visiem rodyt? Taigi meno kūrėjas turi ištaisyt tą senovę, rodyt sukultūrintą. Tai bus patraukimas mum. Ir skatins mus džiaugtis. O dabar žiūri ir pikta darosi. Kam tai reikalinga? Mano, kad čia mum džiaugsmo suteiks, šypseną sukels, o sukelia susierzinimą. Tiesa, menininkai su manim dažnai nesutinka. Bet man rodos, kad menas tik tokią paskirtį turi: mum kelt nuotaiką. Gerint ją, o ne blogint. [Balsas iš

salės: „Ir priverst susimąstyt!“] Susimąstyt gali priverst mum? Man rodos, kad ne. Susimąstyt privers tik mokslas. O menas – tai tik džiuginimas. Taigi nereikia meno suprast. Jei paveikslas traukia akis, tai jis man meninis, vertingas. Jeigu to nėra, tai reiškia, jis neturi meno elementų. Žiūrėkit, tiltus stato per upes. Eini su kuo tai flirtuodamas pakrante – tiltas priešais. Arkos tokios malonios, na, gražumėlis pažiūrėt į seniau statytus tiltus, kur buvo susprogdinti per karą. O dabartiniai – kažkas baisaus. Taip juk yra. Su namais dabar geriau, stato vis gražesnius. Bet pastato ir griozdų nemažai. Pastato, kad baisu į juos žiūrėt. Reiškia, į kiekvieną techninį kūrinį reikia įvest meno elementų. Meno elementų turi būt ir degtukų dėžutėj, ir degtinės etiketėj. Meno elementų turi būt, nors tai ir ne meno kūriniai. Meno elementai pagerina mum gyvenimą, pradžiugina, kur jie bebūtų. Arba mada. Jeigu kultūringai suprasim madą, tai iš jos stengsimės išspaust naudą. Atsimenu, buvo madoj tokios moterų šukuosenos [rodo apie 20 cm virš galvos – *Z.M.*]. Dabar įsivaizduokit dviejų metrų keturių centimetrų moterį, kurį dar pusę metro užsivarys ant galvos. Skandalas bus. Reiškia, jei yra mada, tai ją prisitaikyk prie savęs, kad ji tiktų. Jeigu sekam madą nežiūrėdami, ar mum tinka, tai mum trūksta kultūringumo. Negalima visiškai nesekt madų, bet nereikia ir jų vergu būt. Kultūringumas reikalauja iš mados išgaut naudą. Tada tvarkoj bus. Taip ir visur kitur.

SENIMAS IR JAUNIMAS

(Paskutinis prof. K. Daukšo straipsnis. Mokslas ir gyvenimas. 1981. Nr. 7. P. 38.)

Prieš 60 metų buvau jaunimo eilėse, o dabar – senimo. Daugiau kaip 50 metų dirbu su jaunimu, todėl norėčiau aptarti opius jaunimo–senimo bendravimo reikalus. Iš senųjų graikų ir romėnų išlikusių raštų matome, kad ir prieš mūsų erą senimas nepajėgė suprasti jaunimo, o jaunimas šiaušėsi prieš senimą. Iš literatūros žinome, kad tokių nesusipratimų būta ir viduramžiais. Jų buvo ir mano

jaunystės metais, netrūksta ir dabar. Turbūt pačioje žmogaus prigimtyje šie prieštaravimai.

Bendrieji jaunimo ir senimo siekimai buvo ir liko tie patys – tai troškimas gyventi ir siekti laimės. Troškimas gyventi yra bendras visam, kas gyva – tai tik medžiagos inercijos pasireiškimo būdas: sėdi – sėdėk, judi – judėk, gyveni – gyvenk. Žymiai sudėtingesnis yra laimės troškimas, nes tai jau žmogiškų, sudėtingų būtybių pastangos, suprantamos labai skirtingai. Laimė ne daiktas – pamestos nerasi. Tai sudėtingas būvis, kurį reikia pačiam susikurti ir rūpintis jo išlaikymu. Galiu prisipažinti, kad jaučiuosi laimingas jau 50 metų, nors artimi žmonės matė mane pergyvenant daug „nelaimių", kurios betgi nepajėgė sugriauti man laimės.

Prieš kelis tūkstantmečius laimei pasiekti išminčiai pasiūlė teisingą patarimą: pažink pats save. Tada to pakako, nes gyvenamoji aplinka buvo palyginti labai paprasta. Dabar reikia tą teisingą patarimą praplėsti: pažink pats save ir savo aplinką. Tai reiškia – sužinok savo sugebėjimus, jėgas bei polinkius ir pagal tai planuok savąją veiklą. Be to, reikia atsižvelgti į visuomenės pagrindinius siekius ir galimybes. Mat laimingas būvis įmanomas tik tinkamai prisiderinus prie aplinkos. Štai kodėl kapitalistinio pasaulio žmonės vienaip supranta laimę, o mes kitaip. Taip pat senimas ir jaunimas skirtingai supranta laimę, nes senimas iš ilgos patirties teisingiau sprendžia apie save ir aplinką. Bet tai nereiškia, kad senimas laimingesnis už jaunimą, nes senimo laimei kenkia mylimo jaunimo išdaigos, o jaunimas mažai tepaiso senimo nuotaikų.

Pažinus save ir aplinką, toliau eina veikla. Reikia išmokti skirti smulkmenas nuo svarbių, principinių dalykų. Smulkmeniškas žmogus negali būti laimingas, nes smulkmenų labai daug, tik jos neturėtų mūsų jaudinti. Principinių dalykų labai maža, jie reti, bet jais teverta rūpintis. Beje, senimo ir jaunimo nesutarimai kyla beveik visada dėl smulkmenų, ypač tada, kai nepakanka kultūringumo, t. y. kai nemokama ar nenorima naudotis kultūros palikimu. Juo kultūringesnis žmogus, tuo lengviau jis tampa laimingas.

Man atrodo, kad šie samprotavimai teisingi, bet mes žinome, kad nuo teisingų patarimų dažnai nusigręžiama, o melas, ypač di-

delis ir gražus, lengvai patraukia. Iš tikrųjų juk dideliu ir gražiu prasimanymu ir melu paremtos visos religijos, tebelaikančios savo valdžioje didesnę žmonijos dalį. Nėra jokių duomenų apie sielą, pomirtinį gyvenimą, dangų, pragarą ir kitokius religinius vaizdinius, o jais vis dar tikima, nes jie, nors ir pramanyti, bet savotiškai gražūs. Taigi kažin ar bus patikėta ir tavo teisybe, todėl reikia tenkintis mintimi, kad skaitytojas bent pagalvos apie aptariamus dalykus.

Tėvams, globėjams, mokytojams ir auklėtojams rūpi jaunimas, o veiksmingi auklėjimo ir mokymo būdai nežinomi. Prisimena garsiojo Makarenkos žodžiai, kad niekas nežino, kaip reikia auklėti jaunimą. Makarenka pasirinko nuo amžių išbandytą karinės drausmės būdą ir pasiekė gerų rezultatų. Pora dešimtmečių Makarenka buvo laikomas naujų auklėjimo būdų atradėju. Tik neseniai mūsų pedagogai suprato, kad jokių naujų metodų nebuvo. Kaip čia rasi naujus auklėjimo metodus, kai nėra dviejų vienodų žmonių. Ir gamtos, ir žmonių kūryboje niekas nesikartoja, todėl ne tik dviejų žmonių (iš 4 milijardų), bet ir dviejų vilkų, ir dviejų mašinų nėra vienodų. Dėl to ir stengiamasi rasti tik statistinius (tikslius), bet atskiriems individams visiškai netinkamus auklėjimo ir mokymo būdus. Ką padarysi, kad kito kelio nėra – kas vienam gražu ir skanu, kitam nepatinka, kas vieną gydo, kitą numarina. Be to, mada smarkiai veikia jaunimą ir keičia jo nuotaikas bei darbingumą, o senimas nenori su ta jėga skaitytis. Tai dar vienas nesusipratimų šaltinis.

Aš chemikas ir, be kitų darbų, man teko 40 metų skaityti (Kaune ir Vilniuje) neorganinės chemijos kursą, į kurį įeina ir bendroji chemija. Įvairių specialybių klausytojų būdavo nuo 20 iki 200. Bandžiau skaityti iš pradžios, iš galo, iš vidurio, atskirai neorganinę ir bendrąją chemiją ir įvairiai jas maišydamas. O per egzaminus tikrindavau, koks skaitymo būdas veiksmingesnis. Pagaliau įsitikinau, kad, vienaip skaitant kursą, geriau įsisavina moksliškai mąstantis jaunimas, kitaip skaitant – formalistai, dar kitaip – dogmatikai, vėl kitaip – snobai ir t. t. O kiekvienos rūšies klausytojų auditorijoje esti nuo kelių iki keliolikos procentų. Be to, kasmet tie procentai

vis kitokie. Taigi turbūt svarbiau yra ne kaip skaitai, o ką skaitai. Panašiai yra ir su auklėjimu.

Dabar jau visi sutinka, kad žmogus paveldi polinkius, potraukius, sugebėjimus ir t. t. Paveldėtas intelektas yra svarbiausia žmogaus sudedamoji dalis, kurios pakeisti vis dar nemokame. Taigi menininko, mokslininko, inžinieriaus, agronomo ir kitokius sugebėjimus žmogus paveldi. Ir vis dėlto kiekvienas darbštus jaunuolis gali įsigyti bet kurį diplomą. Tačiau, jei, neturėdamas matematiko, chemiko, architekto, mokytojo, gydytojo ir t. t. sugebėjimų, įgis tos specialybės diplomą, jis bus ne specialistas, bet diplomuotas pastumdėlis. Bus visuomenei nenaudingas ir nelaimingas žmogus, nes turės dirbti nemėgstamą darbą, o tai tikra vergija. Štai kodėl svarbu pažinti save, savo intelektą, nes tik tokiu būdu galima pasirinkti tinkamiausią darbą.

Savo intelekto pažinimu turėtų rūpintis patys jaunuoliai, jų tėvai, globėjai ir mokytojai. Nepalyginti svarbiau pažinti jaunuolio intelektą negu prigrūsti jo galvą formulių, istorinių datų ir t. t. Kai išryškėja intelekto savybės, tada nesunku toje žinių srityje pralenkti bendraklasius ir bendrakursius. Nieko blogo neatsitiks, jei kitose mokymo srityse jis nebus pirmūnas. Protinga yra kaupti tos srities žinias, kur turima sugebėjimų, ir neprotinga ruošti muzikantą iš klausos neturinčio jaunuolio.

Labai gaila, kad daugelis tėvų, globėjų parenka, be to, ir patys jaunuoliai renkasi specialybę ne pagal sugebėjimus, o pagal gandus apie specialybės pelningumą (nors ir nesąžiningą). Štai kodėl tokie dideli konkursai į mediciną, teisę, ekonomiką, architektūrą. O kaip nemalonu ir liūdna žiūrėti į gydytoją, bijantį kontakto su ligoniu; ne geriau atrodo teisininkas, nepastebintis skirtumo tarp smurto ir teisės; nekokį įspūdį daro ekonomistas, neskiriantis ekonomikos nuo politikos; gaila architekto, nemokančio papuošti namo vidaus ar fasado; nekaip atrodo chemikas, nesidomintis medžiagomis ir pan.

Neverta tikėtis genialumo iš kiekvieno jaunuolio, nes kiekvienoje žmonių veiklos srityje ar specialybėje genijų pasitaiko vienas du per šimtmetį visoje Žemėje. Reikia tikėtis tik neblogo specialisto,

kuris mėgtų savo darbą ir sugebėtų dirbti. Tada ir jis pats bus laimingas, ir visuomenei naudingas. O patekę ne į savo specialybę žmonės stengiasi prasimušti aukštyn administracijoje, skausmingai ir ne visada garbingai ieško, kaip save išreikšti.

Tarybinio žmogaus para susideda iš darbo, miego ir kultūringo poilsio. Darbas duoda mums lėšų visoms 24 valandoms, kitokių pragyvenimo šaltinių neturime. Darbui ruošiamės mokydamiesi, studijuodami. Turėti mėgstamą darbą – pusė laimės, todėl taip svarbu tinkamai pasirinkti specialybę.

Mūsų bendrojo lavinimo mokyklos supažindina moksleivius beveik su visomis specialybėmis. Be to, laikraščiai, populiarūs žurnalai, radijas, televizija, viešos paskaitos ir bendravimas su draugais teikia tiek informacijos, kad jos net per akis pažinti ir save, ir aplinką.

Tik jeigu jaunuolis toks tingus, kad net savo ateitimi nesirūpina, jokie patarimai jam nereikalingi. Žinių trokštantys jaunuoliai ir jų globėjai turi dabar tikrai geras sąlygas informuotis; prieš 60 metų informacijos buvo daug mažiau. Beje, ir tada pastebėjau, kad tik nedidelė moksleivių dalis, imdami brandos atestatus, turėjo aiškų nusistatymą dėl specialybės. Žinoma, dabar specialybių ir specialiųjų mokyklų yra kelis kartus daugiau, negu tada buvo.

Aš pasirinkau chemiją būdamas ketvirtoje gimnazijos klasėje (15 metų). Tėvai labai norėjo mane matyti kunigu, bet man pavyko juos perkalbėti ir tapti chemiku. Chemija anais laikais buvo tiesiog negirdėta specialybė ir man daug kartų teko savo kaimo gyventojams aiškinti, kas toji chemija ir kam ji reikalinga. 1925 m. Kauno universitete į chemijos skyrių įstojome 25 žmonės, o baigėme tik du. Kiti išbėgiojo į kitus fakultetus.

Vėl prieštaravimas. Nors ir žinau, kad gerų ir teisingų patarimų niekas nepaiso, vis dėlto patarinėju. Ką daryti, kad seniai labai mėgsta patarinėti. Ir aš negaliu būti kitoks.

PROF. K. DAUKŠO TESTAMENTAS

Chemijos fakulteto muziejus

Vilniaus Valst. Universitetas
Chemijos Fakulteto
D E K A N A T A S
Nr. 780
1965 m. gruodžio mėn. 4 d.

Vilniaus Valstyb. V. Kapsuko v. Universiteto REKTORIUI
VVU Chemijos fakulteto DEKANUI
VVU Anatomijos, histologijos ir embriologijos
katedros VEDĖJUI
Savo artimiesiems – žmonai ir vaikams

Šešiasdešimt metų – pavojingas žmogui amžius, dažnai lankomas mirties. Patirtis rodo, kad dauguma žmonių bijo mirties. Man mirtis nebaisi, nes aš suprantu ją tik kaip bent vieno svarbaus organo išėjimą iš rikiuotės. Labai nemalonūs kiti reiškiniai, lydintieji mirtį. Esu tvirtai įsitikinęs, kad mirusiųjų šarvojimas, atsisveikinimo papročiai ir lydėjimas į kapines yra pirmykščių žmonių religinių apeigų atliekos, su kuriomis kovodamas negailėjau darbo ir energijos. Labai nemaloni mintis, kad mano palaikų laukia tik šiek tiek modifikuotos religinės apeigos. Dėl to reikalauju, kad mano mirties atveju nebūtų organizuojamos jokios laidotuvės (nei šarvojimas, nei lankymas, nei lydėjimas). Savo palaikus (lavoną) palieku Vilniaus Valst. Kapsuko v. Universiteto anatomijos, histologijos ir embriologijos katedrai arba eventualiai jos funkcijas perėmusiai kitai įstaigai.

V i l n i u s, /prof. K. Daukšas/

1965 m. lapkričio mėn. 29 d.

VIETOJE PABAIGOS

Viduryje lauko stūksantis gražus akmuo matomas iš toli, bet ne visus žavi: kai kam trukdo auginti daržoves. Visa galva iš visuomenės išsiskiriantis žmogus patinka taip pat ne visiems: kai kam todėl, kad kažką daro ne taip, kitiems – kad daro per mažai, tretiems – kad kai ko išvis nepadaro. Ne išimtis ir prof. K. Daukšas. Mes jau minėjome, jog jis buvo kritikuojamas dėl kai kurių būdo bruožų, jam priekaištauta, kad per daug žavėjosi ateistinėmis paskaitomis, kavinių lankymu ir moterimis, per mažai rūpinosi savo vadovaujamo instituto ir katedros reikalais, nepakankamai dėmesio skyrė mokslui, nepadarė tiek mokslinių darbų, kiek galėjo, nesukūrė mokslinės mokyklos. Betgi žmogaus negalima vertinti pagal tai, ko jis nepadarė. Tokiu atveju reikėtų, pavyzdžiui, suniekinti Aristotelį, kad nepateikė teisingos atomo ir molekulės sampratos, ar A. Einšteiną, kuris taip ir nesukūrė materijos vieningos teorijos. Žinoma, niekas nesirengia lyginti prof. K. Daukšo su tais minties galiūnais, tačiau negalima sumenkinti ir jo nuopelnų mūsų šalies gyvenime. Negalima nekreipti dėmesio į tai, kad būtent jis daugiau kaip dešimt sunkiausių pirmųjų metų vadovavo Chemijos ir cheminės technologijos institutui, kad jo darbų lentynoje net penkiolika aukštosioms mokykloms parašytų vadovėlių ir mokomųjų priemonių, pirmasis lietuviškas chemijos aiškinamasis žodynas ir bemaž šimtas keturiasdešimt publicistinių ir mokslo populiarinimo straipsnių, kad apie pusantro tūkstančio kartų jis susitiko su visuomene didžiulį pasisekimą turėjusiose viešose paskaitose.

Skaičiai, kaip ir faktai, pasako ne viską. Prof. K. Daukšo įtakos tuometinei visuomenei negalima pasverti jokiomis svarstyklėmis, išmatuoti jokiais objektyviais rodikliais ar išreikšti skaičiais. Jo poleminiai straips-

niai aidėjo Lietuvoje kaip griaustinis kaitros išdegintoje lygumoje, nestandartinės mintys žadino protus, ardė valdančiųjų sluoksnių renčiamą dogmatinio mąstymo sieną, nors ir netiesiogiai lengvino artėjančio antrojo tautinio Atgimimo žingsnius. Labai tiksliai ir glaustai tai išsakė žurnalistas B. Savukynas, kalbėdamas Profesoriaus devyniasdešimties metų jubiliejaus minėjime: „Tai buvo renesansiška asmenybė tuometinėje bailaus konformizmo visuomenėje. Jam tiko bent trys Renesanso žmogaus bruožai: homo faber (žmogus darbštuolis), homo publicus (visuomenės žmogus) ir homo ludens (žaidžiantis žmogus)".

Bemaž penkiolika metų, kurie skiria mus nuo prof. Kazio Daukšo paskutiniųjų dienų, – netrumpas laikotarpis žmogaus gyvenime ir tik akimirksnis tautos istorijoje. Daugelio Profesoriaus amžininkų jau nebėra tarp gyvųjų, kasdienės dulkės vis tirščiau nusėda ant jo paveikslo likusiųjų atmintyje. Dar po kelių dešimtmečių ir visai neliks jį menančiųjų, tačiau norisi tikėti, kad galingi laiko dantys vis dėlto neišgrauš iš mūsų tautos metraščio Kaziui Daukšui skirtų eilučių. Profesorių yra už ką prisiminti.

K. DAUKŠO SPAUSDINTŲ DARBŲ SĄRAŠAS

VADOVĖLIAI IR MOKOMOSIOS PRIEMONĖS

1. Kiekybinis analizis. Kaunas: VDU, 1936. 262 p.

2. Kiekybinė analizė. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1941. 393 p.

3. Chemijos pagrindai. Kaunas: Valst. encikl., žodyn. ir moksl. lit. l-kla, 1948. 417 p.

4. *Butkevičius F., Daukšas K.* Kokybinė analizė. Kaunas: Valst. encikl., žodyn. ir moksl. lit. l-kla, 1949. 372 p.

5. Neorganinė chemija. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1950. 604 p.

6. Kiekybinė analizė. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1952. 496 p.

7. Neorganinė sintezė. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1955. 264 p.

8. Kokybinė analizė. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1959. 335 p.

9. *Daukšas K., Finkelšteinaitė M., Pajeda R.* Bendrosios chemijos laboratoriniai darbai. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1960. 197 p.

10. Chemijos žodynas. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1960. 450 p.

11. Kiekybinė analizė. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1961. 372 p.

12. Kokybinė analizė. Vilnius: Mintis, 1965. 319 p.

13. *Daukšas K., Finkelšteinaitė M., Pajeda R.* Bendrosios ir neorganinės chemijos laboratoriniai darbai. Vilnius: Mintis, 1968. 253 p.

14. *Daukšas K., Ramanauskas E.* Neorganinė sintezė. Vilnius: Mintis, 1970. 203 p.

15. *Daukšas K., Finkelšteinaitė M., Pajeda R.* Neorganinės chemijos laboratoriniai darbai. Vilnius: VVU, 1985. 126 p.

MOKSLINIAI STRAIPSNIAI

16. Šarminiai metalų osmenatai // VDU Mat.-gamt. f-to darbai. 1934. T. 8. Sąs. 1. P. 375–386.

17. Šarminių metalų osmatai // VDU Mat.-gamt. f-to darbai. 1937. T. 11. Sąs. 3. P. 167–230.

18. Niobio atskyrimas nuo tantalo ir kai kurie niobio junginiai // VDU Mat.-gamt. f-to darbai. 1939. T. 13. Sąs. 3. P. 21–57.

19. Acto rūgšties išskyrimas iš praskiestų tirpalų / K. Daukšas, M. Finkelšteinaitė // VU mokslo darbai. Matem., fiz. ir chem. mokslų serija. 1955. T. 4. P. 135–143.

20. Naujas monokarboninių rūgščių ir geležies nustatymo metodas / K. Daukšas, M. Finkelšteinaitė // VU mokslo darbai. Matem., fiz. ir chem. mokslų serija. 1956. T. 5. P. 101–105.

21. Aliuminio voliumetrinis nustatymas / K. Daukšas, S. Ramonaitė // VU mokslo darbai. Matem., fiz. ir chem. mokslų serija. 1957. T. 7. P. 153–159.

22. Apie voliumetrinį stibio nustatymą / K. Daukšas, L. Naruškevičius // VU mokslo darbai. Matem., fiz. ir chem. mokslų serija. 1957. T. 7. P. 161–168.

23. Vilniaus kairiojo Neries kranto gruntinių vandenų tyrimas / K. Daukšas, E. Ramanauskas // VU mokslo darbai. Matem., fiz. ir chem. mokslų serija. 1957. T. 7. P. 169–182.

24. Kobalto nustatymo metodų tyrimas / K. Daukšas, R. Pajeda // VU mokslo darbai. Matem., fiz. ir chem. mokslų serija. 1957. T. 7. P. 183–195.

25. Rytų Lietuvos gruntinių vandenų hidrocheminė charakteristika / K. Daukšas, H. Laumenskas // Lietuvos TSR MA darbai. Serija B. 1958. T. 3. P. 107–135.

26. Rytų Lietuvos gruntinių vandenų kietumas ir jų kokybė / K. Daukšas, H. Laumenskas // Lietuvos TSR MA darbai. Serija B. 1958. T. 3. P. 137–158.

27. Kai kurių Vilniaus grunto vandenų periodinis tyrimas / K. Daukšas, E. Ramanauskas // VU mokslo darbai. Chemija. 1959. T. 1. P. 5–14.

28. Kai kurių Vilniaus kairiojo Neries kranto grunto vandenų mikroelementinė sudėtis / K. Daukšas, E. Ramanauskas // VU mokslo darbai. Chemija. 1959. T. 1. P. 15–22.

29. Apie organinių rūgščių konduktometrinį nustatymą / K. Daukšas, M. Finkelšteinaitė // VU mokslo darbai. Chemija. 1959. T. 1. P. 23–28.

30. Stibio nustatymo metodų tyrimas / K. Daukšas, L. Naruškevičius // VU mokslo darbai. Chemija. 1959. T. 1. P. 29–42.

31. Potenciometrinis stibio, vario, geležies ir telūro nustatymas mišiniuose / K. Daukšas, L. Naruškevičius // VU mokslo darbai. Chemija. 1959. T. 1. P. 43–50.

32. Apie jodometrinį kobalto nustatymą / K. Daukšas, R. Pajeda // VU mokslo darbai. Chemija. 1959. T. 1. P. 51–54.

33. Potenciometrinis stibio nustatymas vanadžio junginiais / K. Daukšas, L. Naruškevičius // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Chemija ir cheminė technologija. 1961. T. 1. P. 11–16.

34. Apie kolorimetrinį titano nustatymą / K. Daukšas, S. Ramonaitė // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Chemija ir cheminė technologija. 1961. T. 1. P. 17–22.

35. Vilniaus dešiniojo Neries kranto gruntinių vandenų tyrimas / K. Daukšas, E. Ramanauskas // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Chemija ir cheminė technologija. 1961. T. 1. P. 44–59.

36. Greitas babitų analizės metodas / K. Daukšas, L. Naruškevičius // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Chemija ir cheminė technologija. 1961. T. 2. P. 5–7.

37. Karbonatinė pusiausvyra Vilniaus gruntiniuose vandenyse ir tų vandenų kokybės rodikliai / K. Daukšas, E. Ramanauskas // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Chemija ir cheminė technologija. 1961. T. 2. P. 9–19.

38. Kai kurių Vilniaus dešiniojo Neries kranto gruntinių vandenų mikroelementinė charakterisitika / K. Daukšas, E. Ramanauskas // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Chemija ir cheminė technologija. 1963. T. 3. P. 5–11.

39. Mangano nustatymas svorio metodais / K. Daukšas, P. Bartkus // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Chemija ir cheminė technologija. 1964. T. 4. P. 7–12.

VADOVAUTOS DISERTACIJOS

40. *Кряучюнас И. И.* Железоокисные пигменты из пиритных огарков: Автореф. дис. канд. хим. наук / Рук. К. Даукшас. Вильнюс, 1951. 7 с.

41. *Финкельштейнайте М.* Исследование реакций между трихлоридом железа и уксусной кислотой: Автореф. дис. канд. хим. наук / Рук. К. Даукшас. Вильнюс, 1952. 8 с.

42. *Лаумянскас Г. А.* Гидрохимическая характеристика грунтовых вод восточной части Литовской ССР: Автореф. дис. канд. хим. наук / Рук. К. Даукшас. Каунас, 1955. 8 с.

43. *Нарушкевичюс Л. Р.* Исследование методов определения сурьмы: Автореф. дис. канд. хим. наук / Рук. К. Даукшас. Вильнюс, 1956. 11 с.

44. *Рамонайте С.* Определение алюминия, железа и титана при совместном их присутствии: Автореф. дис. канд. хим. наук / Рук. К. Даукшас. Вильнюс, 1956. 11 с.

45. *Паеда Р.* Исследование методов определения кобальта: Автореф. дис. канд. хим. наук / Рук. К. Даукшас. Вильнюс, 1958. 16 с.

46. *Раманаускас Э. И.* Физико-химическая и микроэлементная характеристика грунтовых вод г. Вильнюс: Автореф. дис. канд. хим. наук / Рук. К. Даукшас. Вильнюс, 1959. 16 с.

47. *Симонавичюс Ю. Ю.* Исследование гексакарбамидо-хроми солей и их применение в анализе: Автореф. дис. канд. хим. наук / Рук. К. Даукшас, Э. Ясинскене. Вильнюс, 1963. 14 с.

48. *Бирмантас И.* Определение микроколичеств некоторых элементов кинетическим методом при окислении пирокатехинового фиолетового: Автореф. дис. канд. хим. наук / Рук. К. Даукшас, Э. Ясинскене. Вильнюс, 1964. 12 с.

49. *Весене Е.* Изучение взаимодействтя сульфата аммония с доломитом: Автореф. дис. канд. хим. наук / Научн. консультант К. Даукшас, рук. А. Каушпедас. Вильнюс, 1964. 15 с.

50. *Барткус П. И.* Изучение методов определения марганца: Автореф. дис. канд. хим. наук / Рук. К. Даукшас, Э. Ясинскене. Вильнюс, 1970. 26 с.

MOKSLO POPULIARINIMO BROŠIŪROS IR KNYGOS

51. Plastinės masės. Kaunas: Valst. encikl., žodyn. ir moksl. lit. l-kla, 1949. 48 p. (8100 egz.)

52. Šių dienų pažiūros į materijos struktūrą. Kaunas: Valst. encikl., žodyn. ir moksl. lit. l-kla, 1949. 27 p. (2100 egz.)

53. Medžiagos tyrimas. Vilnius: „Tiesos“ l-kla, 1950. 20 p. (3 000 egz.)

54. Pasakojimai apie medžiagos struktūrą. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1956. 44 p. (5000 egz.)

55. Pasakojimai apie šimtą elementų. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1956. 195 p. (5000 egz.)

56. Kaip žmogus užkariavo atomą. Vilnius: Lietuvos TSR polit. ir moksl. žinių skleidimo draugija, 1956. 21 p. (500 egz.)

57. Atominės energijos panaudojimas. Vilnius: Lietuvos TSR kultūros m-ja. Resp. paskaitų biuras, 1956. 33 p. (1200 egz.)

58. Kokie yra svarbiausieji metalai. Vilnius: Lietuvos TSR kultūros m-ja. Resp. paskaitų biuras, 1956. 24 p. (1000 egz.)

59. Taikus atominės energijos panaudojimas. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1957. 51 p. (8000 egz.)

60. Molekulės milžinai. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1958. 48 p. (4000 egz.)

61. Stebuklai mokslo šviesoje. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1961. 40 p. (10 000 egz.)

62. Chemijos laimėjimai ir uždaviniai vystant žemės ūkį / K. Daukšas, R. Pajeda. Vilnius: Žinija, 1963. 9 p.

63. Chemija be formulių. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1963. 148 p. (8000 egz.)

64. Chemijos vaidmuo ir jos problemos. Vilnius: Žinija, 1964. 9 p. (7000 egz.)

65. Chemijos ABC. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla, 1964. 26 p. (8000 egz.)

66. Jau 104. Vilnius: Mintis, 1965. 207 p. (5000 egz.)

67. Chemija ne chemikams. Vilnius: Mintis, 1966. 303 p. (5000 egz.)

68. Medžiagos būviai ir cheminiai ryšiai. Vilnius: Žinija, 1967. 17 p. (600 egz.)

69. Nė žingsnio be deguonies. Vilnius: Mintis, 1971. 183 p. (5000 egz.)

PUBLICISTINIAI IR MOKSLO POPULIARINIMO STRAIPSNIAI

70. Retieji elementai // Jaunimo gretos. 1946. Nr. 6. P. 13

71. За дальнейший расцвет культуры и науки // Советская Литва. 1946. 15 марта.

72. Cheminio durpių perdirbimo produktai // Tiesa. 1948. Bal. 29.

73. Gamtos reiškiniai ir religija // Švyturys. 1951. Nr. 17. P. 13.

74. Didysis rusų mokslininkas M. Lomonosovas // Švyturys. 1951. Nr. 22. P. 1–2.

75. Apie religijos kilmę // Lietuvos kolūkietis. 1954. Nr. 9. P. 25–26.

76. Uždrausti atominį karą // Tiesa. 1955. Bal. 7.

77. Atomas žmogaus tarnyboje // Tiesa. 1955. Rugs. 15.

78. За содружество науки и производства // Советская Литва. 1956. 24 января.

79. Atominė energija – liaudies ūkiui // Tiesa. 1956. Vas. 14.

80. Molekulės-milžinai saugo mus nuo šalčio // Švyturys. 1956. Nr. 17. P. 8.

81. Вместе с народом // Советская Литва. 1956. 21 июля.

82. Atomas – taikiems tikslams // Paskaitinis darbas. 1957. Nr. 1. P. 22–25.

83. Įvairinti mokslinę-ateistinę propagandą // Paskaitinis darbas. 1957. Nr.2–3. P. 4–6.

84. Kova už atomo įpilietinimą // Mokslas ir gyvenimas. 1957. Nr. 1. P. 29–32.

85. Mokslas ir tikėjimas // Mokslas ir gyvenimas. 1958. Nr. 2. P. 21–23.

86. Vertingos atliekos // Valstiečių laikraštis. 1958. Birž. 1.

87. Rūbai iš varškės // Valstiečių laikraštis. 1958. Birž. 6.

88. Ateities medžiagos // Valstiečių laikraštis. 1958. Birž. 13.

89. Chemijos ateitis // Tarybinis mokytojas. 1958. Liep. 10.

90. Cheminės stambiamolekulinės medžiagos // Mokslas ir gyvenimas. 1958. Nr. 7. P. 10–13.

91. Granitas – tai šilkas // Moksleivis. 1958. Nr. 10. P. 30–32.

92. Kaip atsiranda ir išnyksta stebuklai // Raudonoji vėliava (Šiauliai). 1958. Lapkr. 15; Tarybinė Klaipėda. 1958. Lapkr.18; Lietuvos geležinkelininkas. 1958. Lapkr. 20.

93. Azotas // Mokslas ir gyvenimas. 1959. Nr. 1. P. 11–14.

94. Putų plastmasės // Mokslas ir gyvenimas. 1959. Nr. 2. P. 36.

95. 90 metų didžiajam D. Mendelejevo atradimui // Socialistinis žemės ūkis. 1959. Nr. 3. P. 55–56.

96. Mokslo nesutaikomumas su religija // Vakarinės naujienos. 1959. Kovo 26; tas pats laikr. rusų k.

97. Prieš idealistinę pasaulėžiūrą // Tiesa. 1959. Bal. 15.

98. Apie mokslinę-ateistinę propagandą // Tiesa. 1959. Birž. 4.

99. Kas toji siela? // Raudonoji vėliava (Šiauliai). 1959. Birž. 5; Kauno tiesa. 1959. Birž. 6; Tarybinė Klaipėda. 1959. Birž. 9; Panevėžio tiesa. 1959. Birž. 10; Leninietis (Vievis). 1959. Spal. 24.

100. Apie šeimos patvarumą // Tarybinė moteris. 1959. Nr. 10. P. 12.

101. Dar apie šeimos patvarumą // Tiesa. 1959. Lapkr. 15.

102. Vanduo rengs, oras maitins / K. Daukšas, R. Budrys // Švyturys. 1960. Nr. 1. P. 6–7.

103. Apie nailoną ir kaproną // Mokslas ir gyvenimas. 1960. Nr. 1 P. 39.

104. Мокслас ир гивянимас: Обзор литовского журнала „Наука и жизнь“ // Наука и жизнь. 1960. №. 3. С. 75.

105. Mokslas, knyga, biblioteka // Bibliotekų darbas. 1960. Nr. 4. P. 29.

106. Apie alkoholinius gėralus // Mokslas ir gyvenimas. 1960. Nr. 8. P. 38–39.

107. Pagal sugebėjimus ir pasiruošimą // Literatūra ir menas. 1960. Spal. 22.

108. „Nepaprasti“ reiškiniai // Valstiečių laikraštis. 1960. Rugs. 16.

109. Naujos problemos ir seni išradimai // Mokslas ir gyvenimas. 1960. Nr. 11. P. 5–8.

110. Kultūros-švietimo įstaigose // Vilnius, 1961. P. 11–12.

111. Svaigusis auksas // Tarybinė moteris. 1961. Nr. 2. P. 16; Vilnis. 1961. Kovo 31.

112. Viduramžių „atominė bomba“ // Mokslas ir gyvenimas. 1961. Nr. 8. P. 7–8.

113. Chemija žengia į kaimą // Valstiečių laikraštis. 1961. Spal. 13.

114. Nauja chemijos šaka // Mokslas ir gyvenimas. 1961. Nr. 10. P. 10–11.

115. Liaudies ūkio chemizavimas // Mokslas ir gyvenimas. 1962. Nr. 3. P. 1–3.

116. Keturi atsakymai skaitytojui // Tarybinė moteris. 1962. Nr. 6. P. 15.

117. Невежество и предрассудки идут рядом // Дружба народов. 1962. № 8. С. 209–222.

118. Plovimas // Mokslas ir gyvenimas. 1962. Nr.10. P. 11–12.

119. Artimiausias tikslas // Agitatorius. 1962. Lapkr. 22.

120. Nemirtingumo problema // Mokslas ir gyvenimas. 1962. Nr. 11 P. 33–35.

121. Didieji chemijos laimėjimai // Mūsų žodis. 1962. Nr. 11. P. 37–40.

122. Нужны ли „фараоновы змейки“? // Советская культура. 1962. 15 декабря.

123. Žmogus ir religija // Astronominis kalendorius. 1963. P. 86–90.

124. Chemikų svajonė // Mokslas ir gyvenimas. 1963. Nr. 3. P. 4–5.

125. Metalų karalius nepasiduoda // Mokslas ir gyvenimas. 1963. Nr. 8. P. 11–12.

126. Черное золото // Советская Литва. 1964. 7 января.

127. Neišsenkantis lobynas // Valstiečių laikraštis. 1964. Saus. 26.

128. Chemijos praeitis, dabartis ir ateitis. // Kooperatininkas. 1964. Nr. 3. P. 27.

129. Chemikų darbai // Mokslas ir gyvenimas. 1964. Nr. 3. P. 3–4.

130. Chemijos rūmo statyba // Mokslas ir technika. 1964. Nr. 3. P. 18–21.

131. Pažinkime ir propaguokime // Bibliotekų darbas. 1964. Nr. 4. P. 8–10.

132. Kodėl tiek daug religijų? // Tarybinė moteris. 1964. Nr. 4. P. 7.

133. Svajonė kviečia žygdarbiams // Komjaunimo tiesa. 1964. Geg. 10; tas pats laikr. rusų k.

134. Nuo sodos iki lavsano // Mokslas ir gyvenimas. 1964. Nr. 6. P. 5–6.

135. Nepakeičiamas produktas // Valstiečių laikraštis. 1964. Gruod. 20.

136. Rūdijimo priešas // Mokslas ir gyvenimas. 1965. Nr. 1. P. 3–4.

137. Nauji vėjai chemijoje // Mokslas ir gyvenimas. 1965. Nr. 3. P. 4–5.

138. Apie geriausius moters charakterio bruožus // Tarybinė moteris. 1965. Nr. 3. P. 8–9; tas pats žurn. lenkų k.

139. Ir mums laimė nesvetima // Gyvenimas – mokykla. 1965. Vas. 27.

140. Kaip chemijos katalizatorius // Literatūra ir menas. 1965. Gruod. 4.

141. Chemija ir mūsų chemikai // Mokslas ir gyvenimas. 1965. Nr. 12. P. 16, 33.

142. Chemija buityje // Moters kalendorius. 1966. P. 243–245.

143. Papročiai – ne pančiai // Pergalė. 1966. Nr. 2. P. 76–88.

144. Nesutaikomi // Kauno tiesa. 1966. Kovo 2; Leniniečių balsas (Tauragė). 1966. Kovo 19.

145. Обычаи. Как с ними быть? // Молодая гвардия. 1966. № 3. С. 310–318.

146. Gamybininkas ruošia disertaciją // Mokslas ir technika. 1966. Nr. 5. P. 4–8.

147. Pirmasis žingsnis – vaišių kultūra // Tarybinė moteris. 1966. Nr. 6. P. 8–9; tas pats žurn. lenkų k.

148. Мы с вами, Въетнамские братья // Советская Литва. 1966. 21 июля.

149. Veiklos labirintai // Pergalė. 1966. Nr. 8. P. 91–104.

150. Menas. Mokslas. Technika // Kultūros barai. 1966. Nr. 8. P. 2–5.

151. Maža tvirtinti – negerk... // Tarybinis mokytojas. 1966. Rugpj. 18.

152. Czlowiek i wiara // Czerwony sztandar. 1966. 8 września.

153. Įvairūs būviai. Kodėl? // Mokslas ir technika. 1966. Nr. 9. P. 8–11.

154. Kvapo mįslė // Mokslas ir gyvenimas. 1966. Nr. 10. P. 9–10.

155. Обычаи. Как с ними быть? // Советская Клайпеда. 1966. 21 октября.

156. О живой и мертвой воде // Советская Литва. 1966. 23 октября.

157. Šypsenos jėga // Kultūros barai. 1966. Nr. 10. P. 70–71.

158. Apie auklėjimą // Kauno tiesa. 1966. Lapkr. 18; Komunizmo keliu (Kupiškis). 1966. Gruod. 8; Auksinė varpa (Pakruojis). 1966. Gruod. 13; Komunizmo švyturys (Telšiai). 1966. Gruod. 27.

159. Apie mokslo ir religijos ištakas // Kauno tiesa. 1967. Kovo 2.

160. Skaitytojas apie poeziją // Poezijos pavasaris. Vilnius, 1967. P. 266–268.

161. Prieskoniai // Kooperatininkas. 1967. Nr. 4. P. 26–27.

162. Palydėk mane į kelią // Kalba Vilnius. 1967. Birž. 23.

163 Geras mokslas // Šluota. 1967. Nr. 16. P. 12.

164. Modelių galia // Mokslas ir gyvenimas. 1967. Nr. 9. P. 8–9.

165. Apie „Volgą" ir daržą // Literatūra ir menas. 1967. Rugs. 23.

166. Ar galima numatyti genijų? // Jaunimo gretos. 1967. Nr. 10. P. 10–11.

167. Vilniaus universiteto chemija // Tarybinis studentas. 1968. Saus. 17

168. Lazda turi du galus // Mūsų gamta. 1968. Nr.1. P. 8–9.

169. Apie inteligentiškumą // Kultūros barai. 1968. Nr. 5. P. 65–66.

170. Pobūvių kultūra // Jaunimo gretos. 1968. Nr. 5. P. 30–31.

171. Ar visada auginsim duoną? // Valstiečių laikraštis. 1968. Birž. 8.

172. Profesija, modeliai ir tu // Jaunimo gretos. 1968. Nr. 11. P. 25.

173. 1.Wierzenia naukowe. 2. Wierzenia religijne. 3. Wierzenia w nieśmiertelność // Czerwony sztandar. 1969. 1, 2, 4 marca.

174. Didžiausias Mendelejevo lobis // Tiesa. 1969. Kovo 22.

175. Menas – tai aš, mokslas – tai mes // Kalba Vilnius. 1969. P. 4–5.

176. Su užuolaida ar be jos? // Jaunimo gretos. 1969. Nr. 6. P. 11–13.

177. Ir apie mokslą – mokslas... // Gimtasis kraštas. 1969. Rugpj. 21.

178. 1. Potrzebna jest dyskusja. 2. O religijności // Czerwony sztandar. 1969. 5, 6 sierpnia.

179. Apie chemijos terminų darybą // Lietuvių kalbos sekcijos sąsiuvinis. 1969. Nr. 10. P. 10–11.

180. Cuda // Czerwony sztandar. 1970. 5 lutego.

181. Kaip, kur ir ko ieškoti // Moksleivis. 1970. Nr. 3. P. 22–23.

182. Šeima sumažina laimę? // Tarybinis studentas. 1970. Bal. 3.

183. Święto znawców materii // Czerwony sztandar. 1971. 30 maja.

184. Trys užlenkti pirštai – atradimas // Literatūra ir menas. 1971. Spal. 16. P. 12.

185. Культура поведения // Советская Литва. 1972. 1 июля.

186. Užuraniniai elementai // Lietuvos pionierius. 1974. Lapkr. 23.

187. Pažangos keliu // Valstiečių laikraštis. 1975. Saus. 7.

188. Kelias į aklavietę // Valstiečių laikraštis. 1975. Gruod. 27.

189. Mokslas, religija, ateizmas // Tarybinis studentas. 1980. Kovo 7.

190. Senimas ir jaunimas // Mokslas ir gyvenimas. 1981. Nr. 7. P. 38.

1925 m. Tėvai Ona Mikalajūnaitė-Daukšienė ir Juozas Daukšas

1925 m. Šiaulių gimnazijos abiturientas

1931 m. Vytauto Didžiojo universiteto absolventas

1932 m. Kariūnas aspirantas

1932 m.

1933 m. Vestuvinė nuotrauka: jaunieji K. Daukšas ir A. Daukšienė, liudininkai Z. Venskevičius ir Z. Prialgauskaitė (žmonos sesuo)

1933 m. Vytauto Didžiojo universiteto asistentas

1937 m. Su žmona ir sūnumi Vitu

1939 m.

1955 m. K. Daukšo bareljefas (autorius – B. Pundzius)

1965 m. KPI taryboje mokslo laipsniams teikti. Doc. V. Sližys, prof. J. Venskevicius, prof. K. Daukšas, doc. J. Bernatonis

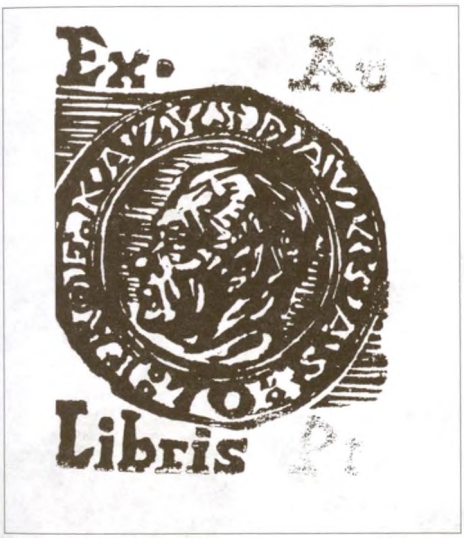

1975 m. K. Daukšo ekslibrisas (autorius – V. Galdikas)

1976 m. Portretas (dail. V. Kuchalskio piešinys)

1975 m. VVU ChF dekanas doc. E. Ramanauskas, prof. K. Daukšas, VVU vyr. dėst. R. Kazlauskas, LMA narys-korespondentas prof. A. Prokopčikas, LMA narys-korespondentas prof. R. Višomirskis

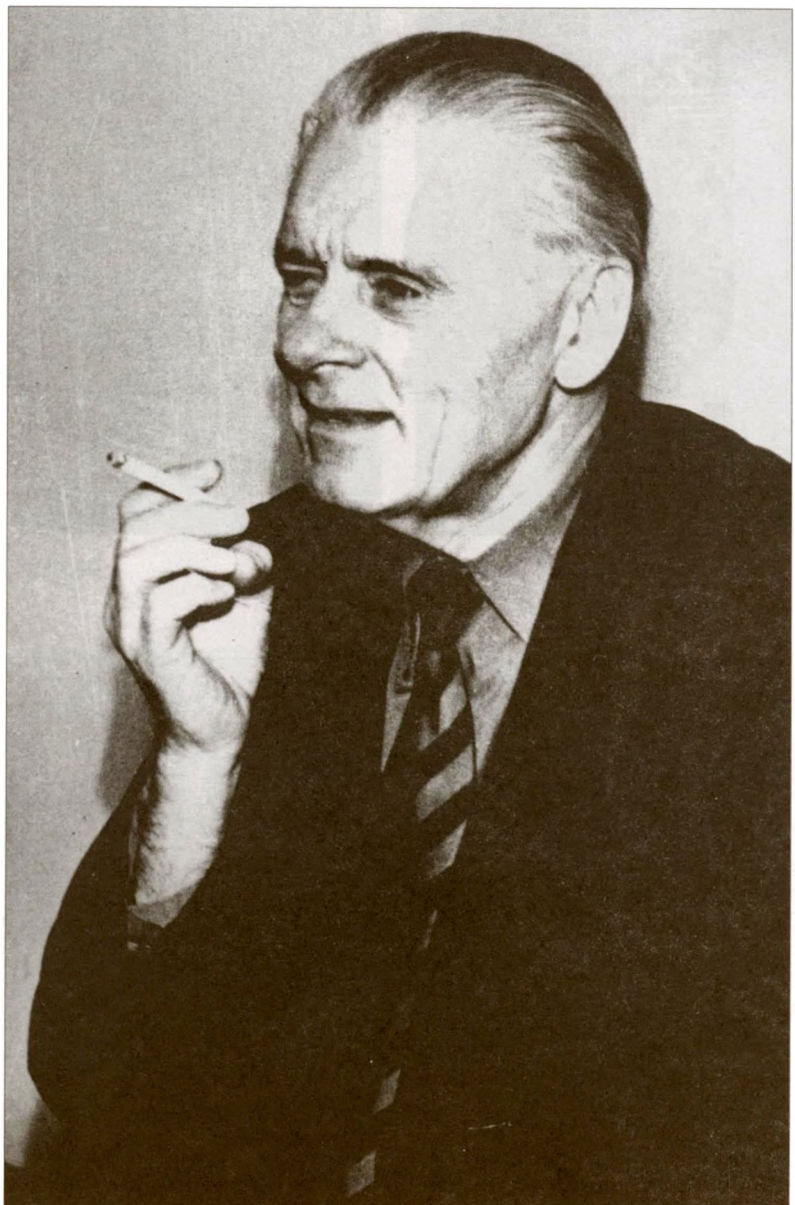

1978 m. Vakaronėje Vilniaus 21-ojoje technikos mokykloje

1978 m. Po paskaitos Šakių rajono Jankų aštuonmetėje mokykloje. Lituanistė R. Ambraškaitė, prof. K. Daukšas, ..., lituanistė V. Bartkutė

1977 m. Savo kabinete

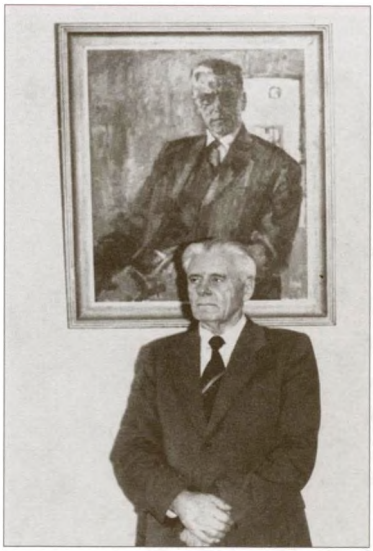

1981 m. Prie dail. V. Karatajaus tapyto portreto

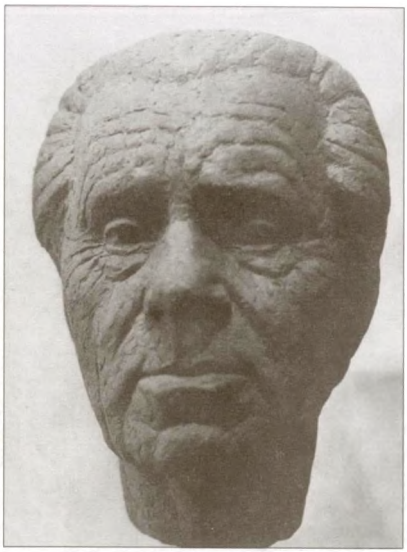

1980 m. Skulptūrinis portretas, terakota (skulpt. Savickienė)

1980 m. 75 metų jubiliejaus proga sveikina akad. P. Brazdžiūnas

1977 m.
Vieša paskaita

1981 m. VVU Chemijos fakulteto taryba.
Sėdi: prof. K. Daukšas, doc. L. Naruškevičius, Neorganinės ir analizinės chemijos katedros vedėjas doc. E. Ramanauskas, doc. R. Sabonienė, Tarybos pirmininkas, ChF dekanas, Bendrosios chemijos katedros vedėjas prof. A. Levinskas, ChF prodekanas doc. R. Jurevičius, doc. G. Bajoras. Stovi: Tarybos sekretorius doc. T. Jankauskas, doc. R. Kazlauskas, doc. V. Skučas, Polimerų chemijos katedros vedėjas doc. L. Radžiūnas, Organinės chemijos katedros vedėjas prof. V. Daukšas, asist. E. Butkus

1975 m.
Su žmona
ligoninės kieme

1981 m. Vilniaus ateistų klubo „Ave, Vita" 10-mečio minejimo dalyviai. Sėdi: Kelmės raj. Mockaičių aštuonmetės m-los direktorius S. Bataitis, publicistas B. Jauniškis, buv. „Laisvosios minties" redaktorius K. Valašinas, akad. P. Slavėnas, prof. I. Zaksas, Ateizmo muziejaus (AM) darbuotoja R. Genkovienė, R. Kutas („Žinija"). Stovi: E. Maziliauskas (AM), P. Marcinkevicius (AM), VPI rektorius prof. J. Aničas, astronomas A. Juška, VVU doc. N. Indrašius, prof. K. Daukšas, med. m. kand. V. Kutorga, G. Repšiene („Tiesa"), R. Juodelytė (AM), ist. m. dr. J. Jarmalavičius, J. Genkovas (Bulgarija), TSRS ateizmo instituto Vilniaus filialo referentas V. Starkus, doc. J. Stankaitis (VPI).

1979 m. VVU 400 m. jubiliejaus minėjimo svečių priėmimas Chemijos fakultete. Chemijos ir cheminės technologijos instituto direktorius akad. R. Višomirskis, ChF dekanas prof. A. Levinskas, prof. K. Daukšas

1984 m. VVU Chemijos fakulteto dėstytojai ir 1961m. laidos absolventai Chemijos dėstymo Vilniaus universitete 200 m. jubiliejaus minėjime. 1 eilė: doc. J. Januševičienė, doc. E. Jasinskienė, akad. J. Matulis, doc. E. Čižiūnaitė, doc. J. Kudaba. 2 eilė: G. Jankevičiūtė-Lastauskienė, E. Kontrimaitė-Grybauskienė, V. Dagytė-Ūbelienė, doc. M. Finkelšteinaitė, doc. S. Ramonaitė, L. Urbonaitė-Čekuolienė, doc. G. Bajoras. 3 eilė: doc. P. Kadziauskas, B. Šumauskaitė-Žilėnienė, K. Bartnikaitė-Grigonienė, prof. E. Ramanauskas, E. Sederavičiūtė-Misiūnienė, prof. K. Daukšas

1984 m. Neorganinės ir analizinės chemijos katedros vedėjas prof. E. Ramanauskas ir prof. K. Daukšas

1984 m. Neorganinės ir analizinės chemijos katedros darbuotojai. Sėdi: doc. L. Naruškevičius, vyr. m. bendr. L. Kazlauskienė, doc. E. Jasinskienė, katedros vedėjas prof. E. Ramanauskas, doc. M. Finkelšteinaitė, doc. E. Ramonaitė, doc. L. Bunikienė. Stovi: vyr. lab. A. Kareiva, vyr. lab. E. Tautkienė, vyr. m. bendr. O. Škadauskienė, asist. J. Škadauskas, vyr. lab. M. Kiškytė, lab. E. Gasiūnienė, vyr. lab. N. Mazaliauskienė, vyr. m. bendr. S. Tautkus, prof. K. Daukšas, vyr. lab. S. Švedienė, vyr. m. bendr. A. Abrutis, asp. V. Vičkačkaitė, doc. R. Kazlauskas, vyr. lab. J. Barkauskas, vyr. lab. A. Babenskas

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

Abramčikas Klaudijus (1910–1991), chemikas technologas, maisto pramonės darbuotojas 330
Achmadulina Bela (g. 1937), rusų poetė 469
Acus-Acukas Jonas (1885–1976), chemikas, Lietuvos žemės ūkio akademijos docentas 57
Adomaitis Albinas (g. 1928), chemikas, LTSR valstybės veikėjas 198
Adžiubėjus Aleksandras (g. 1924), rusų žurnalistas 466
Aksionovas Vasilijus (g. 1932), rusų rašytojas 469
Aleinikovas Feodotas (1928–1987), chemikas, techn. m. kand., ChChTI mokslo darbuotojas 76,4 69
Alekinas Olegas (g. 1908), rusų hidrochemikas 133, 147
Ambrasas Kazys (1931–1987), filol. m. kand., literatūros kritikas 450, 484
Apulėjus (Appuleius) (apie 124–apie 180), romėnų rašytojas 455
Araminas Algirdas (1931–1999), kino režisierius 102, 279, 336, 344, 348, 417, 483, 495,
Aristotelis (Aristotėlės) (384–322 pr. Kr.), graikų filosofas ir mokslininkas 275, 319, 343, 619
Artobolevskis Ivanas (g. 1905), TSRS mokslų akademijos akademikas 93, 95, 124

Bagdonaitė Marija (g. 1914), anglistė, pedagogė 109, 430, 441, 442
Baginskas Tadas (g. 1936), architektas dizaineris, Vilniaus dailės akademijos profesorius 469
Baironas (Byron) Džordžas Noelis Gordonas (1788–1824), anglų poetas 247, 566
Bajoras Gerardas (1928–1991), chemikas,VVU profesorius 105

Balandytė Gražina (g. 1937), aktorė 487
Balčikonis Juozas (1885–1969), kalbininkas, VVU profesorius, LMA akademikas 89, 350
Baldauskas Juozas (g. 1932), žurnalistas, ilgametis žurnalo „Mokslas ir gyvenimas" redaktorius 220, 261, 274, 311, 340, 353, 450
Baldžius Juozas (1902–1962), etnografas, tautosakininkas, VVU profesorius 20, 60
Baltakis Algimantas (g. 1930), poetas 333
Baltrūnas Aleksas (g. 1925), rašytojas 406
Baltušis Juozas (1909–1991), rašytojas 247, 436, 487, 570
Baltušytė Rita (g. 1938), žurnalistė 487
Banaitis Jurgis (1912–1976), Lietuvos žemės ūkio akademijos ir Kauno politechnikos instituto profesorius 74, 131
Baršauskas Kazimieras (1904–1964), fizikas, Kauno politechnikos instituto profesorius ir rektorius 29, 39, 354, 360
Bartkus Petras (1928–1988), chemikas, VVU docentas 111, 149–151, 154, 379
Barzdaitė Kazimiera (g. 1925), agronomė, „Žinijos" referentė 198
Barzdaitis Juozas (g. 1922–1984), filosofas, ateizmo istorikas, VU profesorius 204, 339
Basanavičius Jonas (1851–1927), gydytojas, Lietuvos tautinio atgimimo patriarchas 127
Batarūnas Jonas Algirdas (1926–1990), fizikas, fiz.-mat. m. kand., Fizikos instituto mokslo darbuotojas 484
Batoras Steponas (Bathóry István) (1533–1586), Lenkijos karalius, Lietuvos didysis kunigaikštis 37, 39, 40, 41, 44, 70, 77, 500
Beinoravičius Mečislovas (g. 1940), chemikas, gamtos m. dr. (nostr.) 436
Beranžė (de Béranger) Pjeras Žanas (1780–1857), prancūzų poetas 454
Bereckas Bronius (1893–1967), chemikas, ChChTI mokslo darbuotojas 71, 70, 72, 120, 130, 383
Bergas Viktoras (1906–1983), gamtosaugininkas, LTSR valstybės veikėjas 281
Bernotas Rokas (g. 1952), chemikas, gamtos m. dr. (nostr.), diplomatas 395
Berselijus (Berzelius) Jensas Jakobas (1779–1848), švedų chemikas, mineralogas 114
Bethovenas (van Beethoven) Liūdvigas (1770–1827), vokiečių kompozitorius, pianistas 462

Bičkauskas-Gentvila Leonas (g. 1910), istorikas, Vilniaus pedagoginio instituto profesorius 180, 300, 337, 341, 362, 366, 369, 370, 376, 456–458, 469

Bieliauskas Feliksas (1914–1985), LKP ir LTSR valstybės veikėjas 200

Bieliukas Kazimieras (1901–1991), geografas, VVU profesorius ir rektorius, LMA akademikas 60, 79, 89, 190, 201, 470, 641

Bilidienė Elena (g. 1919), chemikė, Vilniaus pedagoginio universiteto docentė 387, 400, 406

Biliūnas Jonas (1879–1907), rašytojas 474

Binkis Kazys (1893–1942), poetas, dramaturgas 432

Birmantas Jonas (g. 1930), chemikas, gamtos m. dr. (nostr.), „Termoizoliacijos" instituto mokslo darbuotojas 151, 154, 282

Biržiška Vaclovas (1884–1956) bibliografas, kultūros istorikas, VDU profesorius 30

Biržiška Viktoras (1886–1964), matematikas, VDU ir VU profesorius 30

Biveinis Juozas (g. 1936), chemikas, gamtos m. dr. (nostr.), ChI mokslo darbuotojas 279

Blažys Kajetonas (1903–1963), chemijos m. kand., ChChTI mokslo darbuotojas 75, 77, 80, 81, 119, 140, 154, 279, 383

Blotnys Valentas (1930–1987), biologas chemikas, pedagogas 198

Bložė Vytautas (g. 1930), poetas, vertėjas 468

Bodnevas Abramas (g. 1919), chemikas, habil. dr. (nostr.), ChI profesorius 383

Bogdanas Konstantinas (g. 1926), skulptorius, Vilniaus dailės akademijos profesorius 439, 445, 466, 469, 497, 503

Boras (Bohr) Nilsas (1885–1962), danų fizikas 114

Boruta Kazys (1905–1965), rašytojas 469, 474

Bražiškis Stasys (1896–1991), LTSR valstybės veikėjas 204

Brazdžionis Bernardas (g. 1907), poetas 454

Brazdžiūnas Povilas (1897–1986), fizikas, VVU profesorius, LMA akademikas 29, 39, 41, 42, 46, 49, 60, 78, 79, 191, 327, 425, 426

Buckus Pranas (g. 1928), chemikas, Vilniaus pedagoginio universiteto profesorius, Rusijos švietimo akademijos užsienio narys 198, 297, 413, 452

Bučas Jonas (1900–1973), ekonomistas, VVU profesorius ir rektorius 60, 62, 190, 353, 367, 369, 426, 414

Budraitienė Vita (g. 1945), chemikė, gamtos m. dr. (nostr.), ChI mokslo darbuotoja 154, 351, 352, 387, 426

Budrys Dzidas (1903–1971), ekonomistas, VVU profesorius, LMA akademikas 60, 61, 89, 426, 627

Bufas Viktoras (g. 1928), lituanistas, žurnalistas 342, 347

Buivydaitė Marija (1896–1955), chemikė, VDU vyr. asistentė 43

Bulaka Mečislovas (1907–1994), grafikas, Vilniaus dailės akademijos docentas 356, 376, 460, 462, 470, 471, 474, 475, 481, 482, 484, 485, 487, 495, 497, 499, 506

Bulavas Juozas (1909–1995), teisininkas, VVU profesorius ir rektorius 42, 58, 61, 66, 161, 182, 187, 190, 208, 338, 363, 367, 373, 375, 376, 433, 464, 465, 497

Bunikienė Lukrecija (g. 1934), chemikė, VU docentė 54, 152, 154, 386, 387, 460

Bunikis Antanas (g. 1933), chemikas, VU docentas 147, 379

Bunzenas (Bunsen) Robertas Vilhelmas (1811–1899), vokiečių chemikas 274

Būtėnas Julius (1908–1999), rašytojas, publicistas 338, 428, 477, 482, 493, 496, 497, 499

Butkevičius Filypas (1887–1934), chemikas, VDU profesorius 23, 24, 26–28, 31, 36, 106, 109, 140, 144, 158, 159, 162, 335, 621

Butkevičius Juozas (g.1928), chemikas, gamtos m. dr. (nostr.), ChI mokslo darbuotojas 21, 63, 220, 330, 406, 407, 505

Cemnolonskas Viktoras (1925–1999), ekonomistas, „Minties" leidyklos darbuotojas 331

Cesevičius Domas (1902–1986), ekonomistas, VVU docentas 99, 323, 345, 359, 376, 416, 450, 470–473, 482–491, 493–495, 504, 506

Cesolė (de Cessolis, Cessoles) Jakobas, XIII a. prancūzų šachmatininkas teoretikas 531

Chomčenka Gavrilas, rusų chemikas 174

Chomskis Vaclovas (1909–1976), geografas, VVU profesorius 191, 386

Chruščiovas Nikita (1894–1971), TSKP ir TSRS valstybės veikėjas 211, 227, 362, 466, 488

Churginas Aleksys (1912–1989), poetas, vertėjas 142, 290, 299, 344–346, 361, 362, 366, 439, 453–455, 458, 471, 473, 474, 476, 483, 486, 489, 496–498, 500, 506

Cipseris Valteris (1883–?), chemikas, VDU vyr. asistentas, VU docentas 49

Cukermanas Eugenijus (g. 1935), dailininkas 485

Cvirka Petras (1909–1947), rašytojas 333, 474

Čaplikas Vytautas (g. 1924), chirurgas 174, 343, 450, 482, 497
Čechovas Antonas (1860–1904), rusų rašytojas 455
Čedavičius Aleksas (1926–1998), filosofas, Vilniaus aukštosios partinės mokyklos profesorius 204
Čekanauskas Vytautas (g. 1930), architektas 468
Čekanavičiūtė Vida (g. 1963), chemikė 391, 393, 394, 397, 398, 403
Čepaitis Jonas (g. 1920), aktorius 467
Čepinskis Vincas (1871–1940), chemikas, VDU profesorius ir rektorius 30, 140, 165, 207, 229, 293, 324, 358, 489
Čepulis Stasys (1910–1989), chirurgas stomatologas, Kauno medicinos universiteto profesorius 60
Čiplys Adomas (1904–1975), pedagogas 204
Čiugajevas Levas (1873–1922), rusų chemikas 106, 144
Čiupaila Juozas (g. 1931), inžinierius 210, 213, 335, 364, 380, 383, 385, 413, 445, 446, 485, 498, 503
Čiupalaitė Danutė (g. 1962), chemikė 102, 393, 394, 395, 397
Čiurlionis Mikalojus Konstantinas (1875–1911), dailininkas, kompozitorius, kultūros veikėjas 474
Čižauskas Algimantas (g. 1930), lituanistas, žurnalistas 344, 361, 412, 414, 439, 456, 457, 467, 483, 497, 499, 501, 502, 504, 505
Čižauskienė (Vaitulevičiūtė) Marija (g. 1925), choreografė 350, 414, 445
Čižiūnaitė Elena (1918–1987), chemikė, VVU docentė 97, 198, 217, 252, 332, 351, 355, 361, 363, 374, 379, 415, 463

Dagys Jonas (1906–1993), botanikas, augalų fiziologas, VU profesorius 60, 62, 339
Dalinkevičius Juozas (1893–1980), geologas, VVU profesorius, LMA narys korespondentas 41
Daltonas (Dalton) Džonas (1766–1844), anglų fizikas ir chemikas 275
Damušis Adolfas (g. 1908), chemikas,VDU docentas, Detroito universiteto profesorius 29, 30, 31
Dantė (Dante) Aligjeris (1265–1321), italų poetas 454, 473
Darulytė Gražina (g. 1963), chemikė, pedagogė 285, 396, 405
Daukšaitė Elena (g. 1915), prof. K. Daukšo sesuo 13, 15, 19, 21, 49, 295, 424
Daukšaitė Milda (g. 1981), prof. K. Daukšo anūkė 429

Daukšaitė Rita (1939–1973), biologė, prof. K. Daukšo dukra 423, 429
Daukšaitė Vita (g. 1966), biochemikė, prof. K. Daukšo anūkė 15, 101, 102, 103, 333, 336, 371, 392, 404, 405, 407, 427, 429, 444, 459, 460
Daukšas Juozas (1872–1953), ūkininkas, prof. K. Daukšo tėvas 11
Daukšas Juozas (1917–1977), prof. K. Daukšo brolis 15, 360, 461
Daukšas Vitas (g. 1935), chemikas, VU profesorius, LMA narys korespondentas, prof. K. Daukšo sūnus325, 422, 423, 445
Daukšas Vladas (1909–1966), ūkininkas, prof. K. Daukšo brolis 13, 14
Daukšienė Adelė (1905–1997), chemikė farmacininkė, prof. K. Daukšo žmona 15, 19, 20, 28, 50, 100, 112, 174, 293, 294, 336, 359, 370, 376, 422, 425–427, 430, 432, 441, 443, 448, 451, 453–455, 459, 463
Daukšienė Ona (*žr.* Mikalajūnaitė-Daukšienė) 11
Dausa Kazys (1906–1996), filosofas, žurnalistas 479, 480, 498
Dekartas (Descartes) Renė (1596–1650), prancūzų filosofas, fizikas, matematikas 334
Deksnys Jonas (1914–1982), KGB perverbuotas Vakarų žvalgybų agentas 486, 490, 492
Demokritas Abderietis (Dēmokritos Abdēritēs) (apie 460 – apie 370 pr. Kr.), graikų filosofas 275, 526, 545, 635
Denafas Gintaras (g. 1960), chemikas, gamtos m. dr. 397, 407
Dičiūnaitė (Nivinskienė) Ona (g. 1944), chemikė, gamtos m. dr. (nostr.), Chl inžinierė 405
Dičius Pranas (1907–1989), teisininkas, teisės m. kand., Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto mokslo darbuotojas 200, 204, 207
Didžiariekienė Genovaitė (g. 1909), „Žinijos" darbuotoja 347
Dirvianskytė Nijolė (g. 1945), chemikė, gamtos m. dr. (nostr.), liaudies menininkė 175, 433, 436
Dobužinskis Mstislavas (1875–1957), scenografas, tapytojas, grafikas 474
Domaševičius Kęstutis (1904–1985), teisininkas, VVU docentas 63, 182
Dostojevskis Fiodoras (1821–1881), rusų rašytojas 455
Duobienė Živilė (g. 1941), gydytoja 100, 103, 333, 443
Dvarionas Balys (1904–1972), kompozitorius, pianistas, dirigentas, LTSR valstybinės konservatorijos profesorius 426, 482

Edisonas (Edison) Tomas Alva (1847–1931), amerikiečių išradėjas 337
Einšteinas (Einstein) Albertas (1879–1955), fizikas, specialiosios reliatyvumo teorijos kūrėjas 114, 527, 619
Engelsas (Engels) Frydrichas (1820–1895), vokiečių filosofas socialistas, vienas iš marksizmo pradininkų 248, 570, 571
Epikūras Samietis (Epikuros Somios) (341–270 pr. Kr.), graikų filosofas 263, 264
Erlenmejeris (Erlenmeyer) Emilis (1825–1909), vokiečių chemikas organikas 406
Erlickas Juozas (g. 1953), rašytojas 324

Fermis (Fermi) Enrikas (1901–1954), italų fizikas, branduolinės energetikos pradininkas 114
Finkelšteinaitė Miriam (g. 1918), chemikė, VVU docentė 51–53, 143, 144, 154, 166, 167, 351, 366, 402, 621, 622
Froidas (Freud) Zigmundas (1856–1939), austrų neuropatologas, psichiatras, psichologas 366

Gabrėnaitė Regina (g. 1939), „Termoizoliacijos" instituto darbuotoja 99, 210, 213, 282, 328, 417, 427, 440
Gaidys Antanas (g.1926), filosofas, habil. dr., LMA Sociologijos ir teisės instituto mokslo darbuotojas 330, 331, 334
Galaunė Paulius (1890–1988), dailėtyrininkas, muziejininkas, VVU ir LTSR valstybinio dailės instituto docentas 176
Galdikas Valerijonas (g. 1923), grafikas 352
Galdikienė Ona (1925–1995), chemikė, ChI profesorė 140, 299, 329, 343, 345, 350, 359, 382, 392, 410, 432, 636
Galilėjus (Galilei) Galilėjas (1564–1642), italų fizikas, mechanikas, astronomas 314
Ganusevičiūtė-Mikailienė Eugenija (g. 1925), techn. m. dr (nostr.), ChChTI mokslo darbuotoja 127
Gediminas (apie 1275–1341), Lietuvos didysis kunigaikštis 71, 80, 461, 465
Gedvilas Mečislovas (1901–1981), LKP ir LTSR valstybės veikėjas 363
Genzelis Bronius (g. 1934), filosofas, VU profesorius, valstybės veikėjas 204, 251, 301, 324, 334, 338, 340, 360, 363, 367
Gėtė (Goethe) Johanas Volfgangas (1749–1832), vokiečių rašytojas, mąstytojas, gamtininkas 247, 454, 473, 566

Girdzijauskas Vytautas (1904–1972), mikrobiologas imunologas, VVU profesorius, LMA narys korespondentas 190, 426
Glinka Nikolajus, rusų chemikas, populiaraus bendrosios chemijos vadovėlio autorius 174
Glodenis Adolfas (1883–1968), inžinierius, VDU vyr. asistentas ir adjunktas 39
Golsvortis (Galsworthy) Džonas (1867–1933), anglų rašytojas 455
Gorbulskis Benjaminas (1925–1986), kompozitorius 366, 453, 471, 475, 476, 487, 497, 498, 637
Greimas Algirdas Julius (1917–1992), Prancūzijos lietuvių kilmės kalbininkas, vienas semiotikos pradininkų 485, 497, 637
Gricius Augustinas (1899–1972), rašytojas 468
Grincevičienė Adelė (1921–1998), istorikė, VVU bibliotekos darbuotoja 450, 462, 501
Grincevičius Dionizas (1903–1986), ekonomistas, VVU administracijos darbuotojas 45, 98, 99, 352, 361, 427, 448, 450, 456–458, 462, 500
Griškun Elena (g. 1909), chemikė, VVU docentė 197
Grotus (Grotthuss) Teodoras (1785–1822), lietuvių chemikas, Miuncheno mokslų akademijos narys korespondentas, Dorpato (Tartu) universiteto profesorius 11
Gudaitis Antanas (1904–1989), tapytojas, LTSR valstybinio dailės instituto profesorius 468
Gudelis Vytautas (g. 1923), geografas, VU profesorius 141, 175, 336
Gulbinskienė Aleksandra (g. 1925), lituanistė, istorikė, Lietuvos žemės ūkio akademijos docentė 204
Gurevičienė Jūratė Jadvyga (g. 1945), chemikė, gamtos m. dr (nostr.) 406

Hanzelka (Hanzelka) Iržis (g. 1920), čekų keliautojas, rašytojas, publicistas 543
Heidegeris (Heidegger) Martynas (1889–1976), vokiečių filosofas 335
Heimanas Rudolfas (1802–1865), Vilniaus universiteto auklėtinis, Maskvos universiteto profesorius 207
Heinė (Heine) Heinrichas (1797–1856), vokiečių rašytojas, publicistas 566
Hekelis (Haeckel) Ernstas (1834–1919), vokiečių biologas, gamtamokslinio ateizmo populiarintojas 335
Hemingvėjus (Hemingway) Ernestas (1899–1961), amerikiečių rašytojas 455
Herbačiauskas Juozapas Albinas (1876–1944), rašytojas, literatūros kritikas, VDU dėstytojas 324

Hitleris (Hitler) Adolfas (1889–1945), Vokietijos politinis veikėjas, III Reicho vadovas 33, 482, 587
Holemanas (Holeman) A. F., chemikas, Amsterdamo (Olandija) universiteto profesorius 140
Horodničius Henrikas (1906–1989), fizikas, VVU profesorius 43, 414

Imbrasas Vytenis (g. 1928), kino režisierius 207
Indrašius Napoleonas (1905–1984), gydytojas, VVU docentas 335
Ivanauskas (Iwanowski) Vaclovas (1880–1943), chemikas technologas, Varšuvos politechnikos instituto ir VU profesorius 40, 41
Ivanauskas Tadas (1882–1970), gamtininkas, VDU ir VVU profesorius, LMA akademikas 40, 41, 60

Janickis Jonas (1906–1998), chemikas, KTU profesorius, LMA akademikas 29, 30, 34–36, 39–41, 104, 108, 111, 208
Jankauskas Steponas (1898–1984), zoologas, hidrobiologas, VVU profesorius 191, 434
Jankauskas Teofilis (g. 1939), chemikas, VU docentas 407
Janonis Julius (1896–1917) poetas 477
Jantšas (Jantsch), Gustavas (1882–1954), austrų chemikas 34
Jasinskienė Edita (g. 1917), chemikė, VU profesorė 51, 145–147, 150, 151, 173, 354, 379, 384, 401
Jasiukevičius Vincas (1915–1991), Geologijos ir geografijos instituto mokslo darbuotojas, Kauno politechnikos instituto docentas 127, 130
Jauniškis Bronius (g. 1920), publicistas, ateizmo propaguotojas 20, 205, 298, 336, 351, 454, 455, 460
Jevtušenka Jevgenijus (g. 1933), rusų poetas 469
Jodelė Pranas (1871–1955), chemikas technologas, VDU ir Kauno politechnikos instituto profesorius, VDU rektorius 31, 32, 39, 127, 197
Jonaitis Henrikas (1913–1993), fizikas, VU profesorius 197
Jucys Adolfas (1904–1974), fizikas, VVU profesorius, LMA akademikas 43, 45, 46, 60, 104, 484
Juodakis Petras (1872–1940), chemikas, VDU profesorius 23–28, 32, 34, 36, 38, 39, 107, 112, 500
Juodka Benediktas (g. 1943), biochemikas, VU profesorius, LMA prezidentas 408

Jurginis Juozas (1909–1994), VU profesorius, LMA akademikas 78, 90, 252, 351
Jurgutis Vladas (1885–1966), ekonomistas, VDU ir VVU profesorius 477
Juškys Edmundas (g. 1932), filologas, knygų leidėjas 204, 218,0297, 362

Kadziauskas Jurgis (g. 1946), biochemikas, VU docentas 373, 391
Kadziauskas Petras (g. 1940), chemikas, VU docentas 400
Kaikaris Petras (g. 1929), chemikas, gamtos m. dr. (nostr.), „Termoizoliacijos" instituto mokslo darbuotojas 39, 43, 197, 375
Kaikaris Vytautas (1912–1982), fizikas, chemikas, VVU profesorius 423
Kairiūkštis Vitalis (g. 1958), chemikas 373
Kaminskas Antanas (g. 1932), chemikas technologas, profesorius, D. Mendelejevo chemikų draugijos Lietuvos respublikinės valdybos pirmininko pavaduotojas 103, 198, 210–213, 329, 332, 350, 371, 374, 385, 386, 456, 499
Kaniauskas Meris (1923–1997), anglistas, teisininkas 402
Kanišauskas Saulius (g. 1945), filosofas, humanitar. m. dr. (nostr.), „Žinijos" draugijos valdybos pirmininkas 446
Kanovičius Grigorijus (g. 1929), rašytojas 249
Kapačiauskas Jonas Zenonas (1928–1981), chemikas technologas, technikos m. kand., „Termoizoliacijos" instituto mokslo darbuotojas 76, 127
Kapočius Vidmantas (g. 1943), chemikas, gamtos m. dr. (nostr.), ChI mokslo darbuotojas 152, 174, 296, 333, 336, 357, 416, 427, 444, 459, 484, 499, 502
Karatajus Vladas (g. 1925), dailininkas 99, 328, 332
Karnapas (Carnap) Rudolfas (1891–1970), vokiečių ir amerikiečių filosofas, logikas 335
Karsavinas Levas (1882–1952), istorikas, filosofas, VDU ir VU profesorius 175
Karvelis Narimantas (g. 1928), chemikas, VU docentas 456, 457, 593
Kasiulevičius Rimantas (g. 1942), dailininkas 221, 256, 295, 332, 363, 377, 462, 476, 480, 484, 497, 502
Kaščenevskis Jakovas (1911–1984), gydytojas 366, 450, 481, 498
Katilienė Teodora (g. 1920), lituanistė, VU dėstytoja 98, 109, 333, 372, 375, 423, 430, 439, 441, 500
Katilienė Vanda (1918–1972), stomatologė, VVU docentė 98, 333
Katilius Petras (1903–1995), matematikas, VU profesorius 29, 30, 44, 60, 293, 347, 386, 415, 433, 434, 448, 449, 462, 502
Kaušpėdas Anicetas (1911–1978), chemikas, VVU docentas 151, 354, 448–450, 500

Kaveckis Mykolas (1889–1968), geologas, VDU, Kauno politechnikos instituto ir VVU profesorius 39, 50
Kazlauskas Rolandas (g. 1941), chemikas, VU profesorius 4, 9, 53, 54, 78, 105, 111, 154, 249, 255, 257, 282, 300, 301, 347, 351, 353, 367, 368, 373, 374, 376, 384, 385, 387, 402, 414, 420, 446, 456, 458, 501
Kazlauskienė Liudmila (g. 1938), chemikė, VU mokslo darbuotoja 8, 9, 267, 331, 453, 639
Kenevičius Marijonas (1913–1959), LKP veikėjas 84, 85
Kiaušaitė Ona (g. 1922), chemikė, pedagogė 48, 362, 392, 401, 433, 434
Kimtienė Danutė (g. 1942), chemikė, gamtos m. dr. (nostr.), Chl mokslo darbuotoja 125, 153, 315, 409
Kiuri (Curie) Pjeras (1859–1906), prancūzų fizikas 114
Kiuri Marija (*žr.* Sklodovska-Kiuri Marija)
Kladiščevas Kirilas, chemikas, VDU asistentas 39
Klasonas (Klasson) Robertas (1868–1926), rusų elektrotechnikas 513
Knyva Albertas (1912–1970), LTSR valstybės veikėjas 200
Kodatis Bernardas (1879–1957), astronomas, VDU profesorius 49
Kolupaila Steponas (1892–1964), hidrologas, VDU ir Notr Damo universiteto (JAV) profesorius 31
Končius Algirdas (g. 1905), miškininkas, agrarinių m. dr. (nostr.) 4, 9, 21, 25, 103, 141, 175, 295, 296, 324, 328, 330, 334, 335, 349, 352, 356, 370, 372, 376, 411, 420, 424, 430, 432, 439, 443, 444, 449, 450–452, 455–459, 463, 470, 472, 478, 479, 488, 493, 496, 501, 502, 504, 640
Končius Ignas (1886–1975), fizikas, VDU profesorius, VU valdytojas 30, 49, 478
Kontrimavičiūtė Janė (g. 1941), chemikė 391
Kopelmanas Dmitrijus Juozas (g. 1930), lingvistas, psichologas 356, 436, 460, 485, 490
Korsakas Kostas (1909–1986), literatūrologas, poetas, VVU profesorius, LMA akademikas 190
Korsakienė Halina (g. 1910), rašytoja 101
Kossu-Aleksandravičius Jonas (J. Aleksandriškis, J. Aistis) (1904–1973), poetas 454
Kovaliovas Sergejus (g. 1930), rusų disidentas, politinis veikėjas 469
Krasauskas Juozas (1862–1935), VDU vyr. asistentas 27
Krasauskas Stasys (1929–1977), grafikas 249, 417, 469, 485
Krausas (Krauss) F., vokiečių chemikas 106

Kremanas (Kremann) Robertas (1879–1937), austrų chemikas 33, 34
Krėvė Vincas (1882–1954), rašytojas, VDU profesorius, LMA pirmasis prezidentas 333
Kriaučiūnas Jonas (1915–1994), chemikas, ChChTI mokslo darbuotojas, VVU docentas 25, 39, 47, 75, 76, 109, 130, 134, 137, 138, 154, 208, 381, 383
Krylovas Aleksejus (1863–1945), rusų matematikas, mechanikas, laivų statybos specialistas 529
Krivickas Domas (g. 1905), teisininkas, teisės mokslų daktaras, visuomenės veikėjas 19
Križinauskas Juozas Algirdas (g. 1928), germanistas, Vilniaus pedagoginio universiteto dėstytojas 359, 504
Kubilius Jonas (g. 1921), matematikas, VVU profesorius ir rektorius, LMA akademikas 155, 176, 346, 385, 503
Kudaba Jeronimas (1909–1992), chemikas, VVU profesorius 43, 47, 70, 71, 73, 120, 114, 198, 208, 361
Kudirka Vincas (1858–1899), rašytojas, visuomenės veikėjas, tautinio Atgimimo žadintojas 477
Kugatova Gali (1918–1970), chemijos. m. kand., ChChTI mokslo darbuotoja 84, 85, 119, 370
Kulakauskas Telesforas (1907–1977), grafikas 324, 467, 468
Kunevičius Česlovas (g. 1929), gydytojas 99, 293, 294, 481, 489, 499, 502
Kutorga Viktoras (1920–1991), gydytojas onkologas, ateizmo propaguotojas 204, 207, 338
Kuzminskis Vytautas (g. 1912), pedagogas, VVU ir Kauno medicinos instituto docentas 200
Kviklys Vladas (1908–1985), gydytojas, VVU profesorius 370

Lankauskas Romualdas (g. 1932), rašytojas 254, 469
Laukutienė Regina Veronika (g. 1946), lituanistė 177
Laumenskas Henrikas (1922–1995), gamtos m. dr. (nostr.), ChI mokslo darbuotojas 110, 120, 132–134, 146, 154, 198, 622
Laurinčiukas Albertas (g. 1928), žurnalistas, rašytojas 335
Lazutka Valentinas (g. 1932), filosofas 204
Ledas Ipolitas (g. 1935), filosofas, VU vyr. asistentas 223, 324, 338, 350, 416
Lemanienė Milda (g. 1943), „Neringos“ kavinės darbuotoja 349

Lemas (Lem) Stanislavas (g. 1921), lenkų rašytojas fantastas 455
Leninas (Uljanovas) Vladimiras (1870–1924), rusų politikos veikėjas, TSRS įkūrėjas 104, 206, 221, 222, 254, 299, 301, 336, 364, 454, 513, 571, 594
Liaudis Kazimieras (1901–1992), LKP ir LTSR valstybės veikėjas 256
Ločeris Laimis (g. 1929), tapytojas, Vilniaus dailės akademijos docentas 468
Lomonosovas Michailas (1711–1765), rusų mokslininkas, poetas 54, 194, 208, 216, 276, 422, 423, 428, 625
Londonas (London) Džekas (1876–1916), JAV rašytojas 178, 408, 472, 529
Lozuraitis Albinas (g. 1934), filosofas, VU docentas 339
Luneckas Algirdas (g. 1928), gamtos m. dr. (nostr.), ChChTI mokslo darbuotojas 110, 175, 140, 376, 381, 382, 457

Macevičius Jonas (g. 1922), filosofas, LMA narys korespondentas 204
Mačiulis Adomas (1929–1995), profesorius, Fizikinių ir techninių energetikos problemų instituto mokslo darbuotojas 194
Mačiulis Jonas (g. 1937), filosofas, ateizmo propaguotojas, VVU docentas 459
Mahometas (570–632), arabų religinis ir politinis veikėjas, islamo įkūrėjas 530
Maironis (Jonas Mačiulis) (1862–1932), poetas 254, 454
Majakovskis (Majakovskij) Vladimiras (1893–1930), rusų poetas 454
Makarenka Antonas (1888–1939), rusų pedagogas, rašytojas 615
Makarovas Stepanas (1849–1904), rusų viceadmirolas, keliautojas, okeanografas 529
Makuška Ričardas (g. 1956), chemikas, VU docentas 403
Marcinkevičius Justinas (g. 1930), poetas 454
Marinjakas (de Marignac) Žanas Šarlis Galisardas (1817–1894), šveicarų chemikas 107, 108
Markonis Stasys (1902–1973), pedagogas, ateizmo propaguotojas 204
Marksas (Marx) Karlas (1818–1883), vokiečių socialistas, istorikas, ekonomistas, politikos teoretikas, marksizmo pradininkas 366
Markulis Juozas (1913–1987), gydytojas, VVU profesorius 204
Maroščikienė Janina (g. 1944), chemikė, VU laborantė 503
Martynaitis Marijonas (g. 1922), chemikas technologas, Kauno politechnikos instituto profesorius ir rektorius 202
Martinionis Antanas (g. 1928), teisininkas, žurnalistas, Ateizmo muziejaus direktorius 205

Martinkėnaitė Danguolė (g. 1963), chemikė 406
Martinkus Robertas (g. 1944), chemikas, gamtos m. dr. (nostr.), makroekonomistas finansininkas 374, 408
Masiliūnas Albinas (1930–1980), germanistas, VVU dėstytojas 485
Matulienė Adelė (g. 1910), stomatologė, akad. J. Matulio žmona 426, 433, 642
Matulis Juozas (1899–1993), chemikas, VVU profesorius, LMA prezidentas 5, 29, 37, 39, 41–43, 45, 46, 49, 51, 56, 60, 66–68, 74, 80, 82, 84, 86, 92, 95–97, 109, 112, 116, 119, 132, 133, 139, 143, 153, 159, 169, 185, 189, 191, 200, 210
Mažuika Jonas (?– apie 1970), pirmasis Vilniaus „Neringos“ kavinės administratorius 466
Medeišienė Gražina (g. 1943), chemikė, VU mokslo darbuotoja 435
Mendelejevas Dmitrijus (1834–1907), rusų chemikas 97–99, 114, 164, 172, 178, 196, 210, 211, 276, 282, 341, 348, 350, 355, 380, 383, 385, 435, 440, 446, 456, 485, 639, 645, 652
Meras Icchokas (g. 1934), rašytojas 468
Merkys Vytautas (g. 1929), istorikas, habil. dr. (nostr.) 4, 9, 127, 129
Meškauskas Eugenijus (1909–1997), filosofas, VU profesorius 30, 31, 177, 204, 207, 294, 324, 332, 367, 386, 448, 460
Meškauskienė Michalina (1907–1990), LTSR valstybės veikėja 367
Mickienė Antanina (g. 1928), chemikė, Vilniaus pedagoginio universiteto docentė 222, 336, 362, 364, 380, 404, 410, 411, 433, 434
Mieželaitis Eduardas (1919–1997), rašytojas 243
Mikalajūnaitė-Daukšienė Ona (1883–1978), prof. K. Daukšo motina 11
Mikalauskas Vytautas (g. 1921), kino režisierius, kinotyrininkas 207
Mikėnas Juozas (1901–1964), skulptorius, LTSR valstybinio dailės instituto profesorius, TSRS dailės akademijos narys korespondentas 474
Mykolaitis-Putinas Vincas (1893–1967), rašytojas, VVU profesorius, LMA akademikas 57
Miltinis Juozas (1907–1994), aktorius, režisierius 346, 485
Minkevičius Antanas (1900–1998), botanikas, VVU profesorius, LMA narys korespondentas 60, 191
Minkevičius Jokūbas (1921–1996), filosofas, profesorius 204
Minkevičiūtė Dalia (g. 1964), chemikė 397, 399
Minutka Petras (1908–1989), chemikas, VU jaun. asistentas 23
Mironaitė Monika (g.1913), aktorė 474, 475, 643

Mironas Ričardas (1908–1979), kalbininkas, VVU docentas 254
Mitropolskis Konstantinas (1893–?), pedagogas, VVU docentas, prorektorius 367
Mituzas Julius (1911–1999), chemikas technologas, gamtos m. dr. (nostr.), „Termoizoliacijos“ instituto mokslo darbuotojas 74, 127, 128, 130, 145
Mocartas (Mozart) Volfgangas Amadėjus (1756–1791), austrų kompozitorius 462
Mockūnas Liūtas Leonidas (g. 1934), inžinierius, literatūros tyrinėtojas 485
Mozė (14–13 a. pr. Kr.), senovės žydų pranašas 366
Mudėnienė Regina (g. 1943), chemikė, chemijos leidinių mokslinė redaktorė 143, 330
Mušiūnas Antanas (1910–1992), prieškario žurnalistas 481

Nanas (Naan) Gustavas (g. 1919), estų astrofizikas, kosmologas, filosofas 251
Naruškevičienė Elena (1919–1997), chemikė, VVU darbuotoja 355, 356, 360, 425
Naruškevičius Leonas (g. 1920), chemikas, VVU docentas 53, 99, 105, 147, 148, 154, 333, 362, 364, 366, 387, 395, 413–415, 437, 622, 623
Nasvytis Algimantas (g. 1928), architektas, VGTU profesorius 176, 324, 394, 410, 464, 470, 476, 485
Nasvytis Vytautas (g. 1928), architektas, Vilniaus dailės akademijos profesorius 176, 324, 394, 410, 464, 470, 476, 485
Nekrasovas Viktoras (g. 1911), rusų rašytojas disidentas 469
Nelsonas (Nelson) Horacijus (1758–1805), Didžiosios Britanijos karinis veikėjas, viceadmirolas 532
Nėris Salomėja (Salomėja Bačinskaitė-Bučienė) (1904–1945), poetė 442, 566
Nesmejanovas Aleksandras (1899–1980), rusų chemikas, TSRS mokslų akademijos prezidentas 54
Nyčė (Nietzsche) Frydrichas (1844–1900), vokiečių filosofas 335
Ničius Algirdas (g. 1929), kino dailininkas 103, 416, 417, 439, 454, 483, 484, 499
Niunka Vladas (1907–1983), LKP ir LTSR valstybės veikėjas 16, 20, 67, 256, 257, 301, 356, 367, 370, 458
Nobelis (Nobel) Alfredas Bernhardas (1833–1896), švedų inžinierius chemikas, Nobelio premijos steigėjas 33, 398, 473
Norkus Povilas (g. 1928), chemikas, VGTU profesorius 110, 140, 404
Novickas Mauricijus (g. 1934), fizikas, gamtos m. dr. (nostr.) 336, 375
Novickienė Leonida (g. 1930), biologė, habil. dr. 101, 178, 295, 375, 424, 432, 485

Okudžava Bulatas (1924–1997), rusų bardas 469
Ozolas Romualdas (g. 1939), filologas, filosofas, politikos veikėjas 338

Pacauskas Evaldas (g. 1916), chemikas, Kauno technologijos universiteto profesorius 83, 84, 111
Padolskis Medardas (g. 1929), chemikas, Lietuvos veterinarijos akademijos docentas 596
Pajeda Rimgaudas Eduardas (g. 1929), chemikas, VU docentas 53, 54, 70, 149, 154, 166, 167, 198, 227, 621–623, 625
Paleckis Justas (1899–1980), rašytojas, žurnalistas, LTSR valstybės veikėjas 16, 352, 426
Paleckytė-Budraitienė (*žr.* Budraitienė)
Parfionovas Vladimiras (g. 1912), chemikas, gamtos m. dr. (nostr.), ChChTI mokslo darbuotojas 76, 120, 127, 130, 366, 378, 379, 383
Pasteras (Pasteur) Luji (1822–1895), prancūzų chemikas ir mikrobiologas 554
Patalauskas Algimantas (g. 1930), architektas 346, 485, 502
Paulauskaitė-Jaskonienė Silva (g. 1944), gamtos m. dr. (nostr.), ChI mokslo darbuotoja 408
Paulauskas Vytautas (1910–1991), matematikas, VVU profesorius 155
Pavlovas Ivanas (1849–1936), rusų fiziologas, TSRS MA akademikas 302, 554
Pečiūra Petras (g. 1927), filosofas, ateizmo propaguotojas, publicistas, rašytojas 191, 202, 204, 207, 215, 221, 247, 256, 299, 301, 333, 335, 338, 349, 361, 376, 412, 480, 481
Penkauskas (Penkovskis) Bronislavas (1907–1962), gydytojas, LTSR valstybės veikėjas 62
Petkevičius Vytautas (g. 1930), rašytojas 455
Petraitis Albertas (g. 1930), fizikas 485
Plankas (Planck) Maksas Karlas Ernstas Liūdvigas (1858–1947), vokiečių fizikas 114, 279
Platonas (Platon) (428 ar 427–348 ar 347 pr. Kr.), graikų filosofas 487
Pleškytė Eugenija (g. 1938), aktorė 487
Plinijus Vyresnysis (Caius Plinius Secundus (Maior) (23–79), romėnų rašytojas, mokslininkas, visuomenės veikėjas 511
Poloudina Lidija (g. 1945), gamt. m. dr. (nostr.), VU mokslo darbuotoja 176
Poškienė Regina (g. 1931), chemikė, gamt. m. dr. (nostr.) 409

Potašinskas Eduardas (g. 1944), inžinierius 102, 220, 332, 336, 341, 363, 414, 415, 436, 439, 455, 475–477, 484, 487, 490, 495, 498, 500, 501

Požela Juras (g. 1925), fizikas, Vilniaus pedagoginio instituto ir VU profesorius, LMA prezidentas 14, 329

Poželienė-Daukšaitė Stasė (1913–1978), ūkininkė, prof. K. Daukšo sesuo 14, 16, 419

Prapuolenis Bronius (1878–1965), chemikas technologas, VDU vyr. asistentas 49

Preglis (Pregl) Fricas (1869–1930), austrų chemikas 33

Preikšas Kazys (1903–1961) LKP ir LTSR valstybės veikėjas 20, 67, 293

Prialgauskas Aleksandras (1897–1983), buhalteris, prof. K. Daukšo svainis 14

Prialgauskas Alfonsas (1911–1990), elektrikas, prof. K. Daukšo svainis 17

Prialgauskas Kazimieras (1901–1988), kunigas, bažnytinės teisės mokslų daktaras, prof. K. Daukšo svainis 295, 432

Prialgauskienė (Daukšaitė) Adelė (g. 1921), ekonomistė, prof. K. Daukšo sesuo 13, 19, 49, 102, 176, 265, 359, 360, 372, 419, 420, 424, 430, 459, 461, 462, 645

Probstas Abramas, rusų ekonomistas 511

Prokopavičius Antanas (g. 1917), žurnalistas 103, 207, 256, 304, 344, 373, 420, 455, 469, 485

Prokopčikas Arijanas (g. 1924), chemikas, ChI profesorius, LMA narys korespondentas 83–85, 110, 120, 140, 143, 194, 199, 208, 345, 351, 381, 411, 422, 432, 456, 459

Protusevičienė Viduolė (g. 1948), chemikė 391, 407

Prutkovas Kozma, kolektyvinis grupės XIX a. rusų rašytojų slapyvardis 70

Pulkaunikienė Ona (g. 1945), germanistė, VU lektorė 219

Pundzius Bronius (1907–1959), skulptorius, LTSR valstybinio dailės instituto profesorius 372, 414

Puodžiukynas Antanas (1898–1986), fizikas, Kauno politechnikos instituto ir Kauno medicinos instituto profesorius 29, 49

Puodžiūnaitė Benedikta Dalė (g. 1937), chemikė, habil dr., Biochemijos instituto mokslo darbuotoja 29, 49, 406, 424, 426, 428, 431, 451

Purėnas Antanas (1881–1962), chemikas, VDU profesorius ir rektorius, Kauno politechnikos instituto profesorius, LMA akademikas 23, 30–32, 34, 37, 39, 41, 75, 81, 97, 108, 114, 118, 140, 207, 265, 358

Puškinas Aleksandras (1799–1837), rusų poetas 248, 473, 566, 570

Racėnas Rimvydas (g. 1934), inžinierius mechanikas, ilgametis D. Mendelejevo chemikų draugijos respublikinės valdybos sekretorius 101, 210, 213, 335, 348
Račelis Svajūnas (g. 1963), chemikas 397, 398
Račkauskas Chononas (1910–1979), advokatas 366, 483, 496, 498
Radzevičius Kostas (g. 1956), chemikas, gamtos. m. dr. (nostr.) 459
Radžiūnas Leopoldas (g. 1935), chemikas, VU docentas 391, 404
Ragauskas Jonas (1907–1967), publicistas, ateizmo propaguotojas 204, 301, 347, 339
Ragelytė Rimutė (g. 1963), chemikė 394, 396, 397
Raguotienė Nina (g. 1929), chemikė, VU docentė 375, 388, 445
Ramanauskas Edvardas (1923–1988), chemikas, VVU profesorius 53–55, 146, 147, 152, 154, 166, 198, 353, 384, 621–623
Ramonaitė Stasė (g. 1925), chemikė, VVU docentė 53, 54, 148, 149, 154, 375, 379, 390, 430, 622, 623
Rapoportas Sergejus (g. 1934), sociologas 487, 469
Raselas (Russell) Bertranas Artūras Viljamas (1872–1970), anglų filosofas, matematikas, visuomenės veikėjas 335
Rasteikienė Liūda (g. 1926), biochemikė, profesorė, LMA narė korespondentė 199
Reimeris Vacys (g. 1921), poetas 461
Remeris (Römeris) Mykolas (1880–1945), teisininkas, visuomenės veikėjas, VDU profesorius ir rektorius, VU profesorius 60, 471
Rentgenas (Röntgen) Vilhelmas Konradas (1845–1923), vokiečių fizikas 539
Reomiuras (Réaumur) Renė Antuanas (1683–1757), prancūzų fizikas ir gamtininkas 539
Repšys Jonas (1930–1976), filosofas, VVU docentas 204, 338
Richardas (Richard) Alanas, anglų chemikas 107, 108
Rickevičiūtė Kristina (1922–1984), filosofė, VVU docentė 338, 416
Ridas A., anglų inžinierius 529
Rokfeleris (Rockefeller) Džonas Devisonas (1874–1960), amerikiečių filantropas, Rokfelerio fondo steigėjas 471
Rotomskis Povilas (1906–1962), LTSR valstybės veikėjas 190
Roždenstvenskis Robertas (g. 1932), rusų poetas 417, 469
Rubel Mall (g. 1931), chemikė, chem. m. dr. (nostr.) 428
Rumšas Petras (1921–1987), matematikas, VVU docentas 141

Runkevičius Jonas (1902–1966), gydytojas, VVU docentas 204
Ruokis Viktoras (1885–1971), agrochemikas, Lietuvos žemės ūkio akademijos profesorius, LMA narys korespondentas 139
Ruolienė Jūratė (g. 1946), chemikė, gamtos m. dr. (nostr.), gamtosauginininkė 178, 403
Rutkauskas Jeronimas (g. 1927), gydytojas 100–102, 349, 437

Sabaliauskienė Virginija (g. 1947), chemikė, biologė, gamtos m. dr. (nostr.), VU mokslo darbuotoja 418
Sacharovas Andrejus (1921–1989), rusų fizikas, disidentas, politikos veikėjas 469
Salickaitė-Bunikienė Laimutė (g. 1948), chemikė, gamtos m. dr. (nostr.), VU docentė 147, 460
Salys Antanas (1902–1972), kalbininkas, VDU, VU ir Pensilvanijos (JAV) universitetų profesorius 485
Salučka Saulius (1958–1999), chemikas, gamtos m. dr. (nostr.), Geografijos instituto mokslo darbuotojas 404
Savukynas Bronys (g. 1930), kalbininkas, lituanistas, žurnalo „Kultūros barai" redaktorius 25, 101, 346, 363, 411, 415, 436, 453, 455, 469, 476, 477, 485, 497–502, 620
Semiramidė (gr. Semiramis) (IX a. pr. Kr.), legendinė Asirijos karalienė 465
Seneka (Seneca) Lucijus Anėjus (apie 4 m. pr. Kr. – 65), romėnų filosofas, politikos veikėjas, rašytojas 174
Servantesas (de Cervantes Saavedra) Migelis (1547–1616), ispanų rašytojas 243
Sezemanas Vosylius (1884–1963), filosofas, VDU ir VVU profesorius 176
Simanavičius Leonas (g. 1929), chemikas, ChI profesorius, LMA narys korespondentas 151, 349, 413
Simenonas (Simenon) Žoržas (g. 1903), prancūzų rašytojas 455
Simonavičius Juozas (g. 1936), chemikas, Lietuvos žemės ūkio universiteto docentas 151, 349, 413
Sirijos Gira Vytautas (1911–1997), rašytojas 426, 469
Siu (Sue) Pjeras, prancūzų chemikas 36, 108
Skaisgiris Rimantas (g. 1929), filosofas, Vilniaus pedagoginio universiteto docentas 204
Sklodovska-Kiuri (Sklodowska-Curie) Marija (1867–1934), lenkų kilmės prancūzų fizikė ir chemikė 114

Skripkus Ričardas (1935–1995), pianistas, pedagogas 103, 336, 342, 444, 482
Skučas Vytautas (g. 1941), chemikas, VU docentas 399
Skvireckas Juozapas (1873–1959), Kauno arkivyskupas metropolitas, Šventojo Rašto vertėjas 318
Slavėnas Paulius (1901–1991), astronomas, mokslo istorikas, VVU profesorius, LMA akademikas 33, 59, 60, 78, 96, 189, 191, 200–204, 207, 220, 320, 327, 336, 338, 340, 349, 355, 363, 386, 456
Slavinas Aleksandras (1916–1998), LTSR ūkio darbuotojas, KGB ir politikos veikėjas 490
Sliesoravičienė Bronė (g. 1945), gamtos m. dr. (nostr), Lietuvos informacijos instituto darbuotoja 256, 347
Sližys Vladas (g. 1912) chemikas, Kauno politechnikos instituto docentas, ChChTI mokslo darbuotojas 73, 74, 80, 83, 114, 116, 126, 130, 134, 135, 140, 145, 169
Sluckaitė-Jurašienė Aušra Marija (g. 1936), literatūros kritikė, rašytoja, dramaturgė 487
Sluckis Mykolas (g. 1928), rašytojas 246–248, 563–565, 567, 570
Smetona Antanas (1874–1944), Lietuvos valstybės veikėjas, pirmasis ir paskutinis tarpukario Lietuvos prezidentas 30, 412, 361, 473, 489
Snarskis Povilas (1889–1969), botanikas, VVU profesorius 60–62, 647
Sniadeckis (Śniadecki) Andrius (1768–1838), medikas ir chemikas, VU profesorius 207
Sniečkus Antanas (1903–1974), ilgametis LKP pirmasis sekretorius 90, 248, 367, 458
Sokratas (Sōkratēs) (469–399 pr. Kr.), graikų filosofas 335
Spenseris (Spenser) Herbertas (1820–1903), anglų filosofas, sociologas, psichologas 334
Spudulis Aleksandras (g. 1927), techn. m. dr. (nostr.), vadovaujantis pramonės darbuotojas 446
Sruoga Balys (1896–1947), rašytojas, VDU ir VU profesorius 45, 57
Sruoginytė Aldona Regina (g. 1921), biochemikė, medic. m. dr. (nostr.) Vilniaus pedagoginio universiteto docentė 70, 72, 120, 648
Stalinas (Džiugašvilis) Josifas (1879–1953), TSKP ir TSRS valstybės veikėjas 83, 88, 190, 222, 362, 465, 472, 482, 488, 489, 493, 512, 513
Stanislovaitienė Efrozina (g. 1924), istorikė 177, 435

Staugaitienė Teodora (g. 1946), teisininkė 349
Steponavičius Antanas (g. 1935), gamtos m. dr. (nostr.), ChI mokslo darbuotojas 503
Stonkutė Aušra (g. 1965), chemikė 393
Streckytė Giedrė Virgilija (g. 1945), chemikė, gamtos m. dr. (nostr.), VU mokslo darbuotoja 154, 395, 406, 415
Strelicas Šlioma (g. 1923), matematikas, VVU profesorius 197
Stukaitė Aldona (g. 1914), farmacininkė, ChChTI mokslo darbuotoja 70, 73, 118, 120, 130
Survila Arvydas (g. 1942), chemikas, VU ir ChI profesorius, LMA narys ekspertas 331
Suslovas Michailas (1902–1982), TSKP ir TSRS valstybės veikėjas 488

Šaniavskis A. (1837–1905), rusų liaudies švietimo veikėjas 480
Šapira Neachas (1900–?), chemikas, VDU privatdocentas 27
Šarka Juozas (g. 1912), teisininkas, fizikas, pedagogas 100, 332, 333, 456
Ščedrinas Rodionas (g. 1932), rusų kompozitorius 469
Šekspyras (Shakespeare) Viljamas (1564–1616), anglų rašytojas 247, 454, 473, 566
Šeleris (Scheler) Maksas (1874–1928), vokiečių filosofas 479
Šeleris (Schoeller) Valteris Raimondas, anglų chemikas 107, 108
Šemiakinas Michailas (1908–1970), rusų chemikas, TSRS MA akademikas 85
Šepetys Lionginas (g. 1927), LKP ir LTSR valstybės veikėjas 256
Šeškauskas Viktoras (g. 1947), chemikas, Higienos instituto mokslo darbuotojas 406
Šimkūnaitė Eugenija (1920–1996), farmacininkė, habil. dr. 401, 402
Šimkūnas Romualdas (g. 1934), biologas, VU docentas 435
Šimkus Jonas (1873–1944), chemikas, VDU profesorius ir pirmasis rektorius 39
Šinkūnas Peliksas (1891–1970), geografas, VVU dėstytojas 480
Škadauskas Juozas (g. 1942), chemikas, VU docentas 54, 155, 352, 394, 402, 404, 408, 409, 503
Šliaupienė Stefanija (g. 1935), etnografė 205, 338
Šliūpas Jonas (1861–1944), publicistas, ateizmo propaguotojas, visuomenės veikėjas, VDU dėstytojas 19, 20, 293
Šo (Shaw) Džordžas Bernardas (1856–1950), anglų dramaturgas 342

Šolochovaas Michailas (1905–1984), rusų rašytojas 566
Šrėdingeris (Schrödinger) Ervinas (1887–1961), austrų fizikas 279
Šubertas (Schubert) Francas Pėteris (1797–1828), austrų kompozitorius 421

Taraškevičius Stasys, chemikas, VDU asistentas 39
Taurinskas Vladas (1912–1982), „Žinijos" draugijos ats. sekretorius 200
Teplovas Borisas (1896–1965), rusų psichologas 565
Tidikis Rimantas (g. 1933), edukologas, habil. dr., Teisės akademijos docentas 335
Tolstojus Levas (1828–1910), rusų rašytojas 247, 566
Trakymas Julius (1914–1990), ekonomistas, MA darbuotojas 485
Trečiakauskas Kęstutis (g. 1939), lituanistas, žurnalistas, vertėjas 332, 462
Treinys Mečislovas (g. 1941), ekonomistas, profesorius 490, 491
Tūbelis Juozas (1882–1939), ūkio ir valstybės veikėjas 472
Tutkuvienė Vanda (g. 1930), chemikė, Vilniaus pedagoginio universiteto docentė 150, 154, 230, 384, 387, 463
Tvenas (Twain) Markas (1835–1910), amerikiečių rašytojas 336

Udrėnaitė Emilija (g. 1948), chemikė, gamtos m. dr. (nostr.), VU mokslo darbuotoja 429
Ūsaitis Arūnas (g. 1959), chemikas, gamtos m. dr. (nostr.), mokslinės literatūros redaktorius 388, 408

Vabalas Raimondas (g. 1937), kino režisierius 468
Vaičiūnaitė Judita (g. 1937), poetė 487
Vaildas (Wilde) Oskaras (1854–1900), anglų rašytojas 327
Vainiūnas Stasys (1909–1982), kompozitorius, pianistas 432
Vaitkevičius Arūnas (g. 1959), biochemikas, gamtos m. dr. (nostr.) 332
Vaitkus Eduardas (g. 1937), žurnalistas 204, 338, 339, 341
Valaitis Teodoras Kazys (1934–1974), skulptorius 469, 485
Valančiūnas Juozas (1893–1977), chemikas, Kauno politechnikos instituto docentas 111
Valentėlis Leonardas (g. 1927), chemikas, habil. dr., ChI mokslo darbuotojas 174, 382, 389, 414, 463
Valiūnas Raimondas (g. 1960), chemikas 388
Vanagas Vladislovas Eimutis (1930–1990), fizikas, profesorius, LMA narys korespondentas 485

Varnaitė Nijolė (g. 1966), chemikė 361, 393, 395, 396, 399
Vaškelis Algirdas (g. 1937), chemikas, ChI direktorius, LMA akademikas 294
Vavilovas Sergejus (1891–1951), rusų fizikas, TSRS mokslų akademijos prezidentas 189
Vazalinskas Vytautas (1910–1984), agronomas, LTSR valstybės veikėjas 79, 190
Veiverytė Sofija (g. 1926), dailininkė, Vilniaus dailės akademijos profesorė 487
Vėleris (Wöhler) Frydrichas (1800–1882), vokiečių chemikas 275
Venclova Antanas (1906–1971), rašytojas, LTSR valstybės veikėjas 42
Venclova Tomas (g.1937), poetas, literatūrologas, Jeilio (JAV) universiteto profesorius 468
Venskevičius Jonas Zigmas (1909–1994), chemikas technologas, Kauno technologijos universiteto profesorius 75, 80, 118
Vėsienė Tatjana (g. 1932), chemikė, gamtos m. dr. (nostr.), Puslaidininkių fizikos instituto mokslo darbuotoja 151, 154, 435
Vienuolis Antanas (Antanas Žukauskas) (1882–1957), rašytojas 52, 406, 566
Vikiraitė Janina Nijolė (g. 1943), konservatorijos studentė 487
Vilkenas (Wilken) D., vokiečių chemikas 106
Vinciūnas Juozas Vytautas (1929–1979), chemikas, filosofas, VVU docentas 338
Vireliūnas Antanas (1887–1925), pedagogas, kalbininkas 140, 480
Virkutytė Alvida (g. 1963), chemikė 393, 398
Vysockis Vladimiras (1938–1980), rusų aktorius, poetas, šansonjė 469
Viščakas Jurgis (1927–1990), fizikas, VVU profesorius, LMA akademikas 197
Višinskis Povilas (1875–1906), kultūros veikėjas, literatūros kritikas 477
Višomirskis Romanas (1928–1995), chemikas, ChI direktorius, LMA akademikas 112, 199, 355, 380, 381, 401, 405, 406, 457, 502
Vytautas Didysis (apie 1350–1430), Lietuvos didysis kunigaikštis10, 26, 28, 29, 34, 43, 51, 60, 67, 106, 156, 158, 161, 163, 169, 171, 207, 229, 265, 324, 356, 372, 395, 400, 402, 441, 449, 457, 471, 477, 479
Vodzinskas Eduardas (g. 1928), geologas, gamtos m. dr. (nostr.), Geologijos instituto mokslo darbuotojas 327, 330
Volteras (Voltaire) (1694–1778), prancūzų rašytojas, filosofas 304, 555
Vorenas (Warren) Robertas Penas (1905–1989), amerikiečių rašytojas, literatūrologas 455
Voznesenskis Andrejus (g. 1933), rusų poetas 469

Zabulis Henrikas (g. 1927), filologas, VVU profesorius, LTSR valstybės veikėjas 98, 210, 246, 266, 324, 334, 346–348, 367, 370, 384, 504

Zacharevičius V., chemikas, VU asistentas 47

Zamulaitis Romualdas (g. 1938), pedagogas, „Žinijos" draugijos ats. sekretorius 219, 444

Zelionkaitė Vaclava (g. 1926), chemikė, Kauno technologijos universiteto profesorė 111

Zikmundas (Zikmund) Miroslavas (g. 1919), čekų keliautojas, rašytojas, publicistas 543

Zimanas Genrikas (1910–1985), LKP veikėjas, žurnalistas, Vilniaus pedagoginio instituto profesorius 248, 255, 336, 367, 497

Zimblytė Kazimiera (1933–1999), dailininkė 487

Zislytė Sofija (g. 1919), chemikė, VVU dėstytoja 52, 54, 366

Zubrys Alfonsas (1900–1990), chemikas technologas, VDU docentas, Toronto (Kanada) universiteto mokslo darbuotojas 29, 34, 36, 38, 39, 41–43, 46, 47, 49, 108

Žalakevičius Vytautas (1930–1996), kino režisierius 454, 468

Žebriūnas Arūnas (g. 1930), kino režisierius 468, 483

Žemaitė (Julija Žymantienė) (1845–1921), rašytoja 101, 455, 460, 477

Žemaitis Zigmas (1884–1969), matematikas, VDU ir VVU profesorius, VVU rektorius 46, 56, 186, 197, 358, 502

Žemaitytė Vanda Antanina (g. 1925), lituanistė, vertėja 248, 372, 439, 460

Žilanas Boleslovas (1912–1977), tarnautojas 482, 493, 498

Žiugžda Juozas (1893–1979), istorikas, VVU profesorius, LMA akademikas 66, 90

Žukauskas Stasys (1914–1992), provizorius, VVU asistentas 52, 55

Žvironas Antanas (1899–1954), fizikas, VDU docentas, VVU profesorius 29, 42, 46, 49, 60

TURINYS

Pratarmė 7
Santrumpos 10

GYVENIMAS IR DARBAI 11
Biografijos metmenys 11
Gyvenimo kelio pradžia 11
Studijos 22
Pirmieji pedagogo ir mokslininko žingsniai 27
Darbo Vilniuje pradžia 41
Doktorato ir profesūros problemos 55
Darbas Chemijos ir cheminės technologijos institute 66
Paskutinieji dešimtmečiai 97
Mokslinė veikla 106
Vytauto Didžiojo universitete 106
Chemijos ir cheminės technologijos institute 114
Vilniaus universitete 143
Pedagoginis darbas 153
Visuomeninė veikla 178
Profsąjungos veikėjas 178
Darbas „Žinijos“ draugijoje 188
Vadovavimas D. Mendelejevo chemikų draugijai 210
Viešos paskaitos. Publicistika 214
Mokslo populiarinimas 266
Ateistinė veikla 292

ASMENYBĖS BRUOŽAI 323
Bendras įspūdis 326
Optimizmas ir sąmojis 328
Mąstysena, patinkantys žmonės 333
Diskusijų virtuozas 337
Demokratiškumas ir išdidumas 347
Tolerancija ir geranoriškumas 353
Požiūris į politiką ir nacionalinius klausimus 357
Privilegijų nevertinimas ir dosnumas 369
Vadovavimo stilius ir santykiai su jaunimu 377
Studentų numylėtinis 390
Santūrumas ir azartiškumas 410
Cinizmas ir jautrumas 412
Šeima ir moterys 418
Įpročiai ir pomėgiai 442
„Neringos“ epopėja 464

IŠ PROFESORIAUS DARBŲ 507
Durpių panaudojimo perspektyvos 509
Chemikų svajonė 521
Modelių galia 526
Trys užlenkti pirštai – atradimas 532
Molekulės-milžinai saugo mus nuo šalčio 538
Kvapo mįslė 542
Nesutaikomi 547
Apie auklėjimą 550
Kas toji siela? 552
Kodėl tikėjo kai kurie garsūs mokslininkai? 554
Ir mums laimė ne svetima 555
Apie šeimos patvarumą 560
Dar apie šeimos patvarumą 563
Diskusija apie šeimos patvarumą 568
Apie „Volgą“ ir daržą 573
Šypsenos jėga 578
Apie šiuolaikinį žmogų 583

Šiuolaikinis žmogus 596
Senimas ir jaunimas 613
Prof. K. Daukšo testamentas 618

Vietoje pabaigos 619
K. Daukšo spausdintų darbų sąrašas 621
Asmenvardžių rodyklė 631

Zenonas Mačionis
PROFESORIUS KAZYS DAUKŠAS

Redaktorė *Jolanta Storpirštienė*
Dailininkė *Audronė Uzielaitė*
Korektorė *Irena Čupalienė*
Maketavo *Irutė Stukienė*

SL 1573. 2000 03 07. Užsakymas 42

Išleido UAB „Pradų“ leidykla, T. Vrublevskio g. 6, 2000 Vilnius
Spaudė BĮ UAB „Litimo“, Liepkalnio g. 97, 2030 Vilnius

Printed in Lithuania 18,-Lt

Mačionis, Zenonas

Ma 94 Profesorius Kazys Daukšas / Zenonas Mačionis. – Vilnius: Pradai, 2000. – 657 p.; iliustr.

Bibliogr.: p. 621–629. – Asmenvardžių r-klė: p. 631–654.
ISBN 9986-943-55-8

Knygoje išsamiai nušviečiami žymaus Lietuvos chemiko prof. Kazio Daukšo (1905–1985) gyvenimo, mokslinės ir visuomeninės veiklos etapai, o remiantis jo bendradarbių ir kolegų atsiminimais aptariami jo asmenybės bruožai. Antroje knygos dalyje spausdinama pluoštas K. Daukšo mokslo populiarinimo bei publicistikos straipsnių.

UDK 54(474.5): 929